

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Martin H O L Ý

**Výchova a vzdělávání české
a moravské šlechty
(1500-1620)**

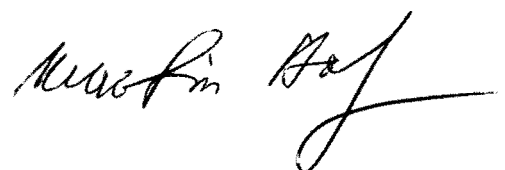
Education and Upbringing of Bohemian
and Moravian Nobility
(1500-1620)

DISERTAČNÍ PRÁCE

vedoucí práce: Prof. PhDr. Dr.h.c. Jaroslav Pánek, DrSc.

2008

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Martin Haj". The signature is written in a cursive style with a long horizontal stroke at the end.

Tato disertační práce by v předkládané podobě nevznikla bez cenných rad a připomínek mého školitele, prof. Jaroslava Pánka, za které mu tímto vřele děkuji. Díkem jsem zavázán též dalším osobám, které byly ochotny opakovaně zodpovídat některé mé dílčí otázky, jež při řešení práce vznikaly. V abecedním pořadí jde obzvláště o tyto odborníky: Christinu Absmeierovou M.A., dr. Kateřinu Bobkovou-Valentovou, doc. Jiřího Mikulce, prof. Antona Schindlinga, dr. Tomáše Sternecka a dr. Michala Svatoše. Za mnohaletou láskyplnou podporu, jež neustále doprovázela zrod této práce, pak děkuji své milované manželce Mladě.

OBSAH

I.	Úvod	9
I. 1.	Stav pramenné základny	19
I. 2.	Dosavadní bádání	30
I. 2. 1.	Domáci bádání	30
I. 2. 2.	Zahraniční bádání	35
I. 3.	Problémy, otázky, metody	37
II.	Rané dětství, počátky výchovy a vzdělávání šlechty	45
III.	Soukromá výchova i výuka nobility a šlechticů	59
	vychovatelé	
III. 1.	Vychovatelé české a moravské šlechty	64
III. 2.	Zámecké školy	82
III. 3.	Obsah soukromé preceptorské výuky	97
III. 4.	Vzdělávání šlechty u profesorů pražské utrakvistické univerzity	109
IV.	Šlechtici na partikulárních školách v zemích Koruny české	127
IV. 1.	Městské školy v českých zemích	127
IV. 2.	Soukromé partikulární latinské školy v královských městech a jejich šlechticů žáci	153
IV. 3.	Církevní školství v českých zemích	171
IV. 3. 1.	Jezuitské školy	174
IV. 3. 2.	Školy Jednoty bratrské	203
IV. 4.	Latinské školy ve vedlejších zemích Koruny české	228
IV. 4. 1.	Lužice	232
IV. 4. 2.	Slezsko	247
V.	Šlechtici na partikulárních školách v zahraničí	277
V. 1.	Rakouské země (latinské školství ve Vídni)	279
V. 2.	Gymnázium při akademii v Altdorfu	288
V. 3.	Štrasburské gymnázium	297
V. 4.	Gymnasium illustre v Srbišti	333
V. 5.	Gymnázium v Brémách	338
V. 6.	Paedagogium v Herbornu	344
V. 7.	Latinská škola v Annaberku	351
V. 8.	Česká a moravská šlechta v Míšni	353
V. 9.	Biskupská škola v Pasově	358
VI.	Dvořanská výchova	365
VII.	Kavalířské cesty jako poslední fáze výchovy a vzdělávání šlechtice	401

VIII.	Výchova a vzdělávání urozených dívek	439
IX.	Závěr	453
X.	Textové přílohy	465
č. 1-3	Studijní a jiné předpisy soukromé školy Matouše Kollina z Chotěřiny	465
č. 4-5	Instrukce pro hofmistra a preceptora edlknobů na dvoře Ferdinanda I. z poloviny 16. století	477
č. 6	Biogramy preceptorů/hofmistrů české a moravské šlechty zmíněných ve II.-VIII. kapitole disertační práce	491
XI.	Soupis pramenů	537
XI. 1.	Archivní a rukopisné prameny	537
XI. 2.	Staré tisky	541
XI. 3.	Prameny vydané po roce 1800	559
XII.	Seznam literatury	571
XIII.	Použité zkratky	695
XIV.	Resumé	697
XV.	Summary	699

I. Úvod

V úvodu své studie o rožmberských sirotcích na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku z roku 1989 vyslovil Jaroslav Pánek následující tezi: „*O výchově a vzdělávání feudální aristokracie ... víme zatím jen velmi málo.*“¹ I když v polistopadovém období vývoje české historiografie výzkum řady aspektů dějin zejména vyšší šlechty v předbělohorské době (méně již v následujícím období) poměrně výrazně pokročil,² nelze říci, že by se stav bádání o výchově a vzdělávání české a moravské nobility výrazně posunul.³ I proto bylo toto téma zvoleno v roce 2003 pro disertační projekt, jehož výsledky nyní předkládám.

Důležitost tématu je vedle jeho merita dána i jeho úzkou souvislostí s některými jinými, z hlediska dějin českých zemí raného novověku přinejmenším na první pohled závažnějšími tématy. Jedním z nich byla dosavadním bádáním již poměrně dobře osvětlená klíčová role české a moravské šlechty v politickém, náboženském i kulturním životě českého pozdně jagellonského a předbělohorského státu.⁴ Odpověděl však moderní výzkum na všechny otázky, jež souvisejí s posouzením takové úlohy nobility? Nezdá se,

---

¹ Jaroslav PÁNEK, *Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku (K otázce výchovy české renesanční aristokracie)*, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 1, 1989, s. 1-20.

² K tomu srov. alespoň některé sumarizující stati z 90. let i z prvního decenia 21. století, z nichž ovšem některé hodnotí i bádání před rokem 1989 a nezřídka zasazují výzkum dějin šlechty do širšího měřítka studia raně novověkých dějin: Jaroslav PÁNEK, *Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750)* (= OH 5), České Budějovice 1996, s. 19-45; Václav BŮŽEK, *Šlechta raného novověku v českém dějepisectví devadesátých let*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku* (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 5-28, zde zejména s. 11-25; Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Der Adel in den böhmischen Ländern 1526-1740. Stand und Tendenzen der Forschung*, *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 137, 2002, s. 55-98; Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie*, *ČMM* 122, 2003, s. 375-409; Jaroslav PÁNEK, *Historiografie českých raně novověkých dějin po roce 1989*, in: *Česko-slovenská historická ročenka 2003*, Brno 2003, s. 245-261; Václav BŮŽEK, *Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Länder 1526-1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)* (= OH 11), České Budějovice 2006, s. 5-36, zvláště s. 9-20.

³ O stavu dosavadního bádání tohoto tématu pojednává samostatný oddíl úvodu předkládané práce.

⁴ Protože však jednotlivých prací, které se touto tematikou v 19. a 20. století stejně jako na prahu století 21. zabývaly, je již mimořádně velké množství a tematika sama není předmětem této disertace, nebudu zde na ně odkazovat, byl by tím značně přetížen poznámkový aparát. Některé z nich jsou ostatně obsaženy v seznamu literatury v příloze disertace.

že by tomu tak bylo. Přinejmenším jeden její aspekt totiž příliš nezohlednil. Domnívám se, že jím je právě problém výchovy a vzdělávání urozených.

Vlastním cílem jakékoli výchovy a vzdělávání jedince v době jeho dětství a dospívání je vždy snaha formovat jej určitým způsobem. Ten je po každé do značné míry determinován dobovou kulturou a jejím vzdělanostním a výchovným kánonem. Vedle schopností osob, které výchovný a vzdělávací proces člověka zajišťují, přispívá k takovému formování jednotlivce skutečnost, že k recepci vzdělanostního, kulturního, náboženského i jiného obsahu vzdělávání, tak jak jej daná kultura definuje, dochází v době dětství a mládí, tedy v období, jež obecně antropologicky tvoří nejvíce formativní fázi ve vývoji člověka. Výsledek takového procesu pak závisí též na individuálních schopnostech a vlastnostech vzdělávaných osob.

Toto konstatování platí i pro výchovu a vzdělávání šlechty z Čech a Moravy. I edukace jejich příslušníků měla výrazně formativní úlohu. Přispívala jak k formování jednotlivců, tak po prosazení některých trendů, o nichž bude pojednáno v následujících kapitolách, i šlechty jako celku (respektive nemalé její části), a přímo i nepřímo se pak zpětně odrazila v aktivitách šlechticů v politickém, náboženském i kulturním životě českých zemí, které tak spoluovlivnila.

Zpracování mého tématu, jež jen zčásti patří do sociálních dějin (v tomto případě dějin jedné sociální vrstvy) a představuje spíše kapitolu ze vzdělanostních a kulturních dějin,⁵ a jako takové si pochopitelně stanoví

---

⁵ Protože není úkolem této disertace definovat ani sociální či kulturní dějiny ani dějiny vzdělanosti (pro něž autor této práce užívá synonymum vzdělanostní dějiny; v němčině *Bildungsgeschichte* či novější *Historische Bildungsforschung*; v angličtině *history of education* či *educational history*; ve francouzštině *l'histoire de l'éducation*) jako takové, nebudeme zde odkazovat na jednotlivé práce, zabývající se těmito pojmy, jejichž jednotná, obecně přijímaná a dlouhodobě platná definice ostatně ani neexistuje. Některé z nich jsou uvedeny v seznamu literatury. Přesto si k poslednímu z uvedených pojmů dovolíme ve stručnosti se vyjádřit. Nelze říci, že by termín dějiny vzdělanosti nebyl v domácím bádání v minulosti vůbec užíván (je možné jej nalézt v titulech některých v českých zemích vyšlých prací v 19. i v první polovině 20. století; spíše jde však o práce z dějin pedagogiky než samotné historiografie; mezi autory takových děl patřily někdy osoby, jež byly na tomto poli spíše amatéry, uvést lze kupříkladu lékaře Jana Melichara /TÝŽ, *K dějinám vzdělanosti*, Velké Meziříčí 1886/ či učitele známého spíše z numismatiky Klimenta Čermáka /TÝŽ, *Krátké dějiny české vzdělanosti národní*, Polička 1883/; pojem dějiny vzdělanosti se pak nezdá objevuje v překladech cizojazyčných prací: například Henryho Thomase Buckla /TÝŽ, *Dějiny vzdělanosti v Anglii I-III*, Praha 1886-1897/ aj.), přece jen nepatřil k příliš frekventovaným. Michal Svatoš, který v současnosti patří k domácím zastáncům užívání tohoto zastřešujícího pojmu pro některá tradiční odvětví nejen historického výzkumu (dějiny nižšího i vyššího školství /zejména jednotlivých vzdělávacích institucí a jejich studentstva, dle určitého regionu či typu škol: zde jsou snad nejvíce profilované univerzitní dějiny/, dějiny jednotlivých vědních disciplín, intelektuální dějiny /či tzv. duchovní dějiny/ atd.) publikoval jeden z mála domácích příspěvků k této problematice, kterou si zde narozdíl od těch zahraničních pro její ojedinělost dovolíme uvést: Michal SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české his-*

vlastní badatelské cíle (viz dále), může tudíž napomoci i k pochopení některých otázek spjatých s výzkumem stále nemálo akcentovaných politických i náboženských dějin českých zemí 16. a 17. století. Jak na řadě individuálních i „skupinových“ příkladů uvidíme ve II.-IX. kapitole této práce, byl vliv výchovy a vzdělávání šlechty na utváření její politické, náboženské a pochopitelně též intelektuální i kulturní orientace mimořádně významný a jednoznačně přispěl k vyhocení politické a náboženské situace v desetiletích bezprostředně předcházejících českému stavovskému povstání.

Před pojednáním o stavu pramenné základny k výchově a vzdělávání české a moravské šlechty v 16. a v prvních dvou desetiletích následujícího věku, o dosavadním domácím i zahraničním bádání o této problematice i metodách využitelných při jeho zpracování je nezbytné téma blíže vymežit, a to jak z hlediska životního cyklu šlechtice, tak také ve smyslu sociálním, teritoriálním i chronologickém.

Vymezení z hlediska životního cyklu. Předmětem předkládané disertace je výchova a vzdělávání urozených v době jejich dětství a adolescence. Dětství bývalo i v raném novověku definováno různě, záleželo na tom, z jakého úhlu pohledu se na ně nahlíželo (přístupy: právní, lékařský, pedagogický apod.). Vždy bylo spíše kulturním a sociálním pojmem než biologickou konstantou.

Přes četné diskuse zahájené prací Philippa Arièse (1914-1984) z roku 1960 *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime*,⁶ ve které tento francouzský vědec mimo jiné publikoval svou tezi o neexistenci konceptu dětství ve středověku a v raném novověku, jež našla mezi historiky i badateli jiných oborů nejen zastánce, nýbrž i četné odpůrce, se i v souladu s ně-

---

toriografii, Práce z Archivu Akademie věd, řada A, svazek 7, Praha 2002, s. 13-22 (vedle něj lze uvést ještě bilanční studii Blanky Zilynské, jež vyšla tamtéž: Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*, Práce z Archivu Akademie věd, řada A, svazek 7, Praha 2002, s. 23-35, k samotnému pojmu dějiny vzdělanosti zde na s. 24). Pojem se prosadil i do nové řady (*Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích*), kterou vydává mateřské pracoviště obou těchto badatelů, totiž Ústav dějin UK – Archiv UK. Prozatím vyšly dva svazky: Michal SVATOŠ (ed.), *Scientia nobilitat. Sborník prací k počtě prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc.* (= Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích 1, 1998), Praha 1998; Petr SVOBODNÝ (ed.), *Ad maiorem academiae gloriam. Sborník prací PhDr. Karla Beránka vydaný u příležitosti jeho životního jubilea* (= Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích 2, 2000), Praha 2000.

⁶ Philippe ARIÈS, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime*, Paris 1960. Uvedená práce vyšla nejen v několika dalších francouzských vydáních, nýbrž byla publikována i v řadě dalších jazyků. Nám byla nejprístupnější německá verze: Phillipe ARIÈS, *Geschichte der Kindheit*, München ⁶1984.

kterými českými účastníky takových diskusí domnívám, že ve sledované době a prostředí nelze v dochovaných pramenech najít pro uvedenou Arièsovu tezi oprávnění. Protože se však předkládaná práce nezaměřuje na fenomén dětství (případně mládí) jako takový, nýbrž jen na jednu jeho součást, totiž výchovu a vzdělávání dětí, nebudu této diskusi věnovat více prostoru (existuje k tomu ostatně již nemalé množství literatury). Její relevance pro naše téma je totiž dosti omezená.⁷

Již od antiky bylo za přechodovou fází stojící mezi dětstvím (respektive počínající pubertou) a dospělostí považováno období adolescence, kdy se dítě biologicky vyvíjí k dospělosti, ale emocionálně a sociálně není ještě zralé. Podobně jako antická, středověká i raně novověká literatura se ani moderní pediatrické, psychologické a sociologické bádání neshoduje na

---

⁷ Z mimořádně bohaté literatury viz alespoň Andreas FLITNER – Walter HORNSTEIN, *Kindheit und Jugendalter in geschichtlicher Betrachtung*, Zeitschrift für Pädagogik 10, 1964, s. 311-339; Heinrich FEILZER, *Jugend in der mittelalterlichen Ständegesellschaft*, Wien 1971; Lloyd DE MAUS, *The History of Childhood*, New York 1974; Donata ELSCHENBROICH, *Kinder werden nicht geboren. Studien zur Entstehung der Kindheit*, Frankfurt 1977; Klaus ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*, Paderborn 1980; Matthias WINTER, *Kindheit und Jugend im Mittelalter* (= Hochschulsammlung Philosophie. Geschichte, Bd. 6), Freiburg im Breisgau 1984; Jochen MARTIN – August NITSCHKE (ed.), *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*, Freiburg – München 1986; Joseph M. Hawes – N. Ray Hiner (ed.), *Children in Historical and Comparative Perspective*, New York 1991; Shulamith SHAHAR, *Kindheit im Mittelalter*, München – Zürich 1991; Klaus ARNOLD, *K sociálním dějinám dětství ve středověku*, HD 15, 1991, s. 123-140; James A. SCHULTZ, *The Knowledge of Childhood in the German Middle Ages, 1100-1350*, Philadelphia 1995; Klaus ARNOLD, *Familie – Kindheit – Jugend*, in: Notker Hammerstein – August Buck (ed.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, Bd. 1. 15.-17. Jahrhundert, München 1996, s. 135-152; Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, Souvislosti 4, 1996, s. 7-29; Louis HAAS, *The Renaissance Man and His Children. Childbirth and Early Childhood in Florence 1300-1600*, New York 1998; Eduard MAUR, *Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*, Stud Com et Hist 62, 1999, s. 113-125; Werner BUCHHOLZ (ed.), *Kindheit und Jugend in der Neuzeit 1500-1900. Interdisziplinäre Annäherungen an die Instanzen sozialer und mentaler Prägung in der Agrargesellschaft und während Industrialisierung. Das Herzogtum Pommern (seit 1815 preußische Provinz) als Beispiel*, Stuttgart 2000; Colin HEYWOOD, *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*, Cambridge 2001; Katalin PÉTER (ed.), *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*, Budapest 2001; Milena LENDEROVÁ, *Zrození dětství*, Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities 7, 2001, s. 71-87; Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (ed.), *Dítě a dětství napříč staletími. 2. Pardubické bienále 4.-5. dubna 2002* (= Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. Fakulta humanitních studií. Supplementum 5. 2002), Pardubice 2003 (zde mj. studie Boženy KOPIČKOVÉ, *Vstup české medievalistiky do studia dětské evropské problematiky ve středověku? Glosy a otázky*, in: tamtéž, s. 49-60); Albrecht CLASSEN (ed.), *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance. The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, Berlin – New York 2005. Důležitá je i bibliografie Ulrich HERRMANN – Susanne RENFTLE – Lutz ROTH, *Bibliographie zur Geschichte der Kindheit, Jugend und Familie*, München 1980 a přehled: Hugh CUNNINGHAM, *Histories of Childhood*, American Historical Review 103, 1998, s. 1195-1208. Práce dotýkající se dějin dětství české a moravské šlechty citujeme v pozn. 132.

jednoznačné věkové atribuci této fáze vývoje člověka.⁸ Minimální hranicí, jež bývá považována za počátek adolescence, je období 10-13 let, maximální pak 20-24 let.

Pro účely předkládané práce bude dětství v prostředí české a moravské šlechty zkoumané doby chápáno jako ta fáze vývoje šlechtice (šlechtičny), jež začíná narozením a končí přechodovým stadiem adolescence. Pojem „*adolescens nobilis*“ (s případnými variantami) je v různých typech dochovaných pramenů (snad nejčastěji literárních) z období 16. a počátku 17. století poměrně běžně užíván.⁹ I ve sledované době končilo období adolescence vždy individuálně a není možné jej v obecné rovině vymezit přesným věkem.

Dosažení zletilosti, jež ani v moderní době neznamená skutečnou dospělost, nelze ani ve šlechtickém prostředí českých zemí 16. a prvních desetiletí 17. století vzít za závazné kritérium pro vymezení dětství. Plnoletost prošla v zemském právu v Čechách a na Moravě od pozdního středověku až do vydání Obnoveného zřízení zemského v Čechách 1627 a na Moravě 1628 poměrně složitým vývojem: v Čechách byla odlišná než na Moravě, zčásti závislá na stavovské příslušnosti a navíc mohla být někdy i individuálně určena tzv. přidáním let.¹⁰ Jako kritérium vymezující předmět studia

---

⁸ Pro příliš velké množství domácí i zahraniční „nehistorické“ literatury o dětství i adolescenci zde není možné odkazovat na jednotlivé tituly, byl by tím příliš zatížen poznámkový aparát. Zaměření naší práce pak navíc – jak jsme již uvedli – směřuje jinam. V reakci na některé závěry Richarda van Dülmena správně konstatoval Eduard Maur: „v běžném životě nejsou ani dnes zmíněné úseky života [autor má zde na mysli právě dětství a mládí, pozn. M. H.] *pojímány s takovou exaktností, která by jejich chápání jasně odlišovala od pojetí raně novověkého*“: E. MAUR, *Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*, s. 114. Autor zde ve stručnosti shrnuje snahy antických, středověkých i na nich nezávislých raně novověkých autorit o vymezení jednotlivých fází životního cyklu člověka majícího většinou čtyři až šest částí. Jak uvidíme v další kapitole, i období dětství a mládí bývalo děleno na několik částí (viz II. kapitola).

⁹ Viz například Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského etc.*, Olomouc 1593 (reprint Ostrava 1993), fol. 82v (pojem „*adolescens ... nobilis*“ zde užit pro Zdeňka, syna Jindřicha z Valdštejna a Zuzany Heltové z Kementu). Viz také tamtéž, fol. 374v: „*adolescentes nobilissimí*“ (označuje dva synovce Karla Běleckého z Tišnova, hofmistra dvora olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského; šlo zřejmě o Zikmunda a Ondřeje z Dubenče). Podobné pojmy bývají i v názvech či dedikacích různých dobových spisů, viz například: Christophorus MATHEBAEUS, *Panegyris academica Pragae in collegio Caroli IV. alias Magno 27. Novembris 1609 celebrata et loco strenae nobilissimis ... Adolescentulis Ferdinando-Carolo Sswihowsky a Rizmbergk et Sswihowa etc.*, dd. Theobaldi f., Johanni Smilo a Michalowicz, d. Bohuslaj f. ..., Pragae typis Pauli Sessii s. d. (KNM Praha, sign. 49 B 37; užití podobných termínů zejména v literárních pramenech je velmi časté. Na další zde odkazovat nebudeme.

¹⁰ K tomu i ke zletilosti v zemském právu Království českého i Markrabství moravského v pozdním středověku a v 16. a 17. století srov. alespoň: Hermenegild JIREČEK (ed.), *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*, Praha 1874, s. 253nn.; Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (ed.), *Zřízení zemská království českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 206, 222, 224 a passim; Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a*

jakýmsi pomyslným horním mezníkem je nepoužitelná nejen pro svou proměnlivost a nejednotnost ve zkoumané době, ale i proto, že období od narození do nabytí zletilosti se u české a moravské šlechty často nekryje s její výchovou a vzděláváním, neboť nezřídka končí později, což ovšem nebylo žádné specifikum šlechty. Ostatně ani v moderní době výchovný a vzdělávací proces dětí a adolescentů mnohdy nekončí dosažením právní zletilosti.

I když dosavadní literatura hledala pro různé sociální vrstvy odlišné mezníky dětství, například ukončení docházky do elementární školy, odchod na gymnázium či univerzitu, některé církevní rituály typu biřmování či konfirmace ad.,¹¹ jsou pro sledovanou dobu, prostředí i sociální vrstvu taková kritéria málo platná. Tak například potíž je již s elementárním školstvím. Ve zkoumané době totiž samostatné školy tohoto typu existovaly jen v omezené míře, běžně bývala pak elementární výuka zařazována do prvních tříd takzvaných partikulárních škol¹² a nelze ji tudíž příliš od nich oddělovat. Některé z takových latinských škol zase měly charakter gymnázií.¹³ Ukončení elementární školy lze tedy v této době těžko vymezit, natož považovat za práh dětství. Jak uvidíme dále v textu některých kapitol (zvláště IV. a V.), odcházeli běžně někteří šlechtici (ovšem nejen oni, nýbrž i příslušníci jiných sociálních vrstev) na latinské školy v českých zemích, ve vedlejších zemích Koruny české či v zahraničí nezřídka ve věku kolem deseti let (někdy dokonce i dříve). To je jistě věk, o němž nelze pochybovat, že jej lze přiřadit ještě k dětství.

Zřízení Zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-königreichs Böhmen. 1627, Praha 1888, s. 400 a passim; Jan KAPRAS, O zletilosti dle českého práva, ČMM 1904, s. 302-311; Anděla KOZÁKOVÁ, Právní postavení ženy v českém právu zemském, Praha 1926, s. 4nn.; E. MAUR, Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského, s. 20nn.

¹¹ K různým kritériím určení dětství v raně novověké společnosti Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 123n. I přesto, že tato i jiné Dülmenovy práce (citované dále v poznámkovém aparátu i v seznamu literatury) v řadě ohledů posunuly výzkum dále a dosti ovlivnily a stále ovlivňují i bádání v českých zemích (zejména ve studiu tzv. každodennosti a historické antropologie, o nichž viz dále), některé teze tohoto autora jsou dosti sporné (nemohu například souhlasit s tím, že „*Mládí jako dospívání, jako určité období lidského zrání bylo v Evropě před nástupem osvětcenství něčím neznámým*“; tamtéž s. 123; tomu totiž odporuje řada spisů i jednotlivých výroků různých autorů od antiky po raný novověk /Aurelius Augustinus, Isidor Sevillský a řada dalších, u nás je to markatní například na Komenském, o jehož představách o dětství a mládí pojednal podrobně Eduard Maur: *TÝŽ, Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*, který se jako jeden z nemnoha českých autorů s Dülmenem kriticky vyrovnal, srov. tamtéž, zvláště s. 113nn.). Touto problematikou se hojně zabývala i další literatura, již uvádíme v pozn. 7.

¹² O termínu partikulární škola je pojednáno ve IV. kapitole v pozn. 462.

¹³ K pojmu gymnázium užívanému zejména pro vyšší latinské školy viz blíže pozn. 192.

Pokud jde o výše zmíněné mezníky v životě dítěte či adolescentního člověka z pohledu církevního života (bírmování v katolické církvi, konfirmace u nekatolíků), ty byly sice individuálně důležité (na příkladu Karla ml. ze Žerotína o tom blíže viz v V. kapitole této práce), nicméně opět nejsou příliš aplikovatelné při ohraničení předmětu mého výzkumu.

O něco vhodnějšími kritérii jsou v tomto smyslu dva jevy, jež často souvisely se závěrečným obdobím adolescence šlechticů (u šlechticů pouze druhý z nich) ve zkoumané době. Se zmíněnou plnoletostí mohlo být u řady urozenců mj. v návaznosti na nízký průměrný věk dožití jejich otců spjata převzetí dědictví. Pouze v omezeném počtu případů výchova a vzdělávání šlechtice bezprostředně pokračovala i po převzetí majetku. Druhým fenoménem, jenž nám pomůže vymezit téma předkládané práce z hlediska životního cyklu šlechtice, je jeho rodinné zakotvení. Sňatek a založení vlastní rodiny totiž jednoznačně ukončoval nejen období dětství a dospívání, nýbrž též s nimi spjatou výchovu a vzdělávání. K uzavření sňatku docházelo u šlechticů (na rozdíl od šlechticů, u nichž tomu bylo nezdárcu dříve) většinou právě v období po ukončení edukačního procesu, obvykle ve věku 20-25 let. V každém případě tedy nebude předmětem předkládané disertace výchova a vzdělávání dospělé šlechty, ať již v době po sňatku šlechtice či šlechtice (v tomto případě ani tehdy, pokud k němu došlo velmi brzy: například po 15. roce věku), či dospělých neženatých příslušníků české a moravské šlechty (jichž ostatně zřejmě nebylo mnoho).

Sociální vymezení. V 90. letech 20. století a na počátku století následujícího se rozvíjející domácí bádání, zaměřené s pochopitelným zpožděním za středo-, jiho- a západoevropskými vzory zejména na studium dějin každodennosti ve výzkumu dějin šlechty v Čechách a na Moravě, soustředilo především (i když ne zcela výlučně) na tzv. aristokracii, kterou však nebylo schopno přesně vymezit.¹⁴ I vzhledem ke stavu dochování typově různě

---

¹⁴ Ani ve dvou pracích z počátku 21. století, které se pokusily podat celistvější pohled na dějiny šlechty v raném novověku (respektive především v 16. a 17. století) nenajdeme bezproblémovou definici pojmu aristokracie. Srov. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002, s. 53n.; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 11nn. Byl to však právě P. Maťa, který svou definicí aristokracie prvně užitou již v jeho diplomové práci z roku 1997 (*Aristokratická prestiž a aristokratická společnost. Česká šlechta 1500-1700*, FF UK Praha 1997, s. 5nn.) přece jen výrazně zkultivoval a do značné míry poměrně logicky vymezil tento pojem, který byl předtím (někdy ostatně dosud) řadou historiků užíván bez jakýchkoli definic, a to s velmi různým obsahem, často promiscue s pojmem šlechta.

ných pramenů šlo však hlavně o takzvanou vyšší šlechtu (tedy v dobové, nikoli moderní terminologii panský stav), a to zejména její majetkově, politicky i jinak vynikající příslušníky.

Předkládaná disertace se při sledování svého tématu neomezuje pouze na členy panského stavu Čech a Moravy, nýbrž se zabývá také nižší šlechtou,¹⁵ a to i přesto, že pro studium výchovy a vzdělávání nobility je pramenná základna do značné míry obsáhlejší právě pro panský stav. Jak totiž uvidíme na řadě míst předkládané práce, edukace příslušníků panského stavu se od výchovy nižších šlechticů nijak zásadně neodlišovala, nemělo by proto smysl pojednávat samostatně o vyšší a zvláště o nižší šlechtě. To pochopitelně neznamena, že příslušnost konkrétních šlechticů k panskému či rytířskému stavu vůbec nezohledním.

Takzvané erbovníky jako specifickou sociální skupinu, jež měla mnohem blíže k měšťanstvu než ke členům obou vyšších stavů předbělohorské společnosti Čech a Moravy, však ponechám stranou mé pozornosti. V některých případech mohl být však erbovník přijat do rytířského stavu, pak jsou pochopitelně jeho děti brány v úvahu. Již zde je však zapotřebí uvést, že u některých osob pocházejících z původně erbovních rodin (rodů), je – zejména vzhledem k často nevelkému množství dochovaných pramenů a nejasným genealogickým vazbám – nesnadné říci, zda byly pouhými erbovníky, či zda již patřily do nižšího šlechtického stavu.

Teritoriální vymezení. Předmětem mého výzkumu bude šlechta s inkolátem v Čechách a na Moravě. Pokud jde o slezskou nobilitu, ponechám ji v zásadě stranou mého zájmu, podobně jako i horno- a dolnolužickou šlechtu. Na řadě míst této disertace však přesto budou pojednány některé aspekty dějin těchto tzv. vedlejších zemí Koruny české, neboť – jak uvidíme později – získávala nobilita usedlá v Čechách a na Moravě (tedy v českých zemích, dále užíváno promiscue) vzdělání právě i v těchto oblastech, případně prostřednictvím osob pocházejících z Horního i Dolního Slezska a

---

¹⁵ K výzkumu nižší šlechty v českých zemích bezesporu přispěly některé práce Václava Bůžka. Srov. alespoň TÝŽ, *Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách (Pokus o typologii)*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 42-64; TÝŽ, *Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (Prameny, metody, stav a perspektivy bádání)*, ČČH 91, 1993, s. 37-53; TÝŽ, *Literární mecenát nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, in: Husitství – Reformace – Humanismus, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 831-845, důležitá je pak především syntetická práce tohoto autora: TÝŽ, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996 (vedle ní srov. i jeho o rok starší populárně naučnou knihu *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995).

obou Lužic. Stejně tak bude pro dokreslení některých aspektů vzdělanostních dějin českých zemí alespoň stručně pojednáno i o některých zahraničních šlechticích, kteří spolu s urození z českých zemí získávali zejména partikulární vzdělání v Čechách a na Moravě. Horizont českých zemí (respektive zemí Koruny české) bude pak výrazně překročen v jiném ohledu, totiž při sledování míst, na nichž česká a moravská šlechta získávala partikulární i (alespoň zčásti) univerzitní vzdělání.

Chronologické vymezení. V evropských kulturních dějinách, jejichž součástí tvoří i vzdělanostní dějiny českých zemí a jejich obyvatel, nelze najít přesně časově vymezené okamžiky, které by určovaly jednotlivé jejich etapy například daty z politických dějin. Přesto jsem se rozhodl vymežit alespoň rámcově předmět mého výzkumu lety 1500 až 1620, tedy zčásti i za pomoci tradičního mezníku českých (nejen) politických dějin. Pro stanovení dolní hranice je možné uvést více důvodů:

1) nejen v české historiografii je obecně přijímán názor o zásadních proměnách, které v době kolem roku 1500 prodělaly oba uzavírající se šlechtické stavy Čech a Moravy (hospodaření šlechty, její role ve společnosti /související mj. i s postupnou ztrátou vojenského významu/, hmotná kultura jejich sídel apod.);¹⁶

---

¹⁶ Vývoj dějin šlechty od středověku do 16. století stručně shrnují V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 36-72. Svůj přehled mohli založit na řadě starších prací. Viz alespoň: Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, ČsČH 20, 1972, s. 515-526; Josef PETRÁŇ (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Praha 1976; Jaroslav PÁNEK, *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století*, FHB 4, 1981, s. 179-217; Ján ČIERNY – František HEJL – Antonín VERBÍK (ed.), *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984; Jaroslav PÁNEK, *Politický systém předbellohorského českého státu*, FHB 11, 1987, s. 41-101, zde zvláště s. 50nn.; Vratislav VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců. K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století*, FHB 12, 1988, s. 65-107; Jaroslav MEZNÍK, *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, SH 37, 1990; Volker PRESS, *Adel in den österreichisch-böhmischen Erbländern und im Reich zwischen dem 15. und dem 17. Jahrhundert*, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700, Wien 1990, s. 19-31; Josef ŽEMLIČKA, *Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců*, ČMM 109, 1990, s. 17-38; V. BŮŽEK, *Nížší šlechta v politickém systému a kultuře předbellohorských Čech*; Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997; Jaroslav PÁNEK, *Česká a moravská aristokracie v době Adama II. z Hradce*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (= OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 77-90; Petr MAŤA, *Aristokratisches Prestige und der böhmische Adel (1500-1700)*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, Heft 1-2, s. 43-52; František ŠMAHEL, *Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století*, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek – Dalibor Janiš (ed.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.-8. prosince 2000 v Praze, Praha 2001, s. 71-84. K hierarchickému systému české stavovské obce před Bílou horou srov. pak z novější literatury ještě TÝŽ, *Svět české aristokracie*, s. 52-66 (s. 713nn. i rozsáhlý poznámkový aparát).

2) jde o počátek výraznějšího pronikání humanismu do různých oblastí života obyvatel českého státu: do kultury, vzdělanosti, školství apod.;¹⁷

3) pro období po roce 1500 výrazně stoupá počet dochovaných pramenů pro naše téma, což souvisí jak s oběma uvedenými procesy v bodě 1 a 2, tak také s některými jinými, jež se prosazovaly až v průběhu sledované doby: například s byrokratizací centrální, zemské, městské, církevní i vrchnostenské správy a také s konfesijním vyhraňováním společnosti.¹⁸

I když budu svou pozornost věnovat celému 16. století a prvním dvěma deceniím století následujícího, výrazně podrobněji budu moci řadu aspektů tématu předkládané práce sledovat zejména po roce 1550, což souvisí především se stavem pramenné základy. Množství dochovaných a k výzkumu naší problematiky použitelných pramenů je totiž pro léta 1550-1620 výrazně větší než pro období starší (podrobněji k tomu dále v textu této kapitoly). Nejhuře jsou pak na tom po pramenné stránce první tři decenia 16. století. Z tohoto důvodu se reálně sledovatelná doba do značné míry vlastně překrývá s tradičně vymezenou tzv. předbělohorskou dobou.

Horní časový mezník jsem nezvolil ani tak proto, že v roce 1620 došlo k bitvě na Bílé hoře, nýbrž spíše pro obrovské změny, které výsledek této potyčky a třicetiletá válka vůbec, násilná rekatolizace a nástup baroka znamenaly pro všechny vrstvy obyvatelstva českých zemí a ve velké míře právě pro šlechtu. Během několika desetiletí došlo k masivní restrukturalizaci nobility s inkolátem v Čechách a na Moravě. Byla to právě zásadní přeměna její národnostně-jazykové, sociálně-titulární i konfesijní skladby v několika desetiletích následujících po roce 1620, jež nás vedle markantních změn ve školské soustavě a ve vzdělanostních dějinách českých zemí vůbec vedla ke

---

¹⁷ Literatura k humanismu (a pozdnímu humanismu) i k jeho pronikání do českých zemí je dnes již velmi bohatá. Není možné odkazovat zde na jednotlivé tituly s výjimkou několika zásadních prací: Milan KOPECKÝ, *Český humanismus*, Praha 1988; Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992. Viz též řadu závažných studií (nejen českých autorů) v několikasvazkovém sborníku: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe et alii (ed.), *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern I-IV*, Köln – Weimar – Wien – Dresden 1988-1998. Pro studium latinského humanismu v českých zemích je pak zásadní dílo: Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae. Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I-V*, Praha 1966-1982 (dále viz RHB).

¹⁸ K tomu srov. i s odkazy na další literaturu alespoň nové zpracování českých předbělohorských dějin, jež o některých z výše zmíněných procesů také pojednává: Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek VII. 1526-1618*, Praha 2005, passim. K byrokratizaci srov. též speciální studii: Jaroslav PÁNEK, *K úloze byrokratizace při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*, AUC Phil et Hist, *Studia historica* 36, 1989, s. 75-85. Literaturu o konceptu konfesionalizace shrneme v pozn. 345.

stanovení výše vytčeného horního chronologického mezníku, který překročíme jen ojedinele.¹⁹

I. 1. Stav pramenné základny

Protože k tématu předkládané disertace i řadě jeho dílčích subtémat se i přes velké ztráty, k nimž došlo v průběhu minulých staletí, dochovalo mimořádně velké množství archivních, rukopisných i tištěných pramenů, jež se dnes nalézají v mnoha archivech, knihovnách i jiných institucích (například muzeích) v České republice i v zahraničí, nemůžu zde podávat jejich jednotlivý výčet. Spíše se jejich stručnou klasifikací pokusím nastínit jejich rozmanitost i výpovědní hodnotu. O konkrétních pramenech bude pak v textu pojednáno až níže na příslušných místech II. až VIII. kapitoly této práce.²⁰

Dochované prameny k výchově a vzdělávání české a moravské šlechty lze pro účely předkládané práce v zásadě rozdělit na čtyři velké skupiny, které jsou pak dále vnitřně členěny. Nejprve jsou to prameny diplomatické, dále prameny osobní povahy (jež se ne úplně překrývají s tzv. ego-dokumenty),²¹ do třetí skupiny pak řadím literární prameny a čtvrtou skupinu tvoří ostatní prameny, mezi něž patří především hmotné, obrazové a kartografické prameny.

Z nejdůležitějších diplomatických pramenů jsou to vedle úřední korespondence zejména evidenční prameny (matriky jednotlivých školských ústavů, respektive jejich součástí,²² seznamy dvořanů²³ apod.), které mají neza-

---

¹⁹ Bohužel dosud žádné nové rozsáhlejší monografické zpracování pobělohorských dějin stále ještě nebylo uveřejněno. Mělo by však být vydáno nakladatelstvím Paseka v rámci tzv. *Velkých dějin zemí Koruny české*, díl VIII. (avizovaní autoři: Ivana Čornejová, Vít Vlnas a Jiří Mikulec). Pobělohorskou restrukturalizaci české šlechty nedávno podnětně nastínil Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 67nn., 718nn. a passim. Tento autor jako jeden z mála českých badatelů překročil ve své monografii práh bělohorské doby. Ovšem i pro něho zůstala Bílá hora v řadě ohledů výrazným dělítkem. Z nových prací k některým aspektům pobělohorských dějin šlechty je i přes svůj nevelký rozsah významná práce: Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách: Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

²⁰ Na jednotlivé prameny zde pro jejich obrovské množství nelze většinou odkazovat ani v poznámkovém aparátu, který by tím byl naprosto přetížen. Bude tak učiněno až níže na příslušných místech v textu II. až VIII. kapitoly této práce a také v poznámkovém aparátu. Podrobný seznam jednotlivých pramenů je pak součástí příloh disertace. Výjimkou budou odkazy na některé práce, jež se zabývají jednotlivými typy pramenů, či takové druhy pramenů, jež nepatří k příliš četným.

²¹ K ego-dokumentům srov. pozn. 26.

²² Matrik akademií/univerzit z 16. a prvních desetiletí 17. století je dochováno poměrně velké množství, řada z nich byla i vydána. Mnohem menší měrou jsou zachovány matriky partikulárních škol, a to i přesto, že snad většina významných škol tohoto typu (nejen v zahraničí, ale například i ve vedlejších zemích Koruny české, v Čechách a na Mo-

stupitelný význam, neboť jejich analýza umožňuje nejen zjistit některé údaje prosopografického charakteru o jednotlivých šlechtických studentech (a jejich doprovodu), ale především sledovat některé obecnější trendy: například vývoj atraktivity dané školy pro šlechtu z českých zemí pro delší časový úsek. Pro dějiny jednotlivých škol (zvláště těch partikulárních) jsou pak důležité též školní řády, jež přibližují nejen organizaci těchto vzdělávacích institucí, nýbrž také povahu výuky na nich. Protože jde o pramen normativní povahy, je však zapotřebí jisté badatelské opatrnosti při jejich analýze. Ukazují vždy jen zčásti na reálný stav věcí. Důležité jsou i jiné normativní prameny soudobých latinských škol, univerzit i akademií (statuta, jiné předpisy ad.). Pro výzkum tzv. pážecí výchovy jsou pak zásadní instrukce vydávané pro preceptory (případně i hofmistry) pážat.²⁴

Z dalších pramenů diplomatické povahy, jež lze při studiu edukace urozených zahrnout do výzkumu, jsou to například passbriefy (a žádosti o ně), které vypovídají o přípravě zahraničních (nejen kavalírských) cest za vzděláním. Důležité jsou však také například šlechtické testamenty,²⁵ a to hned z několika důvodů. Jednak v nich testátoři stanovovali poručníky svých dětí, kteří měli nezanedbatelný vliv na výchovu a vzdělávání svých svěřenců, a nezřídka do nich zahrnuli i vlastní představy, jak by taková edukace

---

ravě již méně) si evidenci žactva vedla. Protože šlechtické i jiné soudobé cesty za vzděláním na latinské školy, jež běžně překračovaly regionální i zemské hranice, se proti akademické peregrinaci spjaté s návštěvou dobových akademií/univerzit (viz dále) těšily mnohem menší badatelské pozornosti, existuje i mnohem méně edic matrik takových škol. Zčásti je to však pochopitelně dáno i stavem jejich dochování i jinými faktory. K výpovědní hodnotě matrik jako pramennému typu srov. i s odkazy na další literaturu Ingrid MATSCHINEGG, *Universitäre Massenquellen (Matrikel, Akten)*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004 (= *MIÖG. Ergänzungsband 44*), s. 714-724.

²³ Seznamů dvořanů je zejména pro zeměpanské dvory 16. a počátku 17. století dochováno poměrně velké množství. Některé z nich byly i vydány. Pro dvory habsburských středoevropských panovníků srov. alespoň: Friedrich FIRNHABER, *Hofstaat König Ferdinands I. im Jahre 1554*, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 26, Wien 1861, s. 3-28; Thomas FELLNER – Heinrich KRETSCHMAYR (edd.), *Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). 2. Band. Aktenstücke 1491-1681*, Wien 1907, passim; Ivan ZOLGER, *Der Hofstaat des Hauses Österreich* (= Wiener staatswissenschaftliche Studien 14), Wien – Leipzig 1917; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, Praha 2002.

²⁴ Podrobně o nich bude pojednáno na příkladu dvora Ferdinanda I. v šesté kapitole této práce. Zde analyzované instrukce jsou pak vydány v příloze této disertace.

²⁵ Význam šlechtických testamentů všestranně postihl Pavel KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002, s. 7-105 (na s. 75nn. pojednal dosti podnětně o významu tohoto typu pramene pro výzkum výchovy a vzdělávání šlechty; na s. 563-580 je obsažen dosti obsáhlý seznam starší literatury ke šlechtickým testamentům a příbuzným tématům). Viz také TÝŽ, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 80-116.

jejich potomků měla vypadat. Z pramenů úřední povahy je pak důležitý i účetní a finanční materiál (cestovní účty, směňky, kvitance apod.), který je však pro české a moravské prostředí sledované doby dochován velmi torzovitě. Může však při využití jiných pramenů (například korespondence) objasnit důležitou složku dobové výchovy a vzdělávání šlechty, totiž její financování.

Z pramenů osobní povahy²⁶ jsou ke studiu problematiky předkládané práce využitelné zejména korespondence (a to nejen šlechtická, nýbrž též korespondence hofmistrů/preceptorů, ostatních dobových učenců apod.),²⁷ deníky různého druhu (včetně důležitých deníků cestovních),²⁸ šlechtické i jiné autobiografie (či paměti),²⁹ šlechtické i měšťanské štambuchy,³⁰ tištěné kalendáře s dobovými diářovými vpisky³¹ apod.

---

²⁶ K nim obecně srov. alespoň Benigna von KRUSENSTJERN, *Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und Quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert*, *Historische Anthropologie* 2, 1994, s. 462-471; Winfried SCHULZE (ed.), *Ego-dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996; Harald TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit 1400-1650*, Wien – Köln – Weimar 1998; Václav BŮŽEK, *Die private Welt der böhmischen adeligen Familien in ihren Selbstzeugnissen des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Heinz-Dieter Heimann (ed.), *Adelige Welt und familiäre Beziehungen. Aspekte der „privaten Welt“ des Adels in böhmischen, polnischen und deutschen Beispielen von 14. zum 16. Jahrhundert*, Potsdam 2000, s. 17-41; Harald TERSCH, *Vielfalt der Formen. Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit als historische Quellen*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Horn – Waidhofen an der Thaya 2000, s. 69-98; Josef HRDLÍČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003, s. 15-22. K pojmu ego-dokument, jenž se jen zčásti překrývá s prameny osobní povahy, a historií jeho užívání viz velmi přehledně i s odkazy na další zdroje <http://de.wikipedia.org/wiki/Ego-Dokument>.

²⁷ Poměrně značné množství korespondence různých adresátů i příjemců (nejen z řad šlechty a neurozených z českých zemí, nýbrž i z různých sociálních a profesních skupin v zahraničí), jež se dotýká řady otázek spjatých s výzkumem výchovy a vzdělávání šlechty v předbělohorské době, bylo vydáno tiskem. Pro množství takových edic zde však není možné odkazovat na jednotlivé tituly.

²⁸ K deníkům v českém (zvláště šlechtickém) prostředí českých zemí 16. a 17. století srov. Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, FHB 18, 1997, s. 99-120; TÝŽ, *Tagebücher*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004 (= *MIÖG. Ergänzungsband* 44), s. 767-780. K deníkům jako pramennému typu srov. ze zahraniční literatury alespoň následující práci: Gustav René HOCKE, *Das europäische Tagebuch*, Wiesbaden 1963; Ralph Rainer WUTHENOW, *Europäische Tagebücher. Eigenart – Formen – Entwicklung*, Darmstadt 1990. Řada šlechtických i jiných deníků, jež se dotýkají některých aspektů našeho tématu, byla vydána tiskem, jiné nikoli. Protože je jich ale celá řada, nebudeme zde odkazovat na edice jednotlivých z nich. Učiníme tak až dále na příslušných místech.

²⁹ K autobiografiím jako speciálnímu druhu ego-dokumentů, jež stejně jako i některé jiné soudobé prameny mohly nabývat více forem, srov. vedle literatury uvedené v pozn. 26 také Horst WENZEL, *Die Autobiographie des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit I-II*, München 1980; Inge BERNHEIDEN, *Individualität im 17. Jahrhundert. Studien zum autobiographischen Schrifttum*, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1988; Eva KORMANN, *Ich, Welt und Gott. Autobiographik im 17. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2004.

Snad největší výpovědní hodnotu má uvedená korespondence, jež osvětluje řadu aspektů výchovy a vzdělávání šlechty v předbělohorské době (podrobněji srov. na řadě příkladů v dalších kapitolách předkládané práce). Deníky šlechticů i jejich vychovatelů pak nezdědka umožňují blíže sledovat v delším časovém období edukační proces konkrétního šlechtice a řadu s ním souvisejících jevů (způsob dopravy, ubytování, místa pobytu, kontakty apod.). Paměti šlechticů podávají v některých případech ojedinělá sebereflektivní svědectví o většinou časově dosti vzdálených studiích svých pisatelů. Neméně důležité jsou i autobiografie šlechtických preceptorů či hofmistrů, z nichž některé byly dosud českému bádání málo známé či vůbec neznámé,³² nicméně vypovídají mnohé o edukaci urozených. Pozoruhodná svědectví přinášejí též o vnímání preceptorské služby.

Pokud jde o lokalizaci studií, jsou často nezastupitelným pramenem zápisy v památnících, jež jsou nezdědka jediným svědectvím o pobytu některého šlechtice-inskribenta (případně i držitele štambuchu) na určitém místě.³³ Stávají se tak při rekonstrukci podob výchovy a vzdělávání urozenců

---

³⁰ O dosavadní domácí i zahraniční literatuře ke štambuchům pojednává ve své nejnovější práci Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku* (= Monographia Historica. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis sv. 8), České Budějovice 2007, s. 19-66. Soupis literatury viz tamtéž, s. 441-479.

³¹ Tento pramen pro zkoumanou dobu a téma není zase tak častý. Jedním z jeho reprezentantů jsou diářové záznamy jednoho z dlouholetých šlechtických preceptorů Jana Strialia. K nim viz pozn. 318.

³² Jedním z takových pramenů je například autobiografie jednoho ze zahraničních vychovatelů české a moravské šlechty: Catharina Dulcise ze savojského Cruseille (blíže informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace), jež byla českému bádání dosud neznámá (její autor však nebyl úplně neznámý Otakarovi Odložilíkovi: viz TÝŽ, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563-1620*, ČMM 59, 1935, s. 271, 274. Srov. Catharinus DULCIS, *Vitae curriculi breviarium*, Marpurgi Cattorum, Ex officina Typographica Sauriana 1622 (celý tisk je přístupný na internetu: <http://www.dulcis-info.de/>, kde se též nalézá stručná biografie této osoby, v centru jejíhož zájmu však stojí jeho marburské působení od roku 1606) a Ferdinand JUSTI, *Leben des Professors Catharinus Dulcis von ihm selbst beschrieben*, Marburg 1899 (v tomto případě jde o parafrázi uvedené autobiografie). Autor předkládané disertace připravuje speciální studii o tomto prvním profesoru italštiny a francouzštiny na marburské univerzitě a jeho kontaktech s českým a moravským prostředím. Některé paměti šlechticů či jejich vychovatelů, jež vypovídají o určitých aspektech sledované problematiky, byly též vydány tiskem: ze šlechticů například Jana Zajíce z Házmburka (Jaroslav PÁNEK /ed./, *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia aneb zpověď českého aristokrata*, Praha 2007), Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka (Josef JIREČEK /ed./, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty I-II*, Praha 1866-1868) či Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů (Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ – Alena ŠIMEČKOVÁ /ed./, *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979).

³³ Štambuchům, jež přicházejí v úvahu při studiu výchovy a vzdělávání šlechty (hlavně nekatolické) je dochována celá řada. Na některé z nich bude odkázáno níže v textu i poznámkovém aparátu. Pro naše účely je využitelná i databáze *REPERTORIUM ALBORUM AMICORUM. Internationales Verzeichnis von Stammbüchern und Stammbuchfragmenten in öffentlichen und privaten Sammlungen* přístupná na internetových stránkách Universität Erlangen. Srov.: <http://www.raa.phil.uni-erlangen.de/>.

z českých zemí důležitým komplementárním pramenem. Co se týče samotných majitelů štambuchů, vypovídají mimo jiné o širí jejich kontaktů.

K literárním pramenům (či obecně produktům humanistické vzdělanosti) lze řadit dobové poučné a mravokárné spisy, mezi něž patří i šlechtická naučení,³⁴ genealogická³⁵ a ostatní díla věnovaná české a moravské šlechtě či jí samou (spolu)vytvořená (například četné oslavné humanistické básnické sbírky, vzniklé při různých příležitostech), dále literaturu osvětlující dobové cestování ať už spíše v teoretické rovině (apodemická literatura),³⁶ nebo naopak poskytující více prakticky zaměřené informace (různé

---

³⁴ Např. František Boleslav KVĚT (ed.), *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi v tom, co činiti a co nechati, a kterak se pokud v čem zachovávatí má*, Praha 1851; Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.), *Naučení p. Albrechta Rendla z Oušavy synům dané*, ČCH 8, 1902, s. 68-70; Čeněk ZÍBRT (ed.), *Navedení mladistvého věku ku poctivým mravům. Hrstka staročeských rad a návodů*, Praha 1912 (obsahuje více těchto jednotlivých pramenů; z těch, které v této poznámce jinak samostatně zmíněny nejsou, například českou část *Navedení mladistvého věku* Jiřího Carolida z Carlsperku, s. 19-30; tento text určený dětem Jana Rudolfa Trčky z Lípy Adamu Erdmannovi a Alžbětě, vyšel latinsko-česky: *Praeparatio pueritiae ad discendum honestos mores et liberales disciplinas. Navedení mladistvého věku k poctivým mravům a svobodným literárním uměním*, Praeae typis haeredum M. Danielis Adami 1606; KNM Praha, sign. 27 E 16); Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ (ed.), *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného*, Praha 1940; Petr VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna („Naučení rodičům“ a jeho obsahová interpretace)*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (ed.), *Dítě a dětství napříč staletími. 2. pardubické bienále 4.-5. dubna 2002 (= Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. Fakulta humanitních studií. Supplementum 5. 2002)*, Pardubice 2003, s. 13-48 (moderní edice tohoto naučení zde na s. 29-47). Ze zahraničních renesančních naučení, která byla známa i v českých zemích v předbělohorské době, lze uvést např. známého Dvořana Baldassara Castigliona – Adolf FELIX (ed.), *Baldassare Castiglione. Dvořan*, Praha 1978. K rozšíření tohoto spisu v Evropě viz důležitá práce: Peter BURKE, *Die Geschichte des Hofmann. Zur Wirkung eines Renaissance-Breviers über angemessenes Verhalten*, Berlin ²1996. Blíže k tomu vit též VI. kapitola disertace.

³⁵ O významu Březanových děl (zejména jeho *Životů posledních Rožmberků*) pro téma předkládané disertace by jistě nikdo nepochyboval. Srov. Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I-II*, Praha 1985. Naproti tomu význam některých jiných děl genealogického typu, zejména práce Bartoloměje Paprockého z Hlohol, byly v historiografii 20. století i počátku století 21. nezdědky podceňovány. Přesto však tvoří mimořádně cenný pramen, a to nejen z pohledu tématu překládané práce. Pro tuto disertaci jsou důležité zejména dvě části Paprockého *Diadochu* – TÝŽ, *O stavu panském ...*, Praha 1602 (Knihovna Historického ústavu AV ČR, sign. D 311) a TÝŽ, *O stavu rytířském ...*, Praha 1602 (Knihovna Historického ústavu AV ČR, sign. D 312) – a dále práce: TÝŽ, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského ...*, Olomouc 1593 (reprint Ostrava 1993).

³⁶ K ní srov. alespoň Justin STAGL, *Apodemiken oder „Reisekunst“ als Methodik der Sozialforschung vom Humanismus bis zur Aufklärung*, in: Mohammed Rassem – Justin Stagl (ed.), *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit, vornehmlich im 16.-18. Jahrhundert*, Paderborn 1980, s. 131-204; TÝŽ (ed.), *Apodemiken. Eine räsionierte Bibliographie der reise-theoretischen Literatur des 16., 17. und 18. Jahrhunderts*, Paderborn 1983; TÝŽ, *Die Methodisierung des Reisens im 16. Jahrhundert*, in: Peter J. Brenner (ed.), *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main 1989, s. 140-196; Antje STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – New York 2001, s. 41-49; Wolfgang GÜNTNER, *Ars apodemica. Reiseerfahrung als geplantes Lebenslaufelement*, in: Rudolf W. Keck und Erhard Wiersing (ed.), *Vormoderne Lebens-*

průvodce,³⁷ cestopisy,³⁸ kosmografie³⁹ apod.). Snad nejspíše do kategorie

---

läufe erziehungshistorisch betrachtet, Wien – Köln – Weimar 1994, s. 345-356; Lucie STORCHOVÁ, *Ars apodemica. Umění pochopit a popsat „cizí“ kraje*, DaS 25, 2003, č. 4, s. 10-12.

³⁷ Snad nejvíce dobových průvodců vzniklo ve sledované době v Evropě pro cesty na Apeninský poloostrov, některé speciálně pro jednotlivé oblasti (například Neapolsko) či místa (například Řím). Známý jsou však i některé jiné průvodce (například po Svaté říši římské národa německého, Francii či britských ostrovech). Některé z nich jsou obsaženy v seznamu pramenů v příloze disertace. S rozmachem cestování na prahu novověku dochází v 16. a na počátku 17. století k mimořádnému rozkvětu tohoto typu literatury. Bohužel toto téma nepatří k příliš probádaným. Pokud je mi známo, nevznikla u nás žádná speciální práce, jež by se takovou problematikou zabývala. Z řady děl i z pera českých šlechticů – například již uvedeného Bedřicha z Donína či Zdeňka Brtnického z Valdštejna – je však zřejmé, že i česká a moravská nobilita takové příručky při svých cestách do zahraniční užívala. Ze zahraniční literatury srov. alespoň Ludwig SCHUDT, *Le guide di Roma. Materialien zu einer Geschichte der römischen Topographie*, Wien – Augsburg 1930.

³⁸ Autory některých z cestopisů byli i šlechtici. Část z nich cesty, jež popsala, absolvovala i během své výchovy a vzdělávání. Viz například část z cestopisu Bedřicha z Donína: Antonín GRUND (ed.), *Cestopis Bedřicha z Donína*, Praha 1940. Zčásti mají však cestopisný charakter i jiné prameny: například *Příběhy Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů* (V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ – A. ŠIMEČKOVÁ /ed./, *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*). Řada pramenů ze sledované doby má totiž smíšený charakter: vedle Hýzrla například deník Zdeňka Brtnického z Valdštejna, jehož některé části mají taktéž charakter cestopisu: Zdeněk BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium, id est annotatio rerum, actionum et studiorum unius cuiusque diei inde ab anno exuberantis gratiae 1597 domini Zdenonis Brtnicensis, baronis a Waldstein /1597-1603/*, nepaginovaný a nefolovaný opis z apoštolské knihovny ve Vatikánu, Bibliotheca Reginae n. 666, je v NA Praha, Sbirka rukopisů B, sign. B21. O tomto prameni viz též pozn. č. 513. K některým dalším pramenům tohoto typu viz též dvě důležité antologie: Zdeňka TICHÁ (ed.), *Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14.-17. století*, Praha 1985 a Simona BINKOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ a kol. (ed.), *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989. Řada pozoruhodných příspěvků k tematice cestopisů vyšla ve sborníku z jedné speciální konference: Eva FRIMMOVA – Elisabeth KLECKER (ed.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave*, Bratislava 2005. Tzv. *Reiseberichte* či *Reisebeschreibungen* z období raného novověku jako pramenným typem se hojně zabývala a zabývá německojazyčná literatura: viz alespoň Dorothea KUHN (ed.), *Itinerarium Italiae. Reiseberichte schwäbischer Italienfahrer aus drei Jahrhunderten*, Stuttgart 1967; Reiner MORITZ, *Untersuchungen zu den deutschsprachigen Reisebeschreibungen des 14.-16. Jahrhunderts*, Dissertation der Universität München 1970; Antoni MACZAK – Hans Jürgen TEUTEBERG (ed.), *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, Wolfenbütteler Forschungen 21, Wolfenbüttel 1982; Peter J. BRENNER (ed.), *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main 1989.

³⁹ Kosmografiemi (zejména *Kozmografii českou Zikmunda z Puchova z roku 1554*, jež představuje výrazně upravené vydání opakovaně vydávané *Cosmographiae Sebastiana Munsteri*) se u nás soustavně věnuje Jaroslav Pánek: TÝŽ, *Eine literarische Übertragung im Dienst der Propaganda. Das Bild Polens in der tschechischen humanistischen Kosmographie und das Problem der Pluralität in Ostmitteleuropa im 16. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 127-138; TÝŽ, *Kosmografický obraz Britských ostrovů ze 16. století*, in: „Třicet let učitelem učitelů dějepisu“. Věnováno profesoru PhDr. Janu Kumperovi, CSc., vedoucímu katedry historie FPE ZČU, k šedesátým narozeninám, Plzeň 2006, s. 142-152; TÝŽ, *Morava a Slezsko v kosmografických spisech z poloviny 16. století*, in: Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec (ed.), *Ve znamení zemi Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.*, Praha 2006, s. 585-598; TÝŽ, *„Času nynějšího Řím město od své prvnější slávy a duostojenství daleko odstoupilo ...“ Středověká Itálie v Kosmografii české Zikmunda z Puchova*, in: Eva Doležalová – Robert

literárních pramenů můžeme počítat i školské disputace šlechtických studentů, jejich slavnostní řeči pronášené při různých příležitostech, také ovšem pohřební kázání,⁴⁰ různé soudobé relace vzniklé v průběhu cesty či po ní⁴¹ a konečně i dobové novinové zpravodajství (ať už psané, či později tištěné),⁴² umožňující blíže poznat informační základy rozšiřujícího se geografického i vzdělanostního horizontu české šlechty.

S dějinami škol, jež navštěvovali čeští a moravští šlechtici a jejichž poznání je tudíž důležité i při studiu tématu této práce, souvisí také dobové učebnice různého charakteru. Doplnují naše znalosti nejen o praktické výuce na některých (zvláště partikulárních) vzdělávacích institucích, ale jsou i jedním z pramenů pro výzkum kontaktů mezi jednotlivými evropskými oblastmi i pro působení pedagogických myšlenek svých pisatelů v nich, protože byly nezřídka užívány i na více školách, a to i mimo region či zemi,

---

Šimůnek (ed.), *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha 2007, s. 466-475; TÝŽ, *Praha a středoevropské metropole v Kosmografii české Zikmunda z Puchova*, in: Kateřina Jiřiová a kol. (ed.), *V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 103-118. Z dalších autorů viz též Zdeněk BENEŠ, *Cesta do Svaté země Kryštofa Haranta jako kosmografický obraz světa*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 137-149 a Markéta KREJČOVÁ, *"Kozmografická česká" a její ideové pojetí*, *Miscellanea* 19, 2005-2006, s. 60-72.

⁴⁰ K tomuto druhu pramenů, z nichž některé vypovídají i o výchovném a vzdělávacím procesu osob, k jejichž úmrtí vznikly (některé z nich jsou obsaženy v seznamu pramenů této práce), obecně viz alespoň: Rudolf LENZ (ed.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Köln – Wien 1975; TÝŽ (ed.), *Studien zur deutschsprachigen Leichenpredigt in der frühen Neuzeit*, Marburg 1981; TÝŽ, *De mortuis nil nisi bene? Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle unter besonderer Berücksichtigung der historischen Familienforschung, der Bildungsgeschichte und der Literaturgeschichte*, Sigmaringen 1990; Miloš SLÁDEK, *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století*, *Literární archiv* 27, 1994, s. 191-208. Práce k jednotlivým pohřebním kázáním (a to zčásti i šlechtickým) jsou obsaženy v seznamu literatury. Šlechtickým raně novověkým pohřebním kázáním z Čech a Moravy dosud mnoho pozornosti nebylo věnováno, a to ani ne ve speciální literatuře: P. KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, s. 209n. (pouze zčásti je to pochopitelně dáno nepříliš dobrým stavem dochování tohoto typu pramenů z 16. a 17. století). Jednu z nemnoha výjimek představuje následující studie: Milan SVOBODA, *Pohřební kázání – jeden z pramenů poznání aristokratické společnosti. Ke společným vazbám šlechtických rodin na území dnešního Euroregionu Nisa*, *Časové úvahy* 12, 2001, s. 35-53.

⁴¹ Takových relací dochovaných v různé podobě (často například v korespondenci; někdy byli šlechtičtí chlapani či mladíci svými rodiči či poručníky instruováni, aby takovou zprávu napsali: na příkladu Karla st. a Karla ml. ze Žerotína viz dále v V. kapitole v části o významu Štrasburku pro výchovu a vzdělávání české a moravské šlechty) je celá řada. Na jednu z nich, jež je využitelná i při našem studiu, upozornil Petr MAŤA, *Oslavy jubilejního léta 1600 v Římě a česká šlechta*, *JSH* 1997-1998, s. 117-123; TÝŽ, *Římské oslavy začátku jubilejního léta 1600 ve zprávě českého svědka*, *Souvislosti* 13, 2002, č. 1, s. 64-69.

⁴² K novinovému zpravodajství ve vztahu k českým zemím viz alespoň Zdeněk ŠIMEČEK, *Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách*, *FHB* 11, 1987, s. 287-303; Alena RICHTEROVÁ, *Praha v psaných novinách na počátku 17. století*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19)*, Praha 2001, s. 225-232; TÝŽ, *Novinové zpravodajství o císařském dvoře v Praze na počátku 17. století*, *PSH* 33, 2004, s. 81-108.

kde vznikly.⁴³ Pro dějiny jednotlivých škol a řadu aspektů sledované problematiky jsou důležitá i některá díla vzniklá v průběhu 16.-18. století. Jde jak o práce dotýkající se dějin školství v některé z oblastí, kde studovali i čeští a moravští šlechtici, například Slezska,⁴⁴ tak i o díla pojednávající o některém ze sledovaných typů škol (například jezuitských).⁴⁵ Zařadit sem můžeme i některé další spisy, jež mj. umožňují alespoň částečně poznat, jaké představy mohli mít šlechtičtí rodiče, poručníci či vychovatelé urozenců z Čech a Moravy o soudobém systému školství.⁴⁶

Specifickou skupinou literárních pramenů jsou pak texty vzniklé v souvislosti s přípravou i realizací školních divadelních her i jiných veřejných školských představení (a to jak katolických, tak také nekatolických), jichž se v roli herců či řečníků aktivně zúčastňovali i urozenci z českých zemí (řada dokladů je uvedena v následujících kapitolách práce).⁴⁷

Šlechtická i jiná dobová naučení vypovídají nejen o představách jejich pisatelů o tom, jak by měla edukace urozených (případně neurozených) vypadat (nemusí přitom jít pouze o literárně zachycený názor na směřování výchovy a vzdělávání vlastních potomků či příbuzných, nýbrž i dalších osob).⁴⁸

---

⁴³ Podrobně bude o takových učebnicích pojednáno ve IV. kapitole na příkladu soukromé partikulární školy Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a také na některých dalších místech této práce. Českých (zde nemám ovšem na mysli jazyk sepsání, nýbrž oblast vzniku) i zahraničních učebnic (zejména latiny a jiných jazyků, katechetických příruček apod.), jež byly při institucionální a zřejmě i soukromé výuce i české a moravské šlechty užívány, je ze sledované doby dochováno dosti značné množství.

⁴⁴ Zde mám na mysli například mimořádně cenné, nicméně u nás prakticky neznámé práce typu: Johann Christian KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae cum bibliothecis, in nummis: oder: Die Hohen und Niedern Schulen Teutschlandes, insonderheit des Hertzogthums Schlesiens, mit ihren Bücher-Vorräthen in Müntzen*, Breslau 1741, UB Wrocław, sign. 416.449.

⁴⁵ Například vydaná i v rukopise existující díla typu: Iohannes SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I-IV*, Pragae 1747-1759 či Johannes MILLER, *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723 I-XII* (rks v NK ČR Praha, sign. XXIII.C.104; část tohoto díla je zpřístupněna v rámci projektu *Manuscriptorium*; srov. www.manuscriptorium.com).

⁴⁶ Cenná je v tomto smyslu například práce: *Catalogus academiarum totius orbis Christiani. Haggaei secundo. Benedicit dominus his, qui illum colunt digne, secundum verbum domini*, Pragae. Apud Ioannem Cantorem Anno 1554 (užit exemplář ÖNB Wien, sign. 74.Y.63./4/). Blíže k tomuto spisu srov. pozn. 1056.

⁴⁷ Bohužel jako problematičtější se při zpracování tohoto druhu pramene a jeho využití pro studium tématu předkládané práce jeví absence jakéhokoli jejich soupisu, jež badateli velmi ztěžuje práci. Na některé školní hry (resp. *actus* /nemusí jít vysloveně o divadelní hry/) jsme tak při našem bádání narazili vlastně náhodně.

⁴⁸ Například i šlechtičtí vychovatelé mohli sepsat taková naučení pro své urozené svěřence. Českému bádání byla některá z nich dosud úplně neznámá. Srov. například Joannes LANG, *Ad generosum et magnificum dominum, dominum Hieroslaum de Bernstain, in Helfenstain, Paraenesis ...*, Vratislaviae 1542 (Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Xc 553, č. 1). Podrobněji k této osobě v pozn. 147.

Zatímco naučením se již v české historiografii dostalo určité pozornosti, jen málo povšimnuto zůstalo českým bádáním o dějinách šlechty (zvláště na přelomu 20. a 21. století) obrovské množství dalších literárních pramenů využitelných pro výzkum tématu předkládané práce. Šlo jednak o rozsáhlejší spisy, jež byly svými šlechtickými autory povětšinou napsány během jejich výchovy a vzdělávání (nezřídka v dosti nízkém věku; patří sem například již zmíněné školní disputace i jiné podobné práce),⁴⁹ jednak o některá další díla: zejména různé příležitostné tisky, do nichž nezřídka přispěli urození chlapci/mladíci z českých zemí. Podstatné jsou pro nás například tisky vydávané při příležitosti odchodu českých a moravských urozců z dobových latinských škol či univerzit/akademií (takzvaná propemptika, tedy básnické sbírky a další k nim přiložené texty, jimiž se jejich autoři loučili s dedikanty).⁵⁰ Důležité jsou ovšem i jiné typy novolatinské příležitostné poezie: epithalamia, epicedia, hodoeporica (či hodeporica)⁵¹ ad., jež nezřídka osvět-

---

⁴⁹ Řada z těchto děl jak z pera členů obou stavů Království českého a Markrabství moravského (například Jaroslava Smiřického, Karla st. ze Žerotína, Michala Slavaty, Jiřího Zikmunda ze Zástřizl, Jana Smila z Michalovic ad.) bude uvedena na příslušných místech v textu i v poznámkovém aparátu jednotlivých kapitol. Většina z nich vznikla v zahraničí. Při jejich analýze je vždy zapotřebí jisté dávky badatelské opatrnosti, a to hned v několika ohledech: obvykle totiž jen zčásti vyjadřují individualitu a individuální schopnosti svých pisatelů (vždy je třeba zamyslet se nad tím, z čeho takové práce čerpaly) a na jejich koncipování se mohly podílet i další osoby (mj. i šlechtičtí vychovatelé). Tím však rozhodně nechceme říci, že by vůbec nevyprávěla o úrovni vzdělání svých šlechtických pisatelů. Řada z těchto pramenů byla dosavadním historickým bádáním – do jisté míry s výjimkou nepočtených prací Otakara Odložilíka, Františka Hrubého a v nové době Andrey Holasové (viz *Stav dosavadního bádání* dále) – do značné míry opomíjena. Značnou část z nich však registrovala RHB I-V.

⁵⁰ Na některá z nich odkazujeme níže v textu a soupis těch, jež jsme studovali, je obsažen i v seznamu pramenů v příloze disertace. Spisy tohoto charakteru jsou důležité nejen pro časové a někdy i místní zařazení studií některých urozců z českých zemí, nýbrž i proto, že někdy blíže vypovídají i o obsahu jejich studia, jejich učitelích i dalších osobách, s nimiž se stýkali apod. (díky tomu lze někdy zachytit i další jejich šlechtické spolužáky, a to nejen z českých zemí). Bohemikálním propemptikům jako speciálnímu typu humanistické literatury nebyla, pokud vím, u nás dosud věnována samostatná badatelská pozornost. Některá z nich jsou však uvedena v jednotlivých heslech RHB I-V. Jednou z mála zahraničních prací, jež vznikla k tomuto typu pramenů, je následující disertace: Kristi VIIDING, *Die Dichtung neulateinischer Propemptika an der Academia Gustaviana (Dorpatensis) in den Jahren 1632-1656* (= Dissertationes studiorum graecorum et latinorum universitatis tartuensis 1), Dorpat 2002 (tato práce, jež vznikla na estonské University of Tartu /Tartu Ülikool/ je v úplnosti dostupná na následujících internetových stránkách: http://ester.utlib.ee/search*est/aviiding%2C+kr/aviiding+kr/1,8,15,B/1856~b1569342&FF=aviiding+kristi+1972&2,,6,1,0).

⁵¹ K nim viz alespoň Herrmann WIEGAND, *Hodoeporica. Studien zur neulateinischen Reisedichtung des deutschen Kulturraums im 16. Jahrhundert. Mit einer Bio-Bibliographie der Autoren und Drucke* (= Saecula Spiritualia, Bd. 12), Baden-Baden 1984. O novolatinské bohemikální literatuře tohoto typu viz též Jan MARTÍNEK, *Neulateinische Reisedichtung in den böhmischen Ländern*, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern*, Teil III, Köln – Weimar – Wien 1993, s. 215-223; Winfried BAUMANN, *Das Hodeporicon ingolstadiense des Bohuslav Hodějovský z Hodějova*, in: tamtéž, s. 161-182.

lují četné aspekty edukačního procesu české a moravské šlechty ve sledované době.⁵² Velký význam mají však i takové práce, jež jim byly „pouze“ dedikovány, neboť vypovídají jak o kontaktech jejich autorů s těmito šlechtici, tak nezřídka uvádí i četné podrobnosti o jejich výchově a vzdělávání. Stávají se tak často naprosto nezastupitelným pramenem.⁵³

Do poslední skupiny patří zejména hmotné, obrazové a kartografické prameny k výchově a vzdělávání šlechty českých zemí. Lze sem vedle dobových map, atlasů a různorodých obrazových materiálů (vyobrazení osob, míst /například i soudobých škol/, situací rozličného charakteru) zařadit například funerální památky (ať už zachované v některém z českou šlechtou hojně frekventovaných míst v zahraničí,⁵⁴ či některé z domácích památek tohoto druhu), předměty přivážené z kavalírských cest (např. umělecké či řekněme upomínkový charakter mající předměty), ale také nezřídka v návaznosti na proběhlou kavalírskou cestu vzniklé soubory rukopisných i tištěných knih (tedy šlechtické knihovny).

Soudobé kartografické prameny (ovšem i některá jiná díla, například kosmografie či cestopisy a cestovní průvodce) umožňují učinit si představu o tom, jak se šlechtici z českých zemí mohli orientovat v prostoru raně novověké Evropy. Některá z takových děl (atlasů) mají cestovní podobu (tj. malý formát) a byla zřejmě užívána i v průběhu samotných cest, nikoliv jen studována před odjezdem na ně.⁵⁵

---

⁵² Velké množství z těch, jež mají bohemikální charakter, zachycuje *RHB I-V*.

⁵³ Tomuto typu pramenů se však dosti zevrubně věnovalo literárně vědné bádání, zejména při výzkumu latinského humanismu v českých zemích. Zásadní význam má zde *RHB I-V*. I přesto, že v jednotlivých heslech tohoto slovníku je obsaženo obrovské množství jednotlivin, jež mají vztah k výchově a vzdělávání šlechty v předbělohorské době, podařilo se nám během našeho domácího i zahraničního výzkumu nalézt řadu domácím bádání dosud neznámých tisků (viz dále v poznámkovém aparátu II. až VIII. kapitoly této práce).

⁵⁴ Žádná centrální evidence takovýchto zahraničních funerálních památek, jež by měly význam i pro studium našeho tématu, bohužel neexistuje. Těžko tedy říci, zda jsou ojedinělé, či se vyskytují ve větším počtu. Jedním z nich je například honosný náhrobek Maxmiliána (1575-1593), syna Vratislava z Pernštejna, jenž se nalézá v Římě, v bazilice Santa Maria Maggiore (o něm viz P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 493, zde i foto náhrobku; o výchově samotného Maxmiliána k duchovní kariéře viz zde na s. 492n. a také v šesté kapitole této práce). V některých případech, o nichž bude pojednáno v sedmé kapitole, byly ostatky šlechticů, kteří zemřeli během své výchovy a vzdělávání v zahraničí (a takových případů bylo nemálo), převezeny do českých zemí a teprve zde pohřbeny (pochopitelně místa náhrobků se nemusí překrývat s lokalitami, kde byli pochováni). Některé i pro naše téma zajímavé funerální památky z Čech jsou zachyceny v některých dílech dodnes cenného *Soupisu památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století* (viz seznam literatury v příloze disertace).

⁵⁵ Jeden příklad za všechny: *Itinerarium orbis christiani. Itinerario di tutti i Paesi Christiani. Wegweiser des gantzen Christenthums. La guide des chemins de tous les Pais de la Chrestienté I-III*, s. 1. [1579-1580, i když je kniha poměrně útlá /necelých devadesát folií/, má tři části, z nichž druhá a třetí narozdíl od první obsahují dataci: 1579 a 1580, kdy byl

Studium šlechtických knihoven a knih držených šlechtici vůbec je pro nás významné v několika ohledech. Nejdůležitější jsou ty knihy, jejichž držiteli byli šlechtici již v době svých domácích i zahraničních studií. Do některých z nich si činili i vlastnoruční poznámky, jež dosvědčují jejich aktivní používání ke studiu. Knihovní soubory pak nezdědala i o kontaktech některých šlechticů se vzdělanou Evropou. Na druhou stranu je zapotřebí značné badatelské opatrnosti při posuzování úrovně vzdělanosti a intelektuálních zájmů vůbec u majitelů šlechtických knihoven podle jejich skladby. Ta jim totiž podle mého soudu jen zčásti odpovídá a bývá občas bádáním přeceňována. Jednak šlechtici často knihovny či alespoň jejich části již zdědili (ne vždy lze detailně sledovat vývoj jednotlivých knihovních souborů), či jim byly knihy nezdědala darovány bez jejich jednoznačného intelektuálního zájmu. Na druhou stranu jsou známy i případy, kdy studia některého z urozenců vedla i k tomu, že si zakoupili celé knihovní celky.⁵⁶ Pokud jednotlivé knihy neobsahují početnější vlastnoruční vpisky konkrétních šlechticů, mohou jen velmi omezeně vypovídat o jejich vzdělání a intelektuálních zájmech vůbec.⁵⁷

---

vytištěn první díl, nevíme přesně] (užit exemplář ÖNB Wien, sign. 47.S.23). Tato práce obsahuje mnoho desítek map pro různé evropské oblasti. Některé z nich jsou přitom velmi podrobné a mohly být skutečně soudobým cestovatelům užitečné.

⁵⁶ Pozoruhodný je zejména případ Jiřího Zikmunda ze Zástřizl (1582-1614), jemuž se díky jeho kontaktům z dob zahraničních studií a pochopitelně též financím podařilo do svého majetku získat podstatnou část knihovny Theodora Bezy. K tomu srov. alespoň několik dopisů Jiřího Zikmunda tomuto švýcarskému reformátorovi z let 1598-1599 vydaných v edici: Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle. Documents*, Brno 1970, s. 345nn. Viz též některé další dokumenty z konce 16. století tamtéž, s. 323-329; 355n., 358nn., 361n. Část knih pak stejný moravský šlechtic získal ještě po Bezově smrti. Viz Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel. st. ze Žerotína. Z korespondence*, s. 200. Viz též Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964, s. 48nn.; *RHB I*, s. 204; *RHB IV*, s. 97; *RHB V*, s. 564. Bezovy knihy získané Zástřizlem byly pak chovány na hradu Buchlově (dodnes jich tam část je, další části jsou roztroušené po dalších knihovnách; viz alespoň Marie TOŠNEROVÁ a kol., *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995, s. 40 (zde jsou i odkazy na další literaturu).

⁵⁷ I když již v domácím bádání některé práce ke šlechtickým knihovnám sledované doby vznikly, je zde ještě mnoho badatelských desiderat. Z novějších prací zásadního významu srov. alespoň: Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005. K těm ostatním (z pera Františka Hrubého, Bohumíra Lífky, Jana Martínka, Petra Maška, Kamila Boldana, Václava Bůžka, Oldřicha Kašpara, Jaroslavy Kašparové i dalších autorů) viz seznam literatury v příloze disertace.

I. 2. Dosavadní bádání

I. 2. 1. Domácí bádání

Problematicke výchovy a vzdělávání šlechty z českých zemí v 16. a v první třetině 17. století se dosud v české historiografii nedostalo žádného komplexního zpracování.⁵⁸ Nehledě k monografiím či časopiseckým studiím z 19., 20. a z počátku 21. století, které se dotkly různých subtemat dějin šlechtické vzdělanosti a o nichž bude pojednáno níže, jsou určitou výjimkou v tomto ohledu pouze tři práce z poslední doby věnované společnosti nobility v 16. a 17. století, v nichž se dostalo určitého místa i otázce její výchovy a vzdělávání. Jde o *Každodennost renesančního aristokrata*⁵⁹ Marie Koldinové, *Věk urozených*⁶⁰ z pera Václava Bůžka, Josefa Hrdličky, Pavla Krále a Zdeňka Vybírala a konečně o *Svět české aristokracie*⁶¹ Petra Matie.

Pro studium výchovy a vzdělávání šlechty z českých zemí je relevantní též dosavadní domácí bádání, které sice sledovalo primárně jiná témata, ale v určitých případech v něm byly pojednány i některé otázky spjaté se vzdělanostními dějinami nobility. Jedná se zejména o práce věnované předbělohorskému městerskému,⁶² bratrskému⁶³ a jezuitskému⁶⁴ školství.

---

⁵⁸ S určitou výjimkou studie: Martin HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, FHB 21, 2005, s. 111-210.

⁵⁹ Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl 2001, s. 45-51. Tato autorka publikovala již předtím speciální studii, jež se bezprostředně dotýká i tématu naší práce: TÁŽ, *Šlechtické školy v předbělohorských Čechách*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 217-222. K problematice předkládané disertace se do jisté míry vztahují i některé další studie této badatelky, například: TÁŽ, *Zrození intelektuála. Specifická hierarchie hodnot jako součást veřejné sebe prezentace vzdělanců šlechtického původu na přelomu středověku a novověku*, in: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003, Praha 2003, s. 553-570.

⁶⁰ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, zejména s. 292-303. Tito autoři (hlavně první z nich) publikovali i některé další příspěvky, jež se více či méně vztahují k některým aspektům výchovy a vzdělávání šlechty v předbělohorské době. Odkázáno na ně bude až na příslušných místech v poznámkovém aparátu II.-VIII. kapitoly disertace.

⁶¹ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 301-327. I tento autor, který ve své knize do značné míry překročil námi sledovanou dobu, uveřejnil některé další práce, jež mají alespoň zčásti vztah k našemu tématu. Odkázáno na ně bude až dále v poznámkovém aparátu.

⁶² K tomu srov. výběrově alespoň tyto: Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, Praha 1901; Jiřina HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*, Praha 1967; TÁŽ, *Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci*, Olomouc 1970; František PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, ČsČH 18, 1970, s. 345-368; Josef HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*, Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd 82, sešit 2, 1972; TÝŽ, *Plzeňská latinská škola v době humanismu*, MZpČK 14, 1978, s. 111-134; TÝŽ, *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.-18. století)*, Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd 89, sešit 2, 1979; TÝŽ, *Jáchymovská škola v 16. století. Problémy a úkoly*, SNM. Řada A – Historie 40, 1986, č. 1, s. 29-40; Marie SOCHROVÁ, *Městská škola v Havlíčkově Brodě*

v době předbělohorské, Sborník prací východočeských archivů 6, 1986, s. 187-234; Jiří PEŠEK, *Západočeské městské školství v zrcadle manuálu rektora pražské univerzity (1560-1582)*, MZpčK 25, 1989, s. 111-128; TÝŽ, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, AUC-HUCP 30, 1990, fasc. 2, s. 41-58; TÝŽ, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570-1620)*, ČCH 89, 1991, s. 336-355; TÝŽ, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993, s. 30-58. Důležité jsou zde i vydané listáře k dějinám předbělohorského školství: František DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby*, Praha 1886; Vojtěch Jaromír NOVÁČEK (ed.), *Listář k dějinám školství kutnohorského (1520-1623)*, Praha 1894; Václav SCHULZ (ed.), *Z minulosti českého učitelstva*, ČČM 73, 1899, s. 383-421; Otokar HEJNIC (ed.), *Listář k dějinám školství kutnohorského. Doplnky z let 1594-1623*, Praha 1905; Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.), *Listář k dějinám školství na Turnovsku*, Turnov 1908.

⁶³ František Jan ZOUBEK, *Vychování v Jednotě bratrské*, Smíchov 1880; TÝŽ, *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, Praha 1883; Joseph MÜLLER (ed.), *Die deutschen Katechismen der Böhmischen Brüder. Kritische Textausgabe mit kirchen- und dogmengeschichtlichen Untersuchungen und einer Abhandlung über das Schulwesen der böhmischen Brüder (= Monumenta Germaniae Paedagogica IV)*, Berlin 1887; Hermann BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder. Mit einer Einleitung über ihre Geschichte*, Berlin 1898; Josef ČIHULA, *Poměr Jednoty bratří českých k Martinovi Lutherovi*, VKČSN, třída fil.-hist.-jazykozpytná 1897; Augustin KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, Ivančice 1905; Josef CVRČEK, *Bratrská škola v Ivančicích (Doplněk k dějinám školským na Moravě)*, ČMM 31, 1907, s. 193-203, 313-325; Rudolf URBÁNEK, *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy. Příspěvek ke 400. výročí narození Blahoslavových*, Brno 1923; Emanuel HAVELKA, *Blahoslav předchůdcem Komenského*, Praha 1924; Jaroslav PROKEŠ, *Paměti B. Jana Efreima o bratrském sboru v Tuchoměřicích*, ČNM 107, 1933, s. 205-221; Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935; Amedeo MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956; Rudolf ŘÍČAN, *Několik pohledů do česko-bratrského vyššího školství za mladých let Jana Amose Komenského*, Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 21, 1962, s. 114-151. Ze 70. let 20. století je zapotřebí uvést sborník z konference věnované právě bratrskému školství, který obsahuje několik kvalitních studií o této tematice: Boris UHER a kol. (ed.), *Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století*, Přerov 1979. Dále viz Jana UHLÍŘOVÁ, *Bratrské školství v Čechách a na Moravě*, Stud Com et Hist 34, 2004, č. 71-72, s. 54-61.

⁶⁴ I. MILLER, *Historia provinciae Bohemiae Societatis*; I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae*; Tomáš Václav BÍLEK, *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho v zemích království Českého vůbec a v kollegiu pražském u sv. Klimenta zvláště*, Praha 1873, zejména s. 9-36; Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897, s. 43-55; TÝŽ, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV.-XVI. století*, Praha 1899, zvláště s. 211nn., 269-315, 387-485; Alois KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, Bd. I: 1556-1619, Wien 1910, zejména s. 30-36, 71-122, 297-308, 380nn., 435nn., 471-550, 652-663, 841nn.; Miroslav TRUC, *Jižní Čechy a jezuitská akademie pražská*, JSH 27, 1958, s. 73-80; TÝŽ (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu 1573-1617 (1565-1624)*, Praha 1968, s. XIII-XXXVII; Ivana ČORNEJOVÁ, *Jezuitské školství a Jan Amos Komenský*, in: Jaroslava Pešková – Josef Cach – Michal Svatoš (ed.), *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*, Praha 1991, s. 74-87; TÁŽ, *Jezuitská akademie do roku 1622*, in: *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622*, Praha 1995, s. 247-268; Miroslav NOVOTNÝ, *Jindřichohradecká kolej Tovaryšstva Ježíšova v letech 1594-1618*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce. České Budějovice 1998 (= OH 6)*, s. 371-386; Eva DOLEŽALOVÁ, *Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava v Praze na Starém Městě – dějiny, hospodaření a studijní nadace*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová (ed.), *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 135-148; TÁŽ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském*, PSH 31, 2000, s. 186-261; Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 2002, s. 48-86; TÁŽ, *Pedagogické systémy jezuitů a piaristů: zpátečnictví a pokrok?*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 43, 2003, s. 25-35. K této literatuře přibyla nedávno z disertace vzešlá

Domácí historiografie 19., 20. a počínajícího 21. století se zabývala také přímo některými dílčími aspekty vzdělanostních dějin šlechty. Ovšem vzhledem k tomu, že pouze zahraničním vzdělávacím cestám se dostalo systematictějšího zpracování, bude na tuto literaturu odkázáno dále na příslušných místech této disertační práce. S problematikou vzdělávání a výchovy konkrétních šlechticů 16. a první třetiny 17. století se většinou museli vypořádat i autoři jejich biografii.⁶⁵ V mnoha směrech jsou pro bádání o vzdělanostních dějinách šlechty využitelná jednotlivá hesla *Rukověti humanistického básnictví*.⁶⁶

Zevrubnější pozornost byla českou historiografií věnována raně novověké akademické peregrinaci. Dosavadní bádání vycházelo zejména ze studia matrik jednotlivých evropských univerzit či akademií. Z autorů, kteří se této problematice věnovali, jmenujme alespoň některé: Ferdinand Menčík,⁶⁷ Josef Vítězslav Šimák,⁶⁸ Karel Hrdina,⁶⁹ Marie L. Černá-Šlapáková,⁷⁰ Franti-

---

cenná monografie Kateřiny BOBKOVÉ-VALENTOVÉ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, jejíž tíže sice spočívá v pobělohorském období, nicméně přináší řadu informací i pro sledovanou dobu. Ku pomoci jsou nám i vydané listáře z jezuitského prostředí: Václav SCHULZ (ed.), *Korrespondence jezuitů provincie české z let 1584-1770*, Praha 1900; Bohumil NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace. Akta a listiny z let 1558-1619*, Brno 1916.

⁶⁵ Ignaz CORNOVA, *Der große Böhme Bohuslaw von Lobkowicz und zu Hassenstein nach seinen eigenen Schriften geschildert*, Prag 1808; Petr Ritter von CHLUMECKÝ, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564-1615 I-II*, Brno 1862; Josef JIREČEK, *Leben des obersten Hofkanzlers von Böhmen Wilhelm Grafen Slavata*, Prag 1876; Jan TENORA, *František kardinál Dietrichštejn. Jeho mládí, volba za biskupa a začátek biskupství*, Brno 1906; Josef LUKÁŠEK, *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*, Praha 1913; František DVORSKÝ, *Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621*, Praha 1892; František HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, Praha 1930; Zdeněk KALISTA, *Diviš Černín*, Praha 1934; Vlasta FIALOVÁ, *Jan Adam z Víckova, moravský emigrant a vůdce Valachů 1620 až 1628*, Brno 1935; Otakar ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, Praha 1936; Antonín HAAS, *Karel Bruntálský z Vrbna*, Praha 1947; Jan RACEK, *Kryštof Harant z Polžic a jeho doba I-III*, Brno 1970-1973; Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978; Noemí REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989; Jindřich FRANCEK, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic*, Pecka 1994; Josef POLIŠENSKÝ – Josef KOLLMANN, *Valdštejn*, Praha 1995; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*, Praha 1996; TÝŽ, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 1998; Miloš POJAR, *Jindřich Matyáš Thurn – muž činu*, Praha 1998; Petr MAREŠ, *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Ústí nad Labem 2000; Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha-Litomyšl 2004; Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Dietrichštejn. 1570-1636. Gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007.

⁶⁶ RHB I-V.

⁶⁷ Ferdinand MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do 1602*, ČČM 71, 1897, s. 250-268.

⁶⁸ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.-XVIII. st.*, ČČM 79, 1905, s. 290-297, 419-424; 80, 1906, s. 118-123, 300-305, 510-539.

⁶⁹ Karel HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Věstník ČAVU 28-29, 1919-1920, s. 32-66.

šek Hrubý,⁷¹ Ivan Hlaváček a Ludmila Hlaváčková,⁷² Miroslav Truc,⁷³ Luděk Rejchrt,⁷⁴ Michal Svatoš,⁷⁵ Jiří Pešek a David Šaman,⁷⁶ Zlatuše Kukánová,⁷⁷ Zdeněk Měřínský⁷⁸ a Milena Lenderová.⁷⁹ Zahraničním cestám za vzděláním se dostalo místa také v mnoha heslech již zmíněné *Rukověti humanistického básnictví*.⁸⁰

Studii, které by se věnovaly přímo nobilitě a jejím vzdělávacím cestám, není mnoho. Ze starší literatury je třeba zmínit práce Otakara Odložilíka, které se sice nezabývají pouze šlechtou, ale té je v nich věnováno nejvíce pozornosti.⁸¹ Systematicky zpracovává problematiku kavalírských cest

---

⁷⁰ Marie L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu a na jiných francouzských univerzitách*, ČČH 38, 1934, s. 347-362, 548-564.

⁷¹ Jde zejména o výbornou edici vydanou z Hrubého pozůstalosti: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*.

⁷² Ivan HLAVÁČEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské univerzitě II*, AUC-HUCP 3, 1962, fasc. 2, s. 139-169. V centru pozornosti této studie je převážně středověké období, menší prostor je v ní ovšem věnován i 16. století.

⁷³ Miroslav TRUC, *Jagellonská universita a české země v 15. a 16. století*, AUC-HUCP 5, 1964, fasc. 1-2, s. 135-163.

⁷⁴ Luděk REJCHRT, *Bratrští studenti na reformovaných akademích před Bílou horou*, AUC-HUCP 13, 1973, fasc. 1-2, s. 43-82.

⁷⁵ Michal SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Perugii (1579-1727)*, Zprávy Archivu UK 2, 1977, s. 89-105; TÝŽ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně (1573-1738)*, Zprávy Archivu UK 4, 1982, s. 29-63; TÝŽ, *Cesta za vzděláním doktora medicíny Matyáše Borbonia*, AUC-HUCP 35, 1995, fasc. 1-2, s. 29-40; TÝŽ, *Akademická peregrinace a cesty za vzděláním*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 241-250.

⁷⁶ Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173-218. Jiří Pešek se po řadě let vrátil k tématu nedávno publikovanou podnětnou statí: TÝŽ, *Studijní cesty mládeže z českých zemí v době předbělohorské. Úvaha nad sociokulturními kontexty vzdělanostních migrací*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka a kol. (ed.), *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka I, Praha 2007, s. 448-451.

⁷⁷ Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Jihomoravští studenti na rakouských univerzitách v první polovině 17. století*, in: XX. mikulovské sympozium 1990, Brno 1991, s. 61-66; TÁŽ, *Čeští studenti na vídeňské univerzitě od 70. let 16. století do Bílé hory*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zylinská (ed.), *Seminář a jeho hosté*. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992 [1993], s. 171-180.

⁷⁸ Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Černohorští z Boskovic na vídeňské univerzitě v pozdním středověku a raném novověku*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), *Nový Mars Moravicus aneb sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé*, Brno 1999, s. 285-306; TÝŽ, *Studenti z Brtnice (okr. Jihlava, Morava) na vídeňské univerzitě*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř (ed.), *Pocta Janu Janákovi*. Předsedovi Matice moravské, profesorovi Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci, Brno 2002, s. 307-311.

⁷⁹ Milena LENDEROVÁ, *Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellieru (1600-1789)*, *Historický obzor* 10, 1999, č. 7-8, s. 173-178; TÁŽ, *U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orleánsu*, *DaS* 2006, č. 5, s. 15-19.

⁸⁰ *RHB I-V*.

⁸¹ O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*; TÝŽ, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*. Cestám za vzděláním příslušníků panského rodu Smi-

především Zdeněk Hojda.⁸² Výklad o nich obsahuje i zmíněná kniha Petra Mati.⁸³ O něco méně pozornosti se jim dostalo v kolektivním díle *Věk urozených*.⁸⁴ Modelem kavalírských cest v 17. století se zabýval Jiří Kroupa.⁸⁵ V nedávné době se do studia vzdělávacích cest české šlechty ponořila na základě studia zejména literárních pramenů Andrea Holasová.⁸⁶ Problematiku studijních cest české a moravské šlechty se pokusil naposledy shrnout Martin Holý.⁸⁷ Velké šlechtické výpravě do Itálie roku 1551 věnoval zevrubnou pozornost Jaroslav Pánek,⁸⁸ který sleduje soustavně tematiku raně novověkého cestování vůbec.⁸⁹

řických ze Smřic v prvních dvou desetiletích sedmnáctého století se věnoval O. Odložilík ve studii *Poslední Smřičtí*, in: *Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, Praha 1930, s. 71-80.

⁸² Zdeněk HOJDA, „Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: Jaromír Homolka (ed.), *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216-239; TÝŽ, „Voyages des chevaliers“ de Bohême au XVIIe siècle, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, *Prace Historyczne* 88, 1989, s. 99-105; TÝŽ, *Le grandezza d'Italia. Die Kavalierstouren der böhmischen Adelligen, die Kunstbetrachtung und die Kunstsammlungen im 17. Jahrhundert*, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern*, Teil III, Köln – Weimar – Wien 1993, s. 151-160; TÝŽ, *Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama z Martinic v letech 1620-1625*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 301-306.

⁸³ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 307-317, 323-327.

⁸⁴ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 298-303.

⁸⁵ Jiří KROUPA, *Dietrichštejnové v pol. 17. století a model tzv. kavalírské cesty*, in: *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 109-117.

⁸⁶ Andrea HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smřického ze Smřic (1588-1611)*, in: *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000, České Budějovice 2001*, s. 35-69.

⁸⁷ M. HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty*, s. 178-203; TÝŽ, *Ausländische Bildungsreisen böhmischer und mährischer Adeliger an der Schwelle zur Neuzeit*, *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic. Series Nova* 11, 2004 [vyšlo 2007], s. 65-90.

⁸⁸ Jaroslav PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552*, 2. vyd., České Budějovice 2003.

⁸⁹ Jaroslav PÁNEK, *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě (Cestování jako činitel kulturní a politické integrace)*, *ČCH* 88, 1990, s. 661-682; TÝŽ, *Reisende aus Böhmen im Europa der Renaissance (Reisen als kultureller Faktor und als Katalysator der politischen Integration)*, *Bohemia* 32, 1991, s. 338-367; TÝŽ, *Das Reisen als dynamisierender Faktor der frühneuzeitlichen böhmischen Gesellschaft*, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern*, Teil III, Köln – Weimar – Wien 1993, s. 129-149; TÝŽ, *Renesanční Itálie jako předmět zájmu českých cestovatelů (Příspěvek k problému renesance v českých zemích)*, in: Miloslav Polívka – František Šmahel (ed.), *In memoriam Josefa Macka (1922-1991)*, Praha 1996, s. 245-258; Jaroslav PÁNEK – Miloslav POLÍVKA, *Die böhmischen Adelsreisen und Ihr Wandel vom Mittelalter zur Neuzeit*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 53-69. Cestování věnovala velkou pozornost i zahraniční literatura – její rozsáhlý soupis obsahuje bibliografická příloha katalogu výstavy o cestování Zdeněk HOJDA – Vít VLNAS, *Cesty a cestovatelé v raném novověku*, Litoměřice 1994, s. 53-62. Shrnuje ji také J. PÁNEK, *Výprava české šlechty*, s. 130-149.

I. 2. 2. Zahraniční bádání

Ze zahraničních autorů, kteří se zabývali různými aspekty vzdělanostních dějin šlechty (ovšem někdy zároveň i neurozených vrstev společnosti) v posledních deseti letech, uvedme z užší středoevropské oblasti výběrově alespoň tyto: Gernot HeiB,⁹⁰ Mathis Leibetseder,⁹¹ Antje Stannek,⁹² Zdzisław Pietrzyk,⁹³ Ingrid Matschinegg⁹⁴ či Claudia Zonta.⁹⁵

Speciálních prací, které by se pokoušely o komplexní postžení výchovy a vzdělávání šlechty z určité evropské oblasti (případně nobility jako celku) v období renesance, manýrismu a raného baroka, je však i v zahraničí minimálně. Jednou z mála takových výjimek, jež se mi podařilo nalézt, je více než půl století stará práce rakouského historika Adolfa L. Märze.⁹⁶ Ještě

---

⁹⁰ Gernot HEIß, *Bildungsreisen österreichischer Adeliger in der frühen Neuzeit*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 251-268.

⁹¹ Mathis LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln 2004.

⁹² A. STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise*.

⁹³ Zdzisław PIETRZYK, *W kręgu Strasburga. Z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538-1621*, Kraków 1997.

⁹⁴ Ingrid MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500-1630). Regionale und soziale Herkunft – Karrieren – Prosopographie*, Graz 1999 (Dissertation der der Karl-Franzens-Universität Graz).

⁹⁵ Claudia A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte* (= Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte 10), Köln – Weimar 2004. I s vědomím toho, že tato práce (zejména v podobě disertace publikované v roce 2000 na internetu: http://deposit.ddb.de/cgi-bin/dokserv?idn=961627476&dok_var=d1&dok_ext=pdf&filename=961627476.pdf) byla některými badateli hodnocena rozporupně (mj. pro vymezení předmětu svého výzkumu, tedy otázku, kdo je vlastně Slezan), podle mého soudu (a také dle některých vydaných recenzí: srov. alespoň Małgorzata Morawiec: Rezension von: Claudia A. Zonta: *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*, Köln – Weimar – Wien: Böhlau 2004, in: *Sehepunkte* 5 (2005), Nr. 5 [15.05.2005], URL: <http://www.sehepunkte.historicum.net/2005/05/6405.html>) přináší dalšímu výzkumu mnoho cenných informací, mj. ve více než 1700 biogramech jednotlivých v Itálii studujících osob. Kniha vydaná v roce 2004 představuje upravenou verzi disertace. Vedle Zonty a dalších předtím uvedených děl je samozřejmě důležitá starší i novější literatura k dějinám jednotlivých evropských univerzit (akademií a také vzdělávacích zařízení preuniverzitního typu) a jejich studentstva, z níž jen několik prací bude zmíněno dále a jež jinak bude uvedena na příslušných místech dále v textu i poznámkách disertace. Zahraniční literarura věnovala též nemálo pozornosti akademické peregrinaci a kavalírským cestám. Některé z prací tohoto proudu budou citovány v sedmé kapitole předkládané disertace. Důležité jsou pro nás i některé konferenční sborníky z odborných setkání, která měla úzký vztah k našemu tématu. Jako příklad lze uvést například řadu pro nás podstatných studií, které byly publikovány ve sborníku: Rainer BABEL – Werner PARAVICINI (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert* (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005.

⁹⁶ Adolf L. MÄRZ, *Die Entwicklung der Adelserziehung vom Rittertum bis zu den Ritterakademien*, Wien 1949 (Dissertation der Universität Wien).

starší je pak kniha polské badatelky J. Freylichówny.⁹⁷ Teprve doba rytířských akademií a šlechtického vzdělávání se na nich (pochopitelně vedle jiných variant) se těší většímu zájmu.⁹⁸

Pro poznání obsahu studia některých šlechtických mladíků z českých zemí, prostředí jednotlivých evropských školských zařízení (gymnází, akademií a univerzit) a jejich přitažlivosti pro ně v období před třicetiletou válkou jsou důležité četné práce většího i menšího rozsahu, jejichž množství je však natolik velké, že zde není možné na ně odkazovat jednotlivě.⁹⁹ Jejich význam pro téma předkládané práce lze však exemplárně demonstrovat na obsáhlé monografii o štrasburské akademii, která, jak uvidíme v V. kapitole /V. 3./, byla v hojné míře navštěvována i českou a moravskou nobilitou, z pera Antona Schindlinga¹⁰⁰ či vynikající kniha Heinricha Kunstmanna,¹⁰¹ v níž autor zdařile rekonstruoval systematicky pěstované učenecké, politické a náboženské styky altdorfské akademie (případně města Norimberka) s Čechami, přičemž věnoval zevrubnou pozornost právě šlechtickým studentům z českých zemí.¹⁰²

---

⁹⁷ J. FREYLICHÓWNA, *Ideał wychowawczy szlachty polskiej w XVI i początku XVII wieku*, Warszawa 1938.

⁹⁸ Viz alespoň Klaus BLEECK, *Nobilitas erudita. Adelserziehung auf den deutschen Ritterakademien. Die Lüneburger Adelsschulen 1655-1850*, Frankfurt am Main – Bern 1977; Andreas WILKENS, *Ständische Erziehung an Ritterakademien als Beitrag zur Bildung des Adels im Zeitalter des Absolutismus unter besonderer Berücksichtigung Norddeutschlands*, Diplomarbeit der Hochschule der Bundeswehr, Hamburg 1978; Norbert CONRADS, *Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1982. Spíše výjimečně mají některé práce, jejichž tíže leží spíše až v době přesahující náš časový horizont, i starší záběr: viz alespoň Paule BOURGEADE, *L'education des jeunes filles de l'aristocratie (XVIIe-XIXe siècle)*, Paris – Lille 1988 (Dissertation); Mark MOTLEY, *Becoming a French aristocrat. The education of the court nobility, 1580-1715*, Princeton 1990.

⁹⁹ Zahraniční práce různého zaměření (dějiny školství, dějiny pedagogiky, intelektuální a kulturní dějiny stejně jako práce k jednotlivým osobnostem, o nichž ve II.-VIII. kapitole této práce pojednávám) využité při studiu některých aspektů námi zkoumané problematiky jsou citovány níže v poznámkách.

¹⁰⁰ Anton SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Straßburg 1538-1631*, Wiesbaden 1977.

¹⁰¹ Heinrich KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen. Beiträge zur Erforschung der Ostbeziehungen deutscher Universitäten*, Köln – Graz 1963.

¹⁰² Velmi užitečný je seznam studentů z českých zemí, který je ke knize připojen a jenž obsahuje velké množství příslušníků vyšší i nižší šlechty – tamtéž, s. 187-226.

I. 3. Problémy, otázky, metody

Na počátku řešení disertačního projektu jsem si položil některé otázky, jejichž počet se pak v průběhu bádání dále rozmnožoval. Protože katalog takových otázek by vzhledem k rozsahu tématu a jeho – jak dále uvidíme – výrazně evropskému rozměru byl příliš rozsáhlý a nepřehledný, uvedu zde pouze takové, jež se mi od počátku jevily jako klíčové:

V čem vlastně výchova a vzdělávání urozenců z českých zemí spočívaly? Kdo mohl takové vzdělání potomkům české a moravské šlechty v českém předbělohorském státě (případně mimo jeho rámec) poskytnout? Lišila se vůbec edukace šlechty od výchovy a vzdělávání neurozených? A pokud ano, tak v čem? Pokud jde o samu šlechtu, byli členové katolických rodů vychováváni a vzděláváni jinak než nekatolíci? Došlo v průběhu sledované doby (případně ve srovnání se starším i novějším obdobím) k nějaké zásadní proměně ve výchově a vzdělávání vyšších stavů Království českého a Markrabství moravského? A pokud ano, čím to bylo dáno? Další otázky, jež se z pohledu celku jeví jako dílčí a jichž – jak bude možné sledovat ve II.-VIII. kapitole – je nemalý počet, pak uvádíme na patřičných místech v jednotlivých částech předkládané práce.

Pojednání o výše nastíněném tématu jsme se rozhodli rozdělit vedle úvodu a závěru do celkem sedmi kapitol (II.-VIII.), jež jsou v některých případech dále vnitřně členěny. Jejich rozdělení vychází z logických tematických celků a zčásti též odpovídá dobovému systému školství či pedagogickým představám (nejen české) společnosti 16. a počátku následujícího století.

Druhá kapitola poskytne základní přehled o počátcích výchovy a vzdělávání šlechtických dětí, jež měly jednoznačně rodinný a předškolní charakter. Přiblížen bude obsah této výchovy i některé prameny, jež jsou při jeho studiu využitelné. Bohužel jejich množství a výpovědní hodnota je ve srovnání s pramenným materiálem k tematice dalších oddílů této práce výrazně menší, čemuž odpovídá i rozsah této části disertace.

I když se soukromá a institucionální výchova a vzdělávání šlechty do značné míry prolínaly (jak uvidíme dále, využívala totiž česká a moravská nobilita nezřídka obě zároveň), lze přece jen obě tyto složky soudobého vzdělávacího systému do jisté míry oddělit. III. kapitola je tedy věnována právě první z uvedených forem šlechtické výchovy. Sledovat bude nejen její obsah

a podoby (například tzv. zámecké školy), nýbrž také osoby, které ji poskytovaly (šlechtičtí vychovatelé, profesori na pražské utrakvistické univerzitě).

Snad hlavním pilířem tehdejšího školského systému, tzv. partikulárním školám (k tomuto pojmu viz dále), a jeho významu pro výchovu a vzdělávání potomků panských a rytířských rodin z Čech a Moravy jsou věnovány dvě kapitoly (IV. a V.), dělítkem je zde přitom geografické hledisko. Nejprve se dostane pozornosti urozencům na partikulárních školách různého typu (zejména půjde o školy městské a církevní /jezuitské a bratrské/) v zemích Koruny české (tedy v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Lužicích, viz kap. IV.) a poté v bližším i vzdálenějším zahraničí (kap. V.). Sledovány budou přitom různé aspekty takové institucionální edukace a pochopitelně také její obsah.

Samostatnou pozornost si pro svou zvláštní povahu vyžádala dvořanská výchova (zejména výchova šlechtických pážat), jež byla realizována na soudobých dvorech různých typů (kap. VI.). Budou zde nastíněny možnosti, jež se české a moravské šlechtě k takové výchově – a jak uvidíme i vzdělávání – jejich potomků v českých zemích i mimo ně nabízely, a na základě rozboru dosud neznámých pramenů bude podrobně analyzován obsah této formy soudobé edukace urozených. Bude též sledováno její místo a význam v rámci celého systému šlechtické výchovy a vzdělávání.

Specifickou problematiku pak představují i takzvané kavalírské cesty šlechty z českých zemí. I když se této součásti edukace nobility předbělohorské doby na rozdíl od tematiky předchozích kapitol dostalo o něco více badatelské pozornosti v české historiografii, bylo přece jen zapotřebí přistoupit k tématu do značné míry nově, což mimo jiné souvisí s tím, že jako součást celého systému šlechtické výchovy a vzdělávání vynikne toto téma v mnohém ohledu plasticky teprve při pohledu na ně jako na celek (viz kap. VII.).

Odděleně bude vzhledem k naprosté odlišnosti ve výchově a vzdělávání urozených dívek a chlapců pojednáno o edukaci ženských potomků české a moravské šlechty. Bohužel v této části disertační práce se vedle zpracování problematiky II. kapitoly nejvýrazněji projevují pramenné limity. Dochovaných pramenů k tomuto tématu je totiž žalostně málo, a to bohužel prakticky pro celé zkoumané období. Je proto možné pouze načrtnout základní kontury této tematiky, její podrobnější sledování na rozdíl od edukace maskulinní části české a moravské nobility bohužel možné není.

K výzkumu jednotlivých aspektů dějin české a moravské šlechty byly dosavadním bádáním využívány různé metody historické práce, respektive různé badatelské přístupy. Uvést zde lze například biografickou metodu,¹⁰³ kulturně historický přístup,¹⁰⁴ historickou demografii,¹⁰⁵ genealogický přístup,¹⁰⁶ pohled hospodářských dějin,¹⁰⁷ historickou antropologii,¹⁰⁸ mikro-

---

¹⁰³ Prakticky všichni autoři jednotlivých šlechtických biografií z 19. a 20. století se museli vypořádat i s dětstvím a mládím (a tudíž alespoň v minimální míře i výchovou a vzděláním) svých protagonistů. Srov. pozn. 65.

¹⁰⁴ Zde jsou důležité zejména práce Čenka Zírta a podle mého soudu i Zikmunda Winttra. Jednotlivé tituly jsou obsaženy v seznamu literatury. Čeněk Zírt byl též autorem programového prohlášení v podstatě etnologicky pojaté kulturní historie: TÝŽ, *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*, Praha 1892. Dějiny kultury měly však již starší tradici v německém dějepisceví (přínejmenším od konce 18. století). Naposledy i s odkazy na další literaturu o kulturních dějinách i z kulturní historie o tom pojednala Milena LENDEROVÁ, *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 7-26, jež se přitom zaměřila zejména na sám pojem „kulturní dějiny“. K rozvoji kulturních dějin významným způsobem přispěla škola Annales i její mimofrancouzští spřízněnci. Jeden z nich, Peter Burke, publikoval několik zásadních prací: viz alespoň TÝŽ, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006 (v originále vyšlo v Cambridge 1997); TÝŽ, *Was ist Kulturgeschichte?*, Frankfurt am Main 2005 (v anglickém originále vyšlo v Cambridge 2004).

¹⁰⁵ Bohužel prací, jež by se v širším měřítku zabývaly metodami historické demografie není mnoho. Stále je zde cenná práce Eduarda MAURA, *Základy historické demografie*, Praha 21983. I když historicko-demografické bádání se v západní Evropě i u nás rozvíjelo již od 60. a 70. let, její podobor, totiž historická demografie šlechty dlouho nepatřila k příliš pěstovaným. Pro české prostředí srov. alespoň Eduard MAUR – Václav ŠTOREK, *K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmíle a jeho pět manželék)*, HD 26, 2002, s. 5-27. Ze starších prací jsou důležité některé studie Jaroslava Honce, který se snažil zkombinovat metody genealogie a historické demografie. Srov. alespoň TÝŽ, *Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502-1794*, HD 3, 1969, s. 20-51; TÝŽ, *Předci, rodina a prvních 100 potomků českého krále Karla IV. v letech 1241-1777*, *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, 6. řada, Září 1978, s. 154-184; TÝŽ, *Albrecht z Valdštejna a jeho 14 bratranců a sestřenic z rodu Smřických*, *Heraldika a genealogie* 18, č. 2, 1985, s. 71-100; TÝŽ, *Pět Václavů Berků z Dubé a Alena Mezeříčká z Lomnice*, *Heraldika a genealogie* 21, č. 2, 1988, s. 81-120. Ke studiu demografie české šlechty přispěli i další autoři, jejichž práce jsou obsaženy v seznamu literatury. Tam je možné nalézt i některá díla rakouského historika Michaela Mitterauera, který se zasloužil o výzkum řady aspektů i této problematiky.

¹⁰⁶ O genealogii české šlechty se nejvíce zasadil August Sedláček. Jeho kartotéka v Historickém ústavu AV ČR stejně jako jeho hesla v OSN (i informace v jeho *Hradech, zámcích a tvrzích Království českého*) jsou dodnes většinou nepřekonaným zdrojem informací o šlechtických rodech i jednotlivých jejich představitelích. Pro Moravu i české Slezsko jsou pak důležité především práce Josefa Pilnáčka (viz TÝŽ, *Staromoravští rodové*, Vídeň 1930; TÝŽ, *Rody starého Slezska I-V*, Jílové u Prahy 1969-1972, poslední díl nemá vrocení), jež však kvality Sedláčkových prací nedosahují. Ve 20. století a na století 21. však vyšly i některé novější práce k dějinám jednotlivých šlechtických rodů, jež mají zčásti i genealogický charakter (viz seznam literatury v příloze).

¹⁰⁷ K dějinám šlechtického velkostatku srov. zejména několik důležitých prací: Alois MÍKA, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. století)*, SH 1, 1953, s. 122-213; Josef KRIVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16.-17. století)*, Praha 1959; František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přílehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století*, Praha 1959; Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962; Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963. Poněkud specifický charakter mají některé práce, jež se zaměřují na jednu součást dějin šlechtického velkostatku, totiž jeho zadlužení. Zde jsou zásadní zejména příspěvky

historii,¹⁰⁹ dějiny mentalit¹¹⁰ či dějiny každodennosti.¹¹¹ Šlechta byla též hojně nahlížena prizmatem jejích životních cyklů¹¹² či rituálů.¹¹³ Tyto i některé

Václava Ledvinky: TÝŽ, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596*, Praha 1985; TÝŽ, *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období*, FHB 11, 1987, s. 103-127. K úvěrovému podnikání nižší šlechty viz též Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989. Některé další práce k dějinám šlechtického velkostatku (například z pera Jaroslava Čechury) i dalším aspektům hospodářských dějin šlechty jsou pak obsaženy v příloze disertace.

¹⁰⁸ K ní viz pozn. 115. V souvislosti se vznikem tohoto proudu došlo v Německu i k založení speciálního časopisu *Historische Anthropologie*, který vychází od roku 1993.

¹⁰⁹ K mikrohistorii srov. i s odkazy na práce považované za představitelky tohoto proudu (zejména práce Carla Ginzburga, Emanuela Le Roy Ladurieho či Natalie Zemon Davisové) Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisceví konce tisíciletí?*, DAS 16, č. 1, 1994, s. 2-5; TÝŽ, *Broumovská rebelie*, Praha 1997, s. 15 (v této práci se autor pokusil aplikovat mikrohistorický přístup na broumovskou rebelii roku 1680); Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 44nn. K mikrohistorii a historické antropologii viz též Josef GRULICH, *Zkoumání „malíčkosti“. Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie*, ČČH 99, 2001, č. 3, s. 519-547; Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, Dějiny – teorie – kritika 1, 2004, č. 2, s. 237-252.

¹¹⁰ K dějinám mentalit, které se rozvinuly zejména ve Francii, srov. alespoň Jean-Michel THIRIET, *Methoden der Mentalitätsforschung in der französischen Sozialgeschichte*, Ethologia Europea 11, 1980, s. 208-225; Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisceví. Škola Annales (1929-1989)*, Praha 2004, passim a Peter DINZELBACHER (ed.), *Europäische Mentalitätsgeschichte*, Stuttgart 1993. Původní českou práci k tomuto tématu napsala Veronika Středová: srov. TÁŽ, *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*, Praha 2007, v tisku. Srov. též Marie KOLDINSKÁ, *Dějiny mentalit a jejich recepce v českém prostředí*, Práce z dějin vědy 2003, sv. 6, s. 215-217; TÁŽ, *Dějiny mentalit a jejich recepce v českém prostředí. Závěrem k pracovnímu semináři*, Práce z dějin vědy 2003, sv. 6, s. 335-336.

¹¹¹ K dějinám každodennosti a jejich evropským tradicím od přelomu 19. a 20. století viz i s odkazy na další literaturu M. LENDEROVÁ, *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, s. 18nn. a 24n. O dějinách tohoto proudu (zejména v českých zemích) a jeho využitelnosti při studiu dětství a mládí šlechty a zčásti i výchovy a vzdělávání pojednal i autor předkládané disertace ve své diplomové práci: Martin HOLÝ, *Dětství a mládí šlechty v českých zemích v době předbělohorské*, Praha 2003 (diplomová práce FF UK), s. 14nn. Dějiny každodennosti významnou měrou ovlivnily v českých zemích i výzkum dějin šlechty, a to vedle řady jiných děl (některá jsou obsažena v seznamu literatury) i díky recepci některých prací Richarda van Dülmena, zejména jeho práce: TÝŽ, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I*. Svědčí o tom řada prací, z větších knih lze zmínit například M. KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata* či V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*. Naopak Matův *Svět české aristokracie* je spíše ovlivněn strukturální analýzou a teoriemi již zemřelého francouzského sociologa Pierra Bourdieu (mj. teorií sociálního a kulturního kapitálu). Některé Bourdieuovy práce jsou obsaženy v seznamu literatury v příloze.

¹¹² Studium životních cyklů v raném novověku se u nás uplatňuje zvláště od 90. let. Viz alespoň Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 9-27; Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, Praha 1995, zvláště s. 148-161; Josef GRULICH, *Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus*, HD 20, 1996, s. 9-56; E. MAUR, *Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*. Prizmatem životních cyklů nahlízejí na šlechtu například M. KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, zvláště v oddíle *Rodinný život* na s. 31-56 či V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, zvláště v oddíle *Od kolébky do truhly* na s. 265-380 (zde na s. 266 užít pojem životní rituály). V zahraničí má studium šlechty z pohledu jejích životních cyklů výrazně starší tradici. Srov. například práci: Eva Maria GÖTZ, *Lebenszyklus und soziale Prägung nachgeborener Söhne des österreichischen Adels* (= Dissertation der Universität Wien), Wien 1976. Za

další přístupy mají částečně velmi staré kořeny sahající nezdědká mnohem dále než do druhé poloviny 19. století (například biografická metoda), zčásti jsou pak dílem 20. století.

Většina prací, jež k dějinám nobility z Čech a Moravy ze zkoumané doby v české historiografii vznikla,¹¹⁴ se povětšinou neopírala pouze o jeden z uvedených badatelských směrů, nýbrž více či méně pevně zakořeněna v pozitivistických tradicích moderní české historiografie gollovské a pogolovské doby využívala různě zjevně a obratně kombinace těchto metod (přístupů). Nejinak je tomu i v dílech většiny českých historiků počátku 21. století, kteří se zabývali některými kapitolami z dějin české a moravské šlechty,¹¹⁵ a tudíž také v této práci, a to i přesto, že i ona si stanoví vlastní

---

podnětnou bývá pak právem považována práce David CRESSY, *Birth, Marriage and Death. Ritual, Religion and the Life-Cycle in Tudor and Stuart England*, Oxford 1997.

¹¹³ Nahlížení šlechty optikou rituálů a ritualizovaného chování vychází u nás od 90. let především z několika již dosti starých děl, povětšinou z pera nehistoriků (vlivná byla zvláště práce Arnolda van Gennepa o přechodových rituálech, jež vznikla sice již před první světovou válkou, ale rozšířila se až mnohem později; u nás našla ohlas až o necelých 90 let poté, kdy byla též přeložena do češtiny: Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997; v 60. letech 20. století byla pak publikována jiná vlivná kniha, jež se u nás stala známější až po roce 2000, kdy také vyšla v českém překladu: Victor TURNER, *Průběh rituálu*, Brno 2004), a dále z několika knih novějších: viz například Christiane KLAPISCH-ZUBER, *Women, Family and Ritual in Renaissance Italy*, Chicago – London 1985; Hans Georg SOEFFNER, *Die Ordnung der Rituale*, Frankfurt 1992; Susan C. KARANT-NUNN, *The reformation of ritual. An interpretation of early modern Germany*, London – New York 1997; Edward MUIR, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge 1997. Ze zahraničních prací publikovaných po roce 2000 viz též alespoň Hanns Peter NEUHEUSER, *Profane Rituale und Ritualität. Tendenzen der fächerübergreifenden Forschung und der kulturhistorischen Ansätze in den Einzeldisziplinen*, Archiv für Kulturgeschichte 87, 2005, 2, s. 427-453. Další přináší soupis literatury v příloze. Ještě před několika lety se české bádání zaměřovalo zejména na tzv. životní rituály, což se projevilo i v některých pracích o šlechtě. Markantní je to například na opakovaně citované práci *Věk urozených* z pera jihočeského kolektivu autorů, ovšem i řadě dalších knih a studií pojednávajících zejména o sňatcích, křtech, pohřbech apod. (na jednotlivé práce zde není možné odkazovat, byl by tím přetížen poznámkový aparát). Novější je pak snaha uplatňovat tento koncept (ovlivněný i jinými proudy, zejména studiem raně novověké symboliky a gest; zde se projevilo mj. vliv amerického antropologa Clifforda Geertze, který je patrný již také na některých pracích ze vzdělanostních dějin: viz například Marian FÜSSEL, *Gelehrtenkultur als symbolische Praxis. Rang, Ritual und Konflikt an der Universität der Frühen Neuzeit. Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Studien zur Geschichte, Literatur und Kunst*, Darmstadt 2006) na studium politické kultury a raně novověké komunikace. Protože takové práce v podstatě překračují rámec této disertace, nebudu zde na ně odkazovat. Některé z nich jsou citovány v seznamu literatury v příloze.

¹¹⁴ O některých z nich jsme pojednali výše, tyto i jiné budou citovány i níže v textu či v poznámkovém aparátu. Řada z těchto prací, na něž zde nebudeme jednotlivě odkazovat, je pak obsažena v seznamu literatury v příloze této disertace.

¹¹⁵ Platí to i pro výše zmíněná „kompennia“ dějin šlechty v 16. a 17. století (*Věk urozených* i *Svět české aristokracie*). Projevuje se to jak ve výběru témat, tak v terminologii. Tak například na uvedeném *Věku urozených* vidíme hned celou řadu takových vlivů: strukturální dějiny, historickou antropologii, dějiny každodennosti, koncepty Norberta Eliase (a jejich revizi z pera Jeroena Duindama), teorie rituálů (Arnold van Gennep ad.) a symbolů (Clifford Geertz ad.), výzkum dvorů (prosopograficky i strukturálně zaměřený) atd., což je pochopitelně dáno i tím, že některé z těchto proudů se metodicky i tematicky zčásti překrývají, navíc se přinejmen-

cíle, k nimž pochopitelně částečně dospívá i za využití vlastních metod (či snad lépe řečeno postupů).

Protože problematika této disertace je jen částečně tématem dějin šlechty, byly výše naznačené přístupy využívané v bádání o dějinách nobility aplikovatelné v této práci jen zčásti. I proto jsem o nich pojednal pouze ve stručnosti. Vzhledem k povaze tématu, jež stojí na pomezí sociálních, kulturních a vzdělanostních dějin (do jisté míry pak i církevních a náboženských dějin) českých zemí, bylo možné opřít se i o některé další metody, zejména pak ty, jež jsou užívány v dějinách vzdělanosti, tradičním a stále velmi živým proudem evropské historiografie, k nimž se tato disertace programově hlásí.¹¹⁶ Při sledování charakteru výuky jednotlivých školských insti-

---

ším v některých svých ohledech takřka cyklicky objevují v dějinách (nejen) evropské historiografie konce 19., 20. a počátku 21. století (viz alespoň George G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní újvzvě*, Praha 2002, passim). Některé z uvedených i dalších proudů jsou obecněji recipovány (pokud to vůbec lze říci) jen nepříliš dlouhou dobu, po jejímž uplynutí se od nich upouští (alespoň v některých zemích, neboť někam jejich vliv dospěje až poté, co jinde mizí). Souvisí to s řadou faktorů: mj. s vlivem ostatních společenských věd, jež – stejně jako historiografie – silně podléhají módním trendům. Pokud jde o dějiny šlechty, lze to například dokumentovat na vlivu historické antropologie v jejím výzkumu, který se přinejmenším v části domácího bádání stal vysloveně takovým módním trendem. I když přinejmenším některé teze a postupy historické antropologie, rozvíjející se zvláště od 90. let minulého století, lze nalézt v řadě českých i zahraničních prací 19. i 20. století, zpopularizoval tento proud zejména významný, dnes již zemřelý německý historik Richard van Dülmen, jehož jsme již výše zmiňovali (TÝŽ, *Historische Anthropologie. Entwicklung, Probleme, Aufgaben*, Köln – Wien 2000; nezvykle brzy /2002/ vyšla tato práce i v češtině: TÝŽ, *Historická antropologie*). Dülmen se o historickou antropologii zasloužil i tím, že spolu s dalšími založil již zmíněný časopis *Historische Anthropologie. Kultur – Gesellschaft – Alltag*. Již předtím byly ale vydány některé speciální práce se stejným tématem: viz například Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien – Köln – Weimar 1996. Z českých prací viz například Alena ŠÍMŮNKOVÁ, *Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum*, Český lid 82, 1995, s. 99-111 či Zdeněk R. NEŠPOR, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, Kudej 2004, č. 1, s. 61-81. V současné (nejen) české historiografii bývá diskutována otázka, do jaké míry se Dülmenovi i některým dalším zastáncům historické antropologie podařilo přesvědčivě prokázat oprávněnost tohoto přístupu na svébytné místo v historiografii a jeho novost. Srov. například František ŠMAHEL, *Nad knihou Martina Nodla*, ČČH 105, 2007, s. 632.

¹¹⁶ K metodám dějin vzdělanosti srov. z českého bádání alespoň již citovanou studii Michala Svatoše. Viz TÝŽ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii, zvláště s. 14nn*. V německém prostředí věnuje některým metodologickým otázkám dějin vzdělanosti pozornost například Stefan Ehrenpreis, který je též spoluautorem důležité příručky k dějinám školství a výchovy: Heinz SCHILLING – Stefan EHRENPREIS (ed.), *Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel*, Münster 2003. Některé další Ehrenpreisovy práce jsou obsaženy seznamu literatury v příloze disertace. K metodám „Erziehungswissenschaft“ srov. speciální studii: Heinz-Elmar TENORTH, *Erziehungswissenschaftliche Forschung im 20. Jahrhundert und ihre Methoden*, in: Dietrich Benner (ed.), *Bildungsprozesse und Erziehungsverhältnisse im 20. Jahrhundert. Praktische Entwicklungen und Formen der Reflexion im historischen Kontext*, Weinheim – Basel 2000, s. 264-293. K dějinám „Bildungsgeschichte“, jimi zkoumaným tématům i metodám této součásti historiografie viz také Wolfgang NEUGEBAUER, *Bildungsgeschichte I-III*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 10, 2005, s. 584-593; 11, 2005, s. 644-656; 12, 2005, s. 719-731. Zde se nachází řada odkazů na další literaturu, stejně jako i ve starší podnětné studii tohoto auto-

tucí, na nichž se vzdělávali šlechtici z Čech a Moravy, mi tak například byl užitečný přístup uplatněný ve zmiňované práci o štrasburské akademii Antonem Schindlingem (blíže viz kap. V. 3.).¹¹⁷ Inspirativní byla pro předkládanou práci i některá díla v posledních třiceti letech se rozvíjejících tzv. sociálních dějin vzdělanosti či školství, vedle nich pak též sociálních dějin dětství.¹¹⁸

V předkládané práci využívám pak i některých dalších metod, zásadní význam má zejména v historiografii hojně užívaný komparativní přístup (východisek srovnávání se přitom nabízí více: například výchova a vzdělávání jednotlivých šlechticů, celých skupin /panského a rytířského stavu, katolické a nekatolické šlechty apod./, ale také jednotlivých škol a pedagogických systémů). Při výzkumu vychovatelů české a moravské šlechty (viz kap. III. 1.) jsou pak využitelné i další metody: a to jak přístup prosopografický,¹¹⁹ tak zčásti též metody kvantitativní analýzy.¹²⁰ Jinak jsou ovšem

---

ra: TÝŽ, *Zu Stand und Aufgaben moderner europäischer Bildungsgeschichte*, Zeitschrift für historische Forschung 22, 1995, 2, s. 225-236.

¹¹⁷ Viz pozn. 100.

¹¹⁸ Viz alespoň Rainer A. MÜLLER, *Universität und Adel. Eine soziokulturelle Studie zur Geschichte der bayerischen Landesuniversität Ingolstadt 1472-1648* (= Ludovico Maximiliana, Forschungen 7), Berlin 1974; Hans-Werner PRAHL, *Sozialgeschichten des Hochschulwesens*, München 1978; Rainer Christoph SCHWINGES, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des Alten Reiches*, Stuttgart 1986; Andreas GÖßNER, *Die Studenten an der Universität Wittenberg. Studien zur Kulturgeschichte des studentischen Alltags und zum Stipendienwesen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Leipzig 2003. K sociálním dějinám dětství (a rodiny) srov. z užšího středoevropského prostoru alespoň Werner CONZE (ed.), *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart 1976; Michael MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986; Jochen MARTIN – August NITSCHKE (ed.), *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*, Freiburg – München 1986; Alois ECKER – Michael ZHRADNIK, *Familie und Schule. Sozialgeschichtliche Aspekte*, Wien 1987; Michael MITTERAUER – Karl STOCKER, *Sozialgeschichte der Jugend*, Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 6, 1995, s. 557-568; Reinhard SIEDER, *Sozialgeschichte der Familie*, Frankfurt am Main 1995; Ernst BRUCKMÜLLER, *Sozialgeschichte Österreichs*, Wien 2001.

¹¹⁹ K prosopografii, tedy specifické historické metodě spočívající v systematickém výzkumu určitého okruhu osob (s ohledem na jejich původ, kariéry atd.), jež se vyvíjí především od 70. let 20. století, viz z novější literatury alespoň Jiří STOČES – Jana BOROVIČKOVÁ, *Nové metody – prosopografie*, in: Ludmila Sulitková – Hana Barvíková – David Pazdera (ed.), *Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí* (= Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7), Praha 2002, s. 47-61; Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472*, Praha 2005, s. 507nn. (zde i další literatura, jež je však zčásti medievistická). Podobně viz též Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 173-201. Prosopografie, využitelná pochopitelně v řadě disciplín, bývá v poslední době hojně využívána i ve vzdělanostních dějinách. Z poslední doby srov. alespoň výše zmíněné práce Ingrid MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500-1630)* či Claudie A. ZONTY, *Schlesier an italienischen Universitäten*.

¹²⁰ Kvantitativní analýza (k ní i k historické statistice vůbec viz alespoň Jan HAVRÁNEK – Josef PETRÁŇ, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963; Roderick FLOUD, *Einführung in quantitative Methoden für Historiker*, Stuttgart 1980 /v angličtině vyšlo již v 70.

statistické (či sociostatistické) metody při zpracování tématu disertace jen omezeně využitelné, jak totiž uvidíme dále, je často zapotřebí pracovat s velmi nepřesnými čísly, jež jejich smysluplné užití jednoduše neumožňují. Pro sledování vývoje některých termínů a jejich významu je pak i v případě mnou sledované problematiky podstatná sémantika zdařile užitá při výzkumu dějin šlechty například v některých pracích Josefa Macka, který tzv. historické sémantice věnoval i samostatnou studii.¹²¹ Tuto metodu jsem mohl ve větší míře využít například při sledování terminologie označující povolání soukromých vychovatelů, dále pojmosloví užívaného pro některé typy škol, termínů vztahujících se ke dvořanské službě či ke kavalírským cestám.

---

letech/; Karel KUBIŠ, *Kvantitativní metody a historická statistika*, in: Miroslav Hroch a kolektiv, *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985, s. 215-222; Konrad H. JARAUSCH – Gerhard ARMINGER – Manfred THALLER, *Quantitative Methoden in der Geschichtswissenschaft. Eine Einführung in der Forschung, Datenverarbeitung und Statistik*, Darmstadt 1985; Charles H. FEINSTEIN – Mark THOMAS, *Making history count. A primer in quantitative methods for historians*, Cambridge 2002 /seznam další literatury zde na s. 529-538/) metoda užívaná v řadě vědních oborů představuje v historiografii směr bádání, který se zaměřuje především na statistickou analýzu dat hromadné povahy, mj. obsažených ve větších seriích pramenů (i proto se například ve Francii začal užívat pojem seriální dějiny: k tomu viz alespoň Pierre CHAUNU, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris 1978; P. BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929-1989, zvláště s. 49-59, 67nn.)*. Tento proud pochopitelně do značné míry souvisí s prosazením se statistických metod v historické práci, k čemuž v masovější míře i přes některé výrazně starší kořeny došlo až ve druhé polovině 20. století (mj. i v souvislosti s rozvojem počítačové techniky), a to i díky vlivu francouzské školy *Annales*. U nás se tento směr uplatnil zejména ve druhé polovině 20. století (hlavně od 60. let), a to především v hospodářských dějinách, mj. například při studiu cen a mezd. Protože takové bádání leží v podstatě mimo rámec této práce, není zde možné odkazovat na jednotlivé tituly. Je však zapotřebí uvést, že statistické metody se uplatňovaly i v dějinách vzdělanosti. U nás viz například dodnes cenná již citovaná práce J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*. V pozdější době (zvláště pak s rychlým rozvojem počítačové techniky a softwaru) došlo k ještě výraznějšímu proniknutí statistických metod (jejichž užití dnes nezřídka předchází budování různě zaměřených databází a následuje množství grafů a tabulek) do děl některých historiků dějin vzdělanosti. Viz alespoň Jana BOROVIČKOVÁ, *Počítačové zpracování univerzitních matrik – program paradox a prosopografie pražské právnické univerzity*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 2000, s. 201-231 (studie je sice ke středověku, nicméně inspirativní i pro novější dějiny vzdělanosti). Stejná autorka publikovala i speciální studii k databázím v historickém výzkumu: TÁŽ, *Historik a databáze – zkušenosti dvou projektů*, in: *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003*, Praha 2003, s. 135-163. Z prací, jež mají vztah i k našemu tématu, je to například práce K. BOBKOVÉ-VALENTOVÉ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, jež obsahuje množství statisticky zpracovaných dat.

¹²¹ Srov. alespoň studii: Josef MACEK, *Historická sémantika*, ČČH 89, 1991, s. 1-30. Autor takový přístup zdařile užil v různých svých pracích. Viz například jeho již zmiňovanou knihu: *Česká středověká šlechta*. Z dalších autorů, kteří využili historické sémantiky v pracích o šlechtě, je možné z nedávné doby uvést i již opakovaně citovanou práci Petra MATI, *Svět české aristokracie, passim* (zdařile zvláště v cenné kapitole *Sociální interakce*, s. 523-678). K historické sémantice obecně viz též Gerd FRITZ, *Historische Semantik*, Stuttgart – Weimar 2006 (zde na s. 165-185 další početná literatura k tomuto tématu).

II. Rané dětství, počátky výchovy a vzdělávání šlechty

Nejranější výchova urozených dětí, o které nám zachované prameny vypovídají v nesrovnatelně menší míře než o jejich pozdějších fázích, se odehrávala obvykle v prostředí šlechtického fraucimoru (tedy v ženské části šlechtické domácnosti).¹²² V jeho péči zůstávali chlapci na rozdíl od dívek zpravidla pouze do věku sedmi let.¹²³ Dobový názor, že v tomto věku (případně s občasnou odchylkou +/- jeden až dva roky) je nejlépe započít se systematickou výukou ať už školní, či soukromou, nevycházel jen z antické (Platon, Aristoteles ad.) či středověké tradice (například Maffeo Vegio /1407–1458/¹²⁴),¹²⁵ ale pochopitelně i z obecně antropologických předpokladů

---

¹²² Renesanční šlechtický fraucimor a činnost jeho příslušnic byl ve středu zájmu již Josefa JANÁČKA, *Ženy české renesance*, Praha 31996, s. 77-85. Fraucimoru u Salhausenu se věnovala Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu v severozápadních Čechách*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 265n. Tímtež u Polyxeny z Pernštejna se zabýval Petr KOPIČKA, *Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic ve dvacátých a třicátých letech 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 477nn. Jindřichohradeckým fraucimorem, v němž vyrůstal Petr Vok z Rožmberka, pak J. PÁNEK, *Poslední Rožmberk*, s. 33. Týž autor věnoval pozornost okruhu šlechticů kolem druhé manželky Viléma z Rožmberka Žofie Braniborské v článku *Říšská sňatková politika Viléma z Rožmberka, Zlatá stezka*. Sborník Prachatického muzea 4, 1997, s. 49. Životem mladých šlechticů ve fraucimoru se zabývala i Michaela NEUDERTOVOÁ, *„Item ve velkém fraucimře před luthausem se nachází...“ (Příspěvek ke studiu inventářů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách)*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 193. K fraucimoru Kateřiny z Ludanic se vyjádřil Zdeněk VYBÍRAL, *Rezidence a dvůr pánů z Ludanic ve druhé polovině 16. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 404n. Ke šlechtickému fraucimoru na prahu novověku existuje pochopitelně též zahraniční literatura. Některé cenné studie (například Beatrix Bastlové, s. 355-375) k tomuto tématu vyšly například ve sborníku: Jan HIRSCHBIEGEL – Werner PARAVICINI (ed.), *Das Frauzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und früher Neuzeit (= Residenzenforschung, Bd. 11)*, Stuttgart 2000. Ke vztahu fraucimoru a vzdělání jeho členek viz blíže v VIII. kapitole.

¹²³ Samozřejmě, že v některých případech se mohly urozené matky, sestry, tety, babičky apod. více či méně podílet na výchově a vzdělávání šlechtických chlapců i v jejich vyšším věku (ať již samotnou výukou, či jejím organizačním zajištěním), zvláště tehdy pokud tzv. nukleární rodina nebyla úplná. Tehdy se totiž především matky stávaly „mocnými otcovskými poručnicemi“ a zajistit výchovu a vzdělání svým dětem (především mužského pohlaví) bylo jejich přední úlohou; k tomu viz další kapitola, zejména pasáž o využitelnosti testamentů při studiu tématu disertace (k poručenství v zemském právu srov. Jan KAPRAS, *Poručenství nad sirotky v právu českém*, Praha 1904). I přes tyto limity, lze výše v textu uvedenou tezi považovat obecně za relevantní.

¹²⁴ K němu srov. i s odkazy na starší práce Achim KRÜMMEL, *Vegius, Mapheus (Vegio, Maffeo)*, in: BBKL XII, Sp. 1186-1188 (heslo je v úplnosti dostupné na internetu). O pedagogice Maffea Vegia vyšla i speciální práce: Vincent J. HORKAN, *Educational Theories and Principles of Maffeo Vegio*, Washington D.C. 1953.

(rostoucí intelektuální schopnosti dítěte apod.). Již od antiky byla tato část dětství děleného většinou na tři periody označována jako *infantia*, další dvě pak jako *pueritia* (přibližně od sedmi do čtrnácti let) a konečně *adolescencia* (od čtrnácti let, z ní pak byla někdy vydělována *iuventus* jako závěrečná část adolescence).¹²⁶

Kromě tehdejších humanistů (z těch zahraničních například Juan Louis Vives /1492-1540/ či Johannes Sturm /1507-1589/)¹²⁷ považovali v 16. a na počátku 17. století věk sedmi let za zlomový i sami šlechtici z Čech a Moravy. Pro celé zkoumané období je tato skutečnost dosvědčena prameny různých typů.¹²⁸ Dochovala se řada svědectví dosvědčujících uplatnění uvedené teo-

---

¹²⁵ Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky I*, Praha 1923, s. 105, 108, 194 a TÝŽ, *Dějiny pedagogiky II*, Praha 1923, s. 39. Z důležitých pedagogických reformátorů 16. století byl věk 6-7 let považovaný za zlomový například vlivným Johannem Sturmem. K tomu viz alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 621. Ke Sturmovi viz též pozn. 127.

¹²⁶ K tomu pro české prostředí srov. alespoň [Jiřík ZÁVĚTA ze ZÁVĚTIC], *Schola Aulica, to jest Dvořská škola, v níž se obsahují naučení a výstrahy dvořanům a všechněm těm sloužící, ješto králův, knížat a pánův se přidrzejí, jich dotýkají, při nich zůstávají a s nimi jako obecnství své nějaké mají. Čím jest to, že dvořenínové a všickni ti, kteříž při králích, knížatech a jakýchkoliv potentátech v světě zůstávají, zřídka kdy až do konce v milosti a lásce při nich setrvají*, Vytištěno v Starém Městě pražském v impressii Šumanské, Praha 1607, s. I-III (NK ČR Praha, sign. 60 F 45).

¹²⁷ Ke Sturmovi srov. alespoň Georg MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation im 16. Jahrhundert*, Heidelberg 1902, s. 145nn.; O. KÁDNER, *Dějiny pedagogiky II*, s. 164; A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, passim; Hans-Josef KREY, *Sturm, Johannes*, in: BBKL XI, Sp. 145-149 (zde též soupis dnes již dosti četné literatury k této významné postavě dějin vzdělanosti i církevních dějin 16. století); Barbara SHER TINSLEY, *Johann Sturm's method for humanistic pedagogy*, *The Sixteenth Century Journal* 20, 1989, s. 23-40. Ke Sturmovu vlivu na české země srov. Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 623nn a passim; RHB V, s. 238n. Nejnověji viz též Martin HOLÝ, *Johannes Sturm, das Strassburger Gymnasium (Akademie) und die Böhmisches Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: Matthieu Arnold (ed.), *Jean Sturm 1507-1589*, v tisku. K Vivesovi, jeho pedagogice a vlivu na české prostředí srov. Jiří HRUBEŠ, *Vivesův vliv na pedagogiku předbělohorských Čech*, *Strahovská knihovna* 8, 1973, s. 39-46; TÝŽ, *Vivesovo pedagogické dílo v předbělohorských Čechách*, *Pedagogika* 24, 1974, č. 2, s. 205-212; Paul LEJAY, *Juan Luis Vives*, *The Catholic Encyclopedia* XV, New York 1912 (viz <http://www.newadvent.org/cathen/15492a.htm>).

¹²⁸ Naznačují to prameny různých typů z celého období 16. století a prvních desetiletí 17. století. Za zlomový je považován jak např. v naučení Ludvíka z Pernštýna – P. VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna*, s. 32 – tak i v některých šlechtických testamentech. V sedmi letech měl být najat preceptor potenciálnímu synovi Jana ml. Popela z Lobkovic – Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002, s. 229 (k tomu srov. blíže ve III. kapitole této práce). Václav Bořek Dohalský z Dohalic ve svém kšaftu z 5. června 1612 zase ustanovuje o svých synech, aby každý z nich zůstal do svých sedmi let při matce, která „je ... k bázni boží, ke cti a chvále pana Boha věsti [!] bude“ – P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 379.

rie v praxi, a to jak v rodinách vyšší, tak i nižší šlechty. Pro ilustraci si uvedme alespoň pár dokladů. Přibližně v tomto věku byli například dáni do školy Adam II. z Hradce (1549-1596, 1556 do jindřichohradecké městské školy)¹²⁹ nebo Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665, roku 1582 do blíže neznámé školy).¹³⁰ Vilému z Rožmberka (1535-1592) byl zase v sedmi letech najat blíže neznámý soukromý učitel a krátce nato začal chlapec navštěvovat mladoboleslavskou zámeckou školu. Jeho mladší bratr Petr Vok (1539-1611) se v tomto věku (respektive mezi sedmým a osmým rokem) zase začal učit v českokrumlovské zámecké škole spolu s dalšími šlechtici (k oběma uvedeným školám viz další kapitola).¹³¹

I když není úkolem této disertace vyličit dětský svět české a moravské šlechty v předbělohorské době jako celek,¹³² ale pouze charakterizovat jednu jeho součást (totiž výchovu a vzdělávání šlechtických potomků), je třeba při úvahách o dětech (zvláště těch v období *infantiae*) mít vždy na paměti mimo-

---

¹²⁹ František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce, Díl II/2*, Jindřichův Hradec 1932, s. 297n.; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (ed.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (= OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 157, 200; Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006, s. 49.

¹³⁰ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ – A. ŠIMEČKOVÁ (ed.), *Příběhy Jindřicha Hýzrle z Chodů*, s. 30. Hýzrlovi se naposled dostalo pozornosti ve studii: Martin HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 až 1608*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách*, Pardubice 2007, s. 35-66 (zde s. 38; na s. 35 je shrnuta i starší literatura o něm. Pro prostředí Sváté říše římské německého národa v 17. století srov. A. STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise*, s. 26n. Podobných dokladů, kdy chlapec ze šlechtické rodiny vyrůstal do svých sedmi let v ženské části šlechtické domácnosti a pod jejím dohledem nalezneme řadu. Srov. alespoň jeden z nich opět z prostředí vyšší šlechty, totiž příklad Adama Bohumíra Berky z Dubé (1604 – před 1648), který patrně do svých sedmi let vyrůstal ve fraucimoru své tety Aleny z Kolovrat (rozené Berkové): František DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869, s. 229n.; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 556.

¹³¹ K dětství, výchově a vzdělávání Viléma z Rožmberka i jeho bratra Petra Voka vznikla v roce 1989 studie Jaroslava Pánka: J. PÁNEK, *Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku*, s. 1-20. Zde jsou i četné pramenové odkazy k tématu.

¹³² K dětskému světu české šlechty, resp. spíše jen její aristokratické složky, srov. z nejnovější literatury: V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 283-292; Marie RYANTOVÁ, *Dětství v aristokratickém prostředí raného novověku*, Střeďočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední sv. 21, 2003, s. 23-36. O prostředí, v němž se dítě v první fázi svého vývoje nacházelo, vypovídají kromě obrazových a jiných pramenů (zejména korespondence) např. pozůstalostní inventáře šlechtických sídel. Význam zámeckých inventářů pro studium šlechtické každodennosti zhodnotila M. NEUDERTOVÁ, „*Item ve velkém fraucimře před luthausem se nachází...*“, s. 164. Ke šlechtickým dětem v době jejich fraucimorské výchovy srov. i s odkazy na další literaturu a prameny též M. HOLÝ, *Dětství a mládí šlechty v českých zemích*, zejména s. 28-64.

řádne vysokou dětskou mortalitu, a to i v urozené společnosti českých zemí. Kvůli neexistenci evidenčních pramenů (zejména pak křestních matrik) pro šlechtické prostředí zkoumané doby ji sice nelze přesně postihnout, ale přesto některé známé případy umožňují učinit si o ní bližší představu. Dožilo-li se dítě pěti a více let, mělo již výrazně větší předpoklady, že se dočká dospělosti. Například z 29 živě narozených dětí (v letech 1529-1572) ze čtyř manželství Hynka Krabice z Veitmile zemřelo do pěti let šestnáct z nich (úmrtnost 55,2 %).¹³³ Adamovi ze Šternberka (1554-1623) a Evě Popelové z Lobkovic (†1599) se od roku 1579 narodilo dvanáct dětí, sedm z nich (jeden syn a šest dcer) zemřelo v dětském věku (mortalita tedy činila 58,3 %).¹³⁴ Další podobných příkladů, kdy dětská úmrtnost dosahovala značně vysokého procenta, bychom našli celou řadu.¹³⁵

V období fraucimorské výchovy si děti české a moravské nobility osvojily mateřský jazyk,¹³⁶ byly jim vštěpovány základy společenského chování i náboženství¹³⁷ a mohly se snad stát v některých případech alespoň částečně gramotnými. K tomu ale zřejmě nedocházelo často. Pravděpodobně extrémním dokladem je případ teprve tříletého Adama Šťastného Pětipeského z Chyš,¹³⁸ od něž chtěl jeho příbuzný Šťastný Václav Pětipeský,¹³⁹ aby se

---

¹³³ E. MAUR – V. ŠTOREK, *K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Veitmile a jeho pět manželek*, s. 22.

¹³⁴ Viz Jaroslav PÁNEK, *Historický spis o pánech ze Šternberka a otázka autorství Václava Březana*, SAP 33, 1983, s. 472n.; Roman SEJK, *Urozenost, majetek a moc (Šternberkové v 16. a 17. století)*, SSH 28-29, 2002-2003, s. 30 (zde na s. 25-54 stručná biografie Adama ze Šternberka, jež bohužel přináší jen málo prameny ověřených informací o jeho výchově a vzdělávání; tato jinak záslužná práce neobsahuje ani informace o edukačním procesu jeho dětí, nejvíce se zaměřuje na politickou kariéru Adama ze Šternberka).

¹³⁵ M. HOLÝ, *Dětství a mládí šlechty v českých zemích*, s. 66n.

¹³⁶ Vedle motorických pokroků dítěte věnovali šlechtici pozornost především rychlosti osvojení si mateřského jazyka. Karel ze Žerotína v listě Anně Vanecké z Jemničky z 16. listopadu 1591 např. napsal: „poroučím ... Vám svou Bůžičku, kteroužto učte pilně mluvíti, aby mne, když se domů bohda vrátím, sama přivítati uměla“ – N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, s. 60.

¹³⁷ Tato složka výchovy a výuky bývá zdůrazňována nejvíce v různých typech pramenů 16. a 17. století ve všech sociálních vrstvách. Vedle Komenského důrazu na ni (viz dále) k tomu srov. z dřívější doby alespoň Václav KLEMENT, *Škola domácí, tj. napomenutí ku povinnostem, kteréž konati mají rodičové k svým dítkám, a na druhou stranu dítky k svým rodičům ...*, Praha 1610 (NK ČR Praha, sign. 54 S 543), sl. A5a-A5b. Viz též STÁREK (ed.), *Naučení urozeného a statečného rytíře, pana Jana Dobřenského, hejtmanům dané o řízení poddaných a sirotkův*, ČČM 17, 1843, s. 427. Z prostředí Jednoty bratrské viz alespoň názory Macha Sionského (†1551) z roku 1548: A. MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, s. 108nn.

¹³⁸ Adam Šťastný byl synem Jana Albrechta Pětipeského a Evy Oudrcové z Oudrcé – August SEDLÁČEK, *Pětipeský z Chyš a Egrberka*, in: OSN XIX, s. 607.

učil abecedě. Proti tomu se ale postavila chlapcova matka Eva Pětipeská¹⁴⁰ z Chýš a na Libochovičkách, rozená Oudrcká z Oudrče, argumentujíc následovně: „*Adámek příliš malej ke čtení, neb nejní více stáří jen tři léta, na čtvrtěj rok mu teprve de,*“ dodala, že „*ještě ani ne dobře mluvíti umí.*“¹⁴¹ Byla si tedy jednoznačně vědoma věkové nepřiměřenosti chlapce pro takovou výuku.¹⁴²

Dochované prameny nám toho bohužel o mnoho více o výchově (případně vzdělávání) nejmenších dětí ve šlechtickém prostředí neprozradí. Badatelsky již zčásti využitá dobová „naučení“ – z prostředí vyšší šlechty například Jana Hasištejnského z Lobkovic pro syna Jaroslava¹⁴³ či naučení Ludvíka z Pernštýna,¹⁴⁴ pro nižší šlechtu pak naučení Albrechta Rendla z Oušavy synům dané¹⁴⁵ – se většinou dotýkají pozdější výchovy a hlavně otázky, jak se má šlechtic správně chovat v dospělosti, čeho má dbát a čeho se vyvarovat.¹⁴⁶ Z pohledu zkoumaného tématu je jejich nevýhodou i to,

---

¹³⁹ Šťastný Václav Pětipeský byl synem Albrechta Pětipeského na Byšicích a Barbory Hrušovské z Hrušova. Byl jedním z direktorů za stavovského povstání 1618-1620. Roku 1623 byl propuštěn z vězení, do něhož byl odsouzen a zemřel kolem r. 1637 – tamtéž, s. 607.

¹⁴⁰ Blíže neurčená příslušnice rytířského rodu Oudrckých z Oudrče. K tomuto rodu srov. B. PAPROCKÝ z Hlohol, *O stavu rytířském a rozmnožení jeho ...*, s. I. s. d., s. 236, 267n. (Knihovna Historického ústavu AV ČR, sign. D 312).

¹⁴¹ Srov. její list z 23. listopadu 1616 Šťastnému Václavovi Pětipeskému z Chýš – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, sign. P 10/2.

¹⁴² Je možné, že podobným extrémním příkladem velmi rané (literní?) výuky je případ Jana Albrechta, syna Petra Karla Holického ze Šternberka († 1608), narozeného zřejmě na jaře 1588. Tento chlapec dostal pravděpodobně již ve čtyřech letech (1592) vlastního preceptora: pozdějšího profesora pražské utrakvistické univerzity Šimona Skálu z Kolinec a po něm od února 1594 Jana Prosdokonyma (k nim srov. *RHB IV*, s. 252n. a *RHB V*, s. 118n., další podrobnosti o nich i literaturu viz jejich biogramy v příloze disertace). Když Jan Albrecht ve svých 11 a půl letech 4. listopadu 1599 zemřel, byl na jeho počest vydán sborník: *Exsequiae illustris Ssternbergiorum prosapiae generosae indolis ... adolescentulo d. Ioanni Alberto Holicsky a Ssternbergio ... qui ... decessit aetatis anno XI. et semis*, Praeae 1599 (KNM Praha, sign. 49 C 6, přív. 23). K tomuto chlapci viz také *RHB V*, s. 303.

¹⁴³ F. B. KVĚT (ed.), *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*.

¹⁴⁴ Srov. P. VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna*, s. 13-48.

¹⁴⁵ J. ČELAKOVSKÝ (ed.), *Naučení p. Albrechta Rendla z Oušavy synům dané*.

¹⁴⁶ Při srovnání domácích šlechtických naučení je možné sledovat určité jejich paralely s některými jejich zahraničními obdobami. Jedním z takových děl je například pozoruhodný spis sepsaný již na počátku 16. století a určený výchově urozených dítek, jehož autorem je Jakub hrabě Porzia: *Iacobus PURLILLARVM COMES (PORZIA?), De liberorum educatione*, Argentorati 1510 (použit exemplář ÖNB Wien, sign. 46 T 44). I když tento spis není obsáhlý (přibližně 20 stran latinského textu), vedle teoretických pasáží se poměrně systematicky zabývá jak elementárním vzděláváním šlechtických potomků, tak také jejich

že až na několik výjimek (například dosud českému bádání prakticky neznámou latinskou *Paraenesis* z pera Slezana Johannese Langa¹⁴⁷ určenou dvanáctiletému Jaroslavovi z Pernštejna, či již analyzovaný memoriál Oldřicha z Kounic¹⁴⁸) pocházejí z doby přelomu středověku a raného novověku, a nemohou tak ani plně zachytit změny, k nimž ve výchově a vzdělávání šlechty v průběhu let 1500-1620 docházelo (k tomu viz další části této práce, zejména pak závěr).

Pokud je nám známo, nevzniklo v českých zemích ve zkoumaném období dílo, jež by bylo myšlenkovou hloubkou svého obsahu (i když některá zde pojednaná témata se pochopitelně objevují například i ve zmíněných šlechtických naučeních) i svým vlivem obdobou řady spisů více či méně význačných zahraničních humanistů, kteří se zabývali výchovou dětí a zčásti věnovali pozornost i těm nejmenším (například Erasma Rotterdamského *De civilitate morum puerilium*,¹⁴⁹ Juana Vivese *De ratione studii puerilis*¹⁵⁰

---

další výchovou, a to z pohledu jejich přípravy na konkrétní životní role (např. kněze, vojáka, panovníkova úředníka).

¹⁴⁷ J. LANG, *Ad generosum et magnificum dominum, dominum Hieroslaum de Bernstain*. Autorem by mohl být buď rodák z Löwenberku (dnes Lwówek Śląski) Johannes Lange (1485-1565), někdejší student univerzit v Lipsku (magistrem 1514), Bologni, Ferrare a Pise (kde 1522 získal doktorát medicíny), který později působil jako lékař i tajný rada několika falckých kurfiřtů (k němu viz alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XVI*, Sp. 606; Ernst GURLT, *Lange, Johannes*, in: ADB, Bd. 17, s. 637n.; C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 297) či spíše Johann Lange (1503-1563) ze slezského Freistadtu (buď jde o Fryštát, dnes Karvinou, nebo o Freistadt/Freystadt – dnes Kožuchów), který studoval v Nise, Krakově a ve Vídni, působil pak na jagellonském dvoře v Budíně, ve 20. a 30. letech na latinské škole v Nise, od 1536 ve službách vratislavského biskupa (sekretář, pak kancléř) a nakonec Ferdinanda I. U něho lze spíše očekávat intenzivní styky s českou a moravskou šlechtou viz alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XVI*, Sp. 605-606 a SCHIMMELPFENNIG, *Lange, Johann*, in: ADB 17, s. 638n. Vzhledem k tomu, že ale nemáme stoprocentní jistotu, nebudeme jeho biogram zařazovat do přílohy disertace.

¹⁴⁸ *Memoriál potřebný k správě synům mým Oldřicha z Kounic* pochází z roku 1613 (MZA Brno, G 436. Rodinný archiv Kouniců, inv. č. 380). Zabývala se jím hlavně Marie Koldinská; viz TÁŽ, *Obraz ideálního českého šlechtice v zrcadle pramenů 12.-17. století*, Praha 1995 (diplomová práce FF UK), s. 96n. a TÁŽ, *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 51 a 73 (ovšem memoriál sám byl znám již staršímu bádání: viz kupříkladu Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ /ed./, *František Hrubý. Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska a osudy Kounické rodiny v letech 1550-1650*, Brno 1987, s. 12nn.)

¹⁴⁹ Od roku 1530, kdy vyšlo první latinské vydání, bylo v období 16.-18. století vydáno ještě mnohokrát. Dostalo se mu skutečně obecného uznání. Pro české prostředí zná *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století* sice pouze jedno vydání (Desiderius ERASMUS, *Civilitas morum ... latinae et boiemicae*, s. I. s. d. (*Knihopis*, č. 2365), ale používáno samozřejmě mohlo být i jedno z mnoha vydání evropských. Česká šlechta se s tímto dílem mohla seznámit během svého vzdělávání např. v Kollinově soukromé partikulární pražské škole. K tomu viz Martin HOLÝ, *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*, in: Eva Semotanová (ed.), *Cestou dějin 2. Sborník k 60. narozeninám*

nebo *De institutione feminae christianae*¹⁵¹). Nejsou jím ani *Navedení mladi-
stvého věku* Jiřího Carolida z roku 1606,¹⁵² ani úvodní partie práce *Schola
aulica* z pera zřejmě Jiříka Závěty ze Závětic z roku 1607,¹⁵³ ani o tři roky
později vydaný spis Václava Klementa Žebráckého.¹⁵⁴

Takové teoretické dílo vzniklo až po Bílé hoře na počátku 30. let 17. sto-
letí, do kdy se datuje Jana Amose Komenského (1592-1670)¹⁵⁵ *Informatorium
školy mateřské* (česky vyšlo až 1858,¹⁵⁶ německy už ovšem 1633, do konce
17. století pak ještě v řadě dalších jazyků)¹⁵⁷ určené právě výchově nejmen-
ších dětí, v tomto případě do šesti let věku. Různým fázím výchovy dětí věno-
val tento významný pedagogický reformátor 17. století pozornost i v jiných
spisech (*Didactica magna ad.*).¹⁵⁸

---

prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., s. 167 a 179 (viz též IV. kapitola této disertace a také její
ediční příloha).

¹⁵⁰ Spis pochází z r. 1523, v 16. století byl vydán vícekrát. Latinský text vydaný v Basi-
leji (Juan Luis VIVES, *De Ratione studii puerilis, de que vita juventutis instituenda, ac moribus
studiisque corrigendis*, Basileae 1539) je v úplnosti přístupný na internetových stránkách:
<http://www.bvh.univtours.fr/Consult/consult.asp?numtable=FB7166&numfiche=229&mode=3&offset=4>.

¹⁵¹ V moderní edici (a s anglickým překladem) vydal tuto Vivesovu práce z roku
1524 Charles FANTAZZI (ed.), *Juan Luis Vives. De institutione feminae christianae*, Leiden
– New York – Köln 1996-1998.

¹⁵² Viz pozn. 34.

¹⁵³ [J. ZÁVĚTA ze ZÁVĚTIC], *Schola Aulica*. Dílo bylo dedikováno vzdělanému šlech-
tici Janu Myllnerovi z Mylhauzu.

¹⁵⁴ V. KLEMENT, *Škola domácí*. Tento spis byl dedikován rytíři Jáchymu z Těchenic.

¹⁵⁵ K této významné postavě evropského formátu a jeho dílu existuje dnes již velké
množství literatury i edic jeho prací. Fundovaný přehled o nich podávají z novější literatu-
ry zejména dvě vynikající Komenského biografie: Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský, muž laby-
rintů a naděje*, Praha 1996 (zde s. 168n. další literatura); Jan KUMPERA, *Jan Amos Komen-
ský. Poutník na rozhraní věků*, Ostrava 1992 (vedle vlastní biografie /s. 11-153/ a dalších
částí /mj. výběrového seznamu literatury a pramenů, s. 337-344/ je součástí knihy též
obsáhlý komentovaný abecední katalog Komenského prací na s. 199-316). Podrobnější
odkazy na literaturu o Komenském i jeho dílo by naprosto přetížily poznámkový aparát.
Novější práce o něm pak přináší databáze bibliografického pracoviště Historického ústavu
AV ČR: <http://biblio.hiu.cas.cz/> (jen pro ilustraci k heslu Komenský obsahuje k 26. 4.
2008 celkem 1253 záznamů).

¹⁵⁶ Antonín GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské ...*,
Praha 1858.

¹⁵⁷ Johann Amos COMENIUS, *Informatorium Der Mutter Schul, das ist: ein richtiger
und augenscheinlicher bericht, wie frome Eltern ... die Kinder in den ersten 6 Jahren ... recht
... auffziehen und uben sollen*, Polnisch Lissa 1633. V němčině vyšlo pak ještě 1636. Toto
pozdější vydání je dostupné i v moderním reprintu: Johann Amos COMENIUS, *Informato-
rium maternum ...*, Leipzig 1987 (reprodukce orig. vyd. Nürnberg 1636). K těmto i dalším
vydáním viz též J. KUMPERA, *Jan Amos Komenský*, s. 246n.

¹⁵⁸ Martin STEINER a kol. (ed.), *Dílo Jana Amose Komenského. Sv. 15/1. Didactica
magna. Schola infantiae. Scholae vernaculae delineatio. Janua linguarum. Januae lingua-
rum vestibulum. De astruendo Januae templo. Didactica dissertatio*, Praha 1986.

Protože v mnoha ohledech vycházel ze starší evropské vzdělávací a výchovné tradice (jak antické, tak také křesťansko-humanistické),¹⁵⁹ a také proto, že tato tradice v mírně modifikované domácí formě do značné míry spoluutvářela i podobu výchovy a vzdělávání urozených (jež pochopitelně i přes jeho specifika nelze vydělovat z kulturně podmíněného edukačního systému dané doby), je myslím pro účely předkládané disertace možné – a vzhledem k malému množství jiných pramenů k tematice této kapitoly i nezbytné – k jeho *Informatoriu* přihlédnout.¹⁶⁰ Je tak možné učinit i proto, že výchova šlechtice od jeho narození do šesti, sedmi let se ve zkoumané době zřejmě odlišovala od výchovy neurozených mnohem méně než následné fáze výchovného a vzdělávacího procesu maskulinní části české a moravské nobility (k tomu viz závěr této kapitoly). Všechny děti se musely naučit chodit, mluvit, poznávat své okolí a pochopit pojmy k němu se vztahující a

---

¹⁵⁹ K evropské pedagogické tradici srov. vedle jiných titulů (z nichž některé jsou obsaženy v seznamu literatury v příloze disertace) viz alespoň některé práce Hanse-Ulricha Musolffa či sborníky vydané ze speciálních konferencí pořádaných na univerzitě v Bielefeldu. Srov. Hans-Ulrich MUSOLFF, *Erziehung und Bildung in der Renaissance. Von Vergerio bis Montaigne*, Köln – Weimar – Wien 1997; Hans-Ulrich MUSOLFF – Anja-Silvia GÖING (ed.), *Anfänge und Grundlegungen moderner Pädagogik im 16. und 17. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2003; Hans-Ulrich MUSOLFF – Stefanie HELLEKAMPS, *Geschichte des pädagogischen Denkens*, München – Wien 2006 (i když většina této práce je věnována dějinám pedagogiky v době poosvicenské, některé její části pojednávají i o starší, raně novověké pedagogické tradici; srov. zvláště kapitolu I., tamtéž s. 5-42). Ve všech těchto titulech jsou též odkazy na další literaturu (i prameny). Komenský samozřejmě vycházel také z tradice bratrského školství a z představ Jednoty o výchově a vzdělávání dětí vůbec. Je zajímavé srovnat například některé pasáže jeho *Informatoria školy mateřské* s písemně kodifikovanými představami jeho bratrských předchůdců (například Jana Augusty, Macha Sionského, Matouše Konečného a dalších), zejména ve vztahu k rodinné výchově malých dětí, případně tzv. počátečním školám. V úvahu je zde třeba také vzít i bratrské katechismy, užívané k výchově a výuce jak v bratrských rodinách (pravděpodobně i těch šlechtických), tak také na bratrských školách. K tomu srov. alespoň, H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 145nn. a passim; A. MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, s. 104nn., 108nn., 263nn. a passim. K německým katechismům Jednoty bratrské existuje speciální kniha: J. MÜLLER (ed.), *Die deutschen Katechismen der Böhmischen Brüder* (vedle katechismů samotných jsou zde však vydány i některé další prameny k dějinám Jednoty bratrské a jejího školství, na s. 349-352 např. školní řád rožmberského gymnázia v Soběslavi z roku 1613).

¹⁶⁰ Komenského informatorium vyšlo ve 20. století vícekrát, pro účely této kapitoly disertace je použito následující vydání: Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Jan Amos Komenský. Informatorium školy mateřské*, Praha 1992. Ke Komenského pohledu na výchovu a vzdělání dítěte srov. též František ČÁDA, *Význam Komenského Informatoria školy mateřské*, Praha 1904 (= *Časové otázky a rozpravy paedagogické* sv. VI); Dagmar ČAPKOVÁ, *Komenského pojetí dětství a vztahu výchovy a vývoje dítěte*, *Stud Com et Hist VIII*, 19, 1978, s. 75-85; Boris UHER, *Dítě ve světle Komenského učebnic*, *Stud Com et Hist VIII*, 19, 1978, s. 86-91; Alena NASTOUPILOVÁ, *Výchova dětí předškolního věku v díle Jana Amose Komenského*, *Střeodočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední sv. 21*, 2003, s. 37-48; E. MAUR, *Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*, s. 13-125.

naučit se je používat, vštípit si základy křesťanského náboženství, které se v jednotlivých vyznáních konfesijně rozděleného křesťanského Západu jen málo lišily, apod.

Jan Amos Komenský si byl dobře vědom důležitosti výchovy dítěte v předškolním věku a jejího vlivu na pozdější vývoj člověka. Již v tomto věku se vytvářely předpoklady pro další vzdělávání dítěte, předškolní vzdělání mělo být přípravou na školu. Komenského *Informatorium* bylo určeno jak rodičům samotným, tak také jiným osobám, které měly děti v předškolním věku na starosti (nejen chůvy, ale i další lidé, jako „pěstouni“, tedy zřejmě poručníci, a také blíže nespecifikovaní ostatní „pomocníci“ rodičů).¹⁶¹

Informatorium má celkem dvanáct kapitol, z nichž některé jsou více teoretické, jiné spíše praktické povahy. Větší část z nich se věnuje vlastnímu obsahu výchovy a výuky dítěte do šesti let. Komenský požaduje, aby děti byly vychovávány k poslušnosti, sebeovládání, pravdomluvnosti, zdvořilosti, ke střídmosti v jídle a pití, pracovitosti apod. Pokud jde o jejich znalosti, má být dohlédnuto na to, aby si osvojily například jména přírodních živlů, rostlin, živočichů, naučily se rozeznávat jednotlivé barvy či rozumět chronologickým jednotkám. Zapotřebí bylo též naučit je, kde se narodily, kde bydlí a kdo patří do „domu“.¹⁶²

Kromě výuky řeči, které se věnoval podrobně (včetně naučení se r a ř, které činilo v 16. a 17. století dětem pravděpodobně stejné problémy jako dnes), požadoval Komenský i to, aby děti do šesti let zvládly základy *septem artes liberales*,¹⁶³ které pak měly být po celou dobu jejich dalšího vzdělávání rozvíjeny. Šlo zejména o to, aby rozpoznaly otázku a odpověď (dialektika), aby se naučily počítat do dvaceti (případně na kopy, aritmetika), dále třeba rozeznat píď, loket, sáh či žejdlík (součást geometrie), uměly zazpívat

---

¹⁶¹ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Jan Amos Komenský. Informatorium školy mateřské*, s. 37.

¹⁶² Tamtéž, s. 59-65, 98-110.

¹⁶³ K vymezení sedmera svobodných umění ve středověku a kontinuálně i v novověku srov. alespoň: O. KÁDNER, *Dějiny pedagogiky I-II*, passim; Josef KOCH (ed.), *Artes Liberales. Von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters* (= Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters 5), Leiden – Köln 1959; Heinrich SCHIPPERGES, *Artes liberales*, in: *Lexikon des Mittelalters I*, München – Zürich 1980, s. 1058-1063; David L. WAGNER (ed.), *The Seven Liberal Arts in the Middle Ages*, Bloomington (Indiana) 1983; Walter RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa, Bd. 2: Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500-1800)*, München 1996, passim; Michael STOLZ, *Artes-liberales-Zyklen. Formationen des Wissens im Mittelalter* (= Bibliotheca Germanica 47) Tübingen 2004; http://de.wikipedia.org/wiki/Sieben_Freie_K%C3%BCnste. Konkrétní vymezení sedmera svobodných umění jako učební látky se v českém prostředí 16. a počátku 17. století pochopitelně objevuje v řadě pramenů zejména k partikulárnímu latinskému školství, na něž bude dále odkázáno na příslušných místech této disertace.

či zarecitovat z paměti „některý veršiček“ (hlavně náboženského charakteru) a aby se cvičily v hudebním sluchu (tedy muzika). Řečovými cvičeními, memorováním veršů a snahou vštípit dětem rytmus se začínalo s gramatikou, rétorikou a poetikou. V astronomii bylo třeba naučit je, aby věděly co je slunce a měsíc, a také jim vštípit, že v zimě je kratší den než v létě apod. Některé další požadavky na výuku dětí jsou ovšem zařazeny do dalších skupin, jež nepatří do tradičního vymezení sedmera svobodných umění: například fyzika, optika, geografie, chronologie, historie, ekonomika a konečně politika. Ovšem obsah je podobný: vedle výuky mateřské řeči šlo především o rozlišování a pojmenovávání objektů a osob v domě i v jeho bližším i vzdálenějším okolí, výuku dělení času, memorování říkanek apod. Kromě rodičů samotných měly tyto znalosti a dovednosti dítěti zprostředkovávat především chůvy, ovšem „ač chůvy a rodičové nemálo dětem prospěti mohou, více však jejich vrstevníci, spoluděti ... Proto nepochybuji žádný, že dítě dítěti více vtip zaostřiti a nabrousiti může než kdo jiný.“¹⁶⁴

Ve výčtu jednotlivostí, které se mají děti do šesti let naučit, pochopitelně neschází katechetická výuka. Ostatně „víru a pobožnost“ klade Komenský (podobně jako prakticky všichni autoři západního křesťanského kulturního okruhu 16. a 17. století, kteří se věnovali výchově dětí a mládeže) u všech stupňů vzdělávání a výchovy dětí a mládeže na první místo, teprve potom měly být děti vedeny k mravům a ctnostem, výuce jazyků a „všelijakých lidských umění“. Dítě se mělo nejprve naučit být potichu při rodinných modlitbách, „klekati na kolénka, skládati ručičky“¹⁶⁵ a konečně říkat před každým jídlem i jindy modlitby od těch nejkratších po delší (vedle i jiných konkrétních je zde uveden například *Otčenáš*). Bylo též zapotřebí, aby se již v tomto věku naučily z paměti i některé z dalších základních biblických i tradičně křesťanských textů, například desatero božích přikázání či krédo ad. Je poněkud překvapivé, že tyto znalosti měly děti dle Komenského nabýt už do svých čtyř let.¹⁶⁶ Ovšem realita byla zřejmě jiná, neboť stejné reálie se spolu s abecedou učily nezřídka ještě v počátečních třídách partikulárních latinských škol (například v infimě soukromé latinské školy Matouše Kollina z Chotěřiny, k tomu viz IV. kapitola).

---

¹⁶⁴ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Jan Amos Komenský. Informatorium školy mateřské, passim*. Citát zde na s. 85.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 114.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 54, 60, 113nn.

Rodiče, chůvy i další osoby v okolí dítěte mu měli vštípit, že Bůh existuje, že je všudypřítomný a že pomáhá tomu, kdo ho poslouchá. Poněkud příkře dnes působí další Komenského požadavek, aby bylo dětem jasně vysvětleno, že toho, kdo je ho neposlušen, Bůh „zabije; protož ... se ho náleží báti a jemu se vždycky modliti a milovati ho jako nejvyššího Otce a činiti, co on v příkázáních svých poroučí.“¹⁶⁷ Další vyučování náboženství se pak objevuje také v souvislosti s počátky výuky rétoriky či hudby.¹⁶⁸

V závěrečné části *Informatoria školy mateřské*, nazvané *Přídavek*, je sestaven katalog devíti otázek a odpovědí, které se děti v této či podobné formě měly naučit mezi čtyřmi a šesti lety. Jde vlastně o jakýsi zjednodušený katechismus určený právě nejmenším. Podle sestavitele nešlo v tomto věku ani tak o to, aby dobře chápaly obsah, ale spíše o to, aby „se jim to v mysli otíralo a v paměti vázlo“. Jednalo se o otázky a odpovědi typu: „Kdo tě vykoupil? Kristus Pán.“, „Kde jest Pán Bůh. V nebi.“, „Co jest to Pána Boha poslouchatí? Jest každý den se modliti a dobrým býti.“ apod.¹⁶⁹

Samostatně pomýšlel Komenský také na rozvíjení manuálních dovedností malých dětí a na to, aby měly dost pohybu vůbec, neboť ten dle jeho soudu prospíval jejich zdraví, o které mají rodiče stále pečovat. Při manuálních pracích i dětských hrách bylo ovšem vždy třeba dbát na to, aby se jakkoli nezranily,¹⁷⁰ zejména při zacházení s nebezpečnými nástroji (například nožem), a také na to, aby něco nerozbily a nezpůsobily tak zbytečnou škodu. Bratrský pedagog doporučoval dětem za tímto účelem vyrobit speciální nástroje: „nože olověné, neb sic tupé, sekery a kordy dřevěné“ apod.¹⁷¹ S takto zaměřenou výchovou souvisel i jeho požadavek, aby se od třetího až čtvrtého roku děti učily kreslit křídou, což „bude [později při výuce psaní, pozn. M. H.] *preceptoru čistý fortel*“.¹⁷²

Modernost Komenského předškolní pedagogiky bývá dodnes spatřována i v tom, že u jednotlivých „předmětů“, které se měly děti naučit, bylo jen rámcově určeno, kdy (tedy v jakém věku) je mají zvládnout. Českobratr-

---

¹⁶⁷ Citát viz tamtéž, s. 60.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 91n., 97.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 129, zde i citát.

¹⁷⁰ Již v některých starších textech je přítomen důraz na to, aby se dítě při pohybových aktivitách nezranilo. Ze šlechtického prostředí viz například P. VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře*, s. 31 (s. 20n. k tomu komentář): „Před běhy a skoky ať sem v tvém ochránění, abych neměl na tváři nového znamení“ (šlo tedy o zranění v obličeji).

¹⁷¹ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Jan Amos Komenský. Informatorium školy mateřské*, s. 88. K manuálním dovednostem a dostatku pohybu dětí tamtéž, s. 87nn.

¹⁷² Tamtéž, s. 87nn.

ský pedagog si totiž dobře uvědomoval, že ne v každé domácnosti jsou stejné podmínky pro výuku uvedených věcí a také to, že každé dítě má v tom kterém věku odlišné předpoklady zvládnout určité dovednosti (včetně řeči) a nabýt některé znalosti.¹⁷³

Limitů intelektuálních schopností malých dětí si byl bratrský senior dobře vědom a proto je neradil „*před šestým létem z mateřského klína vypouštět a preceptorům k cvičení dávat*.“¹⁷⁴ Na druhou stranu zase nedoporučoval ponechat dítě v „mateřské škole“ (tj. u matky a dalších členek ženské části domácnosti) déle než do šestého či počátku sedmého roku (výjimečně i osmého), kdy se již má začít s pravidelnou školní (případně soukromou)¹⁷⁵ výukou. Komenský se jednoznačně stavěl proti tomu, aby byly děti školou, i vším co přináší, jakkoli strašeny. O rodičích, kteří si tak počínají, píše, že „*to bláznivě dělají, kteříž ... z preceptorů strašidel a z škol mučiren nadělají*“. Naopak dítě je třeba na školní výchovu a vzdělávání připravovat tím, že se mu bude všelijakým způsobem (jemuž je v *Informatoriu* věnována poměrně velká pozornost) vštěpovat její užitečnost a příjemnost.¹⁷⁶

Jako kázeňský prostředek při výchově měly být užívány spíše slovní tresty (a pokud došlo k nápravě, nemělo se zase šetřit s pochvalou), ty fyzické (rukou či metličkou) měly přijít na řadu u dětí do šesti let teprve tehdy, pokud by ty verbální nepomohly. Na druhou stranu se zase staví proti příliš úzkostlivým rodičům, kteří by se báli užívat při výchově svých potomků trestů.¹⁷⁷ Nehledě na Komenského byla ovšem teorie i praxe (nejen) předbělohorské aplikace tělesných trestů jako výchovného prostředku jak pro venkovské a městské, tak také pro šlechtické prostředí však zřejmě poněkud tvrdší.

Při výchově urozených dětí – tím spíše ovšem neurozených, jak svědčí řada nejen běžných, ale i spíše již extrémních příkladů hlavně pro školní období výchovy a vzdělávání dětí v předbělohorském českém státě¹⁷⁸ – hrály fyzické tresty již ve sledované fázi jejich výchovy svou roli. Byly považovány za správnou a přiměřenou součást výchovy. Užívány pak byly i při návazné

---

¹⁷³ Tamtéž, s. 64n.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 121-126.

¹⁷⁵ Expressis verbis ovšem Komenský soukromou výchovu jako alternativu institucionálního vzdělávání u dětí nad šest a více let v *Informatoriu školy mateřské* neuvádí. Užíváním pojmu preceptor, který v dobové terminologii neoznačoval jen např. učitele městské školy, ale právě i soukromého vychovatele a učitele (k tomu viz kapitola o soukromé výchově), ji ale zřejmě nevyklučuje: tamtéž, passim.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 123nn. Citát zde na s. 123.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 99nn.

¹⁷⁸ Viz alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 488nn.

výchově a vzdělávání. V již zmíněném *Naučení Ludvíka z Pernštejna*, které podle Petra Vorla pravděpodobně reflektuje představy stárnoucího Viléma z Pernštejna (cca 1438-1521) o výchově a vzdělání šlechtice,¹⁷⁹ jsou tělesné tresty přímo vyžadovány: „*A hned pravím, že by mi nebyla laskavá máti, kdyby mi nechtěla včas metlou dáti. Nebt' se každému dobře hodí, kohožt' metla, když roste, provádí.*“¹⁸⁰

Výkladem o roli tělesných trestů jsme se na základě bohužel minimálního množství dochovaných pramenů k první části výchovy a vzdělávání šlechtice dostali na práh našich možností rekonstrukce její formy. Podle všech indicií se však zdá, že ve srovnání s dalšími fázemi edukačního procesu šlechtice (ovšem i neurozených, neboť výchovný a vzdělávací systém všech vrstev společnosti je vždy součástí široce vymezené kultury dané doby a oblasti) se snad nejméně lišila od současné (zejména evropské) podoby výchovy dětí předškolního věku, což je pochopitelně dáno i obecně antropologickými předpoklady. Podobně jako i dnes zvládly základní sensomotorické dovednosti, naučily se mluvit mateřským jazykem (v některých případech, o nichž bude pojednáno v další kapitole, snad i více řečem), začaly se orientovat ve svém bližším i vzdálenějším okolí, byly jim vštípeny základy společenského chování a alespoň v minimální podobě též křesťanské věrouky (jež v neateistické části společnosti hraje i dnes nezanedbatelnou úlohu).

---

¹⁷⁹ P. VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna*, s. 19 (na s. 16nn. se tento autor vyslovuje ke starším hypotézám o důvodech vzniku tohoto textu a jeho určení). Vilém z Pernštejna je ostatně spojen i se vznikem jiného díla jagellonské doby, jehož moderní edici pořídila Milada NEDVĚDOVÁ (ed.), *Jan Česka, Naučení hlubokých mudrců*, Praha 1982 (úvod zde na s. 7-26, oddíl *O výchově dětí*, tamtéž s. 45-48, nemá pro účely této kapitoly /ani těch dalších/ žádné větší ceny). V perňštejnském prostředí vzniklo i další dílo, totiž *Zrcadlo marnotratných*, které bylo vydáno roku 1515. Ani tato památka nám při rekonstrukci podob počátků výchovy a vzdělávání šlechtických dětí nepomůže. Srov. J[osef] J[IREČEK] (ed.), *Zrcadlo marnotratných*, ČČM 47, 1873, s. 235-272. Novější edici pořídil Josef VAŠICA (ed.), *Zrcadlo marnotratných*, Praha 1940.

¹⁸⁰ P. VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna*, s. 31. K pozadí vzniku tohoto textu srov. tamtéž, s. 16nn. K fyzickým trestům dětí ze strany rodičů v prostředí Jednoty bratrské srov. také A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 59, 106.

III. Soukromá výchova i výuka nobility a šlechtičtí vychovatelé

Přibližně do sedmi let věku nebyl pravděpodobně žádný významnější rozdíl v přístupu k výchově a vzdělávání urozených dívek a chlapců. Jakmile ale děti tohoto věku dosáhly, docházelo obvykle k výrazné diferenciaci přístupu k oběma pohlavím.¹⁸¹ Zatímco chlapci měli být většinou od té doby vychováni pod dozorem mužské části šlechtické domácnosti a mělo se jim dostat „literního vzdělání“,¹⁸² dívky zůstávaly nadále v péči fraucimoru.¹⁸³ Vzhledem k markantním odlišnostem ve výchově a vzdělávání urozených chlapců a dívek co do jejich obsahu i způsobu nabytí bude o edukačním procesu každého z pohlaví pojednáno odděleně. Již předem ale je možné říci, že drtivá většina pramenů, jež lze pro sledování tématu předkládané práce využít, se vztahuje k výchově a vzdělávání mužských potomků, jimž bude proto věnována výrazně větší pozornost (kapitola III.-VII., o edukaci šlechtických dívek kapitola VIII.).

Než se dostaneme k soukromé výchově a vzdělávání urozenců z českých zemí, jež nás bude v této kapitole primárně zajímat, je zapotřebí uvést několik základních obecných postřehů, jež se dotýkají edukace šlechticů, kteří překročili zmíněný pomyslný práh přibližně sedmi let (i když je některými prameny – jak jsme to již zmiňovali a jak to uvidíme i dále – takto verbalizován, je uvedenou hranici zapotřebí brát s jistou rezervou, vždy musíme počítat s určitými individuálními odchylkami). Poté, co jej šlechtici dosáhli, museli se jejich rodiče, především otec dítěte (v případě, že již nebyl

---

¹⁸¹ Jaroslav Pánek posunul tuto diferenciaci až do vyššího věku dětí – TÝŽ, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 14.

¹⁸² Tento pojem byl ve sledované době běžně užíván, někdy též ve formě „literní umění“. Abychom nepřetěžovali poznámkový aparát, nebudeme zde na výskyt těchto pojmů jednotlivě odkazovat, lze jej totiž skutečně najít často. Bývá i součástí titulů některých soudobých tisků. Viz například J. CAROLIDES, *Praeparatio pueritiae ad discendum honestos mores et liberales disciplinas. Navedení mladistvého věku k poctivým mravům a svobodným literárním uměním*. Českou část z tohoto latinsko-českého díla vydal Č. ZÍBRT (ed.), *Navedení mladistvého věku ku poctivým mravům. Hrstka staročeských rad a návodů*, s. 19-30.

¹⁸³ Například Václav Eusebius z Lobkovic, výše zmíněný syn nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny z Pernštejna, přešel z péče fraucimoru pod dozor mužských členů lobkovické domácnosti už někdy mezi pátým až šestým rokem – Pavel MAREK, *Dětství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic ve světle španělské korespondence jeho rodičů*, in: Ivo Barteček (ed.), *Celostátní studentská konference Historie 99*, Olomouc 2000, s. 70.

naživu, pak poručníci, zejména tzv. mocní otcovští poručníci¹⁸⁴ (určení obvykle v závěti) rozhodnout, jak bude výchova a vzdělávání jejich mužských potomků (případně svěřenců) vypadat. Vedle rodičů se na usměrňování výchovy a vzdělávání šlechtických chlapců podíleli i ostatní členové užší a širší rodiny, respektive kategorie „pánů a přátel“¹⁸⁵ vůbec, z níž se už dříve mohli rekrutovat kmotři a kmotry dítěte.¹⁸⁶

V některých případech však šlechtici pomýšleli na výchovu a vzdělání svých potomků již dříve. Pramenem cenné výpovědní hodnoty jsou pro tuto skutečnost mimo jiné i poměrně čteně dochované šlechtické testamentsy, jejichž sepisovatelé nezřídka věnovali pozornost otázce, kde, kdy a kým mají být jejich potomci vychováváni a pochopitelně i tomu, jak mají být taková výchova a vzdělávání finančně zajištěny. Samostatné pozornosti se v některých posledních pořízeních dostalo náboženské výchově dětí, zejména jejímu konkrétnímu konfesijnímu směru. Jinak ovšem zůstaly takové testamentární instrukce o výchově a vzdělávání dětí na rozdíl od některých jiných pramenů (zejména literární povahy) spíše na obecné rovině, navíc je zapotřebí brát jejich ustanovení do jisté míry s rezervou, neboť jde o to, zda vůbec, a pokud ano, tak do jaké míry byla vůle testátorů po naplnění testamentu respektována.

Uveďme si pro ilustraci alespoň několik dokladů z obou šlechtických stavů Království českého předbělohorské doby. Tak například Adam Bohdanecký z Hodkova¹⁸⁷ určil ve svém posledním pořízení z 2. června 1561 svou druhou manželku Alžbětu, dceru Václava Žehušického z Nestajova, mocnou otcovskou poručnicí svých dětí. Stanovil, že jeho synům Kunešovi, Václavovi a Adamovi Abrahamovi má být najat vychovatel, který je bude učit „čísti a psátí, česky, latině a pobožnosti“, a dále také určil, aby preceptor vyučoval chlapce doma (tedy na zámku Žleby u Čáslavi), a to až do jejich

---

¹⁸⁴ K poručenství v zemském právu, k jeho kategoriím i řadě dalším aspektům této problematiky srov. dosud nejlépe J. KAPRAS, *Poručenství nad sirotky v právu českém*.

¹⁸⁵ Významem sociální kategorie „pánů a přátel“ se v nedávné době zevrubně zabýval Václav BŮŽEK, „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42; TÝŽ, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *ČČH* 100, 2002, s. 229-264. Věnoval se jí též P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 641-656.

¹⁸⁶ K výběru kmotrů ve šlechtickém prostředí srov. i s odkazy na další literaturu a prameny Martin HOLÝ, *Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku*, *HD* 28, 2004, s. 21nn.

¹⁸⁷ Byl synem Kuneše Bohdaneckého z Hodkova a Kateřiny z Habřiny, zemřel roku 1562 – August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a turze Království českého XII*, s. 80; TÝŽ, *Bohdanecký z Hodkova*, in: OSN IV, s. 249; P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 147.

dvanácti let. Pro jejich další případné vzdělávání již v testamentu instrukce nejsou. Na náklady na výuku (respektive na plat učitelů) mělo být ročně vydáváno z jeho statků 25 kop českých grošů.¹⁸⁸ Zůstavitel též určil, aby jeho dcera Anežka zůstala při matce až do svého provdání.¹⁸⁹

Ještě podrobněji se o výchově a vzdělávání svých mužských potomků rozepsal ve své závěti z 22. července 1582 Jan Popel z Lobkovic (†1583).¹⁹⁰ Pozoruhodná přitom je i ta skutečnost, že tehdy ještě žádné neměl, ale nepřestával doufat, že se mu z manželství s Kateřinou Lobkovickou z Lobkovic narodí. V případě, že by se tak stalo a „syn můj aneb synové ... **sedmí let** [zvýraznil M. H.] došli aneb dosáhli, tehdá aby se jim hned preceptor zjednal tak, aby se pomalu doma učili a zvykali, až asi do dvou let, potom aby se dali k jezuitům do Prahy na učení a tu aby se učili a setrvali, až by dvanácte aneb třinácte let došli. A potom aby se dáleji na učení odeslali a preceptor s nima buď do Olomouce aneb do Engelštatú [Ingolstadt, pozn. M. H.] neb kde by páni poručníci za nejlepší uznati ráčili, jen toliko kde by katolická víra byla. A tu buď na jednom místě aneb více se učili, až by dosáhli patnácti aneb šestnácti let“.¹⁹¹

Potenciální syn měl tedy v sedmi letech dostat preceptora a ještě dva roky jím být vychováván a vyučován doma. Teprve poté (přibližně v devíti letech) Jan Popel z Lobkovic chtěl dát syna na katolickou latinskou partikulární školu (v tomto případě na pražské jezuitské gymnázium¹⁹²). Realizaci jeho představ měla spolu s dalšími poručníky zajistit jeho manželka Kateřina, již určil za mocnou otcovskou poručnici.

Srovnáme-li oba zmíněné případy, je evidentní, že věk sedmi let (s případnými drobnými odchylkami) byl – jak již bylo zmíněno i v předchozí kapitole – obecně považován ve šlechtické obci za přelomový ve výchově a

---

¹⁸⁸ P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 149.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 150.

¹⁹⁰ Jan Popel z Lobkovic na Bílině, syn Litvína Popela a Ludmily z Házmburka, rok po sepsání závěti zemřel – August SEDLÁČEK, z *Lobkovic*, in: OSN XVI, s. 223n.; P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 227.

¹⁹¹ P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 229. Případní synové Jana ml. Popela z Lobkovic měli pak ještě absolvovat kavalírskou cestu do Itálie, Francie či jinam, kde by se naučili cizí jazyky i obyčeje a zůstat tam až do 19-20 let. Po návratu domů měli získat další zkušenosti u nejmenovaného dvora dle uvážení „pánův poručníkův a pánův strejcův starších rodu našeho“ – tamtéž, s. 229n.

¹⁹² Pojem gymnázium prošel složitým vývojem, k němuž srov. alespoň František DR-TINA, *Gymnasium*, in: OSN X, 651nn. Viz též s odkazy na další literaturu Helmut ENGEL-BRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Bd. 2: Das 16. und 17. Jahrhundert*, Wien 1983, s. 135n.

vyučování urozených dětí mužského pohlaví. Nemusel ovšem být zároveň okamžikem odtržení od rodiny, k tomu mohlo dojít později. Jednoznačně zobecnit tuto tezi ovšem nelze, neboť známe i takové případy, kdy chlapci opustili „domov“ za vzdělávacími účely již v dřívějším věku než ve výše uvedených devíti až dvanácti letech. Již ve II. kapitole jsme například zmínili, že někteří šlechtici odcházeli ve věku kolem sedmi let na městské (případně i jiné) školy v českých zemích. Jsou dokonce známy i poměrně extrémní případy, kdy se urození rodiče rozhodli poslat ani ne desetileté dítě na studium do zahraničí (například Jana, syna Oldřicha z Kounic do Štrasburku v osmi letech roku 1602¹⁹³ či Přecha ml. z Hodějova do Herbornu v sedmi/devíti letech¹⁹⁴). V podobném věku také někteří chlapci odcházeli do pážecí služby na panovnický dvůr, do rezidencí dalších Habsburků i jiných sídel světské i duchovní aristokracie v českých zemích a vedlejších zemích Koruny české, ostatních součástech středoevropského habsburského soustátí i v zahraničí (viz některé příklady v VI. kapitole této práce).

Jak bylo ukázáno na uvedených testamentech, byli si rodiče (případně poručníci) významu výchovy a vzdělávání chlapců dobře vědomi a někdy měli i poměrně konkrétní představy, jak by taková edukace měla vypadat. Bohužel v jiných typech pramenů kromě některých šlechtických testamentů a občasných zmínek zejména v korespondenci je takových informací poměrně málo. Jak dosvědčuje praxe šlechtické výchovy a vzdělávání v předbělohorské době, na niž se především zaměřují jednotlivé kapitoly předkládané práce, zdá se, že se představy šlechty o edukaci vlastních potomků (případně svěřenců) jenom zčásti lišily od obecně sdílených představ o výchově a vzdělávání dětí (především pak mužských potomků) v dané době. V případě šlechty již tedy rozhodně nešlo o výchovu ke středověkému ideálu rytířství.¹⁹⁵

---

¹⁹³ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Lev Vilém z Kounic, barokní kavaler. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska*, s. 7.

¹⁹⁴ Srov. pozn. 1512.

¹⁹⁵ Ke středověkému ideálu rytířství (který – jak výše řečeno – již jen málo ovlivňuje výchovu a vzdělávání šlechtice /tzv. rytířská cvičení, o nichž bude pojednáno zejména v šesté kapitole této disertace jsou jedním z reziduí staršího modelu výchovy urozených, jenž je však bohužel minimálně probádán; jejich výuka však ve sledované době /a ostatně i později/ souvisí spíše s praktickou stránkou /a užitečností jejich znalostí a dovedností/ než s rytířským „ideálem“, nicméně i ve zkoumaném období se odráží například v některých literárních dílech: například v *Sarmacii* Jana Zajíce z Házmburka známé především zásluhou Jaroslava Pánka: *TÝŽ /ed./, Paměti českého šlechtice z poloviny 16. století. „Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka*, FHB 14, 1990, s. 17-98 a v přepracovaném a rozšířeném vydání také *TÝŽ /ed./, Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia aneb zpověď českého aristokrata*, Praha 2007; k určitému oživení tohoto ideálu zřejmě přispěla i turecká hrozba, to však nebylo natolik významné, aby se výrazněji projevilo v edukaci urozených) existuje celá řada starších i

Vedle základního pensa různorodých znalostí prosazovaných ve všech vrstvách společnosti křesťansko-humanistickou pedagogickou teorií i praxí 16. a prvních desetiletí 17. století (vedle obecné i latinské gramotnosti tedy stále především základy sedmera svobodných umění) měli urození chlapi získat takové dovednosti, znalosti a společenské vazby, aby obstáli v různých funkcích rozrůstajícího se byrokratického aparátu panovnického či aristokratického dvora, v armádě, v zemských úřadech či jako schopní správci svých statků apod. I v předbělohorské době, kdy nemalá část šlechty byla nekatolického vyznání, stále ještě přicházela v úvahu i výchova a vzdělávání k budoucí duchovní kariéře v katolické církvi. Ve většinové nekatolické církevní správě najdeme naopak šlechtice zřídka, snad především proto, že na rozdíl od jejího konfesijního protějšku neposkytovala dostatečné materiální zajištění a také pro šlechtickou obec tak důležitou reprezentaci.

Šlechtici si měli v první řadě prohloubit základy vzdělání, jehož se jim do té doby dostalo. V některých případech nejen ze šlechtického prostředí byly však takové kořeny nevalné. Svědčí o tom mimo jiné obsah látky probírané s žáky v takzvaných abecedárních třídách, které se v některých ohledech podobaly tomu, co se již mohli či měli učit dříve. Jaké varianty se nabízely urozeným rodičům, kteří chtěli svým mužským potomkům ve věku sedmi a více let zajistit v 16. a v prvních desetiletích 17. století nejen módní, ale již také potřebné vzdělání? Takových variant je možno v zásadě nalézt několik.

V úvahu přicházelo najmutí preceptora, poslání dítěte do některé z domácích (většinou partikulárních) škol městských, církevních či soukromých (včetně takzvaných škol zámeckých). Vzdělání se mu mohlo dostat i u jednoho z profesorů pražské utrakvistické univerzity. Někteří šlechtici dávali před školami v Čechách a na Moravě přednost buď pedagogickým ústavům ve vedlejších zemích Koruny české, nebo v zahraničí. Mnohdy byly ovšem uvedené varianty vzdělávání kombinovány. V různém věku i fázi výchovy a výuky šlechtických chlapců se mohlo dostat místa i dvořanské výchově (zejména v podobě takzvané pážecí služby), která nejvýrazněji odlišovala výchov-

---

novějších prací. Právě pro jejich množství (zejména v německojazyčné odborné literatuře) a proto, že tato problematika přesahuje téma předkládané práce, zde na jednotlivé tituly nebudeme odkazovat. Některé z nich jsou obsaženy v seznamu literatury v příloze disertace. Jedinou výjimkou je kniha významného polského medievisty a bohemisty Wojciecha Iwańczaka, jež před několika lety vyšla i v českém překladu: TÝŽ, *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*, Praha 2001 (zde jsou ostatně i odkazy na další literaturu).

ný a vzdělávací systém urozených vrstev předbělohorských českých zemí od jejich neurozených vrstevníků.

Snad nejběžnější byla první uvedená možnost, totiž najmutí preceptora, i když jak uvidíme v celém následujícím textu disertace, bývala běžně kombinována s institucionální výchovou a vzděláváním urozců z Čech a Moravy, a to jak na partikulárních školách v zemích Koruny české, tak také v zahraničí, a stejně i během kavalírských cest, které výchovu a vzdělávání šlechtice v zásadě ukončovaly (viz dále kapitoly IV., V. a VII.).

III. 1. Vychovatelé české a moravské šlechty

Vychovatelům české a moravské šlechty (k terminologii viz dále) nebyla dosud v domácím ani v zahraničním historickém bádání věnována jakákoli větší pozornost.¹⁹⁶ Během výzkumu podoby výchovy a vzdělávání nobility z českých zemí v předbělohorské době se ukázalo, že tato z pohledu tématu disertace jen dílčí problematika představuje sama o sobě natolik velké téma, že jeho zpracování si vyžádá samostatnou monografii. Její vznik bude umožněn i tím, že v průběhu prací na předkládané disertaci byla postupně budována databáze s různorodými údaji o vychovatelích české a moravské šlechty, která v současné chvíli obsahuje data takřka o třech stech osobách. Právě podrobná analýza těchto údajů dovolí v letech 2009-2010 vznik samostatného syntetického díla o tomto fenoménu (nejen) českých vzdělanostních a sociálních dějin 16. a počátku 17. století, jež bude výsledkem řešení již podpořeného grantového projektu autora této disertace.¹⁹⁷

I přes výše řečené je nezbytné pojednat o vychovatelích české a moravské šlechty alespoň v hrubých obrysech i zde. Bez jejich nastínění by totiž určité aspekty výchovy a vzdělávání šlechty zůstaly nezřetelné. I když některé obecné rysy vychovatelství šlechty z českých zemí budou pojednány již v této podkapitole, v omezené míře budou pak jisté souvislosti této problematiky prostupovat částečně i dalšími kapitolami naší práce, což je dáno především tím, že šlechta měla své vychovatele kromě počátků výchovy a vzdělávání prakticky po celou dobu svého edukačního procesu,

---

¹⁹⁶ Nejvíce místa je věnováno jednotlivým preceptorům v díle *RHB I-V*. O některých z nich se pak dozvídáme i z jiných prací, které jsou citovány níže.

¹⁹⁷ V listopadu 2007 mi byl Grantovou agenturou Akademie věd České republiky schválen grantový projekt *Vychovatelé české a moravské šlechty na prahu novověku (1526-1620). Prosopografická analýza* (reg. č. KJB800150801) s dobou řešení 2008-2010. Právě jeho výsledkem bude zmiňovaná monografie.

běžně i tehdy, když absolvovala institucionální vzdělávání na některé ze škol v zemích Koruny české i v zahraničí.

Jako jednu z příloh této disertační práce jsme se pak rozhodli zařadit alespoň stručné biogramy těch šlechtických vychovatelů, kteří budou v různém kontextu zmíněni v textu I.-VIII. kapitoly. Tyto stručné životopisy budou v ideální podobě (pokud jsou takové informace vůbec známy) obsahovat jejich životní data, údaje o geografickém i sociálním původu, vzdělání i profesní kariéře, a tedy i vychovatelské službě. Sestavení těchto biogramů a jejich umístění v příloze práce nám jednak v jednotlivých kapitolách umožní nepřetěžovat již tak hutný poznámkový aparát, jednak poukázat na některé aspekty výchovy a vzdělávání šlechty, jež by – pokud by v této disertaci biografické údaje o vychovatelích v ní zmíněných zcela chyběly – byly málo zřetelné či zůstaly zcela zastřené. Nutno však říci, že takový vzorek představuje pouze zlomek údajů databáze, i když dosti reprezentativní.

Dané téma staví před badatele řadu otázek. Uveďme si z nich alespoň některé: Jaké pojmy jsou v dobové terminologii pro vychovatele české a moravské šlechty užívány? Jak lze takového vychovatele vlastně definovat? Jaké byly jeho povinnosti a práva? Jakým způsobem a podle jakých kritérií byli preceptoři domácí šlechtou vybíráni? Jaký byl jejich vzdělanostní profil? Odkud pocházeli? Jaká byla jejich sociální, konfesijní i jazykově-národnostní skladba? Jaké místo zaujímal preceptorská služba v jejich celoživotní kariéře?

Obraťme pozornost nejprve k terminologickým otázkám. V dobových pramenech je pro povolání soukromého učitele a vychovatele užívána řada pojmů, z nichž některé jsou poněkud víceznačné (jako například *praeceptor* /tento latinský termín je běžně užíván i v soudobých živých jazycích, mimo jiné i v češtině/, *ephorus* či *paedagogus*¹⁹⁸), neboť označují i další „profese“,¹⁹⁹ jiné jsou již poněkud jasnější (*informator*, *inspector*²⁰⁰).²⁰¹ Do značné

---

¹⁹⁸ Tento pojem nebýval užíván tak často jako oba předchozí: jedním z preceptorů, který jím byl označen, byl například Václav Bílek, vychovatel Jana Theodorika Berky z Dubé ve druhém deceniu 17. století. Bližší informace o něm přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹⁹⁹ Pojem *praeceptor* (preceptor) označuje vedle soukromého vyučujícího zejména nižšího učitele (ne rektora a konrektora) na partikulárních městských školách. K tomu a k terminologii učitelských míst na těchto školách vůbec srov. alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, passim, zejména však II. oddíl II. knihy, s. 144-162; J. PEŠEK, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, s. 224. Na některých latinských školách existovali ještě tzv. *praeceptores classici* (např. na gymnáziích ve Štrasburku či v Altdorfu), kteří v jednotlivých třídách dohlíželi na dodržování didaktických zásad rektora školy (blíže o tom bude pojednáno v páté kapitole této práce; tam jsou uvedeny i odkazy na prameny a

míry specifický je pojem *hofmistr* (v němčině *Hofmeister*), který se v průběhu raného novověku v jedné ze svých významových variant vyvinul v označení specifického povolání při výchově a vzdělávání zejména příslušníků evropské aristokracie (v německé variantě se s ním nejčastěji setkáme u bezprostřední šlechty Svaté říše římské národa německého).²⁰² Pochopitelně zde nemáme na mysli *hofmistry*, kteří se i ve sledované době objevují hlavně v prostředí raně novověkých dvorů různého typu (a to ani ne *hofmistry* pážat, o kterých bude pojednáno v kapitole o dvořanské výchově /VI./), nýbrž takové osoby, kterým byly hlavně na kavalírských cestách svěřeny jiné záležitosti než preceptorům, jimž zůstala nadále již jen vlastní výuka jejich svěřence. Šlo zejména o péči o materiální záležitosti (finance, zajištění ubytování, stravy apod.) a všestranný dohled: jak na preceptory – jimž byly obvykle nadřizeny – tak především na dospívající šlechtice.

Lze takovéto odlišení funkcí preceptora a hofmistra nalézt ve sledované době i u české a moravské šlechty? Abychom se mohli pokusit zodpovědět tuto otázku, vraťme se ještě k terminologii. Ve zkoumané době nalezneme v latinskojazyčných pramenech – zejména v matrikách – ještě další ozna-

---

literaturu). Termín je dodnes užíván v různých významech zejména v anglosaském prostředí. Pojem *ephorus* opět vedle soukromého učitele i vychovatele a hlavně průvodce v zahraničí (hojně užíván v matrikách) označoval v námi zkoumané době jednu ze studentských funkcí např. na některých partikulárních latinských školách – jako příklad lze uvést goldberskou školu navštěvovanou i šlechtou z českých zemí: Leopold HAUPT, *Valentin Friedland gennant Trotzendorf*, NLM 41, 1864, s. 140n. Nejobecnějším pojmem dobově aplikovaným i na šlechtické preceptory je termín *paedagogus*, který se pro různorodé učitele (soukromé i působící na různých stupních všelijakých škol) užívá od antiky dosud.

²⁰⁰ Takový pojem se vyskytuje například u preceptorů Tobiáše Dačického či Lorenze Lúcka (1557-1586). Blíže k nim srov. jejich biogramy v příloze disertace.

²⁰¹ Pochopitelně se objevují i další pojmy: např. Mikuláš Paulinus, vychovatel Mikuláše Dejma ze Stráže se v roce 1615 označuje jako jeho *paedotriba*. Srov. Nicolaus PAULINUS, *Applausus natali festivitati clarissi. circumspectoque viro dn. Georgio Ssvantle Pisceno civi et Synedro Patricio meritissimo ...*, Pragae 1615, sl. A1a (Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. FK V 5, přív. 29).

²⁰² K pojmu *hofmistr*, k jeho úloze a jejím proměnám viz z domácí i zahraniční literatury alespoň: E. M. CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Studien zur Kavaliertour österreichischer Adeliger im 17. Jahrhundert*, MIOG 79, 1971, s. 413nn.; Ludwig FERTIG, *Die Hofmeister. Ein Beitrag zur Geschichte des Lehrstandes und der bürgerlichen Intelligenz*, Stuttgart 1979; Z. HOJDA, *Le grandezza d'Italia*, s. 155; TÝŽ, *Z katolického exilu do západní Evropy*, s. 302; A. STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise*, s. 22 a passim; M. LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 9n., 68n., 86-97; Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Hofmeister auf Grand Tour*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 255-274 (tato i Fertigova práce mají však výrazné přesahy až do 18. století). Německého jazykového prostředí zejména vysoké říšské šlechty se z nich nejvíce dotýká uvedená Leibetsederova práce.

čení, totiž běžné pojmy *minister*, *praefectus* (případně *prefectus*, k tomu viz příklady dále) či asi spíše výjimečně i *gubernator*.²⁰³ V řadě případů jejich užití, k němuž dochází zejména od poslední třetiny 16. století (což pochopitelně souvisí i s rostoucí mobilitou šlechty podmíněnou vzdělávacími účely), je lze právem považovat za ekvivalentní formu termínu *hofmistr*, který se ve výše zmíněném významu vyskytuje v češtině v té době málo.

I když terminologie zachycená například v uvedených matrikách může odrážet i některá lokální pojmová specifika, přece jen přinejmenším zčásti zrcadlí skutečnou skladbu šlechtického doprovodu i role jednotlivých osob v něm. Uveďme si alespoň dva příklady takové aplikace pojmu *minister* i termínu *praefectus* (či *prefectus*). Spolu s Bernardem a Janem Jiřím Hodějovskými z Hodějova se v letech 1606-1607 zapsali do univerzitní matriky v Basileji kromě jejich preceptora Petra Tita z Bytomi (viz jeho medailon v příloze disertace) jako jejich *ministři* ještě Zikmund Bohuchval z Hrádku a Jan (Johann) Daun.²⁰⁴ Pojem *prefectus* byl užit například roku 1610 při lipské imatrikulaci skupiny osob doprovázejících na kavalírskou cestu Adama (†1633), syna tehdy ještě nekatolického hejtmana německých lén Štěpána Jiřího ze Šternberka na Postoloprtech (†1625).²⁰⁵ Přitom se Jan Jiří Strosz zapisal jako Adamův *prefectus*, zatímco Johann Wilhelm Kraus a Wolfgang Albert Dietze z Lengelfeldu jako jeho *praeceptores*.²⁰⁶

Takových příkladů zejména užití slova *minister* najdeme v poslední čtvrtině 16. století a v prvních desetiletích 17. století více. Ve všech se jedná o *ministři* členů panského stavu.²⁰⁷ Na rozdíl od preceptorů nalezneme

---

²⁰³ Takový pojem nacházíme v Orleáns například u Šimona Proxena ze Sudetu, hofmistra Julia Šlika, o němž bude pojednáno v VII. kapitole této práce a jehož medailon i s odkazy na další prameny a literaturu je obsažen v jeho biogramu v příloze disertace. Ovšem právě u Proxena lze dobře pozorovat, že povinnosti hofmistrů se ve sledované době mohly stále ještě překrývat s těmi, které měly preceptoři. Julius Šlik měl totiž vedle Proxena ještě i preceptora Zdenkoslava Brosche. I když mu byl Proxen zřejmě nadřizen, oba se podíleli na chlapcově soukromé výuce (ostatně i editorka Proxenova deníků nazývá Proxena *paedagogem* a Brosche *praeceptorem*, i když v dobové terminologii jsou oba pojmy užívány běžně promiscue: viz Dana MARTÍNKOVÁ /ed./, *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Francogallico*, Budapest 1979, s. 10).

²⁰⁴ Hans Georg WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, Basel 1962, s. 68.

²⁰⁵ August SEDLÁČEK, *ze Šternberka*, in: OSN XXIV, s. 783; František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 382.

²⁰⁶ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 529. Biogramy všech těchto tří osob jsou uvedeny v příloze disertace.

²⁰⁷ Viz několik dokladů: J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 122; H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II*, s. 436.

mezi těmito osobami kromě neurozených nezřídka i příslušníky nižšího šlechtického stavu českých zemí. Zda lze v této věci sledovat v průběhu raného novověku jednoznačný vývoj směřující zejména u vyšší šlechty od jedné osoby (označované jako *praeceptor*, *ephorus*, *informator*, *inspector* apod.) mající na starosti výchovu a vzdělávání šlechtice k více osobám, které již měly jasně vymezeny a hlavně rozděleny pravomoci ve výše zmíněném smyslu, tedy zjednodušeně řečeno preceptorovi a hofmistrovi (označovanému nejčastěji jako *minister*) – jak tomu bylo například u říšské bezprostřední aristokracie, však definitivně bude moci potvrdit teprve budoucí bádání, které by tuto problematiku zkoumalo v širším chronologickém i teritoriálním měřítku. Rozhodně však takové případy nalezneme.

Na druhou stranu je nutné pro předbělohorskou dobu počítat s určitou neustáleností pojmů užívaných pro soukromé učitele a vychovatele šlechty (a její hofmistry). Ne vždy, když se v pramenech vyskytne výraz *minister*, jde totiž o rozlišení funkce hofmistra a preceptora. V některých případech se totiž i pod tímto označením – zvláště když zároveň nenalezneme preceptora (zde je ovšem zapotřebí počítat i s limitující výpovědní hodnotou evidenčních pramenů: zejména matrik a pochopitelně i s torzovitostí zachovaných pramenů vůbec) – skrývá osoba, která v sobě zřejmě spojovala obě funkce. Ne vždy se lze tudíž spolehnout na to, že člověk označený jako *praeceptor*, *ephorus*, *informator*, *inspector* apod. má jiné pravomoci než osoba, pro níž užívá dobový pramen termínu *minister*, případně *prefectus* (či *gubernator*).²⁰⁸

Snad i vzhledem k této dobové terminologické rozkolísanosti i někteří badatelé užívají pro předbělohorské vzdělanostní a kulturní dějiny privilegovaných stavů pojem preceptor a hofmistr promiscue v synonymickém významu (například Karel Hrdina).²⁰⁹ Podobně střídá oba pojmy ve stejném významu nezřídka i zahraniční literatura (kupříkladu Elisabeth Garms-Cornides).²¹⁰

---

²⁰⁸ Přinejmenším částečné překrývání povinností hofmistra (*gubernator*) a preceptora (*praeceptor*) v některých případech ze sledované doby je pěkně vidět na případě Šimona Proxena ze Sudetu a Zdenkoslava Brosche. Viz pozn. 203.

²⁰⁹ Alespoň jeden příklad za všechny: K. HRDINA, *Studenti z českých zemí*, s. 34 a pozn. 10. V matrikách jsou pro osoby doprovázející šlechtice na vyšší školy (nejen univerzity a akademie, ale i partikulární vzdělávací ústavy) a doplňující jejich institucionální vzdělávání užívány nejčastěji právě pojmy *praeceptor* či *ephorus*.

²¹⁰ E. GARMS-CORNIDES, *Hofmeister auf Grand Tour*, passim.

Odhlédneme-li od jiných významů toho slova, je možno šlechtického preceptora, který se v českém a moravském prostředí předbělohorské doby vyskytuje mnohem častěji než hofmistr a není spjat jen s výchovou a vzděláváním vyšší šlechty, nýbrž i té nižší, definovat jako člověka s určitou úrovní nabytého vzdělání (většina z preceptorů měla alespoň bakalářský titul sedmera svobodných umění), který měl na starosti soukromou výuku a výchovu svých svěřenců v domácím prostředí rodiny či mimo ně.²¹¹ V případě dalšího vzdělávání dítěte mohl vychovatel²¹² zodpovídat vedle vlastního vyučování i za organizaci další výuky (mnohdy doplňovali institucionální vzdělávání svých svěřenců či zajišťovali speciální učitele: například šermu apod., k tomu viz dále) a za celkový dohled na chlapce (právě z toho snad zejména od poslední třetiny 16. století dochází k vydělování funkce hofmistra). S preceptory doprovázejícími jejich svěřence se totiž setkáváme zároveň i jinde než ve šlechtických rodinách. Navštěvovali s nimi různé vzdělávací ústavy, ať již soukromého charakteru, či školy veřejné (partikulární i vyšší).

Povinnosti jednotlivých šlechtických vychovatelů a charakter toho, co měli jim svěřené šlechtické potomky vyučovat (o tom bude ale podrobně pojednáno až v podkapitole III. 3.) se však mohly poměrně výrazně odlišovat. Záleželo přitom na řadě okolností: věku jim svěřeného uroence, stupni jeho znalostí i speciálních požadavcích „zaměstnavatele“, či na tom, zda šlechtici v dětském či adolescentním věku pobývali v době své soukromé výuky doma či mimo domov, zda přitom zároveň navštěvovali některou z dobových partikulárních latinských škol v zemích Koruny české či v zahraničí, nebo zda právě podnikali kavalírskou cestu.

Vedle povinností měli preceptorů též určitá práva. Ať již tato práva a také kompetence byly, či nebyly písemně kodifikovány (zdá se, že tomu tak často nebylo, ovšem jsme zde limitováni množstvím dochovaných pramenů), patřil mezi ně například nárok na sjednanou mzdu, jež mohla být vyplácena průběžně či po skončení služby (v případě spokojenosti otce či poručníka urozených chlapců mohla být jejich preceptorovi či hofmistru dána i speciální prémie).

Preceptor (případně hofmistr) měl nad svým svěřencem též disciplinární pravomoc, jak ji dokázal (případně mohl) uplatnit, záleželo pak na

---

²¹¹ Tato definice vystihuje pochopitelně pouze námi zde sledovaný jeden význam tohoto slova: blíže k tomu viz pozn. 199.

²¹² Toto slovo lze právem užít jako synonymum pojmu preceptor, neboť osoby takto označované měly ve většině nám známých případů z předbělohorské doby na starosti nejen vlastní výuku o různých složkách, nýbrž i celkovou výchovu šlechty.

různých okolnostech (přístupu otce či poručníka, samotných dětech, jejich věku atd.). Pokud se urozenci nechovali tak, jak se od nich očekávalo a jak byli instruováni, bylo právem preceptora potrestat je, což šlechtičtí chlapi či mladíci vnímali obvykle negativně (mimo jiné snad i vzhledem ke své sociální nadřazenosti). Snad nejhorší variantou bylo, pokud byl jejich preceptor poddaným vlastní rodiny. Dokladem této skutečnosti byla obava dvanáctiletého Petra Voka, podporovaná krumlovskou „dvorskou cháskou“, že bude „veden, řízen a trestán“²¹³ rožmberským poddaným, jímž byl bakalář pražské utrakvistické univerzity (a od 1552 držitel mistrovského titulu získaného na karolinské akademii) Jan Makovský z Makové.²¹⁴

Obraťme nyní pozornost k otázce výběru preceptora, jehož důležitosti si byli šlechtici dobře vědomi, jak bylo uvedeno již v souvislosti s jejich testamenty. Důraz na takovou selekci se ovšem objevuje i v jiných typech pramenů. Například Ludvík z Pernštejna v již zmíněném *Naučení* požadoval, aby mu rodiče v sedmi letech našli vzdělaného člověka („rozumného“), který by jej naučil číst i psát a dále jej vzdělával v češtině, latině a němčině.²¹⁵

Rodiče se o výběru soukromého učitele pro své děti radili v užší i širší rodině, respektive s „pány a přáteli“ vůbec, což se často odráží zejména v soudobé šlechtické korespondenci. Uveďme si alespoň dva takové případy. Například Hannibal z Valdštejna²¹⁶ (1576-1622), který sháněl preceptora pro některého ze svých příbuzných, se o vhodném kandidátu radil roku 1605 se známým nekatolickým šlechtickým intelektuálem Karlem st. ze Že-

---

²¹³ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 377.

²¹⁴ O tomto druhém preceptorovi Petra Voka (byl jím 1551-1556) nás kromě Březana uvedeného v předchozí poznámce informují J. HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola*, s. 23; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 67; Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 76. Viz též jeho medailonek v příloze disertace. V souvislosti s trestáním dětí preceptory je zajímavý názor rektora pražské utrakvistické univerzity Martina Bacháčka, vyjádřený v jeho dopise rytíři Adamovi Zapskému ze Zap z 24. října 1607: „Metličkou mladým dítkám kosti se nepolámí, toliko když se přítom střídmost zachová“. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 375.

²¹⁵ P. VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna*, s. 32.

²¹⁶ Syn Jiřího z Valdštejna na Hostinném a Aleny z Lobkovic – August SEDLÁČEK, *z Valdštejna*, in: OSN XXVI, s. 338; Gustav SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stambuch*, Görlitz – Biesnitz 1929; *RHB V*, s. 435n.

rotína (1564-1636),²¹⁷ jenž mu chtěl doporučit vychovatele podle dosažené úrovně vzdělání chlapce.²¹⁸ Na téhož moravského aristokrata se v tu dobu obrátil se stejnou prosbou i Jeroným Václav z Thurnu (†1613).²¹⁹

Někdy byl ovšem konkrétní vychovatel přijat nejen na doporučení některého šlechtice, nýbrž i dalších osob. Tak byl kupříkladu roku 1551 za preceptora dvanáctiletého Petra Voka (1539-1611) „*a jiných snad pánů mladých*“ (o českokrumlovské zámecké škole viz dále) přijat z Karlovy koleje pražské utrakvistické univerzity na doporučení Jáchyma z Hradce (1526-1565) již zmíněný bakalář Jan Makovský z Makové (či Jan Aquarius).²²⁰ Měl reference také od absolventa boloňské univerzity, doktora medicíny Jana Kunštáta²²¹ z Paumberka.²²²

Jak dokládají některé prameny, nemuseli se šlechtici před přijetím vychovatele do služeb spokojit pouze s písemným (či ústním) doporučením, nýbrž mohli chtít daného člověka osobně poznat. Při takové schůzce se v případě pozitivního dojmu a zájmu o uchazeče pochopitelně dojednávaly i bližší okolnosti vlastní služby (její délka, náplň i plat). Takové setkání (moderně by jej bylo možno nazvat pohovorem) měl absolvovat 19. července 1593 na Vraném zamýšlený preceptor Bedřicha Doupovce z Doupova²²³ a

---

²¹⁷ K této významné postavě stavovské společnosti Moravy srov. alespoň: P. CHLU-MECKY, *Carl von Zierotin*; O. ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*; N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, s. 7-38.

²¹⁸ Srov. list Karla st. ze Žerotína Hannibalovi z Valdštejna z 25. února 1605 – Vincent BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, Brno 1871, s. 310n.

²¹⁹ Srov. list Karla st. ze Žerotína Jeronýmovi Václavovi z Thurnu z 31. srpna 1605 – V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 458n. Jeroným Václav byl synem Františka z Thurnu. K němu a jeho dětem (měl dva syny – Víta Jindřicha, Jana Jakuba a čtyři dcery – Marii, Zuzanu, Bianku Polyxenu a Lidmilu) viz František HRUBÝ, *Hrabata z Thurnu a Valsassina. Dějiny jeho českomoravské větve*, ČČH 28, 1922, s. 101nn., 305-329.

²²⁰ Viz pozn. 214. Poněkud zvláštní je, že osoba téhož jména se v dubnu 1551 imatrikulovala na vídeňské univerzitě: Franz GALL (ed.), *Die Matrikel der Universität Wien III. 1518/II-1579/I*, Graz-Köln 1959, s. 94.

²²¹ [nezn. aut.], z *Paumberka*, in: OSN XIX, s. 341; Gustav GELLNER, *Tomáš Jordán*, ČMM 60, 1936, s. 348n.

²²² Uvedený citát je obsažen v doporučujícím dopise Jana Kunštáta z Paumberka Jáchymovi z Hradce datovaném v Praze 26. října 1551; autor dává mj. Aquariovi vysvědčení o jeho dobrém chování na půdě karolinské akademie. Srov. SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 368, sign. II C 3, kart. 7. Viz též Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků*, Praha 1985, s. 377n.

²²³ Bedřich byl synem Bedřicha Doupovce z Doupova na Vilémově a Vraném a Barbory Pětipeské z Chýš a Egerberka – August SEDLÁČEK, *Doupovec z Doupova*, in: OSN VII, s. 890.

již zmíněného Šťastného Václava Pětipeského²²⁴ z Chýš a Egerberka. Tohoto vychovatele, jehož jméno bohužel neznáme, doporučil Barboře Doupovcové, rozené Pětipeské, Zdeslav Kaplír²²⁵ ze Sulevic. Toho také spolu s dalšími „učeními lidmi“ (jmenovitě je bohužel také neznáme) pozvala, „*aby ho mohli sprubovati, co umí*“.²²⁶

Při výběru konkrétního vychovatele hrály vedle jeho schopností, znalostí, vyznání (ke konfesijní skladbě šlechtických vychovatelů viz dále)²²⁷ a doporučení některých šlechticů roli též reference některých dobových vzdělanostních autorit (ať již držitelů některých akademických gradů – jako byl například již uvedený Jan Kunstát z Paumberka, či vůdčích představitelů některých soudobých partikulárních či vysokých škol /obě tyto skupiny se pochopitelně vzájemně prolínají/).

Vzhledem ke konfesijní skladbě české stavovské společnosti i k tomu, že u nás ve sledované době představovala nejvýznačnější nekatolické centrum humanistické vzdělanosti pražská utrakvistická univerzita, jež také disponovala potřebným personálem (viz dále), je tudíž pochopitelné, že se zvláště česká šlechta s žádostmi o doporučení kandidáta na místo preceptora obracela na rektora této instituce.²²⁸

I když takové žádosti byly zřejmě mnohem staršího data, byl velmi aktivní v tomto směru zejména M. Martin Bacháček z Nauměřic (1541-1612),²²⁹ který stál v čele univerzity opakovaně²³⁰ a udržoval kontakt s celou řadou příslušníků rytířského i panského stavu nejen proto, že jim doporučoval vychovatele pro jejich děti – tedy právě to, co nás na tomto místě zajímá –, nýbrž i proto, že na jejich panství dosazoval školní správce, či se

---

²²⁴ O něm viz pozn. 139.

²²⁵ Buď jde o Zdeslava st., syna Mikuláše Kaplíře ze Sulevic, nebo o Zdeslava ml., syna Václava Kaplíře – August SEDLÁČEK, *Kaplír ze Sulevic*, in: OSN XIII, s. 967.

²²⁶ Srov. list Barbory Doupovcové z Chýš Albrechtovi Pětipeskému z 15. července 1593 – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, sign. P 10/6.

²²⁷ O roli konfese při přijímání konkrétního preceptora (Vavřince Cirklera) do žerotínských služeb pojednal například Gustav BAUCH, *Valentin Troztendorf und die Goldberger Schule* (= Monumenta Germaniae Paedagogica 57), Berlin 1921, s. 250.

²²⁸ K partikulárním školám v Čechách, na Moravě a zčásti i v Horních Uhrách, jejichž vrchní správu vykonávala pražská univerzita srov. i s odkazy na další literaturu: J. PEŠEK, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, s. 219-226 (k žádostem šlechty o dosazení preceptorů zde na s. 220).

²²⁹ K němu srov. Petr DURDÍK, *Bacháček Martin Nouměřický z Nouměřic*, in: OSN III, s. 87n.; RHB I, s. 120; Jiří PEŠEK, *M. Martin Bacháček z Nauměřic, rektor univerzity pražské*, AUC-HUCP 19, 1979, fasc. 1, s. 73-94.

²³⁰ Úřad rektora zastával roku 1598, 1599 a nepřetržitě 1603-1611 – P. DURDÍK, *Bacháček Martin Nouměřický z Nouměřic*, s. 88.

na vrchnosti obracel s žádostmi o propuštění některého člena univerzity z poddanství apod.

Pokud jde o doporučování (respektive nezřídka vlastně o dosazování) preceptorů české a moravské šlechty ze strany rektora Bacháčka, uveďme si pro ilustraci alespoň dva konkrétní příklady z panského i rytířského stavu Království českého. Martin Bacháček poslal například roku 1608 hejtmanovi německých lén²³¹ Štěpánovi Jiřímu ze Šternberka (†1625)²³² za preceptora jeho dětí (snad jeho syna Jana Rudolfa /†1638/) královéhradeckého rodáka Jana Květonského (o něm blíže v jeho medailonu v příloze disertace). V některých případech bývalo patrně zvykem přijmout vychovatele na jakousi zkušební dobu – v případě Květonského na jeden až dva týdny – a teprve pokud se osvědčil, mohl získat stálější místo.²³³ Podobně tomu zřejmě bylo i u dalšího preceptora (blíže neidentifikovaného Jáchyma) dosazeného Bacháčkem tentokrát v roce 1611 k dětem²³⁴ Jana Hrobčického z Hrobčic. Pokud by s ním tento nižší šlechtic nebyl spokojen, měl mu „*beze všeho ostejchání ... dveře ukázati*“.²³⁵

Kontakty mezi potenciálními uchazeči o vychovatelskou službu ve šlechtické rodině zprostředkovávali i jiní rektori pražské utrakvistické univerzity. Například 26. dubna 1602 napsal rektor Jan Adam Bystřický z Bochova²³⁶ (†1602) Anně Hruškové z Hochhauzu, manželce vladky Karla st. Hrušky z Března,²³⁷ že k ní na žádost jejího již zemřelého manžela posílá Adama Kurcinia Litoměřického (jeho medailon je obsažen v příloze disertace), který by její děti²³⁸ „*předně k bázni a poznání pána Buoha všemohoucího vedl, potom*

---

²³¹ F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 382.

²³² K tomuto synovi Zdeňka ze Šternberka a Kateřiny Řepické ze Sudoměře a jeho dětem srov. August SEDLÁČEK, *ze Šternberka*, in: OSN XXIV, s. 782n.

²³³ Srov. Bacháčkův list Štěpánovi Jiřímu ze Šternberka z 8. května 1608 – F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 413. O Květonském nás informuje také *RHB III*, s. 123.

²³⁴ Bez bližší identifikace. Viz August SEDLÁČEK, *Hrobčický z Hrobčice*, in: OSN XI, s. 786n.

²³⁵ *Acta collegii Carolini*, Archiv UK, sign. A 13b, s. 244 a 246 (dopis z 18. září 1611 je zde zřejmě omylem zaznamenán poněkud zvláště: první jeho část je totiž na s. 246 a druhá na s. 244, mezi nimi jsou ještě jiné dokumenty); Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 23. K Hrobčickým z Hrobčic srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Hrobčický z Hrobčice*, in: OSN XI, s. 786n.

²³⁶ K tomuto rektorovi Univerzity Karlovy srov. *RHB I*, s. 43n.

²³⁷ Martin KOLÁŘ, *Hruška z Března*, in: OSN XI, s. 809.

²³⁸ Karel st. Hruška z Března, v té době již mrtvý, měl s Annou z Hochhauzu syny Karla ml., Jiřího, Adam ml., Bernarta a Viléma. Kromě toho byl od r. 1593 poručníkem dětí po bratrovi Bernartovi, Jakuba, Adama st. a Tobiáše – tamtéž, s. 809.

v dobrých ctnostech, počestných mravích, a v začátcích svobodného literárního umění cvičil a vyučoval a na sobě v pobožném a poctivém chování dobrý příklad dal“.²³⁹ Později, totiž 25. září téhož roku, se zase ona obrátila na tohoto rektora a oznámila mu, že chce poslat svého syna a nejmenovaného příbuzného²⁴⁰ do Štrasburku na učení. Žádala jej, aby jí sehnal a k ní na Bítovceves poslal sedmnáctiletého nebo o rok staršího mládence, „kterýž by na ně pozor měl“. Anna Hrušková z Hochhauzu upozornila na následující výhodu pro vychovatele, který by jel s jejím synem do zahraničí: „bude se moci německy i jiné řeči podle nich naučit“.²⁴¹ Jan Adam Bystřický jí doporučil pozdějšího významného dějepisce Pavla Skálu ze Zhoře (1583 – asi 1640),²⁴² který jen málo překračoval požadovaný věkový limit.

Při výběru preceptora byly ze strany šlechty kladeny vedle určitého věku jako v předchozím případě občas i jiné speciální požadavky. Tak Jaroslav Sekerka ze Sedčic²⁴³ žádal rektora Bacháčka, aby mu poslal takového vychovatele, který bude rodilý Němec, ale zároveň bude umět i česky. Martin Bacháček jeho přání splnil, když k němu 1611 poslal slezského Němce, studenta pražské utrakvistické univerzity Johanna Hermolaua Doubravského, který ovládal dobře i český jazyk, jemuž se snad naučil jak při studiu na pražské karolinské akademii, tak i při předchozí vzdělávací etapě na škole u sv. Štěpána na Novém Městě pražském, kterou navštěvoval od roku 1609.²⁴⁴

Koho vlastně výše uvedení rektori pražské utrakvistické univerzity na místa vychovatelů české šlechtě doporučovali? Pochopitelně především oso-

---

²³⁹ F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 117nn.

²⁴⁰ Zajímavé je, že tři ze synů Karla st. Hrušky z Března (Jiří, Adam ml. a Karel ml.) a jeden synovec (Adam st.) se zapsali 27. prosince 1600 do matriky v Altdorfu – H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 199. Pro které dva z nich potřebovala Anna z Hochhauzu preceptora, který by je doprovodil do Štrasburku, ale bohužel nevíme.

²⁴¹ F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 143. O tom také informuje Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 23.

²⁴² Srov. list rektora Bystřického Anně z Hochhauzu z 28. září 1602 – F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 145nn. K Pavlovi Skálovi srov. Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 5-13 a viz také jeho medailon v příloze disertace.

²⁴³ Blíže neidentifikovaný příslušník rozvětveného rytířského rodu Sekerků ze Sedčic. K nim i jejich domnělému příbuzenství s Vršovci viz B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 17n.; August SEDLÁČEK, *Sekerka ze Sedčic*, in: OSN XXII, s. 808n.

²⁴⁴ *Acta collegii Carolini*, Archiv UK, sign. A 13b, s. 270, 272 (dopis z 29. 10. 1611; je zde stejná situace jako u dokumentu citovaného v pozn. 235). Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 23; TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 168, 198; *RHB II*, 298n. O Janu Hermolauovi blíže viz též jeho medailonek v příloze disertace.

by, které byly v jejich akčním radiu a nad nimiž měli také určité pravomoci /a mohli s nimi tudíž – s jejich souhlasem? – disponovat/ a kontrolu. Šlo tudíž především o studenty či absolventy této univerzity, kteří buď ještě žádný akademický titul neměli, nebo snad častěji byli již bakaláři. Takoví lidé se také již za studií na karolinské akademii běžně stávali učiteli na partikulárních školách zvláště v Čechách, o něco méně již na Moravě, přitom však stále zůstávali „údy“ univerzity, na níž ostatně mnozí z nich dále studovali a získávali paralelně s výukou na uvedených školách magisterské tituly.²⁴⁵ Do takového jejich curricula pak nezřídka vstoupila na kratší či delší dobu i vychovatelská služba české a moravské šlechty.

Je zřejmě především důsledkem uvedených žádostí nobility o doporučení vychovatelů z Karlovy univerzity, že skutečně největší procentuální zastoupení mezi všemi nám známými osobami, které v letech 1500-1620 vykonávaly preceptorskou (méně často hofmistrovskou) službu, mají vzhledem k jejich předchozímu (případně jak uvidíme dále i souběžnému) vzdělávání lidé spjatí s pražskou utrakvistickou univerzitou. Studenti či absolventi dalších soudobých univerzit (je jich celá řada, jak katolických, tak především nekatolických) zdaleka takový podíl nemají.

Není bez zajímavosti, že mezi těmi přibližně 25 % zmíněných vychovatelů spjatých s karolinskou akademií, nejsou zdaleka jen osoby pocházející z českých zemí (i když ty pochopitelně převažují). Najdeme mezi nimi i Slezany (například Martin Anserides, Johann Hermolaus, Fabian Ripan či Ezaiáš Vochius) či preceptory/hofmistry pocházející z Horních Uher (kupříkladu Petr Fradelius, Jiří Michal Topolčanský, Jiří Moller, Adam Proserchomus), kteří za vzděláním zamířili právě i na pražskou utrakvistickou univerzitu.²⁴⁶

Z těch studentů či absolventů Karlovy univerzity, kteří se narodili v českých zemích a stali se vychovateli šlechty, pocházela většina z českých královských měst (Čáslav, Domažlice, Hradec Králové, Kouřim, Kutná Hora, Louny, Nymburk, pražská města, Tábor, Žatec ad.). Najdeme však mezi nimi i poddané různých vrchností, jak z vrchnostenských měst v Čechách a na Moravě, tak také z venkova.

Pokud jde o geografický původ ostatních v naší databázi figurujících osob – to jest těch, u nichž není doložen jejich vztah k pražské utrakvistické univerzitě – jež většinou zřejmě na doporučení získaly místo vychovatelů

---

²⁴⁵ K tomu srov. zvláště některé práce Jiřího Peška citované v pozn. 62.

²⁴⁶ Biogramy všech těchto osob jsou obsaženy v příloze disertace.

u některého z potomků šlechty českých zemí, byli mezi nimi nejen lidé pocházející z českých zemí (jich bylo opět nejvíce) či z vedlejších zemí Koruny české (hojně především ze Slezska /z Břehu, Bytomi nad Odrou, Goldberku, Jindřichova, Lehnice, Nové Rudy, Olešnice, Střelína, Vratislavi ad./, o něco méně pak z Horní Lužice /z Lubije, Zhořelce, Žitavy atd./), tak také osoby z různých německojazyčných oblastí Svaté říše římské národa německého (z Bavorska, Brunšvicka, Nasavska, Pomořan, rakouských zemí, Saska atd.; část z nich pocházela z říšských měst /například z Frankfurtu nad Mohanem či Špýru/; pro jejich množství zde jednotlivé osoby nebudu uvádět, biogramy některých z nich jsou obsaženy v příloze disertace) včetně Švýcarska (Johann Jakob Burckhardt, Johann Dengius), stejně jako i frankofonních (například z Flander /Petrus a Rotis/) či italskojazyčných regionů (například Benátské republiky: Hieronymus Balbus). Známe ovšem i preceptory či hofmistry s livonským (Magnus Ernestus Doenhoff) či uherským původem (zvláště pak z Horních Uher).²⁴⁷

Co se týče sociálního původu, i mezi těmito osobami převažovali zřejmě měšťané (ovšem z měst různých typů). Spíše výjimečně se vychovateli v rodinách české a moravské šlechty stávali sami příslušníci některého z obou šlechtických stavů Čech a Moravy či zahraniční šlechty (Magnus Ernestus Doenhoff). Pokud ano, byli většinou hofmistry (*ministři*) členů panského stavu Království českého a Markrabství moravského (Albrecht Džbánovský ze Džbánova, Jan Komarovský z Libanic), a to většinou v zahraničí, ať již při jejich studiu na partikulárních školách, či během jejich kaválířských cest.²⁴⁸

Pokud jde o jazykově-národnostní skladbu vychovatelů české a moravské šlechty ve sledované době obecně (nehledě tedy na jejich vztah k pražské univerzitě či jiné soudobé vysoké škole), můžeme říci, že mateřský jazyk značné části z nich byl český. Mateřštinou druhé největší skupiny z nich byla pak němčina. Patřili k nim jak obyvatelé Čech a Moravy, tak hojně Lužic a Slezska a také již zmiňované osoby pocházející z německojazyčných oblastí Svaté říše římské včetně Švýcarska. Ostatní jazykově-národnostní skupiny jsou mezi vychovateli urozců z Čech a Moravy zastoupeny spíše řídko. Jejich rodným jazykem byla buď francouzština, italština, případně jiný jazyk. Limitováni jsme zde však dochováním pramenů. U řady osob, které jsou zahrnuty do zmiňované databáze, nemáme

---

²⁴⁷ Biogramy všech těchto osob jsou obsaženy v příloze disertace.

²⁴⁸ Biogramy všech těchto osob jsou obsaženy v příloze disertace.

jasné zprávy o tom, jaký byl jejich mateřský jazyk. U některých navíc není vyloučené, že mohly být bilingvní (mám na mysli zejména česko-německý, či německo-český bilingvismus).

Vzhledem ke konfesijní skladbě české a moravské šlechtické obce sledované doby lze říci, že naprostá většina všech studovaných šlechtických vychovatelů byla nekatolického vyznání. Najdeme mezi nimi utrakvisty, členy Jednoty bratrské, luterány i kalvinisty. Pochopitelně známe i katolické preceptory či hofmistry české a moravské šlechty, a to jak ze zahraničí (Leopold Laurmann), tak také z českých zemí (Adam Černý z Vinoře, Šimon Fagellus Villaticus, Petr Velcursius). Bohužel u řady preceptorů (hofmistrů) jejich vyznání neznáme. Někdy však máme určité indicie, díky nimž lze konfesi té které osoby předpokládat (například podle míst vzdělávání, samozřejmě přesné vodítko to není). Není bez zajímavosti, že ve sledované době docházelo i k tomu, že se vychovateli ve šlechtických rodinách stávali občas i lidé mající odlišné vyznání než jejich svěřenci: a to nejen v rámci širokého spektra nekatolických vyznání, což bylo zřejmě poměrně běžné. Máme tak například několik dokladů, kdy se preceptorem potomka katolické rodiny stal nekatolík (Jan Orphaeus, Jan Šentygar). Takové případy byly však již výjimečné, zejména s postupujícím konfesijním vyhraňováním české a moravské (nejen) stavovské společnosti.²⁴⁹

Co se týče kariér vychovatelů české a moravské šlechty, v této disertaci se jim nemůžeme podrobněji věnovat, výrazně by to přesahovalo rámec předkládané práce. Uvedeme jen několik základních postřehů. Pro samotné zaujmutí místa byly klíčové osobní kontakty. Proč ale budoucí preceptoři či hofmistři o takovou službu vůbec stáli (pokud do ní nebyli více či méně někým dotlačeni, což nelze úplně vyloučit)? Jaké výhody jim mohla přinést?

Odpovědí na tyto otázky je jistě více. Zdá se, že výhoda takového místa spočívala jednak ve finanční stránce (šlo pochopitelně o placenou pozici), jednak v tom, že umožňovala vychovatelům nezřídka prohloubení jejich dosavadního vzdělání (a to hojně v zahraničí, podrobněji o tom v V. a VII. kapitole; bez takové služby by si zahraniční peregrinaci sami nemohli nezřídka dovolit), získání důležitých domácích i zahraničních (nejen šlechtických) kontaktů, jež se jim hodily v různě zaměřené pozdější kariéře (někteří někdejší šlechtičtí preceptoři zaujali později místo například ve vrchnostenských službách svých bývalých svěřenců /Jan Jiří Triglerus/ nebo díky

---

²⁴⁹ Biogramy všech těchto osob jsou obsaženy v příloze disertace.

nim získali například místa na farách ležících na jejich statcích /například Melichar Vereš/ či na tamtéž se nacházejících školách).²⁵⁰

Právě teologické, právnické či lékařské studium v zahraničí, jež nezdídkou vychovatelskou službu u šlechticů z Čech a Moravy doprovázelo a které bývalo často zakončeno získáním doktorátu z uvedených oborů, poskytovalo těmto osobám výborné předpoklady další kariéry. Bylo tomu tak například u Matyáše Borbonia z Borbonheimu (1566-1629), Caspara Dornavia (1577-1631), Jiřího Fábuše, Jiřího Handsche (1529-1578), Eliáše Hovoria (†1606), Amada Polana z Polansdorfu (1561-1610), Šimona Proxena ze Sudetu (†1575), Johanna Weidnera (†1633) a dalších.²⁵¹

Se sledováním kariér šlechtických vychovatelů souvisí délka jejich služby, jež mohla být jistě ovlivněna různými okolnostmi. Mnohé osoby ve funkci vychovatelů u jedné šlechtické rodiny a jejího potomka (k němuž – jak uvidíme v další podkapitole i na jiných místech této disertace – se mohly přidružit i další urozené děti) dlouho nezůstaly (často méně než rok). Ať se tak dělo z jakéhokoli důvodu (mohly být propuštěny ze služby z důvodů nespokojenosti s nimi, či na vlastní žádost, kupříkladu tehdy, když získaly jiné místo), spatřovali v tom někteří soudobí humanisté právem ohrožení systematické výchovy a vzdělávání chlapců svěřených do péče těmto preceptorům. Jedním z nich byl již jmenovaný Martin Bacháček, který 27. srpna 1599 například Karlovi ze Šternberka napsal, aby u svého syna Oldřicha nechal dosavadního vychovatele Mikuláše Ladýře (Ladiria),²⁵² „nebo velikou škodu při vedení dítek činí častá proměna preceptorův“.²⁵³ Více vychovatelů vystřídal před rokem 1607 rytíř Adam nejmladší Zapský ze Zap. U nich za tři roky ovšem „dostí málo prospěh“. Teprve jeho nynější soukromý učitel jej naučil „čísti písma tisknutého, ale také psaného“.²⁵⁴

V ojedinělých případech však někteří šlechtičtí vychovatelé setrvali u jednoho šlechtice řadu let. Jedním z nich byl Adam Ropal z Ryfmburka († asi po 1629). Deset let dohlížel na výchovu a vzdělávání Zdeňka Brtnického z Valdštejna (1581-1623), a to jak v českých zemích (v Jihlavě) a ve Slezsku (v Břehu), tak také v zahraničí (ve Štrasburku, Orléansu i dalších místech;

---

²⁵⁰ Biogramy všech těchto osob jsou obsaženy v příloze disertace.

²⁵¹ Biogramy všech těchto osob jsou obsaženy v příloze disertace.

²⁵² Jeho medailon je obsažen v příloze disertace.

²⁵³ F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 34.

²⁵⁴ Srov. list Martina Bacháčka rytíři Adamovi Zapskému ze Zap, dědovi malého Adama, z 24. října 1607 – F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 375. Tamtéž je tento preceptor nazýván Franciscus Michaelis. Viz jeho biogram v příloze disertace.

podrobněji k tomu viz kapitoly IV. 1., IV. 4. 2. a V. 3. této práce a také *Ro-
palův biogram v příloze disertace*).²⁵⁵

Pokud se vychovatel osvědčil a jeho někdejší šlechtický „zaměstnavatel“ (případně někdo další) byl ochoten jej dále doporučit, měl pak – samozřejmě pokud o to stál a nerozhodl se pro jinou životní realizaci – takový člověk poměrně velkou šanci na získání stejného místa v jiné šlechtické rodině. Případů, jež dokládají vícečetné zastávání vychovatelské služby české a moravské šlechtě známe řadu. Uveďme si pro ilustraci alespoň dva z nich. Tak například bakalář (a od 1615 držitel magisterského titulu) pražské utrakvistické univerzity a někdejší správce svatohaštalské partikulární školy v Praze Martin Horký²⁵⁶ byl nejprve od roku 1608 vychovatelem Valentina Žejdlíce²⁵⁷ ze Šenfeldu, jehož pak doprovázel na jeho několikaleté kavalírské cestě po Říši, Francii a Itálii, a poté se stal roku 1611 preceptorem Ignáce Vojtěcha Míčana²⁵⁸ z Klinštejna (†1663).²⁵⁹ Pokud byl tento šlechtic již v předbělohorské době katolík, což nevíme jistě (o jeho vzdělání u jindřichohradeckých jezuitů bude pojednáno ve IV. kapitole; podle Augusta Sedláčka v dospělosti „činil jesuitům mnoho dobrodiní a proto od nich u sv. Víta v Praze pochován“), byla by volba bezpochyby nekatolického vychovatele v této době již dosti překvapivá.²⁶⁰

Postupně tak docházelo k tomu, že preceptorská „profese“ přestala být pro některé osoby jen dočasnou výplní v jinak orientované kariéře (kteřou však mohla nezřídka nastartovat), ale stala se minimálně zčásti profesionalizovanou obživou na delší časové období (u některých lidí zřejmě dokonce pro většinu jejich dospělého a činného věku). Jedním ze skutečně profesionálních soukromých vychovatelů byl bývalý člen (podle A. Kostlána řady této církve opustil v roce 1592) Jednoty bratrské Jan Opsimates (1568 – † po 1619).²⁶¹ Jak dosvědčuje jeho památník, zápisy v matrikách evropských akademií (univerzit) a další prameny, byl v blíže neurčenou dobu v 90.

---

²⁵⁵ Viz alespoň *RHB IV*, s. 346n. Na další prameny a literaturu upozorňuje jeho biogram v příloze disertace.

²⁵⁶ O něm poskytuje základní informace *RHB II*, s. 340n.

²⁵⁷ Blíže neurčený příslušník rodu Žejdlíců ze Šenfeldu.

²⁵⁸ O tomto posledním potomku panského rodu Míčanů z Klinšteina viz August SEDLÁČEK, z *Klinšteina*, in: OSN XIV, s. 394.

²⁵⁹ *RHB II*, s. 340.

²⁶⁰ A. SEDLÁČEK, z *Klinšteina*, s. 394. Bohužel o panském rodu Klinšteínů máme vůbec málo zpráv, natož o konfesi jednotlivých z jeho větví.

²⁶¹ *RHB IV*, s. 67n. Viz též pozn. 265.

letech 16. století preceptorem Fridricha z Náchoda,²⁶² roku 1598 jeho příbuzného Hynka z Náchoda,²⁶³ poté 1598-1605 několika pražských patricijských synů, od 1606 do 1607 Fridricha a Jana, synů Oldřicha z Kounic, 1616 krátce Bernarta Sedlnického²⁶⁴ z Choltic²⁶⁵ a poté znovu několika pražských patricijů.²⁶⁶

Po poměrně dlouhou životní etapu zůstal v roli preceptora i známý opavský rodák Amandus Polanus z Polansdorfu (1561-1610). Nejprve se v letech 1584-1590 osvědčil jako vychovatel Jana Diviše ze Žerotína,²⁶⁷ nevlastního bratra Karla st. ze Žerotína, pak se 1591 stal hofmistrem jeho vzdáleného příbuzného Ladislava Veleny ze Žerotína (1579-1638),²⁶⁸ pozdějšího vůdce moravské nekatolické opozice, a zůstal jím až do roku 1595. Celkem tedy strávil ve vychovatelských službách Žerotínů dvanáct let. V roli šlechtického vychovatele dosáhl v Basileji, kde tehdy dlel se svým svěřen-

---

²⁶² Fridrich (Bedřich) byl synem Jana Březnického z Náchoda a Sibylly z Vartemberka – August SEDLÁČEK, *Březnický z Náchoda*, in: OSN IV, s. 660.

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ Byl zřejmě synem Jana Sedlnického z Choltic a Judity Kralické z Kralic – August SEDLÁČEK, *Sedlnický z Choltic*, in: OSN XXII, s. 759.

²⁶⁵ Jar. G. HRUBANT, *Památník Jana Opsimata z let 1598 až 1620*, ČMM 40, 1916, s. 123nn. K Janovi Opsimatovi, kterým se v současné době intenzivně zabývá Antonín Kostlán (srov. alespoň Antonín KOSTLÁN – Alena HADRAVOVÁ, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis. Herbornská pocta pro moravského učence z roku 1607*, AUC-HUCP 47, 2007, fasc. 1-2, s. 117-159 /stručný životopis Opsimathův od jeho narození až do 1607 zde na s. 122nn./; A. Kostlánovi byl na léta 2008-2010 Grantovou agenturou Akademie věd ČR přidělen grant č. IAA800630802: *Intelektuální komunikace v 17. století: Jan Opsimathes*; jeho výsledkem budou zřejmě další práce), srov. jeho medailon v příloze disertace (tam i další literatura).

²⁶⁶ Jar. G. HRUBANT, *Památník Jana Opsimata z let 1598 až 1620*, s. 123-130; RHB IV, s. 67n. A. Kostlán a A. Hadravová uvádějí podle jednoho zápisu v tomto štambuchu mezi Opsimathovými žáky v Herbornu ještě Viléma Felixe Kaplíře ze Sulevic. Z jiných pramenů o tom však zprávy nejsou. Asi byl chlapcovým preceptorem nedlouho. Srov. A. KOSTLÁN – Alena HADRAVOVÁ, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis*, s. 130. Stejní autoři uvádějí pro rok 1610 a opět Herborn i to, že sem Opsimathes přivedl jako preceptor dalšího šlechtice z českých zemí, totiž Jana Bernarda z Kunovic (tamtéž, s. 142; vycházejí přitom ze zmínky in: Howard HOTSON, *Johann Heinrich Alsted's Relations with Silesia, Bohemia and Moravia: Patronage, Piety and Pansophia*, Acta Comeniana 12, XXXVI, 1997, s. 16; odjinud však zprávy o tom, že by byl Opsimathes preceptorem tohoto šlechtice, nemáme; k Janu Bernardovi z Kunovic viz pozn. 1858 a 1901).

²⁶⁷ Karel st. pocházel z manželství Jana ze Žerotína s Marií Černoohorskou z Boskovic. Jan Diviš pak z jeho druhého manželství s Mandalénou Slavatovou z Chlumu – August SEDLÁČEK, *ze Žerotína*, in: OSN XXVII, s. 818.

²⁶⁸ Tímto synem Jana ze Žerotína a Kunky z Boskovic se zabýval zevrubně F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*. K němu srov. i Zdeněk KALISTA, *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Praha 1939, s. 101-108.

cem Janem Divišem, roku 1590 doktorátu. Později však proslul zejména jako profesor basilejské univerzity.²⁶⁹

Sledovaná služba šlechtě z českých zemí nejen často akcelerovala profesní kariéry někdejších šlechtických vychovatelů, což mělo pochopitelně vliv i na jejich sociální i titulární mobilitu (někteří preceptoři či hofmistři šlechty dosáhli například i díky svým kontaktům s urozenci z Čech a Moravy nobilitace) stejně jako i na majetkové poměry, nýbrž u některých z nich dala vedle rozvoje jejich již zmíněného vzdělanostního (někdy též kulturního a geografického) obzoru také impuls k literární tvorbě.

Byla to právě vychovatelská služba české a moravské šlechtě, díky níž (a pochopitelně i díky některým jiným okolnostem) vzniklo nejenom množství různých typů latinské humanistické (zejména příležitostný charakter mající) literatury (viz I. kapitola této práce), nýbrž i některá rozsáhlejší díla: deníky (Matyáše Borbonia z Borbenheimu či Šimona Proxena ze Sudetu), autobiografie (opět z pera Matyáše Borbonia: tvoří součást jeho deníků, viz dále) či cestopisy (například Petra Velcursia). V těchto pramenech (a pochopitelně i v jiných: zejména pak v korespondenci) se zrcadlí řada aspektů vychovatelské služby, některé z nich umožňují například sledovat, jak šlechtičtí preceptoři/hofmistři sami vnímali takovou službu. Této otázce zde však nemůžeme věnovat pozornost, vyžádala by si zevrubnější analýzu, pro kterou v této kapitole není dostatek prostoru.²⁷⁰

S kariérami šlechtických vychovatelů souvisí ještě jeden aspekt nejen vychovatelství české a moravské šlechty, nýbrž tématu předkládané disertace jako celku. Vychovatelská služba totiž neovlivňovala pouze samotné vychovatele a pochopitelně jim svěřené šlechtické chlapce v jejím vlastním průběhu. Vliv preceptorů (případně hofmistrů) na výchovu a vzdělávání české a moravské šlechty lze totiž v některých případech velmi markantně sledovat i v době, kdy již takovou službu nezastávali. Kontakty během ní získané totiž mnohé z těchto osob nejen udržovaly, nýbrž i dále rozvíjely. Mimo jiné tak například ovlivnily rozhodnutí řady představitelů šlech-

---

²⁶⁹ RHB IV, s. 217. O Polanovi, který se stal roku 1596 profesorem Starého zákona na basilejské univerzitě, viz také [nezn. aut.], *Polan Amandus z Polansdorfu*, in: OSN XX, s. 62; L. REJCHRT, *Bratřští studenti na reformovaných akademích před Bílou horou*, s. 57; Ernst STAEHELIN, *Amandus Polanus von Polansdorf* (= Studien zur Geschichte der Wissenschaften in Basel, Bd. 1), Basel 1955; Josef GEBAUER, *z Polansdorfu, Amand Amos Polan*, in: BSSaSM, sešit 6, Ostrava 1996, s. 100nn. Bližší informace o něm přináší jeho medaillon v příloze disertace.

²⁷⁰ Tato problematika bude v rámci výše uvedeného grantového projektu pojednána v monografii, jež z něj vzejde.

ty z českých zemí poslat svého potomka (či svěřence) do míst, kde tito někdejší vychovatelé působili (ovšem důsledky takových kontaktů jsou podle mého soudu patrné nejen na předmětu výzkumu předkládané práce, nýbrž je možné je pozorovat v řadě ohledů politických, náboženských, kulturních a vzdělanostních dějin nejen českých zemí vůbec).²⁷¹ Demonstrovat to lze například na již zmiňovaném Amandu Polanovi z Polansdorfu (1561-1610)²⁷² v době jeho basilejské profesury (blíže o tom zejména v VII. kapitole této práce) či Eliasovi Cüchlerovi (1568-1632), Casparu Dornaviovi (1577-1631) nebo Melchioru Gerlachovi (1562-1616) v době jejich působení na latinských školách ve Zhořelci, Budyšině, Žitavě a Bytomi nad Odrou (blíže viz IV. kapitola).²⁷³

III. 2. Zámecké školy

Kromě soukromé výuky urozeného jedince měli někdy preceptoři na starosti i další šlechtické chlapce nejen z jedné rodiny, nýbrž ze širšího sociálního okruhu. Takovým soustředěním více dětí ke společné výuce, obvykle na sídle některého z jejich rodičů (či poručníků), mohla vzniknout takzvaná zámecká škola, jež představovala jednu z dalších možných forem edukace urozených. I když termín *zámecká škola* nepovažuji za ideální – nekryje se totiž ve výše uvedeném smyslu (tedy místa pro výchovu a vzdělávání šlechty) úplně se školami na šlechtických sídlech (pochopitelně při užití adjektiva „zámecká“ nehraje roli to, zda byl jejím sídlem moderně poměrně důsledně rozlišovaný hrad či zámek), které v předbělohorské době v omezené míře vznikaly i pro edukaci neurozených vrstev české společnosti (zejména poddaných fundátora, jako například málo známá škola v Novém Sedle nad Bílinou ve druhém desetiletí 17. století)²⁷⁴ – vzhledem k jeho užívání v dosavadním domácím historickém bádání (Josef Janáček, Jaroslav Pánek, Marie Koldinská, Petr Maťa) i absenci příhodnějšího pojmu, se jej přidržím i v této práci.²⁷⁵

---

²⁷¹ K tomu viz VII. kapitola této práce a také její závěr.

²⁷² K němu viz pozn. 269 a také jeho medailon v příloze disertace.

²⁷³ Ke Cüchlerovi, Dornaviovi i Gerlachovi viz blíže ve IV. kapitole této práce a také v jejich medailonech v příloze této disertace.

²⁷⁴ Vynikající speciální studii jí před více než 30 lety věnoval Jan MARTÍNEK, *Campavano Protreptikon ad scholam Neudorfinam. Pramen k dějinám předbělohorského školství*, AUC-HUCP 15, 1975, fasc. 1, s. 19-34. Tento článek však nevesel v obecnější známost české historické obce.

²⁷⁵ Viz pozn. 278-281.

Vedle adjektiva *zámecká* není v tomto případě úplně vhodný ani termín *škola*.²⁷⁶ Dokonce i dlouhou tradici mající partikulární školství v českých zemích bylo – snad s výjimkou školství Tovaryšstva Ježíšova (zvláště po roce 1599) – v 16. a prvních desetiletích 17. století ještě poměrně málo institucionalizované, natož unifikované.²⁷⁷ Řada partikulárních škol sice nepostrádala alespoň po určitou dobu pevné sídlo, jistou, i když mnohdy v čase proměnlivou organizační strukturu (rozdělení na několik tříd), desítky až stovky žáků, hierarchicky rozvrstvený učitelský korpus (na některých malých školách však nemuselo být učitelů více), školní řád apod., nicméně mnoho z nich alespoň některé z těchto znaků neneslo. Tím méně pak školy zámecké. I přesto si u této varianty edukace urozených dovolíme – samozřejmě v poněkud nadneseném slova smyslu – užívat pojmu *škola*.

Jak již bylo řečeno výše, na problematiku zámeckých škol už česká historiografie v nevelké míře narazila, rozhodně nelze říci, že by jí věnovala systematictější pozornost. Vedle některých starších prací, jež budou zmíněny na patřičných místech dále v textu, k nim v posledních třiceti let kromě Josefa Janáčka, který se dotknul košumberské zámecké školy v biografii Albrechta z Valdštejna,²⁷⁸ a Jaroslava Pánka, jenž se ve studii o rožmberských sirotcích a v knize *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance* zabýval českokrumlovskou šlechtickou školou,²⁷⁹ existují pouze dvě speciální studie: Jana Martínka o hasištejnské škole a Marie Koldinské o šlechtických školách (jimiž myslí právě ty zámecké) vůbec.²⁸⁰

Proč takové zámecké školy vznikaly? Co vedlo šlechtice k založení těchto „zařízení“ na jedné, nebo posláním potomka (či svěřence) na ně na straně druhé? Byla tato forma šlechtické edukace preferována před jinými možnostmi, jichž se – jak dále uvidíme – nabízela celá řada? A pokud ano, tak proč? Jaká byla specifika zámeckých škol oproti jiným alternativám výchovy a vzdělávání šlechtických potomků (například co do obsahu výuky)? Nav-

---

²⁷⁶ Na to zřejmě narážel i Petr Maťa, který jej oprávněně označil za „určitý eufemismus (nepočtená skupinka svěřenců i s preceptorem se většinou počase znovu rozešla)“ – P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 304

²⁷⁷ Odkazy k jezuitskému školství, i ke školským řádům i jiným snahám o unifikace partikulárního školství viz následující kapitola.

²⁷⁸ J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 29nn.

²⁷⁹ J. PÁNEK, *Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku*, s. 11n.; TÝŽ, *Poslední Rožmberkové*, s. 45nn.

²⁸⁰ Jan MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, AUC-HUCP 21, 1981, fasc. 2, s. 23-47; M. KOLDINSKÁ, *Šlechtické školy v předbělohorských Čechách*, s. 217-222.

štěvovali tyto školy i neurození? Tyto a podobné otázky se pokusíme zodpovědět právě v této podkapitole disertace.

Zámecké školy vznikaly obvykle ad hoc, především z potřeby zajistit výuku vlastnímu potomku na šlechtickém sídle, k níž pak byli přibráni další chlapci, ať už z širší rodiny, či obvykle z okruhu „pánů a přátel“ rodičů (případně poručníků). Pro některého z urozenců byla tedy tato forma vzdělání vlastně výukou domácím – a v tomto smyslu tedy podobná individuální edukaci v prostředí rodiny zajišťované většinou najatým preceptorem –, zatímco pro jeho ostatní spolužáky výukou ve škole (v tomto případě zámecké) mimo domov.

Jakmile dítě či děti dospěly, zámecká škola nezřídka zanikala. Výjimečně její existence, byť třeba ne úplně kontinuální, byla zřejmě delší. Do jaké míry bylo soustřeďování více urozených chlapců na jednom šlechtickém sídle ke společné výuce v českém předbělohorském státě rozšířené, nelze dle mého soudu vzhledem k nedostatku pramenných informací jednoznačně určit.²⁸¹

Rodiče dětí mohli spatřovat výhodu vzdělávání svých potomků spolu s dalšími šlechtici na některém šlechtickém sídle mimo jiné i v tom, že byla finančně výhodnější, než pokud by museli najmout preceptora jen pro ně. Proti ostatním formám kolektivní edukace mohla spočívat další přednost těchto škol také ve skutečnosti, že umožňovaly vzdělávat se v převažující míře – alespoň jak se dle nevelké pramenné základny k tomuto tématu zdá – v kruhu jedinců stejného či srovnatelného společenského postavení.²⁸² Na druhou stranu kontakt s neurozenými spolužáky, který byl zde pravděpodobně méně intenzivní než na jiných typech škol, k čemuž se blíže dostaneme až v dalších kapitolách disertace alespoň na příkladu některých školských zařízení, šlechtě ve zkoumané době v zásadě nevadil.

Nyní obraťme již pozornost k nevelkému množství zámeckých škol, o nichž máme i přes rešerše v různých typech pramenů bohužel stále poměrně málo informací, zčásti se musíme spolehnout na starší bádání, jež buď na prameny neodkazovalo, či nejsou dnes dohledatelné. I přes tyto limity si alespoň rámcovou představu o zámeckých školách učinit můžeme. Při jejich charakteristice i při zhodnocení jejich významu ve šlechtickém

---

²⁸¹ Za velmi rozšířený jev pro 16. století označil zámecké školy P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 304. Zdá se však, že tato forma výchovy a vzdělávání urozených představovala spíše jen jednu z řady možných variant, jež mohla být zvolena.

²⁸² M. KOLDINSKÁ, *Šlechtické školy v předbělohorských Čechách*, s. 218.

edukačním „systému“ vůbec je však stále třeba myslet na to, že právě malé množství pramenů může naši představu například o počtu těchto škol, jejich návštěvnosti, a tudíž i preferenci tohoto typu šlechtické edukace proti jiným z jejich forem do značné míry zkreslovat. Není-li pramenných dokladů dostatek, nelze – jak již bylo řečeno výše – tento typ výchovy a vzdělávání šlechty rozhodně přeceňovat.

I přes určitá specifika daná především osobou zakladatele vznikla snad první taková škola v 16. století na hradě Hasištejně. Založil ji vzdělaný (1482 získal doktorát církevního práva na univerzitě ve Ferrare) a zcestovalý²⁸³ katolík, jeden z nejvýznamnějších českých humanistů Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1461-1510).²⁸⁴ Kdy přesně byla zřízena, není úplně jasné, buď již ke konci 15. století, nebo až po roce 1500. Zanikla zřejmě Bohuslavovou smrtí, nebo maximálně nedlouho po ní. Byla určena především pro příslušníky jeho rodu, jejich spolužáky zde byly ovšem i další osoby (viz dále).²⁸⁵

Kromě samotného fundátora na ní vyučoval německý humanista Johannes Sturn ze Šmalkald,²⁸⁶ který udržoval s českou šlechtou dlouhodobé styky. Již 1497 byl preceptorem českého šlechtice Kryštofa z Veitmile za jeho studií ve Vídni i později při jeho dalším vzdělávání se v Boloni (1498/1499-1500).²⁸⁷ Kolem roku 1500²⁸⁸ vstoupil do služeb Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, pro kterého byl vítaný nejen pro své básnické schopnosti, nýbrž i pro sekretářskou a v neposlední řadě učitelskou činnost, kterou na Hasištejně vykonával necelých deset let. I po smrti Bohuslavově zůstal po nějakou dobu na jeho někdejší sídle a pořádal zde prozaické i básnické spisy

---

²⁸³ K jeho zahraničním, nejen evropským cestám viz *RHB III*, s. 270nn.

²⁸⁴ Dodnes nejobsáhlejší životopisem této významné postavy zůstává: I. CORNOVA, *Der große Böhme Bohuslaw von Lobkowicz und zu Hassenstein nach seinen eigenen Schriften geschildert*. Dále viz alespoň *RHB III*, s. 170-230, kde je jak obsáhlý medailon, tak i soupis jeho prací i další literatura o něm a jeho díle.

²⁸⁵ K této škole a jejím žákům srov. J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*. Bohužel několik exemplářů tohoto článku, jež jsem měl v různých knihovnách v ruce, bylo defektním výtiskem s řadou chybějících stran. Jeho užití je tím značně stíženo.

²⁸⁶ Základní informace o něm přináší J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, s. 25nn. *RHB V*, s. 239n. Viz též Helena BUSINSKÁ – Jan MARTÍNEK – Dana MARTÍNKOVÁ (ed.), *Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Carmina selecta*, Praha 1996, passim.

²⁸⁷ Srov. Gustav C. KNOD, *Deutsche Studenten in Bologna (1289-1562). Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis*, Berlin 1899, s. 618 (zde je i stručný biogram Kryštofa z Veitmile).

²⁸⁸ Zde se v přesném chronologickém zařazení jeho činnosti na Hasištejně rozchází i sama *RHB*. Ve Sturnově medailonu uvádí přelom let 1501/1502 (*RHB V*, s. 239), naopak u hesla Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic se píše, že Sturn učil na škole v Hasištejně již „asi od konce 15. stol.“ (*RHB III*, s. 174). Ve studii *Humanistická škola na Hasištejně* Martinek přesné datum neuvádí, ale zařazuje jej do let 1501/1502 (s. 27).

tohoto mimořádně nadaného šlechtice. Výuka na hasištejnské škole však zřejmě již nepokračovala. Ještě v první polovině druhého desetiletí 17. století nalezneme Sturna v Lipsku, kde se věnoval soukromé výuce, a později ještě na školách v Chomutově (1518) a v Annaberku (30. léta).²⁸⁹ Na české prostředí, ve kterém strávil řadu let, však kvůli jeho konfesijní situaci i dosud nevýraznému rozvoji latinských humanistických snah pohlížel s despektem.²⁹⁰

I přes existenci Martínkovy speciální studie, jež je však vlastní hasištejnské škole věnována jen zčásti, si přesnou představu o Sturnově působení, žákovské i učitelské skladbě školy (vedle Bohuslava Hasištejnského a Sturna lze předpokládat i výuku dalších osob) i charakteru zdejší výuky bohužel učinit nemůžeme. Šlo však jednoznačně o latinskou školu, ve které – podobně jako i v dalších „institucích“ tohoto typu – šlo především o to, naučit chlapce latinský jazyk slovem i písmem. Školní řád ale bohužel jako i v případě většiny dalších zámeckých i jiných soukromých škol 16. a počátku 17. století neznáme. Sturnovy pedagogické metody jsou však alespoň zčásti známy. Prosazoval při výuce latiny především praxi a nejen pouhé memorování přemíry gramatických pravidel.²⁹¹

Mezi šlechtické žáky hasištejnské zámecké školy patřili zejména Bohuslavovi synovci: Mikuláš mladší (†1531) a Zikmund (†1545), pozůstalí sirotci po Mikuláši starším z Lobkovic († okolo 1500).²⁹² V latinské poezii z nich později vynikl Zikmund, který byl po svém starším bratru též druhým dědicem rozsáhlé knihovny svého strýce,²⁹³ po jehož smrti odešel za studiem na vitemberskou univerzitu, později konvertoval k luteránství a věnoval se správě zděděných statků.²⁹⁴ Hasištejnskou školu navštěvovali ov-

---

²⁸⁹ Sturnovu přesnou biografii lze rekonstruovat obtížně, vesměs jen na základě literárních pramenů. Nejlépe se o to pokusil Jan Martínek – viz pozn. 286. Kupodivu Sturnovo heslo nenalezneme ani v *ADB*.

²⁹⁰ *RHB V*, s. 241n.

²⁹¹ J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, s. 44nn. Bohužel strany 45n. v defektním vydání schází. Viz též *RHB V*, s. 240.

²⁹² August SEDLÁČEK, z *Lobkovic*, in: *OSN XVI*, s. 222; Antonín TRUHLÁŘ, *Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic*, in: *OSN XVI*, s. 231.

²⁹³ Ke knihovně Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic srov. Kamil BOLDAN – Alena RICHTEROVÁ, *Library of Bohuslav Hasistein of Lobkowicz from collections of the Roudnice Lobkowicz Library*, Praha 1995.

²⁹⁴ *RHB III*, s. 206. Zde i k jeho domnělému rektorství vitemberské univerzity, jež se tradovalo ve starší literatuře (viz tamtéž).

šem i další urození i neurození žáci, jako například Fridrich Knobloch,²⁹⁵ Jindřich Hrušovský z Olšan,²⁹⁶ který prý „mnoho básní Bohuslavových uměl z paměti“,²⁹⁷ Wolfgang, nelegitimní syn Jana z Lobkovic, a další neurozené osoby, jako například chomutovský rodák a pozdější vitemberský hebraista Matyáš Aurogallus (vlastním jménem Golthan, po 1490-1543).²⁹⁸ Pozoruhodné je, že z celkem patnácti Martínkem více či méně spolehlivě identifikovaných žáků jich více než polovina nebyla české národnosti, převažovali Němci. Hrála zde pravděpodobně roli jejich katolická víra (jde ještě o dobu před Lutherovým vystoupením!). Ve škole ovšem národnostní skladba nebyla příliš důležitá, neboť jako i v jiných latinských školách měli její žáci komunikovat v latině. I když kromě Hrušovského byli pravděpodobně ostatní žáci katolíci, z některých se později stali luteráni.²⁹⁹

Ještě kratší existenci než v předchozím případě měla zámecká škola zřízená z popudu poručníků Petra Voka z Rožmberka (1539-1611), která existovala v letech 1548-1551 na českokrumlovském hradě. Vyučoval zde mistr pražské univerzity Gabriel Svěchinus z Paumberka (1516-1587),³⁰⁰ jenž byl od roku 1547 preceptorem Petra Voka. „A aby studia jeho netesklivá, ale s lepším prospěchem byla ..., obmyslili mu páni poručníci a paní máte spolotovaryše a žáčky v učení léta Páně 1548“.³⁰¹ Takto vysvětluje Václav Březan důvod vzniku školy. Od té doby až do roku 1550 ji kromě Rožmberka navštěvovali i jeho bratrance z matčiny strany Jan Fridrich (cca 1535-1590) a Ferdinand (1540-1607), synové štýrského šlechtice a tajného

---

²⁹⁵ Blíže neurčený člen rozvětveného, původem německého šlechtického rodu Knoblochů, který v 15.-17. století držel různé statky v českých zemích. Viz alespoň August SEDLÁČEK, *Knobloch*, in: OSN XIV, s. 459.

²⁹⁶ O něm viz nezn. aut., *Hrušovský Jindřich*, in: OSN XI, s. 811. Dle tohoto medailonku měl prý později (1517 a dále) působit jako hejtman na rožmberských panstvích. Viz též Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526). Díl 2. Šlechta*, Praha 2001, s. 528. Starší bádání (OSN) si nebylo jisto tím, z kterého šlechtického rodu pocházel (Hruška z Března, Hrušovský z Hrušova, Hrušovský z Olšan). Jeho zřejmě správnou identifikaci provedl J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, s. 35. K tomu srov. i údaje ze Sedláčkovy sbírky v Historickém ústavu AV ČR.

²⁹⁷ Antonín TRUHLÁŘ, *z Lobkovic Hasištejnský, Bohuslav*, in: OSN XVI, s. 231.

²⁹⁸ Tento literárně činný chomutovský rodák německého původu byl profesorem hebrejštiny na vitemberské univerzitě v letech 1521-1543. I v té době udržoval styky s českým prostředím, např. s Matoušem Kollinem, který jej poznal v centru luterské reformace. Blíže o něm viz *RHB I*, s. 116n. a Hana BOČKOVÁ, *Aurogallus, Matthaeus*, in: *BSČZ 1*, s. 143n., kde je obsažena i další literatura. Martínek uvádí v citované studii i další pravděpodobné žáky školy. Bohužel právě tato část jeho studie je nejvíce postižena defektními výtisky tohoto čísla AUC-HUCP. Srov. J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, s. 31nn.

²⁹⁹ J. MARTÍNEK, *Humanistická škola na Hasištejně*, s. 42nn.

³⁰⁰ Ke Svěchinovi srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 376n.; *RHB V*, s. 248; J. HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola*, s. 23nn. Viz též jeho biogram v příloze disertace.

³⁰¹ Citát srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 376n.

radý Ferdinanda I. Jana Hoffmana z Grünpüchlu a ze Střechova.³⁰² Od roku 1549 chodili do této školy také další urození chlapci: po jednom z panských rodů Kavků z Řičan³⁰³ a Šlejniců ze Šlejnic.³⁰⁴ Odchodem Gabriela Svěchina i Vokových spolužáků v roce 1551 škola asi zanikla,³⁰⁵ a to zřejmě i přes výše zmíněnou skutečnost, že Petr Vok dostal v téže době nového preceptora Jana Makovského (Aquaria), který snad původně měl na Českém Krumlově vyučovat i další chlapce.

Co se týče charakteru výuky, šlo především o to naučit chlapce „česky čísti a psátí i počátkům náboženství křesťanského“. Češtinu měli zvládnout i mladí Hoffmanové z Grünpüchlu, jejichž mateřským jazykem byla němčina. Naopak i díky pravidelnému kontaktu s nimi si malý Petr Vok mohl procvičovat němčinu, jež mu v dětství ovšem nebyla nijak cizí. Jeho matka Anna z Rogendorfu s ním i s jeho bratrem Vilémem totiž komunikovala právě v tomto jazyku. U dospívajícího Viléma se dokonce jeden z rožmberských poručníků (Albrecht z Gutnštejna) obával, aby v Pasově, kde tehdy navštěvoval biskupskou školu, nezapomněl češtinu. U Viléma lze tedy zřejmě skutečně v této době předpokládat česko-německý bilingvismus.³⁰⁶

---

³⁰² K Hoffmanům z Grünpüchlu, kteří byli v předbělohorské době osedlí i v Čechách a na Moravě srov. alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 365n.; Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti (S úvodem Josefa Janáčka)*, Praha 1996, s. 240n.; Martin KOLÁŘ, *Hofman z Grünbühelu a ze Střechova*, in: OSN XI, s. 462; Miloslav STUDENT, *Na loutnu hrátí se učím... (Poznámky k hudebnosti šlechtického rodu Hofmannů z Grünbühelu na přelomu 16. a 17. století)*, OpM 22, 1990, č. 4, s. 107-117. K oběma chlapcům i jejich další výchově a vzdělávání srov. RHB II, s. 328n. a I. MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500-1630)*, s. 428. Ferdinand Hoffmann z Grünpüchlu, pozdější dlouholetý prezident dvorské komory (1579-1607), který v 80. a 90. letech zakoupil několik panství v českých zemích (mj. Janovice na Moravě) měl výrazné literární a bibliofilské zájmy. K jeho knihovně viz Petr MAŠEK – Zdena WIENDLOVÁ, *Soupis knih z knihovny Ferdinanda Hoffmana z Grünpüchlu ve fondu zámecké knihovny Mikulov*, SNM – řada C 39-40, 1994-1995 [vyd. 1997], č. 1-4, s. 78-110.

³⁰³ Mohlo by se jednat o některého ze synů Heralta Kavky z Řičan a na Štěkni: Mikuláše, Zdeňka či Jana: August SEDLÁČEK, *Řičanský z Řičan*, in: OSN XXI, s. 697.

³⁰⁴ Snad šlo o některého ze synů Jiřího Šlejnice ze Šlejnic na Tolštejně a Lovosicích (†1565) a Johanny z Lobkovic: Hugolta, Jana, Arnošta či Jindřicha: August SEDLÁČEK, *Šlejnic ze Šlejnic*, in: OSN XXIV, č. 669n. Viz též W. HIEKE, *Die Freiherrn von Schleinitz*, MVGD 27, sešit 4, s. 366nn. (zde ovšem spíše o vývoji šlejnického majetku).

³⁰⁵ K českokrumlovské zámecké škole viz J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 376nn.; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 45nn.; M. KOLDINSKÁ, *Šlechtické školy v předbělohorských Čechách*; V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů*, s. 76; M. KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 47.

³⁰⁶ Nejsem si jist, zda bilingvismus části české a moravské šlechty v 16. a v prvních desetiletích 17. století nebývá domácím bádáním poněkud přeceňován. Za charakteristický pro mnohé české a moravské šlechtice jej považuje například Václav BŮŽEK, *Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta (K otázce integračních procesů v habsburské monarchii)*, ČČH 98, 2000, s. 270. Tentýž badatel je i autorem dvou speciálních studií o česko-německém biling-

Vraťme se ale ještě zpět k povaze výuky na českokrumlovské zámecké škole. Vedle češtiny se chlapci na Krumlově učili i základům latiny, zřejmě podobně jako na nižších stupních partikulárních škol. Cílem přitom bylo, aby vedle českých dopisů zvládli koncipovat i latinskou korespondenci, zřejmě nijak složitou.³⁰⁷ Podobně jako i u jiných škol, docházelo zřejmě i v tomto případě k občasnému přerušení výuky z různých, vesměs charakter pohromy majících okolností (požáry ve městech, morové epidemie apod.). V Českém Krumlově se tak stalo zřejmě v roce 1550. Minimálně Petr Vok se v tu dobu měl „za příčinou morního povětrí, kteréž tehdáž bylo na Krumlově“ učit v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě. Zdali se tam s ním vzdělávaly i

---

vismu: TÝŽ, *Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus in den böhmischen und österreichischen Ländern in der frühen Neuzeit*, Österreichische Osthefte 35, 1993, s. 577-592; TÝŽ, *Die Quellen der tschechisch-deutschen Zweisprachigkeit in den böhmischen Ländern im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts*, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), *Später Humanismus in der Krone Böhmen 1570-1620*, Dresden 1998, s. 121-130 (= Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil IV). Teze o aktivním česko-německém bilingvistu byla řadou badatelů zřejmě i pod vlivem uvedených Bůžkových prací přijata. Viz z nedávné doby kupříkladu M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic*, s. 22, 42. I když pojem bilingvismus má řadu definic a podkategorií (a existuje k němu velké množství literatury z řady různých vědních oborů, na něž zde ovšem nelze odkazovat), bývá v zásadě definován jako: **dvojazyčnost, aktivní užívání dvou jazyků na úrovni jazyka mateřského**. Podle mého soudu nelze ovšem za bilingvní označit takové šlechtice, jejichž skutečným mateřským jazykem byl pouze jeden jazyk (čeština či němčina, případně ve výrazně menší míře v předbělohorské době i jiný jazyk) a kteří zároveň dobře (ale zdaleka ne dokonale) ovládali i jinou z řečí více či méně frekventovanou v českých zemích. Ovšem některé případy zejména z aristokratického prostředí prostředí, na něž upozornil např. Jaroslav Pánek (v případě obou posledních Rožmberků podnětně zvláště ve studii TÝŽ, *Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku*, s. 11n.) dokládají skutečnost, že děti české a moravské nobility mohly být tu a tam vedeny k aktivnímu užívání více jazyků (v tomto případě češtiny a němčiny), ale to ještě neznamená, že se staly na celý život (či alespoň po delší časové období řekněme několika desetiletí) skutečně bilingvními. Podobně lze toto konstatování rozšířit i na některé děti jazykově německé šlechty (ať už vlastnila, či nevlastnila v českých zemích nemovitosti), jež mohla usilovat o výuku češtiny u svých dětí. Několik takových případů je ostatně zmíněno i na různých místech této disertační práce. Většinou ale nemáme dostatek pramenů, které by skutečný bilingvismus části v Čechách a na Moravě osedlé šlechty dokládaly. V duchu, v jakém se někdy v odborné literatuře (viz výše) mluví o aktivním česko-německém bilingvistu, by šlo též hovořit u řady šlechticů například i o bilingvistu česko-latinském, neboť řada českých a moravských urozených byla pravděpodobně schopna velmi dobře mluvit a psát v latině (k získání dovednosti mluvené a psané latinské komunikace ostatně směřovaly veškeré partikulární latinské školy v Evropě). Přesto ani v tomto případě nelze dle mého soudu mluvit o skutečném bilingvistu. Problematika česko-německého bilingvistu ve šlechtických kruzích v 16. a na počátku 17. století by si zasloužila samostatný interdisciplinární výzkum, který by se na ni zaměřil mj. i v kontextu zvyšující se užitečnosti (a potřeby) němčiny pro jazykově českou šlechtu a v menší míře i češtiny pro německy mluvící šlechtu v postupně se integrujícím habsburském soustátí v této době. Zde jí bohužel nemůže být věnována větší pozornost.

³⁰⁷ Jejich analýzy využil ve výše zmíněných pracích dotýkajících se výchovy a vzdělávání posledních dvou Rožmberků se zdarem Jaroslav Pánek. Viz pozn. 1.

jiné osoby, nevíme.³⁰⁸ Tomu, že sledovaná škola měla pouze přípravný charakter (jako ostatně i některé další zámecké školy), nasvědčuje i skutečnost, že někteří její žáci (již uvedení Hoffmannové z Grünpüchlu) museli standardní partikulární latinské vzdělání získat jinde (v tomto případě na biskupské škole v Pasově, o níž i jejích žácích bude pojednáno v podkapitole V. 9.).

Snad delší trvání měla zámecká škola na starém slavatovském sídle – hradě Košumberku, o níž však máme velmi málo spolehlivých a ověřitelných údajů. Musíme se zde s určitou dávkou skepse spolehnout především na údaje starší literatury (Hermann Ball, František Dvorský, Václav Vladimír Jeníček, Josef Janáček).³⁰⁹ Podle ní byla založena Divišem Slavatou z Chlumu a Košumberka (†1575), členem Jednoty bratrské,³¹⁰ někdy po roce 1540.³¹¹ Nezanikla zřejmě ani v době jeho perzekuce (konfiskace části majetku, jiná jeho část proměněna na dočasné léno, domácí vězení na Košumberku) po neúspěchu stavovského povstání roku 1547, jehož se Diviš Slavata aktivně zúčastnil. Košumberskou školu měl pak po Divišovi udržovat v chodu (i když pravděpodobně ne úplně kontinuálním) i jeho syn Jindřich Slavata (1549-1599). Vedena v bratrském duchu (předpokládá se i výuka bratrských kněží) sloužila prý košumberská zámecká škola urozeným chlapcům až do Bílé hory. Košumberk tehdy patřil Jindřichovu synu Diviši Lacembokovi /†1623/, který však o něj přišel v důsledku svého podílu na českém stavovském povstání 1618-1620, načež jej získal jiný člen rodu, totiž katolický konvertita Vilém Slavata /1572-1652/).³¹² Pokud by byl

---

³⁰⁸ Oba citáty v tomto odstavci jsou z Březana: J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 376n.

³⁰⁹ H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 133; F. DVORSKÝ, *Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621*, s. 29n.; Karl SIEGL, *Wallenstein „auf der hohen Schul“ zu Altdorf*, MVGDB 49, 1911, s. 129; Václav Vladimír JENÍČEK, *Jindřich Slavata na hradě Košumberce 1549-1599. Přehled dějin hradu a rodu*, Praha 1934, s. 34nn., 40; J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 29nn.

³¹⁰ Základní informace o něm přináší August SEDLÁČEK, *Slavata z Chlumu a Košumberka*, in: OSN XXIII, s. 340.

³¹¹ Právě od tohoto roku byl Diviš Slavata držitelem Košumberku (po 1547 ovšem jako manský statek): A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I*, s. 98.

³¹² O Jindřichovi i Divišovi Lacembokovi Slavatech srov. alespoň jejich charakteristiky v následujících pracích: B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 237; A. SEDLÁČEK, *Slavata z Chlumu a Košumberka*, in: OSN XXIII, s. 340n.; J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 30. Významné osobnosti Viléma Slavaty se dosud v české, ani v zahraniční historiografii nedostalo většího biografického zpracování. Hlavním zdrojem informací o něm zůstávají vedle jeho zčásti vydaných pamětí a různých zápisků (Josef JIREČEK /ed./, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty I-II*, Praha 1866-1868; Antonín REZEK, *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601-3*, Rozpravy třídy pro filosofii, dějepis a fi-

údaj o tak dlouhém fungování košumberské zámecké školy správný (což lze ovšem stěží ověřit), překračovala by výrazným způsobem obvyklý rámec spíše ad hoc vznikajících zámeckých škol.

Co se týče vlastní výuky na Košumberku, ta měla mít podle Josefa Janáčka pouze přípravný charakter s důrazem na náboženskou výchovu, bližší informace o ní však nemáme.³¹³ Málo toho víme i o konkrétních košumberských šlechtických žácích. Zda ji navštěvoval již jmenovaný Vilém Slavata, není podle mého soudu jisté.³¹⁴ Zřejmě více let na ní strávil její nejznámější žák, pozdější generalissimus císařské armády a frýdlantský vévoda Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna (1583-1634).³¹⁵ Ten přišel

---

lologii královské české společnosti nauk z roku 1887-88 VII. řady, sv. 2, s. 1-60; Kamil KROFTA, *Zápisky Viléma Slavaty o věcech moravských z let 1607, 1608, 1613-1615*, ČČH 16, 1910, s. 44-51; Hanuš OPOČENSKÝ /ed./, *Vilém Slavata, Přehled náboženských dějin českých*, Praha 1912) a korespondence (Josef JIREČEK, *Přestoupení Viléma Slavaty k církvi katolické*, Časopis katolického duchovenstva 3, 1862, sv. 6, s. 401-435, kde je vydána korespondence Viléma Slavaty s jeho otcem Adamem; František TISCHER (ed.), *Dopisy Viléma hraběte Slavaty Jaroslavu Bořítovi hraběti z Martinic z let 1631-1635*, Sborník historický 1, 1883, s. 305-322; 2, 1884, s. 32-37, 92-98; 3, 1885, s. 193-202, 283-292; 4, 1886, s. 352-363) – nevydané části obou těchto pramenů přitom dlouhodobě zůstávají v podstatě stranou soustředěnějšího zájmu domácího bádání – dosud pouze dvě ucelenější starší studie: Josef JIREČEK, *Leben des obersten Hofkanzlers von Böhmen Wilhelm Grafen Slavata*, Prag 1876; Josef DOBIÁŠ, *Vilém Slavata*, Časopis historický 1, 1881, s. 267-309; 2, 1882, s. 34-56.

³¹³ Janáček tak soudil s ohledem na testament Jindřicha Slavaty z roku 1597, dle kterého měl být jeho vlastní syn poslán na nějakou solidnější školu: J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 29.

³¹⁴ Uvádí to například Marie Koldinská (TÁŽ, *Šlechtické školy*, s. 219; TÁŽ, *Každodennost*, s. 49). Vychází zřejmě z A. SEDLÁČKA, *Slavata z Chlumu a Košumberka*, in: OSN XXIII, s. 341. Vilém skutečně na Košumberku pobýval. Nicméně jestli se mu dostalo základů vzdělání pouze od jeho babičky Alžběty Slavatové, rozené z Hradce, případně od nejménovaných bratrských kněží, jak později vzpomínal, nebo na košumberské škole, zůstává nejasné. Pokud tuto školu vůbec navštěvoval, nemohl na ní pobýt dlouho, neboť od roku 1580, kdy mu bylo teprve osm let, byl vychováván a vzděláván bratrskými kněžími Martinem Tylem a Janem Jafetem (příp. Jaffetem) na hradě Čestíně Kosteletě, který téhož roku získal Vilémův otec Adam Slavata. Až tam mohl získat Vilém základy vzdělání. Jeho výrok „já v mladosti své na Košmberce a na Čestíně Kosteletě byl jsem uveden a vyučen mezi těmi v Jednotě Bratrské“ (František TEPLÝ, *Vilém Slavata vybízí svého bratrance Křištofa Slavatu k návratu do církve katolické a do Čech*, SHK 18, 1917, č. 2, s. 68) nelze myslím v této souvislosti jednoznačně interpretovat (J. JIREČEK, *Leben des obersten Hofkanzlers*, s. 3; J. DOBIÁŠ, *Vilém Slavata*, s. 276; Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957, s. 300). K Janu Jafetovi srov. [nezn. aut], *Jaffet Jan*, in: OSN XII, s. 1003; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 300; TÝŽ, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 139. Ke vzdělání Viléma Slavaty srov. také zápis v kronice jezuitské koleje v Jindřichově Hradci k roku 1597: *Historia Collegii Novodomensis Societatis Iesu*, SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, sign. III Kb, kniha číslo 84, s. 5, kde se mj. uvádí, že „ab infantia fuisset in Picarditarum haeresi enutritus“.

³¹⁵ Z řady jeho biografii srov. alespoň následující: J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*; J. POLIŠENSKÝ – J. KOLLMANN, *Valdštejn* (v obou případech je zde odkazováno na

na sledovanou školu zřejmě ještě před svým desátým rokem a zůstal zde podle Josefa Janáčka až do 14 let, kdy odešel za dalším vzděláním na partikulární latinskou školu ve slezském Goldberku (o čemž bude podrobněji pojednáno v podkapitole IV. 3.).³¹⁶

Dosavadní znalosti starší literatury o košumberské zámecké škole lze studiem „nových“ pramenů doplnit pouze o některé dílčí informace, jež se dotýkají jak problematiky délky její existence, tak zřejmě také jejího učitelského obsazení. Na základě deníku jednoho z mnoha šlechtických vychovatelů předbělohorské doby, totiž vitemberského mistra Jana Strialia z Pomouše (1535/1536-1582, jeho biogram je obsažen v příloze disertace) je možné se domnívat, že působil právě na košumberské škole, jež podobně jako i další vzdělávací „ústavy“ sledovaného typu nebyla nikterak institucionalizovaná. Tento žatecký rodák zde zřejmě vyučoval v 50. a v 60. letech 16. století, kdy jsou na Košumberku doloženy jeho dlouhodobější pobyty (1559, 1563/1564). Kolik žáků zde tehdy měl, ani co bylo předmětem jeho výuky, však nevíme. Lze předpokládat (i vzhledem k závěrům staršího bádání), že kromě blíže neidentifikovaných členů slavatovského rodu (zřejmě synů Diviše Slavaty a Alžběty z Hradce)³¹⁷ zde asi vyučoval i další žáky. Ovšem sto procentní jistoty vzhledem k minimálnímu množství dochovaných pramenů nabýt nemůžeme. Víme ale, že ve slavatovských (i jiných šlechtických) pedagogických službách – jak o tom bude pojednáno i v další kapitole a v příloze disertace – setrval dlouhodobě, a to nejen na Košumberku.³¹⁸

---

nemalé množství další literatury). K Valdštejnovu pobytu na Košumberku srov. též literaturu citovanou v pozn. 309.

³¹⁶ J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 32.

³¹⁷ A. SEDLÁČEK, *Slavata z Chlumu a Košumberka*, in: OSN XXIII, s. 340n.

³¹⁸ Ke Strialiovi srov. především RHB V, s. 223nn. Důležitým pramenem jsou deníkové záznamy tohoto humanisty z let 1555-1582, zvláště jejich první část do roku 1570. Strialius je pořizoval do tištěného kalendáře: *Ephemerides novae et exactae Ioannis Stadii Leonnouthesii ab anno 1554 ad annum 1570 ad divum Philippum Hispaniarum, Angliae, Franciae, Neapolis, Hierusalem et Siciliae Regem, Coloniae Agrippinae Apud Haeredes Arnoldi Birckmanni* 1556, zvláště fol. 109r-186r (v tisku chybí jak dobová, tak i moderní paginace i foliace, folia počítáme od titulního listu; tisk se Strialiovými stručnými záznamy uchovává Severočeské muzeum v Liberci, inv. č. 1449). Bohužel pouze část z uvedených záznamů, zejména meteorologického charakteru, vydali Rudolf BRÁZDIL – Oldřich KOTYZA, *History of Weather and Climate in the Czech Lands III. Daily Weather Records in the Czech lands in the Sixteenth Century II*, Brno 1999, zde s. 122-153 (léta 1555-1570) a s. 154-180 (léta 1571-1582). Protože jde skutečně pouze o výběrovou edici, z níž navíc není dobře poznat, co je vydáno a co není, je tudíž stále nutné vracet se k originálu. K meteorologickým záznamům Strialiovým viz ze starší literatury též Jan MUNZAR, *Jan Strialius a jeho meteorologická pozorování z Čech a Německa z let 1558-1582*, Meteorologické zprávy 51, 1998, s. 149-153. O

Stejně jako košumberská škola měla nekatolický charakter i zámecká škola, kterou na svém sídle v Mladé Boleslavi³¹⁹ založil zřejmě v roce 1542 Arnošt Krajíř z Krajku (†1555), význačný představitel boleslavské větve původem kraňského šlechtického rodu (Kreiger von Kreig) usedlého od 14. století i v Čechách a na Moravě. Jak dlouho mladoboleslavská zámecká škola fungovala, ani zda měla nějaký – a pokud ano tak jaký – vztah ke zdejší „řádne“ (i když pochopitelně ilegální) bratrské mladoboleslavské škole, snad nejvýznamnějšímu vzdělávacímu ústavu Jednoty v Čechách v 16. století, na kterém zejména v pozdější době také studovali i někteří čeští a moravští šlechtici (k tomu viz další kapitola), bohužel nevíme. Závěry staršího bádání jsou poněkud rozporuplné a pramenů je dochováno málo, nicméně formulace Březanových *Životů* skutečně naznačuje paralelní existenci obou škol.³²⁰ Jisté je, že obě mohly prosperovat pouze díky podpoře Krajířů, která však byla komplikována Arnoštovou účastí na stavovském povstání z let 1546-1547, po jehož neúspěchu mu bylo mladoboleslavské panství přeměněno z alodiální držby v léno (jímž zůstalo až do 70. let 16. století).³²¹

Kromě čtyř vlastních synů zakladatele, Konráda (†1572), Jiřího († nedlouho po 1556), Karla (†1577) a Adama (†1588) a není vyloučeno že i dal-

---

žatecké rodině Strialiů z Pomnouše viz též Bohumír ROEDL, *Žatecká rodina Hošťálků z Javořice*, Žatec 1997, passim.

³¹⁹ K mladoboleslavskému sídlu Krajířů v 16. století viz A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a turze Království českého X*, s. 36nn.; Rudolf BAČKOVSKÝ, *Bývalá česká šlechta předbělohorská i pobělohorská na svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích*, Praha 1948, s. 236; Petr VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.-17. století*, Pardubice 2001, s. 140.

³²⁰ Např. Zikmund Winter vyslovil domněnku, že šlechtici, o kterých dále v textu uvažujeme jako o žácích mladoboleslavské zámecké školy, mohli navštěvovat zdejší postupně se rozvíjející partikulární bratrskou školu spolu s neurozenými žáky, přitom ovšem nevylučuje ani jejich soukromou výuku. Reaguje tak na starší bádání (Stárek, Goll), jež předpokládalo existenci elitní šlechtické školy. Blíže STÁREK, *Výjimky z kroniky rukopisné od r. 1688*, ČČM 1845, s. 339nn.; Jaroslav GOLL, *recenze na práci Hermann Ball, Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, Berlin 1898, ČČH 5, 1899, s. 188. Formulace Březanova vztahující se ke vzdělávání Viléma z Rožmberka: „jsa stáří okolo sedmi let ... byl dán do Mladé Boleslavě na učení ku panu Arnoštovi Krajířovi, kdež jměvše učeného preceptora z Witemberka Matyáše přijímám Polej ... s syny páně Krajířovými a jedním mladým Šlíkem pilně ... učiti se počal“ (J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 42) však spíše naznačuje existenci samostatné zámecké školy a ne studium urozených žáků ve standardní bratrské škole. Takto interpretoval Březana i Jaroslav Pánek (TÝŽ, *Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku*, s. 8; TÝŽ, *Poslední Rožmberkové*, s. 40).

³²¹ O bratrské škole v Mladé Boleslavi tehdy srov. F. J. ZOUBEK, *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, s. 19; H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 81-88; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 69 a 73nn.; E. HAVELKA, *Blahoslav předchůdcem Komenského*, s. 30n.; A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova*, hlavně s. 29; R. ŘIČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 135nn.

ších mužských potomků tehdy velmi rozvětveného (brzy, totiž roku 1600, však vymřelého) rodu Krajířů z Krajku³²² měla sloužit k výchově i jiných chlapců z významných panských rodin: z těch, jež se nám nepodařilo přesně identifikovat, zmiňuje Březan „jednoho mladého Šlika“, tedy příslušníka rozvětveného hraběcího rodu Šliků z Pasounu a Holejče. Vedle tohoto šlechtice najdeme mezi žáky i další chlapce z jazykově německých urozených rodin pravděpodobně luterské konfesijní orientace. Kromě jinak zaměřené výuky, kterou však vzhledem k nedostatku pramenů nelze charakterizovat (bohužel ani rámcově), měli zde pravděpodobně možnost naučit se českému jazyku, jenž pro ně mohl být v řadě ohledů užitečný. Zda byl sám předmětem výuky, nebo jej měli žáci „pouze“ pěstovat při víceúrovňové interpersonální komunikaci (jež by ovšem předpokládala jeho alespoň částečnou předběžnou znalost), nevíme. Naopak šlechtici s českým mateřským jazykem se zde snad (známe to například z Kollinovy soukromé školy) mohli zlepšovat naopak v němčině.

Jedním z urozených žáků pravděpodobně s německým mateřským jazykem byl Volf Dětrich, syn Jana hraběte z Hardeka a na Trutnově (†1535), příslušníka starého rakouského rodu usedlého od 14. století i v Čechách a na Moravě.³²³ Dalším byl snad Jan (Hans, †1570), nejstarší mužský potomek štyrského šlechtice, luterána Volfa (Wolfganga) ze Stubenberka, od roku 1548 vlastníka panství Nové Město nad Metují.³²⁴ Gernot Heiss, který v jiném kontextu zmiňuje Janovo studium v Mladé Boleslavi, však neuvádí, kde přesně (tj., zda v elitní zámecké škole či ve zdejší bratrské škole) měl být vzděláván. Vzhledem k tomu, že se zřejmě jedná právě o dobu existence

---

³²² Ke Krajířům z Krajku v 16. století srov. B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 81v-82r a 121v-124r; August SEDLÁČEK, *Krajíř z Krajku*, in: OSN XV, s. 25; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 575.

³²³ Josef CVRČEK, *Paměti ze stol. XVI. o městech moravských*, ČMM 22, 1898, s. 346; H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 85 (tento autor ale uvažuje o chlapcově studiu na bratrské škole). K Hardekům obecně i jednotlivě a jejich vztahu k českým zemím viz B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 117r-118v; August SEDLÁČEK, *z Hardeka (z Hardegga)*, in: OSN X, s. 881n. Volf Jetřich byl později spolujednatel moravských Letovic a mj. také domu v Praze (tzv. Andělská zahrada), v němž později Matouš Kollín z Chotěřiny vybudoval svou soukromou školu (k tomu viz další kapitola disertace).

³²⁴ G. HEISS, *Bildungsreisen österreichischer Adeliger*, s. 257; A. SEDLÁČEK, *Hradky, zámky a turze Království českého II*, s. 152. Ke Stubenberkům vůbec srov. Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich LX*, s. 115-147; TÝŽ, *Die Herren und Grafen von Stubenberg. Genealogisch-biographische Studie*, Wien 1879; Johann LOSERTH, *Geschichte des altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg*, Graz – Leipzig 1911.

zdejší zámecké školy (40. léta 16. století), bylo by chlapcovo studium na ní logické. Znovu je zde ovšem zapotřebí připomenout, že neznáme případné vazby obou zmiňovaných škol (k tomu viz i další kapitola).

Pokud jde o personální zajištění výuky nedospělých urozenců, víme, že je měl vyučovat absolvent univerzity ve Vitemberku Matyáš Polej.³²⁵ Vraťme se však ještě k jeho šlechtickým žákům. K těm nejvýznamnějším patřil pozdější rožmberský vladař Vilém z Rožmberka, jehož sem i přes nekatolickou konfesijní orientaci školy (soudě alespoň podle osoby učitele, fundátora školy i většinové skladby žáků³²⁶) poslal na jaře 1542 jeho poručník, katolický magnát Petr V. z Rožmberka. Chlapci, jehož hofmistrem byl tehdy Václav Tým, bylo sedm let. Byla-li tato volba výrazem Petrovy náboženské tolerance, či byla učiněna z jiného důvodu, nevíme. Skutečností ale zůstává, že své rozhodnutí brzy změnil. Využil zpráv o výskytu moru v okolí Mladé Boleslavi a svého synovce povolal v srpnu téhož roku zpět na Český Krumlov.³²⁷

O třech dalších školách zámeckého typu máme ještě méně informací. První z nich bylo „zařízení“, o němž máme doklady pro první polovinu 50. let 16. století. Fungovalo na novobydžovském sídle³²⁸ Viléma z Valdštejna (†1553). Vyučovali zde Petr Kodícil z Tulechova (1533-1589) a Jiří Vavrouš (Vabruschius, ?1531-1565).³²⁹ Ze žáků této zámecké školy známe vedle Viléma syna Henyka Šťastného († v 70. letech 16. století) též další Valdštej-

---

³²⁵ Jako o absolventu vitemberské univerzity o něm hovoří Jaroslav Pánek (TÝŽ, *Poslední Rožmberkové*, s. 40). F. Menčík jej však mezi imatrikulovanými ve Vitemberku nemá, pokud ovšem nejde o imatrikulaci z roku 1533, kdy se zapsal Matthias Pragensis Bohemus (F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku*, s. 252). Může jít pochopitelně i o chybu při excerpci matrik. Spojení Poleje s Vitemberkem vychází zřejmě především z Březana, kde se o něm mluví jako o učeném preceptorovi z Vitemberku (tak to uvádí i Z. Winter; viz pozn. 320) spíše možná ve smyslu jeho původu než místa studia. Na druhou stranu příjmení Polej příliš německy nezní. Dodnes se v českých zemích v nevelké míře vyskytuje.

³²⁶ Ovšem nekatoličtí žáci mladoboleslavské školy nebyli konfesně nijak jednotní: lze zde předpokládat jak členy domácí Jednoty bratrské (synové Arnošta Krajíře), tak i luterány (viz výše zmínění „němečtí“ šlechtici). Vzhledem k neexistenci školního řádu, nevelkého množství prosopografických údajů o Matyáši Polejovi ani jiných pramenů k obsahu zdejší výuky, nemůžeme říci, jak se ta která konfese odrážela ve vlastní výuce školy. Zda převažoval vliv bratrský či luterský, nebo zde došlo k jakési synkrezí, objasnit nemůžeme.

³²⁷ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 42; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 66; J. HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola*, s. 23; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 40.

³²⁸ Nový Bydžov držel Vilém z Valdštejna a poté jeho synové v manské držbě od 1548 do 1567. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého V*, s. 306n.

³²⁹ K tomu srov. jejich medailony i s odkazy v příloze disertace.

ny: Henykovy vzdálené příbuzné Hynka Brtnického z Valdštejna, narozeného roku 1545, a dále Hynkova bratra Jindřicha (†1589). Jak dlouho tato škola existovala, zda zde byli vzděláváni i šlechtici mimo valdštejnský rod a co bylo předmětem zdejší výuky, nevíme. Snad měla podobně jako košumberská škola pouze přípravný charakter. První z jejich uvedených šlechtických žáků z ní odešel na partikulární latinskou školu do Goldberka (o ní viz podkapitola IV. 4. této práce).³³⁰

Podobně jako v Novém Bydžově existovala zřejmě v 70. letech 16. století také elitní škola na hradě v Týně nad Vltavou.³³¹ Vedle několika chlapců z rytířského rodu Čabelických ze Soutic (jež bohužel blíže identifikovat nemůžeme)³³² se zde vzdělávali asi i další šlechtici a také bohatí měšťané – například příslušník zámožné českobudějovické rodiny, pozdější šlechtický vychovatel a známý humanista Jan Matyáš ze Sudetu.³³³ Školu sledovaného typu založil o přibližně 40 let později na svém hradě Týřově roku 1612 i Jindřich Jakub Tejřovský z Enzidle.³³⁴ Z pražské utrakvistické univerzity byl na ní

---

³³⁰ K novobydžovské zámecké škole viz *RHB I*, s. 389; *RHB V*, s. 429. K Hynkovi Brtnickému a jeho vzdělávání srov. i s odkazy na prameny a literaturu Martin HOLÝ, *Význam vedlejších zemí České koruny pro vzdělání české a moravské šlechty v předbělohorské době*, in: Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec (ed.), *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.*, Praha 2006, s. 421.

³³¹ O ní viz *RHB III*, s. 294. K Týnu nad Vltavou, který od 15. století drželi Čabeličti ze Soutic jako zápisné zboží, viz pro sledovanou dobu A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého VII*, s. 268n.

³³² Buď šlo o mladší syny Jana Čabelického ze Soutic (†1567) a Kryzeldy Berkové z Dubé: Albrechta, Karla (†1624) a Adama (†1611), nebo spíše o jejich potomky, resp. děti jejich nejstaršího bratra Prokopa. Jistoty zde těžko nabudeme, neboť nemůžeme přesně časově vymezit ani existenci zámecké školy v Týnu nad Vltavou, ani neznáme data narození synů Jana Čabelického. V době, o níž nám jde, byl držitelem hradu již Janův syn Prokop, který ve sledovanou dobu měl mj. syna Ferdinanda. Už A. Sedláček navíc konstatoval genealogické nejasnosti u tohoto rodu v 16. a na poč. 17. století. Viz alespoň Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském a rozmnožení jeho ...*, s. 1. s. d., s. 225nn. (Knihovna HU AV ČR, sign. D 312); August SEDLÁČEK, *Čabelický ze Soutic*, in: OSN V, s. 848.

³³³ K Janovi Matyášovi viz *RHB III*, s. 294nn. Matyášův medailonek je obsažen i v příloze disertace.

³³⁴ K tomuto rodu viz August SEDLÁČEK, *Tejřovský z Enzidle*, in: OSN XXV, s. 154. O hradu Týřovu i jeho držitelům viz TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze Království českého VIII*, s. 67nn. Zvláště je, že Sedláček tvrdí, že od konce 16. století nebyl Týřov již obýván. Na druhou stranu Bohuslav Balbín jej považoval za obydlený ještě ve druhé polovině 17. století: Bohuslaus BALBINUS, *Liber III. decadis I. Miscellaneorum historicorum regni Bohemiae topographicus et chorographicus ...*, Pragae Typis Georgij Czernoch 1681, s. 86 (Knihovna HÚ AV ČR, sign. E 30).

za učitele poslán bakalář Jaroslav Richter Jaroměřický.³³⁵ Bohužel konkrétní urozené žáky této školy, ani charakter zdejší výuky neznáme.³³⁶

Všem nám známým zámeckým školám 16. a prvních dvou desetiletí 17. století je společné, že byly zakládány příslušníky vyšších stavů v Čechách a na Moravě a určeny pravděpodobně primárně jejich potomkům, i když jak již bylo řečeno, žakovskou skladbu povětšinou nejsme schopni detailně rekonstruovat, čili jednoznačně toto konstatovat nelze. Výchova v těchto školách měla v podstatě spíše domácí charakter, i když nedostatek pramenných zmínek nám mnohdy neumožňuje učinit si o nich (jejich učitelích, obsahu výuky apod.) přesnější představu.

Pravděpodobně nejvyšší úroveň – srovnatelnou zřejmě již s vyššími třídami partikulárních vzdělávacích institucí – měla škola na Hasištejně. S výukou latiny – podobně jako v nižších třídách latinských městských škol – začínaly ovšem i ty z nich, jež zřejmě úrovně hasištejnské školy nedosahovaly (například na českokrumlovském sídle Rožmberků). Některé ze škol na šlechtických sídlech měly asi jen přípravný charakter, ne nepodobný tzv. abecedárním třídám v městském i církevním školství (k tomu podrobně viz další kapitola).

Při posuzování uvedeného typu škol je třeba mít neustále na paměti, že každá z nich měla specifický důvod vzniku, jež ovlivňoval i její charakter, žádný jednotný „mustr“ pro takové fundace pochopitelně neexistoval. Pokud jde o oblibu této formy vzdělávání u šlechty, nelze ji – jak již bylo výše zmíněno – vzhledem k malému množství dochovaných pramenů jednoznačně zhodnotit. Zdá se však, že pro šlechtu představovala pouze jednu z mnoha nabízejících se možností, které byly navíc nezřídka v průběhu času při výchově a vzdělávání jednoho šlechtice různě kombinovány.

III. 3. Obsah soukromé preceptorské výuky

Co se týče vztahu individuálního a kolektivního vyučování na šlechtických sídlech co do obsahu vzdělávání, je možné v zásadě říci, že preceptorova výuka měla podobný charakter, ať již byla určena v soukromí šlechtické domácnosti jednomu urozensci, či více dětem v zámecké škole. Bylo zapotřebí především naučit se čtení a psaní, případně se v něm zdokonalit.

---

³³⁵ K Richterovi srov. jeho stručný medailon v *RHB IV*, s. 321.

³³⁶ *Acta collegii Carolini*, Archiv UK, sign. A 13b, s. 176 (dopis z 12. 10. 1612); Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 162; *RHB III*, s. 321.

Některé děti to zvládly již velmi brzy, kolem sedmi let, jiné až později. Rodiče i děti samy byli na tuto dovednost pyšní a rádi se s ní chlubili.

Sedmiletý Adam II. z Hradce (1549-1596) se dokonce vsadil s panem Vranovským,³³⁷ kdo napíše Jáchymovi z Hradce úhlednější dopis. Dne 29. února 1556 informoval malý Adam svého otce o této sázce následovně: „a protož Vaší Millosjti svou rukou piši, abyste ráčili věděti, že se pilně učim a piše se panem Vranovským o základ, kdo lípe Vaší Millosjti napíše“. Jeho zákovské písmo bylo vskutku krasopisné, a aby jeho dopis vypadal lépe, psal jej na předlinkovaný papír.³³⁸

Podobnou radost z nově nabyté dovednosti psaní měl poslední mužský příslušník svého rodu Čeněk z Lipé (†1682), syn Pertolda Bohobuda z Lipé (1589-1643) a Marie Zárubové z Hustiřan,³³⁹ jenž se tím na jaře 1634 pochlubil Kateřině Žerotínské z Valdštejna, manželce Karla st. ze Žerotína, která ho za to pochválila.³⁴⁰

Další složkou výuky bylo zvládnutí alespoň základů některého cizího jazyka. Přednost byla dávana především latině a němčině. Naučit se latinu bylo i pro šlechtu nezbytnou podmínkou pro získání hlubšího vzdělání, neboť ve sledované době – ovšem i dlouho poté – probíhala výuka v latině jak na všech typech latinských partikulárních škol doma i v cizině (soukromých, městských i církevních), tak také na akademiích a univerzitách v Čechách, na Moravě i v zahraničí. Mnozí z potomků české a moravské nobility se během svého vzdělávacího a výchovného procesu skutečně uhlazenému latinskému slohu naučili. Dokazují to jak svědectví současníků (ve své korespondenci chválil vynikající latinský sloh některých šlechticů například Karel starší ze Žerotína),³⁴¹ tak především jejich vlastní literární

---

³³⁷ Snad šlo o Jaroslava Vranovského z Valdeka. Tento rod je ovšem minimálně známý. Ani v Paprockého pracích ani například v OSN nemá své heslo.

³³⁸ SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 367, sign. II C 2, kart. 6. Dopis vydali v příloze ke své studii také V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (ed.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 195n. Na základě čeho usoudili tito editoři, že v předchozí poznámce zmíněný Vranovský byl vychovatelem Adama II. z Hradce (srov. tamtéž, s. 157 a 195) mi není jasné; že by se preceptor sázel se svým žákem, kdo lépe napíše dopis se mi zdá přinejmenším neobvyklé.

³³⁹ August SEDLÁČEK, *z Lipého*, in: OSN XVI, s. 69.

³⁴⁰ Srov. list Kateřiny ze Žerotína Čeněkovi z Lipé z 16. května 1634 – František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna II. Dopisy z roku 1634 a 1635*, Praha 1895, s. 95.

³⁴¹ Viz například Karlovo hodnocení latinského slohu Jaroslava ze Smiřic, který tehdy pobýval na kavalířské cestě, v dopise ze 4. 9. 1605. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 256n. V českém překladu viz též N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 196nn. Na druhou stranu, pokud u šlechtických chlapců, o jejichž vzdělávání pro-

dílo: vedle korespondence, jež k jejich písemnému odkazu pochopitelně také patří, zejména některé šlechtické deníky (uvedme alespoň objemný latinský deník Zdeňka Brtnického z Valdštejna).³⁴²

O tom, že si česká šlechta již na počátku 16. století byla dobře vědoma významu znalosti cizích jazyků, svědčí například přání Ludvíka z Pernštejna, aby byl naučen dvěma jazykům (němčině a latině). Dodává ještě: „*Tak mi se vidí ..., že mi se to do mé smrti bude hoditi*“.³⁴³ Zdá se, že v průběhu předbělohorské doby se ve šlechtických kruzích (a pochopitelně i mimo ně)³⁴⁴ povědomí o potřebnosti a reálné využitelnosti znalosti cizích jazyků (ne jen povrchní, nýbrž skutečně již umožňující mluvenou i psanou komunikaci v daném jazyku) dále prohlubovalo.

Tuto tendenci lze pravděpodobně dát do souvislosti s rostoucím významem humanistického vzdělání šlechty vůbec, její zvyšující se zahraniční mobilitou zapříčiněnou různými důvody, dále více či méně úspěšnými pokusy středoevropských Habsburků o integraci jimi ovládaných zemí, změnami ve sňatkové politice české a moravské nobility, určité kosmopolitizaci domácí stavovské společnosti zejména v posledních desetiletích předbělohorské doby a také s procesem, které moderní bádání označuje jako konfesionalizaci. I když se v současnosti vedou diskuse o použitelnosti tohoto v zásadě německého badatelského konceptu při výzkumu některých aspektů dějin 16. a 17. století, domnívám se, že je při bádání o vzdělanostních dějinách šlechty přinejmenším v omezené míře aplikovatelný.³⁴⁵

---

jevoval zájem, shledal v latinském i jinojazyčném slohu nedostatky, neopomněl jim (případně jejich preceptorům či hofmistrům) je vytknout. Bylo tomu tak například u Karla ml. ze Žerotína (podrobněji k tomu v textu V. kapitoly).

³⁴² Viz pozn. 512.

³⁴³ P. VOREL, *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna*, s. 32.

³⁴⁴ K tomu srov. například pozoruhodnou studentskou řeč pronesenou nedlouho před vypuknutím stavovského povstání na půdě karolinské akademie: Nicolaus PAULINUS KOZOGIDENUS, *Oratio de linguarum diversitate, ingentique earundem utilitate. Habita in collegio Caroli IV. ... die ... 21. Maii Anno assertae salutis 1616*, Pragae typis Pauli Sessii 1616 (užit exemplář NK ČR Praha, sign. 46 F 13, přív. 6).

³⁴⁵ Literatura ke konceptu konfesionalizace, s nímž přišlo s oporou ve starší literatuře (zejména práce berlínského rodáka Ernsta Waltera Zeedena) na přelomu 70. let a 80. let 20. století německé bádání (Wolfgang Reinhard, Heinz Schilling), je již dnes velmi bohatá. Srov. k tomu alespoň: Ernst Walter ZEEDEEN, *Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, HZ 185, 1958, s. 249-299; Wolfgang REINHARD, *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*, in: *Týž, Bekenntnis und Geschichte. Die Confessio Augustana im Zusammenhang* (= Schriften der Philosophischen Fakultät der Universität Augsburg 20), München 1981, s. 165-189; Winfried EBERHARD, *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530*, München – Wien 1981; Ernst Walter ZEEDEEN, *Konfessionsbildung, Studien zur*

Takový koncept lze poměrně dobře užít například při vysvětlení jednoho z podstatných aspektů zintenzivňujících se kontaktů české (nejen stavovské) společnosti se zahraničními souvěrci či osobami „blízké“ víry, při nichž se postupně začaly uplatňovat i do té doby poměrně málo frekventované jazyky, jako například francouzština, jejíž dobrou znalost v prostředí české a moravské šlechty i v posledních třech desetiletích předbělohorské doby (natož dříve) však nelze přeceňovat, i když u některých šlechticů je dobře doložená. Šlo pochopitelně především o ty urozence, kteří dlouhodobě pobývali ve většinově frankofonním milieu.³⁴⁶

Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform, Stuttgart 1985; Heinz SCHILLING (ed.), *Die Reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der "Zweiten Reformation"*, Gütersloh 1986; Heinz SCHILLING, *Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620*, HZ 246, 1988, s. 1-45; Harm KLUETING, *Das Konfessionelle Zeitalter 1525-1648*, Stuttgart 1989; Hans-Christoph RUBLACK (ed.), *Die Lutherische Konfessionalisierung*, Gütersloh 1992; Heinrich Richard SCHMIDT, *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*, München 1992; Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING (ed.), *Die katholische Konfessionalisierung*, Münster 1995; Joachim BAHLCHE – Arno STROHMEYER (ed.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999; Stefan EHRENPRESIS – Ute LOTZ-HEUMANN, *Reformation und konfessionelles Zeitalter*, Darmstadt 2002; Anna OHLIDAL, "Konfessionalisierung": Ein historisches Paradigma auf dem Weg von der Sozialgeschichte zur Kulturwissenschaft?, *Acta Comeniana* 15-16 (39-40), 2002, s. 327-342; Harm KLUETING, "Zweite Reformation" – Konfessionsbildung – Konfessionalisierung. Zwanzig Jahre Kontroversen und Ergebnisse nach zwanzig Jahren, HZ 277, 2003, s. 309-341; Heinz SCHILLING, *Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel*, Münster – München – Berlin 2003; Ondřej JAKUBEC, "Sebekonfesionalizace" a manifestace katolicismu jako projev utváření konfesní uniformity na předbělohorské Moravě, *AUPO Historica* 31, 2003, s. 101-114; Anna OHLIDAL, „Konfessionalisierung“ – ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen, *Studia Rudolphina* 3, 2003, s. 19-28; Stefan PLAGGENBORG, *Konfessionalisierung in Osteuropa im 17. Jahrhundert. Zur Reichweite eines Forschungskonzeptes*, *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder* 44, 2003, č. 1, s. 3-28. O další literatuře k tématu informuje též nejnovější studie Antona Schindlinga: TÝŽ, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, *ČČH* 106, 2008, č. 1, s. 80-108. K teorii konfesionalizace viz i <http://de.wikipedia.org/wiki/Konfessionalisierung>. Použitelnost konceptu konfesionalizace například při výzkumu vzdělanostních dějin je v současnosti některými badateli relativizována (viz kupříkladu: Matthias ASCHE, *Humanistische Distanz gegenüber dem "Konfessionalisierungsparadigma". Kritische Bemerkungen aus der Sicht der deutschen Bildungs- und Universitätsgeschichte*, *Jahrbuch für Historische Bildungsforschung* 7, 2001, s. 261-282

³⁴⁶ Poměrně značné množství šlechticů z Čech a Moravy pobývalo v průběhu své výchovy a vzdělávání (ať již na partikulárních školách v zahraničí, tak také během kavalírských cest: k tomu viz V. a VII. kapitola) v prostředí, kde se mluvilo francouzsky. I přesto, že školy zde byly latinské (latina byla ostatně komunikačním jazykem jak na partikulárních školách, tak soudobých akademiích/univerzitách), měli takoví urozenci jistě řadu příležitostí se alespoň základy takového jazyka naučit. Některé konkrétní příklady takové výuky známe (zejména pro Štrasburk a Ženevu, blíže viz opět v V. a VII. kapitole; takové případy známe ale i pro samotnou Francii /tak například v Paříži se s francouzštinou i

V úvahu je pochopitelně nutné vzít i dobové módní trendy v kulturní orientaci, jejíž součástí byla kromě již zmíněné francouzštiny (zvláště mezi nekatolickou šlechtou stýkající se s francouzskými hugenoty, francouzsky hovořícími švýcarskými i jinými kalvinisty) i výuka některých dalších jazyků (španělštiny, italštiny). Jejich zvládnutí však přinejmenším zčásti překračovalo reálnou upotřebitelnost těchto románských jazyků v českém prostředí sledované doby.³⁴⁷ Tím pochopitelně není řečeno, že by jejich znalost byla úplně bez užitku, ten byl ale v předbělohorské době obecně výrazně menší než například u latiny³⁴⁸ či němčiny, v souvislosti s výše naznačenými proměnami české stavovské společnosti ovšem také doznal změn (zvláště od druhé poloviny 16. století) a zdá se, že postupně narůstal, podobně jako to lze pozorovat (zejména od konce 16. století) u již uvedené francouzštiny.

---

francouzskou literaturou seznamoval již v 60. letech 16. století Julius Šlik. K tomu srov. alespoň Dana MARTÍNKOVÁ (ed.), *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*, Praha 1975, s. 160. K tomuto chlapci i jeho dvěma vychovatelům viz blíže v VII. kapitole této práce.

³⁴⁷ Za jazyk sice krásný, ale pouze omezeně upotřebitelný označil ze současníků španělštinu například Karel st. ze Žerotína v dopise z 20. října 1605 adresovaném Zdeňkovi z Roupova, který se tehdy věnoval studiu této cizí řeči. Doporučil mu nezanedbávat ve prospěch španělštiny jiné jazyky, zejména latinu, základ všech jazyků i věd. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 260. Zajímavý je i soudobý názor Mikuláše Albrechta z Kaménka, který kritizoval nesystémovost výuky jazyků u některých osob, zejména pak to, že se někteří lidé učí nejprve francouzsky a italsky, aniž se předtím naučí pořádně němčinu a latinu. K tomu srov. jeho *Intimatio paedagogii academici, trilinguis, trivii ...*, Pragae typis haeredis M. Danielis Adami a Veleslavina 1612, fol. 4r (užit exemplář NK ČR Praha, sign. 45 A 11, přív. 8). Upozornil na to již Zikmund Winter. Srov. TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 94. K uvedenému spisu Mikuláše Albrechta z Kaménka viz též *RHB I*, s. 65. K jeho osobě srov. pak též pozn. 887.

³⁴⁸ Projít soudobým systémem školství nebylo bez latiny myslitelné. Ovšem jinak, například při kariéře v zemských úřadech bylo i ke konci sledované doby možné obejít se bez znalosti tohoto jazyka. Jedním z českých šlechticů, který „*nebyl schopen poradit [si] ani s jednoduchými latinskými spojeními a sám tuto skutečnost přiznával*“ byl například Adam ml. z Valdštejna – k tomu viz Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (ed.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997, s. 30 (odtud je i uvedený citát). I přesto dosáhl vynikající politické kariéry (od 90. let postupoval v různých funkcích u dvora Rudolfa II., 1608-1611 byl nejvyšším sudím, poté nejvyšším hofmistrem a od roku 1627 do smrti v roce 1638 nejvyšším purkrabím), důležitější byla totiž jiná kritéria (k vlivu jazykových znalostí na průběh šlechtických kariér viz dále v textu). K Adamovi ml. z Valdštejna srov. úvod edice jeho deníku: tamtéž, s. 9-36. Viz též A. SEDLÁČEK, *z Valdštejna*, in: OSN XXVI, s. 340. Viz také Marie KOLDINSKÁ, „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*, DaS 17, 1995, č. 3, s. 22-26; TÁŽ, *Svět Adama mladšího z Valdštejna optikou jeho deníků. Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata*, FHB 18, 1997, s. 121-142; Petr MAŤA, *Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama ml. z Valdštejna po Bílé hoře*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé*, Brno 1999, s. 479-488.

Individuálně – jak v málo početné skupině některých českých a moravských šlechtických rodů (respektive spíše jejich jednotlivých členů) předbělohorské doby, jež se spříznily se španělskou či italskou šlechtou (viz například rodiny Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara a jejich potomků), tak i u osob dlouhodobě pobývajících například v Itálii (nejen, i když asi převážně v rámci kavalírských cest) – mohl být však význam znalosti španělštiny či italštiny výrazně vyšší. Do značné míry výjimečný je pak případ českého manželského páru Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny z Pernštejna, u něhož jedním z hlavních komunikačních jazyků byla právě španělština.³⁴⁹

U některých českých a moravských šlechticů (nebylo jich však zřejmě mnoho) máme zejména díky jejich korespondenci doloženu poměrně dobrou znalost italštiny (Karel st. ze Žerotína, Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, Jiří Zikmund Praksický ze Zástřizl,³⁵⁰ Jindřich Michal Hýzle z Chodů³⁵¹ ad.),³⁵² danou jak systematickou výukou v domácím prostředí doloženou například u pázat Karla st. ze Žerotína (k tomu viz VI. kapitola) či také v některých jiných případech,³⁵³ tak také dlouhodobými pobyty v Itálii (během nichž si někteří šlechtici najímali speciální učitele tohoto jazyka či si zde mohli zdokonalovat své již předtím získané znalosti, podrobněji viz VII. kapitola). Například Karel st. ze Žerotína italský jazyk (méně již francouzský)³⁵⁴ hojně užíval v písemném styku (často s Neitaly, nezřídka s českými či morav-

---

³⁴⁹ Zásadní význam zde má nová edice a jí předcházející rozsáhlá studie Pavla Marka: TÝŽ (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století B/1).

³⁵⁰ K těm dvěma předchozím viz další poznámky, o přinejmenším slušné znalosti italštiny Jiřího Zikmunda Praksického ze Zástřizl svědčí například jeho italský dopis vdově po Theodoru Bezovi (Catherine del Piano) z 19. prosince 1605: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 355n.

³⁵¹ Viz pozn. 1844.

³⁵² I přesto, že v českém a moravském šlechtickém prostředí nalezneme některé šlechtice, kteří se prokazatelně uměli vyjadřovat více či méně plyně italsky, nejsem si jistý, zda není poněkud nadnesená teze Petra Matě, že kolem roku 1600 již významná část aristokracie mluvila plyně italsky. Srov. TÝŽ, *Svět české aristokracie*, s. 310.

³⁵³ Například Viléma z Valdštejna měl v 80. letech 16. století na zámku Branná vyučovat jeho preceptor Adam Černý z Vnoře právě italštině. Viz A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a turze Království českého V*, s. 241. Další literaturu a prameny stejně jako i podrobnější informace o tomto preceptorovi přináší jeho biogram v příloze disertace.

³⁵⁴ Přesto i takové doklady nalezneme. Například 15. října 1602 nabídl ve svém dopise Karel st. ze Žerotína Zdeňkovi z Roupova dopisování v cizích jazycích, aby se mohl procvičit. Tento dopis je ve francouzštině. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 198.

skými urozcenci pobývajícími na kavalírských cestách v zahraničí, například s Vilémem Slavatou), což ovšem bylo spíše výrazem určité módní vlny a jeho osobní touhy procvičovat sebe i jiné v této řeči než odrazem aktuální reálné potřeby.³⁵⁵ I když Žerotín sám považoval znalost italštiny za vhodnou.³⁵⁶

Další evropské živé jazyky, jako například angličtinu, česká a moravská šlechta předbělohorské doby prakticky neznala a neužívala, alespoň pro to nemáme doklady. Urozcenci z českých zemí sice v nevelké míře na britské ostrovy zajížděli (o čemž bude pojednáno v kapitole o kavalírských cestách /VII./), dorozumívali se zde však převážně jinými jazyky: například na královském dvoře či v akademickém prostředí anglických univerzit zřejmě dobře vystačili s latinou či s francouzštinou (případně s italštinou).³⁵⁷ Ani takový zcestovalý vzdělanec, jakým byl Karel st. ze Žerotína, anglicky neuměl,³⁵⁸ a to i přesto, že na britských ostrovech sám nějakou dobu na jaře a na počátku léta roku 1587 pobýval. Zřejmě se zde také dorozumíval jinými jazyky.³⁵⁹

Z neživých jazyků lze dále zmínit ještě řečtinu (znalost hebrejštiny byla u nás vůbec velmi malá, natož ve šlechtické obci),³⁶⁰ s níž se občas během svého studia na latinských školách a na soudobých akademiích či univerzitách setkaly i urozené osoby. Víme například o studiu tohoto jazyka, které ve Štrasburku a v Basileji absolvoval Karel ml. ze Žerotína.³⁶¹ Šlo

---

³⁵⁵ Viz například Žerotínovy dopisy z 15. dubna 1598, 3. května 1598, 26. ledna 1599 či ze 4. dubna 1600 Vilémovi Slavatovi (F. DVORSKÝ /ed./, *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 70nn.; 74n., 110n., 139n.; v českém překladu vydala poslední tři dopisy Noemi Rejchrtová: TÁŽ /ed./, *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, s. 91n.; 98nn., 122n.) či jeho italský list bratru Janu Divišovi z 15. listopadu 1591: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 26n.

³⁵⁶ Srov. například Žerotínův dopis Zdeňkovi Brtnickému z Valdštejna z 13. dubna 1599: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 136.

³⁵⁷ Například Jindřich Michal Hýzrle z Chodů užil při své audienci u anglického krále Jakuba I. Stuarta italštinu: viz M. HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 až 1608*, s. 63. K cestám české a moravské šlechty na britské ostrovy v 16. a v prvních desetiletích 17. století srov. též speciální studii stejného autora: TÝŽ, *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of British Isles (1550-1620)*, in: Edita Ivaničková – Eva Kowalská (ed.), *Inventing each other. Anglo-Saxon World and Central Europe in Early Modern Times*, v tisku.

³⁵⁸ K tomu srov. jeho dopis Filibertovi du Bois, Přerov 25. února 1606: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 274.

³⁵⁹ K pobytu Karla st. ze Žerotína v Anglii srov. dosud nejobsáhleji: O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 256 a 258n.

³⁶⁰ K tomu srov. alespoň speciální práci: Karel BERÁNEK, *Orientalistik an der Prager Universität*, Praha 1967.

³⁶¹ F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 160, 212. V dochované korespondenci Karla ml. ze Žerotína lze nalézt jím užité krátké řecky psané pasáže. Srov. např.

však s velkou pravděpodobností pouze o základní znalosti řečtiny (hlavně řecké gramatiky) a navíc jen u velmi malého množství jazykově mimořádně vzdělaných šlechticů (například Václava Budovce z Budova, Karla st. ze Žerotína či Zdeňka Brtnického z Valdštejna).³⁶²

Vraťme se ale ještě zpět k německému jazyku, jehož dobrá znalost byla po celou sledovanou dobu užitečná (někdy dokonce nutná) zejména pro ty šlechtice, kteří chtěli uspět v různých funkcích panovnického dvora (či dvorů dalších Habsburků), postupně se byrokratizujícího aparátu centrálních monarchických úřadů, v armádě i jinde. Šlechtici si to sami dobře uvědomovali, což byl mimo jiné také jeden z důvodů, proč někteří z těch,

---

jeho dopis Janu Jakubovi Grynaeovi ze 17. ledna 1599 poslaný ze Štrasburku – L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 240.

³⁶² U obou prvních to dokládají – podobně jako u Karla ml. ze Žerotína – mj. některé jejich listy, v nichž jsou obsaženy alespoň krátké řecké pasáže: u Karla st. ze Žerotína například v dopisech Janu Kratonovi z 15. března 1581 (L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ /ed./, *František Hrubý. Etudiants*, s. 129n.), J. J. Grynaeovi z 18. července 1603 či 30. října 1609 – F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 213, 453. Pro Václava Budovce z Budova viz například jeho dopis Davidu Chytraeovi z 24. června 1579 či 4. července 1580 – Julius GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579-1619*, Praha 1908, s. 3, 11 – či téhož pisatele J. J. Grynaeovi z 18. července 1605, 17. ledna 1606 či 22. listopadu 1607 (tamtéž, s. 34, 40, 56) nebo Jáchymu Ondřeji Šlikovi (18. září 1608, tamtéž, s. 70, 73). Další podobných příkladů je celá řada. Nebudeme na ně již jednotlivě odkazovat. Žerotín byl asi spíš výjimečně i recipientem řecky psaných dopisů (srov. například dopis basilejského lékaře a profesora řečtiny Jakoba Zwingera asi z roku 1601: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 106), i v dopisech Budovcovi se pak vyskytují kratší pasáže řeckého textu – J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579-1619*, s. 20n., 6n., 8, 10, 14. Zdali jim rozuměli a pokud ano, tak do jaké míry, však nedokážeme posoudit. U Zdeňka Brtnického z Valdštejna také tu a tam nalezneme řecká slova v jeho deníku (o něm viz pozn. 512). Při posuzování úrovně znalosti řečtiny i dle jiných pramenů je zapotřebí být opatrný, neboť v některých případech, kdy máme doloženu drobnou řeckou tvorbu či alespoň pár slov napsaných některým šlechticem, není úplně jednoznačné určení autorství. Platí to někdy i u latinských textů, na nichž se podobně jako i u řeckých, mohli podílet například šlechtičtí vychovatelé. Jedním ze šlechticů, který snad alespoň trochu ovládal řečtinu, byl Bohuchval Mikuláš z Hrádku či Václav Berka z Dubé, od nichž máme zachována řecká disticha v jednom gratulačním promočním sborníku z roku 1587, tedy z doby jejich studia v klementinské poetice: *Poematia gratulatoria in honorem ... licentiatorum, cum prid. Calend. Octob. in Caesarea Soc. Iesu Academia suprema in artibus liberalibus ac philosophia laurea ornarentur...*, Pragae 1587 (NK ČR Praha, sign. 52 C 11, přív. 11); Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 761; *RHB I*, s. 198; *RHB II*, s. 357. U některých šlechticů víme, že se v průběhu své výchovy a vzdělávání řecky učili: například Jan (narozen 1604), starší syn Ladislava Velena ze Žerotína, jehož edukace je v textu disertace vícekrát zmíněna (Vratislav, Štrasburk). Srov. O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 113. Alespoň základy řečtiny se vyučovaly ve vyšších třídách některých soukromých i veřejných (městských i církevních) partikulárních škol. Důraz na ni byl však mnohem menší než na latinu. Na akademiích a univerzitách bylo pak možno především v souvislosti s biblickými studií se v ní zdokonalit. Její dobrá znalost v předbělohorských českých zemích byla však velmi omezená. K tomu srov. alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 547nn.

jejichž mateřským jazykem byla čeština, chtěli, aby jejich synové měli preceptory, kteří by je učili i němčině.

Někteří urozenci si svou nedokonalou znalost němčiny (zejména zřejmě v písemném projevu) dobře uvědomovali. V důsledku toho například jeden z nejlépe jazykově vybavených českých a moravských šlechticů Karel st. ze Žerotína komunikal s některými osobami s německým mateřským jazykem vedle latiny ve francouzštině či italštině právě z tohoto důvodu, i když měl pro němčinu – jako i pro některé jiné jazyky – jistě zvláštního písaře (či sekretáře).³⁶³ Pro bližší představu si uveďme alespoň jeden citát z korespondence známého moravského šlechtického intelektuála, který se nalézá v jeho dopise Theobaldu Hockovi (1573 – po 1622), německém sekretáři Petra Voka z Rožmberka,³⁶⁴ z 27. října 1606: „*Puisque vous [tj. Theobald Hock, pozn. M.H.] entendez françois, cela facilitera nostre correspondance; car bien que ie soy aussí peu versé en ceste langue qu'en la vostre, si puis-ie un peu mieulx exprimer mes conceptions en l'une qu'en l'autre.*“³⁶⁵

Známe však i některé jiné případy šlechticů, kteří v průběhu své výchovy a vzdělávání pobývali po kratší či delší dobu v německojazyčném prostředí, ale později se o svém německém písemném projevu vyjadřovali negativně. Jedním z nich byl například Vojtěch z Pernštejna (1532-1561; o jeho výchově u dvou habsburských dvorů bude pojednáno v VI. kapitole.).³⁶⁶

---

³⁶³ O tom, že Karel st. ze Žerotína měl např. francouzského sekretáře, svědčí jeho dopis panu Malletovi z 14. listopadu 1606: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 290.

³⁶⁴ K Theobaldu Hockovi srov. alespoň František MAREŠ, *Německý básník Theobald Hock v službách Rožmberských*, VKČSN 13, 1904, s. 147-163, 247-263 a V. BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, s. 56nn.

³⁶⁵ Text přepsán z Dvorského edice, pravopis neupraven podle současné francouzštiny. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 287. Podobně viz také Žerotínův italský dopis Mikulášovi z Eberbachu z 28. dubna 1606, v němž se mj. omlouvá, že mu píše italsky, neboť není příliš zblhlý ve stylizaci německých dopisů: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 279, či dopis Jířimu Erasmusovi Tschernemblovi z 18. února 1609, v němž také hovoří o své nedobré znalosti německého jazyka: tamtéž, s. 417n. Němčina je v rozsáhlé korespondenci Karla st. ze Žerotína ze sledované doby (alespoň v té, jež je edičně zpřístupněna) zastoupena oproti jiným jazykům (latina, francouzština, italština) relativně málo, s osobami německé národnosti vedl moravský intelektuál korespondenci často právě v těchto třech zmíněných jazycích. Již v závěru předbělohorské doby a zvláště pak ve 20. a 30. letech 17. století však podíl němčiny v dopisech Karla st. ze Žerotína zřejmě dosti narůstal. Je dochováno několik kopiířů takové korespondence: viz Miroslav BOHÁČEK – František ČÁDA, *Žerotínské rukopisy bludovské*, SNM 1958, řada C, sv. 3, č. 3-4, s. 178, 181n.

³⁶⁶ Srov. list Vojtěch z Pernštejna Jakubu Khanovi z 24. dubna 1550, který vydal Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů*

Studujeme-li úroveň znalosti všech výše uvedených cizích jazyků u české a moravské šlechty předbělohorské doby, narážíme pochopitelně na výrazné pramenné limity. Pokud nemáme k dispozici rozsáhlejší cizojazyčné pasáže například ve šlechtické korespondenci či v různých druzích deníků, nemůžeme ji mnohdy posoudit. Navíc například u korespondence není vyloučeno, že takové pasáže mohly koncipovat či alespoň korigovat i jiné osoby než šlechtický pisatel sám (specializovaní písaři či sekretáři pro jednotlivé jazyky, šlechtičtí vychovatelé apod.). Zmínky například o výuce italského či francouzského jazyka, jež se občas objevují v různých druzích pramenů, nám mnoho nevypráví o tom, do jaké míry konkrétní šlechtic daný jazyk skutečně ovládal. Navíc i tehdy – stejně jako dnes – platilo to, že pokud se naučený jazyk pravidelně neužíval, byl zapomínán.³⁶⁷ Pochopitelně podobně jako v moderní době hrály jak při výuce cizích jazyků, tak i v otázce jejich dlouhodobého udržení na dobré komunikační úrovni, do značné míry roli individuální intelektuální předpoklady a jazykové nadání vůbec.

Je důležité uvědomit si i to, že na rozdíl od školského systému současnosti, „veřejné“ (nejen partikulární) školství v českých zemích³⁶⁸ kromě biblických či klasických jazyků a do jisté míry i němčiny³⁶⁹ vlastně dlouho

---

bratří z Pernštejna z let 1550-1551, Pardubice 1997, s. 95n., zde s. 96 (svou úroveň němčiny omlouvá tím, „*das ich des deutschen schreibenn nicht viel mein tag gethan hab.*“).

³⁶⁷ I když jsme zde pochopitelně citelně limitováni množstvím pramenů, je dosti nápadné, že někteří šlechtici (je jich celá řada, proto zde nebudu odkazovat na jednotlivé případy a jejich korespondenci, v níž se to nejmarkantněji odráží), kteří absolvovali mnohaletá studia na latinských školách a museli tudíž tento jazyk ovládat na velmi slušné úrovni, používali ve své dospělosti i při komunikaci s osobami, které jako mezinárodní dorozumivací jazyk preferovali latinu, jiného jazyka (například němčinu). Pochopitelně vedle toho, že takový jazyk nemuseli být po řadě let po skončení své výchovy a vzdělávání již schopni aktivně užívat, mohly zde hrát roli i jiné důvody. Pochopitelně to platilo i pro jiné jazyky. Hrozbu zapomenutí v dětství a mládí se naučených cizích jazyků si uvědomovali i takoví jazykově nadaní intelektuálové, jako byl například Karel st. ze Žerotína. I proto se je snažili neustále aktivně užívat, ať již v korespondenci, či i při verbální komunikaci. Pro uchování dobré znalosti francouzštiny se tento moravský šlechtic dlouhodobě snažil získat nějakou francouzsky hovořící osobu, jež by byla v jeho blízkosti a mluvila s ním v tomto jazyku: srov. například Žerotínův dopis Mark-Antonovi Lombardovi ze 6. prosince 1605: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 264. Ve stejné věci posílal Karel st. ze Žerotína list také Cesaru Lombardovi 7. května 1606: tamtéž, s. 280.

³⁶⁸ Například na některých vyšších školách v německé jazykové oblasti Svaté říše římské začaly již ve sledované době vznikat profesury živých jazyků (kupříkladu francouzštiny). Jeden z takových prvních profesorů románských jazyků (v tomto případě italštiny a francouzštiny) například na univerzitě v Marburku byl již uvedený Catharinus Dulcis, někdejší šlechtický vychovatel a autor řady spisů. K němu viz pozn. 32 a též jeho medailon v příloze disertace.

³⁶⁹ Němčinu se mohli naučit například žáci soukromé partikulární školy Matouše Kollina z Chotěřiny, o níž bude podrobně pojednáno v další kapitole. Pro takovou výuku

na pravidelnou a systematickou výuku jiných (živých) řečí v podstatě nepomýšlelo. Ta byla praktikována spíše prostřednictvím soukromého, ne vždy individuálního vzdělávání, dvorské výchovy (viz kapitola VI. na příkladu edukace pážat na dvoře Ferdinanda I.) a pochopitelně i během kavalírských (i jiných) cest. Stejně jako i dnes byly v 16. a v prvních desetiletích 17. století pro zvládnutí živých cizích jazyků nejdůležitější dlouhodobé pobyty české a moravské nobility buď v zahraničí, nebo v případě němčiny i na takových místech v Čechách, na Moravě a ve vedlejších zemích Koruny české, kde byl tento jazyk užíván.

V kontextu jazykových znalostí šlechty usedlé v Čechách a na Moravě, získaných během její výchovy a vzdělávání, jsou markantní i určité asimilační tendence v některých rodech, které se ve sledovaném období (či často již ve středověku: Krajířové z Krajku, Hardekové aj.) přistěhovaly do českých zemí (například původem z jižního Tyrolska pocházející Kolonové z Felsu či ze Španělska příšlí Tobarové) a jež se ve větší či menší míře postupně počestily.³⁷⁰ K tomuto procesu mohlo snad přispět i vzdělávání v převážně jazykově českém prostředí či prostřednictvím národnostně českých preceptorů.³⁷¹

Poslední aspekt jazykových znalostí české a moravské šlechty, který bychom chtěli zmínit, je otázka, zda takové znalosti (jejich skladba i intenzita) v 16. a v prvních desetiletích následujícího století nějakým výrazným způsobem ovlivňovaly postup šlechtických kariér ať již v zemských úřadech v českých zemích, u dvorů jednotlivých Habsburků, v armádě, či jinde.

---

byly ostatně vydávány i speciální učebnice a slovníkové práce. Jedním z jejich autorů byl například Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu. Viz alespoň TÝŽ, *Knížka v českém a německém jazyku složená, kterakby Čech německy a Němec česky čísti, psáti i mluvit učiti se měl. Ein Büchlein in Behemischer und Deutscher Sprach wie ein Behem Deutsch deßgleichen ein Deutscher Behemisch lesen schreiben und reden lernen sol*, Vytisťeno v Starém Městě Pražském u Jiřího Melantricha z Aventýnu 1577 (NK ČR Praha, sign. 65 F 1101). Tato práce se dočkala řady vydání, a to jak v 16., tak i v 17. století: v letech 1540-1641 vyšla minimálně dvanáctkrát (srov. *Knihopis* č. 3938-3949).

³⁷⁰ K tomu srov. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 145.

³⁷¹ Například Kašpar Kolona z Felsu byl vychováván na dvoře Jana Jiřího ze Švamberka spolu s jeho synem Adamem. Jiří KUBEŠ, *Švamberský dvůr v Třeboni v letech 1611/1612 až 1620*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 451. Pro druhý příklad zůstaňme u Kolonů. Simeon Partlíček (Partlicius) z Třešti byl ve druhém desetiletí 17. století vychovatelem synů po Fridrichovi Kolonovi z Felsu: Jana Jiřího, Viléma, Volfa Linharta a Kašpara), které vyučoval na Nejdku – Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 111; *RHB IV*, s. 101. K Partlíčkovi srov. i jeho medailon v příloze disertace. Zde i v textu disertace (u Thurnů, Hardeků aj.) je možno nalézt další podobné případy.

V obecné rovině se zdá, že takové „kariérní“ kritérium bylo ve sledované době mnohem méně závažné než jiné faktory: urozenost, „dobré“ sociální vazby a vlivné kontakty vůbec, přízřusobivost politice panovníka a se vzrůstající měrou zejména od konce 16. století i „správná“ konfese. V některých úřadech byla však znalost určitých jazyků (zejména pak němčiny) důležitá, jen stěží by se bez ní ve zkoumané době obešli například nejvyšší kancléři Království českého.

Obraťme nyní ještě pozornost k další složce vzdělávání jak na zámeckých školách, tak i při individuální preceptorově výuce. Tu jako její nedílnou součást tvořilo náboženství. Jak taková katecheze šlechtických chlapců na sídlech urozených konkrétně vypadala, však například na rozdíl od některých partikulárních vzdělávacích institucí (blíže k tomu viz další kapitola) nevíme. Příklad mladoboleslavské školy ukazuje, že některé ze zámeckých škol nemusely být konfesijně uniformní. Jak a zda se tomu výuka náboženství přizpůsobovala, jestli se přiklonila více k tomu či onomu vyznání (například používáním určitého katechismu některého konfesijního směru), však nelze říci. Konkrétní konfese však hrála pochopitelně vždy určitou roli, jak jsme si ukázali například u hasištejnské školy, nicméně jak silná tato úloha byla a zda lze v této věci sledovat v průběhu 100-120 let předcházejících bitvě na Bílé hoře nějaký výraznější vývoj, zejména právě ve smyslu konceptu konfesionalizace, není možné úplně jednoznačně říci.

Významu katechetické složky vyučování (zde tedy nejde jen o pouhou preferenci tak či onak konfesijně zaměřené výuky a podle toho volby určité školy, k tomu viz další kapitoly) si byli samozřejmě vědomi jak katoličtí, tak nekatoličtí šlechtici. Uveďme si alespoň jeden příklad. Velký důraz na náboženskou výchovu svého syna Václava Eusebia kladli například nejvyšší kancléř Království českého Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a jeho manželka Polyxena Pernštejnská z Lobkovic, kteří byli horlivými katolíky se španělskou kulturní orientací. Pro oba bylo velmi důležité, aby z jejich dědice vyrostl přesvědčený služebník katolické církve. Výuka náboženství jejich syna, jejíž jasné kontury však bohužel nejsou známe, v období, kdy měl soukromé preceptory, byla ještě posílena společnou návštěvou kostelů a kaplí.³⁷²

Další složku soukromé výchovy a výuky šlechticů již v době jejich domácí výuky (nejen tedy při jejich pobytech v pážecí službě u cizích dvorů či na kavalírských cestách: blíže viz VI. a VII. kapitola této práce) mohly

---

³⁷² P. MAREK, *Dětství a dospívání*, s. 71.

tvořit některé předměty z takzvaných šlechtických cvičení (o nich viz tamtéž). Užijme znovu příkladu Václava Eusebia z Lobkovic, který se podle Pavla Marka „*pod dohledem svých preceptorů ... cvičil ve střelbě z kuše, šermu a jízdě na koni*“.³⁷³ Fyzickou zdatnost dítěte – jak uvidíme později na příkladu výchovy a vzdělávání pážat u dvora Ferdinanda I. (kap. VI.) – mohly vylepšovat i míčové hry.

Při výkladu o soukromé výchově a výuce šlechty by na tomto místě bylo možné pojednat i o jedné z jejích dalších forem, kterou v 16. a na počátku 17. století představovaly kratší či delší dobu fungující soukromé školy nalézající se mimo šlechtická sídla, nejčastěji v pražských městech. Protože ale většina z těch, pro něž máme zachováno větší množství pramenů, měla charakter partikulárních škol, bude o nich pojednáno v následující kapitole. Dalším důvodem pro přesun této tematiky je i skutečnost, že ve zkoumané době je nezdárka nemožné vést přesnou dělicí čáru mezi školami soukromými a „veřejnými“ (zřízenými některou z dobových „korporací“: městem, církví apod.). Řada partikulárních škol i vyššího typu byla vlastně soukromou nadací a bylo by tedy možné o nich pojednat v této kapitole, nicméně logičtější bude charakterizovat je v kapitole o partikulárním školství (IV.), neboť se přes svůj specifickými důvody daný vznik od něj v podstatě nijak nelišily.

III. 4. Vzdělávání šlechty u profesorů pražské utrakvistické univerzity

Naopak k dalšímu typu soukromé výchovy a vzdělávání české (méně však zřejmě moravské) nobility se dostaneme již nyní. Představovala jej výuka šlechtických (ovšem také erbovních i neurozených) chlapců některými profesory pražské utrakvistické univerzity v jejich bytech (případně v dalších prostorách) v jednotlivých kolejích přináležejících jejich almae matris. Typově různých pramenů přicházejících při studiu této problematiky v úvahu je zejména v Archivu Univerzity Karlovy nemalé množství. Nicméně jejich systematická rešerše a následná analýza je vzhledem k roztroušenosti informací o této formě výchovy a vzdělávání společenských elit v nich jen stěží možná. Do značné míry je nutné spolehnout se na výsledky, jichž ve svém mnohaletém bádání dosáhl Zikmund Winter, dosud nepřekonaný (a stěží

---

³⁷³ Tamtéž, s. 70.

překonatelný) znalec pramenů k předbělohorským dějinám pražské utrakvistické univerzity a školství 16. a počátku 17. století vůbec.³⁷⁴ Toto konstatování pochopitelně neznamená zřítí se pramenné rešerše vůbec. Je však zapotřebí opřít se při ní právě o Wintra (a také výsledky bádání jiných badatelů 19. až počátku 21. století) a samozřejmě i o některé prameny, jež sice tento badatel znal, nicméně jež byly edičně zpřístupněny a více či méně podrobně též analyzovány až v pozdější době. Zejména zde mám na mysli tzv. manuál mistra Curia-Dvorského z let 1560-1582 vydaný Karlem Beránkem na počátku 80. let 20. století, který je využitelný i pro zde sledované téma (k němu viz dále v této kapitole).³⁷⁵

Ani na tomto základě bohužel nedostatek pramenných informací nemožňuje přesně charakterizovat obsah této formy výchovy a vzdělávání urozených, ale pouze stručně nastítnit její vnější kontury. V některých případech šlo snad jen o elementární výuku, jindy již více o partikulární charakter mající vyučování. Jednoznačně říci, zda převažovala první či druhá možnost, nebo zda stála taková výuka na jejich pomezí, však není možné. Proto jsme v našem výkladu zařadili tuto tematiku sem a ne do kapitoly o šlechticích na partikulárních školách.

Takovouto výchovou a vzděláváním zejména společenských elit je znám nejen již zmíněný několikanásobný rektor pražské utrakvistické univerzity mistr Martin Bacháček z Nauměřic, ale i další osoby úzce spojené s dějinami pražské nekatolické univerzity, například známí humanisté Petr Kodícil z Tulechova, autor školského řádu z roku 1586,³⁷⁶ či Marek Bydžovský z Florentina (1540-1612), autor rukopisných sborníků zachycujících

---

³⁷⁴ Takový byl i závěr několika rozhovorů s dr. Michalem Svatošem, významným znalcem pramenů ke starším dějinám UK v současné době, které jsem s ním vedl v letech 2006-2007.

³⁷⁵ Karel BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice UK v Praze v letech 1560-82. Poznámání jmen profesorův a jiných preceptorův v učení pražském z roku 1604*, Praha 1981. Zabýval se jím například Jiří PEŠEK, *Manuál rektora Curia-Dvorského: kniha záhadná*, AUC-HUCP 26/1, 1986, s. 97-108; TÝŽ, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, s. 219-226; Michal SVATOŠ, *Univerzitní studenti v manuálu mistra Curia*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zylinská (ed.), *Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992 [1993], s. 163-170; TÝŽ, *Učitelé pražských partikulárních škol v manuálu Mistra Curia*, in: Kateřina Jíšová (ed.), *V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvínovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 87-95.

³⁷⁶ František Jan ZOUBEK (ed.), *M. Petra Codicilla z Tulechova Řád školám městským v Čechách a na Moravě léta 1586 akademií pražskou vydaný*, Praha 1873; Karl WERNER, *Die Studien-Ordnung des M. Peter Codicillus von Tulechova für Böhmen, Mähren und Schlesien*, MVGD 3, 1865, s. 33-54. Dále viz pozn. 619. K Petrovi Kodícilovi srov. jeho medailon v příloze disertace.

české i evropské dějiny v letech 1562-1596,³⁷⁷ opakovaně zastávající úřady děkana artistické fakulty i rektora univerzity.³⁷⁸

Co vedlo tyto uznávané učence k tomu, že se vedle své úřední (všichni tři zastávali důležité posty: proboštví jednotlivých kolejí, děkanát artistické fakulty, rektorát utrakvistické univerzity) i učitelské činnosti na pražské utrakvistické univerzitě a různých dalších aktivit zabývali i soukromou výchovou příslušníků urozených vrstev českých zemí? Byly to výhradně materiální důvody? Nebo zde kromě nich hrály roli ještě jiné faktory? Bohužel k jednoznačnému zodpovězení těchto otázek nemáme dostatek pramenných informací, přesto lze předpokládat, že vedle finanční bonifikace vlastního příjmu (je zapotřebí vzít v úvahu nepřilíš dobré materiální zajištění profesorů zkoumané univerzity),³⁷⁹ která – jak soudil již Zikmund Winter³⁸⁰ – byla bezpochyby jedním z hlavních důvodů pro tuto jejich činnost – si všechny tři zmíněné osoby jistě uvědomovaly také možnost pozdějšího zúročení takové služby nobilitě (a také měšťanům, nezřídka z vyšších vrstev městské společnosti), ať již v různé formě zvláště (nejen) šlechtické podpory (pochopitelně ne pouze materiální) jak jim samým, tak i jejich mateřské univerzitě jako celku.

Na zahraničních nekatolických univerzitách a akademiích bylo poměrně běžné, že jejich profesori ve svých bytech poskytovali kromě výuky i ubytování a stravu urozeným i neurozeným chlapcům. Jeden důležitý faktor tam byl však odlišný od pražské utrakvistické univerzity. Například v Basi-leji či v Ženevě si takové šlechtické konvikty zřizovali profesori zdejších vyšších škol, kteří byli ženatí a měli své domy, které se pak staly konviktor-ním zázemím (k tomu v případě Johanna Jakoba Grynaea /1540-1617/³⁸¹ a Johannese Buxtorfa /1564-1629/³⁸² v Basileji a Théodora de Bèze /1519-

---

³⁷⁷ Vydal je Jaroslav KOLÁR (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina. Svět za tři českých králů*, Praha 1987.

³⁷⁸ K němu srov. alespoň Milada SVOBODOVÁ, *Bydžovský z Florentina*, in: BSČZ 8, s. 365; RHB I, s. 244nn. a J. KOLÁR (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina. Svět za tři českých králů*, Praha 1987, s. 5nn.

³⁷⁹ K tomu srov. Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, 173, 176. Zde též passim o řadě sporů finanční povahy, které vedli profesori (či bývalí profesori) s univerzitou i s jednotlivými z jejich kolejí.

³⁸⁰ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 177.

³⁸¹ K němu viz alespoň [nezn. aut.], *Grynäus Johann Jakob*, in: NDB 7, s. 241; Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Grynäus, Johann Jakob*, in: BBKL II, Sp. 376.

³⁸² SIEGFRIED, *Johannes Buxtorf*, in: ADB 3, s. 668-673; Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Buxtorf der Ältere, Johann (I.)*, in: BBKL I, Sp. 834-835 (heslo přístupné i na stránkách: http://www.bautz.de/bbkl/b/buxtorf_d_ae_j.shtml). Viz též http://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Buxtorf.

1605/³⁸³ v Ženevě blíže v kapitole o kavalírských cestách české a moravské šlechty /VII./). Hlavní tíže zajištění běžného chodu takových konviktů pak spočívala na jejich manželkách a pochopitelně i služebnictvu.

Pražská utrakvistická univerzita však až do let 1609/1610 trvala na celibátu profesorů,³⁸⁴ kteří zpravidla bydleli a stravovali se na univerzitní půdě v takzvaných mistrovských kolejích. A právě zde pak mohli nabízet výuku, ubytování i stravu nejen šlechtickým potomkům. Někdy zřejmě měli již tolik žáků, že jim vlastní kolejní byt nestačil a museli si pak zajistit další prostory.³⁸⁵ O běžný provoz (bydlení, kuchyně, otop apod.) takovýchto konviktů se na půdě karolinské akademie na rozdíl od jejich některých zahraničních období starali zřejmě sami profesori s pomocí svých famulů (většinou z řad studentů pražské utrakvistické univerzity) a dalších osob (kuchařka apod.). Zda a do jaké míry se tak dělo v rámci „standardního“ kolejního provozu regulovaného kolejním řádem, nad kterým měl nejvyšší dohled probošt dané koleje, není úplně jednoznačné. Zdá se ale, že ano. Nelze ovšem přesně říci, jestli i pro šlechtické expendenty (tento pojem je užíván právě pro chlapce bydlící a stravující se u profesorů pražské utrakvistické univerzity)³⁸⁶ platila kolejní statuta stejně jako pro ty nešlechtické,³⁸⁷ nebo měli nějaké výjimky.³⁸⁸

---

³⁸³ K němu srov. alespoň Paul Frédéric GEISENDORF, *Théodore de Bèze*, Genève 1967. S odkazy na další literatury viz též Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Beza (de Bèze), Theodor*, in: BBKL, Band I, Sp. 572-574.

³⁸⁴ Srov. alespoň Michal SVATOŠ, *Pokusy o reformu a zánik karolinské akademie*, in: týž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I*, s. 285.

³⁸⁵ Martin Bacháček z Nauměřic měl již 1584 v Karlově koleji tolik expendentů, že pro jejich výuku musel obstarat další místnost mimo svůj kolejní byt. K tomu srov. *Acta collegii Carolini*, Archiv UK, sign. A 13a, fol. 8v (z důvodu tradiční citace /například pro shodu s Wintrovými údaji/ jsme se drželi původní foliace, jež však není ideální, neboť rukopis A13a obsahuje nejprve na fol. 1-103 Akta Karlovy koleje pro rok 1583, nicméně od roku 1584 jsou folia znovu počítána od 1 až do 317; správně by měl být rukopis profoliován celý). Viz též Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 177.

³⁸⁶ V tomto smyslu pojem užíván např. Z. WINTREM, *O životě na vysokých školách*, s. 177nn., 188, 239; TÝŽ, *Děje vysokých škol*, s. 117; TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, passim.

³⁸⁷ Kolejní statuta byla závazná pro expendenty. Jejich dodržování, nezřídka jimi porušované, však bylo ze strany vedení kolejí vyžadováno. Zda přitom byl činěn nějaký rozdíl u šlechtických expendentů například ve smyslu poněkud ohleduplnějšího přístupu k nim (resp. s ohledem na jejich rodiče), však bohužel nevíme.

³⁸⁸ K systému kolejí na UK i ke studentským bursám ve středověku srov. alespoň Michal SVATOŠ, *Obecné učení (1347/48-1419)*, in: týž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I*, s. 42-58; TÝŽ, *Koleje jako základní článek středověké struktury pražské univerzity*, DP 20, 2002, s. 351-365. Pro pozdější dobu viz TÝŽ, *Kališnická univerzita*, in: týž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I*, s. 209-213 a TÝŽ, *Pokusy o reformu a zánik karolinské akademie*, in:

Poněkud problematická mohla být pro vedení dané koleje skutečnost, že spolu s urozenými chlapci se na akademické půdě mohly ubytovávat i další osoby: totiž jejich preceptoři či služebníci (famulové). Bylo tomu tak například u Johanna Linigia ze slezského Střelína (1566-1616), preceptora blíže neznámých pánů z Redernu v roce 1585. Tento Němec odmítal respektovat autoritu probošta Jana Adama Bystřického z Bochova, nechtěl se dát imatrikulovat (a stát se tak řádným údem univerzity), odmítal též depozici (k tomu viz dále) svých svěřenců a odrazoval od ní i jiné, nechoval se řádně u stolu, zameškával modlitby před jídlem, nedbal na kázeň zmíněných Redernů, kteří prý běhali po koleji a křičeli. Nakonec se mistři rozhodli, že Linigia dále v koleji nestrpí.³⁸⁹ Zda si pak Redernové našli jiného preceptora, či se obešli bez něj, nevíme. Linigius byl později rektorem městské školy ve Znojmě a od 1590 knížecího gymnázia v Olešnici.³⁹⁰

Tento spor má však opět širší výpovědní hodnotu. Poukazuje totiž na další aspekt zde sledované formy výchovy a vzdělávání šlechty. Zdá se, že alespoň v některých případech měli urození chlapci i na univerzitní půdě (podobně jak o tom bude později pojednáno u partikulárních škol v českých zemích i mimo ně) vedle vlastních služebníků také své preceptory. Zda tyto osoby pouze dohlížely na jejich disciplínu v dané koleji, či též doplňovaly jejich jinak a prostřednictvím jiných lidí získávané vzdělání (k tomu viz dále v textu), ale bohužel nevíme. Na rozdíl od uvedených partikulárních škol zde totiž chybí narativní prameny šlechtických žáků či právě jejich preceptorů, které by nám tuto problematiku více osvětlily.

Výchova a vzdělávání nejen šlechtických potomků u profesorů pražské utrkvistické univerzity, jež byla spojena i s jejich ubytováním a stravováním,³⁹¹ nebyla samozřejmě bezplatná. Rodiče se obvykle při přijímání

---

tamtéž, s. 269nn. Ze starších prací srov. přinejmenším Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, passim a TÝŽ, *Děje univerzity pražské*, passim. Ke koleji Všech svatých speciálně Michal SVATOŠ, *Pražská univerzitní kolej Všech svatých*, AUC-HUCP 31, 1991, č. 1, s. 85-93. K expendentům profesorů UK v předbělohorské době nejobsáhleji Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 177nn.

³⁸⁹ K žalobě proti Johannu Linigovi (zápis je datován 30. srpna 1585), shrnuté do výše zmíněných bodů srov. *Acta collegii Carolini*, Archiv UK, sign. A 13a, fol. 63b (o foliaci zde platí totéž, co bylo řečeno v pozn. 235). Viz též Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 181.

³⁹⁰ Další podrobnosti o něm přináší jeho medailon v příloze disertace.

³⁹¹ Samozřejmě není vyloučeno, že se u profesorů UK mohli vzdělávat i ti chlapci ze šlechtických rodin, kteří měli možnost bydlet u svých rodičů, příbuzných či pánů a přátel v pražských městech (podobně jako tomu bylo například u Kollinovy partikulární školy –

svých potomků zavazovali odvádět pevně stanovený finanční obnos. Občas pak navíc vedle této pekuniární složky dále přispívali na expendenty i naturální podporou (jak různé druhy potravin, tak také dříví na otop apod.), snad zvláště tehdy, pokud byl týdenní plat nižší než obvyklý.³⁹² Jak již bylo zmíněno, bydleli s urozenými chlapci v bytech profesorů nezřídka i jejich vlastní preceptoři a služebníci (famulové), za jejichž ubytování a stravování bylo třeba také zaplatit. Pochopitelně k nákladům rodičů je pak zapotřebí přičíst i platy těmto osobám, které však zejména v důsledku špatného dochování pramenů účetní povahy nejsme ve většině případů schopni rekonstruovat.

Z konkrétních dokladů si pro ilustraci finančních aspektů zde sledované formy výchovy a vzdělávání šlechty uveďme alespoň některé. V říjnu 1602 byli kupříkladu na žádost rytíře Václava Oudrckého z Oudrče na Svršovicích a jeho manželky Doroty z Vřesovic, kteří se osobně dostavili do Karlovy koleje, přijati za expendenty mistra Martina Bacháčka z Nauměřic jejich synové Vilém a Jan. Urození rodiče měli za jejich ubytování a stravu týdně platit jednu kopu míšeňských grošů.³⁹³

Vilém Oudrčský je na karolinské akademii doložen jako expendent ještě o řadu let později, totiž v roce 1607, kdy již ale bydlel u profesora Mikuláše Troila Hagiochorana (1571-1631), který za něj odmítal přispívat do kolejního rozpočtu. Spor s ostatními mistry a vedením koleje došel tak daleko, že uvedenému chlapci byly v Troilově bytě zabaveny jeho svršky. Jak celá pře nakonec dopadla a zda byly chlapci jeho věci vráceny, však bohužel nevíme.³⁹⁴

Pramenné informace o tomto sporu mají pro nás důležitou výpovědní hodnotu ještě v jiném smyslu. Skutečnost, že byl Vilém vychováván a vzděláván na pražské utrakvistické univerzitě ještě přibližně pět let po svém

---

viz další kapitola), a nemuseli tedy nutně využívat ubytování a stravování v mistrovských kolejích univerzity.

³⁹² 1605 se například Fridrich z Bílé s manželkou museli zavázat, že budou kupovat dříví na otop pro „habitaci“ svých synů: Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 178. K roku 1607 například víme, že za Samuela, syna Václava Přecha z Hodějova, sice otec platil méně (pod 30 míšeňských grošů), nicméně měl to vynahradit tím, že dodá ke stolu blíže neurčené množství sýra a másla. Viz tamtéž, s. 179. Další příklady takové naturální podpory (pivo, víno, kuřata, zajíci, vepřové, jehněčí či jelení maso, koroptve, kapouni, kapři, švestky) vázané zejména na některé svátky srov. tamtéž, s. 188.

³⁹³ F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 155.

³⁹⁴ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 180. K Troilovi srov. i s odkazy na další dosti početnou literaturu a také soupisem jeho děl *RHB IV*, s. 394-402.

přijetí za Bacháčkova expendentu, svědčí o tom, že tato forma výchovy a vzdělávání nemusela u šlechty představovat pouze krátkodobou edukační variantu. Je bohužel škoda, že nemáme další zprávy o Vilémově vzdělávání. Nevíme tedy, zda (případně jak a kde) pokračovalo. Lépe na tom nejsme ani u jeho mladšího bratra Jana, který je na univerzitě doložen takzvaným *Poznamenáním jmen profesorův a jiných preceptorův v učení pražském* ještě v roce 1604, a tudíž i on zde byl vzděláván delší dobu.³⁹⁵

Vraťme se ale ještě zpět k ekonomickému pozadí výchovy a vzdělávání expendentů v kolejních bytech profesorů pražské utrakvistické univerzity. Stejný – jako již svrchu zmíněný – týdenní plat měli platit i dva synové snad Matyáše Štampacha ze Štampachu přijatí za expendenty v roce 1608. Blíže neidentifikovaný služebník (famulus) chlapců se zde ubytoval s nimi za 30 míšeňských grošů týdně.³⁹⁶ Z platů expendentů museli však jednotliví profesori zřejmě odvádět určité částky jiným osobám, například proboštovi koleje (za stravu chlapců),³⁹⁷ po zřízení vzorových klasí při karolinské akademii, jež snad mohli navštěvovat i šlechtičtí žáci profesorů (k tomu viz dále), pak zřejmě i ostatním mistrům.³⁹⁸ V této souvislosti je však nutné vzít v úvahu, že v některých případech, například u Petra Kodícila z Tulechova, univerzitní mistr mající vícero šlechtických i měšťanských expendentů na výuku, byt i stravu, mohl zároveň zastávat i funkci probošta dané koleje, což mu zřejmě i ve finančním ohledu celou věc usnadňovalo.

---

³⁹⁵ Tento pramen také vydal Karel Beránek spolu s manuálem mistra Curia: TÝŽ (ed.), *Manuál rektora I*, s. 173-176. Zápis o Janovi Oudrčském k r. 1604 zde na s. 173 pod č. 5005.

³⁹⁶ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 178. Zde i další příklady.

³⁹⁷ Stravování i šlechtickým chlapcům zajišťoval právě probošt koleje, který za to měl z platů od expendentů dostávat pravidelně určitý obnos. Do jaké míry se v tom odrážela jejich sociální nadřazenost (zda tedy dostávali lepší stravu – složenou mj. i z toho, co do kuchyně dodali jejich rodiče – a jedli u zvláštních stolů), není úplně jasné. Profesori však zřejmě nezřídka s takovými platbami otáleli, z čehož vznikaly asi nepříliš řídké spory (viz např. v textu zmíněná pře Troilova). Z takových svárů, jež našly odraz v pramenech, se ovšem dozvídáme, že šlechtické expendenty měli i další (tj. nejen výše tři zmínění) profesori UK: např. Šimon Skála z Kolínce, Mikuláš Troilus Hagiochoranus ad. Srov. i s odkazy na prameny Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 180.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 179. K vzorovým třídám při pražské utrakvistické univerzitě srov. ale spon Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 88-94 a passim. Zde i o školních řádech, jimiž se řídily. Snad již Kodícilův řád z roku 1586 (viz pozn. 619) byl jimi využíván. Později byly pak pro ně vydány další řády: *Classes quinque in Academia Pragensi pro pueris et adolescentibus cujusvis conditionis ac dignitatis, domesticis et peregrinis erectae*, Pragae typis Pauli Sessii 1609, vydal v 18. století Adauctus VOIGT, *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae I*, Pragae 1775, s. 321-336. Dalším řádem byl ten, který pořídil Mikuláš Albrecht z Kaménka roku 1612. Viz pozn. 347.

O tom, že přijímání soukromých žáků bylo pro profesory výhodné, svědčí i jejich strategie užívané při takovém „náboru“. Martin Bacháček z Nauměřic se například snažil získávat expendenty z řad české šlechty i tím, že jejich rodičům zdůrazňoval větší produktivitu vzdělávání ve svém konviktu oproti jiným formám dobové (nejen) šlechtické edukace. Například roku 1604 psal nám blíže neznámému panu Vratislavovi z Mitrovic,³⁹⁹ že se u něho v bytě žáci v astronomii a matematice naučí za půl léta více než jinde (na jiných akademiích) za několik let.⁴⁰⁰

Nemáme bohužel dostatek pramenů k tomu, abychom mohli jednoznačně posoudit, zda šlo o pouhé Bacháčkovo vychloubání, nebo více či méně realitě blízké hodnocení vlastní výuky. Zmiňované dva předměty tvořily totiž jen menší část sedmera svobodných umění, navíc asi nepříliš preferovanou českou a moravskou šlechtou. Na druhé straně nám toto svědectví vypovídá o tom, že Martin Bacháček vyučoval své žáky podobným předmětům, jež se učily na partikulárních školách. Zdali tak činil u všech svých žáků, nebo přitom rozlišoval jejich věk, předchozí znalosti apod., nevíme. Stejně tak nemáme informace o tom, jak to bylo u jiných mistrů provozujících soukromou výuku na univerzitní půdě. U většiny šlechticů, o nichž víme, že takto získávali vzdělání, neznáme jejich věk. Nelze úplně vyloučit ani to, že se u profesorů karolinské akademie (respektive u jimi dále najatých osob, o tom viz níže) někteří z nich začali teprve učit číst a psát a až postupem času bylo s jejich výukou dále pokročeno, či partikulární latinské vzdělání mohli získat až jinde. Je zapotřebí uvědomit si v tomto kontextu i tu skutečnost, že s výjimkou několika případů⁴⁰¹ u většiny šlechticů vůbec nevíme, jak dlouhou dobu se na půdě pražské utrakvistické univerzity vzdělávali, ani to, jaké bylo jejich předchozí i následné vzdělávání.

---

³⁹⁹ K velmi rozvětvenému rodu Vratislavů z Mitrovic srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Vratislav z Mitrovic*, in: OSN XXVI, s. 1002-1008.

⁴⁰⁰ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 179.

⁴⁰¹ Kromě výše v textu uvedené alespoň minimální doby studia dvou Oudrčských z Oudrče je jedním z takových případů například studium Erasma (†1670), syna Václava st. Štampacha na Valči, který minimálně v roce 1604 studoval na (či při?) UK (lze ale předpokládat, že zde zůstal déle), od roku 1608 měl preceptora Václava Laurentii, s nímž a se svými bratry Jiřím a Kryštofem Adamem pak dále pokračoval ve studiu v Altdorfu (imatrikulace 27. října 1611). Srov. Wenceslaus LAURENTIUS, *Oratio ad urbem Altorfinam Noricorum, heroico contexta carmine, cui accedunt Miscellanea quaedam*, Altorfii 1611 (NK ČR Praha, sign. 50 G 64, přív. 16); F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 423; K. HRDINA, *Studenti z českých zemí*, s. 39; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 206, 219n.; *RHB III*, 142n.; *RHB V*, 189. K Václavovi Laurentii srov. též jeho medailon v příloze disertace.

V této souvislosti musíme zmínit ještě jeden aspekt. Ani na základě výsledků staršího bádání, ani po analýze zkoumaných pramenů není jasné, zda zde sledovaná forma výchovy a vzdělávání urozených měla souvislost s tzv. vzornými třídami gymnázia, které při pražské utrakvistické univerzitě fungovalo (ovšem s řadou neustávajících problémů různé, hlavně zřejmě materiální povahy) od 90. let 16. století, a pokud ano, tak jakou. Není vyloučené, že i někteří šlechtici z českých zemí, kteří získávali vzdělání na půdě karolinské akademie, jej mohli navštěvovat. S jistotou to však není možné říci, neboť žádný evidenční pramen, který by přesně zachycoval žáky této latinské partikulární školy, k dispozici nemáme. Právě proto se zde nebudeme věnovat blíže charakteru výuky na ní, i když o něm na rozdíl od žákovské struktury této školy informace máme.⁴⁰²

Vraťme se ale ještě zpět k Bacháčkově argumentaci při získávání nových expendentů do svého konviktu. Vedle výše zmíněných výhod zdůrazňoval v komunikaci s rodiči svých potenciálních soukromých žáků i to, že se u něj mohou naučit či zdokonalit se v němčině, jež byla – jak jsme již výše uvedli – pro jazykově českou domácí šlechtu důležitá. Pro tento účel si Bacháček najímal speciální učitele. Je nám například známo, že nejméně v roce 1599 vyučoval jeho soukromé žáky německému jazyku Matthias Rittershausen (Rittershusius) z Brunšviku, s největší pravděpodobností autor pozoruhodného spisu *Annales rerum europicarum* z roku 1601, o kterém však bohužel máme minimum biografických informací. Nevíme tak, co jej přivedlo do Prahy a zda zde hrály roli například dlouhodobě pěstované styky jeho pravděpodobných příbuzných (Konrad Rittershausen) s českými zeměmi, ani jaké místo v kariéře tohoto měšťana zaujímal doba výuky v Bacháčkově konviktu.⁴⁰³

---

⁴⁰² K vzorným klassím při UK i školním řádům, jimiž se řídily viz pozn. 398.

⁴⁰³ Matthias RITTERSHUSIUS BRUNSVICENSIS, *Annales rerum europicarum vertentis proximi seculi M. DC. in quatuor partes commodioris usus gratia distributi. Alls nemlich: I. Was sich in Geistlichen Politischen und Kriegssachen durch Europam, und in sonderheit in Hoch: und Nider Teutschland am Rheinstrom umb und bey Cöllen, Item in Holland, Seeland, Engelland. II. In Osterreich, Hungern, Behem, Siebenbürgen, Walachia, Moldau, und theils in der Schlesien, Polen, Preussen, und Schweden. III. In Hispania, Franckreich, Italia, Sabaudia, oder Savoia, auch an etlichen Orten in der Türckey, u. IV. Sodann sonst an unterschiedlichen Orten Teutschen Landes, besonders gedenckwürdig deß entwichenen M. DC. und dieses scheidendes M. DCI. Jars, biß auff die Fastenmeß, von Monaten zu Monaten dem neuen Calender nach wahrhafftig zugetragen hat*, Francofurti 1601. Autor tohoto spisu byl pravděpodobně příbuzným Konráda Rittershausena z Brunšviku (1560-1613), který udržoval intenzivní kontakty s českým a moravským prostředím, snad jeho bratr (viz alespoň EIFENHART, *Rittershausen, Konrad*, in: ADB 28, 698nn.; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, passim). Ke spisu Matthiase Rittershausena, zkoumanému v poslední době v rámci velkého

Šlechtičtí i měšťanští chlapci byli podobně jako u Bacháčka přijímáni za expendenty i jinými profesory: tak například již zmíněný Marek Bydžovský z Florentina měl u sebe Oldřicha a Zdeňka Malovce⁴⁰⁴ z Malovic již v roce 1575, tedy ještě před Bacháčkem (k tomu viz Tabulka č. 1. dále).⁴⁰⁵ V této souvislosti uveďme ještě jednu důležitou okolnost. Souhlas s přijetím konkrétního expendentu do bytu některého z mistrů v dané koleji museli udělit i jeho kolegové.

Více informací máme o potomcích šlechtických i měšťanských rodin, kteří byli vzděláváni u Petra Kodícila z Tulechova, jenž jim ve svém bytě v mistrovské koleji Všech svatých (jinak Andělské koleji)⁴⁰⁶ také poskytoval byt i stravu. K jejich vyučování platil – podobně jako Bacháček a zřejmě i další profesori – některého českého či německého studenta pražské utrakvistické univerzity, nebo jejího absolventa nebo osobu, jež předtím studovala na jiné vysoké škole. Několik z nich známe jmenovitě. Jako české učitele si takto například v roce 1578 najal mistra pražské univerzity Václava Posthuma (Posthumia) Bydžovského z Florentýna (†po 1616),⁴⁰⁷ či o něco později bakaláře Jana Ambrosii (Ambrože?, v této funkci je doložen minimálně v roce 1582), pozdějšího správce čáslavské latinské školy.⁴⁰⁸ Pro funkci německého učitele Kodícil získal Erasma Ulricha.⁴⁰⁹ Jaký těmto vyučujícím za jejich služby náležel plat, jaké jiné než finanční výhody moh-

---

projektu *Europabegriffe und Europavorstellungen im 17. Jahrhundert* na vídeňské univerzitě, viz <http://www.univie.ac.at/igl.geschichte/europaquellen/quellen17/rittershausen1601.htm>.

⁴⁰⁴ Podle Wintra byl Oldřich synem Zdeňka Malovce a Jan Bohuslava Malovce – Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 181. K mimořádně rozvětvenému rodu Malovců srov. August SEDLÁČEK, *Malovec*, in: OSN XVI, s. 723nn.

⁴⁰⁵ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 110; Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 181.

⁴⁰⁶ K této koleji UK srov. M. SVATOŠ, *Pražská univerzitní kolej Všech svatých*, s. 85-93.

⁴⁰⁷ Narodil se snad ve Sloupně (okr. Hradec Králové). 1565-1566 řídil po svém bratru Markovi Týnskou školu v Praze. 1566 se stal bakalářem na UK, 1570 doložen jako rektor svatojilské školy v Praze, téhož roku byl propuštěn z poddanství. 1571 studoval ve Vitemberku, později v Lipsku. 1575 zřejmě spolu s bratrem Markem nobilitován. Téhož roku doložen jako vyučující na žatecké latinské škole. 1576, kdy se stal na pražské utrakvistické univerzitě magistrem, je znovu doložen jako rektor svatojilské školy, 1577 pak působil ve svatohavelské škole. Poté, co 1578 zřejmě nepříliš dlouho působil jako český preceptor urozených dětí v Kodícilově konviktu, se téhož roku oženil a o rok později stal měšťanem Starého Města pražského. Je autorem několika latinských a latinsko-českých spisů. *Acta collegii Carolini*, Archiv UK, sign. A 13b, s. 346; *Knihopis* č. 14198; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 342, 346, 536, 783; TÝŽ, *O životě na vysokých školách*, s. 201, 362; *RHB IV*, s. 231n.

⁴⁰⁸ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 148n.; *RHB I*, s. 370.

⁴⁰⁹ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 201.

la pro ně taková výuka – někdy zřejmě souběžná s jejich vlastním studiem na univerzitě – mít, bohužel přesně nevíme. Stejně tak neznáme ani obsah jejich vyučování, ani nemůžeme říci, zda, a pokud ano, tak do jaké míry se na něm podílel sám Kodícil.

Šlechtických žáků měl Kodícil skutečně značné množství, a to z obou vyšších stavů Království českého. Pro léta 1579 a 1581 jich díky manuálu mistra Curia jmenovitě známe minimálně patnáct, z toho tři z panského stavu (viz Tabulka č. 1). Tento údaj naznačuje vysokou frekvenci urozených v Kodícilově konviktu, podle dalších zápisů v uvedeném manuálu výrazně vyšší než u jiných profesorů pražské utrakvistické univerzity. Přesná čísla ale vzhledem k nedostatku dalších pramenů nezjistíme, navíc i při analýze údajů Curiova manuálu narážíme na řadu problémů. Uvedený počet urozenců, vedle nich řada erbovníků i neerbovních měšťanů zachycených pro uvedené roky v tomto prameni totiž představuje pouze ty Kodícilovy „discentes“, kteří byli tehdy přivedeni k beánii, nejde tedy pravděpodobně o všechny jeho žáky (k rituálu beánie viz dále). Nemnoho informací máme též k charakteru výuky v Kodícilově konviktu. Nelze jednoznačně říci, zda byla převážně elementární či spíše partikulární. Vedle posledního uvedeného faktoru a také proto, že Kodícilův konvikt – stejně jako i konvikty ostatních zmíněných profesorů – fungoval v prostorách náležejících Karlově univerzitě (respektive jednotlivým z jejích kolejí), neuvádíme jej (je) v kapitole o soukromých partikulárních školách (IV. 2.), nýbrž zde.

V Kodícilově konviktu byli vedle potomků domácí šlechty a měšťanstva vychováváni občas též příslušníci zahraniční šlechty. Minimálně v roce 1577 zde takto získával vzdělání Jan Jiří, syn Kryštofa z Freysinku, rady bavorského vévody. Co vedlo jeho otce k posláni syna do Prahy ke Kodícilovi, těžko zjistíme. Snad zde – podobně jako i v jiných případech, o nichž bude pojednáno dále, mohla hrát roli skutečnost, že si zahraniční šlechta tu a tam uvědomovala možnost výhody naučení se českému jazyku. Poněkud zvláštní jsou zde navíc konfesijní souvislosti.⁴¹⁰

Šlechtici, kteří byli vzděláváni na univerzitní půdě jako expendentí jednotlivých mistrů, se spolu s neurozenými i s erbovníky podíleli také na školském divadle, podobně jako o tom bude později pojednáno v souvislosti s edukací urozených v jezuitských školských zařízeních. Díky jednomu dochovanému textu takové hry můžeme tuto skutečnost ilustrovat na kon-

---

⁴¹⁰ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 124; Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 162; TÝŽ, *O životě na vysokých školách*, s. 181; *RHB II*, s. 171.

krétním příkladě. V komedii *Raptus Judithae* mistra Jana Campana Vodňanského, jež se měla na půdě karolinské akademie hrát původně 16. srpna 1604 (později posunut termín na 24. srpna⁴¹¹ a jako místo realizace určen dům pražského purkrabí Jakuba Menšíka z Menštejna), ale jejíž provedení bylo českou dvorskou kanceláří v čele se Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic zakázáno, měli vedle neurozené většiny a několika erbovníků hrát také příslušníci nižšího šlechtického stavu Království českého: Vilém Oudrčský z Oudrče (Božena, jako i u jezuitského divadla i zde hráli chlapci také ženské role) a dále tři Štampachové ze Štampachu: totiž Erasmus (Dromo), Leonart (Linhart, bába hlídačka) a konečně Matyáš (Judita).⁴¹² Tuto hlavní roli dostal posledně jmenovaný podle Wintra proto, že „byl zajisté hezký hoch“. Šlechtické osoby a jejich role známe díky dochovanému textu hry, který s věnováním Albrechtu Janovi Smiřickému vyšel tiskem pod názvem *Bretislaus comoedia nova* u Samuela Adama z Veleslavína v roce 1614, tedy až deset let poté, co měla být školní komedie provozována.⁴¹³

V souvislosti s výchovou a vzděláváním urozených při pražské utrakvistické univerzitě je zapotřebí zmínit ještě jednu okolnost, totiž takzvanou beánii, obřad, který zde podobně jako i na jiných vysokých školách předcházela vlastní imatrikulaci.⁴¹⁴ Imatrikulace úzce spjatá kromě beánie i se zaplacením taxy (u šlechty většinou z reprezentačních důvodů vyšší než u neurozených studentů),⁴¹⁵ ještě zdaleka neznamenal skutečný počátek univerzitního studia. Ve sledované době bylo totiž obvyklé, že se jí podrobo-

---

⁴¹¹ Podle *RHB V*, s. 189 byla ale hra realizována, navíc je zde snad omylem datum 24. června. K tomu viz též poznámka č. 401.

⁴¹² K Leonartovi a Matyášovi ze Štampachu srov. i dále v textu IV. kapitoly (IV. 3. 2.).

⁴¹³ Podrobně o komedii, jejím obsahu a také o fázích sporu o její provozování, v němž se UK snažila dosáhnout mj. podpory nekatolického prezidenta české komory a zároveň hejtmana německých lén Štěpána Jiřího ze Šternberka (první funkci zastával 1603-1606, druhou 1603-1623: F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 373, 382), viz Joannes CAMPANUS VODNIANUS, *Bretislaus comoedia nova ...*, Praegae 1614 (KNM Praha, sign. 49 G 3, přív. 3); F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 223n.; Josef KRÁL, *Mistra Jana Campana Vodňanského komedie „Břetislav“*, LF 19, 1892, s. 172-181, 257-267; Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 445nn., 455n., 464; *RHB I*, s. 274. Campanovu komedii vydal i s paralelním českým překladem Josef Král. Srov. TÝŽ, *M. Jana Campana Vodňanského komedie Břetislav*, Praha 1915.

⁴¹⁴ Ze zahraniční literatury srov. k tomuto fenoménu alespoň pozoruhodnou studii Marian FÜSSEL, *Riten der Gewalt. Zur Geschichte der akademischen Deposition und des Pennalismus in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift für historische Forschung* 32, 2005, 4, s. 605-648.

⁴¹⁵ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 229.

vali studenti městských partikulárních škol, kteří se po jejím vykonání zpravidla vraceli do těchto ústavů. Beánie, které mohly nabývat surového charakteru, byly zakončovány posazením na takzvaného kozla. Tomu se pravděpodobně nevyhnuli ani šlechtičtí studenti, jak ti, kteří sem byli přivedeni z některé městské školy, tak také ti, které k provedení tohoto starobylého obřadu přivedli z řad svých expendentů někteří z již zmíněných profesorů.⁴¹⁶

I přesto, že šlechtičtí chlapci při beáníích zůstali zřejmě ušetřeni jinak běžných hrubostí, měli z ní někteří strach. Obavy Bohuslava Hodějovského z Hodějova⁴¹⁷ z tohoto rituálu mu musel jeho preceptor Jan Šentygar (ok. 1515-1554)⁴¹⁸ vyvracet.⁴¹⁹ Proč vlastně byli i šlechtici soukromě vzdělávání u profesorů karolinské akademie voděni k beánii, není úplně jasné. Zřejmě šlo – podobně jako i u žáků partikulárních škol – o to, posílit jejich vazbu na pražskou utrakvistickou univerzitu, na rozdíl od neurozených však asi disciplinární složka této vazby takovou roli nehrála. Více než tři desítky šlechtických beáníí, mezi něž nepočítáme beánie šlechtických studentů z pražských i mimopražských městských škol, jež nás v tomto kontextu zajímají méně, zachycuje již vícekrát zmíněný manuál mistra Curia.⁴²⁰

Při analýze údajů Curiova manuálu narážíme v souvislosti s tématem této části disertace na některá úskalí. Podobně jako například v dochovaných (a hojně edičně zpřístupněných) matričních zápisech zahraničních univerzit, není ani v případě manuálu mistra Curia vždy dobře možné zjistit, zda osoby zde uvedené jsou příslušníci dvou šlechtických stavů, o něž nám výhradně jde. Jsou zde totiž jak erbovníci (a to i z rodin, jež byly v průběhu času přijaty do rytířského stavu), tak také někteří příslušníci zahraničních rodů, o kterých se nám toho nepodařilo mnoho zjistit (například saského původu, jde o šest chlapců z rodin spjatých se zeměpanskými finan-

---

⁴¹⁶ K beáníím na UK viz alespoň Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 218nn.; K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 11n.; TÝŽ, *Bakaláři a mistři Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586-1620*, Praha 1988, s. 3n.; J. PEŠEK, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, s. 223.

⁴¹⁷ Syn Smila Hodějovského z Hodějova a Anežky Mitrovské z Nemyšle, a zároveň synovec známého šlechtického humanisty Jana st. Hodějovského z Hodějova, narodil se kolem 1525 a zemřel 1553 – J. JIREČEK, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 11; *RHB II*, s. 313.

⁴¹⁸ K němu viz *RHB V*, s. 264n. Srov. též jeho medailon v příloze disertace.

⁴¹⁹ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 228.

⁴²⁰ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*.

cemi a mincovnictvím).⁴²¹ Úplně přesné počty šlechtických beánů tedy nezáskáme. I přesto můžeme příslušnost k panskému a rytířskému stavu Království českého přiřadit minimálně 35 chlapcům (viz následující tabulka).

Tab. č. 1. Šlechtici z českých zemí přivedení k beánii na pražskou utrakvistickou univerzitu z jejich jednotlivých kolejí (dle manuálu mistra Curia)

Rok	Jména šlechticů	Poznámka
1566	Jan Kasalický z Kaštic, ⁴²² Konrád a Zikmund Arnošt ze Šenfeldu ⁴²³	U prvního z nich je uvedeno, že šlo o expendentu
1571	Ondřej Račín z Račina, ⁴²⁴ Karel Černín z Chudenic, ⁴²⁵ Jan Hynek Černín z Chudenic, ⁴²⁶ Hadrián a Abraham Strojeticí ze Strojetic, ⁴²⁷ Jindřich Žakavec ze Žakavy ⁴²⁸	Všichni Molesinovi žáci ⁴²⁹
1575	Oldřich Malovec z Malovic, ⁴³⁰ Jan Malovec z Malovic, ⁴³¹ Jan a Oldřich Kaleničtí z Kalenic, ⁴³² Vladislav a Jan Loubští z Lub ⁴³³	Všichni přivedeni k beánii z Karlovy koleje ⁴³⁴
1577	Václav a Rudolf Vchynští ze Vchynic, ⁴³⁵ Adam Pfeřkorn z Ottopachu, ⁴³⁶ Jan Vchynský ze Vchynic, ⁴³⁷ Bernard Konecchlumský z Konecchlumí ⁴³⁸	U posledního ze jmenovaných uvedeno, že byl přiveden k beánii z Karlovy koleje ⁴³⁹

⁴²¹ Jde o Salomonona, Davida, Gabriela a Daniela, syny Leopolda Pulchera, císařského rady „*in rationibus*“ a dále Gabriela a Tobiáše, syny Tobiáše Gebharta, panovníkova „*monetae officialis*“. Viz tamtéž, s. 141. K Tobiášovi Gebhartovi viz též Eduard FIALA, *Gebhart Tobiáš*, in: OSN IX, s. 980.

⁴²² K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 75. K tomuto nižšímu šlechtickému rodu viz alespoň Martin KOLÁŘ, *Kasalický*, in: OSN 14, s. 15nn.

⁴²³ Jde o syny Osvalda ze Šenfeldu, „*consiliarii Caesareae Maiestatis et supremi secretarii regni Boemiae*“. Viz K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 77.

⁴²⁴ Syn Ondřeje Račina z Račina. A. SEDLÁČEK, *Ráčín z Račina*, in: OSN 21, s. 18.

⁴²⁵ Syn Jakuba Černína z Chudenic na Lištanech. Martin KOLÁŘ, *Černínové z Chudenic*, in: OSN VI, s. 624.

⁴²⁶ Syn Jiřího Černína z Chudenic. Tamtéž, s. 623.

⁴²⁷ Tento i další šlechtici jsou synové Jiřího Strojetickeho ze Strojetic na Tlucné. Viz August SEDLÁČEK, *Strojetický ze Strojetic*, in: OSN XXIV, s. 265.

⁴²⁸ Syn Jana Žakavce na Jivjanech. Srov. August SEDLÁČEK, *Žakavec ze Žakavy*, in: OSN XXVII, s. 741.

⁴²⁹ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 97. K Molesinovi srov. alespoň RHB III, s. 367n. (zde i odkazy na další literaturu).

⁴³⁰ Syn Zdeňka Malovce z Malovic. K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 110.

⁴³¹ Syn Bohuslava Malovce z Malovic. Viz August SEDLÁČEK, *Malovec*, in: OSN XVI, s. 725.

⁴³² Synové Bohuslava z Kalenic. Srov. Martin KOLÁŘ, *Kalenicové z Kalenic*, in: OSN XIII, s. 785.

⁴³³ Synové Chvala Loubského z Lub. Viz August SEDLÁČEK, *Loubský z Lub*, in: OSN XVI, s. 368n.

⁴³⁴ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 110.

1579	Kryštof Berka z Dubé, ⁴⁴⁰ Jan Bohdanecký z Hodkova, ⁴⁴¹ Kašpar a Jiří Belvicové z Nostvic, ⁴⁴² Melichar Tyzl z Daltic ⁴⁴³	Všichni žáky Petra Kodícila ⁴⁴⁴
1581	Fridrich Míčán z Klinštejna, ⁴⁴⁵ Karel z Veitmile na Postoloprtech, ⁴⁴⁶ Arnošt a Jan Leskovcové z Leskova, ⁴⁴⁷ Karel Horňatecký z Dobročovic, ⁴⁴⁸ Vavřinec Kokovský z Kokovic, ⁴⁴⁹ David a Jiří Černínové z Chudenic, ⁴⁵⁰ Adam Chlum z Chlumu, ⁴⁵¹ Jan Šlovický ze Šlovic ⁴⁵²	Všichni žáky Petra Kodícila ⁴⁵³

V souvislosti se zde sledovanou formou výchovy a vzdělávání urozených je třeba uvést ještě jeden aspekt. Vzhledem k nedostatku pramenů a tím nevelkému množství informací (o charakteru výuky, místu její realizace apod.) nelze vždy vést přesnou dělicí čáru mezi některými z pražských privátních vesměs partikulárních škol (z části zřizovaných právě univerzitními

⁴³⁵ Synové karlíštejnského pukrabího Jana Vchynského. Zajímavé je, že Václav Vchynský se měl narodit v roce 1572. Pokud je rok jeho narození správný, byl by to mimořádně extrémní doklad přinejmenším rané imatrikulace (a výuky?). Chlapci by muselo tehdy jít maximálně na šestý rok. Václav i Rudolf pak od roku 1583 studovali na gymnáziu v Altdorfu. Srov. alespoň H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 223; Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004, zvláště s. 53-60 a passim.

⁴³⁶ Syn Urbana Pfefrkorna z Otopachu. A. SEDLÁČEK, *Pfefrkorn z Otopachu*, s. 663.

⁴³⁷ Podle Curiova manuálu syn Jiřího ze Vchynic: K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 124. Podle H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 223 bratr předešlých Vchynských. Viz též August SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN XIV, s. 241. Viz též genealogické tabulky v práci: A. VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, s. 300nn. a dále passim.

⁴³⁸ Podle Curiova manuálu – K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 124 – syn Hynka Vlka z Konecchlumí.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 124.

⁴⁴⁰ Jde o syna Jindřicha Berky z Dubé.

⁴⁴¹ Pravděpodobně syn Heřmana Bohdaneckého z Hodkova – Karel BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 141; August SEDLÁČEK, *Bohdanecký z Hodkova*, in: OSN IV, s. 249.

⁴⁴² Patrně šlo o syny Jiřího Belvice z Nostvic – August SEDLÁČEK, *Belvic z Nostvic*, in: OSN III, s. 713.

⁴⁴³ Podle Curiova manuálu syn Joba Tisela z Daltic na Novém Sedle: K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 141.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 141.

⁴⁴⁵ Syn člena panského stavu Čeňka Míčana z Klinštejna. Srov. A. SEDLÁČEK, *Klinštejna*, s. 394.

⁴⁴⁶ Syn Jana (Lorence) na Postoloprtech. Srov. August SEDLÁČEK, *Krabice z Veitmile*, in: OSN XIV, s. 1062.

⁴⁴⁷ Synové Jana Leskovce z Leskovce. Srov. August SEDLÁČEK, *Leskovec z Leskovce*, in: OSN XV, s. 916.

⁴⁴⁸ Podle Curiova manuálu syn Bohuslava Horňateckého z Dobročovic: K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 156.

⁴⁴⁹ Podle Curiova manuálu syn Habarta Kokovského: Tamtéž.

⁴⁵⁰ Podle Curiova manuálu synové Jana Černína z Chudenic. Tamtéž

⁴⁵¹ Syn Jana Chluma z Chlumu. Srov. August SEDLÁČEK, *Chlum z Chlumu*, in: OSN XII, s. 253.

⁴⁵² Podle Curiova manuálu syn Bohuslava Šlovického ze Šlovic. K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 156.

⁴⁵³ Tamtéž.

profesory, podrobně bude tato forma vzdělávání společenských elit osvětlena na případu Kollinovy školy v další kapitole) a soukromou výukou pražských univerzitních mistrů na půdě spadající pod univerzitní jurisdikci (viz výše zmíněné případy). Jmenujme alespoň jeden případ za všechny, jímž je soukromá výuka (určená zejména šlechtě a měšťanům) realizovaná někdy ve 40. letech 16. století rokcanským rodákem, mistrem pražské univerzity (1541) a jejím profesorem (později v městské a „státní“ správě působícím) Jakubem Srnovcem z Varvažova (†1586).⁴⁵⁴ O něm i jeho škole máme jen málo informací, jež vycházejí především z jeho spisu *Dicteria seu proverbia Bohemica* z roku 1582. Tehdy po mnoha letech vzpomínal na některé ze svých bývalých soukromých žáků. Byli mezi nimi Jindřich z Gutštejna,⁴⁵⁵ Štěpán⁴⁵⁶ a Julius⁴⁵⁷ hrabata Šlikové, Maxmilián Hasištejnský z Lobkovic,⁴⁵⁸ Jan z Roupova,⁴⁵⁹ Jindřich ze Štampachu⁴⁶⁰ ad.⁴⁶¹

Charakteristikou podoby výchovy a vzdělávání české šlechty při pražské utrakvistické univerzitě jsme se dostali na pomezí další kapitoly, jež bude věnována edukaci urozených na více či méně „veřejných“ partikulárních školách, jež byly zřízeny či financovány především některou z dobových společenských korporací, určitou církví, městem, početnější skupinou šlechticů apod. Důležité zde je, že šlo ve všech případech o tzv. partikulární školy, které vedle elementární výuky v takzvaných abecedárních třídách poskyto-

---

⁴⁵⁴ Jeho medailon viz *RHB* V, s. 156nn. Vedle funkcí v městské radě (konšel, primas), byl více než dvacet let (od 1562) radou nad apelacemi. Už 1549 byl nobilitován (přídomek „z Varvažova“) a 1580 konečně povýšen do rytířského stavu.

⁴⁵⁵ Blíže neurčený příslušník panského rodu z Gutštejna. Jeho identifikaci stěžuje jak to, že nevíme, kdy školu navštěvoval, tak i výskyt více Jindřichů v rodě v době, jež by připadala v úvahu. Ke Gutštejnům viz alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 324n.; Martin KOLÁŘ, z *Gutštejna*, in: OSN X, s. 639nn.

⁴⁵⁶ Zřejmě syn Lorence Šlika. August SEDLÁČEK, *Šlik z Pasounu a Holiče*, in: OSN XXIV, s. 677.

⁴⁵⁷ Snad jde o syna Jáchyma Šlika a Lukrécie ze Salmu, který 1564 studoval v Orléansu a 1575 zemřel. Tamtéž, s. 676. Viz též pozn. 1869.

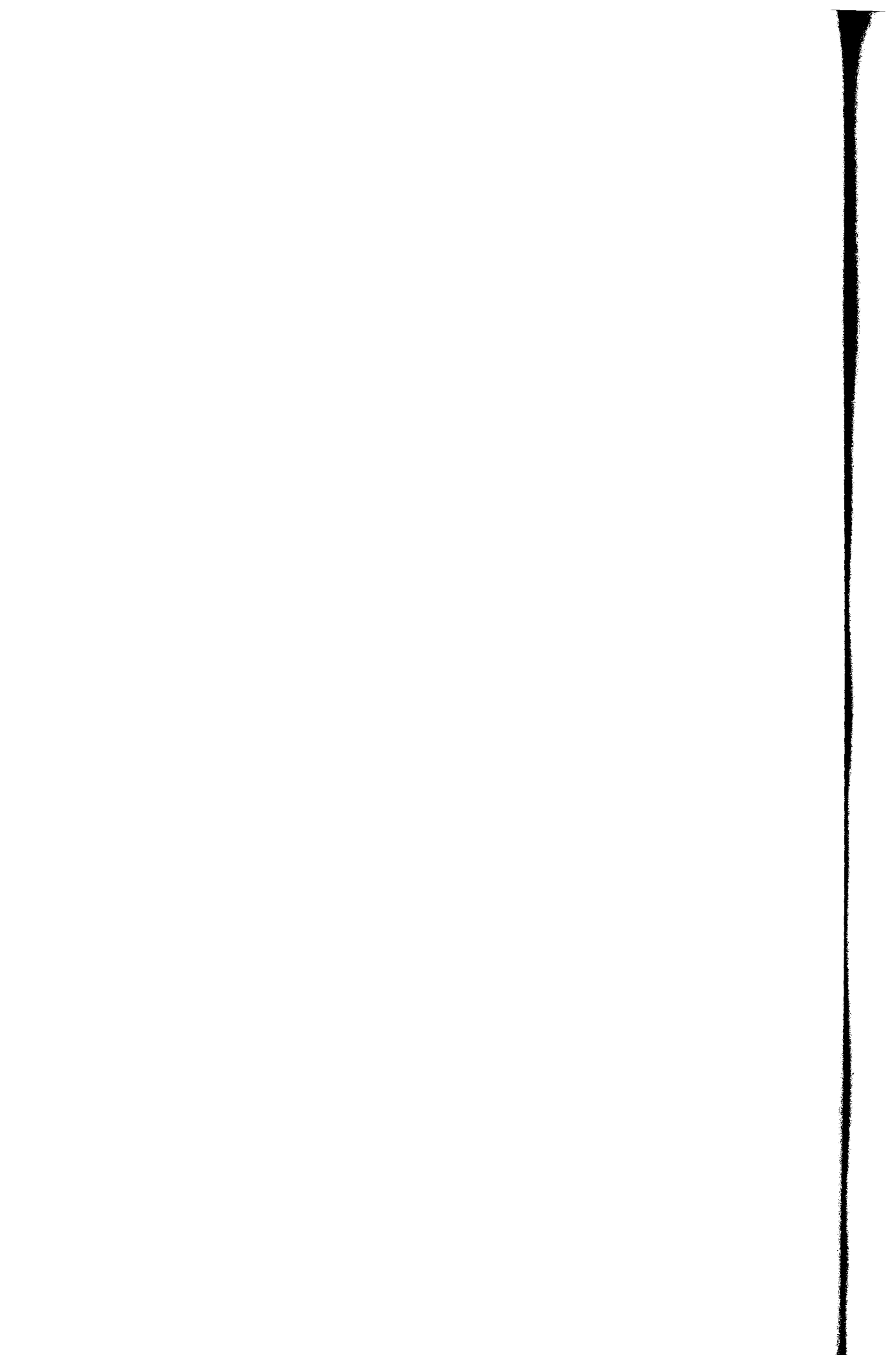
⁴⁵⁸ Snad syn Jindřicha Hasištejnského z Lobkovic – August SEDLÁČEK, z *Lobkovic*, in: OSN XVI, s. 222.

⁴⁵⁹ Nelze jej identifikovat, srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Roupovský z Roupova*, in: OSN XXI, s. 1032nn.

⁴⁶⁰ I zde je jednoznačná identifikace nemožná vzhledem k velké oblibě jména Jindřich u mimořádně hodně rozvětveného rytířského rodu Štampachů: B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 147-177; August SEDLÁČEK, *Štampach ze Štampachu*, in: OSN XXIV, s. 759nn.

⁴⁶¹ Jakub Srnovec z Varvažova, *Dicteria seu proverbia Bohemica...*, Pragae 1582, s. 60 (NK ČR Praha, sign. 54 K 11023).

valy pokročilejší vzdělání založené na částečné (proto partikulární) výuce tradičního *septem artes liberales*, tedy takového vzdělání, jehož nabytí umožňovalo další studium na některé z dobových domácích či zahraničních akademií či univerzit.

IV. Šlechtici na partikulárních školách v zemích Koruny české

IV. 1. Městské školy v českých zemích

Jednu z možností získání partikulárního vzdělání⁴⁶² v českých zemích představovala volba městské latinské školy pro šlechtického potomka. Dosavadní domácí historiografie ji do značné míry (podobně jako například studium urozených při pražské utrkvistické univerzitě a některé další dobové formy šlechtické edukace) opomíjela,⁴⁶³ což snad mj. souvisí s tím, že na rozdíl od vedlejších zemí Koruny české či zahraničí nebyla zřejmě tato varianta vzdělávání volena českou a moravskou šlechtou často. Proč tomu tak bylo? Nemyslím, že nobilitě českých zemí vadila u městských škol hlavně skutečnost, že se zde její příslušníci museli vzdělávat spolu s neuroze-

---

⁴⁶² Partikulárním vzděláním je zde i jinde v disertaci míněno takové vzdělání, jehož mohl člověk 16. a 17. století nabýt na tzv. partikulárních školách, ať již soukromého či „veřejného“ charakteru (k pojmu partikulární škola i jejich typům viz alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 24nn. a M. SVATOŠ, *Učitelé pražských partikulárních škol v manuálu Mistra Curia*, s. 87n.; od doby Wintrovy se v českém bádání tento pojem /jež má ovšem staré kořeny: tak například v němčině se již v 16. století občas užívá: srov. například *Schul Ordnung wie es mit der Lehre und Disciplin in den particularen Schulen des Fürstenthumbs Württemberg gehalten werden solle*, Tübingen 1559; naopak v latině – i když pojem schola particularis či studium particulare také není úplně moderní – se ve spojitosti s označováním škol tohoto typu jako celku i jeho jednotlivých reprezentantů užíval zřejmě málo /ovšem některé výskyty známe: srov. například *scholae particulares* v již zmiňovaném díle *Intimatio paedagogii academici, trilinguis, trivii ...*, fol. 5r/, vžily se totiž spíše jiné pojmy jako *gymnasium*, *paedagogium* etc.: k tomu viz dále v této i další kapitole a také pozn. 192/ natolik zažil, že jej badatelé zabývající se tímto typem škol automaticky užívají a většinou ani nevysvětlují; zajímavé je, že například v němčině se dnes užívá minimálně, většinou se hovoří o Lateinschulen/Gymnasien apod. Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 24 poukazuje na užití pojmu „škola obzvláštní“ v soudobé češtině, jež bylo však zřejmě velmi řídké). Pokud se jeho obsahu podobala i soukromá výuka (což bylo – jak jsme viděli v předchozí kapitole a uvidíme i v následujících částech disertace – dosti běžné), je možné takový termín užít i pro ni. Jde v zásadě o takové vzdělání, jehož cílem bylo především vštípit žákům aktivní znalost latiny (tedy vzdělání latinské) a vedle ní takovou látku (k tomu na řadě příkladů viz celá IV. a V. kapitola), jejíž zvládnutí bylo předpokladem dalšího vzdělávání se na soudobých akademiích či univerzitách (ty jsou oproti partikulárním školám /poskytujícíím totiž z pohledu středověkých *septem artes liberales* výuku pouze části z nich: proto *partikulární škola*/ označovány jako *studium generale* /tedy obecné učení/; k rozlišování akademií a univerzit /jež proti akademiím poskytovaly skutečně plný a i titulárně zajištěný „univerzitní kurz“/ viz sedmá kapitola této práce; tam jsou obsaženy i odkazy na literaturu).

⁴⁶³ Například ve dvou posledních šlechtických „kompendiích“, jež se však převážně váží pouze k vyšší šlechtě, je vzdělávání urozených na městských školách (stejně jako na/při UK) oproti jiným formám dobové šlechtické edukace věnováno jen několik zmínek. V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 293, 299; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 304, 326, 794.

nými, jistě mnohovrstevnaté a také individuálně odlišné důvody je dle mého soudu zapotřebí hledat jinde. Stavovsky smíšené vzdělávání je totiž pro zkoumanou dobu naprosto běžné na různých typech domácích i zahraničních škol, standartně i těch, jež byly českou a moravskou šlechtou navštěvovány skutečně ve velké míře (z těch městských například gymnázium ve Zhořelci, Altdorfu či Štrasburku). Malá atraktivita domácích městských škol pro českou a moravskou šlechtu byla do značné míry dána zřejmě jinými důvody.

Při obecném posuzování této přitažlivosti můžeme bohužel vycházet z velmi omezené pramenné základy. Narozdíl od některých zahraničních latinských škol městského typu (k tomu viz V. kapitola disertace) totiž pro domácí vzdělávací instituce partikulárního charakteru prakticky neexistují prameny evidenčního typu (o výjimkách viz později). Nejen pro tento druh škol platí, že jakmile nemáme k dispozici matriku či alespoň jiné ji nahrazující subsidiární prameny, je zapotřebí nejvyšší opatrnosti v soudech o jejich atraktivitě či neatraktivitě. I když v jiných než evidenčních pramenech nalezneme pro takové vzdělávací instituce jen málo zmínek o tamním studiu šlechty z českých zemí, zdaleka to nemusí znamenat, že toto školské zařízení bylo pro ni málo přitažlivé.

Podle dochovaných pramenů i údajů starší literatury (odkazy viz dále) se ale zdá, že o studium na domácích městských školách měla šlechta skutečně malý zájem, jež je markantní zejména v komparaci s jejich obdobami v Lužicích, Slezsku a v zahraničí. Při hledání příčin tohoto jevu je myslím zapotřebí vzít v úvahu vícero faktorů:

1) úroveň škol danou kvalitou výuky rozvrstvené do většího či menšího počtu tříd (tím ovšem není řečeno, že by domácí latinské školy poskytovaly méně kvalitní partikulární vzdělání!);

2) dobovou proslulost těchto škol, jež byla vesměs vázána na některé celoevropsky či alespoň nadregionálně známé humanisty, díky nimž se řada i domácích šlechticů rozhodla pro poslání svých potomků (či svěřenců) na danou školu;

3) s předchozím bodem souvisí též módní trendy, jež se ve šlechtické obci projevují v životním stylu vůbec, nejen tedy v oblékání, stravování, stavbách či přestavbách šlechtických sídel apod., ale také ve výchově a vzdělávání; studium na domácích městských školách nebylo zřejmě módní, proto ani obvyklé;

4) za pravděpodobně vyšší atraktivitou zahraničních městských škol stojí bezpochyby také zvyšující se geografická mobilita šlechty českých zemí toužící ve sledované době se stále se zvyšující měrou o poznávání cizích zemí;

5) vydávání peněz na šlechtickou edukaci bylo také jednou z forem reprezentace urozených, i proto zřejmě šlechta byla ochotna financovat nákladnější studia svých potomků (či svěřenců) na vzdálenějších městských latinských školách než na jejich bližších domácích obdobách, vyžadujících méně finančních výloh (k tomu viz dále v této kapitole);

6) financování domácího latinského školství: i když systém městských partikulárních škol v českých zemích předbělohorské doby byl na svou dobu poměrně vyspělý, potýkal se vedle jiných problémů často též s nedostatečným materiálním zajištěním. I když některé z těchto škol měly – nejen jak se obecně soudí, ale jak také alespoň pro některé z nich dokládají dochované školní řády (například pro Žatec) – skutečně dobrou úroveň, nevznikla v českých zemích 16. a prvních desetiletí 17. století žádná městská partikulární škola, jež by (rozsahem výuky, svými rektory i učiteli, svou mezinárodní rozměr mající přitažlivostí apod.) byla obdobou některých vzdělávacích institucí tohoto typu ve vedlejších zemích Koruny české (například ve Zhořelci nebo Goldberku) či v zahraničí (ve Štrasburku, Altdorfu aj.). Na základě starších městských škol nově zakládané, znovunadané a reformované latinské partikulární školy (i když do jisté míry specifického typu, na příkladu gymnasia illustre ve Velkém Meziříčí viz dále v textu) se většinou od počátku potýkaly s problémy (finance, nesnadnost sehnat kvalitní a hlavně známé učitele, proto pak malé množství žáků, konfesijní zápasy), které silně podlamovaly (a někdy nakonec i podlomily) jejich existenci. I zde je však třeba badatelské opatrnosti v závěrech, neboť jak uvidíme ještě později, je pro finanční zajištění partikulárních latinských škol samotných, s nimi spjatých nadací a dalších s jejich existencí spojených aspektů pramenná základna z předbělohorské doby značně limitovaná.

Vzdělávací preference české a moravské šlechty však nemusíme zkoumat pouze ve srovnání domácích a zahraničních městských latinských škol. Je zapotřebí položit si také otázku, proč byly české a moravské městské latinské školy pro domácí šlechtu zřejmě méně atraktivní než jejich církevní obdoby v Čechách a na Moravě? Narážíme zde ale opět na pramenné limity. Jistě přitom ovšem znovu nehrálo roli to, že by tyto školy byly sociálně smíšené. Například pražské či olomoucké jezuitské latinské školy byly i přes tuto prameny doloženou skutečnost (pro obě školská zařízení jsou totiž z před-

bělohorské doby dochovány matriky) frekventovány šlechtou v hojně míře (k tomu viz dále). Zřejmě zde opět sehrály roli jiné faktory, u Prahy i Olomouce například to, že studium zde znamenalo zároveň pobyt v zemském centru, který mohl být sám o sobě atraktivním. Důvody, pro které šlechta snad dávala více přednost domácím církevním latinským školám proti městským partikulárním školám, jsou však mnohem složitější a souvisejí zřejmě mimo jiné s procesem konfesijního vyhraňování soudobé společnosti (tedy procesem nazývaným v konceptu části jazykově německého bádání konfesionalizací).⁴⁶⁴ Blíže se k tomu dostaneme ještě v souvislosti s charakteristikou církevního školství českých zemí a jeho vztahu k tématu této disertace dále v této kapitole.

Malé množství pramenů nám nestěžuje jen posouzení obecné atraktivity domácích městských latinských škol pro šlechtu, nýbrž komplikuje i posouzení individuálních odlišností v přitažlivosti té které městské školy pro zkoumanou sociální vrstvu. Při sledování partikulárních studií konkrétních šlechticů pak navíc narážíme na další problém. Nezřídka totiž sice máme doloženo studium určitého šlechtice v některém městě, nejsou-li ale údaje blíže konkretizovány, nemůžeme s určitostí říci, studoval-li u někoho soukromě, nebo skutečně na městské partikulární škole, jež se v daném městě nalézala. V řadě měst se navíc nacházelo více partikulárních škol, nebo zde existovala i vzdělávací zařízení jiného typu (například některé takzvané počáteční „školy“, pro něž ale jasné doklady šlechtického studia nemáme, proto o nich ani samostatně nepojednáváme v této práci). Na základě údajů typu šlechtic A chodil do školy v městě B je tedy zapotřebí opatrnosti při usuzování na konkrétní školskou instituci.

Pro ilustraci si uveďme alespoň dva takové případy, jeden pro Moravu, druhý pro Čechy. Hertvík Žejdlíc ze Šenfeldu, pozdější zakladatel polenské větve tohoto rodu, syn Jiřího Žejdlíce prý studoval v Jihlavě roku 1545. Šlo-li tehdy pouze o studium soukromé, nebo o návštěvu tamější městské (případně jiné) školy, však nevíme.⁴⁶⁵ Podobně nejasné je i studium později

---

⁴⁶⁴ K tomu viz pozn. 345. Tam je obsažena i literatura k tomuto konceptu a zmíněno i bádání, jež se k relevanci tohoto konceptu ve výzkumu některých aspektů raněnovověkých dějin vyjadřuje poněkud skepticky.

⁴⁶⁵ August SEDLÁČEK, *Žejdlíc ze Šenfeldu*, in: OSN XXVII, s. 525. Tento rytíř pobýval později na dvoře arciknížete Ferdinanda Tyrolského. S ním také podnikl výpravu do Uher a po svém návratu postupoval v úřednické kariéře v habsburských službách. Roku 1580 byl povýšen do panského stavu – tamtéž, s. 525. Srov. též nejnověji Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 190, 208, 215, 228n. a 231.

známého vojevůdce a prezidenta dvorské válečné komory Melchiora (1555-1600), syna Fridricha z Redernu (†1564) a Salomeny ze Schönaichu (†1556). Podle Rohnovy kroniky „*in seiner Jugend lernte er zu Chrudim die Böhmische Sprach und die ersten Gründe der Mathematic*“. Bylo to zřejmě před rokem 1567, od kdy studoval na gymnáziu sv. Afry v Míšni (o této škole bude pojednáno níže v kapitole V. 8.), později ještě v Heidelbergu a Padově. Zda v Chrudimi absolvoval výše charakterizovaná studia na zdejší partikulární městské škole, či mimo její rámec, však jednoznačně říci nelze. Další prameny totiž nemáme.⁴⁶⁶ Podobných případů nalezneme pro nobilitu z českých zemí řadu, jak pro některá (zejména královská) města v Čechách a na Moravě, tak také pro část z lokalit ležících mimo tuto oblast, respektive mimo země Koruny české vůbec (k tomu viz dále v této kapitole i v následující části disertace).

I přesto však na základě analýzy typově různých pramenů (korespondence, deníků různého druhu, pamětí, dalších literárních pramenů, některých pojednání 17.-18. století apod.) stejně jako i údajů předchozí literatury (19.-21. století) víme, že se část šlechticů rozhodla poslat své potomky (či do poručenství svěřené děti) na studium na některou z domácích měst-

---

⁴⁶⁶ Johann Carl ROHN, *Chronic Vornals Böhmischer Cron-Lehen ...*, Prag 1763, s. 100 (užit exemplář Knihovny HÚ AV ČR, sign. C 13.992). Viz také Milan SVOBODA, *Velkovara-dínský svátek. Festivita jako oslava vítězství nad Turky*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8)*, České Budějovice 2000, s. 382n.; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 794, pozn. 75. K Melchiorovi z Redernu viz též [Franz Christoph KHEVENHÜLLER], *Conterfet Kupfferstich (soviel man deren zu handen bringen können) deren jenigen regierenden grossen Herren, so von Kayser Ferdinand deß Andern Geburth an biß zu desselben seeligsten Hintritt continuè und successivè Ihr. Kayserl. Majestät gedienet, Zweyter Theil*, Leipzig 1722, s. 409n. (užit exemplář ÖNB Wien, sign. 9.Q.24); J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XXX, Sp. 1627-1628; August SEDLÁČEK, z *Rederu*, in: OSN XXI, s. 378n.; Willy KLAWITTER, *Melchior von Redern*, in: *Schlesische Lebensbilder IV*, s. 74-79; *RHB IV*, s. 299n. (zde chybné genealogické zařazení); Vladimír ŘÍHA, *Melchior z Redern, pán na Frýdlandu a Liberci*, *Heraldika* 13, 1980, s. 114-119; http://de.wikipedia.org/wiki/Melchior_von_Redern. K jeho náhrobku existuje speciální studie: Piotr OSZCZANOWSKI, *Náhrobek Melchiora z Redernu – pomník křesťanského rytíře*, in: Michaela Hrubá – Petr Hrubý (ed.), *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem 2001*, s. 139-189. Redernům byla též věnována disertace Milana Svobody: TÝŽ, *Redernové a jejich svět*, Praha 2003. Tento autor se zabýval uvedeným rodem již ve svých starších pracích: TÝŽ, *Rezidence pánů z Redernu na přelomu 16. a 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 201-222; TÝŽ, *Redernský monument ve Frýdlandu v Čechách jako hmotný pramen pro poznání dějin posledních příslušníků frýdlandtské linie Redernů*, in: Michaela Hrubá – Petr Hrubý (ed.), *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem 2001*, s. 191-215; TÝŽ, *Kryštof II. z Redernu, pobělohorský exulant*, in: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Ústí nad Labem 2001*, s. 222-237.

ských latinských škol. Posoudit jejich motivaci k tomuto kroku však většinou nemůžeme. Pro ilustraci si uveďme v chronologickém pořádku alespoň několik konkrétních případů pro oba šlechtické stavy, nejprve pro Čechy, poté pro Moravu.

V královském městě Klatovech navštěvovali v letech 1544-1545⁴⁶⁷ městskou partikulární školu⁴⁶⁸ Burian a Vladislav, mladší synové Jana Jeniška z Újezda a na Svrčovci a Štěpánovicích (obě lokality leží od Klatov jen několik málo kilometrů). Současně je od dubna 1545 za úplatu (pololetní plat byl stanoven na šest kop grošů míšeňských) soukromě vzdělával blíže neidentifikovaný učitel klatovské městské školy ve svém bytě. Chlapci tehdy v Klatovech bydleli u zdejšího měšťana Pavla Jelítka, kde se též stravovali. Výhodu návštěvy klatovské latinské školy oproti pouhé soukromé výuce spatřoval jejich otec v možnosti latinské konverzace se spolužáky. Burian a Vladislav zde však zůstali pouze do podzimu 1545. Ještě téhož roku se začali soukromě učit u bakaláře Jiříka⁴⁶⁹ na Starém Městě pražském, kde zůstali až do počátku roku 1547. Co vedlo otce ke změně místa jejich vzdělávání, však nelze zjistit.⁴⁷⁰

Podobný je i další doklad šlechtické návštěvy městské školy, tentokrát pravděpodobně v Jindřichově Hradci, na niž byl ve svých sedmi letech, zřejmě na konci dubna roku 1556, poslán Adam II. z Hradce (1549-1596). U příslušníka tak významného rodu, jakým byli páni z Hradce, tato volba způsobu nabytí vzdělání poněkud překvapuje. Předcházela mu nedlouhá výuka soukromého preceptora, díky níž se – jak již bylo výše zmíněno – stal gramotným. Chlapecova matka byla zpočátku s Adamovým školním studiem spokojena, neboť svému manželovi v dopise datovaném zřejmě 12. května 1556⁴⁷¹ sdělovala, že malý Adam, který chodí do jindřichohradecké městské

---

⁴⁶⁷ Studium obou Jenišků na klatovské městské škole (a v Klatovech vůbec) v uvedených letech nebylo zcela nepřetržité. Nenvštěvovali ji od 28. října 1544 do 20. dubna následujícího roku. Na základě záznamů jejich otce to uvádí literatura citovaná v pozn. 470.

⁴⁶⁸ Ke klatovské městské škole v době předbělohorské srov. nejpodrobněji Jindřich VANČURA, *Dějiny města Klatov. Díl I/2*, Klatovy 1928-1929, s. 1435-1463.

⁴⁶⁹ Blíže se nám tuto osobu nepodařilo identifikovat.

⁴⁷⁰ J. VANČURA, *Dějiny města Klatov I/2*, s. 1451n.; Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, *Jan Jenišek z Újezda a na Svrčovci. Zprávy o životě jeho a některé ukázky z jeho paměti*, ČČM 68, 1894, s. 241n.; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 275; Martin KOLÁŘ, *Jenišek z Újezda*, in: OSN XIII, s. 229.

⁴⁷¹ Viz V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (ed.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 199.

školy⁴⁷² teprve dva týdny, „jakž na jeho léta záleží, utěšeně sobě v hlavu beře“.⁴⁷³ Jak dlouho chlapec na škole zůstal, nevíme. Jeho vzdělávání buď úplně převzali, nebo to školní doplňovali však i soukromí preceptoři: postupně Jan Zaviš z Falkenberku, Jan Stranovský ze Sovojovic, Petrus a Rotis a snad i další osoby.⁴⁷⁴

Z dalších českých městských škol, u nichž máme doloženo kratší či delší studium některého příslušníka domácí šlechty, můžeme kromě některých z více než patnácti pražských partikulárních škol, o nichž se však zmíníme až nakonec, uvést například Hradec Králové, Litoměřice, Žatec či Rakovník. Do vyšší městské školy⁴⁷⁵ v prvním ze jmenovaných měst byl ve svých deseti letech dán matkou Kateřinou, rozenou Šlikovou, Kryštof II. z Redernu (1591-1641), jehož předtím asi od roku 1600 vyučoval M. Bernard Fues.⁴⁷⁶ Studoval zde však zřejmě jen nedlouho, protože již v roce 1602 přešel na školu v Litoměřicích a následujícího roku odešel na proslulé zhořelecké gymnázium, jemuž bude věnována pozornost dále v této kapitole (IV. 4. 1.).⁴⁷⁷

---

⁴⁷² V dopise citovaném v další poznámce ovšem není řečeno, že jde právě o městskou školu jindřichohradeckou, snad právem to však bez jakékoli pochybnosti předpokládají např. Zikmund Winter (TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 370n.), František Teplý (TÝŽ, *Dějiny města Jindřichova Hradce, Díl II/2*, s. 298; v této práci lze najít informace i k samotné jindřichohradecké městské škole v 16. století zde na s. 290-309) nověji především Václav Bůžek a kolektiv spoluautorů některých jeho prací. Srov. alespoň V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (ed.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 157, 200; V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů*, s. 77; V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 293. Na jejich základě to pak převzala řada dalších badatelů včetně autora této disertace: M. HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty*, s. 133n.; M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělatelnosti na jihu Čech*, s. 49.

⁴⁷³ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (ed.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 200.

⁴⁷⁴ Všichni jsou uvedeni tamtéž, s. 157n. Další informace o nich viz v jejich biogramech v příloze disertace.

⁴⁷⁵ Ke královéhradeckému latinskému školství srov. z nejnovější literatury Martin CHOLASTA, *Latinské školy v Hradci Králové*, in: Příspěvky k dějinám královéhradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. června 2002 v Hradci Králové, Hradec Králové 2003, s. 4-35 (pro 16. století a počátek následujícího věku zde hlavně s. 13nn. a passim /například na s. 26nn. je obsažen medailon Cypriána Lvovického ze Lvovic/; příspěvek je však založen především na dosadní literatuře, mj. na Zikmundu Wintrovi: TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, o královéhradecké škole zde passim).

⁴⁷⁶ K Bernardovi Fuesovi srov. bližší informace v jeho medailonu v příloze disertace.

⁴⁷⁷ Karl KLINDERT, *Christoph II. von Redern. Der letzte aus dem Hause Friedland. Ein Lebensbild aus dem dreißigjährigen Kriege*, Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues 3, 1909, s. 77nn.; Milan SVOBODA, *Kryštof II. z Redernu a exil po roce 1620*, in: Rudolf Anděl a kol. (ed.), *Osobnosti v dějinách regionu 2. Přednáškový cyklus*, Liberec 2005, s. 29nn.; TÝŽ, *Účetní deníky jedné „Raittung“: Preceptor Mgr. Bernhard Fuess a*

I když nás studia zahraniční šlechty v českých zemích v kontextu disertace zajímají jen okrajově, lze říci, že právě takové urozence najdeme i na královéhradecké latinské škole. Z významných rakouských šlechtických rodů studoval zřejmě na této škole minimálně na přelomu let 1596-1597⁴⁷⁸ Richard (Reichart) z Puchheimu (Buchheimu, 1580-1624), který sem (a předtím již na latinskou školu v Hornu a pak v Moravských Budějovicích,⁴⁷⁹ kde se vzdělával přinejmenším v letech 1595-1596) byl poslán asi proto, aby se zde naučil češtině. I přes latinskou výuku mu každodennost dávala jistě dost příležitostí k ovládnutí tohoto jazyka. Jak v Moravských Budějovicích, tak v Hradci Králové měl zároveň vlastního preceptora, jehož jméno však neznáme. Po absolvování studia v Čechách pobýval (a zřejmě dále studoval) Richard dále ve Vitemberku, některých místech ve Francii a Itálii (například v Padově).⁴⁸⁰

Není vyloučené, že mezi žáky královéhradecké partikulární městské školy patřilo i několik dalších Rakušanů, zřejmě příslušníků nižší šlechty,⁴⁸¹

---

svobodný pán Kryštof z Redernu na cestách 1607-1608, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 62nn.; Ernst KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, NLM 93, 1917, s. 41; Karel HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, in: *Přátelé čsl. Starožitností svému učiteli. K šedesátinám J. V. Šimáka*, Příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností českých 38, č. 2-3, Praha 1930, s. 90.

⁴⁷⁸ Friedrich Endl uvádí sice chlapcovo studium v Hradci Králové až k roku 1598: TÝŽ, *Die Stadtschule in Horn von den ältesten Zeiten ihres Bestandes bis zur Errichtung des Piaristen-Gymnasiums im Jahre 1657*, in: *Beiträge zur Österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte*, III. Heft, Wien 1901, s. 50, ale to neodpovídá Reichartově korespondenci s matkou. Viz pozn. 480.

⁴⁷⁹ Podle Helmuta Engelbrechta (TÝŽ, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens* 2, s. 86; zde na s. 8) patřila tato Valdštejny vydržovaná škola k navštěvovaným vzdělávacím institucím ze strany rakouské šlechty poté, co byla roku 1586 uzavřena Landschaftsschule dolnorakouských stavů v Mistelbachu. K tomu viz kapitola V. 1. i pozn. 1200. Ke škole v Moravských Budějovicích viz též Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 169 a J. HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě*, s. 72 a passim.

⁴⁸⁰ Srov. k tomu 14 dopisů posílaných Richardem jeho ovdovělé matce Alžbětě z Puchheimu, rozené Hoffmann von Grünpüchl (1547-1612) od 30. srpna 1595 do 15. července 1596 z Moravských Budějovic a dále od 29. prosince 1596 do 27. ledna 1597 z Hradce Králové. Regesty této korespondence (uložené v Niederösterreichisches Landesarchiv, Sankt Pölten, Briefkonvolut Hardegg, Archiv Stetteldorf, Karton 84) jsou v rámci projektu *Briefe adeliger Frauen. Beziehungen und Bezugsgeflechte (15. bis 18. Jahrhundert)* přístupné na: <http://www.univie.ac.at/Geschichte/Frauenbriefe/hardegg2.htm>. Viz též H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens* 2, s. 89 (důvodem jeho studií v českých zemích mělo být podle Engelbrechta ovládnutí českého jazyka).

⁴⁸¹ Buď šlo o příslušníky nižší šlechty nebo jen erbovníky, každopádně spjaté s Vídní, neboť jsou označeni za „*adolescentes Vienenses*“: Paul a Johannes Wolzogenové, Laurentius Sütter „in Klingenberg et Winthoge“ a Johannes Hilprant „in Walderskirche et Ranau“. Uvedeni jsou ve druhé části spisu *Manes illustrissimi Herois ... Jana ml. Jaroměřského* vydaného u příležitosti úmrtí Zikmunda Smiřického v Praze 1609 (NK ČR Praha,

kteří v Hradci Králové pobývali minimálně v roce 1609. I oni měli zároveň vlastního preceptora, jehož jméno na rozdíl od předchozího případu známe. Byl jím tehdy literárně činný bakalář pražské utrakvistické univerzity Jan ml. Jaroměřský (Valeš, † před rokem 1617).⁴⁸²

Charakter výuky na pětitřídní partikulární škole v Hradci Králové je možno rekonstruovat jen částečně, zejména na základě zlomku latinského, německou reformací ovlivněného latinského školního řádu z roku 1566 (jde o část určenou výuce v nejvyšší třídě), jehož autorem byl snad královéhradecký rodák a pozdější profesor latinské školy v Lavingen Cyprián Karásek Lvovický ze Lvovic (1524-1574).⁴⁸³ Protože však šlechtických žáků této školy není mnoho, nemá smysl věnovat se zde podrobněji jeho rozboru.⁴⁸⁴

I v Litoměřicích získávali někteří šlechtici z českých zemí partikulární vzdělání. Již zmíněný Kryštof II. z Redernu zde studoval v roce 1602.⁴⁸⁵ V litoměřické koleji, latinské škole zřízené zvláštním privilegiem Ferdinanda I. na konci roku 1549,⁴⁸⁶ se pak v době stavovského povstání (1619) vzdělávalo několik šlechticů, kteří měli zároveň vlastního preceptora Daniela Štolce (Stolcia) z Kutné Hory. Jmenovitě známe Vojtěcha Kyšperského z Vřesovic, ale zřejmě šlo ještě o další syny stejnojmenného otce a také blíže neurčené potomky rytíře Bedřicha Hory z Ocelovic.⁴⁸⁷

I když opět nemáme k dispozici matriku, víme, že česká šlechta navštěvovala i známou vyšší latinskou školu v královském městě Žatci.⁴⁸⁸ Volba

---

sign. 52 G 10, přív. 6), sl. A2a-A3a. K tomuto spisu srov. též *RHB II*, s. 425n. Zde je na s. 422-430 medailonek autora se soupisem jeho díla a literaturou o něm.

⁴⁸² Viz alespoň *RHB II*, s. 422-430, kde je i soupis jeho rozsáhlého díla, soupis pramenů i další literatury.

⁴⁸³ Medailon této význačné osoby i s údaji o jejím díle a soupisem literatury přináší *RHB III*, s. 18n.

⁴⁸⁴ K němu srov. alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 611, 631n.; Miroslav NOVOTNÝ, *Komenský a výchovatelské systémy v předchozí české tradici*, *Stud Com et Hist* 17, 33, 1987, s. 75.

⁴⁸⁵ K. KLINDERT, *Christoph II. von Redern*, s. 79; E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görplitzer Gymnasium*, s. 41; M. SVOBODA, *Kryštof II. z Redernu a exil po roce 1620*, s. 30; TÝŽ, *Účetní deníky jedné „Raittung“: Preceptor Mgr. Bernhard Fuess a svobodný pán Kryštof z Redernu na cestách 1607-1608*, s. 69.

⁴⁸⁶ Jeho text přináší F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 49n.

⁴⁸⁷ *RHB V*, s. 198n., 549n. Další informace o Štolcovi jsou obsaženy v jeho medailonu v příloze disertace. K Horům z Ocelovic viz alespoň Martin KOLÁŘ, *Hora z Ocelovic*, in: *OSN XI*, s. 565n., ke Kyšperským z Vřesovic August SEDLÁČEK, *z Vřesovic (Kyšperský z Vřesovic)*, in: *OSN XXVI*, s. 1026n.

⁴⁸⁸ K žatecké škole srov. alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, *passim*.

této školy je dobře pochopitelná například u potomků původem žatecké erbovní rodiny (z Michalovic), jež byla 1571 přijata na sněmu do rytířského stavu. Jedním z nich byl v době působení Jiřího Sušila (Sussilia) z Rakovníka (†1582)⁴⁸⁹ na této škole například Bohuslav ml. z Michalovic (1565-1621), pozdější rada Rudolfa II., dlouholetý místopisár (1590-1611), od 1612 místokancléř Království českého, který byl za svou činnost ve stavovském povstání popraven na Staroměstském náměstí.⁴⁹⁰ Žateckou městskou školu navštěvoval ve druhé polovině 70. let (1577 byl spolu s jinými chlapci přiveden Sušilem k beánii na pražskou utrakvistickou univerzitu).⁴⁹¹ I studium v Žatci přispělo zřejmě k jeho později vyvinutému zájmu o humanistickou literaturu a kulturu vůbec.⁴⁹² Kromě něj víme ještě o jednom příslušníku tohoto rodu, který byl ze žatecké školy 1581 přiveden k beánii na karolinskou akademii,⁴⁹³ byl jím Jan (či Jan Jiří), syn Jana z Michalovic. Jak dlouho zde studoval, však přesně nevíme. Když v roce 1603 ve svých 31 letech zemřel, bylo stručným spiskem (vlastně oznámením pohřbu) zřejmě z pera tehdejšího rektora Marka Bydžovského z Florentina oslaveno jeho mimořádné vzdělání získané mimo jiné právě na žatecké škole.⁴⁹⁴

Mimo uvedený rod víme však i o dalších šlechticích, kteří na latinské škole v Žatci získávali partikulární vzdělání. Jedním z nich byl například Adam, nejmladší syn Heřmana z Říčana na Kosově Hoře († kol. 1612) a Anny ze Skuhrova,⁴⁹⁵ který zde studoval v roce 1605. Předtím navštěvoval v letech

---

⁴⁸⁹ O osobě literárně činného žateckého rektora a pozdějšího profesora UK srov. alespoň *RHB V*, s. 247.

⁴⁹⁰ Vedle svého členství ve stavovském direktoriu byl jmenován Fridrichem Falckým purkrabím hradeckého kraje a také jeho komorníkem. O Bohuslavovi ml. z Michalovic i jeho předcích srov. alespoň August SEDLÁČEK, z *Michalovic*, in: *OSN XVII*, s. 277n.; *RHB III*, s. 325n.

⁴⁹¹ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 129.

⁴⁹² K tomu srov. alespoň *RHB III*, s. 325n. Bohuslav ml. z Michalovic projevoval intenzivní zájem také o soudobé školství. Na svém panství v Novosedlech u Chomutova založil ve druhém deceniu 17. století dosud málo známou školu. O ní pojednává již zmíněná studie Jana Martínka: *TÝŽ, Campanovo Protreptikon ad scholam Neudorfiam*.

⁴⁹³ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 163; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 786.

⁴⁹⁴ Jan Jiří byl bratrem Bohuslava ml. z Michalovic, tedy také syn Jana z Michalovic (†1572). Spolu s dalšími příbuznými držel od 1586 rvenický statek. Jeho stručný životopis obsahuje vyhláška o jeho pohřbu vydaná 1603: *Academia Pragensis lectoribus ...*, Pragae 1603 (Roudnická lobkovická knihovna, sign. II Fc 39, přív. 10b). Srov. též *RHB I*, s. 246.

⁴⁹⁵ K pánům z Říčana srov. alespoň B. PAPROCKÝ z Hlohol, *O stavu panském*, s. 206-211; August SEDLÁČEK, *Říčanský z Říčana*, in: *OSN XXI*, s. 696.

1602-1604 zhořelecké gymnázium.⁴⁹⁶ Taková volba, tedy nejprve studium na škole ležící mimo Čechy a Moravu a pak návštěva domácí partikulární školy, je poněkud nezvyklá, většinou tomu bylo naopak.⁴⁹⁷ O Adamově studiu na škole v Žatci víme díky jeho drobnému latinskému příspěvku, který napsal do sborníku k počtě sňatku žateckého rektora Jeronýma Víta (†1617) s Barborou, vdovou po žateckém měšťanu Bohuslavovi Jakešovi.⁴⁹⁸ Další prameny k chlapcově návštěvě žatecké školy dochovány nejsou, nevíme tudíž proč pro jeho vzdělávání zvolil jeho otec právě tuto školu, proč nebyl například jako mnozí jiní ze Zhořelce poslán na jinou partikulární či vysokou školu v zahraničí, ani to, jak dlouho na žatecké škole zůstal.

Dobrou představu o podobě výuky na pětitřídní žatecké škole dává dodnes zachovaný školní řád vydaný pro ni v roce 1575 Jakubem Šilhavým (Strabonem, †1582; v letech 1573-1577 jejím rektorem).⁴⁹⁹ Podrobně se mu zde věnovat nebudeme, neboť – jak již bylo zmíněno – neznáme šlechtických žáků této školy mnoho. Tedy jen stručně: nejnižší třída umožňovala zejména naučit se čtení a psaní a základy křesťanské věrouky, druhá pak akcentovala výuku latinské gramatiky (zejména Donatovy, k tomu v případě Kollinovy školy viz podkapitola IV. 2.), vedle ní se však žáci učili i základem aritmetiky a pokračovala katechetická výuka. Třetí třída kladla důraz na prohloubení latinské gramatiky a již také syntaxe, v další se žáci učili základem řečtiny a v latině začali s metrikou a Vergiliem. Poslední a nejvyšší třída přinášela hlubší znalosti řečtiny, vylepšování latinského slohu, tzv. větší katechismus (k tomu na příkladu Kollinovy školy viz později), dále

---

⁴⁹⁶ Do zhořelecké matriky se zapsal 24. 6. 1602: K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 90.

⁴⁹⁷ *RHB IV*, s. 390.

⁴⁹⁸ *Coniugio ... M. Ieronymi Viti Netolicensi, scholae novae Zatecensis rectoris industrii, sponsi et d. ... Barbarae Pyssny, post pie defunctum d. Bohuslaum Iakess, civem Zatecensem, relictæ viduæ ...*, Pragae typis Danielis Sedesani 1605, sl. A2a-A2b (KNM Praha, sign. 59 G 11, přív. č. 11, příspěvek č. 4).

⁴⁹⁹ *Schola Zatecensis Iacobi Strabonis Glatovini cum II. orationibus eiusdem habitis coram senatoribus et inspectoribus ... initio regiminis scholastici ...*, Pragae Excusum in officina Georgii Nigrini 1575 (KNM v Praze, sign. 49 E 16, přív. č. 1): spis má vícero částí, pro nás jsou důležité: *Classium operae et studia sine quorum cognitione pueri ab infimis ad superiores non conscendet*, sl. F2a-F7b, dále *Officia scholastica*, sl. F7b-G1a, a konečně *Leges scholasticae*, sl. G1a-G6a. Část z výše zmíněných oddílů dotýkajících se správy školy, jejich studijních i dalších předpisů vydal před více než dvěma sty lety Karel Ungar: srov. TÝŽ, *Über den Zustand einiger Gymnasien Böhmens unter Aufsicht der Karolingischen Universität*, *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften* 3, 1798, dipl.-hist.-lit. část č. V, s. 179-185. Strabo je také autorem spisu *Život dětinský* (Knihopis č. 15716), který by snad pro tuto disertaci mohl být užitečný, bohužel však žádný jeho exemplář není dochován.

logiku, rétoriku i další součásti sedmera svobodných umění a v neposlední řadě také „*Hebraeae linguae rudimenta*“.⁵⁰⁰

Právě pro počet tříd – díky němuž náležela žatecká škola mezi relativně nečetné vyšší latinské školy v Čechách a na Moravě – zajišťující poměrně obsáhlé partikulární vzdělání stejně jako pro kvalitní rektory i další učitele, mezi nimiž lze najít i význačné humanisty, jako byl například pozdější profesor pražské utrakvistické univerzity Vavřinec Benedikt Nudožerský,⁵⁰¹ bylo nekatolické gymnázium v Žatci hojně vyhledáváno. Nejen co se týče šlechty, jsme však při posuzování jeho atraktivity výrazně limitováni množstvím pramenů (zejména již zmíněnou absencí školní matriky).

Dalším místem, pro které máme doklady šlechtického studia na zdejší městské škole, byl Rakovník. Minimálně v roce 1598 ji navštěvoval Václav, syn hejtmana rakovnického kraje (1584-1612) Václava Chotka z Chotkova a z Vojnína (†1612).⁵⁰² O jeho studiu víme díky sporu, který vznikl v důsledku toho, že urozený chlapec snad neprávem obvinil rektora školy, bakaláře Šebestiána Römera Nepomuckého,⁵⁰³ že jej ve škole zbil natolik, že o něj zlomil dvě metly. Otec Václava žádal u rakovnické městské rady uvěznění opovážlivého bakaláře, konšelé jej ale odkázali na rektora pražské utrakvistické univerzity, pod jehož pravomoc prý tato záležitost spadá. Bakalář sám s odkazem na řadu svědků svou vinu popíral. Jak celý spor dopadl a zapříčinil-li například chlapcovo odvolání ze školy, však bohužel nevíme.⁵⁰⁴

---

⁵⁰⁰ Tamtéž, sl. F2b-F7b (citát zde na sl. F7a). K žateckému řádu srov. také Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 632nn. (výukové předměty dvou nejvyšších tříd sestavil Winter podle Strabonova řádu do tabulky na s. 633) a *RHB V*, s. 208.

⁵⁰¹ K němu srov. se soupisem jeho latinského díla (včetně učebnic) i s odkazy na další literaturu alespoň *RHB I*, s. 182-188 a také Filip OTRATA, *Vavřinec Benedikt Nudožerský jako typ humanistického vzdělance*, *AUC-HUCP 42*, 2002 [vyd. 2003], č. 1-2, s. 59-74. K Nudožerského české gramatice srov. i s její edicí Nancy Susan SMITH (ed.), *Vavřinec Benedikt z Nudožer. Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, Ostrava 1999.

⁵⁰² O Václavovi ml. Chotkovi toho víme málo. Snad se nedožil dospělosti. K Chotkům pro 16. a první desetiletí 17. století srov. alespoň Martin KOLÁŘ, *Chotek z Chotkova a z Vojnína*, in: *OSN XII*, s. 370.

⁵⁰³ Lze nalézt i další varianty jeho příjmení: Remerus či Romerus. Šebestián Römer se stal bakalářem na UK 13. 9. 1595, 1596 byl rektorem školy v Jemnici, později do havelského termínu 1598 v Rakovníku, kde se téhož roku oženil. Srov. k němu alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 169 a 491; František LEVÝ, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, s. 195; *RHB IV*, s. 346.

⁵⁰⁴ Státní okresní archiv v Rakovníce, Archiv města Rakovníka, registra odeslané korespondence z let 1598-1600, Rennerova sign. 155, Fol. 6v-7r (9. března 1598). Viz též Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 491.

Na katolických městských školách v Čechách najdeme šlechtice z českých zemí zřídka, což je pochopitelné jak vzhledem k malému počtu těchto vzdělávacích institucí, tak také vzhledem ke konfesijní skladbě české stavovské obce ve sledované době. Jednou z takových výjimek je katolická českobudějovická městská škola (zřejmě u kostela sv. Mikuláše),⁵⁰⁵ na které minimálně v roce 1533 získával vzdělání Adam, syn příslušníka starého vladyckého rodu v rožmberských službách Ctibora Drachovského z Dráchova (†1545) a Voršily ze Skuhrova.⁵⁰⁶ Stěžoval si tehdy otci, že jejich bakalář odešel do Prahy, a protože zatím nebyl nikým nahrazen, neučí se a nemají co dělat. Chtěl proto, aby jej otec vzal ze školy domů. Zdali tak ale skutečně učinil, nelze pro nedostatek pramenů říci. Na druhou stranu důvodem, proč mohl chlapce dát do českobudějovické školy, bylo vedle její dobré úrovně i to, že ležela relativně blízko předpokládanému místu pobytu jeho otce, který byl jak služebně, tak i majetkově vázán k širšímu okolí Českých Budějovic. Určitou roli zde mohla hrát též otcova (katolická?) konfese, pro jejíž určení ale bohužel prameny nemáme.⁵⁰⁷

Dříve než se dostaneme k latinským školám v pražských městech, které zaujímaly poněkud specifické postavení, obraťme pozornost na Moravu. Na městských školách na Moravě, ať již v královských či jiných městech, najdeme šlechtické žáky zřídka. S výjimkou Velkého Meziříčí, jehož *gymnasium illustre* nejde označit za čistě městskou školu (která zde ostatně před ním a snad i vedle něj existovala), jednoznačné doklady chybí. Jejich absence překvapuje ve srovnání s Čechami zejména ve větších městech

---

⁵⁰⁵ Ke katolickému školství v Českých Budějovicích srov. alespoň základní informace v nejnovějším přehledu M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech*, s. 44n.

⁵⁰⁶ K tomuto rodu srov. alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 259; Martin KOLÁŘ, *Dráchovský z Dráchova*, in: OSN VII, s. 915n. Zde je na s. 915 o obou Adamových rodičích. Jeho otec byl minimálně ve 20. letech hejtmanem na Třeboni (1523-1526) a poté v Soběslavi. Viz též A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého III*, s. 132n., 164, 262, 274nn., 279 (zde též na s. 275 informace o Adamovi z Dráchova, který zřejmě zemřel v mládí). Ke staršímu angažmá členů tohoto rodu v rožmberských službách srov. R. ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách*, s. 287-288, 306, 496, 531. Ovšem i v pokročilejším 16. století byli Dráchovští nadále ve službách pánů červené pětিলisté růže. Jedním z nich byl např. Jindřich z Dráchova (†1564): J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 20, 24, 32, 40, 46.

⁵⁰⁷ V. SCHULZ (ed.), *Z minulosti českého učitelstva* (zde je vydán dopis Adama z Dráchova otci z 26. ledna 1533); Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 709. K majetkové držbě Ctibora Drachovského viz M. KOLÁŘ, *Dráchovský z Dráchova*, in: OSN VII, s. 915.

(včetně obou zemských center: Brna a Olomouce).⁵⁰⁸ Je-li to dáno stavem pramenné základy a její probádaností,⁵⁰⁹ případně jinými okolnostmi (například dobře vyvinutým systémem bratrského školství na jedné, případně atraktivitou jezuitských gymnázií v Olomouci a Brně na druhé straně), však s jistotou říci nelze.

U dvou moravských měst – Jihlavy a Znojma – část dosavadního bádání (Gustav Gellner, Otakar Odložilík, Michal Svatoš a Petr Maťa)⁵¹⁰ předpokládala návštěvu městských škol ze strany domácí šlechty (respektive několika urozců). Vycházela přitom zejména ze studia deníku /respekti-

---

⁵⁰⁸ V Brně tvoří možná určitou výjimku studium Karla st. ze Žerotína, který se zde měl podle části dosavadních biografických studií o tomto šlechtici zřejmě v 70. letech vzdělávat ještě před Ivančicemi (o tom viz dále v této kapitole /IV. 3. 2/). Jasně a podrobnější pramenné doklady zde ovšem – alespoň pokud je mi známo – chybí. Nevíme tedy, zda šlo o vzdělávání soukromé, či školní (nebo kombinaci obého). Pokud se jednalo o druhou variantu, vůbec nevíme, o jakou školu šlo. Srov. O. ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, s. 39; N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, s. 11. Odložilík uvádí, že se Karel vzdělával v Brně pod vedením Laurentia Cirklera, k čemuž Rejchrtová ještě přidává, že chlapec navštěvoval v Brně městskou školu; ani u jednoho z těchto autorů nelze jejich tvrzení – vzniklé snad na základě mě neznámých pramenů – ověřit, neboť nemají poznámkový aparát. Z Chlumeckého důkladné práce (TÝŽ, *Carl von Zierotin*) však nevychází, stejně tak nám zde nepomohou ani Žerotínovy diáře (viz pozn. 896), ani jeho rozsáhlá korespondence. Co se týče Laurentia Cirklera, nevíme přesně, kdy se stal Karlovým vychovatelem (podrobněji o této pozoruhodné postavě viz jeho biogram v příloze disertace).

⁵⁰⁹ Moravské městské školství je zpracováno méně než české. Wintrovy práce (zde zejména TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*) se zaměřují spíše na Čechy, i když se v nich moravské městské školy do jisté míry také objevují. Podobně to platí i pro edici F. DVORSKÉHO (ed.), *Paměti o školách českých*. To, že se v nich Morava vůbec objevila, je dáno především tím, že řada moravských škol respektovala autoritu UK a jejího rektora při dosazování školních rektorů i v jiných záležitostech. Velké zásluhy si na poli výzkumu moravského městského školství předbělohorské doby získala po svých starších předchůdcích (například Christian D'ELVERT, *Geschichte der Studien-, Schul und Erziehungs-Anstalten in Mähren und Österr. Schlesien, insbesondere der olmützer Universität, in den neueren Zeiten*, Brünn 1857, který zase čerpal z četných rukopisů Jana Petra Cerroniho, nalézajících se dnes v Moravském zemském archivu) zejména Jiřina Holinková, a to především ve dvou pracích: TÁŽ, *Městská škola na Moravě*; TÁŽ, *Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci*. Její další studie k tomuto tématu srov. v bibliografické příloze disertace. Důležitý je i dnes již málo známý sborník, který vyšel na konci 70. let z jedné speciální konference: Boris UHER a kol. (ed.), *Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století*, Přerov 1979, který vedle některých nepříliš kvalitních (a původních) studií obsahuje i řadu dobrých příspěvků, i když rozsahem velmi omezených (většinou jen několik málo stran).

⁵¹⁰ G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 9; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 45; M. SVATOŠ, *Cesta za vzděláním*, s. 32; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 326. K jihlavské městské škole srov. alespoň F. MAREK, *Humanistická škola v Jihlavě*, Sborník prací Pedagogického institutu v Jihlavě. Studie ze společenských věd I, 1962, s. 275-315.

ve dvou deníků/ Matyáše Borbonia (Burdy) z Borbenheimu (1566-1629).⁵¹¹ I při využití dalších pramenů, zejména latinského deníku Zdeňka Brtnického z Valdštejna (1581-1623)⁵¹² zůstává ale dle našeho soudu problémem, že tyto prameny sice dokládají šlechtická studia v obou městech, nicméně nikde v nich není *expressis verbis* řečeno, že jde právě o návštěvu latinských městských škol v těchto lokalitách.

Tak například Zdeňek Brtnický z Valdštejna si do svého deníku, který se však stává podrobnějším až od roku 1596, ke 4. prosinci 1592 zapsal pouze následující: „*missus fui ad studia Iglaviam*“.⁵¹³ Žádné jiné, bližší údaje si nepoznamenal. Podle jeho deníku lze tak uvést pouze následující: v Jihlavě zůstal až do 27. května 1594. Tehdy odjel za dalším vzděláním do slezského Břehu. Ještě předtím, v průběhu května však zajel domů, aby se zde rozloučil s rodiči a poté 26. května 1594 také oficiálně s městem Jihlavou (nejen městskou radou, ale také místním duchovenstvem apod.).⁵¹⁴

Podobně nemáme stoprocentní jistotu ani u jeho přibližně stejně starého vrstevníka Jana z Vartemberka (narozeneho kolem roku 1581),⁵¹⁵ který

---

⁵¹¹ Kromě dvou editorů/komentátorů jeho deníku – Max DVORÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia z Borbenheimu*, Praha 1896; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia* – se touto postavou významného lékaře rudolfinské a postrudolfinské doby zabývali František DVORSKÝ, *Matyáš Borbonius z Borbenheimu*, ČČM 65, 1891, s. 81-89; RHB I, s. 218n.; M. SVATOŠ, *Cesta za vzděláním*, s. 29-40; TÝŽ, *Borbonius z Borbenheimu Matyáš*, in: BSCZ 6, s. 53. Bližší informace o něm přináší jeho medailon v příloze této disertace.

⁵¹² O něm viz Josef POLIŠENSKÝ, *Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna, přítel škol a akademií*, Stud Com et Hist 24, 1982, s. 37-44; RHB V, s. 438n. Nejnověji věnoval průběhu vzdělání Zdeňka Brtnického z Valdštejna na základě jeho latinského deníku pozornost P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 326n. Soustavnější analýzy se však tento mimořádný pramen (Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*) dosud nedočkal, zřejmě především pro svůj mnohastrankový rozsah a latinský jazyk, v němž je pořízen. Vydán byl v českém překladu pouze (obsáhlý) zlomek tohoto pramene týkající se Zdeňkova pobytu v Anglii: S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ a kol. (ed.), *Česká touha cestovatelská*, s. 33-64. Podobně byly tyto pasáže vydány s propracovaným výkladovým komentářem i v anglickém překladu, který je však u nás málo znám: G. W. GROOS (ed.), *The Diary of Baron Waldstein. A traveller in Elizabethan England*, London 1981. Část Brtnického deníku zachycující období od června 1602 do konce roku 1603 vydal Beda DUDÍK, *Iter Italicum I*, Wien 1855, s. 237nn. Všechny tyto edice však zpřístupnily pouze jeho malou část. Přípravné práce ke kompletní edici Brtnického deníku spolu s jeho paralelním českým překladem a obsáhlou studií o tomto prameni i o jeho původci, započal spolu s Kateřinou Bobkovou-Valentovou i autor této disertace. I vzhledem k velkému rozsahu textu a současnému, bohužel ale zřejmě ještě řadu let trvajícím uzavření Vatikánské knihovny pro vědecké bádání půjde však o práci na mnoho let.

⁵¹³ Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, dle foliace originálu fol. 7 (v opisu bohužel neuvedeno zda 7r či 7v). Zde je též o jeho odjezdu do Břehu.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ K tomuto sirotku po Zdeňkovi z Vartemberka na Napajedlích a Magdaleně z Kuvovic viz B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 282; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 9.

pobýval v Jihlavě v letech 1593-1594.⁵¹⁶ Jinak ovšem víme, že oba dva měli v Jihlavě své vychovatele, Zdeněk Adama Ropala z Ryfmburka († po 1629)⁵¹⁷ a Jan Matyáše Borbonia, kteří je (a asi i další urovince) zde vzdělávali. Zda vedle jejich výuky navštěvovali chlapci i místní latinskou školu je sice možné a dokonce pravděpodobné, nicméně prameny, jež se k tomu vztahují, nepotvrzené.

Zatímco u Zdeňka Brtnického z Valdštejna nejsou údaje o jeho místě ubytování v Jihlavě k dispozici, u Jana z Vartemberka uvádí Borbonius, že spolu s ním bydlel v domě vdovy Lidlové z Lidlova. Vartemberk i Valdštejn se prý stravovali ve šlechtickém konviktu Jana Hynka z Velenova (†1623),⁵¹⁸ městského syndika jihlavského, vydavatele Fabriciovy mapy Moravy (v edici z roku 1595) a za stavovského povstání direktora zemské vlády.⁵¹⁹ A právě zde měli být podle Borboniovy stručné latinské autobiografie, jež je součástí jeho deníků, jejich spolustolovníky („*commensales nostrī*“) vedle uvedených vychovatelů i další šlechtici, jednak z Moravy – Jindřich Zahrádecký⁵²⁰ ze Zahrádek, Jiří Zikmund Prakšický⁵²¹ ze Zástřizl⁵²² – jednak ze zahraničí, totiž z rakouských zemí (respektive původem z kraňské šlechty): bratři Pavel Volkard a Veikhard svobodní páni z Auersperga.⁵²³ Později pak

---

⁵¹⁶ Ani v latinském textu Borboniova deníku (včetně jeho autobiografické rysy mající částí) není v souvislosti s jihlavským studiem Jana z Vartemberka a dalších šlechticů jasná zmínka o jihlavské, ani znojenské škole. Srov. M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 101n.

⁵¹⁷ RHB IV, 346n. Podrobnosti o něm srov. též v jeho biogramu v příloze disertace.

⁵¹⁸ Informace o něm přináší Josef JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české I*, Praha 1875, s. 283; RHB II, s. 378n., Mat. VÁCLAVEK, *Jihlava*, in: OSN XIII, s. 354.

⁵¹⁹ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 3, 101n.; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10.

⁵²⁰ Zřejmě byl synem Jana Zahrádeckého ze Zahrádek a na Trtěnicích – August SEDLÁČEK, *Zahrádecký ze Zahrádek*, in: OSN XXVII, s. 373.

⁵²¹ Byl synem Jindřicha Prakšického ze Zástřizl (†1582) a Kateřiny Rájecké z Mírova – August SEDLÁČEK, *ze Zástřizl*, in: OSN XXVII, s. 465; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 15. Viz též rodokmen staromoravského rodu ze Zástřizl, který sestavil Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, za s. 248.

⁵²² G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10.

⁵²³ Pravděpodobně jde o syny Wolfganga Siegmunda z Auerspergu (†1598) a Felizitas z Windischgrätzu, narozené v letech 1581 a 1583 (byli tedy vrstevníky ostatních zmíněných chlapců). K tomuto rodu obecně srov. nejnověji speciální objemnou monografii: Miha PREINFALK, *Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie*, Graz – Stuttgart 2006. K auerspergské genealogii srov. i <http://genealogy.euweb.cz/auersperg/auersperg6.html>. K Veikhardovi z Auersperga samotnému, který vedle Břehu (kde byl i jeho bratr, o tom bude ale pojednáno až v kap. IV. 4. 2.) doprovázel Zdeňka Brtnického z Valdštejna i na jeho další vzdělávací cestě (Štrasburk, různé lokality v Itálii) viz také L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ

byli všichni spolubydlicími v dalším místě svého vzdělávání, totiž ve slezském Břehu. K tomu se však dostaneme až později (blíže o tom bude pojednáno dále v této kapitole /IV. 4. 2./).

Druhá z již uvedených městských latinských škol, pro kterou nemáme jednoznačný doklad o šlechtickém žactvu, je škola ve Znojmě, kde se (opět bez bližších údajů) již před svým jihlavským pobytem zdržoval a studoval přibližně jeden a půl roku (do jara 1593) Jan z Vartemberka se svým preceptorem Matyášem Borboniem. Oba zde bydleli v domě lékaře dr. Jana Pomaria,⁵²⁴ u kterého měl Borbonius zároveň možnost vzdělávat se v teoretické i praktické medicíně.⁵²⁵

Další zprávy pramenů o znojenském pobytu a studiu Jana z Vartemberka však nemáme. Proč byl ze Znojma přibližně po roce odveden a proč právě do Jihlavy, nevíme. Snad při rozhodování Vartemberkových poručníků⁵²⁶ sehrálo roli to, že tam již předtím studoval Zdeněk Brtnický z Valdštejna (a možná i další již zmínění moravští šlechtici, jejichž jihlavský pobyt však nelze přesně časově ohraničit). I v tomto případě platí, co můžeme konstatovat skutečně obecně: důvody vedoucí k více či méně časté změně místa studia bývaly rozličné, nelze je přitom prisuzovat pouze nespokojenosti s dosavadním místem studia (a jeho případnou vzdělávací institucí). Vzdělanostními účely podmíněná žakovská peregrinace byla totiž v předbělohorské době vůbec dosti vysoká (tedy nejen u šlechty). Jen pro ilustraci si uveďme jeden příklad za všechny. Vartemberkův preceptor Borbonius například získával partikulární vzdělání minimálně na devíti školách (Sušice, Klatovy, Louny, Praha /u sv. Štěpána, pak u sv. Michala/, Rakovník, Kolín, Chrudim, Velké Meziříčí), které stačil vystřídat za deset let od roku 1576 do léta 1586.⁵²⁷

Na rozdíl od studia zmíněných šlechticů v Jihlavě a Znojmě máme jasnější informace o vzdělávání jiného urozence z českých zemí v Opavě. I

(ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 224nn., 241. Viz také Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, passim.

⁵²⁴ K Pomariovi srov. alespoň G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 9n.; RHB IV, s. 226.

⁵²⁵ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 3, 101; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 9n.

⁵²⁶ Byli jimi Fridrich ze Žerotína na Židlochovicích, pozdější moravský zemský hejtmán, a dále Bernart ze Žerotína na Rožnově. G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 9.

⁵²⁷ Viz Borboniova stručná autobiografie, která je součástí jeho deníků: srov. M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100nn. Blíže údaje viz jeho medailon v příloze disertace. Zde jsou i odkazy na prameny a další literaturu.

když Opavské vévodství, jehož byla Opava zemským centrem, mělo ve zkoumané době specifické státoprávní postavení v rámci zemí Koruny české, rozhodli jsme se zmínit se o opavské latinské škole již zde a ne v kontextu takzvaných vedlejších zemí Koruny české, neboť šlo vlastně o území stojící *de iure* i *de facto* někde na pomezí mezi Moravou a Slezskem, k němuž však již od 13. století, kdy bylo vyčleněno z Moravy, více či méně tendovalo.⁵²⁸

Šlechtické studium na opavské partikulární škole máme pro dobu zřejmě kolem roku 1600 (bližší časové údaje však nejsou k dispozici) doloženo u Jana ml., roku 1590 narozeného syna Albrechta ml. Bruntálského z Vrbna na Velkých Heralticích (†1595) a Johanky Sedlnické z Choltic. Domácí i zahraniční studia tohoto příslušníka panského stavu jsou totiž dobře rekonstruovatelná díky jeho dochované, dosavadnímu bádání málo známé, německy psané autobiografii, kterou Jan ml. Bruntálský sepsal v závěru svého života v březnu 1638. Díky tomuto prameni víme, že zřejmě nedlouho poté, co mu byl opatřen nejmenovaný (a námi ani dle jiných pramenů neidentifikovaný) preceptor, který jej „*im lesen vndt schreiben vndt folgendts in dem anfang d[er] lateynischen sprache*“ vyučoval, byl svým strýcem a poručníkem, Štěpánem Bruntálským z Vrbna poslán „*in die nechstgelegene schuele*“ (Opava je od Velkých Heraltic vzdálena necelých 10 kilometrů), na níž setrval do doby, kdy spolu s několika jinými urozenými chlapci zamířil za dalším vzděláním do slezské metropole. Zdali jej do Opavy (případně i později) doprovázel stejný preceptor, však nevíme.⁵²⁹

Při charakteristice městského partikulárního školství v českých zemích a jeho jednotlivých složek, které v předbělohorské době představovaly nepominutelnou alternativu jiným formám výchovy a vzdělávání české a moravské šlechty, jsme dosud úmyslně ponechávali stranou pražská města, která

---

⁵²⁸ Ke specifickému postavení Opavska ve sledované době viz alespoň P. VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české* VI, s. 52. Pro sledovanou dobu viz též Radek FUKALA, *Státoprávní spor o Opavsko v letech 1529-1606*, AUPO 29, 2000, s. 69-82 (tam i další literatura).

⁵²⁹ Jan BRUNTÁLSKÝ Z VRBNA, *Curriculum vitae meae conscriptum Schönhofii A[nn]o 1638 m[en]se Martii* (ÖNB Wien, Handschriftensammlung, Cod. 15.414), fol. 16v-17r. Jde o konvolut různých textů, jejichž autorem byl právě Jan Bruntálský z Vrbna, v obecnější známost domácího bádání však nevstoupil. Alespoň zčásti z něj čerpali zejména dva autoři: Josef ZUKAL, *Slezské konfiskace*, Praha 1916, s. 46nn. a O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 70nn. Zřejmě především na základě Odložilíka pojednal stručně o Janovi Bruntálském z Vrbna ve své spíše populárně zaměřené práci také Radek Fukala (*TÝŽ, Třicetiletá válka. Konflikt, který změnil Evropu*, Opava 2001, s. 97nn.), který je též autorem biogramu tohoto šlechtice v BSSMaS, díl IV, s. 21n. (zde je jeho autobiografie jen letmo zmíněna). Edici celého textu autobiografie Jana Bruntálského z Vrbna, který čítá přibližně dvě desítky německým textem hustě psaných rukopisných stran, připravuje autor předkládané disertace.

zaujímalá ve vztahu k předmětu předkládané disertace ve srovnání s jinými královskými městy v Čechách a na Moravě mimořádné postavení. Než se dostaneme k jedné specifické formě partikulárního vzdělávání šlechty v Praze, uveďme alespoň ve stručnosti, že i jednotlivá pražská města, respektive jejich mimořádně četné latinské městské školy se v některých případech stávaly místem studia především české šlechty.

Bohužel jsme zde – podobně jako i u jiných městských škol – citelně limitováni množstvím dochovaných pramenů, zejména pak absencí školních matrik ze sledované doby. V některých případech můžeme však využít jiné, literární a do jisté míry i evidenční povahu mající prameny. Stejně jako pro charakteristiku šlechtické edukace při pražské utrakvistické univerzitě můžeme i zde použít údaje již vícekrát zmiňovaného Manuálu mistra Curia, který však přináší informace pouze pro omezený, přibližně dvacetiletý časový výsek (1560-1582) sledované doby. Navíc nezahrnuje všechny žáky zde uvedených škol, nýbrž jen ty, kteří byli přivedeni k beánii na karolinskou akademii. I přesto jsou jeho data velmi cenná.

Díky tomuto prameni víme o několika šlechtických studentech celkem čtyř pražských partikulárních škol: u sv. Jiljí, u sv. Jindřicha, u sv. Petra a u Týna. Opět zde však narážíme na již zmíněný problém nesnadnosti zjištění, zda některý ze zde uvedených chlapců patřil k rytířskému stavu. Je zde totiž opět několik osob, u nichž lze jen obtížně zjistit, zda byly příslušníky nižšího šlechtického stavu, nebo jen erbovníky. U některých však jejich příslušnost k rytířskému stavu známe:

Tak například pro partikulární školu u sv. Jiljí na Starém Městě pražském⁵³⁰ dokládá manuál mistra Curia k roku 1564 Bohuslava Kleneckého z Klenče⁵³¹ či o deset let později Albrechta Pfefrkorna z Otopachu (německy Pfefferkorn von Ottobach, původně rakouská šlechtická rodina, usedlá od 16. století i v českých zemích), pozdějšího radu české komory a 1618-1619 člena stavovského direktoria.⁵³²

---

⁵³⁰ Ke svatojilské škole srov. alespoň F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, passim a Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, passim.

⁵³¹ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 65; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 783 (Winter omylem uvádí rok 1563). K tomuto vladýckému rodu viz B. PAPROCKÝ z Hlohol, *O stavu rytířském...*, s. 270; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a turze Království českého VIII*, s. 184n., 205.

⁵³² K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 108; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 783 (Winter uvádí rok 1573, jde ale zřejmě o rok 1574). Jde o syna Urbana Pfefrkorna z Otopachu (†1582). Jeho bratrem byl zřejmě Adam, který 1577 studoval při UK. Viz Tabulka č. 1. K Pfefrkornům z Otopachu srov. alespoň August SED-

Pro další pražskou latinskou školu, totiž u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském,⁵³³ máme stejným pramenem doloženo k roku 1567 například studium Jindřicha, příslušníka starého českého vladyckého rodu Cukrů z Tamfeldu.⁵³⁴ Podobně k roku 1578 víme o vzdělávání Jana, syna Václava Zapského ze Zap a zřejmě Alžběty Humpolecké z Rybenska, zase na škole u sv. Petra na Poříčí.⁵³⁵

Konečně i Týnská latinská škola mohla poskytnout partikulární vzdělání české šlechtě. Curiův manuál například k roku 1570 uvádí beánii dvou šlechticů z této školy na pražské utrakvistické univerzitě. Jde o syny Ludvíka Granovského z Granova (1553 byl tento člen někdejší pražské erbovní rodiny přijat do rytířského stavu): Jana (†1593) a Ludvíka (†1583).⁵³⁶ Později (beanie doložena 1580) navštěvoval tuto školu ještě další člen stejného rodu: Kašpar, syn královského úředníka v Ungeltu, rytíře Jakuba ml. Granovského z Granova,⁵³⁷ který si v Ungeltu nechal postavit (respektive na starších základech přestavět) dodnes dochovaný renesanční dům (takzvaný Granovský).

Pokud jde o výuku na těchto čtyřech školách, je zde podobná situace jako u většiny ostatních městských škol v dosahu jurisdikce pražské utrakvistické univerzity. I u nich byla fluktuace učitelů – mezi nimiž se vyskytovali i někdejší či budoucí šlechtičtí preceptoři – a zřejmě i žáků dost vysoká. Vlastní školní řady pro ně ze 16. století nemáme dochovány, snad od konce tohoto věku alespoň zčásti respektovaly Kodícilův školní řád z roku 1586 a jeho nástupce.⁵³⁸ Vzhledem k tomu, že šlechtické studenty zde máme dolo-

---

LÁČEK, *Pfefrkorn z Otopachu*, in: OSN XIX, s. 663. O členství Albrechta Pfefrkorna v direktoriu viz Karel BEČKA, *Direktoři čeští*, in: OSN VII, s. 596n.

⁵³³ O ní viz alespoň F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, passim a Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, passim.

⁵³⁴ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 79; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 784. Chlapec je v manuálu označen jako „Pragenus“ asi proto, neboť jeho otec, vladyka Burian z Tamfeldu († kol. 1600) zřejmě dlouhodobě pobýval na Novém Městě pražském. Viz též B. PAPROCKÝ z Hlohov, *O stavu rytířském...*, s. 310; Martin KOLÁŘ, *Cukrové z Tamfeldu*, in: OSN V, s. 774n.

⁵³⁵ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 139; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 785. Viz též August SEDLÁČEK, *Zapský ze Zap*, in: OSN XXVII, s. 441. Ke svatopetrské škole srov. alespoň F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, passim a Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, passim.

⁵³⁶ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 96; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 785 (zde zřejmě omylem k roku 1569).

⁵³⁷ K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 154; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 785 (zde zřejmě omylem 1570). Ke Granovským z Granova srov. Martin KOLÁŘ, *Granovský z Granova*, in: OSN X, s. 425n.

⁵³⁸ Viz pozn. 398.

ženy jen z předchozího období, nebudeme se analýze těchto řádů věnovat. Ostatně Zikmund Winter je poměrně obsáhle charakterizoval.⁵³⁹

Dříve než se dostaneme k další možnosti šlechtické edukace v pražských městech, kterou představovalo studium urozených na některých soukromých pražských latinských školách, obraťme ještě pozornost k jiné specifické formě výchovy a vzdělávání urozených. Nabízely ji školy, které byly sice fundovány a vydržovány ze soukromých prostředků (jako ostatně minimálně zčásti i řada jiných, například městských či církevních škol), nicméně za vysloveně soukromé školy považovány nebývají. Stojí v podstatě na pomezí mezi „veřejným“ a „soukromým“ partikulárním školstvím.

Prameny ke školám tohoto typu zakládaným nezřídka vyššími stavy Království českého a Markrabství moravského jsou poměrně četné.⁵⁴⁰ Nás však bude zajímat jen ta jejich část, jež se dotýká škol, které byly prokazatelně navštěvovány šlechtickými žáky. Na Moravě jde zde zejména o novoutrakvistickou (luterskou) školu, tzv. „gymnasium illustre“ ve Velkém Meziříčí.⁵⁴¹ Pro ni máme dochováno bohužel poměrně málo pramenů.⁵⁴² Latinská škola (zřejmě jen nižšího typu) zde existovala již dříve, minimálně od roku 1557, kdy ji buď založil (a finančně zajistil) nebo znovu nadal místokancléř

---

⁵³⁹ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, zvláště ve druhém oddílu 4. knihy, s. 600-658. Srov. též studii Antonína TRUHLÁŘE, *M. Vavřince Benedikta z Nudožer školní řád z r. 1607*, ČČM 65, 1891, s. 67-74, která se zabývá poněkud atypickým veršovaným školním řádem pro jilskou školu. Ten byl však vydán až v roce 1607.

⁵⁴⁰ K pramenům nekatolického šlechtického mecenátu podmíněného vzdělanostními účely i k tomuto tématu vůbec srov. speciální studii: Martin HOLÝ, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Nichtkatholiken in Böhmen und Mähren (1526-1620)*, in: Joachim Bahlcke – Thomas Winkelbauer (ed.), *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum im Spannungsfeld von Konfession, Landespatritismus und frühmodernen Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern, 1500-1800*, v tisku.

⁵⁴¹ Dříve byl užíván název Meziříčí nad Oslavou. K dějinám velkomeziříčské školy srov. ze starší literatury alespoň F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, hl. s. 414; Ch. D'ELVERT, *Geschichte der Studien-, Schul und Erziehungs-Anstalten*, s. XXVIII; H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 93, 98; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 71; Augustin KRATOCHVÍL, *Luterská škola ve Velk. Meziříčí*, ČMM 29, 1905, s. 197-201; TÝŽ, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, s. 7; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 7nn., 15; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka* s. 51n.; *RHB I-V*, passim (údaje v řadě medailonů rektorů i učitelů školy i členů rodiny fundátorky); J. HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě*, s. 43, 79; J. POLIŠENSKÝ, *Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna*, s. 38; M. SVATOŠ, *Cesta za vzděláním*, s. 32; M. HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, s. 145n.

⁵⁴² K tomu srov. pozn. 553.

Království českého, katolík Zikmund Helt z Kementu (1514-1564).⁵⁴³ Vyšší partikulární škola zde vznikla ale až v letech 1576-1577. Té však dala vdova po Heltovi, členka staromoravského panského rodu, Alena Meziříčská z Lomnice,⁵⁴⁴ již odlišný konfesijní charakter. Přiklonila se totiž k luterské reformaci. Právě z jejího podnětu došlo na meziříčském zámku 25. října 1576⁵⁴⁵ ke schůzce okolní nekatolické⁵⁴⁶ šlechty a kněžstva, na níž bylo mimo jiné dohodnuto zřídit na základě starší školy nové gymnasium illustre, jež by bylo vedeno v duchu augšpurské konfese. Jak nasvědčuje i časová shoda, je pravděpodobné, že při jeho založení hrálo svou roli nové nadání ivančické latinské školy, o níž budeme mluvit v další části této kapitoly disertace. Lze předpokládat, že právě jí měla ta meziříčská konkurovat.

Gymnázium ve Velkém Meziříčí bylo při svém založení asi i nově finančně zajištěno,⁵⁴⁷ což mu umožnilo hledat kvalitního rektora.⁵⁴⁸ S nabídkou

---

⁵⁴³ Zikmund Helt z Kementu (či Kemetu) býval učitelem synů krále Ferdinanda I., Maxmiliána a Ferdinanda, od 1551 pak místokancléřem Království českého. 1556 byl i s potomky přijat do panského stavu. Byl nejen podporovatelem literární tvorby latinské i české, ale projevoval též zájem o soudobé školství. První manželkou tohoto majitele velkomeziříčského panství (od 1552) byla Helena Konická ze Švábenic (†1554), druhou pak Alena Meziříčská z Lomnice, provdaná po Heltově smrti za Václava Berku z Dubé. S touto šlechticnou měl Zikmund Helt dva syny – Zikmunda ml. (1556-1581) a Vladislava (či Ladislava, 1559-1584), o jejichž vzdělání v zahraničí viz bližší informace v medailonu jejich preceptora Adama Hubra z Rysenpachu v příloze disertace – a dále dvě dcery (Zuzanu a Alenu). Stručný biogram Zikmunda Helta i s odkazy na další literaturu a prameny obsahuje *RHB II*, s. 289. Viz též B. PAPROCKÝ *Z HLOHOL, Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 159r-v; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 226. Cenný pramenem jsou také vydané dopisy Zikmundovy Jáchymovi z Hradce: František TISCHER (ed.), *Dopisy Zikmunda Helta z Kementu p. Jáchymovi z Hradce od r. 1553-1558*, ČMM 25, 1901, s. 61-66, 185-190, 295-303 a 405-409.

⁵⁴⁴ K staromoravské panské rodině Meziříčských z Lomnice srov. alespoň B. PAPROCKÝ *Z HLOHOL, Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 83r-87v; August SEDLÁČEK, *Meziříčský z Lomnice*, in: OSN XVII, s. 238nn.; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 440n. K paní Aleně Meziříčské viz také G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 82, pozn. 1 a *RHB II*, s. 289.

⁵⁴⁵ Toto datum uvádí Hrejsa v práci zmíněné v další poznámce, *RHB* (citovaná tamtéž) naopak uvádí datum o měsíc mladší.

⁵⁴⁶ Šlo hlavně o novoutravkivistickou (resp. luteránskou) šlechtu a představitele kněžstva. Jako pozorovatelé se uvedené schůzky zúčastnili ovšem i zástupci prostějovského bratrského sboru, kteří se obávali konkurence velkomeziříčské školy. K samotné schůzce, na níž byly vedle založení školy dohodnuty i další věci (organizace protestantů na západní Moravě), srov. A. KRATOCHVÍL, *Luteránská škola ve Velk. Meziříčí*, s. 198; Ferdinand HREJSA, *Česká konfese*, Praha 1912, s. 343nn. (zde s. 343, pozn. 8 seznam urozců, kteří se uvedeného setkání zúčastnili /takový seznam přinesl již Kratochvíl, s. 198, pozn. 1/; Hrejsa ovšem o jednání o založení školy žádné informace nepřináší, zajímal jej pouze náboženský aspekt); O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 52 a *RHB II*, s. 289.

⁵⁴⁷ K tomu je však bohužel málo pramenů. Jednou z výjimek pro pozdější období vývoje gymnázia je však například testament Jindřicha Brtnického z Valdštejna na Sádku

na vedení školy byl osloven i ivančický rektor Esrom Rüdiger (případně Rüdinger, 1523-1590),⁵⁴⁹ který ji však odmítl.⁵⁵⁰ Gymnázium dostalo snad při svém založení i novou, dodnes stojící budovu. Zda a případně do jaké míry se na předpokládaném novém nadání školy vedle Aleny Meziříčské z Lomnice⁵⁵¹ podíleli i další šlechtici,⁵⁵² nevíme. Na bližší údaje musíme rezignovat, neboť dochovaných pramenů je minimálně. Ani pro tuto školu neexistuje matrika, jiné prameny⁵⁵³ však dosvědčují, že o studium na ní projevovala zájem i domácí (a dokonce i zahraniční) šlechta (viz dále v textu). Školní řád sepsaný už roku 1576 na rozkaz fundátorky lékařem Adamem Hubrem z Rysenpachu⁵⁵⁴ se bohužel také nedochoval.

Velkomeziříčské gymnázium fungovalo i přes snahy panovníka, olomouckého biskupa a jezuitů usilujících o jeho zrušení (podobně jako u Ivančic) minimálně do roku 1602,⁵⁵⁵ a to i přesto, že meziříčské panství bylo od

---

z roku 1589, v němž mj. určil na výchovu učitelů velkomeziříčského gymnázia 30 zlatých ročně. Podmínkou však bylo, že budou „pravého náboženství“. O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 52.

⁵⁴⁸ Tuto domněnku, jež je při znalosti obdob velkomeziříčské fundace a dějin partikulárního školství předbělohorské doby vůbec velmi pravděpodobná, nelze však verifikovat dochovanými prameny.

⁵⁴⁹ O něm bude pojednáno dále v této kapitole. Viz též pozn. 867.

⁵⁵⁰ A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, s. 7. Snaha „odloudit“ Ivančicím rektora Rüdigeru mj. dokládá zmíněný konkurenční boj s Ivančicemi. Přetahování o kvalitní rektory a učitele pro latinské školy vůbec bylo v raně novověkém školství (nejen) českých zemí ovšem běžné. Shánění rektora pro bratrské školy bylo ztíženo i konfesijní specifičností Jednoty bratrské, jíž se nový rektor, pokud nepocházel z řad této menšinové církve, musel do značné míry přizpůsobit.

⁵⁵¹ Ta byla od roku 1575 již podruhé vdovou (po smrti Zikmunda si 1568 vzala Václava Berku z Dubé). [nezn. aut.], *Meziříčí Velké*, in: OSN XVII, s. 242.

⁵⁵² Alespoň u některých z nich lze očekávat minimálně ideový podíl na zakládání školy, například u Hynka Brtnického z Valdštejna. U něho předpokládá výrazný podíl na zakládání i při řízení chodu školy například O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 51n. Podobně též J. POLIŠENSKÝ, *Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna*, s. 38.

⁵⁵³ Jde hlavně o šlechtickou i jinou korespondenci, některé deníky a jiné prameny. Z té druhé skupiny je třeba uvést hlavně deník známého lékaře rudolfinské i postrudolfinské doby Matyáše Borbonia z Borbenheimu, který se ve Velkém Meziříčí nejprve vzdělával (1586-1590) a později zde i vyučoval (1590-1591). G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 7nn.; M. SVATOŠ, *Cesta za vzděláním*, s. 32.

⁵⁵⁴ Tento velkomeziříčský rodák (1546-1613) byl v letech 1570-1573 vychovatelem Zikmunda a Vladislava, synů Zikmunda Helta a Aleny Meziříčské z Lomnice. O jeho předchozí i následné kariéře s odkazy na starší literaturu viz *RHB II*, s. 364nn. Viz též jeho biogram v příloze disertace.

⁵⁵⁵ Zvláště intenzivní byla tato snaha zejména v roce 1580. Srov. alespoň A. KRATOCHVÍL, *Luteránská škola ve Velk. Meziříčí*, s. 199.

roku 1589 v katolických rukách.⁵⁵⁶ Starší literatura se neshodovala na konfesijní orientaci školy. Moderní bádání soudí, že šlo o novoutrakvistické (případně umírněně luteránské) gymnázium.⁵⁵⁷ Od roku 1584 po téměř 20 let byl jeho rektorem mistr Johannes Ursinus z Durynska,⁵⁵⁸ právě za něj došlo zřejmě k jeho největšímu rozkvětu.

Co se týče šlechtických žáků velkomeziříčského gymnasia illustre, kteří zde studovali za rektora Johanna Ursina a také za působení Matyáše Borbonia na přelomu 80. a 90. let 16. století, můžeme si o nich alespoň rámcovou představu učinit na základě již zmiňovaných Borboniových deníků. Stoprocentní jistoty při přiřazení šlechtických žáků této škole však nemůžeme nabýt. Borbonius sám u výčtu „*discipulorum illustrium nomina*“ uvádí, že tyto žáky, jejichž celkový počet přesahuje číslo třicet, „*in diversis habui locis*“.⁵⁵⁹ Když však se znalostí biografických dat Borboniových eliminujeme z těchto šlechticů ty, které vyučoval soukromě jistě jinde než v Meziříčí, tak lze – jak se již myslím právem domníval Gustav Gellner⁵⁶⁰ – alespoň přibližně určit jeho urozené žáky na velkomeziříčském gymnáziu.

Pravděpodobně mezi ně patřili: Vilém Lev z Řičan (†1633),⁵⁶¹ Bartoloměj z Valdštejna (?1578-?1617),⁵⁶² (Jan?)⁵⁶³ z Hardeka na Letovicích, bratři

---

⁵⁵⁶ Po smrti i mladšího syna zakladatelky, Vladislava Helta z Kementu v roce 1584, se velkomeziříčské panství dostalo do rukou její dcery Zuzany, která roku 1589, kdy zemřel její první manžel, nekatolík Jindřich Brtnický z Valdštejna, konvertovala ke katolicismu. Po její smrti (1592) pak panství drželi katoličtí Berkové z Dubé. Snad zde hrála roli městská privilegia, i když šlo o poddanské město.

⁵⁵⁷ Zde jsou odkazy na další literaturu: RHB II, s. 289; J. POLIŠENSKÝ, *Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna*, s. 38; M. SVATOŠ, *Cesta za vzděláním*, s. 32. Z novější literatury srov. též Dalibor HODEČEK a kol., *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*, Brno 2008, s. 131nn. (autorem této části, založené na původním výzkumu, je Martin Štindl). Za upozornění na tuto novou knihu jsem díkem zavázán dr. Zdeňkovi Váchovi.

⁵⁵⁸ I osoba tohoto humanisty by nasvědčovala tomu, že nešlo o školu přísně luterskou, neboť Ursinus (stejně jako Esrom Rüdiger, jehož se fundátorka marně snažila získat pro vedení školy) byl svou mateřskou univerzitou ve Vitemberku v 80. letech denuncován jako kalvinista, což mu později způsobilo řadu problémů. Kvůli tomu musel například opustit své místo na škole v Jihlavě, odkud pak přešel do Velkého Meziříčí. Základní informace o něm přináší G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 7 a J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví V*, s. 423.

⁵⁵⁹ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100nn.

⁵⁶⁰ G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10.

⁵⁶¹ Pravděpodobně jde o syna Mikuláše z Řičan na Beztahově (†1591) a Voršily z Malovic (†1611), kterému za účast ve stavovském povstání byly konfiskovány jeho statky. Zemřel v exilu v Kulmbachu. Viz alespoň August SEDLÁČEK, *Řičanský z Řičan*, in: OSN XXI, s. 696.

⁵⁶² Syn Jiřího z Valdštejna na Hostinném a Miletíně, narozen snad 1578 (podle relativně spolehlivě: <http://www.genealogy.euweb.cz/waldstein/waldstein4.html>), zemřel

Maxmilián⁵⁶⁴ (1578-1645) a Gundaker⁵⁶⁵ z Lichtenštejna (1580-1658), Jan Václav (†1606), Jindřich Konrád (†1604) a Zikmund Matyáš (†1623) Vencelíkové z Vrchovišť na Třešti,⁵⁶⁶ Rudolf Šlejnic ze Šlejnic,⁵⁶⁷ dále dva blíže neurčení Zahrádečtí ze Zahrádek na Krhově,⁵⁶⁸ jeden přesně neidentifikovaný Smrčka z Mnichu a konečně snad také Karel ml. ze Žerotína.⁵⁶⁹ Gustav

---

1617 podle OSN (August SEDLÁČEK, z *Valdšteina*, in: OSN XXVI, s. 338, 339), podle G. GELLNERA, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10, pozn. 4 však až 1622.

⁵⁶³ V soupisu žáků je jen „Comes ab Hardek“ M. DVORÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100. Na to, že by se mohlo jednat o Jana z Hardeka na Letovicích, upozorňuje G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10, pozn. 4. Ovšem genealogie Hardeků (Hardegg-Pruesching) z té doby je alespoň dle toho, co jsem mohl spolehlivě zjistit, dosti složitá. Navíc nemuselo jít o člena české (respektive moravské) větve rodu. Viz alespoň August SEDLÁČEK, z *Hardeka*, in: OSN X, 881n.; C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich VII*, s. 347-362; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 377n. Genealogii Hardeků lze nalézt také na stránkách <http://patricus.info/Panstvo.htm>, je zde však třeba opatrnosti, neboť zde bývá množství chyb. Několik Janů z Hardeka uvádí také I. MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500-1630)*, s. 402.

⁵⁶⁴ K němu alespoň viz Radek FUKALA, *Liechtenstein*, in: BSSaSM, sešit 10, Ostrava 1998, s. 99.

⁵⁶⁵ Jeho rozsáhlou moderní biografii napsal Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien – München 1999.

⁵⁶⁶ V soupisu žáků je uvedeno pouze „Nobiles Wenczelik, tres fratres non procul ab Iglavia“ M. DVORÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100. Na to, že by se mohlo jednat o výše zmíněné tři bratry upozorňuje G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10, pozn. 4. Dle našeho ověření je skutečně pravděpodobné, že se jedná o výše zmíněné tři syny Kryštofa Vencelíka z Vrchovišť (†1578) a (Evy) Kateřiny z Hodějova. Viz alespoň August SEDLÁČEK, *Vencelík z Vrchovišť*, in: OSN XXVI, s. 536.

⁵⁶⁷ Zřejmě jde o syna hornolužického zemského fojta Jana ze Šlejnic (†1595), který v průběhu 60.-90. let 16. století vlastnil různé statky v Čechách: B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 346n.; A. SEDLÁČEK, *Šlejnic ze Šlejnic*, in: OSN XXIV, s. 669.

⁵⁶⁸ „Domini ab Zahradek, fratres, Krnowii [sic!] in Moravia“: M. DVORÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100. Mohlo by jít o Jindřicha (†1627) a Karla, syny Jana Zahrádeckého ze Zahrádek, který v 90. letech držel mj. Krhov. Oba tito Zahrádečtí byli s dalšími příbuznými přijati v letech 1615-1616 do panského stavu. J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 195; August SEDLÁČEK, *Zahrádecký ze Zahrádek*, in: OSN XXVII, s. 373.

⁵⁶⁹ Tohoto syna Kašpara Melichara ze Žerotína na Nových Dvorech, který studoval nějakou dobu na blíže neznámém jezuitském gymnáziu, dále na neurčené škole ve Slezsku, potom v Srbišti, Lipsku, Štrasburku aj. (o tom i s odkazy na prameny viz dále v textu disertace: kap. V. 3. a V. 4.), Borbonius uvádí také mezi svými žáky: M. DVORÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100. Gellner soudí, že jej vyučoval právě ve Velkém Meziříčí. Jednoznačně to však prameny podložit nemůžeme. V dopise sumarizujícím stručně chlapcovo studium v souvislosti s jeho očekávaným příjezdem do Štrasburku nezmínil jeho vzdělávání ve Velkém Meziříčí ani jeho příbuzný Karel st. ze Žerotína (ovšem neuvádí jmenovitě ani některé další školy, kde studoval, například Srbiště). Viz jeho dopis Melchioru Juniovi z 8. května 1598. V českém překladu jej vydala N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 92nn., zde s. 93.

Gellner na základě Borboniových údajů⁵⁷⁰ uvádí mezi velkomeziříčskými žáky ještě Adama Hodějovského z Hodějova, syna známého mecenáše humanistické literatury a bibliofila Přecha st. z Hodějova (1566-1610) a Dorothey Hrzánové z Harasova (†1613).⁵⁷¹ Ale vzhledem k tomu, že roku 1610 nebyl ještě plnoletý, nemohl být kolem 1590 žákem Matyáše Borbonia ve Velkém Meziříčí. Buď se jedná o dosavadnímu bádání neznámého příslušníka rodu Hodějovských, anebo jde-li o Přecheva syna, musel být Borboniovým žákem později.

Pozoruhodná je skutečnost, že podle Borboniových záznamů byli dalšími ze žáků velkomeziříčské latinské školy také někteří rakouští šlechtici, a to i z panského stavu: mj. tři blíže neurčení Puchheimové,⁵⁷² „tres fratres barones a Giles [čili Gilleis]“ na Sonnbergu a Hollabrunnu,⁵⁷³ jeden Zinzendorf⁵⁷⁴ a další těžko identifikovatelní šlechtici.⁵⁷⁵ Bohužel nedostatek jiných pramenů nám neumožní posoudit ani jejich motivaci pro studium na Moravě, ani délku jejich zdejšího pobytu. Snad je sem – podobně jako i jiné šlechtice s německým mateřským jazykem – vedle konfesijní spřízněnosti přivedla i snaha naučit se českému jazyku. I když šlo o latinské gymnázium, žákovská každodennost jistě dávala možnost ovládnout alespoň základy tohoto jazyka. Naopak Češi či Moravané mohli zase ocenit komunikaci v němčině.

---

⁵⁷⁰ Borbonius si jej poznamenal jako: „Hoddiegowský Adam“. M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100.

⁵⁷¹ J. JIREČEK, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 14nn. a 18nn.; August SEDLÁČEK, *Hodějovský z Hodějova*, in: OSN XI, s. 428.

⁵⁷² K tomuto rodu srov. snad jediné dvě existující knihy, ovšem pro středověk: Christoph TEPPERBERG, *Die Herren von Puchheim im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte des landsässigen Adels von Niederösterreich*, Wien 1978; Herbert KNITTLER (ed.), *Vom Leben auf dem Lande. Die Rechnungen der Herren von Puchheim zu Horn und Göllersdorf 1444-1468. Edition und Kommentar*, St. Pölten 2005. Pro 16. století se mi ani po rozsáhlé rešerši nepodařilo o tomto rodu mnoho zjistit. K jeho vztahu k českým zemím srov. též pozn. 480.

⁵⁷³ K rodině svobodných pánů von Gilleis na Sonnbergu a Hollabrunnu snad žádná speciální práce neexistuje.

⁵⁷⁴ K tomuto starému rakouskému rodu, který již v 16. století byl nekatolický. Viz alespoň C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich LX*, s. 160-167.

⁵⁷⁵ „Joannes et Ladislau a Praga, barones Austriac“, „Duo barones a Presing, Austriac“ (asi z rakouského šlechtického rodu von Prösing) a „Doctoris Hohe, jure consulti filii duo Austriac“ – M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 100. U těch dvou posledních by se mohlo jednat o Maxmiliána a Matyáše, syny vídeňského právníka dr. Leonharda Hoe von Hoenegg původem z Frank. Soupis všech pravděpodobných Borboniových velkomeziříčských žáků přináší na základě jeho deníků také G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10, pozn. 4. Dále viz A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, s. 7; M. HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty*, s. 146. K rakouské šlechtě zde studující viz také G. HEIß, *Bildungsverhalten des niederösterreichischen Adels*, s. 147.

Soukromou fundací představovalo také gymnázium založené luterány u nově zřízeného kostela sv. Salvátora na Starém Městě pražském v listopadu roku 1611.⁵⁷⁶ Bohužel pro toto gymnázium není dochována matrika. Jiné prameny, z nichž významné místo zaujímá dochovaný školní řád,⁵⁷⁷ nám studium české či moravské šlechty na této škole dokládají jen ojediněle. Tak už k počátku existence této školy (přesně k roku 1612) víme díky dochovanému tisku vydanému u příležitosti jejího otevření⁵⁷⁸ o dvou zdejších urozených studentech, konkrétně o Volfovi Kašparovi Kečovi z Kečova,⁵⁷⁹ příslušníku málo známé drobné šlechty z Tachovska, který byl tehdy žákem třetí třídy gymnázia, a dále o Alexandrovi Selanderovi (zřejmě příslušníku nižšího šlechtického rodu Zelendárů z Prošovic), který byl tehdy „*discipulus IV. clasis*“.⁵⁸⁰

IV. 2. Soukromé partikulární latinské školy v královských městech a jejich šlechtičtí žáci

Blízko k městskému partikulárnímu školství měla jedna z dalších možných variant vzdělávání šlechty, kterou ve sledované době představovaly kratší či delší dobu fungující soukromé partikulární školy, jež vznikaly zejména v Praze a spíše výjimečně i v dalších královských městech, často jako doplněk institucionálního pedagogického působení některých učenců. Mohly být též založeny pouze jako výraz záliby jedince ve výuce a výchově mládeže či také jako jedna z forem obživy některého českého, či zahraničního

---

⁵⁷⁶ Nejzevrubněji se jím zabýval Ferdinand HREJSA, *U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze 1609-1632*, Praha 1930 (ke škole zde hlavně na s. 21nn.).

⁵⁷⁷ Petrus AILBERUS, *Ratio docendi et discendi in singulis Institutii Paedagogii Evangelici Nationis germanicae Palaeo Pragae Classibus*, in: Týž, *Oratio Panegyrica ... dicta 14. Novembr. AVspIClo Del HoMInIs potenter regnantis*, s. 1., složky O1b-R2b (NK ČR Praha, sign. 35 D 119, přív. 11). Viz též J. V. NOVÁK, *Die Schulordnung des deutschen „Gymnasium illustre“ bei St. Salvator im Prag*, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte des Protestantismus in Österreich* 27, 1906, s. 123-150.

⁵⁷⁸ Matthias HOE VON HOENEGG, *Publicatio et Introductio scholae novae evangelicae pragensis. Das ist Eröffnung und Einführung der neuen Evangelischen Schul in der königlichen Alten Hauptstadt Prag. Es werden allhie die Predigt/Oration und Beschreibung des gantzen Actus befunden. Cum Privilegio Sereniss. Elect. Saxoniae, Leipzig In verlegung Abraham Lambergis Im Jahr 1612*, s. 52 (NK ČR Praha, sign. 35 D 119, přív. 10).

⁵⁷⁹ Ke Kečům z Kečova srov. alespoň A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIII*, s. 107, 136, 194.

⁵⁸⁰ V tisku označen jako Alexander de Selander. Srov. M. HOE VON HOENEGG, *Publicatio et Introductio*, s. 52. K rytířské rodině Zelendárů (Selander, Selender) z Prošovic srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Zelendár z Prošovic*, in: OSN XXVII, s. 528.

učence. Pouze některé z nich měly pevnější formu danou mimo jiné více či méně propracovaným školním řádem (na příkladu Kollinovy soukromé školy viz dále v textu této podkapitoly). Pokusme se nyní poskytnout o nich alespoň základní přehled. I přes torzovitost dochovaných pramenů (vážících se navíc povětšinou k pražským městům, na něž se především zaměříme), bude snad dostatečně ilustrativní. Postupovat budeme chronologicky.

Pokud nám množství a výpovědní potenciál dochovaných pramenů dovolí, bude nás u většiny studovaných soukromých škol zajímat: Jaké místo zaujímal ta která škola v systému partikulárního školství českých zemí ve zkoumané době? Kdo byli její žáci a kdo je vyučoval? Jaký byl obsah výuky a jak vypadala každodennost takové školy? Jaký byl její konfesijní charakter? Co vedlo rodiče (případně poručníky) z panského a rytířského stavu k tomu, že k výchově a vzdělávání svých mužských potomků zvolili právě tu konkrétní školu, když se jim pro tyto účely nabízela v 16. století řada dalších alternativ?

Italský humanista Hieronymus Balbus (po 1450 – po 1522)⁵⁸¹ z Benátek, někdejší profesor pařížské a vídeňské univerzity, byl jednou z prvních nám známých osob, která ve zkoumané době vyučovala soukromě v Praze šlechtice. Do Čech přišel Balbus zřejmě z podnětu jiného známého humanisty, od 1499 královského sekretáře Jana Šlechty ze Všehrd (1466-1525)⁵⁸² někdy ke konci 15. století (1497-1499). Jeho soukromá výuka, pro kterou bohužel existuje velmi málo pramenných dokladů, však neměla dlouhého trvání. Snad z finančních důvodů⁵⁸³ a také kvůli sporu, jenž se rozhořel mezi ním a Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovic,⁵⁸⁴ asi roku 1501 odešel z Čech do Uher k budínskému dvoru Vladislava Jagellonského, kde se stal sekretářem krále a zároveň zahájil církevní kariéru. Z Balbových českých

---

⁵⁸¹ Bližší informace o Balbovi přináší jeho medailon v příloze disertace.

⁵⁸² Jan Šlechta ze Všehrd patří nejen k významným spisovatelům rané humanistické literatury, nýbrž byl po řadu let vlivnou osobou na budínském dvoře Vladislava Jagellonského, jehož vnitřní a zahraniční politiku spoluutvářel. Po 16 letech služby tomuto panovníkovi odešel Šlechta kolem roku 1505 po svém sňatku s Magdalenou ze Strašnic ode dvora a usadil se na svých statcích v Čechách (vlastnil mj. Kostelec nad Labem), které (vedle nobilitace 1500) získal právě díky své službě u dvora. Měl několik synů. Pro jednoho z nich – Jana – najal asi od léta 1507 preceptora Václava Píseckého (viz jeho biogram v příloze disertace). *RHB V*, s. 281-285 (zde i další prameny a literatura k němu).

⁵⁸³ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)*. Díl 2. *Šlechta*, s. 528.

⁵⁸⁴ K této významně postavě českého latinského humanismu srov. pozn. 284.

šlechtických žáků – jichž bylo zřejmě více – známe jmenovitě pouze Jindřicha, syna nejvyššího kancléře Království českého Jana ze Šelmberka.⁵⁸⁵

Mnohem více lze na základě dochovaných pramenů⁵⁸⁶ říci o soukromé partikulární škole, kterou si v Praze ve 40. letech 16. století vybudoval Matouš Kollin z Chotěřiny (1516-1566).⁵⁸⁷ Těto významné osobnosti, přednímu představiteli latinské větve českého humanismu 16. století, věnovala domácí historická, literárně historická a filologická literatura již dost pozornosti.⁵⁸⁸ Dosavadní bádání se vedle biografické charakteristiky tohoto rodáka z Kouřimi soustředilo zejména na jeho rozsáhlé dílo a nepopiratelný přínos pro pěstování humanistických literárních snah v českých zemích. I moderní výzkum ocenil Kollinovo působení na pražské utrakvistické univerzitě.⁵⁸⁹ Poněkud méně zájmu se dostalo jeho soukromé škole, která byla jedním z nejvýznamnějších školských zařízení tohoto typu v pražských městech ve století předcházejícím bitvě na Bílé hoře.

Kouřimský rodák Matouš Kollin z Chotěřiny studoval od počátku 30. let 16. století ve Vitemberku (na univerzitě ale zapsán až 1534).⁵⁹⁰ Už při

---

⁵⁸⁵ Jan ze Šelmberka byl nejvyšším kancléřem v letech 1479(1480)-1503 – August SEDLÁČEK, *ze Šelmberka*, in: OSN XXIV, s. 580; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 361.

⁵⁸⁶ Jde zejména o několik tisků vydaných pro tuto školu. Nejdůležitějším z nich je Matouš COLLINUS z CHOTĚŘINY, *Elementarius libellus in lingua Latina et Boiémica pro novellis scholasticis. Knížka začátků v jazyku latinském a českém pro nové žáčky ...*, Pragae 1550 (NK ČR Praha, sign. 65 E 1895). Další z relevantních tisků budou uvedeny níže v poznámkách na příslušných místech.

⁵⁸⁷ Následující pasáže jsou založeny na již citované studii autora této disertace, jež vyšla před krátkou dobou: M. HOLÝ, *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*.

⁵⁸⁸ Viz alespoň Josef JIREČEK, *Jan Hodějovský z Hodějova, jeho rod i působení a latinští básníci tovaryšstva jeho*, Praha 1884, s. 29-63; Ferdinand MENČÍK, *Matouš Kollin z Chotěřiny*, ČČM 58, 1884, s. 208-221; Bohumil RYBA, *Matouš Collinus a jeho vergiliovská universitní čtení*, in: Otakar Jiráni – František Novotný – Bohumil Ryba (edd.), *Pio vati. Sborník prací českých filologů k uctění dvoutisícího výročí narození Vergiliova*, Praha 1930, s. 95-111; Rudolf URBÁNEK, *Novoutrakvistický humanista Matouš Kollin z Chotěřiny a starší husitská tradice*, ČSPS 64, 1956, s. 1-16, 70-89 (samotného Kollina se však týká minimálně); Josef HEJNIC, *Filip Melancton, Matouš Collinus a počátky měšťanského humanismu v Čechách*, LF 87, 1964, s. 361-378, zde hl. s. 361-379; RHB I, s. 416-451; M. HOLÝ, *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*; TÝŽ, *Collinus z Chotěřiny, Matouš*, in: BSCZ 9, v tisku. Příjmení Kollinovo se vyskytuje v řadě období (Kalina/Kolin/Kolín/Collinus), přidrží se zde formy Kollin užívané např. v kolektivní práci: Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622 I*, Praha 1995. Kollinovy styky s radou Maxmiliána II. a zároveň známým učencem Casparem z Nydbrucka osvětluje vydaná latinská korespondence Ferdinand MENČÍK (ed.), *Dopisy M. Matouše Kollina z Chotěřiny a jeho přátel ke Kašparovi z Nydbrucka, tajnému radovi krále Maximiliána II.*, Praha 1914. Zásadní informace pro námi zkoumané téma však nepřináší.

⁵⁸⁹ Viz pozn. 594.

⁵⁹⁰ F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku*, s. 253.

tamějším studiu působil jako vychovatel pražských patricijských synů, imatrikulovaných na téže univerzitě.⁵⁹¹ Poté, co roku 1540 dosáhl magisterského gradu,⁵⁹² odešel z kolébky luterské reformace do Prahy. V zimě 1540/1541 byl pravděpodobně vychovatelem synů Arnošta Jilemnického z Újezdce, příslušníka českého panského rodu.⁵⁹³ Od roku 1541 pak mohl díky nadaci pražského měšťana, doktora práv Jana France z Královské Hory vyučovat řečtině (později i latině) na pražské univerzitě.⁵⁹⁴ V tu dobu bydlel a stravoval se v Karlově koleji. Brzy se však mimo jiné kvůli svým konfesijním názorům ovlivněným dlouholetým pobytem ve Vitemberku dostal do sporu jak se starokališnickými pražskými faráři, tak také s některými profesory pražské utrakvistické univerzity. Na druhé straně bylo ale Kollinovo postavení v Praze posilováno přízní, kterou mu poskytovali někteří šlechtici, jako například známý příznivec humanistických literárních snah, místosudí a katolík Jan st. Hodějovský z Hodějova (1496-1566),⁵⁹⁵ jenž mu zprostředkoval kontakt na některé šlechtické rodiny, či královský rada a rada české komory Florián Grysppek z Gryspachu (1509-1588).⁵⁹⁶ Díky nim

---

⁵⁹¹ Např. Jana, syna staroměstského konšela Duchka Chmelíře ze Semechova – F. MENČÍK, *Matouš Kollin*, s. 209.

⁵⁹² Julius KÖSTLIN, *Die Baccalauri und Magistri an der Wittenberger philosophischen Facultät 1538-1546 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre*, Halle 1890, s. 12.

⁵⁹³ František PALACKÝ, *Pře rodopisná w Čechách roku 1546 wedená*, ČČM 13, 1839, s. 399-433; August SEDLÁČEK, *z Újezdce a z Kunic*, in: OSN XXVI, s. 147; J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 29.

⁵⁹⁴ O této nadaci na zřízení lektorátu řečtiny na pražské univerzitě a o Kollinovu působení na ní srov. alespoň J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 31n.; B. RYBA, *Matouš Collinus*; Jan MARTÍNEK, *Vztahy předních latinsky píšících humanistů k pražské univerzitě (Hasištejnský, Collinus, Carolides, Campanus)*, AUC-HUCP 14/1-2, 1974, s. 7-18, zde zejména s. 8nn.; Michal SVATOŠ, *Kališnická univerzita (1419-1556)*, in: Týž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622*, I, Praha 1995, s. 215n.; Jiří PEŠEK, *Výuka a humanismus na pražské univerzitě doby předbělohorské*, in: tamtéž, s. 229, 233n.

⁵⁹⁵ K němu a „jeho“ humanistickému literárnímu kroužku viz alespoň J. JIREČEK, *Jan Hodějovský a RHB II*, s. 317nn. Úřad místosudího zastával v letech 1537-1555: F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 368.

⁵⁹⁶ Michal FLÉGL, *K významu osobností Floriána Grysppeka v předbělohorských Čechách*, SSH 8, 1973, s. 181-187; Václav BŮŽEK, *Florián Griespek z Gryspachu ve stavovské společnosti předbělohorských Čech*, in: Grysppekové a předbělohorská šlechta, Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21. – 23. května 1997, s. 11-17; Jan RACEK, *Zapomenutý velmož Florian Grysppek z Gryspachu*, Středočeský vlastivědný sborník 18, 2000, s. 5-26; TÝŽ, *Florian Grysppek z Gryspachu – pán a hospodář na Nelahozevsi*, Středočeský vlastivědný sborník 19, 2001, s. 5-18; TÝŽ, *Stavebník Florian Grysppek z Gryspachu*, Středočeský vlastivědný sborník 21, 2003, s. 5-22.

dosáhl též v roce 1542 nobilitace (z Chotěřiny, podle Hodějovského rodiště, Kotýřiny u Milevska).⁵⁹⁷

První soukromou školu si Kollin s podporou Hodějovského založil v pronajatém domě (od Racka Doubravského z Doubravy)⁵⁹⁸ v blízkosti Týnského chrámu zřejmě v roce 1544. Bydlení a provoz školy v domě u Týna mu přinášel od počátku řadu praktických starostí,⁵⁹⁹ s nimiž mu nakonec pomohla jeho matka, jež se ujala řízení domácnosti (po 1546 ji nahradila Kollinova manželka Anna). Kromě šlechticů se zde vzdělávali i příslušníci některých měšťanských rodů (nejen pražských). Bohužel jmenovitě je určit je pro tuto dobu obtížné.⁶⁰⁰ S žáky provozoval i divadlo (komedie), na něž zval své urozené příznivce.⁶⁰¹ Tehdy vznikly zárodky školy, která v pražských městech působila dvě desetiletí a na jejíž tradici pak navázaly některé další (například Jiřího Nicolaa Brněnského od roku 1566).⁶⁰²

Na přelomu 40. a 50. let se Kollin se svými žáky přestěhoval do domu zvaného Andělská zahrada (*hortus Angelicus*) na Novém Městě pražském (v dnešní Jindřišské ulici), který roku 1548 (s finanční podporou místosudího)⁶⁰³ koupil od hrabat Jana Kryštofa, Volfa Dětricha a Jana Fridricha z Hardeku a na Letovicích.⁶⁰⁴ Zpočátku byly ale s domem potíže (nákladné opravy zchátralé budovy, majetkoprávní problémy apod.). Jeho výhodou bylo ale to, že umožňoval Kollinovi rozšířit počet žáků. Vedle vedení vlastní školy pokračoval vitemberský mistr nadále i ve výuce na univerzitě, a to až do 1558, kdy byl s vůlí panovníka kvůli své proluterské konfesijní orientaci⁶⁰⁵ sesazen z lektorátu řečtiny.⁶⁰⁶

---

⁵⁹⁷ O Kollinově působení v Praze v první polovině 40. let nejpodrobněji viz J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 32-40.

⁵⁹⁸ Martin KOLÁŘ, *Doubravský z Doubravy Racek*, in: OSN VII, s. 880.

⁵⁹⁹ Musel nejprve pro školu, svoje bydlení i ubytování žáků zajistit potřebný nábytek (např. lavice, postele), starat se o vytápění školy apod.; J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 40.

⁶⁰⁰ U většiny šlechtických žáků Kollinovy soukromé školy jak v domě u Týna, tak v Andělské zahradě, nelze říci, kdy přesně byli jejími žáky. Někteří z těch, které uvádím pro Andělskou zahradu (viz dále v textu), snad mohli bydlet či učit se již v prvním sídle školy. Nedostatek pramenných údajů (a zejména absence pramene evidenčního typu) ale nedovoluje vyslovit se zde přesněji.

⁶⁰¹ J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 40.

⁶⁰² Viz pozn. 657.

⁶⁰³ *RHB I*, s. 439.

⁶⁰⁴ K nim viz pozn. 323.

⁶⁰⁵ J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 65nn.

⁶⁰⁶ Podrobně viz tamtéž, s. 56nn.

Pro druhé období existence Kollinovy soukromé školy se zachoval mimořádný pramen, tzv. *Elementarius libellus in lingua Latina et Boiémica pro novellis scholasticis*. Tento na pomezí mezi učebnicí (se slabikářem⁶⁰⁷ a katechismem) a školským řádem stojící tisk, vydaný v Praze roku 1550 (a znovu pak 1557), nás vedle obsahu výuky a zákonů, jimiž se měla řídit, informuje též o některých z jejích urozených žáků, jiné známe i z dalších pramenů. Jsou mezi nimi i potomci významných panských i rytířských rodů nejen z českých zemí. Jmenovitě je možno uvést například Jiřího Popela z Lobkovic (†1607),⁶⁰⁸ Linharta⁶⁰⁹ a Jiřího z Lichtenštejna,⁶¹⁰ Karla z Ditrichštejna,⁶¹¹ Viléma z Vřesovic,⁶¹² Oldřicha II. Hodějovského z Hodějova (†1570),⁶¹³ Zikmunda Vrabského z Vrabí⁶¹⁴ a v neposlední řadě tři syny již uvedeného Floriána Gryspeka z Gryspachu: Václava (†1599), Bohuslava a Floriána.⁶¹⁵ Žakovskou příslušnost většiny z těchto šlechticů ke Kollinově

---

⁶⁰⁷ Slabikářové části Kollinova spisu věnovali pozornost Josef KUBÁLEK – Josef HENDRICH – František ŠIMEK, *Naše slabikáře. Od nejstarší doby do konce století XVIII.*, Praha 1929, s. 63n.

⁶⁰⁸ Syn Jana z Lobkovic na Zbiroze a Točnice (1490-1569). Zastával úřad nejvyššího sudího (1582-1584) a později nejvyššího hofmistra (1585-1593). Pro své politické ambice byl 1593 zbaven funkce, došlo ke konfiskaci jeho majetku, on sám byl uvězněn a zemřel na Lokti 1607. Základní informace o něm, jeho uvěznění i politickém procesu s ním viz Max DVOŘÁK ml., *Process Jiřího z Lobkovic*, ČČH 2, 1896, s. 271-292; Václav PEŠÁK, *Správní vlivy v prvním procesu Jiřího z Lobkovic*, ČNM 110, 1936, s. 50-62, 208-235; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 371n.; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, hlavně s. 266-268, 297-310. O jeho žakovské příslušnosti ke Kollinově soukromé škole viz *RHB I*, s. 417 a 446.

⁶⁰⁹ Stoprocentně se mi jej nepodařilo identifikovat, snad by mohlo jít o syna Linharta z Lichtenštejna (1482-1534) a Kateřiny Černoohorské z Boskovic.

⁶¹⁰ Mohlo by jít snad o Jiřího Erasma (1547-1591), syna Jiřího Hartmana I. (1513-1562) – viz Radek FUKALA, *Liechtenstein*, in: BSSaSM, sešit 10, Ostrava 1998, s. 95.

⁶¹¹ Zřejmě syn Zikmunda z Ditrichštejna na Hollenburgu (†1533) – k tomu srov. August SEDLÁČEK, *z Dietrichštejna*, in: OSN VII, s. 504.

⁶¹² Blíže neurčený příslušník velmi rozvětveného rodu z Vřesovic – k tomuto rodu srov. alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 59-66; August SEDLÁČEK, *z Vřesovic*, in: OSN XXVI, s. 1023-1027.

⁶¹³ Jde o syna Oldřicha st. Hodějovského na Řepici a Anny Malovcové z Malovic – J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 16; August SEDLÁČEK, *Hodějovský z Hodějova*, in: OSN XI, s. 428. Žákem Kollinovy školy byl minimálně v letech 1551-1553: *RHB I*, s. 438, 441, 445, 446 a 447 a *RHB II*, s. 311.

⁶¹⁴ Snad jde o roku 1581 zemřelého syna Zdislava Tluksy Vrabského. August SEDLÁČEK, *Vrabský Tluksa z Vrabí*, in: OSN XXVI, s. 992.

⁶¹⁵ Martin KOLÁŘ, *Gryspek z Gryspachu*, in: OSN X, s. 552nn. Ani Kolář ani Marie Ryantová (TÁŽ, *Ke studiu synů Floriana Gryspeka v zahraničí*, in: Gryspekové a předbělohorská šlechta, Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21. – 23. května 1997, s. 21) Bohuslava a Floriána jako syny Floriána Gryspeka neuvádí. Snad šlo o později zemřelé syny. Na to, že Václav, Bohuslav i Florián byli vlastní bratři, usuzují z věnování Collinova uvedeného spisu *Elementarius*

škole většinou nemůžeme chronologicky přesně vymezit.⁶¹⁶ Stejně tak o její frekvenci ze strany urozených i neurozených žáků máme pro většinu období existence školy jen málo informací. Jen výjimečně jsou k některým rokům k dispozici zprávy poskytující přesnější údaje a dávající tušit skutečně výrazný zájem šlechty o zde sledované školské zařízení. Takovým svědectvím je například následující Kollinův výrok z roku 1556: „*Scholam privatam habeo ita frequentem, ut nunquam habuerim frequentiore. Praeter enim alios nobiles pueros habeo apud me **tredecim barunculos**...*“.⁶¹⁷ Důvodem tak výrazné atraktivity školy pro šlechtu mohla být vedle možnosti vzdělávat se v jazykově smíšené „elitní“ škole a jejího sídla v Praze snad především sama osobnost známého humanisty a jeho dlouhodobě a systematicky pěstované styky s některými členy (nejen) české šlechtické obce.

Pokud jde o personální zajištění výuky upravované dle aktuální potřeby, vypomáhaly Kollinovi, který stál v jejím čele a učil pokročilé žáky, ve výuce další osoby. Stejně jako je tomu u žáků, ani působení učitelů na zkoumané soukromé škole nemůžeme většinou časově přesně zakotvit. Šlo jednak o jeho vrstevníky, jako byl kupříkladu literárně činný humanista, soukromý šlechtický vychovatel a zároveň profesor pražské utrakvistické univerzity Jan Šentygar (ok. 1515-1554), který studoval s Kollinem ve Vitemberku,⁶¹⁸ tak i o členy mladší generace jako byl například jeden z později nejvýznamnějších žáků kouřimského rodáka Petr Kodícil z Tulechova (Codicillus, 1533-1589),⁶¹⁹ Jiří Vavrouš (Vabruschius, asi 1531-1565),⁶²⁰

---

libellus (M. COLLINUS z CHOTĚŘINY, *Elementarius libellus*, sl. A2a), kde se o nich hovoří jako o „*fratres germani*“ a „*D. Floriani Grispegii etc. Filiis*“.

⁶¹⁶ Např. Leonarda a Jiřího z Lichtenštejna, zmíněné Gryspeky či Zikmunda Vrabského z Vrabí máme v Kollinově škole doloženy k r. 1550 již citovaným spisem: M. COLLINUS Z CHOTĚŘINY, *Elementarius libellus*, sl. F2a, A2a a C5b. Viz též pozn. 600.

⁶¹⁷ Tuto informaci podává Kollin Casparovi z Nydbrucka v dopise z Prahy z 29. října 1556: F. MENČÍK (ed.), *Dopisy M. Matouše Kollína z Chotěřiny*, s. 93.

⁶¹⁸ K Šentygarovi, který spolu s Kollinem získal 1542 přídomek z Chotěřiny, a k jeho literárnímu odkazu srov. alespoň *RHB V*, s. 264-274. Srov. též jeho medailon v příloze disertace.

⁶¹⁹ Již před příchodem na Kollinovu školu měl Petr Kodícil (bakalářem až 1552) zkušenosti se soukromou výukou (blíže o tom v jeho biogramu v příloze disertace; tam jsou obsaženy i odkazy na literaturu o něm). Z jeho bohatých pedagogických zkušeností čerpal Kodícilův školský řád *Ordo studiorum docendi atque discendi literas, in scholis civitatum Regni Boemiae ...*, Pragae 1586 (NK ČR Praha, sign. 45 A 11, č. 9). Viz též František Jan ZOUBEK (ed.), *M. Petra Codicilla z Tulechova Řád školám městským v Čechách a na Moravě léta 1586 akademií pražskou vydaný*, Praha 1873.

⁶²⁰ Svou učitelskou praxi z Kollinovy školy využil pak Vavrouš i jako soukromý preceptor šlechty: *RHB V*, s. 429n.; M. HOLÝ, *Význam vedlejších zemí České koruny pro vzdělání české a moravské šlechty v předbělohorské době*, s. 421. Podrobněji o něm viz v jeho medailonu v příloze disertace.

dále královéhradecký rodák Martin Hanno (1526-1550)⁶²¹ či Jiří Nicolaus Brněnský, jenž si později založil vlastní soukromou školu (viz dále).⁶²²

Již uvedený *Elementarius libellus* dokládá vysokou úroveň Kollinovy soukromé školy. Ve své třetí části přináší nejen paragrafované české a latinské znění školních předpisů pro školu jako celek, ale pro nás především cenné latinské studijní předpisy pro jednotlivé třídy s podrobným popisem výuky (viz příloha č. 1-3). Škola měla tři třídy, nejnižší (*infima*, nebo *classis Alphabetariorum*), střední (*classis media, quae est Donatistarum*) a konečně nejvyšší třídu (*classis suprema*). Do detailu jdoucí výukový plán všech stupňů ukazuje, že Kollinovu školu je možné označit za nižší partikulární latinskou školu (podle terminologie Zikmunda Wintra),⁶²³ předmětem výuky podobnou řadě městských škol tohoto typu.⁶²⁴

V infimě se žáci měli nejprve naučit číst a psát (proto také Kollinova kniha obsahuje ve své první části český i latinský slabikář) a rozvíjet své znalosti křesťanské věrouky (desatero, apoštolské vyznání víry, otčenáš, modlitby při různých denních příležitostech apod.). Důraz byl kladen i na hudební výchovu (hlavně latinské hymny s křesťanskou tematikou; této části výuky je věnován druhý díl knihy). Pouze v počátcích výuky v infimě byla užívána i čeština (případně němčina). Pak již absolvovali chlapci ze šlechtických a pražských patricijských rodin latinskou výuku (slovička, gramatika, memorování delších latinských textů: opět *Decem praecepta*, *Symbolum Apostolicum* apod.).

V prostřední třídě byly prohlubovány znalosti latinského jazyka a stejně jako i v předchozím stupni byl velký prostor věnován katechetické výuce. Výslovně sice Kollin ve školském řádu Martina Luthera nejmenuje, ale uvádí *Catechismus minor*, tedy již podle Hejnicovy identifikace právě Luthervův malý katechismus.⁶²⁵ Dále označuje konkrétní antické, středověké či do-

---

⁶²¹ K Hannonovi srov. *RHB II*, 261nn. K učitelům Kollinovy školy obecně viz *RHB I*, s. 418.

⁶²² *RHB IV*, s. 31n.

⁶²³ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 25 a 600nn.

⁶²⁴ Jednotlivé partikulární školy se ovšem učivem v jednotlivých třídách (jejichž počet mohl být navíc různý) lišily, což vyplývalo i z toho, že až do Kodícilova školského řádu z roku 1586 ani žádný více školami přijatý řád nebyl. Ani Kodícilův řád však obecného přijetí na městských školách v českých zemích nedosáhl. K některým školním řádům předbělohorské doby srov. alespoň F. J. ZOUBEK (ed.), *M. Petra Codicilla z Tulechova Řád*; A. TRUHLÁŘ, *M. Vavřince Benedikta z Nudožer školní řád z r. 1607*; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 87nn. a 608-658.

⁶²⁵ Viz J. HEJNIC, *Filip Melanchton, Matouš Collinus a počátky měšťanského humanismu*, s. 370n.

bové autory, jejichž texty mají být užívány k výuce (jedním z těch zmíněných je například významný španělský humanista Juan Luis Vives /1492-1540/ a jeho *Colloquia*).⁶²⁶ Vyučování latiny probíhalo podobně jako ve středověku podle Aelia Donata.⁶²⁷ Jeho latinská gramatika aplikovaná jak na nekatolických, tak i katolických školách vyšla v českých zemích v 16. století v několika vydáních, jedno z nich (česko-latinské) pořídil roku 1564 i Matouš Kollin.⁶²⁸ Z dalších textů pro „*classe media*“ to byla například *Catonis disticha*, opět oblíbená již ve středověku (do češtiny přeložena již ve 14. století, ve druhé polovině 16. století vydána skoro dvacetkrát Pavlem Vorličným /Aquilinas/).⁶²⁹ Vedle latiny se výuka v této třídě soustřeďovala i na další předměty, například na aritmetiku. Která z početných soudobých učebnic byla k tomu užívána, není ale bohužel uvedeno.⁶³⁰

V nejvyšší třídě pokračovala výuka latiny (celkové zdokonalování stylu například podle Ciceronových *Epistolae*), k níž přistoupila již také řečtina (základy řecké gramatiky a slovní zásoby zejména ve vztahu k biblickým textům). Ke katechezi byl mj. užíván spis *De summa Christianae religionis* Jeronýma Noppa.⁶³¹ Z dalších konkrétních spisů určených pro nejvyšší třídu zmiňuje Kollin také Erasma Rotterdamského *De civilitate morum*,⁶³² jež

---

⁶²⁶ K Vivesovi a jeho pedagogice srov. pozn. č. 127. Jeho *Colloquia sive exercitatio Latinae linguae*, která se v průběhu 16.-18. století dočkala mnoha vydání, jsou v úplnosti přístupná na internetu: <http://www.grexlat.com/biblio/vives/index.html>.

⁶²⁷ Kollin vydal Donatovu gramatiku zejména pro žáky své školy. Srov. *Aelii Donati Quaestiones de primis etymologiae elementis ...*, Praegae 1557 (KNM Praha, sign. 26 F 18, přív. 1).

⁶²⁸ *Donati Methodus de etymologia partium orationis cum interpretatione Boiémica ...*, Praegae 1564 (NK ČR Praha, sign. 45 D 13). Vedle toho vydal Kollin i další latinskou gramatiku: Matthaesus COLLINUS, *De quatuor partibus grammatices ...*, Praegae 1564 (NK ČR Praha, sign. 45 D 14).

⁶²⁹ *Knihopis*, č. 1477-1495. O Pavlovi Vorličném a jeho rozsáhlém literárním díle zahrnujícím také důležité spisy pro rozvoj domácí pedagogiky latinských škol viz *RHB I*, s. 94-99.

⁶³⁰ Už ve 40. letech vyšel např. Beneš OPTÁT, *Knížky početní...*, Prostějov 1548 (NK ČR Praha, sign. 65 E 2042). Později vyšly další aritmetiky (srov. alespoň Ondřej KLATOVSKÝ z DALMANHORSTU, *Nové Knížky vo počtech*, Praha 1558; NK ČR Praha, 54 E 108).

⁶³¹ Kollin vydal tento spis dvakrát v Norimberku: 1543 (KNM Praha, sign. 49 D 39) a 1564 (KNM Praha, sign. 49 D 37). K prvnímu vydání viz J. HEJNIC, *Filip Melanchton, Matouš Collinus a počátky měšťanského humanismu*, s. 366nn., k oběma pak viz *RHB I*, s. 422 a 431n. Někdejší vitemberský student Jeroným Nopp (†1551) vyučoval na latinských školách ve Zwickau a Schneebergu. Od 40. let působil díky Lutherově doporučení jako kazatel v Řezně: F. MENČÍK (ed.), *Dopisy M. Matouše Kollína z Chotěřiny*, s. 77; Eduard JACOBS, *Nopp, Hieronymus*, in: ADB 52, Leipzig 1906, s. 647nn.

⁶³² *Knihopis* zná pouze jedno české vydání tohoto spisu: Desiderius ERASMUS, *Civilitas morum ... latinae et boiémicae*, s. 1. s. d. (*Knihopis*, č. 2365). Používáno ale samozřejmě mohlo být i jedno z řady vydání evropských.

sloužil nejen k výuce latiny, ale také dobrých mravů,⁶³³ dále *Aesopi Fabulae*⁶³⁴ a Vergiliova *Bucolica*.⁶³⁵ Do výukového plánu nejvyššího stupně své školy prosadil Kollin i některé učebnice vydané jeho vitemberským učitelem Philippem Melanchtonem. Konkrétně uvádí: *Syntaxis Phillippi* a *Etymologia Latina*.⁶³⁶ Z předmětů *septem artes liberales* pokračovala výuka aritmetiky a chlapci se cvičili též v dialektice. Stejně jako v předchozí třídě se měli učit i latinský cisioján.⁶³⁷

Základem výuky ve všech třídách bylo vedle vlastního postupu tematicky různých „lekci“ – jako i v jiných dobových partikulárních školách – především časté opakování probrané látky, řečnická cvičení a zkoušky. Všichni žáci Kollinovy školy se měli každého čtvrt roku podrobit větší zkoušce. Ve všech třídách byl vedle náboženství a dobrých mravů kladen důraz na osvojení si pasivní i aktivní znalosti latiny (v nejvyšší třídě pak i řečtiny). „Národnostně“ promíšený charakter školy směřoval dále k tomu, aby se Češi učili němčině a Němci češtině. Podle tohoto záměru byla též upravena i vzájemná komunikace žáků. Čechům i Němcům se zakazovalo mluvit rodným jazykem, s tou výjimkou, pokud by mluvil Němec s Čechem česky či Čech s Němcem německy. Pozoruhodné je, že například při stole měli „Čechové latině, Němci česky“ mluvit (Příloha č. 2, XXI). Pro ty, kteří pravidla jazykové komunikace nedodrželi, byl určen „vosel“ a následně buď tělesný, nebo peněžitý trest (Příloha č. 2, XXII).⁶³⁸ Kollinem vydaná pravidla nijak nerozlišují mezi urozenými a neurozenými žáky.

Denní program Kollinovy školy sestával vedle výuky, jež byla rozdělena každý den na tři hodiny dopoledne a tři hodiny odpoledne, i ze společného stravování, modliteb apod. Zvláštní čas byl vyhrazen odpočinku a

---

⁶³³ K výuce dobrých mravů na partikulárních školách v českých zemích srov. Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 454nn. Dobré mravy, na jejichž osvojení si byl kladen velký důraz, upravoval i Kollinův školský řád, viz příloha č. 1 a 2.

⁶³⁴ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 528.

⁶³⁵ České vydání tohoto díla *Knihopis nezachytil*.

⁶³⁶ Melanchtonovy latinské gramatiky vyšly mnohokrát (pod různými názvy), patřily k velmi oblíbeným. V českých zemích bylo od 60. let 16. století pořízeno také vícero vydání (jedno z nich vydal Pavel Vorličný v Olomouci u Jana Günthera roku 1560, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AC IV 57). K jejich užívání na partikulárních školách srov. Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 521nn.

⁶³⁷ M. COLLINUS z CHOTĚŘINY, *Elementarius Libellus*, sl. 14b-16b.

⁶³⁸ O školních trestech v Čechách a na Moravě (i o „voslu“), ale také o názorech českých i zahraničních autorů na tělesné tresty viz Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 482-492.

zábavě (zpěv, míčové hry, hra „v kulky“ atd.),⁶³⁹ zvláště po obědě a po večeri. Ve sváteční dny chodili Kollin, další učitelé a pomocníci ve škole s žáky (jak těmi, co bydleli v Andělské zahradě, tak i s těmi, kteří bydleli jinde, viz dále) na bohoslužbu „*k poslušání svatého kázání a k vykonání svatých nařízených od Církve svaté pořádkuov*“ (Příloha č. 2, V). Který z četných pražských kostelů navštěvovali, však nevíme.

I v této souvislosti je třeba položit si otázku, jaký byl konfesijní charakter školy? Sám její zakladatel byl nekatolík, blízký luteránství. Další nám známí učitelé školy byli vesměs utrakvisté s větší či menší mírou příklonu k německé reformaci. Poněkud odlišný obraz však poskytuje konfesijní skladba žáků. Může se zdát překvapivé, že mezi nimi najdeme i potomky tradičně katolických rodů, jako například později intenzivně rekato-lizačně působícího Jiřího Popela z Lobkovic. Co vedlo katolického otce, tedy nejvyššího sudího⁶⁴⁰ Jana Popela z Lobkovic a na Zbiroze, k poslání syna do nekatolické školy? Upřednostnění její kvality před konfesijním charakterem by bylo pro katolické rodiče z urozených vrstev společnosti v pozdější době (zejména v posledním čtvrtstoletí předcházejícím bitvě na Bílé hoře) vyznačující se stále zřetelnějším konfesijním vyhraňováním se společností (včetně šlechty) již těžko myslitelné.

Jak dlouho ale Jiří Popel z Lobkovic v Kollinově škole pobyl, bohužel nevíme, stejně tak neznáme pohnutky, které jeho otce vedly k tomu, že syna po nějakém čase ze školy vzal. Můžeme se jen domnívat, že v jeho rozhodnutí mohly hrát roli právě konfesijní důvody. Kollin pak navíc musel prostřednictvím Jana st. Hodějovského vymáhat u nejvyššího sudího za jeho syna dlužné školné.⁶⁴¹ Na tehdy větší náboženskou toleranci (či náboženskou nevyhraněnost nebo indiferenci)⁶⁴² šlechty ukazuje i skutečnost, že

---

⁶³⁹ K různým druhům her na partikulárních školách v českých zemích v předbělohorské době srov. Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 469n.

⁶⁴⁰ Tento úřad zastával v letech 1541/1542-1554, poté byl nejvyšším hofmistrem: F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 366, 369.

⁶⁴¹ *RHB I*, s. 446.

⁶⁴² K tomu srov. Válkovy teze o nadkonfesijním křesťanství té doby na pernštejnském příkladě: Josef VÁLKA, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9. 9. 1993, Pardubice 1995*, s. 173-183. Viz též Thomas WINKELBAUER, *Überkonfessionelles Christentum in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts in Mähren und seinen Nachbarländern*, in: Libor Jan – Bronislav Chocholáč – Tomáš Knoz – Jiří Malíř – Libor Vykoupil (edd.), *Dějiny Moravy a Matice Moravská. Problémy a perspektivy. Sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 24.-25. listopadu 1999 v Brně, Brno 2000*, s. 131-146.

vznik školy umožnil lutersky smýšlejícímu Kollinovi katolík Jan st. Hodějovský z Hodějova.⁶⁴³ Stejně i další podporovatel školy, Florián Gryspek z Gryspachu, byl katolíkem.⁶⁴⁴

Andělská zahrada poskytovala vedle soukromé výuky také možnost ubytování a stravování. Ne všichni urození chlapci však měli takovou potřebu, někteří mohli být ubytováni v pražských domech v majetku svých rodin, či u některého z příbuzných bydlících (či vlastních dům) v některém z pražských měst. Skutečnost, že část žáků školy nebydlela v Andělské zahradě reflektují i Kollinem vydaná pravidla žákovského chování, jež upravovala řadu situací vznikajících jak při vlastní výuce, tak i ubytování a dalších příležitostech (viz Přílohy č. 1-2, *passim*). Nabádala chlapce například k tomu, aby řádně opatrovali své věci, neodcházelí svévolně ze školy, neničili její interiéry i exteriéry apod. Zajímavé je, jaký důraz byl v těchto předpisech kladen na osobní hygienu chlapců (mytí hlavy, rukou apod.; viz Příloha č. 1, XVII a XXIV; č. 2, XIV).

Každodennost soukromé školy Matouše Kollina byla občas oživena návštěvou některé významné osoby, jako snad roku 1549 papežského nuncia či v říjnu 1552 matky Mořice Saského, Kateřiny Meklenburské (1487-1561), která v Kollinově domě navštívila spolu se služebnictvem lázně.⁶⁴⁵ Vitemberský mistr s některými ze svých šlechtických žáků zřejmě podnikal i „výlety“ do okolí Prahy. V blíže neurčenou dobu (zřejmě v první polovině 50. let) například spolu s oběma zmíněnými Lichtenštejny a dalším svým žákem, příbuzným pozdějšího ostrihomského arcibiskupa a podporovatele jezuitů Mikuláše Oláha⁶⁴⁶ /1493-1568, tuto funkci zastával v letech 1554-

---

⁶⁴³ Ke konfesi Jana st. Hodějovského viz *RHB II*, s. 318.

⁶⁴⁴ M. KOLÁŘ, *Gryspek z Gryspachu*, s. 553; V. BŮŽEK, *Florián Gryspek*, s. 11, 14. Konfesijní toleranci některých šlechticů té doby dokládá i skutečnost, že své syny nechal tento katolický šlechtic snad vlivem Melanchtonovým studovat pod vedením nekatolických preceptorů na nekatolických školách v zahraničí (viz alespoň *RHB II*, s. 229n. a M. RYANTOVÁ, *Ke studiu synů Floriana Gryspeka v zahraničí*, s. 21-24. O jejich studiu ve Štrasburku je pojednáno v kapitole V. 3.

⁶⁴⁵ O obou návštěvách dle *Farrago quarta poematum...*, Pragae 1562 (NK ČR Praha, sign. 52 G 17) podávají informace J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 48n. a *RHB I*, s. 444 a 446. Meklenburská vévodkyně navštívila české země již dříve. O tom i o jejích stycích s Vilémem z Rožmberka viz J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I*, s. 78, 145. Do Čech (do Prahy aj.) ovšem zavítala i později (Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy XII*, Praha 1901, s. 85).

⁶⁴⁶ K této významné postavě uherských dějin viz alespoň Gabriel ADRIÁNYI, *Der erste Erneuerer des katholischen Lebens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493-1568)*, in: Walter Brandmüller – Herbert Immenkötter – Erwin Iserloh (ed.), *Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte*.

1568/) a s manželkou Annou uskutečnil cestu z Prahy na Komorní Hrádek, kde byli hosty Jaroslava ze Šelmberka (†1556) a jeho ženy Anny Krajířové z Krajku, a pak ještě do Poříčí nad Sázavou k Janovi Opitovi z Miličina. Na cestě mezi Komorním Hrádkem a Poříčím kočí převrhl kočár, ale zřejmě se nikomu nic nestalo.⁶⁴⁷ Horší důsledky měl mor, který v pražských městech vypukl roku 1554 a dotkl se i Andělské zahrady. Vedle toho, že těžce onemocněla Kollinova manželka, ustala zřejmě na nějaký čas i výuka ve škole, když byli chlapci kvůli morovému nebezpečí načas propuštěni domů.⁶⁴⁸

Jak dlouho škola řízená Kollinem fungovala? Zanikla jeho smrtí v roce 1566, nebo našla bezprostředního pokračovatele v Jiřím Nicolaovi Brněnském, který si po tomto roce zřídil soukromou latinskou partikulární školu v domě zvaném U Toulů na Starém Městě pražském („*ludus Taulensis*“, na rohu Liliové a Karlovy ulice), vydal pro ni inovovaný, o německý jazyk (i více písní a českou verzi části Erasmova spisu *De civilitate morum* porízenou Tomášem Mitisem⁶⁴⁹) doplněný Kollinův *Elementarius libellus*?⁶⁵⁰ Je časová shoda pouze náhodná? Nebo s pedagogickou tradicí dosvědčenou literárními prameny převzal i někdejší Kollinovo žactvo (jež navíc jako jeden z učitelů v Andělské zahradě vyučoval), pro které pouze musel zajistit nové prostory („*hortus Angelicus*“ zdědil Kollinův příbuzný Václav Kollin⁶⁵¹ a snad ji již déle nebylo možno pro účely školy užívat)? Bohužel jednoznačnou odpověď na tyto otázky nyní nenalezneme.

O škole absolventa vitemberské univerzity (1556 zde získal magisterský titul) Jiřího Nicolaa Brněnského víme bohužel již jen to, že k jejím žákům patřili ve druhé polovině 60. let vedle řady erbovních a jiných měšťanů i příslušníci dvou panských a několika rytířských rodů: Martin z Thur-

---

Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet, Bd. 2. Paderborn 1988, s. 491-517; TÝŽ, *Oláh Miklós*, in: BBKL VI, Sp. 1171-1174 (zde i další literatura a prameny).

⁶⁴⁷ J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 23n., 53; August SEDLÁČEK, *ze Šelmberka*, in: OSN XXIV, s. 580; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XV*, Praha 1927, s. 55, 99; RHB I, 444 a RHB IV, s. 65n.

⁶⁴⁸ J. JIREČEK, *Jan Hodějovský*, s. 53.

⁶⁴⁹ RHB III, s. 340n. Viz též jeho biogram v příloze disertace.

⁶⁵⁰ Georgius NICOLAUS BRUNENSIS, *Libellus elementarius in lingua Latina, Boemica et Germanica pro novellis scholasticis. Knižka začátkův v jazyku latinském, českém a německém pro nové žáčky*, Pragae 1569 (NK ČR Praha, sign. 45 G 50). Srov. též RHB IV, s. 31n. a RHB V, s. 469.

⁶⁵¹ Jeho medailonek viz RHB I, s. 415.

nu,⁶⁵² Jan Vilém (†1586), Jaroslav (†1586) a Albrecht Hasištejnští z Lobkovic,⁶⁵³ Oldřich Malovec z Malovic,⁶⁵⁴ Bohuslav Trmal z Toušic⁶⁵⁵ či Florián Granovský⁶⁵⁶ z Granova.⁶⁵⁷ Pro své žáky vydal Jiří Nicolaus Brněnský v roce 1567 českou učebnici aritmetiky.⁶⁵⁸ Podobně jako v případě Kollinovy školy mohli být zřejmě jeho žáci v domě U Toulu i ubytováni.

Z dalších pražských soukromých škol druhé poloviny 16. a počátku 17. století uveďme alespoň ještě dvě.⁶⁵⁹ Takovou školu si na jaře roku 1556⁶⁶⁰ otevřel ve svém domě na Starém Městě pražském nymburský rodák, již zmíněný mistr pražské univerzity (1552) Tomáš Mitis z Limuz (1523-1591). S výchovou české šlechty měl již předchozí zkušenosti, neboť byl někdy ke konci 40. let v Teplicích preceptorem Viléma, zřejmě syna nejvyššího písaře Wolfganga z Vřesovic (1532-1569, uvedený úřad zastával od roku

---

⁶⁵² Syn Františka z Thurnu (1508-1586) a Barbory Šlikové, bratr známého Jindřicha Matyáše z Thurnu, viz F. HRUBÝ, *Hrabata z Thurnu a Valsassina*, s. 99n.

⁶⁵³ Jde o syny Jindřicha Mikuláše Hasištejnského z Lobkovic z údlické pošlosti († 1582) a Kateřiny ze Smiřic (†1569). K nim viz August SEDLÁČEK, *z Lobkovic*, in: OSN XVI, s. 222n.

⁶⁵⁴ Mohlo by se snad jednat o syna Zdeňka Malovce, který se později vzdělával soukromě u Marka Bydžovského z Florentina. Ovšem ve sledovanou dobu se v mimořádně rozvětvenému rodu Malovců objevuje několik dalších Oldřichů. Srov. B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 123nn. August SEDLÁČEK, *Malovec*, in: OSN XVI, s. 723nn.; Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 181.

⁶⁵⁵ Jde buď o syna Jana st. Trmala z Toušic (†1579), nebo jeho příbuzného Havla (†1581). B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 306n.; August SEDLÁČEK, *Trmal z Toušic*, in: OSN XXV, s. 773.

⁶⁵⁶ Snad jde o syna Jakuba ml. Granovského, úředníka královského ungeltu v Týně. Martin KOLÁŘ, *Granovský z Granova*, in: OSN X, s. 426. Jeho bratr Kašpar studoval na partikulární škole u Týna v 70. letech – Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 785.

⁶⁵⁷ Jejich jména jsou obsažena ve dvou spisech: G. NICOLAUS BRUNENSIS, *Libellus elementarius*, sl. A1a, C8b a TÝŽ, *Knížka, v níž obsahují se začátkové umění arithmetického, to jest počtův na cifry neb liny poznání pro pacholátka a lidi kupecké*, Praha 1567, sl. A2a (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. A G XVII 19).

⁶⁵⁸ Viz předchozí poznámka.

⁶⁵⁹ Kromě nich víme ovšem o existenci i některých dalších soukromých škol v Praze, ale většinou máme o nich velmi málo informací. Jednou z nich byla například partikulární privátní škola profesora UK Šimona Proxena ze Sudetu, která fungovala ve druhé polovině 50. let 16. století a snad ještě na počátku let 60. Mezi její žáky patřil například Jan, syn rytíře Jiřího Labouňského z Labouně. 1558 s ní například vítal Ferdinanda I. při jeho vjezdu do Prahy a 1560 zřejmě na staroměstské radnici provozoval komedii o Josefovi. O této škole, kde Proxenus vyučoval i řečtině, viz alespoň *RHB IV*, s. 256, 261.

⁶⁶⁰ „*Aperui ludum in meis aedibus, quem paulatim divina benedictione video crescere. Si curare mihi possis aliquot nobiles erudiendos, adjuvares rationes meas fortassis.*“ Toto psal Tomáš Mitis Casparovi z Nydbrucka 16. května 1556 – F. MENČÍK (ed.), *Dopisy M. Matouše Kollína z Chotěřiny*, s. 87.

1547 až do smrti),⁶⁶¹ a dále Zikmunda z Maltic⁶⁶² (pravděpodobně příslušníka starého míšeňského šlechtického rodu).⁶⁶³

O Mitisově pražské, pravděpodobně také partikulární latinské škole, jejich žácích i bližším charakteru výuky ale dochované prameny mnoho nevyprávějí, kupodivu ani jeho mimořádně obsáhlá literární pozůstalost (například analýza dedikačních údajů jeho spisů) nám zde mnoho nepomůže. S ohledem na praxi běžnou v jiných soukromých školách, stejně jako i citát z Mitisova dopisu Casparovi z Nydbrucku z května 1556 (svědčící minimálně o jeho zájmu získat pro školu urozené žáky)⁶⁶⁴ není vyloučené, že ji vedle neurozených (případně erbovníků) navštěvovala i šlechta. Škola prý fungovala ještě ke konci 70. let, kdy z ní měl její zakladatel stále ještě vodit starší chlapce na pražskou utrakvistickou univerzitu.⁶⁶⁵ Vedle soukromé výuky se Tomáš Mitis od 60. let věnoval též vydavatelské, nakladatelské a knihkupecké činnosti až do své smrti. Podobně jako Matouš Kollin udržoval i on rozsáhlé korespondenční styky s řadou více či méně známých, především nekatolických učenců a spisovatelů. Patřili mezi ně kupříkladu Filip Melancton, dále také známý protestantský teolog, historik a školský reformátor David Chytraeus (1530-1600)⁶⁶⁶ a již zmíněný Caspar z Nydbrucku.⁶⁶⁷

---

⁶⁶¹ I když otcovu smrt žádný syn nepřežil, měl mužských potomků více. V tomto případě jde zřejmě o syna, kterého měl s první manželkou Kateřinou z Maltic († okolo 1545). Právě tomuto spojení napovídá i společná výchova dvou příbuzných chlapců. Srov. alespoň August SEDLÁČEK, *z Vřesovic*, in: OSN XXVI, s. 1024.

⁶⁶² K dodnes žijícímu rodu von Maltitz (po určitou dobu svou držbou spjatému i s českými zeměmi) srov. alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XIX*, Sp. 780-781. Viz také <http://www.von-maltitz.de/> (zde jsou zřejmě amatérsky zpracovány také stručné dějiny rodu a dále jeho genealogie, genealogické údaje na stáhnutelném „Stammbaumu“ jsou však bohužel špatně čitelné).

⁶⁶³ Josef JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české II*, Praha 1876, s. 36; F. MENČÍK, *Matouš Kollin z Chotěřiny*, s. 216nn.; Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 63n.; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 26, 38, 304, 532, 783; TÝŽ, *O Životě na vysokých školách*, s. 52, 137, 144, 206n.; TÝŽ, *Život církevní*, s. 153; OSN XVII, s. 440n.; F. MENČÍK (ed.), *Dopisy M. Matouše Kollína z Chotěřiny*, passim; *RHB III*, s. 339-361 (zde i další dosti rozsáhlá literatura a také soupis jeho latinského díla). Bližší biografické údaje o Mitisovi přináší také jeho biogram v příloze disertace.

⁶⁶⁴ Viz pozn. 660.

⁶⁶⁵ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 38. Jinak tolik užitečný manuál mistra Curia nám zde však příliš nepomůže. Čtyři chlapci, které uvádí k roku 1579, nejsou šlechtici. Všichni jsou zde označeni adjektivem „Pragenus“. K. BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora I*, s. 141. Ani Curiovy údaje pro předchozí dobu nám zde nepomohou.

⁶⁶⁶ Poměrně obsáhlý soupis jeho rozsáhlého díla i seznam literatury o této významné postavě přináší dva jeho medailony: Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Chytraeus, David*, in: BBKL I, Sp. 1021-1122 (tento bio-bibliografický medailon je přístupný i na stránkách: http://www.bautz.de/bbkl/c/chytraeus_d.shtml); http://de.wikipedia.org/wiki/David_Chyträus. Srov. též některé studie v poněkud atypickém katalogu výstavy uspořádané v roce 1991 Státní a

Šlechtě a bohatým měšťanům byla určena i další privátní partikulární škola (*Schola declamatoria*) doktora medicíny (1577 ve Vitemberku) Adama Hubra z Rysenpachu (1546-1613), někdejšího preceptora Václava Budovce z Budova (1551-1621), a později Zikmunda a Vladislava Heltů z Kementu.⁶⁶⁸ Zda vznikla teprve roku 1600, kdy je zde doložena výuka lékaře Caspara Dornavia (1577-1631),⁶⁶⁹ nebo byla založena již dříve, nevíme.⁶⁷⁰ Stejně tak nelze říci, do kdy fungovala, ani s jistotou to, kde bylo její sídlo. Sám Huber bydlel od roku 1593 na Novém Městě pražském – Na Poříčí v domě U stříbrné labuti, bylo-li tam ale i sídlo školy, je nejasné. Vzdělával se zde zřejmě jen malý počet žáků. Výuka vycházela z češtiny a němčiny a pochopitelně byla jako i u ostatních partikulárních škol zaměřena především na zvládnutí latiny písmem i slovem.⁶⁷¹

Současně s Dornaviem, či po něm (1601-1602) zde učil i bakalář pražské univerzity Mikuláš Mallecius (Maltecius) z Vraného u Loun.⁶⁷² Mezi žáky této školy patřil zřejmě krátkou dobu i Adam Budovec z Budova,⁶⁷³ který měl ovšem zároveň i mimo Hubrovu školu stojícího preceptora Davida Hofmanna z Břehu.⁶⁷⁴ Na Adamovu výchovu dohlížel Dornavius i později, když byl v letech 1604-1605 spolu s ním a Jaroslavem Smiřickým⁶⁷⁵

---

univerzitní knihovnou v Brémách: Thomas ELSMANN (ed.), *Nathan Chytraeus 1543-1598. Ein Humanist im Rostock und Bremen. Quellen und Studien*, Bremen 1991 (zde na s. 107-136 také soupis Chytraeova díla).

⁶⁶⁷ F. MENČÍK, *Matouš Kollin z Chotěřiny*, s. 216n.; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 38; *RHB III*, s. 340.

⁶⁶⁸ Synové Aleny Berkové z Dubé a Zikmunda Helta z Kementu – [nezn. aut.], *Meziříčí Velké*, in: OSN XVII, s. 242. Jejich preceptorem byl Adam Huber od roku 1570. Pobýval s nimi ve Vitemberku a později v Lipsku (1573). J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 537; *RHB II*, s. 364n. K Hubrovi viz též F. GALL (ed.), *Die Matrikel der Universität Wien III*, s. 169; Antonín TRUHLÁŘ, *Huber z Risenpachu Adam*, in: OSN XI, s. 821nn.

⁶⁶⁹ K němu viz Robert SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau (1577-1631). Leben und Werk*, Tübingen 1994.

⁶⁷⁰ Tamtéž, s. 18. Dle *RHB II*, s. 365 byla založena již na konci 90. let 16. století.

⁶⁷¹ O Hubrovi a jeho škole pojednávají Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 39; *RHB II*, s. 365n.; R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 17nn.

⁶⁷² R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 18. O jeho předchodím i následném vzdělání a kariéře viz *RHB III*, s. 252.

⁶⁷³ August SEDLÁČEK, *Budovec z Budova*, in: OSN IV, s. 852n.; *RHB I*, s. 237.

⁶⁷⁴ R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 43.

⁶⁷⁵ O tomto nejstarším synovi Zikmunda Smiřického a Hedviky z Házmburka a jeho vzdělání viz *RHB V*, s. 133n.; A. HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického*, s. 35-69.

(1588-1611) na univerzitě v Basileji.⁶⁷⁶ Hubrova školu navštěvoval na počátku 17. století krátkou dobu asi též Ján Filický z Filic, potomek hornouherské zemanské rodiny ze Spiši, který 1602 odešel na gymnázium do Zhořelce a o od 1604 působil skoro deset let jako soukromý vychovatel několika Hodějovských z Hodějova v Herbornu, Siegenu, Marburku a dalších městech s významnými vyššími školami.⁶⁷⁷

Základní představu o podobě výuky a o několika dalších aspektech dějin Hubrova soukromého ústavu poskytuje drobný tisk z roku 1601 podávající ukázky z učební osnovy a popisující postup výroční zkoušky. I na základě tohoto pramene jej lze označit za nižší partikulární školu. Nedostatek dalších pramenných zmínek ale neumožňuje říci, zdali výuka probíhala ve více třídách a byla-li škola srovnatelné úrovně jako například již uvedená škola Kollinova. Roku 1600 hráli žáci „*scholae Huberianae*“ komedii *Susanna* německého humanisty Nicodema Frischlina (pobývajícího v Praze v letech 1586-1587)⁶⁷⁸ nejprve v užším kruhu osob česky a latinsky a pak po dohodě s mistry pražské utrakvistické univerzity veřejně latinsky v akademickém divadle v Rečkově koleji.⁶⁷⁹

O dalších pražských soukromých školách navštěvovaných českou šlechtou víme jen málo. Dochované prameny nám většinou dovolí pouze konstatovat skutečnost, že taková škola existovala, nicméně bližší představu o jejich šlechtických žácích, charakteru výuky atd. si učinit nemůžeme. Přesto se domnívám, že celkový počet takových soukromých ústavů v pražských městech, který podle mých výzkumů přesahuje pro dobu mezi lety 1500-1620 počet deseti (nepočítaje v to soukromé vyučování provozované mistry pražské univerzity v prostorách jednotlivých kolejí, k tomu viz výše: kap. III. 4.), je úctyhodný a sám o sobě poněkud koriguje dosavadní představy o možnostech partikulárního vzdělávání se urozených v českých zemích.⁶⁸⁰

---

⁶⁷⁶ K tomu srov. alespoň H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 25, 26 a 39.

⁶⁷⁷ Otakar ODLOŽILÍK, *Jan Filiczki z Filic a jeho čeští přátelé ...* otisk z Novákova sborníku, 1931, s. 431-442; *RHB II*, s. 144n.; Helena MÁJEKOVÁ, *Ján Filický a jeho miesto v humanistickej literatúre*, *Zprávy Jednoty klasických filologů* 33, 1991, č. 1-4, s. 19-29.

⁶⁷⁸ *RHB II*, s. 172n.

⁶⁷⁹ *Γυμνασία declamatoriae scholae Huberianae privatae, ante et post examen discipulorum, mense Ianuario Anni MDCI habitum Neopragae a studiorum et morum rectore Caspare Dornavio Varisco Philiatro, Pragae Typis Haeredum M. Danielis Adami 1601* (NK ČR Praha, sign. 45 A 11, č. 11).

⁶⁸⁰ Nebudu je zde uvádět jmenovitě: číslo 10 je předběžné, tato problematika si vyžádá další soustředěný výzkum, který zde nemůžeme provádět, jen zčásti totiž zřejmě souvisí s výchovou a vzděláváním šlechty. Ty školy, pro které momentálně známe konkrétně

Pokud jde o soukromé partikulární školy v mimopražských královských městech, jsou naše znalosti o nich i přes rozsáhlé rešerše v literatuře i pramenech mizivé. Jednu z nich si pro výuku šlechtických chlapců založil v polovině 30. let 16. století v Litoměřicích Jan Horák z Milešovky (†1551), někdejší profesor lipské univerzity a jeden z veřejných oponentů Martina Luthera, který se roku 1534 stal děkanem litoměřické kapituly. Vedle církevní kariéry působil i v diplomatických službách Ferdinanda I. K žákům jeho soukromé litoměřické školy, kde vyučoval též češtině, patřili například Adam Hoffman z Grünpüchlu,⁶⁸¹ Zikmund Jiří z Ditrichštejna⁶⁸² i Johann Jakob⁶⁸³ a Raymund Fuggerové.⁶⁸⁴ Vzhledem k nedostatku pramenů ale nemůžeme říci, jaký byl charakter školy (zřejmě ale šlo opět o nižší partikulární školu s výukou latiny),⁶⁸⁵ ani jak dlouho fungovala. Horlivý katolík Jan Horák byl ve výuce zřejmě stoupencem nových humanistických metod. Pro obě tyto své vlastnosti působil opakovaně ve 30. a 40. letech též jako jeden z vychovatelů dětí Ferdinanda I. a ve 40. letech se o něm uvažovalo jako o možném kandidátovi pro zamýšlené obnovení pražského arcibiskupského stolce. Vedl rozsáhlou korespondenci s řadou významných českých (Jindřichem Scriboniem, Matoušem Kollinem ad.) i evropských učenců (například i s Erasmem Rotterdamským).⁶⁸⁶

Doklady partikulárních soukromých škol určených i šlechtě v dalších královských městech nemáme. Je poněkud překvapivé, že nejsou ani na-

---

ni šlechtické žáky, jsme uvedli výše. O jediné z nich jsme zde nepojednali, totiž soukromé škole Šimona Proxena ze Sudetu, neboť jmenovitě známe pouze jednoho jejího žáka (a to pro 50. léta 16. století): Jana Labouňského z Labouně. Viz alespoň *RHB IV*, s. 256 a Proxenuv medailon v příloze disertace.

⁶⁸¹ Šlo o syna štýrského šlechtice a rádce Ferdinanda I. Jana Hoffmana z Grünpüchlu, povýšeného roku 1535 do panského stavu a obdařeného dědičnou hodností zemského hofmistra ve Štýrsku. Adam byl dle dochované korespondence žákem Horákovy školy minimálně v letech 1539-1540. Základní informace viz Martin KOLÁŘ, *Hofman z Grünbühelu a ze Střechova*, in: OSN XI, s. 462; *RHB II*, s. 327.

⁶⁸² Pravděpodobně syn Zikmunda z Ditrichštejna (†1533) – August SEDLÁČEK, *z Dietrichšteina*, in: OSN VII, s. 504.

⁶⁸³ Snad syn Raymunda hraběte Fuggera, který žil v letech 1516-1575. K tomu srov. Gerhart NEBINGER – Albrecht RIEBER, *Genealogie des Hauses Fugger von der Lilie*, Tübingen 1978, s. 5.

⁶⁸⁴ Stejně jako předchozí syn Raymunda hraběte Fuggera, který žil v letech 1528-1569 – viz tamtéž.

⁶⁸⁵ K tomu srov. část latinského listu Adama Hoffmana z Grünpüchlu vídeňskému biskupu Fridrichovi Nauseovi z 10. dubna 1540, jež se dotýká i obsahu výuky a která je otištěna v *RHB II*, s. 327.

⁶⁸⁶ O Horákovi, jeho korespondenci i ostatním literárním díle viz *RHB II*, s. 332nn.; *RHB V*, s. 497. Viz také také [nezn. aut.], *Jan Horák z Milešovky*, in: OSN XI, s. 560.

příklad pro zemská centra na Moravě (Brno, Olomouc). Poměrně vysoký počet těchto škol pro Prahu je vysvětlitelný pravděpodobně především zde výrazně vyšší koncentrací osob, u nichž by založení takových školských zařízení vůbec přicházelo v úvahu. Zřejmě zde hrála roli i skutečnost, že šlechta měla vyšší zájem o studium svých potomků v Praze než v jiných, ať už českých, či moravských královských městech.

IV. 3. Církevní školství v českých zemích

Pokud jde o církevní školy v českých zemích,⁶⁸⁷ získávala česká a moravská šlechta partikulární vzdělání v podstatě⁶⁸⁸ na dvou konfesijně odlišných typech latinských škol: jezuitských a bratrských. Naším cílem bude vedle základní charakteristiky obou těchto nepominutelných složek předbělohorského školství pokusit se o zodpovězení alespoň některých otázek, které studium tohoto dílčího tématu předkládané disertace před badatele staví. Uvedme si zde některé z nich: Jak vysoká byla atraktivita obou těchto skupin škol pro šlechtu českých zemí ve srovnání s jinými typy partiku-

---

⁶⁸⁷ Základní literatura k dějinám jezuitského i bratrského školství byla již citována v pozn. 63 a č. 64. Zde obsažené práce (i některé další) budou pak uvedeny i níže v poznámkovém aparátu této podkapitoly.

⁶⁸⁸ I když konkrétní konfese samozřejmě prostupovala ve zkoumané době všechny typy škol a do jisté míry vedle samotné výuky ovlivňovala i některé jiné aspekty fungování těchto škol (skladba učitelů, finanční zajištění, vztahy s jinými subjekty apod.), myslím, že pojem církevní školy je v kontextu této disertace použitelný v českých zemích právě jen pro jezuitské a bratrské školy. Z někdejších farních škol v jednotlivých městech se v pohusitském období staly vesměs městské školy, které – i když na ně pochopitelně do určité (výše naznačené) míry vykonávaly vliv i církevní struktury (utrakvistická farní organizace, méně již dolní konzistoř) – nelze označovat za školy církevní, a to ani v katolických městech. Pokud jde o někdejší kvalitní katedrální školy (v Praze či v Olomouci), máme pro jejich fungování pro sledovanou dobu málo pramenů, které navíc šlechtické studium na nich nedokládají. Ani více či méně lutersky orientované školy, jako například ve Velkém Meziříčí či u sv. Salvátora v Praze bych za církevní školy neoznačil, už proto ne, že jejich vznik umožnily šlechtické nadace a šlechta se podílela i na jejich dalším chodu. Rozhodující je dle mého soudu právě to, kdo školu průběžně financoval, běžný chod řídil a měl jurisdikční pravomoci. Tak například u jezuitů, jejichž školy u jednotlivých kolejí by také nevznikly bez finanční podpory panovníka či domácí šlechty, byly po svém vzniku již v podstatě plně v kompetenci Tovaryšstva Ježíšova (snad s výjimkou práva na udílení akademických gradů, jež musely získat od mimořádkových autorit: panovníka, papeže). I u bratrských škol byla materiální podpora z mimobratrských prostředků nezanedbatelná, nicméně řízení těchto škol (i správa finančních prostředků) byla vesměs (ne úplně jasná je tato záležitost u ivančického gymnasia illustre) v rukou samotné Jednoty bratrské. Pojem konfesijní školy, který si občas užívá (viz například J. HRUBEŠ, *Vivesův vliv na pedagogiku předbělohorských Čech*, s. 41), nepovažuji za dobrý, neboť prakticky každá škola námi zkoumané doby byla konfesijní, v typologii škol nám takový termín mnoho platný nebude. Co se týče zahraničí, tam, jak uvidíme později, přichází při sledování výchovy a vzdělávání české šlechty v úvahu i další typy církevních škol.

lárních vzdělávacích institucí v Čechách a na Moravě? Poskytovalo jezuitské či bratrské školství odlišné vzdělání než například městské či soukromé latinské školy? Existuje souvislost mezi náboženským vyznáním konkrétních šlechticů (jež je však na základě dochovaných pramenů nezřídka obtížně zjistitelné) a konfesijním charakterem škol Tovaryšstva Ježíšova a Jednoty bratrské? Je přitom zásadní rozdíl mezi Čechami a Moravou jak s ohledem na konfesijní situaci v těchto zemích, tak s ohledem na šlechtické vzdělávací preference vůbec? Jak se odrazila výchova a výuka v jezuitských a bratrských školách v dalším životě jejich někdejších žáků? Přispěla k procesu konfesijního vyhraňování české stavovské společnosti?

Při hledání odpovědí na tyto i některé další otázky můžeme vyjít jak ze závěrů již poměrně bohatého dosavadního českého i zahraničního bádání k dějinám Societatis Iesu i Jednoty bratrské (v jejichž rámci bylo v některých případech pojednáno i školství), případně ze speciálních studií, které se věnují různým aspektům školského systému Tovaryšstva Ježíšova či Jednoty bratrské,⁶⁸⁹ tak také z analýzy řady typově různých pramenů (jako jsou matricy, školní řady, korespondence, účetní materiál, literární prameny zejména příležitostné povahy apod.), o nichž jednotlivě budeme pojednávat dále.

Nejprve tedy k jezuitskému školství a jeho roli v edukačním procesu české a moravské šlechty. Tovaryšstvo Ježíšovo a s ním i jeho školská činnost, jež po celou dobu „první“ existence tohoto řádu (tedy do jeho zrušení vydáním breve *Dominus ac redemptor noster* Klimentem XIV. v roce 1773) tvořila nedílnou součást jeho fungování,⁶⁹⁰ se začaly v českých zemích prosazovat ve druhé polovině 16. století, nejprve v Praze (od 1556), poté Olomouci (od 1566) a postupně v 70. až 90. letech 16. století i v dalších královských i poddanských městech (Brně, Jindřichově Hradci, Českém Krumlově, Chomutově). Důvody, které vedly již v předbělohorské době k poměrně rychlému úspěchu⁶⁹¹ jezuitského školství ve většinově nekatolických českých zemích (ovšem nejen v nich), jsou jistě vícevrstevnaté. Při jejich hledání je mým zájmem zohlednit alespoň následující tři faktory:

1) silná politická a finanční podpora katolických sil v zemi (panovníka, části zvláště vyšší šlechty, olomouckých biskupů a po obnovení pražského

---

⁶⁸⁹ Viz pozn. 63 a 64.

⁶⁹⁰ Právem však bývá zdůrazňováno, že v případě Tovaryšstva Ježíšova nešlo o čistě školský řád, neboť většina jeho členů sloužila v duchovní službě. Viz alespoň K. BOBKOVÁ-VALENTIOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 8. Na různých místech této práce pak autorka sleduje vztah obou těchto složek řádového života.

⁶⁹¹ Během několika desetiletí.

arcibiskupství v letech 1561 až 1562 i jeho metropolitů,⁶⁹² dále (zejména pak po přesídlení rudolfinského dvora do Prahy) také papežských nunciů při císařském dvoře, stejně jako i vyslanců španělských králů, případně agentů dalších katolických monarchů), jež umožnila nejen postupné zakládání jednotlivých kolejí Tovaryšstva, ale také jejich více či méně bezproblémové „udržování“ v chodu.

2) kvalitní (a navíc bezplatná) výuka systematicky regulovaná propracovanou řádovou legislativou (viz dále). Právě ona, spolu s vyvíjejícím se systémem studentských konviktů, začala citelně konkurovat nekatolickému školství – zejména městským partikulárním školám – které sice rozhodně nebylo ve sledované době v úpadku (ba naopak), nicméně mělo mnohem méně sevřenou povahu, což nebylo dlouho dáno jenom neexistencí jednotného školského řádu (v podstatě až do vydání Kodiceho řádu v roce 1586, nicméně i ten byl zřejmě recipován velmi pozvolna), ale i tím, že každá městská škola vedle do značné míry respektované autority pražské utrakvistické univerzity (jež se realizovala zejména při dosazování školních správců), dále v řadě ohledů podléhala jiné „vrchnosti“ (ať už jí byly jednotlivé městské rady, či u poddanských měst skutečná, nejen však šlechtická vrchnost), jež měly více či méně odlišné zájmy (či mnohdy také „nezájmy“). Naopak jezuitický řád setrvale rozvíjel svůj školský systém a měl navíc výrazně větší možnosti prosadit v něm vlastní představy, než jakými disponovala například Karlova univerzita u jednotlivých městských škol.

3) promyšlená strategie jezuitů, kteří do svých škol přijímali i nekatolíky, což není ani tak překvapující z pohledu Tovaryšstva Ježíšova, jež si pochopitelně dobře uvědomovalo možnost ovlivnit věroučný postoj svých studentů, tak jako to lapidárně vyjádřil již Petrus Canisius (vlastním jménem Pieter Kanijs, 1521-1597)⁶⁹³ svým výrokem: „*scholae sunt spes eccle-*

---

⁶⁹² O obnově pražského arcibiskupství viz alespoň František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolisace Čech*, Praha 1968. Viz též Anna SKÝBOVÁ, *Obnovení pražského arcibiskupství*, Antonín Brus z Mohelnice a koncil tridentský, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (ed.), *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, Praha 1994, s. 114-128 (zde na s. 127n. i další literatura).

⁶⁹³ K tomuto významnému jezuitovi, který se zasloužil i o příchod jezuitů do Prahy srov. alespoň Paul DREWS, *Petrus Canisius. Der erste deutsche Jesuit*, Halle 1892; James BRODRICK, *Saint Peter Canisius*, Chicago 1962; Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Canisius, Petrus*, in: BBKL I, Sp. 909-912 (v úplnosti je heslo přístupné na internetových stránkách: http://www.bautz.de/bbkl/c/canisius_p.shtml); Rainer BERNDT (ed.), *Petrus Canisius SJ (1521-1597). Humanist und Europäer*, Berlin 2000. Nejnověji i s odkazy na další literaturu též Kateřina VALENTOVÁ, *Canisius, Petr*, in: BSČZ, v tisku.

siae“,⁶⁹⁴ jako spíš z pohledu rodičů nekatolických chlapců. Z různých pramenů (zejména z korespondence, viz dále) víme, že řada nekatolíků (nejen reprezentantů nekatolického školství, jež se pochopitelně cítilo ohroženo) si uvědomovala konfesijní rizika výchovy nekatolických dětí v katolických školách. Vedle řady jistě individuálně podmíněných důvodů, mohlo snad nad úvahami tohoto typu „zvítězit“ vědomí určitých (zčásti již zmíněných) výhod, které jezuitské školství nabízelo.

Při posuzování transkonfesijní návštěvnosti škol Tovaryšstva Ježíšova však narazíme na pramenné limity: jednak ne pro všechny jezuitské školy z předbělohorské doby máme dochovány matriky a jednak i pokud jsou k dispozici, je vzhledem k často malému množství jiných pramenů nezřídka nemožné říci, zda daný žák byl z katolické či nekatolické rodiny. Již na tomto místě můžeme konstatovat to, co platí i pro jiná subtémata předkládané disertace, že totiž při usuzování na konfesi konkrétního šlechtice (případně jeho preceptora/hofmistra) je zapotřebí nejvyšší opatrnosti. Známe-li pro určitou dobu převažující vyznání v daném rodě, nemůžeme s určitostí tuto konfesi přiřadit všem jeho členům. Ve sledovaném období nezřídka i nukleární rodiny byly konfesijně rozdělené. Navíc i někteří jednotlivci vysílali za život více vyznání.

IV. 3. 1. Jezuitské školy

Než se dostaneme k alespoň letnému přehledu jednotlivých jezuitských škol navštěvovaných příslušníky české a moravské šlechty, pokusme se ve stručnosti podat základní charakteristiku jezuitského školského systému, zejména ve vztahu k předmětu předkládané práce. Jezuitská pedagogika (podobně ovšem jako prakticky celé dobové školství ovlivněné humanismem) vycházela po obsahové stránce výuky především z antických vzorů. Školství Tovaryšstva Ježíšova usměrňovala již čtvrtá a pátá kapitola jezuitských *Konstitucí*,⁶⁹⁵ na nichž jako základním řádovým předpisem od roku 1540 až do své smrti pracoval zakladatel řádu sv. Ignác z Loyoly (vlastním jménem Íñigo López de Loyola, žil 1491-1556),⁶⁹⁶ a dále řada dalších legislativních opatření.

---

⁶⁹⁴ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 121.

⁶⁹⁵ *Constitutiones Societatis Iesu ...*, které byly poprvé po schválení papežem Pavlem IV. vydány tiskem 1559, jsou ve vydání z roku 1615 v úplnosti přístupné na stránkách Mannheimské univerzity: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/societasjesu.html#sj2>.

⁶⁹⁶ Literatura o zakladateli jezuitského řádu je velmi bohatá. Základní biografická data tohoto světce, přehled o jeho dílu stejně jako i seznam pramenů a literatury k této

Ještě ve 40. letech 16. století vznikly předpisy pro některé konkrétní jezuitské školy (zejména v Itálii), od 60. let pak docházelo již ke koncipování obecněji platných norem. Definitivní úpravu dostal však školský systém Tovaryšstva Ježíšova teprve v době generalátu Claudia Aquavivy (1543-1615, v čele řádu stál 1581-1615),⁶⁹⁷ a to publikováním propracovaného a obecně závazného všeobecného studijního předpisu zvaného *Ratio studiorum* v lednu 1599.⁶⁹⁸ Byl výsledkem práce speciální komise, jejíž návrhy (vzniklo postupně několik verzí předpisu) prošly postupně více let trvající vnitrořádovou oponenturou. Školní řád, který potvrdil jak katolicko-humanistickou pedagogickou soustavu, tak také trojstupňové školství,⁶⁹⁹ zůstal bez větších úprav v platnosti až do zániku řádu (s určitými změnami v roce 1832 platil dokonce i po obnově Tovaryšstva Ježíšova).⁷⁰⁰

Kromě samotné výuky, která vycházela v podstatě ze sedmery svobodných umění a jazykového vzdělávání, byl důraz kladen na morální stránku výchovy, jež měla směřovat k poslušnosti a zbožnosti.⁷⁰¹ Jak již bylo zmíněno, jezuitský školský systém byl v zásadě trojstupňový. Vzhledem k tomu, že šlechta procházela obvykle jen prvním stupněm, budeme se stručně věnovat pouze této součásti vzdělávacího systému Societatis Iesu. Bylo jí jezuitské pětitřídní gymnázium, jemuž mohla být někdy předřazena elementární třída, takzvaná parva čili ABC třída. Dále obvykle následovaly tři až čtyři roky studia v gramatikálních třídách (infima classis grammatica /ta mívala z praktických důvodů dva oddíly: rudimentistae, principistae/,

---

osobě přináší například Michael HANST, *Ignatius von Loyola*, in: BBKL II, Sp. 1258-1262 (heslo je plně přístupné na stránkách: http://www.bautz.de/bbkl/i/ignatius_v_lo.shtml).

⁶⁹⁷ K němu srov. i s odkazy na další literaturu alespoň Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Aquaviva, Claudius*, in: BBKL I, Sp. 202 (v úplnosti je heslo přístupné na internetových stránkách: http://www.bautz.de/bbkl/a/aquaviva_c.shtml).

⁶⁹⁸ Georg Michael PACHTLER (ed.), *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae dilucidatae II. Ratio studiorum ann. 1586, 1599, 1832*, Berlin 1887. Kompletní *Ratio studiorum* v anglickém překladu (Allan P. FARRELL /ed./, *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, Washington 1970) založeném na Pachtlerovi je k dispozici na webových stránkách jezuitské univerzity Boston College: http://www.bc.edu/bc_org/avp/ulib/digi/ratio/ratiohome.html. K *Ratio studiorum* srov. také nejnovější studie Josef KOLÁČEK, *Ratio studiorum. Geneze – struktura – hlavní cíle*, Stud Com et Hist 36, 2006, č. 75-76, s. 19-31.

⁶⁹⁹ I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 63nn.

⁷⁰⁰ Dějiny jednotlivých legislativních opatření Societatis Iesu zejména s ohledem na jejich školskou činnost přehledně shrnuje K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 17nn. Ze starší literatury srov. též Georg MERTZ, *Die Pädagogik der Jesuiten nach den Quellen von der ältesten bis in die neueste Zeit*, Heidelberg 1898, zde zvláště II. oddíl (*Die Studienordnung*), s. 6-23.

⁷⁰¹ Tamtéž, s. 66.

media grammatica /často označovaná pouze za gramatiku/, suprema grammatica /čili syntax/) a poté dva roky v humanitních třídách – poetika (humanitas) a rétorika (oratoria).⁷⁰²

Zájemce o studium na jezuitském gymnáziu měl však být v ideálním případě již gramotný a ovládat základy latiny. Právě tomuto jazyku byla věnována největší pozornost ve všech gymnazijních třídách, cílem bylo dokonalé vštípení si jak latinské gramatiky (při čemž byla užívána gramatika Emanuela Alvareze),⁷⁰³ tak také bohaté slovní zásoby. Četli se například Cicero, Caesar, Sallustius, Vergilius, mravně závadné části byly vynechávány. Výuka latiny, stejně jako i řečtiny, byla nejpokročilejší ve dvou nejvyšších třídách. Druhému z těchto jazyků se ovšem podobně jako i na jiných typech latinských škol věnovala výrazně menší pozornost.⁷⁰⁴

Vedle výše řečeného kladli jezuité důraz i na rozvoj tělesných dovedností svých studentů. Zastávali názor „*mens sana in corpore sano*“. Doporučovali časté vycházky, střelbu do terče, různé hry s míčem a kuželky. Na školách Tovaryšstva působili také speciální učitelé šermu. Z potyček jezuitských studentů je známo, že jejich šermířské schopnosti byly dobré.⁷⁰⁵

Jedním z pedagogických nástrojů Tovaryšstva Ježíšova bylo též divadlo,⁷⁰⁶ kterému ovšem věnovali pozornost nejen jezuité, ale – jak jsme si již

---

⁷⁰² Terminologie tříd jezuitského gymnázia dosti kolísala, proto uvádíme v textu více pojmových variant. Viz I. ČORNEJOVÁ, *Jezuitská akademie*, s. 258 a K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 216.

⁷⁰³ Emmanuelis ALVARUS, *De institutione grammatica libri tres*, Pragae 1598 (NK ČR Praha, sign. 45 E 1). Tiskem vyšel tento spis v průběhu 16.-18. století mnohokrát (srov. k tomu alespoň mnohačetný výskyt tohoto díla v řadě evropských knihoven v Karlsruhe Virtueller Katalog: <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>), a to v řadě vydáních i v českých zemích: viz alespoň některé exempláře v elektronické verzi *Knihopisu českých a slovenských tisků* na stránkách Kabinetu pro klasická studia Filozofického ústavu AV ČR: <http://db.knihopis.org/1.dll?h~A=%C1lvarez,+Manuel>.

⁷⁰⁴ A. P. FARRELL (ed.), *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599* (zde zejména s. 62-94). Na základě *Ratio studiorum* viz také Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 387nn.; I. ČORNEJOVÁ, *Jezuitská akademie*, s. 255nn.; TÁŽ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 63nn.; TÁŽ, *Pedagogické systémy jezuitů a piaristů*, s. 28nn. K výuce v jednotlivých třídách jezuitských nižších studií (stejně jako i k rozvrhu všedního dne žáků jezuitského gymnázia) podle téhož pramene srov. podrobně také K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 53n., 77-86 a dále v přehledných tabulkách na s. 232n. (zde jsou i odkazy na jednotlivé články *Ratio studiorum*).

⁷⁰⁵ K tělesné výchově u jezuitů srov. Mabel LUNDBERG, *Jesuitische Anthropologie und Erziehungslehre in der Frühzeit des Ordens (cca 1540 – cca 1650)* (= *Acta universitatis Uppsaliensis*), Uppsala 1966, s. 263nn.; I. ČORNEJOVÁ, *Jezuitské školství*, s. 79. K rekreaci studentů jezuitského gymnázia viz také K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 159n.

⁷⁰⁶ Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 53; Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 315, 438nn.; I. ČORNEJOVÁ, *Jezuitské školství*, s. 78n.; TÁŽ, *Jezuitská akademie*, s. 256n.

na několika příkladech výše ukázali – i nekatolíci. Bylo to právě jezuitské školní divadlo, které například v Praze akcelerovalo i rozvoj divadla konfesi- sijně odlišných škol (soukromých i veřejných, viz výše).⁷⁰⁷ Jezuitští studenti, kteří jej hráli, se učili zpaměti různé texty a zlepšovali si tak vedle jiných dovedností i svou jazykovou výbavu. Kromě výukové funkce sloužila divadelní představení reprezentačním účelům. Jezuitské divadlo bylo podle řady dobových zpráv pro divácké publikum skutečně přitažlivé.⁷⁰⁸

I když pro sledovanou dobu jsou dochované prameny k jezuitským školním hrám narozdíl od druhé poloviny 17. století a hlavně 18. století⁷⁰⁹ omezené, přesto pro některé z nich alespoň stručné informace máme. Víme, že se jich šlechta neúčastnila pouze v roli diváků – patres (případně jejich podporovatelé) zvali na shlédnutí divadelních her žáků jezuitských škol ne- zřídka i vysoce postavené osoby z vyšších pater šlechtické společnosti (z nichž některé se mohly překrývat s rodiči v jednotlivých kolejích studujících šlech- ticů),⁷¹⁰ ale tvořila alespoň v některých nám známých případech i značnou část hereckého obsazení. Urození chlapani hráli i ženské role. Šlechtičtí žáci škol Tovaryšstva Ježíšova, včetně příslušníků panského stavu, obsazovali zejména v hierarchickém smyslu významnější role (císaře, krále a kní- žata).⁷¹¹

Tuto skutečnost lze poměrně dobře demonstrovat například na jezuit- ské hře nazvané *Věvec Narození*, jejíž autor je bohužel neznámý. Divadelní kus, jehož program byl v češtině vydán tiskem u Tobiáše Leopolda,⁷¹² se hrál

---

⁷⁰⁷ K mnohdy plodnému soupeření Klementina a UK napsala podnětnou studii Ivana ČORNEJOVÁ, *Karolinum a Klementinum. Zápas o výchovu mládeže na počátku 17. století*, AUC-HUCP 1996-1998, 36-38, fasc. 1-2, s. 41-47.

⁷⁰⁸ Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 52n.; I. ČORNEJOVÁ, *Jezuitská akademie*, s. 256n. Nejpodrobněji se však jezuitskému školskému divadlu věnovala (a věnuje) Kateřina BOBKOVÁ, *Jezuitské školské divadlo v pražské klementinské koleji ve dvacátých letech 18. století*, PSH 32, 2003, s. 105-168; TÁŽ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 86-119, 222-230. Jde zde však převážně o divadlo 17. a hlavně 18. století.

⁷⁰⁹ K tomu podrobně K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 86-119, 222-230, která spolu s dalšími odborníky pracuje na data- bázi těchto školních her.

⁷¹⁰ Kupříkladu olomoucký biskup Vilém Prusinovský z Víckova zval 9. října 1567 nej- vyššího kancléře Vratislava z Pernštejna i jeho manželku do Olomouce ke shlédnutí diva- delní hry jezuitských žáků. B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace*, s. 34.

⁷¹¹ Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 464n.

⁷¹² *Věvec narození, který nejjasnějšímu, nejmožnějšímu a nejnepřemoženějšímu svatě římské říše císaři Matyášovi ... Pražská akademie Tovaryšstva Ježíšova ... navíla a jej Jeho Císařské Milosti se vsí náležitou ponížeností podala na den svatého Matěje Apoštola Páně léta 1617*, Praha 1617 (dochován je pouze jeden exemplář v Univerzitní knihovně ve Vra- tislavi, sign. 389.640, dříve 4 K 179, což je však narozdíl od té první signatura pro celý

v Praze 25. února 1617 na počest císaře Matyáše, jemuž byl primárně dedikován.⁷¹³ Zda byl provozován v češtině, jak se domníval Antonín Rezek,⁷¹⁴ je dosti nepravděpodobné. I když dochovaný tisk přináší také vlastní popis jednotlivých scén školní hry, kterých bylo kromě prologu a závěru devět,⁷¹⁵ v kontextu předkládané disertační práce nás zajímá spíše skladba herců-žáků jezuitské akademie v Praze, neboť uvedený pramen obsahuje také seznam jednotlivých rolí a jejich personálního obsazení. Díky němu najdeme mezi herci více než tři desítky českých a moravských šlechticů, z nichž dvě třetiny pocházely z rodin přínáležejících k panskému stavu (podrobně viz Tabulka č. 2), vedle nich pak i několik urozenců ze zahraničí. Celkově tvořili členové domácí nobility necelou polovinu všeho hereckého obsazení zde sledované školní hry.⁷¹⁶

Srovnáme-li výše uvedené údaje s daty z dochovaného alba pražské akademie Societatis Iesu (o němž budeme hovořit ještě později), zjistíme, že pouze část z těchto herců-šlechticů najdeme mezi zapsanými, což lze vysvětlit především tím, že toto album s velkou pravděpodobností neobsahuje zdaleka všechny studenty pražských jezuitů. Není příliš pravděpodobné, že by mezi urozenými chlapci uvedenými v Tabulce č. 2 na další straně byly i osoby nepatřící mezi klementinské žáky (viz dále v odkazech k jednotlivým v tabulce zaznamenaným šlechticům).

---

konvolut, ve kterém je tento tisk přívazkem č. 2). Bohužel v případě tisku nejde vlastně o kompletní text hry, nýbrž jen o jakousi „divadelní ceduli“, jak tento drobný tisk nazval Antonín Rezek (viz další poznámka).

⁷¹³ *Věvec narození*, sl. A1a. V předchozí poznámce uvedený tisk upoutal ještě v 19. století pozornost Antonína Rezka: srov. TÝŽ, *Jesuitská divadelní hra ku oslavě císaře Matyáše z roku 1617*, ČČM 60, 1886, s. 388-395.

⁷¹⁴ A. REZEK, *Jesuitská divadelní hra*, s. 389. Tisk je sice jazykově český, ale nejde o vlastní text hry, nýbrž jak již bylo řečeno jen o její program. Jazyk takového programu nemusel být a s nejvyšší pravděpodobností také nebyl shodný s jazykem samotné hry.

⁷¹⁵ *Věvec narození*, sl. A3a-B2a. Viz také A. REZEK, *Jesuitská divadelní hra*, s. 393nn.

⁷¹⁶ Výčet všech rolí viz *Věvec narození*, sl. A1b-A2b. Viz také A. REZEK, *Jesuitská divadelní hra*, s. 389-392.

Tab. č. 2. Čeští a moravští šlechtici⁷¹⁷ ve školní divadelní hře Továryšstva Ježíšova Věvec narození (Praha 1617)

Role ⁷¹⁸	Herec	Příslušnost ke stavu ⁷¹⁹
Rudolf I.; ⁷²⁰ zároveň Fridrich I. ⁷²¹	Jiřík Jindřich z Frankenštejnu	Rytířský stav Království českého (dále RSKČ)
Albrecht císař; ⁷²² zároveň arcikníže Albrecht ⁷²³	Zbyněk Děpolt z Kolovrat ⁷²⁴	Panský stav Království českého (dále PSKČ)
Císař Karel V.; zároveň arcikníže Albrecht ⁷²⁵	Albrecht Jiří Bryknar z Brukštejna ⁷²⁶	RSKČ
Maxmilián I., císař; zároveň Ferdinand I., císař	Jáchym Albrecht Španovský ⁷²⁷	RSKČ
Arcikníže Karel ⁷²⁸	Ferdinand Václav Švihovský ⁷²⁹	PSKČ
Pobožnost	Jan Jindřich Berka z Dubé	PSKČ
Vojenská síla	Václav Eusebius z Lobkovic	PSKČ
Tichost	František z Kolovrat	PSKČ

⁷¹⁷ Ve hře *Věvec narození* hrála ovšem celá řada erbovníků a také zahraničních šlechticů (dokonce i z hraběcích rodů: např. jednoho z nosičů zbroje hrál Ital Giovanni Cesare hrabě Millesimo – tamtéž, s. 391). V některých případech nelze jednoznačně odlišit příslušníky nižšího šlechtického stavu od erbovníků, proto jsou v tabulce pouze jména těch osob, u nichž je přináležitost k panskému či rytířskému stavu v Čechách a na Moravě stoprocentně jistá. Genealogickou identifikaci jednotlivých šlechticů zde nebudeme provádět, neboť by tím byl příliš přetížen poznámkový aparát. Řadu ze jmen šlechtických studentů Klementina vůbec nenajdeme v Trucem vydaném Albu (M. TRUC /ed./, *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*), což opět naznačuje, že tento pramen zdaleka nezachycuje všechny jezuitské studenty.

⁷¹⁸ Jednotlivé role jsou řazeny tak, jak se vyskytují v již citovaném tisku *Věvec narození*, s. sl. A1b-A2b.

⁷¹⁹ Tato je vždy uváděna v citovaném tisku z roku 1617.

⁷²⁰ U panovníků jsou zde nezřídka špatně uváděny tituly, tak například Rudolf I. (1273-1291), který je v textu označen za císaře, byl „jen“ římským králem.

⁷²¹ Také označen za císaře, zřejmě je míněn Fridrich I. Sličný (†1330), někdejší spoludržitel titulu římského krále Ludvíka IV. Bavora (†1347).

⁷²² Jde pravděpodobně o Albrechta I. (římským králem 1298-1308), neboť Albrecht II. je uveden později. Hrál jej Jan Ondřej Hannewald z Eckersdorfu, snad syn známého rudolfinského dvořana, tajného rady Rudolfa II. Ondřeje Hannewalda (†po 1623). Protože se mi však jeho příslušnost k domácí šlechtické obci nepodařilo jednoznačně potvrdit, nezařadil jsem jej do tabulky.

⁷²³ Nejasné, o kterého Habsburka šlo.

⁷²⁴ Zbyněk Děpolt (Leopold) z Kolovrat studoval v Klementinu již 1614. Srov. M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 89.

⁷²⁵ Nejasné, o kterého Habsburka šlo.

⁷²⁶ Zapsán u pražských jezuitů již roku 1611. Srov. M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 86.

⁷²⁷ Nepodařilo se nám jej blíže identifikovat.

⁷²⁸ Snad jde o syna Ferdinanda I., tedy o Karla Štýrského (†1590).

⁷²⁹ Ferdinand Švihovský z Riesenberka je zapsán v *Albu academiae pragensis Societatis Iesu* v Praze k roku 1616. Srov. M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 92.

Náboženská horlivost	Karel Ladislav hrabě ze Salmu	Panský stav Markrabství moravského (dále PSMM)
Favor aneboližto přízeň svobodného literárního umění	Bertold Adam z Valdštejna ⁷³⁰	PSKČ
Spravedlnost	Ladislav Ek hrabě ze Salmu	PSMM
Ochrana Tovaryšstva Ježíšova	Julius Jan hrabě ze Salmu	PSMM
Tovaryšstvo Ježíšovo	Jiří Adam Bořita z Martinic ⁷³¹	PSKČ
Akademie	Vratislav Vratislav z Mitrovic ⁷³²	RSKČ
Apollo a Mercurius	Jan Karel ze Svárova ⁷³³	RSKČ
Důchodní úředník	Rudolf Jaroslav Mundtprodt	RSKČ
Nosič zbroje a zbraně	Jan Mikuláš Zajíc z Házmburka	PSKČ
Nosič zbroje a zbraně	Oldřich Václav Zajíc z Házmburka	PSKČ
Nosič zbroje a zbraně	Volfgang Ladislav ze Šlejnic	PSKČ
Nosič zbroje a zbraně	Zikmund Mikuláš Španovský z Lisova	PSKČ
Nosič zbroje a zbraně; zároveň veršovník	Štěpán Vratislav z Mitrovic	RSKČ
Nosič zbroje a zbraně; zároveň veršovník	Vilém Karel ze Svárova ⁷³⁴	RSKČ
Mladých pánův poselství	Václav Kliment ze Šternberka	PSKČ
Mladých pánův poselství	Matyáš František Karel ze Šternberka ⁷³⁵	PSKČ
Mladých pánův poselství	Vejkhard Václav hrabě ze Salmu	PSMM
Mladých pánův poselství	Jan Kryštof Leskovec z Leskovce	PSKČ
Mladých pánův poselství	Albrecht z Kolovrat	PSKČ
Mladých pánův poselství	Jindřich Záruba z Hustířan	PSKČ
Nosičové zboží pobraného nepřátelům	Vilém Bohuslav Zoubek (ze Zdetína?)	Rytířský stav Markrabství Moravského
Nosičové zboží pobraného nepřátelům	Adam Loubský z Lub	RSKČ
Nosičové zboží pobraného nepřátelům	Aleš Loubský z Lub	RSKČ
Potýkač	Pavel František z Ordelrik ⁷³⁶	RSKČ
Potýkač	Václav Ferdinand z Ordelrik	RSKČ
Kacířský voják	Jiří Jan Peclínovský ⁷³⁷	RSKČ

⁷³⁰ Již 1616 studoval u pražských jezuitů. Srov. tamtéž, s. 93.

⁷³¹ Jiří Adam Bořita z Martinic se u pražských jezuitů vzdělával minimálně již od 1612. Srov. M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 88.

⁷³² Takto 2x Vratislav uveden v tisku *Věvec narození*, na sl. A1a.

⁷³³ Jan Václav Karel ze Svárova studoval v Klementinu již 1616. Srov. M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 91.

⁷³⁴ Vilém Karel ze Svárova studoval v Klementinu již 1616. Srov. tamtéž, s. 91.

⁷³⁵ Jako František Matyáš Karel ze Šternberka zapsán u pražských jezuitů jako syntaxista v roce 1617: tamtéž, s. 99.

⁷³⁶ O tomto ani následujícím rytíři, ani o rodu samém, se mi nepodařilo nic zjistit.

⁷³⁷ Podobně jako v předchozím případě i zde nám chybí informace. Snad je totožný s Jiřím Janem „Peczynowským“, který je již k roku 1610 zapsán v Trucem vydaném albu: tamtéž, s. 85.

Vraťme se však zpět k vytváření sítě jezuitských škol v českých zemích, přičemž v centru naší pozornosti budou pouze ta studia inferiora, která byla navštěvována českou a moravskou šlechtou. Postupovat budeme chronologicky, nejprve v Čechách, poté na Moravě. Brzy po příchodu jezuitů do Prahy došlo v červenci 1556 k otevření prvních tříd gymnázia při klementinské koleji. Počet jejich žáků (zvláště v nižších třídách) rychle narůstal.⁷³⁸ Byli mezi nimi i chlapci z nekatolických rodin.⁷³⁹

Chceme-li zjistit konkrétní jména dětí z panských i rytířských rodin z českých zemí studujících na jezuitském gymnáziu v Praze, můžeme tak učinit díky matrice, která se zachovala pro léta 1573-1617.⁷⁴⁰ Zapisování do ní byli ti, kteří prošli rituálem zvaným beánie.⁷⁴¹ Byla-li pro všechny žáky včetně šlechticů povinná, není možné s definitivní platností říci. Skutečnosti, že tomu tak nemuselo být, by nasvědčovala i skladba žáků-herců hry *Věvec narození*, pouze část z nich totiž najdeme zapsané v matrice. Chlapci navíc beánii spjatou s imatrikulací absolvovali v různých třídách gymnázia, čemuž odpovídají i zápisy v uvedené matrice (kde bývá uvedena třída, z níž určitý žák beánii absolvoval).⁷⁴²

Studium u pražských jezuitů bylo v některých rodech velmi populární. Tak například mezi lety 1575-1601 se vzdělávalo na jezuitském pražském gymnáziu osm příslušníků více větví lobkovického rodu. Studovali tam v různých třídách i mnozí potomci dalších významných rodů, například Donínů, Haugviců, Kolovratů, Šternberků, Švihovských z Rýzemberka či Valdštejnů. Byli mezi nimi i synové politicky významných osob. Například roku 1611 se do matriky zapsal Jaroslav Volf (†1635), syn nejvyššího purkrabího Adama ze Šternberka (1554-1623),⁷⁴³ který předtím studoval již u jezuitů v Českém Krumlově a také v Jindřichově Hradci (viz dále).⁷⁴⁴

---

⁷³⁸ Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 43nn.; A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 35, 89n.

⁷³⁹ Např. v roce 1560 zde byli dva synové nejvyššího písaře Království českého Volfa z Vřesovic, kteří však zřejmě v dětství či mládí zemřeli – August SEDLÁČEK, z *Vřesovic*, in: OSN XXVI, s. 1024; A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 108, 115, 119nn. K nekatolíkům u jezuitů viz též Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 52; I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 69.

⁷⁴⁰ M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis*.

⁷⁴¹ Beánii u jezuitů se zabývali Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 269n. a A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 85n.

⁷⁴² Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 269nn.; M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis*, s. XV.

⁷⁴³ Dle Schmidla i Adam ze Šternberka studoval minimálně 1572 u pražských jezuitů (matrika je však až od 1573). Viz I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohe-*

V uvedené matrice jsou poměrně hojně zastoupeni také příslušníci domácích rytířských rodů. Nejčastěji se zde vyskytují Chanovští z Dlouhé Vsi, v letech 1573-1597 podstoupili beánii čtyři členové tohoto rytířského rodu.⁷⁴⁵ O vlivu, jaký mohlo studium u jezuitů mít na další curricula někdejších žáků Tovaryšstva Ježíšova, svědčí případ jednoho z těchto čtyř chlapců, totiž Vojtěcha (1581-1643), syna Jana Chanovského z Dlouhé Vsi.

Vojtěch Chanovský, který se do alba klementinské koleje zapsal roku 1597 jako syntaxista (předtím studoval podle Ioanna Schmidla již na jezuitských školách v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci, Olomouci a Kladsku),⁷⁴⁶ totiž o čtyři léta později vstoupil do jezuitského řádu, dlouhou dobu vyučoval v několika kolejích Societatis Iesu a později vykonával v hierarchii tohoto řádu (případně v institucích majících s jezuitou souvislost) různé úřady: byl například představeným konviktu sv. Bartoloměje v Praze, o kterém budeme hovořit později, před 1621 vykonával pak několik let funkci rektora českokrumlovské koleje atd. Nejvíce však proslul v pobělohorském období jako misionář, neboť o rekatolizaci různých oblastí Čech (působil mimo jiné v Kolíně, Táboře, dále v Prácheňsku a Plzeňsku) intenzivně usiloval více než dvě desetiletí. Vzdělaný Chanovský byl též literárně činný. Je mimo jiné autorem spisu *Vestigium Bohemiae Piae*, které vydal v latině Jan Tanner v roce 1659. Ten také Chanovského o rok později oslavil jeho hagiograficky laděnou biografií, kterou pod názvem *Vir apostolicus* vydal 1660 v Kolíně nad Rýnem.⁷⁴⁷

---

miae I, s. 316. Je-li to pravda, pak šli jeho synové v otcových „vzdělávacích“ šlépějích. K Adamovi ze Šternberka srov. i s odkazy na další literaturu a prameny nejnověji R. SEJK, *Urozenost, majetek a moc (Šternberkové v 16. a 17. století)*, s. 25-52 (Sejk vyslovuje prameny nepotvrzenou domněnku, že Adam studoval u jezuitů v Ingolstadt: tamtéž, s. 27).

⁷⁴⁴ M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis*, s. 86. K jeho studiu na českokrumlovském jindřichohradeckém jezuitském gymnáziu viz dále v textu i s odkazy na prameny.

⁷⁴⁵ Tamtéž, s. 33, 51, 64; M. TRUC, *Jižní Čechy a jezuitská akademie pražská*, s. 77.

⁷⁴⁶ M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis*, s. 64. K jeho předchozímu vzdělání viz alespoň I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae II*, s. 492n.

⁷⁴⁷ Ioannes TANNER, *Vir apostolicus seu vita et virtutes R. P. Alberti Chanovskiy e Societate Iesu in provincia Boemiae, Coloniae Agrippinae 1660*. Jan Tanner vydal pak toto dílo o dvacet let později ještě v češtině (*Knihopis* č. 16060; dochováno ve více exemplářích, například v NK ČR Praha, sign. 65 E 2102). O více než 250 let později pořídil moderní vydání Josef VAŠICA (ed.), *Muž apoštolský aneb život a ctnosti ctihodného pátera Albrechta Chanovského z Tovaryšstva Ježíšova v českém království od Jana Tannera z téhož Tovaryšstva*, Praha 1932 (o Chanovského dětství a mládí zde na s. 18-36). Chanovského práci *Vestigium Bohemiae piae*, Pragae 1659, se zabýval Jiří MIKULEC, *Vestigium Bohemiae piae Albrechta Chanovského – krajina zázraků z časů pobělohorské rekatolizace*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (ed.), *Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k šedesátým narozeninám Františka Šmahela II*, Praha 1994, s. 767-779. Z dal-

Jednou z výhod jezuitského školství, o níž jsme již hovořili, bylo úsilí Tovaryšstva Ježíšova o budování i další se školami spjaté infrastruktury (například studentských konviktů, jež se – jak se zdá alespoň podle dochovaných pramenů pro české a moravské prostředí – spíše řidčeji vyskytovaly i u nekatolických partikulárních škol navštěvovaných ve sledované době příslušníky domácí šlechty),⁷⁴⁸ což se pochopitelně dařilo zejména díky masivní podpoře ze strany papeže, panovníka, katolické šlechty a případně dalších katolických sil.

Tak například šlechtickým studentům jezuitského gymnázia v Praze, kteří neměli možnost bydlet jinde, sloužil od roku 1560 konvikt v domě koupeném králem Ferdinandem I., jenž byl do roku 1574 označován jako „*convictus seu contubernium nobilium*“. Přesnou skladbu konviktorianů, ani jasné časové údaje pro jejich pobyt v konviktu, však neznáme. Někdy v jeho počátcích patřili mezi ně vedle synů bavorského vévody Arnošta Wittelsbašského například dva (nebo tři, jak uvádí Schmidl) potomci nejvyššího písaře Království českého nekatolíka Volfganga z Vřesovic,⁷⁴⁹ v 60. letech pak dále několik Lobkoviců (některá jména se sice v pramenech i starší literatuře objevují, ale jejich jasná identifikace je obtížná).⁷⁵⁰

Mezi alumny konviktu patřil snad také pozdější pražský arcibiskup Zbyňek Berka z Dubé (1551-1607), o jehož vzdělávání v Olomouci i jinde budeme hovořit dále.⁷⁵¹ Jezuitští historici Ioannes Schmidl i Alois Kroess uvádějí pro tuto dobu (tedy 60. léta 16. století, případně počátek let 70.) ještě další alumny z jiných šlechtických rodů (z Říčan, z Haugvic, z Operštorfu).⁷⁵² Ověřit jejich údaje je však obtížné, matrika pražské klementinské

ších opakovaně vydávaných děl Vojtěcha Chanovského srov. například *Správa křesťanská s krátkým výkladem podstatnějších věcí, které každému křesťanu věděti ... přísluší*, jež v 17. a 18. století vyšla pětkrát (*Knihopis* č. 3292-3296).

⁷⁴⁸ Na druhou stranu ve vedlejších zemích Koruny české, či v zahraničí – jak dále uvidíme – byly takové konvikty běžné. Naše znalosti jsou zde však citelně limitovány množstvím dochovaných pramenů.

⁷⁴⁹ I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I*, s. 140, 148; T. V. BÍLEK, *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho v zemích království Českého vůbec*, s. 9; E. DOLEŽALOVÁ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje*, s. 188.

⁷⁵⁰ Čtyři až pět z nich uvádějí I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I*, passim; A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 108.

⁷⁵¹ A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 109. Kroess se však musí mýlit v chronologickém zařazení pobytu Zbyňka Berky v konviktu, nemohl tam být 1572, muselo to být dříve. Na přelomu 60. a 70. let totiž již pobýval mimo české země: srov. pozn. č. 814.

⁷⁵² I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I*, passim (opět dle jednotlivých let); A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 109.

koleje, o níž jsme již hovořili, zápisy z této doby neobsahuje, ani jiné evidenční prameny přímo pro sledovaný konvikt z této doby nejsou k dispozici.

V konviktu byli však ubytováni i neurození chovanci.⁷⁵³ Od roku 1574, kdy byla získána nová budova, byl používán název konvikt sv. Bartoloměje.⁷⁵⁴ Jiní urození studenti jezuitského gymnázia v Praze mohli využít ubytovací možnosti semináře sv. Václava, který se na konci 70. let vydělil z konviktu sv. Bartoloměje a jehož součástí byl i takzvaný papežský seminář založený roku 1575. Šlechtici ubytovaní v obou ústavech za stravu a byt zpravidla platili, pokud nevyužili možnost financování z prostředků některé z mnoha studijních nadací.⁷⁵⁵ Ostatní šlechtici studující na gymnáziu při jezuitské koleji v Praze bydleli buď v pražském domě rodičů (případně příbuzných či dalších osob z okruhu „pánů a přátel“ rodiny), nebo v soukromí. Skutečnost, že takových možností ubytování existovalo například na Starém Městě pražském hodně, dokládá například dochovaná „ubytovací kniha“ tohoto pražského města z roku 1608, jejíž edici pořídili na zá-

---

⁷⁵³ Je pozoruhodné, že přes dočasnou existenci například uvedeného „contubernia“ narozdíl od některých jiných středoevropských oblastí nevznikl v českých zemích ani v předbělohorské době ani později v návaznosti na jezuitské školy propracovaný systém speciálních šlechtických konviktů tak, jak k tomu v 17. a 18. století došlo například v Horních Uhrách: srov. k tomu alespoň speciální studii Ingrid KUŠNIRÁKOVÉ, *The Noble Colleges in Hungary in the 17th and 18th Centuries*, in: Joachim Bahlcke – Thomas Winkelbauer (ed.), *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum im Spannungsfeld von Konfession, Landespatritismus und frühmodernen Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern, 1500-1800*, Wien 2008, v tisku, jež vychází z její doktorské práce (TÁŽ, *Katolícke fundácie v Uhorsku v období raného novoveku*, disertační práce HÚ SAV Bratislava 2005, momentálně se připravuje pro knižní vydání). Proč tomu tak bylo, lze snad i přes nevelké množství dochovaných pramenů pro některé z jezuitských kolejí přisoudit několika faktorům: mj. odlišné struktury nobility a také jiným možnostem, které se jim zejména pro partikulární vzdělávání v českých zemích nabízely.

⁷⁵⁴ Ke konviktu sv. Bartoloměje i semináři sv. Václava, o němž bude pojednáno dále v textu, existují dvě obsáhlé studie Evy Doležalové: TÁŽ, *Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava*, s. 135-148; TÁŽ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském*, s. 186-261; ze starší srov. k oběma institucím také A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 101nn., 516-523.

⁷⁵⁵ K jezuitským studijním nadacím v Čechách a na Moravě v období raného novoveku (zejména však pro pobělohorské období) srov. vedle starší práce Milana Moškoře (TÝŽ, *Studentské nadace a jejich zakladatelé v Čechách (1583-1754)*, FHB 14, 1990, s. 233 a passim práci: Kateřina VALENTOVÁ, *Studienstiftungen für Schüler der jesuitischen Gymnasien der böhmischen Ordensprovinz im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Thomas Winkelbauer (ed.), *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum im Spannungsfeld von Konfession, Landespatritismus und frühmodernen Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern, 1500-1800*, v tisku.

kladě rekostrukce shořelého rukopisu pražského městského archivu (č. 324) Jaroslav Čechura, Zdeněk Hojda a Martina Novozámská.⁷⁵⁶

Školy při dalších jezuitských kolejích v Čechách byly domácí šlechtou navštěvovány pravděpodobně méně. Ovšem do značné míry mohou být zde naše znalosti zkresleny neexistencí dochovaných evidenčních pramenů (matrik) pro sledovanou dobu pro většinu z nich (jedinou výjimku představuje Jindřichův Hradec, k tomu viz dále). Konkrétní jména šlechticů, kteří pařili mezi frekventanty takových škol, musíme pak totiž obtížně hledat v jiných typech pramenů, jako je šlechtická i jiná korespondence, některé rukopisné narativní prameny (viz později), dobové tisky (jak různé příležitostné spisky 16. a 17. století, tak také některá pojednání 18. století: například Joanna Millera *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu*⁷⁵⁷ či *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae* Johanna Schmidla) apod.⁷⁵⁸

I při využití těchto typově různých pramenů zůstanou však zjištěná fakta o uvedených dalších partikulárních školách Tovaryšstva Ježíšova na konkrétní jména českých a moravských šlechticů poměrně skoupá. I proto se těmito dalšími jezuitskými školami v Čechách nebudeme zabývat nijak podrobně a uvedeme jen základní údaje o nich.

Ve druhé polovině 16. století došlo vedle klementinské fundace ještě k dalším třem založením jezuitských kolejí, při kterých byla též postupně (většinou rychle) otevřena sledovaná studia inferiora. Ve všech případech šlo přímárně o šlechtické fundace. Nejprve vznikla ve druhé polovině 80. let 16. století díky podpoře nejvyššího purkrabí Království českého Viléma z Rožmberka (1535-1592) českokrumlovská kolej, poté chomutovská v roce 1591 (tu založil s podporou císaře Rudolfa II. známý nejvyšší hofmistr Království českého Jiří Popel z Lobkovic /†1607/, který byl později pro své nepřiměřené politické ambice perzekvován) a konečně 1594 kolej v Jindřichově Hradci. V posledním případě šlo opět o aristokratické založení, neboť jindřichohradecká kolej vznikla v důsledku podpory nejvyššího purkrabí Adama II. z Hradce (1549-1596) a také jeho manželky Kateřiny z Montfortu (1556-1631).⁷⁵⁹

---

⁷⁵⁶ Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (ed.), *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608. Rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea*, Praha 1997. Tento mimořádně zajímavý pramen je však využitelný i pro studium řady jiných aspektů nejen pražských staroměstských dějin.

⁷⁵⁷ I. MILLER, *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555*.

⁷⁵⁸ I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I-IV*.

⁷⁵⁹ O všech těchto fundacích pojednávají dosti zevrubně zejména Ioannes SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I-III*, passim (koleje se střídají po jednotlivých

U všech těchto dalších jezuitských gymnázií v Čechách pak postupně vznikly i žakovské konvikty, mezi jejichž alumny pravděpodobně patřili i čeští (případně moravští) šlechtici. Naše představa o nich však zůstane velmi torzovitá, neboť i v této otázce narážíme na citelný nedostatek velmi roztroušených pramenů.⁷⁶⁰

Právě na uvedených třech příkladech fundací je markantní, jak byl úspěšný rozvoj kolejní sítě Tovaryšstva Ježíšova (a s ním i jeho školství) úzce svázán s podporou nejvyšších pater domácí katolické aristokracie (na druhou stranu nelze nevidět také paralely u nekatolické nobility různých konfesijních směrů a její podpory nekatolického školství).⁷⁶¹ Pro jezuitu představovalo získání této části domácí šlechty (k níž navíc postupně přibývali někteří významní konvertité jako byli například Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka či již zmíněný Albrecht z Valdštejna) pro své plány, v nichž ostatně výchova příslušníků české – a jak uvidíme později i moravské – nobility zaujímala jako jeden z nástrojů jejího utvrzení ve „správné“ konfesi (zejména ve smyslu potridentského katolicismu) či získání pro ni nezanedbatelnou úlohu, obrovský úspěch. Na Moravě, které se budeme věnovat později, byla však v této věci situace do značné míry odlišná.

Jak již bylo řečeno, pro sledované období máme dochovánu pouze matriku pro Jindřichův Hradec, pro českokrumlovskou ani chomutovskou kolej evidenční prameny nemáme. Pokud jde o druhou z nich, známe některé konkrétní šlechtické žáky na základě jiných pramenů. Tak například roku 1594 studoval zřejmě v Českém Krumlově Jan Zdeněk, nejstarší syn pozděj-

---

letech); A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I*, zejména s. 645-695 a 707-755. Dějin těchto kolejí se výrazněji dotýká i několik dalších prací: F. TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce II/2*, s. 157-234 (pojednává nejen o jezuitském školství v Jindřichově Hradci zejména v 16. a 17. století, nýbrž i o koleji samotné a některých aspektech spjatých s jejími dějinami; práce obsahuje i přílohu, jež čerpala z matriky gymnázia: *Seznam žáků gymnasia jezuitského* je zde obsažen na s. 333-344, je však značně neúplný; k tomu viz též pozn. 774); M. NOVOTNÝ, *Jindřichohradecká kolej Tovaryšstva Ježíšova v letech 1594-1618*. Viz TÝŽ, *Kolej Tovaryšstva Ježíšova v Jindřichově Hradci v letech 1594-1648*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 5. Supplementum, Semily 2000, s. 129-138; Josef KOLÁČEK, *Kolej sv. Ignáce v Chomutově anno Domini 1591*, *Památky, příroda, život* 34, 2002, č. 3, s. 1-15.

⁷⁶⁰ K tomu i s podrobnějšími údaji bohužel dosti nepřehledně (pojednává totiž o jednotlivých kolejích rok po roku, tedy pro každý rok se místa stále střídají) I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae II*, passim. Viz také z novější literatury A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, passim. U tohoto jinak myslím poměrně spolehlivého autora však řada odkazů na starší práce (například i na Schmidla) nese-dí. Ověření některých jeho údajů je tím výrazně ztíženo.

⁷⁶¹ M. HOLÝ, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Nichtkatholiken in Böhmen und Mähren*, v tisku.

šího nejvyššího purkrabí Adama ze Šternberka (†1623).⁷⁶² Nezůstal tam asi dlouho, neboť o rok později jej najdeme již na katolické univerzitě v Ingolstadt.⁷⁶³

Na českokrumlovském gymnáziu Societatis Iesu se 1608 vzdělával i Adamův další syn, již zmíněný Jaroslav (či Jaroslav Volf), jehož v letech 1607, 1609 a 1610 najdeme i mezi žáky jindřichohradecké jezuitské koleje.⁷⁶⁴ Později pokračoval od roku 1611 v pražském Klementinu. Jeho spolužáky v Krumlově byli i potomci několika rakouských panských rodů. Jedním z nich byl snad i pozdější pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch hrabě Harrach (1598-1667, pražským arcibiskupem byl od roku 1623), který studoval také v Jindřichově Hradci (viz dále).⁷⁶⁵

Jezuitský historik Ioannes Schmidl předpokládá, že se v českokrumlovské koleji Tovaryšstva Ježíšova vzdělávalo i několik dalších šlechticů: například již zmíněný Vojtěch Chanovský a jeho bratr (zřejmě Bohuslav)⁷⁶⁶

---

⁷⁶² J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 519; A. SEDLÁČEK, *ze Šternberka*, s. 782; P. MAŤA, *Oslavy jubilejního léta 1600 v Římě a česká šlechta*, s. 112. K jezuitské výuce v českokrumlovské koleji od jejích počátků v roce 1586 srov. alespoň A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 652nn. Méně podrobně viz také další autoři uvedení v pozn. 759.

⁷⁶³ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 50. Jak dlouho tento šlechtic v Ingolstadtů zůstal, nevíme, od roku 1605 byl komorníkem Rudolfa II. Později se sice zúčastnil stavovského povstání, ale trestu unikl. Zemřel kolem 1623. O něm stručně viz A. SEDLÁČEK, *ze Šternberka*, s. 782n. a J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, s. 253 a 397.

⁷⁶⁴ Viz pozn. 794. Kromě Schmidla potvrzuje přítomnost Jaroslava ze Šternberka v Českém Krumlově k roku 1608 i Václav Březan. Srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 596.

⁷⁶⁵ I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae II*, s. 510. Schmidl dále uvádí Breunery ad. Tamtéž, s. 462n. a 509n. K Harrachovi srov. alespoň František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886. Osobou tohoto pražského arcibiskupa a jeho pozoruhodným deníkem se dlouhodobě zabývá Alessandro Catalano. Srov. alespoň: TÝŽ, *Italský deník Arnošta Vojtěcha Harracha (1598-1667)*, in: *Baroko v Itálii – baroko v Čechách = Barocco in Italia, Barocco in Boemia*. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem, Praha 2003, s. 332-353; TÝŽ, *Ernst Adalbert von Harrach tra Roma e Vienna*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10)*, České Budějovice 2003, s. 305-330; TÝŽ, *Die Tagebücher und Tagezettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien – München 2004 (= MIÖG. Ergänzungsband), s. 781-789 (v obou studiích jsou i odkazy na další literaturu). Tentýž autor publikoval o rok později zásadní práci *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620-1667)*, Roma 2005.

⁷⁶⁶ Studium Vojtěcha Chanovského a jeho bratra Bohuslava v českokrumlovské jezuitské koleji potvrzuje i J. VAŠICA (ed.), *Muž apoštolský aneb život a ctnosti ctihodného pátera Albrechta Chanovského z Tovaryšstva Ježíšova v českém království od Jana Tanne-*

pro dobu kolem roku 1600 či k roku 1605 bratři Jan, Šimon, Václav a Rudolf Kavkové z Řičan.⁷⁶⁷ Jeho údaje jsou však bohužel těžko ověřitelné, čímž však nechceme říci, že nejsou věrohodné.

Nejméně víme o šlechticích absolvujících studia inferiora v chomutovské koleji Tovaryšstva Ježíšova. Matrika chomutovského gymnázia je bohužel dochována až pro pozdější období.⁷⁶⁸ Starší literatura (Ioannes Schmidl,⁷⁶⁹ Zikmund Winter,⁷⁷⁰ Alois Kroess⁷⁷¹) vůbec nepochybuje o tom, že zde studovala i řada šlechticů, z nichž někteří bydleli v konviktu zřízeném při zdejší koleji, který byl zprvu společný pro urozené i neurozené alumny, načež v roce 1606 vznikl samostatný šlechtický konvikt.⁷⁷² Bohužel žádná konkrétní jména ani členů tohoto konviktu, ani šlechtických žáků chomutovského gymnázia vůbec však neuvádí. Ani další literatura a prameny nám nepomohou potvrdit výše uvedenou, vysoce pravděpodobnou tezi staršího bádání. Vzhledem k minimálnímu množství údajů ani nedokážeme říci, zda předpokládaný zájem šlechty o studium na této škole případně negativně ovlivnila politická aféra Jiřího Popela z Lobkovic a následná konfiskace chomutovského panství panovníkem, jež se vývoje chomutovské koleje pochopitelně bezprostředně dotkla.⁷⁷³ Ovšem vzhledem k tomu, že speciální šlechtický konvikt vznikl až potom, nezdá se tomu tak být.

---

ra z téhož *Tovaryšstva*, s. 29. Zde se též uvádí, že ke změně místa studia obou chlapců (předtím se vzdělávali v Praze) došlo na výslovné přání jejich rodičů.

⁷⁶⁷ I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I*, s. 250 a 407. Blíže genealogické údaje k Bernartovi Kavkovi z Řičan a jeho synům se mi nepodařilo získat.

⁷⁶⁸ Ve více studiích se jí zabývala Kateřina Bobková-Valentová, která ji a některé další aspekty chomutovského gymnázia vůbec podrobila dosti zevrubné analýze. Srov. alespoň Kateřina VALENTOVÁ, *Matriky chomutovského gymnázia a semináře: mimořádný pramen k dějinám jezuitského školství*, in: Petr Rak (ed.), *Comotovia 2005. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 400 let vykoupení Chomutova z poddanství (1605-2005)*, Chomutov 2006, s. 133-141.

⁷⁶⁹ I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I-II*, passim (opět dosti nepřehledně podle jednotlivých roků, ke konviktu z roku 1606 viz díl II, s. 431).

⁷⁷⁰ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 62 (konkrétně uvádí rok 1608; měli zde bydlet ve šlechtickém „contuberniu“, které bylo u koleje zřízeno, viz též další poznámka).

⁷⁷¹ A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I*, s. 741 (uvádí, že 1606 se z konviktu pro urozené i neurozené osoby, v němž například v roce 1603 mělo být 130 chlapců, vydělil 1606 samostatný konvikt pro šlechtu, která zde narozdíl od těch neurozených platila za stravu), k chomutovské koleji vůbec velmi podrobně s. 707-755. Kroessovy odkazy na Schmidlovo citované dílo a údaje k chomutovské koleji bohužel vůbec nesedí.

⁷⁷² Viz předchozí poznámka.

⁷⁷³ Viz alespoň A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I*, s. 729nn. K aféře viz pozn. 608. O Jiřím Popelovi z Lobkovic a jeho protireformačních

O rozkvětu jezuitského gymnázia při jindřichohradecké koleji vůbec (výuka nejprve ve dvou třídách zahájena 1595, od 1602 již kompletní gymnázium) i jeho šlechtických žácích máme výrazně více informací, neboť se k této problematice dochovalo více pramenů – zejména katalog (matrika) jeho studentů⁷⁷⁴ – a je zde možné vyjít i ze starší literatury, která jej v dnes již dosti zastaralé formě (navíc s chybami, viz dále v poznámkách) zčásti zpracovala: jedná se především o článek Františka Tischera z roku 1922 a o obsáhlé *Dějiny města Jindřichova Hradce* z pera Františka Teplého z roku 1932.⁷⁷⁵ Dále lze užít i některé literární prameny příležitostné povahy a v neposlední řadě také cennou latinsky psanou kroniku uvedené instituce, jež zahrnuje období od roku 1592/1593 a na jejíž záslužné edici pracuje jihočeský historik Miroslav Novotný.⁷⁷⁶

Zejména na základě těchto pramenů můžeme identifikovat několik desítek příslušníků panského a rytířského stavu z Čech a Moravy, kteří ve sledované době získávali partikulární vzdělání v sídelním městě pánů z Hradce. Než se však dostaneme k podrobnějším sumárním údajům, uveďme si pro ilustraci alespoň několik konkrétních příkladů studia nobility českých zemí v Jindřichově Hradci.

Několik šlechticů se tak vzdělávalo v tomto městě například v roce úmrtí posledního příslušníka pánů zlaté pětilisté růže, totiž mladého Jáchyma Oldřicha z Hradce (1579-1604). Zachycuje je nejen uvedený katalog, ale

---

plánech viz také Michaela NEUDERTOVÁ, *Jiří Popel z Lobkovic a prostředky rekatolizace na sklonku 16. století*, Ústecký sborník historický 2000, s. 132-144.

⁷⁷⁴ Tento katalog, z něhož František Tischer (TÝŽ, *Katalog jezuitského gymnasia v J. Hradci od založení až do sklonku 17. věku*, SHK 23, 1922, s. 65-71) a František Teplý (viz pozn. 759) sestavili jmenný seznam několika set (více než 500) žáků gymnázia v 17. století, však zachycuje mnohem větší množství studentů, jak ukazuje například z něho sestavená tabulka s celkovými počty studentů v letech 1599-1617, kterou pořídil Miroslav Novotný, zaznamenává sumárně celkem 2213 žáků; viz M. NOVOTNÝ, *Jindřichohradecká kolej Tovaryšstva Ježíšova*, tabulka č. 2. na s. 380, zde na s. 380nn. i analýza zjištěných údajů o studentech gymnázia z této doby). Teplý a Tischer z něj tedy pořídili pouze výtah (není vyloučené, že první z nich pouze převzal Tischerovy starší údaje), který navíc – jak ukázala naše analýza (viz dále) – přináší řadu chybných údajů (jak v době studia jednotlivých osob, tak v menší míře i v jejich jménech). Katalog sám je uložen v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, sign. III Kb, kniha číslo 85 (dále jako *Katalog žáků gymnázia v JH*).

⁷⁷⁵ Viz předechozí poznámka.

⁷⁷⁶ *Historia Collegii Novodomensis Societatis Iesu*. Tato již zmíněná kronika, zachycující dějiny koleje až takřka do poloviny 18. století, je cenná i pro dějiny školy, dozvídáme se z ní například řadu informací o personálním zajištění výuky v jednotlivých třídách, o geografické mobilitě učitelů, ale také například o školním divadle, studentském semináři, jeho správě apod. Bohužel o konkrétních šlechtických žácích gymnázia toho v této kronice až na několik výjimek mnoho není.

také sborník příležitostné latinské poezie, který byl vydán v tomto roce právě u příležitosti smrti posledního mužského člena zakladatelského rodu.⁷⁷⁷ Přispěli do něj následující urození studenti jindřichohradecké koleje Tovařystva Ježíšova: Václav Vilém Popel z Lobkovic (†1621),⁷⁷⁸ Rudolf z Molaru (či z Mollartu),⁷⁷⁹ Jan Oldřich Španovský z Lisova,⁷⁸⁰ Jan (či Jan Ferdinand) Růt z Dírného (či z Dírné⁷⁸¹),⁷⁸² Adam Mikuláš Bulvan,⁷⁸³ Jan Vilém

---

⁷⁷⁷ Srov. *Parentalia illustri et generoso domino, dn. Ioachimo de Novadomo, domino in Novadomo, et Teltsch etc. S.C.M. Rudolphi II. consiliario, cubiculario et Burggravio in Carlstein. Patrono, ac fautori optime merito. A studiosa iuventute Novodomensis Collegii Societatis IESV, debita pietatis ergo, Pragae 1604* (užit exemplář NK ČR Praha, sign. 52 C 14, přív. 5).

⁷⁷⁸ Jde s velkou pravděpodobností o syna Adama Havla z Lobkovic (†1605) z eisenberské větve rodu, který se měl podle *RHB III*, s. 205 po studiu v Jindřichově Hradci v letech 1602-1604 (1602 syntaxista, 1604 poeta: srov. *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 6r, 7v a 8r) dále vzdělávat v pražském Klementinu (1604-1606). V Trucem vydané matrice (*M. TRUC /ed./, Album academiae Pragensis Societatis Iesu*), která však snad nezachycuje všechny jezuitské studenty, jej ale nenajdeme. K tomuto literárně činnému šlechtici (je doloženo vícero jeho skladeb) srov. jeho stručný medailon v *RHB III*, s. 205.

⁷⁷⁹ Blíží genealogické údaje k tomuto šlechtici se nám nepodařilo zjistit. Jeho velmi stručný medailonek bez bližších genealogických i biobibliografických údajů je obsažen v *RHB III*, s. 367, kde je označen jako rakouský šlechtic (i v matrice uveden jako „*Baro Viennensis*“). Řada hlavně dolnorakouských Mollartů sloužila v 16. a v prvních dvou desetiletích 17. století v habsburských službách a udržovala styky i s českou šlechtou. Žádnou speciální práci o tomto rodě se mi však nepodařilo nalézt. V jindřichohradecké koleji Societatis Iesu studoval minimálně od roku 1601, kdy je v matrice evidován jako „grammatista“, 1602 byl již v syntaxi a 1604 v poetice (*Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 5r, 6r, 7v, 8r).

⁷⁸⁰ August SEDLÁČEK, *Španovský z Lisova*, in: OSN XXIV, s. 743. Bohužel nevíme přesně o kterého Španovského šlo, v téže době byli totiž dva stejného jména. Jeden byl syn Štěpána na Loutkově, od 1588 člena panského stavu, druhý snad Oldřicha Španovského, bydlícího v Jindřichově Hradci. Oba tito chlupci (stejně jako i další jejich příbuzní, viz dále v textu) studovali zřejmě u zdejších jezuitů, starší z nich asi v letech 1604-1609 (1604 v syntaxi, 1607 v rétorice, o jeho dalších osudech viz dále v textu), mladší přinejmenším v roce 1614, kdy je v matrice evidován v poetice. Srov. *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 7v, 15v, 35v.

⁷⁸¹ Dle [nezn. aut.], *Dírná, Dírné*, in: OSN VII, s. 599 v minulosti kolísalo. Dnes obec Dírná, okr. Tábor. Viz též August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1908, s. 131.

⁷⁸² Snad jde o syna Jana Růta z Dírného († před 1597) a Anny z Vahančic. August SEDLÁČEK, *Růt z Dírného*, in: OSN XXII, s. 368nn.; B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 136nn.; Jan (případně Jan Ferdinand, jsou-li totožní, jak předpokládá *RHB IV*, s. 385) studoval v Jindřichově Hradci zřejmě v letech 1604-1606 (pro první z let neznáme třídu, 1606 jako Jan Ferdinand v poetice; *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 7v, 13r), později (1606-1608) ještě v klementinské koleji (1606 byl například v poetice, u jezuitů se tedy zřejmě vzdělával celkem přinejmenším čtyři až pět let, jak se to odrazilo v jeho dalším životě však vzhledem k minimálnímu množství jeho biografických údajů, nevíme. Ani jeho však v zápisech matriky vydané Trucem nenajdeme). Známe i jeho další literární příspěvky. Jeden z nich vydal během svého pražského studia samostatně Iohannes Ferdinandus RUTH A DIRNA, *Encomium laurus triplex eademque ... dominis philosophiae candidatis, ... cum in ... Caesarea Regiaque academia Pragensi primam lauream indispicerentur, oblata*

Velemyšlovský (Velemyský) z Velemyšlovsi⁷⁸⁴ a konečně Aleš (či Alexius) a Jiří Čabeličtí ze Soutic.⁷⁸⁵ Mimořádně aktivní byli zejména první dva z uvedených, kteří do sborníku napsali oba po čtyřech skladbách.⁷⁸⁶

Jak jsme naznačili u jednotlivých z těchto chlapců, byli někteří z nich jezuitskými studenty řadu let. Vedle Bulvana strávil snad nejdéle dobu na gymnáziu Societatis Iesu v Jindřichově Hradci Jan Oldřich Španovský z Lisova, který zde zůstal asi až do roku 1609. Teprve tehdy prý (podle Ioannese Schmidla a Augusta Sedláčka) odešel do pážecí služby k pasovskému biskupu arciknížeti Leopoldovi Habsburskému (1586-1632),⁷⁸⁷ krátce nato však ještě téhož roku zemřel.⁷⁸⁸ Pokud jde o Španovské z Lisova, tento zčásti panský a zčásti rytířský rod, víme, že v letech 1602-1614 studovalo u jindřichohradeckých jezuitů v různých třídách jejich gymnázia vedle právě uvedeného chlapce dalších půl tuctu členů tohoto rodu z různých jeho linií,⁷⁸⁹

..., Pragae 1606 (UB ve Wrocławiu, sign. 352.699). Jde o báseň o 236 hexametrech, v níž jsou patrné ohlasy z Vergílie a Horatia. Chlapcův stručný biogram obsahuje *RHB IV*, s. 385.

⁷⁸³ Adam (či Adam Mikuláš, zřejmě totožní, jak naznačuje evidence syntaxistů v matrice gymnázia, kde je 1604 jednou uveden jako „*Adamus Nicolaus Bulwan*“ a podruhé „*Adamus Bulwan*“, viz dále) Bulvan studoval v Jindřichově Hradci v letech 1602-1606 (1602 v gramatice, 1604 v syntaxi a 1606 v poetice: *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 6r, 8r, 8v, 13r). Snad byl v příbuzenském vztahu s dvořanem Petra Voka: Štěpánem z Bulvan původem z Těšínska. Viz *RHB I*, s. 243; Jakub HRDLIČKA, *Páni dvořané Petra Voka z Rožmberka a dvořanská světnice třeboňského zámku II*, Heraldická ročenka 1992, s. 15. K tomuto málo známému těšínskému rodu (varianta Bulvanský z Bulvanic) viz také J. PILNÁČEK, *Rody starého Slezska I*, s. 119.

⁷⁸⁴ K němu viz pozn. 793.

⁷⁸⁵ Genealogické vazby obou těchto chlapců nejsou úplně jasné (první z nich byl možná syn Albrechta na Podboří a druhý Karla na Žimunticích a Bukovsku). Alexius studoval u jindřichohradeckých jezuitů minimálně v letech 1602-1604 (1602 v gramatice, 1603 v syntaxi a 1604 v poetice: *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 6v, 7r, 7v), druhý z chlapců přinejmenším v roce 1604, kdy je evidován jako syntaxista (Tamtéž, fol. 8r, 8v). Ke starému českému rodu Čabelických ze Soutic (od 1626 zčásti v panském a od roku 1682 hraběcím stavu) srov. alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 225nn.; August SEDLÁČEK, *Čabelický ze Soutic*, in: OSN V, s. 847n.

⁷⁸⁶ Básně Václava Viléma Popela z Lobkovic a Rudolfa z Molartu viz *Parentalia illustri et generoso domino, dn. Ioachimo de Novadomo*, A2a-D1a. Jinak o pohřbu Jáchyma Oldřicha z Hradce a účasti jindřichohradecké koleje na něm viz také *Historia Collegii Novodomensis Societatis Iesu*, s. 14n.

⁷⁸⁷ K tomuto pasovskému biskupovi srov. alespoň Louis CHATELLIER, *Leopold Erzherzog von Österreich*, in: Erwin Gatz (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448-1648*, Berlin 1996, s. 416nn. (zde i další literatura).

⁷⁸⁸ *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 19r; I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae II*, s. 556n.; A. SEDLÁČEK, *Španovský z Lisova*, s. 743.

⁷⁸⁹ *Katalog žáků gymnázia v JH*, passim.

jeden z nich se pak ještě dále vzdělával v pražském Klementinu.⁷⁹⁰ Jejich identifikace je ale stížena nejen nedokonalou evidencí v matrice gymnázia, ale také ne úplně jasnou genealogií tohoto rodu ve sledované době.⁷⁹¹

Z uvedených jindřichohradeckých studentů/autorů příspěvků do sborníku z roku 1604 je v kontextu této disertace pozoruhodný i Jan Vilém († po 1635), syn Mikuláše Velemyšlovského (Velemyského) z Velemyšlovsi (†1602) a Johanky Voračické z Paběnic. Šlo totiž s velkou pravděpodobností o chlapce z nekatolické rodiny, čemuž by nasvědčovala mimo jiné i skutečnost, že po zřejmě krátkých studiích u jezuitů v Jindřichově Hradci (doložen zde uvedeným tiskem a matrikou pouze v roce 1604)⁷⁹² studoval mimořádně dlouhou dobu (od listopadu 1604 zřejmě až do roku 1610) na nekatolickém gymnáziu ve Zhořelci, o němž bude pojednáno dále v textu této kapitoly. Nedostatek pramenů nám však bohužel opět nedovolí zjistit, jaká byla motivace rodičů poslat chlapce do jihočeské katolické školy, pak ji změnit a nechat jej dlouho se vzdělávat v Horní Lužici.⁷⁹³

I když vzdělání zahraniční šlechty nás v předkládané práci zajímá jen okrajově, jedním z jejích příslušníků, který v Jindřichově Hradci získával partikulární vzdělání a později významně zasáhl do českých dějin, byl již zmíněný pozdější pražský arcibiskup a kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu, který se spolu s dalšími rakouskými šlechtici (Teuflové, Mollartové, Preineroové) poprvé objevuje v matrice gymnázia jako principista v roce 1606. 1609, poté co snad krátce studoval v českokrumlovské koleji Tovaryšstva (viz výše), byl již v syntaxi (spolu s dalšími šlechtici: například Jaroslavem ze Šternberka⁷⁹⁴ či Ignácem Vojtěchem Míčanem z Klinštejna⁷⁹⁵), 1610 pak v poe-

---

⁷⁹⁰ Totiž Jáchym Václav Španovský z Lisova. Jak dlouhou dobu však strávil u jindřichohradeckých jezuitů, nevíme, bohužel zde opět narážíme na problém matriční evidence. Je-li Jáchym totožný s Jáchymem Václavem (což bohužel vzhledem k nejasné genealogii nevíme), pak zde strávil léta 1607-1613, tedy dlouhých sedm let (zvláštní je, že v letech 1607-1610 byl stále evidován jako principista, teprve 1612-1613 jako syntaxista). *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 17r, 21r, 25r, 33r. O jeho pražské klementinské depozici viz M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 90.

⁷⁹¹ A. SEDLÁČEK, *Španovský z Lisova*, s. 742n.

⁷⁹² Bohužel nevíme, ve které byl tehdy třídě. Ta u něj totiž není uvedena. Srov. *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 8r.

⁷⁹³ August SEDLÁČEK, *Velemyský z Velemyšlovsi*, in: OSN XXVI, s. 506; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 90 (zde je zachycen i jeho bratr Jindřich, který přišel za ním 1611 do Zhořelce také na gymnázium); *RHB V*, s. 456.

⁷⁹⁴ Tento již zmíněný syn nejvyššího purkrabí pražského Adama ze Šternberka je v gymnazijní matrice jindřichohradeckých jezuitů evidován v letech 1607 (syntaxista), 1609 (opět syntax), 1610 (v poetice). *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 17v, 19v, 23v. 1611 již studoval v Klementinu: M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 86.

tice (zde opět s prvním ze jmenovaných českých pánů, druhý z nich byl tehdy stále ještě syntaxista).⁷⁹⁶

V posledním předbělohorském desetiletí se u jezuitů v Jindřichově Hradci dostalo vzdělání též synům majitelů zdejšího panství Viléma Slavaty z Chlumu a Lucie Otýlie z Hradce – kteří oba projevovali o „svou“ jezuitskou kolej setrvalý zájem, o čemž svědčí řada zápisů v již zmíněné kronice sledované koleje⁷⁹⁷ – staršímu Adamovi Pavlovi (1603-1657) a mladšímu Jáchymu Oldřichovi (†1645).⁷⁹⁸ I když kronika jindřichohradecké koleje o prvním z chlapců uvádí, že jej v jeho sedmi letech v roce 1610 „in gymnasio n[ost]ro [tj. do gymnázia Tovaryšstva Ježíšova v Jindřichově Hradci, pozn. M. H.] erudiendum tradidit“,⁷⁹⁹ v matrice se objevují oba Slavatové až v roce 1613 jako principisti.⁸⁰⁰ Studovali zde minimálně do roku 1617, kdy se naposledy objevují v katalogu žáků gymnázia. Část dosavadního bádání (Josef Hrdlička) tento rok respektuje,⁸⁰¹ jiná (František Teplý) uvádí 1618.⁸⁰² V letech 1615 až 1617 byl spolužákem uvedených Slavatů ve stejných třídách i jejich strýc Adam Gotthelf, syn Adama Slavaty (†1616) a Sibily z Mansfeldu (†1629).⁸⁰³

Celkem lze díky dochované matrice zachytit pro léta 1600-1620 přibližně čtyři desítky domácích šlechticů, kteří studovali na jindřichohradec-

---

⁷⁹⁵ K němu viz pozn. 258.

⁷⁹⁶ *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 14v, 15r, 19v a 23v.

⁷⁹⁷ *Historia Collegii Novodomensis Societatis Iesu*, passim.

⁷⁹⁸ Adam Pavel, který po pobytu v Pasově za stavovského povstání ve 20. letech absolvoval kavalírskou cestu (1623 byl se svým bratrem například v Sieně, o rok později v Perugii: M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na universitě v Sieně*, s. 43; TÝŽ, *Studenti z českých zemí na universitě v Perugii*, s. 99), si po svém návratu vzal roku 1626 ve Vídni Marii Markétu, kněžnu z Eggenberka. Jeho manželství bylo z manželčiny iniciativy po složitých peripetiích roku 1632 anulováno. K této rozvodové při srov. SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 111, sign. IIIA 2b, kart. 15 a Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 158; TÝŽ, *Svět české aristokracie*, s. 556n. Jáchym Oldřich si zase 1629 vzal Františku z Meggau. K této šlechtičně srov. speciální studii: Sylva ŘEŘIČOVÁ, *Franziska von Meggau, verehelichte Slawata (1610-1676), Ein Beitrag zur Adels-geschichte Böhmens und Österreichs im 17. Jahrhundert*, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 18, 1996, s. 361-383.

⁷⁹⁹ *Historia Collegii Novodomensis Societatis Iesu*, s. 33.

⁸⁰⁰ Oba chlapci 1613 zapsáni v principii, 1614 v gramatice, 1615 v syntaxi, 1616 v poezii a 1617 v rétorice. Srov. *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 34r, 36v, 38v, 40v a 43r.

⁸⁰¹ J. HRDLIČKA, *Synové „velkých“ otců*, s. 253.

⁸⁰² F. TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce, Díl II/2*, s. 342.

⁸⁰³ *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 38v, 40v a 43r.

kém gymnáziu Tovaryšstva Ježíšova.⁸⁰⁴ Jde jak o příslušníky panského stavu (například rodů Berků z Dubé, Kolovratů, Mičanů z Klinštejna, Popelů z Lobkovic, z Roupova, Slavatů či Šternberků), tak také nižšího šlechtického stavu (Beneda z Nečtin, Čabelický ze Soutic, Dvořecký z Olbramovic, Pětipeský z Chýš, Popel z Vesce, Řepický ze Sudoměře, Růt z Dírného, Víta ze Rzávého ad.), a to převážně z Čech, spíše výjimečně z Moravy (Švábenský ze Švábenic či Skydinský /Skytinský/ ze Skydně). Mnozí z nich pocházeli z míst dosti vzdálených Jindřichovu Hradci, vzhledem k relativně malému množství pramenů (například korespondence mezi šlechtickými žáky jezuitů a jejich příbuznými) však neznáme motivace jejich rodičů či poručníků pro volbu právě této školy Tovaryšstva. Stejně tak nelze přesně říci, jaké důvody vedly některé z nich z řad nekatolíků k posláním svých potomků (svěřenců) na zde sledovanou katolickou vzdělávací instituci (k motivaci nekatolíků studovat na jezuitských školách obecně viz výše).⁸⁰⁵

Vedle domácí šlechty získávala u jindřichohradeckých jezuitů partikulární latinské vzdělání – jak již bylo zčásti zmíněno – i řada urozenců z oblastí ležících mimo země Koruny české, zejména pak z rakouských zemí (z rodů Harrachů, Mollartů, Preinerů, Teuflů ad.). Ani v tomto případě bohužel neznáme motivace, které vedly k jejich studiu v sídelním městě pánů z Hradce a později Slavatů.⁸⁰⁶

Ani u domácích, ani u zahraničních šlechticů také nevíme, jak byly jejich studium a pobyt v Jindřichově Hradci vůbec materiálně zabezpečeny: například kde bydleli a stravovali se. O zdejším konviktu máme bohužel málo informací, podobně jako pro českokrumlovskou a chomutovskou kolej. Stejně tak vzhledem k minimální probádanosti dochovaných pramenů nelze říci, zda případnou atraktivitu jindřichohradeckého gymnázia mohl i u šlechty (zejména té chudší) ovlivnit průběžný vzdělanostní mecenát pánů z Hradce/Slavatů (respektive zejména ženských příslušnic těchto rodů, či žen do nich provdaných, jako byly zejména již zmiňovaná Lucie Otýlie z Hradce /1582-1633/ či Marie Maxmiliána z Hohenzollernu /1583-1649/, manželka

---

⁸⁰⁴ Stanovit jejich přesný počet není možné především vzhledem ke dvěma okolnostem: 1) již zmiňovaným nepřesnostem matričních údajů (zvláště v uvádění křestních jmen) a 2) nemožnosti rozlišit v některých případech erbovníky od členů nižšího šlechtického stavu Království českého a Markrabství moravského, a to zejména u těch rodů, o nichž máme k dispozici minimální množství informací.

⁸⁰⁵ Srov. *Katalog žáků gymnázia v JH*, fol. 4r-45v, kde jsou zachyceni žáci jezuitského gymnázia v letech 1600-1620.

⁸⁰⁶ Tamtéž.

posledního pána z Hradce, provdaná později za Adama ze Šternberka), o kterém přináší řadu dokladů například již zmiňovaná latinská kronika zdejší koleje Tovaryšstva Ježíšova.⁸⁰⁷

Jezuitské školství se začalo od 60. let 16. století prosazovat i na Moravě, a to především díky všestranné podpoře olomouckých biskupů, bez nichž by obě předbělohorské fundace kolejí Tovaryšstva Ježíšova v zemských centrech Markrabství moravského, tedy 1566 v Olomouci a v 70. letech pak v Brně, byly stěží možné. Pochopitelně tím však nechceme říci, že by úsilí dalších katolických sil v Čechách a na Moravě – tedy především pánovníka a části šlechty – stejně jako i v zahraničí (papež, hierarchie jezuitského řádu apod.) bylo malé. Olomoučtí biskupové mohli přitom vedle své církevní autority využít nevyčerpatelné zdroje své rozsáhlé majetkové základny (jež byla však podobně jako u řady jiných dobových domén značně zadlužená), četných a v různých situacích aktivovatelných domácích i zahraničních kontaktů, stejně jako i svého mimořádného politického postavení na Moravě (olomoucký biskup stál v čele panské kurie zemského sněmu). V této souvislosti není bez zajímavosti, že mimořádnou autoritu olomouckého biskupa respektovali i nekatoličtí šlechtici, jak dokládá řada pramenů, například korespondence Karla st. ze Žerotína, a to i z doby, kdy zastával úřad moravského zemského hejtmána (1608-1615).⁸⁰⁸

Vraťme se však k moravskému školství Societatis Iesu. Nejprve vznikla tedy kolej v Olomouci, při níž došlo prakticky vzápětí k otevření zprvu nižších studií a poté v 70. letech (1573 právo udělovat grady, teprve postupně však realizováno) i studií vyšších.⁸⁰⁹ O to, že o vzdělávání se ve zdejší koleji Tovaryšstva Ježíšova projevovala takřka od počátku zájem i domácí šlechta, se do značné míry zasloužili právě olomoučtí biskupové, a to především Vilém Prusinovský z Víckova (1534-1572, biskupský úřad zastával

---

⁸⁰⁷ Srov. *Historia Collegii Novodomensis Societatis Iesu*, passim. Bohužel soustavnější analýza tohoto aspektu dějin zdejšího gymnázia nebyla dosud podána, podobně jako tomu i u šlechtického vzdělanostními účely podmíněného katolického mecenátu vůbec, i když pramenů pro takovou analýzu je dochováno nemalé množství.

⁸⁰⁸ Protože jde o jev v jeho korespondenci se často vyskytující, nebudeme zde odkazovat na konkrétní dopisy.

⁸⁰⁹ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 53n.; A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 297nn., 380nn.; I. ČORNEJOVÁ, *Jezuitská akademie*, s. 261.

1565-1572)⁸¹⁰ a Stanislav Pavlovský z Pavlovic (†1598, olomouckým biskupem v letech 1579-1598),⁸¹¹ který – jak uvidíme ještě později – podporoval

---

⁸¹⁰ Pocházel ze starého moravského rytířského rodu: jeho otcem byl Mikuláš Prusinovský z Víckova a matka Anna ze Mstětic. Kde započal studia nevíme, později ale studoval ve vídeňské koleji Tovaryšstva Ježíšova (asi 1552-1553, blíže k tomu viz podkapitola o šlechticích na zahraničních partikulárních školách) a dále práva na univerzitě v Padově (1554-1558). Dále pobýval v Římě, což mu umožnilo získání olomouckého kanovníctví a kroměřížského probošství s tím spjatými důchody. Jeho rodina toho dosáhla u Ferdinanda I. Po návratu do českých zemí získal díky panovníkově přízni ještě další církevní hodnosti (mj. proboštem litoměřickým). Po smrti Marka Khuena se stal Vilém Prusinovský olomouckým biskupem. O tomto šlechtici, který je jedním z představitelů stále fungujícího modelu výchovy urozených k církevní kariéře, viz alespoň Kamil KROFTA, *Vilém Prusinovský z Víckova*, in: OSN XX, s. 851n.; Bohumil NAVRÁTIL, *Vilém Prusinovský z Víckova*, ČČH 5, 1899, s. 205-216; Hjalmar KOPŘIVA, *Vilém Prusinovský z Víckova. Život renaissančního politika a hospodáře*, Historický sborník (Studie historické a ethnografické). Studie krajského musea v Gottwaldově. Řada společenských věd 13, 1957, s. 60-69; Winfried EBERHARD, *Wilhelm Prusinovský von Víckov*, in: Erwin Gatz (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448-1648*, Berlin 1996, s. 553-554.

⁸¹¹ Stanislav Pavlovský pocházel z rytířského rodu Pavlovských z Pavlovic (dnes Slezské Pavlovice u Osoblahy, v 16. století patřily Pavlovice k jedné z tzv. moravských enkláv ve Slezsku), byl synem stejnojmenného šlechtice a Žofie Brandejské z Hrabošic (či z Grabšic). Přesný průběh jeho studií není znám. Část dosavadního bádání uvádí, že studoval u olomouckých jezuitů (například Ondřej Jakubec: viz dále), z té doby ale Cinkem zpřístupněná matrika (viz pozn. 816) ještě údaje neobsahuje (teprve od 1576). V Olomouci dosáhl 1567 kněžského svěcení, od 1569 byl zde kanovníkem. 1571-1574 se dále vzdělával na Collegiu Germanicu v Římě (od 1573 byl též držitelem kanonikátu ve Vratislavi), kde dosáhl doktorátu práv. Po návratu na Moravu získal další církevní funkce/obročí (1575 brněnské probošství, 1576 apoštolským protonotářem, 1577 scholastikem při olomouckém chrámu, zároveň byl v 70. letech biskupským kancléřem). V červnu 1579 byl zvolen kapitulou olomouckým biskupem. K jeho osobě, dvoru a některým dalším aspektům dějin olomouckého biskupství viz alespoň Kamil KROFTA, *Pavlovský Stanislav z Pavlovic*, in: OSN XIX, s. 361nn.; Bohumil NAVRÁTIL, *Biskupství olomoucké 1576-1579 a volba Stanislava Pavlovského*, Praha 1909; Zdeněk KRISTEN, *Doktoři práv římské university z Čech před Bílou horou*, ČMM 56, 1932, s. 185nn.; RHB IV, s. 116nn.; Jaroslav PÁNEK, *Olomoucký biskup Stanislav Pavlovský a česká šlechta*, in: Okresní archiv v Olomouci 1989, s. 35-58; TÝŽ, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského ve světle hofmistrovské instrukce z roku 1592*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zylinská (ed.), *Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 189-199; TÝŽ, *Biskup a kancléř (Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1578-1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy)*, ČMM 113, 1994, s. 35-47; Winfried EBERHARD, *Stanislaus Pawlowski von Pawlovitz*, in: Erwin Gatz (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448-1648*, Berlin 1996, s. 519-521; Jaroslav PÁNEK, *Mezi Olomoucí a Římem. Ke stykům moravského duchovenstva a šlechty s Itálií za episkopátu Stanislava Pavlovského*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová (ed.), *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 310-323 (zde na s. 310n. i další literatura o Stanislavu Pavlovském); Peter WÖRSTER, *Bischof Stanislaus Pawlowski. Zu seiner Bedeutung für Dichtung und Gelehrsamkeit in Mähren*, in: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, Bielefeld 2000, s. 221-245; Ondřej JAKUBEC, *"Sebekonfessionalizace" a manifestace katolicismu jako projev utváření konfesní uniformity na předbělohorské Moravě*, AUPO Historica 31, 2003, s. 101-114; TÝŽ, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*, Olomouc 2003, zde zvl. s. 58-64 (ke studiu Pavlovského v Olomouci zde na s. 59); Jaroslav PÁNEK, *Prelát jako prostředník mezi dvěma národy. Postavení olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského v česko-polských vztazích na sklonku 16. století*, in: *Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru*

českou, moravskou i slezskou šlechtu ve vzdělávacím procesu materiálními hodnotami i jinak skutečně mimořádně, a to nejen u specifické skupiny šlechty: tzv. manů olomouckých biskupů.

Protože o Stanislavu Pavlovském budeme ještě dále pojednávat v této kapitole i v dalších částech disertace, ilustrujme si zájem olomouckých biskupů o zajištění pravověrné výuky domácí šlechtě v jezuitské koleji Tovaryšstva Ježíšova na dvou příkladech z doby episkopátu Viléma Prusinovského. Ten již od února 1567 (přesně od 9. 2., tedy v době, kdy kolej sama existovala jen krátce), usiloval o to, aby zde studia inferiora navštěvovali čtyři synové zemského hejtmana Opavského vévodství (v této funkci působil od 1559) Štěpána st. Bruntálského⁸¹² z Vrbna (†1567). Václav, Bernard ml., Karel a Bartoloměj Bruntálští⁸¹³ se měli v Olomouci „učít literám“ s biskupovým příbuzným Janem Prusinovským z Víckova a s nejmenovaným synem nejvyššího sudího Zdeňka Berky z Dubé na Rychmburce (†1572, není vyloučeno, že šlo o jeho syna Zbyňka, narozeného 1551, který se stal 1592 pražským arcibiskupem).⁸¹⁴

Právě to, že by zde studovali s dalšími šlechtici (tedy slovy biskupova dopisu Štěpánovi st. Bruntálskému z Vrbna z 27. února 1567: „budou mít

---

Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 351-361; Václav ŠTĚPÁN, *Polské legace biskupa Stanislava Pavlovského*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21, 2003, s. 45-63. Takřka nevyčerpatelným zdrojem informací o Stanislavu Pavlovském je jeho obrovská písemná pozůstalost, zejména mnoho tisíc dochovaných dopisů, jejichž opisy se nacházejí v MZA Brno, G 83. Matice moravská, inv. č. 168-187 (řada z nich bude využita v různých kapitolách předkládané práce, zejména pak v VI. a VIII. kapitole).

⁸¹² K němu viz Jiří STIBOR, *Bruntálští z Vrbna*, in: BSSaSM, sešit 10, Ostrava 1998, s. 32n.

⁸¹³ Viz medailonky všech čtyř bratrů tamtéž, s. 37n.

⁸¹⁴ Srov. list biskupa Prusinovského Štěpánovi st. Bruntálskému z Vrbna z 9. února 1567 – B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace*, s. 16. Ke Zdeňkovi Berkovi z Dubé a jeho rodině srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Berka z Dubé*, in: OSN III, s. 817n. Zbyněk Berka z Dubé (1551-1606), studoval již před Olomoucí u jezuitů v pražském Klementinu (Trucem vydaná matrika jej však neuvádí, neboť obsahuje systematické zápisy až od roku 1573). Po olomoucké fázi své výchovy se pak dále vzdělával v Dillingenu, Ingolstadtu a v Krakově, kde získal licenciát teologie. 1574 byl vysvěcen na kněze. Od téhož roku získával zejména díky svému původu jedno obročí/úřad za druhým (ještě v 70. letech postupně probošt vyšehradský, kanovník olomoucký, komoří Řehoře XIII., apoštolský proto-notář, v 80. letech pak proboštem v Altöttingu, dále kanovník a probošt v Řezně, od 1582 správce řezenského biskupství, v té době zároveň proboštem v Litoměřicích, kanovníkem v Praze, Staré Boleslavi a Salzburku, od 1590 velmistrem řádu křížovníků s červenou hvězdou a konečně od 1592/93 do 1606 pražským arcibiskupem). K němu srov. alespoň František VACEK, *Berka z Dubé a Lipé Zbyněk*, in: OSN III, s. 818n.; Eliška ČÁŇOVÁ, *Berka z Dubé*, Zbyněk, in: BSČZ 4, s. 444n. (zde i další literatura a prameny).

*dobrý tovaryšstvo, své rovní, znamenitých lidí syny*⁸¹⁵) byl hlavní argument Viléma Prusinovského. Jak víme z korespondence (zápisy ve Františkem Cinkem vydané dochované matrice olomoucké akademie Tovaryšstva Ježíšova totiž začínají až rokem 1576),⁸¹⁶ bylo úsilí olomouckého biskupa završeno úspěchem, neboť v prosinci 1567 byli již zmíněni čtyři Bruntálští z Vrbna jezuitskými studenty.⁸¹⁷ Pochopitelně zde neměli za spolužáky pouze urozené osoby. Jestli chlapci bydleli ve šlechtickém konviktu zřízeném roku 1567 olomouckým biskupem ale nevíme jistě, je to však pravděpodobné.⁸¹⁸ Vilém Prusinovský z Víckova zajistil mladým Bruntálským z Vrbna i preceptora Daniela Ducia,⁸¹⁹ který měl za péči o svěřence dostávat roční plat 30 zlatých za každého z nich.⁸²⁰

Pokud jde o vztah mezi jejich studiem u jezuitů a výukou uvedeného preceptora, zřejmě při biskupském dvoře absolvovali obojí (podobně jako například zmíněný Zbyněk Berka z Dubé, který byl také Duciovým žákem a studoval rovněž u jezuitů),⁸²¹ prameny k přesnějšímu postižení této skutečnosti však chybí. Ovšem – na což ostatně v této disertaci nezřídka poukážeme – studium na některé z dobových katolických či nekatolických škol nijak nevyklučovalo zároveň výuku soukromého preceptora, i když tu se snažily některé školské instituce alespoň zčásti regulovat, i když zřejmě ne-

---

⁸¹⁵ List z 27. února 1567 – tamtéž, s. 16.

⁸¹⁶ František CINEK (ed.), *Matricula Academiae Olomucensis*, in: Ročenka Cyrilometodějské fakulty bohoslovecké v Olomouci za dobu od r. 1918 do r. 1928, Olomouc 1929, s. 42-157.

⁸¹⁷ Viz list biskupa Prusinovského vdově po Štěpánovi st. Bruntálském z Vrbna Martě ze Žerotína z 28. prosince 1567 – B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace*, s. 17.

⁸¹⁸ Šlechtický konvikt, v němž za plat 30 (později 35) zlatých ročně bydleli a stravovali se vedle příslušníků nižší šlechty i chlapci z panských rodin, byl roku 1569 sloučen se seminářem, který vznikl z iniciativy olomouckého biskupa při dómské kapitule již před příchodem jezuitů do Olomouce. Pouze někteří šlechtici však přešli do této spojené instituce, která formálně podléhala olomouckému biskupu, jiní konvikt ještě před tímto sloučením opustili – A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 304n. Viz též B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace*, s. 20n., pozn. 5. V souvislosti s olomouckou akademií Societatis Iesu je pozoruhodnou fundace tzv. Collegia Nordica. Protože ale s tématem disertace prakticky nesouvisí, nechali jsme jej stranou našeho zájmu. Systematicky se jím zabýval Zdeněk Hojda. Viz alespoň TÝŽ, *Několik poznámek k dějinám Collegia Nordica v Olomouci*, Historická Olomouc a její současné problémy 4, 1983, s. 47-63.

⁸¹⁹ K Duciovi srov. podrobnější informace v příloze disertace.

⁸²⁰ J. STIBOR, *Bruntálští z Vrbna*, in: BSSaSM, sešit 10, Ostrava 1998, s. 37.

⁸²¹ B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 235v. Zde je vedle jiných zmíněn jak Zbyněk Berka z Dubé, tak i synové Štěpána st. Bruntálského z Vrbna.

příliš úspěšně (viz též uvedený případ Johanna Linigia, preceptora Redernů vzdělávajících se při pražské utrakvistické univerzitě v Praze).

O zmíněných čtyřech Bruntálských z Vrbna víme na základě zachovaných pramenů již jen to, že nedlouho po smrti jejich otce (zemřel již 15. prosince 1567) byli dva mladší z uvedených chlapců kvůli snad momentálním finančním problémům rodiny povoláni z Olomouce domů (zřejmě tedy v Olomouci studovali jen poměrně krátce). Bernard ml. a Václav však ve studiu pokračovali. Studium v Olomouci mělo výrazný vliv na oba chlapce. Ten se projevil mimo jiné i tím, že oba – ač neměli kněžské svěcení – se stali kandidáty (byť neúspěšnými) na stolec olomouckého biskupa (první 1578, druhý již 1574).⁸²² Bernart ml., jehož po smrti Jana Mezona z Telče (+1578, biskupem od 1576)⁸²³ zvolila dokonce většina kapituly (11 ze 17 hlasů, papež však volbu nepotvrdil), se stal již 1577 členem řádu maltézských rytířů a 1579 olomouckým kanovníkem (jinak ovšem spravoval své statky a budoval i světskou kariéru, jež vyvrcholila 1587 jmenováním soudcem zemským). Jeho blízký vztah k Tovaryšstvu Ježíšovu se projevil i v odkazu 1000 zlatých jezuitské koleji v Olomouci i ve zvoleném místě pohřbu, jímž se v lednu 1588 stal jezuitský kostel u sv. Františka.⁸²⁴

Pokud jde o celkové postižení šlechtické návštěvnosti olomoucké koleje Tovaryšstva Ježíšova, můžeme zde pro období od roku 1576 vyjít z její dochované matriky, do níž se do roku 1620 zapsalo přibližně pět desítek příslušníků panských i rytířských rodů z českých zemí.⁸²⁵ Bohužel není jasné, kolik z nich studovalo na gymnáziu a kolik případně absolvovalo vyšší vzdělávání u jezuitů. Na rozdíl od výše zmiňovaného alba klementinského totiž olomoucká matrika obsahuje údaje o příslušnosti daného inkribenta k určité gymnazijní třídě (či vyšším jezuitským studiím) teprve od roku 1609⁸²⁶ (tedy pro předchozích více než třicet let je bez takových dat) a navíc šlechtické studenty i po tomto roce uvádí ve zvláštních kolonkách (*barones, nobiles*), čili ani z této pozdější doby nelze většinou říci, v jaké fázi studia tehdy byli. Pravděpodobné je však to, že se převážně (pokud ne vý-

---

⁸²² J. STIBOR, *Bruntálští z Vrbna*, s. 37n. K volbě olomouckých biskupů v této době (zvláště pak elekcí Stanislava Pavlovského) viz B. NAVRÁTIL, *Biskupství olomoucké 1576-1579 a volba Stanislava Pavlovského*.

⁸²³ K Janu Mezonovi srov. alespoň Winfried EBERHARD, *Mezon Johannes*, in: Erwin Gatz (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448-1648. Ein biographisches Lexikon*, Berlin 1996, s. 476-477.

⁸²⁴ J. STIBOR, *Bruntálští z Vrbna*, s. 32n., 37n.

⁸²⁵ F. CINEK (ed.), *Matricula Academiae Olomucensis*, s. 42-157.

⁸²⁶ Tamtéž, s. 93-157.

lučně) jednalo právě o studující na gymnáziu. Matrika totiž především zachycuje takzvané beány, tedy osoby které podstoupily již výše zmiňovaný obřad beánie, k čemuž u jezuitů docházelo většinou právě během gymnaziálních studií.⁸²⁷

Pozoruhodné je zejména početní zastoupení Bruntálských z Vrbna, kterých zde v tomto období studovalo deset.⁸²⁸ Z později politicky aktivních katolických šlechticů se zde zapsal na počátku roku 1602 například Fridrich z Talmberka (†1643), budoucí prezident nad apelacemi, jenž dosáhl vrcholu kariéry ve 20. a 30. letech 17. století, kdy se stal nejprve nejvyšším sudím (1625), potom nejvyšším komorníkem (1636) a konečně nejvyšším hofmistrem (1638).⁸²⁹

Méně informací máme ve vztahu k tématu předkládané disertace o jezuitské latinské škole v Brně, která při zdejším noviciátu (založen fakticky 1573, teprve 1578/1581 pak právně) vznikala od roku 1578, kdy byla otevřena první třída, později pak ještě další. K brněnské fundaci došlo především zásluhou intenzivního úsilí několika osob, mezi nimiž čelné místo zaujímala trojice: podkomoří a od 1578 moravský zemský hejtman⁸³⁰ Hanuš (Jan) Haugvic z Biskupic a na Začanech, Račicích a Týništi,⁸³¹ dále nejvyšší kancléř Království českého, již vícekrát zmiňovaný Vratislav z Pernštejna a v neposlední řadě olomoucký biskup Jan Mezon z Telče (†1578, v úřadě od 1576).⁸³²

Protože však až do 1588 zůstala brněnská jezuitská studia inferiora omezena pouze na tyto dvě třídy, byl počet žáků neúplného gymnázia ve srovnání s Prahou či Olomoucí zpočátku relativně malý (1585 zde získávalo

---

⁸²⁷ Pro Prahu to udává i M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. VIII (ostatně svědčí o tom samotné zápisy deponovaných, jež jsou zde vydány). K beáníím v olomoucké jezuitské koleji srov. F. CINEK (ed.), *Matricula Academiae Olomucensis*, s. 9n.

⁸²⁸ F. CINEK, *Matricula Academiae Olomucensis*, s. 44, 73, 88 a 92.

⁸²⁹ Základní informace o tomto synovi Jiřího z Talmberka přinesl August SEDLÁČEK, z *Talmberka*, in: OSN XXV, s. 58. Viz též RHB V, s. 332.

⁸³⁰ Antonín BOČEK, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství moravském*, s. I. s. d. (nepaginováno); Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 177.

⁸³¹ Martin KOLÁŘ, z *Haugvic*, in: OSN X, s. 961. O českých a moravských Haugvicích i Hanušovi viz také B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného markrabství moravského*, fol. 124v-128r (o Hanušovi zde fol. 127r).

⁸³² O brněnské fundaci viz hlavně A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, zvláště s. 355-370, 388-397, 401-431, 435-467, 861nn.

vzdělání prý 140 žáků).⁸³³ Bohužel matrika školy pro předbělohorské období není dochována, takže zprávy o šlechtických studentech jezuitů v městě pod Špilberkem jsou i na základě rešerší v různých jiných typech pramenů jen velmi sporadické.

Jednou z mála výjimek je následující případ: podle závěti již zmíněného moravského zemského hejtmana Hanuše Haugvice z Biskupic, který se – jak jsme již uvedli – mimořádně zasloužil o usazení jezuitů v Brně, ze 13. července 1580 neměli být jeho synové Hanuš Vilém, Bartoloměj, Alexandr Jošt a Rudolf, které měl s druhou manželkou Alžbětou ze Švamberka,⁸³⁴ „na žádné jiné učení ani k žádnému jinému dvoru ... dávány než tu, kdež by svatá římská religie bez přerušení držána a zachována byla“.⁸³⁵

Toto přání hlavy moravské zemské vlády bylo skutečně dodrženo, když byli chlapci dáni na výchovu k jezuitům, zřejmě vzhledem ke vztahu jejich otce k brněnským představitelům Societatis Iesu právě do města pod Špilberkem. Haugvicové zde bydleli v soukromí u brněnského radního písaře, katolíka Jana Mencla († před 18. 4. 1614 Praha), který v Brně vlastnil několik domů.⁸³⁶ Když nebyl doma, vzal je jeden z poručníků, nekatolík Václav Haugvic z Biskupic, z Brna a dal je na luteránské gymnázium do Břehu (o němž budeme hovořit dále v textu této kapitoly), s čímž vyjádřil souhlas další z poručníků, člen Jednoty bratrské Matyáš Žalkovský z Žalkovic. Proti tomu se ale postavil olomoucký biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic (†1598) a 16. ledna 1586 žádal o zásah jiného poručníka Haugvicových dětí, nejvyššího purkrabí Viléma z Rožmberka (1535-1592). O tom, jak celá věc dopadla, však z dalších pramenů zprávy nemáme.⁸³⁷

Jak jsme viděli, studium v jezuitských školách v českých zemích (jak dále uvidíme tak i v zahraničí), poskytovalo jednu z řady nabízejících se (a zároveň vyhledávaných) možností výchovy a vzdělávání urozených. U ně-

---

⁸³³ Tamtéž, s. 437.

⁸³⁴ M. KOLÁŘ, z *Haugvic*, s. 961.

⁸³⁵ B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace*, s. 501.

⁸³⁶ K Menclovi srov. jeho medailonek v internetové Encyklopedii dějin města Brna (projektu, jehož iniciátorkou byla brněnská historička Milena Flodrová a mezi jehož přispěvateli jsou povětšinou archiváři, historici a odborníci různých příbuzných profesí): http://www.encyklopedie.brna.cz/home/?acc=profil_osobnosti&load=2592. Viz také Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*, SAP 45, 1995, č. 2, s. 314nn.; Tomáš KAHUDA-STERNECK, *K účasti Jana Mencla z Kolsdorfu na placení berní v brněnském berním kraji*, Vyškovský sborník 1, 1999, s. 55-87.

⁸³⁷ B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace*, s. 501.

kterých ze šlechtických chlapců mělo takové studium výrazný vliv na jejich další kariéru, jež v řadě zmíněných i neuvedených případů vyústila jak do obsazení významných domácích i zahraničních obročí/úřadů v katolické církevní správě (viz například uvedené curriculum vitae pražského arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé), nebo dokonce zapříčinila vstup do Tovaryšstva Ježíšova (nejen u vícekrát zmiňovaného Vojtěcha Chanovského z Dlouhé Vsi, ale i u dalších: z těch významnějších je možné uvést například Václava Švihovského z Rýzmburka (1568-1610), který byl 1579 v pražském Klementinu jedním ze šlechtických žáků v syntaxi, později studoval ve Vídni a v Římě. Stal se též členem jezuitského řádu (zřejmě v roce 1590), kde zastával různé funkce (kazatel, kancléř jezuitské univerzity, misionář).⁸³⁸

Jak jsme se snažili alespoň částečně ukázat na některých příkladech, měla jezuitská výchova i vzdělávání šlechty pochopitelně více či méně výrazný vliv i na ty její příslušníky, kteří se nerozhodli pro kariéru v katolické církvi. Lze jej sledovat na různých úrovních. I když proto není mnoho pramenných důkazů, snad taková edukace přispěla i k některým šlechtickým konverzím z období před Bílou horou,⁸³⁹ i když na druhou stranu není bez zajímavosti, že u těch skutečně známých a významných šlechtických konvertitů předbělohorské doby většinou nešlo o absolventy jezuitských studií (například u již zmiňovaných Viléma Slavaty z Chlumu či Karla z Lichtenštejna). Obraťme však nyní pozornost ke druhému, konfesijně odlišnému typu církevních škol, totiž ke školám Jednoty bratrské.⁸⁴⁰

---

⁸³⁸ Ke studiím i kariéře tohoto syna Ferdinanda Švihovského z Rýzmburka a Anny Novohradské z Kolovrat srov. I. MILLER, *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 ... Liber X. Memoria virorum Societatis Jesu gloriosa morte defunctorum uti et a ministeriis obitis virtute, doctrina, charitate, spiritu et zelo celebriorum*, s. 3329 (NK ČR Praha, sign. 23 C 104/6); Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae decadis I. liber IV. hagiographicus seu Bohemia sancta. Pars secunda*, Praegae typis Georgii Czernoch 1682, s. 101n. (Knihovna HÚ AV ČR, sign. E 30); Mathias TANNER, *Societas Jesu Apostolorum imitatrix, sive gesta praeclara et virtutes eorum, qui e Societate Jesu in procuranda salute animarum per Apostolicas missiones, conciones, Sacramentorum ministeria, evangelii inter fideles et infideles propagationem ... I*, Praegae Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in collegio Societatis Jesu ad S. Clementem per Adalbertum Georgium Konias factorem 1694, s. 389n. (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AL IV 10). Viz též I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae II*, s. 482nn. a dále passim; M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 92.

⁸³⁹ Literatura k nim (především práce Thomase Winkelbauera) je citována v pozn. 1893.

⁸⁴⁰ Za řadu podnětných konzultací různých aspektů dějin jezuitského školství i upozornění na některé prameny a literaturu jsem díkem zavázán Mgr. Kateřině Bobkové-Valentové, Ph.D.

IV. 3. 2. Školy Jednoty bratrské

Druhou – a vzhledem ke složité povaze domácího utrakvismu, který vlastně nikdy nevytvořil déleodobě stabilní a organizačně jasné církevní struktury, které by zahrnovaly i konfesijně specifické vlastní církevní školství (o tom, že k němu nelze počítat městské latinské školy v utrakvistických městech jsme již pojednali) – vlastně poslední významnou skupinou skutečně církevních škol, kde mohli příslušníci šlechty z českých zemí získat partikulární vzdělání, byly bratrské školy, které povětšinou vznikaly při jednotlivých sborových domech Jednoty bratrské v Čechách a zejména pak na Moravě.

Bratrskému školství byla již dosavadní historiografií (zejména 19. a 20. století) věnována určitá pozornost,⁸⁴¹ rozhodně ovšem nelze říci, že by šlo o téma badatelsky již vytěžené, naopak. Je poněkud překvapující, že dodnes vlastně s výjimkou práce Hermanna Balla (1898)⁸⁴² a do jisté míry i novějšího díla Amedea Molnára (jehož komentovaná edice *Českobratrská výchova před Komenským* z roku 1956 je jinak vynikajícím zdrojem informací o dějinách bratrského školství i o mimoškolní výchově všech členů Jednoty bratrské /tedy nejen dětí/)⁸⁴³ žádná rozsáhlejší syntetická práce o tomto typu církevních škol nevznikla, což je snad spíše než objemem dochované pramenné základy dáno její vysokou roztroušeností. Rozsáhlejší pojednání o něm se nestalo ani součástí syntetických *Dějin Jednoty bratrské*⁸⁴⁴ z pera nekatolického historika církevních dějin Rudolfa Řičana, který však jinde o tuto tematiku projevoval zájem.⁸⁴⁵

V kontextu předkládané disertace nás s přihlédnutím k dějinám školství Jednoty bratrské vůbec budou z přibližně pěti desítek bratrských škol

---

⁸⁴¹ Z těch nejdůležitějších monografických prací uveďme na tomto místě alespoň následující: H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*; A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*; R. URBÁNEK, *Jednota bratrská a vyšší vzdělání*; A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, zde jak celkový úvod k edici a dále úvody k jednotlivým dokumentům, zvláště s. 25-38 a passim. Další dosti početnou literaturu k jednotlivým bratrským školám i ke školství Jednoty bratrské jako celku uvádíme v pozn. 63.

⁸⁴² Viz předchozí poznámka.

⁸⁴³ Srov. pozn. 841.

⁸⁴⁴ R. ŘIČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*. Pochopitelně některé dílčí aspekty dějin bratrského školství a vzdělanosti vůbec byly zde pojednány. Tamtéž, passim.

⁸⁴⁵ R. ŘIČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*.

v českých zemích⁸⁴⁶ zajímat pochopitelně jen ty, které byly ve větší či menší míře navštěvovány domácí – a jak uvidíme později – zčásti i zahraniční šlechtou. Než se však dostaneme k jednotlivým reprezentantům bratrských školských institucí, přistupme nejprve ve stručnosti k obecné charakteristice místa výchovy a vzdělávání v Jednotě bratrské.

Vztah Jednoty ke vzdělání (zvláště tomu vyššímu, včetně jeho humanistické složky: tedy především studia klasických jazyků) prošel od poslední třetiny 15. století různými, poměrně složitými peripetemi, které zde nebudeme příliš podrobně sledovat, zabývá se jimi ostatně speciální práce Rudolfa Urbánka⁸⁴⁷ a na řadě míst také již zmiňovaná komentovaná edice Amedea Molnára.⁸⁴⁸

I přes počáteční odpor k univerzitní učenosti kladli bratří již od 15. století velký důraz na výchovu svého kněžského dorostu, a tak byly již brzy po vzniku Jednoty bratrské zakládány při sborových domech školy. Nešlo již jen o školy „počáteční“ (tedy zaměřené na elementární výuku zejména čtení a psaní),⁸⁴⁹ nýbrž postupně v průběhu 16. století již také o vzdělávací instituce s širší výukou. I přes nedostatek pramenů dosavadní bádání (Amedeo Molnár) soudí, že zvláště do roku 1550 však povětšinou nešlo o školy

---

⁸⁴⁶ Přehlednou mapu bratrských škol s cca 50 místy (z toho více než tři desítky na Moravě) přináší Jaroslav PURŠ et alii (ed.), *Atlas československých dějin*, Praha 1965, oddíl 8, mapa j. Novou podobu této mapy s revizí původních údajů a s textovým komentářem připravil v roce 2007 pro *Atlas českých dějin*, na němž pod vedením Evy Semotanové pracuje kolektiv autorů z Historického ústavu AV ČR, Martin Holý (předpokládaný rok vydání 2010).

⁸⁴⁷ R. URBÁNEK, *Jednota bratrská a vyšší vzdělání*. Zabývá se nejen koncem 15. a 16. stoletím, nýbrž i předhusitskými a husitskými kořeny postoje Jednoty ke vzdělání tamtéž, s. 5-16 a na s. 16nn. také Petrem Chelčickým jako duchovním otcem Jednoty. Tíže Urbánkovy přibližně padesátistránkové studie spočívá především ve 14. a 15. století, pro století následující je v podstatě pouze dosti stručným přehledem (tamtéž, s. 37-56). K samotnému rozvoji bratrského školství ve sledované knize je informací minimálně, Urbánkův badatelský zájem byl odlišný.

⁸⁴⁸ A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, passim. Srov. zde například diskusi vedenou ve 20. letech 16. století mezi Martinem Lutherem na jedné a Jednotou bratrskou (tehdy, totiž 1523, ještě reprezentovanou Bratrem Lukášem /†1528/) na straně druhé: tamtéž, s. 69nn (výměna názorů mezi Lutherem a Jednotou bratrskou však pokračovala i později, tamtéž s. 106nn.). K Lukášovu postoji k vyššímu vzdělání nedlouho před smrtí viz tamtéž, s. 74nn. Při postupné proměně přístupu Jednoty k vyššímu vzdělání sehrál jistě roli tradičně oceňovaný nevelký spis Vavřince Krasonického *O učeních*, který i s komentářem vydal Amedeo Molnár: tamtéž, s. 74-99.

⁸⁴⁹ K tomuto typu škol (je-li v některých případech možno o školách vůbec mluvit), jež jsou badatelsky nejméně zpracované – srov. obecně (tj. nejen v bratrské prostředí) alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 11nn. K těm bratrským viz další poznámka.

latinské. Latina se ve větší míře začlenila do jejich výuky zřejmě teprve postupem času, především po polovině 16. století.⁸⁵⁰

I když určitý svár mezi „učeností“ a „sprostností“ byl v Jednotě bratrské přítomný poměrně dlouho (nejen do smrti bratra Lukáše v roce 1528), úroveň bratrského školství se v průběhu předbělohorské doby postupně zvyšovala, výrazně pak narůstal počet škol. Vedle vnitřního vývoje této církve se tak dělo zejména díky zintenzivňujícím se kontaktům s evropskou reformací a doisté míry i postupné recepci humanismu v českých zemích vůbec. Určitou brzdou rozvoje školství Jednoty bylo však její ilegální postavení v českých zemích, u většiny bratrských škol zvláště v období do 1550 šlo o „tajné“ instituce, bez právního zajištění.⁸⁵¹

Od 30.-40. let 16. století postupně také narůstal počet bratří, kteří studovali na zahraničních univerzitách, a to i přesto, že ještě 1542 dala Jednota najevo, že stále ještě není plně otevřena humanistickému vzdělání.⁸⁵² Minimálně někteří bratrští absolventi zahraničních univerzit (případně akademií), kteří nezřídka po nějakou dobu zastávali i učitelská a rektorská místa na bratrských školách, na nich začali uplatňovat nové přístupy. Část z nich dosáhla v průběhu 16. století v oboru vzdělanosti a kultury vůbec značné proslulosti: jedním z nich byl například Jan Blahoslav (1523-1571),⁸⁵³ autor mimo jiné známé *Filipiky proti misomusům*⁸⁵⁴ (tedy nepřáte-

---

⁸⁵⁰ A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 22n. a 28-38.

⁸⁵¹ Tamtéž, s. 20nn. Dle tohoto autora se počáteční školy, rozvíjející se již od konce 15. století, staly u bratrských domů pravidlem zejména po polovině století následujícího. Tamtéž, s. 20.

⁸⁵² Tamtéž, s. 106n.

⁸⁵³ Tento přerovský rodák se vzdělával nejprve na domácí bratrské škole, poté v Přerově a od 1543 pak dále na proslulém luteránském gymnáziu v Goldberku – o kterém budeme dále v textu pojednávat (viz kap. IV. 4. 2.) – a později ještě na několika zahraničních univerzitách (od 1544 postupně – ovšem s poměrně dlouhými přestávkami vyplněnými samostudiem a činností v Jednotě bratrské v Prostějově a Mladé Boleslavi – ve Vitemberku, Královci a Basileji, kde se stýkal mj. i s význačným humanistou českého původu Zikmundem Hrubým z Jelení). Od 1553 byl Blahoslav bratrským knězem, působil nejen v duchovní správě, ale například též jako diplomat Jednoty bratrské. 1557 se stal jedním ze seniorů a od 1558 byl též písařem Jednoty, 1571 byl dále jejím sudím. Jeho spisovatelská (a také překladatelská: překlad Nového Zákona z roku 1564, který se stal později součástí Bible kralické) činnost je velmi rozsáhlá. Z jeho nejdůležitějších spisů je vedle již uvedené *Filipiky* třeba zmínit zvláště díla: *O původu Jednoty bratrské a řádu v ní* (1547), *Musica* (1558) a *Gramatika česká* (1571). K této význačné postavě nejen dějin Jednoty bratrské srov. alespoň E. HAVELKA, *Blahoslav předchůdcem Komenského*; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, passim; Josef JANÁČEK, *Jan Blahoslav. Studie s ukázkami z díla*, Praha 1966 a Jaroslav BOUBÍN, *Blahoslav, Jan*, in: BSČZ 5, s. 537n. (zde je na s. 538 i stručný soupis jeho díla a další literatura o něm).

lům vzdělání, spis samotný se však jmenoval *Corrolarium*) z roku 1567, který významnou měrou přispěl k rozvoji bratrského školství a ke konečnému vítězství „učenosti“ v Jednotě, a tím i k postupnému zvýšení atraktivity konfesijně specifického bratrského edukačního systému pro českou a zvláště moravskou šlechtu. Blahoslav se nezasloužil „jen“ o růst bratrské vzdělanosti, nýbrž kultury vůbec.

V době „poblahoslavovské“ již také vznikají vyšší bratrské školy, z nich nejdůležitější byla latinská škola v Ivančicích (v polovině 70. let, podrobněji viz dále). O dalších snad po určitou dobu fungujících vyšších partikulárních studiích Jednoty (zvláště pro poslední dvě desetiletí předbělohorské doby) máme mnohem méně informací: například pro Mladou Boleslav⁸⁵⁵ či Tuchoměřice, kde podle jezuitských pramenů bylo slavné bratrské gymnázium.⁸⁵⁶

Charakter bratrských škol (zejména pak jejich výuky), jejichž počet se snad nejrychleji zvyšoval zvláště v 60.-80. letech 16. století, kdy jich bylo jen na Moravě založeno přes dvacet (v Čechách výrazně méně),⁸⁵⁷ je bohužel na základě dochovaných pramenů poznatelný jen zčásti, jak si povšiml již před více než sto lety Zikmund Winter.⁸⁵⁸ Tuto skutečnost lze dokumentovat například tím, že i pro druhou polovinu 16. století a počátek století následujícího u řady z nich nevíme, zda šlo o školy latinské a pokud ano, tak jestli o školy vyšší (tedy školy s větším počtem tříd /více než tři/,⁸⁵⁹ jichž bylo i v období 1550-1600 zřejmě poměrně málo) či nižší. Je to dáno jednak neexistencí školních řádů pro tyto školy a jednak velmi torzovitými údaji o personálním zajištění výuky na nich. O některých bratrských školách však přece jen víme více (nejde přitom jen o slavné ivančické gymnázium).

---

⁸⁵⁴ František Augustin SLAVÍK (ed.), *Jan Blahoslav. Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v jednotě bratrské*, 2. úplné vydání upravené, Praha 1905; Srov. též: Rudolf URBÁNEK, *K Blahoslavově Filipice proti misomusům*, in: Václav Novotný – Rudolf Urbánek (ed.), *Sborník Blahoslavův (1523-1923). K čtyřstému výročí jeho narozenin*, Přerov 1923, s. 152-185.

⁸⁵⁵ Viz pozn. 321.

⁸⁵⁶ Uvedené tvrzení jezuitských zdrojů (I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae III*, s. 298) je snad do jisté míry zapotřebí brát s určitou rezervou, dochované bratrské prameny to totiž nepotvrzují (ovšem na druhou stranu ani nevyvracejí). Srov. také Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 77n. a též J. PROKEŠ, *Paměti B. Jana Efreima o bratrském sboru v Tuchoměřicích*, s. 205-221.

⁸⁵⁷ V Čechách byly podle Molnára založeny v letech 1570-1580 čtyři nové bratrské školy. Srov. A. MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, s. 27.

⁸⁵⁸ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 76.

⁸⁵⁹ K dělení partikulárních škol na nižší a vyšší srov. tamtéž, s. 25.

I když v bratrských pramenech 16. a prvních desetiletí 17. století je řada dokladů k výchově a výuce dětí i mládeže v Jednotě bratrské, nemůžeme zde podat obecnou charakteristiku bratrské pedagogiky (alespoň ne té, jež se dotýká školní výuky), tak jak jsme učinili například v případě jezuitů. Je to dáno jak stavem dochování pramenů, tak povahou bratrského školství vůbec. Pokud je nám známo, nevydali čeští bratři žádný obecně závazný školský studijní předpis. Výuka na jednotlivých školách se pravděpodobně dosti lišila, zřejmě ne nepodobně situaci například na městských školách v Čechách a na Moravě. Některé z bratrských škol však zřejmě vlastní školní řády měly, ale ty se bohužel nedochovaly (na příkladu Ivančic viz dále).

Jedním z důležitých faktorů akcelerace rozvoje bratrského školství a zkvalitňování jeho úrovně byla zároveň skutečnost, že na některých školských zařízeních Jednoty zejména v období po roce 1550 působili i někteří více či méně významní humanisté jak z vedlejších zemí Koruny české (například někdejší rektor slavného gymnázia v Goldberku Laurentius Cirkler, o němž budeme podrobněji hovořit dále), tak také ze zahraničí (Esrom Rüdiger, viz dále), což souviselo mj. i se specifickým typem (zvláště) šlechtického mecenátu, který bude podrobněji osvětlen na příkladu ivančického gymnázia.

Bratrská šlechta zřejmě – alespoň jak se zdá na základě dochovaných pramenů i již uvedené starší a novější literatury k tématu – poměrně dlouho (přibližně do poloviny 16. století) nejevila velký zájem o vzdělání svých dětí na školách Jednoty, což souvisí nejen s nastíněným stavem teprve postupem času se rozvíjejícího bratrského školství, ale pochopitelně též s proměnami přístupu šlechty ke vzdělání vůbec, který se dotýkal nobility obecně, tedy nejen té bratrské.

Rostoucí potřeba jeho nabytí, jež nezřídka u šlechty nemusela být objektivně dána, nýbrž byla spíš součástí dobového kulturního trendu (humanistické vzdělání se myslím do jisté míry nezávisle na objektivní potřebě stalo více či méně vyžadovanou součástí curricula vitae jejich představitelů, k tomu podrobněji v závěru disertace), stejně jako vzrůstající úloha šlechty v Jednotě bratrské v této době, zapříčinila zvyšující se poptávku urozených příslušníků této de iure stále nelegální církve po kvalitním speciálně bratrském (tedy konfesijně odpovídajícím) školství pro její potomky. Významní představitelé bratrské šlechty, přebírající zejména po polovině 16. století stále více odpovědnosti za osud Jednoty, si totiž dobře uvědomovali rizika

pro uchování bratrské víry svých dětí, pokud tyto studovaly na konfesijně odlišných školách jak v českých zemích, tak také v zahraničí.

Bratrské školství bylo ve sledované době ve srovnání s Čechami výrazně více rozvinuté na Moravě, což vedle jiných faktorů souvisí zejména se specifickou konfesijní situací Markrabství moravského (v Čechách se příkazy k uzavření sborů i škol Jednoty bratrské prosazovaly zeměpánovi nerosrovnatelně snáze než na Moravě, mimo jiné i proto se v Markrabství mohlo bratrské školství rozvíjet poněkud klidněji),⁸⁶⁰ pro kterou máme také více dokladů šlechtických žáků jednotlivých škol Jednoty bratrské. I když víme, že některé z bratrských škol si vedly evidenci žáků (například v Přerově),⁸⁶¹ žádná matrika (ani jiný podobný pramen) se dodnes zřejmě nedochovaly, a pokud ano, tak nejsou známy. Vycházet proto musíme z jiných zdrojů.

Snad největší množství dochovaných pramenů (o nichž bude podrobněji pojednáno dále v textu i v poznámkách) máme pro pravděpodobně nejvýznamnější dobové vzdělávací zařízení Jednoty bratrské, totiž vyšší latinskou partikulární školu v moravských Ivančicích, k jejímuž rozvoji – jak dále uvidíme především z prakticko-utilitárních důvodů – významnou měrou přispěla právě domácí šlechta. Využít zde můžeme i staršího bádání.⁸⁶²

Šlechtická školská fundace z roku 1575, u níž se pozastavíme podrobněji, neboť mimo jiné dobře osvětluje přístup bratrské šlechty ke vzdělání i k jeho užitku, mohla v Ivančicích využít starší vzdělanostní tradici. Škola Jednoty bratrské zde totiž existovala již od konce 15. století. Teprve postupně nabývala partikulárního charakteru.⁸⁶³ Možná již tehdy se na jejím

---

⁸⁶⁰ Pochopitelně zde sehrál roli i šlechtický vzdělanostní mecenáš a vyšší koncentrace bratrské šlechty na Moravě než v Čechách (k tomu viz dále v textu na příkladu ivančické nadace; srov. také pozn. 864). I když zde jsme výrazně limitováni nedostatkem pramenů. Přesnější konfesijní skladba je jak pro oba vyšší stavy v Čechách, tak i na Moravě pro sledovanou dobu stěží rekonstruovatelná.

⁸⁶¹ Pro přerovskou školu Jednoty máme pro 60. léta doložen v bratrských pramenech jakýsi katalog studentů: A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 139 a 143.

⁸⁶² K ivančické bratrské škole před založením gymnázia i o něm viz ze starší literatury hlavně. F. J. ZOUBEK, *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, s. 18n.; H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 88-102; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 69nn.; A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*; J. CVRČEK, *Bratrská škola v Ivančicích*; František Michálek BARTOŠ, *Školní řád Esroma Rüdingerera*, ČMM 47, 1923, s. 195-197; A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 12, 31n. a 200-221; R. ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 114-151.

⁸⁶³ Její úroveň se zvedla zřejmě především díky význačnému představiteli Jednoty bratrské Janu Blahoslavovi, který na ni vykonával vliv jako bratrský senior se sídlem v Ivančicích (od 1557): H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 89n.; Z. WIN-

fungování mohl podílet vzdělávacími účely podmíněný šlechtický mecenáš, prameny pro podložení této domněnky však chybí. Stejně tak nevíme, zda již v této době na ní získávali vzdělání příslušníci domácí nobility. Zvrat ve vývoji ivančické školy však přišel až roku 1575.⁸⁶⁴ Ve snaze dále zvýšit úroveň školy⁸⁶⁵ a zatraktivnit ji i pro šlechtické studenty hlavně bratrské konfesijní orientace, jimž by tak mohla poskytnout kvalitní humanistické vzdělání na domácí půdě, navíc bez rizika odchýlení se od vlastní konfese i přísných bratrských mravů, jež hrozilo v zahraničí,⁸⁶⁶ pozvali v březnu 1575 tři bratrští členové panského stavu – Znata z Lomnice, Jan starší ze Žerotína (†1583), o němž budeme ještě dále pojednávat jako o žáku prostějovské bratrské školy, a Fridrich z Náchoda – někdejšího profesora vitemberské univerzity Esroma Rüdigerera (1523-1590) do Ivančic, aby zde převzal řízení školy.⁸⁶⁷

TER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 70; A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 31n. K Blahoslavovi, významné postavě dějin české reformace 16. století, srov. pozn. 853.

⁸⁶⁴ Ke šlechtické nadaci v Ivančicích a nekatolickému a vzdělanostními účely podmíněnému mecenátu srov. podrobně ve studii: M. HOLÝ, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Nichtkatholiken in Böhmen und Mähren*, v tisku. Z této studie vychází i následující text disertace, který byl však upraven tak, aby především akcentoval otázky sledované v této práci.

⁸⁶⁵ Získání dalších kvalitních učitelů (zřejmě nejen Rüdigerera) umožnilo rozšířit počet tříd (podle Zikmunda Wintra o dvě nejvyšší: TÝŽ, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 70) a tedy i výuku. Rüdiger například vyučoval hebrejštinu, v českých zemích ve výuce jinak poměrně málo frekventovanou. Přesné postižení pedagogické reformy školy v souvislosti s novou fundací z roku 1575 však vzhledem k neexistenci vlastního ivančického školního řádu (či rádů?) není možné. Vzhledem k výroku Rüdigerera z přelomu 70. a 80. let, že v době svého příchodu do Ivančic již škola měla svůj školní řád a nemusel jej tedy nově koncipovat (obsaženo v jeho spise *Paraphrasis*, jež vyšel 1581 ve Zhořelci, části z něho vydal A. MOLNÁR /ed./, *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 211) se zdá nepravděpodobné, že by někdejší vitemberský profesor užíval v Ivančicích „svůj“ cvikavský řád (viz pozn. 868). Správně si toho všimnul už A. Molnár (tamtéž, s. 219), který tak vyvrátil starší předpoklad F. M. Bartoše. K tomu srov. F. M. BARTOŠ, *Školní řád Esroma Rüdigerera*, s. 195-197.

⁸⁶⁶ V tomto smyslu je formulován i zvací dopis moravské šlechty E. Rüdigerovi z 20. března 1575 (v originále dle A. Molnára mylně 1574). Srov. A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 201.

⁸⁶⁷ Rüdiger byl s nabídkou působení na ivančické škole osloven zřejmě nejen kvůli svým pedagogickým kvalitám, ale i díky předchozím stykům s moravskou šlechtou i Jednotou bratrskou, pro níž například zajišťoval překlad jedné z jejích konfesí do latiny. Někteří z moravských šlechticů byli předtím jeho žáky ve Vitemberku: jako například Jan Jiří z Náchoda (syn Fridricha z Náchoda, který byl jedním ze třech šlechticů, jež podepsali Rüdigerův zvací dopis) či Přemyslav ze Žerotína, kteří se ve Vitemberku zapsali 1572 (F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku*, s. 262; *RHB IV*, s. 9). O řadu let později na ně již v době svého ivančického pobytu Rüdiger vzpomínal a byl vůbec vděčný za možnost uchýlit se za příznivých finančních podmínek na Moravu: A. MOLNÁR (ed.), *Čes-*

Známý humanista, který měl již před svým působením ve Vitemberku zkušenosti s vedením latinské školy ve Cvikavě (Zwickau),⁸⁶⁸ pro niž sepsal i školský řád, musel univerzitu ve Vitemberku opustit z konfesijních důvodů poté, co zde zvítězil ortodoxní luterský směr (o tom bude pojednáno i v kapitole o kavalírských cestách české a moravské šlechty /VII./). Možnost uchýlit se na Moravu byla pro něj asi vítaná. Tím spíše, že v této souvislosti došlo k dosti štědrému znovu nadání ivančické školy.

Nová šlechtická nadace, určená jak na plat rektora Rüdigerera a jeho kolegů, tak i na hospodářské zajištění školy vůbec, byla záležitostí kolektivní. Její charakter je alespoň částečně poznatelný díky několika dochovaným pramenům. Jde zejména o dosti nedokonalou účetní knihu pro léta 1576-1586, zachycující částky přijímané do nadačního fondu od jednotlivých šlechticů a pak z valné části vydávané Rüdigerovi 1576-1586,⁸⁶⁹ a dále text nadační listiny (asi ze 4. července 1575),⁸⁷⁰ ve které se 20 příslušníků panského i rytířského stavu⁸⁷¹ uvolilo přispívat částky v hodnotách od deseti do sto zlatých ročně.

Celkem se měla vždy ke sv. Jiří (tedy k 23. 4.) vybrat nemalá suma 840 zlatých. Z ní bylo 300 zlatých určeno na plat rektorovi,⁸⁷² z něhož měl

---

kobratrská výchova před Komenským, s. 209-218 (Molnár zde pravděpodobně omylem učinil z Jana Jiřího z Náchoda Jana Jiřího ze Žerotína, tamtéž, s. 215, 218). Biograficky pojednali o Rüdigerovi G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 139n. a Franz MACHILEK, *Rüdinger Esrom*, in: BBKL VIII, Sp. 952-956 (zde jsou i odkazy na další literaturu o něm).

⁸⁶⁸ Působil zde v letech 1549-1557. Řádem, jenž je dochován v rukopise Knihovny Národního muzea v Praze (sign. XV E 9), se zabývali: F. M. BARTOŠ, *Školní řád Esroma Rüdingerera*; J. KUBÁLEK – J. HENDRICH – F. ŠIMEK, *Naše slabikáře. Od nejstarší doby do konce století XVIII.*, Praha 1929, s. 60 a A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 219n.

⁸⁶⁹ Rüdiger dostal však zpětně plat i za rok 1575. Účetní knihu vydal z rukopisu Národního muzea v Praze (sign. 4 E 19) A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 203-207.

⁸⁷⁰ Tuto listinu známe jen z nesnadno datovatelného opisu, učiněného do účetní knihy uvedené v předchozí poznámce. Viz tamtéž, s. 203n.

⁸⁷¹ A. Molnár (ale i další: např. Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 70) uvádí počet 17, zřejmě proto, že tři šlechtici (Fridrich ze Žerotína, Šebor Pražma z Bílkova a Václav Hrubčický z Čechtína) se sice k nadaci připojili (v textu opisu nadační listiny se uvádí „kázali se Vaneckýmu podepsati při své přítomnosti“), ale zpočátku „nedali nic“, později však dle účetní knihy první dva z nich odvedli několik částek. Nelze je tudíž z podílu na nadaci úplně vylučovat. Srov. A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 202, 204, 206n.

⁸⁷² Roku 1586 mu byl však tento zřejmě dosti nadstandartně vysoký plat pravděpodobně snížen (asi na 100 zlatých). Alespoň to z dle mého soudu neúplně jasného zápisu v účetní knize dedukuje její editor. A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komen-*

tento – jak bylo tehdy obvyklé – platil konrektora i další pro chod školy nezbytné osoby a zčásti i materiál (například svíce k osvětlení školních místností). Zbylé peníze byly určeny na stipendia žáků, kteří měli být vybíráni patrony školy,⁸⁷³ a snad i další výdaje spjaté s fungováním školy, bohužel přesnou představu si na základě zmíněných dokumentů učinit nemůžeme. Nevíme tedy například, pro jaké kategorie žáků byla uvedená stipendia určena, v jaké výši apod.

Zřizovatelé nadace určili komisi, jež měla na starosti ekonomickou stránku fungování nadačního fondu (hlavně příjem a výdej peněz), za což fundátorům zodpovídala.⁸⁷⁴ Potíže s výběrem částek, k jejichž odvádění se šlechtici zavázali, nastaly ale již ve druhém roce fungování nadace.⁸⁷⁵ Platební morálka šlechty pak dále klesala. Několik šlechticů neodvádělo již od počátku vůbec nic, jiní platili se zpožděním či nižší částky.⁸⁷⁶ Někteří z původních fundátorů⁸⁷⁷ však projevovali setrvalý zájem o chod nadace a tudíž i školy a díky tomu se podařilo udržet ji v chodu. Hlavně šlo o to, zajistit rektorský plat, snad nejdůležitější pro dobré fungování školy. S žakovskými stipendii to bylo již od roku 1578 horší.⁸⁷⁸

I když víme, že gymnázium v Ivančicích, navštěvované šlechtou (dokonce i zahraniční, k tomu viz dále), existovalo až do Bílé hory, nemáme dostatek pramenů, jež by osvětlovaly další fungování šlechtické nadace z roku 1575. Není vyloučené, že v důsledku klesajícího zájmu některých uroze-

---

ským, s. 202, 207. K řádným příjmům rektorů i dalších školních oficiálů v předbělohorské době srov. Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 231-254.

⁸⁷³ Tedy šlechtici, kteří podepsali nadační listinu.

⁸⁷⁴ Jedním z jejích členů byl zřejmě Izaiáš Cibulka (Caepola, †1582), od 1574 správce bratrského sboru v Kralicích, jenž se mj. výrazně zasloužil o vydání prvních dílů tzv. Bible kralické a který se v textu účetní knihy vícekrát vyskytuje jako prostředník plateb. A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 205n. O něm viz alespoň neznámý autor, *Cibulka, Isaiáš*, in: OSN V, s. 349; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 266, 275, 283.

⁸⁷⁵ Již tehdy se nevybrala celá stanovená částka. A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 205.

⁸⁷⁶ Bohužel účetní kniha je dosti nepřesná, pro některá léta (například 1581-1582) navíc údaje chybí. Analýzu stěžuje i to, že jsou zde i takové zápisy o přijetí peněz, kde neznámý pisar uvádí, že nevěděl od koho jsou. Přesné vyhodnocení plnění původních závazků tudíž není možné.

⁸⁷⁷ Zejména rytíř Bartoloměj Vanecký z Jemničky (†1589). Ten dával v některých letech dokonce více, než se původně zavázal. Tamtéž, s. 206n.

⁸⁷⁸ A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 205.

ných osob o plnění počátečních závazků a též úmrtí části z nich⁸⁷⁹ nadace postupně zanikla.

V úvahu je třeba vzít ještě dvě okolnosti: neustávající tlak katolických sil v zemi,⁸⁸⁰ usilujících o uzavření školy a vypovězení Rüdigerera ze země, jemuž však ivančická vrchnost⁸⁸¹ dokázala po dlouhou dobu úspěšně čelit, a dále to, že nadace byla od počátku úzce svázána s osobou E. Rüdigerera. Ten však v 80. letech vážně onemocněl a zřejmě i kvůli tomu⁸⁸² 1588 Ivančice opustil.⁸⁸³

Ivančické gymnázium, na kterém vedle Esroma Rüdigerera kratší či delší dobu působili jako rektori či učitelé též Laurentius Cirkler (1534-1598),⁸⁸⁴ Jan Eneáš (po Rüdigerově odchodu z Ivančic druhý rektor školy, †1594),⁸⁸⁵ Pavel Novodvorský z Pozďatína⁸⁸⁶ a Mikuláš Albert z Kaménka (†1617),⁸⁸⁷ jenž převzal vedení školy po Janu Eneášovi, bylo vedle zdrojů šlechtické nadace zřejmě subvencováno též z prostředků Jednoty bratrské, jež se na jeho řízení podílela asi po celou dobu existence školy.⁸⁸⁸ Snad i proto mohlo gymnázium fungovat i po možném postupném zániku nadace. Bohužel zde znovu narážíme na pramenné limity neumožňující zjistit bližší údaje.

---

⁸⁷⁹ I když jen u některých šlechtických fundátorů známe podrobnější biografická data, víme, že část z nich skutečně zemřela již v 80. letech. Jak se z účetní knihy zdá, jejich závazky z roku 1575 jejich dědici nepřebírali. S klesajícím počtem přispěvatelů tedy zřejmě stoupaly obtíže s výběrem celé původně stanovené částky.

⁸⁸⁰ Šlo hlavně o panovníka, resp. českou dvorskou kancelář, olomoucké biskupy (jak Stanislava Pavlovského z Pavlovic, tak i jeho nástupce) a v neposlední řadě též jezuity (zřejmě nejen olomoucké). K tomu srov. i s odkazy na prameny Z. WINTER; *Život a učení na partikulárních školách*, s. 72n. Odkazy na další literaturu přináší M. HOLÝ, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Nichtkatholiken in Böhmen und Mähren*, v tisku.

⁸⁸¹ Byl jí tehdy Jan z Lipé (†1598), po něm pak jeho syn Pertold Bohobud (†1643). Podrobnosti k tomu, jak ivančická vrchnost čelila pokusům zavřít školu viz A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, s. 9nn.

⁸⁸² Důvody mohly být ovšem i jiné, vedle neustávajícího tlaku katolických sil v zemi, například i možné snížení platu z roku 1586 (viz pozn. 872) a konečně i smrt druhé manželky (1587). Srov. F. MACHILEK, *Rüdinger (Rüdiger), Esrom*.

⁸⁸³ Po odchodu z Ivančic odešel Rüdiger do Norimberku, kde již 1590 zemřel. K jeho tamnímu pobytu viz H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 60nn.

⁸⁸⁴ J. CVRČEK, *Bratrská škola v Ivančicích*, s. 316. K Laurentiu Cirklerovi srov jeho biogram v příloze disertace, kde jsou uvedeny i prameny a literatura k této, pro téma předkládané práce významné postavě.

⁸⁸⁵ Petr HLAVÁČEK, *Aeneas Boleslavský, Jan*, in: BSČZ 1, s. 44n.

⁸⁸⁶ A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola*, s. 14.

⁸⁸⁷ K tomuto rektorovi ivančického gymnázia a známému hebraistovi a pozdějšímu profesoru UK srov. *RHB I*, s. 63nn.; Jaroslav PLESKOT, *z Kaménka, Mikuláš Albrecht*, in: BSSaSM, sešit 6, Ostrava 1996, s. 58n.; Hana BOČKOVÁ, *Albert z Kaménka, Mikuláš*, in: BSČZ 1, s. 52.

⁸⁸⁸ I mezi dalšími rektory školy a jejími učiteli vůbec byli členové Jednoty bratrské.

Pro zachycení alespoň části šlechtických žáků ivančické školy jsou vzhledem k neexistenci školní matriky a nečetné šlechtické i jiné korespondenci dotýkající se této věci důležité i literární prameny. Jedním z těchto pramenů, které naprosto výjimečně zachycují šlechtickou návštěvnost bratrské školy v Ivančicích ještě před zřízením nového gymnázia, tedy před rokem 1575, je relace Šimona Bohumila (Theofila) Turnovského (1544-1608), významného představitele polské větve Jednoty bratrské, někdejšího vitemberského studenta (v centru luterské reformace pobýval 1562-1564 a 1566-1568) a autora řady spisů.⁸⁸⁹ Turnovský v této zprávě stručně líčí poměry mimo jiné na bratrských školách (a v domech Jednoty vůbec) v Ivančicích a v Mladé Boleslavi k roku 1570. O osobách učících se v bratrském domě v Ivančicích se zde (v překladu Amedea Molnára) například uvádí: „Mezi nimi byli v Ivančicích nejedni ze synů vynikajících urozených pánů, kteří tam chodili do školy“.⁸⁹⁰ Jejich jména však bohužel tento pramen neuvádí. Nepodařilo se nám je zjistit ani z jiných zdrojů.

Další literární prameny, jež můžeme využít při sledování šlechtické návštěvnosti ivančického gymnázia, jsou některé z dobových tisků vzniklých při speciálních příležitostech. Přispěli do nich totiž i šlechtičtí chlapci, kteří v Ivančicích získávali partikulární vzdělání. Jde zejména o dva takové prameny. Tím prvním z roku 1580 jsou *Carmina propemptica* vydaná při odchodu dvanáctiletého Georga Friedricha z Hardegga (1568-1628)⁸⁹¹ ze školy, která kromě tohoto rakouského šlechtice uvádějí vedle několika neuzrozených i čtyři jeho *condiscipuli* z řad nobility z českých zemí.⁸⁹²

---

⁸⁸⁹ K němu srov. alespoň nezn. aut., *Turnowski Szymon Teofil*, in: OSN XXV, s. 942; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, passim.

⁸⁹⁰ Relaci vydal i s komentářem A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova*, s. 169-173.

⁸⁹¹ Základní údaje o tomto synovi Jindřicha II. z Hardegga a Anny Marie z Thurnu, který dále studoval mj. na dvou italských univerzitách (1588 Padova, 1590 Siena) a později se stal komorníkem Matyáše I. a Ferdinanda II, přináší I. MATSCHINEGG, *Österreich als Universitätsbesucher in Italien (1500-1630)*, s. 401. Viz také C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich VII*, s. 348n.

⁸⁹² *Carmina propemptica, composita in schola Evancziana discedenti inde 24. Martii generoso domino, donimo Georgio Friderico comiti Hardecensi etc. ab aliquot condiscipulis in perpetuam sodalitatis iucundae memoriam*, s. 1. 1580 (KNM Praha, sign. 46 C 5, přívazek 7). K tomuto sborníku srov. *RHB II*, s. 269. Přispělo do něj několik šlechticů: Kryštof Friderich z Kanic a tři Hodičtí z Hodic: Jan, Václav a Vít, snad bratři a synové Hynka z Hodic (genealogie tohoto rodu pro zkoumanou dobu je však dosti nejasná). Vedle těchto musel studovat na bratrské škole v Ivančicích asi v 80. letech i další člen tohoto rodu, totiž pozdější velitel v bojích v Uhrách a přítel Karla st. ze Žerotína Jiří (†1612), syn Zdeňka Hodickeho z Hodic, neboť o něm Esrom Rüdiger v dopise poslaném 29. 11. 1588 Theodoru Bezovi hovoří jako o svém někdejším ivančickém studentu: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 179. V této edici je jinak řada dokladů o Jiřím z Hodic i dalších přísluš-

Ne úplně podobný pramen představuje drobná latinsko-česká skladba nazvaná *Carmen gratulatorium* (česky *Potěšené vítání*), která byla „ode všech mladých pánů z hrabského, panského, i rytířského stavu a celé školy ivančické“ vydána při příležitosti návratu Pertolda Bohobuda z Lipé (1589-1643), dědice Ivančic – jehož zahraničními studii se budeme zabývat podrobněji v podkapitole V. 3. – z ciziny v roce 1610.⁸⁹³ Jak uvedený citát naznačuje, dokládá i tento nevelký tisk šlechtickou návštěvnost ivančického gymnázia Jednoty bratrské pro dobu o 30 let mladší než předchozí pramen, bohužel konkrétní jména urozců neuvádí, a to navzdory tomu, že již v titulu se říká, že je mu skladba věnována „a subscriptis alumnis“.⁸⁹⁴

Ovšem i z některých dalších pramenů (případně starší literatury, jejíž údaje jsou však někdy obtížně ověřitelné) známe konkrétní jména šlechtických studentů ivančické vyšší latinské školy. Mezi její nejznámější absolventy patří dvě významné postavy přelomu dvou epoch v českých dějinách: starší Karel st. ze Žerotína (1564-1636) a o pět let mladší Karel z Lichtenštejna (1569-1627).

Oba dva měli být podle starší literatury 19. a 20. století⁸⁹⁵ po nějakou dobu spolužáky na ivančickém gymnáziu. Například Petr Chlumecký (a na základě něho zřejmě i další badatelé) zde zřejmě vycházel především ze dvou zápisů v deníku Karla ze Žerotína k 29. lednu a 25. březnu 1588. První z nich o Lichtenštejnovi nemluví. Ve druhém jej Žerotín charakterizuje následujícími slovy: „olim Evanczicii, dein in Galüs mihi notissimus“.⁸⁹⁶ Lze-li tuto pasáž in-

---

nících tohoto rodu: tamtéž, passim (dle rejstříku). O nich viz také B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 360r; Martin KOLÁŘ, *Hodičtí z Hodic*, in: OSN XI, s. 429nn.; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 321n.; *RHB II*, s. 320n.

⁸⁹³ *Carmen gratulatorium, in felicem et auspiciatum reditum, ... Pertholti Bohobud domini Krumlovii et Hrubczicz, supremi et hereditari mareschalci regni Bohemiae ... dicatum et oblatum a subscriptis alumnis et civibus gymnasii orthodoxi apud Evancios in Moravia*, s. 1. 1610 (NK ČR Praha, sign. 46 G 442, přív. 45). Uvedený citát zde na složce A3a. Na význam tisku pro dějiny bratrského gymnázia v Ivančicích a jeho výuky (zejména poetiky) poukázal již R. ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 132nn. Zde zároveň pojednal o dalším cenném pramenu, který i přes neexistenci školního řádu ivančického umožňuje bližší pohled na styl latinské výuky na zdejším gymnáziu, totiž ojedinele dochovaná latinská školní cvičení žáků této školy z roku 1612 (šlechtická jména se zde však neobjevují, proto jsem o tomto tisku nepojednal podrobněji). Tamtéž, s. 115nn. (na s. 143-151 jsou pak vydána).

⁸⁹⁴ Tamtéž, sl. A1a.

⁸⁹⁵ Viz pozn. 898 a 899.

⁸⁹⁶ MZA Brno, G 11. Sbirka rukopisů Františkova musea, inv. č. 328, sign. 314, s. 324 (dle moderní razítkové foliace fol. 297v). Jedná se sice pouze o zlomek latinského diáře Karla st. ze Žerotína, zachycující leden 1588 až červen 1590, přesto je jeho rozsah nemalý. Opis to-

terpretovat výše zmíněným způsobem, musí jejich společný pobyt v Ivančicích spadat před podzim 1579, od kdy je doloženo studium prvního z nich na akademii ve Štrasburku, již se budeme věnovat dále (kap. V. 3.). Přesnější údaje však chybí. Vedle uvedeného diaria nám zde příliš nepomůže ani rozsáhlá písemná pozůstalost mladšího ze šlechticů, i když některé kusy jeho korespondence pocházejí již z této doby,⁸⁹⁷ ani jiné prameny k dějinám ivančického gymnázia vůbec (ani zmíněný tisk z roku 1580).⁸⁹⁸

Dostupná literatura o Karlu z Lichtenštejna,⁸⁹⁹ původně členu Jednoty bratrské, který ve svých 30 letech konvertoval ke katolictví a udělal mimo jiné i díky tomu úspěšnou kariéru, jež mu navíc umožnila získání rozsáhlé majetkové základny a také (slovy Petra Mati)⁹⁰⁰ titulárního kapitálu, však o jeho studiu v Ivančicích nepochybuje a uvádí, že se mělo jednat o dobu rektorátu Esroma Rüdigerera, což by bylo v souladu s výše řečeným. Jisté je na druhou stranu alespoň nějakou dobu trvající společný pobyt obou uvedených šlechticů například ve Francii.⁹⁰¹ Ani u jednoho z uvedených chlapců nevíme, jak

---

hoto fragmentu, uložený pod výše uvedenou signaturou, má přibližně sto stran. O něm viz též M. BOHÁČEK – F. ČÁDA, *Žerotínské rukopisy bludovské*, s. 152.

⁸⁹⁷ Tak z Ivančic poslal asi 14letý Karel zřejmě 19. dubna 1578 cvičný dopis osobnímu lékaři Ferdinandu I., Maxmiliána II. a Rudolfa II. Janu Kratonovi z Kraftheimu (1519-1585), Slezanu původem z Vratislavi, který ve druhé polovině 70. let a na počátku let 80. dohlížel na Karlovo vzdělání (ovšem pravděpodobně ne jako preceptor, nýbrž byl spíše jeho tutorem na dálku). Tento i další Karlovy dopisy témuž srov. N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, s. 41n. a 43n. Viz také L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudians*, s. 125-130. Ke Kratonovi srov. pozn. 1295 (tam je uvedena další literatura).

⁸⁹⁸ K Žerotínovu studiu v Ivančicích viz N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 11; P. CHLUMECKÝ, *Carl von Zierotin*, s. 132nn.; O. ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, s. 38n.; F. M. BARTOŠ, *Školní řád Esroma Rüdingerera*, s. 197; Jan HERBEN, *Karel ze Žerotína. Vzpomínka na úmrtí jeho před 250 lety*, Praha 1886, s. 8; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 548; O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 255; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 60; V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 297.

⁸⁹⁹ O tomto synovi Hartmanna II. z Liechtensteina (†1585) i jeho studiu v Ivančicích viz alespoň Ladislav HOFMANN, *z Liechtensteina*, in: OSN XV, s. 1056; Karel STLOUKAL, *Karel z Lichtenštejna a jeho účast ve vládě Rudolfa II. (1596-1607)*, ČČH 18, 1912, s. 21-37, 153-169, 389-434; F. M. BARTOŠ, *Školní řád Esroma Rüdingerera*, s. 197; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 548; Herbert HAUPT, *Fürst Karl I. von Liechtenstein. Obersthofmeister Kaiser Rudolfs II. und Vizekönig von Böhmen. Hofstaat und Sammeltätigkeit. Edition der Quellen aus dem liechtensteinischen Hausarchiv, I. Textband*, Wien – Köln – Graz 1983, s. 9-32; H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens 2*, s. 89; Radek FUKALA, *Liechtenstein*, in: BSSaSM, sešit 10, Ostrava 1998, s. 96.

⁹⁰⁰ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, například s. 667, dále passim.

⁹⁰¹ 1585/1586 je najdeme zapsané například na univerzitě v Orleáns. Srov. M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 548. I když dosavadní literatura uvádí i další společná místa pobytu obou šlechticů, neshoduje se v místech a čase. Tak například Černá-Šlapáková se domnívá, že spolu v 80. letech absolvovali i návštěvu

dlouho se v Ivančicích vzdělávali, známe pouze orientační ante quem data. U Karla ze Žerotína jsme jej již uvedli, u druhého z nich je jím rok 1585, kdy jej v jeho 16 letech nalézáme již v zahraničí.⁹⁰²

Ještě v 70. letech či maximálně ještě na počátku 80. let získávali partikulární vzdělání na bratrském gymnáziu v Ivančicích i další vrstevníci Karla st. ze Žerotína a Karla z Lichtenštejna: oba příslušníci panského stavu, totiž Bohuchval Jaroslav z Náchoda († před 1615), syn jednoho ze třech šlechticů, kteří podepsali zmíněný zvací dopis Rüdigerovi (tedy úplně stejná situace jako u Karla st. ze Žerotína – ivančického žáka, neboť i jeho otec Jan byl mezi zvoucími osobami), a dále Oldřich z Kounic (†1617).⁹⁰³ Na jejich přijetí do školy vzpomínal – bohužel bez jasnějších časových údajů – v roce 1580 rektor gymnázia, již vícekrát zmiňovaný Esrom Rüdiger v předmluvě ke čtvrtému dílu svého obsáhlého latinského spisu *Libri Psalmorum paraphrasis latina*,⁹⁰⁴ tedy knihy, jež vzešla mimo jiné i z jeho ivančických přednášek. Toto ve Zhořelci vydané dílo je pro nás cenným pramenem i v jiných ohledech.⁹⁰⁵ Do kdy oba zmínění chlapci na gymnáziu zůstali, nevíme. V polovině 80. let je najdeme již v zahraničí, společně se zapsali nejprve v Altdorfu (13. května 1585)⁹⁰⁶ a následně v Heidelbergu (5. května 1586).⁹⁰⁷ Dále

---

britských ostrovů (tamtéž, s. 548), zatímco Haupt to popírá: TÝŽ, *Fürst Karl I. von Liechtenstein*, s. 11.

⁹⁰² Nejen ve Francii (viz výše) ale i ve Švýcarsku, konkrétně v Basileji, na jejíž univerzitě se Karel z Lichtenštejna zapsal v červenci 1585. Srov. H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II*, s. 333.

⁹⁰³ Jeho stručný biogram přináší O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 84n. Viz též pozn. 908.

⁹⁰⁴ Esrom RÜDINGER, *Libri Psalmorum paraphrasis Latina, quae oratione soluta breviter exponit sententias singulorum, ex optimorum interpretum veterum et recentiorum rationibus. Addita sunt argumenta singulorum Psalmorum, et redduntur rationes paraphraseos, a spersis alicubi certorum locorum explicatiunculis. Excepta omnia e scholis Esromi Rudingeri, in ludo literario Fratrum Boemicorum Euanzizii in Moravis et nunc primum edita*, Gorlicii 1581 (NK ČR Praha, sign. 46 C 62). Části z tohoto spisu, zvláště jejich cenné předmluvy vydal v překladu a okomentoval (bohužel s některými chybami, viz další poznámka) A. MOLNÁR (ed.), *Českokobratrská výchova*, s. 209-216.

⁹⁰⁵ Mimo jiné přináší například popis zahraničních studií Jana Jiřího z Náchoda v 70. letech 16. století (Vitemberk, Basilej, Ženeva, Francie, Itálie). Srov. A. MOLNÁR (ed.), *Českokobratrská výchova*, s. 215n. (pozor však na Molnárův omyl, který chlapce omylem nazývá Janem Jířím ze Žerotína, přičemž se však jasně jedná o Jana Jiřího z Náchoda, syna Fridricha z Náchoda na Dunajovicích, tamtéž, s. 215, 218).

⁹⁰⁶ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách*, s. 35; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 210.

⁹⁰⁷ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 419.

se jejich cesty rozešly. Oldřich z Kounic pobýval pak zejména v Itálii ještě několik let.⁹⁰⁸

Ještě v prvním desetiletí 17. století byli mezi studenty ivančické bratrské vyšší školy šlechtici z panských i rytířských rodů, jejichž jména bohužel neznáme,⁹⁰⁹ stejně jako i těch z roku 1610. Od 1618 zde pak studoval Karel (1612-1638), syn Hynka ml. Bruntálského z Vrbna a Bohunky ze Žerotína, o jehož vzdělání pečoval jeho děd: Karel st. ze Žerotína.⁹¹⁰ Vedle kvalitní výuky mohla být jedním z kritérií volby této školy její blízká poloha k místu pobytu malého Karla Bruntálského z Vrbna (od rosického zámku, na kterém vyrůstal pod Žerotínovým dohledem, jsou Ivančice vzdáleny necelých 10 km).

Ivančickou školu navštěvovali i příslušníci protestantské šlechty z rakouských zemí – ke konci 70. let 16. století již zmíněný Georg Friedrich z Hardegga⁹¹¹ a o skoro třicet let později (od závěru léta 1607)⁹¹² zřejmě (k tomu viz dále) i (Georg) Erasmus (1595-1664) a Kaspar (1598-1646), synové⁹¹³ vůdčí postavy hornorakouských nekatolických stavů Reicharda ze Starhemberka (1570-1613),⁹¹⁴ kteří pak ve druhém desetiletí 17. století studovali dále v Nizozemí (Leyden) a v Itálii (Padova, Siene).⁹¹⁵

---

⁹⁰⁸ Srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 182n., zde na s. 182-189 vydány jeho dopisy posílané v letech 1587-1588 z řady míst v zahraničí. Viz též O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 84; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 202.

⁹⁰⁹ R. ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 131nn.

⁹¹⁰ K němu viz A. HAAS, *Karel Bruntálský z Vrbna a Radek FUKALA, Bruntálský, Karel z Vrbna*, in: BSSaSM, sešit 7, Ostrava 1996, s. 16n.

⁹¹¹ Gernot HEIß, *Bildungsverhalten des niederösterreichischen Adels im gesellschaftlichen Wandel. Zum Bildungsgang im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (ed.), *Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“*. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 8), München 1982, s. 147.

⁹¹² Jak svědčí dopis Karla ze Žerotína Reichardu ze Starhemberka, dorazili chlapci do Ivančic asi nedlouho před 14. zářím 1607, ze kdy je tento list datován. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 313n.

⁹¹³ Srov. rodokmen Starhemberků na následujících internetových stránkách: (<http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/wienerhof2/grafiken/starst1.htm>).

⁹¹⁴ F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 313; A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola*, s. 17; L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 282; N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 253. V blíže neurčenou dobu tam studovali i další rakouští šlechtici, jako např. synové další vůdčí postavy hornorakouských stavů Georga Erasma Tschernembla (1567-1626) – A. HAAS, *Karel Bruntálský z Vrbna*, s. 51. Antonín Haas mluví sice o jeho synech, nicméně v rodokmenu Tschernemblů, přístupném na stránkách Institut für Geschichte, Universität Wien (<http://www.univie.ac.at/Geschichte/Frauenbriefe/t-schbaum2.htm>) jsem našel pouze jednoho syna tohoto rakouského aristokrata, totiž Hanse Helfrieda (1598-1625). K jeho otci srov. Hans STURMBERGER, *Georg Erasmus Tschernembl*.

U těchto dvou chlapců se zastavíme podrobněji, máme zde totiž k dispozici větší množství dochovaných pramenů, zejména korespondence. Badatelsky poctivě je však zapotřebí říci, že ani ona, ani případné další prameny nám nepotvrzují jinak velmi pravděpodobnou tezi o studiu obou Starhembergů na ivančickém gymnáziu, již se – podobně jako i starší bádání⁹¹⁶ – budeme s ohledem na její pravděpodobnost držet i my, i když jsme si vědomi její neprůkaznosti. Víme jen, že byli „*curae nostrorum hominum* [takto pisatel dopisu, Karel st. ze Žerotína, označoval reprezentanty ivančického bratrského sboru, k nimž ovšem s velkou pravděpodobností počítal i rektora a další učitele zdejší školy Jednoty bratrské, pozn. M.H.] *commendatos Evanciti*“.⁹¹⁷

Uvedené prameny nám dokonale neosvětlí ani motivaci Reicharda ze Starhemberka, jež jej vedla k poslání svých synů do Ivančic. Vedle jeho v této době intenzivních styků s Karlem st. ze Žerotína hrála roli spíše než konfesijní spřízněnost (jež je jen velmi obtížně posuzovatelná)⁹¹⁸ jeho snaha, aby se oba chlapci vedle latiny (a pochopitelně i dalších složek zdejší výuky) naučili i českému jazyku (podobně jako to máme doloženo u jiných šlechticů s německým mateřským jazykem). Každodenní kontakt s národnostně (jazykově) českými spolužáky (nejen těmi urozenými)⁹¹⁹ a snad i speciální hodiny češtiny (viz dále) jistě dávaly možnost ovládnout alespoň základy tohoto jazyka.

I když ivančické gymnázium bylo latinskou školou, nevíme přesně (mimo jiné kvůli nedochování jeho školního řádu), jak vypadala komunikační praxe na škole. Jak jsme viděli na příkladu Kollinovy pražské sou-

---

Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns, Graz – Köln 1953.

⁹¹⁵ K tomu i s některými biografickými údaji podrobněji I. MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500–1630)*, s. 564n.

⁹¹⁶ Viz alespoň F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591–1610*, s. 308; H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 102; A. KRATOCHVÍL, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, s. 17; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 81.

⁹¹⁷ Srov. list Karla st. ze Žerotína otcí chlapců z 10. října 1607 (to byli v Ivančicích již přibližně měsíc): F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 320.

⁹¹⁸ Nejsem si jistý, zda například vyjádření Františka Dvorského o Reichardu ze Starhemberka: „*Chťěl státi se českým bratrem*“ – F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 308 – není příliš nadnesené.

⁹¹⁹ Vzhledem k neexistenci matriky však bohužel přesnější představu o žákovské skladbě gymnázia nemáme. Lze však předpokládat vícenárodnostní/jazykové složení: minimálně česko-německé.

kromé latinské školy,⁹²⁰ i vzdělávací instituce tohoto typu umožňovaly v některých případech (většinou v jasně vymezených situacích) v omezené míře zdokonalovat se v „národních“ jazycích. Zda tomu tak bylo i v Ivančicích, však nelze říci.

Doklad studia češtiny Starhemberkových synů v Ivančicích je jednoznačný. Chlapci se ji zřejmě začali učit hned od počátku pobytu, neboť již na počátku listopadu 1607 píše Karel st. ze Žerotína jejich otci nejen to, že „*filios tuos non ita pridem vidi*“ (moravský šlechtický intelektuál projevoval o oba Starhemberky, jejich zdravotní stav a hlavně vzdělání setrvalý zájem, obstarával též dodávání dopisů mezi nimi a jejich otcem v Rakousích /Wildberg/ a jimi), ale také to – jak věta dále pokračuje „*prospera utentes valetudine et iam principiis linguae Bohemicae imbutos*“.⁹²¹

Bohužel nevíme, jakým způsobem se rakouští šlechtici český jazyk učili, zřejmě šlo o vícevrstevnatou recepci. Nutno říci, že Starhemberkové měli v době svého pobytu v Ivančicích i vlastního preceptora, blíže neurčeného Crispina (a později zřejmě ještě další osobu),⁹²² jehož národnost a jasnou roli v té době však neznáme.⁹²³ Snad šlo o Itala.⁹²⁴

Studium češtiny u uvedených chlapců však nemělo zastínit učení se latinskému jazyku. Právě před tím varoval ještě v průběhu listopadu 1607 Karel st. ze Žerotína staršího z nich, dvanáctiletého (Georga) Erasma.⁹²⁵

---

⁹²⁰ Viz výše v textu disertace.

⁹²¹ Srov. Karlův list Reichardovi ze Starhemberka z 6. listopadu 1607: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 325.

⁹²² O tom svědčí několik dopisů týkajících se snahy Reicharda ze Starhemberka získat jiného preceptora pro chlapce. Ten je měl zřejmě doprovázet i na dalších cestách za vzděláním. Uvažovalo se o několika osobách spjatých s Jednotou bratrskou (Vetter, Pavel Fabricius). Pavel Fabricius se pak vychovatelem (doporučeným bratrskými představenými) obou chlapců skutečně stal. Viz dopisy Žerotína Reichardovi ze Starhemberku z ledna až července roku 1610: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 477n., 503, 521n.

⁹²³ Srov. alespoň nedatovaný dopis Karla st. ze Žerotína Reichardovi ze Starhemberga (podle Dvorského ale musel vzniknout před 29. lednem 1608): F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 339. Viz i další dopisy z let 1607-1608 (tamtéž, s. 349 a 358).

⁹²⁴ Pokud byla tato osoba italské národnosti, mohla chlapce vyučovat i „vlašskému jazyku“, což by do jisté míry vysvětlovalo také italské dopisy Karla st. ze Žerotína staršímu z nich. Srov. následující poznámku.

⁹²⁵ Srov. regist latinského listu Žerotína Erasmovi ze Starhemberga z 21. listopadu 1607: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 328. Dvanáctiletý Erasmus zřejmě uměl i italsky, neboť některé z dopisů Karla st. ze Žerotína poslané v této době chlapci byly psány právě v italštině. Srov. tamtéž, s. 330 (dopis z 9. prosince 1607, ten také svědčí o tom, že Starhembergové nepobývali v Ivančicích bez přestávek, jaké cíle v tu dobu ale navštívili: zda například rodinu v Rakousích, nevíme) či s. 349 (dopis ze 17. dubna 1608).

Nešlo jen o krátkodobou výuku, neboť stále intenzivní studium češtiny je u Starhemberků doloženo nejen v srpnu 1608, kdy prostřednictvím Žerotína vedle všeobecné píle chlapců vychvaloval jmenovaný Crispinus jejich otci „*in addiscenda lingua Bohemica studium*“ zvláště mladšího z chlapců, tehdy desetiletého Kaspara,⁹²⁶ ale nepřímo i později.⁹²⁷

V létě 1609, tedy po necelých dvou letech pobytu svých synů v Ivančicích (s blíže neučenými kratšími či delšími přestávkami zvláště snad v neklidné době let 1608-1609, jež jsou ovšem na základě dochovaných pramenů stěží přesně rekonstruovatelné), začal zřejmě Reichard ze Starhemberka uvažovat o dalším vzdělávání chlapců mimo Ivančice. Karel st. ze Žerotína jej však tehdy ještě přesvědčil o potřebě utvrdit jejich znalost českého jazyka. (Georg) Erasmus a Kaspar pak zůstali na Moravě minimálně do léta 1610. Jejich další vzdělání (jak jsme jej již výše zmínili) je však jasnější až od roku 1614.⁹²⁸

V Ivančicích, ať už na škole, při škole či mimo ní, zůstali tedy takřka tři roky. Kde přesně byli v tu dobu ubytováni, nevíme. Snad ve zdejším bratrském areálu, který se skládal z řady budov. Jejich ubytování se dotýká v korespondenci pouze jedna zmínka, jež líčí nehodu staršího z chlapců, ke které došlo zřejmě ve dvoře domu, v němž bydleli. Erasmus nehlídaný preceptorem totiž v lednu 1608 nešťastnou náhodou přišel málem o oko, když z nějakého důvodu vyšel za tmy na uvedený dvůr a „*per tenebras iniens in temonem rhedae incurisset.*“⁹²⁹ Další informace o ubytování rakouských šlechticů bohužel nemáme.

Ivančické bratrské gymnázium nenavštěvovala pouze česká, moravská či rakouská šlechta, ale také zřejmě i další urození. Dokladů máme však vzhledem k neexistenci školní matriky minimálně. Jeden z nich je dochován v Archiwum Państwowe w Wrocławiu a dokládá pro rok 1578 (tedy pro dobu relativně blízko založení bratrského gymnázia) studium sy-

---

⁹²⁶ Srov. list z 8. srpna 1608: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 358. Obecně však platí to, že při posuzování hodnocení svých svěřenců ze strany vychovatelů je zapotřebí jisté dávky opatrnosti. Preceptoři se totiž z pochopitelných důvodů mohli snažit vylíčit své pedagogické úspěchy ve světle poněkud jasnějším, než odpovídalo realitě. Tím však rozhodně nechci tvrzení o intenzivním studiu obou Starhembergů příliš relativizovat. Dobře (osobně, i na dálku) je mohl totiž kontrolovat například Karel st. ze Žerotína, což skutečně činil.

⁹²⁷ Viz například dopis Žerotína jejich otci z 3. července 1609: Tamtéž, s. 433.

⁹²⁸ Viz pozn. 915 a také *RHB V*, s. 285.

⁹²⁹ Srov. dopis Karla st. ze Žerotína Richardovi ze Starhemberka (bez datace, podle editora před 29. lednem 1608): F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína, 1591-1610*, s. 339.

na slezského (respektive přesněji kladského)⁹³⁰ šlechtice, Absolona Doníka ze Ždánic na „auf Nieder Steine“ (dnes polská Ścinawka Dolna).⁹³¹

Spíše ojedinele nám dochované prameny dokládají studium konkrétních českých a moravských šlechticů i na dalších bratrských školách v Čechách a na Moravě. Jednou z nich byla vzdělávací instituce Jednoty bratrské určená podle starší literatury prý nižší šlechtě, která – buď vedle normální nešlechtické bratrské školy (jak se domnívá Amedeo Molnár), či snad spíše v jejím rámci (Hermann Ball) – vznikla z popudu člena Jednoty Jeronýma Fikara (†1580)⁹³² v 70. letech 16. století v českém Lanškrounu. Kvůli protireformačnímu úsilí Vratislava z Pernštejna (1530-1582) byla ale již roku 1579 přesunuta do Zábřehu. Zda existovala i po smrti Fikara, který podle bratrských pramenů „*discipulův veliké množství měl, a zvláště zeman-ských pacholat, kteréž i na stravě choval*“ (což by ostatně naznačovalo i existenci jakéhosi šlechtického konviktu), v roce 1580, nevíme.⁹³³ Samotná bratrská škola, která fungovala i nadále, byla prý česko-německou školou (což je alespoň pokud jde o národnostně/jazykové složení žáků pravděpodobné, ovšem matrika dochována není), kde se dle Balla vyučovala i latina (žádný školní řád ani jiné prameny k charakteru její výuky dochovány však nejsou, jde pouze o více či méně pravděpodobné domněnky, které opatrnější Molnár nepřebírá). Žádného konkrétního šlechtického studenta v Lanškrouně ale neznáme.

Kromě Lanškrounu lze v Čechách uvést ještě jednu školu Jednoty bratrské, mezi jejímiž žáky byli podle některých pramenů a dosavadního

---

⁹³⁰ Jsem si samozřejmě vědom specifického postavení Kladska v rámci zemí Koruny české od středověku až do 18. století, nicméně bývá tento rod považován za slezskou šlechtu. Například i v dobových univerzitních matrikách je najdeme jako „*Silesi*“. Několik příkladů viz C. ZONTA, *Schlesier an italienischen Universitäten*, s. 202.

⁹³¹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo Brzeskie (Rep. 32), Acta miscell. Schul- und Unterrichtssachen, sign. 273, dopis Andrease Seidelia (Seidla) ze Břehu Absoloni Doníkovi ze Ždánic. List je datován v Ivančicích 21. června 1578. Osoba stejného jména a rodiště pobývala 1581 v Padově: C. ZONTA, *Schlesier an italienischen Universitäten*, s. 404. K Doníkům ze Ždánic, původem starému českému šlechtickému rodu, usedlému již od středověku v Kladsku srov. alespoň J. PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, s. 178. S. DONIG, *Zu Genealogie und Geschichte eines böhmischen Uradelsgeschlechts – die von Zdanitz in Glatz (1339-1728)*, Kladský sborník, v tisku.

⁹³² Stručný biogram Jeronýma Fikara, který v 60. a 70. letech zřejmě dosti dlouho studoval ve Vitemberku (zapsán 1565: F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku*, s. 260), obsahuje RHB II, s.143.

⁹³³ H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 122n.; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 296; A. MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova*, s. 30. Uvedený citát je převzat z úvodu Molnárovy práce. Pochází z bratrských *Knih úmrtí* z „medailonu“ Jeronýma Fikara.

bádání (viz dále) i šlechtici. Byla jí mladoboleslavská vzdělávací instituce Jednoty bratrské, jež byla založena již na konci 15. století.⁹³⁴ Patřila v 16. století k nejvýznamnějším bratrským školám v Čechách. Její rozvoj – stejně jako i celého bratrského sboru v Mladé Boleslavi – byl dán především přízní vrchnosti: tedy Krajířů z Krajku.⁹³⁵ Situace školy se přechodně zhoršila po porážce prvního stavovského povstání roku 1547. Po 1549 byla však znovu otevřena v novém domě. Již od konce 15. století sloužila zřejmě především výchově bratrského kněžského dorostu, asi od druhé čtvrtiny 16. století se zde vyučovalo i latině (později i němčině, což souviselo patrně s tehdy česko-německým charakterem města). V 50. letech zde krátce působil i Jan Blahoslav. Největšího rozvoje výuky dosáhla škola zřejmě v období po roce 1575, 1584 navíc získala novou budovu. I přesto, že byla po roce 1602 načas uzavřena (údaje dosavadního bádání se liší: zatímco Rudolf Řičan uvádí,⁹³⁶ že byla mimo provoz v letech 1602-1609, Amedeo Molnár předpokládá její znovuotevření již před 1609;⁹³⁷ i další autoři uvádí odlišné údaje⁹³⁸), fungovala i nadále a definitivně zanikla teprve po Bílé hoře. Bohužel ani pro tuto bratrskou školu nemáme dochován školní řád. Nahradit jej nemůže ani jinak pro dějiny bratrského školství cenná relace Šimona Bohumila Turnovského, kterou jsme již zmiňovali v souvislosti s ivančickou školou.⁹³⁹

Vedle této zprávy máme však pro bratrskou školu v Mladé Boleslavi málo pramenů, zvláště takových, jež by zachycovaly její šlechtické žáky. I když je zapotřebí Balbínův výrok o tom, že na zdejší škole Jednoty bratrské studovali synové nejurozenějších českých rodin a že chybělo málo a bylo by toto vzdělávací zařízení zkazilo takřka celou českou šlechtu,⁹⁴⁰ brát s určitou rezervou, zdá se, že zde domácí nobilita studovala již v první polovině 16. století. Jedním z nich byl snad i již zmíněný Arnošt Krajíř z Krajku (viz předchozí kapitola), jehož studium na této škole předpokládá Hermann

---

⁹³⁴ Literatura k mladoboleslavské bratrské škole je shrnuta v pozn. 321.

⁹³⁵ Ke Krajířům z Krajku v 16. století srov. pozn. 322.

⁹³⁶ R. ŘIČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 135n.

⁹³⁷ A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova*, s. 29.

⁹³⁸ Rok 1610 například F. HRUBÝ, *Filip du Plessis-Mornay a Karel Žerotín*, s. 56.

⁹³⁹ Srov. pozn. 890.

⁹⁴⁰ Bohuslaus BALBINUS, *Epitome historica rerum Bohemiarum ...*, Pragae 1677, s. 574; A. VOIGT, *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae II*, s. 439n. Srov. též H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 82nn.

Ball. Jeho jinak poměrně pravděpodobnou domněnku však nemůžeme nijak ověřit, ale ani vyvrátit.⁹⁴¹

Zejména pro 40. a 50. léta pak zůstává určitým problémem i ne úplně jasný vztah nekatolické zámecké školy v Mladé Boleslavi (kap. III. 2.), kde jsme zároveň uvedli i několik konkrétních jmen šlechticů (například z rodů Hardeků či Stubenberků, které byly usedlé i v českých zemích), ke zde sledované škole bratrské. U některých šlechticů, u nichž je studium v Mladé Boleslavi více či méně spolehlivě doloženo různými prameny, do toho ještě vstupují další okolnosti.

Takový je případ studia Matyáše a Linharta, již v souvislosti s výchovou při pražské utrakvistické univerzitě zmíněných synů rytíře Linharta Štampacha ze Štampachu (†1608). Ti totiž bez bližších časových údajů (asi kolem 1600) měli podle Bartoloměje Paprockého z Hlohov zřejmě v Mladé Boleslavi (viz citát v poznámce) získávat vzdělání. Bohužel nevíme, kterou ze zdejších škol navštěvovali (v úvahu přichází vedle bratrské školy i zdejší utrakvistická městská škola),⁹⁴² zda byli vzděláváni soukromě či s využitím obého.⁹⁴³

Při hledání konkrétních příslušníků panského a rytířského stavu Čech a Moravy, kteří patřili k žákům mladoboleslavské bratrské školy nám bohužel nepomohou ani jindy pro dějiny školství i v souvislosti s tématem předkládané disertace užitečné literární prameny, které jinak dokládají studium některých erbovníků na této škole.⁹⁴⁴

Více než o Čechách víme o šlechtickém vzdělávání na některých bratrských školách na Moravě. Tak chlapci z panského i rytířského stavu navštěvovali podle bratrských pramenů a starší literatury i školu Jednoty bratr-

---

⁹⁴¹ H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 84.

⁹⁴² K mladoboleslavské městské škole srov. alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, passim.

⁹⁴³ „Mathyáš a Leonhart Štampachové na ten čas v Boleslavi pozůstávali při učení.“ B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 167; o původem německém rodu Štampachů zde velmi podrobně na s. 147-177. I když uvedení Štampachové byli jistě nekatolíci, jejich přesnou konfesijní příslušnost neznáme.

⁹⁴⁴ Například kolem roku 1610 studovali na bratrské škole v Mladé Boleslavi tři Škrétové Šotnovští ze Závoric, bratři slavného malíře Karla Škréty: Jan, Konrád a Kašpar, synové Konráda Škréty. Právě k úmrtí osmiletého Kašpara, k němuž došlo při jeho studiu na uvedené škole, byl vydán zvláštní sborník: *Oratio lugubris et lachrimae poeticae in obitum ... Casparis nobilis ... Conradi Sskretae Ssottnovsky a Zavorzic ... filioli, Pragae* s. d. (snad 1610, NK ČR Praha, sign. 46 G 442, přívazek 37). Bohužel mezi příspěvky několika osob se žádná jména členů panského ani rytířského stavu neobjevují. Na význam tisku pro dějiny bratrského školy v Mladé Boleslavi poukázal již R. ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 135nn.

ské v Přerově. Roku 1566 uvádí například Matěj Červenka (1521-1569),⁹⁴⁵ význačný člen této církve (od 1550 člen její Úzké rady), že do zdejší bratrské školy chodí nejen řada chudých, „nébrž i bohatých, panských i rytířských pacholátek.“⁹⁴⁶ Bohužel jejich konkrétní jména ani z tohoto, ani z jiných možných pramenů neznáme.

Přerovská škola⁹⁴⁷ měla však zejména od poslední třetiny 16. století zřejmě poměrně dobrou úroveň (soudy jednotlivých badatelů se zde však dosti liší),⁹⁴⁸ i proto ji chtěl Karel st. ze Žerotína ke konci 90. let 16. století (do 1598 byl držitelem Přerova moravský zemský hejtman Fridrich ze Žerotína /†1598/, teprve po jeho smrti zdědil panství Karel)⁹⁴⁹ přeměnit ve vyšší školu zřejmě po vzoru švýcarského gymnázia v St. Gallen, jehož školní řád si nechal v kopii zaslat,⁹⁵⁰ k čemuž nikdy nedošlo, snad především v důsledku politického procesu vedeného proti Žerotínovi v té době.⁹⁵¹ Po nějakou dobu (asi 1608-1611) zde studoval i Jan Amos Komenský (než odešel na herbornskou školu), který pak na přerovské škole v letech 1614-1618 též vyučoval a začal pracovat na svých prvních učebnicích (*Grammaticae facilio-*

---

⁹⁴⁵ Dodnes nemá žádnou větší biografii. Srov. alespoň Atonín TRUHLÁŘ, *Červenka Matěj*, in: OSN VI, s. 650n.; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, passim; T. Č. ZELINKA (ed.), *Cesty Českých bratří Matěje Červenky a Jana Blahoslava*, Praha 1942, s. 22nn.; František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscův*, Praha 21997, s. 81n.

⁹⁴⁶ Jeho obšírnou odpověď na různá nařčení ze strany přerovské městské školy, jež se rozvojem bratrské partikulární školy cítila ohrožena (zejména zřejmě finančně), vydal Amedeo Molnár: TÝŽ (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 142nn. (k uvedenému sporu vůbec zde na s. 139nn.). Již před ním však upozornil na tento pozoruhodný pramen J. CVRČEK, *Paměti ze stol. XVI. o městech moravských*, s. 151nn.

⁹⁴⁷ K jejím dějinám viz alespoň H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 103nn.; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 74n.; František LEVÝ, *Přerovská česko-bratrská-církev. Kulturně-historický příspěvek k dějinám města Přerova*, s. 43 a passim. E. HAVELKA, *Blahoslav předchůdcem Komenského*, s. 32nn.; A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 32 a 138nn.

⁹⁴⁸ Viz předchozí poznámka.

⁹⁴⁹ K žerotínské držbě přerovského panství srov. velmi podrobně T. KNOZ, *Državy Karla st. ze Žerotína*, s. 169-217. Zde i odkazy na starší literaturu.

⁹⁵⁰ Viz následující dopisy: Karel ze Žerotína Amandu Polanovi ze 3. února 1599 – F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 116 – a naopak (tedy Polanus Žerotínovi) z 1. května 1600 (L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ /ed./, *František Hrubý. Etudiants*, s. 87, zde důležitý i komentář Hrubého v pozn. 2). K tomu srov. též H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 78, 103nn.; František HRUBÝ, *Filip du Plessis-Mornay a Karel Žerotín v letech 1611-1614*, in: *Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, Praha 1930, s. 53.

⁹⁵¹ Nejpodrobněji viz P. CHLUMECKÝ, *Carl von Zierotin*, zvláště v kap. IV., s. 183-255.

ris praecepta, vyšlo 1616 v Praze, dnes je však nezvěstné).⁹⁵² Bohužel ani pro tuto dobu nemáme pro přerovskou bratrskou vzdělávací instituci jasnější doklady o šlechtickém studiu.

Mnoho nevíme ani o urozených studentech další moravské bratrské školy, tentokrát v Prostějově, který až do 90. let 16. století patřil Pernštejnům, poté přešel do vlastnictví již zmiňovaného Karla z Lichtenštejna. Pouze z doby, kdy zde působil známý bratrský vzdělanec a někdejší dlouholetý žák školy Jan Blahoslav (1523-1571),⁹⁵³ tedy z let 1550-1551, známe jednoho z jejich urozených žáků. Vzdělával se zde pozdější podporovatel Jednoty bratrské Jan st. ze Žerotína (†1583),⁹⁵⁴ otec Karla st. ze Žerotína, jehož jsme zmínili jako jednoho z třech hlavních fundátorů nadace ivančického gymnázia.⁹⁵⁵ Právě v té době došlo snad (podle Balla, Havelky, Molnára ad.) k výraznému rozvoji školy, jež existovala již v první polovině 16. století.⁹⁵⁶

Z dalších bratrských škol, na nichž lze nalézt i šlechtické žáky, uvedeme již jen jednu, totiž v Lipníku nad Bečvou (dříve jen Lipník). Bohužel zdejší škola patří k těm, k nimž je pramenů dochováno velmi málo. Starší bádání (Ball, Hrubý, Molnár) se v údajích o jejich dějinách dosti liší. Škola Jednoty zde vznikla snad až ve druhé polovině 16. století. K jejímu předpokládanému rozvoji (jenž je však na základě dochovaných pramenů jen obtížně zachytitelný) zřejmě přispěla v 60.-80. letech výraznou měrou i šlechta: jak Václav z Ludanic (podle Balla měl školu nadat 1569), tak poz-

---

⁹⁵² J. KUMPERA, *Jan Amos Komenský*, s. 18nn. a 36n.; J. POLIŠENSKÝ, *Komenský, muž labyrintů a naděje*, s. 33n. a 37n.

⁹⁵³ K této významné postavě dějin české reformace 16. století srov. literaturu uvedenou v pozn. 853.

⁹⁵⁴ Jan st. ze Žerotína byl synem člena Jednoty bratrské Bedřicha na Štramberce a Novém Jičíně († okolo roku 1543) a Libuše z Lomnice (†1559). Na jeho vzdělání dohlíželi po otcově smrti poručníci (do svého znovuprovdání asi hlavně matka), později Přemek ze Žerotína a Přemek z Víckova. Ještě v 50. letech se chlapec vzdělával v zahraničí (1555 imatrikulován ve Vitemberku: F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku*, s. 257; zda je totožný s Janem ze Žerotína, který se v roce 1549 zapsal na vídeňské univerzitě, nevíme: F. GALL /ed./, *Die Matrikel der Universität Wien III*, s. 87). K Janovi st. ze Žerotína srov. alespoň A. SEDLÁČEK, *ze Žerotína*, in: OSN XXVII, s. 817n.

⁹⁵⁵ F. KOŽELUHA, *Paměti o školách Prostějovských*, s. 23; H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 75 a 130nn. (zde ovšem některé věcné chyby); E. HAVELKA, *Blahoslav předchůdcem Komenského*, s. 30; A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 33; Jiří LAURENČÍK (ed.), *Paměti o věcech náboženských I. Paměti o věcech náboženských a starý Prostějov v díle prof. P. Františka Koželuhy*, Prostějov 2004, s. 164nn. I do dějin bratrské školy prostějovské zasáhly spory se zdejší městskou partikulární školou. K ní viz alespoň F. KOŽELUHA, *Paměti o školách Prostějovských*, s. 3-25 a Jiřina HOLINKOVÁ, *Předbělohorské školství v Prostějově*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy*, Prostějov 1994, s. 154-157.

⁹⁵⁶ Srov. předchozí poznámku.

ději i Petr Vok z Rožmberka a jeho manželka Kateřina z Ludanic (1580 povolení činnosti, 1585 potvrzení privilegií).⁹⁵⁷

Bratrskou školu v Lipníku nad Bečvou, o jejímž výukovém charakteru nemůžeme bohužel říci prakticky nic, již od útlého dětství až do svých deseti let (do jara 1590) navštěvoval Ladislav Velen ze Žerotína (prosinec 1579-1638). Poté byl svou matkou Kunkou z Boskovic († 23. 9. 1590) a svými poručníky⁹⁵⁸ poslán za dalším partikulárním studiem na městskou školu do Vídně. O tom bude na základě údajů latinského deníku tohoto chlapce pojednáno dále v této kapitole v části o šlechticích na zahraničních partikulárních školách (viz kap. V. 1.).⁹⁵⁹

Bratrské školy, z nichž jsme vybrali pouze ty, pro něž máme prameny doloženo studium české či moravské šlechty, byly pravděpodobně na rozdíl od druhého pojednaného typu církevních škol (tedy jezuitských) vyhledávány konfesijně sevřenější skupinou domácích šlechticů. I když vyznání řady jednotlivců je – jak jsme již vícekrát zdůrazňovali – obtížně zjištělné, lze snad přece jen říci, že byla vzdělávací zařízení Jednoty bratrské navštěvována především členy této dlouho (do 1609) ilegální církve a zřejmě jen v omezené míře i vyznavači jiné víry (katolíky bychom však mezi nimi hledali zřejmě marně). Ovšem přesnější závěry vzhledem k výše řečenému a také s ohledem na nedochování školních matrik nemůžeme učinit.

Oproti jezuitským školám poskytovaly alespoň v první polovině 16. století (a někde i později) bratrské vzdělávací instituce do jisté míry odlišné vzdělání než soudobé městské partikulární školy, což bylo dáno nejen velmi pozvolným příklonem Jednoty bratrské k humanismu, ale také tím, že po poměrně dlouhou dobu byly bratrské školy určeny zejména výchově vlastního kněžského dorostu. Jak jsme však ukázali, na některých místech (například v Ivančicích, pro něž máme nejvíce dochovaných pramenů) se pos-

---

⁹⁵⁷ K bratrské škole v Lipníku srov. H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 126; A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, s. 37n.; F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 10; L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 257.

⁹⁵⁸ Jeden z Ladislavových dvou hlavních poručníků, chlapcův strýc Jan z Lobkovic, tehdy již nežil. Vedle matky, jež zemřela krátce poté, řídil výchovu a vzdělávání Ladislava Veleny další poručník, Fridrich ze Žerotína na Židlochovicích, který od roku 1594 až do své smrti o 4 roky později zastával úřad moravského zemského hejtmana. K němu, jeho kariéře i rodině srov. alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 88v; 94r-v; A. SEDLÁČEK, *ze Žerotína*, s. 815.

⁹⁵⁹ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 257; František HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, Praha 1930, s. 10.

tupně prosadil evropskou reformaci přizpůsobený humanismus ve značné míře. Výuka na ivančickém gymnáziu například ve druhém deceniu 17. století (zřejmě však již dříve) poskytovala již srovnatelný základ humanistického vzdělání jako konfesijně odlišné partikulární školy v českých zemích.

Zatímco školství Tovaryšstva Ježíšova se v podstatě srovnatelnou měrou rozvíjelo v Čechách i na Moravě (v Čechách sice existovalo více kolejí, ale na Moravě to zase vyvažovala přítomnost jezuitů v obou zemských centrech), bylo ze specifických důvodů (viz výše) bratrské školství výrazně více rozvinuté v Markrabství moravském (cca 75 % všech bratrských škol v českých zemích).

Pozoruhodné je též srovnání obou typů církevních škol s ohledem na konfesijní formování jejich někdejších absolventů. Zatímco vzdělávání se nekatolických šlechticů na jezuitských školách znamenalo u části z nich (opět zde ale narážíme na již zmíněné problémy: konfese a neexistenci matrik pro všechny školy či také jejich neúplnost) po kratší či delší době konverzi ke katolicismu (tedy vyznání shodné s konfesí školy), lze u některých bývalých studentů bratrských vzdělávacích institucí zaznamenat opačné tendence, což jistě souvisí s řadou aspektů, které se jen zčásti dotýkají předmětu předkládané práce, protože však ke konverzím šlechty v předbělohorské době existuje již moderní literatura (zejména práce Thomase Winkelbauera),⁹⁶⁰ zůstala tato stránka nejen vzdělanostních dějin českých zemí spíše na okraji našeho zájmu.

Poslední z otázek, jež jsme si vytknuli v úvodu, se zaměřovala na vztah církevního školství a předpokládaného procesu konfesijního a interkonfesijního vyhraňování české stavovské společnosti. V tomto bodě lze narozdíl od některých předchozích najít jistou shodu mezi oběma zde pojednanými typy církevních škol. Oba totiž určitou měrou přispěly k uvedenému procesu. Není to však specifikum jenom těchto škol, neboť jak jsme již viděli a budeme moci pozorovat i v dalších částech disertace, platilo toto konstatování v podstatě pro celý dobový školský systém, jehož jednotlivé složky byly prakticky vždy ve sledované době více či méně ovlivněny konkrétní konfesí, jež se však mohla proměňovat.

---

⁹⁶⁰ Viz pozn. č. 1893.

IV. 4. Latinské školy ve vedlejších zemích Koruny české

Někteří příslušníci české a moravské nobility dávali před partikulárními školami v Čechách a na Moravě přednost školským zařízením uvedeného typu ve vedlejších zemích Koruny české. Dějiny této součásti českého státu se v posledních několika letech těší zvýšenému zájmu domácích historiků, který se pro 16. a 17. století váže především ke správním a politickým dějinám Horní i Dolní Lužice a Slezska, zejména pak ve vztahu k českým zemím.⁹⁶¹ Mnohem menší měrou jsou domácími badateli sledovány otázky spjaté se vzdělanostními a intelektuálními dějinami této oblasti. Jednou z nich je i význam vedlejších zemí Koruny české pro vzdělání české a moravské šlechty v předbělohorské době.

Na počátku 20. století se zájem o tuto problematiku sice v nevelké míře projevil v rámci výzkumu významu jednotlivých středo- a západoevropských školských ústavů pro vzdělání obyvatel českého státu, ale nenabyl v domácím historiografickém diskurzu kontinuitních rysů. České historické bádání po roce 1945 jí s výjimkou *Rukověti humanistického básnictví* věnovalo výraznější pozornost v podstatě až v nedávné době.⁹⁶² Zahraniční historiografie z užšího středoevropského regionu (zejména německá a pol-

---

⁹⁶¹ Dějiny vedlejších zemí Koruny české (včetně tzv. feuda extra curtem) ve středověku a raném novověku jsou v Čechách a na Moravě (včetně Moravskoslezského kraje) v poslední době pěstovány v nemnoha badatelských centrech. Organizačně i publikačně je z nich snad nejaktivnější pražský okruh soustředěný kolem Lenky Bobkové, část jeho členů se zaměřuje i na výzkum některých aspektů dějin Lužic a Slezska v 16. a 17. století (spíše výjimečně pak i na vzdělanostní dějiny: viz pozn. 964). Odkazovat zde na jednotlivé studie není možné, poznámkový aparát práce by tím byl značně přetížen. Pro výzkum Kladska, specifické součásti původně Čech, později Slezska, vznikla zvláštní česko-polská Kladská komise, jež usiluje o koordinaci bádání o dějinách této oblasti. Na dějiny Slezska se dlouhodobě orientuje i Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě, který je zároveň vydavatelem Slezského sborníku, kde ovšem vycházejí vedle jiných příspěvků studie hlavně k tzv. Českému Slezsku, a to především pro 19. a 20. století, na něž se ostatně uvedený ústav soustřeďuje dlouhodobě. Z pera domácích historiků vznikly v nedávné době i některé syntetické pokusy – Rudolf ŽÁČEK, *Slezsko. Stručná historie států*, Praha 2005; Radek FUKALA, *Slezsko neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*, České Budějovice 2007 – v nichž je větší či menší prostor věnován i 16. a 17. století. Jde zde však především o politické dějiny. Kulturní a vzdělanostní dějiny jsou v nich reflektovány minimálně.

⁹⁶² RHB I-V; Radek FUKALA, *Slezská reformace*, Slezský sborník 98, 2000, č. 4, s. 248nn., 255; A. HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického ze Smiřic*, s. 44nn.; M. HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty*, s. 151-157, 173; TÝŽ, *Význam vedlejších zemí České koruny pro vzdělání české a moravské šlechty v předbělohorské době*. Právě poslední z uvedených studií se stala podkladem pro tuto část disertace, byla však výrazně rozšířena o poznatky výzkumu, ve kterém jsem pokračoval v posledních dvou letech.

ská) se ovšem této součásti kulturních dějin Lužic a Slezska věnuje dlouhodobě.⁹⁶³

V centru zájmu této části disertace bude především otázka, které partikulární latinské školy v lužickém a slezském regionu byly navštěvovány příslušníky české a moravské šlechty. V Horní a Dolní Lužici ani ve Slezsku ve zkoumané době žádné univerzity neexistovaly (pokus založit *studium generale* ve Vratislavi z roku 1505 ztroskotal, slezská metropole jako politicky i ekonomicky nejvýznamnější město vedlejších zemí Koruny české vůbec získalo univerzitu až skoro o dvě stě let později, totiž v roce 1702; stejně tak neúspěšně skončily i další pokusy v Lehnici ve druhé čtvrtině 16. století),⁹⁶⁴ snad i proto – vedle řady jiných faktorů, jimiž se budeme také

---

⁹⁶³ Starší literatura k dějinám školství a intelektuálnímu vývoji vedlejších zemí Koruny české bude uvedena níže na příslušných místech. Pro posledních 10 let srov. alespoň řadu prací Joachima Bahlckeho (jejich přehled přináší Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies I. A-I*, Prague 2005, s. 47-56 a také jeho medailon na stránkách stuttgartské univerzity: <http://www.uni-stuttgart.de/hifnz/bahlcke.html>). Viz též Alfred MICHLER, *Valentin Trozendorf – nauczyciel Śląska*, Złotoryja 1996; Siegfried WOLLGAST, *Jurisprudenz am Gymnasium (bzw. an der Universität) Beuthen an der Oder (1614-1628)*, in: Gerhard Haney (ed.), *Recht und Ideologie in historischer Perspektive. Festschrift für Hermann Klenner*, II, Freiburg 1998, s. 277-311; C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*. Nejnověji připravuje na Universität Stuttgart syntézu dějin školství ve Slezsku v 16. století Christine Absmeier, jíž vděčím za řadu podnětných konzultací. Její disertační práce vznikající pod vedením Joachima Bahlckeho by měla být k obhajobě předložena v brzké době. Zatím publikovala k této tematice dvě studie: Christine ABSMEIER, *Schul- und Bildungsgeschichte*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Historische Schlesienforschung. Methoden, Themen und Perspektiven zwischen traditioneller Landesgeschichtsschreibung und moderner Kulturwissenschaft (= Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte; 11)*, Köln u.a. 2005, s. 543-563; TÁŽ, *Herzog Georg II. von Brieg. Ein Bild von einem Mäzen. Funktion und Nutzen frühneuzeitlichen Bildungsmäzenatentums am Beispiel eines schlesischen Renaissancefürsten*, in: Jonas Flöter – Christian Ritz (Hg.), *Bildungsmäzenatentum. Privates Handeln – Bürgersinn – kulturelle Kompetenz seit der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 107-123.

⁹⁶⁴ K marnému pokusu o vznik Vratislavské univerzity na počátku 16. století vznikla v nedávné době speciální práce: Jana WOJTUCKA, *Nesplněný sen. Předpoklady, průběh a příčiny neúspěšného zřízení univerzity ve Vratislavi roku 1505. Příspěvek k dějinám vzdělanosti ve vedlejších zemích Koruny české*, Praha 2006 (disertační práce Filozofické fakulty UK). Práce jako celek dosud bohužel tiskem nevyšla. Ještě před jejím dokončením publikovala táž autorka studii na stejné téma: *Nesplněný sen. Pokus o založení vratislavského obecného učení na začátku 16. století*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná – Luděk Březina – Jana Wojtucka (ed.), *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí obyvatel ve 14.-16. století*, Praha 2005, s. 407-420. K témuž srov. i Jan HARASIMOWICZ, „*Pro felici orthodoxe christiane religionis nostre incremento, pro gloria et exaltatione regni ac corone nostre boemie*“. *Der Gründungsversuch einer jagiellonischen Universität in Breslau im Jahr 1505*, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 85-94. K dějinám Leopoldiny viz též Carsten RABE, *Alma Ma-*

zabývat – zde vznikla některá školská zařízení stojící na pomezí mezi školou partikulární a studiem generale. Blíže o tom bude pojednáno na příkladu Bytomi nad Odrou dále, již zde však můžeme říci to, co ostatně platí i pro některé jiné části předkládané práce, že v raném novověku byla hranice mezi středním a vysokým školstvím (zejména v charakteru výuky) daleko méně zřetelná než dnes.⁹⁶⁵

Většina ze školských zařízení, která jako objekty studijního zájmu české a moravské šlechty přicházejí v úvahu, byly – jak dále uvidíme na jejich personálním zajištění, studijních rádech apod. – více či méně konkrétní konfesí ovlivněné školy. Při jejich výběru hrálo vedle jiných faktorů nezanedbatelnou roli vyznání rodičů (či poručníků) urozených chlapců z Čech a Moravy. Většina z těchto škol byla vzhledem k rychlému rozšíření reformace ve zkoumané oblasti nekatolická, a to v 16. století především luterská. Některé z těchto škol byly postupně kalvinizovány (na příkladu Břehu viz dále), či vznikly nové, v podstatě kalvinisticky orientované vzdělávací instituce, mezi nimiž nejdůležitější místo zaujalo gymnázium v Bytomi nad Odrou.

I přes uvedený rychlý postup reformace, jež brzo ovládla prakticky většinu vedlejších zemí Koruny české, však na tomto teritoriu existovaly nadále v 16. a na počátku 17. století i některé katolické školy s dobrou úrovní výuky a dokonce byly i některé nově založeny (například biskupské gymnázium v Nise, jež se orientovalo právě na šlechtu). Bohužel ani na jednom z těchto katolických vzdělávacích zařízení se nepodařilo i přes rešerše v řadě typů pramenů nalézt žádný doklad studia šlechtice z českých zemí. Katolická šlechta preferovala zřejmě jiné varianty pokročilejšího vzdělávání,

---

ter Leopoldina. Kolleg und Universität der Jesuiten in Breslau 1638-1811, Wien – Köln – Weimar 1999 (zde i další literatura k dějinám vratislavského vysokého učení). Viz též Teresa KULAK – Mieczysław PATER – Wojciech WRZESIŃSKI, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002*, Wrocław 2002 (= Acta Universitatis Wratislaviensis č. 2402). K Lehnici srov. i s odkazy na další literaturu alespoň: Gerhard EBERLEIN, *Die erste evangelische Universität*, *Evangelisches Kirchenblatt für Schlesien* 4, 1901, s. 281-297; G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 66nn.; Carl Friedrich SCHÖNWÄLDER – Johannes Julius GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, Breslau 1869, s. 17. Speciální příspěvek na téma *Silesia fere academica. Marné pokusy o založení univerzity ve Slezsku v raném novověku a jejich důsledky* připravuje autor předkládané práce. Bude přednesen na mezinárodní konferenci *Univerzity, zeměpání a zemské církve: Dekret kutnohorský (1409) v kontextu doby od založení Univerzity Karlovy (1348) do augšpurského náboženského míru (1555)* na počátku příštího roku. Z něj pak vzejde písemná verze referátu.

⁹⁶⁵ Arno SEIFERT, *Das höhere Schulwesen. Universitäten und Gymnasien*, in: Notker Hammerstein (ed.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, Bd. I: 15. bis 17. Jahrhundert. Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe, München 1996, s. 197-374.

o nichž jsme již pojednali v předchozí části disertace a budeme se jimi na příkladu zahraničních katolických škol věnovat i dále (viz kap. V. 1. a V. 9.).

Při rekonstrukci šlechtické návštěvnosti latinských škol ve vedlejších zemích Koruny české narážíme – podobně ovšem jako i u řady vzdělávacích institucí v jiných oblastech – především na jeden zásadní problém. Až na několik výjimek, jež budou zmíněny dále v textu, totiž pro tyto školy nejsou dochovány institucionální prameny evidenční povahy (na rozdíl od mimořádně hojně zachovaných pramenů normativní povahy). Některé gymnaziální matriky, které ještě v 19. věku či v první polovině následujícího století existovaly, se postupem času ztratily či byly zničeny za druhé světové války. Naštěstí část z nich vytěžili někteří badatelé ještě předtím: díky tomu máme například dobrý přehled o studentech zhořeleckého gymnázia, o němž bude pojednáno dále.

I když pro některé ze zde sledovaných školských institucí lze využít i jiné, do jisté míry evidenční povahu mající prameny (na příkladu slavného vratslavského Elisabethana viz níže v textu), mají i při analýze řady dalších, typově různých pramenů (vedle již zmíněných normativních zejména prameny literární a také některé ego-dokumenty), naše informace o českých a moravských šlechtických studentech v tomto regionu pouze fragmentární charakter. Problém neexistence matrik pro jednotlivé školy, jež prameny jiného typu v přesném postižení jejich frekvence nemohou nahradit, je však obecnější povahy. Proto, aby nedocházelo ke zkreslujícím závěrům, zejména pak při srovnávání studijně podmíněné atraktivity jednotlivých evropských vzdělávacích zařízení (respektive oblastí v nichž se nacházela), je zapotřebí mít jej neustále na paměti.

Kromě otázky po konkrétních školách navštěvovaných nobilitou z českých zemí nás budou v této části disertace zajímat i některé další: Co vedlo šlechtice k frekvenci právě těchto škol? Jaké faktory zde hrály roli? Byla důležitější geografická poloha, pověst těchto škol, více či méně intenzivně pěstované styky některých z jejich představitelů (rektorů, konrektorů i dalších učitelů) s českým či moravským prostředím nebo ještě další okolnosti? Poskytovaly tyto školy srovnatelné vzdělání jako například české či moravské latinské školy nebo naopak jejich obdoby ležící za hranicemi Koruny české? Jak se studium v Lužicích a Slezsku projevilo na dalším *curriculu vitae* jeho někdejších absolventů? Právě tyto i některé další otázky se v následujícím textu pokusíme zodpovědět.

IV. 4. 1. Lužice

Protože pro Dolní Lužici nemáme žádné zprávy o šlechtické návštěvě některé ze zdejších partikulárních latinských škol,⁹⁶⁶ pojednáme pouze o Horní Lužici. Ze škol v této oblasti bylo v předbělohorském období českou šlechtou v hojné míře navštěvováno nekatolické akademické gymnázium ve Zhořelci.⁹⁶⁷ K jeho založení zhořeleckou městskou radou v prostorách něk-

---

⁹⁶⁶ Pokud je mi známo (prováděl jsem nejen standardní heuristické rešerše, ale radil se též s některými odborníky na dolnolužickou oblast, chtěl bych zde za poskytnuté informace poděkovat zejména jednomu z nich, totiž Mgr. Luďkovi Březinovi), neexistuje k dolnolužickému školství 16. a 17. století žádná speciální práce, stručně je zmíněno pouze v některých jinak zaměřených pracích. Z kompendií k dějinám Dolní Lužice srov. alespoň Rudolf LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, Berlin 1963, zde zvláště v sedmé kapitole, s. 224nn. Není mi známo, že by pro sledovanou dobu byla dochována matrika některé z dolnolužických partikulárních škol (například v Gubenu – polsky Gubin /město po 1945 rozděleno mezi Polsko a Německo/, Lübbenu, Sorau /polsky Żary, po roce 1945 Polsko/ ad. městech). Ani v jiných pramenech se však žádný český či moravský šlechtic-žák tohoto typu vzdělávacích zařízení v Dolní Lužici neobjevuje. Přesto se vzhledem k neexistenci zmíněných evidenčních pramenů neodvážuji s jistotou tvrdit, že byly školy v této oblasti pro šlechtu z českých zemí neatraktivní, i když se to zdá být pravděpodobné. Snad zde nehrála roli ani tak geografická poloha (tedy větší vzdálenost od českých zemí než například u Zhořelce), jako spíše skutečnost, že Dolní Lužice prostrádala v naší zkoumané době nadregionálně proslulou latinskou školu, která by svou výukou a zejména svými představenými a učiteli přilákala studentstvo z širší oblasti. Jak víme z řady příkladů, pokud byla latinská škola ve své době skutečně známá jako výborná, přitáhla žáky i z mimořádně velké vzdálenosti (i v řádu stovek kilometrů). Naše vědomosti jsou však pro Dolní Lužici (a její přitažlivost pro české šlechtické studenty) citelně limitovány jednak omezenou pramennou základnou, jednak minimální zpracovaností dějin dolnolužického partikulárního školství v 16. a 17. století.

⁹⁶⁷ K dějinám tohoto gymnázia obecně (a také ke starší zhořelecké latinské škole) srov. zejména: Christian KNAUTHE, *Das Gymnasium Augustum in seiner alten und neuen inner- und äußerlichen Gestalt der verflossenen 200 Jahre*, in: Friedrich Christian Baumeister (ed.), *Sammlung von Jubelschriften, Reden, Gedichte ... zum Dankvollen Andenken des Zweyhundertjährigen Stiftungstages des Gymnasii Augusti zu Görlitz etc., Görlitz 1765* (UB Wrocław, sign. 441.791; tento tisk je sice součástí objemného konvolutu různých tisků k 200 letému výročí založení gymnázia, ale každý z nich je samostatně paginován); Otto JANCKE, *Einige historisch-genealogisch-kritische Zusätze und Berichtigungen zu Christian Knauth's Gymnasium Augustum*, NLM 35, 1858, s. 120-136; 41, 1864, s. 93-119; TÝŽ, *Memorabilia scholastica Gorlicensia, ex ore M. Barthol. Sculteti in Diario ejus manuscripto, ab anno 1568-1594 posteriatu data*, NLM 38, 1861, 265-280; Heinrich HEYDEN, *Beiträge zur Geschichte des höheren Schulwesens in der Oberlausitz*, Zittau 1889 (= Beilage zum Jahresbericht des Gymnasiums zu Zittau, Ostern 1889), s. 7-12; Gustav SIEG, *Gymnasium Augustum zu Görlitz*, Görlitz 1919; R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau, passim*; Joachim BAHLCKE, *Das Görlitzer "Gymnasium Augustum": Entwicklung, Struktur und regionale Ausstrahlung einer höheren Schule im konfessionellen Zeitalter*, in: týž (ed.), *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen – Strukturen – Prozesse* (= Forschungen und Quellen zur sächsischen Geschichte 30), Stuttgart 2007, s. 289-310 (zde na s. 294n. i další literatura k dějinám školy). K českým (i šlechtickým) studentům na něm srov. E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 1-48; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*.

dejšího minoritského kláštera (sekularizovaného v době reformace) došlo roku 1565. Jeho prvním rektorem a skutečným „budovatelem“ se stal na základě povolání ze strany Zhořelce Lutherův a Melanchtonův žák, Petrus Vincentius (něm. Peter Vietz, 1519-1581), někdejší vitemberský profesor rétoriky a řečtiny, o němž pojednáme ještě později (kap. IV. 4. 2.) jako o autorovi školního řádu pro vratislavské městské školy z roku 1570.⁹⁶⁸

Vincentius se stal také tvůrcem prvního z dochovaných školních řádů gymnázia z roku 1566. Další pak byly ve sledované době vydány ještě v letech 1609 a 1616.⁹⁶⁹ Jejich analýza nám umožňuje říci, že škola vy-

---

⁹⁶⁸ Jelikož pro poznání partikulárního školství ve vedlejších zemích Koruny české je osoba Petra Vincentia příznačná, uvedu zde ve stručnosti alespoň jeho základní biografická data: Tento syn vratislavského zlatníka Martina Vitze studoval od 1538 na univerzitě ve Vitemberku, kde byl žákem Luthera i Melanchtona. Ve 40. letech a na počátku let 50. vystřídal kromě krátkého zastávání profesury na Greifswaldské universitě dvě místa na latinských školách: v Norimberku (sv. Vavřince), v Lübecku (tzv. Catharineum, zde 1549-1557, rektor od 1552). Poté získal profesuru rétoriky a řečtiny (později ještě po Melanchtonovi etiky, elokvence a dialektiky) na univerzitě ve Vitemberku. Z konfesijních důvodů využil nabídky zhořelecké městské rady na vybudování nového gymnázia (pro které vydal i školní řád, viz další poznámka) a opustil 1565 Vitemberk. 1569 pak ze stejných důvodů odešel do Vratislavi, kde se stal rektorem právě otevřeného gymnázia sv. Alžběty a zároveň inspektorem vratislavského školství vůbec. Z tohoto titulu vydal 1570 i známý školský řád (*Der Stadt Breslaw Schul Ordnung*, blíže o něm viz dále pozn. 1147). Právě jeho zásluhou došlo k mimořádnému rozvoji zdejšího latinského školství. Vincentius, autor řady latinských děl, zemřel ve Vratislavi 1581 (již 1578 však školskou službu opustil). O něm viz blíže i s odkazy na další literaturu alespoň: Robert TAGMANN, *Petrus Vincentius, der erste Schuleninspektor in Breslau*, Breslau 1857; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 155; Adolf SCHIMMELPFENNIG, *Vincentius, Petrus*, in: ADB Bd. 39, s. 735n.; Gustav BAUCH, *Petrus Vincentius, der Schöpfer des Görlitzer Gymnasiums und erste Breslauer Schuleninspektor*, in: *Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte* 19, 1909, s. 269-330; Hartmut FREYTAG, *Vincentius (Vietz), Petrus (Peter)*, in: *Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck*, hrsg. im Auftrag der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte und des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde, Bd. 11, Neumünster 2000, s. 362-366; TÝŽ, *Petrus Vincentius (1519-1581)*, in: *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 8, Neustadt an der Aisch 2004, s. 60-68.

⁹⁶⁹ Petrus VINCENTIUS, *Disciplina et doctrina gymnasii Gorlicensis*, Gorlicii. Excudebat Ambrosius Fritsch 1566 (Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Ay 25404). O tomto školním řádu nejnověji stručně pojednal J. BÄHLCKE, *Das Görlitzer "Gymnasium Augustum"*, s. 298nn. Další řady srov. *Gymnasii Gorlicensis. Disciplina et doctrina edita a Caspore Dornavio Philos. et Medico, Rectore. Praemissae sunt duae orationes inaugurales*, Gorlicii Iohannes Rhamba excudebat, s. d. [1609 jasně z předmluvy], ÖNB Wien, sign. 34.0.68 (tento školní řád vydal v 19. století Reinhold VORNBAUM /ed./, *Die evangelischen Schulordnungen des siebenzehnten Jahrhunderts*, Gütersloh 1863, s. 81-103; tento Dornaviem vydaný řád zkoumal R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 195-204); *Actus inauguralis, Introductis Gymnasium Gorlicense ... XV. Cal. Febr. Anno N.C. M.DC.XVI. Jubilae primo, Quinquagesimo, Novo Rectore et duobus mag. collegis ...*, Gorlicii Excusu typis Iohannis Rhambae. ÖNB Wien, sign. 34.0.48 (školní řád nazvaný *Curriculum studiorum in Schola Gorlicensi* z roku 1616 je zde obsažen na složkách K4b-M4a).

cházelá bezprostředně z Melanchtonovy pedagogiky⁹⁷⁰ reformačního humanismu. Vysledovat je v nich ovšem možné též vliv dalších význačných pedagogů 16. století: například štrasburského Johanna Sturma,⁹⁷¹ o němž budeme hovořit zejména v souvislosti s gymnáziem a akademií ve Štrasburku (viz kap. V. 3.), či Valentina Trotzendorfa (1490-1556),⁹⁷² jemuž se dostane pozornosti v případě goldberského gymnázia.⁹⁷³

Zhořelecké gymnázium využívalo nejprve systém pěti, později šesti tříd (nejnižší quinta či sexta, nejvyšší prima) a jeho učební plán byl – podobně jako všech dobových latinských škol – orientován na komplexní výuku latiny (v psaném i mluveném projevu), jejíž zvládnutí bylo při integraci dalších výukových předmětů (trivium, některé předměty kvadrivia, dále historie, právo, řečtina) předpokladem univerzitního studia. Oficiálním komunikačním jazykem školy byla pouze latina, mateřtina (v úvahu přitom přicházela vedle jiných jazyků především němčina) měla při výuce jen podpůrnou roli.⁹⁷⁴

Mezi rektory zhořelecké latinské školy v době po Vincentiovi nalezneme i některé významnější literárně činné reprezentanty pozdního humanismu. Uvedme si z nich alespoň dva, totiž zdejšího rodáka Martina Mylia (1542-1611)⁹⁷⁵ a dále již vícekrát zmiňovaného Caspara Dornavia (1577-

---

⁹⁷⁰ Srov. alespoň zásadní práci: Hermann-Adolf STEMPEL, *Melanchtons pädagogisches Wirken*, Bielefeld 1979.

⁹⁷¹ Ke Sturmovi srov. pozn. 127.

⁹⁷² Literaturu o Trotzendorfovi shrnuje pozn. 1057.

⁹⁷³ Starší literatura (respektive prameny) dokonce uvádí přímou spolupráci štrasburského Johanna Sturma (vedle lipského Joachima Cameraria) při organizaci nového gymnázia. Srov. alespoň Ch. KNAUTHÉ, *Das Gymnasium Augustum*, s. 31n.; R. VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des siebenzehnten Jahrhunderts*, s. 81; R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 189.

⁹⁷⁴ Podrobnou analýzu jednotlivých zhořeleckých školních řádů zde nemůžeme podat, takový rozbor by vydal na samostatnou rozsáhlejší studii (pro školský řád z roku 1609 takovou analýzu navíc již uskutečnil Robert Seidel – viz pozn. 969.). Vlivy jednotlivých představitelů německého luteránství (případně jeho směrů) na rozvoj školství ve vedlejších zemích Koruny české (včetně Zhořelce) bude pak autor předkládané disertace sledovat v příspěvku, který byl přednesen v dubnu 2008 v Praze na konferenci *Korunní země IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století* a vyjde pak ve sborníku z tohoto odborného setkání.

⁹⁷⁵ Byl synem Johanna Mylia, zhořeleckého soukeníka, a Anny Schupin. Snad studoval v rodišti na latinské škole, předchůdkyni pozdějšího gymnázia. Jasně zprávy o jeho studiích však nemáme. I když již od 1568 vyučoval na zhořeleckém gymnáziu, dále se vzdělával. 1574 se stal magistrem ve Vitemberku. Rektorem ve Zhořelci byl pak v letech 1594-1608 po Laurentiovi Ludovicovi, 1601 byl korunován vavřínovým věncem jako poeta laureatus. Po svém penzionování, které si sám ve svých 66 letech vyžádal u městské rady (nejen kvůli stáří, ale zřejmě též kvůli obviněním z kryptokalvinismu), žil již jen nedlouho.

1631), o němž bude pojednáno i dále jako o význačném představiteli gymnázia v Bytomi nad Odrou.⁹⁷⁶ Zvláště druhý z nich se dlouhodobě intenzivně pěstovanými styky s českou a moravskou šlechtou zasloužil o vysokou frekvenci gymnázia ze strany nobility českých zemí.

Při sledování návštěvnosti zhořeleckého gymnázia ze strany šlechty z Čech a Moravy nemůžeme již bohužel vyjít z původních údajů školní matriky, ta je totiž dnes nezvěstná.⁹⁷⁷ Naštěstí byla její data o zde studujících Čechách excerpována Karlem Hrdinou před více než 75 lety, i když ne způsobem úplně ideálním pro jiné badatele (jde vlastně o kombinaci seznamu a běžné studie).⁹⁷⁸ Nebylo to však jeho vinou, byl totiž omezen současným tlakem jiného tehdejšího historika, Gustava Siega (jenž mimo jiné zpracoval mimořádně cenný štambuch Hannibala z Valdštejna),⁹⁷⁹ který si „klasickou“⁹⁸⁰ excerpici údajů o českých studentech ze zhořelecké matriky vyhradil pro sebe, nakonec ji však – alespoň pokud je mi známo – nikdy neprovedl (či alespoň nepublikoval).⁹⁸¹ Závažnější problém představuje při rekonstrukci šlechtického zájmu o zhořeleckou školu skutečnost, že sama matrika obsahovala zápisy až od roku 1580 (evidence navíc nebyla dokonalá),⁹⁸²

Mylius napsal řadu latinských příspěvků (vynikl nejen v poezii, ale i jako filozof i historik), některé mu byly též dedikovány (projevují se v tom i jeho styky s českým prostředím, a to i se šlechtou: Smiřickými, Valdštejny a Rederny). Vedl korespondenci s řadou humanistů. Jeho biogram (i informace o jeho díle) přináší J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XXII, Sp. 1708-1710; Ch. KNAUTHE, *Das Gymnasium Augustum*, s. 73n. (o škole za jeho rektorátu zde 74nn.); *RHB III*, s. 401n. (zde i další literatura).

⁹⁷⁶ Biogram Caspara Dornavia je obsažen v příloze disertace, kde je též uvedena literatura o něm.

⁹⁷⁷ Čerpali z ní ještě E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 1-48; G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch* a Karel HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*. Marně po ní v 90. letech 20. století pátral Robert Seidel, který vyslovil domněnku, že se zřejmě ztratila za druhé světové války – TÝŽ, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 35, pozn. 25.

⁹⁷⁸ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*.

⁹⁷⁹ G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*. K jeho materiálovým příspěvkům k dějinám zhořeleckého gymnázia srov. pozn. 982.

⁹⁸⁰ Tj. podobnou Menčíkově, Šimákově a Hrdinově, tak jak byla realizována při jejich výzkumu imatrikulací Čechů a Moravanů na různých evropských univerzitách: F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku*; J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*; K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*.

⁹⁸¹ Ovšem jiné jeho příspěvky jsou velmi cenné. Část z nich citujeme na různých místech této disertační práce. Viz též seznam literatury v příloze disertace.

⁹⁸² Srov. důležitý materiálový příspěvek Gustava Siega, který vyhodnotil zápisy nejstarší zhořelecké matriky (1580-1648) z různých úhlů pohledu (cenné jsou i ke studii přiložené tabulky): TÝŽ, *Die älteste Matrikel des Gymnasium Augustum zu Görlitz*, NLM 106, 1930, s. 66-79 (zde na s. 68 o mezerovitosti matričních údajů v některých letech; někdy chybí celé

pro prvních patnáct let existence gymnázia máme tudíž pouze velmi fragmentární údaje. Karel Hrdina bez odkazu na zdroj uvádí, že zde před rokem 1580 studovalo pět šlechticů, jejich jmenný výčet nepodává, pouze hovoří o třech Smiřických,⁹⁸³ jednom Berkovi z Dubé a jednom Budovcovi.⁹⁸⁴

Pro období let 1580-1619 však mimo jiné na základě analýzy Hrdinových dat (lze však využít i další prameny, viz poznámkový aparát) můžeme říci, že zhořelecké gymnázium dosáhlo obecně největší obliby ke konci 80. let 16. století, kdy zde i při nevelkém počtu učitelů studovalo více než 600 žáků.⁹⁸⁵ Jeho pověst „přivábila“ postupně vedle neurozených i urozené potomky rodin z obou Lužic a ze Slezska, ale také z Braniborska, Polska a v neposlední řadě též z Čech a Moravy.

Ve čtyřicetiletém období, pro které máme dochovány ve zprostředkované podobě matriční údaje (tedy pro léta 1580-1619) studovalo na zhořeleckém gymnáziu přibližně⁹⁸⁶ osmdesát příslušníků zejména české (mnohem méně pak moravské) nobility.⁹⁸⁷ Největší obliby u nich přitom dosáhla škola v letech 1600 až 1604, kdy se do její matriky zapsaly skoro tři desítky chlapců z panského i rytířského stavu.⁹⁸⁸ Je zajímavé, že právě toto období (rektorát zmiňovaného Martina Mylia) bylo později ve srovnání s předcházející dobou hodnoceno jako spíše úpadkové.⁹⁸⁹ Zvyšující se či klesající atrak-

---

třídy). Na nedokonalost zhořeleckých matričních zápisů upozornil nedávno též J. BAHLCKE, *Das Görlitzer "Gymnasium Augustum"*, s. 306.

⁹⁸³ I když Smiřických najdeme na latinské škole ve Zhořelci šest (kromě třech uvedených ještě Jaroslava, Albrechta Václava a Albrechta Jana: K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89n.), přece jen je poněkud příliš nadnesené hovořit o zdejším gymnáziu jako o „rodinné“ škole Smiřických, když příslušníci tohoto rodu tvořili necelých 8% ze všech šlechtických žáků z Čech a Moravy, natož z celku několika tisíc studentů vůbec: srov. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 304.

⁹⁸⁴ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89. Stejně informace přináší i G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 6, pozn. 21, který narozdíl od Hrdiny odkazuje na svůj zdroj. Na základě jeho údajů se nám však konkrétní jména těchto šlechtických chlapců nepodařilo dohledat.

⁹⁸⁵ Zatímco Karel Hrdina uvádí 645 žáků k roku 1590: TÝŽ, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 85, jiný počet přináší G. SIEG, *Die älteste Matrikel*, s. 72 (k roku 1589 643 žáků; k 1590 pak 614). Ze Siegových údajů vychází i stejná čísla, jež zmiňuje J. BAHLCKE, *Das Görlitzer "Gymnasium Augustum"*, s. 306.

⁹⁸⁶ Opět zde bohužel platí to, co jsme uvedli již jinde: v některých případech je obtížné odlišit erbovníky od členů nižšího šlechtického stavu Království českého a Markrabství moravského. Proto udáváme přibližný počet.

⁹⁸⁷ Nejzevrubněji se českými šlechtici na zhořeleckém gymnáziu zabýval E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*.

⁹⁸⁸ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89n.

⁹⁸⁹ Ch. KNAUTHE, *Das Gymnasium Augustum*, s. 38, 55-72. Viz též R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 186.

tivita zhořeleckého gymnázia pro studenty z různých zemí souvisela v jednotlivých obdobích pochopitelně i s podobně kolísající přitažlivostí dalších škol v Lužicích, Slezsku i jinde.⁹⁹⁰ Ta je však vzhledem k pouze výjimečnému dochování školních matrik jen omezeně studovatelná.

Zhořelecké gymnázium bylo však pro šlechtu z českých zemí atraktivní po celá čtyři desetiletí od roku 1580. Příčinou této skutečnosti mohla být filipistická náboženská orientace většiny profesorů,⁹⁹¹ jež mohla být alespoň části šlechtických studentů bližší než „čisté“ luterství, systematicky pěstované dlouhodobé kontakty s českým prostředím, kvalitní výuka v Melanctonově duchu, poloha ve vedlejších zemích Koruny české (tedy ne v zahraničí) a v neposlední řadě i relativní blízkost Prahy od Zhořelce (cca 150 km), narozdíl od některých dalších gymnázií navštěvovaných v předbělohorské době českou a moravskou šlechtou, například v Altdorfu (necelých 300 km) či ve Štrasburku (asi 600 km; o obou těchto školách bude pojednáno v kapitolách V. 2 a V. 3.). V úvahu však mohou přicházet i jiné faktory. Rozhodnutí poslat potomka na určitou školu bývalo totiž ovlivněno nejen dobovými trendy, ale pochopitelně též individuálními důvody, jež jsou nezřídka obtížně (pokud vůbec) zjištělné.

Pro bližší představu o významu zhořeleckého gymnázia pro výchovu a vzdělání šlechty z českých zemí si uvedme alespoň několik příkladů. Jako čtrnáctiletý přišel v listopadu roku 1590,⁹⁹² patrně na doporučení Laurentia Cirklera (1534-1598),⁹⁹³ na zdejší školu se svým bratrem Jindřichem (1574-1600) Hannibal z Valdštejna (1576-1622), již zmíněný syn Jiřího z Valdštejna na Hostinném (†1584).⁹⁹⁴ Jejich vychovatelem byl Elias Cüchler,⁹⁹⁵ pozdější učitel a nakonec v letech 1615-1632 rektor zhořeleckého gymnázia,⁹⁹⁶ který systematicky pěstoval styky s českou šlechtou.⁹⁹⁷ Mladí Valdštejnové měli ve Zhořelci také famula (osobního služebníka), jímž byl

---

⁹⁹⁰ J. BAHLCKE, *Das Görlitzer "Gymnasium Augustum"*, s. 309.

⁹⁹¹ K tomu srov. alespoň tamtéž, s. 301nn. (zde i odkazy na další literaturu k filipismu).

⁹⁹² K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89.

⁹⁹³ Podrobnější informace o něm přináší jeho medailon v příloze disertace.

⁹⁹⁴ K Jiřímu z Valdštejna srov. August SEDLÁČEK, *z Valdštejna*, in: OSN XXVI, s. 338; E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 1; G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 5-37; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 98; *RHB V*, s. 435.

⁹⁹⁵ *RHB I*, s. 514.

⁹⁹⁶ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 27; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 88.

⁹⁹⁷ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 88.

Antonín Heussler z Hostinného.⁹⁹⁸ Bratři, kteří společně se svým doprovodem pravděpodobně bydleli v domě zdejšího měšťana Johanna Heroldta v blízkosti zhořelecké radnice (tehdy Brüdergasse),⁹⁹⁹ zde setrvali až do dubna 1592.¹⁰⁰⁰ O rozsáhlých společenských kontaktech mladého Hannibala ve Zhořelci svědčí dobře zejména jeho štambuch, do něhož se mu tam zapsalo celkem 70 osob, a to jak z řad představených školy i jejích učitelů a také Valdštejnových spolužáků, tak též dalších lidí.¹⁰⁰¹ Po odchodu ze Zhořelce pokračovali Jindřich i Hannibal ve vzdělávání na gymnasiu illustre v Srbišti (Zerbst), v Míšni i jinde. Zejména studia Hannibala jsou dobře rekonstruovatelná jak díky jeho imatrikulacím na některých školách v těchto městech, tak především díky jeho štambuchu (viz kap. V. 4. a V. 8.).

Zhořeleckými studenty byli od 25. října 1595 i potomci původem starého saského rodu usedlého v 16. a 17. století v severozápadních Čechách, Jan Abraham (†1617) a Volf ml. (†1642) ze Salhausenu. O jejich vzdělání se tehdy staral jejich strýc a poručník Antonín ze Salhausenu (†1620).¹⁰⁰² Do kdy přesně ve Zhořelci setrvali, není jasné. Volfa najdeme 1598 ještě na škole u sv. Afry (viz kap. V. 8), oba pak 1599 na univerzitě v Lipsku. Vynikající vzdělání nabyli z bratrů především Jan Abraham, jehož nalezneme roku 1604 i mezi studenty univerzity v Orleáns. Během školských studií i zahraničních cest si vedle němčiny a češtiny osvojil jak biblickou hebrejštinu, klasickou řečtinu a latinu, tak i němčinu, francouzštinu, italštinu a španělštinu.¹⁰⁰³

---

⁹⁹⁸ Tamtéž, s. 89; G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 6 (o Heusslerovi zde na s. 21). Antonín Heussler, o němž kromě údajů z Hannibalova štambuchu nemáme mnoho informací, se s nimi zároveň vzdělával. Všichni tři, tj. oba šlechtici i Heussler vstoupili v listopadu 1590 do 1. dekurie sekundy zhořeleckého gymnázia, kde bylo tehdy celkem 17 žáků, mezi nimi i zahraniční šlechtici. 1. června 1591 byli již v 9. dekuri primy, později byl ale každý z nich zřejmě jinak pokročilý, proto 1. ledna 1592 již v různých dekuriích (tamtéž, s. 6). K systému dekurií na gymnáziu viz alespoň K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 97.

⁹⁹⁹ Sieg udává Brüdergasse 6 (G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 7). Snad jde o dnešní Brüderstrasse 6 (Görlitz, Altstadt), kde se nyní nachází knihkupectví.

¹⁰⁰⁰ RHB V, s. 435.

¹⁰⁰¹ G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 7-12 (bohužel nejde o úplnou edici zápisů, jež jsou zde zpřístupněny pouze výběrově, navíc uprostřed jiného textu, který vlastně jen doplňují).

¹⁰⁰² Je možné, že vychovatelem těchto chlapců byl před rokem 1595 Pavel Artopaeus z Jindřichova Hradce. K němu srov. jeho biogram v příloze disertace.

¹⁰⁰³ August SEDLÁČEK, *Sahlhaus*, in: OSN XXII, s. 496; J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách v XV.-XVIII. st.*, s. 528; Marie L. ČER-

Ve stejnou dobu studovali ve Zhořelci i další šlechtici z Čech. 30. října 1596¹⁰⁰⁴ se do gymnaziální matriky zapsali Radslav ml. (1582-1660) a Oldřich (1583-1620), synové karlíštejnského purkrabí Jana Vchynského (†1590).¹⁰⁰⁵ Jejich soukromým učitelem byl Vavřinec Cancellarius Krumlovský.¹⁰⁰⁶ Pod jeho vedením a též pod dohledem Eliase Cüchlera (1568-1632),¹⁰⁰⁷ profesora tohoto gymnázia a nástupce Caspara Dornavia v úřadu rektora, zde studovali do roku 1599, kdy opustili Zhořelec patrně kvůli propuknutí epidemie moru. Oba byli tehdy žáky nejvyšší zhořelecké třídy, tedy primy.¹⁰⁰⁸

Protože zejména první z uvedených Vchynských představuje jednoho ze skutečně mimořádně vzdělaných českých šlechticů, pozastavíme se u jeho vzdělávání podrobněji. Po zhořelecké etapě výchovy a vzdělávání (kde se vzdělával před studiem ve Zhořelci bohužel nevíme) odešel dospívající Radslav ml. i se svým bratrem Oldřichem do Altdorfu, kde se do matriky zdejší akademie (o níž bude pojednáno v kapitole V. 2.) zapsali 7. května 1600. Od počátku července 1600 do konce června následujícího roku zde Radslav ml. vykonával čestnou funkci rektora akademie. I když úplně přesně rekonstruovat průběh studií tohoto šlechtice nelze, víme že roku 1604 studoval dále ve Štrasburku. Po stavovském povstání, jehož se aktivně zúčastnil, uprchl ze země a byl v nepřítomnosti odsouzen k trestu smrti. Zdržoval se pak především v Nizozemí. Zde dále studoval a věnoval se literární činnosti. Opakovaně se 1621, 1633 a 1660 zapsal na univerzitě v Leydenu,

---

NÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 552; L. BOBKOVÁ, *Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu*, s. 251-273, zde hlavně s. 270.

¹⁰⁰⁴ Koch uvádí narozdíl od Hrdiny (TÝŽ, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89) datum 30. října 1597: E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 46. Zde je též uvedeno, že první z chlapců byl tehdy v 7. dekurii primy, zatímco Oldřich ve třetí dekurii sekundy.

¹⁰⁰⁵ B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 386; August SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN XIV, s. 241. Viz též rodokmeny Vchynských v Archivu Národního muzea, Genealogická sbírka H, Vchynští ze Vchynic, sign. H 71; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89. Nejnověji pak srov. k oběma těmto šlechticům také A. VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, zvláště s. 44-52, 53-60 a passim.

¹⁰⁰⁶ Viz jeho biogram v příloze disertace.

¹⁰⁰⁷ Bližší biografické údaje o Cüchlerovi, mj. také jednom z preceptorů české šlechty, přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹⁰⁰⁸ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 46 (Radslav opouštěl školu jako žák 1. dekurie primy /tedy té nejvyšší/, zatímco Oldřich osmé dekurie těžce třídy); K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89; Otakar ODLOŽILÍK, *Vchynští ze Vchynic a Tetova v Nizozemí v XVI. a XVII. století. Příspěvky k dějinám rodu*, in: Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám, Praha 1931, s. 296; *RHB V*, s. 483.

1622 pak ve Franekeru a 1650 na nově vzniklé (1648) univerzitě v Harde-
wijku. V době nejmladší univerzitní inskripce mu bylo již 78 let, ještě téhož
roku (1660) pak zemřel.¹⁰⁰⁹

Na všech těchto místech získal Radslav ml. Vchynský, sám autor
několika latinských příspěvků, mimořádné vzdělání, jež bylo vysoce ceněno
jeho domácími i zahraničními současníky. Narozdíl od některých jiných
šlechticů, kteří po ukončení studií získané dovednosti zapomínali, ovládal
Radslav ml. latinský sloh na vysoké úrovni ještě řadu let po ukončení vzdě-
lávacího procesu, jak dokládají některé dochované prameny.¹⁰¹⁰ Právě jeho
mimořádné jazykové vzdělání ocenil v roce 1620 pozdější curyšský starosta
Johann Heinrich Waser (1600-1669), když o něm v této době mimo jiné na-
psal, že je: „*le plu lettré Seigneur de toute la Boheme, et tresexpert de langues
Latine, Greque, Italienne, Française, Espagnole, Allemande et maternelle*“.¹⁰¹¹
Protože je Waserovo hodnocení Radslavových schopností obsaženo v soukro-
mém dopise určeném otci, nemusela jej zřejmě ovlivnit snaha o vstup do slu-
žeb tohoto šlechtice, o který právě tehdy usiloval.¹⁰¹²

Vraťme se však ještě zpět do Zhořelce do závěru 16. století. Tehdy zde
vedle uvedených Salhausenů i Vchynských ze Vchynic získávali partikulár-
ní vzdělání i jiní čeští šlechtici, a to z obou šlechtických stavů Království čes-

---

¹⁰⁰⁹ A. SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN XIV, s. 241; K. HRDINA, *Studenti z českých
zemí*, s. 37, 47; František HRUBÝ, *Švýcarský svědek Bílé hory*, ČČH 37, 1931, s. 58, 63n.;
O. ODLOŽILÍK, *Vchynští ze Vchynic a Tetova v Nizozemí v XVI. a XVII. století*, s. 295nn.;
TÝŽ, *Ze zápasů pobělohorské emigrace*, ČMM 56, 1932, s. 14; H. KUNSTMANN, *Die Nürn-
berger Universität Altdorf*, s. 223; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouz-
ského jazyka*, s. 114 (resp. dodatečně vložená strana ke straně 114, samostatně nepagino-
vaná); RHB V, s. 483; Wilken ENGELBRECHT, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na uni-
verzitě ve Franekeru*, Zpravodaj Klubu genealogie a heraldiky v Ostravě 36, 1988, s. 1;
A. VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, passim.

¹⁰¹⁰ Vedle jeho literárních příspěvků (RHB V, s. 483) srov. například jeho dopis z 20.
června 1610 určený jeho někdejšímu učiteli, konrektoru zhořeleckého gymnázia Eliasi
Cüchlerovi. Vchynský tehdy usiloval o získání nějakého vzdělaného bývalého zhořeleckého
studenta do svých služeb (stal se jím dr. medicíny Michael Gehler, blíže o něm v příloze di-
sertace). Dopis vydal E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görplitzer Gymnasium*, s. 47.

¹⁰¹¹ Srov. jeho list otci, Kasparovi Waserovi z 8. srpna 1620 – F. HRUBÝ, *Švýcarský
svědek Bílé hory*, s. 64. Text přepsán z Hrubého edice, pravopis neupraven podle současné
francouzštiny. K J. H. Waserovi vedle Hrubého studie (s edicí části jeho korespondence
z roku 1620) viz též Meyer VON KNONAU, *Waser, Johann Heinrich*, in: ADB 41, s. 214-
220; Rudolf REY, *Bürgermeister Johann Heinrich Waser 1600–1669. Sein Werdegang bis
zum Eintritt in den Staatsdienst*, Winterthur 1962; Norbert Domeisen, *Bürgermeister Jo-
hann Heinrich Waser (1600–1669) als Politiker. Ein Beitrag zur Schweizer Geschichte des
17. Jahrhunderts*, Bern 1975. Protože byl Waser též vychovatelem české šlechty, je jeho
biogram obsažen také v příloze disertace.

¹⁰¹² Blíže k tomu viz F. HRUBÝ, *Švýcarský svědek Bílé hory*, s. 47, 58.

kého: Jindřich Žejdlic¹⁰¹³ ze Šenfeldu (zapsán 25. ledna 1599),¹⁰¹⁴ Petr Vok¹⁰¹⁵ a Jiří¹⁰¹⁶ Březničtí z Náchoda (imatrikulováni 17. června 1599),¹⁰¹⁷ dále Albrecht Razický¹⁰¹⁸ ze Vchynic (inscribován 17. února 1598),¹⁰¹⁹ a Jan Zilvár¹⁰²⁰ ze Silberštejna a Pilníkova (zapsán 10. října 1597).¹⁰²¹

O několik let později (30. června 1603) se do zhořelecké matriky zapsal spolu s Pavlem Ješínem z Bezdězí (blíže o něm viz příloha disertace) i pozdější aktivní účastník stavovského povstání z let 1618-1620 Petr, syn vzdělaného a vlivného sekretáře české dvorské kanceláře nekatolíka Jana Myllnera (Müllner) z Mühlhausu na Kočově a Mimoni (†1618).¹⁰²² Snad s ohledem na předchozí důkladné vzdělání (v 90. letech byl jeho preceptorem Gabriel Lehman, o němž je blíže pojednáno v příloze disertace; již tehdy ovládal Petr dobře latinu¹⁰²³) nepobyl chlapec na gymnáziu dlouho. Již v říjnu 1604 jej nacházíme v Basileji, kam jej možná (podrobněji o tom viz v medai-

---

¹⁰¹³ Jeho otcem byl již zmíněný hejtman německých lén a královský rada Hertvík st. Žejdlic ze Šenfeldu, povýšený roku 1580 do panského stavu – August SEDLÁČEK, *Žejdlic ze Šenfeldu*, in: OSN XXVII, s. 525.

¹⁰¹⁴ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89.

¹⁰¹⁵ Syn tehdy již zemřelého Jana Březnického z Náchoda a Sibyly z Vartemberka – August SEDLÁČEK, *Březnický z Náchoda*, in: OSN IV, s. 660.

¹⁰¹⁶ Syn Jindřicha Březnického z Náchoda – tamtéž, s. 660.

¹⁰¹⁷ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89.

¹⁰¹⁸ Blíže neurčený příslušník Razických ze Vchynic. K této větvi rodu Vchynských ze Vchynic srov. rodokmeny Razických ze Vchynic v Archivu Národního muzea, Genealogická sbírka H, Vchynští ze Vchynic, sign. H 71. Viz též B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 264nn. a August SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN XIV, s. 240. Spolu s Radslavem a Oldřichem Vchynskými zapsán 7. května 1600 v Altdorfu – H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 222n.

¹⁰¹⁹ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89.

¹⁰²⁰ Syn rytíře Adama Zilvára ze Silberštejna a Anny roz. Gryspekové – August SEDLÁČEK, *Zilvár z Pilníkova*, in: OSN XXVII, s. 611. K jeho předchozímu studiu v Srbišti srov. kap. V. 4. této práce.

¹⁰²¹ K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89.

¹⁰²² K oběma Myllnerům z Mühlhausu srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Milnár (vl. Müllner) z Milhauzu*, in: OSN XVII, s. 357; *RHB III*, s. 388n. Jan vedl rozsáhlou korespondenci, z níž byla řada kusů vydána Josefem Müldnerem. Srov. TÝŽ (ed.), *Jan Myllner z Milhauzu. Dopisy a činnost úřední II*, Praha 1934. Viz také TÝŽ, *Pozemková a domovní spekulace doby rudolfínské. Příspěvek k místopisu pražského Hradu, Malé Strany a Nového města Pražského*, ČSPS 54, 1946, s. 81-102.

¹⁰²³ Viz dopisy Jana Paludia Petru Myllnerovi a Petrovy dopisy otci Janovi z roku 1598 – J. MÜLDNER (ed.), *Jan Myllner z Milhauzu. Dopisy a činnost úřední II*, s. 88nn., 104nn.

lonu Závěty v příloze disertace) v roli preceptora doprovodil pravděpodobný autor spisu *Schola aulica*¹⁰²⁴ Jiřík Závěta ze Závětic (1575-?1637).¹⁰²⁵

Uvědomíme-li si rostoucí geografickou mobilitu šlechty z českých zemí podmíněnou vzdělávacími účely ve sledované době, stoupal význam zhořelecké školy v procesu výchovy a vzdělání šlechtice zvláště tehdy, když zde studoval dlouhou dobu. Více než pět let strávil ve Zhořelci na studiích Albrecht Jan, syn Zikmunda Smiřického a Hedviky z Házmburka, narozený 17. prosince 1594.¹⁰²⁶ V jedenácti letech se spolu se svým příbuzným Albrechtem Václavem Smiřickým (1591-1614)¹⁰²⁷ a dále s Michalem Slavatou z Chlumu a Košumberka¹⁰²⁸ zapsal do zhořelecké matriky jako sekundán.¹⁰²⁹ Jejich domácím učitelem byl Nicolaus Theofil z Greifswaldu,¹⁰³⁰ který s oběma staršími chlapci odešel v roce 1607 do Heidelbergu.¹⁰³¹ Jako preceptora Albrechta Jana jej nahradil Nikodém ml. z Paumberka,¹⁰³² jenž spolu s chlapcovým otcem přijel do Zhořelce na počátku září 1607. Později

---

¹⁰²⁴ [J. ZÁVĚTA ZE ZÁVĚTIC], *Schola Aulica*. Autorství spisu je tradičně přisuzováno Jiříku Závětovi, který byl přinejmenším jeho vydavatelem. Autor sám zde vystupuje anonymně.

¹⁰²⁵ H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 42; *RHB III*, s. 388n.; *RHB V*, s. 566; Magda DOSTÁLOVÁ, *Jan Myllner z Milhauzu, úředník rudolfínské doby*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997, Brno 1998, s. 105-141; Petra VEČEŘOVÁ, *Jiří Závěta ze Závětic (1575-1637?)*, DP 22, 2004, Praha 2004, s. 131n. Podrobnější informace o Závětovi přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹⁰²⁶ K průběhu jeho vzdělání srov. Václav Klement ŽEBRÁČKÝ, *Smirzicias sive Genealogica Series ... Familiae LIBER. BAR. SMIRZICIORUM DE SMIRZICZ ...*, Praha 1619, fol. 25r-27v (NK ČR Praha, sign. 50 F 90, přív. 5). Viz též E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8, 11nn.; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 87; O. ODLOŽILÍK, *Poslední Smiřičtí*, s. 76nn.; TÝŽ, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 293; *RHB V*, s. 131.

¹⁰²⁷ K tomuto synovi Václava Smiřického, jeho dalších studiích i kavalírské cestě srov. přehledně *RHB V*, s. 132. Dále viz též E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8nn.; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 87; O. ODLOŽILÍK, *Poslední Smiřičtí*, s. 75n.

¹⁰²⁸ Nejde snad o syna Adama Slavaty, jak uvádí Hrdina (*Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 90), ale spíše o syna Albrechta Slavaty a Anny Smiřické (E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8; J. HONC, *Albrecht z Valdštejna a jeho 14 bratranců a sestřenic z rodu Smiřických*, s. 79), který byl společníkem Albrechta Václava Smiřického na jeho studiích, při jeho kavalírské cestě i později – E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8n.; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 87, 90; O. ODLOŽILÍK, *Poslední Smiřičtí*, s. 75n.

¹⁰²⁹ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8nn.; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 87nn.; O. ODLOŽILÍK, *Poslední Smiřičtí*, s. 75n.; *RHB V*, s. 132.

¹⁰³⁰ O něm podrobněji viz jeho medailon v příloze disertace.

¹⁰³¹ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8.

¹⁰³² *RHB IV*, s. 114. K němu blíže srov. jeho medailon v příloze disertace.

byl vystřídán Friedrichem Seidlem ze Zhořelce.¹⁰³³ Ani smrt obou rodičů (roku 1608 zemřel otec a o dva roky později i matka) nepřerušila pilné studium Albrechta Jana, který prokázal na zhořelecké škole mimořádné nadání. Nejenže poměrně rychle postupoval v jednotlivých třídách, ale své latinské řečnické schopnosti v letech 1609-1611 několikrát prokázal na veřejnosti. Vzhledem ke stupni svých znalostí, ale i s ohledem na smrt staršího bratra Jaroslava, opustil Zhořelec v únoru 1611.¹⁰³⁴

Jak jsme se snažili alespoň ve stručnosti ukázat, hrálo zhořelecké gymnázium významnou úlohu ve výchově a vzdělávání české (méně již moravské) šlechty. Taková role je v důsledku výrazně menšího množství dochovaných pramenů mnohem méně poznatelná v případě druhého ze třech hornolužických gymnázií, pro něž známe urozené studenty z Čech a Moravy. Představovalo ji českým zemským hranicím blíže ležící gymnázium v Žitavě, založené roku 1586, tedy o více než deset let později než ve Zhořelci. Latinská škola zde však existovala již dávno před zřízením gymnázia (podrobnější zprávy o ní a jejích učitelích jsou již od 14. století).¹⁰³⁵

Při sledování studia šlechticů z Čech a Moravy bohužel nelze využít údajů gymnazijní matriky, neboť ta také (podobně jako zhořelecká) není zachována, zanikla při požáru v roce 1757.¹⁰³⁶ V tomto případě však narozdíl od Zhořelce nebyly její údaje o studentech z českých zemí ani dříve zpracovány. Na základě různých pramenů sestavil sice obsáhlý, ovšem značně neúplný seznam někdejších žáků sledované školy v roce 1886 (tedy u příle-

---

¹⁰³³ Podrobnější informace o tomto preceptorovi přináší jeho biogram v příloze disertace.

¹⁰³⁴ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8, 10nn.

¹⁰³⁵ K dějinám žitavské latinské školy jako předchůdkyně gymnázia i gymnáziu samotnému srov. alespoň Heinrich Julius KÄMMEL, *Beiträge zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau*, NLM 49, 2. Hälfte, 1872, s. 258-299; Oskar FRIEDRICH, *Album des Gymnasiums zu Zittau. Zur Erinnerung an die dreihundertjährige Jubelfeier der Begründung des Gymnasiums*, Zittau 1886, passim; H. HEYDEN, *Beiträge zur Geschichte des höheren Schulwesens in der Oberlausitz*, s. 12n. a passim; Theodor GÄRTNER, *Urkundenbücher der sächsischen Gymnasien I. Quellenbuch zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau. I. Heft. Bis zum Tode des Rektors Christian Weise (1708)*, Leipzig 1905 (i když zde některé prameny vydány jsou, například cenný školní řád gymnázia – k tomu viz pozn. 1042 – jde spíše o pojednání než edici, na s. 1-20 je oddíl o dějinách žitavské latinské školy do vzniku gymnázia, celý zbytek knihy pak popisuje v různě tematicky zaměřených kapitolách rozvoj gymnázia v letech 1586-1708). Srov. i některé drobnější jubilejní tisky: Hans TSCHAMMER (ed.), *Festschrift Dreihundertfünzig Jahre Gymnasium zu Zittau*, [Zittau 1936]; Wolfgang HERBST (ed.), *400 Jahre Gymnasium Zittau. 1586-1986*, Bad Hersfeld 1986.

¹⁰³⁶ Th. GÄRTNER, *Urkundenbücher der sächsischen Gymnasien I. Quellenbuch zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau*, s. 106.

žitosti 300. výročí založení gymnázia) Oskar Friedrich.¹⁰³⁷ Je poněkud zvláštní (na druhou stranu ovšem nemohl již čerpat z matriky), že i přes tvrzení tohoto autora – „*Namentlich wurde damals das Gymnasium von vielen Schülern aus dem zu jener Zeit zum grössten Teile evangelischen Böhmen besucht. Sehr stark war auch der Adel vertreten.*“¹⁰³⁸ – ani jeden ze šlechticů, o jejichž studiu na této škole víme z jiných pramenů (zejména literární povahy)¹⁰³⁹ či ze starší literatury (především práce Ernsta Kocha a Theodora Gärtnera),¹⁰⁴⁰ se zde neobjevuje. Nevyskytuje se zde ani žádný jiný urozenec z Čech a Moravy.

Žákovskou příslušnost k žitavskému gymnáziu máme však doloženu poměrně bezpečně u některých příslušníků rodů Berků z Dubé, Křineckých z Ronova, Šliků, Vartemberků, Bünaů a Salhausenů (bohužel často bez bližší identifikace) pro dobu rektorátu Melchiora Gerlacha (1562-1616)¹⁰⁴¹ z dolnolužického Sorau (Žary). Tento držitel magisterského titulu z Vitemberku (1583) měl již před působením v Žitavě bohaté pedagogické zkušenosti, a to jak ze soukromé, tak také školní výuky. Ve druhé polovině 80. let totiž vyučoval na známém brežském gymnáziu (o němž bude pojednáno dále, již zde mohl mít české žáky), na počátku 90. let pak působil v centru luterské reformace jako vychovatel české šlechty (konkrétně třech Kolovratů, blíže o tom viz jeho medailon v příloze disertace), poté 1592-1602 řídil latinskou školu v Budyšině (zde měl opět české žáky, viz dále) a konečně od roku 1602 až do smrti byl rektorem gymnázia v Žitavě.

Byla to právě osobnost známého pedagoga, jeho dlouholeté a systematicky pěstované styky s českou šlechtou a také kvalitní výuka – o níž nám poskytují dobrý přehled dva dochované a na počátku 20. století v málo známé práci zpřístupněné školní řady z let 1594 a 1602 (zvláště vysokou výpovědní hodnotu má druhý z nich, vydaný v době nastoupení Gerlacha

---

¹⁰³⁷ O. FRIEDRICH, *Album des Gymnasiums zu Zittau*.

¹⁰³⁸ Tamtéž, s. 191.

¹⁰³⁹ *RHB II*, s. 211n.; *RHB III*, s. 108. Část bohemikálních děl Gerlachových dnes již bohužel neexistuje. Srov. též *Knihopis* č. 15519 (<http://db.knihopis.org/l.dll?ccl~15851>).

¹⁰⁴⁰ Viz E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, passim. Th. GÄRTNER, *Urkundenbücher der sächsischen Gymnasien I. Quellenbuch zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau*, například s. 129, kde uvádí, že mezi žáky žitavského gymnázia, kteří se zúčastnili tzv. Gregoriusfest byli 3 barones „Benkij“, o nichž se domnívá, že jde o zkomolené označení tří chlapců z rodu Berků z Dubé. Ke konkrétním šlechticům viz další poznámky.

¹⁰⁴¹ Bližší informace o Gerlachovi přináší jeho medailon v příloze disertace.

do úřadu rektora)¹⁰⁴² –, které přivedly některé její potomky na žitavské gymnázium. Jmenovitě lze však bohužel vzhledem k neexistenci evidenčních pramenů¹⁰⁴³ uvést v podstatě pouze tři osoby, které zde získávaly partikulární vzdělání. Zřejmě v prvním desetiletí 17. století zde studoval Albín, syn Viléma Šlika na Drahovicích (†1604), který předtím i potom navštěvoval zhořelecké gymnázium.¹⁰⁴⁴ Z uvedeného rodu Křineckých z Ronova byl po přesně neurčenou dobu žákem žitavského gymnázia literárně činný Jan Albrecht III.¹⁰⁴⁵ Pro dobu jeho pobytu v Žitavě uvádí *Rukověť humanistického básnictví* bohužel bez jasné citace jednu jeho žitavskou disputaci na téma *De dignissima, utilissima, suavissima artis et Martis coniunctione*.¹⁰⁴⁶ V roce 1615 doprovodil rektor Gerlach tohoto šlechtice do Prahy, kde se stal chlapec studentským rektorem pražské utrakvistické univerzity.¹⁰⁴⁷ Třetím jmenovitě známým žitavským žákem Gerlachovým byl někdy před rokem 1606 Bohuchval ml. Berka z Dubé, který studoval později v Herbornu, Heidelbergu, Ženevě i jinde (viz další kapitola).¹⁰⁴⁸

---

¹⁰⁴² *Leges gymnasii Zittaviensis. Anno Christi MDCII promulgatae*, in: Th. Gärtner, *Urkundenbücher der sächsischen Gymnasien I. Quellenbuch zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau*, s. 25-34, na s. 34-49 pak vydány další Gerlachovy studijní předpisy dotýkající se katechetické výuky, ale též „*institutionis linguarum et artium bonarum*“. V této práci je zároveň vydána i starší (1594) stručná a spíše na obecné rovině zůstávající instrukce (sama sebe však označuje za *Schulordnung*) žitavské městské rady k provozu gymnázia (tamtéž, s. 22-25). Vzhledem k malému množství jmenovitě známých šlechtických studentů tohoto gymnázia nebudeme v textu ani v poznámkách tyto dva školní řady (ani ten z roku 1592, ani ten do jisté míry specifický řád Gerlachův z roku 1602, který má poněkud neobvyklou strukturu: studijní předpisy řazeny spíše tematicky, ne podle jednotlivých tříd) analyzovat. Druhý z řádů však poskytuje dobrý přehled o vysoké úrovni žitavského gymnázia (snad šestitřídního) v Gerlachově době.

¹⁰⁴³ Určitou výjimku představují některé prameny k různým nadacím vázaným na žitavskou školu, pro něž část z evidenčních pramenů (zachycujících řadu jmen žitavských žáků) excerpoval Th. Gärtner. Srov. tamtéž, s. 16nn. (na s. 113 je pak uveden soupis raně novověkých nadací pro žáky žitavské školy). Česká šlechta se zde ale v roli studujících nevyskytuje.

¹⁰⁴⁴ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 43n.

¹⁰⁴⁵ August SEDLÁČEK, *Křinecký z Ronova*, in: OSN XV, s. 174; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 205; RHB III, s. 108.

¹⁰⁴⁶ RHB III, s. 108.

¹⁰⁴⁷ Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 137; E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 1; RHB III, s. 108.

¹⁰⁴⁸ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8. Roku 1606 studoval v Herbornu, 1607 byl se svým preceptorem Johannem Helvetiem z Nassau v Heidelbergu, 1608 v Ženevě – J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech*, s. 296, 120; O. ODLOŽILÍK, *Poslední Smiřičtí*, s. 75; TÝŽ, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 14; L. REJCHRT, *Bratrští studenti na reformovaných akademích před Bílou horou*, s. 60, 79.

Ještě méně dokladů máme pro studium českých šlechticů na gymnáziu v hornolužickém Budyšíně. Latinská škola zde opět vznikla již v před-reformační době, poté co ji v první polovině 16. století převzala do správy městská rada, usilovala o zlepšení její úrovně. Za zlomový v tomto procesu bývá považován rok 1556, od kdy se již hovoří o vyšší latinské škole (či gymnáziu, mělo čtyři až pět tříd).¹⁰⁴⁹ Opět se jedná o dobu, kdy v čele školy stál Melchior Gerlach (1592-1602), což je opět jedním z dokladů toho, jak nadregionální návštěvnost dobových škol do značné míry závisela na osobách známých rektorů (případně učitelů).¹⁰⁵⁰

Jedinými urozenými žáky budyšínské latinské školy z českých zemí, které známe jmenovitě, byli minimálně v roce 1599 tři synové šlechtického „lichváře“ Bohuslava z Malovic na Dřítňi a Hluboké († po 1608) Jan, Jetřich (†1651, v tisku uveden jako Demetrius) a Petr,¹⁰⁵¹ které k tomuto období máme dosvědčeny jedním z dochovaných děl tehdejšího rektora školy (uvedeného Gerlacha), které bylo vydáno u příležitosti úspěšné obrany velkovaradínské pevnosti před Turky (1598, velitelem pevnosti byl tehdy již v této kapitole jmenovaný Melchior z Redernu).¹⁰⁵² Žádné bližší informace o studiu chlapců v Budyšíně však nemáme, stejně tak nemůžeme říci, kde (pokud vůbec) studovali předtím či potom (v excerpovaných pramenech již o jejich vzdělávání žádná další zmínka není).

---

¹⁰⁴⁹ K budyšínskému gymnáziu i staršímu latinskému školství v tomto městě srov. alespoň H. HEYDEN, *Beiträge zur Geschichte des höheren Schulwesens in der Oberlausitz*, s. 2-7 a passim (pojednává zde o budyšínském latinském školství již od 13. století, jsou zde i odkazy na některé starší práce, jež se však minimálně vztahují k samotnému budyšínskému školství); Richard NEEDON, *Beiträge zur Geschichte des Bautzener Gymnasiums*, NLM 80, 1904, s. 184-208; 83, 1907, s. 196-229 (zde na základě dochovaných pramenů velmi podrobně nejen o rektorech školy, ale díky analýze několika školních řádů /1557, 1582, 1592/ také o systému vyspělé výuky na gymnáziu).

¹⁰⁵⁰ K rektorátu Gerlacha v Budyšíně viz R. NEEDON, *Beiträge zur Geschichte des Bautzener Gymnasiums*, s. 198n.

¹⁰⁵¹ K Bohuslavovi Malovcovi i jeho synům srov. alespoň August SEDLÁČEK, Malovec, in: OSN XVI, s. 725; V. BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, passim; TÝŽ, *Rytíři renesančních Čech*, s. 106-116.

¹⁰⁵² Melchior GERLACH, *Oratio de praecipuis irae et misericordiae divinae signis ... de Jaurinio ... ex Turcici tyranni vi liberato et Waradino ... defenso ... 1599 recitata*, s. 1. s. d., sl. A1b [zřejmě Budyšín 1599] (Országos Széchényi Könyvtár, sign. RÖPL 420; tento tisk je v úplnosti přístupný na internetových stránkách Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/04700/04716/04716.pdf>). Velkovaradínské tradici v souvislosti s Melchiorem z Redernu věnoval pozornost ve speciální studii M. SVOBODA, *Velkovaradínský svátek*, s. 381-398 (zde odkazy i na další literaturu).

IV. 4. 2. Slezska

Obraťme nyní pozornost ke Slezsku a jeho vzdělávacím institucím. I když v řadě slezských měst existovaly latinské školy již v předreformační době, přinesla luterská reformace další rozvoj partikulárního školství v této oblasti, k němuž došlo v úzkém sepětí s rozmachem „středního“ školství v Sasku i v jiných částech říše. Martin Luther a zejména Filip Melanchton měli na reformování starých i budování nových luteránských latinských škol přímou účast. Vliv na ně si pak udržovali dlouhodobě. Umožněno to bylo mimo jiné respektem, se kterým k nim vzhlíželi patroni těchto škol (ať už městské rady, či jednotlivá slezská knížata), což se odráželo například v tom, že se tyto „vrchnosti“ obracely právě do centra luterské reformace (tedy Vitemberku) s žádostí o vyhledání vhodných osob na místa rektorů.

Přímý vliv obou představitelů luterské reformace, kteří si byli dobře vědomi významu zde sledovaného školství pro výchovu obyvatel ve „správné“ konfesi, se projevil také při koncipování školských rádu slezských vzdělávacích institucí. Ty se v mnohém řídily staršími obdobami luteránských škol z různých oblastí říše, v důsledku čehož (a respektu k Lutherovi a Melanchtonovi vůbec) do studijních předpisů zahrnuly i některé učebnice (případně katechismy) obou těchto osob, což však rozhodně nebylo specifikum pouze slezských latinských škol, jak jsme podrobněji viděli na příkladu Kollinovy pražské soukromé partikulární školy v Praze (kap. IV. 2.).

Důležitý faktor rozvoje slezského školství, jeho směru a intenzity výše naznačených vazeb, představovala také skutečnost, že řada budoucích učitelů/správčů zdejších škol též získávala univerzitní vzdělání právě ve Vitemberku či Lipsku a i po odchodu do Slezska nadále udržovala kontakty získané během studií. Vazbám této součásti České koruny k Vitemberku (a případně dalším centrům luteránství) se nebudeme již dále věnovat, jen jsme chtěli poukázat na jejich intenzitu a na vliv této skutečnosti na rozvoj latinského školství ve Slezsku. V závěru sledované doby do toho vstupují ještě další konfese.

Z celkového počtu více než dvou desítek latinských škol, jež byly po většinou koncentrovány do oblasti tzv. Dolního Slezska,¹⁰⁵³ máme doklady

---

¹⁰⁵³ Partikulárními školami ve Slezsku v raném novověku se dosud zřejmě nejob-
sáhleji zabýval v již citované práci: J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae,
praecipue ducatus Silesiae*. I když některá díla k jednotlivým školám většího i menšího
rozsahu existují (a bude na ně odkázáno na příslušných místech níže v poznámkovém
aparátu), žádný větší souhrn poznatků o latinském školství ve Slezsku kromě Kund-

o šlechtickém studiu pouze na několika z nich. Je to dáno zřejmě především stavem dochování pramenů. Po rešerších ve Vratislavi i jinde a po konzultacích s různými odborníky lze říci, že ani pro jednu slezskou partikulární školu 16. století nemáme dnes dochovanou matriku. I když některé z nich existovaly ještě v 19. století či dokonce ještě před druhou světovou válkou, postupně se ztratily či byly zničeny. Pro první dvě desetiletí 17. století je nám pak známa pouze jedna gymnazijní matrika, a to pro druhé nejvýznamnější vzdělávací zařízení ve Vratislavi: školu sv. Máří Magdaleny. Její první zápisy jsou však až od roku 1617. Pro období do 1620 se zde žádný český či moravský šlechtic nevyskytuje.¹⁰⁵⁴

Co se týče dalších pramenů, které by alespoň v omezené míře evidovaly větší množství žáků jednotlivých slezských škol, podařilo se nám najít pouze jediný, který se vztahuje k nejvýznamnější vratislavské škole, tzv. Elisabethanu (tedy škole sv. Alžběty). Podrobněji bude o něm pojednáno dále v textu. Kromě evidenčních pramenů se však ke slezskému školství 16. a počátku 17. století dochovalo poměrně značné množství pramenů různého druhu. Nejhojněji jsou v nich zastoupeny především prameny normativního charakteru (zejména školní řády) a dále literární povahy: jde především o tisky příležitostné povahy, jež jsou nejen bohatým zdrojem informací o různých aspektech dějin slezského partikulárního školství vůbec, ale tu a tam nám zároveň dosvědčují i studium některého z příslušníků české či moravské šlechty na jedné z těchto vzdělávacích institucí.

Zaměříme se tedy nyní právě na tyto školy. Jednou z nich bylo nekato-lické gymnázium v Goldberku (dnes Złotoryja v Polsku). I když partikulární škola zde existovala již v předreformační době (minimálně od 14. století, na počátku 16. století byla pak reformována),¹⁰⁵⁵ největší proslulosti dosáhla – jak pěkně ukazuje mimo jiné takzvaný *Catalogus academiarum totius orbis*

---

manna dosud nevznikl. Jak jsem již uvedl v pozn. 963, připravuje novou syntézu slezského partikulárního školství Christine Absmeier.

¹⁰⁵⁴ *Liber scholae Mariae Magdalенаe ...*, Archiwum Państwowe ve Wrocławiu, Akta miasta Wrocławia, sign. P 141,1. Viz dále pozn. 1145.

¹⁰⁵⁵ I když se běžně jako rok založení gymnázia uvádí letopočet 1504 (tedy vyšší latinské školy) – jako první s tímto datem zřejmě přišel J. Ch. Kundmann (TÝŽ, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 431), po kterém to převzala řada dalších autorů (viz pozn. 1057) – je zřejmé, že latinské školství v Goldberku mělo mnohem starší tradici. Přehledně o ní pojednal G. BAUCH, *Valentin Troitzendorf und die Goldberger Schule*, s. 1-9 (pro dobu do 1504, kdy došlo ze strany města k reformování školy) a dále s. 10-45 do přijetí reformace v Goldberku.

Christiani z roku 1554,¹⁰⁵⁶ který mezi osm nejvýznačnějších vyšších latinských škol německojazyčné oblasti Svaté říše římské řadí (například vedle Štrasburku) právě goldberské gymnázium (což při vědomí existence mnoha stovek latinských škol na tomto teritoriu znamená skutečně vysoké ocenění) – pod vedením známého pedagogického reformátora Valentina Trozendorfa (1490-1556, vlastním jménem Valentin Friedland, latinsky též Trocedorffius) z Troitschendorfu (či Trozendorfu, u Zhořelce, dnes Trójca v Polsku). Tento původem katolík, jenž se stal horlivým luteránem, stál v čele goldberské školy podvakrát, nejprve v letech 1524-1526 a poté znovu 1531-1554.¹⁰⁵⁷

Zvláště ve 30. a 40. letech získala Aurimontana (jak se někdy škola označuje po městě, v němž sídlila) pod Trozendorfovým vedením řadu nových vyučujících, což umožnilo rozšířit a zkvalitnit zdejší výuku. Pro školu, jež získala přízní knížete Fridricha II. Lehnicko-Břežského (1480-1547)¹⁰⁵⁸ nejen

---

¹⁰⁵⁶ *Catalogus academiaram totius orbis Christiani*, sl. B4a. I když zde žádný autor není uveden, RHB na základě jiného vydání téhož spisu (NK ČR Praha, sign. 4 F 11) předpokládá, že toto dílo sepsal málo známý učenec Lambertus Rustenius (případně Rustenus). Srov. RHB I, s. 436.

¹⁰⁵⁷ K této význačné postavě dějin reformace i luteránského školství nejen ve Slezsku (jeho přímý i nepřímý vliv výrazně přesahoval hranice Slezska) srov. alespoň Leopold HAUPT, *Valentin Friedland genannt Trozendorf*, NLM 41, 1864, s. 134-144; Ludwig STURM, *Valentin Trozendorf und die Lateinische Schule zu Goldberg*, Goldberg 1888; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 152nn.; MEISTER, *Trozendorf*, in: ADB 38, s. 661-667; G. BAUCH, *Valentin Trozendorf und die Goldberger Schule*, s. 52-169; Karl WEIDEL, *Valentin Trozendorf*, in: *Schlesische Lebensbilder IV*, s. 98-101; Arno LUBOS, *Valentin Trozendorf. Ein Bild aus der schlesischen Kulturgeschichte*, Ulm 1962; A. MICHLER, *Valentin Trozendorf – nauczyciel Śląska* (tato nevelká práce má charakter populárně naučné literatury bez vědeckého aparátu, obsahuje pouze stručný seznam literatury na s. 88-91); Elke AXMACHER, *Trozendorf, Valentin*, in: BBKL 12, Sp. 618-623 (zde i další literatura k Trozendorfovi i jeho dílu, jehož soupis je zde také obsažen). Prakticky ve všech těchto pracích je pojednáno i o dějinách goldberské školy. K nim viz také J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 431-446; Ernst MAETSCHKE, *Valentin Trozendorf und die Goldberger Schule von G. Bauch. Eine Inhaltsangabe*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 56, 1922, s. 91-96; Alfred OESTERHELD, *Die Pyramide von Goldberg. Ein Beitrag zur schlesischen Rolle in der Pädagogik*, JSFWUB 4, 1959, s. 142-151; Teresa BOGACZ, *Złotoryja w dziejach szkolnictwa śląskiego XVI-XVIII wieku*, in: Ryszard Gładkiewicz (ed.), *Dzieje Złotoryji, Złotoryja – Wrocław 1997*, s. 88-95. Pozoruhodný pramen stojící na pomezí několika pramenných typů (genealogie rodu, biografie Trozendorfa, autobiografie autora atd.) představuje dílo Zachariase Barta, učitele v Goldberku v 50. letech 16. století, jenž se však o Aurimontanu zajímal i po jejím opuštění (působil pak v městské i knížecí správě). Jeho cenný, málo známý spis, poukazující mj. i na kontakty Slezanů se šlechtou z českých zemí (jsou zde údaje například o Martinu Thaburnovi, švagru Zachariase Barta, který byl v roce 1576 preceptorem blíže neznámého pána z Hardeku na Letovicích; bližší informace o něm viz příloha disertace) vydal Gustav BAUCH (ed.), *Aus dem Hausbuche des Goldberger Lehrers Zacharias Bart. 1529-1612. Familien- und Schulnachrichten*, Breslau 1907.

¹⁰⁵⁸ K Fridrichovi II. srov. alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon IX*, Sp. 2079-2081; Josef KOŘÁN, *Bedřich II. Lehnický*, in: OSN III, s. 587; Colmar GRÜNHAGEN,

statut „*scholae ducalis*“ (tedy knížecí školy), ale také budovu někdejšího františkánského kláštera (jež sloužila až do požáru v červenci 1554),¹⁰⁵⁹ byl 1546 pořízen školní řád (podle Gustava Bauchu měla již dříve nějaký studijní předpis, jenž se však nedochoval)¹⁰⁶⁰ sepsaný rektorem školy ve formě dopisu Fridrichovi II. z 12. března 1546. Jednotliví badatelé, kteří se zabývali dějinami goldberského gymnázia, se neshodují v tom, jaký měl tento školní řád z roku 1546 (což je velmi stručný německy psaný text vydaný Vornbaumem a nověji Bauchem) vztah k podrobnějšímu studijnímu předpisu, který byl vydán ve Vratislavi až několik let po Trotzendorfově smrti (1563), a kdo byl autorem toho druhého z nich. Někteří (například Reinhold Vornbaum, Georg Mertz či Alfred Michler)¹⁰⁶¹ předpokládají, že jím byl Trotzendorf sám a že jej (i když ještě nebyl vytištěn) zřejmě užíval již v době svého rektorátu.¹⁰⁶² Na druhou stranu největší znalec dějin *scholae Aurimontanae* Gustav Bauch soudí, že sice tento pozdější studijní předpis vycházel i z trotzendorfiánské tradice, nicméně jeho autorem Trotzendorf nebyl, spíše snad druhý z jeho nástupců ve vedení školy: Heinrich Paxmann (†1580).¹⁰⁶³

Friedrich II. von Liegnitz, in: ADB 8, s. 13-15; Albrecht JANDER, *Liegnitz in seinem Entwicklungsgange von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Liegnitz 1905, s. 64-72; Arnold ZUM WINKEL, *Friedrich II. Herzog von Liegnitz*, in: *Schlesische Lebensbilder IV*, s. 49-59; Zygmunt BORAS, *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 31982, s. 396nn.

¹⁰⁵⁹ Po tomto požáru sídlila škola dočasně v Lehnici, než došlo k postavení nové gymnazijní budovy v Goldberku (1556). Podrobně k tomu J. Chr. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 436nn.; G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 106-115.

¹⁰⁶⁰ G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 94.

¹⁰⁶¹ Reinhold VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts*, Gütersloh 1860, s. 52nn.; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 499; A. MICHLER, *Valentin Trozendorf – nauczyciel Śląska*, s. 61.

¹⁰⁶² Oba texty (první v němčině, druhý v latině) byly i se shrnutím starší diskuse o nich vydány Reinholdem Vornbaumem: TÝŽ (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts*, s. 53-59. Řád z roku 1546 vydali nověji ještě G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 499 a G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 97n. (poněkud zvláštní je, že edice se vzájemně ne úplně shodují). Nutno říci, že ani jeden z nich neobsahuje přesné předpisy pro jednotlivé třídy s denním rozvrhem tak, jak to známe z jiných dobových školních řádů. Podrobnější řád z roku 1563 je v podstatě tematicky rozdělen, a to hlavně na tři části obsahující předpisy: *De pietate*, *De Studiis* a *De Moribus*. Nejnovější edici (ovšem bez potřebného vědeckého aparátu) pořídil Alfred Michler, který zároveň vydal řád z roku 1563 v německém překladu: TÝŽ, *Valentin Trozendorf – nauczyciel Śląska*, s. 61-73. Zřejmě přitom vyšel z překladu pořízeného již na počátku 20. století G. Mertzem: TÝŽ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 499nn.

¹⁰⁶³ G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 194n. (k Paxmannovi zde na s. 175-193). K Heinrichu Paxmannovi, pozdějšímu profesorovi na Viadrině ve Frankfurtu nad Odrou, srov. též J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XXVI*, Sp. 1658.

Pro poznání pedagogické činnosti Valentina Trotzendorfa jsou důležité i jeho učebnice/katechismy (ovšem i další pedagogické spisy), jež většinou nevyšly za jeho života, nýbrž až později.¹⁰⁶⁴ Některé z nich byly pak recipovány i na řadě jiných (i neslezských) škol (například ve Zhořelci), což opět dokládá jeho výrazně nadregionální proslulost. I přes vícekrát citovanou práci Gustava Baucha však tato problematika nebyla dosud podrobena systematickému výzkumu, byť by její zpracování mohlo výrazným způsobem přispět k osvětlení určitých aspektů kulturních a vzdělanostních dějin střední Evropy i k novým pohledům na některé (intelektuální i jiné) vazby uvnitř svazku zemí Koruny české, i mimo něj.

S ohledem na školní řády z let 1546, 1563 i novější (další byl vydán například v roce 1599; tento předpis dosvědčuje silnou pedagogickou tradici, neboť nejprve přebírá plně text z roku 1563 a teprve potom přidává nově podrobné regule pro jednotlivé třídy),¹⁰⁶⁵ jiné prameny i závěry relevantní literatury (zejména dodnes cenné práce Gustava Baucha) můžeme říci, že goldberské gymnázium poskytovalo kvalitní humanistické vzdělání. Některé z předmětů výuky se zčásti překrývaly s tím, co se vyučovalo na soudobých univerzitách. Žáci totiž neabsolvovali jen výuku typickou pro vyšší latinské školy, nýbrž i některé přednášky z teologie, medicíny či práva. Do jisté míry byla snad Aurimontana v tomto ohledu předchůdkyní konfesijně jinak vyhraněného gymnázia v Bytomi nad Odrou, o němž bude pojednáno dále. Vedle optimalizace jazykových schopností a nabytí určitého penza vědomostí pomýšlely školní řády (podrobně například v roce 1599) i na zdo-

---

¹⁰⁶⁴ Soupis části z nich přináší Trotzendorfův biogram z pera Elke AXMACHER, *Trozendorf, Valentin*, in: BBKL 12, Sp. 618-623. Asi nejzevrubněji o nich pak pojednal G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 137-160.

¹⁰⁶⁵ *Leges scholae Goldbergensis*, in: Ioannes Feigius – Melchior Laubanus, *Illustris scholae Goldbergensis instauratio ...*, Lignicii 1599, sl. M2a-N4a (užit exemplář UB Wrocław, sign. 444.007) a *Operarum annuarum illustris Aurimontanae nova recensio*, in: tamtéž, sl. P2a-V1b. Z druhého řádu, který byl vydán též v práci Gustava BAUCHA (TÝŽ, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 359-378), vyplývá, že výuka byla rozdělena do čtyř tříd, z nichž nejnižší byla kvarta a nejvyšší prima. Původní (tedy trotzendorfiánská) organizace gymnazijní výuky byla pravděpodobně jiná. K tomu srov. alespoň J. Chr. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 435 (uvádí se zde, že se žáci učili v 6 „Ordnungen“, přičemž každá z nich měla 3 třídy) a G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 87, kde je napsáno, že Trotzendorf rozdělil „in sechs Klassen und die Klassen in gewisse Tribus“.

konalení tělesné kondice, jemuž se žáci měli (zejména ve formě různých her) věnovat v době volna.¹⁰⁶⁶

Osobnost známého rektora (případně Trotzendorfových nástupců, ze kterých však žádný již jeho proslulosti nedosáhl),¹⁰⁶⁷ kvalitní a z luteránského pohledu konfesijně spolehlivá výuka zapříčinily nejen to, že se Goldberk stal „*der Schlesier Zucht- und Lehrmeisterin*“,¹⁰⁶⁸ ale přivábily sem na studium i potomky urozených i neurozených rodin z řady oblastí nejen střední Evropy, a to i z regionů ležících mimo Svatou říši římskou národa německého. I když nemáme k dispozici matriku, dokládají různé prameny a uvádí také starší literatura, že šlo o studenty zejména ze Saska, Frank, Čech, Moravy, Korutan, Uher, Sedmihradská, Polska a Litvy.¹⁰⁶⁹

Šlechtických frekventantů goldberského gymnázia z českých zemí známe bohužel jen několik, všichni patřili k panskému stavu. Ještě za Trotzendorfova života (tedy někdy před rokem 1556) sem poslal moravský zemský hejtman Zdeněk Brtnický z Valdštejna svého syna Hynka, narozeného v roce 1545. Doprovázel jej tam a doplňoval institucionální výuku jeho literárně činný preceptor Jiří Vavrouš (†1565) z Hradce Králové.¹⁰⁷⁰ Goldberské etapě Hynkova vzdělání předcházela soukromá výuka Petra Kodícila a pak i Vavroušova na novobydžovském sídle Viléma z Valdštejna ve zdejší zámecké škole (viz kapitola III. 2.). Jak dlouho Vavrouš s Hynkem v Goldberku (případně v Lehnici, kde Aurimontana sídlila 1554-1556) pobýli, ale bohu-

---

¹⁰⁶⁶ *Operarum annuarum illustris Aurimontanae nova recensio*, passim (o činnosti v době volna srov. sl. T4b-V1b). Viz též G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, passim (o činnosti v době volna viz tamtéž, s. 377n.).

¹⁰⁶⁷ O nástupcích Trotzendorfa na goldberském gymnáziu přináší nejzvěrubnější informace: J. Chr. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 436-441 (do 1620); G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 170-193 (jen do 60. let 16. století).

¹⁰⁶⁸ Heinrich RÄTEL, *Schlesische Chronica, volführet vom Jahr 1523 bis auff 1594*, in: *Newe Cronica des Hertzogthums Ober und Nieder Schlesien wahrhafte und grüntliche beschreibung aus Gottlicher Schriff heidnischen und andern Alten und newen Historien ... erstlich in Lateinischer Sprach beschrieben durch Ioachim Cureum*, s. 276 (NK ČR Praha, sign. XXII A 136).

¹⁰⁶⁹ Tento údaj, dosvědčený i některými prameny, pochází prvotně zřejmě z práce J. Chr. KUNDMANNA, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 435. Od něho jej pak převzala i další literatura. Kundmann se ostatně dějinami školy zabýval dosti podrobně, a to nejen pro období rektorátu Trotzendorfa (tamtéž, s. 431-436). S jakými prameny pracoval, nevíme, jen zřídka na ně odkazuje. Zdá se však, že jich měl k dispozici větší množství, než můžeme využít dnes.

¹⁰⁷⁰ Bližší informace o něm viz jeho medailon v příloze disertace.

žel nevíme. V první polovině 60. let se již oba zdržovali ve Vídni.¹⁰⁷¹ Lze předpokládat, že Jiří Vavrouš zde tak, jak bylo ve sledované době běžné, doplňoval chlapcovo vzdělání získávané na goldberském gymnáziu. Bohužel bližší zprávy o jejich pobytu ve Slezsku nemáme.

Při volbě Goldberku jako místa chlapcova dalšího vzdělávání mohla hrát roli skutečnost, že v okruhu přátel Matouše Kollina z Chotěřiny (případně pomocníků v jeho soukromé škole) bylo několik absolventů Aurimontany: například Jiří Handsch (1529-1578, bližší informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace) či další královéhradecký rodák Vít Orcinus Pekelský,¹⁰⁷² s nimiž byl v kontaktu i Hynkův vychovatel. Jakou úlohu při volbě školy mohly mít konfesijní otázky (chlapcova matka Anna z Krajku byla zřejmě členkou Jednoty bratrské, vyznání otce neznáme, zřejmě byl utrakvistou), přesně nevíme.

Málo zpráv máme bohužel i o dalším šlechtickém studentu (či studentech) v Goldberku, kterého (či které) sem na studia přivedl v květnu 1559 mistr vitemberské univerzity, již zmiňovaný Jan Strialius z Pomnouce (1535/1536-1582), autor dodnes dochovaných latinsko-českých deníkových záznamů z let 1555-1582.¹⁰⁷³ Na základě tohoto pramene víme, že šlo o jednoho či více příslušníků panského rodu Slavatů z Chlumu a Košumberka, jejich jména však neznáme: Strialius je nejmenuje; z jeho mimořádně stručných záznamů daných zejména kalendářovou formou jejich pořízení není ani jasné to, zda šlo o jednoho, případně více Slavatů.¹⁰⁷⁴ Pravděpodobně se jednalo o syna/syny Diviše Slavaty z Chlumu, aktivního člena Jednoty bratrské, a katoličky Alžběty z Hradce.¹⁰⁷⁵ S chlapcem či chlapci však Strialius v Goldberku nezůstal, nýbrž se vrátil zpět na Košumberk,

---

¹⁰⁷¹ K výchově a vzdělávání Hynka Brtnického z Valdštejna i k němu samému srov. B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 82r; August SEDLÁČEK, *z Valdštejna*, in: OSN XXVI, s. 336; RHB I, s. 389; RHB V, s. 429; M. HOLÝ, *Význam vedlejších zemí České koruny pro vzdělání české a moravské*, s. 421.

¹⁰⁷² K němu srov. RHB IV, s. 70nn. (tam i soupis jeho díla a další literatura o něm).

¹⁰⁷³ Bližší informace o něm přináší jeho medailon v příloze disertace. Ke Strialiovým deníkům srov. pozn. č. 318.

¹⁰⁷⁴ *Ephemerides novae et exactae*, fol. 115r. Viz též R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Weather and Climate in the Czech Lands III. Daily Weather Records in the Czech lands in the Sixteenth Century II*, s. 19, 124. Viz též Jan MARTÍNEK, *Vztahy žateckého rodu Strialiů k jižním Čechám*, JSH 42, 1973, s. 16 (zde také předpokládá, že šlo o více Slavatů, které Strialius doprovodil do Goldberku) a RHB V, s. 224.

¹⁰⁷⁵ Snad šlo o Adama (†1616) či Jindřicha († kol. 1600) (případně o oba), mohlo jít ovšem i o jiného z jejich mužských potomků. Viz August SEDLÁČEK, *Slavata z Chlumu a Košumberka*, in: OSN XXIII, s. 340n.

odkud jej/je přivezl. Jak dlouho Slavata (Slavatové) na goldberském gymnáziu vedeném tehdy již Heinrichem Paxmannem zůstal/i, nelze vzhledem k nedostatku pramenů říci. Není vyloučené, že později studoval/i v Míšni (viz kap. V. 8.).

Goldberské gymnázium, které se těšilo zájmu zejména bratrských studentů z českých zemí (z jeho absolventů je snad nejznámějším pozdější biskup Jednoty bratrské Jan Blahoslav),¹⁰⁷⁶ bylo zřejmě navštěvováno českou a moravskou šlechtou i v pozdější době. Z dalších urozených studentů známe jmenovitě již jen Albrechta z Valdštejna (1583-1634), který sem z vůle poručníků a zřejmě na doporučení někdejšího rektora této školy Laurentia Cirklera (1534-1598),¹⁰⁷⁷ který jej podle Gustava Baucha do Goldberku osobně doprovodil, zamířil ve svých čtrnácti letech roku 1597 (zřejmě v září) poté, co získal základy vzdělání na košumberské zámecké škole, kterou jsme zmiňovali v předchozí kapitole (viz kap. III. 2.).¹⁰⁷⁸

Vedle výuky na gymnáziu (bohužel nevíme, do jaké třídy vstoupil) byl zde snad vyučován i soukromým preceptorem, jímž byl tehdy slezský Němec Georg Walther z Lehnice (Liegnitz, Legnica), který mu byl prostřednictvím lehnického superintendenta Simona Grunaea (1564-1628)¹⁰⁷⁹ obstarán až ve Slezsku. Nebyl však zřejmě pro Albrechta příliš vhodný. Již v prvním měsíci své služby (ke konci října 1597) se prý se svým žákem natolik věnoval alkoholu, až musel být na Cirklerův zákrok napomenut jmenovaným Grunaeem s pohružkou, že bude propuštěn. Georg Walther se pak zřejmě dočasně polepšil.¹⁰⁸⁰

---

¹⁰⁷⁶ K jeho studiu v Goldberku viz G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 161 (zde na s. 160-166 sestaven autorem na základě různých pramenů seznam významných Trotzendorfových žáků; česká či moravská šlechta se zde však nevyskytuje); R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 178, 220. K této významné postavě dějin české reformace 16. století srov. pozn. 853.

¹⁰⁷⁷ Bližší informace o této osobnosti přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹⁰⁷⁸ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zbiór rękopisów archiwalnych, Rep. 135, sign. LP 471, V 60 (jde o stručný rukopisný životopis Albrechta z Valdštejna z pera neznámého autora; goldberská etapa jeho výchovy je zde na s. 1 jen letmo zmíněna, podrobnější informace jsou zde až o jeho pobytu v Altdorfu). Viz také F. DVORSKÝ, *Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621*, s. 31nn.; K. SIEGL, *Wallenstein „auf der hohen Schul“ zu Altdorf*, s. 129, 131n.; G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf*, s. 262, 329nn., 335 (zde o goldberském pobytu Valdštejnově nejpodrobněji); J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 33-39. Josef Janáček Bauchovu práci zřejmě neznal (nebo přinejmenším nevyužil poměrně spolehlivých pramenných informací, jež přináší).

¹⁰⁷⁹ O této osobě dosti podrobně G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, passim.

¹⁰⁸⁰ Tamtéž, s. 331.

Vedle latiny se dospívající Valdštejn naučil v Goldberku aktivně i německý jazyk. Mohl si jej všípít za pomoci uvedeného preceptora (případně jiné najaté osoby), konverzací s některými spolužáky (i když oficiálním jazykem školy byla pochopitelně latina), případně i s jinými osobami v Goldberku, tehdy německém městě. Užitečná byla podle Josefa Janáčka pro budoucího generalissima císařské armády i zkušenost s konfesijní nesnášenlivostí zdejších měšťanů, kteří jej podezírali z kalvinismu. Zda se však Valdštejnův goldberský pobyt podepsal na jeho „kosmopolitním nadhledu, který ho později povznášel nad stavovské, národní i rodinné zájmy“, jak si položil otázku uvedený český badatel, si netroufám říci.¹⁰⁸¹ Setrvání v Goldberku nebylo zřejmě nijak zvlášť odlišné od pobytů jiných šlechticů z českých zemí v jazykově německých městech s majoritou obyvatelstva, jejíž konfese se odlišovala od vyznání těchto českých či moravských urozenců.

Narozdíl od předchozích urozenců z českých zemí máme díky dodnes cenné práci Gustava Baucha u Albrechta z Valdštejna zprávy i o tom, kde v Goldberku bydlel. Spolu se svým preceptorem byl ubytován v domě synovce Laurentia Cirklera (jistého Hanse). Oba se však stravovali na jiném místě, totiž v domě profesora goldberského gymnázia Georga Vechnera (†1628), který zde měl zřejmě jakýsi konvikt.¹⁰⁸²

K Albrechtovým šlechtickým spolužákům na gymnáziu patřil ke konci 90. let 16. století (tedy v době, jež v dějinách této školy patřila zřejmě spíše k úpadkovým)¹⁰⁸³ mimo jiné pozdější rada slezské komory Friedrich Tschirn-

---

¹⁰⁸¹ J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 33n. O konfesijně laděném sporu Albrechta z Valdštejna s goldberskými měšťany (zvláště s jistým Paulem Mehnertem) z května 1598 viz dosti podrobně též G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 331nn. a F. DVORSKÝ, *Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621*, s. 32nn.

¹⁰⁸² G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 330 (ke Georgu Vechnerovi, synu stejnojmenného goldberského radního a purkmistra, lze v této práci najít informace na mnoha místech, srov. tamtéž, passim). Vechner, o jehož výuce na gymnáziu poskytuje dobrý přehled již citovaný školní řád z roku 1599 (který mu svěřil výuku v několika třídách, viz pozn. 1065), byl snad v Goldberku jedním z učitelů Valdštejnových. Do jisté míry s rezervou je myslím zapotřebí brát jinak pozoruhodnou historku, kterou pro dobu třicetileté války zaznamenal již v 18. století vícekrát citovaný Johann Christian Kundmann. Generalissimus Valdštejn si prý po obsazení Goldberku císařskou soldateskou po bitvě u Dessavy 1626 nechal předvolat Georga Vechnera jako svého někdejšího učitele a odměnil jej 200 tolary za to, že na něj byl v mládí jako učitel přísný, což mu prý v životě pomohlo. Srov. J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 441nn. K tomu viz též F. DVORSKÝ, *Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621*, s. 34n. a K. SIEGL, *Wallenstein „auf der hohen Schul“ zu Altdorf*, s. 131n.

¹⁰⁸³ Viz alespoň J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 440; G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, zejména s. 328-351.

haus, který již předtím studoval na gymnáziu v Břehu, o němž bude pojednáno vzápětí.¹⁰⁸⁴ Mladý Valdštejn se zřejmě pod tlakem okolností (úmrtí hlavního z poručníků Jindřicha Slavaty v lednu 1599 a vážná nemoc dalšího ze členů poručnického kolegia Karla z Valdštejna; zemský soud nakonec ustanovil mocnou otcovskou poručnicí Albrechtovu tetu Jitku z Valdštejna) z Goldberku vrátil do Čech na jaře 1599. U příležitosti chlapcova odchodu pronesl zmiňovaný Georg Vechner, jeden z učitelů Aurimontany, slavností (pravděpodobně latinskou) řeč na rozloučenou s ním, jež se však bohužel nedochovala.¹⁰⁸⁵ Albrecht se pak dále vzdělával na akademii v Altdorfu, načež ještě absolvoval kavalírskou cestu po Evropě, jejíž přesné kontury však bohužel neznáme.¹⁰⁸⁶

Další slezskou latinskou školu, pro kterou máme v 16. a v prvních desetiletích 17. století doloženy šlechtické studenty z Čech a Moravy, představuje akademické gymnázium založené na konci 60. let 16. století v sídle lehnicko-břežských knížat v dolnoslezském Břehu (něm. Brieg, dnes polský Brzeg). Tradice latinského školství v tomto městě byla však již mnohem starší.¹⁰⁸⁷ Při svém založení, pro jehož materiální zabezpečení mohl Jiří II. Břežský (vládl 1547-1586) využít prostředků ve 20. letech zrušeného „Domstift zu heiligen Hedwig“, získalo luteránské gymnázium (později – v době vlády Jiřího nástupců – umírněně luteránské či dokonce blízké kalvinismu, který Jan Kristián Břežský /knížetem 1602-1639/ od roku 1609 zaváděl ve

---

¹⁰⁸⁴ C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten*, s. 428n.

¹⁰⁸⁵ I když podobné řeči běžně vycházely tiskem, u této tomu tak zřejmě nebylo. Kolem roku 1700 se prý ještě nacházela v Goldberku v rukopise, v Bauchově době byla však již neznámá. Srov. G. BAUCH, *Valentin Trotzendorf und die Goldberger Schule*, s. 331.

¹⁰⁸⁶ O pobytu v Altdorfu i jeho předpokládané kavalírské cestě po Evropě viz Joseph BAADER, *Wallenstein als Student an der Universität Altdorf*, Nürnberg 1860; K. SIEGL, *Wallenstein „auf der hohen Schul“ zu Altdorf*; F. DVORSKÝ, *Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621*, s. 37nn.; J. JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, s. 34-39; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 14, 225.

¹⁰⁸⁷ K dějinám brežského knížecího gymnázia vzniklého vlastně sloučením starší „Domstiftsschule“ a brežské městské školy (město Břeh se finančně podílelo i na chodu nového gymnázia) srov. hlavně J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 457-468; Johann Gotfried WEINSCHENK, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg wie auch von dessen Rectoribus und Professoribus, bey den Andenken der vor zweyhundert Jahren geschehenen Grundlegung desselben abgefasst ...*, Brieg bey Johann Ernst Tramp 1764 (užit exemplář UB Wrocław, sign. 442.128); C. F. SCHÖNWÄLDER – J. J. GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg* (zde na s. 1-15 i o starším latinském školství v Břehu); Ewa PIETRZAK, *Das Brieger Gymnasium und seine Rektoren in den Jahren 1604-1633*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 88, 1989, s. 29-46.

svém knížectví)¹⁰⁸⁸ i novou renesanční budovu (stavěna od roku 1564), jež je dochována dodnes, i když byla zejména v 18. století postižena různými pohromami a musela proto projít opakovanými přestavbami.¹⁰⁸⁹

Přestože ani pro tuto školu nemáme dochovanou matriku (jejíž novější část vzniklá snad roku 1604 existovala ještě v 19. století a zanikla zřejmě za druhé světové války),¹⁰⁹⁰ jiných pramenů je badateli na počátku 21. století k dispozici poměrně značné množství, jak normativních (tedy školních řádů),¹⁰⁹¹ literárních, tak také některých pramenů osobní povahy (deníky,

---

¹⁰⁸⁸ K Janu Kristiánovi srov. KREBS, *Johann Christian Herzog von Schlesien-Brieg*, in: ADB 14, s. 189-200. K Jiřímu Břežskému srov. alespoň Z. BORAS, *Książęta piastowscy Śląska*, s. 396-431; Gerda EICHBAUM, *Georg II. Herzog von Brieg*, in: *Schlesische Lebensbilder IV*, s. 59-68.

¹⁰⁸⁹ Stavba probíhala několik let. Gymnázium bylo pak slavnostně otevřeno 10. srpna 1569 za osobní účasti Jiřího II. Břežského, dalších knížat (například Mořice Sasko-Lauenburského), různé šlechty, nejen brežských měšťanů apod. Ke slavnosti křtu gymnázia srov. alespoň J. G. WEINSCHENK, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg*, s. 16nn. (o osudech školní budovy zde na s. 23nn.); C. F. SCHÖNWÄLDER – J. J. GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 33nn. Vzdělanostním mecenátem Jiřího II. Břežského (o jehož úsilí o pozdvižení úrovně latinské školy v Goldberku jsme pojednali již v předchozím textu), ke kterému patřila například i donace části jeho knihovny gymnaziální bibliotéce, se zabývala v již citované speciální studii: Ch. ABSMEIER, *Herzog Georg II. von Brieg. Ein Bild von einem Mäzen*. Viz též J. G. WEINSCHENK, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg*, s. 22n. (zde také o zřízení *Freitisch* pro chudé žáky Jiřím II. v 60. letech).

¹⁰⁹⁰ Tak například C. F. Schönwälder a J. Guttmann uvádějí ještě: „*Die Matrikel, welche von 1604 an erhalten ist*“. Srov. TITÍŽ, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. VII. Po uvedené matrice (i jejich předpokládaných předchůdkyních) jsem pátral na různých místech, bohužel zatím bezvýsledně.

¹⁰⁹¹ Počáteční školní řád brežského gymnázia neznáme. Dochovaly se pouze řady z pozdější doby. Poměrně dlouhou dobu platil řád pořízený z příkazu knížete Jiřího II. Břežsko-Lehnického 1581 Petrem Sickiem. Srov. TÝŽ, *Illustris scholae Bregensis Constitutiones in duas partes digestae, quarum prior doctrinae posterior disciplinae rationem complectitur: cum indice rerum, quae in utraque parte continentur, Vratislaviae. Ex officina typographica Iohannis Scharffenberg, 1581* (užit exemplář UB Wrocław, sign. 443.277). V 19. století pořídil jeho edici R. VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts*, s. 297-345. Toto vydání však není úplné, některé pasáže obsažené ve vydání z roku 1581 zde chybí: například část o *Hymni canendi* (v tisku na sl. G1a-H2b, ve Vornbaumově edici na s. 320n. jen s tituly jednotlivých hymnů). Extrakt z tohoto studijního předpisu pořídil na počátku 20. století v němčině G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 607-618. Sickiův mimořádně podrobný školní řád umožňuje učinit si nejen dobrou představu o výuce na pětiletém gymnáziu (jež byla plně srovnatelná s jinými školami tohoto typu), o jeho každodennosti vůbec, jeho správě (například o dekurátech) apod. Pochopitelně zde i jinde je zapotřebí uvědomit si, že praxe mohla být od ideálu kodifikovaného ve vydané normě minimálně do jisté míry odlišná. Prosazení Sickiova řádu asi příliš neprospělo poměrně časté střídání rektorů (a to až do 1584) dané zřejmě především ortodoxně luterskou politikou Jiřího II. Z toho důvodu odešel zřejmě jak Sickius (1582 do Goldberku), tak potom i Laurentius Cirkler (blíže o tom v jeho medailonu v příloze disertace). 1596 byl prý (viz dále) knížetem schválen nový řád, jehož autorem byl snad Melchior

autobiografie, korespondence apod., viz dále). Díky nim si můžeme nejen učinit poměrně dobrou představu o výuce na březském gymnáziu, ale především jsme schopni identifikovat alespoň některé jeho žáky z řad nobility z českých zemí. Většina z nich přitom pocházela z Markrabství moravského. Pouze u některých lze však jejich volbu alespoň částečně vysvětlit geografickou polohou Břehu, jiní pocházeli z oblastí velmi vzdálených sídlu lehnicko-březských knížat (a to někdy 200-300 kilometrů, viz dále). Musely zde hrát roli zřejmě spíše jiné faktory (proslulost školy, její konfesijní charakter, styky s některými z jejich představitelů apod.).

K atraktivitě březského studia pro šlechtu z českých zemí mohla vedle osob několika známých rektorů školy, jako byli zejména čtyři po sobě jdoucí správci gymnázia: například někdejší profesor univerzity v Královci Petr Sickius¹⁰⁹² (1528 či 1530-1588) z holštýnského Rendsburku, autor školního řádu z roku 1581), již vícekrát zmiňovaný goldberský rodák Laurentius Cirkler (rektorem 1582-1584),¹⁰⁹³ dále Melchior Tilesius (1554-1603)¹⁰⁹⁴

Tilesius, který však nevyšel tiskem a ještě v 19. století prý existoval v rukopise v budově gymnázia. Dnes je bohužel neznámý. Sickiův mnohem podrobnější řád údajně nahradil jen částečně. Dokonce ještě za rektorátu Jakoba Schickfusse (přesně v roce 1604) bylo rozhodnuto, že řád z roku 1581 bude závazný i nadále. Totéž platilo zřejmě ještě za jeho nástupce Melchiora Laubana (rektorem v Břehu 1613-1633), což by poukazovalo na silnou tradici Sickiovy pedagogiky. Viz C. F. SCHÖNWÄLDER – J. J. GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 61nn., 71, 118nn.

¹⁰⁹² Sickius studoval mj. v Rostocku, kde 1555 získal magisterský titul. Později vyučoval na univerzitách ve Vitemberku (do 1558), poté v Královci (teprve 1566 zde prý obdržel „zweite ordentliche Professur der Theologie“. 1575 opustil Královec a stal se rektorem gymnázia v Elbingu (dnes polský Elbląg), odkud přešel 1579 do Břehu. Jako správce březského gymnázia působil pouze do roku 1582, kdy odešel do Goldberku, kde 1588 zemřel. K Sickiovi srov. alespoň J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 439; J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XXXVII*, Sp. 939; J. G. WEINSCHENK, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg*, s. 20n., 54; C. F. SCHÖNWÄLDER – J. J. GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 43; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 143; Paul TSCHACKERT, *Sickius Peter*, in: ADB 34, s. 161.

¹⁰⁹³ Blíže informace o něm přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹⁰⁹⁴ Studoval ve Vitemberku, kde 1577 získal bakalářský titul, a v Lipsku (zde se stal 1579 magistrem). Rektorem gymnázia v Břehu byl 19 let, přesně 1584-1603. Jedním z dalších pěti učitelů gymnázia v době Tilesiova rektorátu byl již v souvislosti s budyšínskou a žitavskou latinskou školou zmiňovaný Melchior Gerlach, jenž zde působil v letech 1585-1591. O Tilesiovi i o některých z jemu podřízených učitelů srov. alespoň J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 464; J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XLIII*, Sp. 1421; J. G. WEINSCHENK, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg*, s. 24, 55n.; C. F. SCHÖNWÄLDER – J. J. GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 50.

z Hartmannsdorfu¹⁰⁹⁵ a konečně autor spisu *New vermehrete Schlesische Chronica*¹⁰⁹⁶ Jakob Schickfuss (1574-1637),¹⁰⁹⁷ přispět také existence dvora lehnicko-břežských knížat.¹⁰⁹⁸

V 80. letech 16. století studovali v Břehu již v podkapitole o církevním školství zmiňovaní Hanuš Vilém, Bartoloměj, Alexandr Jošt a Rudolf, pozůstalí synové po moravském zemském hejtmanu Hanušovi Haugvicovi z Biskupic. Podle jeho kšaftu ze 13. července 1580 neměli být tito chlapci „na žádné jiné učení ani k žádnému jinému dvoru ... dávány než tu, kdež by svatá římská religie bez přerušení držána a zachována byla“.¹⁰⁹⁹ Původně skutečně začali studovat v katolické škole (u brněnských jezuitů), ale jeden

---

¹⁰⁹⁵ Nepodařilo se mi zatím blíže identifikovat. Mělo jít o Hartmannsdorf u Hirschbergu (Hirschberg, dnes polská Jelenia Góra). Někteří autoři (Zedler, viz předchozí poznámka, uvádí jako rodiště přímo Hirschberg ve Slezsku).

¹⁰⁹⁶ Jacobus SCHICKFUSS, *New vermehrete Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung, darinnen weyland Joachim Curaeus ... einen Grundt geleet* I-IV, Leipzig, Schürer u. Götze 1625 (NK ČR Praha, sign. B V 41). Čtvrtá část tohoto spisu přináší na s. 71nn. informace i o břežském gymnáziu. Schickfuss je zároveň autorem řady dalších prací. Soupis dvaceti z nich přináší J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XXXIV, Sp. 1401-1402.

¹⁰⁹⁷ Jakob Schickfuss se narodil jako nejstarší syn císařského výběřčího cla ve Schwiebusu (dnes polský Świebodzin) Bonaventury Schickfusse. V 90. letech studoval ve Frankfurtu nad Odrou a dále doprovázel několik polských šlechticů na jejich kavalířské cestě po západní Evropě (mj. Basilej, Štrasburk: zde se stal 1595 magistrem). Poté byl notářem na Viadrině, ovšem zároveň zde vyučoval právo. 1604 se na doporučení frankfurtské univerzity stal Tilesiovým nástupcem ve vedení břežského gymnázia. Právě za něj došlo k jeho velkému rozkvětu, díky čemuž se prý výrazně zvýšila i návštěvnost školy ze strany studentů ze vzdálenějších regionů. V roce 1607 studovalo prý na škole 503 žáků, i když většina byli Slezané, nalézali se mezi žáky neurození i šlechtici z Čech, Moravy, různých oblastí Svaté říše římské (jmenovitě uváděny Braniborsko a rakouské země), Uher, Sedmihradska atd. Erby některých z nich (nalézalo se mezi nimi tehdy prý více než 10 příslušníků panského stavu) nechal Schickfuss namalovat do různých prostor gymnazijní budovy. Bohužel ani tyto erby (mělo jich být 77), ani Schickfussem nově založená matrika školy se s velkou pravděpodobností nedochovaly. Schickfuss získal na Viadrině 1612 doktorát obojího práva, načež 1613 opustil rektorát břežského gymnázia a vstoupil nejprve do služeb Jana Kristiána Břežského, poté 1623 jeho bratra Jiřího Rudolfa Lehnického a 1624 císaře Ferdinanda II. Ten jej jmenoval svým radou, vrchním slezským fiskálem a také jej nobilitoval (Schickfuss von Neudorf). Snad přestoupil ke katolické víře. Od 20. let bydlel ve Vratislavi, kde 1637 zemřel. J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 464nn.; J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XXXIV, Sp. 1399-1402; J. G. WEIN-SCHENK, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg*, s. 26nn.; C. F. SCHÖNWÄLDER – J. J. GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 64 (o erbech s. 20n., o jeho rektorátu v Břehu zde podrobně na s. 64-91); R. SCHWARZE, *Schickfuss, Jakob*, in: ADB 31, s. 175-176; Gottfried KLIESCH, *Jakob Schickfuss*, in: *Schlesische Lebensbilder* V, s. 29-40 (zde i další literatura).

¹⁰⁹⁸ K břežským knížatům pro 16. století srov. alespoň Z. BORAS, *Książęta piastowscy Śląska*, s. 396-431.

¹⁰⁹⁹ B. NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace I*, s. 501.

z jejich poručníků, nekatolík Václav Haugvic z Biskupic, je v rozporu se zněním otcovy závěti odtud vzal a poslal je právě na gymnázium v Břehu. S tím sice souhlasil další poručník chlapců, člen Jednoty bratrské Matyáš Žalkovský ze Žalkovic, ale proti se postavil olomoucký biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic (†1598) a 16. ledna 1586 žádal o zásah dalšího kšaftem ustanoveného poručníka Haugvicových dětí, Viléma z Rožmberka (1535-1592). Jak celá věc dopadla a jak dlouho bratři v Břehu studovali, ale bohužel nevíme.¹¹⁰⁰ Stejně tak nemáme zprávy o tom, zda během této etapy výchovy a vzdělávání měli vlastního preceptora, či nikoli. Jisté je pouze to, že Bartoloměje (respektive Jana Bartoloměje) a Alexandra Jošta nalezneme v roce 1592 na katolické univerzitě v Ingolstadtu, což by nasvědčovalo tomu, že u nich nakonec znovu zvítězila katolická forma výchovy a vzdělávání.¹¹⁰¹

Dalším z doložených břežských studentů byl od podzimu 1594 přibližně jeden rok již také jmenovaný Jan z Vartemberka, který předtím studoval v Jihlavě a ve Znojmě. K jeho břežským spolužákům patřili tehdy (jejich studium spadá do doby rektorátu Melchiora Tlesia) Zdeněk Brtnický z Valdštejna,¹¹⁰² Jindřich Zahrádecký ze Zahrádek a Jiří Zikmund Praktický ze Zástržl a dále již také zmiňovaní Pavel Volkard a Veikhard svobodní páni z Auersperga.¹¹⁰³ Všichni tito urozenci studovali předtím pospolu již v Jihlavě (viz podkapitola o šlechticích na městských školách).

Z již vícekrát citovaných deníků Matyáše Borbonia z Borbenheimu, který s nimi pobýval v Břehu od podzimu 1594 po dobu jednoho roku, má-

---

¹¹⁰⁰ Tamtéž.

¹¹⁰¹ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí*, s. 50.

¹¹⁰² Ten strávil v Břehu téměř dva roky: od června 1594 do května 1596 (na školu tedy přišel ve svých třinácti letech), potom po krátkém domácím pobytu odešel v srpnu téhož roku za dalším vzděláním do Štrasburku, kde setrval až do června 1599 (k jeho štrasburskému pobytu viz dále v textu). Poté podnikl ještě kavalírskou cestu po Francii, Anglii, Nizozemí, Švýcarsku, Itálii atd. Podrobné informace o jeho výchově a vzdělávání (bohužel až od roku 1597, do té doby jen stručně) přináší jeho cenný latinský deník: Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium, id est annotatio rerum, actionum et studiorum* (k jeho studiu v Břehu velmi stručně na fol. 7, podrobněji se rozepsal pouze o svém *Valedictio* na jaře 1596; k tomu je dodnes dochován pozoruhodný latinský tisk: *Valedictio qua ... Ioachimum Fridericum ducem Silesiae Lignicensem et Bregensem ... salutavit suo suique generosi sodalitiū nomine, discedens ex illustri schola Bregensi generosus baron, dn. Zdenco Brtnicensis Waldsteinii, dominus ... Additum est responsum Illustrissimi principis nomine datum. Anno 1596 Mense Majo*, Lignici impressa typis Nicolai Sartorii, užit exemplář NK ČR Praha, sign. 10 F 95, přívazek č. 10). Srov. též RHB V, s. 438; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 326.

¹¹⁰³ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dra. Matyáše Borbonia*, s. 102; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10. Ke všem těmto šlechticům srov. bližší údaje v kapitole IV. 1. této práce.

me informace o jejich ubytování i o soukromém studiu, které doplňovalo výuku na akademickém gymnáziu. Chlapci bydleli v konviktu, jenž si zřídil ve svém domě U černého orla císařský celní úředník Josia Rottermelius, a vedle školské výuky je všechny ještě učili a zkoušeli Adam Ropal z Ryfemberka a Borbonius.¹¹⁰⁴

Do roku 1595 studoval na březské škole a absolvoval i soukromou výuku svého preceptora a březského rodáka Jana Paludia¹¹⁰⁵ i Václav ml. Morkovský ze Zástřizl. O vzdělání tohoto sirotka se pečlivě staral jeho poručník Václav st. Morkovský ze Zástřizl spolu s Karlem st. ze Žerotína.¹¹⁰⁶ Na přelomu 16. a 17. století studoval v Břehu zřejmě i Petr ml. Sedlnický z Choltic, který pak ve studiu pokračoval na akademii ve Frankfurtu nad Odrou, kde se stal studentským rektorem, načež podnikl několikaletou kavaleristickou cestu po západní Evropě (navštívil mimo jiné Francii a Itálii).¹¹⁰⁷

Ve druhé polovině prvního desetiletí 17. století, v době rektorátu Jakoba Schickfusse, studoval na březském gymnáziu Jan Jiří Cikán ze Slupska na Fryštátě (dnes část obce Karviná), Dobroslavicích a Zákřaví (†1640). Tento syn Jana Ignáce Cikána a Marie z Redernu,¹¹⁰⁸ který byl podle Wein-

---

¹¹⁰⁴ G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10.

¹¹⁰⁵ K Paludioví srov. bližší informace v příloze disertace.

¹¹⁰⁶ Po studiu v Břehu odešel Václav ml. Morkovský ze Zástřizl se svým preceptorem za dalším vzděláním do Basileje a Ženevy (1605-1606); August SEDLÁČEK, *ze Zástřizl*, in: OSN XXVII, s. 465n.; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, za s. 248; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 30, 39, 42n.; RHB V, s. 564.

¹¹⁰⁷ Ve funkci rektora Viadriny pronesl například řeč k úmrtí Jana, syna Jakoba Schickfusse: *Rector academiae Francofortanae ad Oderam illustris et generosus dominus dn. Petrus Sedlnitzky senior, baro Moravus a Choltitz etc. Ad Exequia, quas clarissimus et doctissimus vir, dn. M. Iacobus Schickfus, academiae notarius solertissimus, filiolo suo carissimo Ioanni, d. 29. Julii Anno 1602 nato, 2. Septembris, eiusdem denato honestas parare cupit*, Typis Ciurinus, [Francofurti ad Oderam 1602] (užit exemplář UB Wrocław, sign. 549.240). K Sedlnickému viz též František HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, ČMM 49, 1925, s. 198nn.; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 68 a RHB V, s. 39 (zde je však zachycen pouze jeden jeho příspěvek, ač jich je z počátku 17. století dochováno více: několik je jich například dochováno v UB Wrocław: srov. katalogy této knihovny: <http://www.bu.uni.wroc.pl/katalogi/>). Důležitým pramenem ke studii Petra ml. Sedlnického z Choltic je také jeho dochovaný štambuch, obsahující především zápisy z let 1602-1604. Je dochován v Moravské zemské knihovně v Brně (sign. RKP 0833.293). V úplnosti je přístupný na internetu v rámci projektu Manuscriptorium (<http://www.manuscriptorium.com>). Zabýval se jím podrobně již František Hrubý ve výše zmíněné studii.

¹¹⁰⁸ Srov. B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 326v; J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon VI*, Sp. 1982; [ktr !], *Cikánové ze Slupska*, in: OSN V, s. 367; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 501. K Janovi Jiřímu Cikánovi viz též C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 197.

schenka¹¹⁰⁹ a Schönwäldera/Guttmana¹¹¹⁰ v roce 1605 přijat do čtvrté třídy školy,¹¹¹¹ se později vzdělával ještě ve Štrasburku (před 1614). Na těchto místech (případně i jinde během své kavalírské cesty po západní Evropě podniknuté s jinými šlechtici z rodů Malcánů z Vartemberka¹¹¹² a Kochtických z Kochtic¹¹¹³ a preceptorem Jakobem von Bruckem,¹¹¹⁴ či před ní, neboť informace o jeho výchově a vzdělávání jsou dosti torzovité) získal prý vynikající humanistické vzdělání. I díky němu se stal příznivcem řady dobových učenců, i sám byl údajně vědecky činný. Měl spolupracovat na díle *Germaniae antiquae libri tres*¹¹¹⁵ německého historika a geografa Philippa Clüvera (Cluveria, 1580-1622), považovaného za zakladatele historické geografie.¹¹¹⁶

I když dobou po roce 1620 se již systematicky nezabýváme, lze říci, že vazba moravské šlechty ke gymnáziu ve slezském Břehu se mohla uplatnit i po Bílé hoře. Jedním ze šlechticů, který v již odlišných politických i náboženských poměrech v českých zemích zamířil na březskou školu, tehdy již kalvínskou, byl Karel Bruntálský z Vrbna, roku 1612 narozený vnuk Karla

---

¹¹⁰⁹ J. G. WEINSCHENK, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg*, s. 30.

¹¹¹⁰ C. F. SCHÖNWÄLDER – J. J. GUTTMANN, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 88.

¹¹¹¹ Zde ovšem záleží na počítání tříd, na některých školách se počítaly od nejnižší po nejvyšší, na jiných naopak. Pokud tedy zmiňovaní autoři slovem čtvrtá mínili latinskou kvartu podle řádu z roku 1581, šlo by podle nynějšího počítání vlastně o druhou třídu (první byla infima, pak kvarta, tercié, sekunda a prima). Stoprocentně však nelze vyloučit ani to, že měli čtvrtou třídou na mysli sekundu. Bohužel neznáme tehdejší studijní pokročilost Jana Jiřího Cikána ze Slupska, abychom mohli rozhodnout podle ní. Viz pozn. 1091.

¹¹¹² Šlo o Jáchyma, Jana Bernarta a Otu Jindřicha, tři syny Jáchyma Malcána z Vartemberka (†1625), slezského šlechtice, který měl však statky i v Čechách, a Evy Popelové z Lobkovic, kteří předtím studovali mj. ve Zhořelci a Štrasburku. K nim viz alespoň OSN XI, s. 52; OSN XXI, s. 952; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV*, s. 104, 302; K. HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 90; C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 310.

¹¹¹³ Šlo o Ondřeje a Jáchyma Kochtické z Kochtic (něm. Kochtschütz). Srov. C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 287n.

¹¹¹⁴ Blíže informace o něm viz v příloze disertace.

¹¹¹⁵ Philippus CLUVERIUS, *Germaniae Antiquae Libri tres. Opus post omnium curas elaboratissimum, tabulis geographicis et imaginibus, priscum Germanorum cultum moresque referentibus, exornatum. Adjectae sunt Vindelicia et Noricum, Lugduni Batavorum Apud Ludovicum Elzevirium 1616* (NK ČR Praha, sign. B III 61). Tento spis vyšel pak ještě později.

¹¹¹⁶ Ke Clüverovi srov. alespoň Conrad BURSINA, *Cluverius Philipp*, in: ADB 4, s. 353n.; Joseph PARTSCH, *Philipp Clüver, der Begründer der historischen Länderkunde. Ein Beitrag zur Geschichte der geographischen Wissenschaft* (= Geographische Abhandlungen; Bd. 5, H. 2), Wien – Olmütz 1891.

st. ze Žerotína. Po studiu v Ivančicích a ve Zhořelci se vzdělával v Břehu od roku 1629.¹¹¹⁷

Břežské gymnázium nebylo sice zřejmě tak proslulé jako škola v Goldberku, nicméně poskytovalo humanistické vzdělání v pěti třídách, nepříliš odlišné od toho, jež bylo možno získat na jiných vyšších latinských školách, ať již ve vedlejších zemích Koruny české, či jinde. Jmenovaný řád z roku 1581,¹¹¹⁸ který zřejmě vycházel z více vzorů (například z Vincentiových dvou školních řádů z let 1566¹¹¹⁹ a 1570¹¹²⁰ pro gymnázia ve Zhořelci, sv. Alžběty i Máří Magdaleny ve Vratislavi), svědčí o dobré úrovni školy. Kvalita výuky na ní byla však stejně jako u jiných vzdělávacích institucí dána nejen samotným studijním řádem, ale také možnostmi jeho uplatnění v praxi: tedy zejména počtem učitelů (který byl zase dán finanční situací školy, respektive objemem prostředků, z níž byl její chod průběžně financován) a jejich vzdělanostní úrovni.

Určitou výhodou březského gymnázia oproti některým jiným školám (zde jsme však do značné míry limitováni dochovanými prameny i stavem bádání, neboť to, že pro některé školy nejsou konvikty dochovány, ještě neznamená, že při nich zřízeny nebyly) byla novostavba velké školní budovy, jež kromě výuky (byla schopna pojmout několik stovek studujících) poskytovala i ubytování řadě svých (zejména mimogoldberských) žáků, částečně zřejmě i z řad šlechty. Urozenci z českých zemí, pokud vůbec máme zprávy o jejich ubytování v Goldberku, však zřejmě spíše dávali přednost bydlení v soukromí (viz výše).

Pro šlechtice z českých zemí, jak jsme se snažili na několika příkladech ukázat, následovalo kratší či delší studium v Břehu většinou po předchozím vzdělávání se na jiné latinské škole (zpravidla v českých zemích). Pokud máme zprávy o následném edukačním procesu někdejších březských studentů, většinou odcházeli z Břehu za dalším vzděláváním na proslulé vyšší latinské školy nebo akademie a univerzity ve střední či západní Evropě, kde své znalosti dále prohlubovali. Snad nejmarkantnější je to na případech Zdeňka Brtnického z Valdštejna (1581-1623) či Jana Jiřího Cikána ze Slupska (oba studovali po březské etapě své výchovy a vzdělávání ve

---

¹¹¹⁷ František HRUBÝ (ed.), *Moravská korespondence a akta z let 1620-1636*, Díl 2. 1625-1636 (*Listy Karla st. ze Žerotína 1628-36*), Brno 1937, s. 252; A. HAAS, *Karel Bruntský z Vrbna*, s. 57-67; R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien*. Caspar Dornau, s. 33.

¹¹¹⁸ Viz pozn. 1091.

¹¹¹⁹ Viz pozn. 969.

¹¹²⁰ Viz pozn. 1147.

Štrasburku; zřejmě na vyšší součásti zdejší školy: viz kap. V. 3.). Část bývalých brežských studentů z řad šlechty z českých zemí nezamířila za dalším vzděláním do uvedeného říšského města, nýbrž na jiná gymnázia, akademie či univerzity: do Altdorfu, Basileje aj. Jak ještě uvidíme dále, narážíme při posuzování toho, čemu němečtí a rakouští badatelé říkají „Bildungsgänge“, na určitý problém. Například u Štrasburku totiž nezřídka nevíme, jestli zde šlechtici z českých zemí studovali na gymnáziu, či na akademii (kap. V. 3.).

Tím se již dostáváme k předposlednímu slezskému gymnáziu, pro které máme v předbělohorské době doklady studia české a moravské šlechty. Nacházelo se v dolnoslezské Bytomi nad Odrou (něm. Beuthen an der Oder, dnes polský Bytom Odrzański). Bohužel jeho matrika je dnes neznámá, podobně jako v případě Břehu i jiných škol ve vedlejších zemích Koruny české. Bylo založeno a slavnostně otevřeno na podzim 1614 slezsko-lužickým místokancléřem Georgem ze Schönaichu (1557-1619),¹¹²¹ po němž bylo i pojmenováno. Vzniklo Trotzendorfovými pedagogickými inovacemi inspirovanou reformou stávající latinské školy (viz dále), již nejprve majitel Bytomi přetvořil v pětitřídní paedagogium (to fungovalo i po roce 1614 jako předstupeň gymnázia; dobrou představu o výuce v jednotlivých jeho třídách i o jeho organizaci poskytuje školní řád¹¹²² magistra Adama Liebiga /1578-1637/ z roku 1614) a nakonec zřízením nových profesur a jejich finančním zajištěním k němu přidal jako vyšší stupeň akademické gymnázium. Moderního zpracování svých dějin se Schönaichianum dosud nedočkal, do

---

¹¹²¹ K tomuto vzdělanému šlechtici (studoval mj. ve Vitemberku), který se stal radou Rudolfa II., byl činný ve slezské komoře, získal titul svobodného pána a 1611 byl zvolen slezskými stavy prvním slezským kancléřem (resp. místokancléřem české dvorské kanceláře pro Slezsko), srov. alespoň Caspar DORNAVIUS, *Euergetes Christianus, hoc est, de vita et morte illustr. et generos. domini ... Georgii a Schönaich ... panegyricus parentalis, die altero exsequiarum dictus*, Bethaniae [1619], UB Wrocław, sign. 426.433; J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XXXV*, Sp. 636; Konrad WUTKE, *Schönaich*, ADB 32, s. 250-253; Günther GRUNDMANN, *Georg Freiherr von Schönaich*, in: *Schlesische Lebensbilder IV*, s. 68-74; R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 232nn.

¹¹²² Adamus LIEBIG, *Legum et annuarum operarum illustris scholae Schönaichianae, quae est Bethaniae ad Viadrinum nova recensio*, Lignicii Typis Nicloai Sartorii 1614 (UB Wrocław sign. 446.165). V 19. století vydal na základě tohoto tisku Liebigův poměrně podrobný školní řád včetně předpisů o organizaci školy R. VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des siebenzehnten Jahrhunderts*, s. 109-135. K Liebigovi, žákovi Valentinu Trotzendorfa, jehož vlivy jsou na bytomském studijním řádu patrné, před 1606 učitel v Goldberku, poté rektorovi bytomského paedagogia, srov. i s odkazy na další literaturu R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, passim a Siegfried WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, JSFWUB 35, 1994, s. 68n.

jisté míry s výjimkou práce Roberta Seidla pro rektorát již vícekrát zmiňovaného Caspara Dornavia.¹¹²³

Vzhledem k nedochování školní matriky jsou naše zprávy o urozených bytomských studentech z českých zemí velmi torzovité. Více toho naopak víme o zdejší výuce: jednak na základě různých pramenů, například literární povahy,¹¹²⁴ jednak díky starší literatuře (jež mohla využít ještě materiály zničené ke konci druhé světové války na zámku Karolaty /něm. Carolath či Karolath, dnes polské Siedlisko/ ve Slezsku).¹¹²⁵ Právě pro svůj široký výukový plán, který známe ze zakládací listiny Schönaichiana (kromě již uvedeného řádu z roku 1614 pro paedagogium není ale pro gymnázium zachovaný samostatný školní řád),¹¹²⁶ a snad získané (podle Klopsche i jiných; bohužel

---

¹¹²³ K dějinám gymnázia v Bytomí nad Odrou srov. viz J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 507-522; Daniel Heinrich HERRING, *Geschichte des ehemahligen berühmten Gymnasiums zu Beuthen an der Oder I-VI*, Breslau 1784-1789, UB Wrocław sign. 441.230; Christian David KLOPSCH, *Geschichte des berühmten Schönaichischen Gymnasiums zu Beuthen an der Oder, aus den Urkunden des Fürstlich-Carolatischen Archivs und den besten darüber vorhandenen Schriften gesammelt*, Groß-Glogau 1818. Některým aspektům vývoje gymnázia věnoval pozornost S. WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 63-103; TÝŽ, *Jurisprudenz am Gymnasium*; TÝŽ, *Beuthen an der Oder, 1614-1628. Gymnasium oder Universität?*, in: *Zblíženia Polska-Niemcy* 1998, 3, s. 71-83.; R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 230-264 (zde především o době působení Caspara Dornavia na bytomském gymnáziu).

¹¹²⁴ Většina z dochovaných tisků vyšlých v Bytomí či těch, jež se dotýkají zdejšího gymnázia, je dnes součástí fondů Univerzitní knihovny ve Vratislavi (značná část z nich pochází z doby rektorátu Caspara Dornavia: soupis části z těch, jež mají vztah k tomuto rektoru školy /nejen těch, kterých byl autorem/ přináší R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 409nn., 447nn. a 474).

¹¹²⁵ V Karolatech bylo po dlouhou dobu sídlo zakladatelského rodu Schönaichů, kteří zde měli zároveň rodový archiv, v němž bylo mnoho pramenů k dějinám Schönaichiana. Viz alespoň R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 230n., 253; S. WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 66. K zámku v Karolatech viz i s obrazovými materiály z raného novověku i nové doby (například stav po zničení renesančního zámku, který ovšem prošel v 17.-19. století různými přestavbami, z roku 1945) viz [http://pl.wikipedia.org/wiki/Siedlisko_\(powiat_nowosolski\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Siedlisko_(powiat_nowosolski)).

¹¹²⁶ Tato listina vydaná 1893 Konradem Kolbem (TÝŽ /ed./, *Stiftungsurkunde der Schule und des Gymnasiums zu Beuthen an der Oder aus dem Jahre 1616*, *Mitteilungen für Erziehungs- und Schulgeschichte* 3, 1893, s. 209-268) mj. určovala jednotlivé profesury na gymnáziu a dosti podrobně i jejich obsahovou náplň (tamtéž, s. 236n., 243-249). Viz též R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 240-246 (zde na s. 240n. mj. o Schönaichově představě o profesurách „morum“ a „pietatis“). Další místa představovaly stolice (Lehrstühle) pro všeobecnou teologii, právo, medicínu, dějiny, etiku a politiku, řečnictví a poetiku, matematiku, logiku (tuto profesuru zastával vždy rektor paedagogia) a dalších vyučujících teologie (zde se uplatňovali většinou městští či dvorští /tedy schönaichiánští/ faráři). Osoby zastávající tyto posty (jsou zachyceny na s. 144n.; část z nich měla bezprostřední styky s českými zeměmi: například *professor matheseos* z roku 1614 Benjamin Ursinus /1587-1633/ byl předtím rektorem rožmberského gymnázia v Soběslavi) studenty vyučovali pomocí přednášek (*publicae lectiones*), ale také disputací a jiných *Redeac-*

konkrétní privilegium není dochováno), ovšem zřejmě nikdy nerealizované právo udělovat akademické grady, bývá někdy bytomské gymnázium označováno za „semi-universitas“, výjimečně pak i za univerzitu.¹¹²⁷ Dosavadní bádání 18.-20. století přineslo na základě uvedených pramenů i poměrně značné množství informací k personálnímu zajištění výuky na sledované škole.¹¹²⁸ I díky tomu lze alespoň zčásti rekonstruovat vztahy mezi ním a českými zeměmi, jež doposud stály kromě několika málo hesel *Rukověti humanistického básnictví*¹¹²⁹ stranou pozornosti českého bádání.

V letech 1616/1617-1619 byl rektorem gymnázia v Bytomi nad Odrou (od 1617 zároveň působil i jako *professor morum*) Caspar Dornavius, někdejší představený zhořelecké školy.¹¹³⁰ I tehdy udržoval pravidelné styky s českou i moravskou šlechtou (například Valdštejn,¹¹³¹ Smiřickými ze

---

tus. Bohužel přesnou představu o výuce kvůli neexistenci speciálního školního řádu pro gymnázium nemáme. K profesurám na Schönaichianu viz též J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 513-159; D. H. HERING, *Geschichte des ehemahligen berühmten Gymnasiums zu Beuthen an der Oder*, s. 9nn.; S. WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 74-82. K profesuře práva pak srov. Wollgastův speciální článek: TÝŽ, *Jurisprudenz am Gymnasium (bzw. an der Universität) Beuthen*.

¹¹²⁷ Ch. D. KLOPSCH, *Geschichte des berühmten Schönaichischen Gymnasiums*, s. 63 (zde hovoří právě o vydání privilegia císařem Matyášem na udělení bakalářských a magisterských gradů, ne doktorských); R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 205, 242n. (ani Seidel nepopírá možnost vydání takové listiny; přináší ale řadu argumentačně propracovaných dokladů pro to, že lze přece jen dobře vymezit Schönaichianum proti soudobým akademiím/univerzitám). Jiný německý badatel Siegfried Wollgast považuje schönaichovskou fundaci v Bytomi nad Odrou za další nepodařený pokus založit ve Slezsku univerzitu: srov. TÝŽ, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 66, 71nn. (o nadaci hovoří na s. 66 jako o „Hochschulstiftung“; uvedený autor opět nepochybuje o Klopschově tvrzení o tom, že Schönaichianum získalo od císaře právo udílet bakalářské a magisterské grady). Ještě silněji se přesvědčení o univerzitním charakteru Schönaichiana projevil ve Wollgastově studii o zdejší „jurisprudenz“, a to již v názvu samotné studie: TÝŽ, *Jurisprudenz am Gymnasium (bzw. an der Universität) Beuthen*.

¹¹²⁸ Důležitá je zejména příloha v práci: Ch. D. KLOPSCH, *Geschichte des berühmten Schönaichischen Gymnasiums*, s. 201-330. Viz další literatura v pozn. 1123 a dále řada prací dnes již emeritního profesora literární teorie a dějin novověké literatury Universität v Osnabrücker Klaus Garbera (pro jejich množství není možné odkazovat na jednotliviny: viz alespoň heslo Klaus, Garber v *Jahresberichte für deutsche Geschichte*: <http://jdgdb.bbaw.de/cgi-bin/jdg/cgi-bin/jdg>). Důležitý je zde i jeho (a dalších osob) projekt *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven*, z něhož od roku 2001 vyšlo již několik desítek svazků, z nichž část se dotýká i Slezska.

¹¹²⁹ Viz dále v poznámkách.

¹¹³⁰ K jeho rektorátu i profesuře mravů velmi podrobně R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 247-364 (ve skutečnosti o jeho činnosti na škole zde jen zčásti, většina textu se dotýká jeho literární činnosti ve sledované době).

¹¹³¹ O návštěvě Hannibala z Valdštejna u Dornavia (i dalších osob: například císařského rady Tobiáše Sculteta /1565-1620/) v Bytomi nad Odrou v roce 1618 srov. zápisy

Smiřic či Budovci z Budova), o čemž svědčí mimo jiné i jeho literární dílo z té doby.¹¹³² Vzhledem k vysoké úrovni školy, její irénismem ovlivněné konfesiční orientaci,¹¹³³ osobě známého rektora i některých učitelů,¹¹³⁴ poloze ve vedlejších zemích Koruny české, i její návštěvnosti ze strany bratrských studentů z českých zemí,¹¹³⁵ se zde vzdělávali i někteří příslušníci české a moravské nobility.

Jedním ze šlechtických studentů Schönaichiana¹¹³⁶ byl ve druhém deceniu 17. století Oldřich Hostakovský z Arklebic. Vedle školské výuky jej vyučoval i soukromý preceptor Martin Crato z Hranic na Moravě.¹¹³⁷ V téže době studoval na uvedené škole i Smil Vlinský z Vliněvsi. Víme o tom díky jeho příspěvku, který – stejně jako i Oldřich Hostakovský (a řada dalších osob, mezi nimiž nechyběli ani někteří vyučující) – napsal do sborníku latinské poezie, vydaného v Bytomi nad Odrou v roce 1619 u příležitosti úmrtí Tomáše Cedara z Byšic v Čechách, který na Schönaichianu studoval teologii.¹¹³⁸

---

v jeho štambuchu: G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stambuch*, s. 52n. Důvodem této návštěvy mohlo být i setkání se synem Vilémem a synovcem Janem, kteří zde tehdy snad studovali (tamtéž, s. 53). Viz též pozn. 1141.

¹¹³² Kromě již citovaného soupisu Seidlova srov. též *RHB II*, s. 60nn.

¹¹³³ K tomu snad nejpodrobněji srov. R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 232-239.

¹¹³⁴ Několik z nich působilo předtím v českých zemích – např. již uvedený Benjamin Ursinus (viz pozn. 558) – R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 246; *RHB V*, 421.

¹¹³⁵ Srov. příspěvky bratrských studentů Schönaichiana z českých zemí ve sborníku: *Quadrigae Emanuelis, hoc est adventus ... Christi quadruplex in carnem, ad passionem, ad iudicium, in corda fidelium, totidem orationibus ductu ... I. Melidei ...*, Bethaniae typis Iohannis Dörferi [1618] (NK ČR Praha, sign. 35 D 119, přívazek č. 12). Viz též H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 156; R. ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 141; S. WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 99.

¹¹³⁶ Vzhledem k tomu, že neexistuje matrika, tak i pokud máme zprávy o studiu v Bytomi nad Odrou, nemůžeme stoprocentně říci, zda u uvedených šlechticů šlo o studium na zdejším paedagogiu jako předstupni gymnázia, či na gymnáziu samotném. Ovšem obě lze zahrnout pod pojem Schönaichianum, neboť vlastně tvořily dvě součásti jedné instituce. Paedagogium i gymnázium fungovaly ostatně též pod jednou střechou nové školní budovy: S. WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 86.

¹¹³⁷ *RHB I*, s. 470 a *RHB II*, s. 350. Bližší informace o Kratonovi jsou obsaženy v jeho medailonu v příloze disertace. K moravskému rytířskému rodu Hostakovských z Arklebic viz B. PAPROCKÝ z Hlohol, *O stavu rytířském*, s. 339; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 104, 533.

¹¹³⁸ *Memoriae Thomae Cedaris, s. s. theol. studiosi, funeralia ab amicis lugentibus conscripta*, Bethaniae typis Iohannis Dörferi 1619, NK ČR Praha, sign. 46 G 442, přívazek č. 35. Básně uvedených šlechticů najdeme na sl. A3a. Viz též *RHB I*, s. 350n. (zde i informace o Tomáši Cedarovi) a *RHB V*, s. 516. K českému vladyckému rodu Vlinských z Vliněvsi srov. alespoň [nezn. aut.], *Vlinský z Vliněvsi*, in: OSN XXVI, s. 826 a Jiří ČEPELÁK, *Pří-*

Snad dalším v Bytomi nad Odrou studujícím šlechticem – opět zřejmě v době Dornaviova rektorátu (tehdy zde také studoval později slavný učenec a básník Martin Opitz /1597-1639/)¹¹³⁹ – byl Jan, syn Karla z Valdštejna na Bílých Poličanech (†1604), který sem přišel zřejmě po krátkém studiu ve Zhořelci v roce 1615, ale předčasně zemřel již před rokem 1619, a zároveň jeho bratranec Vilém, syn již zmiňovaného Hannibala z Valdštejna (1576-1622).¹¹⁴⁰ Právě jejich studium dalo snad podnět k návštěvě posledního z uvedených urozenců v Bytomi nad Odrou v závěru předbělohorské doby, kterou máme dosvědčenu zápisy v jeho štambuchu.¹¹⁴¹

I když víme, že Georg ze Schönaichu nechal pro gymnázium postavit novou budovu o třech poschodích a v ní zřídit i alumnáty jak pro žáky pedagogia, tak pro chlapce studující na gymnáziu, včetně kuchyně, jídelny apod. (otevřen byl například i školní špitál),¹¹⁴² nemáme žádné zprávy o tom, že by zde výše zmínění čtyři šlechtici byli ubytováni. Není vyloučeno, že bydleli v některém měšťanském domě, ať už v soukromí individuálně, či v nějakém větším privátním konviktu. To jsou však pochopitelně pouze domněnky.

Studovalo-li na bytomském gymnáziu v té době více šlechtických studentů z českých zemí – jak naznačují některé prameny¹¹⁴³ – bohužel nelze

---

spěvek k poznání rodu Vlinských z Vlněvsí, Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 1, 2005 (= Šlechta a panství na Mělnicku v raném novověku), s. 36-41; TÝŽ, Vlnští z Vlněvsí, Mělník 2007 (o Smilovi /cca 1600-1635/, synovi Jindřicha Vlinského a Anny Mračské z Dubé, zde na s. 54 a 68).

¹¹³⁹ K Opitzovi i jeho dílu srov. i s odkazy na další literaturu a prameny alespoň Martin LUCHTERHANDT, *Opitz, Martin*, in: BBKL VI, Sp. 1223-1225. Literatury k osobě Martina Opitze i jeho dílu je celá řada, na jednotlivé tituly zde proto nelze odkazovat: srov. heslo Martin Opitz (Titel) v KVK Katalogu: <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html> a v *Jahresberichte für deutsche Geschichte*: <http://jdgdb.bbaw.de/cgi-bin/jdg/cgi-bin/jdg>.

¹¹⁴⁰ Viz pozn. 216.

¹¹⁴¹ Pravděpodobnou domněnku, že Jan a Vilém studovali v Bytomi vyslovil G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 40, pozn. 175 a s. 53, pozn. 230. Viz též pozn. 1131. Skutečnosti, že zde chlapci studovali, nasvědčuje vedle štambuchu Hannibala z Valdštejna i přítomnost Řehoře a Jiřího Graffů z Chotějovic u Hostinného v Bytomi v této době, která je dosvědčena jejich příspěvky v citovaném sborníku: *Quadrigae Emanuelis, hoc est adventus ... Christi quadruplex*, sl. D1a-E3b a G2a-I2a. K těmto dvěma Čechům srov. též RHB II, s. 226.

¹¹⁴² D. H. HERING, *Geschichte des ehemahligen berühmten Gymnasiums zu Beuthen an der Oder IV*, s. 5nn.; S. WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 75.

¹¹⁴³ Srov. například výrok D. H. Heringa pro dobu otevření gymnázia: „**Viele junge Edelleute** nicht nur aus Schlesien, sondern auch aus **Böhmen, Mähren, Lausitz, Pohlen, Brandenburg und Preussen** fanden sich ein, um in derselben zu studieren“ [obě místa zvýraznil M.H.]; D. H. HERING, *Geschichte des ehemahligen berühmten Gymnasiums zu Beuthen an der Oder II*, s. 4.

řící. Není vyloučené, že budoucí výzkum torzovitě zachovaných a dnes velmi roztroušených pramenů, zejména osobní a literární povahy, ještě rozšíří počet těch, jež známe jmenovitě. Při posuzování atraktivity Schönaichiana ve sledované době je zapotřebí uvážit, že bylo založeno pouze čtyři roky před vypuknutím českého stavovského povstání a roku 1628 bylo z politicko-konfesijních důvodů (pro svou kryptokalvinistickou orientaci; někteří badatelé – například Siegfried Wollgast – hovoří v této souvislosti dokonce o socinianismu) z příkazu Ferdinanda II. uzavřeno.¹¹⁴⁴ Protestantská šlechta z českých zemí měla tedy pouze chronologicky velmi omezenou možnost poslat sem své potomky na studium.

I největší a nejvýznamnější slezské město (Vratislav) mohlo být českou a moravskou šlechtou zvoleno pro zajištění vzdělání jejích potomků. I když se zde ve sledované době nacházela dvě známá gymnázia – sv. Alžběty a Máří Magdaleny – k jejichž dějinám je dochována celá řada pramenů různého typu, doklady studia urozců z českých zemí ve sledované době máme i přes existenci matriky pro druhou z nich (ovšem jen pro období od 1617)¹¹⁴⁵ pouze pro tzv. Elisabethanum, tedy první z těchto škol. Protože jmenovitě známe jistě pouze dva šlechtice, kteří na ní studovali, budeme jí věnovat jen stručnou pozornost.

Alžbětinské gymnázium bylo slavnostně otevřeno roku 1562 v nově postavené budově. Vzniklo však na základech již ve středověku existující farní školy u kostela sv. Alžběty, jež byla již ve 20. letech 16. století luternizována.¹¹⁴⁶ 1570 dostalo pak gymnázium spolu se školou u Máří Magda-

---

¹¹⁴⁴ Nejpodrobněji se osudy Schönaichiana ve 20. letech (včetně jeho konce) zabýval S. WOLLGAST, *Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder*, s. 84-103 (zde i o procesu s profesorem Georgem Vechnerem, tamtéž i obžalobě nástupce zakladatele Schönaichiana v držbě majorátu (Johanna ze Schönaichu), jejímž výsledkem byl mj. vysoký peněžitý trest, s. 86nn.; k tomuto náboženskému proudu a jeho /zvláště personální/ souvislosti se Schönaichianem zde i s odkazy na další literaturu hlavně na s. 90nn.). Podle Wollgasta však formálně existovalo gymnázium ještě ve 30. letech a 40. letech, kdy byli stále ještě jmenováni noví profesori, zda ale skutečně probíhala výuka, je nejisté, spíše šlo pouze o marné pokusy oživit gymnázium fakticky zaniklé skutečně již v roce 1628: srov. tamtéž, s. 97n. Viz též Hugo WECZERKA, *Handbuch der historischen Stätten. Schlesien*, Stuttgart 1977, s. 26; Franz MACHILEK, *Schlesien*, in: Anton Schindling – Walter Ziegler (ed.), *Die Territorien des Reiches im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500-1650*, Bd. 2. Der Nordosten, Münster 1990, s. 120; C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten*, s. 18.

¹¹⁴⁵ *Liber scholae Mariae Magdalenaе*. I když se zde tu a tam nějaký obyvatel Čech a Moravy objeví, šlechtice v zápisech najdeme až ve 20. letech (Haugvicové, Bludovští z Bludovic, Pražma z Bílkova).

¹¹⁴⁶ K vratislavskému školství v 16. století srov. hlavně J. Ch. KUNDMANN, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae*, s. 20-86 a passim (dosti nepřeh-

leny i důkladný školní řád sepsaný na příkaz městské rady již zmíněným Petrem Vincentiem (1519-1581), někdejším rektorem zhořelecké školy, nyní představeným Elisabethana a zároveň inspektorem latinských vratislavských škol vůbec.

Jeho *Der Stadt Breslaw Schul Ordnung*¹¹⁴⁷ pro pětitřídní gymnázium patří k jedněm z nejpropracovanějších soudobých studijních předpisů. Při jeho koncipování využil Vincentius svého staršího řádu vydaného pro zhořelecké gymnázium v roce 1566, který jsme zmiňovali již výše. „Schulordnung“ z roku 1570 zůstal v platnosti i po Vincentiově odchodu z vedení školy v roce 1578,¹¹⁴⁸ a to až do roku 1617, kdy byl tehdejším rektorem gymnázia Thomasem Sagittariem (1577-1621), někdejším profesorem jenské univerzity, pořízen nový školní řád.¹¹⁴⁹ Podrobnou analýzu ani jednoho

---

ledně promiscue o Mării Magdaleně i sv. Alžbětě, jejichrektorech, školních knihovnách apod.); Gustav BAUCH, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911 (tato skoro čtyřset stránková práce pojednává v jednotlivých z deseti kapitol zároveň o obou školách, a to od počátků reformace ve Vratislavi v roce 1521 až do konce 16. století /tu a tam ovšem i dále/, o otevření gymnasia Elisabethana v nové budově zde na s. 186nn.; zde též o některých tiscích vzniklých při této příležitosti). Stejný autor vydal i různé dokumenty k dějinám školství ve slezské metropoli 1. poloviny 16. století: Gustav BAUCH (ed.), *Aktenstücke zur Geschichte des Breslauer Schulwesen im XVI. Jahrhundert* (= Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht Ostern 1898, Evangelische Realschule II zu Breslau), Breslau s.d. Ke škole u sv. Mării Magdaleny viz též Otmar EITNER et aliis, *Das Gymnasium St. Maria-Magdalena zu Breslau*, Bad Honnef 2003 (v tomto případě nejde o vědeckou monografii, nýbrž spíše o amatérskou práci bývalého žáka u Mării Magdaleny, nicméně poměrně dobré úrovně).

¹¹⁴⁷ *Der Stadt Breslaw Schul Ordnung: Auff eines erbaren Raths Befehl und Anordnung gestellet. Durch M. Petrum Vincentium, verordneten Rectorem und Professoren der Schulen zu S. Elizabeth und der andern Inspectorem*, Vratislaviae 1570 (UB Wrocław, sign. 443.278). V 19. století vydal tento školní řád R. VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts*, s. 184-216. Jakýsi extrakt z něj pořídil ještě G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 572nn.

¹¹⁴⁸ K odchodu Vincentia z úřadu rektora i inspektora vratislavských škol srov. alespoň G. BAUCH, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, s. 294n.

¹¹⁴⁹ *Leges scholarum Vratislaviensium renovatae et mandato magnifici, nobilissimi et incluti senatus consignatae et conscriptae a M. Thoma Sagittario, earundem rectore et inspectore*, Vratislaviae, Imprimebat Georgius Baumann 1617 (UB Wrocław, sign. 443.203). Thomas Sagittarius pocházel ze Stendhalu, kde byl jeho otec duchovním. Studoval v Jeně. Tam se stal 1597 magistrem a o dva roky později doktorem práv. Od 1605 zde působil jako profesor řečtiny (od 1610 ještě logiky a metafyziky). 1616 přijal nabídku na vedení Elisabethana (a tím se stal i inspektorem celého vratislavského školství) a odešel do Vratislavi, již 1621 zde ale zemřel. Sagittarius je autorem nejen uvedeného školního řádu, ale také celé řady spisů různého zaměření (filozofie, teologie, právo ad.). Základní informace o něm i jeho díle přináší J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XXXIII*, Sp. 591; Richard HOCHÉ, *Sagittarius, Thomas*, ADB 30, s. 173. Sagittarius vydal též několik dalších důležitých tisků k dějinám tehdy již šestitřídní školy, některé z nich nám přibližují i výuku na ní. Blíže k nim viz G. BAUCH, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, s. 344n. (zde pas-

z nich zde však vzhledem k minimálnímu množství šlechticů z českých zemí, kteří zde prokazatelně studovali, nebudeme podávat. Oba však poskytují dobrou představu o úrovni gymnázia, respektive obou vratislavských vyšších latinských škol, pro něž byly závazné, tedy i Máří Magdaleny.¹¹⁵⁰

Na vratislavské škole u sv. Alžběty studovali minimálně v letech 1617-1618 synové známého účastníka stavovského povstání Ladislava Veleny ze Žerotína: starší Jan (1603-1632) a mladší Bartoloměj (1607-1642). Již starší bádání vědělo o jejich studiu ve slezské metropoli, ale nedokázalo jej jednoznačně spojit s konkrétní vzdělávací institucí.¹¹⁵¹ To umožnila až analýza dochovaného tisku Rakouské národní knihovny *Actus gratulationis*,¹¹⁵² který byl vydán v roce 1617 u příležitosti málo známé holdovací cesty Ferdinanda II. do Vratislavi po jeho přijetí a korunovací českým králem v tomto roce. Jedním ze subjektů, které jej v tomto městě vítaly, bylo tehdy právě luteránské gymnázium sv. Alžběty. Pod vedením uvedeného rektora Sagittaria proneslo při té příležitosti slavnostní řeč 66 studentů, každý z nich pochopitelně jen její část. Pro prolog byl vybrán Jan ze Žerotína. Mezi dalšími z řečníků nalezneme pak vedle řady jiných šlechticů (nejen ze zemí Koruny české /převážně ze Slezska/, ale také z Polska: například tři hrabata z Lešna), erbovníků i neurozených (mezi nimi jsou i například osoby z rakouských zemí či z Uher) i jeho mladšího bratra Bartoloměje, a to na šestém místě.¹¹⁵³

Zejména díky několika kusům dochované korespondence z března a dubna 1618 máme k dispozici i další údaje o pobytu obou žerotínských

---

sim o Sagittariovi). Některé z nich zachycuje také naskenovaný lístkový katalog starých tisků Univerzitní knihovny ve Vratislavi. Srov.: <http://www.bu.uni.wroc.pl/katalogi/kartkowy/wkkosd1.html>.

¹¹⁵⁰ Vincentiův školní řád z roku 1570 zkoumal již G. BAUCH, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, zvláště s. 206-224 a passim. Moderní analýzy a srovnání s řadou dalších dochovaných dobových školních řádů se však dosud nedočkal. Ještě méně pozornosti se dostalo Sagittariově předpisu z roku 1617.

¹¹⁵¹ F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 182n., 305-306; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, 113; L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 279nn.; RHB V, s. 595.

¹¹⁵² *Actus gratulatorius, quo in honorem divi Ferdinandi II. regis Bohemiae ... accessum et ingressum ad Vratislaviam meditantis et maturantis, partim personas sexaginta sex, verbis suis loquentes omnes et regi gratulantes, partim alias musica tam vocali quam instrumentali canentes et Deum laudantes, XX. Septemb. horis postmeridian. in gymnasi Elisabethani, quod est Vratislav. Auditorio superiore, humilimae subjectionis, subjectissimae humilitatis et devotissimae gratulationis ergo Gymnasi huius et coeterarum scholarum Vrat. Rector et inspector introduxit, Vratislaviae. Typis Baumannianis descriptus 1617* (ÖNB Wien, sign. 38 N 19).

¹¹⁵³ Delší projev Jana ze Žerotína srov. tamtéž, sl. A3b-A4a, kratší Bartoloměje tamtéž, sl. A4b.

chlapců ve Vratislavi. Měli zde tehdy i soukromého preceptora, jímž byl Johann Steinberg (či Steinberger) ze Zhořelce (1592-1653).¹¹⁵⁴ Mimo školní výuku (respektive pravděpodobně jako přípravu na ni) procvičoval tento vychovatel s chlapci latinu (zárveň ale také katechismus, „*ethica praecepta mit schönen regulis und historiis politicis*“ a další předměty)¹¹⁵⁵ a asi také němčinu (Steinbergovou mateřskou řečí byla ostatně pravděpodobně němčina, zda uměl i češtinu, nevíme, není to ale vyloučené). Tehdy jedenáctiletý Bartoloměj dokázal již na poměrně dobré úrovni korespondovat v němčině se svým otcem, ovšem nevíme, zda se na koncipování dopisů nemohl podílet i preceptor.¹¹⁵⁶ Jeho starší bratr se snad již ve Vratislavi začal učit hře na blíže neznámý hudební nástroj, v čemž pokračoval později ve Štrasburku (viz dále).¹¹⁵⁷

Ve Vratislavi bydleli Žerotínové u Jiřího Scherhackela z Hartenfelsu (1558-1636), někdejšího hofmistra jejich otce, a to na základě uzavřené nájemní smlouvy, jež určovala přinejmenším výši nájemného (bohužel ji však neznáme) a způsob jeho úhrady.¹¹⁵⁸ Rodiče projevovali o své syny zůstávající ve slezské metropoli minimálně necelé dva roky (1617-1618) setrvalý zájem. Nejenže jim tam posílali různé věci (z oblečení Bartolomějovi například punčochy),¹¹⁵⁹ ale také zajistili, aby jim byl do Vratislavi (zřejmě z Moravy) poslán lékař, který měl jejich „*Gesundheit und Zustand zu erforschen*“ a potom o něm rodičům „*mündlich ... referieren*“.¹¹⁶⁰

Dochovaná korepondence nám bohužel neosvětluje, jaké důvody vedly Ladislava Veleny ze Žerotína k poslání synů do slezské metropole. Není vyloučené, že důvodem volby Elisabethana pro jejich vzdělání byla vedle jeho

---

¹¹⁵⁴ Podrobné informace o tomto zhořeleckém rodáku viz jeho medailon v příloze disertace.

¹¹⁵⁵ Srov. Steinbergův dopis Ladislavovi Velenovi datovaný ve Vratislavi 24. března 1618: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 279n. (zde jej na s. 280 také informuje o tom, jak „*H. Johann in publica disputatione ein gutes Lob eingelegt hat*“; bohužel tuto jeho školní disputaci jinak blíže neznáme).

¹¹⁵⁶ Viz Bartolomějův list ze 24. března 1618 otci v ediční příloze k práci F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 305-306 a dále téhož odesílatele stejnému adresátu z 21. dubna 1618: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 280n.

¹¹⁵⁷ Steinberg Ladislavu Velenovi 24. března 1618: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 280.

¹¹⁵⁸ Tamtéž, s. 280. Podrobnější informace o Scherhackelovi srov. v jeho biogramu v příloze disertace.

¹¹⁵⁹ O punčochách viz dopis Bartoloměje otci citovaný v pozn. 1156.

¹¹⁶⁰ Úryvek pochází z již citovaného dopisu Bartoloměje otci z dubna 1618: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 280n.

tradiční proslulosti (jejíž kontinuitu udržoval i jmenovaný Thomas Sagittarius) i skutečnost, že absolventem této školy byl i někdejší vychovatel jejich otce, opavský rodák a pozdější známý profesor basilejské univerzity Aman-
dus Polanus (1561-1610),¹¹⁶¹ který spolu s Karlem st. ze Žerotína měl vliv i
na pozdější vzdělávání chlapců (viz kap. V. 3.).

Ve Vratislavi studovali zřejmě i další šlechtici z českých zemí. I když
některé z nich známe jmenovitě, nevíme, kterou ze zdejších škol navštěvo-
vali. To byl například někdy v první polovině prvního decenia 17. století
(rozhodně před 1606, kdy již pobýval v Alsasku) případ již v souvislosti s la-
tinskou školou v Opavě zmiňovaného Jana Bruntálského z Vrbna (1590-
1638), který měl ve slezské metropoli studovat spolu s dalšími šlechtici: Fri-
drichem a Kryštofem Sedlnickými z Choltic¹¹⁶² a Václavem Jáchymem¹¹⁶³
Haugvicem z Biskupic.¹¹⁶⁴

I když měl Jan Bruntálský tehdy pravděpodobně i soukromého vymo-
vatele (snad společně s dalšími výše uvedenými chlapci), jehož jméno však
bohužel neznáme, hovoří ve své autobiografii výslovně o tom, že ve Vratis-
lavi navštěvovali školu. Zda šlo o Elisabethanum či Máří Magdalenu, však
nevíme. Ve slezské metropoli zůstal tři roky. Protože tam tehdy již „*ohne
nuczen verharret, haben mich* [tedy Jana Bruntálského z Vrbna, pozn. M. H.]
die meinigen nach Haus beruffen“.¹¹⁶⁵ Již ve Vratislavi měl Jan zdravotní
potíže – konkrétně kýlu způsobenou prý „*durch daß der Jugend gewöhnliche
lauffen vnnndt springen*“.¹¹⁶⁶

---

¹¹⁶¹ Jeho biogram obsahuje příloha disertace (tam i seznam literatury).

¹¹⁶² Asi nejde o bratry. Genealogie velmi rozvětveného česko-moravsko-slezského ro-
du Sedlnických z Choltic z této doby je však poměrně složitá. Ve sledované době se vysky-
tuje více Fridrichů (Bedřichů) i Kryštofů. Viz alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo
slavného Markrabství moravského*, fol. 114r-116v; August SEDLÁČEK, *Sedlnický z Choltic*,
in: OSN XXII, s. 757nn.; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 400n.; TÝŽ, *Rody starého
Slezska III*, s. 100n.

¹¹⁶³ Snad jde o Václava Jáchyma, syna Václava st. Haugvice z Biskupic (†1588) a
Anny Bítovské z Bítova. K mimořádně rozvětvenému rodu Haugviců, kteří byli usedlí v Če-
chách, na Moravě i ve Slezsku, viz B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného markrab-
ství moravského*, fol. 124v-128r; Martin KOLÁŘ, z *Haugvic*, in: OSN X, s. 959nn.; J. PIL-
NÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 389n.; TÝŽ, *Rody starého Slezska I*, s. 64.

¹¹⁶⁴ J. BRUNTÁLSKÝ Z VRBNA, *Curriculum vitae meae*, fol. 17r. V textu autobiogra-
fie se hovoří pouze o dvou pánech z Choltic a jednom Haugvicovi: konkrétní jména jsou
dobovým písmem připsána in margine.

¹¹⁶⁵ J. BRUNTÁLSKÝ Z VRBNA, *Curriculum vitae meae*, fol. 17r.

¹¹⁶⁶ Tamtéž. Viz též O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského
jazyka*, s. 70.

Bohužel nemáme žádné zprávy o tom, kde Jan Bruntálský z Vrbna (případně jeho další šlechtičtí společníci) ve Vratislavi bydlel. Po opuštění tohoto města, snad nedlouhém pobytu doma a léčení se z následků jednoho „Truncku“ na blíže neurčené svatbě (při němž podle vlastních slov konzumoval přílišné množství vína a piva) i černých neštovic („schwarze blätter“) odjel 1605 či 1606 s hofmistrem, preceptorem a dalším šlechticem – Vejkhardem Skochem Čertoryjským – za dalším vzděláním do Štraburku (viz kap. V. 3.).¹¹⁶⁷

Vratislaví jako místem partikulárního vzdělávání urozených z českých zemí jsme se dostali na závěr této podkapitoly. Pokusili jsme se zde poukázat na nepominutelný význam vedlejších zemí Koruny české pro vzdělání české a moravské šlechty v předbělohorské době. Uvažována byla především – ovšem jak jsme viděli, tak ne výhradně – institucionální rovina vzdělávání. Při výběru konkrétní školy v této oblasti, na kterou měl být šlechtic poslán, hrály vedle jiných faktorů (zejména konfese, dobově vnímané úroveň školy a geografické polohy) snad nejvýznamnější roli dlouhodobě pěstované kontakty mezi učiteli těchto škol a šlechtou z českých zemí.

Většina z uvažovaných škol byla nekatolických a proto byly vyhledávány protestantskou šlechtou. Katolické šlechtě se v předbělohorské době nabízely jiné možnosti získání pokročilejšího vzdělání (zejména na jezuitských gymnáziích vysoké úrovně v Praze, Českém Krumlově, Jindřichově Hradci, Chomutově, Olomouci, Brně, v rakouských zemích i v Bavorsku /viz kap. V. 1. a V. 9./). K lužickým i slezským školám, kde ve sledované době kratší či delší dobu studovali příslušníci rytířských i panských rodů z Čech a Moravy, patřily především školy ve Zhořelci, Žitavě, Budyšíně, Goldberku, Břehu, Bytomi nad Odrou a Vratislavi, jež byly vyššími latinskými školami a poskytovaly tudíž srovnatelné vzdělání jako řada vzdělávacích institucí tohoto typu v zahraničí (v Čechách a na Moravě naopak zdaleka ne všechny partikulární školy navštěvované českou a moravskou šlechtou patřily k tomuto typu, nezděná se jednalo o nižší latinské školy). Dávaly dobrý předpoklad dalšího studia.

Šlechtici na ně obvykle přicházeli ve věku přibližně 10-16 let, zpravidla provázeni preceptory, a následně – jak uvidíme v V. a VII. kapitole předkládané disertace – odcházeli za dalším vzděláním na zahraniční latinské školy (na-

---

¹¹⁶⁷ J. BRUNTÁLSKÝ Z VRBNA, *Curriculum vitae meae*, fol. 17r-18v.

příklad do Štrasburku), případně se již rozhodli absolvovat kavalírskou cestu. U některých z nich dlouholeté studium na jedné z uvedených škol ve vedlejších zemích Koruny české přispělo k rozšíření jejich vzdělanostního horizontu, získání dobrých jazykových znalostí (latina, němčina) a navázání kontaktů s konfesijně spřízněnými osobami, jejichž pozdějším rozvíjením se tradice šlechtického vzdělávání v Horní Lužici i ve Slezsku dále posilovaly.

Nepominutelný význam této součásti Koruny české v procesu vzdělávání šlechtice z českých zemí v době renesance a manýrismu lze spatřovat vedle institucionální roviny i jinde. Mnozí z českých a moravských šlechticů, kteří ve sledované oblasti nikdy nestudovali, ani déle nepobývali, získávali vzdělání i prostřednictvím soukromých vychovatelů pocházejících z Horní a Dolní Lužice i ze Slezska. Tito preceptorů nezdědili za své vzdělání v pozdněhumanistickém duchu právě latinským školám v uvedených městech a mohli tak nepřímo ovlivnit vzdělanostní a kulturní tradici vedlejších zemí příslušníky české a moravské nobility. Tuto tezi bude ovšem muset ještě ověřit budoucí prosopograficky orientovaný výzkum šlechtických preceptorů předbělohorské doby.¹¹⁶⁸

Pojednáním o výchově a vzdělávání šlechty českých zemí ve vedlejších zemích Koruny české jsme se dostali na závěr IV. kapitoly. I když povaha partikulárního vzdělávání české a moravské šlechty v zemích Koruny české byla podobná edukaci urozených z Čech a Moravy na zahraničních latinských školách, vyčlenili jsme tuto problematiku (i pro její rozsah) do samostatné kapitoly. Protože však partikulární vzdělání mělo ve své době obecnější rysy překračující zemské hranice, rozhodli jsme se podat některé naše závěrečné postřehy o jeho významu pro českou a moravskou šlechtu až v následující kapitole. Některé dílčí závěry, jež se dotýkají studia urozenců z Čech a Moravy na latinských školách v českých zemích, v Horní Lužici a ve Slezsku, jsme navíc zařadili již do pododdílů této kapitoly (srov. podkapitoly IV. 1. až IV. 4.).

---

¹¹⁶⁸ Srov. pozn. 197.

V. Šlechtici na partikulárních školách v zahraničí

Potomkům české a moravské nobility mohly poskytnout vzdělání i různé partikulární latinské školy ležící za hranicemi Koruny české, a to jak v ostatních součástech středoevropské habsburské monarchie, tak také mimo její rámec. Takových vzdělávacích zařízení, jež by pro sledovanou dobu přicházely v úvahu, je několik stovek. Doklady o studiu šlechty z Čech a Moravy na nich máme však jen pro zlomek z nich. Zda je to dáno pramenovou základnou, tím, že řada z takových škol nemusela být ve své době nobilitě z českých zemí vůbec známa (což lze však stěží zjistit), či jinými okolnostmi – z nichž některé zmíníme dále v textu této kapitoly – není možné jednoznačně posoudit.

První z uvedených důvodů jistě hraje svou roli, nejsou-li dochovány evidenční prameny, je výsledek rekonstrukce atraktivity studia české a moravské šlechty na konkrétní škole i při použití řady typově různých pramenů vždy do značné míry zkreslující a jen zčásti odpovídá reálnému stavu. Na druhou stranu jak ukazují příklady některých latinských škol v zahraničí, pro něž takové prameny k dispozici jsou, i kvalitní vzdělávací instituce sledovaného typu nalézající se relativně blízko českým zemským hranicím se nemusely nutně stát objektem studijního zájmu urozených z českých zemí.

Vedle problému s nedostatkem pramenů (či jejich skladbou) narážíme zde také na naprosto nerovnoměrné zpracování dějin těchto školských zařízení. Pouze část z nich má solidnější zpracování svých dějin, a to často z 19. století či první třetiny století následujícího.¹¹⁶⁹ Vzhledem k obrovskému množství výše zmiňovaných škol je tudíž nanejvýš pravděpodobné, že i tehdy, pokud se evidenční prameny (či takové prameny, jež alespoň zčásti nabývají evidenční povahy: viz například v předchozí kapitole zmíněný soupis žáků gymnázia u sv. Alžběty ve Vratislavi, kteří v roce 1617 vítali Ferdinanda II. při jeho holdovací cestě, který se nám podařilo objevit naprostou náhodou) dochovaly, nemusí to být známo nejen regionálnímu bádání, natož pak širě teritoriálně zaměřenému výzkumu.

---

¹¹⁶⁹ Na jednotlivé práce zde nemůžeme odkazovat, knih a studií i k jednotlivým latinským školám, zvláště na území Svaté říše římské národa německého, je z 19.-21. století takové množství, že by jejich citací byl naprosto přetížen poznámkový aparát. Na práce k těm školám, které byly prokazatelně navštěvovány příslušníky české či moravské šlechty, bude pak odkázáno na příslušných místech níže v poznámkovém aparátu.

V následujících částech předkládané práce se zaměříme především na takové partikulární vzdělávací instituce, u kterých dochované prameny dovolí alespoň rámcově (někdy však přesněji) posoudit jejich atraktivitu pro nobilitu z českých zemí. Zejména u několika z nich (například u Altdorfu nebo Štrasburku), pro něž má badatel k dispozici skutečně nemalé množství pramenů různého typu, budeme moci vedle konkrétní, jež jsou spjata s jejich dějinami i se studiem české a moravské šlechty na nich (a bezprostředně se tudíž dotýkají tématu disertace), sledovat také řadu otázek obecnějšího charakteru. Řadě z nich byla dosavadním bádáním věnována minimální pozornost.

Z konfesijního hlediska budeme sledovat jak katolické, tak také nekatolické latinské školy. Již na počátku je zapotřebí uvést, že – alespoň jak se z dochovaných pramenů zdá – byl ze strany šlechty z českých zemí výrazně vyšší zájem o druhou skupinu těchto škol. Důvody, které k tomu vedly, mohou být různé: konfesijní skladba české a moravské nobility (jež je však pro celou předbělohorskou dobu i kratší úseky solidněji stěží postižitelná), od druhé poloviny 16. století se rozvíjející katolické (respektive především jezuitské) domácí školství, jež řadě jejím členům pro získání partikulárního vzdělání dostačovalo atd. Posoudit je ale jednoznačně dochované prameny neumožňují. Jak jsme uvedli výše, mohou být navíc naše informace o návštěvnosti jednotlivých škol (a to pochopitelně i těch katolických) dosti zkreslené.

Pokud jde o katolické latinské školy v okolí českého státu, přicházela vedle některých speciálních zařízení tohoto typu (o jednom z nich bude pojednáno v kap. V. 9.) v úvahu především jezuitská gymnázia v prostoru dnešního Bavorska a v rakouských zemích, jež při jednotlivých kolejích Tovaryšstva Ježíšova vznikala hojně zejména v 50.-70. letech 16. století: ve Vídni, Ingolstadt, Mnichově, Dillingen (respektive Dillingen an der Donau), Innsbrucku, Štýrském Hradci aj.¹¹⁷⁰ Pokud je nám známo, nejsou pro vět-

---

¹¹⁷⁰ K rozmachu jezuitského školství v jazykově německých oblastech Svaté říše římské (včetně Bavorska a rakouských zemí) srov. alespoň Friedrich PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*, Leipzig 1885, zejména s. 266-279 a Bernhard DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge I*, Freiburg im Breisgau 1907, zvláště s. 1-236 (samostatný oddíl *Schulen und Studien* zde na s. 237-294). Významná je v tomto kontextu také o necelých sto let novější práce: Karl HENGST, *Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1981. Pro rakouské země viz též H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen*

šinu z nich (s výjimkou Štýrského Hradce)¹¹⁷¹ bohužel dochovány (případně zpřístupněny) evidenční prameny. I proto snad moderní bádání, a to dokonce i to velmi kvalitní (například práce Helmuta Engelbrechta k rakouským školským dějinám 16. a 17. století), vychází především z údajů starší literatury ať už obecnější povahy, jako Duhrových *Geschichte der Jesuiten*, či speciálních prací k jednotlivým školským zařízením Tovaryšstva Ježíšova v jihoněmeckém a rakouském prostoru.¹¹⁷²

Vzhledem k výše řečenému se s konkrétními šlechtici z Čech a Moravy setkáme na výše uvedených gymnáziích pouze sporadicky a navíc výlučně v rakouských zemích (ve Vídni a Štýrském Hradci). To ovšem nemusí znamenat, že ta ostatní studia inferiora Societatis Iesu v již zmíněných městech nebyla jimi vůbec frekventována. Jen o tom nejsou pramenné doklady.

V. 1. Rakouské země (latinské školství ve Vídni)

V rakouských zemích (zejména pak ve Vídni) se ale šlechtě z Čech a Moravy nenabízela pouze jezuitská forma partikulárního vzdělávání, o níž vzhledem k malému množství dochovaných pramenů pojednáme pouze ve stručnosti, a to na prvním místě, nýbrž i některé další (katolické a snad i nekatolické) možnosti takové edukace.

Bildungswesens 2, s. 136-173; Gernot HEISS, *Die Jesuiten und die Anfänge der Katholisierung in den Ländern Ferdinands I. Glaube, Mentalität, Politik I-II*, Habilitationsschrift an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien 1986. Po roce 1600 byla v rakouských zemích otevřena i další jezuitská studia inferiora: k tomu viz H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens* 2, s. 137.

¹¹⁷¹ Údaje štýrskohradecké matriky vydané Johannem Andritschem: TÝŽ (ed.), *Die Matrikeln der Universität Graz I. 1586-1630* (= Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz 6/1), Graz 1977, které zahrnují i gymnaziální studenty zdejší jezuitské akademie, ukazují naprosto mizivý zájem šlechty českých zemí o tuto školu Tovaryšstva Ježíšova, narozdíl například od nobility rakouské, uherské, chorvatské, polské, slezské či italské. Celkově se zde za více než tři desetiletí zapsali do gymnazijních tříd pouze 3 šlechtici z Moravy (z Čech žádný): v gramatice 1616 Vratislav Arnošt Haugvic z Biskupic (označený jako *baro Moravus*, srov. tamtéž, s. 50), dále 1617 jako rétor Zikmund Ignác Humpolecký z Rybenska (*eques Moravus*, tamtéž, s. 52) a konečně jako syntaxista 1618 Václav Ordelrik (*eques Moravus*, tamtéž, s. 56). Ze studentů z Čech, které z Andritschovy edice pro léta 1586-1630 vypsál Zdeněk Hojda v recenzi na tuto knihu v AUC-HUCP 21, 1981, fasc. 2, s. 96nn. (zachytil jich 65), bylo těch několik málo šlechticů (nepočítaje erbovníky), kteří se zde vůbec vyskytují, studenty vyšších jezuitských studií. Právě pro tento mizivý zájem české a moravské nobility o štýrskohradecká jezuitská studia inferiora jsme se rozhodli o nich nepojednat samostatně v textu, ale pouze takto v poznámkovém aparátu.

¹¹⁷² Viz pozn. 1170.

Nejprve tedy ke studiu u vídeňských jezuitů. Zda u nich česká a moravská šlechta studovala v hojném počtu, nelze říci, jak již bylo uvedeno, matrika zdejšího gymnázia Tovaryšstva Ježíšova není dochována. Některé doklady však máme. Uveďme si alespoň dva z nich, jež zde nejen takové studium nobility z Čech a Moravy dokládají, nýbrž též jasně dokumentují jejich možný význam pro další osudy šlechticů, kteří je absolvovali. I mimo české země mohla totiž výchova a vzdělávání ve školách Societatis Iesu vyústit v úspěšnou duchovní kariéru v katolické církvi.

U vídeňských jezuitů například v první polovině 50. let 16. století studoval Vilém (1534-1572), již zmíněný syn moravského šlechtice Mikuláše Prusinovského z Víckova a Anny ze Mstětic, který pak v letech 1554-1558 pokračoval ve studiu na starobylé univerzitě v Padově a roku 1565 se stal olomouckým biskupem. Bohužel prameny se nezmiňují o tom, kterou část z nižších studií Vilém ve Vídni absolvoval.¹¹⁷³ I vzhledem k chlapcově věku nelze stoprocentně vyloučit ani to, že započal ve Vídni již studia superiora. To předpokládá i část dosavadního bádání (Alois Kroess, Hjalmar Kopřiva), aniž ovšem odkazuje na svůj zdroj.¹¹⁷⁴ Spolehlivější Bohumil Navrátil (zvláště ve srovnání s Kopřivou) je v této věci výrazně zdrženlivější, Vilémova filozofická studia neuvádí.¹¹⁷⁵

Protože neznáme přesnou dobu Vilémova setrvání ve Vídni, jeho předchozí vzdělání (jež lze právem předpokládat) a nemáme k dispozici ani matriční údaje, nelze myslím vyloučit ani to, že teprve zde mohl absolvovat nižší studia a případně i část „kurzu“ filozofie.¹¹⁷⁶ V úvahu je však zapotřebí vzít i další dva aspekty: 1) jezuité se ve Vídni usadili teprve v letech 1551-1552 a nejdříve 1553 otevřeli gymnaziální třídy, teprve postupně po konkurenčním zápase s vídeňskou univerzitou i studia superiora¹¹⁷⁷ (Vilém Pru-

---

¹¹⁷³ Snad jediné dva dobové prameny, které se k vídeňskému studiu Viléma Prusinovského z Víckova vztahují, vyčerpál již Bohumil Navrátil. Viz pozn. 1175.

¹¹⁷⁴ A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, s. 290; H. KOPŘIVA, *Vilém Prusinovský z Víckova*, s. 60n.

¹¹⁷⁵ B. NAVRÁTIL, *Vilém Prusinovský z Víckova*, s. 206n.

¹¹⁷⁶ K Vilému Prusinovskému z Víckova srov. i s odkazy na další literaturu a jeho stručnou biografii pozn. 810.

¹¹⁷⁷ K vídeňským jezuitům srov. alespoň B. DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge I*, s. 45-53; Ernst BECK, *Die Anfänge der Jesuiten in Wien und Niederösterreich bis zum Tode Ferdinand I. (1551-1564)*, Wien 1928; H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens 2*, s. 136nn. a 140 (zde na s. 277nn. i další literatura); G. HEISS, *Die Jesuiten und die Anfänge der Katholisierung in den Ländern Ferdinands I. I*, s. 56-76; Johannes WRBA, *Ignatius, die Jesuiten und Wien*, in: Kurt Mühlberger – Thomas Maisel (ed.), *Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte*: 16. bis 19.

sinovský, který byl již 1554 v Padově, tedy zřejmě nemohl stihnout dokončit tři až tři a půl roku trvající studium na jezuitské artistické fakultě, ledaže by jeho část absolvoval již jinde, o čemž ale nemáme zprávy);¹¹⁷⁸ 2) i když se pro studia inferiora běžně uvádí orientační věk chlapců přibližně osm až třináct let,¹¹⁷⁹ známe minimálně pro šlechtu i případy, kdy žáci jednotlivých tříd jezuitských gymnázií z jejich řad tento věk výrazně překračovali (například opakovaně zmiňovaný Vojtěch Chanovský z Dlouhé Vsi byl v 16 letech teprve v syntaxi, tedy ve třídě nikoli nejvyšší, viz výše v kap. IV. 3. 1.). U většiny z nich však narážíme na určitý problém: i tehdy, pokud známe pro konkrétní roky jejich příslušnost k určité gymnaziální třídě – což není případ Viléma Prusinovského z Víckova – nevíme, v jakém věku je navštěvovali, neboť neznáme rok jejich narození.

Druhým ze šlechticů, který později snad ještě výrazněji zasáhl do dějin českých zemí a jenž snad studoval i na jezuitském gymnáziu ve Vídni byl František (1570-1636), syn Adama z Ditrichštejna (†1590) a Markéty z Cardona, od roku 1599 nástupce Stanislava Pavlovského na stolci olomouckých biskupů. Jeho studia ve Vídni uvádí však pouze část z dosavadního bádání (Zeißberg, Libosvár, Balcárek).¹¹⁸⁰ Jisté je, že zde minimálně na počátku 80. let 16. století pobýval (22. března 1582 zde například v biskupské kapli sv. Ondřeje ve Vídni přijal tonsuru).¹¹⁸¹ Jednoznačné pramenové zprávy o jeho studiu u vídeňských jezuitů však nemáme, vzhledem k jeho dalšímu vzdělávání se u Tovaryšstva Ježíšova (viz dále) i doloženému pobytu ve Vídni by však bylo dosti logické. Pokud tam studoval, muselo to být rozhodně předtím, než odešel za dalším vzděláváním do pražského Klementina, kde je doložen v 80. letech (přesná data bohužel opět neznáme, ale k roku

---

Jahrhundert (= Schriftenreihe des Universitätsarchivs 7), Wien 1993, s. 61-90; TÝŽ, *Von Canisius bis Lamormaini: auf den Spuren der Jesuiten in Wien im ersten Jahrhundert ihrer Geschichte*, Wien 1997. Viz též některé příspěvky ve sborníku Herbert KARNER – Werner TELESKO (ed.), *Die Jesuiten in Wien: Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der "Gesellschaft Jesu" im 17. und 18. Jahrhundert*, Wien 2003.

¹¹⁷⁸ K organizaci jezuitských studií ve 40. a 50. letech 16. století srov. alespoň přehlednou tabulku Ivany Čornejové. Viz následující poznámka.

¹¹⁷⁹ Viz například přehledná tabulka Ivany Čornejové v práci: TÁŽ, *Jezuitská akademie*, podle systému *Ratia studiorum* z roku 1599 na s. 251.

¹¹⁸⁰ Heinrich von ZEISSBERG, *Dietrichstein, Franz Fürst von*, in: ADB 5, s. 199. Zdeněk LIBOSVÁR, *Moravský biskup František Dietrichštejn*, Olomouc 1994, s. 37. Jako jednu z možností je připouští i P. BALCKÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn*, s. 17.

¹¹⁸¹ Jan TENORA, *František Serafinský z Dietrichštejna*, in: Antonín Podlaha (ed.), *Český slovník bohovědný III*, Praha 1926, s. 507; Z. LIBOSVÁR, *Moravský biskup František Dietrichštejn*, s. 37; Winfried EBERHARD, *Dietrichstein, Franz Seraph*, in: Erwin Gatz (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448-1648*, Berlin 1996, s. 129-133.

1586 jej jako syntaxistu zachycuje *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*).¹¹⁸² Někteří badatelé vymezují jeho studium u pražských jezuitů lety 1585-1588.¹¹⁸³ Později (od roku 1588) se vzdělával na Collegiu Germanicu v Římě.¹¹⁸⁴

Vídeň nabízela šlechtě z českých zemí i další možnosti získání partikulárního vzdělání. Jednu z nich představovala i císařská latinská škola (bývá nazývána různě: mimo jiné „kaiserliche Landesschule“) ve Vídni, otevřená 1565 Maxmiliánem II. podle starších plánů jeho otce, a to i přesto, že byla zřejmě primárně určena nobilitě rakouských zemí. Měla nahradit roku 1554 rozpuštěnou nekatolickou „Landschaftsschule“ dolnorakouských stavů. Původní představa Ferdinanda I. byla pověřit vedením školy jezuity, k čemuž však posléze nedošlo, snad i pro odpor nekatolických stavů. I proto neměla nakonec vysloveně protireformační charakter, což se projevilo mimo jiné i na jejím školním řádu z roku 1573.¹¹⁸⁵ Zřejmě právě pro svůj konfesijně nevyhraněný charakter byla napadána jak ze strany katolíků, tak také protestantů a v 70. letech se prý ocitla v krizi (malý počet žáků atd.).¹¹⁸⁶

---

¹¹⁸² M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 38.

¹¹⁸³ J. TENORA, *František Serafínský z Dietrichštejna*, s. 507; W. EBERHARD, *Dietrichstein, Franz Seraph*, s. 129.

¹¹⁸⁴ Ditrichštejn rychle postupoval v církevních úřadech: v 90. letech byl již kanovníkem olomoucké (od 1591), v Bratislavské (od 1593) a pasovské kapituly, litoměřickým proboštem (od 1594) a komorníkem papeže Klimenta VIII. 1597 byl vysvěcen na kněze. V 29 letech se stal v květnu 1599 kardinálem a ještě téhož roku olomouckým biskupem. Výrazně zasáhl do konfesijního i politického života českých zemí nejen z titulu této funkce (výrazně přispěl k rekatolizačnímu procesu), ale také jako prezident Tajné rady (jmenován Rudolfem II. 1607) a konečně zejména po porážce stavovské rebelie jako faktický správce Moravy (generální komisař, místopředseda a zemský hejtman) v letech 1621-1636 (1624 získal pro sebe a 1629 pro svůj rod říšský knížecí titul). Viz alespoň [F. Chr. KHEVENHÜLLER], *Conterfet Kupfferstich II*, s. 55n.; J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon VII*, Sp. 880n.; August SEDLÁČEK, *z Dietrichštejna, František Seraf*, in: OSN VII, s. 504-508; J. TENORA, *František Serafínský z Dietrichštejna*, s. 507-515; H. von ZEIBBERG, *Dietrichstein, Franz Fürst von*, in: ADB 5, s. 199-203; C. A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 197n.; W. EBERHARD, *Dietrichstein, Franz Seraph*, s. 129nn.; Z. LIBOSVAR, *Moravský biskup František Dietrichštejn*, s. 34nn. o jeho dětství a mládí; P. BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna* (zde o jeho vzdělání na s. 17nn.).

¹¹⁸⁵ Podrobně o něm pojednává Gerson WOLF, *Die kaiserliche Landesschule in Wien unter Kaiser Maximilian II.*, Wien 1878, s. 10nn.

¹¹⁸⁶ Vedle v předchozí poznámce zmíněné práce věnovali nevelkou pozornost císařské latinské škole i G. HEIß, *Bildungsverhalten des niederösterreichischen Adels*, s. 147 a H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens 2*, s. 76n. K rakouským stavovským „Landschaftsschulen“ srov. pak Gernot HEIß, *Konfession, Politik und Erziehung. Die Landschaftsschulen in den nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg*, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz – Gerald Stourzh (ed.), *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Wien 1978, s. 13-63 (zde na s. 23 o založení vídeňské

Od roku 1566 (tedy od svých jedenácti let) se „nákladem Její Milosti římské císařové a králové české etc. několik let pořád in **Caesareo, nec non archiducali Archigymnasio** [zvýraznil M. H.]“¹¹⁸⁷ vzdělával Jindřich Domináček z Písnice (1555-1608).¹¹⁸⁸ Snad je tím myšlena právě zde sledovaná císařská latinská škola a nikoliv jezuitské gymnázium, jak soudila část dosavadního bádání.¹¹⁸⁹ Stoprocentně vyloučit nelze však ani druhou možnost. Jak dlouho Jindřich na uvedené škole studoval, ale bohužel nevíme. Není vyloučené, že z ní po bližze neurčené době odešel (podle literatury jde o dobu krize císařské školy) a dále skutečně studoval u vídeňských jezuitů. Ještě později (1575) se zřejmě zapsal i na vídeňskou univerzitu.¹¹⁹⁰

Pobýval-li Jindřich z Písnice zároveň u panovnického dvora (o čemž však pramenné zprávy nemáme), tak využil stejně jako snad i další šlechtici z českých zemí možnosti sepětí pobytu u dvora se studiem na vídeňské univerzitě.¹¹⁹¹ Po dalších studiích v Ingolstadt (kde v červnu 1579 dosáhl

---

stavovské Landschaftsschule krátce před rokem 1546) a H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens* 2, s. 71-116 (o počátcích vídeňské Landchaftsschule v domě na vídeňském Minoritenplatz zde na s. 76, kde je též pojednáno o jejích obtížích a uzavření 1554).

¹¹⁸⁷ B. PAPROCKÝ z Hlohov, *O stavu rytířském...*, s. 91. Pojem archigymnasium není běžné dobové označení latinských škol. Pokud jde o jezuitu, nesetkal jsem se s tím, že by jej užívali. Ani u dalších katolických škol se tento pojem zřejmě mnoho neuplatňoval. Stejně tak v protestantském prostředí. Jednu z asi mála dobových výjimek představovalo Archigymnasium v městě Soest (dnes země Nordrhein-Westfalen), založené ve 30. letech 16. století, které tohoto pojmu užívá od té doby až dodnes. K dějinám této školy srov. alespoň: *Archigymnasium Soest 1534-1984* (= Soester Beiträge 43), Soest 1984 (na s. 40-44 soupis pramenů a další literatury).

¹¹⁸⁸ Byl vnukem bakaláře pařížské univerzity Jana Domináčka z Písnice, který zastával v letech 1533-1537 úřad místopísaře Království českého, a synem Albrechta z Písnice (†1555). O Jindřichovi, který byl na studiích podporován svým příbuzným Janem Lazickým z Písnice, a rodinných poměrech Písniců vůbec viz – B. PAPROCKÝ z Hlohov, *O stavu rytířském...*, s. 85, 87-94; Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta ... I*, Pragae Veteris character Ioannis Caroli Hraba 1777, s. 73n.; I. SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I*, s. 216 (zde i jeho pobytu ve Vídni; o Zikmundu Domináčkovi z Písnice, Jindřichovu starším bratru, který vstoupil do jezuitského řádu, později z něj však byl nucen vystoupit viz tamtéž, passim); [nezn. aut.], *z Písnice*, in: OSN, díl XIX, s. 795n.; Karel STLOUKAL, *Jindřich z Písnice*, in: Sborník prací věnovaných J. B. Novákovi k 60. narozeninám, Praha 1932, s. 363-380; *RHB II*, s. 51nn.; V. BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, s. 80-85. K Zikmundu Domináčkovi, jeho vzdělávání i kariéře v jezuitském řádu i mimo něj viz též *RHB II*, s. 54n.

¹¹⁸⁹ *RHB II*, s. 51.

¹¹⁹⁰ Jeho stoprocentní identifikace v matrice není možná (v roce 1575 se do ní zapsal jako „Henricus Dominatius Pragensis“) – F. GALL (ed.), *Die Matrikel der Universität Wien III*, s. 168. *RHB II*, s. 51 uvádí chybně rok inskripce ve Vídni – 1577.

¹¹⁹¹ K tomu viz Václav BŮŽEK – Géza PÁLLFY, *Integrace šlechty z českých a uher- ských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, ČČH 101, 2003, s. 572. Ke studentům vídeňské uni-

licentiátu teologie)¹¹⁹² a kavalírské cestě do Itálie, během které získal na boloňské univerzitě doktorát práv,¹¹⁹³ od 1582 působil ve službách Viléma z Rožmberka (stal se posléze rožmberským kancléřem), od 1587 u apelačního soudu (1589 rada nad apelacemi) a v dalších „pražských“ úřadech (sekretářem české dvorské kanceláře, od 1593 komorní prokurátor; právě v této funkci se značně obohatil: získal statky Hartenberg na Loketsku a Schönbach u Chebu; i proto /vedle jiných důvodů: jeho rekatolizačního úsilí apod./ byla proti němu 1608 vznesena ze strany stavů žaloba, jejíž projednávání přerušila Jindřichova smrt v témže roce) a konečně po dlouholeté službě panovníkovi roku 1601 místokancléřem Království českého.¹¹⁹⁴

I když již zmíněné *Landschaftsschulen*, tedy specifický typ partikulárních latinských škol vznikajících v 16. století v habsburských dědičných zemích z podnětu nekatolických stavů (zejména z potřeby poskytnout kvalitní a konfesijně odpovídající vzdělání svým potomkům) nezřídka proti vůli členů rakouského domu,¹¹⁹⁵ existovaly vedle Vídně i na řadě dalších míst, například ve Štýrském Hradci, v Linci, Hornu či Klagenfurtu, nemáme pro ně (zejména snad kvůli minimálnímu množství dochovaných evidenčních pramenů)¹¹⁹⁶ žádné doklady studia šlechty z českých zemí,¹¹⁹⁷ a to kupodivu

---

verzity pocházejícím z českých zemí srov. alespoň: I. HLAVÁČEK – L. HLAVÁČKOVÁ, *Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské universitě*, s. 139-169; Z. KUKÁNOVÁ, *Jihomoravští studenti na rakouských univerzitách*, s. 61-66; TÁŽ, *Čeští studenti na vídeňské universitě*, s. 171-180; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Černohorští z Boskovic na vídeňské univerzitě*, s. 285-306.

¹¹⁹² Při této příležitosti byl vydán sborník *Congratulatio inscripta ... Henrico Dominatio a Pysnitz ... cum in celeberrima et catholica Ingolstadiensi academia pridie Calend. Quintil. SS. Theol. Licentiatu publice ac solenniter crearetur, autoribus reverendis, ornatissimis doctissimisque viris ac juvenis*, Ingolstadii ex officina Weissenhorniana apud Wolfgangum Ederum 1579 (NK ČR Praha, sign. 52 C 11, přív. 3). Domináček sám byl také literárně činný, a to již během svých studií (od roku 1576). Viz *RHB II*, s. 52nn. Tiskem vyšly i ingolstadtské Domináčkovy teze: *Quod felix et faustum sit. Pro conferendis theologici doctoratus insignibus ... pro impetrando in SS. theologia gradu licentiae ... d. Henrico Dominatio a Pysnitz ...*, Ingolstadii ex typographia Davidis Sartorii [1579], sl. A2a-B5a (tématem tezí je přijímání pod jednou; Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. BG VIII 1, přív. 19).

¹¹⁹³ Podle *RHB II*, s. 51 není jisté, zda dosáhl doktorátu v Bologni, mohlo se tak prý stát také na některé francouzské univerzitě.

¹¹⁹⁴ [nezn. aut.], z *Písnice*, in: OSN XIX, s. 796. K jeho působení v rožmberských službách srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 309nn, 321, 328, 471, 513, 554.

¹¹⁹⁵ K soustavnému tlaku jednotlivých Habsburků proti těmto školám srov. nejpodrobněji H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens 2*, s. 85-94.

¹¹⁹⁶ K tomu viz alespoň tamtéž, s. 116. Zmiňuje zde stručně nejstarší soupis žáků linecké *Landschaftsschule* z roku 1613, v němž je prý zachyceno 174 žáků tohoto pětiletého gymnázia. Uvádí zde, že mezi nimi byli šlechtici z Dolních Rakous, Štýrska, Korutan, Kraňska a Bavorska, Čechy ani Moravu nezmiňuje. Engelbrecht vychází z práce Herrmann SCHARDINGER, *Das derzeit älteste Schülerverzeichnis des Gymnasiums in Linz a.d.*

ani přesto, že by vzdělávání se na nich bylo po roce 1550 (a zvláště pak v prvních dvou desetiletích bezprostředně předcházejících bitvě na Bílé hoře) poměrně logické nejen pro zintenzivňující se vztahy mezi nekatolickými stavy českých a rakouských zemí, ale také pro nadregionálně známé osobnosti, jež stály v čele těchto škol či na nich vyučovaly (uvést lze Davida Chytraea /1531-1600/¹¹⁹⁸ působícího ve Štýrském Hradci či Slezana Georga Calamina /1547-1595/¹¹⁹⁹ pro Landschaftsschule v Linci aj.).¹²⁰⁰

Donau vom Jahre 1613, in: 96-104. Jahresbericht des Bundesgymnasiums in Linz, Linz 1955, s. 26-37, již se nám bohužel nepodařilo nikde sehnat.

¹¹⁹⁷ Zda byl jedinou výjimkou Jindřich Konrád Vencelík z Vrchovišť, na jehož studia v Linci v roce 1590 upozornila Marie Ryantová (TÁŽ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum*, s. 265), nevíme. Tato autorka neuvádí, zda zde studoval soukromě či na některé z lineckých škol; vychází přitom z dochovaného památníku tohoto šlechtice z let 1590-1592: *Liber memorialis seu Album amicorum Henrici Conradi Wenczelika a Wirschowitz*, který je obsažen v tisku *Emblemata V. C. Andreae Alciati Mediolanensis iurisconsulti ...*, Antverpiae Apud Christophorum Plantinum 1584 (Knihovna Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AD XIII 94). Z nemnoha zápisů tohoto štambuchu, jejichž podrobnější analýzu na tomto místě nemůžeme provádět, jasná povaha jeho setrvání v Linci opravdu nevyplývá. Zřejmě zde navštěvoval nějakou školu (někteří autoři zápisů jej označují za „condiscipula“: např. Andreas von Memmingen; srov. jeho zápis datovaný v Linci 11. června 1590 tamtéž, volný nečíslovaný list vložený za s. 98, nebo jiný zápis /jistého Eliase Huetstockhera/ z téhož data: tamtéž, za s. 302). O jaký typ vzdělávací instituce se ale jednalo, nemůžeme jednoznačně říci. Pochopitelně vyloučit v textu zmíněnou stavovskou školu v Linci nelze. Protože však výše zmíněný soupis jejich žáků pochází až ze druhého decenia 17. století, potvrdit to také není možné. Viz předchozí poznámka.

¹¹⁹⁸ Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Chytraeus, David*, in: BBKL I, 1990, Sp. 1021-1122 (zde i soupis jeho děl a literatury o něm). Viz též http://de.wikipedia.org/wiki/David_Chytr%C3%A4us (zde také soupis dvou desítek jeho děl i literatury /i novější/ o něm).

¹¹⁹⁹ O něm viz speciální práce Konrada Schiffmanna citovaná v další poznámce. Srov. též H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* V, Sp. 155; Adolf SCHIMMELPFENNIG, *Calaminus, Georg*, in: ADB 3, s. 692; Richard NEWALD, *Calaminus, Georg*, in: NDB 3, s. 91n.

¹²⁰⁰ Srov. pozn. 1186. Vedle zde uvedené literatury srov. též speciální studie k linecké stavovské škole: Ferdinand KHULL, *Schulordnung und Instructionen aus den Jahren 1577-1579 für die evangelische Schule der Landstände von Oberösterreich zu Linz an der Donau*, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, H. III, Wien 1901, s. 129-219; Konrad SCHIFFMANN, *Magister Georg Calaminus, ein Schulmann des 16. Jahrhunderts in Linz*, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, Heft 2, 1899, s. 93-114. Pro pozdější dobu viz též Alfred MARKS, *Adelige Standeserziehung in Linz 1612-1750*, Jahrbuch des Stadt Linz 1954, s. 337-392. Ke Klagenfurtu srov. Wilhelm NEUMANN, *Michael Kerner und die Gründung der Landschaftsschule in Klagenfurt*, in: Carinthia I, 181, 1991, s. 331-338 a k Landschaftsschule ve Štýrském Hradci viz Theodor GRAFF, *Die protestantische Landschaftsschule und das Jesuitengymnasium in Graz*, in: France M. Dolinar (ed.), *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich, 1564-1628*, Graz – Wien 1994, s. 523-535. Do Hornu se 1578 přemístila 1576 ve Vidni znovu zřízená (ale jen krátce fungující) Landschaftsschule dolnorakouských stavů, 1584 se musela znovu stěhovat, tentokrát do Mistelbachu, 1586 byla však uzavřena: H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens* 2, s. 81n., 86. Řadu dalších titulů k dějinám tohoto typu škol v rakouských zemích srov. tamtéž, s. 256-271.

Než přikročíme k partikulárním školám mimo rakouské země, na nichž se česká či moravská šlechta vzdělávala, zůstaneme ještě krátce ve Vídni. Dokladů šlechtického institucionálního studia v tomto městě mimo již uvedené školy sice mnoho nemáme, nicméně některé takové případy přece ukazují, že šlechtě z Čech a Moravy nabízelo město na Dunaji i další varianty, jak získat partikulární latinské vzdělání.

Díky několika pramenům dochovaným z let 1553-1554 máme zprávy, bohužel ne úplně jasné, o vídeňských studiích Albrechta Robmhápa ze Suché.¹²⁰¹ Tento příslušník nižšího šlechtického rodu se díky finanční podpoře Jáchyma z Hradce (1526-1565), nejvyššího kancléře Království českého, vzdělával ve Vídni přinejmenším od roku 1553. Tehdy navštěvoval blíže nejmenovanou školu, již Albrecht výslovně zmiňuje (ovšem jméno neuvádí) v dopise, který tento chlapec poslal svému mecenáši 4. října 1553. S výukou na ni však nebyl spokojen, jevila se mu zřejmě málo pokročilá. Jáchymovi proto psal: „*prosím velice, že mě ráčíte z této školy vzítí a na nějaký jiný učení dáti, abyšte za mě darmo peněz dávati neráčili a já abych času svého nemařil. Za se Vaší Milosti slibuji, že chci všelijakou pilnost k učení přiložiti, kdežkoli jinde mě dáti ráčíte ... A já rád se chci učiti a mám k tomu chuť.*“¹²⁰²

V říjnovém dopise uvádí Albrecht Robmháp bez bližších souvislostí, že i „Vitanovský“ je zdrav. Snad tehdy také studoval na blíže neznámé partikulární škole. Asi se jednalo o Karla Vitanovského z Vlčkovic,¹²⁰³ který se již v dubnu 1553 zároveň s Albrechtem a dalším českým šlechticem, Jindřichem Felixem z Valdštejna,¹²⁰⁴ zapsal do matriky vídeňské univerzity, na níž však tehdy pravděpodobně nestudoval. Důvody takové inskripce mohly být různé.¹²⁰⁵

---

¹²⁰¹ Není úplně jasné, zda byl Albrecht synem po zemřelém Janovi Robmhapovi ze Suché (†před 1550) či po Zikmundovi Robmhapovi ze Suché (†1551). Srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Robmháp ze Suché*, in: OSN XXI, s. 864; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XII*, s. 39nn.

¹²⁰² Blíže viz SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 368, sign. II C 3, kart. 9. Dopisu si povšiml a větší část z něj vydal již F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 448. Na základě Dvorského pak Albrechtova studia ve Vídni stručně zmínil (ovšem bez znalosti dalších dochovaných pramenů) i Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 709n.

¹²⁰³ Snad syn Arnošta Vitanovského z Vlčkovic, který působil ve službách Diviše Slavaty z Chlumu a Košumberku. Srov. alespoň A. SEDLÁČEK, *Vitanovský z Vlčkovic*, in: OSN XXVI, s. 767.

¹²⁰⁴ Snad jde o syna Viléma Štastného z Valdštejna (†1553) a Mandaleny Slavatové z Chlumu a Košumberka. Srov. A. SEDLÁČEK, *z Valdštejna*, s. 337.

¹²⁰⁵ F. GALL (ed.), *Die Matrikel der Universität Wien III*, s. 101.

Reakce Jáchyma z Hradce na chlapcovu podzimní stížnost na sebe nenechala dlouho čekat. Zřejmě ještě v průběhu října byl on a dále nejmenovaný Valdštejn (pravděpodobně již uvedený Jindřich Felix z Valdštejna; o Vitanovském již další zprávy nejsou) svěřeni na výuku profesoru vídeňské univerzity Laurentiu Lehmannovi,¹²⁰⁶ který je pak „privatim“ vyučoval od listopadu 1553 až do října následujícího roku, za což mu Jáchym z Hradce slíbil uhradit 16 rýnských zlatých.¹²⁰⁷

Bohužel ani z dalších dochovaných pramenů není úplně jasné, zda chlapci zároveň nenavštěvovali školu (snad jinou než tu, na níž Albrecht Robmhap studoval do podzimu 1553). Zvláštní je, že oba „*in Magistri Lehmanns privata disciplin bei S. Steffan gewesen [sind]*“.¹²⁰⁸ U sv. Štěpána totiž v 16. století fungovala nejdůležitější vídeňská latinská škola.¹²⁰⁹ O tom, do kdy přesně ve Vídni studovali, ani kde se dále vzdělávali (pokud vůbec), však nemáme další zprávy.

Na některé z vídeňských městských škol studoval od roku 1590 (zřejmě od června) i Ladislav Velen ze Žerotína (1579-1638), který předtím získával vzdělání na bratrské škole v Lipníku nad Bečvou. Snad šlo o již zmíněnou partikulární školu u sv. Štěpána. Jednoznačné pramenné zprávy, jež by takovou lokalizaci jeho studií jasně potvrzovaly, však bohužel nemáme. Vedle svatoštěpánské školy fungovaly ve Vídni v 16. století ještě minimálně další tři partikulární vzdělávací instituce.¹²¹⁰

Od konce roku 1589 si Ladislav Velen ze Žerotína vedl pět let stručný a dosti mezerovitý latinský deník, který je českému bádání dodnes málo známý. Snad posledním badatelem, který jej ve Vatikánské knihovně v Římě podrobněji zkoumal, byl František Hrubý. Protože originál deníků je dnes

---

¹²⁰⁶ O této osobě, jež jako profesor vídeňské univerzity vystupuje v pramenech citovaných v další poznámce, se mi bohužel nepodařilo nic bližšího zjistit. Kupodivu nefiguruje v žádném z nám dostupných biografických slovníků ani jiných příručkách.

¹²⁰⁷ Srov. několik dokumentů v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 371, sign. II C 6, kart. 15. Většinou bohužel neobsahují přesnou dataci, zdá se ale, že vznikly na podzim 1554.

¹²⁰⁸ Srov. tamtéž (nedatovaný dokument obsahující zápis o tom, že Laurentius Lehman vyučoval v uvedené lhůtě oba chlapce, za což mu náleží zmíněná odměna).

¹²⁰⁹ Viz další poznámka.

¹²¹⁰ O té svatoštěpánské i dalších viz H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens* 2, s. 180n. (zde v poznámkách na s. 290n. i další literatura k dějinám městského latinského školství ve Vídni).

nepřístupný¹²¹¹ a opisy pořizené podle Hrubého Bedou Dudíkem a Bohumilem Navrátilem v 19. a na počátku 20. století prozatím neznámé,¹²¹² musíme se zde spolehnout na stručné údaje prvního ze jmenovaných badatelů, jež bohužel školu, na níž byl Ladislav Velen poslán z Moravy svými poručníky spolu „s několika jinými šlechtickými hochy“, nejmenuje, nazývá ji jen podle deníku „*schola provincialis*“. Bohužel na tomto základě nejsme schopni ji jednoznačně identifikovat,¹²¹³ stejně jako i uvedené další chlapce (nemáme ani jiné indicie, abychom mohli usoudit, jaká byla jejich sociální příslušnost).¹²¹⁴ Ubytování byli prý v domě blíže nejmenovaného nekatolického měšťana.¹²¹⁵

Podle Hrubého přerušil Ladislav Velen na krátko studia ve Vídni pro matčinu smrt (Kunka z Boskovic zemřela 23. září 1590), pravděpodobně nedlouho po jejím pohřbu se tam však vrátil. Nezůstal ale ve Vídni dlouho, neboť na příkaz jednoho z poručníků, totiž již jmenovaného Fridricha ze Žerotína (†1598), byl tehdy jedenáctiletý chlapec v srpnu 1591 vypraven za dalším vzděláváním na proslulé gymnázium do Štrasburku (k tomu i k jeho dalšímu vzdělávání se viz kap. V. 3.).

V. 2. Gymnázium při akademii v Altdorfu

České a moravské šlechtě, především nekatolického vyznání, se v prostoru Svaté říše římské národa německého nabízela vedle rakouských zemí řada možností získání partikulárního vzdělání. Význam některých z nich se pokusíme ilustrovat alespoň na několika vybraných příkladech v následujících částech disertace (kap. V. 2. – V. 8).

---

¹²¹¹ Vatikánská knihovna (*Biblioteca Apostolica Vaticana*), v jejímž oddělení knihovny švédské královny Kristiny se pod číslem 613 deník nalézá, je pro badatele momentálně uzavřená (a to na několik let). Viz <http://www.vaticanlibrary.vatlib.it/BAVT/info/it/itDefaultPage.htm>.

¹²¹² Nenarazil jsem na ně při vlastních rešerších a zatím bez pozitivního výsledku zůstaly též mé dotazy, s nimiž jsem se v tomto smyslu obrátil na různé osoby. Marně po nich například pátral Mgr. Tomáš Černušák, Ph.D. z Moravského zemského archivu v Brně, jemuž za jeho laskavou pomoc vřele děkuji.

¹²¹³ Pokud by se nejednalo o dobu, kdy ve Vídni neměla fungovat výše zmiňovaná „*Landschaftsschule*“ (viz pozn. 1186 a 1200), mohl by termín „*schola provincialis*“ docela dobře označovat právě tuto školu.

¹²¹⁴ F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 10nn. (zde na s. 10 i o Velenově deníku a jeho opisech).

¹²¹⁵ Hrubý uvádí, že si o něm Velen zapsal do deníku, že šlo o „*zbožného a starého pána, kterého papeženci vypudili pro jeho náboženství z městské rady*“. Tamtéž, s. 15.

Jedním z nich bylo gymnázium, vzniklé při altdorfské akademii založené v roce 1575 přenesením a restrukturalizací norimberského městského gymnázia do venkovského Altdorfu (proto nazývána v dobových pramenech *academia Altorfina* či *academia Norica*).¹²¹⁶ Při akademii, při jejímž založení se mimo jiné prostřednictvím prvního rektora školy Valentina Erythraea (1521-1576)¹²¹⁷ přímo uplatnily štrasburské vlivy a která roku 1578, respektive 1580¹²¹⁸ získala po velkém úsilí (neboť šlo o nekatolickou školu) od císaře Rudolfa II. právo udílet bakalářské a mistrovské tituly (nikoli doktorské, plnou univerzitou se stala až 1623), však i nadále fungovala také partikulární latinská škola o zpočátku třech, později čtyřech třídách (podle štrasburského vzoru, o němž pojednáme v kapitole V. 3., nejvyšší prima, pak sekunda, tercie a kvarta), jež měly každá vlastního třídního učitele (nazýváni *praeceptores classicī*). Pro úzkou vazbu gymnázia a vysoké školy bývá však pojem akademie užíván jako zastřešující pro obě instituce. Studující na gymnáziu bývali označováni jako *classici* zatímco ti, kteří navštěvovali *lectiones publicae* jako *auditores publici*.¹²¹⁹

Dobrá přehled o podobě výuky na altdorfském gymnáziu a její štrasburským vzorem ovlivněné organizaci (projevila se v dělení tříd, jejich vedení i počítání od shora dolů) poskytuje zejména školní řád z roku 1576.¹²²⁰ Výu-

---

¹²¹⁶ O akademii v Altdorfu a o pečlivě a systematicky pěstovaných vztazích k českým zemím napsal již zmiňovanou vynikající práci H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*. Dále viz též více než pětisetstránková disertace Wolfganga Mährleho inspirovaná proslulou prací Antona Schindlinga o štrasburské akademii (viz pozn. 100): Wolfgang MÄHRLE, *Academia Norica. Wissenschaft und Bildung an der Nürnberger Hohen Schule in Altdorf (1575-1623)*, Stuttgart 2000. V této práci, kde je podrobně pojednáno i o starším bádání (s. 8-16), je věnována také samostatná pozornost gymnáziu, které existovalo při altdorfské akademii – viz tamtéž, zejména 71-76, s. 228-260, stejně jako jeho předchůdcům (tedy staršímu norimberskému městskému školství od konce 15. století do roku 1575): tamtéž, s. 43-70.

¹²¹⁷ K tomuto někdejšímu štrasburskému profesoru rétoriky, který byl 1575 povolán norimberskou městskou radou do Altdorfu, aby zde vybudoval novou akademii, srov. alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon VIII*, Sp. 1835; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 98; Karl Ritter von HALM, *Erythräus, Valentin*, in: ADB 6, s. 335n.; A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, passim; W. MÄHRLE, *Academia Norica*, s. 189nn.

¹²¹⁸ Rudolf II. vydal dvě privilegia, první z hlediska akademických privilegií skromnější 26. listopadu 1578, druhé na systematický nátlak Norimberka pro Altdorf výhodnější v červenci 1580. Blíže k jednání Norimberka s císařem viz W. MÄHRLE, *Academia Norica*, s. 73nn.

¹²¹⁹ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 12n.

¹²²⁰ *Introductio novae scholae Aldorfianae Noribergensium ...*, Noribergae, in officina typographica Katharinae Theodorici Gerlachii relictæ viduae et hæredum Ioannis Montani 1576, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. 1 in: Ay 10961. Část z něj s datací 1575 vydal

ka ve třech třídách (od 1577 ve čtyřech; kvarta sloužila základům latinské výuky) spočívala pochopitelně podobně jako na všech partikulárních latinských školách především na zvládnutí trivía (gramatiky, logiky/dialektiky a rétoriky). Důraz byl však kladen i na výuku řečtiny, katechismus apod. Užívány byly vedle jiných především Melanchtonovy učebnice, zejména v první třídě. Protože výuku v jednotlivých gymnaziálních třídách Altorfny podrobně analyzoval na základě uvedeného školního řádu v nedávné době Wolfgang Mährle, který zároveň věnoval zevrubnou pozornost vývoji výuky (závislé pochopitelně na jednotlivých osobnostech, které na škole působily) v průběhu dalších let po vydání uvedeného studijního předpisu i na základě jiných pramenů (seznamů přednášek, různých učebnic, drobných studijních předpisů, dobových disputací žáků apod.),¹²²¹ nebudeme se jí zde dále zabývat.¹²²²

Co se týče žakovské skladby gymnázia, zejména té části, jež nás primárně zajímá, víme díky dochované a Eliasem von Steinmeyerem vydané matrice altdorfské akademie,¹²²³ jež zachycuje průběžně podle let obě skupiny studujících, i pečlivému zpracování jejích údajů v práci Heinricha Kunstmanna¹²²⁴ o přibližně čtyřech desítkách šlechticů z Čech a Moravy, kteří v letech 1592-1619 patřili mezi *classici* (vedle nich pak najdeme několik de-

---

v němčině R. VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts*, s. 606-630.

¹²²¹ V průběhu let byly vydány i další studijní předpisy (většinou nešlo však o ucelené školní řady /některé ani nebyly vydány tiskem, nebo se nedochovaly/ jako byl ten z roku 1576, který zřejmě zůstal v zásadě v platnosti i nadále) a pořízeny některé nové učební texty. Významné bylo v tomto smyslu zejména působení Johanna Thomase Freigia (Freiga, žil 1543-1583). Viz W. MÄHRLE, *Academia Norica*, s. 235-243. Freigius je autorem několika desítek prací. Část z nich je přístupná na internetu v úplnosti: viz například jeho dílo *Historiae synopsis. Seu Praelectionum historicarum in Altorfiano Noribergensium Gymnasio delinaetio*, Basilae per Sebastianum Henricpetri 1580 (čerpal zde například z Jana Dubraví, k dispozici na webových stránkách Mnichovského centra pro digitalizaci: <http://mdz10.bib-bvb.de/~db/bsb00000844/images/>). K Freigiovi srov. vedle Mährleho práce také: J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon IX*, Sp. 1804n. (zde také soupis řady jeho děl); Roderich von STINTZING, *Freigius, Johann Thomas*, in: ADB 7, s. 341nn.

¹²²² W. MÄHRLE, *Academia Norica*, s. 229-260.

¹²²³ Elias von STEINMEYER (ed.), *Die Matrikel der Universität Altdorf (1575-1809)* (= Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte 4, 1-2), 2 Bde, Würzburg 1912 (1. díl text, 2. díl místní a osobní rejstřík).

¹²²⁴ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 187-226 (zde přináší Kunstmann soupis českých studentů v Altdorfu). Protože Kunstmannovy údaje jsou spolehlivé (reviduje mj. starší data Karla Hrdiny: TÝŽ, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 33-44), budeme v následujícím textu odkazovat na ně a nikoli na Steinmeyera.

sítek dalších urozených z českých zemí, kteří zřejmě¹²²⁵ absolvovali *lectiones publicae*). Drtivá většina z nich (více než 90 %) patřila k rytířskému stavu Království českého či Markrabství moravského. Nejčastěji jsou mezi nimi zastoupeni Štampachové ze Štampachu (pětkrát) a Hruškové z Března (čtyřikrát), další rody (například Belvic z Nostvic, Chotek z Chotkova, Dejm ze Stríteže, Loubský z Lub, Prolhofer z Purkersdorfu, Zilvár ze Silberštejna, Vrábský Tluksa, Vtelenský ze Vtelna) se zde vyskytují méně. Z panských rodů se zde objevují pouze tři chlapci: Ferdinand Libštejnský z Kolovrat,¹²²⁶ Jan Albín Šlik (o něm viz dále) a konečně Wolfgang Michael Herštejnský z Herštejna.¹²²⁷

Co se týče rozložení studia šlechticů z českých zemí na altdorfském gymnáziu v jednotlivých letech, nelze říci, že by zde bylo možné pozorovat nějaké výraznější výkyvy. Pokud se drobnější frekvenční výchyly vyskytly, bylo to dáno především příchodem některé větší skupiny urozců do Altdorfu (nejmarkantnější je to pro inskripce z 1. června 1597 /o ní viz dále/ či 27. prosince 1600).¹²²⁸

---

¹²²⁵ Bohužel stropcentně spolehlivé údaje nezískáme, neboť je zapotřebí počítat s nedokonalou evidencí. U výše zmíněných čtyř desítek šlechticů je v matrice (i v Kunstmannově práci) výslovně uvedeno, že byli žáky té které třídy gymnázia. U těch ostatních v Altdorfu studujících Češích to uvedeno není. Zřejmě u většiny z nich je však možné předpokládat studium na vysoké škole (a to jak vzhledem k relativní spolehlivosti matričních údajů, věku šlechticů – pokud jej známe /sám o sobě není však ideálním vodítkem, žáci jednotlivých tříd partikulárních škol ovšem i akademií/univerzit bývali totiž běžně výrazně věkově heterogenní/, předchozímu i následnému studiu apod.).

¹²²⁶ Zřejmě syn Beneše Libštejnského z Kolovrat (†1617). V Altdorfu se zapsal 1. května 1611, studoval nejprve v sekundě, od června téhož roku pak v primě. Viz August SEDLÁČEK, z *Kolovrat*, in: OSN XIV, s. 602; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 207.

¹²²⁷ Viz pozn. 1224. K Herštejnským z Herštejna, v 16. století zchudlé větví starého panského rodu z Velhartic, srov. alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 347n. a Martin KOLÁŘ, *Herštejnská z Herštejna*, in: OSN XI, s. 213. Tohoto chlapce, který se do altdorfské matriky zapsal 28. srpna 1610, vstoupil do terciie, 1611 do sekundy a 1612 do primy, načež odešel na univerzitu v Tübingen (tam imatrikulován 22. června 1613: Heinrich HERMELING /ed./, *Die Matrikeln der Universität Tübingen II*, Stuttgart 1953, s. 80, jeho preceptorem byl tehdy Georg Schile z Frankfurtu nad Mohanem), se nám bohužel nepodařilo jednoznačně genealogicky zařadit. Snad byl synem Tobiáše z Herštejna na Emhofenu v Bavorsku, který byl zemským maršálkem ve Falci-Neuburgu, čemuž by nasvědčovala chlapcova inskripce v Tübingen „*Wolfgang Michael Herrstenzki von Herrstein und Welhadiz zue Embhouen*“. Pokud by tomu tak bylo, je otázkou, zda jej lze ještě počítat k české šlechtě. I z toho důvodu jsme nezařadili Schileho medailon do biogramů preceptorů.

¹²²⁸ 27. prosince 1600 se spolu se svým doprovodem zapsala do altdorfské matriky skupina pěti českých šlechticů. Pouze čtyři z nich – Jiří, Adam ml. a Karel, synové Karla st. Hrušky a Anny z Hochhauzu, a Adam st., syn Bernarta Hrušky – však vstoupili na gymnázium, a to snad do terciie. Od léta 1602 byli již v primě. H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger*

Pro bližší představu o studiu české a moravské šlechty na altdorfském gymnáziu (jeho postupu, významu v rámci vzdělanostního curricula urozených atd.), si nyní dovolíme blíže pojednat o několika konkrétních příkladech. Tak 1. června 1597 se do altdorfské matriky zapsalo hned šest českých šlechticů. Minimálně čtyři z nich sem přišli za partikulárními studii poté, co se předtím pod dohledem preceptora Václava Traiana Dačického¹²²⁹ vzdělávali v saském Annaberku (minimálně v letech 1594-1597), o němž budeme hovořit dále v textu této části disertace (kap. V. 7.). Byli to Fabián Šebestián Prolhofer z Purgersdorfu († před 1614),¹²³⁰ Kašpar Mělichar Belvic z Nostvic¹²³¹ a bratři Jan a Jiří Vtelenští ze Vtelna.¹²³² U dalších dvou, Jana Václava¹²³³ a Jiřího¹²³⁴ Chotků z Chotkova, kteří se v Altdorfu inskribovali v též den, předpokládá Heinrich Kunstmann, že také předtím studovali v Annaberku, jisté zprávy o tom ale chybí.

Fabián Šebestián Prolhofer z Purkersorfu vstoupil na altdorfském gymnáziu v roce 1597 do druhé nejvyšší třídy (tedy sekundy), tedy pravděpodobně stejné třídy, z níž odešel v Annaberku.¹²³⁵ V létě 1598 pak postoupil do primy.¹²³⁶ O jeho dalších studiích bohužel nemáme zprávy, nevíme tedy, zda v nich pokračoval na altdorfské akademii (případně jinde), nebo nikoli. Jeho přinejmenším dva roky trvajícím vzděláváním v Altdorfu mělo zřejmě vliv

---

Universität Altdorf, s. 199. K těmto chlapcům a jejich genealogickému zařazení i předchozím studiím viz kap III. 1. této práce a pozn. 238.

¹²²⁹ Blíže o něm viz jeho biogram v příloze disertace.

¹²³⁰ Syn Jana Jindřicha Prolhofera (†1604), rady Rudolfa II. a v letech 1578-1603 hejtmán na Křivoklátě (od 1595 zároveň i na Zbirohu a Žebráku), a Barbory z Pruku (†1602) – *RHB IV*, s. 250n.

¹²³¹ Narodil kolem 1583 jako syn Kašpara Belvice z Nostvic; zemřel 1599 v Norimberku – August SEDLÁČEK, *Belvic z Nostic*, in: OSN III, s. 713; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 190.

¹²³² Synové Mikuláše Vtelenského (†1612) – August SEDLÁČEK, *Vtelenský ze Vtelna*, in: OSN XXVI, s. 1070; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 224.

¹²³³ Blíže neurčený příslušník rodu Chotků z Chotkova.

¹²³⁴ Snad syn Václava Chotka na Žihli – Martin KOLÁŘ, *Chotek z Chotkova a z Vojnina*, in: OSN XII, s. 370; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 192.

¹²³⁵ K tomu srov. zmínku rektora annaberské školy v jeho spise: Ioannes Fridericus WOLFFESHUSIUS, *Ἐπετηρία scholis a trib. hum. vitae summis ordinibus naturae ac pietatis leges reddenda. Oratio ad senat. et scholarchas Annaeb. hab. Addita est gymnasmatum et lection. in Annaeb. sch. breviss. designatio ...*, Lipsiae imprimebat Michael Lantzenberger 1595, sl. D4b (zde gratulace Fridricha Kouska Velvarského k postupu z třetí do druhé třídy gymnázia, který se týkal nejen Fabiána Šebestiána Prolhofera, ale i dalších tří jeho spolužáků: Kašpara Melichara Belvice i obou Vtelenských; Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. FK V 8, přív. 38). Viz též *RHB III*, s. 75n. a *RHB IV*, s. 251.

¹²³⁶ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 212n.

na to, že stejné gymnázium navštěvoval minimálně v letech 1617-1619¹²³⁷ i jeho syn Jan Jindřich (1604-1650), který postupně prošel třemi třídami (kvar-
tou až sekundou).

Kašpar Melichar Belvic z Nostvic, druhý z uvedených chlapců z roku 1597, byl žákem stejných tříd jako Fabián Šebestián Prolhofer, tedy nej-
prve sekundy a následně od léta 1598 primy. V Altdorfu zůstal zřejmě ještě
v následujícím roce, 1599 však onemocněl a v Norimberku zemřel.¹²³⁸ U Ja-
na a Jiřího, výše jmenovaných bratří Vtelenských ze Vtelna, lze sledovat
opět stejný průběh: 1597 sekunda, 1598 prima.¹²³⁹ Jiří studoval později ješ-
tě v Ženevě (imatrikulován 7. července 1607) a Padově (1612), v letech 1604-
1607 byl pak zřejmě pázetem Karla st. ze Žerotína.¹²⁴⁰ Oba Vtelenští měli
zřejmě v Altdorfu i vlastního preceptora: asi jihlavského Němce Matthäuse
Günthera.¹²⁴¹

Poslední dva členové uvedené skupiny českých šlechticů, kteří přišli
do Altdorfu s úmyslem studovat na zdejším gymnáziu, byli Jan Václav a Jiří
Chotkové z Chotkova. Průběh jejich studií byl poněkud odlišný od předcho-
zích chlapců. Jan Václav 1597 vstoupil do terciie (tedy moderně počítáno
vlastně druhé třídy), zatímco druhý z nich jen do kvarty. Ve srovnání s výše
uvedenou čtveřicí byli tedy méně pokročilí. Chotkové zůstali v Altdorfu mi-
nimálně do let 1600-1601. Nejen počátek studií, ale i jejich průběh byl
u obou odlišný. Zatímco Jan Václav postoupil v létě 1598 do sekundy a
o rok později do primy (načež 1600 navštěvoval již přednášky na akademii:
zřejmě zejména z oboru práv: z roku 1601 je známa jeho disputace *Theses
de personis, quae testamenta facere, vel non possunt*,¹²⁴² již přednesl pod

---

¹²³⁷ Zapsal se 14. září 1617. Tamtéž, s. 213.

¹²³⁸ Tamtéž, s. 190; *RHB I*, s. 178n.

¹²³⁹ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 224n.

¹²⁴⁰ F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 322n. (Karel st. ze Žerotína 22. října [1607] doporučuje mladého Vtelenského Marc-Antoniovi Lombardovi); Sven STELLING-MICHAUD (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1559-1878) I*, Ge-
nève 1959, s. 145; L. REJCHRT, *Bratrství studenti na reformovaných akademiích před Bílou
horou*, s. 79. O Jiřím Vtelenském, jeho studiích i účasti na stavovském povstání viz též
O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 68 (zde zřejmě
chybně datováno výše uvedené Žerotínovo doporučení rokem 1608).

¹²⁴¹ Bližší informace o něm přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹²⁴² Teze zmiňuje Heinrich Kunstmann (TÝŽ, *Die Nürnberger Universität Altdorf*,
s. 192), nepodařilo se nám dosud zjistit žádný jejich dochovaný exemplář. Ani *RHB* je nez-
ná. Kunstmann vycházel ze zmínky v práci: Carl Sebastian ZEIDLER, *Vitae professorum
iuris, qui in academia Altdorffina inde ab eius iactis fundamentis vixerunt ex monumentis
fide dignis descriptae I-II*, Norimbergae 1770-1786 (zde díl II, s. 6).

vedením profesora Matthiase Hübnera /1572-1614/¹²⁴³), Jiří zůstal až do roku 1600 žákem gymnázia: od léta 1598 tercie, o rok později sekundy a od léta 1600 konečně primy. V té době studoval v Altdorfu i jeho bratr Karel.¹²⁴⁴ Zda Jiří také pokračoval ve studiu na akademii, nevíme.¹²⁴⁵

O rok později než členové výše uvedené skupiny se v Altdorfu zapsal Jan Jindřich (†1652), syn Linharta st. ze Štampachu. Do Altdorfu přišel v létě 1598 (v matrice zapsán 17. srpna). Nejprve vstoupil do druhé nejnižší třídy (tedy tercie), 1599 pak do sekundy a v létě následujícího roku do nejvyšší třídy (primy). I když nemáme přesné údaje, na základě jedné zmínky Bartoloměje Paprockého z Hlohola¹²⁴⁶ víme, že tento chlapec studoval také ve Štrasburku. Zdá se, že jeho tamní studium spadá právě do doby po odjezdu z Altdorfu. Vzhledem k tomu, že z Altorfiny odešel již jako primán, nepokračoval asi již ve Štrasburku v gymnaziálních studiích, ale navštěvoval zřejmě zdejší vyšší studia (o štrasburské akademii viz kap. V. 3.).¹²⁴⁷

Jedním z nejdéle studujících českých šlechticů v Altdorfu byl příbuzný předchozího chlapce Kryštof Abraham, syn Jindřicha st. Štampacha ze Štampachu (†1613) a Sabiny ze Salhausenu, který zde studoval minimálně šest let. Spolu s dalšími svými příbuznými¹²⁴⁸ (a preceptorem Václavem

---

¹²⁴³ K tomuto altdorfskému profesoru práv (a od 1606 „Rathskonsulenten“ norimberské městské rady) pocházejícímu z Anklamu v Pomořansku srov. J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XIII, Sp. 1065; W. MÄHRLE, *Academia Norica*, s. 464nn. (zde i o jeho vzdělávání, spisech apod.; také je zde citována i další literatura o něm).

¹²⁴⁴ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 192. K němu srov. i Martin KOLÁŘ, *Chotek z Chotkova a z Vojnína*, in: OSN XII, s. 370.

¹²⁴⁵ Později se zúčastnil stavovského povstání, v důsledku čehož mu byl konfiskován majetek. Zemřel 1621 v bavorském exilu. M. KOLÁŘ, *Chotek z Chotkova a z Vojnína*, s. 370; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 192.

¹²⁴⁶ B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 167.

¹²⁴⁷ Později absolvoval ještě cestu po Francii: na podzim 1604 se zapsal na univerzitě v Orléans, ještě v listopadu 1607 se zdržoval v Lyonu. Někdy poté se vrátil do českých zemí, aby se 1609 rozdělil o zděděné statky s třemi bratry: Linhartem a Matyášem, jejichž vzdělávání a výchovu v Mladé Boleslavi jsme zmiňovali již výše v textu, a konečně s Janem Reichartem. Jan Jindřich Štampach se později aktivně zúčastnil povstání 1618-1620 (sloužil ve stavovském vojsku i na dvoře Fridricha Falckého). Po jeho porážce mu byl konfiskován majetek. Zdržoval se pak v exilu (zejména v saském Annaberku), 1631 se zúčastnil saského vpádu, zemřel 1652 v Annaberku. K tomuto šlechtici i jeho studiím srov. vedle Paprockého (viz předchozí poznámka) též August SEDLÁČEK, *Štampach ze Štampachu*, in: OSN XXIV, s. 760; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu*, s. 553; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 220.

¹²⁴⁸ Totiž Jiřím, synem Václava st. Štampacha, a jeho bratrem Erasmem. Zdá se mi poněkud nepravděpodobné, že by Erasmus byl totožný s chlapcem téhož jména, který 1604 studoval při UK (viz výše v textu), jak soudí RHB V, s. 189 (zde i o Jiřím Štampachovi), a to proto, že o řadu let později (1611) byl žákem teprve tercie. Je zapotřebí vzít v úvahu mimořádnou rozvětvenost sledovaného rodu v dané době. H. KUNSTMANN, *Die*

Laurentii)¹²⁴⁹ přišel do Altdorfu na podzim 1611 (zapsán 27. října). Kde se vzdělával předtím, bohužel nevíme. V létě 1612 již postoupil z terciie (jejím žákem byl pravděpodobně od počátku svého pobytu v Altdorfu) do sekundy. I když přesný průběh jeho gymnaziálních studií není v altdorfské matrice zachycen, zřejmě je během několika let ukončil, neboť minimálně v roce 1617 již na Altorfině studoval práva. Disputoval tehdy pod vedením profesora Erasma Ungebauera /či Ungepaur, 1582-1659/¹²⁵⁰ z Naumburgu na téma: *De iurisdictione et imperio, materia re et fama difficili*.¹²⁵¹

Poněkud atypický byl průběh studií Jana Albína (narozen 1579; † po 1628), syna Kryštofa ml. hraběte Šlika z Pozounu a Holíče (†1615) a Kateřiny Hrzánové z Harasova. Po bližší neznámém předchozím vzdělání přišel tento příslušník českého panského stavu do Altdorfu na jaře 1591 (do matriky zapsán 18. dubna) ve svých dvanácti letech. O tom, že si přichod člena významného panského rodu zdejší profesori velmi považovali, svědčí mimo jiné i to, že doktor práv Konrad Rittershausen (Rittershusius, 1560-1613),¹²⁵² kvůli němuž později zamířila na Altdorfinu řada urozců z čes-

---

Nürnbergger Universität Altdorf, s. 219n. K oběma chlapcům srov. též Venceslaus LAUR, *Oratio ad urbem Altorfinam Noricorum, heroico contexta carmine, cui accedunt miscellanea quaedam*, Altorfii apud Conradum Agricolum 1611, KNM Praha, sign. 49 D 8, přív. 22 (na sl. A2a-A2b příspěvky Jiřího a Erasma; jinak řada přispěvatelů).

¹²⁴⁹ Blíže o něm v jeho medailonu v příloze disertace.

¹²⁵⁰ Studoval ve Vitemberku a Jeně. Od druhého decenia 17. století se zdržoval v Altdorfu, kde vyučoval práva, a to až do roku 1635, kdy odešel na univerzitu v Jeně, na níž přednášel až do své smrti. O něm viz alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XLIX, Sp. 1440n. (zde i soupis řady jeho právnických děl); W. MÄHRLE, *Academia Norica*, s. 216, 472-475, 477. Vedle výše uvedeného chlapce měl i jiné české žáky: například literárně činného Jana ml. Malinovského z Hlavačova (†1655): H. KUNSTMANN, *Die Nürnbergger Universität Altdorf*, s. 208; *RHB III*, s. 249n.

¹²⁵¹ Jeho českému bádání neznámá právnícká disputace byla vydána tiskem a je dochována: *Disputatio de iurisdictione et imperio, materia re et fama difficili, quam d. a. praeside ... Erasmo Ungepaur ... defendere publice conabitur Christophorus Abrahamus a Stampach Eq. Boh. Mense Novemb. die Anno MDCXVII.*, Altorfii Noricorum, Typis Abrahami Wagenmanni s.d., sl. A2a-D2b (SLUB Dresden, sign. Hist.Germ.C.121.m, misc. 7). Ke studiím Kryštofa Abrahama ze Štampachu a jeho osobě vůbec viz též B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 171; August SEDLÁČEK, *Štampach ze Štampachu*, in: OSN XXIV, s. 761 (zde i o konfiskaci jeho statků po Bílé hoře); H. KUNSTMANN, *Die Nürnbergger Universität Altdorf*, s. 219n.

¹²⁵² Konrad Rittershausen pocházel z Brunšviku. Tento syn právníka Balthasara Rittershausena (†1603) studoval v rodišti, Helmstedtu, Altdorfu, Ingolstadt a Basileji, kde 1591 získal doktorát práv. Od téhož roku přednášel na Altorfině. Velmi podrobně o něm i jeho významu pro pěstování styků mezi Norimberkem-Altdorfem a českými zeměmi, jež několikrát navštívil, pojednal Heinrich Kunstmann. Viz TÝŽ, *Die Nürnbergger Universität Altdorf*, s. 33-86 (s. 26nn. jeho stručná biografie). Viz též J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XXXI, Sp. 1823-1825 (zde i soupis více než 20 jeho děl); August Ritter VON EISENHART, *Rittershausen, Konrad*, in: ADB 28, s. 698nn.; Thomas DUVE, *Rittershausen, Kon-*

kých zemí (viz dále), věnoval Janu Albínovi svou profesorskou inaugurační přednášku z listopadu 1591.¹²⁵³ Chlapec byl zpočátku žákem terciie, ještě ve stejném roce však postoupil do sekundy a 1592 do primy. Jeho rychlý postup svědčí buď o špatném počátečním zařazení do terciie, nebo o nadání Jana Albína Šlika. Z této doby jsou také známy tři jeho řeči, které pronesl v tercii až primě v letech 1591-1593.¹²⁵⁴

Posoudíme-li možné důvody dosti vysoké atraktivity altdorfského gymnázia (a Altorfiny vůbec) pro českou protestantskou šlechtu, přichází v úvahu zejména dva faktory: 1) vhodná poloha Altdorfu u Norimberka (přes který bylo možno dostat se po frekventované cestě z českých zemí dá-

---

rad, in: NDB 21, s. 670n. a také RHB IV, s. 331n. (uvedená řeč věnovaná Šlikovi zde ovšem nefiguruje).

¹²⁵³ Vyšlo až po jeho smrti ve spise: Cunradus RITTERSHUSIUS, *Commentarius novus, in quatuor libros institutionum imperialium divi Justiniani ... cui praefixa est ipsius auctoris oratio inauguralis de Charonda et Zalenco*, Argentorati apud Zetznerum 1618, sl. A2a (ÖNB Wien, sign. 692.842-B).

¹²⁵⁴ Všechny tři řeči obsahuje následující tisk: *Emblemata anniversaria Academiae Altorfinae studiosorum iuventutis exercitandorum causa proposita et variorum orationibus exposita*, Norimbergae impensis Levini Hulsi 1597, sl. Z3a-Aa1a, Bb2a-Bb4b, Dd3a-Ee2a (SLUB Dresden, sign. Art. Plast 1080; tisk obsahuje studentské řeči i dalších urozených a neurozených obyvatel českého státu, z kvarty /1593/ např. Jiříka Karlíka z Nežetic, tamtéž, sl. Ff2a-Ff3a). Pozoruhodná jsou i další Šlikova studia. Tento snad luterán totiž v roce 1594 pokračoval ve studiích na katolické univerzitě v Ingolstadt, na níž narozdíl od italských univerzit mnoho nekatolíků zřejmě (u některých šlechtických studentů této univerzity totiž nejsme schopni určit jejich konfesi) nestudovalo (zvláště od poslední třetiny 16. století). Roku 1595 odjel na kavalírskou cestu do Itálie, kde se imatrikuloval na několika univerzitách: v Padově (zapsán 16. listopadu 1595), Perugii (mezi 18. listopadem a 3. prosincem 1595), Sieně (17. července 1596) a Boloni (1596). Nepříliš obvyklé bylo pro českou a moravskou šlechtu i to, že Jan Albín Šlik po návratu z Itálie cestoval ještě po Německu, kde se opět zapsal na několika univerzitách, tentokrát nekatolických: nejprve v Tübingen (28. června 1598) a několik týdnů nato pak v Jeně (20. července). Italská (francouzská aj.) studia totiž zpravidla spíše ukončovala (i když většinou ne formálně, jak uvidíme dále v kapitole o kavalírských cestách urozenců z českých zemí) předchází vzdělávání získané v zaalpské oblasti. Jana Albína Šlika doprovázeli zřejmě po většinu jeho pobytu v zahraničí v 90. letech jeho preceptor, pravděpodobně německý luterán Georg Hesler z Horního Slavkova (bližší informace o něm poskytuje jeho medailon v příloze disertace) a jako služebník (famulus) dále Georg Campanus ze Žlutic. Výchova a vzdělávání v Altdorfu i jinde, stejně jako během nich navázané kontakty mohly přispět k tomu, že se Jan Albín Šlik aktivně zapojil do stavovského povstání (člen direktoria), po jehož porážce byl odsouzen k trestu smrti a byl mu konfiskován majetek. Podařilo se mu ale uprchnout. Ve 20. letech se zdržoval mj. v Hofu, kde žila řada českých šlechtických emigrantů. Srov. Srov. C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich XXX*, s. 112; K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 50n., 64; August SEDLÁČEK, *Šlik z Pasounu a Holiče*, in: OSN XXIV, s. 675; H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 42, 191, 198, 206 a 216; M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na universitě v Perugii*, s. 96; M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na universitě v Sieně*, s. 39; M. Luisa ACCORSI – Claudia ZONTA (ed.), *Natio germanica Bononiae I. La matricola. Die Matrikel 1573-1602. 1707-1727*, Bologna 1999, s. 88.

le do Heidelberka, Marburku, Herbornu, Tübingen, Štrasburku, Basileje a Ženevy); 2) působení osob, které z kulturních, politických či náboženských důvodů systematicky pěstovaly styky Norimberka a Altdorfu se středoevropskými zeměmi. Z těch, kteří výrazně ovlivňovali rozhodnutí českých šlechticů poslat své potomky právě sem, jmenujme alespoň Konráda Rittershausena (1560-1613) a Georga Rehma (1561-1625).¹²⁵⁵ Na druhou stranu kvalita altdorfského gymnázia ve zkoumané době bývá posuzována různě, nebyla ale zřejmě nikterak oslňující,¹²⁵⁶ výhoda studia v Altdorfu spočívala však i v možnosti pokračovat po gymnáziu ve studiu na akademii, čehož někteří z českých a moravských studentů skutečně využili.

V. 3. Štrasburské gymnázium

Jednou ze škol, která silně přitahovala nekatolické studenty z různých míst Evropy, včetně českých zemí, byla štrasburská akademie a při ní existující gymnázium. Založeno bylo městskou radou tehdy ještě říšského města Štrasburku roku 1538. Zahrnovalo devět, později deset latinských tříd (nejnižší nona/decima, nejvyšší prima). Prvním rektorem této školy, stejně jako ideovým tvůrcem její organizace, obsahu i metody výuky byl proslulý německý humanista a jeden z největších pedagogů 16. století Johannes Sturm (1507-1589), který jí vtiskl od počátku humanistický charakter a ovlivňoval její chod až do 80. let 16. století. Žádný z jeho nástupců nedosáhl již jeho proslulosti a vlivu.¹²⁵⁷

---

¹²⁵⁵ O norimberském právním poradci Rehmovi a jeho významu pro česko-altorfské(norimberské) styky viz velmi podrobné a vysoce kvalitní pojednání Heinricha Kunstmanna: TÝŽ, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 86-144. Viz též J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XXXI, Sp. 533. Vedle Rittershausena a Rehma však v Altdorfu působily i další osobnosti, které udržovaly styky se šlechtou z českých zemí. Jednou z nich byl například bývalý směřický vychovatel Michael Virdung (1575-1637). K němu srov. jeho medailon v příloze disertace.

¹²⁵⁶ Zde i jinde však platí to, že kvalita té které školy mohla rychle kolísat a byla pouze jedním z faktorů, jež se podílely na utváření její nadregionální proslulosti. Snad důležitější byly v tomto ohledu výrazné osobnosti, jež rozvíjely vzájemné vztahy jednotlivých oblastí. Nešlo přitom jen o vyučující na těchto školách, nýbrž třeba i jejich někdejší absolventy.

¹²⁵⁷ K dějinám štrasburské akademie i jejího gymnázia existuje především již vícekrát zmiňovaná vynikající práce Antona Schindlinga: TÝŽ, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*. Vedle něj se o dějiny této školy zasloužil i Gerhard MEYER, *Die Entwicklung der Strassburger Universität aus dem Gymnasium und der Akademie des Johann Sturm. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Elsass*, Heidelberg 1926; TÝŽ, *Zu den Anfängen der Strassburger Universität. Neue Forschungsergebnisse zur Herkunft der Studentenschaft und zur verlorenen Matrikel. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben und bearbeitet*

Díky dochovaným školním řádům (1538, 1565)¹²⁵⁸ i jiným pramenům (viz dále) a především díky vynikající monografii Antona Schindlinga víme, že důraz byl kladen především na dokonalé ovládnutí latinské rétoriky, vedle toho pochopitelně též na předměty obvyklé i na ostatních latinských školách (katechismus, od sexty i řečtina, církevní zpěv, a to nejen v nejnižších třídách, ale i v sekundě a primě atd.). Gymnazijní výuka na štrasburském gymnáziu nedoznala v letech 1538-1621 žádných zásadních změn. Právě s ohledem na existenci Schindlingovy práce se však povaze výuky na této latinské škole nebudeme dále věnovat.¹²⁵⁹

Ještě za Sturmova rektorátu¹²⁶⁰ (1566) získalo štrasburské gymnázium od císaře Maxmiliána II. právo udílet bakalářské a magisterské grady (studenti práv, medicíny a teologie, jež se zde již tehdy vyučovaly,¹²⁶¹ museli pro zís-

---

von Hans-Georg Rott und Matthias Meyer, Hildesheim – Zürich – New York 1989. K dějinám štrasburské školy v kontextu Svaté říše římské národa německého viz též F. PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, s. 193-198. K osobnosti Johanna Sturma srov. též literaturu uvedenou v pozn. 127. Z významnějších rektorů štrasburské akademie, jejichž žádný dobový seznam se bohužel nedochoval (A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, s. 147n. jej však pro období od 90. let do 1621 rekonstruoval z jiných pramenů), uvedme alespoň dva: 1) profesora rétoriky Melchiora Junia (1545-1604) (rektorem byl několikrát, mj. 1591 a pak na přelomu 16. a 17. století; o něm viz tamtéž, passim; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 107; Anton SCHINDLING, *Junius, Melchior*, in: NDB 10, s. 690); o Juniově korespondenci s Karlem st. ze Žerotína i jinými šlechtici viz dále v poznámkovém aparátu; 2) luteránského teologa Johanna Pappa (1549-1610; rektorem 1603/1604). K němu viz i s odkazy na další literaturu a prameny: Ingeborg DORCHENAS, *Pappus, Johannes*, in: BBKL VI, Sp. 1497-1502 (heslo je též na: http://www.bautz.de/bbkl/p/pappus_j.shtml).

¹²⁵⁸ Jde zejména o Sturmovy spisy *De literarum ludis recte aperiendis* z roku 1538 a *Classicae epistolae sive scholae Argentinenses restitutae* z roku 1565. První z nich vyšel později ještě několikrát, a to v autorem upravené podobě. Oba byly opakovaně v 19.-21. století také vydány: viz alespoň R. VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts*, s. 653-677 a 678-708; Marcel FOURNIER – Charles ENGEL (ed.), *Statuts et privilèges des universités françaises depuis leur fondation jusqu'en 1789. Tome 4/1: Gymnase, Académie, Université de Strasbourg*, Paris 1894 (reprint Aalen 1970; zde jsou vydány i další studijní předpisy ze sledované doby); Nejnověji srov. též bilingvní latinsko-francouzskou edici studijního řádu z roku 1538: Jean STURM, *De literarum ludis recte aperiendis liber. De la bonne manière d'ouvrir des écoles de Lettres*, Strassbourg 2007 (autorem doslovu je francouzský protestantský teolog Matthieu Arnold).

¹²⁵⁹ K Sturmově pedagogice srov. vedle zmiňované Schindlingovy práce (TÝŽ, *Humanistische Hochschule*, zvláště s. 164-180, na s. 178nn. jsou obsaženy velmi přehledné tabulky o učebním plánu jednotlivých tříd od nejnižší decimy po nejvyšší primu) též B. SHERTINSLEY, *Johann Sturm's method for humanistic pedagogy*. O výuce v jednotlivých třídách gymnázia A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule*, zvláště na s. 177-207.

¹²⁶⁰ Byl rektorem školy až do roku 1581. O osm let později Sturm ve Štrasburku zemřel.

¹²⁶¹ K tomu srov. podrobně pro všechny tyto tři obory A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule*, s. 289-377.

skání doktorského titulu zamířit na jiné univerzity, což pochopitelně štrasburskou akademii do značné míry omezovalo).¹²⁶² Součástí nové štrasburské městské akademie¹²⁶³ bylo ale i nadále desetitřídní gymnázium. Plnohodnotnou univerzitou se stala štrasburská vysoká škola teprve roku 1621, kdy po mnohaletém úsilí a vyjednávání s císařem (respektive císaři, neboť město Štrasburk započalo vyjednávání již s Rudolfem II. v 90. letech 16. století a pokračovalo v něm i za Matyáše) získala plná akademická privilegia.¹²⁶⁴

Jak štrasburské gymnázium, tak i na ně navazující vyšší studia, byly pravděpodobně v hojně míře navštěvovány i obyvateli českých zemí. I když na rozdíl od výše pojednaného Altdorfu nemáme kvůli neexistenci evidenčních pramenů pro obě složky štrasburské akademie před rokem 1621 přesné (či více méně přesné)¹²⁶⁵ údaje,¹²⁶⁶ lze alespoň studenty z českých zemí, včetně příslušníků české a moravské nobility, zachytit v jiných typech pramenů (korespondence, deníky různého druhu, památníky, literární prameny apod.), v nichž je obsažena též řada dalších údajů, které vnášejí světlo i do řady jiných aspektů spjatých s jejich studiem v Alsasku (bližší o tom viz dále v textu).¹²⁶⁷

Česko-štrasburské vztahy (včetně řady jejich subtémat: například studia Čechů a Moravanů /i těch z řad šlechty/ ve Štrasburku, odraz těchto kontaktů na poli školských a kulturních dějin českých zemí /například působení myšlenek Johanna Sturma v pedagogické teorii i školské praxi českých zemí/, vliv na literární produkci obyvatel českého státu apod.) v 16. a v prvních dvou desetiletích 17. století se dosud nestaly předmětem

---

¹²⁶² O udělení privilegia štrasburské škole v roce 1566 je zevrubně pojednáno tamtéž, s. 44-67.

¹²⁶³ Ke správě gymnázia a od 1566 viz tamtéž, s. 78-161.

¹²⁶⁴ Tamtéž, s. 11n. K univerzitnímu privilegii pro Štrasburk z roku 1621 zde na s. 66-77.

¹²⁶⁵ I při dochování matrik údaje nebývají vždy přesné, což platí obecně. Nemusely totiž zachycovat všechny studující a u těch, jejichž inskripce potvrzují, bývají různé chyby.

¹²⁶⁶ Matrika je dochována až pro období po roce 1621 a byla vydána: Gustav KNOD (ed.), *Die alten Matrikeln der Universität Straßburg 1621-1793* I-III, Straßburg 1897-1902. Údaje o českých a moravských studentech z ní excerpoval J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 291nn. Tento autor se ale mýlil, když soudil, že standardní matrika ve Štrasburku před rokem 1621 nebyla vedena (tamtéž, s. 292). Dokažují to nejen některé prameny vzniklé v okruhu samotných inskribentů (viz např. záznam Zdeňka Brtnického z Valdštejna, který si učinil k 30. září 1595: „*curavi inscribi in matricam academiae*“: TÝŽ, *Ephemeris seu Diarium*, fol. 8 či zápis v autobiografii jiného štrasburského studenta /„*haben schuel daselbst einschreiben lassen*“/: Jan BRUNTÁLSKÝ Z VRBNA, *Curriculum vitae meae*, fol. 17v.), ale i již citovaná práce G. MEYERA, *Zu den Anfängen der Strassburger Universität*.

¹²⁶⁷ K jednotlivým typům pramenů a jejich reprezentantům srov. dále v poznámkách.

soustředěného výzkumu, i když spíše ojediněle se s některými aspekty těchto vztahů české bádání setkalo, většinou ovšem in margine zpracování primárně jiných témat. Uvést lze alespoň některé práce následujících autorů: Antonín Truhlář,¹²⁶⁸ Zikmund Winter,¹²⁶⁹ Otakar Kádner,¹²⁷⁰ František Hrubý,¹²⁷¹ Otakar Odložilík,¹²⁷² Amedeo Molnár,¹²⁷³ Josef Hejnic a Jan Martínek¹²⁷⁴ i Martin Holý.¹²⁷⁵ Poslední z uvedených je i autorem první rozsáhlejší studie o česko-štrasburských vztazích v 16. a na počátku 17. století.¹²⁷⁶ Jak před 11 lety ukázala pozoruhodná práce Zdzisława Pietrzyka, lze při maximálním využití typově různých pramenů i přes neexistenci štrasburské matriky ze sledované doby některé aspekty vztahů dané země a alsaského vzdělanostního centra rekonstruovat velmi zdařile.¹²⁷⁷ Podobná práce by jistě mohla vzniknout i pro česko-štrasburské vztahy.

---

¹²⁶⁸ Antonín TRUHLÁŘ, *Příspěvky k dějinám studií humanistických v Čechách*, České museum filologické 4, 1898, s. 446-466. Studie je věnována Janu Kocínovi z Kocínětu a jeho edicím prací Johanna Sturma, které vznikly v souvislosti s Kocínovým studiem ve Štrasburku. Blíže k tomu srov. M. HOLÝ, *Johannes Sturm, das Strassburger Gymnasium (Akademie) und die Böhmisches Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, v tisku.

¹²⁶⁹ Viz alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 620-627 (zde především o dvou Sturmových školních řádech 1538 a 1565, o kontaktech obyvatel českého státu se slavným štrasburským pedagogem zde jen na s. 626n.).

¹²⁷⁰ Otakar Kádner se sice Sturmem zabýval – TÝŽ, *Dějiny pedagogiky II*, s. 118nn. – nicméně o česko-štrasburských vztazích je toho zde málo.

¹²⁷¹ Srov. passim v jeho pracech: F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 196-223; TÝŽ, *Ladislav Velen ze Žerotína*; L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska*, s. 7, 11; L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, passim.

¹²⁷² Jde hl. o 2 jeho práce: O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563-1620*, passim a TÝŽ, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, passim.

¹²⁷³ A. MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, s. 99n. a 277 upozornil na zajímavý pramen dokládající vztahy mezi Štrasburkem a českými zeměmi již ve 30. letech 16. století: Kateřina roz. Schützová, nanželka štrasburského reformátora a kazatele Matěje Zella, vydala 1534 ve Štrasburku bratrský německý kancionál vydaný o tři roky dříve v Mladé Boleslavi a určený bratrským sborům v Lanškrouně a Fulneku. V úvodu tohoto vydání vysoce ocenila hodnotu bratrských písní.

¹²⁷⁴ RHB I-V.

¹²⁷⁵ M. HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty*, s. 159nn.; TÝŽ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 a 1608*, s. 45nn. S problematikou česko-štrasburských vztahů se tu a tam setkali badatelé z českých zemí i v dalších případech. Větší skupinu mezi nimi tvoří lidé, kteří věnovali svou pozornost například korespondenci Karla st. ze Žerotína a jeho osobě. Aby nebyl příliš zatížen poznámkový aparát, nebudu zde na ně odkazovat. Bude tak učiněno až na příslušných místech dále v poznámkovém aparátu.

¹²⁷⁶ M. HOLÝ, *Johannes Sturm, das Strassburger Gymnasium (Akademie) und die Böhmisches Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, v tisku.

¹²⁷⁷ Z. PIETRZYK, *W kręgu Strasburga. Z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538-1621*. Bohužel tato kniha byla i přes svůj zásadní význam

Vzhledem k uvedenému nedochování matriky ze sledované doby naráží badatel při snaze o rekonstrukci návštěvnosti této školy nejen na torzovitost údajů zachycených v jiných typech pramenů, ale také na to, že v některých případech není možné jednoznačně rozlišit studia na gymnáziu od vzdělávání se na akademii. Pouze u některých šlechticů máme zprávy o jejich příslušnosti k některé z devíti/deseti tříd gymnázia. U těch ostatních nikoli. Jmenovaný problém nepředstavuje jedinou badatelskou potíž při zpracovávání tohoto tématu. U některých šlechticů z Čech a Moravy, jejichž přítomnost ve Štrasburku ve sledované době se nám podařilo doložit různými prameny, nemáme stoprocentní jistotu, že vůbec studovali na zdejším gymnáziu (případně akademii). Pokud nemáme dostatek informací, nelze u několika z nich vyloučit, že se mohli ve Štrasburku zastavit pouze na kratší či delší dobu během své kavalírské cesty a nemuseli zde nutně studovat (ovšem také mohli). Z výše uvedených důvodů bude o českých a moravských šlechtických studentech ve Štrasburku (ať již tedy studovali na gymnáziu, či absolvovali vyšší studia) pojednáno v této kapitole.

Prameny různé povahy nám pro období přibližně 50 let (pro starší dobu údaje nemáme, i když není vyloučené, že i tehdy již čeští či moravští šlechtici mohli ve Štrasburku získávat vzdělání) předcházejících bitvě na Bílé hoře dokládají přítomnost pěti desítek příslušníků panského a rytířského stavu Království českého i Markrabství moravského ve Štrasburku. K vyššímu šlechtickému stavu přitom přináleželo přibližně 50 % z nich. Nejčastěji jsou zde zastoupeni potomci různých větví rodu Žerotínů (celkem sedmkrát). Ti ostatní z vyššího šlechtického stavu patřili zejména k následujícím rodům: Berka z Dubé, Cikán ze Slupska, z Donína, z Kounic, z Lipé, z Náchoda, z Roupova, Slavata z Chlumu a Košumberka, Smiřický ze Smiřic, Šlik, z Valdštejna. Z rytířských rodů jsou zde nejvíce zastoupeni Gryspekové (pětkrát), Vchynští¹²⁷⁸ (čtyřikrát) a Štampachové (tříkrát). Mezi dalšími nižšími šlechtici z českých zemí zde najdeme příslušníky například těchto

---

v zahraniční historiografii dosud minimálně recipována, a to zřejmě především pro jazyk, v němž byla uveřejněna. Nepodařilo se mi najít ani jednu její zahraniční recenzi ani anotaci. Opírám se zde také o sdělení největšího znalce školních dějin štrasburských Antona Schindlinga, který mi tuto tezi potvrdil.

¹²⁷⁸ Byli ve Štrasburku před rokem 1611, kdy byli na českém zemském sněmu přijati do stavu panského. K úsilí Vchynských dosáhnout povýšení do panského stavu i za cenu falzifikací srov. nejnověji A. VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, zde zvláště s. 21-37. Ze starší literatury viz alespoň A. SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN XIV, s. 241; Václav LÍVA, *Spiknutí Vchynských proti Rudolfovi II.*, Praha 1929 (= VKČSN, tř. fil.-hist.-filol., Praha 1928, s. 1-56).

rodů: Hruška z Března, Kapliř ze Sulevic, Malovec z Malovic, Petřvaldský z Petřvaldu, Vratislav z Mitrovic, Vostrovce z Královic, Žalkovský ze Žalkovic.

Protože v obou skupinách nalezneme i příslušníky rodů majících statky jak v Čechách, tak i na Moravě, nebudeme je rozdělovat na české a moravské šlechtice. V každém případě zde najdeme urozence jak z Království českého, tak Markrabství moravského. I když nemáme stoprocentní jistotu, že všichni z těchto takřka 50 šlechticů skutečně absolvovali institucionální vzdělávání (vedle něho nezřídka i soukromé, blíže k tomu viz dále v textu této části disertace), lze to snad u větší části z nich předpokládat. Vzhledem k tomu i k torzovitosti dochování pramenů (a tedy i našich údajů, jež bezpochyby zachycují pouze část z českých a moravských šlechticů, jež ve zkoumané době ve Štrasburku skutečně studovali) nelze přesně posoudit atraktivitu štrasburského studia v průběhu sledované doby. Jediné, co lze alespoň na základě námi zjištěných údajů říci, je, že naprostá většina pobývala/studovala ve Štrasburku již v době, kdy v čele akademie (a tedy i k ní přidruženého gymnázia) nestál Johannes Sturm, tedy po roce 1581.

Pro ilustraci studia urozenců z českých zemí si uveďme alespoň několik konkrétních příkladů. Z doby rektorátu slavného Johanna Sturma známe jmenovitě jen několik šlechticů z českých zemí, kteří tehdy pobývali ve Štrasburku. Ve druhé polovině 60. let a na počátku následujícího desetiletí se mezi ně zařadilo hned pět synů již několikrát jmenovaného rady české komory Floriána Gryspeka z Gryspachu (1509-1588). Nejprve to byli Ferdinand (†1606) a Karel (†1610), později další tři jejich bratři (viz dále).¹²⁷⁹ Jak si povšiml již Zikmund Winter odrazily se styky mezi jejich katolickým¹²⁸⁰ otcem a Johannem Sturmem nejen ve studiu Floriánových synů ve Štrasburku, ale i v literární produkci s ním související. Roku 1567 totiž jeden ze spisů Johanna Sturma (*Liber unus de periodis*) připsal jeho vydavatel – již v souvislosti s Altdorfem jmenovaný Valentin Erythraeus¹²⁸¹ – právě politicky i majetkově úspěšnému radovi české komory.¹²⁸²

---

¹²⁷⁹ Ke studiu obou zmíněných Grypeků ve Štrasburku srov. z dosavadní literatury: RHB II, s. 228, 230; RHB V, s. 238; M. RYANTOVÁ, *Ke studiu synů Floriana Gryspeka v zahraničí*, s. 21 (zde na s. 24 v pozn. 9 i další literatura).

¹²⁸⁰ Viz pozn. 644.

¹²⁸¹ K tomuto profesorovi rétoriky (Štrasburk, Altdorf) srov. pozn. 1217.

¹²⁸² A. TRUHLÁŘ, *Příspěvky k dějinám studií humanistických v Čechách*, s. 448; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 626 (v obou případech Sturmův spis nesprávně citován jako *De periodorum compositione*). Správný název byl Ioannes STURM, *Liber unus de periodis. Explicatus non tam scholiis, quam scholis a Valentino Erythraeo Lindaviensi, Argentorati per Iosiam Rihelium 1567* (NK ČR Praha, sign. 10 G 16). Před-

I když dosavadní bádání takovou dedikaci registrovalo, textu Erythraeovy předmluvy tohoto spisu nevěnovalo mnoho pozornosti.¹²⁸³ Obsahuje přitom informace, které ukazují na to, že uvedení dva Gryspekové museli studovat ve Štrasburku již o několik let dříve, než jak starší literatura uváděla (1569-1570 *Rukověť humanistického básnictví* či 1570 M. Ryantová). Její autor zde hovoří o tom, že Ferdinanda a Karla, „*optimae spei adolescentes, in quibus parentis elucent virtutes*“,¹²⁸⁴ které mu jejich otec svěřil (bohužel neuvádí, kdy se tak stalo), posílá k němu domů.¹²⁸⁵

Zda tehdy chlapci skutečně odjeli zpět do českých zemí, ale nevíme. Pokud ano, zřejmě se tam dlouho nezdrželi, neboť v následujících letech je znovu najdeme na západ od českých pohraničních hvozdů, mimo jiné zřejmě opět ve Štrasburku. Starší bádání totiž soudí, že tam studovali ještě v roce 1570. Mezi námi doloženým prvním pobytem v alsaské metropoli a rokem 1570 však ještě zřejmě leží jejich inskripce v Basileji, jejíž přesné datum sice neznáme, nicméně došlo k ní v letech 1567-1568.¹²⁸⁶

Protože neznáme data narození obou Gryspeků a nemáme k jejich studiu ve Štrasburku žádné další podrobnější pramenné informace, nelze říci, zda zde studovali na gymnáziu či na akademii (ostatně i pokud by data jejich narození byla známa, nebyla by jednoznačným vodítkem; jak jsme již jinde zmiňovali, byli studenti partikulárních i vysokých škol ve sledované době značně věkově heterogenní). Není vyloučené, že mohli v průběhu doby absolvovat (respektive spíše asi částečně absolvovat) obojí. Snad právě mezi

---

mluva připsaná podepsaným Erythraeem Florianovi Gryspekovi na Kaceřově a datovaná ve Štrasburku 30. srpna je zde obsažena na sl.h A3a-A6a. Na sl. A4b a A6b je zmiňován také již uvedený doktor práv Jan Banno, který studoval u Sturm již dříve (ke styku Kollinova okruhu se Štrasburkem velmi stručně viz též *RHB I*, s. 132 a *RHB IV*, s. 238). O spise *Liber unus de periodis* viz též M. HOLÝ, *Johannes Sturm, das Strassburger Gymnasium (Akademie) und die Böhmisches Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, v tisku.

¹²⁸³ Viz pozn. 1279 a 1282.

¹²⁸⁴ Na učenost Floriána Gryspeka, který sám také absolvoval zahraniční vzdělávání (studoval minimálně v Paříži: M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti z českých zemí v Paříži*, s. 85), naráží Erythraeus již na počátku své dedikace, následující pasáží: „*Magnifico viro, sapientia, eruditione, virtute ac dignitate clarissimo, D. Floriano Griespeck*“: I. STURM, *Liber unus de periodis*, sl. A3a. Pochopitelně formulace asi jen zčásti odráží reálný popis Floriánových vlastností. Humanisté v takových dedikacích běžně přeháněli, zejména ve snaze zalíbit se. Tím však nechceme vzdělanost Floriána Gryspeka, jehož zájem o soudobou kulturu a vědu (které též materiálně podporoval) je známý, nikterak zpochybňovat. O jeho přístupu k humanistickému vzdělání svědčí i jeho úsilí zajistit odpovídající studia svým početným mužským potomkům. Blíže srov. literaturu v pozn. 596 a 1279.

¹²⁸⁵ I. STURM, *Liber unus de periodis*, sl. A4b-A5a a A6a. Citát zde na A5a.

¹²⁸⁶ H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II*, s. 174.

jedním a druhým může ležet jejich zmíněný pobyt v Basileji. Ve Štrasburku i na dalších místech byl preceptorem obou Gryspeků Matouš Gregorinus z Tulechova (†1589).¹²⁸⁷ Pokud jde o jejich další studia, lze říci ještě následující: 22. června 1570 se zapsali v Heidelbergu (jak dlouho zde pobývali a zda zde skutečně studovali však nevíme)¹²⁸⁸ a 1571 se zdržovali ve francouzském Orleánsu.¹²⁸⁹ Ferdinand s dalším bratrem (Vratislavem, †1589) pak pobýval 1572 ještě v Paříži.¹²⁹⁰

Pravděpodobně v letech 1570-1571 pobývali a zřejmě i studovali ve Štrasburku také další synové Floriána Gryspeka, na což na základě analýzy údajů jednoho z dochovaných dobových štambuchů (studenta práv Johanna Baptista Hainzelia) upozornila teprve Marie Ryantová. Šlo o již zmíněného Vratislava, dále Jaroslava Bedřicha (†1594) a Jana Jiřího (†1599).¹²⁹¹ Kromě zápisu v uvedeném památníku se však žádné jiné prameny k jejich studiu ve Štrasburku zřejmě nedochovaly. Víme pouze, že všichni tito tři Gryspekové odešli později za dalšími studii do Basileje, kde se imatrikulovali v letech 1571/1572 (přesné datum inskripce matrika neuvádí).¹²⁹²

Ještě za Sturmova rektorátu absolvoval studium ve Štrasburku Karel st. ze Žerotína (1564-1636). Přišel sem v doprovodu svého preceptora Laurentia Cirklera, jehož jsme již vícekrát zmiňovali, zřejmě v necelých 15 letech. Kdy přesně se tak stalo, však nevíme.¹²⁹³ Muselo to být někdy před 16. únorem 1579, ze kdy je datován první dochovaný Karlův dopis poslaný

---

¹²⁸⁷ Blíže informace o Gregorinovi přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹²⁸⁸ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 295. Zde ovšem zápis uvádí „*Ferdinand Carolus Griespeck a Grispach*“, snad jde ale o chybu. Nezdá se pravděpodobné, že by se bratři na cestě za vzděláním rozdělili, zvláště když pak společně byli i v Orleánsu (viz další poznámka). Srov. též M. RYANTOVÁ, *Ke studiu synů Floriana Gryspeka v zahraničí*, s. 21.

¹²⁸⁹ M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 360n.

¹²⁹⁰ Srov. na příslušném místě dále v poznámkovém aparátu.

¹²⁹¹ M. RYANTOVÁ, *Ke studiu synů Floriana Gryspeka v zahraničí*, s. 21n. (zde jsou též zápisy českých šlechticů vydány). Marie Ryantová ale nezaznamenala studium těchto tří šlechticů v Basileji. K zahraničním studiím Floriánových synů viz také TÁŽ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum*, s. 69, 78 a 88.

¹²⁹² H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II.*, s. 205.

¹²⁹³ Ani dosavadní biografické bádání o Karlovi ze Žerotína neudává žádná bližší data, pokud jeho štrasburský pobyt vůbec vymezuje roky, udává většinou léta 1579-1580 a pojednává o něm mimořádně stručně: viz kupř. P. Ritter von CHLUMECKÝ, *Carl von Zierotin und seine Zeit* I, s. 134n.; O. ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, s. 39. V další literatuře se zprávy o Karlově pobytu ve Štrasburku vyskytují spíše výjimečně. Jednou z takových výjimek je: František Hrubý (TÝŽ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, Praha 1930, s. 12), kde se uvádí, že Karel st. ze Žerotína pobýval ve Štrasburku v letech 1578-1580.

ze Štrasburku.¹²⁹⁴ Je určen lékaři Janu Kratonovi z Krafftheimu (1519-1585),¹²⁹⁵ jemuž Karel latinsky děkuje za doporučení, které poslal Johannesovi Sturmovi. Sděluje mu v něm také své první studijní dojmy a chlubí se tím, že mu slavný štrasburský rektor věnoval hodinu svého času, když „*inter comilitones meos recitanti mihi primum librum Aeneidos Vergilii*“ (k tomu viz též dále).¹²⁹⁶ Zároveň se omlouvá, že i když Kratonův dopis (šlo snad o to doporučení?) obdržel již 25. listopadu 1578 (není ale jasné, jestli jej dostal již ve Štrasburku, či ještě doma, případně jinde), reaguje až nyní. Zdá se tedy, že do Štrasburku dorazil Karel ze Žerotína někdy mezi uvedenými dvěma daty.

Předtím se vzdělával na bratrském gymnáziu v moravských Ivančicích (viz kap. IV. 3. 2.), kde se zdržoval ještě v dubnu 1578.¹²⁹⁷ Ve Štrasburku vstoupil asi do sekundy (tedy druhé nejvyšší třídy), jak naznačují pochvalná slova na chlapcovu adresu z pera štrasburského profesora Konrada Dasypodia (kol. 1530-1601),¹²⁹⁸ vynálezce astronomických hodin na štrasburském Münsteru: „*ante hebdomadas quinque in classe secunda recitavit* [Karel st. ze Žerotína, pozn. M.H.] *Vergilii Aenidos primum librum voce clara et gestu verecundo: tanta linguae venusta volubilitate, tanta varietate et distinctione, non sententiarum solum, sed etiam verborum, ita, inquam, ut non librum recitare: sed quasi commentariolo actionis illustrasse viderentur*“, jež

---

¹²⁹⁴ Dopis je v latinském originále vydán in: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 126n. V moderním českém překladu jej vydala N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 41n.

¹²⁹⁵ Syn vratislavského radního; studoval ve Vratislavi, od 1535 ve Vitemberku (1542 mistrem), 1544 v Lipsku, 1546-1549 v Padově (snad zde získal dr. med.). 1550 se stal městským lékařem ve Vratislavi (kde se též oženil). Od 1560/1561 byl dvorním lékařem Ferdinanda I., poté i Maxmiliána II. a Rudolfa II. Od 1563 trvale sídlil ve Vídni, 1567 byl nobilitován, 1576 se vrátil do rodiště, 1577/1578 pak znovu k císařskému dvoru, odkud byl 1581 na svou žádost propuštěn. 1583 zemřel ve Vratislavi. Krato, který udržoval styky s řadou humanistů z různých zemí, je autorem řady lékařských spisů. Jak jsme již zmiňovali výše, dohlížel ve druhé polovině 70. let a snad ještě na počátku 80. let na výchovu Karla st. ze Žerotína. Jeho oficiálním vychovatelem však pravděpodobně nebyl, proto není jeho biogram zařazen do přílohy disertace. Srov. k němu alespoň [nezn. aut.], *Krafftheim*, in: OSN XIV, s. 1065; K. A. SIEGEL, *Johann Crato von Krafftheim*, in: *Schlesische Lebensbilder Bd. IV*, 1931, s. 124-133; L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 125; Gerhard EIS, *Crato v. Crafftheim*, in: NDB 3, s. 402-403; N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 41nn.; T. KNOZ, *Rezidence a dvůr*, s. 416.

¹²⁹⁶ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 127.

¹²⁹⁷ Viz jeho již citovaný dopis Kratonovi z 19. dubna 1578 v pozn. 897.

¹²⁹⁸ K tomuto astronomovi a matematikovi srov. alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon VII*, Sp. 225; V. LÁSKA, *Dasypodius, Konrad z Frauenfeldu*, in: OSN VII, s. 70; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 95; L. SPACH, *Konrad Dasypodius*, in: ADB 4, s. 764; A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule*, passim.

se pravděpodobně vztahují k roku 1579 (viz výše), jsou ale obsažena až ve spise vydaném u příležitosti Karlova odchodu ze Štrasburku za dalším vzděláváním do Basileje na jaře 1580,¹²⁹⁹ který zahrnuje mimo jiné i Žerotínovu řeč *De comparanda vera gloria*.¹³⁰⁰ Nepomáhal-li Karlovi s jejím koncipováním příliš uvedený Cirkler (částečně však zřejmě ano),¹³⁰¹ dosvědčuje chlapcovu vynikající znalost latinského jazyka (bohatá slovní zásoba, větná stavba atd.). Protože poměrně zevrubnou charakteristiku Ciceronem inspirované Karlovy řeči – jejímž tématem je úsilí o dosažení slávy a cesta k ní – podal již F. Schenner, nebudeme se jí zde dále zabývat.¹³⁰²

Pokud jde o další průběh Karlova studia a zejména jeho zařazení do určité třídy, nemáme o něm úplně jednoznačné zprávy (z druhé poloviny roku 1579 a z prvních měsíců 1580 nejsou již dochovány chlapcovy dopisy z alsaské metropole),¹³⁰³ ale lze přepokládat, že Žerotín byl při svém odchodu ze Štrasburku již absolventem primy, což byl zřejmě také jeden z důvodů, proč zdejší gymnázium na jaře 1580 opustil (proč však nepokračoval ve studiu na štrasburské akademii, nevíme), ostatně Vergiliovu Aeneidu, z níž Karel recitoval již v sekundě, zařazují štrasburské studijní řády mezi učivo pro primu.¹³⁰⁴

---

¹²⁹⁹ RHB V, s. 238, 595; O. ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, s. 39.

¹³⁰⁰ Srov. *Oratio de comparanda vera gloria. Recitata Argentorati 4. Aprilis Anno MDLXXX in progressionibus paschalibus a generoso d. Carolo barone a Zerotin, d. in Namest, Rosnitz ...*, Argentorati 1580, sl. C4a-b (UB Wrocław, sign. 534.495). Tisk obsahuje nejen tuto Karlovu řeč, ale i další texty vydané u příležitosti Karlova odchodu ze Štrasburku do Basileje (viz dále). Vlastní Žerotínova latinská řeč *De comparanda vera gloria*, jež je zde na sl. A2a-C1b, již na přelomu 19. a 20. století upoutala badatelskou pozornost (F. SCHENNER, *Zierotins Bibliothek in Breslau*, *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 5, 1901, s. 395nn.), později byla i moderně vydána: viz L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 109-115.

¹³⁰¹ Naznačuje to *Responsio ... Ioannis Sturmii*, in: *Oratio de comparanda vera gloria*, sl. C3b.

¹³⁰² Srov. F. SCHENNER, *Zierotins Bibliothek in Breslau*, s. 395nn. (Schenner zde podrobně sleduje „Gedankengang“ Karlovy řeči: mj. antickým vzorem inspirované střídání Žerotínových úvah s uváděním různých exempel ze starověkých dějin a starořecké mytologie atd.). Schenner i s vědomím toho, že chlapci zřejmě s koncipováním řeči alespoň trochu pomáhal jeho preceptor, uvedl o Karlově projevu následující charakteristiku: „*Die erstgennante Rede [zde má na mysli právě Žerotínovu řeč *De comparanda vera gloria*] ... verräth eine meisterhafte Beherrschung der lateinischen Sprache; der Satzbau ist elegant und durchsichtig, die Ausdrücke gewählt und sehr abwechslungsreich; der Wortvorrath schier unerschöpflich*“. Tamtéž, s. 395. RHB V, s. 595nn. se kupodivu hodnocení řeči vyhýbá, pouze odkazuje na Schennerovu práci.

¹³⁰³ Dalším dochovaným dopisem z roku 1579 je například opět Kratonovi poslaný dopis z 31. března 1579. Viz L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 127n. Viz též Languetův dopis citovaný dále.

¹³⁰⁴ Viz A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule*, s. 180. Zde také na s. 195-207 o učivu v obou nejvyšších třídách štrasburského gymnázia.

Při odchodu ze štrasburského gymnázia pronesl mladý Žerotín před představiteli města i akademie latinskou řeč, která pak spolu s jeho již zmíněným spisem *De comparanda vera gloria*, dále Sturmovou odpovědí na jeho slova na rozloučenou a dalšími drobnými texty (jako byla například veršovaná propemptika „*a doctis aliquot adolescentibus*“; bohužel mezi nimi nefiguruje žádná česká šlechta), vyšla v roce 1580 v alsaské metropoli tiskem.¹³⁰⁵

O studiích Karla st. ze Žerotína ve Štrasburku víme nejen z jeho vlastních dopisů posílaných odtud pravděpodobně různým adresátům (dochována je zřejmě jen jejich část), ale také z korespondence, jež šla opačným směrem, případně i z dopisů jiných osob. Tak například senior Jednoty bratrské Jan Aeneáš (Eneas) Boleslavský (1537-1594)¹³⁰⁶ obdržel ze Štrasburku zprávu o pokroku Karlových studií sepsanou samotným Sturmem, ta se však bohužel zřejmě nedochovala. Zato Aeneášův dopis, který Karlovi poslal do Alsaska z Ivančic 12. srpna 1579, máme k dispozici. Chlapci v něm sděluje, že si uvedenou Sturmovu relaci „*de tuo ... felici in studiis progressu*“ přečetl a je s ní velmi spokojen. Za jeho píli ve studiu jej pak pochválil následujícími dosti honosnými slovy: „*Ornamento es tum illustrissimae domus Zerotinianae, tum patriae atque ecclesiae nostrae.*“¹³⁰⁷

Další důležitou zprávou o Žerotínově studiu ve Štrasburku představuje dopis burgundského právníka, teologa a diplomata Huberta Langueta (1518-1581),¹³⁰⁸ autora známého spisu *Vindiciae contra tyrannos*.¹³⁰⁹ Languet poslal list luteránskému teologovi Johannu Ferinariovi (1534-1602)¹³¹⁰ z Frank-

---

¹³⁰⁵ *Oratiuncula eiusdem generosi d. habita Argentorati cum aliquot ordinis senatorii viris et academiae professoribus convivio exceptis valedisceret*, in: *Oratio de comparanda vera gloria*, sl. C2a-C3a. Propemptika zejména zřejmě Karlových spolužáků jsou obsažena tamtéž na sl. D2b-D4b.

¹³⁰⁶ K tomuto mistru vitemberské univerzity a význačném členu Jednoty bratrské (od 1577 seniorem se sídlem v Ivančicích) srov. alespoň [nezn. aut.], *Eneas Jan*, in: OSN VIII, s. 609; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, passim.

¹³⁰⁷ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 120.

¹³⁰⁸ Základní informace o Languetovi i jeho dílu přináší Thomas RECHENMACHER, *Languet, Hubert*, in: BBKL IV, Sp. 1130-1132 (zde také další literatura o něm; heslo je plně přístupné na internetu: <http://www.bautz.de/bbkl/1/Languet.shtml>).

¹³⁰⁹ Hubert Languetus vydal však tento spis – *Vindiciae contra tyrannos, sive de principis in populum populique in principem legitima potestate*, Edimburgi 1579, pod pseudonymem Stephanus Junius Brutus Celta.

¹³¹⁰ O Ferinariovi viz J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon IX*, Sp. 576; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 99; Heinrich KÄMMEL, *Ferinarius, Johann*, in: ADB 6, s. 711nn.

furtu 2. července 1579.¹³¹¹ O Karlovi ze Žerotína, jehož poznal již během své návštěvy Moravy v 70. letech (konkrétně v Brně),¹³¹² a znovu se s ním pak potkal ve Štrasburku, v něm napsal nejen to, že jej „*omnes ad ingenii praestantia et morum elegantia valde commendant*“, ale také to, že na veřejném shromáždění („*in publico auditorio*“) přednesl Ciceronovu řeč „*pro lege Maniliana tanta actionis elegantia et vocis suavitate*“, že jej pro to prý všichni obdivovali.¹³¹³

Jedním z dalších šlechtických studentů štrasburského gymnázia byl Karlův vzdálený příbuzný, již zmíněný Ladislav Velen ze Žerotína (1579-1638), který sem přišel i se svým doprovodem v necelých dvanácti letech 19. září 1591¹³¹⁴ spolu se svým hofmistrem, již výše uvedeným doktorem teologie (a pozdějším profesorem basilejské univerzity) Amandem Polanem z Polansdorfu, který měl již předchozí bohaté vychovatelské zkušenosti,¹³¹⁵ a také s preceptorem Georgem Jenischem (1569-1601) ze slezské Nové Rudy (něm. Neurode, dnes Nowa Ruda v Polsku).¹³¹⁶ Vzhledem k existenci již zmiňovaného deníku Ladislava Veleny ze Žerotína, který předtím studoval na bratrské škole v Lipníku nad Bečvou a později na blíže neznámé vzdělávací instituci ve Vídni (kde na jeho vzdělání dohlížel již preceptor Jenisch, viz výše), máme o jejich příjezdu do alsaské metropole i o jejich zdejším pobytu více informací.¹³¹⁷

Zřejmě nedlouho po Velenově příjezdu do Štrasburku došlo k jeho oficiálnímu přivítání ze strany nejen zástupců zdejší akademie, ale také štrasburské městské rady. Podobné ceremonie bývaly při příjezdech (případně odjezdech) nejen významných šlechticů (zde hrál roli zřejmě předchozí pobyt tehdy již známého a ceněného Karla st. ze Žerotína) poměrně běžné.¹³¹⁸ Jmé-

---

¹³¹¹ Dopis sám se dochoval v opise v pařížské Bibliothèque nationale de France (Fonds Dupuy 797, fol. 342, copie). Citovanou část reprodukuje L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 128.

¹³¹² K tomu viz tamtéž, s. 138, pozn. 4.

¹³¹³ Srov. též pozn. 1296. Viz i *Oratio de comparanda vera gloria*, sl. C4b-D2a, kde se o této řeči pochvalně zmiňuje uvedený Dasypodius.

¹³¹⁴ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 257n.; *RHB IV*, s. 217.

¹³¹⁵ O Amandu Polanovi přináší bližší informace jeho biogram v příloze disertace.

¹³¹⁶ Bližší informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace.

¹³¹⁷ Momentální nepřístupnost deníku jsme zmiňovali výše. Lze však čerpat z údajů Františka Hrubého: srov. TÝŽ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 12n.

¹³¹⁸ Na několik takových příkladů v případě jedné specifické poznávací cesty upozorňuje například M. HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 až 1608*, s. 43, 59.

nem akademie uvítal Žerotína její rektor a profesor rétoriky Melchior Junius (1545-1604).¹³¹⁹

Chlapec byl po vykonané zkoušce zařazen do čtvrté třídy gymnázia (pokud František Hrubý, který tuto informaci udává, respektoval dobové počítání, šlo tedy o kvartu).¹³²⁰ I přesto, že nebyl zdaleka tak studijně pokročilý jako Karel st. ze Žerotína, zůstal ve Štrasburku pouze do března následujícího roku, kdy se svým doprovodem odjel do Basileje (viz dále v textu i poznámkovém aparátu).

O štrasburských studiích (respektive spíše o okolnostech štrasburského studia než o nich samých) Ladislava Veleny jsme informováni nejen díky údajům chlapcova deníku, ale také z dobové korespondence: například z pěti dopisů jeho hofmistra Amanda Polana, které posílal od října 1591 do února 1592 svému budoucímu tchánovi, Johannu Jakobu Grynaeovi (1540-1617),¹³²¹ profesoru Nového zákona basilejské univerzity a přísnému kalvinistovi.¹³²² Z jednoho z nich se například dovídáme o tom, že Polanus nesouhlasil s rozhodnutím hlavního chlapcova poručníka Fridricha ze Žerotína (†1598),¹³²³ aby byl Ladislav Velen vzděláván právě ve Štrasburku (přesné důvody, které Fridricha k tomu rozhodnutí vedly, neznáme, zřejmě zde hrálo především roli zdejší předchozí vzdělávání Karla st. ze Žerotína a možnost naučit se zde francouzštině¹³²⁴). Zpočátku přitom nedal ani na doporučení kalvinisty Jana Kazimíra Falckého (1543-1592),¹³²⁵ tehdejšího správce falckého kurfiřtství a zakladatele reformované školy takzvaného Casimiriana v Neustadt an der Haardt (dnes Neustadt an der Weinstraße), který Velenovi a jeho doprovodu při zastávce v Heidelbergu radil, aby byl chlapec vychováván někde, „*ubi pura viget religio quam Argentinae*“ (štrasburská

---

¹³¹⁹ K němu viz pozn. 1257.

¹³²⁰ F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 13. Velenovými spolužáky byli prý tehdy z českých šlechticů Jan, Vilém a Václav Vchynští.

¹³²¹ Ke Grynaeovi srov. pozn. 381.

¹³²² Těchto pět dopisů bylo edičně zpřístupněno: srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 257-263.

¹³²³ K Fridrichovi ze Žerotína viz pozn. 958.

¹³²⁴ Tomu nasvědčuje i formulace dopisu Amanda Polana J. J. Grynaeovi z 5. ledna 1592. Viz L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 259nn. (o ovládnutí „*linguae Gallicae*“ zde na s. 260).

¹³²⁵ K němu viz alespoň Gustav von BEZOLD, *Johann Casimir*, in: ADB 14, s. 307-314; Volker PRESS, *Johann Casimir*, in: NDB 10, s. 510-513; Manfred KUHN, *Pfalzgraf Johann Casimir von Pfalz-Lautern, 1576-1583*, Otterbach – Kaiserlautern 1961; Karl SCHERRER, *Pfalzgraf Johann Casimir (1543-1592) und das Volkslied „Ein Jäger aus Kurpfalz“*, Trier 2003.

akademie byla tehdy luterská).¹³²⁶ Teprve později dosáhl Polan – a jeho silnému vlivu vystavený Ladislav Velen – svého, když chlapcův poručník nakonec s touženým přesídlením do Basileje, která zdejšímu budoucímu profesorovi nejvíce vyhovovala (mj. zřejmě kvůli jeho intenzivnímu styku s J. J. Grynaeem), svolil (viz dále).

Jaké důvody vedly Fridricha ze Žerotína k tomu, že dal souhlas se změnou místa chlapcova vzdělávání, i když nebylo formálně uzavřeno (Ladislav Velen zdaleka neabsolvoval celé gymnázium), však nevíme. Vzhledem k torzovitému dochování pramenů není jisté, zda tlak Amada Polana byl jediným důvodem pro takové rozhodnutí. Přesněji rekonstruovat jednání nelze, neboť nemáme k dispozici jejich vzájemnou korespondenci z té doby. Ani ze zmiňovaných zachovaných dopisů Polana s Grynaeem, v němž se toto vyjednávání zčásti odrazilo, nevíme, od kdy probíhalo a jakou argumentaci při něm Polan volil.

Polanovo vyjednávání s chlapcovým poručníkem bylo snad přerušeno smrtí Jana Kazimíra Falckého v lednu 1592, na jehož pohřeb do Heidelbergu (vzdáleného přibližně 130 km) zajel i se svým svěřencem. Zpět se ale vrátili již v první polovině února. Ladislav Velen pak ale už na štrasburském gymnáziu dlouho nepobyl, neboť zřejmě již v únoru dal Fridrich ze Žerotína souhlas k cestě do Basileje (již 10. února Polan s přemístěním do tohoto švýcarského města počítal). Pouze měl obavy z toho, aby v ní či jejím okolí nehrozilo chlapci nějaké nebezpečí (mor či válečný konflikt).¹³²⁷

Kdy přesně se Ladislav Velen se svým doprovodem vydal do Basileje, nevíme. Snad v březnu: 28. února 1592 byli ještě ve Štrasburku.¹³²⁸ Stejně tak neznáme přesné datum jejich basilejské inskripce¹³²⁹ ani trasu cesty. V březnu či dubnu 1592 byl Žerotín znovu v Heidelbergu, který neleží na

---

¹³²⁶ Viz Polanův list Grynaeovi z 30. října 1591: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 257nn. (uvedený citát zde na s. 258).

¹³²⁷ Srov. dopisy Polana Grynaeovi ze 17. ledna a 10. února 1592: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 261n. (na s. 260 je uveden i úryvek z deníku Ladislava Veleny o pohřbu v Heidelbergu). Důležitý je i dopis z 5. ledna (tamtéž, s. 259n.), v němž Polanus Grynaea seznamuje s tím, že mu leydenská univerzita nabídla profesuru, kterou však odmítl, neboť jejím přijetím (a tudíž opuštěním žerotínských služeb) nechtěl urazit Fridricha ze Žerotína ani starší Jednoty bratrské. Tento dopis zároveň také přibližuje Fridrichovu motivaci poslat Ladislava Veleny do Štrasburku (viz výše).

¹³²⁸ Viz Polanův dopis Grynaeovi ze Štrasburku z 28. února 1592, kde mimo jiné basilejskému teologovi líčí kalvinismu nepřátelské prostředí ve Štrasburku. Srov. tamtéž, s. 262n.

¹³²⁹ H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II.*, s. 397.

trase Štrasburk-Basilej. V Heidelbergu, kam podle Hrubého¹³³⁰ zamířili s úmyslem zúčastnit se výročního trhu ve Frankfurtu nad Mohanem, jej tentokrát přijal mladý kurfiřt Fridrich IV. (1574-1610),¹³³¹ který prý Velenovi nabídl možnost pobytu na svém dvoře, čehož však Žerotín využil až později.¹³³²

O Polanově vlivu na formování konfesijní orientace Ladislava Vlena ze Žerotína, jež se projevovala již v době chlapcova pobytu ve Štrasburku (stejně jako později v Basileji či v Heidelbergu), svědčí některé jeho zápisy v uvedeném deníku. Tak například již při příjezdu do alsaské metropole si tehdy ani ne dvanáctiletý chlapec do deníku zapsal, že na akademii jsou sice učení lidé,¹³³³ ale zároveň k tomu přidal následující postřeh: „*Religionem vero si spectes, quod maximum est, post domini Calvinii, Bucerii¹³³⁴ et Capitonis,¹³³⁵ qui ibi docuerunt, obitum, a vera via non parum incolae reces-*

---

¹³³⁰ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 262.

¹³³¹ K němu viz alespoň Moriz RITTER, *Friedrich IV.*, in: ADB 7, s. 612-621; Peter FUCHS, *Friedrich IV. von der Pfalz*, in: NDB 5, s. 532nn.

¹³³² F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 15nn.; L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 262 a 263. Ladislav Velen se pak do Heidelbergu znovu vrátil 1593 a opětovně 1594, kdy se (přesně 8. ledna) také zapsal na univerzitu: J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 419.

¹³³³ Tento zápis není jediným dokladem toho, jak česká šlechta vnímala školskou proslulost štrasburské akademie (i při ní existujícího gymnázia). Jedním z dalších dobových dokladů jejího vysokého hodnocení představuje dopis Karla st. ze Žerotína profesoru rétoriky Melchioru Juniovi (1545-1604) z 8. května 1598, v němž je zároveň trefně charakterizován obsah zdejší výuky. Srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 124n.; N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 92nn.

¹³³⁴ Velen tím samozřejmě mínil známého protestantského teologa a reformátora Martina Bucera (1491-1551). Protože literatura k němu je dnes již mimořádně bohatá, nebudeme zde odkazovat na jednotlivé tituly s výjimkou jedné z novějších prací: Martin GRESCHAT, *Martin Bucer. Ein Reformator und seine Zeit*, München 1990 (další literaturu uvádí vedle <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html> /heslo Martin Bucer/ také Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Bucer, Martin*, in: BBKL I, Sp. 782-785 /heslo v úplnosti přístupné na internetu: http://www.bautz.de/bbkl/b/bucer_m.shtml/). Z českých badatelů se touto postavou například zabýval Amedeo Molnár, který také vydal jeho korespondenci s některými reprezentanty Jednoty bratrské. Srov. TÝŽ (ed.), *Čeští bratři a Martin Bucer. Listy kritického přátelství*, Praha 1972.

¹³³⁵ Mínen je Wolfgang Capito (1478-1541), jeden z důležitých štrasburských reformátorů (působil zde od 1523 až do smrti). Srov. k němu alespoň G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 89nn.; James M. KITTELSON, *Wolfgang Capito. From humanist to reformer* (= Studies in medieval and reformation thought 17), Leiden 1975 (zde na s. 246-254 soupis další literatury); Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Capito, Wolfgang*, in: BBKL I, Sp. 921-923 (zde též další literatura a prameny; heslo je přístupné i na internetových stránkách: http://www.bbkl.de/c/capito_w.shtml). Regesty objemné korespondence tohoto humanisty z let 1507-1526 jsou v rámci projektu na její vydání (část již vyšla: Erika RUMMEL – Milton KOISTRA /ed./, *The correspondence of Wolfgang Capito*, Toronto 2005) také dostupné na internetu: srov. <http://www.itergateway.org/capito/>. Zde i odkazy na starší edice.

*serunt. Nam d. Pappus*¹³³⁶ *et caeteri concionatores audiri volunt Lutherani et Calvinii, nostramque doctrinam*¹³³⁷ *quasi hereticam condemnant*“.¹³³⁸

I přes toto hodnocení a nepříliš dlouhý pobyt ve Štrasburku Ladislav Velen na zdejší akademii nezanevřel ani v pozdějším věku, o čemž svědčí mimo jiné i to, že sem poslal studovat také své syny (viz dále). Než se ale dostaneme k jejich pobytu v alsaské metropoli, chtěli bychom uvést ještě tři další Žerotíny i některé jiné šlechtice z českých zemí, kteří ve Štrasburku studovali v posledním desetiletí 16. století a v prvním deceniu následujícího věku a k jejichž studiu zde se dochovalo více pramenů, jež badateli umožňují bližší pohled na tuto etapu jejich výchovy a vzdělávání.

Prvním z nich byl vzdálený příbuzný obou již zmíněných štrasburských žerotínských studentů, Karel ml. ze Žerotína (†1610). Protože k jeho pobytu v Alsasku je dochováno také poměrně velké množství pramenů (zejména korespondence), pojednáme i o jeho studiu podrobněji. Tento již zmiňovaný syn Kašpara Melichara ze Žerotína a na Nových Dvorech, na jehož vzdělání od 90. let 16. století dohlížel Karel st. ze Žerotína, studoval nejprve na blíže neznámém jezuitském gymnáziu, dále ve Slezsku (nevíme ale na které zde zdejších vzdělávacích institucí, o nichž jsme pojednali v kap. IV. 4. 2.) a v Srbišti (Zerbst, dnes Sasko-Anhaltsko, zde se vzdělával zřejmě v letech 1596-1597; viz kap. V. 4.) a v Lipsku.¹³³⁹

Do Štrasburku přišel Karel ml. ze Žerotína (jehož přesný věk bohužel neznáme) na přelomu léta a jara 1598 (snad ještě v červnu) vybaven přinejmenším čtyřmi doporučeními Karla st. ze Žerotína, jež byla určena již uvedenému štrasburskému profesoru rétoriky Melchioru Juniovi (1545-1604),¹³⁴⁰ dále dalším dvěma ze zdejších profesorů, Konradu Dasypodiovovi (kolem 1530 – 1601),¹³⁴¹ jehož jsme již také zmiňovali, a Johannu Lobetiovi,¹³⁴² a

---

¹³³⁶ Jde o již zmíněného luteránského teologa Johanna Pappa (1549-1610). K němu srov. pozn. 1257.

¹³³⁷ Podle Hrubého tím má na mysli českobratrskou víru. Viz následující poznámka.

¹³³⁸ Citát je uveden podle Hrubého: srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 258. Viz též F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 15.

¹³³⁹ K tomuto chlapci i jeho předchozímu vzdělání srov. pozn. 569.

¹³⁴⁰ Tento list vydán latinsky in: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 124n. a česky Noemi Rejchrtovou – TÁŽ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 92nn.

¹³⁴¹ F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 79.

¹³⁴² Tamtéž. O tomto minimálně známém štrasburském profesorovi (zřejmě doktoru práv) se mi nepodařilo takřka nic zjistit. Kupodivu jej neuvádí ani Schindlingova práce. Měl prý vyučovat již Karla st. ze Žerotína. Jeho kontakty se šlechtou z českých zemí jsou

konečně pak Adamovi Ropalovi z Ryfmburka, vychovateli ve Štrasburku studujícího Zdeňka Brtnického z Valdštejna (viz dále).¹³⁴³ Ještě před cestou, na níž se mladý Žerotín s Cirklerem vydal přes Prahu, byl pro chlapce vydán z české dvorské kanceláře pas, který mu měl sloužit k tomu „*damit er selbst sechster allenthalben im römischen Reich seinen Studien nach unversehrt durchpassieren möge*“.¹³⁴⁴

V rekomenčním listě určeném Juniovi a datovaném na Rosicích 8. května téhož roku, v němž adresáta upozorňuje na svůj blízký citový vztah ke Karlovi ml. (jenž mu do jisté míry suploval chybějícího syna),¹³⁴⁵ Karel st. ze Žerotína nejen shrnul předchozí chlapcovo vzdělání (viz výše), ale zároveň vyjádřil přání, aby byl zařazen do tercie, později do sekundy a nakonec primy. I to nasvědčuje, že chlapec musel mít tehdy již dosti solidní základ dobového vzdělání, jež umožnilo jeho zařazení do jedné z vyšších tříd gymnázia (uvedená tercie by v moderním počítání znamenala 8. z deseti tehdejších tříd). I když Juniovi, jemuž nechtěl podrobně předepisovat, co se má chlapec učit (bylo to ostatně dáno výše zmíněnými školními řady štrasburské školy, jež Karel st. ze Žerotína sám dobře znal), pouze určil její hlavní linii: „*nihil ita desidero, quam ut memoriam et stylum exerceat*“.¹³⁴⁶

Karel ml. ze Žerotína nepřijel do Štrasburku přes Norimberk, kde pravděpodobně navštívil známého lékaře a přírodovědce Jáchyma II. Cameraria (1534-1598), sám.¹³⁴⁷ Doprovázel jej tam i jeho preceptor, tehdy již více než

---

dosvědčeny i dalšími dopisy: srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 245, 247, 252 a 258.

¹³⁴³ F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 77n. Karel st. ze Žerotína jej 8. května informoval o brzkém příjezdu Karla ml. ze Žerotína i dalších s ním cestujících osobách a požádal jej, aby na jeho příbuzného ve Štrasburku dohlédl.

¹³⁴⁴ Srov. NA Praha, fond Stará manipulace, inv. č. 4176, sign. Z 22/60, kart. 2596. Pod touto signaturou bohužel není dochován pas samotný, jde pouze o potvrzení, že byl takový dokument vydán „26. Maii 1598“. Tato datace je poněkud zvláštní, neboť teprve 6. června 1598 oznamoval Karel st. ze Žerotína svému příteli Václavu Budovcovi, že jeho příbuzný Karel ml. ze Žerotína je právě s Laurentiem Cirklerem na cestě do Štrasburku, na níž se zanedlouho zastaví v Praze, aby si zde vyřídil pas do zahraničí, v čemž mu měl pomoci právě Budovec. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 81.

¹³⁴⁵ O smrti Karlova syna Bedřicha v roce 1600 viz alespoň N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, s. 13.

¹³⁴⁶ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 125.

¹³⁴⁷ I tomuto synovi Joachima I. Cameraria (1500-1574) byl určen jeden z listů Karla st. ze Žerotína. Tento latinský dopis ze 14. května 1598 vydal F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 80. Žádal v něm Cameraria, aby chlapce laskavě přijal a zároveň mu vyhověl, pokud by něco potřeboval. O jeho kontaktech s českým prostředím srov. zejména H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, passim a L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, passim (v obou těchto pracích jsou zároveň informace i o kontak-

šedesátiletý Laurentius Cirkler (1534-1598), jehož jsme již několikrát zmiňovali a který v alsaské metropoli pobýval již s Karlem st. ze Žerotína. Cirkler však ve Štrasburku onemocněl a v říjnu téhož roku ve Špýru zemřel.¹³⁴⁸ Na jeho místo pak od podzimu 1598 nastoupil pravděpodobně ještě Cirklerem vybraný švýcarský kalvinista Jakob Guetlin, který později vychovával i další šlechtice z Čech a Moravy, a to jak ve Štrasburku, tak i jinde (viz dále).¹³⁴⁹

Pokud jde o ubytování v alsaské metropoli, víme, že mladý Žerotín spolu se svým preceptorem a dalšími osobami (i z českých zemí: například Zdeňkem Brtnickým z Valdštejna a Adamem Ropalem z Ryfmburka, viz dále) bydlel v konviktu již několikrát zmíněného profesora Konrada Dasypodia.¹³⁵⁰ Zde jej také doučoval (respektive procvičoval s ním zejména látku probíranou ve škole) jeho již zmíněný preceptor.¹³⁵¹ Minimálně v první polovině štrasburského pobytu byl chlapec pilný ve studiích, v lednu 1599 byl již v sekundě.¹³⁵² V průběhu roku 1599 však polevil (mimo jiné prý špatným

---

tech dalších Camerariů s českým a moravským prostředím). K samotnému Joachimovi II. Camerariovi srov. základní údaje v jeho medailonu v práci: Wolfgang KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich, benutzt von 1549-1577 sowie 1580-1623*, Halle 1999, s. 342 (zde jsou i odkazy na starší literaturu).

¹³⁴⁸ Podrobně údaje o Cirklerovi i s odkazy na prameny a literaturu přináší jeho biogram v příloze disertace.

¹³⁴⁹ Viz též jeho medailon v příloze disertace.

¹³⁵⁰ K tomu srov. například dopis Karla st. ze Žerotína Guetlinovi z 9. prosince 1598: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 103. Viz též: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 222 a O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 52.

¹³⁵¹ F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 103. Chlapec byl tehdy stále žákem tercie. Karel st. ze Žerotína si přál, aby v příštím roce postoupil do sekundy, což se skutečně splnilo. Viz další poznámka.

¹³⁵² Již 17. ledna 1599 přál Karel ml. ze Žerotína J. J. Grynaeovi do Basileje vše nejlepší v novém roce a zároveň mu oznamoval: „*Haud ita pridem (ut ad studia veniam) ex tertia classe in secundam una cum aliis condiscipulis meis sum promotus* [zvýraznil M.H.], in qua epitome Partitionum dialecticarum et oratoriarum dni Johannis Sturmii, oratio Philippica prima, Oratio Ciceronis pro M. Caelio, Institutiones mathematicae dni Conradi Dasypodii, hospitis nostri humanissimi, praeleguntur“: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 240. Viz také Guetlinův dopis Grynaeovi z 24. ledna 1599, kde se dokonce říká, že: „*Ante paucas septimanas ex tertia classe in secundam magna cum laude promotus est et ita feliciter integram orationem pro M. Marcello et maximam partem secundi libri Aeneidos memoriter recitavit, ut rector academiae d. Paulus Graseccius ... ac reliqui domini visitatores promptitudinem et alacritatem ingenii fuerint admirati.*“ (Tamtéž, s. 241). Srov. též dopis Karla st. ze Žerotína Karlu ml. do Štrasburku z 13. dubna 1599, kde mu mj. píše o tom, že je spokojen s jeho postupem do sekundy, svědčící o jeho pili, nicméně již zde (s větší nelibostí pak později) naráží na to, že mu jen málo posílá dopisy: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 119. Chlapcův patron byl též nespokojen s tím, jak málo jej o chlapcových studiích a o jejich pobytu ve Štrasburku vůbec in-

příkladem spolužáků), což se sice krátkodobě změnilo k lepšímu (nejpozději na přelomu let 1599/1600 postoupil do primy, tedy nejvyšší štrasburské gymnazijní třídy, k čemuž však došlo více díky snaze štrasburských učitelů, než jeho vlastní, neboť předtím „*se mu po celý rok nepodařilo zvládnout druhou*“ třídu),¹³⁵³ nicméně již 14. ledna 1600 byl Karel st. ze Žerotína, který chlapcova zahraniční studia financoval, s jeho vzděláváním ve Štrasburku velmi nespokojen. Ostrými slovy mu tehdy pohrozil, že pokud nebude pilněji studovat, nemůže na něj dále vynakládat prostředky a pošle jej zpět domů k otci a maceše.¹³⁵⁴

Vinu za nedisciplinovanost Karla ml. ze Žerotína kladl moravský šlechtický intelektuál nejen chlapci samému, ale také blíže neurčenému z jeho gymnaziálních učitelů (vyučoval jej klasickým jazykům),¹³⁵⁵ „*kteřý buď ze shovívavosti, či z nedbalosti strpěl, aby chlapec promarnil hodiny výuky*“.¹³⁵⁶ Spoluvinu na poklesu studijní aktivity mladého Žerotína však dával i jeho

---

formoval jeho preceptor Guetlin. Viz například Karlův dopis témuž z 6. června 1599, kde Guetlina napomínal, že mu ještě neodpověděl na jeho dva předchozí dopisy (tamtéž, s. 120. Spolu s tímto dopisem Karel st. ze Žerotína zároveň odeslal i 50 tolarů pro potřeby mladého Karla. Bohužel systematické studium výloh šlechtických studentů ve Štrasburku je jen stěží možné, zprávy o penězích jim posílaným se sice v korespondenci objevují (nejen ve výše zmíněném případě), nejsou ale dochovány účty, které oni (respektive spíše jejich preceptorů/hofmistřů) posílali do českých zemí vždy po určitém čase (po půl roce je například posílal Guetlin Karlu st. ze Žerotína: tamtéž, s. 126), ani závěrečná vyúčtování cestovních/pobytových nákladů ve Štrasburku studujících šlechticů a jejich doprovodu.

¹³⁵³ Srov. list Karla st. ze Žerotína z počátku ledna 1600 J. Guetlinovi. Latinsky jej vydal F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 125nn., v českém překladu N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 109nn. Citát tamtéž, s. 111.

¹³⁵⁴ Dopis vydal latinsky F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 128n., v českém překladu N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 112nn. Dopis je formulován velmi ostře: viz například: „*Je mi známo, jakým to životem žiješ i jak se proviňuješ ve škole i doma ... Není to tak, že školy pokládáš za zařízení k ohlupování a vzájemnému tlachání a městský dům, kde jsi hostem [tedy uvedený konvikt Dasypodiův] za pronajatý k tomu, abys v něm bezpracně lenošil? ... Klameš se, Karle, a neznáš ani mne, ani sebe. Sebe, když nechápeš, s jakou škodou zbláháš od svých povinností, a mne, když se domníváš, že jsem takový hlupák, že budu snášet s klidnou myslí Tvé podvádění*“ (Tamtéž, s. 112n.). Chlapci zde také znovu vyčítá, že mu pravidelně nepíše a myslí si, že to odbyde tím, že řekne svému preceptorovi, aby za něj Karla st. ze Žerotína pozdravoval ve svém dopisu. Karlu st. na tom, aby mu chlapec posílal latinské dopisy, záleželo nejen proto, že chtěl být o jeho studiích zevrubně informován, ale především proto, aby právě na jejich základě posoudil stav chlapcova vzdělání. Když mu již Karel ml. sám napsal (zřejmě především z donucení), byly prý jeho latinské dopisy „*tak suchopárné ... ošizené o veškerou zdobnost výrazu*“, což nebylo prý, jak se Karel st. ze Žerotína prve domníval, dáno jeho věkem, ale především jeho nedbalostí: tamtéž, s. 113.

¹³⁵⁵ Srov.: „*precipua sit culpa in praeceptore classico*“. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 125.

¹³⁵⁶ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 110.

preceptorovi, jenž má za povinnost odvracet jej od špatné cesty, a to v případě nutnosti i za použití přísných trestů: „Vždyť není ještě tak velký, aby bylo nevhodné potrestat ho metlou ... Ať chlapec pochopí, že povinnost je třeba řádně konat, ať už dobrovolně, nebo z donucení“. Preceptor měl zvláště dbát na to, aby se mladý Žerotín pilně věnoval nejen studiu a procvičování latiny, ale též řečtiny tak, aby se mu oba jazyky staly běžnými. Tedy právě na zvládnutí klasických jazyků Karlovi st. ze Žerotína nejvíce záleželo.¹³⁵⁷

Lednové napomenutí mladému Žerotínovi zřejmě ještě nestačilo. Již za měsíc (24. února 1600) mu Karel st. ze Žerotína poslal další ostře formulovaný dopis, v němž mu opět pohrozil, že nebude dále financovat jeho studia, pokud se nepolepší. Jestli tak neučiní, najde si jiného mladíka, jehož bude podporovat na studiích, takového, který je bude umět a chtít lépe zužítkovat. Týž den napsal Karel st. ze Žerotína i chlapcovu preceptorovi, v němž mu mimo jiné znovu připomínal, že musí se vši přísností Karla ml. udržet při učení.¹³⁵⁸

Z doby pobytu mladého Žerotína v alsaské metropoli se dochovaly i dopisy jiných autorů než Karla st. ze Žerotína. Tak například víme, že i Karel ml. ze Žerotína byl v době svého štrasburského setrvání v korespondenčním styku s basilejským Johannem Jakobem Grynaeem,¹³⁵⁹ stejně jako i jeho preceptor Jakob Guetlin. Z jednoho dopisů tohoto Švýcara ze 24. ledna 1599 se dozvídáme nejen o chlapcově studiu na gymnáziu i v soukromí, ale o jeho štrasburské každodennosti vůbec.¹³⁶⁰ Vedle školní výuky, při které Karel ml. ze Žerotína pod dohledem svého preceptora četl každé ráno (v konviktu, kde s nimi tehdy bydleli například Zdeněk Brtnický z Valdštejna, Veikhard z Auersperka či Zdeněk z Roupova)¹³⁶¹ pasáže z Nového, večer

---

¹³⁵⁷ Tamtéž, s. 111. V tomto dopise Karel st. ze Žerotína též vyjádřil přání, aby Karel neukončil studia v primě dříve, než na jaře příštího roku. Když u nich vydrží déle, prospěje mu to. Uvedený citát zde na s. 110.

¹³⁵⁸ Pouze registry obou dopisů přináší F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 132. Oba listy byly v úplnosti vydány až později: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 242n.

¹³⁵⁹ Viz například chlapcův dopis Grynaeovi datovaný 2. září 1598 ve Štrasburku, v němž mu Karel ml. ze Žerotína oznamuje smrt svého preceptora Laurentia Cirklera. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 238n. Pokud list psal bez cizí pomoci, musely být jeho latinské jazykové schopnosti tehdy již dobré. Další dopis Grynaeovi ze 17. ledna 1599 (tamtéž, s. 239n.) dokládá i chlapcovu znalost řečtiny, kterou je psána celá jedna věta. Ostatně řečtina se ve Štrasburku vyučovala ze zvyšující se intenzitou již od sexty (k tomu viz přehledná tabulka v práci A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, s. 178nn.).

¹³⁶⁰ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 240nn.

¹³⁶¹ Tamtéž, s. 241.

pak ze Starého Zákona, „*et primum summam, deinde praecipuas doctrinas et observationes, quae in unoquoque capite occurrunt notandae, indicat et exponit*“. Uvedený dopis přináší ovšem informace i o dalších prvcích náboženské (i jiné) výchovy chlapce.¹³⁶²

Zajímavé informace poskytuje zmíněný dopis i o vzájemné komunikaci chlapců v Dasypodiově konviktu. Měli zde prý zakázáno mluvit „*populari idiomate*“ (zřejmě je tím myšlena jejich mateřská řeč), směli se domlouvat pouze latinsky či francouzsky. Právě francouzština byla také součástí domácí výuky. Karla ml. (a snad i další chlapce?) ji vyučoval ještě podle nařízení nebožtíka Cirklera sám Guetlin, ovšem jen tolik, „*quantum in me est*“, neboť preceptorovou mateřštinou byla pravděpodobně němčina.¹³⁶³

Ve Štrasburku studoval Karel ml. ze Žerotína až do podzimu 1601, a to zřejmě pouze s jednou asi nepříliš dlouhou přestávkou na jaře 1600. Tehdy totiž uskutečnil se svým doprovodem cestu do Švýcarska, jejímž hlavním cílem bylo přijmout o Velikonocích téhož roku svátost oltární mezi souvěrci (reformovanými) a nikoli v tehdy luterském Štrasburku.¹³⁶⁴ Ještě předtím, než by však chlapec přistoupil v Basileji k večeři Páně, měl jej jeho preceptor řádně poučit o svátostech a četnosti jejich užívání. Karel st. ze Žerotína zároveň doporučil, aby se z Basileje, kde byli přijati Amandem Polanem z Polansdorfu,¹³⁶⁵ vydali ještě do Ženevy, aby i zde mohli „*entrer en*

---

¹³⁶² „*Conciones d. M. Bartholomaei Nasserii, parochi ad d. Thomam, dominicis et precum diebus audimus; vir modestus et eruditus est, nec ita saepe in nostro sicuti reliqui collegae et symmistae eius invehitur, egregiam etiam in concionibus suis observat methodum. Generosus meus domi semper fere integram concionem mihi recitat*“; tamtéž, s. 241. Bartolomeus Nasser (1560-1614) byl profesorem teologie na štrasburské univerzitě. K němu viz J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XXIII*, Sp. 843; A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, s. 127, 147, 374, 376.

¹³⁶³ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 241.

¹³⁶⁴ K plánování této cesty a jejím důvodům srov. N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 111n. Karel st. ze Žerotína zároveň J. Guetlina upozornil na to, aby chlapci o chystané jarní cestě zatím nic neříkali, „*aby nebyl odváděn od studia přílišnou radostí z chystané cesty. Můžeš mu však za sebe dát jakousi naději, že chceš k tomu získat u mne svolení, prokáže-li v učení větší píli*.“ (tato pozoruhodná pedagogická strategie moudrého a dosti zkušeného moravského šlechtice je obsažena tamtéž, s. 112). K přípravě cesty, jež neměla trvat déle než dva týdny, a před jejímž uskutečněním poslal Karel st. ze Žerotína do Štrasburku 60 tolarů jako dar pro Bezu, jehož měli navštívit, srov. i list staršího Žerotína J. Guetlinovi z 24. února 1600; F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 132.

¹³⁶⁵ Karel st. ze Žerotína Amanda Polana již před cestou Karla ml. a jeho doprovodu požádal o jejich vlidné přijetí a všestrannou podporu. Srov. jeho dopis z 31. března 1600, kde je mj. opět jako hlavní důvod cesty přijetí svátosti oltární v církvi stejné víry.

*cognissance des grandes personages*¹³⁶⁶ – jak moravský šlechtický intelektuál trefně vyjádřil jeden z hlavních cílů dobových zahraničních studijních cest (jak těch na latinské školy, tak i kavalírských cest; viz též VII. kapitola této práce), konkrétně Theodora Bezu (1519-1605).¹³⁶⁷

V průběhu cesty do Švýcarska, během níž zřejmě navštívil i Curych,¹³⁶⁸ se Karel ml. ze Žerotína zároveň imatrikuloval na dvou vysokých školách, nejprve v dubnu v Basileji¹³⁶⁹ a krátce nato v Ženevě.¹³⁷⁰ Taková univerzitní inskripce žáka gymnázia není nijak překvapující, i na zahraničních školách docházelo totiž k takovým imatrikulacím poměrně běžně, podobně jako jsme o tom hovořili v souvislosti s pražskou utrakvistickou univerzitou. Ostatně Karel ml. ze Žerotína se již před příchodem na štrasburské gymnázium do jedné takové matriky zapsal, totiž v roce 1597 v Lipsku.¹³⁷¹

Jak dlouho ve Švýcarsku Karel ml. ze Žerotína pobyl, nevíme úplně přesně, zřejmě ale nedlouho, v létě 1600 (minimálně již v srpnu)¹³⁷² se již

---

¹³⁶⁶ Citát převzat z Dvorského edice, pravopis ponechán ve vydané podobě. Srov. další poznámka.

¹³⁶⁷ Přijetí u Bezy měl Karlovi ml. ze Žerotína a jeho doprovodu usnadnit také francouzský dopis určený ženevskému reformátorovi a poslaný po nich Karlem ze Žerotína (datovaný 23. března 1600 na Rosicích; srov. tamtéž, s. 138n.; tento list obsahuje též zajímavé informace o předchozím studiu Karla ml., mj. u jezuitů /bohužel bez bližších geografických údajů/, od nichž jej Karel st. ze Žerotína vzal, „*pour ne le laisser perdre dans cest abisme*“; pravopis neupraven podle moderní francouzštiny, ponechán tak, jak je ve Dvorského edici). V textu uvedený citát je obsažen tamtéž na s. 138. K Bezovi srov. pozn. 383.

¹³⁶⁸ K tomu srov. dopis Amanda Polana z Polansdorfu Kasparovi Waserovi do Curychu ze 4. května 1600. Dovídáme se z něj mj. to, že Karel ml. ze Žerotína cestoval po Švýcarsku pravděpodobně s významným polským šlechticem, Andrzejem Leszczyńskim: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 244.

¹³⁶⁹ H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II*, s. 491. Viz také dopis Amanda Polana Karlovi ze Žerotína, který neobsahuje dataci, ale editorem je zařazen do května 1600 (tamtéž, s. 87nn.). Polanus zde adresátovi mj. píše o příjezdu Karla ml. ze Žerotína do Basileje.

¹³⁷⁰ S. STELLING-MICHAUD, *Le livre du recteur de l'Académie de Genève I*, s. 136 (zde figuruje jako „Carolus Baro a Zerotin“).

¹³⁷¹ Josef Vítězslav Šimák jej sice neuvádí (TÝŽ, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách*), ale tzv. „jüngere Matrikel“ lipské univerzity 1909 vydaná Georgem Erlarem ano. Srov. TÝŽ (ed.), *Die Jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559-1809 I*, Leipzig 1909, s. 525.

¹³⁷² Viz dopis Karla st. Karlu ml. ze Žerotína z 18. srpna 1600: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 244n. Starší Žerotín zde chlapci vytýká, že mu dosud neposlal podrobnou zprávu o vykonané cestě do Švýcarska. Má tak učinit ihned (chlapec zřejmě krátkou zprávu o cestě napsal nedlouho po návratu, ale ta Karlovi st. nestačila, chtěl aby koncipoval relaci delší a procvičil se tak v latinském slohu; srov. tamtéž, s. 245n.). 18. srpna napsal Karel st. i chlapcovu preceptoru, jemuž vyčetl, že jej o návratu do Štrasburku nezpravil (dozvěděl se o něm od Tobiáše Pommera, k němu viz jeho biogram v příloze disertace). Zároveň mu přikázal, aby mu zaslal vyúčtování cestovních výloh a požádal jej o to, aby ve Štrasburku bděl také nad dalšími šlechtici z českých zemí:

zнову nacházel ve Štrasburku. I přes svou nemoc (bolesti nohou / „*ad pedum illam aegritudinem pertinet*“ /; Karel st. ze Žerotína považoval tuto nemoc za dědičnou v žerotínském rodě)¹³⁷³ nadále studoval na gymnáziu: a to konkrétně v primě, kterou absolvoval až v dubnu 1601. Na velikonoční zkoušky a slavnostní promoci se Karel ml. podle svého bohatého patrona měl připravovat od podzimu 1600 mimo jiné intenzivním studiem řečtiny. Do vlasti se neměl vracet dřív, „*antequam cognitionem eius linguae adeptus fuerit*“.¹³⁷⁴

Přechodně se zřejmě Karel ml. ze Žerotína uzdravil, alespoň v únoru 1601 psal Johannu Jakobovi Grynaeovi, že se po přestálé nemoci, o níž jej podrobně informuje,¹³⁷⁵ těší již dobrému zdraví. Ve stejném dopise basilejskému profesorovi tvrdil, že jeho studia dobře pokračují a že se těší na to, že „*ad festum Paschatis ad publicas lectiones promotum iri*“.¹³⁷⁶ Mladý Žerotín pak skutečně v dubnu 1601 s úspěchem ukončil svá gymnaziální studia ve Štrasburku („*prima iam excessit*“) a byl slavnostně promován. Přednášel přitom z Plútarcha (46-119), konkrétně pasáže o druhém legendárním římském králi Numovi Pompiliovu z Plutarchovy práce *Paralelní životopisy*.¹³⁷⁷ Promoce se prý zúčastnil Ludvík Fridrich Virtemberský,¹³⁷⁸ dále osm hrabat a devět „*barones*“ (nejsou však jmenováni).¹³⁷⁹

---

konkrétně nad Jindřichem a Divišem Lacembokem Slavatovými. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 130n. Přinejmenším první ze Slavatů také bydlel ve stejném konviktu jako Karel ml. ze Žerotína.

¹³⁷³ Srov. list Karla st. ze Žerotína J. Guetlinovi z 23. srpna 1600: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 245n. Žerotín zde navrhuje léčení chlapce odložit, než se poradí s domácími lékaři. Viz tamtéž, s. 246.

¹³⁷⁴ Srov. dopis Karla st. ze Žerotína J. Guetlinovi z 16. listopadu 1600; tamtéž, s. 247.

¹³⁷⁵ O tom, že uvedená nemoc skutečně komplikovala Karlova studia ve Štrasburku, svědčí jeho slova: „*Articularis quidem morbus aliquoties me afflixit membraque mea ita debilitavit, ut domi me interdum per aliquot dies retinere coactus eram ...*“. Srov. list Karla ml. ze Žerotína Grynaeovi ze 4. února 1601; tamtéž, s. 248.

¹³⁷⁶ Tamtéž. Zajímavý je též Karlův text v závěru dopisu, který navazuje na jeho přání úspěšně o velikonočních uzavřít studia v primě: „*Deus optimus maximus gratia et Spiritu suo sancto mihi adsit, ut spei de me conceptae respondere, **ecclesiae ac patriae aliquando usui et commodo, parentibus ac agnatis gaudio et honori esse possim*** [zvýraznil M.H.]“

¹³⁷⁷ V českém překladu vyšly Plutarchovy Paralelní životopisy vícekrát. Srov. alespoň Václav BAHNÍK et alii (ed.), *Plútarchos. Životopisy slavných Řeků a Římanů*, Praha 2006, zde zvláště s. 95-123.

¹³⁷⁸ Zřejmě jde o syna virtemberského vévody Fridricha I., který žil v letech 1586-1631. K němu srov. alespoň Bernd OTTNAD, *Johann Friedrich, Herzog von Württemberg*, in: NDB 10, s. 543. Viz též http://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Friedrich_von_W%C3%BCrttemberg-M%C3%B6mpelgard.

¹³⁷⁹ Viz dopis J. Guetlina J. J. Grynaeovi z 18. dubna 1601: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 241. V dopise zároveň píše o postoupení dalšího ze svých žáků: Jindřicha Slavaty ze sexty do kvinty. K promoci Karla ml. ze Žerotína viz i jeho

Po absolvování gymnázia Karel ml. ze Žerotína ve Štrasburku zůstal a dále studoval na akademii. Již v dubnu jej opět trápila zmíněná nemoc (zřejmě dna), jež mu způsobovala problémy i nadále.¹³⁸⁰ Nasvědčuje tomu i dopis Karla st. ze Žerotína z 23. července 1601, v němž jednak J. Guetlinovi sděluje, že se v pořádku vrátil z cesty po Říši a Švýcarsku¹³⁸¹ na Moravu a že do Štrasburku přijede další šlechtic z českých zemí (dvanáctiletý Jiří z Náchoda).¹³⁸² Zároveň mu nařizuje, aby nechal prověřit zdravotní stav Karla ml. ze Žerotína místními lékaři. Také vyjádřil přání, aby i přes chlapcovu nemoc dbal na to, aby mladý Žerotín pilně studoval. Konkrétně jsou zmíněny: řečtina, latinský sloh, právo a historie. Zejména mu v tom může pomoci Michael Bosch (1536-1608),¹³⁸³ štrasburský profesor historie a řečtiny, a dále Melchior Junius, již vícekrát zmiňovaný profesor rétoriky.¹³⁸⁴

---

dopis Grynaeovi z téhož data (tamtéž, s. 249n.). Není známo, že by v souvislosti s promoci Karla ml. ze Žerotína, případně jeho pozdějším odjezdem byl vydán nějaký tisk obsahující jeho texty/řeči. Víme pouze o jednom tisku, který mu (a též Zdeňkovi z Roupova, který tehdy ve Štrasburku také studoval) byl v roce 1601 dedikován Philippem Glaserem (1554-1601), štrasburským profesorem práv a historie: Phillipus GLASER, *Syngramma historiae theoreticae ...*, Argentorati typis Iosiae Rihelii per Andream Rietschium 1601, fol. 2a-4b (SLUB Dresden, sign. Hist. univ. A 222). K dedikaci spisu srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 248 a 250 (Karel ml. ze Žerotína poslal Glaserův spis v dubnu 1601 Grynaeovi).

¹³⁸⁰ Viz jeho dopis Grynaeovi z 18. dubna 1601 citovaný v předchozí poznámce.

¹³⁸¹ Karel st. ze Žerotína na jaře 1601 navštívil vedle jiných měst (Basileje) i Štrasburk, kde zůstal jen krátce a setkal se zde s několika šlechtici z českých zemí, mj. i s Karlem ml. ze Žerotína (během cesty v Řezně málem zahynul, když se mu splašil kůň a málem jej shodil z mostu). Poté odjel na Moravu (na konci června), aby se zde hájil v procesu, který proti němu vedl od roku 1600 Zikmund z Ditrichštejna. K jeho cestě srov. například dopis Karla st. Grynaeovi ze 13. července 1601, který vydal v latině F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 164n. a v českém překladu N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 140nn. Viz též několik dalších dopisů: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 165 a L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 211 a 250n. a N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 147nn.

¹³⁸² Zajímavé je, že tento chlapec neměl tehdy ještě preceptora, Karel st. ze Žerotína Guetlina žádal, aby mu ve Štrasburku nějakého sehnal. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 251.

¹³⁸³ K tomuto muži, který zastával i různé akademické úřady (1602-1603 byl například rektorem štrasburské akademie) srov. J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon IV*, Sp. 795; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 81; A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, passim. Viz též L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 251.

¹³⁸⁴ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 250n. V tomto dopise se objevuje také informace, jakých je v soudobých pramenech velmi málo. Karel st. ze Žerotína totiž Guetlinovi píše, že mu za jeho zásluhy zvyšuje služné na 30 tolarů ročně (tamtéž, s. 251).

Teprve v říjnu 1601 vydal Karel st. ze Žerotína příkaz chlapcovu preceptorovi Guetlinovi, aby jej odvezl do Basileje, kde s ním měl zůstat do té doby, než se zlepší dlouhodobě nedobrý zdravotní stav mladého Žerotína (viz výše), který by umožnil jeho další cestování po Evropě (zamýšlena byla přinejmenším cesta do Itálie).¹³⁸⁵ Karel st. Žerotína si také přál, aby se chlapec rozloučil se štrasburskou školou slavnostní řečí podobně jako kdysi on sám (viz výše). Taková řeč ani zprávy o ní bohužel nejsou dochovány. Nevíme tedy, zda ji Karel ml. skutečně pronesl. Kdy přesně odjel ze Štrasburku a dorazil do Basileje i s Guetlinem, nevíme. Chlapec zde pak zůstal ještě několik let, stále jej však trápily zdravotní potíže.¹³⁸⁶

U Karla ml. ze Žerotína jsme se zastavili podrobněji, neboť jsme na něm chtěli ukázat různé aspekty studia a pobytu české šlechty ve Štrasburku. I když i pro některé další šlechtice je dochováno více pramenů, které by umožňovaly podrobnější analýzu, nebudeme se jejich setrváním v alsaské metropoli věnovat již tak podrobně, neboť by si to vzhledem k rozsahu tématu vyžádalo mnohem více prostoru, než je možné pro tuto problematiku vyhradit v předkládané disertaci.¹³⁸⁷

---

¹³⁸⁵ Srov. dopis Karla st. Guetlinovi z 5. října 1601. Nařizuje mu odcestovat s chlapcem do Basileje a ubytovat se zde u Grynaea či Polana. Pokud jde o Karlovo další vzdělávání, záleží na Grynaeově a Polanově rozhodnutí (viz dále). Před odjezdem ze Štrasburku mu má Guetlin poslat podrobné vyúčtování a zprávu o stavu chlapcova zdraví. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 168nn. Své rozhodnutí o přesídlení do Basileje oznámil Karel st. ze Žerotína v dopise i Karlovi ml. do Štrasburku ze 6. října 1601. Latinsky jej vydal F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 170n. a v českém překladu N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 143nn. Chlapce zde zároveň upozornil, že jej do Basileje neposílá proto, aby zde lenošil, nýbrž dále se věnoval studiu. Především je zapotřebí, aby dokonaleji ovládl řeči. Důležité také je, aby se „v městě proslulém zbožností a vyznáním“ osvědčil i ve zbožnosti. Upozornil jej také na to, aby si vážil Polana a Grynaea, neboť jsou proslulí po celé Evropě. Karel st. ze Žerotína v tomto dopise také chlapci povolil, aby se věnoval hudbě (hře na gambu), k čemuž si může najmout učitele. Hudbou však může trávit pro osvěžení ducha jen tolik času, aby nezaanedbal vážnější studia. Srov. tamtéž, s. 144n.

¹³⁸⁶ Již 10. října 1601 oznamuje Karel st. ze Žerotína Amandu Polanovi příjezd svého příbuzného Karla ml. ze Žerotína. Žádá adresáta, aby jej příznivě uvítal, pokud by tak nemohl učinit Grynaeus, a také aby chlapce přezkoušel a dal mu vědět, co se Karel ml. naučil ve Štrasburku. Podle výsledků jeho přezkoušení má určit, co se má chlapec dále učit v Basileji. Karel st. zároveň sděluje své přání, aby byl Karel ml. ubytován v Grynaeově konviktu (k němu viz též v VII. kapitole této disertace). Pozoruhodné jsou v tomto dopise i Karlovy úvahy o významu konkrétních předmětů pro výchovu a vzdělání mladých lidí (například latina, řečtina, historie), které dobře dokreslují Žerotínovy názory na soudobé vzdělání. Srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 94n.

¹³⁸⁷ Podrobněji budou štrasburská studia české šlechty zpracována ve speciální studii, kterou připravuje autor této práce a jejíž součástí bude také seznam urozců, pro jejichž studium a pobyt ve Štrasburku máme pro předbělohorskou dobu pramenné doklady.

Na přelomu 16. a 17. století nestudoval ve Štrasburku pouze Karel ml. ze Žerotína, nýbrž i řada jiných šlechticů z českých zemí: Zdeněk Brtnický z Valdštejna, Jindřich a Diviš Lacembok Slavatové, Zdeněk z Roupova, Jiří z Náchoda, Fridrich a Jan z Kounic,¹³⁸⁸ Pertold Bohobud z Lipé, Jindřich Zahrádecký ze Zahrádek, Michal Malovec z Malovic a další urozenci z Čech a Moravy. Řadu konkrétních jmen známe i z prvního a druhého desetiletí 17. století. Přitom námi v pramenech zachycení příslušníci nobility českých zemí představují jistě jen zlomek těch šlechticů, kteří ve Štrasburku skutečně kratší či delší dobu studovali.

Zdeněk Brtnický z Valdštejna (1581-1623), jehož jsme již několikrát zmiňovali, zamířil na štrasburskou školu v závěru léta 1596 poté, co již předtím studoval na městské škole v Jihlavě (prosinec 1592-květen 1594) a knížecím gymnáziu v Břehu (od června 1594 do května 1596; viz výše). Jak jsme již výše uvedli, z pera tohoto šlechtice se dochoval deník, obsahující podrobné zápisy od roku 1596. Mladý Valdštejn v něm dosti podrobně zaznamenal i dobu svého setrvání ve Štrasburku. I když jsou jeho denní záznamy často poměrně stručné, poskytuje jejich analýza (stejně jako i rozbor dalších pramenů: korespondence,¹³⁸⁹ chlapcova štambuchu,¹³⁹⁰ literárních pramenů¹³⁹¹ atd.) dobrý přehled nejen o chlapcově studiu a jeho skladbě, ale také o Valdštejnových kontaktech, až již štrasburských (s řadou zdejších pedagogů, šlechticů z různých zemí, kteří zde studovali či přes Štrasburk projížděli, se svými krajany atd.), či jiných¹³⁹² (Valdštejn si poznamenával například i to, od koho dostal dopis či komu on psal apod.)¹³⁹³ a každodennosti jeho pobytu v alsaské metropoli vůbec.

---

¹³⁸⁸ U mladšího Kounice je pozoruhodný jeho mimořádně nízký věk, ve kterém přišel s bratrem Fridrichem do Štrasburku. František Hrubý uvádí, že mu bylo pouhých osm let. Srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska*, s. 7. Oba chlapce najdeme v letech 1607/1608 také na paedagogiu v Herbornu: v sekundě (K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48) a 1608 ještě v Ženevě (S. STELLING-MICHAUD /ed./, *Le livre du recteur de l'Académie de Genève I*, s. 147. Bližší informace o jejich vychovatelích (Jan Opsimathes a Magnus Ernestus Doenhoff) jsou obsaženy v příloze disertace.

¹³⁸⁹ Viz zejména pozn. 1407.

¹³⁹⁰ Viz pozn. 1392.

¹³⁹¹ Viz pozn. 1408.

¹³⁹² Deníkové informace je možné doplnit také analýzou údajů dochovaného štambuchu Zdeňka Brtnického z Valdštejna. Zachycuje léta 1591-1600. Je uložen v ÖNB Wien (Cod. Ser. nov. 2607). K němu viz též M. RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum*, passim (na s. 16 i další literatura k tomuto štambuchu).

¹³⁹³ Ne vždy je ale konkrétní osoba jmenována. Někdy (například 11./21. června) si zapsal pouze „Accepi litteras ex Moravia“ či jako o den dříve dokonce jen „Accepi litteras“.

Protože jde o nezvykle rozsáhlý pramen mimořádně velké výpovědní hodnoty (Brtnického zápisy z doby jeho štrasburského pobytu tvoří pouhý zlomek celého deníku, i přesto mají rozsah takřka 80 stran latinského textu),¹³⁹⁴ jehož komplexní rozbor si vyžádá výrazně větší prostor, než jaký je mu možné poskytnout v této práci,¹³⁹⁵ v níž studia české a moravské šlechty ve Štrasburku jsou sice důležitým, nicméně pouze dílčím tématem, podáme zde pouze základní charakteristiku Valdštejnových studií ve Štrasburku.

Do alsaské metropole přišel ve svých 15 letech s doporučením od arciknížete Matyáše v doprovodu svého dlouholetého vychovatele, již zmíněného Adama Ropala z Ryfmburka († po 1629).¹³⁹⁶ Byl přivítán tehdejším rektorem školy Johannem Ludwigem Havenreuterem (či Havenreuter, 1548-1618)¹³⁹⁷ i dalšími zástupci štrasburské akademie (Melchiorem Juniem, Philippem Marbachem /1550-1611/,¹³⁹⁸ Johannem Pappem ad.). Od počátku se Valdštejn intenzivně věnoval studiu, a to nejen klasických jazyků (latině, řečtině a hebrejštině), ale navštěvoval i přednášky (a účastnil se disputací) z teologie, práva, historie, rétoriky, matematiky, etiky, logiky a dokonce i lékařství. Zároveň se takřka denně věnoval francouzskému jazyku („*lectio Gallica*“).¹³⁹⁹ Zřejmě od února 1598 se začal učit hře na blíže neznámý hu-

---

Srov. Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, fol. 19v. Řadu dalších dokladů srov. tamtéž, *passim*.

¹³⁹⁴ Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, dle foliace originálu fol. 7-48. Ne celý tento rozsah je věnován pobytu ve Štrasburku. Tak například poté co na fol. 7 vylíčil Zdeněk Brtnický svůj příjezd do alsaské metropole a první měsíce zdejšího pobytu, vrátil se na fol. 8-9 ke své cestě z Moravy do Alsaska. Fol. 10-11 se také nevztahují ke štrasburskému pobytu (jsou zde vylíčeny Zdeňkovy cesty po Francii a Belgii). Pobyt a studia ve Štrasburku od ledna 1597 do června 1599 je pak vylíčen již soustavně na fol. 12-48.

¹³⁹⁵ Takový rozbor bude podán ve speciální studii, kterou připravuje autor této disertace. Její součástí bude i edice příslušných pasáží deníku Zdeňka Brtnického z Valdštejna.

¹³⁹⁶ Bližší informace o tomto dlouholetém šlechtickém vychovateli přináší jednak třetí kapitola této práce, jednak jeho biogram v příloze disertace.

¹³⁹⁷ O tomto lékaři a filozofovi viz Jakob FREUDENTHAL, *Havenreuter, Johann Ludwig*, in: ADB 11, s. 115-117 a A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, *passim*.

¹³⁹⁸ K tomuto teologovi srov. alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XIX*, Sp. 1177-1178; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 118; Heinrich HOLTZMANN, *Marbach, Philipp*, in: ADB 20, s. 290 a A. SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt*, *passim*.

¹³⁹⁹ Například ke 13. květnu 1597, krátce po svých 16. narozeninách, si místo většinou krátkého zápisu „*lectio Gallica*“ poznamenal: „*Gallica lectio, ubi incoepimus legere Ludovicum Vivem*“. Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, fol. 18r. K dalším předmětům, kterým se Zdeněk Brtnický věnoval viz tamtéž, *passim*.

dební nástroj (většinou si zapsal jen heslo „*musica*“). Hudbou se pak zabýval takřka denně. Ještě později se k tomu zřejmě přidal tanec.¹⁴⁰⁰

Bohužel ani u francouzštiny, ani u „muziky“ a tance nevíme, kdo je chlapce učil. Stejně tak z deníku není bohužel jasné, jak se na Zdeňkově intenzivním studiu podílel jeho vychovatel. Jak naznačuje několik z Valdštejnových zápisů, absolvoval některé z přednášek univerzitních profesorů (například Melchiora Junia)¹⁴⁰¹ zřejmě v soukromí Dasypodia konviktu. Pokud jde o náboženský život, neuvádí Zdeněk Brtnický mnoho údajů: zmiňuje například pravidelnou účast na protestantských bohoslužbách a občas (zejména o velkých církevních svátcích) i na večeri Páně.¹⁴⁰²

Z údajů deníku Zdeňka Brtnického z Valdštejna jednoznačně vyplývá, že tento moravský šlechtic patřil k urozcům, kteří se na dobových vysokých školách skutečně věnovali studiu a nebyli na nich pouze imatrikulováni (blíže k tomu v kapitole o kavalírských cestách). Co se týče ubytování Valdštejna a jeho doprovodu, bydlel do června 1597 v domě profesora Zikmunda Rotha, poté v již zmíněném konviktu dalšího ze štrasburských pedagogů Conrada Dasypodia, o němž jsme pojednali již výše.¹⁴⁰³

Po opuštění Štrasburku v červnu 1599 zamířil osmnáctiletý Valdštejn za dalším vzděláním a poznáním do Francie (Paříž, Orléans),¹⁴⁰⁴ Anglie (Londýn, Oxford, Canterbury),¹⁴⁰⁵ Švýcarska (mimo jiné navštívil Ženevu) a Itálie

---

¹⁴⁰⁰ Pokud jde o tanec (případně i některé události společenského života: například některé sňatky, jichž se zúčastnil, je zajímavé, že si o nich Zdeněk Brtnický tu a tam učinil poznámku ve francouzštině. Tak například k 6. březnu si poznamenal „*Je fu invité a la danse a Spanowskii, nous avons dansé jusque a 5 heures*“; tamtéž, fol. 44r. Pravopis neupraven dle moderní francouzštiny, ponechán tak, jak je v opisu Brtnického deníku. Co se týče uvedeného Španovského, s nímž se vedle řady jiných (jak z řad urozených, tak i neuzrozených) osob Zdeněk Brtnický z Valdštejna ve Štrasburku stýkal, nevíme přesně, o kterého člena rodu Španovských z Lisova šlo. Alespoň podle údajů Zdeňkova deníku se však zdá, že se Zdeněk narozdíl zřejmě od řady svých vrstevníků společenského života účastnil jen omezeně, byl pravděpodobně mimořádně studijní typ.

¹⁴⁰¹ Viz například tamtéž, fol. 20v, 21r a *passim*.

¹⁴⁰² Tamtéž, *passim*.

¹⁴⁰³ Tamtéž, fol. 19v. Dle tohoto záznamu zde tehdy bydlelo i několik zástupců říšské vyšší šlechty (několik hrabat z rodů Wittenstein či Schwarzburg).

¹⁴⁰⁴ M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánu*, s. 550.

¹⁴⁰⁵ O pobytu Zdeňka Brtnického z Valdštejna na britských ostrovech pojednává podrobně M. HOLÝ, *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of British Isles*, v tisku. Zde i odkazy na starší literaturu a prameny.

(Benátky, Padova, Verona, Boloňa, Florencie, Řím, Neapol).¹⁴⁰⁶ Teprve po šesti letech strávených v západní Evropě se v červnu 1602 vrátil zpět na Moravu, kde se následujícího roku oženil s Magdalenou z Thurnu. Do jaké míry jeho vzdělání, o jehož úrovni podává nejlepší svědectví jeho deník (vedle něho je dochováno i několik chlapcových dopisů¹⁴⁰⁷ a také některé literární prameny,¹⁴⁰⁸ jejichž byl autorem), přispělo k jeho aktivnímu podílu na sta-

---

¹⁴⁰⁶ O všech těchto jeho cestách a zahraničních pobytech přináší podrobné údaje jeho deník: Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, passim. Ta část, jež se zabývá pobytem na britských ostrovech, byla moderně vydána. Srov. pozn. 512.

¹⁴⁰⁷ Některé z nich jsou vydány Františkem Hrubým: viz L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 219n. a 222 (nejdou však latinsky, jeden je český, druhý německý). Důležité jsou přitom též dopisy určené Zdeňkovi Brtnickému z Valdštejna, například z pera Karla st. ze Žerotína. Viz například L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 133nn. V jednom z nich (z 13. dubna 1599), kdy byl Zdeněk ještě ve Štrasburku, mu místo cesty po Francii, kterou chtěl brzy podniknout, doporučoval spíše návštěvu Itálie (tamtéž, s. 135n.; Zdeněk Brtnický však absolvoval obě), nicméně pokud bude stát o Francii, míní, že jeho poručníci (nejdůležitějším z nich byl Smil Osovský z Doubravice) nebudou proti. V jiném dopise (z 9. října 1602) vyjádřil Žerotín svůj obdiv k Zdeňkovu vynikajícímu latinskému slohu, který jej naprosto ohromil. Viz tamtéž, s. 136 (srov. například: „*Ita epistola tua referta est omnibus dicendi ornamentis, tanto sermonis apparatu visenda, ut nihil in thesauris eloquentiae reliquum fecisse videaris*“). Podobně obdivoval Karel st. ze Žerotína i uhlazenost a květnatost latinského stylu Jaroslava Smiřického: srov. jeho dopis Smiřickému z roku 1605 (po 4. září). Latinsky jej vydal F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 256n., v českém překladu N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 196nn. Pro rekonstrukci Valdštejnových cest za vzděláním jsou vedle těchto dopisů důležité (pochopitelně kromě chlapcova deníku a štambuchu) také listy dalších osob: zejména Adama Ropala z Ryfmburka, ale i dalších osob (např. Pierra Brederoda, holandského právníka, politika a diplomata a také přítele Karla st. ze Žerotína). Viz L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 220-227.

¹⁴⁰⁸ O Zdeňkově dochované tištěné řeči *Valedictio ... Ioachim Fridericum*, kterou přednesl na rozloučenou s tímto Piastovcem a s gymnáziem v Břehu v roce 1596, jsme pojednali již výše (srov. pozn. 1102). Valdštejnovo vzdělávání ve Štrasburku pak dokresluje jeho dochované verše vzniklé u příležitosti dobytí rábské pevnosti v Uhrách a přednesené na půdě štrasburské akademie v roce 1598. Srov. *De Iaurino, castro Ungariae munitissimo, die XXIX. Martii Anni M.D. XCVIII feliciter fortiterque recuperato auspiciis Imp. Caes. Rudolphi secundi ... carmen et oratio faustae gratulationis ergo in academia Argentinensi scripta et publice recitata ab illustribus ... Zdenkone Brtniczensi barone a Waldstein ... Andrea Ungnad I. barone in Sonegg ...*, Argentorati typis Iosiae Rihelii per Andream Rietschium (KNM Praha, sign. 59 G 30). Tento tisk o 70 stranách má tři části. Kromě úvodního pozvání k přednesu řeči o dobytí Rábu (sl. A2a-A4b) z pera Phillipa Marbacha, tehdejšího rektora štrasburské akademie, obsahuje dvě studentské práce na výše uvedené téma: 1) veršované dílo Zdeňka Brtnického z Valdštejna (*De Iaurino feliciter ac miraculose recuperato carmen heroicum rei gestae seriem*, sl. B1a-F4a) a 2) prozaický text Zdeňkova přítele a druha („amicus et commilito“, sl. G1a) na studiích Ondřeje Ungnada ze Sonneku (žil 1579-1623; k tomuto synovi Davida Ungnada srov. alespoň I. MATSCHINEGG, *Österreicher als Universtitätsbesucher in Italien /1500-1630/*, s. 596; zde též odkazy na další literaturu a prameny); Ungnadova řeč nazvaná *Oratio de Iaurino recuperato* je v tisku obsažena na sl. G1a-J1b). Dobovou zprávu o Zdeňkově řeči o dobytí Rábu máme dochovanou též v jednom z dopisů chlapcova vychovatele, Adama Ropala z Ryfmburka, Valdštejnovo poručníku Smilu

vovském povstání (1619 zvolen jedním z moravských direktorů, později komorníkem Fridricha Falckého), není úplně jednoduché posoudit (Brtnického deníkové záznamy bohužel končí rokem jeho svatby). Po Bílé hoře byl odsouzen k trestu smrti, který byl sice zmírněn, nicméně Valdštejn zemřel v červnu 1623 ve vězení.¹⁴⁰⁹

Zřejmě v podobném věku jako před necelými deseti lety Ladislav Velen ze Žerotína (tedy v jedenácti letech)¹⁴¹⁰ přišel do Štrasburku za dalším studiem Pertold Bohobud (1589-1643), syn tehdy již zemřelého nejvyššího maršálka Království českého Jana z Lipé (†1598) a Magdaleny z Vartemberka.¹⁴¹¹ Po předchozích studiích, o nichž jsme bohužel informováni jen rámcově,¹⁴¹² sem byl poslán svým tehdejší mocným otcovským poručníkem, Karlem st. ze Žerotína.¹⁴¹³ Ten mu také 16. dubna 1600 vystavil doporučující dopis¹⁴¹⁴ pro štrasburskou městskou radu. Autor listu zde zdů-

---

Osovskému z Doubravice z 2. září 1598, v níž je zároveň zmiňována příprava vytištění této řeči. Srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 223. Z doby Valdštejnových studií je dochována ještě jedna jeho řeč, totiž oratio přednesená při jeho odstoupení z úřadu rektora univerzity v Orleáns. Informace o ní přináší M. L. ČERNÁ-ŠLA-PAKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 550.

¹⁴⁰⁹ Cestu za vzděláním tohoto šlechtice přehledně shrnuje P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 326n. (na s. 324 pak kartografické vyjádření této cesty). Ze starší literatury k jeho vzdělání viz alespoň L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, pas-sim (na s. 133 se nachází stručný biogram tohoto šlechtice); *RHB V*, s. 438n. a J. POLI-ŠENSKÝ, *Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna*, s. 37-44. K nákladům na zahraniční vzdělávání Zdeňka Brtnického z Valdštejna srov. pozn. 1773.

¹⁴¹⁰ Rok narození přebírá z *RHB III*, s. 134. Někde nebývá uváděn (například v OSN XVI, s. 69). Viz též R. ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 132, kde se v pozn. 3 uvádí, že chlapci bylo v době otcovy smrti (23. ledna 1598) asi 8 let, což by znamenalo rok jeho narození buď 1589, nebo 1590. 1605 pak měl Pertold Bohobud z Lipé převzít zděděné statky (tedy o dost dříve, než bylo obvyklé; panovník mohl ale šlechtici tzv. přidat léta, zplnoletnit jej v nižším věku, a umožnit mu tak převzít majetek: k tomu viz literatura uvedená v pozn. 10). K tomu srov. V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 382, 485.

¹⁴¹¹ B. PAPROCKÝ z Hlohov, *O stavu panském*, s. 165; August SEDLÁČEK, *z Lipého*, in: OSN XVI, s. 69.

¹⁴¹² Například z dopisu Karla st. ze Žerotína Alšovi Straneckému z 28. prosince 1598 je zřejmé, že Pertold Bohobud z Lipé absolvoval společnou výuku na Žerotínově dvoře v Rosicích spolu s několika Karlovými pážaty (o výchově pážat na dvoře Karla st. ze Žerotína viz v šesté kapitole). Srov. V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 271. Podle Rudolfa Říčana - TÝŽ, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství*, s. 132 – se měl chlapec po rosické etapě své výchovy a před pobytem ve Štrasburku vzdělávat na bližší neznámé škole v Sasku.

¹⁴¹³ K Žerotínovu poručnictví viz vedle dopisů citovaných níže také V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 193, 203. Srov. též O. ODLO-ŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 78n.

¹⁴¹⁴ Vedle tohoto známe i další dvě rekomendace z pera Karla st. ze Žerotína. První ze 16. dubna 1600 byla určena vizitátorům štrasburské akademie a další z téhož data

razňuje již dvě desetiletí trvajících tradici vzdělávání se v alsaské metropoli v rodě Žerotínů, i v rodinách Karlových „pánů a přátel“. Nebýt jeho někdejšího studia ve Štrasburku a jeho výrazné a vlivné osobnosti vůbec, byla by návštěvnost zdejší akademie (a gymnázia) ze strany šlechty českých zemí v předbělohorské době pravděpodobně daleko menší. Uvedený Žerotínův doporučující list obsahuje také výčet výhod, které štrasburská studia (ať již gymnazijního, či akademického typu) české a moravské šlechtě nabízela: „chvalně známé řády ... akademie, přívětivost a vlídná pohostinnost ... obyvatel vůči cizincům, zejména pak dobrá strava, kázeň a spořádanost“ atd.¹⁴¹⁵

Pertold Bohobud z Lipé, nad jehož výchovou a vzděláváním dbali ve Štrasburku zejména jeho hofmistr Tobias Pommer Lvovský¹⁴¹⁶ a po krátkou dobu též preceptor Jindřich Polanus,¹⁴¹⁷ mohl na zdejším gymnáziu studovat pouze relativně krátce (v roce 1600 byl patrně žákem kvinty),¹⁴¹⁸

---

prof. Melchioru Juniovi. 9. května pak doporučil chlapce i osoby dohlížející na jeho vzdělání ještě Conradu Dasypodioví a Janu Lobecioví. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 140, 142.

¹⁴¹⁵ V německém originále vydal dopis F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 140nn., v českém překladu pak Noemi Rejchrtová: TÁŽ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 123nn.

¹⁴¹⁶ Viz jeho biogram v příloze disertace. Pro dokreslení pobytu Pertolda z Lipé ve Štrasburku jsou důležité i některé dopisy Karla st. ze Žerotína adresované Tobiášovi Pommerovi. Tak například z listu z 18. srpna 1600 se dozvídáme, že chlapec v alsaské metropoli onemocněl (v říjnu byl však již zdrav: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 159), a také to, že již tehdy Karel tušil, že mu může být odňato poručnictví nad chlapcem. Bránil se odkazy na moravské zemské právo. Kdyby se tak stalo, má se Pommer uchýlit s Pertoldem Bohobudem na bezpečné místo, jež mu bude ústně sděleno (bohužel jej neznáme, není vyloučené, že šlo o Basilej). Srov. tamtéž, s. 151n. Pozoruhodný je i italský Karlův dopis Pommerovi ze 16. září 1600, kde opět upozorňuje na problém poručnictví a zároveň Pertoldova hofmistra nabádá, aby se měl zvláště na pozoru před Karlem z Lichtenštejna, který by měl v brzké době projíždět Štrasburkem. Srov. tamtéž, s. 153n. Posledním známým dopisem T. Pommerovi do Štrasburku je list z 25. ledna 1601, v němž Karel st. ze Žerotína oznamuje, že se musel vzdát chlapcova poručnictví. Dostal rozkaz do tří týdnů dodat Pertolda Bohobuda ke dvoru do Prahy. Proto nařizuje Pommerovi, aby neprodleně odjel s chlapcem ze Štrasburku. Posílá mu 400 uherských zlatých na nákup darů pro osoby, jimž byl Pertold Karlem doporučen (viz výše). Před odjezdem má ještě uspořádat rozlučkovou hostinu. Srov. tamtéž, s. 161. Dopis je opět italský.

¹⁴¹⁷ O tomto příbuzném Amanda Polana z Polansdorfu viz bližší informace v jeho biogramu v příloze disertace.

¹⁴¹⁸ Srov. list Karla st. ze Žerotína Tobiáši Pommerovi do Štrasburku ze 13. května 1600: F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 144. Tento dopis je pozoruhodný i tím, že v něm pisatel požaduje, aby mu Pertold Bohobud z Lipé psal střídavě dopisy německy a italsky. Jasnější doklady o výuce obou těchto jazyků (případně jen italštiny, němčinu se snad chlapec naučil již při svém pobytu v Sasku, viz výše) ve Štrasburku však nemáme. Nevíme tedy, zda si pro ni najímal nějakého učitele. Ve Štrasburku se však obvykle šlechtici z českých zemí spíše učili francouzštinu. Je možné, že se Pertold

již v lednu 1601 jej musel Karel st. ze Žerotína povolat na příkaz panovníka zpět do země¹⁴¹⁹ (odjel však až v únoru). Zároveň mu bylo odňato poručnictví nad chlapcem,¹⁴²⁰ který po návratu do českých zemí patřil zřejmě¹⁴²¹ k pážatům Rudolfa II. (čímž se mu dostalo i katolické výchovy; k výchově pážat na dvoře panovníka viz VI. kapitola této práce).¹⁴²²

I z prvního decenia 17. století máme doloženy šlechtice z českých zemí, kteří se vzdělávali v alsaské metropoli. Přibližně od poloviny roku 1604 do června 1606 studovali ve Štrasburku pod dohledem preceptora Johanna Jakob Burckharda z Basileje¹⁴²³ bratři Jan Jetřich /či Dětrich/ (†1645) a Přemyslav (†1652), synové zřejmě lutersky orientovaného Jana ze Žerotína na Losinách a Bludově a jeho čtvrté manželky Anděliny Ryšanové z Modřic.¹⁴²⁴

Bohobud z Lipé učil italštinu již dříve na dvoře Karla st. ze Žerotína (k tomu viz blíže v VI. kapitole této práce).

¹⁴¹⁹ Viz dopis Karla st. ze Žerotína Amandu Polanovi z 25. ledna 1601. Latinský text vydal F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, s. 160, v českém překladu pak Noemi Rejchrtová: TÁŽ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 137n.

¹⁴²⁰ Poručnická správa nebyla důležitá pouze pro určení směru chlapcovy výuky (katolické či nekatolické), nýbrž i proto, že s ní byla spjata správa statků, které měly Pertoldu Bohobudovi po nabytí plnoletosti připadnout: Ivančice, Moravský Krumlov ad. V dopise citovaném v předchozí poznámce uvádí nejen to, že je nucen chlapce poslat k císařskému dvoru, „aby tam byl vychován mezi papeženci“, ale také to, že „správa jeho statků pak byla svěřena mým nejhorsím nepřátelům.“ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 137. Žerotín se obával zejména o osud ivančického bratrského sboru. Viz též Žerotínův dopis Amandu Polanovi z 13. července 1601: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý, Etudians*, s. 93.

¹⁴²¹ Protože pážata při císařském dvoře většinou jmenovitě neznáme (viz VI. kapitola), ani v práci Jaroslavy Hausenblasové jej v této funkci nenajdeme. Do hofštátu Rudolfa II. ale Pertold Bohobud patřil. Vedle své dědičné funkce (viz další poznámka) je k roku 1605 doložen jako kraječ (Vorschneider). Srov. J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, s. 232.

¹⁴²² V prvním deceniu 17. století (viz výše) převzal Pertold Bohobud zděděné statky, 1606 se oženil. Sídlo v Moravském Krumlově zvelebil. U zámku měl prý malou zoologickou zahradu. Také si zde budoval zámeckou knihovnu. Za stavovského povstání se dědičný maršálek Království českého Pertold Bohobud přidal na stranu rebelů (člen moravského direktoria, nejvyšší lovčí za Fridricha Falckého), za což byl po jeho porážce uvězněn na Špilberku, hrdelnímu trestu ale unikl. Po konfiskaci nemovitého majetku (viz Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006, passim), zbavení dědičného úřadu maršálka a vydání rekatolizačního patentu 1627 (k němu viz nejnověji J. MIKULEC, 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty v Čechách*) opustil české země. Pobýval pak v Horních Uhrách, a to až do smrti v roce 1643. O něm viz alespoň A. SEDLÁČEK, z *Lipého*, s. 69; *RHB III*, s. 164n. (zde i další literatura k němu); R. ŘÍČAN, *Několik pohledů do česko-bratrského vyššího školství*, s. 132 (i zde odkazy na další literaturu a prameny).

¹⁴²³ Blíže informace o něm přinášíme v jeho biogramu v příloze disertace.

¹⁴²⁴ A. SEDLÁČEK, z *Žerotína*, in: OSN XXVII, s. 817; F. HRUBÝ, *Moravské památky z doby předbělohorské*, s. 209.

Díky jejich památkům můžeme pro tuto dobu zaznamenat pobyt i dalších českých a moravských šlechticů v tomto městě (například Albrechta¹⁴²⁵ a Jana Buriana¹⁴²⁶ Kaplířů ze Sulevic, Vejkharda Skocha Čertorejského¹⁴²⁷ a Jana Bruntálského¹⁴²⁸ z Vrbna).¹⁴²⁹

Dobu studia Jana Jetřicha a Přemyslava ze Žerotína ve Štrasburku dokumentují nejen štambuchy obou chlapců, ale také další dva pozoruhodné prameny. Rukopisy nazvané *Exercitia scholastica* a *Exercitationes literariae*, a pocházející z let 1604-1605, identifikoval František Hrubý jako pracovní sešity obou bratří, do nichž si zapisovali krátké německé a latinské úkoly. Jedná se většinou o fingované dopisy s klasickými náměty z doby antického Říma, přičemž latinské statě byly překládány do němčiny a naopak.¹⁴³⁰

Oba bratři bydleli v domě již jmenovaného štrasburského profesora Zikmunda Rotha, kde se za svého pobytu v alsaské metropoli ubytovali¹⁴³¹

---

¹⁴²⁵ Snad syn 21. června 1621 popraveného Kašpara Kaplíře ze Sulevic a Evy Vidlákové Radimské ze Slavkova, který se narodil někdy po roce 1580 – August SEDLÁČEK, *Kaplíř ze Sulevic*, in: OSN XIII, s. 969; Miloš VIDLÁK, *Vidlákové a Kaplířové na Neustupově*, *Heraldika a genealogie* 24, č. 3, 1991, s. 134, 138. Zapsal se do žerotínských památníků v prosinci 1605 německy – F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 205.

¹⁴²⁶ Snad syn Zdeslava Kaplíře na Hrobčicích (†1603) – August SEDLÁČEK, *Kaplíř ze Sulevic*, in: OSN XIII, s. 967. Zapsal se do žerotínských památníků v květnu 1606 latinsky – F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 205.

¹⁴²⁷ Asi syn Bernarta Čertorejského z Čertorej – Martin KOLÁŘ, *Čertorejští z Čertorej*, in: OSN VI, s. 643. Zapsal se do žerotínských památníků 14. června 1606 – F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 205. Vejkard Skoch Čertorejský studoval roku 1607 v Ženevě – S. STELLING-MICHAUD (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève I*, s. 145.

¹⁴²⁸ K němu srov. pozn. 529.

¹⁴²⁹ F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 203nn. Památníky dokládají též styky chlapců s různými dalšími osobami ve Štrasburku, mezi nimiž zaujímali význačné místo nejen příslušníci říšské bezprostřední šlechty (Jan Jiří Braniborský, Mořic Hessenský, Filip Wolfgang Hanavský, Adolf Fridrich a Jan Albert Meklenburští), ale také řada například rakouských šlechticů (Tschernemblové, Herbersteinové, Khevenhüllerové ad.). Viz tamtéž, s. 204n. Podobně využitelný je i památník Bernarta Diviše, syna moravského rytíře a příslušníka Jednoty bratrské Hanuše Petřvaldského z Petřvaldu, který v letech 1608-1613 prošel postupně vzdělávacími ústavami v Marburku, Heidelbergu a Štrasburku – tamtéž, s. 214-222.

¹⁴³⁰ F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 207. K těmto rukopisům viz také M. BOHÁČEK – F. ČÁDA, *Žerotínské rukopisy bludovské*, s. 76 a 132n. (v tomto soupisu se uvádějí narozdíl od Hrubého tři exempláře /navíc s trochu odlišnými názvy/: 2x *Exercitia scholastica* Jana Jetřicha ze Žerotína /č. 6, s. 76; č. 88, s. 133; oba jsou podobné/ a 1x *Exercitia scholastica* Primislai a Žerotín /č. 87, s. 132/).

¹⁴³¹ K tomu viz dopis J. Guetlina J. J. Grynaeovi ze Štrasburku z 15. června 1606, kde autor nehovoří pouze o ubytování u Rotha, ale také o odjezdu jejich žerotínských spolubydlících a jejich preceptora Burckharda do Švýcar: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 230n. Zde se též říká (s. 231), že Guetlin vzal na žádost Karla st. ze Žerotína pod svůj patronát i Jana Bruntálského z Vrbna, jeho příbuzného. Všichni tři

i Vejkhard Skoch Čertorejský z Čertorej (se svým vychovatelem J. Guetlinem, předtím vychovatelem Karla ml. ze Žerotína) a také Jan Bruntálský z Vrbna, jehož jsme jako žáka opavské městské školy a studenta ve Vratislavi již zmiňovali (viz kap. IV. 4. 2.).¹⁴³² Pokud jde o další studia Jana Jetřicha a Přemyslava ze Žerotína, druhý z nich snad ze Štrasburku odjel domů (není však vyloučeno, že jel také přes švýcarskou oblast). První odešel do Basileje, kde od akademického roku 1607/1608 studoval spolu s dalším příbuzným: Vilémem Fridrichem, synem Karla nejst. ze Žerotína na Starém Jičíně, který později absolvoval ještě cestu po Francii a Anglii.¹⁴³³

Posledními Žerotíny, kteří ve sledované době studovali v alsaské metropoli, byli již zmínění synové Ladislava Vlena ze Žerotína, kteří se předtím vzdělávali na vratislavském gymnáziu sv. Alžběty. Do Štrasburku přišli buď ještě v roce 1618, nebo na počátku následujícího roku), staršímu Janovi (1603-1632) bylo tehdy šestnáct let, mladšímu Bartoloměji (1607-1642) teprve dvanáct. Jejich preceptorem byl již z doby vratislavských studií Johann Steinberg ze Zhořelce (1592-1653).¹⁴³⁴

---

odjeli z Moravy 14. dubna 1606 a přijeli do Štrasburku 29. téhož měsíce (cestu popisuje ve své autobiografii, uvedené v další poznámce, i mladý Bruntálský z Vrbna). I Guetlin se svým svěřencem a Janem Bruntálským z Vrbna zamířili ze Štrasburku za dalším studiem do Švýcar. 1607 se zapsali v Ženevě: S. STELLING-MICHAUD, *Le livre du recteur de l'Académie de Genève I*, s. 145.

¹⁴³² F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 207. O studiu Jana Bruntálského z Vrbna ve Štrasburku, jeho stycích apod. poskytuje některé informace nedlouhá pasáž v jeho autobiografii (J. BRUNTÁLSKÝ Z VRBNA, *Curriculum vitae meae*, fol. 17v). Vedle toho, že vypočítává vznešené studenty štrasburské akademie (studovali zde tehdy prý dva meklenburští vévodové, břežský kníže, dvě hrabata z Hohenlohe, jeden hrabě hanavský a množství další šlechty) a líčí čilý společenský život, informuje nás také o tom, že v alsaské metropoli strávil „über ein jahr ... in studien französischer sprache, lauten schlagen undt nicht geringer progrefß gethan“. Podobně jako již dříve jej i zde trápily zdravotní potíže (zřejmě šlo o kýlu). Ovšem nechtěl, aby se o nich vědělo. Nakonec se ale „durch sondere Göttliche hülfē nach gethaner gelübde, kein weibes person durch beyschlaff vnzuelässiger weise zue berühren, selbst geheilet“ (tamtéž, fol. 17b). Tento citát dosti názorně ukazuje jeden z dalších možných typů zkušeností získávaných českými a moravskými šlechtici při pobytu v zahraničí (viz též dále v kapitole o kavalírských cestách české a moravské šlechty).

¹⁴³³ Viz alespoň H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 67; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 69, 106. K dalším osudům Jana Jetřicha a Přemyslava ze Žerotína po opuštění Štrasburku (až do doby pobělohorské; zajímavé přitom je, že i přesto, že odmítli konvertovat ke katolicismu, mohli díky vlivným přátelům zůstat na Moravě ještě několik desetiletí po patentu z roku 1627: Jan Jetřich zemřel na losinském zámku 1645, Přemyslav 1652) srov. asi nejpodrobněji F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 210nn.

¹⁴³⁴ K němu viz L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 180. Blíže informace o něm přináší též jeho biogram v příloze disertace.

Vedle výuky na štrasburském gymnáziu (v případě staršího Jana nej-
sou zvláště pro pozdější dobu vyloučena ani vyšší studia), z níž zde prý měli
větší užitek než ve Vratislavi (jejich konkrétní zařazení do třídy ale nezná-
me), absolvovali chlapci i soukromou výuku, jak se svým preceptorem, tak
i s dalšími osobami (jako byli „Tanzmeister“ či „Sprachmeister“). Učili se
tanci,¹⁴³⁵ hře na loutnu i housle a také francouzštině. Již v červenci 1619
oznamoval Jan Steinberg jejich otci, že již z výuky tohoto jazyka „*soviel pro-
fitiret, dass sie fast die Vulgaria mit einander reden können*“.¹⁴³⁶

---

¹⁴³⁵ K výuce tance, který prý chlapce velmi bavil a v němž údajně vynikli nad ostatní
své „*Commilitiones*“, přináší informace dopis Jana Steinberga Ladislavovi Velenovi ze 7.
února 1619 z Heidelberka, kde tehdy vychovatel jeho synů asi nedlouho pobýval (a z pově-
ření Velenova plnil diplomatickou misi). Z listu není zřejmé jen to, že se oba Žerotínové
učili tancovat spolu s dalšími šlechtici, ale také to, že jejich učitel tance k nim docházel do
domu. Tento dopis přináší však i další informace ke štrasburskému pobytu mladých Žero-
tínů. Hovoří se v něm mj. o pilném studiu francouzštiny: jejich „Sprachmeister“ je prý vyu-
čoval denně. Důležité však podle Steinberga bylo, aby chlapci měli možnost pravidelné
francouzské konverzace i s dalšími osobami než jen s tímto soukromým učitelem (během
„standardního“ každodenního života v alsaské metropoli neměli prý chlapci takových příle-
žitostí dostatek: například „*im Ballhause [kam mladí Žerotínové chodili, pozn. M. H.] meist
in der deutsche Sprache geredet wird*“). Proto Steinberg jejich otci navrhl přijmout ke chlap-
cům (zřejmě ke stolu) nějakého mladíka s francouzským mateřským jazykem, s nímž by
pak mohli pravidelně komunikovat ve francouzštině. Zda byl takový chlapec najat či zda
přišel Ladislav Velen ze Žerotína s jiným řešením (sám však prý již dříve navrhoval, aby se
chlapci naučili základům francouzštiny u speciálního učitele a pak byla zvolena tato varian-
ta), nevíme. V dalších dopisech (viz následující poznámka) o tom již zmínky nejsou. Stein-
bergův únorový dopis přináší ovšem i další informace k dennímu a týdennímu rozvrhu chlap-
ců, mj. i ke vztahu soukromé a institucionální výuky (při níž se mj. „*in classibus mit den
Graecis und Sacris mehr als die halbe Wochen*“ zabývali; zvláštní je, že se zde nerozlišuje
studium staršího a pokročilejšího Jana od vzdělávání se mladšího Bartoloměje: je dosti ne-
pravděpodobné, že by oba navštěvovali stejnou třídu), stejně jako k dalším stránkám štras-
burské každodennosti chlapců. Srov. ediční přílohu práce: F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze
Žerotína*, s. 307nn.

¹⁴³⁶ Viz dopis Johanna Steinberga Ladislavovi Velenovi ze Žerotína z 14. července
1619 – tamtéž, s. 281n. (citát s. 281). Tento dopis je pozoruhodný i v jiném ohledu. Přináší
totiž jeden z mála dokladů o tom, že preceptorůvým svým žákům někdy pomáhali s koncipová-
ním jejich dopisů (a je tudíž při jejich analýze a posuzování úrovně vzdělání šlechticů pod-
le korespondence zapotřebí opatrnosti). Chlapci totiž zřejmě ve stejnou dobu jako Stein-
berg napsali dopisy otci (jazyk se neuvádí, ale snad šlo o latinu), které jejich preceptor
poslal asi s tím svým. Adresátu přitom i jejich dopisech píše: „*ist ganz ihre Invention und
Structura, allein hab ich in H. Bartholomei etwas corrigiret, da er noch in grammaticalibus in
etlichen Orten geirret. Herr Johannis aber hab ich nicht ein Wörtlein geendert, welches ich
mit Wahrheit schreiben kann*.“ Zvláště dobře jde prý právě studium staršího Jana, který je
prý jedním z nejlepších zdejších žáků (zřejmě šlechtických). O jeho studiích píše dále:
„*Und weil nun mehr paulatim nach solchem Fundament (nemlich, weil er die auctores lati-
nos gar wohl verstehet, sein Latein auch schreiben kann, nur dass die extemporanea facun-
dia noch nicht da, welche crebro et quotidiano colloquio latino (so ich täglich urgire) muss
compariret werden, mit ihm ad res ipsas schreiten, insonderheit aber nucleum historico-poli-
ticum beineben den theologicis, darzu ich dann Bucanum alle Samstage eligiret per metho-
dum et facilitatem, nach Möglichkeit zeigen*.“ Pokud jde o mladšího Bartoloměje, i on si ve-

Oba chlapci se i po porážce stavovského povstání zdržovali díky podpoře Karla st. ze Žerotína (statky jejich otce, který se výrazným způsobem zapojil do stavovského povstání a i po jeho porážce vzdoroval císaři, propadly tehdy již konfiskaci)¹⁴³⁷ na zahraničních studiích: po roce 1621, kdy odešli ze Štrasburku, se zdržovali zejména v Ženevě, navštívili však také Basilej, Lyon, Paříž a další města.¹⁴³⁸ I když v době studií byl za nadanějšího považován spíše Jan, který se mimo jiné dlouhou dobu učil řečtinu (a to ve Štrasburku i později v Ženevě), což Karel st. ze Žerotína viděl velmi rád.¹⁴³⁹ Ovšem i mladší Bartoloměj se toho během mnoha let studií ve Vratislavi, Štrasburku, Basileji, Ženevě aj. musel nemálo naučit, přinejmenším pokud jde o cizí jazyky, ať už neživé, či živé. Už jako dospělý prý svému někdejšímu patronu napsal dopis „asi paterejm jazykem psaný“.¹⁴⁴⁰

Pojednáním o výchově a vzdělávání se synů Ladislava Veleny ve Štrasburku již uzavřeme naše úvahy o úloze alsaské metropole ve výchově a

---

de dobře na svůj věk. Tento dopis však přibližuje i jinou stránku pobytu českých a moravských šlechticů v alsaské metropoli, pojednává totiž o výdajích spjatých se zdejším pobytem. Steinberg si mimo jiné stěžuje na velkou drahotu ve Štrasburku (užil zde pěknou slovní hříčku: „*Argentina vere est argentea*“; alsaské metropoli se však v tomto ohledu dobře vyrovnávají Heidelberg a Basilej). Přesto doufá, že s penězi, které si přivezli (!), vystačí více než jeden rok. Přesto říká, že pokud by jim chtěl Ladislav Velen poslat nějaké další, může k tomu využít nejbližšího frankfurtského (vele)trhu. Srov. tamtéž, s. 282n. (k frankfurtskému veletrhu a penězům pro Steinberga a jeho svěřence, převodu zařizovanému vratislavskými obchodníky, viz též dopis téhož Ladislavovi Velenovi ze Žerotína ze 7. února 1619 /F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 309/ a z 1. září 1619: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 284).

¹⁴³⁷ O otci chlapců za stavovského povstání a po něm srov. nepodrobněji F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 56-270 (zde passim i o osudu jeho dvou synů v pobělohorské době, jejich účasti na třicetileté válce atd.; o Bartoloměji od 30. let pak Hrubý pojednal samostatně ve dvou kapitolách: viz tamtéž, s. 251-292). Ke konfiskaci jeho statků též T. KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh*, passim.

¹⁴³⁸ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 285-304 (dopisy z let 1622-1630). Viz též S. STELLING-MICHAUD, *Le livre du recteur de l'Académie de Genève*, s. 168n. a H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 237 (zvláštní je, že je zde k dubnu 1621 zapsán pouze Johann Steinberg); Srov. F. HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 182nn.; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 131nn.

¹⁴³⁹ Řecky se učil Jan ze Žerotína řadu let, přinejmenším ve Štrasburku a v Ženevě. Ke Štrasburku viz výše a k Ženevě viz alespoň některé z dopisů Karla st. ze Žerotína Johannu Steinbergovi ze 20. let: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 285-304 (například ze 7. června 1622 či 14. května 1623). Viz též literatura obsažená v předchozí poznámce.

¹⁴⁴⁰ Karel st. ze Žerotína to s obdivem zmiňuje v dopise své dceři Bohunce z Tiefenbachu datovaném 6. května 1632. Srov. F. HRUBÝ (ed.), *Moravská korespondence a akta z let 1620-1636, Díl 1. 1620-1624*, Brno 1934, s. 376. Bohužel nevíme, o které jazyky šlo (jistě se jednalo přinejmenším o latinu, němčinu a francouzštinu, u dalších dvou nevíme).

vzdělávání české a moravské šlechty. I když jsme téma zdaleka nemohli vyčerpat, je zřejmé, že Štrasburk zaujímal významné místo v edukačním procesu řady konfesijně heterogenních urozenců¹⁴⁴¹ z českých zemí. Značná část z nich sem přicházela za gymnaziálními studii, většinou již po předchozím institucionálním vzdělání (získaném jak v českých zemích /případně v Horní Lužici či Dolním Slezsku, tak také v zahraničí/).

Po kratším či delším studiu v tomto říšském městě, při němž vedle samotné humanisticky orientované výuky na jednom z nejlepších a nejproslulejších evropských gymnázií (případně na akademii, jež však byla až do konce sledovaného období poněkud diskvalifikována svou univerzitní neúplností) hrála důležitou roli i výuka francouzštiny (právě pobyt v Alsasku – pochopitelně vedle řady jiných faktorů – přispěl zřejmě k postupnému prosazování se tohoto jazyka v prostředí české a moravské nobility ještě předtím, než francouzská móda plně ovládla evropský prostor), odcházeli mnozí z nich za dalším vzděláním a poznáním jak do Švýcarska (tehdy ještě formálně součásti Svaté říše římské národa německého), tak také do dalších evropských oblastí. Tím vlastně jejich (asi většinově) partikulární studia plynule – tj. bez návratu do českých zemí – přecházela do takzvaných kavalírských cest (o kterých bude pojednáno v VII. kapitole), do nichž však institucionální vzdělávání tohoto typu obecně (byť realizované v zahraničí) nepočítáme.

V. 4. *Gymnasium illustre v Srbišti*

Vedle Altdorfu a Štrasburku nabízely preuniverzitní vzdělání i další latinské školy ve Svaté říši římské. Jednou z nich bylo *gymnasium illustre* v Srbišti (Zerbst, dnes Sasko-Anhaltsko), od roku 1603 hlavním městem anhaltsko-zerbstského knížectví. Založeno bylo na základech starší latinské školy v roce 1582 v budově bývalého františkánského kláštera. Gymnázium, jež bezesporu patřilo k vyšším latinským školám, bylo jednou z těch dobových vzdělávacích institucí, jež marně usilovaly o získání postavení

---

¹⁴⁴¹ I když u řady z pěti desítek šlechticů, které jsme ve Štrasburku zachytili, konkrétní konfesi nevíme, u některých z chlapců ji známe. Šlo jak o příslušníky Jednoty bratrské (někteří Žerotínové, synové Oldřicha z Kounic, Jiří z Náchoda ad.), utrakvisty různých směrů (tato skupina je vedle některých osob označovaných za kalvinisty snad nejhůře postižitelná, navíc značně nesourodá), tak také luterány (někteří Šlikové: například Jáchym Ondřej Šlik). Výše uvedení Gryspekové měli sice katolického otce, sami se však přiklonili k nekatolictví, zřejmě i vlivem své výchovy.

vysoké školy: kupodivu i Joachim Castan – autor posledního zpracování dějin této vzdělávací instituce¹⁴⁴² – je označuje jako „Hochschule“,¹⁴⁴³ i když univerzitní (ani semiuniverzitní) charakter po stránce právní nemělo.¹⁴⁴⁴

Od založení této školy až do roku 1611, tedy takřka tři desetiletí, byl jejím rektorem filolog a humanistický básník Gregor Bersman (1538-1611) z Annaberku,¹⁴⁴⁵ který předtím působil jako profesor poetiky (později starých jazyků a etiky) na lipské univerzitě, kterou však musel opustit pro svou filipistickou konfesijní orientaci. Už pod jeho vedením se škola postupně přiklonila k reformované víře. Protože k jejím dějinám existuje mono-

---

¹⁴⁴² Joachim CASTAN, *Hochschulwesen und reformierte Konfessionalisierung: Das Gymnasium illustre des Fürstentums Anhalt in Zerbst 1582-1652. Studien zur Landesgeschichte*, Halle 1999, kde jsou i odkazy na další literaturu (z níž zaslouží zmínit zvláště práce: Franz MÜNNICH, *Geschichte des Gymnasium illustre zu Zerbst*, Duderstadt 1960) a také prameny. Důležitá z nich je pro nás zejména dochovaná matrika, kterou vydal Reinhold SPECHT (ed.), *Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst in Anhalt 1582-1797*, Leipzig 1930. Z českých badatelů ji prostudoval František Hrubý, který z ní také v recenzi na tuto edici vypsál české šlechtické studenty Srov. Hý [zkratka označuje Františka Hrubého], ČČH 37, 1931, s. 167 (dále viz F. HRUBÝ, *Studenti z českých zemí v Srbsku*). Dále budeme čerpat z matriky samotné, z Hrubého údajů a také ze dvou štambuchů citovaných dále v poznámkách.

¹⁴⁴³ Viz J. CASTAN, *Hochschulwesen und reformierte Konfessionalisierung: Das Gymnasium illustre des Fürstentums Anhalt in Zerbst*, passim.

¹⁴⁴⁴ Viz detailně tamtéž, s. 161-169. Proto též chybí v přehledu několika set evropských univerzit v práci: W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. 2, s. 81nn.

¹⁴⁴⁵ K němu viz alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon III*, Sp. 1414; Friedrich August ECKSTEIN, *Bersman, Gregor*, in: ADB 2, s. 507n.; W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, zejména s. 71 a J. CASTAN, *Hochschulwesen und reformierte Konfessionalisierung: Das Gymnasium illustre des Fürstentums Anhalt in Zerbst*, passim. Bersman byl již v 70. letech ve styku s některými obyvateli českých zemí, tyto kontakty však nebyly zřejmě nijak intenzivní. O nich pro tuto i pozdější dobu též RHB I, s. 201. I někteří další reprezentanti srbského gymnázia udržovali kontakty s českým prostředím, jedním z nich byl anhaltský superintendent a zároveň učitel uvedené školy, kterou spoluzakládal, Wolfgang Amling (1542-1606). K tomuto reformovanému teologovi viz alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon I*, Sp. 1743-1744; Heinrich HEPPE, *Amling, Wolfgang*, in: ADB 1, s. 399n.; Franz LAU, *Amling, Wolfgang*, in: NDB 1, s. 249; Friedrich Wilhelm BAUTZ, *Amling, Wolfgang*, in: BBKL I, Sp. 145-146 (http://www.bautz.de/bbkl/a/amling_w.shtml; zde i další literatura o něm); W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, zvláště s. 53nn. O Amlingových kontaktech se šlechtou z českých zemí svědčí nejen zápis v památníku Hannibala z Valdštejna z 20. října 1592 (G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 17), ale také například dopis Václava ml. ze Zástřizl Karlovi st. ze Žerotína z roku 1595 (bez přesné datace). Viz L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 333. V 80. letech uvažoval o přijetí místa na latinské škole v Srbsku Laurencius Cirkler, jehož jsme již vícekrát zmiňovali. Zda tak učinil, nevíme jistě, rozhodně se zde opakovaně zdržoval v 80. i 90. letech 16. století. Srov. alespoň Cirklerův dopis J. J. Grynaeovi z 21. září 1588: Tamtéž, s. 157n. či také jeho dopis témuž adresátu ze 17. března 1591 datovaný právě v Srbsku. Viz tamtéž, s. 163n. a passim. Srov. také G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 5.

grafie Joachima Castana a také proto, že českých a moravských šlechtických studentů, kteří na ní v předbělohorské době studovali, je málo (pouze sedm),¹⁴⁴⁶ nebudeme se jejímu vývoji podrobněji věnovat.

Všichni urozenci z Čech a Moravy, které matrika srbištského gymnasia illustre zachycuje, zde studovali v 90. letech 16. století. Nejprve to byli na jaře 1592 (imatrikulováni 10. dubna)¹⁴⁴⁷ bratři Jindřich (1574-1600)¹⁴⁴⁸ a Hannibal (1576-1622), pozůstalí synové po Jiřím z Valdštejna na Hostiném (1519-1584), o nichž jsme již pojednali kromě jiného jako o studentech zhořeleckého gymnázia (1590-1592; naposledy žáky primy). V Srbišti, které bylo pro jejich vzdělávání zvoleno zřejmě na radu již uvedeného Laurencia Cirklera (mimo jiné někdejšího vychovatele jejich otce),¹⁴⁴⁹ zůstal mladší z nich pouze relativně krátkou dobu, totiž do podzimu (zřejmě října) téhož roku. Mezitím však ještě stihl navštívit v červnu krátce Helmstedt a Brunšvik¹⁴⁵⁰ a v srpnu Vitemberk).¹⁴⁵¹

Zda na obou „výletech“ Hannibala doprovázel i jeho starší bratr Jindřich a také jejich tehdejší vychovatel Melchior Kyfer z Goldberku,¹⁴⁵² sto procentně nevíme, je to však pravděpodobné. Stejně tak není ani jasné, jestli Jindřich z Valdštejna v Srbišti zůstal, či se odtud již vrátil do českých

---

¹⁴⁴⁶ Uvedený počet sedmi urozenců známý díky dochované matrice nelze srovnávat s obdobně malým počtem českých a moravských šlechticů, které jsme zachytili na školách, pro které matriky nejsou dochovány. Číslo skutečně ukazuje na malý zájem nobility z českých zemí o gymnázium v Srbišti. Jinak bylo ovšem Srbiště pro české země důležité, mj. proto, že sem chodili někteří obyvatelé českých zemí pro kněžskou ordinaci: k tomu viz F. HRUBÝ, *Studenti z českých zemí v Srbišti*, s. 167.

¹⁴⁴⁷ R. SPECHT (ed.), *Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst*, s. 35 (ze stejného data pochází též zápis jejich preceptora Melchiora Kyfera); G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 12; W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, s. 322.

¹⁴⁴⁸ Jindřich se po uzavření vzdělání vrátil domů již dříve: 1594 převzal skromné statky (Borovnice) a oženil se. K němu viz A. SEDLÁČEK, *z Valdšteina*, in: OSN XXVI, s. 338; W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, s. 322.

¹⁴⁴⁹ Blíže informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace.

¹⁴⁵⁰ Zde se Hannibalovi zapsal 13. června 1592 do jeho štambuchu (G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 15) luteránský teolog Polycarp Leyser (Lyserus; 1552-1610). O tomto profesoru teologie vitemberské univerzity (1577-1587), poté brunšvickém superintendentovi a nakonec hlavním drážďanském dvorním kazateli (od 1594) viz alespoň Bernhard PÜNJER, *Leyser, Polycarp von*, in: ADB 18, s. 523-526; Theodor MAHLMANN, *Leyser, Polycarp*, in: NDB 14, s. 436n. Viz též W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, s. 49n.

¹⁴⁵¹ G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 15n.

¹⁴⁵² Blíže informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace.

zemí, kde se zdržoval nejpozději od roku 1594.¹⁴⁵³ Bohužel ani údaje již zmiňovaného Hannibalova štabuchů nám zde nepomohou.¹⁴⁵⁴ Jisté je, že mladší z Valdštejnů odešel ze Srbiště i s Melchiorem Kyferem do Mišně (k tomu viz dále kap. V. 8) a později ještě do Frankfurtu nad Odrou, kde strávil léta 1593-1595 (v dubnu 1595 se stal dokonce rektorem školy).¹⁴⁵⁵

Památník Hannibala z Valdštejna umožňuje alespoň zčásti rekonstruovat společenské kontakty tohoto šlechtice během jeho pobytu v Srbišti, stejně jako i v průběhu uvedených dvou kratších setrvání v Helmstedtu, Brunšviku a Vitemberku. Mezi řadou přispěvatelů nalezneme i některé význačné osobnosti, jako byl například Slezan Petrus Calaminus (1556-1598), někdejší profesor teologie vitemberské univerzity,¹⁴⁵⁶ či budyšínský rodák a známý polyhistor Caspar Peucer (1525-1602).¹⁴⁵⁷

---

¹⁴⁵³ Srov. pozn. 1448.

¹⁴⁵⁴ K pobytu v Srbišti i ke zmiňovaným výletům srov. G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 12-17.

¹⁴⁵⁵ Hannibal se v polovině 90. let vrátil ze studií, 1596 převzal zděděné statky a oženil se (nejprve s Kateřinou Berkovou z Dubé, ve druhém deceniu 17. století s Magdalenou z Řičan). Po roce 1607 opakovaně zastával úřad hejtmana královéhradeckého kraje a v letech 1607-1612 byl nejvyšším mincmistrem Království českého. Hannibalův medailonek vycházející především z údajů jeho štabuchů (G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*) obsahují zejména dvě práce: *RHB V*, s. 435n. a W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, s. 322 (zde se narodil od OSN /A. SEDLÁČEK, z *Valdštejna*, in: OSN XXVI, s. 338/ a *RHB* uvádí jako rok narození 1577).

¹⁴⁵⁶ K tomuto příbuznému již zmíněného Slezana Georga Calamina, který musel opustit vitemberskou univerzitu z konfesijních důvodů v roce 1591, načež se načas uchýlil právě do Srbiště, odkud byl povolán na heidelbergskou univerzitu, srov. alespoň Adolf SCHIMMELPFENNIG, *Calaminus, Petrus*, in: ADB 3, s. 692.

¹⁴⁵⁷ Znamý vitemberský profesor matematiky a později medicíny, zeť Melanchtona (vzal si jeho dceru Magdalenu). Po vítězství luterské ortodoxie ve Vitemberku byl v letech 1574-1586 držen na různých místech ve vězení, po svém propuštění se přechodně zdržoval v Srbišti, od 1587 působil v Dessavě jako osobní lékař anhaltského knížete Jana Jiřího I. K němu viz alespoň G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 136; Achim KRÜMMEL, *Peucer, Kaspar*, in: BBKL VII, Sp. 388-389 (přístupné na internetu http://www.bautz.de/bbkl/p/peucer_k.shtml; zde i další literatura) a W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, s. 242n. (zde na s. 243 také soupis další literatury a pramenů). V nedávné době vznikla disertace zaměřená na Caspara Peucera: Martin ROEBEL, *Humanistische Medizin und Kryptocalvinismus: Leben und medizinisches Werk des Wittenberger Medizinprofessors Caspar Peucer (1525-1602)*, Dissertation der Heidelberger Universität, Heidelberg 2004. V témže roce vyšel i sborník: Hans Peter HASSE (ed.), *Caspar Peucer (1525-1602): Wissenschaft, Glaube und Politik im konfessionellen Zeitalter*, Leipzig 2004, kde je vydána řada důležitých statí k této osobě. Zápis Calaminův v Hannibalově památníku pochází z 24. dubna 1592 a je napsán v Srbišti (G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 13) a záznam Caspara Peucera pak z 9. září téhož roku (tamtéž, s. 16; podle Siega byl realizován také v Srbišti).

Další šlechtici z českých zemí se v Srbišti objevují v letech 1594 a 1596. Dva z nich byli sourozenci výše uvedených Valdštejnů: nejprve 29. října 1594 Jan Kryštof z Valdštejna (1577-1616)¹⁴⁵⁸ a 27. května 1596¹⁴⁵⁹ pak Bartoloměj z Valdštejna (1580-1617). Ve stejný den jako Bartoloměj se zapsali i Adam a Jan, synové Adama Zilvára ze Silberštejna a Pilníkova (†1597) a Anny Gyspekové z Gyspeku,¹⁴⁶⁰ 10. srpna 1596 je pak následoval ještě Karel ml. ze Žerotína (†1610).¹⁴⁶¹

U prvních dvou chlapců neznáme ani jejich předchozí, ani případná následná studia. Adam Zilvár před příchodem do Srbiště studoval v Altdorfu (zapsán v květnu 1592, byl zde postupně žákem minimálně dvou tříd: kvarty a tercie, snad zde pobýval v doprovodu Bohuslava Gyspeka, svého příbuzného). Adamův bratr Jan se zase po odchodu ze srbišského gymnasia illustre zapsal na zhořelecké latinské škole (o ní viz kap. IV. 4. 1.). I když o dalších studiích Adama Zilvára v době po odjezdu ze Srbiště nemáme již zprávy, zřejmě opustil toto město spolu s bratrem 1. března 1597.¹⁴⁶² Karel ml. ze Žerotína, jehož předešlé vzdělávání jsme již zmiňovali, odešel ze Srbiště v roce 1597 do Lipska, od roku 1598 navštěvoval gymnázium ve Štrasburku a ještě později se vzdělával i na dalších místech (viz výše: kap. V. 3.).

Pokud jde o Karla ml. ze Žerotína a Bartoloměje z Valdštejna, máme pro jejich studium v Srbišti vedle matričního zápisu a záznamů v památníku Abrahama a Davida Ulrichů (z let 1549-1577 a 1580-1623)¹⁴⁶³ dochovánu též jejich latinskou řeč pronesenou právě na zdejším gymnáziu: s názvem *Vituperatio et laudatio philosophiae*¹⁴⁶⁴ byla vydána tiskem v roce 1597. Mimo jiné díky ní víme, že jejich tehdejším vychovatelem byl rodák z Královce Alb-

---

¹⁴⁵⁸ R. SPECHT (ed.), *Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst*, s. 37. Srov. k němu i G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 3, 39n., 44 a 49.

¹⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 38; W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, s. 322.

¹⁴⁶⁰ Srov. A. SEDLÁČEK, *Zilvár z Pilníkova*, in: OSN XXVII, s. 611.

¹⁴⁶¹ R. SPECHT (ed.), *Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst*, s. 38.

¹⁴⁶² Viz formulace jejich zápisu ve štambuchu Abrahama a Davida Ulrichů (z let 1549-1577 a 1580-1623): pod podpisem „reliquit discessurus“ s datem 1. března 1597 (u Adama mylně 1596). Srov. W. KLOSE et al. (ed.), *Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich*, s. 51n.

¹⁴⁶³ Tamtéž, s. 320nn.

¹⁴⁶⁴ *Vituperatio et laudatio philosophiae duabus ationibus contrariis in illustri illustrissimorum principum Anhaltinorum et gymnasio seruestae instituta ab illustribus et generosis adolescentibus D. Bartholomaeo Waldsteinio et D. Carolo Zerotino ex informatione Alberti Voiti Borussii, Servestae 1597* (UB Wrocław, sign. 385.831).

recht Voit (†1606).¹⁴⁶⁵ Oba zmínění Zilvárové měli však vlastního preceptora Salomona Schwarzenbacha.¹⁴⁶⁶

O mnoho více informací o šlechtických studentech gymnasia illustre v Srbišti již bohužel nemáme. Jednoznačně říci, proč na něm nalézáme urozence z českých zemí pouze v 90. letech 16. století, není možné. Jak jsme již uvedli, působil zde Gregor Bersmann, který nebyl v českém a moravském prostředí úplně neznám, až do roku 1611. Kontakty s ním i s dalšími učiteli školy však zřejmě nebyly natolik intenzivní, aby se s ohledem na ně (a případně i z jiných důvodů) česká a moravská šlechta v pozdější době rozhodla poslat sem za partikulárním studiem své potomky.¹⁴⁶⁷ Jak jsme ostatně viděli v předcházejících částech této kapitoly a uvidíme i dále, nabízela se jí celá řada jiných možností.

V. 5. *Gymnázium v Brémách*

Jedním z dalších gymnázií na půdě Svaté říše římské, jež mohlo příslušníkům nobility z českých zemí poskytnout latinské vzdělání, bylo kalvinistické gymnázium v severoněmeckém svobodném říšském a hanzovním městě Brémy. K jeho založení (pochopitelně na starších základech) došlo 1528, později prošlo několika reformami: důležitá je zejména ta z roku 1610. Škola byla tehdy rozdělena na dvě části: nižší tzv. paedagogium (jež mělo šest tříd) a vyšší gymnasium illustre (zde se učila nejen filozofie, ale také právo, medicína a teologie, i přes výuku těchto předmětů ve čtyřech zvláštních součástech gymnázia však škola nezískala od císaře žádná akademická privilegia a nestala se tudíž na rozdíl od některých jiných škol /například výše zmíněného Altdorfu či Štrasburku/ akademií či univerzitou).¹⁴⁶⁸ Šlo tedy o podobný model, jaký fungoval například i v Bytomi nad Odrou (viz výše).¹⁴⁶⁹

---

¹⁴⁶⁵ Bližší informace o něm přináší jeho medailon v příloze disertace.

¹⁴⁶⁶ Blíže k němu v jeho biogramu v příloze disertace.

¹⁴⁶⁷ Viz pozn. 1445.

¹⁴⁶⁸ Vedle literatury uvedené v další poznámce k tomu srov. alespoň W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. 2, s. 58 a 71n.

¹⁴⁶⁹ K dějinám brémského gymnasia illustre viz alespoň Friedrich PRUESER, *Das Bremer Gymnasium Illustre in seinen landschaftlichen und personellen Beziehungen*, Bremen 1961 (= *Geschichte der Hochschulen und Höheren Schulen Bremens seit 1528*, Bd. 2); Gerhard MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660). Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation* (= Veröffentlichung der Historischen Kommission für Nassau 30), Wiesbaden 1981, s. 183-187; Thomas ELSMANN, *Das Bremer 'Gymnasium illustre' und seine Vorläufer in ihrer Bedeutung für den Ramismus in Deutschland (1560-1630)*, in: Fokke Akkerman (ed.), *Northern huma-*

Bohužel matrika brémského gymnázia je dochována až od roku 1610.¹⁴⁷⁰ Zda bylo šlechtou z českých zemí navštěvováno již dříve, není sice vyloučené, ale dokladů pro to je minimálně. Zřejmě jedním z nemnoha šlechticů z českých zemí, který sem zamířil již před tímto rokem (spíše však z turistických než vzdělávacích důvodů),¹⁴⁷¹ byl v létě 1588 Karel st. ze Žerotína (1564-1636). Informace o jeho návštěvě Brém máme díky jeho dochovanému deníku¹⁴⁷² z této doby. V hanzovním městě, jež tvořilo pouze jednu z mnoha zastávek na jeho několikaměsíční poznávací cestě po severoněmecké oblasti, se mimo jiné setkal s někdejší profesorem vitemberské univerzity a od 80. let brémským superintendentem Christophem Pezelem (1539-1604).¹⁴⁷³ Kromě pobytu Karla st. ze Žerotína (a snad i tří příslušníků rodu

---

nism in European context, 1469-1625: From the 'Adwert Academy' to Ubbo Emmius, Leiden 1999, s. 99-108. Srov. též jubilejní sborník Godhard O. A. TIETZE (ed.), *475 Jahre Altes Gymnasium zu Bremen. 1528-2003*, Bremen 2003. K pěstování teologických studií na gymnáziu srov. speciální studie: Wim JANSEN, *Grenzenlos reformiert: Theologie am Bremer „Gymnasium Illustré“. 1528-1812*, Dutch review of church history 85, 2005-2006, s. 89-114; TÝŽ, *Reformed theological education at the Bremen „Gymnasium Illustré“*, in: Herman J. Selderhuis (ed.), *Bildung und Konfession: Theologenausbildung im Zeitalter der Konfessionalisierung*, Tübingen 2006, s. 31-49.

¹⁴⁷⁰ České studenty z této matriky (jež byla v 60. letech vydána tiskem: Thomas Otto ACHELIS – Adolf BÖRTZLER /ed./, *Die Matrikel des Gymnasium Illustré zu Bremen 1610-1810*, Bremen 1968) vypsál v příloze svého článku Alfred SCHIDTMAYER, *Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustré zu J. A. Comenius und den mährischen Brüdern*, *Bremisches Jahrbuch* 33, 1931, s. 305-347. Jeho seznam 70 Čechů a Moravanů, kteří zde v letech 1610-1677 studovali, otiskl v recenzi na tuto studii Otakar Odložilík v ČMM 55, 1931, s. 583nn. [dále citováno jako O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*], který jej doplnil o několik dalších jmen, jež našel v brémské gymnazijní matrice v roce 1930.

¹⁴⁷¹ Proces vzdělávání Karla st. ze Žerotína byl tehdy již v podstatě uzavřen. Cestu po severním Německu absolvoval až poté, co se vrátil na Moravu ze své dlouholeté kavalírské cesty a převzal zděděné statky. O této cestě viz prameny a literaturu v další poznámce.

¹⁴⁷² MZA Brno, G 11. Sbíрка rukopisů Františkova musea, inv. č. 328, sign. 314, s. 349n. (z Brém odjel 1. srpna 1588, tamtéž s. 350). K celé této badatelsky dosud minimálně zpracované, nicméně výborně dokumentované cestě (v deníku je popsána na s. 334-358) srov. podle deníku Karla st. ze Žerotína stručně alespoň P. CHLUMECKÝ, *Carl von Zierotin*, s. 150n.

¹⁴⁷³ Rodák z Plavna, reformovaný teolog, od 1567 profesor vitemberské univerzity, od roku 1574 dva roky vězněn po vítězství luterské ortodoxie ve Vitemberku. Po svém propuštění musel opustit kurfiřtské Sasko, odebral se do Chebu. Od 1577 působil v Nassavsku-Dillenburgsku, kde zaváděl reformovanou víru. Již na přelomu 70. a 80. let byl činný též v Brémách, kde pak od roku 1584 působil jako superintendent brémské církve. Vedle toho vyučoval i na brémském gymnasiu illustre (teologii, historii a etiku). K němu viz alespoň Erich WENNEKER, *Pezel, Christoph*, in: BBKL VII, Sp. 403-408 (heslo je v úplnosti přístupné i na internetu: http://www.bautz.de/bbkl/p/pezel_c.shtml) a také medailon na webových stránkách Evangelické teologické fakulty mohučské univerzity v rámci projektu *Controversia et confessio. Quellenedition zur Bekenntnisbildung und Konfessionalisierung (1548-1580)* vedeného Irene Dingel: <http://www.litdb.evtheol.uni-mainz.de/Biographien/Pezel,%20Christoph.htm>. V obou případech je obsažena i další literatura a prameny.

Hodických z Hodic, viz dále) však konkrétní doklady přítomnosti (a studia) urozenců z českých zemí v Brémách máme až pro období po roce 1610 včetně.

Dne 8. července 1610 se do nově zavedené matriky brémského gymnázia, vedeného od tehdy Matthiasem Martiniem (1572-1630),¹⁴⁷⁴ zapsala celá skupina Čechů a Moravanů. Vedle dvou pražských patricijů¹⁴⁷⁵ a jednoho neerbovního Pražana¹⁴⁷⁶ patřili tehdy mezi imatrikulované tři členové panského stavu Markrabství moravského (Zdeněk /†1641/, Fridrich, synové Jiřího z Hodic /†1612/, přítele Karla st. ze Žerotína, a Hynek, syn Víta z Hodic /†1612/ a Johanky z Náchoda)¹⁴⁷⁷ a dále tři moravští rytíři: Štěpán a Vilém Kusí z Mukoděle¹⁴⁷⁸ a Vilém Šmerhovský¹⁴⁷⁹ z Lidkovic.¹⁴⁸⁰

Všichni tito chlapci se tehdy zapsali do matriky již jako studenti vyššího stupně brémské školy, tedy gymnázia, podle Otakara Odložilíka však uvedení Hodičtí již předtím navštěvovali jemu předcházející „průpravku“ (tedy paeda-

---

¹⁴⁷⁴ Reformovaný teolog a filolog, v 90. letech šlechtický vychovatel (dvou hrabat Wittgensteinů) a profesor na akademii v Herbornu (resp. Siegen, kde herbornská škola tehdy sídlila), od 1610 rektor gymnasia illustre v Brémách. Martinus napsal řadu teologických (teologicko-didaktických) a také filologických spisů. Právě za něj došlo k nebývalému rozkvětu brémské školy. Byl ve styku s Jednotou bratrskou, ovlivnil mj. i J. A. Komenského. K Martiniovi srov. alespoň Gerhard MENK, *Matthias Martinus*, in: NDB 16, s. 305nn.; TÝŽ, *Kalvinismus und Pädagogik. Matthias Martinus (1572-1630) und der Einfluß der Hohen Schule Herborn auf Johann Amos Comenius*, Nassauische Annalen 91, 1980, s. 77-104; TÝŽ, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660)*, passim; TÝŽ, *Matthias Martinus (1572-1630) und seine Werke*, Geschichtsblätter für Waldeck 76, 1988, s. 31-53; A. KOSTLÁN – A. HADRAVOVÁ, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis*, s. 136nn.

¹⁴⁷⁵ Štěpána Štefka z Koloděj a Jana Havlíka z Varvažova („patricii Pragenses“). Srov. O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 584.

¹⁴⁷⁶ Johannes Khostner („Pragenus“). Viz tamtéž.

¹⁴⁷⁷ Ke všem třem Hodickým viz Martin KOLÁŘ, *Hodičtí z Hodic*, in: OSN XI, s. 430 a J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 321n.

¹⁴⁷⁸ K nim viz alespoň J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 350n. Členové tohoto rodu snad patřili k Jednotě bratrské. Jeden z nich, Štěpán Kusý z Mukoděle a na Bohuticích (†1581), náležel k zakládajícím členům šlechtické školské nadace v Ivančicích (o ní viz kap. IV. 3. 2.). Srov. A. MOLNÁŘ (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, s. 204 a 208.

¹⁴⁷⁹ O Šmerhovských (či Šmerovských) z Lidkovic, nižším šlechtickém rodu, usedlém v Čechách, na Moravě i ve Slezsku viz August SEDLÁČEK, *Šmerovský z Lidkovic*, in: OSN XXIV, s. 683; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 245n. Moravští Šmerhovští udržovali četné kontakty mj. s Karlem st. ze Žerotína (jeden z nich – Bernard – byl v prvním desetiletí 17. století pázetem na jeho dvoře; k tomu viz dále v kapitole o dvořanské výchově, zde i odkazy na prameny), dokládá to řada dochovaných dopisů. Právě pro jejich množství zde nebudeme odkazovat na jednotlivé kusy. Řada z nich byla vydána Vincentem Brandlem (TÝŽ /ed./, *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým III*, passim) či Františkem Dvorským: TÝŽ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, passim.

¹⁴⁸⁰ O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 584n.

gogium).¹⁴⁸¹ Od kdy přesně v Brémách studovali, bohužel nevíme. Stejně tak o předchozím vzdělávání dalších členů jmenované skupiny nemáme zprávy.

Jak dosvědčuje dochovaná korespondence, museli Zdeněk, Fridrich a Hynek z Hodic v Brémách studovat několik let.¹⁴⁸² Díky ní máme o jejich pobytu v tomto městě i některé podrobnější zprávy (ty se však samotného obsahu studia, který by nás pochopitelně eminentně zajímal, dotýkají jen málo). Tak například víme, že Karel st. ze Žerotína, jenž se po smrti jejich otce v létě téhož roku stal jedním z mocných otcovských poručníků Zdeňka a Fridricha,¹⁴⁸³ odmítl v září 1612 návrh jejich tehdejšího hofmistra, Jana ml. Vrochyni,¹⁴⁸⁴ na jejich přesídlení do Leidenu (údajně kvůli moru), „*jakž pro dalekost cesty tak pro rozdílnost jazyka a obzvláště pak pro spůsob a formu školy takovému mladému věku* [bohužel přesný věk chlapců neznáme, pozn. M.H.] *málo prospěšnou a užitečnou*“. Místo toho Žerotín navrhl, aby – pokud by ještě morové nebezpečí trvalo – se s chlapci přemístil na nějakou vhodnou školu do Meklenburska či Holštýnska a pokud by takovou nenašel,

---

¹⁴⁸¹ O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 96 Bohužel tato práce nemá poznámkový aparát, nevíme tudíž odkud vzal autor tuto informaci. Poněkud zvláštní je, že v článku citovaném v předchozí poznámce tuto skutečnost neuvádí. Stejně tak nejasné je i to, že stejný autor v práci *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka* na s. 97 o Hodických uvádí: „*Hoši, kteří roku 1610 vstupovali do brémské průpravky ...*“. Předpokládá tedy zřejmě, že chlapci nepřišli do Brém dříve než v roce 1610. Pokud je jeho informace o tom, že studovali nejprve na paedagogiu a teprve potom na gymnáziu, správná, museli by Hodičtí zůstat na nižším stupni pouze několik měsíců. Ještě méně světla do toho vnáší výrok Karla st. ze Žerotína v dopise z roku 1612 (viz pozn. 1485), který o úrovni jejich dosavadního vzdělání říká: „*učení, v kterémž již dosti mírné začátky máte*“, což je poněkud zvláštní charakteristika stupně nabytého vzdělání chlapců, kteří by již alespoň teoreticky měli mít za sebou srovnatelné vzdělání, jako ti brémští studenti, kteří vstupovali na vyšší stupeň po absolvování šestitřídniho latinského pedagogia. Do jisté míry by však situaci vysvětlovala jedna okolnost: brémská škola mohla k významným šlechtickým žákům uplatňovat specifický přístup, který umožnil, aby Hodičtí, jejichž vzdělání tehdy nebylo asi příliš valné, mohli v červenci 1610 vstoupit již na vyšší stupeň brémské školy, jak výslovně uvádí O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 584. Brémské gymnasium illustre se i v tomto ohledu mohlo snažit připodobnit soudobým akademiím/univerzitám, na nichž se běžně zapisovali šlechtici, jejichž předchozí vzdělání tomu příliš neodpovídalo (blíže viz VII. kapitola této práce).

¹⁴⁸² Viz další poznámky.

¹⁴⁸³ Další byli: Marie Anna (či Mariana) z Náchoda (pozůstalá vdova po Jiřím z Hodic), Vít z Hodic (ten ale ještě téhož roku zemřel), Petr Vok z Náchoda a Volf Zikmund Janovský. Jejich výčet přináší dopis Karla st. ze Žerotína Janu ml. Vrochyňovi ze 6. září 1612 citovaný v pozn. 1485.

¹⁴⁸⁴ Blíží informace o něm přináší jeho blogram v příloze disertace. Chlapci měli tehdy zároveň i preceptora (viz V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým* III, s. 128), jeho jméno však bohužel neznáme.

má s nimi dočasně odejít do Marburku. Jakmile by však nebezpečí pomину-
lo, měli se vrátit zpět do Brém.¹⁴⁸⁵

Zdá se, že Vrochyňe skutečně s chlapci načas z Brém odjel. V listopadu 1612 se s nimi zdržoval severně od Brém na „zámku Bederkesa“¹⁴⁸⁶ (správně má být pravděpodobně Bederkesa, hrad/zámek ležící na břehu Bederkesaer See v městě Bad Bederkesa přibližně 70 km od Brém).¹⁴⁸⁷ I zde se chlapci učili.¹⁴⁸⁸ Kdy se vrátili zpět, nevíme. Muselo to být nejpozději v květnu 1613. Tehdy se již v Brémách zapsali do štambuchu Matouše Tita, jednoho z řady členů Jednoty bratrské,¹⁴⁸⁹ kteří zde kratší či delší dobu z důvodů konfesijní spřízněnosti pobývali.¹⁴⁹⁰ S jejich opětovným příchodem do Brém tedy pravděpodobně nesouvisí skutečnost, že se oba Hodičtí – a spolu s nimi i všichni tři výše uvedení moravští rytíři, kteří s nimi zřejmě zůstávali celé tři před-

---

¹⁴⁸⁵ Viz Žerotínův dopis Vrochyňovi z 6. září 1612: V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým III*, s. 126nn. Důležitý je i dopis Karla st. ze Žerotína datovaný téhož dne a určený oběma Hodickým, v němž chlapcům sdělil smrt jejich otce a zároveň je napomenul, aby „*vůli neb. pana otce Vašeho před očima a na paměti majíce v pobožnosti neoblevovali a učení, v kterémž již dosti mírně začátky máte, tak abyste při něm většího prospěchu dojítí mohli, nikoliv nezanedbávali, nýbrž pilností a bedlivostí svou toho dokázali, že jakž příčin, které Vám od Pána Boha ukázány jsou, draze sobě vážíte, tak také že oumysl máte příkladem ... otce Vašeho těmi cestami jíti, kteryými byste k rozmnožení slávy Boží, dobrého vlasti i svého vlastního budoucně napomocni býti mohli.*“ Tamtéž s. 125n. (citát zde s. 126).

¹⁴⁸⁶ Kdy přesně odjeli z Brém, není úplně jasné, nicméně na počátku listopadu byli již zřejmě na zámku Bederkesa (viz další poznámka): viz dopis Karla st. ze Žerotína z 15. listopadu 1612, v němž říká, že mu odpovídá na jeho dopis datovaný na uvedeném sídle cca před dvěma týdny. Srov. V. BRANDL /ed./, *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým III*, s. 139. Viz též list Žerotína Marii Anně z Náchoda, matce obou chlapců, z 9. listopadu 1612, v němž jí o nich mimo jiné sděluje: „*píše mi hofmistr a rektor školy města toho Brému, že zdrávi jsou a učení svého pilní*“ (V. BRANDL /ed./, *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým III*, s. 136). Zřejmě zde v prvním případě odkazuje právě na Vrochyňovu zprávu z počátku listopadu.

¹⁴⁸⁷ Hrad/zámek Bederkesa je význačnou severoněmeckou památkou. Dnes je v něm muzeum. Viz <http://www.burg-bederkesa.de/> a http://de.wikipedia.org/wiki/Burg_Bederkesa.

¹⁴⁸⁸ Na Bederkesu vyučoval chlapce jejich preceptor, jehož – jak jsme již uvedli – bohužel jménem neznáme. Jeho píli při výuce chválil prý sám rektor brémské školy Martinus i hofmistr chlapců. Karel poslednímu z nich s povděkem 15. listopadu 1612 sděloval, že „*děti při proměně místa neproměnily obyčejných svých cvičení a učení*“; V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým III*, s. 139.

¹⁴⁸⁹ Především na ně se ostatně zaměřuje jak článek Alfreda Schmidtmayera (TÝŽ, *Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustre zu J. A. Comenius und den mährischen Brüdern*), tak i O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*.

¹⁴⁹⁰ Josef VÁVRA, *Štambuch Br. Matouše Tita, krajana a spolužáka Komenského v Herbormu 1611-1612*, ČČM 81, 1907, s. 67. Titovi se tehdy v Brémách zapsali i Štěpán a Vilém Kusí z Mukodělu.

chozí roky – 21. října 1613 znovu zapsali do brémské matriky (opět jako studující vyšší součásti brémské školy).¹⁴⁹¹

Tento matriční zápis také nezaznamenává Hynka z Hodic. Kdy přesně tento šlechtic ze skupiny „vypadl“, však nevíme. Zdá se ale, že byl v Brémách ještě na podzim 1612.¹⁴⁹² Poté se však zřejmě vrátil domů, aby zde převzal statky zděděné téhož roku po svém otci.¹⁴⁹³ Žádné další zprávy o něm nemáme. Pokud jde o další vzdělávání Zdeňka a Fridricha z Hodic (o obou Kusých z Mukoděl ani o Šmerhovském takové zprávy nejsou) víme ještě, že oba studovali později i na dalších místech (1614 jsou doloženi v Marburku,¹⁴⁹⁴ a 1616 v Ženevě).¹⁴⁹⁵

O dalších urozených žácích brémského gymnázia z českých zemí máme již mnohem méně zpráv. Z významných šlechtických rodů se zde zapsali ještě dva šlechtici: nejprve 20. dubna 1614¹⁴⁹⁶ Petr Vok Švihovský z Rýzemberka¹⁴⁹⁷

---

¹⁴⁹¹ O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 584.

¹⁴⁹² Viz V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým III*, s. 127n.

¹⁴⁹³ Byl prý tehdy již plnoletý. Viz tamtéž.

¹⁴⁹⁴ Datum imatrikulace je 31. srpna 1614. Josef Vítězslav Šimák ovšem na základě matriky uvádí „Zdenko Fridericus Comes ab Hoditz“, pravděpodobně jde ale o chybu. Správně má být zřejmě Zdeněk a Fridrich. Vedle té shody jmen lze jako dosti logický argument uvést i to, že oba chlapci spolu studovali předtím i potom. Srov. J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 123. V Marburku se tehdy zapsal jako jejich průvodce i M. Justus Rhodius z Herbornu (tamtéž). Bližší informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace. Synové Jiřího z Hodic pobývali snad také 1615 ve Francii. Uvádí to alespoň František Hrubý: srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 181 (zde i o pobělohorských osudech Zdeňka z Hodic, který se stal generálem švédské armády). K oběma chlapcům, jejich studiím i dalším osudům viz též O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 95nn. (ten zde na s. 97 narozdíl od Hrubého uvádí, že chlapci studovali v Marburku 2 roky /také tedy nepochyboval o chybě v imatrikulacním zápisu/, Odložilík však zřejmě neznal některé prameny, jež měl v ruce František Hrubý). Fridrich z Hodic se v dubnu 1620 zapsal ještě v Basileji (srov. H. G. WACKERNAGEL /ed./, *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 225). Strávil tedy v zahraniční na partikulárních i vyšších studiích minimálně deset let.

¹⁴⁹⁵ Zde zapsáni 13. června 1616. Srov. S. STELLING-MICHAUD (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève I*, s. 158. Z 22. srpna téhož roku pochází dopis administrátorů města Ženevy Karlu st. ze Žerotína o sporu, který vznikl buď mezi preceptorem chlapců Justem Rhodiem (případně hofmistrem Adamem Ropalem z Ryfemberka; z dopisu citovaného dále to není stoprocentně zřejmé) a mladými Hodickým (obzvláštní problémy byly se starším z chlapců; jejich vztahy byly natolik špatné, že bylo nutné, aby spolu dále nebydleli). Srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 108n. O sporu ve stručnosti pojednal již O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 97.

¹⁴⁹⁶ O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 584.

¹⁴⁹⁷ K němu viz alespoň Martin KOLÁŘ, *Rod pánů Švihovských z Riesenberka, Tábor 1892*, s. 27.

(a s ním i jeho preceptor Pavel Voškloud /Vossklandius/)¹⁴⁹⁸ a 11. dubna 1616¹⁴⁹⁹ Bernard Sedlnický z Choltic.¹⁵⁰⁰ První ze šlechticů se později (1616) zdržoval i se svým doprovodem v Leidenu.¹⁵⁰¹

V. 6. *Paedagogium v Herbornu*

Jednou z dalších nekatolických partikulárních škol, na níž v předbělohorské době najdeme četné příslušníky české a moravské šlechty, bylo takzvané *paedagogium* v Herbornu. To tvořilo nedílnou součást zdejší „vysoké školy“ (bývá takto s ohledem na svou organizaci i vysokoškolský charakter výuky /vedle filozofie opět i právo, teologie a medicína/ běžně označována, i když podobně jako tomu bylo například u Brém *de iure* akademii ani univerzitou nebyla, neboť nezískala od císaře ani papeže akademická práva, a to ani pro nižší grady, zřejmě především pro svůj konfesijní charakter). Byla založena Janem VI. Nassavsko-Dillenburským (1536-1606)¹⁵⁰² v roce 1584. Jejím prvním rektorem a vlastním budovatelem školy byl reformovaný teolog a někdejší profesor heidelberské univerzity Caspar Olevian (1536-1587).¹⁵⁰³

---

¹⁴⁹⁸ Bližší informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace. Zároveň se s nimi zapsal i famulus Pavel Šlechta. Viz přechozí poznámka.

¹⁴⁹⁹ O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 585. Týž den zapsáni i Jan Václav z Jizbice a Vratislav Sixt z Ottersdorfu, ale jejich vztah k Bernartovi Sedlnickému zde narozdíl od předchozího případu (viz předchozí poznámka) není uveden.

¹⁵⁰⁰ K jeho pobytu v Brémách, kam jej doprovázel Jan Opsimathes (více informací o něm přináší jeho biogram v příloze disertace), viz též J. G. HRUBANT, *Památník Jana Opsimata z let 1598 až 1620*, s. 129; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 108.

¹⁵⁰¹ O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 586 (zapsali se zde prý 14. dubna 1616). V mých výpiscích z matriky leidenské univerzity (Guilielmus du RIEU /ed./, *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV*, Hagae Comitum 1875) sice nefiguruje, ale mohl jsem jej přehlédnout. I v pobělohorském období studovali v Brémách šlechtici z českých zemí, především zřejmě z emigrantských rodin. Viz O. ODLOŽILÍK, *Brémští studenti*, s. 585nn.

¹⁵⁰² K němu viz alespoň P. L. MÜLLER, *Johann VI. Graf von Nassau-Dillenburg oder von Nassau-Katzenelnbogen*, in: ADB 14, s. 254-258; Klaus EILER, *Nassau, Grafen*, in: NDB 18, s. 739n. V 70. letech vznikla o tomto hraběti také špatně dostupná disertační práce: Renate GROPLER-GÖRGEN, *Johann VI. von Nassau-Dillenburg und die Einführung des Calvinismus*, Dissertation der Universität Heidelberg, Heidelberg 1974.

¹⁵⁰³ K tomuto spolutvárci heidelberského katechismu srov. G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 134; CUNO, *Olevian, Caspar*, in: ADB 24, s. 286nn.; Wilhelm HOLTMANN, *Olevian, Caspar*, in: NDB 19, s. 519n.; Volkmar WITTMÜTZ, *Olevian Caspar*, in: BBKL VI, Sp. 1197-1200 (jeho biogram je přístupný i na internetu: http://www.bautz.de/bbkl/o/olevian_c.shtml). Viz též Clark R. SCOTT, *Caspar Olevian and the substance of the covenant: the double benefit of Christ*, Edinburgh 2005 a také dva

Protože k dějinám herborské školy, včetně její nižší součásti (tedy takzvaného paedagogia, které mělo zpočátku šest, později pět tříd), existuje moderní monografie Gerharda Menka,¹⁵⁰⁴ nebudeme se jimi ani charakterem zdejší výuky dále zabývat. Důležité je, že za vzor sloužila Herbornu podobně jako například Altorfině štrasburská akademie a její (respektive Sturmův) model výborně kombinující partikulární a vysokoškolská studia. I když v Herbornu vysoká škola – jak jsme již uvedli – de iure nebyla.¹⁵⁰⁵

Na paedagogiu v Herbornu studovaly v prvních dvou desetiletích 17. století více než dvě desítky šlechticů z českých zemí. Jejich jména i příslušnost k některé z pěti (případně šesti) tříd této latinské školy známe díky dochované a edičně zpřístupněné matrice, která obsahuje imatrikulační údaje nejen pro studenty „*scholae publicae*“ (jak Menk označuje vyšší součást herborské školy)¹⁵⁰⁶ nýbrž právě i nižšího paedagogia.¹⁵⁰⁷ Většinu z nich

---

výstavní katalogy: Gunther FRANZ et alii (ed.), *Caspar Olevian 1536-1587. Evangelisch-reformierter Theologe aus Trier. Katalog einer Ausstellung der Stadtbibliothek Trier*, Trier 1987; Gunther FRANZ et alii (ed.), *Caspar Olevian 1536-1587, Jurist und Theologe aus Trier, Student in Bourges und Orléans: Ausstellung im Rahmen der Partnerschaft zwischen dem Studentenwerk Trier und dem C.R.O.U.S. d'Orléans-Tours*, Trier 1989. Z významnějších osob, které působily na herborské škole v době, kdy zde studovala řada českých a moravských šlechticů, lze uvést například někdejšího štrasburského profesora, reformovaného teologa a překladatele bible Johannese Piscatora (1546-1625) – k němu viz alespoň Friedrich Wilhelm CUNO, *Piscator, Johannes*, in: ADB 26, s. 180n.; Erich WENNEKER, *Piscator, Johannes*, in: BBKL VII, Sp. 640-644 (zde i další literatura a prameny: http://www.bautz.de/bbkl/p/piscator_j.shtml).

¹⁵⁰⁴ Gerhard MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660). Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation*, Wiesbaden 1981 (zde je na s. 342-363 též soupis starší literatury k dějinám herborské školy). K počátkům školy, personálnímu zajištění výuky i školnímu řádu z let 1585/1586 srov. tamtéž, s. 22-45 (na s. 45nn. pak Menk podrobně pojednal i o „siegenské“ periodě v dějinách herborské školy /1594-1600/: tedy době, kdy byla její část přesunuta do Siegenu). Stručně se Menk věnoval i paedagogiu jako nižší součásti herborské školy: tamtéž, s. 170-174 a passim.

¹⁵⁰⁵ Ke sturmiánským vlivům viz tamtéž, s. 116nn., k akademickým privilegiím i pojmu „Hohe Schule“, jímž Menk označuje herborskou školu, viz tamtéž, s. 119n. a 124-130. K povaze herborské školy na pomezí mezi partikulární školou a studiem generale i k absenci univerzitních privilegií viz též W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. 2, s. 58n., 72n. 108. Tato kniha právě s ohledem na uvedenou absenci nezařazuje tuto školu do přehledu akademií/univerzit 16.-18. století: tamtéž, s. 81-99.

¹⁵⁰⁶ G. MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660)*, passim. Ke struktuře a správě této složky herborské školy viz tamtéž, s. 145-170.

¹⁵⁰⁷ Gottfried ZEDLER – Johann SOMMER (ed.), *Die Matrikel der hohen Schule und des Paedagogiums zu Herborn* (= Veröffentlichungen der historischen Kommission für Nassau), Wiesbaden 1908. Studenty vyšší součásti školy pocházející z českých zemí z této matriky vypsál již J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách*, s. 119nn. Jeho seznam pak doplnil Karel Hrdina o studenty paedagogia téhož geografického původu: TÝŽ, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 47nn.

tvorí nižší šlechtici z Čech a Moravy (rody: Bukůvka z Bukůvky, Dobřenský z Dobřenic, Hrzán z Harasova, Kaplír ze Sulevic, Sekerka ze Sedčic, Střela z Rokyc, Vostrovce z Královic, Zahrádecký ze Zahrádek¹⁵⁰⁸ ad.), najdeme mezi nimi však také členy panského stavu (Berka z Dubé, z Hodějova, z Kounic). U některých z nich víme (či můžeme více či méně jistě předpokládat), že přináleželi k Jednotě bratrské, u jiných takové údaje postrádáme. O blízkosti k reformované víře (k níž se čeští bratři v této době dosti přibližovali) však u řady z nich svědčí i samotný průběh jejich následných studií, jež většinou absolvovali v akademických centrech kalvinistické víry (Marburk /prvotně luterský, v tuto dobu již ale reformovaný/,¹⁵⁰⁹ Heidelberg, Basilej, Ženeva; konkrétní příklady viz dále).

Prvními matrikou doloženými šlechtickými žáky sledovaného paedagogia byli tři synové Přecha st. z Hodějova (1566-1610, od 1601¹⁵¹⁰ v panském stavu, snad člena Jednoty bratrské)¹⁵¹¹ a Doroty Hrzánové z Harasova (†1613): Bernart, Jan Jiří († před 1622) a Přechem ml.¹⁵¹² (1595-1617).¹⁵¹³ Zatímco první dva z nich se do matriky v Herbornu zapsali na jaře 1604 („post examen vernale“) jako žáci sekundy, jejich mladší bratr Přechem, tehdy zřejmě pouze devítiletý¹⁵¹⁴ chlapec, vstoupil do kvinty.¹⁵¹⁵ Prvním precep-

---

Hrdina uvádí u jednotlivých jmen i příslušnost k jedné ze tříd a u některých osob i skutečnost, že přešly z paedagogia již „in scholam publicam“.

¹⁵⁰⁸ Karel Zahrádecký ze Zahrádek, který se do herbornské matriky zapsal jako žák II. třídy paedagogia 12. října 1615 (K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48), byl však krátce nato povýšen i s dalšími příbuznými do panského stavu. Srov. pozn. 568.

¹⁵⁰⁹ K marburské univerzitě viz pozn. 1829.

¹⁵¹⁰ *RHB II*, s. 312 uvádí, že Přechem st. z Hodějova byl přijat do panského stavu 15. 2. 1601. Naproti tomu A. SEDLÁČEK, *Hodějovský z Hodějova*, s. 428 přichází až s rokem 1604. V herbornské matrice se jeho synové zapsali již jako „barones ab Hoddiejowa“. Viz K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48.

¹⁵¹¹ J. JIREČEK, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 14nn.

¹⁵¹² Narodil od *RHB II*, s. 312, kde se v medailonku Přechem ml. z Hodějova uvádí jako rok narození 1595, najdeme v práci Josefa Jirečka (TÝŽ, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 20) rok 1597. Snad jde však o omyl, neboť na další straně (s. 21) uvádí Jireček, že Přechem ml. zemřel v březnu 1617 „v 22tém roce věku svého“, což by znamenalo, že se narodil 1595. Na druhou stranu na dalším místě (v genealogické tabulce na s. 22) je opět uveden rok 1597. Chyba může být též u „22tém“. Z čeho vychází *RHB* při určení roku 1595, není jasné.

¹⁵¹³ O nich viz alespoň J. JIREČEK, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 19nn.; A. SEDLÁČEK, *Hodějovský z Hodějova*, s. 428

¹⁵¹⁴ Viz pozn. 1512. Pokud by se Přechem ml. narodil až 1597, bylo by mu při příchodu do Herbornu teprve sedm let.

¹⁵¹⁵ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48. K přítomnosti Hodějovských v Herbornu srov. na základě údajů štambuchu Jana Opsimatha

torem Hodějovských byl tehdy Friedrich Schützius z blíže neurčeného Freibergu (snad Freiberg v Sasku), který se v září 1605 v Herbornu oženil s Alžbětou, dcerou rektora Caspara Oleviana,¹⁵¹⁶ druhým pak (není vyloučené, že po nějakou dobu byli vychovateli Hodějovských oba dva) Jan Filický z Filic (kolem 1580-1622) z Farkašovic u Kežmarku,¹⁵¹⁷ jehož jsme již zmiňovali ve III. kapitole jako jednoho z nejdéle sloužících šlechtických vychovatelů. Bohužel předchozí vzdělání chlapců neznáme. Vzhledem k zařazení do tříd je dosti pravděpodobné, že oba starší Hodějovští již předtím absolvovali někde institucionální partikulární vzdělání, Přechem ml. pak snad jen Filického soukromou výuku.

Bernart a Jan Jiří Hodějovští v Herbornu zůstali asi dva roky, poté odešli do Basileje. Protože Filický zůstal s Přechem ml. v Nasavsku, musel jim jejich otec najít nového preceptora. Stal se jím Peter Titus (†1618) z Bytomí nad Odrou.¹⁵¹⁸ Přechem ml. Hodějovský odešel z Herbonu zřejmě až v roce 1608. V jaké třídě tehdy byl, nevíme, nezdá se však, že by herbornskou školu (tehdy kvůli moru přechodně sídlící v Siegeniu) opouštěl již jako student její vyšší součásti, jak se domnívali autoři *Rukověti humanistického básnictví*.¹⁵¹⁹ Za prvé by jeho postup ve třídách musel být dosti rychlý (1604 byl teprve v nejnižší třídě), za druhé jako studenta „scholae publicae“ její herbornská matrika (respektive Josef Vítězslav Šimák a Karel Hrdina, kteří údaje z její edice excerpovali) neuvádí.¹⁵²⁰

---

nejnověji také A. KOSTLÁN – A. HADRAVOVÁ, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis*, s. 127.

¹⁵¹⁶ Viz *Carmina gratulatoria amicorum in nuptias ... juvenis Friderici Schutzii Freybergensis, juniorum baronum ab Hoddiegowa praeceptoris et ... Elisabetae ... doctoris Casparis Oleviani ... filiae, celebrandas Herbornae 24. Septemb. ... 1605*, Herbornae Nassoviorum ex officina Christophori Corvini s. d. (KNM Praha, sign. 49 E 16, přív. č. 18). O tomto tisku, mezi jehož přispěvateli je celá řada Slezanů, viz též *RHB V*, s. 82n.

¹⁵¹⁷ K Filickému viz bližší informace v jeho biogramu v příloze disertace.

¹⁵¹⁸ Srov. jeho biogram v příloze disertace. Chlapci měli zároveň i dva hofmistry (v baskilejské matrice zapsáni jako *ministri* Hodějovských – H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 68): Zikmunda Bohuchvala z Hrádku a Jana Dauna. I o nich přináší bližší informace jejich medailony v příloze disertace.

¹⁵¹⁹ *RHB II*, s. 312. Z čeho autoři *Rukověti* čerpali tuto informaci není jasné, na samu matriku (či její edice) neodkazují. Spíše jde o omyl. Ostatně ani výrok „*Studoval r. 1604 na pedagogiu v Herborně, později na tamní universitě* [zvýraznil M. H.]“ není správný, neboť jak jsme již výše v textu uvedli, herbornská škola nebyla ani akademií, natož univerzitou.

¹⁵²⁰ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48 (Hrdina u těch žáků paedagogia, kteří později postoupili na vyšší herbornská studia, uvádí hvězdičku, u Přechem ml. Hodějovského ji však nenajdeme). Ani Šimák Přechem ml. jako studenta „scholae publicae“ neuvádí: srov. TÝŽ, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na němec-*

Hned šest urozenců z Čech a Moravy se zapsalo do herbornské mat-
riky jako žáci paedagogia na jaře 1605 (opět „post examen vernale“): čtyři
z nich jako studující kvarty (Jiří Kryštof a Jan Jindřich Dobřenští z Dob-
řenic¹⁵²¹ i Václav a Jiří Hrzánové z Harasova¹⁵²²), zbylí dva jako žáci sekun-
dy (Bohuchval ml. Berka z Dubé¹⁵²³ a Mikuláš Sekerka¹⁵²⁴ ze Sedčic).¹⁵²⁵
Bohuchval studoval předtím zřejmě v Žitavě (viz předchozí kapitola).¹⁵²⁶
Poslední dva v říjnu 1606 postoupili již do vyšší součásti herbornské školy
(zřejmě jako absolventi primy).¹⁵²⁷ Bohuchval Berka odešel ze Siegeny (kde
tehdy herbornská škola znovu sídlila) na jaře 1607 do Čech, později se ale
vydal znovu do ciziny za dalším vzděláním.¹⁵²⁸ Do kdy přesně studoval na

---

kých universitách, s. 120. Později studoval Přeck ml. z Hodějova ještě v Marburku (zapsán
7. října 1608 spolu s dalšími příbuznými: Smilem, Bohuslav a Adam Hodějovskými
z Hodějova), Heidelberku (zapsán opět s dalšími Hodějovskými i Filickým 2. dubna 1611) a
Basileji (opět všichni imatrikulováni v říjnu 1612: H. G. WACKERNAGEL /ed./, *Die Mat-
rikel der Universität Basel III*, s. 139). Zvláštní je, že podle *RHB II*, s. 144 a 312, měli Smil,
Bohuslav a Adam Hodějovští studovat i na herbornské škole (byť v Siegeny), ovšem ani
Hrdina, ani Šimák je mezi inskribenty této školy neuvádějí. Snad vychází i z Josefa Jireč-
ka (TÝŽ, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 17), který o jednom z Přeckových příbuzných, bra-
tranci Smilovi píše, že studoval v Herbornu a zůstal zde až do roku 1610, což je však jak
v rozporu s absencí jeho herbornské imatrikulace, tak také se zápisem v Marburku z října
1608. Z doby studií Přecka ml. pocházejí jeho dva drobné latinské básnické příspěvky (bo-
hužel žádná disputace či jiné větší dílo, podobně je tomu i u Smila Hodějovského): o nich
viz *RHB II*, s. 312.

¹⁵²¹ Snad šlo o syny Jana st. Dobřenského z Dobřenic (†1624) a Marie Anny Mýš-
kové ze Žlunic. K tomuto nižšímu šlechtickému rodu viz alespoň A. SEDLÁČEK, *Dobřen-
ský z Dobřenic*, in: OSN VII, s. 713nn.; Bohumír SMUTNÝ, *K dějinám rodu Dobřenských a
jejich rodinného archivu*, Genealogické a heraldické informace 3 (18), 1998 [vyd. 1999],
s. 28-37. Srov. též rodokmen Dobřenských z Dobřenic na stránkách:
<http://patricus.info/Panstvo.htm> (genealogické údaje zde obsažené je však zapotřebí brát
s rezervou, bývají zde totiž chyby).

¹⁵²² Jde o syny Dobeše Hrzána z Harasova na Vrutici (†1599) a Elišky z Dubé. Viz
alespoň August SEDLÁČEK, *Hrzán z Harasova*, in: OSN XI, s. 813.

¹⁵²³ Pravděpodobně v mládí (zřejmě během svého zahraničního vzdělávání) zemřelý
syn stejnojmenného otce (Bohuchvala Berky z Dubé), který se aktivně zapojil do stavov-
ského povstání: srov. A. SEDLÁČEK, *Berka z Dubé*, s. 817; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratr-
ská a reformování francouzského jazyka*, s. 90nn.

¹⁵²⁴ Mikuláš byl zřejmě synem Mikuláše Sekerky ze Sedčic († ok. 1589) a Kateřiny
Berkové z Dubé. Viz alespoň SEDLÁČEK, *Sekerka ze Sedčic*, s. 809; *RHB V*, s. 40n. (Miku-
láš Sekerka zde figuruje, neboť je autorem veršů do epicedií Martina Polycarpa).

¹⁵²⁵ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48.

¹⁵²⁶ Srov. pozn. 1048.

¹⁵²⁷ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách*, s. 120;
K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48.

¹⁵²⁸ Studoval později ještě v Heidelberku (imatrikulován 15. září 1607, v matrice
najdeme i tehdejšího chlapcova preceptora Johanna Helvetia z nasavského Beilsteinu: oba
viz J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách*, s. 296) a
v Ženevě (zde zapsán v listopadu 1608: S. STELLING-MICHAUD, *Le livre du recteur de l'Aca-*

nasavské škole Mikuláš Sekerka nevíme, snad ale také jen do jara téhož roku.¹⁵²⁹

Pokud jde o oba zmíněné Dobřenské z Dobřenic, nemáme o jejich dalších studiích žádné zprávy. O Václavovi a Jiřím Hrzánech z Harasova toho naopak víme o trochu více. Pouze první z nich později postoupil na vyšší herbornská studia.¹⁵³⁰ I pro další jejich zahraniční vzdělávání jsou dochovány pramenné údaje. Dokládají, že Václav a Jiří museli opustit herbornskou školu nejpozději v roce 1608, tedy po přibližně třech letech zdejších studií.¹⁵³¹

---

démie de Genève I, s. 147). Ještě později snad pobýval ve Francii (srov. G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, s. 40). Viz O. ODLOŽILÍK, *Jan Filiczki z Filic a jeho čeští přátelé*, s. 436 a 438; TÝŽ, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 90nn.; *RHB II*, s. 145, 232 a *RHB III*, s. 143. O zahraničním vzdělání Bohuchvala ml. Berky z Dubé máme též dobové zprávy z I. dílu antologie humanistických básní s názvem *Delitiae ...* z roku 1608, který jeho autor, známý nizozemský jazykovědec a knihovník kurfiřtské knihovny v Heidelbergu Ianus Gruterus (1560-1627), věnoval právě tomuto chlapci: Ranutius GHERUS (pseudonym Iana Grutera), *Delitiae CC Italarum poetarum huius superiorisque aevi illustrium I*, Francofurti Prostant in officina Ionaе Rosae 1608 (KNM Praha, sign. 59 G 7; na fol. 2r-6v: zmiňuje starobylý původ rodu, Bohuchvalovo zahraniční vzdělání stejně jako chlapcova preceptora Johanna Helvetia; o něm blíže viz jeho medailon v příloze disertace). Druhý díl téhož díla je pak věnován zase Albrechtu Václavovi Smiřickému. Srov. R. GHERUS, *Delitiae CC Italarum poetarum huius superiorisque aevi illustrium II*, fol. 2r-6v (je zde zmíněno i chlapcovo zahraniční vzdělání, jeho preceptor Theofil /o něm blíže viz jeho biogram v příloze disertace/ stejně jako i někteří další Smiřičtí). O tomto tisku viz též *RHB II*, s. 232 (zde ovšem chybně uvedena signatura exempláře Knihovny národního muzea v Praze 57 G 7 místo správné 59 G 7).

¹⁵²⁹ Mikuláš Sekerka se ještě 25. května 1607 zapsal v Marburku (J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 122), kde však setrval jen krátce, neboť již v červenci byl v Basileji (v tomto měsíci se zde imatrikuloval, v září téhož roku doložen jako student teologie: H. G. WACKERNAGEL /ed./, *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 78). V Basileji byl s ním zapsán i Bohuchval Sekerka. Tamtéž.

¹⁵³⁰ Václavův postup je poněkud zvláštní, dle Šimákových údajů k němu došlo nejpozději v listopadu 1606, což je vzhledem k jeho příslušnosti ke kvartě v předchozím roce dosti atypické (ovšem v některých případech, jak jsme o tom pojednali již výše, se takové „přeskočení“ standardního vzdělanostního curricula u šlechty stávalo, opět zde může jít o snahu herbornské školy – podobně jako jsme to viděli u Brém – přiblížit se i v tomto ohledu dobovým akademiím/univerzitám, na nichž byly takové šlechtické inskripce /tj. osob, jež absolvovaly předtím jen neúplné partikulární vzdělání/ běžné; viz výše): J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 120. Karel Hrdina, který také uvádí Václavův postup do vyšších herbornských studií, ovšem neudává čas, kdy k tomu mělo dojít. Srov. K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 48.

¹⁵³¹ Oba se totiž 8. července 1608 zapsali v Marburku, a to i se svým tehdejším preceptorem Albertem Didymem (snad z Mělníka; blíže o něm viz v jeho biogramu v příloze disertace) a famulem Petrem Krásnoveským: J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 122. V dubnu 1610 byli oba chlapci i se svým doprovodem v Basileji (viz H. G. WACKERNAGEL /ed./, *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 114). K jejich zahraničním studiím a stykům viz též F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 216 (zde o jejich zápisu do štambuchu Bernarta Diviše Petřvaldského /tento památník je uložen v MZA Brno, G 138. Rodinný archiv Berchtoldů Bludov, inv. č.

I když by se podrobněji dala sledovat i studia dalších šlechticů z českých zemí na herbornské škole, zmíníme se již jen o jednom z nich: Vilémovi Felixovi Kaplíři ze Sulevic.¹⁵³² O jeho předchozím studiu bohužel nemáme informace, jisté ale je, že již předtím zřejmě musel někde absolvovat latinskou výuku. Do herbornského paedagogia totiž v letech 1607/1608 (přesný časový údaj bohužel nemáme) vstoupil již jako tercián. Jeho mimořádně rychlý postup v jednotlivých třídách (během roku 1608 totiž nejen postoupil do sekundy, ale v témže roce v zimě dokonce „*ex secunda classe ad primam ascendit*“) svědčí buď o jeho mimořádném nadání a pilném studiu, nebo o počátečním špatném zařazení do třetí třídy. Nejpozději v červenci 1609 byl již studentem „*scholae publicae*“. Do kdy přesně v Herbornu zůstal, ani zda potom dále někde studoval, však nevíme.¹⁵³³

Studium na paedagogiu v kalvinistickém Herbornu (případně Siegen, kde škola přechodně sídlila)¹⁵³⁴ znamenalo pro řadu českých a moravských šlechticů nejen obohacení jejich dosavadního vzdělání, v němž pak většinou pokračovali buď na vyšší součásti školy nebo (případně a) v Marburku, Basileji, Ženevě a jinde, ale také navázání důležitých kontaktů s osobami blízké víry (podobně jako tomu bylo například i v případě brémského gymnázia). Především zřejmě proto, že pro českou šlechtu bylo paedagogium atraktivní až od prvního decenia 17. století, nedošlo zde k tomu, co lze sledovat na některých jiných školách: totiž přegenerační rodovou (či příbuzenskou) vzdělávací tradici vázanou na toto místo.

70, k. 2/) a Antonín Kostlán, *Jan Oršínovský z Fürstenfeldu ve světle svého „alba amicorum“*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika*. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petrářovi, Praha 2004, s. 339 a 342 (Janu Oršínovskému se chlapci zapsali pravděpodobně v Marburku: Jiří 14. března 1610 a Václav téhož roku /bez přesné datace/).

¹⁵³² Buď syn Bohuslava Kaplíře ze Sulevic a na Doubravské Hoře (†1638/1639) a Evy ze Žďáru, nebo Albrechta Kaplíře a Johanky Beřkovské ze Šebířova. Po Bílé hoře emigroval do Holandska. Viz B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 100; A. SEDLÁČEK, *Kaplíř ze Sulevic*, s. 967n.; K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 65 (uvádí zde jeho zápis na univerzitě v Utrechtu v roce 1638).

¹⁵³³ S výjimkou jeho utrechtské inskripce (tu již ale realizoval v dospělosti; viz předchozí poznámka) žádnou jinou neznáme.

¹⁵³⁴ Herbornská škola se i v prvních dvou desetiletích 17. století opakovaně stěhovala. Viz G. MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660)*, hl. s. 55-79.

V. 7. Latinská škola v Annaberku

Možnost získat partikulární vzdělání nabízely ovšem i školy ležící mnohem blíže hranic českého státu. Jednou z nich byla například latinská škola v saském podkrušnohorském Annaberku.¹⁵³⁵ Protože její matrika není pravděpodobně dochována, jsou naše informace o českých či moravských šlechtických studentech na ní jen velmi sporadické, většinou čerpají z údajů soudobých literárních pramenů.¹⁵³⁶ Všechny se vztahují k poslednímu deceniu 16. století. Školu vedl v 80. letech a v první polovině 90. let annaberský rodák Paul Jenisch (Jenisius; 1551-1612).¹⁵³⁷ Představu o výuce v jednotlivých třídách poskytuje dochovaný školní řád z roku 1595,¹⁵³⁸ který zde však s ohledem na nevelké množství urozených studentů z českých zemí nebudeme analyzovat.

Ze šlechticů z českých zemí, které jako studující annaberské latinské školy známe jmenovitě, lze uvést například tři syny Václava purkrabí z Donína, kteří zde studovali nejpozději od roku 1593:¹⁵³⁹ Otu (†1640), Karla

---

¹⁵³⁵ K dějinám této školy srov. Paul BARTUSCH, *Die Annaberger Lateinschule zur Zeit der ersten Blüte der Stadt und ihrer Schule im XVI. Jahrhundert. Ein Schulgeschichtliches Kulturbild*, Annaberg 1897.

¹⁵³⁶ Viz dále v poznámkovém aparátu.

¹⁵³⁷ Magisterský titul získal ve Vitemberku (1576). Poté odešel do rodného města, kde se stal konrektorem (od počátku 80. let pak rektorem) annaberské školy. 1594 byl v Lipsku vysvěcen na kněze (k jeho ordinaci mu vydalo několik jeho českých žáků – mj. i Ondřej Marchio, preceptor v Annaberku studujících Donínů /viz další poznámka/ – básnickou gratulaci: *Gratulationes in honorem ... d. Magistri Pauli Ienisti Annaebergenesis, praeceptoris meritissimi, accipientis ordines sacros ... 18. Martii Lipsiae Anno 1594 ... ab alumnis almae Academiae Pragensis, olim discipulis*, Praegae typis Otthmariensis illustratae s. d. /NK ČR Praha, sign. 52 C 10, přív. 30; Marchionův příspěvek zde na fol. 2v-3r/). Od 1596 byl superintendentem v Eilenburgu a od 1603 dvorním kazatelem na kurfiřtském dvoře v Drážďanech. O něm viz alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XIV*, Sp. 375-377 (Sp. 376-377 i soupis části jeho díla). Viz též *RHB II*, s. 435n. Jedním z Jenischových děl byl spis *Illustrium quorundam vita, dicta, facta cum beato ipsorum obitu orationibus IV succincte exposita*, Lipsiae Valentini am Ende excudebat sumtibus Johannis Börneri et Eliae Rehfeld, Anno 1612 (Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. BCH V 20, přív. 4), která je věnována jeho někdejšími urozeným i neurozeným žákům: předmluva viz tamtéž, fol. 2r-4v (výčet jmen zde na fol. 2r.) a s. 77nn. (předmluva je foliována, dále je text dobově paginován).

¹⁵³⁸ I. F. WOLFFESHUSIUS, *Θρηπτήρια scholis a trib. hum. vitae summis ordinibus naturae ac pietatis leges reddenda*, sl. D1b-D3b.

¹⁵³⁹ Již v tomto roce přispěli všichni tři Donínové do sborníku vydaného na oslavu jednoho jejich annaberského spolužáka: Pražana Zacharyáše Štyrského (†1612): *Ad pietate, virtute moribusque excultum adolescentem Zachariam Sstyrsky Pragenum ...*, Excudebat Daniel Sedesanus Praegae 1593 (NK ČR Praha, sign. 52 C 11, přív. 16). Viz též zápis ve Vermiliově štambuchu k 26. září 1593: Josef HEJNIC, *O památku Floriána Vermilia*, Strahovská knihovna 2, 1967, s. 72 a 78. Podle jiné inskripce v tomto štambuchu se zdá, že

(†1594) a Vladislava (†1642).¹⁵⁴⁰ Jedním z jejich učitelů v Annaberku byl i tehdejší rektor školy, již zmíněný Paul Jenisch. Zároveň měli ale chlapci i soukromého preceptora, jímž byl tehdy Ondřej Maršálek (Marchio).¹⁵⁴¹ Pobyt bratří Donínů v Annaberku, o němž jinak bohužel podrobnější zprávy nemáme (nevíme například jakých tříd byly žáky, kde byli ubytováni apod.), byl poznamenán úmrtím Karla 17. července 1594. Jeho bratři zůstali v Annaberku až do roku 1595.¹⁵⁴²

Přibližně ve stejné době, minimálně v letech 1594-1597, získávali v Annaberku partikulární vzdělání i Fabián Šebestián Prolhofer z Purgersdorfu, Kašpar Melichar Belvic z Nostvic, bratři Jan a Jiří Vtelenští ze Vtelna (a podle Karla Hrdiny¹⁵⁴³ i Heinricha Kustmanna¹⁵⁴⁴ i Jan Václav a Jiří Chotkové). O všech těchto chlapcích jsme již pojednali v souvislosti s jejich studiem na altdorfském gymnáziu, na něž z Annaberku v roce 1597 odešli (viz kap. V. 2.). U příležitosti odchodu prvních čtyř chlapců z Annaberku vydal Melchior Leaenus,¹⁵⁴⁵ konrektor školy, který byl zároveň jedním z jejich učitelů, spolu s dalšími osobami (mimo jiné i z českých zemí), sbírku propemptik.¹⁵⁴⁶

---

v Annaberku tehdy studoval i další český šlechtic, totiž Baltazar Sluzský z Chlumu (zápis z 26. 9. 1593). K tomuto starožitnému rodu Království českého srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Sluzský z Chlumu*, in: OSN XXIII, s. 482n.

¹⁵⁴⁰ K nim viz alespoň August SEDLÁČEK, z *Donína*, in: OSN VII, s. 835 a *RHB IV*, s. 273n.

¹⁵⁴¹ Bližší informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace.

¹⁵⁴² *RHB IV*, s. 273n. Později oba tyto chlapci uskutečnili velkorysou cestu nejen po Evropě (Francie, Itálie ad.), nýbrž navštívili i Palestinu. Informace o jejich cestě podává Pavel Ješín z Bezdězí ve spise *Iubila inclyti regni Boemiae sincerae religionis et Clius, aeviternae gloriae matris, tum ob felicem ... dominorum. Ladislai et d. Othonis ... de Donaw ... ex sexenni Asiae ac Europae peregrinatione in natalem terram, qui in nonas Iunii anno 1608 incidit, reditum ...*, Praegae typis Pauli Sessii. Jediný jeho exemplář, který uvádí *RHB II*, s. 445 (Moravská zemská knihovna v Brně, sign. A III Q.d. 17, přív. 24), je v současnosti nepřístupný. Žádný jiný dochovaný výtisk se nám nepodařilo zjistit. Poměrně podrobný popis cesty Vladislava a Oty Donínů však přináší *RHB II*, s. 445.

¹⁵⁴³ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 36.

¹⁵⁴⁴ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 213.

¹⁵⁴⁵ O něm viz *RHB III*, s. 146n. (zde na s. 147 i další literatura a prameny)

¹⁵⁴⁶ Melchior LEAENUS, *Vota propemptica. Pro felici faustoque abitu ornatissimi pietate, virtute, doctrina[ue], praestan. dni Wencesilai Traiani Daciziceni etc. Itemque nobilissimorum adolescentum Fabiani Sebastiani Prolhoferi a Purgersdorff, Caspari Melchioris Belviczii a Nostwicz, Iohannis et Georgii Wtelensky a Wtelno fratrum ex Annaebergensi schola in Altorfinam academiam proficiscentium*, s. 1., s. d. (NK ČR Praha, sign. 45 G 256). Spisek je vedle úvodu z pera M. Leaena (oslavuje zde rod Prolhoferů z Purkersdorfu, sl. A2a; na A1b ještě prolhoferovský erb) složený z jeho prologu (A2b-A3b: zde o odchodu všech čtyřech chlapců i jejich preceptora Václava Traiana do Altdorfu), potom čtyř oddílů (A3b-B3a), jež jsou věnovány Traianovi, Prolhoferovi, Belvicovi a jeden společně bratřím Vtelenským a

Vraťme se však ještě k jejich studiu v Annaberku. I když postrádáme přesné zprávy, kdy do tohoto podkrušnohorského města přišli (zřejmě nejpozději v roce 1594), ani co je tam přivedlo, víme o Fabiánu Šebestiánovi Prolhoferovi, Kašparu Melicharovi Belvicovi i bratrech Vtelenských, že v roce 1595 postoupili z tercie do sekundy annaberské latinské školy. Dochovala se totiž gratulace jednoho jejich českého spolužáka – Fridricha Kouska (†1601)¹⁵⁴⁷ – právě k tomuto pokroku ve studiích.¹⁵⁴⁸ O pobytu a studiu těchto českých šlechticů v Annaberku toho však již nelze o mnoho více říci, snad jen to, že chlapci měli vedle studia na annaberské škole zároveň i soukromého preceptora, Václava Traiana Dačického,¹⁵⁴⁹ jehož jsme již také zmiňovali v souvislosti s altdorfským gymnáziem (viz kap. V. 2.).

V. 8. Česká a moravská šlechta v Míšni

Z dalších saských škol máme české šlechtice doloženy například v Míšni. Zřejmě jedním z prvních českých šlechticů ve sledované době, který přišel do tohoto města za partikulárním vzděláním, byl již zmíněný Jan st. Hodějovský z Hodějova.¹⁵⁵⁰ Studoval zde zřejmě ve druhém desetiletí 16. století. Ovšem teprve později – v roce 1543 – bylo v Míšni Mořicem Saským založeno známé gymnázium sv. Afry v prostorách někdejšího augustiniánského kláštera, který byl uzpůsoben pro účely nové školy.¹⁵⁵¹ Od roku 1546 stál v čele této školy rodák z Chemnitz, význačný pedagog a humanista Georg Fabricius (vlastním jménem Goldschmied, 1516-1571).¹⁵⁵² Byl to právě on, kvůli

---

dále epilogu (B3a-B4a). Po něm pak následují verše věnované čtyřem šlechtickým chlapcům a jejich preceptorovi z pera různých lidí (vedle jiných /například annaberského kazatele Georga Nucelia: o něm viz J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon* XXIV, Sp. 1570-1571/ mj. i několika Čechů: Melchiora Haldia z Najenperka, Jana Šonovského ze Šonova, Jana Kapra z Kaprštejna ad.; viz sl. B4b-D2a).

¹⁵⁴⁷ O něm viz *RHB* III, s. 75n.

¹⁵⁴⁸ Jeho gratulace, kterou jsme již zmiňovali v pozn. 1235 je obsažena ve spise: I. F. WOLFFESHUSIUS, *Θρονηρία scholis a trib. hum. vitae summis ordinibus naturae ac pietatis leges reddenda*, sl. D4b.

¹⁵⁴⁹ Bližší informace o něm přináší jeho biogram v příloze disertace.

¹⁵⁵⁰ *RHB* II, s. 317.

¹⁵⁵¹ K této škole a k výuce na saských knížecích školách vůbec srov. alespoň F. PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, s. 200nn. Viz též Theodor FLATHE, *Sanct Afra. Geschichte der königlich sächsischen Fürstenschule zu Meissen seit ihrer Gründung im Jahre 1543 bis zu ihrem Neubau in den Jahren 1877-1879*, Leipzig 1879; Kurt SCHWABE, *Die Geschichte der Fürsten- und Landesschule St. Afra zu Meissen*, Meissen 2001.

¹⁵⁵² Studoval v Lipsku, v roli vychovatele Wolfganga von Werthern pobyl řadu let v Itálii. Nejdůležitější z jeho další kariéry je jeho působení ve funkci správce gymnázia

němuž přišla řada Čechů a Moravanů do Mišně. Fabricius byl již od 40. let ve styku s více českými humanisty, mimo jiné s Matoušem Kollinem z Chotěřiny či Tomášem Mitisem, jiní byli dokonce jeho žáci: například Jan Banno (1529-1596) či Jakub Strialius (1546-1582).¹⁵⁵³ I některé Fabriciovy učebnice se dočkaly českého vydání či byly užívány na školách v Čechách a na Moravě.¹⁵⁵⁴

První šlechtici z českých zemí, o kterých máme zprávy, že studovali¹⁵⁵⁵ na gymnáziu sv. Afry v Mišni, byli na přelomu 50. a 60. let 16. století¹⁵⁵⁶

---

u sv. Afry v Mišni (1546-1571). Fabricius je autorem řady spisů: jak učebnic (viz další poznámky), tak i spisů filologických, cestopisných, topografických aj. Srov. k němu a jeho dílu alespoň J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon IX*, Sp. 38-40; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 98; Heinrich KÄMMEL, *Fabricius, Georg*, in: ADB 6, s. 510-514; Herbert SCHÖNEBAUM, *Georg Fabricius*, in: NDB 4, s. 734.

¹⁵⁵³ K českým stykům Georga Fabricia viz Hynek VYSOKÝ – Josef HANUŠ, *Fabricius, vlastně Goldschmied Georg*, in: OSN VIII, s. 989n.; *RHB II*, s. 123 (zde i další literatura). K Bannovi srov. *RHB I*, s. 132nn. a k Jakubu Strialiovi, bratru již zmiňovaného Jana Strialia, viz *RHB V*, s. 223n.

¹⁵⁵⁴ Například Jiří Melantrich ml. vydal pro české školy Fabriciovo dílo: srov. Georgius FABRICIUS, *Elegantiarum puerilium ex M. Tullii Ciceronis epistolis libri tres collecti*, Pragae 1581 (KNM Praha, sign. 26 E 3; znovu pak vyšla u Daniela Adama z Veleslavína 1589; toto vydání bylo pro studium užito námi: nachází se v NK ČR Praha, sign. 45 F 40, zřejmě přív. 2, mikrofilm poškozen). Později vyšla i další učebnice tohoto autora: TÝŽ, *Elegantiarum e Plauto et Terentio libri duo. Collecti a Georgio Fabricio Chemn.[icense] et nunc primum in gratiam puerorum expositione Boemica illustrati. Additae sunt Publii Syri mimographi et poetarum veterum sententiae selectae ...*, Prage Typis M. Danielis Adami a Weleslavina, Anno 1589 (NK ČR Praha, sign. 45 F 40, přív. 1, chybí titulní list). V českých školách se užívala (Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 539n.; *RHB II*, s. 123) i jiná Fabriciova kniha: TÝŽ, *Epitomes prosodiae et elegantiarum poeticarum liber additis exemplis*, Lipsiae 1560 (vyšlo vícekrát, studoval jsem lipské vydání z roku 1582, NK ČR Praha, sign. 9 H 202). Fabriciovy spisy – i jiné než jen tyto zmíněné – byly a (dodnes jsou) v českých knihovnách hojně zastoupeny. Viz například více než 50 titulů v Generálním katalogu I NK ČR Praha (<http://katif.nkp.cz/Katalogy.aspx?katkey=010GK1>).

¹⁵⁵⁵ *Ephemerides novae et exactae*, fol. 120r-178r (tato folia zahrnují v kalendářové podobě dobu pobytu Strialia v Mišni: od října 1559 do listopadu 1563; Václav Robmháp zde uveden na fol. 161r, oba Slavatové zde uvedeni na fol. 144r /Adam Slavata/, fol. 161r /Michal Slavata/; dle Strialiových záznamů se zdá, že tam s nimi zřejmě studoval ještě některý další Slavata: srov. tamtéž, fol. 158r, 159r; „nobiles a Leskowecz“ zmíněni na fol. 149r). Na základě Strialiových údajů viz též *RHB V*, s. 224n. Zde se na s. 225 uvádí jako míšeňský student i Jan z Valdštejna, na něhož jsem ovšem při vlastním studiu Strialiových záznamů z doby jeho míšeňského pobytu nenarazil.

¹⁵⁵⁶ V tu dobu platil na škole již přinejmenším druhý školní řád od jejího založení. První (velmi stručný) z roku 1546, vydaný ještě předchůdcem Fabricia Johannem Riviem a nazvaný *Leges Afranae*, uveřejnil R. VORNBAUM (ed.), *Die evangelischen Schulordnungen des siebenzehnten Jahrhunderts*, s. 411n. Pro knížecí gymnázium u sv. Afry pak platily i další dva řády vydané saskými kurfiřty: z roku 1556 (viz tamtéž, s. 68nn.) a 1580 (tento řád je velmi podrobný, byl vydán pro všechny tři „Fürstenschulen“ /Míšeň, Pforta, Grimma/: srov. tamtéž, s. 268-292, na s. 279nn. podrobné studijní předpisy pro tři třídy těchto škol, počítány naopak než například ve Štrasburku, nejnižší prima, nejvyšší tercié).

Václav Robmháp ze Suché,¹⁵⁵⁷ Michal a Adam (1546-1616) Slavatové z Chlumu a Košumberka¹⁵⁵⁸ a blíže neurčení Leskovcové z Leskova a snad také Jan z Valdštejna.¹⁵⁵⁹ Vedle výuky na latinské škole chlapce soukromě doučoval již vícekrát zmiňovaný Jan Strialius z Pomnouše (1535 či 1536 – 1582). Stručné dochované diářové záznamy tohoto humanisty z této doby ani jiné prameny nám však žádné bližší údaje o setrvání těchto šlechticů v Míšni nepřinášejí, jednou z mála výjimek jsou stručné informace o jejich stravování (i ubytování?) v soukromí.¹⁵⁶⁰

Od roku 1567 (snad do 1570, kdy se zapsal v Heidelbergu)¹⁵⁶¹ studoval na afránské škole také již zmiňovaný Melchior z Redernu (1555-1600),¹⁵⁶² a o něco později snad i Václav Smiřický¹⁵⁶³ ze Smiřic († 1593).¹⁵⁶⁴ I v pozdější době zde nalezneme šlechtice z českých zemí: 1581¹⁵⁶⁵ Oldřicha Gerštorfa

---

¹⁵⁵⁷ Neumíme jej bohužel blíže genealogicky zařadit. K Robmhápům ze Suché, nižšímu českému šlechtického rodu, ve kterém se ve sledované době vyskytuje vícero Václavů, viz alespoň August SEDLÁČEK, *Robmháp*, in: OSN XXI, s. 864n.

¹⁵⁵⁸ Jde o syny Diviše Slavaty z Chlumu a Košumberka (1515-1575) a Alžběty z Hradce (1524-1585). K nim viz alespoň A. SEDLÁČEK, *Slavata z Chlumu a Košumberka*, in: OSN XXIII, s. 340.

¹⁵⁵⁹ Bohužel ani tohoto Valdštejna se nám nepodařilo genealogicky blíže určit. V rozvětveném rodě Valdštejnů se v dané době vyskytuje celá řada Janů.

¹⁵⁶⁰ K počátku listopadu 1559 uvádí: „*Accesimus ad mensam D. M. Petri Thomae*“ (tamtéž, fol. 121r), k počátku srpna 1561 pak: „*Accesimus ad mensam D. Iohannis Fritschii Syndyci Cathedralis ecclesiae Misnensis*“ (tamtéž, fol. 147r). Kupodivu ani jednoho z výše uvedených nezachycuje matrika Afranea, jež byla v 19. století vydána tiskem: August Hermann KREYßIG (ed.), *Afraner-Album. Verzeichnis sämtlicher Schüler der königlichen Landesschule zu Meissen von 1543-1875*, Meissen 1876 (v letech 1893 a 1900 vyšly ještě dva dodatky). Nelze říci, zda je to proto, že jde o edici zdaleka ne bezvadnou či z jiných důvodů (evidence žáků latinských škol bývala hodně nedokonalá). To, že chlapci studovali na Afraneu, je však vysoce pravděpodobné. Předpokládá to i RHB V, s. 224n.

¹⁵⁶¹ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 295 (imatrikulace 17. listopadu 1570). Později studoval ještě v Padově (březen 1574: srov. M. L. ACCORSI – C. ZONTA (ed.), *Natio germanica Bononiae I. La matricola*, s. 91; viz též C. KROLLMANN /ed./, *Die Selbstbiographie des Burggrafen Fabian zu Dohna /*1550-1621/ nebst Aktenstücken zur Geschichte der Sukzession der Kurfürsten von Brandenburg in Preussen aus dem fürstlich dohnaischen Hausarchive zu Schlobitten*, Leipzig 1905, s. 9) a v Sieně (dle M. L. ACCORSI – Claudia ZONTA /ed./, *Natio germanica Bononiae I. La matricola*, s. 91; M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně*, jej ale neuvádí).

¹⁵⁶² K němu i jeho studiu v Míšni srov. vedle jeho zápisu v matrice (A. H. KREYßIG /ed./, *Afraner-Album*, s. 40n.) i literaturu a prameny uvedené v pozn. 466.

¹⁵⁶³ Syn Albrechta Smiřického na Náchodě a Hedviky z Házmburka – B. PAPROCKÝ z Hlohohol, *O stavu panském*, s. 320; August SEDLÁČEK, *Smiřický ze Smiřic*, in: OSN XXIII, s. 514.

¹⁵⁶⁴ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8, pozn. 1. Narozdíl od Rederna jej však Kreyßigova edice neuvádí.

¹⁵⁶⁵ P. H. KREYSSIG (ed.), *I. Nachtrag zu Dr. A. H. Kreyssigs Afraner-Album*, Crimmitschau 1893, s. 224.

z Gerštorfu¹⁵⁶⁶ a zřejmě Zdeňka Albrechta (v matrice se uvádí jen jako „Sterko“) Kaplíře ze Sulevic.¹⁵⁶⁷ Oba dva zde však zřejmě dlouho nezůstali. Ještě téhož roku se totiž zapsali na univerzitě v Roztokách.¹⁵⁶⁸ Minimálně 1594¹⁵⁶⁹ se na afránské škole vzdělávali ještě další dva Kaplířové ze Sulevic, totiž Albrecht a Vilém,¹⁵⁷⁰ a 1598 ještě Volf ml. ze Salhausenu, jehož jsme zmiňovali již jako žáka zhořeleckého gymnázia (viz kap. IV. 4. 1.).¹⁵⁷¹

Na rozdíl od výše uvedených urozenců zřejmě pouze soukromou výuku v Míšni absolvoval již opakovaně zmiňovaný Hannibal z Valdštejna (1576-1622), který zde po předchozím studiu ve Zhořelci a v Srbišti setrval v zimě 1592/1593. Jeho preceptorem byl tehdy M. Melchior Kyfer z Goldbergu.¹⁵⁷² Podle Gustava Siega sem Hannibal přišel zřejmě s úmyslem studovat na škole sv. Afry, ale protože tam tehdy právě proběhla proluterská (resp. proortodoxně luterská) očista školy (například tehdejší rektor školy Johann Ladislav /† 1602/¹⁵⁷³ byl kvůli podezření z kryptokalvinismu propuštěn), zřejmě na ni nevstoupil. Nasvědčovala by tomu i absence zápisů učitelů a žáků školy v chlapcově štambuchu. Jednu z mála výjimek představuje inskripce uvedeného Johanna Ladislava, tehdy již bývalého rektora školy u sv. Afry, který se Hannibalovi zapsal do štambuchu 3. října 1592.¹⁵⁷⁴ Podle Gustava Siega pokračoval Hannibal ve studiích nejen pod vedením svého preceptora Melchiora Kyfera, ale právě snad i Ladislava.¹⁵⁷⁵ Po odchodu z Míšně a krátkém pobytu doma studoval Hannibal dále ve Frankfurtu nad Odrou.¹⁵⁷⁶

---

¹⁵⁶⁶ Snad jde o Oldřicha, syna Abrahama z Gerštorfu a na Samšíně (Martin KOLÁŘ, *Gerstorf z Gerstorfu*, in: OSN X, s. 83). Pokud ano, pojednává o jeho profesní kariéře, rétorických schopnostech i podpoře literárních snah stručně *RHB II*, s. 213.

¹⁵⁶⁷ Je-li „Sterko“ totožný se Zdeňkem Albrechtem, synem Petra Kaplíře ze Sulevic na Loukohořanech, přináší jeho medailon *RHB III*, s. 17. Srov. též August SEDLÁČEK, *Kaplíř ze Sulevic*, in: OSN XIII, s. 969.

¹⁵⁶⁸ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 422n.

¹⁵⁶⁹ P. H. KREYSSIG (ed.), *I. Nachtrag zu Dr. A. H. Kreyssigs Afraner-Album*, s. 225.

¹⁵⁷⁰ Jejich genealogické zařazení není jasné. Srov. A. SEDLÁČEK, *Kaplíř ze Sulevic*, in: OSN XIII, s. 967nn.

¹⁵⁷¹ P. H. KREYSSIG (ed.), *I. Nachtrag zu Dr. A. H. Kreyssigs Afraner-Album*, s. 225.

¹⁵⁷² G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 18nn.; *RHB V*, s. 435. Ke Kyferovi srov. též jeho medailon v příloze disertace.

¹⁵⁷³ K němu viz J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XVI*, Sp. 170; G. MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 108; G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 19.

¹⁵⁷⁴ G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 19.

¹⁵⁷⁵ Tamtéž. Na s. 19n. zde vydány a komentovány míšeňské zápisy dalších osob v Hannibalově štambuchu, jež umožňují učinit si představu o tom, s kým se zde stýkal.

¹⁵⁷⁶ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 301. Zde zřejmě chybně rok 1592, správně má být 1593. Hannibal zde studoval několik let, na

Co se týče dalších tzv. knížecích či zemských škol („Fürsten- und Landesschulen“) založených Mořicem Saským ve 40. letech 16. století (Grimmy a Schulpforty), doklady studia urozenců z českých zemí pro ně nemáme, a to i přesto, že pro tyto školy jsou dochovány matriky.¹⁵⁷⁷ Tato skutečnost poukazuje na fakt, že některé ze známých latinských škol ležících relativně blízko (do 100-150 km, tedy mnohem blíže než Brémy, Srbiště, Herbon či Štrasburk) českých zemských hranic se nemusely nutně stát objektem výraznějšího studijního zájmu české šlechty. Jak se zdá, mnohem důležitějším faktorem byla tradice a kontakty mezi jednotlivými ze škol a českým a moravským prostředím. Podobnou situaci ostatně nesledujeme jenom v Sasku, nýbrž například i v Horních Frankách: například u gymnázia v Hofu,¹⁵⁷⁸ a to i přesto, že se nalézalo pouhých 30 km od českých pohraničních hvozdů.

---

letní semestr 1595 se zde stal dokonce rektorem. Tamtéž, s. 301. K jeho pobytu na Viadrině viz též G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 21-36.

¹⁵⁷⁷ Matriku míšeňskou jsme již zmiňovali výše. Pro Schulpfortu ji vydal Carl F. BITCHER (ed.), *Pförtner Album. Verzeichnis sämtlicher Lehrer und Schüler der Königl. Preuß. Landesschule Pforta vom Jahre 1543 bis 1843*, Leipzig 1843 (i když se zde obyvatelé českého státu tu a tam objevují, česká a moravská šlechta nikoli; nověji vydal tuto matriku ještě Max HOFFMANN (ed.), *Pförtner Stammbuch 1543-1893*, Berlin 1893), pro Grimmy viz Christian Gottlieb LORENZ (ed.), *Grimmenser-Album. Verzeichniss sämtlicher Schüler der K. Landesschule zu Grimma von ihrer Eröffnung bis zur dritten Jubelfeier*, Grimma 1850 (v digitalizované podobě je toto album přístupné na internetu: <http://www.google.de/books?id=xhEBAAAAYAAJ>; prošel jsem zápisy od 1550 do 1620, občas se zde osoby z českých zemí vyskytují (zejména zřejmě německé národnosti), nicméně šlechta nikoli). Nejnověji pak matriky všech tří saských knížecích škol vyšly na CD-ROM: Detlef R. PAPSDORF (ed.), *Die Matrikel der sächsischen Fürsten- und Landesschulen Schulpforta, Meißen, Grimma 1543/1550-1893/1900*, Hungen 2004. K Schulpfortě a jejím dějinám viz Gerhard ARNHARDT, *Schulpforte. Eine Schule im Zeichen der humanistischen Bildungstradition*, Berlin 1988; Petra DORFMÜLLER, *Rectores portenses. Leben und Werk der Rektoren der Landesschule Pforta von 1543 bis 1935*, Beucha 2006. K ní i k dějinám knížecí školy v Grimmě a sv. Afře viz vedle knihy – Gerhard ARNHARDT – Gerd-Bodo REINERT, *Die Fürsten- und Landesschulen Meißen, Schulpforte und Grimma. Lebensweise und Unterricht über Jahrhunderte*, Weinheim 2002 – též některé příspěvky ve sborníku ze speciální konference, jež se konala v Míšni v roce 2003: Jonas FLÖTER – Günther WARTENBERG (ed.), *Die sächsische Fürsten- und Landesschulen. Interaktion von lutherisch-humanistischen Erziehungsideal und Eliten-Bildung* (= Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde 9), Leipzig 2004.

¹⁵⁷⁸ Leží cca 30 km od českých hranic. Gymnázium zde v roce 1546 založil Albrecht Alcibiades von Brandenburg-Kulmbach (1522-1557). Jeho matriku vydal Karl WEISSMANN (ed.), *Die Matrikel des Gymnasiums Hof*, Würzburg 1914. Česká šlechta se zde v předbělohorském období poněkud překvapivě vůbec nevyskytuje. K dějinám tohoto gymnázia viz alespoň Karl DIETSCH, *Beiträge zur Geschichte des Gymnasiums in Hof I-III* (= Programm des königlichen humanistischen Gymnasiums zu Hof für die Schuljahre 1895/1896-1897/1898), Hof 1895-1898 (pro předbělohorskou dobu díl I); Karl WEISSMANN, *Die vorrefor-*

V. 9. Biskupská škola v Pasově

I když veškeré (nejen partikulární) školství ve sledované době bylo do značné míry konfesijní, s vysloveně církevními školami – z hlediska předmětu našeho výzkumu tak důležitými v českých zemích (IV. 3.) –, na nichž by v zahraničí šlechta z českých zemí studovala, jsme se setkali vlastně jen v případě gymnázií zřizovaných jezuity (V. 1.). Jak však dokládá poslední konkrétní případ, není vyloučeno, že urozenci z Čech a Moravy mohli v průběhu sledované doby přece jen zamířit i na některou z jiných církevních škol, i když se zdá, že se tak nedělo často.

Taková – a jak se zdá dosti mimořádná – varianta dalšího vzdělávání mimo hranice zemí Koruny české byla zvolena v případě devítiletého Viléma z Rožmberka (1535-1592) poté, co jej poručník Petr V. (rožmberský vladař v letech 1539-1545) odvolal z mladoboleslavské školy – o níž jsme pojednali ve III. a IV. kapitole – a poslal ho do soukromé elitní partikulární školy svého příbuzného, pasovského biskupa Wolfganga ze Salmu (+1555).¹⁵⁷⁹

V této škole při biskupské katedrále strávil Vilém z Rožmberka léta 1544-1550.¹⁵⁸⁰ Získal zde dobrý základ humanistického vzdělání, i proto zřejmě další institucionální výuku neabsolvoval. I když studijní řád této školy není zřejmě dochován (pokud byl pro ni kdy vůbec vydán), máme dosti podrobné informace o výuce na ní zachovány například v Březanových *Životech posledních Rožmberků*.¹⁵⁸¹ Z tohoto pramene čerpala i dosavadní literatura, jež se více či méně dotkla i studií Viléma z Rožmberka v Pasově.¹⁵⁸²

---

matorische Pfarrschule und die Begründung des Alten Gymnasiums in Hof (= Programm des königlichen humanistischen Gymnasiums zu Hof für die Schuljahre 1913/1914), Hof 1914.

¹⁵⁷⁹ Wolfgang ze Salmu, syn habsburského vojevůdce Mikuláše ze Salmu a Alžběty z Rogendorfu, byl biskupem v Pasově v letech 1541-1555 – August LEIDL, *Salm, Wolfgang Graf von*, in: Erwin Gatz (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*, Berlin 1996, s. 613n.

¹⁵⁸⁰ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 40.

¹⁵⁸¹ O výuce na škole, jejích učitelích i žácích srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 46n., k pobytu Viléma z Rožmberka v Pasově, přerušovaném občasnými odjezdy do českých zemí, viz tamtéž i na s. 42n, 46, 49n.

¹⁵⁸² J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 46n. (na s. 352n. o pramenech k tomu); TÝŽ, *Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku*, s. 8; TÝŽ, *Zahraníční cesty posledních Rožmberků a jejich kontakty s evropským dvorským prostředím*, s. 11; TÝŽ, *Říšská sňatková politika Viléma z Rožmberka*, s. 45. Z další novější literatury viz též V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 294n.; M. HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty*, s. 164n.; L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 46nn., jež na základě studia nových pramenů přinesla některá nova. Ze

Díky uvedeným zdrojům lze říci, že zdejší výuka měla až na některé výjimky¹⁵⁸³ dosti podobný charakter jako vyučování na jiných soudobých latinských školách. Šlo především o zvládnutí latiny slovem i písmem (rétoriku zde vedle dialektiky a dalších předmětů vyučoval pozdější administrátor pražského arcibiskupství a horšovotýnský rodák, doktor obojího práva Jindřich Scribonius /†1586/).¹⁵⁸⁴ Pozornosti se dále dostalo blíže neurčenému katolickému katechismu a katechetické výuce vůbec, na níž se vedle již uvedeného Scribonia podílel i sám biskup. Vilém prý poslouchal jeho „výklad z Augustina svatého na modlitbu Páně“. Učil se ale také etice („umění o ctnostech“) a „historii Příběhův římských“.¹⁵⁸⁵

Velký význam mělo pro žáky pasovské školy, jejímž správcem byl tehdy Christopher Lingelius, o němž bohužel jinak nejsou prakticky žádné zprávy,¹⁵⁸⁶ vedle samotné výuky také navazování kontaktů. Vilém z Rožmberka se zde například seznámil s chlapci z několika významných aristokratických rodů střední Evropy. Jeho spolužáky byla hrabata Mikuláš a Ludvík ze Salmu, Bernart z Hardegga (†1584),¹⁵⁸⁷ Kryštof Eicinger, již zmíněný Jan Fridrich Hoffman z Grünpüchlu, který se vedle Pasova vzdělával mimo jiné na českokrumlovském hradě,¹⁵⁸⁸ dále Jindřich V. a Jindřich VI. z Plavna. S Vilémem studoval v Pasově i Mikuláš Popel¹⁵⁸⁹ z Lobkovic.

---

starší literatury viz též STÁREK, *Výjimky z kroniky rukopisné*, s. 340n.; Valentin SCHMIDT, *Kulturelle Beziehungen zwischen Südböhmen und Passau*, MVGDB 45, 1907, s. 117.

¹⁵⁸³ Například aritmetice, jež se na partikulárních školách běžně vyučovala, se Vilém z Rožmberka naučil „teprva, když byl [při] dvoře císařským v Augšpurce, od jednoho počtáře“. Srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 46.

¹⁵⁸⁴ O Scriboniovi poskytuje základní informace [nezn. aut.], *Scribonius z Horšova Jindřich*, in: OSN XXIII, s. 312; RHB V, s. 34nn. (zde i další literatura a prameny).

¹⁵⁸⁵ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 46, zde v komentářové pozn. 60 Jaroslav Pánek k této části Vilémovy výuky uvádí: „Římské příběhy (*Gesta Romanorum*), populární sbírka prozaických vyprávění z přelomu 13. a 14. století.“

¹⁵⁸⁶ S výjimkou údaje Březanova, který uvádí, že se stal později pasovským rentmistrem (J. PÁNEK /ed./, *Václav Březan. Životy*, s. 47), se mi o něm nepodařilo nic zjistit stejně jako i editoru Březanova spisu.

¹⁵⁸⁷ O tomto synovi Julia I. z Hardegga, který 1550 studoval na univerzitě ve Vídni a poté v Padově viz alespoň I. MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500–1630)*, s. 401. Zde i odkazy na prameny.

¹⁵⁸⁸ O něm viz pozn. 302.

¹⁵⁸⁹ Mikuláš Popel z Lobkovic byl zřejmě synem nejvyššího hofmistra Jana st. Popela z Lobkovic (1490–1569) ze zbirožské větve rodu a Anny Bezdrůžické z Kolovrat – August SEDLÁČEK, *z Lobkovic*, in: OSN XVI, s. 224n.

Pasovský pobyt Viléma z Rožmberka měl vliv i na vývoj zájmu tohoto šlechtice o renesanční umění,¹⁵⁹⁰ přispěl k jeho bibliofilii¹⁵⁹¹ a projevil se i v jiných ohledech. I když německy uměl již dříve a škola měla latinský charakter, jistě si v německojazyčném prostředí mohl dále zdokonalit i svou němčinu. Dlouholetý pobyt v Pasově vyvolával dokonce u některých Vilémových poručníků, kteří jinak byli spokojeni s pokrokem jeho studií,¹⁵⁹² obavu, aby nezapomněl češtinu. V tomto smyslu poslal již zmíněný Albrecht z Gutnštejna v roce 1546 chlapci do Pasova nějaké české knihy¹⁵⁹³ a Viléma nabádal k jejich studiu: „*předně sobě jazyk český ku paměti a v nezapomenutí přivozujte a přitom, což ctnostného a užitečného duši v nich najdete, tím se sprave a podle toho zachovejte*“.¹⁵⁹⁴

I když latinské školy, o nichž jsme pojednali v jednotlivých částech této kapitoly, nebyly jistě jedinými vzdělávacími ústavy tohoto typu, na nichž se česká a moravská katolická i nekatolická šlechta z českých zemí v zahraničí vzdělávala, jsou doklady partikulárních studií jejích členů na dalších školách spíše ojedinělé (jednu z takových jistě čtených výjimek, s nimiž jsme se setkali, představuje například gymnasium Casimirianum v Coburku).¹⁵⁹⁵ Právě proto se jimi nebudeme dále zabývat. Jak jsme již zmínili

---

¹⁵⁹⁰ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 47n.; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 46n.; V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů*, s. 76.

¹⁵⁹¹ K tomu i s odkazy na starší literaturu L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 46nn. K samotnému pasovskému studiu Viléma z Rožmberka se vztahují dvě knihy, jež Veselá zmiňuje. Jedna představovala Vilémův vlastnoruční výťah z Ciceronova spisu *De officiis*, pořizený v roce 1549, a stala se snad zdrojem Březanova soudu o Vilémově dobré znalosti latiny (srov. J. PÁNEK /ed./, *Václav Březan. Životy*, s. 47). Dnes bohužel není dochována, i když původně byla součástí rožmberské knihovny. Druhé dílo spjaté s Rožmberkovými pasovskými studii představuje mohučské vydání latinského Nového Zákona z roku 1541, které Vilém získal nedlouho po svém příchodu do Pasova a činil si do něj vlastnoruční poznámky. Kniha se dnes nalézá ve Švédsku. Blíže viz L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 46 (zde na s. 47 i ukázka listu z této knihy s Rožmberkovými vpisky).

¹⁵⁹² Viz alespoň J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 43 a 50.

¹⁵⁹³ Podle Jaroslava Pánka snad jeho vlastní traktát *O lásce k Bohu a k bližnímu*, Praha 1547 (tamtéž, s. 43, pozn. 39). K tomuto spisu viz také B. BALBINUS, *Bohemia docta ... I*, s. 52n. (přístupné na <http://www.clavmon.cz/bbbd/ramce.asp?ID=40>). Zde se uvádí spis pod latinským názvem *De charitate erga Deum et proximum*.

¹⁵⁹⁴ Dopis ze 4. ledna 1546 je obsažen v Březanových *Životech*. Srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 43. Pozoruhodná je i argumentace Albrechta z Gutnštejna zaměřující se na to, proč nemá Vilém zapomenout český jazyk: „*Nebo Vám jakožto tomu, kterýž v zemi české své zboží a panství má, potřebí, a bez toho jazyku nelze býti může*“. Viz tamtéž.

¹⁵⁹⁵ Zde se například roku 1608 zapsal Jan Rudolf, snad syn Štěpána Jiřího ze Šternberka (†1625), jehož jsme zmiňovali již v předchozí kapitole. Srov. Curt HOEFNER (ed.),

v úvodu této kapitoly je stav našeho poznání v této věci však citelně limitován množstvím dochovaných pramenů (a to nejen pramenů evidenční povahy). Na druhou stranu, jak jsme výše ukázali na několika případech, o některé partikulární školy česká a moravská nobilita jednoduše zájem nejevila.

Přestože vzdělávání české a moravské šlechty v předbělohorské době mělo v zásadě několik složek (o části jsme již pojednali, dalšími prvky: dvořanskou výchovou a kavalírskými cestami se budeme zabývat v samostatných kapitolách dále v textu: viz kap. VI. a VII.), z nichž však ne všechny musel každý urozenec během svého edukačního procesu absolvovat (a běžně skutečně neabsolvoval), partikulární latinské vzdělání bylo podle našeho soudu nejdůležitější z nich. Proto mu byla v předkládané práci věnována tak rozsáhlá pozornost.

Bylo to právě latinské školství, které tvořilo páteř soudobého školského systému. Pokud chtěla šlechta využít jeho potenciálu (ať již v Čechách, na Moravě, v Horní Lužici či ve Slezsku, nebo s rostoucí měrou též v zahraničí), musela se tomuto modelu přizpůsobit. Ostatně česká a moravská nobilita byla dobovým systémem školství natolik ovlivněna, že sama ani jinou, specifickou cestu (jakýsi „Sonderweg“) vlastně nehledala a zapojila se do systému stávajícího.

Jak si již část dosavadního bádání povšimla, šlechta z českých zemí neměla v Čechách a na Moravě k dispozici čistě šlechtické školství (ani výše zmíněné takzvané zámecké školy jimi často nebyly, neboť je navštěvovali i neurození; podrobněji viz kap. III. 2.). Nedomníváme se ale, že by urozené vrstvy Království českého a Markrabství moravského o takové speciální školství ve sledované době vůbec jakkoli výrazně stály, neboť jej vlastně nepotřebovaly.¹⁵⁹⁶ I výše zmíněné šlechtické školské fundace (v Ivančicích či

---

Die Matrikel des Gymnasium Casimirianum Academicum zu Coburg 1606-1803 I, Würzburg 1955, s. 235. Viz též pozn. 232.

¹⁵⁹⁶ Petr Maťa sice tvrdí, že „od poloviny 16. století se i v českém a rakouském prostředí začínají objevovat návrhy na založení zvláštních šlechtických škol“ (TÝŽ, *Svět české aristokracie*, s. 320), ale bohužel na zdroj svého tvrzení pro české země neodkazuje (pro rakouské země zmiňuje T. WINKELBAUERA, *Gundaker von Liechtenstein. Fürst und Fürstendiener*, s. 204, kde se na s. 203nn. hovoří o Gundakarově návrhu na zřízení rytířské akademie ve Vídni z roku 1612; literaturu k rytířským akademiím, problematice zpracované mj. ve vynikající práci N. CONRADSE, *Ritterakademien der frühen Neuzeit*, přináší vedle soupisu literatury v této práci – tamtéž, s. 339-400 – také pozn. 98). Co se týče našeho bádání, na žádné takové tendence jsme během něho nenarazili. Snad až pro dobu pobělohorskou platí teze stejného autora: „V habsburské monarchii citelně chyběla zvláštní šlechtická učiliště, kde by se stavovské vzdělání mohlo dostat i nižší šlechtě“ (TÝŽ, *Svět české aristokracie*, s. 318). Pokud je nám z dochovaných pramenů a starší literatury známo, postáčovaly i šlechtě rakouských zemí ve sledované době rakouské a jiné partikulární latinské

Velkém Meziříčí, z těch nezmíněných například v Soběslavi¹⁵⁹⁷) neusilovaly o zřízení vysloveně šlechtických škol, nýbrž kvalitních latinských škol, jež by nobilitě vyhovovaly především v konfesijním ohledu. Šlechta se totiž mnohem více přizpůsobila společností obecně sdíleným vzdělanostním požadavkům na humanistické vzdělání, než jak se dříve soudilo, a to ji mohly zajistit právě partikulární školy.

Jak uvidíme v další kapitole, představovala určitou výjimku výchova pážat u typově různých dvorů, jež v systému výchovy a vzdělávání české a moravské šlechty znamenala ve srovnání s edukací neurozených vrstev společnosti do značné míry speciální a zčásti skutečně stavovsky exkluzivní část. Nicméně i ona byla ovlivněna soudobými obecnými (to jest nejen šlechtickými) představami o humanistickém vzdělání. Ve srovnání s partikulárním školstvím je však jednoznačné, že výchova urozených pážat byla přinejmenším po kvantitativní stránce v edukačním procesu české a moravské šlechty mnohem méně závažná než vzdělávání se na latinských školách. I když pochopitelně ani hrubý odhad není možný, přece jen se zdá, že šlechticů studujících na nich (v zemích Koruny české i v zahraničí) byly ve sledované době minimálně stovky, spíše však jejich množství dosahuje čtyřmístného řádu. Naopak českých a moravských urozenců, kteří absolvovali pážecí výchovu, byl jen zlomek z tohoto počtu.

O něco méně představovaly ve srovnání s partikulárním školstvím a jeho celospolečenským významem takovou výjimku takzvané kavalírské cesty české a moravské šlechty, které přinejmenším ve své počáteční fázi do značné míry navazovaly na starý model tradiční akademické peregrinace, jenž si šlechta pouze uzpůsobila svým potřebám. Ani ony jako celek a zejména pak jejich jednotlivé součásti nebyly vázány výlučně na nobilitu (o vzniku fenoménu kavalírských cest a jeho významu viz podrobně v VII. kapitole této práce).

školy. Pokud usilovala o zakládání vlastních škol (tzv. Landschaftsschulen, jejichž existenci jsme stručně zmínili výše), nešlo tehdy ještě ani tak o to, budovat školy pouze pro šlechtu a se speciálním učivem (byly to v podstatě standardní partikulární latinské školy poskytující srovnatelné vzdělání jako jiné představitelky tohoto typu vzdělávacích institucí), nýbrž o to, zajistit konfesijně odpovídající vzdělání (v podstatě bez ohledu na stav, a to i přesto, že od druhé poloviny 16. století začali alespoň v některých případech při těchto školách vyučovat i učitelé některých z tzv. rytířských cvičení: šermu, tance apod.) zejména v reakci na rekatolizační snahy některých Habsburků.

¹⁵⁹⁷ K ní srov. nejnověji M. HOLÝ, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Nichtkatholiken in Böhmen und Mähren*, v tisku (tam i odkazy na prameny i starší literaturu).

Vraťme se ale ještě zpět k partikulárnímu školství. I když jsme výše naznačili, že představovalo páteř šlechtického vzdělání, podobně jako u neurozených, přece jen jím šlechta procházela alespoň v některých případech (na několik z nich jsme poukázali v textu obou kapitol zaměřených na tuto část dobové edukace nobility z Čech a Moravy) do jisté míry odlišně než nešlechtici. Protože většinou neuvažovala o takových vysokoškolských studiích, jež by byly zakončeny získáním akademických gradů, jež šlechta ve sledované době nepotřebovala (na rozdíl od neurozených), nemusela ani absolvovat celá partikulární studia. I když jsme zde citelně limitováni množstvím dochovaných pramenů, jež nám jen v menšině případů dovolí sledovat celý průběh vzdělání (pěkně se sem hodí německý pojem „Bildungsgang“), víme, že někteří šlechtici absolvovali celkově jen několik tříd (někdy dokonce ani to ne; často na více místech, což bylo ovšem běžné i u neurozených).

Určitou další odlišnost proti neurozeným představuje i to – alespoň jak naznačují některé indicie –, že část z pojednaných latinských škol uplatňovala ke svým šlechtickým žákům přece jen poněkud odlišný přístup než k neprivilegovaným. Školy se navíc musely mnohdy obtížně vyrovnávat s tím, že urození měli často i během svého školského vzdělávání vlastní preceptory, což nezřídka způsobovalo potíže. Některé z latinských škol proto usilovaly o to, aby mohly i takovou soukromou výuku regulovat (mj. se to projevilo i v některých školních rádech).

I přes některé potíže, jež studium šlechty na nich mohlo přinášet (zejména disciplinární povahy), však většina soudobých partikulárních škol usilovala o to, aby byly frekventovány nejen z jejich pohledu domácí, nýbrž i zahraniční šlechtou. Taková návštěvnost, jež samozřejmě přinášela i jisté materiální výhody (nejen pro pedagogický personál těchto škol), totiž zvyšovala jejich prestiž a přitáhla další žáky. I proto se některé z latinských škol snažily šlechtě vycházet všelijak vstřícně. Bohužel nemáme dostatek pramenů proto, abychom mohli říci, že se to projevilo například v tom, že uplatňovaly vůči svým šlechtickým frekventantům mírnější přístup: a to nejen disciplinární, nýbrž například ve smyslu pedagogickém (například u různých typů zkoušek, postupu v jednotlivých třídách apod.).

Partikulární školy v zemích Koruny české i v zahraničí poskytly většině šlechticům Království českého i Markrabství moravského takové vzdělání, jež jim ve sledované době v zásadě postačovalo. Návštěva takových vzdělávacích institucí a pobyt v místech jejich výskytu pak vedle zvládnutí alespoň části jejich učiva (obecně, tj. na všech školách tohoto typu, založe-

ného vedle ovládnutí části předmětů tradičních svobodných umění a některých dalších disciplín především na naučení se latiny slovem i písmem; podrobněji viz výše) přinášely též získání dalších hodnot, jež se daly zužitkovat různým způsobem. Vedle samotné výuky (z té mimoškolní přicházela vedle jiných /například hry na nějaký hudební nástroj/ v úvahu například jazyková výuka, a to nejen v zahraničí) a řady jiných aspektů (například poznávání „cizího“ prostředí vůbec) bylo snad nejdůležitější získávání kontaktů v různých sociálních vrstvách, jež mohly být a neřídka skutečně byly aktivní i po uzavření procesu výchovy a vzdělávání jednotlivých urozenců. S ohledem na téma disertace jsme mohli v obou kapitolách zaměřených na partikulární školy sledovat význam takových kontaktů z dob studií jen omezeně.

Důležitou složkou partikulárního vzdělávání urozených, stejně jako i neurozených, bylo pak konfesijní formování šlechticů, na němž se ovšem podíleli i jejich preceptoři. Ke konfesijní profilaci jednotlivců z řad české a moravské šlechty nepřispěly tedy jen tzv. kavalírské cesty, nýbrž neřídka již studium na partikulárních školách, a to jak v zahraničí, tak samozřejmě i v zemích Koruny české. I partikulární vzdělávání tedy výrazným způsobem přispělo k procesu konfesijní polarizace české (nejen stavovské) společnosti, jež vyústila v české povstání z let 1618-1620.

VI. Dvořanská výchova

Vedle školského či soukromého vzdělání byl ve sledované době v řadě případů obvyklou složkou výchovy a vzdělávání šlechtice pobyt na některém z mnoha evropských dvorů (zeměpanských, šlechtických i církevních /jež se s první skupinou do jisté míry překrývají/¹⁵⁹⁸). Urozcenci na nich mohli zůstávat různě dlouhou dobu a také povaha takového jejich setrvání bývala různá. Šlechtici mohli být pážaty¹⁵⁹⁹ pána dvora, členy jeho širší rodiny či držiteli různých dvorských úřadů (mundšenci, číšníci, stolníci apod.), případně na nich pobývali i v jiné roli (bez „služebních“ povinností, tj. aniž byli řádnými členy hofštátu, takto například běžně urozcenci z českých zemí setrvali kratší či delší dobu u zahraničních dvorů během svých kavalírských cest; k tomu podrobněji v VII. kapitole).

I když charakter dvorského pobytu nedospělých urozcenců z Čech a Moravy mohl nabývat různé podoby, jež je někdy na základě dochovaných pramenů stěží přesněji poznatelná, bude nás v této části disertace zajímat především takzvaná pážecí výchova. V případě některých dvorů, pro něž je k dispozici větší množství pramenů, se totiž zdá, že pouze členové pážecího organismu pána dvora procházeli skutečně systematickou výchovou a vzděláváním (které si na základě dvou dochovaných instrukcí z prostředí panovníckého dvora Ferdinanda I. přiblížíme dále). Ti ostatní, kteří v dětství či mládí setrvali u takových dvorů, však zřejmě stejnou dvořanskou výchovou jako pážata neprocházeli.

I přesto však mohl být výsledek pobytu obou těchto skupin u některého z dobových dvorů do jisté míry podobný. Jak pážata, tak i ostatní chlapci či mladíci z urozených českých a moravských rodin si totiž ve dvorském prostředí 16. a prvních desetiletí 17. století mohli prohloubit základy společenského chování (a recipovat dvorskou kulturu i jednotlivé její složky vů-

---

¹⁵⁹⁸ Měl-li majitel dvora-vysoký církevní hodnostář například ve Svaté říši římské národa německého postavení říšského knížete, šlo vlastně o dvůr zeměpanský.

¹⁵⁹⁹ V dobové terminologii se pro ně užívá v českém jazykovém prostředí snad nejčastěji pojmů pachole (k tomu viz dále v textu i v poznámkovém aparátu této kapitoly) či edlknab (případně edlknob; z něm. *Edelknabe*; viz alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 93, 146; V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ – A. ŠIMEČKOVÁ /ed./, *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, passim). Etymologie pojmu *páže/page/Page* není úplně jasná (viz alespoň Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 2¹⁹⁶⁸, s. 440; Philippe CONTAMINE, *Page*, in: *Lexikon des Mittelalters VI*, München – Zürich 1993, Sp. 1624–1625). I v námi zkoumaných pramenech z předbělohorské doby jej nalezneme, například ve francouzské korespondenci Karla st. ze Žerotína: viz kupř. jeho dopis Jindřichovi z Eberbachu: F. DVORSKÝ /ed./, *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 134).

bec), které získali doma (či jinde), a také zdokonalit či rozšířit své jazykové znalosti (u pážat systematickou výukou, u těch ostatních například komunikační praxí; u dvorů, jež přicházejí v úvahu, se pochopitelně nacházely osoby s řadou různých mateřských jazyků: vedle češtiny to byla němčina, italština, španělština, francouzština atd.) a především navázat důležité osobní kontakty, jež se daly později zúročit.

Sledujeme-li dvorskou výchovu¹⁶⁰⁰ a vzdělání šlechtice (především pak v rámci takzvané pážecí služby), musíme vedle výše řečeného pamatovat i na to, že se mohla odehrávat v různém věku i fázi výchovy a výuky urozených chlapců. Někteří přišli ke dvoru ve věku ani ne deseti let, jiní až mnohem později. Dvořanská výchova mohla být pro některé šlechtice jedinou formou nabytí vzdělání, pro jiné doplňkem předchozí či souběžné jiné výchovy a výuky. Zatímco pro někoho představovala konečnou fázi v procesu vzdělání (například v rámci takzvaných kavalírských cest, o nichž bude pojednáno níže), mohla být pro jiného předstupněm dalšího vzdělávání.

Čeští a moravští šlechtici mohli být v zásadě posláni buď na dvůr některého příbuzného nebo zámožnějšího šlechtice z okruhu „pánů a přátel“ v Čechách a na Moravě¹⁶⁰¹ (asi spíše ojedinele v zahraničí), případně na dvůr panovníka, jednoho z habsburských arciknížat či říšských bezprostředních knížat (eventuálně především během takzvaných kavalírských cest i dalších suverénů mimo oblast Svaté říše římské národa německého) nebo některého z vysokých církevních představitelů (jak v českých zemích či v zemích pod vládou střeoevropských Habsburků, tak i mimo ně /a to nejen v říši/).

I když vnímání jednotlivých variant výchovy a vzdělávání ze strany jejich samotných aktérů (tj. dětí české a moravské šlechty) většinou neznáme a jistě bylo velmi individuální, někdy dochované prameny tak skoupé nejsou. Jeden takový případ nás uvede do prostředí aristokratických dvorů v českých zemích a ozřejmí nám též individuální pocity chlapce usilujícího o pobyt u jednoho z těchto dvorů.

---

¹⁶⁰⁰ K tendencím dvorské výchovy zejména knížecích synů, jejím proměnám i jednotlivým složkám srov. ze zahraniční literatury alespoň Peter TÖBBICKE, *Höfische Erziehung – Grundsätze und Struktur einer pädagogischen Doktrin des Umgangsverhaltens, nach den Fürstlichen Erziehungsinstruktionen des 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Darmstadt 1983. Dvorské výchovy se obecně dotkl i Rainer A. MÜLLER, *Der Fürstenhof in der frühen Neuzeit*, München 1995, s. 42n. K proměnám dobových názorů na užitečnost dvorské stavovské výchovy srov. též A. STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise*, s. 41nn.

¹⁶⁰¹ V takovémto případě mohla někdy vzniknout tzv. zámecká škola (viz III. kapitola této práce), ovšem vzhledem k nedostatku pramenů obvykle přesnou představu o podobě výchovy a výuky na některém z aristokratických sídel nemáme.

Genealogicky blíže neidentifikovaný potomek nižší šlechtické rodiny Království českého Albrecht Pětipeský z Chýš,¹⁶⁰² jehož tehdejší věk bohužel neznáme, se chtěl roku 1619 dostat do služby k některému aristokratovi. Nemohl se dočkat rozhodnutí svého otce, a proto psal o podporu svého záměru příbuznému Šťastnému Václavovi Pětipeskému. Stěžoval si, že mimo domov ještě nikdy déle nebyl, a prosil o přimluvu, aby ho jeho otec „*dýleji doma zdržovati neráčil, nýbrž mně některému dobrému pánu na službu commendovati a odevzdati ráčil*“.¹⁶⁰³ Ovšem jak celá věc dopadla a zda dal otec na přimluvu příbuzného, nevíme. Další prameny k tomu již nemáme k dispozici.

I když do jisté míry v jiné rovině, než jak bylo zřejmě obvyklé, poukazuje uvedený případ na důležitost osobních kontaktů a zejména přimluv, bez nichž by mnozí potomci české a moravské šlechty těžko mohli dvorskou složku výchovy a vzdělávání absolvovat. Získání místa u dvora totiž nebylo jednoduché a vyžadovalo nezřídka nemalé úsilí otce či poručníků šlechtice. Pokud se nejednalo o dvůr blízkého příbuzného, u něhož snad ochota pána dvora přijmout chlapce (jehož mohl být někdy pán dvora poručníkem či kmotrem) mohla být vyšší, byly pro zajištění místa u dvora (ať již jako pážete, či v jiné roli) takové osobní kontakty a přimluvy osob z okruhu tzv. pánů a přátel rodiny nezastupitelné (k závažnosti přimluv na příkladu dvora Karla st. ze Žerotína viz dále).

Pro ilustraci si uveďme alespoň několik konkrétních příkladů výchovy a vzdělávání urozenců z Čech a Moravy na aristokratických dvorech v českých zemích. Tak na katolický jindřichohradecký dvůr k bratrovi Jáchymovi z Hradce (1526-1565) poslala roku 1561 na výchovu svého syna Adama (?1546-1616)¹⁶⁰⁴ Alžběta (označovaná též jako Eliška) z Hradce, manželka podporovatele Jednoty bratrské Diviše Slavaty z Chlumu a Košumberka. Rodiče nařídili tehdy Adamovi, který předtím pod vedením Jana Strialia studoval na škole u sv. Afry v Míšni (viz předchozí kapitola), že má svého strýce poslouchat. Alžběta Slavatová zároveň bratra poprosila, aby jejímu synovi našel vhodného preceptora.¹⁶⁰⁵

---

¹⁶⁰² K Pětipeským z Chýš a Egerberka viz alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 101nn.; August SEDLÁČEK, *Pětipeský z Chýš a Egerberka*, in: OSN XIX, s. 606n.

¹⁶⁰³ K tomu srov. Albrechtův dopis Šťastnému Václavovi z 28. února 1619 v SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, sign. P 10/2.

¹⁶⁰⁴ Stručné informace o Adamovi Slavatovi nám poskytuje A. SEDLÁČEK, *Slavata z Chlumu a Košumberka*, in: OSN XXIII, s. 341.

¹⁶⁰⁵ Srov. list Alžběty Slavatové, roz. z Hradce, z 24. července 1561 – SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 367, sign. II C 2, kart. 5.

Jak dlouho přesně chlapec na jindřichohradeckém dvoře pobyl, však nevíme, stejně tak neznáme obsah jeho výuky, ani jméno případného učitele. Tento případ poukazuje na několik skutečností, jednak na to, že možnosti jednotlivých variant výchovy a vzdělávání šlechty byly skutečně bohaté, jednak na to, že soukromá forma edukace urozených, o níž jsme pojednali ve III. kapitole, mohla být v některých případech kombinována s dvorskou výchovou. Byl-li tedy Adamovi Slavatovi skutečně Jáchymem z Hradce najat preceptor (což bohužel nevíme), mohl tedy nejen pokračovat v prohlubování svého dosavadního latinského vzdělání, nýbrž měl též možnost poznat a recipovat kulturu významného jihočeského šlechtického dvora a její jednotlivé složky. Bohužel citelně limitováni jsme zde minimálním množstvím dochovaných pramenů.

I v pozdější době získávali šlechtici z českých zemí důležité životní zkušenosti na jindřichohradeckém dvoře. Jedním z nich byl například Licek z Rýzmburka,¹⁶⁰⁶ kterého snad na doporučení Hynka Brtnického z Valdštejna přijal „*k sobě za pacholete*“ Adam II. z Hradce. Jak dlouho uvedený Licek, jehož věk bohužel neznáme, v pážecí službě v Jindřichově Hradci zůstal, bohužel nevíme.¹⁶⁰⁷ Ani o jeho dalším (či předchozím) případném vzdělávání a výchově nemáme žádné zprávy.

Mnoho šlechticů si osvojovalo základy dvorského chování v pážecí službě na dvorech Rožmberků v Českém Krumlově, Bechyni či Třeboni. Mimo jiné i díky Březanovým *Životům* jsme poměrně dobře informováni o šlechtických mladících zejména na dvoře posledního vladaře tohoto rodu.¹⁶⁰⁸ Za „pacholata“¹⁶⁰⁹ byli Petrem Vokem z Rožmberka přijímáni většinou příslušníci rytíř-

---

¹⁶⁰⁶ K rodu (Licků) z Rýzmburka srov. [nezn. aut.], *Licek z Ryzemburka*, in: OSN XV, s. 1040 a August SEDLÁČEK, *z Riesenburka*, in: OSN XXI, s. 720nn.

¹⁶⁰⁷ Srov. dopis Hynka Brtnického z Valdštejna Adamovi II. z Hradce datovaný na Náměšti nad Oslavou 24. června 1593. List vydali V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (ed.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 267n.

¹⁶⁰⁸ Ovšem řadu dokladů máme díky Březanovým *Životům*, jiným pramenům i dosavadní literatuře (zejména některým pracím Jaroslava Pánka) například i pro pážata Viléma z Rožmberka. Několik z nich tvořila též součást Vilémova cestovního dvora při některých z jeho cest. Tak např. do Itálie 1551 jel Rožmberk s vlastním asi 20 členným dvorem, v němž byla přítomna i některá jeho pážata: například Václav Holický ze Šternberka a Pavel Boubínský z Újezda; J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*, s. 36, 47, 105, 109.

¹⁶⁰⁹ Viz například formulaci Václava Březana k dubnu 1610: „*27. aprilis pana Volfa Hozlaura syn Volf přistoupil za pachole k Jeho Milosti pánu*“. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 613. I většina ostatních, kteří byli Petrem Vokem přijati do takové služby, a které uvádíme v další poznámce, byla takto označena. U některých se uvádí ještě pojem *edlknab*: například u Jindřicha Sobka z Kornic; viz tamtéž, s. 495.

ských rodů, méně často chlapci z panského stavu.¹⁶¹⁰ Někteří z nich tam strávili kratší, jiní delší dobu. Zřejmě spíše výjimečný byl případ Hynka, syna Adama Roupovského z Roupova,¹⁶¹¹ který zůstal v pážecí službě na dvoře Petra Voka více než deset let (1564-1575).¹⁶¹²

I švamberský dvůr mohl poskytnout možnost výchovy urozených. Na dvoře svého strýce Jana Jiřího ze Švamberka (+1617) pobýval Kašpar Colonna z Felsu, příslušník původem rakouského rodu.¹⁶¹³ Jako blízký příbuzný patřil k aristokratově rodině a byl vychováván se svým bratrancem Adamem.¹⁶¹⁴ Na švamberském dvoře bylo vždy více pážat. Tak například roku 1613 a 1615 si základy dvorské etikety na tomto dvoře v Třeboni osvojoval v pážecí službě Jan Jiří Gerštorf z Gerštorfu¹⁶¹⁵ spolu s dalšími urozenými mladíky.¹⁶¹⁶

Zřejmě nemalé množství šlechtických pážat bylo vychováváno u dvora Karla st. ze Žerotína. Přestože přesné představy o jejich počtu či sociální skladbě (i když mezi nimi byli i členové panského stavu, zřejmě převažovali nižší šlechtici) vzhledem k neexistenci jakékoli jejich evidence nemáme, jsou na rozdíl od výše zmíněných případů k dispozici bližší zprávy o jejich výuce. Ze Žerotínovy písemné pozůstalosti máme tak například pro české země sledované doby dochovanou dosti ojedinělou zprávu o tom, že tento aristokratický intelektuál par excellence pro jazykovou výuku svých *pacholat*¹⁶¹⁷ najímal kupříkladu speciálního učitele italštiny.¹⁶¹⁸

---

¹⁶¹⁰ Byli to např. Volf Hozlauer z Hozlau, Adam Koňas z Vydří, Jindřich Sobek z Kornic, Fridrich ml. purkrabí z Donína, Adam Lokšan z Lokšan, Petr Vok Švihovský z Rýzamberka – J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 613, 417, 495, 482, 546 (zde zajímavá formulace Březanova: „*Mají 6. [1599] ... pan Lukšan starý ... syna svého Adama ke dvoru Jeho Milosti pana vladaře vypraviv ... k cvičení a ochraně ho poručil*“; zvýraznil M. H.), 597 a 600.

¹⁶¹¹ August SEDLÁČEK, *Roupovský z Roupova*, in: OSN XXI, s. 1033.

¹⁶¹² J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 374, 431.

¹⁶¹³ Zřejmě syn Fridricha Colonnny z Felsu – [nezn. aut.], *Colona z Felzu*, in: OSN V, s. 523. Byl synovcem jeho druhé manželky Elišky Colonnové z Felsu, která si vzala Jana Jiřího ze Švamberka roku 1593 nebo 1594 – August SEDLÁČEK, *ze Švamberka*, in: OSN XXIV, s. 852; J. KUBEŠ, *Švamberský dvůr v Třeboni v letech 1611/1612 až 1620*, s. 447.

¹⁶¹⁴ Adam byl nejmladším ze tří synů Jana Jiřího ze Švamberka. Za stavovského povstání z let 1618-1620 byl ještě nezletilý. Zemřel roku 1664 – August SEDLÁČEK, *ze Švamberka*, in: OSN XXIV, s. 852; J. KUBEŠ, *Švamberský dvůr v Třeboni*, s. 451.

¹⁶¹⁵ Blíže neidentifikovaný příslušník původem lužické šlechtické rodiny. O ní viz Martin KOLÁŘ, *Gerštorf z Gerštorfu*, in: OSN X, s. 82nn. Petr VOREL, *Gerštorfové na Cholticku*, *Heraldika a genealogie* 19, 1986, s. 175-186.

¹⁶¹⁶ J. KUBEŠ, *Švamberský dvůr v Třeboni*, s. 454.

¹⁶¹⁷ Takový termín se v Žerotínově korespondenci vyskytuje opakovaně. Viz například Karlův dopis Johance z Bubna z 5. srpna 1598, ve kterém jí sděluje, že jejího syna (jeho jmé-

Více informací o Žerotínových *pacholatech* je dochováno zejména pro rok 1598 (především pro jeho závěr),¹⁶¹⁹ tehdy se nám jich podařilo zachytit hned pět, část z nich patřila mezi jeho příbuzné, části z nich byl Žerotín dokonce poručníkem. Patřili mezi ně Pertold Bohobud z Lipé (1589-1643), dále Jan Fridrich ze Žerotína (1588-1617),¹⁶²⁰ poté syn Johanky z Bubna (snad Jiřík Otík z Bubna), Vilém Pražma z Bílkova¹⁶²¹ a konečně potomek Aleše Stráneckého ze Stránky (či ze Stráneck).¹⁶²²

---

no zde ale není) přijímá „v službu za pachole ... ačkoli nyní pacholat v službě dosti mám a více téměř než dosti, avšak nemohouce žádosti týchž dobrých pánů a přátel svých, kteříž se podlé Vás přimlouvají a pro něž mi také vše učiniti náleží, odepřítí, chci tak učiniti. Když koli se Vám líbiti bude, syna Vašeho v službu mně uvéstí, chci jej k sobě přijítí a na všechno dobré véstí“. Viz V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 224. Nověji vydala dopis též N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 95n. Co se týče tohoto chlapce, je dosti pravděpodobné, že jde o Jiříka Otíka, syna Jindřicha Varlejcha z Bubna a Johanky z Krajku (viz alespoň Jiří HÁŠ, *Šlechtické rody na Rychnovsku*, Heraldika a genealogie 34, 2001, č.1-2, s. 15, 17), jehož příbuzný Mikuláš z Bubna žádal Karla st. ze Žerotína na jaře 1598, aby jej vypravil spolu s Karlem ml. ze Žerotína do Štrasburku, což ale Karel st. ze Žerotína tehdy odmítl. Srov. jeho dopis Mikulášovi z Bubna z 5. května 1598: V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 212.

¹⁶¹⁸ Viz Karlův dopis Jeronýmovi Bonacinovi ze 3. prosince 1606, ve kterém jej mj. žádá, aby mu poslal několik italských mluvnic a slovníků pro jeho pážata, jež nechává učit italštině. Srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 292.

¹⁶¹⁹ Viz dále. Ovšem je zřejmé, že Karel měl u sebe řadu šlechtických chlapců i v jiných letech. O tom pro rok 1605 svědčí například jeho výrok „mívaje u sebe mnohých dobrých přátel svých a poctivých lidí dětí“ v dopise Janovi Šmerhovskému z Lidkovic ze 17. března tohoto roku, v němž mu oznamuje, že jeho nemocného syna Bernarta k němu posílá zpátky. Viz V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 231. K pravděpodobným pážatům Karla st. ze Žerotína v tomto roce viz i tamtéž, s. 492 (syn Jiříka Šárovice ze Šárova). I pro jiné roky takové doklady máme. Abychom nepřetěžovali poznámkový aparát, nebudeme zde na ně již odkazovat.

¹⁶²⁰ Syn Jana Jetřicha ze Žerotína na Strážnici (viz A. SEDLÁČEK, *ze Žerotína*, 819; *RHB V*, s. 595; o jeho dalších studiích viz pozn. 1624). Srov. Karlův dopis Vítovi Hodickému z 6. prosince 1598 (chlapec byl tehdy nemocný /blíže neurčená oční nemoc/; V. BRANDL /ed./, *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 256) a dále Janovi Jetřichovi ze Žerotína z 20. prosince téhož roku: tamtéž, s. 268.

¹⁶²¹ Syn Jana Pražmy a Barbory ze Žerotína (měli jich více: srov. alespoň August SEDLÁČEK, *Pražma z Bílkova*, in: OSN XX, s. 590; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 347n.; TÝŽ, *Rody starého Slezska III*, s. 20), který byl tehdy nemocný. Žerotín jemu, stejně jako v podobných případech i jiným svým pacholatům, zajistil léky a lékaře. Viz jeho dopis chlapcovu otci z 8. října 1598: V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 237.

¹⁶²² Bohužel tento rod patří k minimálně známým. Viz alespoň nezn. aut., *Stráneck*, in: OSN XXIV, s. 193; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 271 a 537. Srov. též Karlův dopis chlapcovu otci z 28. prosince 1598. Oznamoval mu tehdy, že „syn Váš, kterýž zde u mne při Pertoltovi zůstává, velmi hrubě, tak že již sotva choditi může, oprašivěl. Pročež obávaje se toho, aby se od něho Pertolt tou neřestí nenakazil, nyní ho při něm zanechati nesmím a kdeby lepšího opatření, poněvadž v tomto svém dětinství lékařství žádného tato nemoc nepotřebuje, než pohodlí toliko, při Vás a paní mateři své užiti mohl, nevím ... kdyžby zase potomně z toho vyšel a učiti se i Pertoltovi ku pohodlí býti mohl [zvýraznil M. H.],

Zdá se, že Karel st. ze Žerotína chtěl zajistit na svém dvoře výchovu a vzdělávání v první řadě svým více či méně blízkým příbuzným (oba uvedení členové panského stavu jimi byli), ke kterým pak na výuku a zřejmě i na službu (alespoň v případě nižších šlechticů) přijímal i další urozené chlapce.¹⁶²³ Šlechtická pážata pak vykonávala zřejmě některé služby i pro samotného pána dvora (jejich přesnou povahu nám však dochované prameny neumožňují postihnout).

O další výchově a vzdělávání Pertolda Bohobuda z Lipé (Štrasburk) jsme hovořili již výše (V. kapitola), dochovány máme i prameny (korespondenci, evidenční i literární prameny), jež nám alespoň rámcově umožňují sledovat i pozdější edukaci Jana Fridricha ze Žerotína (od 1603 pobýval po několik let mimo jiné v Basileji, 1606 se vrátil zpět na Moravu).¹⁶²⁴ Naopak u výše uvedených příslušníků nižšího šlechtického stavu takové zprávy postrádáme. Může to být zčásti dáno i tím, že neznáme jejich křestní jména. Bohužel ani celkovou délku jejich pobytu u dvora Karla st. ze Žerotína nelze určit.

Ojedinele dokládá dochovaná korespondence Karla st. ze Žerotína i zájem zahraniční šlechty o výchovu a vzdělávání u dvora tohoto moravského aristokrata. V létě roku 1601 se takto mezi Žerotínova „pacholata“ chtěl dostat blíže nejmenovaný italský šlechtic, jehož však moravský aristokrat zdvořile odmítl s tím, že se spokojuje s pážecí službou domácích šlechticů, které si sám odchoval.¹⁶²⁵

Tato zmínka do jisté míry osvětluje ještě jiný aspekt přítomnosti edlknobů u raně novověkých dvorů různého typu (a neplatí to pochopitelně pouze pro dvory v českých zemích). Setrvání pážat u nich nebylo totiž výhodné jen pro urozené chlapce/mladíky samotné, nýbrž více či méně potřebné i pro pána dvora (z reprezentativních i jiných důvodů /o jednotlivých slu-

---

abych jeho zase přijítí neměl, býti nechci. Viz V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 271.

¹⁶²³ Naznačuje to například dopis citovaný v předchozí poznámce.

¹⁶²⁴ K tomu viz alespoň jeho stručný biogram v *RHB V*, s. 595 a také in: L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 238 (podle Hrubého studoval někdy před rokem 1603 na blíže neznámé škole ve Slezsku, snad ve Břehu). Jan Fridrich ze Žerotína však neměl studijní vlohly. Podle Karla st. ze Žerotína byl duševně slabý. Srov. např. Karlův dopis Amandu Polanovi z 31. října 1603. Srov. tamtéž, s. 101.

¹⁶²⁵ Viz regest Karlova dopisu dr. Paravicinovi do Vídně (právě tato osoba se zřejmě za uvedeného italského šlechtice přimlouvala) z 3. srpna 1601. F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 166 (zde sice uvedeno jen jméno Vtelenský, tj. bez křestního jména, ale z kontextu je jasné, že se muselo jednat o Jiřího Vtelenského).

žebních povinnostech pážat pojednáme podrobně na příkladu edlknobů Ferdinanda I. dále v textu této kapitoly/). Zájem o takovou službu nebyl tedy rozhodně jednostranný. Rekonstruovat přesněji úroveň poptávky po takové službě ani její nabídky ve sledované době však na základě dochovaných pramenů nelze. Pochopitelně byla u každého z dvorů odlišná a proměňovala se v čase.

Vraťme se však ještě zpět do žerotínského dvorského prostředí. Někteří šlechtičtí mladíci působili ve službách Karla st. ze Žerotína řadu let. Někdy však neznáme přesný charakter takové služby. Bylo tomu tak například zřejmě v letech 1604-1607 u Jiřího Vtelenského ze Vtelna, který se v 90. letech spolu se svým bratrem Janem vzdělával na latinských školách v Annaberku a Altdorfu. Po roce 1607 zase absolvoval kavalírskou cestu (během ní pobýval mimo jiné v Ženevě a Padově, zřejmě v doprovodu dalších šlechticů z českých zemí; blíže o tom viz výše v textu V. kapitoly).¹⁶²⁶

I když věková skladba urozených pážat sloužících u jednotlivých evropských dvorů mohla být různá, šlechtici v pokročilém adolescentním věku (řekněme přibližně kolem dvaceti let) se mezi nimi vyskytovali asi spíše nepříliš často. Ovšem přesné údaje nelze zjistit. Narážíme zde často jak na to, že jednak pážata jmenovitě neznáme, tak také na to, že i pokud jsme schopni je identifikovat, málokdy známe jejich životní data.

Co se týče uvedeného Jiřího Vtelenského ze Vtelna, muselo mu být s ohledem na jeho předchozí vzdělání v době služby u Karla st. ze Žerotína již kolem dvaceti let (či se alespoň ke dvacítce blížil). Vzhledem k nedostatku pramenů ani charakter jeho služby zmiňované v Žerotínově dopise z 22. října 1607 nelze přesně určit (nevíme tedy, zda se skutečně jednalo o pážecí službu; jisté však je, že jeho setrvání v Karlových službách představovalo určitou mezikritérium po předchozím a před následným zahraničním vzděláváním).¹⁶²⁷

Někteří čeští a moravští šlechtici využili možnosti výchovy svých potomků u jednoho z habsburských dvorů. Habsburkové si byli dobře vědomi toho, že jim pobyt chlapců/mladíků z urozených rodin u jejich dvora dává

---

¹⁶²⁶ K tomu regist italského listu Karla st. ze Žerotína Mark Antonioví Lombardovi z 22. října 1607. Tamtéž, s. 322n. Odkazy na prameny ke studiím Jiřího ze Vtelna i literaturu o něm samotném přináší poznámky na příslušných místech V. kapitoly (zejména pozn. 1240).

¹⁶²⁷ Viz předchozí poznámka.

příležitost ovlivnit je (jak v konfesijním, tak politickém smyslu) a připoutat k vlastní politice.¹⁶²⁸

Než se dostaneme k pojednání o obsahu pážecí výchovy u panovnického dvora na základě dvou dosud badatelsky nevyužitých instrukcí Ferdinanda I., jež nám ani při přihlédnutí k jiným pramenům neumožní jmenovitě sledovat české a moravské šlechtice u Ferdinandova dvora (jejich intence byla pochopitelně jiná; blíže k tomu dále v textu této kapitoly), uveďme si alespoň některé jménem známé urozence z českých zemí, kteří získávali zkušenosti u některého z dvorů vládnoucích Habsburků (případně jejich manželek). U části z nich bohužel přesný charakter jejich dětského či adolescentního setrvání u takových dvorů neznáme, jen někteří z nich byli zřejmě členy pážecích organismů.

U vídeňského dvora tak získával v letech 1533-1545 cenné zkušenosti například Jáchym (1526-1565), syn Adama I. z Hradce a Anny z Rožmitálu. Když mu bylo pět let, jeho otec, nejvyšší kancléř Království českého, zemřel. V sedmi letech se stal malý Jáchym pážetem královny Anny Jagellonské. Do Vídně jeli spolu s ním i Heřman, příslušník rytířského rodu Zálezských z Prostého,¹⁶²⁹ a komorník Jan Pěkný.¹⁶³⁰

Později se stal Jáchym z Hradce komorníkem a spolužákem svých vrstevníků, synů Ferdinanda I., arciknížat Maxmiliána (1527-1576) a Ferdinanda (1529-1595). Spolu s nimi se mu dostalo humanistického vzdělání, učili se němčině, latině, češtině a polštině.¹⁶³¹ Patrně především díky své výchově vyrostl v aristokrata, který se plně ztotožňoval s politikou vídeňského dvora a zůstal Habsburkům věrný po celý život. Výchova ve Vídni mu také napomohla v jeho pozdější rychlé politické kariéře.¹⁶³² U panovnického dvora ve

---

¹⁶²⁸ Tento záměr habsburské politiky dobře vystihl Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 237.

¹⁶²⁹ K Zálezským z Prostého srov. August SEDLÁČEK, *Zálezský z Prostého*, in: OSN XXVII, s. 407. Heřman Zálezský byl snad vychovatelem Jáchyma z Hradce (uvádí to alespoň Josef HRDLIČKA, *Provoz vídeňského domu Jáchyma z Hradce*, in: Václav Bůžek /ed./, *Poslední páni z Hradce (= OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 104n.). Protože o něm ale jinak nic nevíme, nezařadili jsme jeho biogram do přílohy disertace.

¹⁶³⁰ J. HRDLIČKA, *Provoz vídeňského domu Jáchyma z Hradce*, s. 104n.

¹⁶³¹ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů*, s. 8; Václav LEDVINKA, *Adam II. z Hradce a poslední páni z Hradce v ekonomice, kultuře a politice 16. století*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (= OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 16.

¹⁶³² V letech 1551-1553 zastával výnosný úřad karlštejnského purkrabí, 1554 se stal nejvyšším kancléřem, 1557 členem císařské Tajné rady a roku 1561 získal za své zásluhy o habsburský rod řád Zlatého rouna. Jeho kariéru zastavila až tragická smrt v rozvodněném Dunaji 12. prosince 1565 – Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Pa-*

Vídni, kde vyrůstala arciknížata Rudolf (1552-1612) a Arnošt (1553-1595), synové císaře Maxmiliána II., pobýval jako jeho otec i Adam II. z Hradce (1549-1596).¹⁶³³ I on požíval důvěry Habsburků a udělal úspěšnou kariéru.¹⁶³⁴

Jan z Pernštejna (1487-1548) poslal svého nejmladšího syna Vojtěcha (1532-1561) k panovnickému dvoru do Vídně v jeho třinácti letech. Tehdy jej doprovázel i Vojtěchův vrstevník Vilém z Lipé (1531-1549).¹⁶³⁵ Podobně uvedli do Vídně ke dvoru krále Ferdinanda I. v březnu 1550 ještě nezletilého Viléma z Rožmberka (1535-1592), který se předtím vzdělával v Pasově (viz předchozí kapitola /V. 9./), již zmíněný pasovský biskup Wolfgang ze Salmu a Jan Hoffman z Grünpüchlu. Patnáctiletý Vilém dostal za preceptora právníka Nicolause Paura.¹⁶³⁶ Mladý Rožmberk se učil vystupovat jako renesanční velmož a měl zde vlastní dvůr (pážata, lokaje, krejčí a další služebníky), který podléhal dozoru hofmistra Melichara Stolinského z Kopist.¹⁶³⁷

U panovnického dvora ve Vídni pobýval někdy v první polovině 60. let (snad 1562-1564) také Hynek (1545 – kol. 1595), již opakovaně zmiňovaný syn moravského zemského hejtmana Zdeňka Brtnického z Valdštejna († kolem 1561), o jehož předchozím vzdělání v Novém Bydžově a v Goldberku jsme pojednali již výše v textu III. a IV. kapitoly. O jeho pobytu ve Vídni, kam měl být prý poslán ve svých 17 letech po smrti svého otce (doprovázel jej tam již také uvedený Jiří Vavrouš), i cestách s dvorem Ferdinanda I. (například na sněm do Frankfurtu nad Mohanem), stejně jako jedné jeho diplomatické misi pojednal ve stručnosti Bartoloměj Paprocký z Hlohol ve svém *Zrcadle markrabství moravského*.¹⁶³⁸ Stejný autor stručně charakterizoval i

---

měti (s úvodem Josefa Janáčka), Praha 1996, s. 107n.; Martin KOLÁŘ, z Hradce, in: OSN XI, s. 732; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 366; V. LEDVINKA, *Adam II. z Hradce*, s. 16.

¹⁶³³ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů*, s. 9.

¹⁶³⁴ Roku 1585 se stal nejvyšším kancléřem a po Vilémovi z Rožmberka roku 1593 i nejvyšším purkrabím – Martin KOLÁŘ, z Hradce, in: OSN XI, s. 733, F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 371.

¹⁶³⁵ O Vilémovi z Lipé nalezneme základní informace u Augusta SEDLÁČKA, z Lipého, in: OSN XVI, s. 69. Viz též P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 210, 220nn.

¹⁶³⁶ K němu blíže viz jeho biogram v příloze disertace.

¹⁶³⁷ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 50nn.; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 48nn. Melichar Stolinský z Kopist sloužil původně Mikulášovi ze Salmu – P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551*, s. 247.

¹⁶³⁸ B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 82r. Viz též Josef DOSTÁL, „Princess de Bohême“ a její cesta na francouzský trůn, in: *Od pravěku k dnešku I. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, Praha 1930, s. 427 (vedle Hynka se podle Dostála zúčastnili cesty do Francie i další šlechtici z českých zemí: totiž Adam II. z Hradce, Menhart Lev z Hradce /tomu bylo

Hynkovu další kariéru (členství v zemském soudu, zahraniční mise ve prospěch Habsburků /doprovázel například dvě dcery Ferdinanda I. provdávané do Francie a Španělska/, 1580 se stal nejvyšším sudím Markrabství moravského a 1582 moravským zemským hejtmanem).¹⁶³⁹

Vedle mladíků z panských rodin pobývali ve Vídni i příslušníci nižší šlechty, kteří mohli využít možnosti pážecí služby u velmožů z českých zemí působících u panovnického dvora.¹⁶⁴⁰ V rámci dvorského aparátu Vratislava z Pernštejna dlel ve Vídni roku 1559 jako páže například blíže neidentifikovaný syn Diviše Dvoreckého z Dvorců, který byl v pernštejnských službách ve třetí čtvrtině 16. století. O své vídeňské zkušenosti zanechal česky a německy psaný deník (edičně zpřístupněný Petrem Vorlem),¹⁶⁴¹ v němž vedle informací o panovnickém dvoru zaznamenal především své společenské kontakty (poznámenané různými konflikty s ostatními příslušníky cestovního dvora Vratislava z Pernštejna),¹⁶⁴² dále též povinnosti pážete a zřejmě zároveň písaře. Pozornosti se zde dostalo i jeho zdravotním potížím apod. Spolu s ním byla ve Vídni v družině Vratislava z Pernštejna patrně i další pážata – Petr Kůrka z Korkyně,¹⁶⁴³ Michal Gerštorf z Gerštorfu¹⁶⁴⁴ ad.¹⁶⁴⁵

---

tehdy teprve 15 let; k tomu srov. též V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA /ed./, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 157/ a Jan z Valdštejna). Srov. též SOA Třeboň, Historica, inv. č. 5722, sign. 4792 (soupis hofštátu Alžběty Habsburské z roku 1570). Další literaturu o Hynkovi z Valdštejna, jeho studiu i pobytech přináší pozn. č. 330.

¹⁶³⁹ Srov. předchozí poznámka. O Hynkově cestě na britské ostrovy navazující na zmíněnou misi ve prospěch Habsburků viz M. HOLÝ, *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of British Isles (1550-1620)*, v tisku. Zde v pozn. 16 uvedena i další literatura.

¹⁶⁴⁰ V. BŮŽEK – G. PÁLLFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, s. 570.

¹⁶⁴¹ Petr VOREL, *Vídeňský deník rytíře Dvoreckého z roku 1559*, FHB 19, 1998, s. 7-36 (edice zde na s. 14-29).

¹⁶⁴² Hofmistr Bohuslav Drahňovský ze Stvolové (hlavní osoba zodpovědná od r. 1555 za chod domácnosti Vratislava z Pernštejna) jej např. nařkl, že je k ničemu a že má chuť pouze „*k vožralství a kurevství*“, což vícekrát oznamoval jeho otcí – tamtéž, s. 19. Tomu si na něj pro chlapcovo chování a neplnění povinností stěžoval i sekretář Pavel Šulc – tamtéž, s. 22. Zajímavé je, jak si své „skopičiny“ mladý Dvorecký podrobně a se zřejmou pýchou zapsal.

¹⁶⁴³ Blíže neurčený příslušník rytířského rodu Kůrků (Korků) z Korkyně. Jeho starší příbuzný Pavel Kůrka (1522 – † kolem 1603) pobýval v pážecí službě u panovnického dvora od roku 1532, v roce 1536 vstoupil do armády, bojoval v Uhrách a ve Svaté říši římské. Část z jeho deníku vydal František PALACKÝ (ed.), *Paměti pana Pavla Korky z Korkyně, znamenitého vůdce českého v XVI. století*, ČČM 3, 1829, s. 29-32; 4, 1830, s. 433-442. K Pavlovi Kůrkovi z Korkyně srov. též B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 115; August SEDLÁČEK, *Korka nebo Kůrka z Korkyně*, in: OSN XIV, s. 843.

Co se týče některých obecnějších rysů výchovy a vzdělávání šlechty (zejména pak urozených pážat) u panovnického dvora a jejího obsahu, povšimlo si domácí bádání (hlavně Zdeněk Hojda a Jaroslava Hausenblasová) více pouze dvora rudolfinského (ať už ve Vídni, či od roku 1583 v Praze). Mohlo tak konstatovat, že takřka po celou dobu jeho existence bylo u něho vychováváno a vzděláváno zpravidla necelých dvacet chlapců. Samotnou výuku vedle preceptora měly pod dohledem nejvyššího štolby a hofmistra „edlknobů“ zajišťovat i další osoby (taneční mistr, učitel šermu, míčovníci, učitel flétny ad.). Jak napovídá složení učitelů, spočívala výuka pážat zejména v osvojení si tzv. rytířských disciplín. V omezené míře byli chlapci vyučováni i jazykům. Museli pravidelně chodit k bohoslužbám, účastnili se různých dvorských slavností a reprezentovali svého pána i při jiných příležitostech. Potomci urozených rodin mohli u panovnického dvora získat pro svou budoucí kariéru užitečné kontakty.¹⁶⁴⁶

Pokud jde o starší dobu, kromě některých údajů vázaných k určitým osobám (většinou z řad aristokracie, viz výše zmíněné informace o pánech z Hradce či Pernštejnech), ani české, ani zahraniční bádání mnoho pozornosti edukaci pážat u panovnického dvora a jednotlivým aspektům této problematiky dosud nevěnovalo. Všimlo si pouze některých dílčích otázek. Václav Bůžek tak například záslužně upozornil na specifickou roli nejvyšších kancléřů Království českého, kteří díky svým vztahům k panovníkovi a k vlivným osobám u jeho dvora mohli některým urozeným mladíkům z českých zemí zprostřed-

---

¹⁶⁴⁴ Blíže neurčený příslušník rozvětveného původně lužického rodu Gerštorfu z Gerštorfu osedlého i v Čechách.

¹⁶⁴⁵ P. VOREL, *Videňský deník rytíře Dvoreckého*, s. 16, 28.

¹⁶⁴⁶ Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, Praha 2002, s. 103. Na s. 424 této práce jsou uvedena jména konkrétních pážat u císařského dvora na základě soupisu hofštátu Rudolfa II. z roku 1612 (jsou zde jak příslušníci panských, tak i rytířských rodů – např. Jan Adam Haugvic z Biskupic, Zikmund z Valdštejna, Jan Černín, Vilém Koc z Dobrše, Albrecht Beneda z Nečtin ad.). Předchozí soupisy (od roku 1576) uváděly bohužel jen počty „edlknobů“ a ne jejich jména – tamtéž, s. 423n. Edice J. Hausenblasové obsahuje též údaje o konkrétních osobách zastávajících úřad nejvyššího štolby, hofmistra pážat, jejich preceptora, tanečního mistra a dalších lidí, kteří chlapce vyučovali – viz tamtéž, s. 422nn. K pážatům, hofmistrům a preceptorům na rudolfinském dvoře viz též Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Zdeněk HOJDA, *Pražský rudolfinský dvůr mezi Hradem a městem*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 117; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Seznamy dvořanů císaře Rudolfa II. z let 1580, 1584 a 1589*, *Paginae historiae* 4, 1996, s. 67, 86, 108, 114. Ke skladbě rudolfinského dvora viz též Eva DRAŠAROVÁ, *Dvůr Rudolfa II. Příspěvek k organizaci a personální skladbě dvora středoevropských Habsburků v 16. a na počátku 17. století*, Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze II/1, Praha 1989, s. 42-86.

kovat pážecí službu či setrvání u dvora mimo vlastní pážecí organismus. Zároveň takovým dětem a adolescentům z českých zemí mohli vedle vlastního zprostředkování poskytovat i všestrannou ochranu a podporu. Jako protislužbu podávali někteří z mladíků pobývajících u dvora kancléřům aktuální informace z Vídně.¹⁶⁴⁷

Právě na starší období (kolem roku 1550) se pak zaměří následující část předkládané práce.¹⁶⁴⁸ Její nedílnou součástí tvoří edice v příloze disertace (Příloha č. 4-5). Na základě analýzy dvou dochovaných a dosavadní domácí i zahraniční historiografií badatelsky nevyužitých instrukcí Ferdinanda I. se zde pokusíme podat přinejmenším základní charakteristiku pážecí výchovy u dvora tvůrce habsburského středoevropského soustátí, především nám pak půjde o obsah této formy dobové edukace urozených. Budeme usilovat o zodpovězení alespoň některých z otázek, které před badatele toto, dosud v podstatě opomíjené téma staví. Uveďme si z nich alespoň některé: Jaký byl denní program pážat – edlknobů? Lišil se všední den od svátku? Jaké měli chlapci povinnosti, kde byli ubytováni a jak se stravovali? V čem spočívala úloha preceptora a hofmistra pážat?

Na druhou stranu nelze čekat, že rozbor obou instrukcí napomůže objasnit některé další otázky, které by jinak jistě přicházely v úvahu, neboť jednoduše takové informace neobsahují (bohužel stejně jako například badatelsky hojně užívané *Hofstaatsverzeichnisse*). Jednou z nich je například problematika teritoriální a sociální skladby edlknobů. Tu i řadu dalších otázek bude muset zodpovědět teprve budoucí výzkum, tato část naší disertační práce představuje jen dílčí sondu do zatím minimálně zkoumané problematiky a nečiní si ambice podat komplexnější obraz. Ten by musel vycházet ze studia mnohem širšího, byť fragmentárně dochovaného spektra pramenů úřední i soukromé povahy, které by navíc bylo třeba studovat pro delší časové období. Přesto snad tento text přispěje k zaplnění určité mezery, která v bádání o podobě dvorské výchovy šlechtice v 16. století bezesporu zeje.¹⁶⁴⁹

---

¹⁶⁴⁷ K tomu srov. Václav BŮŽEK, *Šlechta ze zemí Koruny české na habsburských dvorech v předbělohorském století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)* (= OH 10), České Budějovice 2003, s.156n., 165n.; V. BŮŽEK – G. PÁLLFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, s. 552.

¹⁶⁴⁸ Následující řádky jsou založeny na speciální studii autora této disertace: Martin HOLÝ, *Exercitia aularum. Dny všední a sváteční pážat na dvoře Ferdinanda I. v polovině 16. století ve světle dvou dochovaných instrukcí*, FHB 23, v tisku.

¹⁶⁴⁹ V současnosti se sice některá badatelská centra v Čechách a na Moravě věnují výzkumu určitých aspektů dvorského života habsburské monarchie v 16.-18. století syste-

Obě dochované instrukce jsou uloženy ve fondu Instruktionen v oddělení Hofkammerarchiv, Österreichisches Staatsarchiv Wien, sign. 84. První z nich (fol. 3r-15r) byla vydána Ferdinandem I. v Praze 20. srpna 1549 pro hofmistra pážat („*edl knaben hoffmaister*“) Wilhelma von Pollerstrass.¹⁶⁵⁰ Zachována je v originále. Druhá (fol. 29r-33v), jež bohužel neobsahuje datici a je opisem originálu, byla určena pro preceptora edlknobů („*edl knaben preceptor*“). Jeho jméno zde ovšem uvedeno není. Snad jím byl Sigmund Winkhler.¹⁶⁵¹ Obsahová i textová analýza obou textů naznačuje, že je úzce

---

matičtější (a to nejen v jihočeském okruhu historiků, nýbrž i v Praze, Brně, Vídni aj.), ale pážecí výchova mezi ně v podstatě nepatří. Té se – zvláště pokud jde o panovnický dvůr – dostalo v různých studiích pouze okrajové pozornosti, jež se navíc minimálně soustředila na její obsah, spíše se snažila zachytit konkrétní jména osob, jež byly po určitou dobu edlknoby panovníka. Vzhledem k neexistenci výčtu jednotlivých pážat v poměrně hojně zkoumaných soupisech dvořanů (tzv. „Hofstaatsverzeichnisse“) z 16. století (teprve v roce 1612 se v tomto typu pramenů objevují konkrétní jména edlknobů viz pozn. 1646) to však byla práce nadmíru obtížná. Část z této novější literatury zachycuje přehled bádání o dvorech habsburských panovníků z pera Václava Bůžka. Srov. TÝŽ, *Dvůr habsburských císařů v letech 1526-1740 a historiografie na prahu 21. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10)*, České Budějovice 2003, s. 5-32 a také jeho přepracovanou verzi v již citované knize stejného autora: TÝŽ, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 5-37. Pro dokreslení dosavadního stavu bádání o pážecí výchově lze také uvést jen několik let starý citát, jímž Petr Maťa badatelsky poctivě na základě znalosti dosavadní literatury a také řady pramenů k habsburským dvorům charakterizoval pážecí výchovu: „*Nemáme zatím příliš jasnou představu o tom, jaké bylo složení pážecího dorostu, ani jak vypadala jejich výuka*“. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 318. Je však zapotřebí říci, že – jak dále v textu uvidíme – se tento autor i bez znalosti detailů příliš nespletl, když soudil, že „*vše nasvědčuje tomu, že v centru pozornosti stála široká paleta rytířských cvičení a cizích jazyků*“; tamtéž, s. 318. Ostatně pro rudolfínskou dobu to již dříve konstatovali Z. Hojda a J. Hausenblasová. Viz pozn. 1646.

¹⁶⁵⁰ Ve stejné funkci byla tato osoba přinejmenším ještě v dalším roce. Srov. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále ÖStA Wien, HHStA), Handschriftensammlung, sign. W 1047 (*Ordinari Hofstaat* Ferdinanda I. z roku 1550), s. 28.

¹⁶⁵¹ Osoba tohoto jména se pravděpodobně v roli preceptora vyskytuje ve složce, jež kromě instrukcí obsahuje ještě další materiály, zejména účetní povahy, které vznikly v souvislosti s pážecím organismem Ferdinanda I. Srov. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv (dále ÖStA Wien, FHKA), Instruktionen, sign. 84, fol. 17r-27v, 37r-47v (Winkhler zde uveden na fol. 27v, bohužel v seznamech dvořanů jmenovaného Habsburka jej není možné nalézt, protože tyto *Hofstaatsverzeichnisse* ze sledované doby vůbec neobsahují informace o edlknobech, ani osobách, jež je měly na starosti: viz Th. FELLNER – H. KRETSCHMAYR (edd.), *Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). 2. Band. Aktenstücke 1491-1681*, s. 160-171). Jde zejména o seznam platů osobám, jež se pohybovaly v okolí pážat a v zásadě podléhaly jejich hofmistroví (případně nejvyššímu štolbovi) a soupis výdajů v souvislosti s vydržováním edlknobů („*edlen knaben underhaltung*“). Žádný seznam konkrétních pážat zde však nenajdeme. Protože nám v této části disertace jde pouze o charakteristiku obsahu pážecí služby v polovině 16. století, bude k dalším uvedeným pramenům v předkládané studii přihlédnuto jen okrajově.

svázána s první instrukcí, a lze tudíž právem předpokládat její vznik v době nepříliš vzdálené od té první.

Jak uvedené prameny ukazují, vstávali edlknobové ve všední dny v létě i v zimě kolem páté hodiny. Než opustili lůžko, měli se pokřížovat a pomodlit se třikrát *Pater noster* a třikrát *Ave Maria*. Instrukce určovala, aby ti větší z nich (bez jasného určení věku) vstávali dřív než ti mladší. Dále bylo pážatům předepsáno, aby se oblékli, umyli si obličej i ruce a učesali se. Ten z chlapců, který byl hotov dříve, si měl vzít modlitební knihu a podle preceptorova nařízení odříkat některou z modliteb. Poté byli vybráni dva nejstarší z nich (případně i více), kteří šli s podpreceptorem – a pokud ten nemohl, tak s hofmistrem – ke dvoru. Zde měli sloužit panovníkovi při ranní mši před oltářem „*mit dem windliechtern*“ se vši zbožností a úctou. Poté, co bohoslužba skončila, bylo zapotřebí, aby tyto „*windliechter*“ odevzdali do „*liecht chamrer*“. Pak se podpreceptor s nimi vracel zpět k ostatním pážatům.¹⁶⁵²

Ta mezitím mezi pátou až šestou absolvovala mši v některém z kostelů blízkých jejich ubytování, kterou dopředu domluvil hofmistr tak, aby se bez problémů stihl další program. Bezprostředně po bohoslužbě, od šesti hodin, totiž začínal preceptor s dopolední výukou pážat, jež probíhala až do devíti hodin. Pokud možno co největší části z ní se měli zúčastnit i dva výše zmínění edlknobové, kteří se vrátili ode dvora. Pokud by hrozilo, že něco zameškají, měl se jim preceptor věnovat o to déle. Kde přesně výuka probíhala, je poněkud nejasné. Instrukce užívají pojmu škola („*schuel*“), ale zda se nacházela ve stejném domě, kde vždy většina z chlapců dostávala stravu (tedy v domě vyhrazeném jejich hofmistroví), nevíme. Po deváté hodině byla pážata znovu rozdělena do dvou skupin. První z nich (v počtu osmi) odešla ke dvoru, kde měla panovníkovi sloužit u tabule. Poté co Ferdinand I. skončil se stolováním, dostala zde spolu s podpreceptorem také najíst a následně se vrátila zpět do školy.¹⁶⁵³

Druhá část, ta většinová (k tomu viz dále), dostala mezi čtvrt na deset a půl desátou snídani („*fruemal*“). Po ní se mohla až do dvanácti věnovat

---

¹⁶⁵² ÖStA Wien, FHKA, Instruktionen, sign. 84, fol. 5v-6r. I přes konzultaci s několika odborníky se mi nepodařilo jednoznačně určit charakter této služby „*mit den Windliechtern*“. Jde zřejmě o nějakou lucernu (příp. svícen). V takovém významu se toto slovo v instrukci vyskytuje. Srov. tamtéž, fol. 12r. Jinak bude dále odkazováno především na instrukci hofmistroví, která je výrazně podrobnější. Kratší text druhé instrukce ji pak v mnohém opakuje, pochopitelně však i on je předmětem předložené analýzy, neboť mj. přináší i některé informace, které v instrukci hofmistroví chybí.

¹⁶⁵³ Tamtéž, fol. 6r-v.

všelijaké kratochvíli (například šermu), cvičit se v hudbě (ve hře na flétnu), zpěvu či v jiném umění podle toho „zu weme ain ieder lust vnd eigenschaft hat“. Od dvanácti do tří hodin pak pokračovala výuka, které se již mělo znovu účastnit těch osm pážat, sloužících daný den u panovnickovy tabule. Instrukce určovala diferencovaný přístup preceptora k jednotlivým žákům podle jejich věku. Ty nejmenší, kteří ještě neuměli číst ani se sami modlit a také neznali latinu, měl vyučovat odděleně od ostatních.¹⁶⁵⁴ Především je měl naučit modlit se. Při dopoledním i odpoledním vyučování měly být užívány knihy takových autorů, které by chlapci mohli pochopit (byly tudíž přiměřené jejich věku) a jež by jim byly co nejvíce k užítku.¹⁶⁵⁵

Preceptor neměl do školy k pážatům nikoho pouštět, pochopitelně s výjimkou hofmistra a podpreceptora. Pokud by jak v době výuky, tak i v jinou dobu přišel za edlknoby některý z jejich přátel či kdokoli jiný, nesměl sám vejít v kontakt s některým z nich. Musel se obrátit na preceptora či hofmistra a za přítomnosti alespoň jednoho z nich se pak mohl setkat se „svým“ pážetem, mluvit s ním, či mu od někoho předat vzkazy (ať už ústní, či písemné).¹⁶⁵⁶

V průběhu odpoledne pak uvedených osm chlapců pod vedením podpreceptora zamířilo znovu ke dvoru, kde opět vykonalo službu u panovníkova stolu. Stejně jako službu „mit windtlichtern“ směli i tuto část pážecích povinností vykonávat pouze edlknobové starší třinácti let. Učinit si přesnou představu o stolování Ferdinanda ale bohužel obě instrukce neumožňují, neboť obsahují jen rámcové informace. Dokud panovník nezasedl ke stolu, měli se chlapci pod dohledem podpreceptora držet pohromadě a teprve poté, co byl Ferdinand I. přítomen, měli nosit pokrmy na stůl, pak je odnášet, vždy se přitom poklonit panovníkovi a chovat se přitom vůbec „mit gepurlicher reuerentz“.¹⁶⁵⁷

Podpreceptorovi instrukce ukládala, aby s pomocí jednoho z trabantů dohlédl na to, aby ti chlapci, kteří odešli z hodovní místnosti s jídlem od panovníkova stolu, se nikde nezdržovali, ale ihned se znovu vrátili ke službě. Pokud by tak neučinili, nebo si brali z podnosů nějaké jídlo a znečistili jím své šaty, byly instrukcemi určeny příslušné tresty. Poté, co zeměpán dojedl, bylo nařízeno, aby u samostatné tabule dostali podobně jako i dopoledne jídlo i podpreceptor a osm pážat. Ještě předtím ale museli chlapci

---

¹⁶⁵⁴ Tamtéž, fol. 30v

¹⁶⁵⁵ Tamtéž, fol. 8v-9r.

¹⁶⁵⁶ Tamtéž, fol. 9r.

¹⁶⁵⁷ Tamtéž, fol. 6v.

„*ire rögkh außziehen*“ a odevzdat je do stříbrnice („*silber chamer*“) opět jako již ten den jednou.¹⁶⁵⁸

Osm vybraných pážat mělo tedy v přesně neurčenou dobu podle okolností („*nach gelegenheit der zeit*“) dostávat u dvora i s podpreceptorem dvě teplá jídla za den a takové pití, které ze sklepa dostávají truksasové. Služebníkům edlknobů bylo nařízeno, aby jim ke stolu dali čisté ubrusy, ručníky a talíře. Nikomu (i kdyby to byl šlechtic) nemělo být dovoleno s nimi stolovat (nikdo – *expressis verbis* ani podpreceptor, ani chlapci – si tedy ke stolu nesměl nikoho pozvat), s výjimkou nejvyššího podkoní a „*silber chamers khnaben*“. Při stolování se měla pážata chovat slušně. Podpreceptor byl povinen ohlásit i případné nepřístojné chování spolustolovníků edlknobů.¹⁶⁵⁹

Z osmi edlknobů, kteří ten den sloužili u dvora, museli dva (či případně více) zůstat ve službě déle než ostatní. Měli počkat, „*bis wir* [tedy Ferdinand I. – pozn. M.H.] *zu rue geen*“. Hofmistrovi pážat instrukce ukládala, aby zajistil, že na chlapce pak bude u dvora čekat podpreceptor, který je v tu pozdní dobu doprovodí se světlem na jejich ubytování.¹⁶⁶⁰

Ostatní chlapci po skončení odpolední výuky dostali v blíže neurčenou dobu v domě hofmistra večeři („*nachtmal*“ či „*nachtessen*“).¹⁶⁶¹ Podobně jako u snídaně mělo jít o „*wolgekhochter speis und prot*“ a dobré pití. Jako další program bylo stanoveno, aby v létě šli edlknobové s preceptorem do blízké zahrady („*lustigen garten*“) a věnovali se zde různým kratochvílím, jako například skákání, zápasení, tanci, běhání o závod, házení tyčí či kamenem, hraní míčových her apod. Bylo přitom ale třeba dohlédnout, aby se žádnému z nich nic nestalo. Proto u nich vždy musel být přítomen hofmistr, preceptor či podpreceptor. V zimě pak měli v tutéž dobu zůstat pohromadě ve svém příbytku, věnovat se hudbě či jinému poctivému („*erlicher*“) umění. Případně mohl jeden z nich, jehož preceptor považoval za nejlepšího, ostatním předčítat zábavné a kratochvilné příběhy z válek, dále texty o jiných mužných skutcích či též „*von der khaiser geschichten*“. V dalším předčítání se měli střídát. Mělo se hlavně dbát na to, aby volný čas – tedy ten, kdy neměli ani školu, ani nevykonávali některou službu – nestrávili nadarmo.¹⁶⁶²

---

¹⁶⁵⁸ Tamtéž, 7r-v.

¹⁶⁵⁹ Ke službě pážat u panovnickovy tabule pro dopoledne i odpoledne srov. tamtéž, fol. 6r-8r, 9r.

¹⁶⁶⁰ Tamtéž, fol. 9r.

¹⁶⁶¹ Tamtéž, fol. 9v a 31v.

¹⁶⁶² Tamtéž, fol. 9v-10r.

Hofmistrovi instrukce ukládala, aby dohlédl nato, že chlapci půjdou v zimě spát kolem osmé, v létě kolem deváté hodiny. Jako první se měli ke spánku uložit ti nejmenší, všichni se pak měli před spaním pokřížovat a pomodlit se (konkrétní modlitby ale uvedeny nejsou). Povinností hofmistra a podpreceptora bylo zůstat u nich do té doby, dokud se všichni nesvlečou a neuloží se. Instrukce určovala i to, že chlapci mají spát po dvou v jedné posteli, vždy jeden starší s jedním mladším. Aby byli edlknobové pod kontrolou, měl s nimi být v jejich pokoji ubytován zároveň jejich podpreceptor, ovšem jen tehdy, pokud to bylo možné. Hofmistrovi bylo předepsáno, aby je občas v noci zkontroloval („*sy haimblich uberfallen*“), zda jsou všichni na svém místě a zdali se tam neděje něco nepatřičného.¹⁶⁶³

Ubytování edlknobů označují instrukce jako „*herberg*“ (případně „*herbrig*“ apod.).¹⁶⁶⁴ Zda se nacházelo ve stejném domě, kde se většina z nich stravovala (tedy v domě vyhrazeném pro hofmistra edlknobů), není úplně jasné. V domě, ve kterém chlapci bydleli, obklopovaly pážata zřejmě i další osoby, jako byli jejich služebníci, dále několik „*camer trabanten*“ a hospodyně („*hausfrauen*“). Pokud byli na svém ubytování a nechystali se hned odejít, neměli edlknobové užívat stejné oblečení jako venku, ale bylo jim předepsáno, aby se převlékli do „*nacht rögh*“.¹⁶⁶⁵ Hofmistr měl také dohlédnout na to, aby dostávali mimo „*neu gewaschen hemetern vnd anderm leingewandt*“ také čisté ložní prádlo. O čistotu jejich postele, bot, rukavic i šatů se měl starat jeden jejich služebník a snad i dva vybraní „*camer trabanten*“, kteří se ve své službě po týdnu střídali.¹⁶⁶⁶

Na pážata měl vedle podpreceptora dohlížet v jejich „*herberku*“ i preceptor. Pokud jeden z nich musel nutně někam odejít, měli se vždy vystřídat tak, aby nikdy nezůstali chlapci samotní. Preceptor vedle výuky nesl zodpovědnost i za jejich chování při řadě příležitostí. Co se týče jejich ubytování, zodpovídal výslovně například za to, aby se zde nenalézaly žádné luterské či jiné „škodlivé“ knihy („*luterische oder schennliche puecher*“). Nesměly být nikým uchovávány, půjčovány či čteny. Preceptor měl též dbát na to, aby chlapci ve svém bytě i jinde nečetli (či vůbec neměli) jakékoli jiné knihy než ty určené ke studiu. Pokud by chtěli mít či číst jinou knihu, museli předem požádat preceptora o souhlas.¹⁶⁶⁷

---

¹⁶⁶³ Tamtéž, fol. 10r, 31v-32r.

¹⁶⁶⁴ Tamtéž, passim.

¹⁶⁶⁵ Tamtéž, fol. 8v.

¹⁶⁶⁶ Tamtéž, fol. 10r-v.

¹⁶⁶⁷ Tamtéž, fol. 11r-v.

V neděli a o svátcích vstávala pážata jako i ve všední den kolem páté hodiny. Absolvovala stejný rituál jako ve všední den: modlitby, oblékání, mytí, česání apod. Jakmile byla hotova, nastával již odlišný program než ve všední den. Preceptor jim přečetl a vysvětlil ty biblické pasáže, které se měly ten den číst v kostele nebo být předmětem kázání. Všichni se pak v obvyklý čas (ten zde ale konkretizován není) měli společně s preceptorem i hofmistrem odebrat ve dvojicích („*alle mall zwen vnd zwen miteinander*“) ke dvoru. Obě instrukce upravují jejich chování během takové cesty podobně jako ve všední den. Nejen, že se měli edlknobové po cestě slušně chovat, ale též uctivě zdravit všechny šlechtice, Ferdinandovy rady a osoby ve vysokých úřadech, které by potkali. Pokud by se jich někdo z nich na něco zeptal, měli mu dát slušnou odpověď, jinak se ale s nikým nebavit.¹⁶⁶⁸

V době léta bylo chlapcům předepsáno, aby šli u dvora nejprve na ranní mši. V zimě však měli zůstat pospolu v blíže nespecifikované místnosti. Zde ten, kdo na ně dohlížel, musel dbát na to, aby nevedli lehkovážné řeči a vůbec se nechovali neslušně, ale aby se modlili a četli knihy. Zda v zimě v neděli či v jiný svátek na mši vůbec nechodili či ji snad absolvovali později, je podle znění instrukce poněkud nejasné. Pokud na ni šli, byli rozděleni na dvě skupiny. První z nich sloužila jako i ve všední dny v kostele „*mit windtlichtern*“. Ti ostatní měli v kostele zaujmout vhodné místo tak, aby dobře slyšeli kazatele.¹⁶⁶⁹

Po bohoslužbě dostávala pážata opět zřejmě v hofmistrově domě dopolední jídlo, po němž se měla dvě hodiny věnovat rekreaci a cvičení těla (šerm, skákání, zpěv, tanec¹⁶⁷⁰ apod.). Dále bylo stanoveno, aby se odebrala do školy, kde se měl každého z nich zvlášť preceptor dotázat, co bylo jádrem kázání v daný den a co si z něj zapamatoval. Po této „zkoušce“, která podle instrukce zajišťovala pozornost chlapců při kázání, měl preceptor pážatům hodinu předčítat v němčině či v jiném cizím jazyku „*ain kurczweilige vnd tapfere kriegshistori*“.¹⁶⁷¹

I pro sváteční dny platilo, že je třeba edlknoby vést ke komunikaci v latině a v dalším cizím jazyku (kromě němčiny lze předpokládat vícejazyčné

---

¹⁶⁶⁸ Tamtéž, fol. 3r-v, 10r-v, 29r.

¹⁶⁶⁹ Tamtéž, fol. 3v-4r.

¹⁶⁷⁰ Speciální „Edlknabentanzmeister“ je však doložen v seznamech dvořanů habsburských panovníků až později (1576). Srov. Th. FELLNER – H. KRETSCHMAYR (edd.), *Die österreichische Zentralverwaltung*, s. 197.

¹⁶⁷¹ ÖStA Wien, FHKA, Instruktionen, sign. 84, fol. 4r, 29v.

složení pážecího organismu, jeho jádro sice zřejmě tvořila šlechta z habsburských dědičných zemí, ale patřivali k němu i šlechtici pocházející z jiných oblastí: například i čeští). Pro častější příležitost k latinské a další cizojazyčné komunikaci bylo v obou instrukcích nařízeno, aby osoby pohybující se v okolí pážat a ovládající latinu a další cizí jazyky s nimi pokud možno co nejvíce mluvily v těchto řečech. I ve sváteční dny se měli edlknobové učit psát německojazyčné texty. Instrukce bohužel na rozdíl od všedního dne jsou v tomto případě skoupější na časové údaje. Jak dlouho výuka probíhala, je nejasné (uvedená jedna hodina platila se vši pravděpodobností jen zmíněnému předčítání). Pokud by pak chlapcům ještě zbyl čas, měli se znovu věnovat nějaké „pocitivé“ kratochvíli.¹⁶⁷²

Mezitím – tedy po bohoslužbě – se však z celku pážecího organismu znovu vydělilo osm chlapců, kteří jako i ve všední den sloužili (opět zřejmě dvakrát denně) u panovníkovy tabule, která se zřejmě od té „všednodenní“ nijak nelišila. Zvláštní funkci měli z těch osmi dva edlknobové (ti nejstarší z nich), kteří „*protschaff zum tisch tragen*“. Ti nastupovali službu u stolu zřejmě o něco dříve než ostatní. Podobně jako ve všední dny pamatovaly instrukce na to, aby těchto osm chlapců i přes svou službu pokud možno nic z pážecí výchovy a výuky nezanedbalo.¹⁶⁷³

Pro sváteční dny je instrukcemi stanovený denní program mnohem méně přesný a konkrétní. Není uvedeno, kdy dostali druhé teplé jídlo a co dělali odpoledne a večer. Zřejmě se podobně jako v době volna ve všední dny rekreovali, věnovali se cvičení těla (například šermu) apod. Jasně určeno bylo jen to, že v podvečer v neděli a o svátcích (někdy snad i ve všední dny v době volna – „*feyrabennt*“) chodila pážata na nešpory. I na nich bylo třeba, aby preceptor s hofmistrem dohlédli na jejich přiměřené chování.¹⁶⁷⁴

Zvláštní situace pak nastávala u dvou nejvýznamnějších křesťanských svátků: totiž Velikonoc a Vánoc, během nichž byla edlknobům předepsána zpověď. Ti z nich, kteří měli již „dostatečný“ rozum a věk, který zde však není přesně stanoven, měli přijmout nejsvětější svátost („*hochwirdig Sacrament*“).¹⁶⁷⁵

V blíže neurčené dny (zřejmě nijak pravidelně) jezdili edlknobové se štolbou na vyjížďky („*in das veldt*“). Mohlo se tak stát až po domluvě pre-

---

¹⁶⁷² Tamtéž, fol. 4v-5r, 29v.

¹⁶⁷³ Tamtéž, fol. 4r-v.

¹⁶⁷⁴ Tamtéž, fol. 5r, 29v.

¹⁶⁷⁵ Tamtéž, fol. 30r.

ceptoru (či hofmistra) s touto osobou. V žádném případě nesměl štolba vyjet s vybranými edlknoby o své vůli. Především bylo třeba zajistit, aby chlapci nejeli v dobu, kdy mají školu a nezanedbali tak učení. Dále bylo určeno, aby se takové jízdy zúčastňovali pouze ti z nich, kteří jsou starší dvanácti let.¹⁶⁷⁶

Vedle jízdy na koni a již zmiňovaných odpočinkových her v době volna (skákání, zápasení, běhání o závod, házení tyčí či kamenem, míčové hry apod.) měla pážata možnost zdokonalovat se i v některých dalších z rytířských cvičení („*ritter spil*“), zejména v šermu. Formulace instrukce hofmistrovi ovšem naznačuje, že tato možnost nemusela existovat vždy.¹⁶⁷⁷

Pokud byl u dvora učitel šermu (*Fechtmeister*), měl chlapce vyučovat denně. V jakou denní dobu se tak mělo dít, ale stanoveno není. Na řadě míst instrukce je sice o šermu – vždy v rámci některé „pocivé“ kratochvíle a cvičení těla – zmínka, nicméně nelze s jistotou říci, zda-li jej provozovali chlapci sami, respektive pod dohledem některé z jim nadřízených osob, nebo zda šlo o profesionální šermířský trénink s učitelem šermu. Ten zde totiž při těchto příležitostech nikdy jmenován není. Zato ale instrukce určovala platby, které mu měla pážata jednotlivě platit v rozdílné výši podle svého věku. Pobíral-li plat z prostředků panovnické komory, měli mu edlknobové starší čtrnácti let dávat navíc jeden zlatý (gulden) ročně a ti mladší půl zlatého. Pokud od Ferdinanda I. nedostával řádný plat, měl v obou skupinách pážat dostávat ročně od každého dvojnásobek uvedených částek.¹⁶⁷⁸

Zvláštní služba nastávala dvěma skupinám vybraných pážat tehdy, pokud se panovník rozhodl vykonat nějakou cestu (případně vyjet se dvorem na lov). V tom případě měl nejvyšší podkoní (*Obrister Stallmeister*), který byl vůbec osobou nadřízenou jak hofmistrovi edlknobů, tak jejich preceptorovi a podpreceptorovi, a proto je v obou instrukcích hojně zmiňován, říci hofmistrovi pážat, kolik chlapců pojede s cestovním dvorem. Poté se měli určení jedinci připravit na cestu a vyzvednout si nějaké, blíže nespecifikované „*sachen, so sy vnns fuern muessen, wie breuchig ist*“.

V průběhu takové cesty podléhali edlknobové zřejmě štolbovi (podkoní), který měl dohlížet, aby během jízdy nedělali s koňmi i jinak moderně

---

¹⁶⁷⁶ Tamtéž, fol. 12r-v.

¹⁶⁷⁷ „*Item souer ain ordinari fechtmeister, so von vns besöldung hat, zu hof is*“; zvýraznil M. H. Srov. tamtéž, fol. 12v. Jen výjimečně najdeme učitele šermu v seznamech dvořanů Ferdinanda I. Srov. Th. FELLNER – H. KRETSCHMAYR (edd.), *Die österreichische Zentralverwaltung*, s. 187 (pro léta 1563-1564).

¹⁶⁷⁸ ÖStA Wien, FHKA, Instruktionen, sign. 84, fol. 12v-13r.

řeceno nějakou neplechu, ale jeli klidně za sebou a drželi se pospolu. Během lovu či delší cesty měli řádně vykonávat svou službu (ta zde ale bohužel není blíže charakterizována) a vždy se slušně chovat. Na takové cestě měli edlknobové dostávat nejméně dvě teplá jídla denně. Speciální funkci vykonávala čtyři pážata, která – byla-li při příjezdu či odjezdu panovníka tma – měla panovníka vyprovázet či mu jít naproti včas s lucernami (zde je opět užit výraz „*windtliechter*“). Podobně svítili edlknobové Ferdinandovi I. na cestu i při jiných příležitostech (například když se vracel z lovu apod.).¹⁶⁷⁹

Specifická situace nastávala z pohledu obou dochovaných instrukcí i tehdy, pokud některý z chlapců onemocněl. Když se tak stalo, měla mu být věnována veškerá potřebná péče. Bylo předepsáno, aby byl opatřen obsluhou, dobrým a zdravým jídlem, dobrou postelí, nutnými léky apod.¹⁶⁸⁰

Bez povolení nesměli edlknobové – ani ti starší – své ubytování svévolně opouštět. Vlastně při všech „služebních“ cestách ať už v místě trvalého pobytu dvora, či na jeho cestách, je někdo doprovázel. Pokud by některý z edlknobů chtěl místo své služby opustit, mohl tak učinit pouze s předchozím svolením nejvyššího štolby.¹⁶⁸¹ Z obou instrukcí vysloveně číší neustálá snaha o to, aby všechna pážata byla pod důslednou kontrolou.¹⁶⁸²

Chceme-li sumárně postihnout povinnosti chlapců v pážecí službě bez ohledu na všední a sváteční dny, lze říci, že edlknobové měli být podle obou instrukcí především pilní v učení, poctivě vykonávat jednotlivé povinnosti své služby (služba v kostele, u panovníkova stolu, při jeho cestách apod.) a vždy být poslušni svých představených (hierarchicky podpreceptor, preceptor, hofmistr).

Ve službě se chlapci nad třináct let střídali: jednou obsluhovali panovníka, jednou měli službu „*mit windliechtern*“ v kostele a jindy byli bez těchto dvou součástí pážecí služby. Výslovně bylo stanoveno, aby pážata v daný den nevykonávala oba ze dvou uvedených typů služby.¹⁶⁸³ Vzhledem k tomu, že neznáme přesné složení edlknobů (jak sociální, tak zde především věkové), nelze jednoznačně říci, jak takové střídání vypadalo a zdali bylo v praxi vůbec možné.

---

¹⁶⁷⁹ Tamtéž, fol. 5r, 12r-v.

¹⁶⁸⁰ Tamtéž, fol. 11v-12r, 31v-32r.

¹⁶⁸¹ Tamtéž, fol. 11v, 32r.

¹⁶⁸² Tamtéž, passim.

¹⁶⁸³ Tamtéž, fol. 6v.

Z většího počtu seznamů dvořanů (*Hofstaatsverzeichnisse*) Ferdinanda I., Maxmiliána II. i Rudolfa II. víme, že počet edlknobů panovníka kolísal od dvanácti do dvaceti.¹⁶⁸⁴ Na druhou stranu jiné prameny, například účetní materiál dochovaný ve vídeňském Kammerarchivu ve fondu Instruktionen (sign. 84), který se týká výživy pážat, uvádí vyšší počty, konkrétně pro dobu kolem poloviny 16. století číslo 25.¹⁶⁸⁵

Poněkud nejasně určovaly instrukce právo preceptora neposlušné či nepilné chlapce potrestat. Pokud by jeho trest nestačil a z pohledu instrukcí negativní chování pážat se opakovalo, měla být taková situace nahlášena nejvyššímu podkoní. Chlapci měli vedle jiných věcí například jmenovitě zakázáno dávat jejich hofmistrovi, preceptorovi či jiným osobám jakýkoli peněžní či jiný cenný dar a tyto osoby je zase pod hrozícím trestem nesměly přijímat.¹⁶⁸⁶

Sankce stanovené oběma instrukcemi ovšem nesměřovaly jen vůči pážatům, ale především hrozily osobám k nim přiděleným. Instrukce určovaly tresty, které preceptora, hofmistra i další osoby v okolí pážat mohly postihnout za neřádné plnění povinností či překročení pravomocí. Jsou vždy gradované, vesměs s počátečním napomenutím, dále peněžním trestem (případně vězením) a nakonec propuštěním („*geurlaubt*“). Za povšimnutí stojí z konkrétních zákazů pro preceptora i hofmistra například zákaz zveřejnit obsah pro ně vydané instrukce. I když byly jejich instrukce poměrně úzce provázané, nesměl ani jeden druhému její obsah ukázat, ani o něm mluvit.

Analyzované a v příloze disertace (Příloha č. 4-5) vydané instrukce umožnily učinit si v řadě ohledů bližší představu o podobě takzvané pážecí

---

¹⁶⁸⁴ Některé seznamy dvořanů (například z let 1527-1528 pro dvůr Ferdinanda I.) však počet edlknobů ani neuvádí, ovšem pážata při dvoře musela být přítomna, neboť jsou zde uvedeni „Edlknabenzuchtmeister“ Dyego Deserauy a „Edlknabenschuelmaister“ Johann Rosinus. Srov. T. FELLNER – H. KRETSCHMAYR (ed.), *Die österreichische Zentralverwaltung*, s. 147-154 (obě zmíněné osoby zde na s. 151). Některé další soupisy nepřinášejí ani počet pážat, ani osoby, jež se o ně měly starat (protože jich je vícero – zvláště z doby Ferdinanda I. – nebudu dále odkazovat na tyto soupisy s „negativním“ nálezem; mohlo to být způsobeno i tím, že jsou neúplné či neúplně dochované). Soupis dvořanů Ferdinanda I. z let 1539-1541 uvádí pouze 12 edlknobů (tamtéž, s. 160), Maxmiliána II. z roku 1574 18-20 (srov. J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II.*, s. 136) Rudolfa II. z roku 1576 pak 18-20 pážat, stejně je tomu tak i v další soupisech (1580, 1584, 1589 a 1601: tamtéž, s. 136). Teprve v roce 1612 je jejich počet opět nižší: 12 (tamtéž, s. 136 a 424).

¹⁶⁸⁵ ÖStA Wien, FHKA, Instruktionen, sign. 84, fol. 44a.

¹⁶⁸⁶ Tamtéž, fol. 13r.

služby u dvora Ferdinanda I. Limitem jejich výpovědní hodnoty je bohužel nemožnost zjistit či přesně zjistit, do jaké míry byla v nich obsažená nařízení v praxi dodržována. Domnívám se ale, že i s ohledem na jejich konkrétnost upravující řadu vznikajících situací a zejména vzhledem k přísným sankcím v případě porušení zřejmě alespoň rámcově zachována byla. Navíc instrukce nejsou jen pramenem normativní povahy, při jejich koncipování byla pravděpodobně respektována již zažitá a osvědčená praxe.

Respekt Habsburků k tradici ve výchově pážat odráží například instrukce Ferdinanda Tyrolského (1529-1595) pro hofmistra a preceptora pážat (obě funkce vykonával asi současně) Jakoba Waggera, vydaná v Innsbrucku 1. června 1572.¹⁶⁸⁷ Ta totiž do značné míry vychází z textu námi analyzovaných a v příloze vydaných instrukcí Ferdinanda I. z poloviny 16. století. Pro další výzkum výchovy a vzdělávání zejména urozených vrstev habsburského soustátí v raném novověku by bylo jistě užitečné podrobit rozboru i některé ještě později vydané instrukce.¹⁶⁸⁸ Taková analýza by mohla při jejich srovnání vypovědět mnohé o tradici či naopak o některých inovacích spjatých s výchovou edlknobů u panovnického dvora (případně dvorů jiných členů vládnoucího rodu). Při využití dalších typově různých pramenů (deníky, paměti, korespondence, účetní materiál apod.) by pak pro delší časové období bylo snad alespoň do jisté míry možné srovnat normativní zachycení teorie (a zřejmě zčásti i praxe) pážecí služby se skutečností reflektovanou ať už samotnými aktéry (nejen edlknoby, ale i osobami pověřenými jejich výchovou a dohledem nad nimi), nebo jen zachycenou ve zmíněných a případně i dalších pramenech.

Vraťme se však zpátky k datům o konkrétních šlechticích, nyní nás budou zajímat ti, kteří nebyli vychovávaní (či si osvojovali základy dvorské kultury) u panovnického dvora, nýbrž u dvorů dalších Habsburků. Pozdější nejvyšší kancléř¹⁶⁸⁹ Království českého Vratislav z Pernštejna (1530-1582) se tak například ve svých třinácti letech stal společníkem o tři roky staršího arciknížete a budoucího císaře Maxmiliána. S ním navštívil Brusel, účastnil se pasivně šmalkaldské války a cestoval roku 1547 do Španělska. Dvůr cí-

---

¹⁶⁸⁷ Tamtéž, sign. 217.

¹⁶⁸⁸ Například instrukci ze 12. března 1661: srov. tamtéž, sign. 528.

¹⁶⁸⁹ Tuto funkci zastával v letech 1566-1582 – F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 370, 372.

saře a španělského krále Karla V. a španělská kultura vůbec v něm zanechaly hluboké stopy.¹⁶⁹⁰

Ke dvoru arciknížete Karla Štýrského chtěla poslat Mandaléna z Valdštejna,¹⁶⁹¹ rozená Slavatová z Chlumu, roku 1554 svého syna Jindřicha (Felixe), o jehož vzdělávání ve Vídni v letech 1553-1554 jsme pojednali již v předchozí kapitole (V. 1.). Pro zajištění přijetí svého syna k uvedenému dvoru chtěla jeho matka využít styků nejvyššího kancléře Jáchyma z Hradce.¹⁶⁹² Jestli se tam ale mladý Valdštejn dostal, nevíme.

Vojtěch z Pernštejna, který, jak jsme již zmínili výše, předtím pobýval u panovnického dvora ve Vídni, byl v patnácti letech, v dubnu 1548, přijat k pražskému dvoru českého místodržitele, arciknížete Ferdinanda Tyrolského. S dvorským prostředím se podle Petra Vorla, nejlepšího českého znalce perňštejnské problematiky, sžíval špatně.¹⁶⁹³

Mnozí mladíci z panských i rytířských rodin Království českého a Markrabství moravského strávili nějaký čas jako pážata/případně držitelé některých z dvorských úradů (viz výše) u dvora Ferdinanda Tyrolského v Innsbrucku (či na nedalekém zámku Ambras). Většinou se tam dostali na základě doporučení jednoho ze šlechticů, jenž byl v kontaktu s Ferdinandem Tyrolským v době jeho místodržitelského působení v Praze v letech 1547-1567.¹⁶⁹⁴

Někteří z českých a moravských šlechticů strávili v kosmopolitním prostředí tyrolského dvora mnoho let. Osm let zde byl v pážecí službě Kry-

---

¹⁶⁹⁰ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 238.

¹⁶⁹¹ Její manžel Vilém z Valdštejna na Bydžově, který pocházel ze skalské větve valdštejnského rodu, zemřel roku 1553 – August SEDLÁČEK, *z Valdštejna*, in: OSN XXVI, s. 336.

¹⁶⁹² Srov. k tomu dopisy Diviše Slavaty z Chlumu Jáchymovi z Hradce z let 1553-1555 – SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinná archiv pánů z Hradce, inv. č. 367, sign. II C 2, kart. 6.

¹⁶⁹³ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 210n.

¹⁶⁹⁴ V. BŮŽEK, *Šlechta ze zemí Koruny české na habsburských dvorech*, s. 172n. O Ferdinandu Tyrolském a jeho stycích s českou šlechtou pojednal dosud nejpodrobněji stejný autor ve své nedávno vyšlé knize: TÝŽ, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem* (zde mj. na s. 208 uvádí několik konkrétních edlknobů tohoto Habsburka pro první polovinu 70. let 16. století; patřili mezi ně: Adam Beneda z Nečtin, Zikmund Černín z Chudenic, Adam Havel Popel z Lobkovic a Adam ze Šternberka). Speciálně k české a moravské šlechtě v Innsbrucku a Ambrasu se vztahuje také nedávno vyšlá studie téhož badatele: TÝŽ, *Der böhmische und mährische Adel am Hof Ferdinands II. von Tirol in Innsbruck und Ambras*, in: Heinz Noflatscher – Jan Paul Niederkorn (ed.), *Der Innsbrucker Hof. Residenz und höfische Gesellschaft in Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert*, Wien 2005, s. 425-438. Z Bůžkových starších prací je zapotřebí uvést ještě jeho již zmiňovaný článek z roku 2000: TÝŽ, *Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta*.

štof, syn Jiřího Haranta z Polžic, narozený roku 1564.¹⁶⁹⁵ Na tyrolský dvůr přišel ve dvanácti letech. Vytrýbil si zde společenské vystupování, získal ob-
sáhlé hudební vzdělání a zdokonalil se v cizích řečech (zejména v latině,
němčině a italštině). Vedle toho se naučil výborně šermovat a pěstoval i
jiné disciplíny rozvíjející jeho fyzickou zdatnost (jízdu na koni, lov, hru
s míčem apod.). Spolu s dalšími šlechtici pobývajícími na tyrolském dvoře
podnikal z Innsbrucku různé cesty (například do kláštera v Hallu). Roku
1579 navštívil s arciknížetem Ferdinandem severní Itálii (Benátky, Mantovu,
Ferraru).¹⁶⁹⁶ Kdy přesně se vrátil domů, není jasné (snad v roce 1584, kdy
zemřel jeho otec).¹⁶⁹⁷

Ve svých dvanácti letech se díky doporučení císařského generála a
příslušníka předního aristokratického rodu Jana z Pernštejna (†1597) dos-
tal na vídeňský dvůr arciknížete Arnošta Rakouského Jindřich Michal Hý-
zrle z Chodů (1575-1665).¹⁶⁹⁸ S dalšími více než dvaceti urozenými chlapci
v pážecí službě¹⁶⁹⁹ se zde na náklady arciknížete, který osobně sledoval po-
kroky ve výuce „edlknobů“ a nejlepší z nich obdarovával, učil dvorské eti-
ketě, tanci, jízdě na koni, šermu, „*kroužku a kvintáně honění, též pěšky i na
koni turnýrovati a dlouhej špís zvíhati*“¹⁷⁰⁰ a v neposlední řadě též román-
ským jazykům. Vedle francouzštiny, španělštiny a italštiny zvládl i němči-

---

¹⁶⁹⁵ M. KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 9. Kryštofem Haran-
tem se zabývali J. RACEK, *Kryštof Harant z Polžic a jeho doba* a J. FRANCEK, *Kryštof Ha-
rant z Polžic a Bezdrůžic* a nejnověji M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic*.

¹⁶⁹⁶ Touto italskou cestou Ferdinanda Tyrolského se zabýval Peter DIEMER, *Vergnüg-
ungsfahrt mit Hindernissen. Erzherzog Ferdinands Reise nach Venedig, Ferrara und Man-
tua im Frühjahr 1579*, Archiv für Kulturgeschichte 66, 1984, s. 249-314.

¹⁶⁹⁷ Pobytu Kryštofa Haranta v prostředí kosmopolitního tyrolského dvora se věno-
vala M. KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic*, s. 34-43. Viz též J. RACEK, *Kryš-
tof Harant z Polžic a jeho doba II*, s. 15-20.

¹⁶⁹⁸ Na dvoře Jana z Pernštejna byl Hýzrle dva roky (1585-1587). Když přijel arcikní-
že Arnošt do Prahy, uvedl k němu Pernštejn dvanáctiletého Hýzrleho a „*jako vlastního syna
svého rekomandýroval*“. Za pár dnů pak jel chlapec již s arciknížetem do Vídně – Věra
PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ – Alena ŠIMEČKOVÁ a kol. (ed.), *Příběhy Jindřicha Hý-
zrla z Chodů*, Praha 1979, s. 30nn. Vedle Lydie Petráňové, která napsala úvod k edici
těchto memoárů (tamtéž, s. 7-23), věnoval Jindřichu Michalu Hýzrlovi pozornost i V. BŮ-
ŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, s. 70-79 a také Martin HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Cho-
dů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 až 1608*.

¹⁶⁹⁹ Není vyloučeno, že se mezi ně později zařadili i Bedřich a Jan Vladislav, synové
Václava purkrabího z Donína, kteří zřejmě u vídeňského dvora Arnošta Rakouského strá-
vili léta 1588-1591, poté co předtím studovali u jezuitů v pražském Klementinu. K jejich
dalším studiím i jejich kavalířské cestě viz A. GRUND (ed.), *Cestopis Bedřicha z Donína*,
s. 9 a passim. Viz dále VII. kapitola této práce (tam pozn. 1790).

¹⁷⁰⁰ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ – A. ŠIMEČKOVÁ a kol. (ed.), *Příběhy Jindři-
cha Hýzrla z Chodů*, s. 33.

nu, částečně latinu a později se naučil i maďarsky a polsky. Když v roce 1593 odjížděl arcikníže Arnošt do Bruselu, aby se zde ujal funkce místodržitele Španělského Nizozemí, jel spolu s ním i Jindřich Michal Hýzrle, který na místodržitelském dvoře zůstal do roku 1595, kdy jej zlákala vojenská kariéra v habsburských službách v Uhrách, a proto požádal o povolení opustit Arnoštův dvůr.¹⁷⁰¹

V posledních desetiletích před stavovským povstáním i v jeho průběhu zvolili zřejmě někteří šlechtici pro dvorskou výchovu svých potomků jeden z mnoha protestantských říšských dvorů v jazykově německé oblasti Římsko-německé říše. Tak například Barbora z Bubna, rozená z Budova, se v září 1618 rozhodla vypravit své syny „na učení“ ke dvoru knížete z Anhaltu. Zdali šlo o dvůr Kristiána I. z Anhaltu (1568-1630),¹⁷⁰² který byl tvůrcem české politiky falckého kurfiřta Fridricha V., či některého z jeho bratrů,¹⁷⁰³ nevíme. Stejně tak nemáme informace o tom, jestli tam synové Barbory z Bubna v neklidné době českého stavovského povstání skutečně dorazili a pokud ano, tak jak dlouho tam pobývali.¹⁷⁰⁴

Jednu z dalších variant dvorské výchovy šlechticů z českých zemí představoval pobyt u některého z dvorů významných církevních představitelů. V předbělohorském českém státě přicházel v úvahu dvůr olomouckého biskupa, a to zejména v době episkopátu Stanislava Pavlovského (1579-1598). Urození chlapci zde měli být systematicky vychováváni v katolickém duchu. Kulturně vyspělé prostředí dvora Stanislava Pavlovského nabízelo možnost

---

¹⁷⁰¹ K osudům J. M. Hýzrleho od jeho dvanácti do dvaceti let srov. tamtéž, s. 33-53. Viz též M. HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 až 1608*, s. 38n. (zde odkazy nejen na Hýzrlovy paměti, ale i další, bohužel nečetné prameny). Viz také deník z cesty Arnošta Habsburského a jeho dvora do Bruselu zachycující období od 22. října 1593 do 30. ledna 1594: ÖStA Wien, HHStA, Familienakten, kart. 86.

¹⁷⁰² Ke Kristiánovi I. z Anhaltu a jeho vztahu k českým zemím srov. alespoň Julius K. KREBS, *Christian von Anhalt und die Kurpfälzische Politik am Beginn des dreissigjährigen Krieges*, Leipzig 1872; Hans Georg UFLACKER, *Christian I. von Anhalt und Peter Wok von Rosenberg. Eine Untersuchung zur Vorgeschichte des Pfälzischen Königtums in Böhmen*, s. 1. 1926 a s odkazy na další literaturu nejnověji Jaroslav PÁNEK, *z Anhaltu, Kristián I.*, in: BSČZ 1, s. 101n.

¹⁷⁰³ Pět ze synů Joachima Ernsta z zerbstské linie anhaltského rodu si roku 1603 rozdělilo knížectví a založilo nové větve rodu – [nezn. autor], *Anhalt*, in: OSN II, s. 85n.; Ladislav K. HOFMANN, *Králové a knížata anhaltští*, in: OSN XV, s. 79; František HONZÁK – Marek PEČENKA – Jitka VLČKOVÁ, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 1995, s. 30nn.

¹⁷⁰⁴ Srov. list Barbory z Bubna Šťastnému Václavovi Pětipeskému z Chýš z 13. září 1618 – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, sign. P 10/5.

vštípit si dvorské mravy a navíc náklady na takovou výchovu byly zřejmě menší než třeba v případě panovnického dvora. Konexe olomouckého biskupa mohly být užitečné i při pozdějších studijních cestách šlechtických adolescentů (o nich viz VII. kapitola této práce).¹⁷⁰⁵ Řada z urozených mladíků vychovávaných u tohoto dvora se později uplatnila v hierarchii katolické církve, k čemuž jim opět byly nápomocné kontakty olomouckého biskupa a pochopitelně i on sám. Zvláště šlechtici z nižších šlechtických rodů, nezřídka manů olomouckých biskupů, se totiž uplatnili jak přímo v jejich službách, tak díky nim dosáhli některých církevních obročů na Moravě.

Takových dokladů máme díky dochovaným kopiářům korespondence olomouckých biskupů z této doby celou řadu. Důležitá je v tomto ohledu právě především korespondence Stanislava Pavlovského, z českých badatelů dosud nejdůkladněji studovaná Jaroslavem Pánkem. Pro její obrovské množství (mnoho tisíc dopisů) představuje takřka nevyčerpatelný zdroj informací o různých tématech z politických, kulturních, náboženských i jiných dějin nejen Moravy v předbělohorské době.¹⁷⁰⁶

Uveďme si alespoň jeden příklad šlechtice vychovávaného řadu let u dvora Stanislava Pavlovského. Byl jím Maxmilián (1575-1593), syn nejvyššího kancléře Království českého Vratislava z Pernštejna (1530-1582) a Marie Manrique de Lara (1538-1608). V roce 1582, tedy v sedmi letech, byl poslán do Kroměříže, tradičního sídla olomouckých biskupů.¹⁷⁰⁷ Při dvoře Stanislava Pavlovského, ať již v Kroměříži, Olomouci, či jinde (podle toho, kde právě biskup pobýval, či kam chlapce poslal: například na Hukvaldy nebo Frýdek) zůstal několik let. Maxmiliánovi obstaral pak Pavlovský i další šlechtice, kteří se učili spolu s ním.¹⁷⁰⁸

---

¹⁷⁰⁵ Jaroslav PÁNEK, *Renesanční dvůr olomouckého biskupa – obecné a zvláštní rysy*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v renesančních městech posledních Rožmberků* (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 167-178, zejména s. 171. Ke dvoru Stanislava Pavlovského srov. TÝŽ, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského ve světle hofmistrovské instrukce z roku 1592*, s. 189-199.

¹⁷⁰⁶ MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů zvláště inv. č. 168-187, kart. 42-59. Ovšem i další inv. č. v tomto fondu obsahují dokumenty z doby episkopátu Stanislava Pavlovského. Protože pouze část z těchto opisů prošla v poslední době foliací (jež bohužel není bez chyb), nebudeme na jednotlivá folia odkazovat, dokumenty jsou řazeny chronologicky v jednotlivých kartonech, a jsou tudíž snadno dohledatelné.

¹⁷⁰⁷ Viz dopis Stanislava Pavlovského Vratislavovi z Pernštejna z 28. února 1582: MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů, kopiář č. 19, 1582, inv. č. 172, kart. 45.

¹⁷⁰⁸ Srov. například formulace dopisu Stanislava Pavlovského Matoušovi Zigotovi (zřejmě z Perknířova Ostrova), který mu 12. června 1582 psal z Kroměříže o jeho strejci Hynkovi, že jej dal k „*mladému panu z Pernštejna, aby se při něm učiti a něčemu přivči-*

Již v prvním roce svého pobytu u dvora dělal vzhledem ke svému stáří zřejmě dosti značné pokroky. 19. října 1582 psal například Pavlovský jeho otci, že chlapec není nyní v Olomouci, nýbrž s ním v Kroměříži, „*nicméně majíce on hofmistra a preceptora svého, přece se zde, jakoby v Olomouci byl, učí a již i latině dobře čte, v německým a českým jazyku, jak v mluvení, tak i ve čtení, tolikéž dobré počátky má*“.¹⁷⁰⁹

Později začal zřejmě Maxmilián z Pernštejna studovat u olomouckých jezuitů. Cinkem vydaná matrika jej sice nezachycuje,¹⁷¹⁰ nicméně naznačují to jiné prameny.¹⁷¹¹ Zdá se ale, že vedle toho i nadále pobýval u dvora Stanislava Pavlovského. Napovídají tomu ještě některé biskupovy dopisy z roku 1586.¹⁷¹² Není přesně jasné od kdy, ale nejpozději v roce 1588 studoval Pernštejn v jezuitské koleji v Praze (téhož roku v říjnu se do *Alba academiae Pragensis Societatis Iesu* zapsal jako žák syntaxe).¹⁷¹³ Zvláštní je, že podle Zdeňka Kalisty,¹⁷¹⁴ Michala Svatoše¹⁷¹⁵ (a na jejich základě též Petra Mati, který se výchovou a vzděláváním Maxmiliána z Pernštejna i jeho církevní kariérou stručně zabýval)¹⁷¹⁶ měl být Maxmilián již 1587 v Itálii (kon-

---

čítí mohl [zvýraznil M. H.]. Zajímavé je i pokračování dopisu, v němž biskup říká, že pokud by v budoucnu uznal za vhodné, dal by Hynka do semináře k olomouckým jezuitům, kde by pak za jeho pobyt musel Matouš Zigota platit stejně, jako činí i jiní. Viz tamtéž.

¹⁷⁰⁹ Tamtéž. Biskup tehdy Vratislavovi z Pernštejna psal ještě, že by mu již Maxmilián mohl sám napsat dopis (zřejmě latinský), ale „*že se jemu ručičky trochu těchto časů, jakž to obyčejně se přihází dítkám, byly rozsypaly*“. Podobně je pak chlapcův pokrok v učení charakterizován i v dopise olomouckého biskupa Marii Manrique de Lara z 29. října téhož roku, v němž jí jednak jako čerstvé vdově kondoluje a zároveň jí sděluje, že o jejího syna bude i nadále dobře postaráno. Dále jí píše, že „*zdráv je a jak v pobožnosti a bázni boží, tak v ctnostech a dobrých mravích, též literárnímu umění den ode dne prospívá a nemalý pochob bere a již latině dobře čte a německému i českému jazyku jak v mluvení tak i v čtení dobré počátky má*“. Srov. tamtéž.

¹⁷¹⁰ F. CINEK (ed.), *Matricula Academiae Olomucensis*.

¹⁷¹¹ Viz například dopis, který Stanislav Pavlovský poslal z Brna Janovi z Pernštejna 17. května 1585, z něhož je zřejmé, že tehdy desetiletý Maxmilián asi dočasně pobýval u matky. Janovi ale biskup sděloval, že v Olomouci již není „*morové povětrí*“ a že studia v „*collegiu našem Olomúckém zase začala*“ a žádá proto, aby se Maxmilián navrátil do Olomouce. Srov. MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů, kopiář č. 22, 1585, inv. č. 175, kart. 48.

¹⁷¹² Například z 15. května 1586 či 19. května téhož roku. Srov. tamtéž, kopiář č. 24, inv. č. 177, kart. 50.

¹⁷¹³ M. TRUC (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 43.

¹⁷¹⁴ Z. KALISTA, *Češi v Sieně 1574-1646*, s. 121.

¹⁷¹⁵ M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na universitě v Sieně*, s. 35.

¹⁷¹⁶ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, 492nn. Již předtím se stručně zabýval Maxmiliánem z Pernštejna též Jiří KOTYK, *Maximilián z Pernštejna (1575-1593)*, *Východočeský sborník historický* 5, 1996, s. 89-98.

krétně v Sieně), což s jeho vzděláváním v pražském Klementinu nejde příliš dohromady. Jiní autoři (například Jiří Kotyk) pak uvádějí pobyt Maxmiliána z Pernštejna v Praze ještě k roku 1589. Teprve tehdy se prý s doprovodem vydal do Říma, kam dorazil v červenci téhož roku.¹⁷¹⁷ Bohužel objasnit tento problém není možné (v případě Prahy i Sieny může jít samozřejmě o chybu v matrice).

Přinejmenším na přelomu 80. a 90. let byl již Maxmilián z Pernštejna skutečně v Itálii (v Římě). Pobýval tam mimo jiné v doprovodu hofmistra Julia Vlacha a preceptora Eliáše Hovoria.¹⁷¹⁸ Od roku 1589 studoval v Collegiu Germanicu, kde se tehdy vzdělával též již zmíněný František z Ditrichštejna, pozdější olomoucký biskup a kardinál. O rok později dosáhl Maxmilián z Pernštejna po dlouholeté podpoře ze strany Stanislava Pavlovského (ten o to žádal již 1585 papeže Řehoře XIII.) olomouckého kanonikátu a 1592 se stal dokonce komorníkem papeže Klimenta VIII. I když by jej vzhledem k jeho původu i stykům zřejmě čekala skvělá církevní kariéra, naplnit ji nemohl, neboť na podzim 1593 v Římě zemřel.¹⁷¹⁹

Další případy výchovy českých a moravských šlechticů u dvora Stanislava Pavlovského sledovat již nebudeme. Setrvání Maxmiliána z Pernštejna u dvora mělo však zřejmě poněkud specifickou povahu. I přes výše řečené (například o chlapcově výuce) nelze takové zprávy generalizovat. Podoba edukace šlechtických chlapců (zčásti snad pážat olomouckého biskupa) u dvora Stanislava Pavlovského (případně i jeho předchůdců či nástupců) není i přes dochování četných pramenů přesně rekonstruovatelná, její základní rysy jsme však naznačili výše.

---

¹⁷¹⁷ J. KOTYK, *Maximilián z Pernštejna*, s. 90. Kotyk zde i jinde ve své studii čerpá z nepublikované a jen částečně dochované práce Františka Václava PEŘINKY, *Poslední Pernštejnové, jejich styky s olomouckými biskupy a pokus o rekatolizaci na jejich panstvích – příspěvek k náboženským dějinám moravským*, jež se nalézá v Státním okresním archivu Kroměříž. Řadu pramenů pak necituje přímo, nýbrž právě na základě této práce.

¹⁷¹⁸ Biogramy obou těchto osob jsou obsaženy v příloze disertace. Není vyloučené, že Julius Vlach je totožný s osobou Jana Baptisty Juliana (zřejmě Itala), který měl být podle Jiřího Kotyka (TÝŽ, *Maximilián z Pernštejna*, s. 89n.) v letech 1583-1586 Maxmiliánovým preceptorem. Pokud je to pravda, zřejmě se z preceptora stal později hofmistrem. Ovšem Kotyk uvádí, že J. B. Julianus byl na vlastní žádost v roce 1586 propuštěn ze služby u Pernštejna. Zda byl pak do ní znovu přijat, či je Kotykova zpráva špatná, není jasné. Námi zkoumané prameny (zejména korespondence Stanislava Pavlovského) do této věci jasné světlo bohužel nevnáší.

¹⁷¹⁹ O chlapcově náhrobku v kostele S. Maria Maggiore jsme již pojednali v pozn. 54. Maxmiliánovým pobytem v Itálii se vedle v předchozí poznámce zmíněných autorů stručně zabývali též Jaroslav Pánek: TÝŽ, *Mezi Olomoucí a Římem*, s. 215 a P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 259nn.

Přínejmenším v některých případech však Stanislav Pavlovský odmítal přijímat urozené chlapce.¹⁷²⁰ Bez zajímavosti není ani to, že mezi šlechtici u dvora katolického preláta byli alespoň po nějakou dobu vychováváni i urozenci z nekatolických rodin.¹⁷²¹ Ostatně i u jiných katolických dvorů (například i dvora panovníkova) byli přítomni nekatoličtí chlapci/mladíci, ovšem směr jejich výchovy byl katolický (viz výše).¹⁷²²

Možnost dvorské výchovy nabízel ve sledované době české a moravské šlechtě zřejmě i dvůr vratislavských biskupů. Tak například Půta z Ludanic, příslušník starého moravského panského rodu, poslal ke dvoru Balthazara z Promnic (1488-1562, vratislavským biskupem byl v letech 1539-1562)¹⁷²³ snad do Nisy svého přibližně osmiletého syna ve snaze zajistit mu

---

¹⁷²⁰ Tak například blíže neurčené osobě X. Plaskému (podle dikce dopisu šlo ale zřejmě o šlechtice), který chtěl, aby Stanislav Pavlovský přijal k sobě na učení jeho syna, napsal olomoucký biskup 24. prosince 1585, že by jej sice rád přijal, „*ale majíce my mnoho práce a zaměstknání takovými malými dětmi se zaneprazdňovati a jich v své opatrování bráti nemůžeme aniž by také pohodlí a žádného cvičení při takovém velkém dvoře neměti*“, a proto mu dál píše že, „*nejlépěji by bylo, abyste jeho někde oblízce na učení dali, až by v osmnácti neb 20 letech mládenec byl, potom bychom na to pomyslili a bude-li vuole Boží jemu nějakou lásku prokázati mohli*“. Srov. MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů, kopiář č. 22, 1585, inv. č. 175, kart. 48.

¹⁷²¹ Jedním z nich byl například Zdislav (†1629), syn Václava Rychnovského z Rychnova a na Koclířově (†1594; k tomuto starožitnému panskému rodu srov. alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 301n.; August SEDLÁČEK, *Rychnovský z Rychnova*, in: OSN XXII, s. 427n.; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 504), jehož v lednu 1584 Stanislav Pavlovský poslal domů. Jeho otcí 4. ledna psal, že u jeho dvora jako nekatolík zůstat nemůže. Václava Rychnovského sice ujišťuje, že chlapec „*v religii katolické nutkán nebyl*“, pouze jednou ročně se vyzpovídal a přijal svátost oltářní od kněze pod jednou či pod obojí. Chlapcovu otcí píše, že se v jeho službě dobře choval a že v ní může být i nadále, ovšem pouze tehdy, pokud by konvertoval ke katolické víře. Srov. Srov. MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů, kopiář č. 21, 1584, inv. č. 174, kart. 47.

¹⁷²² Tak například v letech 1600-1601 byli u dvora Rudolfa II. vychováváni zřejmě dva nekatolíci: Jan Jindřich, syn Kašpara Melichara ze Žerotína, a Pertold Bohobud z Lipé, který se předtím vzdělával ve Štrasburku. U obou z nich se Karel st. ze Žerotína obával, že jejich výchova u katolického dvora může vést k tomu, že se odrodí vlastní víře. Srov. jeho dopisy z 2. března 1600 (Jan Jetřich měl být dán zřejmě k anhaltskému dvoru, ale „*pan Kašpar, můj bratranec, když si uvědomil všechny těžkosti doléhající na dům anhaltský ... aniž by byl věc rozvážil nebo chvílku postrpěl, unáhleně se rozhodl, jak už jeho jednání bývá zbrklé, dát svého syna za páže císaři ... Vždyť kdyby tohle nedospělé dítě bylo vychováváno v domě svého otce, v nejhorsím případě bylo by se stalo neohrabancem a povalečem, dostane-li se však ke dvoru, mám strach, že se z něho stane nejen odpadlík, ale časem, jak tomu s takovými lidmi zhusta bývá, pronásledovatel svého řádného prostředí, rozuměj lidí evangelického přesvědčení*“; srov. český překlad listu Karla st. ze Žerotína Jindřichovi z Eberbachu pořízený Noemí Rejchrtovou: TÁŽ /ed./, *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 120 a z 25. ledna 1601 (dopis Žerotína Amandu Polanovi viz tamtéž, s. 137).

¹⁷²³ K tomuto biskupu srov. alespoň Alfred SABISCH, *Die Bischöfe von Breslau und die Reformation in Schlesien. Jakob von Salza und Balthasar von Promnitz in ihrer glaubens-*

budoucí církevní kariéru. Kdy přesně tam byl poslán a jak dlouho ve Slezsku pobýval, bohužel nevíme. Roku 1551 měl už soukromého preceptora M. Ondřeje Klatovského z Dalmanhorstu.¹⁷²⁴ Na biskupově dvoře byl tehdy vychováván také syn knížete Václava Těšínského.¹⁷²⁵

Také v Tridentu, rezidenci tridentských biskupů,¹⁷²⁶ kteří měli postavení říšských bezprostředních knížat (přesto však byli úzce vázáni k habsburské politice), se vzdělávali někteří čeští a moravští šlechtici. Jedním z nich byl například Oldřich Felix (†1604), syn člena dvorské válečné rady Kryštofa st. Popela z Lobkovic († po 1589) a Anny z Bibrštejna (1523-1593).¹⁷²⁷ Tento chlapec měl na dvoře tehdejšího tridentského biskupa, Lodovica di Madruzzo (1532-1600, biskupský úřad zastával 1567-1600, od 1568 kardinál)¹⁷²⁸ pobývat přinejmenším v roce 1574.¹⁷²⁹

Občas bývali šlechtici vychováni i na některých církevních dvorech ležících poněkud dále od českých zemských hranic. Protože se ale přinejmenším zčásti takové dvorské pobyty (například v Itálii) realizovaly v rámci takzvaných kavalírských cest české a moravské šlechty ve sledované době, bude o nich pojednáno až v následující kapitole.

---

*mässigen und kirchenpolitischen Auseinandersetzung mit den Anhängern der Reformation (= Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 35), Münster 1975 a také medailonek v spíše populárně laděné práci: František SKŘIVÁNEK – Jaroslav TOVAČOVSKÝ, *Vratislavští biskupové v dějtinách Slezska se zvláštním zřetelem na jejich životopisy a heraldiku*, Praha 2004, s. 45n.*

¹⁷²⁴ Z. VYBÍRAL, *Rezidence a dvůr pánů z Ludanic*, s. 387.

¹⁷²⁵ O kterého Václavova syna zde šlo, nevíme. Kníže Václav Těšínský, vnuk Kazimíra II., měl po smrti svého dědy roku 1528 za mocného otcovského poručníka Jana z Pernštejna, a to až do roku 1545 – Joachim BÄHLCKE, *Die Herren von Pernstein und die Herzöge von Teschen (Ständische Interessenpolitik in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts)*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích 8.-9. 9. 1993*, Pardubice 1995, s. 206; P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 90.

¹⁷²⁶ K této rezidenci a jejímu významu na pomezí mezi sídly zaalpských teritoriálních německých knížat a renesančními italskými rezidencemi viz alespoň P. VOREL, *Rezi- denční vrchnostenská města*, s. 104.

¹⁷²⁷ Viz A. SEDLÁČEK, *z Lobkovic*, s. 224.

¹⁷²⁸ K němu viz alespoň Johann RAINER, *Madruzzo, Ludwig von*, in: BBKL XV, Sp. 909-910 (zde i odkazy na další literaturu; heslo je v úplnosti přístupné na internetu: http://www.bautz.de/bbkl/m/madruzzo_1.shtml).

¹⁷²⁹ Uvádí to Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 766. Teprve o více než deset let později uskutečnil chlapec kavalírskou cestu po Itálii, studoval mj. v Bologni. Srov. M. L. ACCORSI – C. ZONTA (ed.), *Natio germanica Bononiae I. La matricola*, s. 96. Na dvoře kardinála Madruzzo pobýval o více než deset let později i jiný Lobkovic, totiž šestnáctiletý Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (1568-1628) v rámci své první kavalírské cesty. Srov. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 323.

I vzhledem k výše řečenému si nejsem jistý, zda je oprávněná teze některých historiků, že pážecí služba byla levnější variantou kavalírských cest.¹⁷³⁰ Ano, v některých případech tomu tak snad mohlo být, nicméně zobecnit tuto tezi dle mého soudu není možné. Nezřídka byly totiž obě varianty výchovy a vzdělávání šlechty kombinovány (respektive – jak uvidíme v další části disertaci – se mohly realizovat i současně). Náplň dvořanské výchovy (zejména pak v užším smyslu pážecí služby) a pobytu v zahraničí během kavalírských cest však mohla být v některých ohledech podobná, tak třeba výše zmiňovaná rytířská cvičení, jež tvořila nedílnou součást výchovy a vzdělávání kupříkladu pážat u panovnického dvora, mohli šlechtici procvičovat (a skutečně to dělali) i během kavalírských cest.

O významu dvořanské výchovy v rovině jazykové i s ohledem na získávání důležitých kontaktů a zkušeností (což jsou ostatně charakteristiky platné i pro kavalírské cesty) jsme pojednali již výše. Zvážit je však zapotřebí ještě přinejmenším jeden aspekt této formy výchovy a vzdělávání urozených, totiž její význam v rovině konfesijní. Z toho, co jsme na základě dochovaných pramenů schopni rekonstruovat, je zřejmé, že dvořanská výchova obecně (zvláště pak edukace pážat) byla též jedním z důležitých instrumentů náboženské politiky, a to i přesto, že jednotlivé evropské dvory ve sledované době povětšinou nebyly konfesijně uniformní a pobývali u nich alespoň občas i mladí šlechtici, jejichž konfese byla odlišná od vyznání pána dvora. Přinejmenším však u některých dvorů, zejména pak těch, jejichž majitelé byli příslušníci vysoké církevní hierarchie katolické církve, ovšem i dvorů některých Habsburků (zejména pak panovníka), však skutečně výchova a vzdělávání pážat měla dosti jasně nábožensky vyhraněnou podobu (na příkladu edukace pážat u dvora Ferdinanda I. viz výše).

Posledním aspektem výchovy a vzdělávání české a moravské šlechty na renesančních, manýristických a raně barokních evropských dvorech, který bych chtěl zmínit, je otázka, k čemu taková edukace vlastně směřovala. Neodvažují se s jistotou tvrdit, že šlo především o to, stát se „dokonalým“ dvořanem ve smyslu některých soudobých spisů, z nichž největší popularity v Evropě dosáhl jednoznačně *Dvořan* Baldassara Castiglioneho z roku 1528,¹⁷³¹

---

¹⁷³⁰ Petr MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern am Kaiserhof 1620-1740. Versuch, eine falsche Frage richtig zu lösen*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10)*, České Budějovice 2003, s. 215. Viz TÝŽ, *Svět české aristokracie*, s. 416.

¹⁷³¹ V českém překladu vydal toto dílo Adolf FELIX (ed.), *Baldassare Castiglione, Dvořan*, Praha 1978.

který se dočkal mnoha vydání a jak ukázal Peter Burke rozšířil se prakticky po celé Evropě.¹⁷³² Do jaké míry byl recipován v českých zemích a měl případně vliv na výchovu a vzdělávání české a moravské šlechty, je otázkou. Rozhodně jej však nelze přeceňovat.¹⁷³³ Proto se ani nebudeme věnovat rozboru tohoto spisu, existuje k němu ostatně již speciální literatura.¹⁷³⁴

Jediným spisem alespoň vzdáleně připomínajícím Castigliona *Dvořana*, který vznikl v českém prostředí, je již ve II. kapitole citovaná *Schola aulica* z roku 1607, jejímž autorem byl zřejmě jeden ze šlechtických preceptorů, totiž Jiřík Závěta ze Závětic. Reálný vliv tohoto díla (dedikovaného již zmiňovanému vzdělanému šlechtici Janu Myllnerovi z Mylhausu) na podobu edukace nobility z českých zemí, případně na formování „českého“ ideálu dvořana, byl myslím dosti zanedbatelný. Proto se zde jeho rozboru nebudeme věnovat, alespoň ve stručnosti se jím zabývali již jiní.¹⁷³⁵

Jak jsme viděli výše, důležitou součást výchovy a vzdělávání urozených pážat však vedle rytířských cvičení a snahy ovládnout dvorské způsoby tvořila podobně jako například na partikulárních školách či při soukromé formě edukace snaha naučit šlechtice latinskému jazyku. Tedy i dvorská výchova byla přinejmenším částečně ovlivněna humanistickým koncep-

---

¹⁷³² P. BURKE, *Die Geschichte des Hofmann. Zur Wirkung eines Renaissance-Breviers über angemessenes Verhalten*. K recepci Dvořana speciálně v německém prostředí srov. též Karl LEY, *Castiglione und die Höflichkeit. Zur Rezeption des Cortegiano im deutschen Sprachraum vom 16. bis zum 17. Jahrhundert*, Chloé 9, 1990, s. 3-108. K pojetí ctností u Castigliona viz též Erich LOOS, *Baldassare Castigliones „Libro del Cortegiano“*. *Studien zur Tugend-auffassung des Cinquecento*. Frankfurt am Main 1955. Jiné dobové spisy s podobným obsahem nedoznaly již takového rozšíření. Jedním z těch známějších je například dílo dalšího Itala, tentokrát Florentána Giovanniho della Casa, který pod názvem *Galateo* vyšel v italštině v roce 1558, 1597 například i v němčině. V českém překladu jej vydal Adolf FELIX (ed.), *Giovanni Della Casa. Galateo aneb o mravích*, Praha 1971. Polskou obdobou Castigliona Dvořana byl spis Lukasje Górnického z roku 1566. I ten vyšel v českém překladu. Srov. Jaroslav SIMONIDES (ed.), *Lukasz Górnicky, Polský dvořan*, Praha 1977. O některých dalších spisech podobného druhu srov. alespoň A. STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise*, s. 55-63.

¹⁷³³ Dokladů o tom, že i česká šlechta měla výtisk Castigliona *Dvořana* ve svých knihovnách je minimálně (jeden příklad uvádí například V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 70, zde je na s. 68nn. vůbec podán stručný rozbor základních charakteristik Castigliona Dvořana; viz též Zdeněk HOJDA, *Zastavení nad novým soupisem italik od Jaroslavy Kašparové a nad literaturou k česko-italským vztahům vůbec*, FHB 15, 1991, s. 489), což však jistě přinejmenším zčásti může být dáno jak jejich torzovitým dochováním, tak také ne úplně ideálním stavem jejich výzkumu.

¹⁷³⁴ Viz pozn. 1732.

¹⁷³⁵ Ke spisu *Schola aulica* i k jejímu autorovi srov. pozn. 126, 1024 a 1025 a také Závětův medailon v příloze disertace. Stručný rozbor obsahu uvedeného spisu i jeho srovnání s Castiglionovým *Dvořanem* podali V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 70n.

tem vzdělanosti. Vedle latiny byly pak akcentovány i živé jazyky (italština, francouzština a snad i některé další). Vždy to samozřejmě záviselo na pánu dvora, případně na aktuálních podmínkách pro takovou výuku. V českých zemích jistě nebylo jednoduché sehnat například kvalitního učitele italštiny či jiných jazyků (například francouzštiny), a to i přesto, že osoby italské i francouzské národnosti/jazyka se v českých zemích v nemalé míře nacházely (zejména pak v zemských centrech, snad nejvíce v Praze).

VII. Kavalířské cesty jako poslední fáze výchovy a vzdělávání šlechtice

Za poslední fázi ve výchově a vzdělávání českých a moravských šlechticů lze pro druhou polovinu 16. století a první dvě desetiletí 17. věku obecně považovat takzvané kavalířské cesty, tedy specifický typ zahraničních cest za vzděláním a – jak uvidíme dále – i za dalšími hodnotami, i když pochopitelně ne všichni šlechtici je museli nutně absolvovat.

Sám pojem „kavalířská cesta“ (něm. „Kavalierstour“, „Kavaliersreise“ ad.) není dobovým termínem (ve sledované době ostatně žádné zastřešující označení pro tuto formu dobové edukace a peregrinace neexistovalo, spíše v pokročilejším 17. a hlavně v 18. století se prosadil pojem *Grand Tour*¹⁷³⁶ a jeho případné další varianty v jednotlivých jazycích). Protože se však již natolik vžil v dosavadním domácím i zahraničním bádání a protože žádný lepší termín neexistuje (za synonymum nelze bez problémů brát například pojem „zahraniční vzdělávací cesty“, neboť do nich patřily i cesty za partikulárním vzděláním, které ve výchově a vzdělávání české šlechty měly jiné místo a vlastní kavalířské cestě nezřídka předcházely), budeme jej používat i v naší práci.¹⁷³⁷ Na rozdíl od sousloví „kavalířská cesta“ je naopak dobovým pojmem slovo kavalír užívané v řadě jazyků (něm. „Kavalier“ /respektive v různých ortografických podobách/, it. „cavaliere“ atd.),¹⁷³⁸ mimo jiné i v češtině.¹⁷³⁹

Než se pokusíme zodpovědět některé otázky související s výzkumem této problematiky, musíme se zamyslet nad tím, jak takový jev, který se však ve sledované době začal v Království českém a v Markrabství moravském teprve utvářet a prosazovat, vůbec vznikl. Dosavadní domácí ani zahraniční literatura se na těchto důvodech, stejně jako například na periodi-

---

¹⁷³⁶ Pojem *Grand Tour* je užíván zejména v angličtině (ovšem i v některých dalších jazycích; dodnes jej užívá nejčastěji právě anglosaská literatura), a to především od 17. století. K němu viz vedle práci citované v další poznámce i A. STANNEK, *Telemachs Bruder. Die höfische Bildungsreise*, s. 7n.

¹⁷³⁷ Dosavadní domácí (a zčásti též zahraniční) literatura k dějinám kavalířských cest je shrnuta v I. kapitole předkládané práce. Některé další tituly budou pak citovány dále v poznámkovém aparátu této části disertační práce. K terminologii kavalířských cest srov. nejnověji M. LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 18nn. (zde též odkazy na starší bádání). Pozoruhodné je, že dosavadní literatura se nedokázala jednoznačně shodnout na náplni uvedených pojmů. Jisté je, že jejich dobové užití a obsahová náplň se postupně od 17. století proměňovaly a mnohdy byly též závislé na osobě, jež je užila.

¹⁷³⁸ V některých jazycích se ovšem prosazovaly i jiné pojmy s podobným obsahem, ve francouzštině například pojem „gentilhomme“, který je například v 16. století běžně užíván.

¹⁷³⁹ Protože je jeho výskyt opravdu četný, nebudeme zde na jednotlivé případy odkazovat.

zaci kavalírských cest, neshoduje. Objevují se v ní různé názory.¹⁷⁴⁰ Pro české prostředí bývá za počátek takových cest většinou považována polovina 16. století.¹⁷⁴¹

Domnívám se, že vznik fenoménu kavalírských cest, který se nedotýká pouze urozených, nýbrž v řadě ohledů i ostatních složek obyvatelstva českých zemí, úzce souvisí s jevem označovaným v historiografii jako akademická peregrinace (často v populární latinské variantě „peregrinatio academica“).¹⁷⁴² Protože tento jev má řadu obecných rysů, jež jsou společné pro

---

¹⁷⁴⁰ Ze starší zahraniční literatury ke kavalírským cestám, kterou jsme neuvedli v I. kapitole, viz alespoň: Harry KÜHNEL, *Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge 36, 1964, s. 364-384; Eva Marie CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert – ihre Voraussetzungen und Ziele*, Dissertation der Universität Wien, Wien 1966; TÁŽ, *Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert*, s. 408-434; Norbert CONRADS, *Politische und staatsrechtliche Probleme der Kavalierstour*, in: Antoni Maćzak – Hans Jürgen Teuteberg (ed.), *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, Wolfenbütteler Forschungen 21, Wolfenbüttel 1982, s. 45-64; Gernot HEISS, *Integration in die höfische Gesellschaft als Bildungsziel. Zur Kavalierstour des Grafen Johann Sigmund von Hardegg 1646-1650*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 48/49, 1982/1983, s. 99-114; Hilde de RIDDER-SYMOENS, *Die Kavalierstour im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Peter J. Brenner (ed.), *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main 1989, s. 197-223. Další literatura k této problematice je uvedena v seznamu literatury v příloze disertace a je také citována dále v poznámkovém aparátu této kapitoly.

¹⁷⁴¹ Protože to uvádí prakticky veškerá česká literatura k tématu, již jsme uvedli v I. kapitole této práce, nemá zde smysl odkazovat na jednotlivé tituly. Na to, že není jednota v periodizaci takových cest ani v domácím bádání ukázaly mimo jiné některé diskuse vedené na konferenci *Prameny k dějinám šlechtického cestování 1550-1800 (4. pardubický adventní kulatý stůl)*, jež se konala v Pardubicích 28. listopadu 2005. Pouze zčásti se to pak projevilo ve sborníku, který z tohoto setkání vzešel. Někteří autoři totiž bohužel své příspěvky nedodali, jiní odevzdali studie s jinými tématy, než která prezentovali (týká se to i autora této práce). Srov. Jiří KUBEŠ (ed.), *Šlechta na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007. Přesto představuje tento sborník v řadě ohledů cenný český příspěvek do diskuse o považe šlechtického cestování v raném novověku.

¹⁷⁴² Takový termín ostatně přijala řada monografií do svého titulu. Viz alespoň Jörg Jochen BERNS, *Peregrinatio academica und Kavalierstour. Bildungsreisen junger Deutscher in der frühen Neuzeit*, in: Conrad Wiedemann (ed.), *Rom – Paris – London. Erfahrung und Selbsterfahrung deutscher Schriftsteller und Künstler in den fremden Metropolen*, Stuttgart 1988 (= Germanistische Symposien Berichtsbände 8), s. 155-181; Dorota ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996; Stephanie IRRGANG, *Peregrinatio Academica. Wanderungen und Karrieren von Gelehrten der Universitäten Rostock, Greifswald, Trier und Mainz im 15. Jahrhundert*, Stuttgart 2002. Pojem *peregrinatio academica* se ostatně neuzívá jen pro středověk a raný novověk, nýbrž i pro novější dobu (na takové práce zde ale nebudu odkazovat, byl by tím přetížen poznámkový aparát). K fenoménu akademické peregrinace srov. z nedávné doby pozoruhodnou studii Matthiase Asche: TÝŽ, „*Peregrinatio academica*“ in *Europa im Konfessionellen Zeitalter. Bestandsaufnahme eines unübersichtlichen Forschungsfeldes und Versuch einer Interpretation unter migrationsgeschichtlichen Aspekten*, Jahrbuch für Europäische Geschichte 6, 2005, s. 3-33, ze starší literatury viz též Winfried SIEBERS, *Bildung auf*

celou tehdejší společnost, dovolíme si zde některé z nich připomenout. Matriky jednotlivých univerzit, jež jsou pro středověk bohužel dochovány v menší míře než pro pozdější dobu, i některé excerpce údajů o českých studentech z nich nám ukazují, že obyvatelé českého státu vyjížděli za hranice českých zemí za vyšším vzděláním již ve středověku, a to jak před založením pražské univerzity v roce 1348, tak i později. Důvody takových cest byly vždy různé, většinou individuální, jen zčásti podmíněné určitým trendem.¹⁷⁴³

Husitství¹⁷⁴⁴ a jeho důsledky vnesly některé změny i do této tehdy již tradiční zahraniční akademické peregrinace. Karlova univerzita přestala být čtyřfakultní, tedy plnou univerzitou. Její redukce na jedinou fakultu (v podstatě tedy akademii a nikoli univerzitu) znamenala, že osoby, které chtěly získat plné akademické vzdělání v oboru teologie, medicíny a práv musely za ním (a pochopitelně s jeho absolutoriem spjatými tituly) zamířit za hranice českého státu. Svou roli zde samozřejmě sehrála i otázka náboženství. Přísaha na kompakτάta prosazená na pražské univerzitě na přelomu 50. a 60. let 15. století pak ze studia (a získávání gradů) v podstatě vylučovala katolíky, kteří pak vlastně veškeré vyšší vzdělání museli získávat v zahraničí.¹⁷⁴⁵

Kališníci, kteří v pohusitské době a před prosazením se reformace studovali v zahraničí, se navíc museli potýkat s tím, že tam byli více či méně považováni za kacíře (pochopitelně se přitom uplatňovaly lokální odlišnosti). Reformace, založení nových, již nekatolických akademií (či univerzit;

Reisen. Bemerkungen zur Peregrinatio academica, Gelehrten- und Gebildetenreise, in: Michael Maurer (ed.), *Neue Impulse der Reiseforschung*, Berlin 1999, s. 177-188.

¹⁷⁴³ Excerpta řady autorů (mj. Ferdinanda Menčíka, Josefa Vítězslava Šimáka, Karla Hrdiny, Roberta Fitzgibbona Younga, Marie Ludmily Černé-Šlapákové, Ivana Hlaváčka a Ludmily Hlaváčkové, Zdeňka Měřinského či Marie Bláhové) obsahují údaje o obyvatelích českého státu ve středověku na zahraničních univerzitách. Vzhledem k zaměření naší práce a také proto, aby nebyl přetížen poznámkový aparát, zde na jednotlivé práce tohoto typu nebudu odkazovat (většina z nich je citována již v I. kapitole). Problematikou studia vyšší šlechty z českých zemí na zahraničních univerzitách v pozdním středověku se zabýval též P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 308 a 796n. (zde jsou v poznámkovém aparátu kriticky zhodnoceny závěry starší literatury).

¹⁷⁴⁴ K husitské revoluci viz alespoň František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I-IV*, Praha 1995-1996 a Petr ČORNEJ, *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402-1437*, Praha – Litomyšl 2000. V obou dílech jsou odkazy na obrovské množství domácí i zahraniční literatury k tomuto fenoménu českých dějin.

¹⁷⁴⁵ K dějinám pražské univerzity v této době srov. i s odkazy na starší literaturu příslušné pasáže v kolektivních dějinách Karlovy univerzity z pera několika autorů (Michal Svatoš, František Šmahel, Jaroslav Kadlec, Jiří Kejř, Petr Svobodný): Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622*, Praha 1995.

například v Altdorfu, Marburku, Jeně, Štrasburku, Ženevě), stejně jako luteranizace či kalvinizace těch stávajících (například Frankfurt nad Odrou, Heidelberg, Lipsko, Rostock, Vitemberk), pak v tomto ohledu přinesly také určité změny. Takové vysoké školy se stávaly atraktivnějšími pro nekatolické obyvatele českého státu. Důležité přitom vedle konfesijní stránky bylo také to, že mnohé z nich byly plnými univerzitami, a umožňovaly tudíž získání všech stupňů akademických gradů. Pražská karolinská akademie však po celou sledovanou dobu i přes řadu reformních snah univerzitní plnosti nedosáhla. Důvody akademické peregrinace obyvatel českého státu tedy trvaly i nadále, i když se do jisté míry transformovaly. Vzhledem ke konfesijní skladbě obyvatelstva v této věci myslím nic zásadního nezměnil ani vznik dvou nových katolických vysokých škol v Praze a Olomouci. Ostatně ani na nich nebyly udělovány vyšší grady z medicíny či práva.

Šlechta (a to zdaleka nejen ta česká), jež i ve středověku vyjížděla v dosti omezené míře za vyšším vzděláním do zahraničí (většinou pak zřejmě ti její členové, kteří usilovali o církevní kariéru),¹⁷⁴⁶ se vedle jiných vlivů (například celoevropských proměn role /či snad lépe řečeno rolí/ nobility ve společnosti) i v souvislosti s recepcí humanismu a jeho představ o výchově a vzdělávání člověka pak ve sledované době do stávajícího modelu zahraniční peregrinace na soudobé akademie (univerzity) zapojila daleko intenzivněji než dříve. Protože však na rozdíl od neurozených nepotřebovala na zahraničních akademiích/univerzitách získávat akademické grady (což však neznamenal, že by takové vysoké školy nechtěla navštěvovat, ať již proto, že se zde chtěla věnovat například studiu teologie, jak uvidíme na některých příkladech dále, či z důvodů mimostudijních /prestižních, turisticko-poznávacích apod./), transformovala si stávající a „nadstavovsky“ fungující model pro své více či méně nové a zčásti ještě proměnlivé potřeby a utvořila z něj to, co budeme nazývat kavalířskými cestami.

Příčiny takové transformace jsme alespoň zčásti zmínili, co ale tvořilo její jádro? Co bylo hlavním účelem kavalířských cest? Vedle samotné návštěvy soudobých akademií/univerzit se postupně do programu zahraničních studijních cest české a moravské adolescentní šlechty přidaly další momenty (poznávání nových zemí a jejich kultury, zvládnutí alespoň základů některého cizího jazyka či prohloubení dosavadních jazykových znalostí /italština, francouzština/, navazování nových kontaktů /jak s urozenými, tak i neurozenými z různých prostředí/, zdokonalování se v tzv. rytířských cvičeních /jíz-

---

¹⁷⁴⁶ Viz pozn. 1743.

da na koni, šerm atd./ či jejich nové zvládnutí, získávání zkušeností u evropských dvorů /například s místně odlišným ceremoniálem, politickou kulturou, módou/ apod.). I když některé z nich se uplatňovaly jistě již ve starší době, ve svém souhrnu a zvyšující se intenzitě vytvořily pochopitelně též pod vlivem některých soudobých, hranice států překračujících trendů (jedním z nich je vedle zmíněné proměny společenské role šlechty například celoevropský vzrůst geografické mobility obyvatelstva na prahu novověku, které předpokládá prakticky celé dosavadní bádání; výraznější zájem o cestování se v 16. a na počátku 17. století projevil mimo jiné ve zvýšené produkci literatury související s cestováním po teoretické i praktické stránce /viz úvod práce/) skutečně nový fenomén, který se ostatně prosadil nejen u nás, nýbrž v různě modifikované podobě v řadě zemí Evropy; z užší středoevropské oblasti zasáhl podobně jako českou, také německou, rakouskou, uherskou či polskou šlechtu.

Takto uzpůsobený model pak zpětně ovlivňoval i akademickou peregrinaci neurozených, a to nejen těch, kteří do zahraničí vyjížděli v doprovodu šlechty, nýbrž i těch ostatních (hojně z řad bohatších vrstev měšťanstva). Protože však proces uvedené transformace nebyl podle našeho soudu ve sledované době v plné míře ukončen (pokračoval totiž i v pobělohorském období), není vyloučené, že některé naše závěry se mohou zčásti lišit od badatelů, jejichž časový horizont byl odlišný od této práce.¹⁷⁴⁷ Ostatně z dů-

---

¹⁷⁴⁷ Neodvážil bych se například pro sledovanou dobu bez výhrad tvrdit to, co pro časově delší období mohl napsat Petr Maťa: „*Hlavním účelem těchto [rozuměj kavalírských, pozn. M. H.] cest však nebyla výchova učence, nýbrž šlechtického kavalíra*“ (P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 308). Tato teze je totiž podle mého soudu pro předbělohorskou dobu platná jen omezeně. Z některých šlechticů se totiž i díky jejich kavalírské cestě stali učenenci/intelektuálové (a nejde přitom výhradně o Karla st. ze Žerotína). I když pak „vědu“ (pochopitelně v dobovém smyslu) nemuseli pěstovat, patřila snaha proniknout do některých soudobých oborů (vedle filologie zejména teologie či práva; podrobněji k tomu dále v textu této kapitoly) bezesporu k „výbavě“ kavalírských cest některých šlechticů. Rodičům a poručníkům chlapců nešlo jen o to, aby si osvojili stavovsky specifické hodnoty a dovednosti (viz výše v textu), jak správně soudí Petr Maťa, nýbrž i o to, aby si během kavalírské cesty prohloubili dosavadní, stavovsky nespécifické humanistické vzdělání. Pochopitelně záleželo vždy na vůli rodičů/poručníků (případně „pánů a přátel“ rodiny: markantní je to například u části šlechticů, jejichž zahraniční vzdělávání ovlivňoval Karel st. ze Žerotína), schopnosti vychovatelů i samotných adolescentních šlechticů a řadě okolností, která z obvyklých složek kavalírských cest byla akcentována. Podobně nemohu pro sledovanou dobu souhlasit s Maťovým výrokem: „*Kavalírská cesta českých aristokratů tedy měla jen málo společného s akademickou peregrinací humanistických učenců.*“ (tamtéž, s. 317). Naopak, společných rysů zde bylo hned několik: časté střídání univerzit, jež nebylo ve sledované době typické jen pro šlechtice, v omezené míře i pobyty u evropských dvorů (u nichž se někteří humanisté snažili alespoň načas uchytit), samo cestování po Evropě a poznávání různých jejích končin atp. Ano, odlišnosti zde jsou v proporcích jednotlivých složek a jejich intenzitě, ale úplně oddělit

vodů zmíněných v úvodu této práce (viz kapitola I.) není ani naším úmyslem takový mezník překračovat.

Kavalírskou cestou tvořenou výše zmíněnými složkami, jež pochopitelně ve své celosti nemusely vždy najít uplatnění (při rekonstrukci podob kavalírských cest jednotlivých šlechticů, případně skupin, jsme navíc citelně limitováni množstvím dochovaných pramenů, jež mohou závěry o nich do jisté míry zkreslovat), budeme tedy pro sledovanou dobu rozumět takovou zahraniční peregrinaci, která měla za cíl dovršení dosavadního vzdělávání a výchovy šlechtice. Taková cesta nezřídka navazovala na předchozí, často „neúplné“ partikulární vzdělání, které mohlo být získáno rozličným způsobem a na různých místech v Evropě (viz IV. a V. kapitola).

I když ve sledované době bylo stále ještě důležitou složkou kavalírských cest – zčásti vlastně kombinujících prvky studijní a poznávací cesty – studium (respektive imatrikulace) na některé ze zahraničních univerzit či akademií, v některých případech se mladí šlechtici, kteří na ně vyjeli, i ve druhé polovině 16. století a v prvních desetiletích následujícího věku (v pobělohorském období se tato tendence zřejmě zintenzivňovala) zřejmě na žádnou z evropských univerzit nezapsali, což ovšem neznamená, že se nevěnovali studiu. Výuku privátního charakteru (jež mohla mít rozličný obsah) absolvovali často i ti šlechtici, kteří byli oficiálně studenty některé z univerzit, na níž navštěvovali i různé „lectiones“. Důležitá je také skutečnost, že se jejich jména v univerzitní matrice nemusela nutně objevit (evidence imatrikulací nebyla bezchybná) nebo takové matriky nejsou zachovány.

Někteří šlechtici ovšem zřejmě skutečně necítili potřebu stát se alespoň na krátkou dobu příslušníky jedné ze soudobých univerzit/akademií (k výhodám inskripce viz dále). Místo toho poznávali navštívené země (jejich krajinu, památky atd.), setkávali se s různými šlechtici, více či méně známými vzdělanci, učili se cizím jazykům (jak neživým, tak živým), pobývali

---

oba fenomény dle mého soudu v předbělohorské době nelze. Není úplnou pravdou ani to, že by šlechtici předtím, než vyjeli na kavalírskou cestu, neměli možnost učit se například románské jazyky či zvládnout některá z tzv. šlechtických cvičení (srov. tamtéž, s. 309). O výuce italštiny na Moravě jsme již pojednali v předchozí kapitole, francouzštinu se pak někteří chlapi učili v době svých gymnaziálních studií například ve Štrasburku. Stejně tak tanci, šermu či hudbě se měli nezřídka možnost naučit již během svého partikulárního vzdělávání (i když povětšinou ne na samotných latinských školách, ovšem do některých z nich docházeli takoví speciální učitelé /doklady jsou například pro rakouské Landschaftsschulen, k nim srov. pozn. 1186 a 1200/) či během pobytů u dvorů (zejména pak v průběhu pážecí služby). Není ovšem sporu o tom, že kavalírské cesty nabízely vynikající možnosti prohloubit si znalosti/dovednosti v obou těchto směrech.

na panovnických, aristokratických i církevních dvorech, zdokonalovali se v takzvaných rytířských cvičeních apod. Ostatně samo cestování se stalo součástí vzdělávacího procesu, což zdůrazňovaly nejen soudobé apodemiky, jež z cestování (a vlastně pro něj) vytvořily jakousi samostatnou „vědu“.¹⁷⁴⁸

Vedle terminologické problematiky, otázky vzniku fenoménu kavalírských cest i jeho vymezení staví toto téma před badatele také řadu dílčích otázek souvisejících jak s jejich přípravou (V jakém věku šlechticů se o této formě soudobé edukace začínalo uvažovat? Kdo o jejich podobě rozhodoval? Na co všechno museli rodiče či poručníci šlechticů vysílaných na tento typ cest dopředu myslet?) i vlastní realizací (Jaké byly jejich geografické cíle? Cestovali šlechtici sami či ve skupinách? Jak byly takové cesty materiálně zabezpečeny? Jaké dopravní prostředky šlechtici na takových cestách využívali a kde se ubytovávali? S kým mimo svůj doprovod se stýkali? Jak dlouho taková peregrinace trvala?), tak také s jejich odrazem v dalším životě těch, kdož je absolvovali (Lze vedle individuálních projevů absolvování takových cest pozorovat po jejich masovějším se prosazení ve stavovské společnosti Čech a Moravy i jejich odraz v kulturních, náboženských a politických dějinách českých zemí vůbec?).

Příprava na kavalírskou cestu nemusela nutně probíhat pouze v českých zemích. Řada šlechticů ji totiž zahajovala přímo ze zahraničí poté, co zde již předtím studovala na některé ze soudobých latinských partikulárních škol (viz V. kapitola této práce). Po určité přípravě (jak teoretické, tak praktické) mohli pak takoví šlechtici se svým doprovodem plynule zahájit kavalírskou cestu, aniž by se mezitím vrátili domů. Jak jsme již na řadě míst předcházejících kapitol této práce zmiňovali, stávalo se tak skutečně běžně (například u urozců studujících na štrasburském gymnáziu /viz výše/, což bylo zřejmě mimo jiné dáno geografickou polohou Štrasburku, který se hodil jako výchozíště cest nejen do Francie, nýbrž také do Švýcarska a dále do Itálie).

Šlechtici mohli kavalírskou cestu také započít z některého ze soudobých evropských dvorů, na němž mohli pobývat například jako pázata a který se pro zahájení takové peregrinace hodil, ať již také svou geografickou

---

¹⁷⁴⁸ Soudobá apodemická literatura, kterou jsme studovali pro účely této práce, je uvedena v seznamu užitých pramenů v příloze disertace. Na některé práce z moderního bádání k tomuto tématu je pak upozorněno v I. kapitole. Srov. pozn. 36.

polohou, či z jiných důvodů. Václav Bůžek tak například poukázal nato, že počátkem kavalírských cest některých šlechticů z českých zemí mohl být dvůr Ferdinanda II. Tyrolského v Innsbrucku (či v Ambrasu). Pokud nebyl přímo výchozím bodem, mohl pak tento dvůr někdejšího českého místodržitele v některých případech hrát alespoň zprostředkovatelskou úlohu při zajišťování pobytů českých šlechticů například v severní Itálii (a na zdejších dvorech různých typů).¹⁷⁴⁹

Pokud jde o věk, ve kterém dospívající mladíci vyjížděli na kavalírskou cestu, nelze jej rozhodně nijak přesně vymežit, orientačně však můžeme říci, že se tak dělo obvykle ve věku přibližně patnácti až dvaceti let, což byl v zásadě věk, kdy šlechtici opouštěli partikulární latinské školy.¹⁷⁵⁰ Pouze pro část urozenců znamenala kavalírská cesta opuštění domova (mnoho z nich odcházelo z rodinného sídla již mnohem dříve, ať již na jednotlivé typy škol v českých zemích, či na partikulární vzdělávací instituce ve vedlejších zemích Koruny české, případně v zahraničí). Pocity takových chlapců před cestou do zahraničí většinou dochované prameny nezaznamenávají (a to obvykle ani prameny osobní povahy: například cestovní či jiné deníky), nevíme tudíž, zda se chystané cesty obávali, či se na ni těšili. Jistě pak byly takové pocity velmi individuální.

Skutečně jen výjimečně vypovídají prameny o psychickém rozpoložení jedinců, kteří sami uvažovali o kavalírské cestě a pro realizaci svých záměrů hledali podporu (ať již u rodičů, či poručníků, nebo jiných osob). Tak například Zdeněk Lev z Rožmitálu (†1580),¹⁷⁵¹ vnuk známého nejvyššího purkrabí¹⁷⁵²

---

¹⁷⁴⁹ V. BŮŽEK, *Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta*, s. 277; TÝŽ, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 215n. a 221n. Srov. k tomu např. způsob zajištění severoitalského pobytu Matyáše Štampacha ze Štampachu na Srbci a Kornhauze (†1615) – B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu rytířském*, s. 167n. O severoitalských dvorech na počátku novověku pojednal přehledně Petr Vorel, který též odkazuje na další literaturu: srov. TÝŽ, *Rezidenční vrchnostenská města*, s. 104-111 (na s. 107 též přehledná mapa).

¹⁷⁵⁰ Zajímavým fenoménem jsou jakési pozdní kavalírské cesty, které podnikli již sociálně zakotvení šlechtici jako např. Jindřich Michal Hýzrle z Chodů. K této cestě srov. V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ – A. ŠIMEČKOVÁ a kol. (ed.), *Příběhy Jindřicha Hýzrle z Chodů*, s. 119-167 a M. HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 až 1608* (zde na s. 62n. i o některých dalších cestách tohoto typu).

¹⁷⁵¹ Viz rodokmen Lvů z Rožmitálu u Fr. A. SLAVÍKA, *Rožmitál a jeho okolí*, Rožmitál 1890, s. 16n. a u J. PILNÁČKA, *Staromoravští rodové*, s. 364. Viz též B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, fol. 40v-41r; TÝŽ, *O stavu panšském*, s. 98n. a A. SEDLÁČEK, *Lev z Rožmitála*, in: OSN XV, s. 976.

¹⁷⁵² Tento úřad zastával dvakrát. Nejprve v letech 1507-1523 a pak 1525-1528 – F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 360nn.

Zdeňka Lva (ok. 1470-1535), se někdy v 50. letech (bližší časové údaje nemáme k dispozici) nemohl dočkat cesty do Itálie. Jelikož majetkové poměry pánů z Rožmitálu byly tehdy dosti špatné,¹⁷⁵³ žádal o podporu svého příbuzného Jáchyma z Hradce.¹⁷⁵⁴ Zdůrazňoval, že neumí cizí jazyky („řečí neumím; bych neuměl česky mohl bych dokona [!] němým být“), a proto chce jet do Itálie. Litoval, že „tato léta tak mizerně doma strávil“. Za chlapce se zřejmě u Jáchyma z Hradce přimlouval i jeho otec, Adam Lev z Rožmitálu (†1564).¹⁷⁵⁵

Při rozhodování o tom, zda konkrétní šlechtic uskuteční kavalírskou cestu, stejně jako o tom, jak bude vypadat, byla rozhodující především vůle jeho otce, poručníků a případně i dalších lidí z okruhu „pánů a přátel“ rodiny. Pokud tyto osoby došly k závěru, že dosavadní výchova a výuka adolescentního urozence byla již natolik dostatečná, že mu (či chlapcům, šlechtici totiž často jezdili ve skupinách, viz dále) umožňuje smysluplně absolvovat kavalírskou cestu, bylo zapotřebí ji pečlivě připravit. I když vyslání urozců na takovou peregrinaci bývalo jistě často promyšleno dopředu a připravováno individuálně, v některých případech mohli šlechtici z Čech a Moravy využít toho, že někdo jiný chystal takovou cestu pro svého potomka (svěřence), k němuž pak mohli (pokud to dokázali prosadit) své dítě (svěřence) připojit.

Při vlastních přípravách cesty byla jistě situace poněkud odlišná u těch adolescentních potomků české a moravské nobility, jež měli na cestu vyrazit z domova (respektive z českých zemí), než u těch, kteří se na ni chystali už ze zahraničí, kde mohli již kratší či delší dobu pobývat (viz výše).

Cestu nebylo potřeba zajistit pouze finančně, nýbrž též personálně. Pochopitelně obé spolu souviselo. Potřebné bylo především sestavit pro šlechtice doprovod. Pokud nejelo urozených mladíků více, doprovázela jej obvykle přinejmenším jedna osoba, většinou vychovatel chlapce. Záleželo

---

¹⁷⁵³ Syn známého Zdeňka Lva z Rožmitálu, Adam, zůstal po otcově smrti prakticky bez majetku. Olomoucký biskup Jan Skála z Doubravky (Dubravius) mu teprve později udělil manský statek Blansko. Majetkově si Adam Lev z Rožmitálu polepšil teprve sňatkem s Annou Haugvicovou z Biskupic (†1563). K tomu viz alespoň Fr. A. SLAVÍK, *Rožmitál a jeho okolí*, s. 23n.; A. SEDLÁČEK, *Lev z Rožmitála*, in: OSN XV, s. 976n.

¹⁷⁵⁴ Matka Jáchyma z Hradce byla Anna z Rožmitálu, sestra Adama Lva z Rožmitálu, a tudíž teta Zdeňka Lva z Rožmitálu. Jáchym z Hradce byl vlastně Zdeňkovým bratrancem. Viz genealogie Lvů z Rožmitálu v práci uvedené v pozn. 1751.

¹⁷⁵⁵ Oba citáty srov. F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 449. Zda nakonec chlapec cestu do Itálie absolvoval, se mi nepodařilo zjistit. Později se stal moravským zemským hejtmanem (1573-1578): vedle literatury uvedené v pozn. 1751 srov. též A. BOČEK, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství moravském* (nepaginováno).

přítom obvykle na významu šlechtice a ochotě jeho rodiny vydat na takovou cestu větší či menší částku. Zejména u bohatších šlechticů (především pak z panských rodin) vznikaly často početné doprovodné skupiny osob (vedle preceptora se v ní někdy nacházel i jemu obvykle nadřizený hofmistr, dále jeden či více služebníků a případně i další osoby, jak urozené, tak neurozené; konkrétní příklady viz dále v textu této kapitoly).

Klíčové místo v průvodu šlechtice náleželo především jeho vychovateli (preceptoru, případně hofmistrovovi; často se ovšem ve sledované době při kavalírských cestách šlechty z Čech a Moravy takové rozlišení funkcí hofmistra a preceptora neuplatnilo). Právě jeho spolehlivost byla pro zajištění odpovídajícího průběhu kavalírské cesty velmi důležitá. O vhodném kandidátovi na takovou pozici se proto šlechtici většinou radili s příbuznými a přáteli. Právě doporučení hrála vedle jiných kritérií (například konfesijní příslušnosti, předchozích zkušeností atd.)¹⁷⁵⁶ důležitou roli při výběru konkrétního vychovatele (podrobněji jsme o tom pojednali již v kapitole III. 1.). V některých případech došlo před realizací kavalírské cesty ke změně preceptora (hofmistra), jindy mohl ve své funkci i pro tuto příležitost zůstat dřívější vychovatel.

Úkolem šlechtických vychovatelů (pokud měl šlechtic v zahraničí jak preceptora, tak hofmistra, mohli mít kompetence rozdělené, někdy ovšem nepřiliš jasně, což mohlo vést ke kompetenčním sporům¹⁷⁵⁷) v zahraničí byl kromě utváření vlastního programu studijní cesty a jejího materiálního zajištění (ubytování, stravování, doprava apod.) především celkový dohled na chování, výchovu a vzdělávání jejich svěřence. Při pobytu v zahraničí preceptoři vyučovali své urozené žáky různým disciplínám a částečně tak zřejmě v některých případech nahrazovali absenci skutečného univerzitního studia šlechtických mladíků. O průběhu cesty, pokrocích ve vzdělání, finančních otázkách a zdravotním stavu měli informovat rodiče či poručníky mladíků. Dopisů takového druhu je dochována celá řada. Hofmistři (preceptoři) obvykle též zajišťovali chlapci/chlapcům další specializované učitele (například hry na určitý hudební nástroj, šermu, jízdy na koni, tance apod.).

---

¹⁷⁵⁶ P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 78.

¹⁷⁵⁷ Například o sporu mezi Eliášem Hovoriem, preceptorem již zmiňovaného Maximiliána z Pernštejna (1575-1593) a chlapcovým hofmistrem Juliem Vlachem v Itálii na přelomu 80. a 90. let 16. století stručně pojednal Jaroslav Pánek. Srov. TÝŽ, *Mezi Olomoucí a Římem*, s. 315.

Protože se někteří dospívající šlechtici zdráhali podřídit autoritě svých vychovatelů, docházelo mezi nimi nezřídka ke konfliktům.¹⁷⁵⁸ Problémy s chováním svého svěřence měl během kavalírské cesty například právník Šimon Proxenus ze Sudetu (1532-1575).¹⁷⁵⁹ Víme o tom díky jeho dochovanému deníku z této cesty.¹⁷⁶⁰ Byl od roku 1562 po několik let vychovatelem Julia Šlika, který zřejmě neměl ani chuť, ani schopnost učit se, odmítal Proxena poslouchat a bil jejich českého famula.¹⁷⁶¹ Proxenus si o svém svěřenci do svého deníku k 7. lednu 1564 například zapsal, že „*je ducha ne-japného a nemá do učení chuť. Rač mne Bůh milostivě zbavit tohoto břemene; ten hoch nemá schopnosti pro nic*“.¹⁷⁶²

I když vychovatelská služba u české či moravské šlechty během jejich kavalírských cest nemusela být vždy snadná, výhodou takového doprovázení adolescentních šlechticů do zahraničí byla pro vychovatele možnost zapsat se s jejich svěřenci na soudobých akademiích/univerzitách a dále se tam vzdělávat.¹⁷⁶³ Mnozí z nich tak dosáhli vyšších akademických gradů (zejména

---

¹⁷⁵⁸ Úlohou preceptorů při kavalírské cestě pro 17. století se zabývala např. E. M. CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Studien zur Kavaliertour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert*, s. 414n. či Z. HOJDA, *Le grandezze d'Italia*, s. 155.

¹⁷⁵⁹ K němu srov. Jan V. NOVÁK, *Proxenus ze Sudetu Šimon*, in: OSN XX, s. 823; RHB IV, s. 255nn. Viz též jeho biogram v příloze disertace.

¹⁷⁶⁰ Existuje výborná moderní edice tohoto mimořádně cenného deníku. Je však málo známá a prakticky neužívaná: D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Francogallico*. Stejná autorka pořídila již předtím český překlad malé části tohoto díla: TÁŽ (ed.), *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*, s. 155-174 (zahrnuje období od 6. do 14. ledna 1564 a od 1. do 25. března téhož roku). Podrobný rozbor tohoto pramene (který ostatně nečinila ani editorka tohoto textu, latinský úvod edice je velmi stručný: D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Francogallico*, s. 9nn., stejně tak i *Annotationes*, tamtéž s. 115n.) zde nemůžeme podávat, vyžádalo by si to samostatnou rozsáhlou studii, ne-li knihu.

¹⁷⁶¹ D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*, s. 164. Ovšem již dříve si Proxenus stěžoval na chlapcovu malou zdatnost ve studiu (viz například zápis k 13. prosinci 1563: TÁŽ (ed.), *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Francogallico*, s. 62; zde jsou ostatně na řadě míst svědectví o problémech, jež mu chlapcovo chování způsobovalo; 3. ledna 1564 jej Proxenus dokonce označil za „*miser adolescens*“: tamtéž, s. 72). Julius Šlik, který měl v tu dobu za preceptora bakaláře Zdenkoslava Brosche (o něm viz jeho biogram v příloze disertace), měl tehdy též dva služebníky: jednoho českého, druhého německého. Viz tamtéž, *passim* a RHB IV, s. 256.

¹⁷⁶² D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*, s. 155 (v latinsko-německém originálu viz TÁŽ /ed./, *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Francogallico*, s. 74). K Proxenu i k jeho cestě s Juliem Šlikem po západní Evropě viz vedle RHB též údaje v jeho biogramu v příloze této disertace. Tam jsou i odkazy na další literaturu i prameny.

¹⁷⁶³ K tomu srov. Alfred KOHLER, *Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560-1620)*, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz – Gerald Stourzh (ed.), *Bildung, Politik und Gesellschaft*.

cenných doktorátů teologie, medicíny či práva; o dalších výhodách vychovatelské služby jsme pojednali již ve III. kapitole této práce).¹⁷⁶⁴

Pravomoci hofmistrů/preceptorů během kavalírské cesty mohly být již v předbělohorské době vymezeny vydáním speciální instrukce. Zřejmě se však v masovější míře prosadily až v pobělohorské době, pro kterou je jich dochováno již poměrně značné množství.¹⁷⁶⁵ Pro sledované období je takových instrukcí známo velmi málo, spíše byly pokyny z domova udělovány průběžně, a to zejména v korespondenci.

Jednu z mála výjimek ucelenější instrukce vydané již před kavalířskou cestou představují pokyny pro Fridricha Prošovského,¹⁷⁶⁶ hofmistra Lva Buriana Berky z Dubé (†1626), z roku 1602. Pozůstalému synovi po nejvyšším komorníkovi¹⁷⁶⁷ Václavu Berkovi z Dubé (†1600) měl jít Prošovský osobním příkladem vést jej k ranním a večerním modlitbám, pravidelné zpovědi i svatému přijímání a dohlížet též na to, aby katolický chlapec „*tovaryšstva pohoršlivého a zvláště opilcův s oplzlými řečmi se vystříhal, s heretiky nekonveršoval, ani knihy heretické nečetl*“. Svěřence nesměl samotného nikam pouštět, a pokud by onemocněl, měl mu sehnat lékaře. Mezi jeho další povinnosti patřila hospodárná správa svěřených financí, z níž se měl zodpovídat poručníkům a matce Lva Buriana po návratu z cesty.¹⁷⁶⁸

Před odjezdem některých šlechticů na kavalířskou cestu docházelo k výměně preceptora, ať již kvůli nespokojenosti otce (či poručníka) s tím dosavadním, či z jiných důvodů (předchozí preceptor například získal nové místo a stávající službu chtěl opustit apod.). Změna vychovatele mohla být citelným zásahem do dosavadního průběhu vzdělání. V případě nesouladu

---

Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 5), Wien 1978, s. 71 a Jan MARTÍNEK, *Přebělohorské školství a humanistické literární zvyklosti*, AUC-HUCP 24, 1984, fasc. 1, s. 14.

¹⁷⁶⁴ Řadu takových případů zachycuje námi budovaná databáze těchto osob; u těch vychovatelů české a moravské šlechty, kteří jsou ve funkci preceptorů či hofmistrů nobility zmíněni v této práci, je to uvedeno v jejich biogramech v příloze disertace.

¹⁷⁶⁵ Tomuto pozoruhodnému prameni pro pobělohorskou dobu se u nás věnuje mladý historik Tomáš Foltýn: zatím k této problematice vydal jednu studii: TÝŽ, *Cestovní instrukce jako pramen k dějinám kavalířských cest*, in: Historie 2005. Celostátní studentská vědecká konference. Liberec 8.-9. 12 2005, s. 74-116. Ze zahraniční literatury srov. k těmto instrukcím a jejich inspirativním vzorům nejnověji M. LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 39nn.

¹⁷⁶⁶ K této osobě blíže viz její biogram v příloze disertace.

¹⁷⁶⁷ F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 371.

¹⁷⁶⁸ Instrukci vydal F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 118.

ohledně správné volby vznikaly pak i konfliktní situace. Již opakovaně zmiňovaný Ladislav Velen ze Žerotína (1579-1638), který měl do roku 1595 za hofmistra Amada Polana z Polansdorfu, dostal před svou cestou do Itálie nového hofmistra Jiřího Scherhackela z Hartenfelsu (1558-1636).¹⁷⁶⁹ Karlovi st. ze Žerotína se toto rozhodnutí poručníků¹⁷⁷⁰ Ladislava Velena vůbec nelíbilo, domníval se patrně, že Polanus byl lepším vychovatelem.¹⁷⁷¹

Jestliže byl vhodný preceptor nalezen, bylo třeba kavalírskou cestu zajistit finančně. Náklady na ni byly nemalé. I když určitou obecnou představu o výlohách na dobové cestování máme,¹⁷⁷² pro většinu konkrétních kavalírských cest přesné údaje o financích na ně vynaložených nejsou k dispozici.¹⁷⁷³ Cestovní účty či souhrnější zprávy (zejména šlechtických vychovatelů; hojně byly snad zasílány pololetně, po ukončení cesty pak bylo zřejmě často předkládáno vyúčtování celkových nákladů) o financování se totiž většinou nezachovaly. Bohužel ani zmínky v dobové korespondenci, v níž tato stránka kavalírských cest (a vůbec vzdělávacích pobytů v zahraničí) patří k poměrně frekventovaným tématům, ani v jiných typech pramenů¹⁷⁷⁴

---

¹⁷⁶⁹ K Scherhackelovi srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 275.

¹⁷⁷⁰ I přes výhrady Karla st. ze Žerotína bylo o vzdělání a výchovu Ladislava Velena postaráno dobře (což jsme ostatně viděli již ve IV. a V. kapitole této práce). Dbali na ně jeho matka Kunka z Boskovic a poručníci Fridrich ze Žerotína, v letech 1594-1598 moravský zemský hejtmán, a Bernart z Drnovic – August SEDLÁČEK, ze *Žerotína*, in: OSN XXVII, s. 818.

¹⁷⁷¹ K tomu srov. dopis Karla st. ze Žerotína J. J. Grynaeovi ze 17. ledna 1595 – L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 63n.; N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 75n. Nutno ovšem říci, že i přes určité rozpory, které panovaly mezi Fridrichem ze Žerotína a Amandem Polanem a o nichž jsme pojednali již v V. kapitole této práce, bylo zřejmě jedním z důvodů, proč Polanus nedoprovázel Velena do Itálie i to, že mu byla nabídnuta profesura v Basileji, kterou pak přijal. Blíže o tom viz v jeho biogramu v příloze disertace.

¹⁷⁷² K nákladům na cestování v 16. a 17. století srov. alespoň Ernest S. BATES, *Touring in 1600. A Study in the Development of Travel as a Means of Education*, London 1987, s. 313-379 a Antoni MACZAK, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978, s. 81-110.

¹⁷⁷³ Existují však některé výjimky. Ani ony však povětšinou nepřinášejí úplně přesné informace. Někdy též zachycují jen část cesty. Srov. alespoň Vladimír VOLDÁN, *Náklady na zahraniční studie p. Zdeňka Brtnického z Valdštejna*, *Vlastivědný věstník moravský* 17, 1965, s. 33-37 (například tomuto šlechtici bylo od dubna 1599 do února následujícího roku odesláno z Moravy takřka 2.500 tolarů); Milan SVOBODA, *Účetní deníky jedné „Raftung“: Preceptor Mgr. Bernhard Fuess a svobodný pán Kryštof z Redernu na cestách 1607-1608*. Viz také pozn. 1777.

¹⁷⁷⁴ Například deník Šimona Proxena ze Sudetu obsahuje takové údaje. Viz pozn. 1795.

však obvyklou absenci uvedených účetních pramenů z předbělohorské doby nemohou plně nahradit.¹⁷⁷⁵

I když tedy komplexnější představu o takových výlohách povětšinou nemáme, jejich skladba byla velmi pestrá. Uveďme si pro ilustraci alespoň některé z nich: 1) náklady na cestovní prostředky (koňskou přepravu, kočáry, lodní dopravu apod.); 2) výdaje za ubytování (šlechtici mohli využívat poměrně hustou síť evropských hostinců, a to zejména pro kratší pobyty; při delších pobytech si mohli pronajmout nějaký „byt“ či bydlet v některém z mnoha placených konviktů /konkrétní příklady viz dále/); 3) výlohy za stravu); 4) ošacení (šlechtici si často během kavalírských cest pořizovali nové šaty, což bylo dáno mimo jiné i tím, že se mohli /pokud chtěli reprezentovat svůj stav tak více či méně museli/ snažit přizpůsobit místní oděvní módě, jež se v jednotlivých zemích pochopitelně přinejmenším zčásti lišila); 5) platby související se studiem různého typu (imatrikulační i jiné taxy; platby specializovaným učitelům, kteří byli v průběhu cesty najímáni); 6) další výlohy za reprezentaci (například pořádání obvyklých rozlučkových hostin při odjezdu z určitého místa apod.); 7) různé úplatky místním úředníkům i jiným osobám; 8) plat jednotlivým členům doprovodu (zejména pak hofmistru či preceptorovi); 9) platby dalším osobám poskytujícím šlechtici či jeho doprovodu během kavalírské cesty další služby (průvodci, lékaři, lazebníci, prostitutky atd.); 10) výdaje za nákup upomínkový charakter majících i jiných předmětů (k tomu viz dále v textu této kapitoly). Celkové náklady na kavalírské cesty pak výrazně narůstaly i praktickou stránkou financování cesty (ztráty způsobené nevýhodnými měnovými konverzemi byly nemalé).¹⁷⁷⁶

Přestože se skladba konkrétních položek v rozpočtu kavalírských cest u jednotlivých šlechticů jistě lišila (podobně jako i jejich výše), jisté je, že celkové náklady na ně byly skutečně mimořádné.¹⁷⁷⁷ Mnozí méně majetní

---

¹⁷⁷⁵ Protože jde o velmi častý jev (hojně známý například v bohaté korespondenci Karla st. ze Žerotína) nebudeme zde odkazovat na jednotlivé výskyty, byl by tím příliš přetížen poznámkový aparát.

¹⁷⁷⁶ Srov. například dopis Adama Ropala z Ryfmburka, vychovatele Zdeňka Brtnického z Valdštejna (viz Ropalův biogram v příloze), poslaný Kateřině Zajímačce z Valdštejna, vdově po Zdeňkovu strýci Hynkovi Brtnickém z Valdštejna, ze Sieny z 12. prosince 1601, v němž si stěžuje na vídeňského kupce Eliáše Bayera, který peníze poslané jím do Itálie špatně proměnil („okol 126 fl. rejn. při vextlu sešlo“, což byla skutečně nemalá částka). Srov. L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 226.

¹⁷⁷⁷ Viz například závěrečné vyúčtování (*Generalrechnung*) pořízené Janem Paludiem (bližší o něm srov. v jeho biogramu v příloze disertace) po návratu z kavalírské cesty, kterou uskutečnil s Jiřím Zikmundem Praktšickým ze Zástřizl (Švýcarsko, Francie, Anglie, Nizozemí ad.). Jde o dosti mimořádný pramen edičně zpřístupněný tamtéž, s. 347n. Bohužel

šlechtici si samostatnou peregrinaci s vlastním preceptorem a služebníkem nemohli dovolit. Rádi pak přijali možnost uskutečnit cestu v doprovodu potomka z movitější rodiny. Kromě finančních výhod bylo předností takovéto hromadné cesty především to, že šlechtic nebyl v zahraničí osamocen a měl společnost dalších urozených. Pro disciplínu takového šlechtice to ale mohlo mít neblahé důsledky.¹⁷⁷⁸

Větší skupiny cestujících urozenců vznikaly nejen z důvodů finančních, nýbrž též reprezentativních. Byl-li mladík například příslušníkem jednoho z nejvýznamnějších aristokratických rodů habsburského soustátí, slušelo se, aby jej doprovázel cestovní dvůr. V něm pak mohli zaujmout místo a díky tomu absolvovat vzdělávací cestu i ti šlechtici (často z řad nižší nobility), pro které by byla samostatná kavalířská cesta myslitelná jen za cenu neúnosných dluhů toho, kdo by jejich cestu financoval.

Ve spíše mimořádně početné skupině (alespoň na poměry české aristokracie) podnikl kavalířskou cestu z Frankfurtu nad Mohanem, kde opustil dvůr krále Maxmiliána, například budoucí poslední rožmberský vladař Petr Vok z Rožmberka. Na cestu¹⁷⁷⁹ vyrazil 8. prosince 1562 spolu s Václavem Holickým ze Šternberka,¹⁷⁸⁰ někdejší účastníkem díky Jaroslavu Pánkovi známé hromadné výpravy české šlechty do Janova z let 1551-1552,¹⁷⁸¹ dále s Václavem Říčanským z Řičan¹⁷⁸² a Davidem Ungnadem ze Suneku, pozdějším prezidentem dvorské válečné rady.¹⁷⁸³ Z rytířů s ním jeli jeho hofmistr Vít Šmoger ze Schmograu,¹⁷⁸⁴ štolmistr Pavel Boubínský z Újezda,¹⁷⁸⁵

---

toto vyúčtování neobsahuje úplně přesné údaje (Paludius na počty zřejmě příliš nebyl), ale hrubou představu o výši nákladů na kavalířskou cestu (a také o jejich skladbě) umožňuje.

¹⁷⁷⁸ Skupinám osob doprovázejících šlechtice na jeho kavalířské cestě věnoval zejména pro 17. a 18. století nejnověji pozornost M. LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 83-103.

¹⁷⁷⁹ O této cestě jsme stručně informováni u Březana – J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 386n. Den po dni ji líčí dosud nevydaný deník Petra Voka, z něhož při popisu jeho kavalířské cesty čerpal J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 118nn. K deníku Petra Voka a k jeho cestě viz tamtéž, s. 356n. a TÝŽ, „Die niderlendische raiss“ *Peter Wok's von Rosenberg – eine unbekannte böhmische Reisebeschreibung Rheinlands, der Niederlande und Englands*, in: Jiří K. Kroupa (ed.), *Septuaginta Paulo Spunar oblata*, Praha 2000, s. 553-560.

¹⁷⁸⁰ O něm přináší základní informace August SEDLÁČEK, *ze Šternberka*, in: OSN XXIV, s. 779.

¹⁷⁸¹ Viz pozn. 88.

¹⁷⁸² Byl zřejmě třetím synem Mikuláše st. Hořovského z Řičan – August SEDLÁČEK, *Říčanský z Řičan*, in: OSN XXI, s. 696.

¹⁷⁸³ Zastával tento úřad 1584-1599 – J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 118.

¹⁷⁸⁴ Tento slezský rytíř byl kolem roku 1555 purkrabím na komorním panství v Brandýse nad Labem. Pak se stal rožmberským dvořanem – J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 850.

Petr Pražma z Bílkova¹⁷⁸⁶ a Jindřich Vojíř¹⁷⁸⁷ z Protivce. Spolu se služebnictvem čítal cestovní dvůr Petra Voka asi dvacet osob.¹⁷⁸⁸

Větší cestovní skupiny urozenců absolvujících kavalírskou cestu nemusely nutně vznikat již na jejím počátku, nýbrž i v průběhu peregrinace. Běžně se tak často na přechodnou dobu vytvářely početnější družiny cestujících osob z četných evropských oblastí. Pojítka takových skupin mohla být různá. Vedle finančních i jiných důvodů bývalo v některých oblastech výhodné utvářet je i z důvodu větší bezpečnosti cestujících.

Otázka bezpečnosti mohla být vedle jiných důvodů též jedním z impulsů, proč se – jak se zdá spíše výjimečně – mohl některý z českých šlechticů rozhodnout, že osobně doprovodí svého potomka na jeho kavalírské cestě (či alespoň v průběhu jedné z jejích částí). Tak například se svým synem Václavem (1568-1610) jel do Itálie roku 1587 vedle vladyky Jana Boryně ze Lhoty i Václavův otec, katolík Ferdinand Švihovský z Rýzemberka. Václav pak po návratu z Itálie vstoupil do jezuitského řádu (o jeho předchozím vzdělávání i kariéře v jezuitském řádu viz IV. kapitola této práce).¹⁷⁸⁹ Podobně cestovali s otcem Václavem do Itálie v říjnu 1593 také Bedřich (asi 1574-1634) a Jan Vladislav (†1594 ve Florencii) purkrabí z Donína.¹⁷⁹⁰

Specifický charakter měla velká hromadná výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552. Protože se jí po všech stránkách obsáhle věnoval Jaroslav Pánek, a také proto, že se v podstatě vymyká z kontextu „klasic-

---

¹⁷⁸⁵ Byl asi synem Diviše Boubínského z Újezda – August SEDLÁČEK, *Boubínský z Újezda*, in: OSN IV, s. 476.

¹⁷⁸⁶ Blíže neidentifikovaný příslušník staromoravského rodu Pražmů z Bílkova. V této době se vyskytuje více Petřů z tohoto rodu – A. SEDLÁČEK, *Pražma z Bílkova*, s. 590.

¹⁷⁸⁷ Patrně byl synem Jana Vojíře z Protivce – August SEDLÁČEK, *Ojř*, in: OSN XVII, s. 688.

¹⁷⁸⁸ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 118.

¹⁷⁸⁹ M. KOLÁŘ, *Rod pánů Švihovských z Riesenberka*, s. 22. Blíže viz též pozn. 838.

¹⁷⁹⁰ A. GRUND (ed.), *Cestopis Bedřicha z Donína*, s. 71 (o celé této italské cestě zde na s. 71-78). Viz též Jana EKERTOVIČOVÁ – Kateřina BOBKOVÁ, *Cesta do Itálie očima Bedřicha z Donína a Petra Velcursia*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 294. Oba Donínové studovali předtím v pražské klementinské koleji (k roku 1587 jsou jako „humanistae“ evidováni v dochované matrice: M. TRUC /ed./, *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 40). Později (1588-1591) snad pobývali u dvora Arnošta Rakouského (viz kapitola VI.) a také studovali v Ingolstadt (zapsání 1592 K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 50; R. A. MÜLLER, *Universität und Adel. Eine soziokulturelle Studie zur Geschichte der bayerischen Landesuniversität Ingolstadt*, s. 89). Srov. též A. GRUND (ed.), *Cestopis Bedřicha z Donína*, s. 9 a passim (Bedřich z Donína ve svém cestopise popsal i cesty předcházející jejich peregrinaci do Itálie, tamtéž, s. 25-67).

kých“ kavalírských cest, se jí zabývat nebudu.¹⁷⁹¹ Pozoruhodná je ovšem finanční stránka celé výpravy, která nám umožňuje učinit si představu o nákladech na cestování a na pobyt v Itálii.¹⁷⁹²

Financovat kavalírskou cestu bylo možné různým způsobem. Ten se pochopitelně v zásadě neliší od možností financování zahraničních cest české a moravské šlechty ve sledované době, jemuž dosud mnoho badatelské pozornosti věnováno nebylo. Jednou z nečetných výjimek je zde vedle uvedené Pánkovy práce speciální studie Petra Vorla, jež poukázala na řadu aspektů tohoto fenoménu.¹⁷⁹³

Nezbytnou hotovost měl u sebe většinou hofmistr, případně preceptor urozeného adolescenta. Ten, jako rodiči nebo poručníky pověřený správce financí, měl dohlížet na jejich hospodárné využívání a šlechtic si mu měl, obvykle podle řádně zdůvodněné potřeby, o peníze říkat.¹⁷⁹⁴ Finanční obnos bylo možné také poslat po důvěryhodném poslu, ale převážení většího množství mincí přinášelo různé problémy. Movitější šlechtici mohli také využít směnárenských služeb některých velkých jihoněmeckých firem¹⁷⁹⁵ (Fuggerové,¹⁷⁹⁶

---

¹⁷⁹¹ J. PÁNEK, *Výprava české šlechty*.

¹⁷⁹² Tamtéž, s. 73-90.

¹⁷⁹³ Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, ČČH 96, 1998, s. 754-778. Ze zahraniční literatury srov. nejnověji k finančním aspektům kavalírských cest (zejména ovšem pro 17. a 18. století) M. LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 54-82.

¹⁷⁹⁴ Pěkně to ilustruje například záznam v deníku Šimona Proxena ze Sudetu z 10. března 1564. Srov. D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Francogallico*, s. 101. V českém překladu srov. táž (ed.), *Poselství ducha*, s. 168. Takové dohady o penize (v tomto případě přemlouval Julius Šlik Proxena celý den, aby mu dal peníze na zakoupení kordu, ale svého nedosáhl) mezi šlechtickými vychovateli a jejich svěřenci bývaly asi běžné.

¹⁷⁹⁵ J. PÁNEK, *Čeští cestovatelé*, s. 671n. Z konkrétních příkladů srov. vedle řady údajů o finanční stránce příprav i realizace kavalírské cesty Kryštofa II. z Redernu (M. SVOBODA, *Účetní deníky jedné „Raittung“: Preceptor Mgr. Bernhard Fuess a svobodný pán Kryštof z Redernu na cestách 1607-1608*) například některé zápisy z deníku Šimona Proxena ze Sudetu: k 14. lednu 1564 – D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Poselství ducha*, s. 159, k 20. a 21. lednu či 16. dubnu: TÁŽ /ed./, *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Franco-gallico*, s. 78nn. a 111; zde jsou například vepsány i celé texty kvitancí, potvrzujících, že Proxen převzal určitou sumu peněz /500 a 400 tolarů/ poslaných Šlikovým otcem prostřednictvím faktora norimberských obchodníků do Francie). Ostatně v Proxenově deníku je řada údajů o finanční stránce kavalírské cesty Julia Šlika (tamtéž, *passim*). Stejně tak se podobné zmínky objevují i v jiných pramenech, snad nejčastěji v dobové korespondenci. Protože jsou však velmi časté, nemůžeme zde odkazovat na takové jednotlivé výskyty. Toto téma by si ostatně zasloužilo samostatné zpracování, i když výše zmíněná studie Petra Vorla (viz pozn. 1793) přinesla mnoho nového, nemohla tuto problematiku zdaleka vyčerpat, to nebylo ani jejím cílem.

Welserové¹⁷⁹⁷). Peněžní hotovost nemusela ale na delší cesty stačit. Pak bylo možné využít pomoci některého z evropských bankovních domů nebo movitého jednotlivce, jak cizince, tak i krajana.¹⁷⁹⁸ Pokud byly o majetkových poměrech šlechtice (respektive jeho rodiny) dobré reference, měl možnost získat půjčku. Petr Vok „*vyprázdnivše dobře měšec*“ si musel v únoru 1563 s pomocí Viléma Oranžského zajistit úvěr v Antverpách. Zajímavé je, že půjčku 4 000 tolarů netvořily pouze hotové peníze, ale, „*jakž u kupců bývá*“, zčásti také látky.¹⁷⁹⁹

Mnozí šlechtici zahraničním cestováním značně zatížili rozpočet své rodiny, respektive těch osob, které jejich cestu financovaly. Na materiálním zajištění cesty urozených kavalírů se podíleli v některých případech i jejich „páni a přátelé“. Například první kavalířskou cestu Viléma Slavaty finančně zajistili Adam II. z Hradce a Petr Vok z Rožmberka. Právě Adamovi II. si Vilém v dopise ze Sieny 4. června 1593 stěžoval, „*jak veliká drahota jest*“ v Itálii.¹⁸⁰⁰

K přípravám na zahraniční cestu patřilo také obstarání pasu od panovníka, který identifikoval jeho držitele a vyzýval k jeho ochraně a dobrému zacházení s ním. V případě šlechty byla zdůrazňována její urozenost.¹⁸⁰¹ Takovéto pasy z předbělohorské doby vydané panovníkem nalezneme například ve fondu Stará manipulace v Národním archivu v Praze.¹⁸⁰² Vzhledem k potřebě jejich mezinárodní srozumitelnosti byly psány latinsky. Získat pas, který se hodil zejména ve styku s místními úřady a lidmi, bylo možné i

---

¹⁷⁹⁶ Richard EHRENBERG, *Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert. Band I. Die Geldmächte des 16. Jahrhunderts*, Jena 1896, zejména s. 85-185.

¹⁷⁹⁷ Tamtéž, s. 193-211. Dále viz též Mark HÄBERLEIN (ed.), *Die Welser. Neue Forschungen zur Geschichte und Kultur des oberdeutschen Handelshauses*, Berlin 2002.

¹⁷⁹⁸ Např. Vratislav z Pernštejna půjčil mladému Janovi Krajiřovi z Krajku, který v polovině 16. století dlel u španělského královského dvora, 500 korun – P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 125 a P. VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce*, s. 773.

¹⁷⁹⁹ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 389.

¹⁸⁰⁰ Srov. SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 110, sign. IIIA 2a, kart. 15.

¹⁸⁰¹ Obecně věnoval pozornost problematice cestovních dokladů v raném novověku A. MAČZAK, *Žycie codziennie*, s. 128n. K tomu pro 16. století srov. i J. PÁNEK, *Výprava české šlechty*, s. 30 či V. BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, s. 94.

¹⁸⁰² Srov. např. pas Kryštofa Popela z Lobkovic pro jeho cestu do Španělska 1604-1605 – NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 1993, sign. L 39/71, kart. 1400, pas Jana ml. Malovce z Malovic na jeho italskou cestu roku 1580 – NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 2186, sign. M 5/21, kart. 1439, či třeba pas pro Vojtěcha Smiřického ze Smiřic a Felixe Roupovského z Roupova na cestu do Itálie a Francie roku 1590 – NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 2942, sign. R 42/17, kart. 1947.

během zahraniční cesty, a to od vládce země, kde šlechtic nějakou dobu pobýval či kterou projížděl. Kromě pasů zeměpána byly na cestě vhodné i doporučující dopisy od různých osob, které měly v navštívené zemi pro cestujícího šlechtice užitečné kontakty.¹⁸⁰³ Stejně tak potřebné byly i rekomendace bývalých studentů (šlechticů) profesorům jednotlivých univerzit či akademií, které mohly usnadnit například zajištění bydlení v místě studia a příznivé přijetí vůbec.¹⁸⁰⁴

Alespoň o prvním cíli cesty bylo zpravidla rozhodnuto předem. Koncipování cestovního plánu studijní cesty mívával na starosti preceptor (případně hofmistr), který ovšem musel brát ohled na názor otce (či poručníků) dospívajícího šlechtice, a někdy i „pánů a přátel“. V některých případech byli do konzultací ohledně itineráře vzdělávací cesty zapojeni i zahraniční učenci, s nimiž udržovali čeští a moravští šlechtici styky (nezřídka právě od doby svých studií). V průběhu peregrinace ale mohlo z různých subjektivních i objektivních příčin dojít k jeho změně. Zastáncem pečlivého zvážení a sestavení plánu studií byl například známý aristokratický moravský intelektuál s mnoha zahraničními kontakty Karel st. ze Žerotína. Svůj názor vyjádřil v dopise Vilémovi Slavatovi z 3. května 1598, v němž mu dával rady na jeho cestu po Evropě, když napsal, že je lepší „*se přidržet jediného a uváženého plánu než několika rozkouskovaných*“.¹⁸⁰⁵

Zejména od druhé poloviny 16. století hrálo čím dál větší roli při volbě jednotlivých cílů vzdělávací cesty (konkrétní univerzity, místa pobytu – dvora aj.) konfesijní zaměření šlechticů. Potomci katolických rodů studovali spíše na katolických univerzitách ve Svaté říši římské, v Itálii nebo ve Francii, zatímco nekatolíci navštěvovali hojněji různé protestantské vysoké školy. Tato tendence ovšem nevyklučovala studium (či inskripci) šlechtice určité konfese na univerzitě odlišného vyznání. Dělo se tak ve větším počtu u protestantů, z nichž mnozí pobývali určitou dobu například na katolických univerzitách v Itálii.¹⁸⁰⁶ Někteří nekatoličtí šlechtici ovšem spatřovali v návštěvě kato-

---

¹⁸⁰³ Srov. ocenění užitku takových dopisů u Jindřicha Hýzrleho – V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ – A. ŠIMEČKOVÁ a kol. (ed.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, s. 130.

¹⁸⁰⁴ Příkladem takového doporučení je např. rekomendace Václava Budovce z Budova pro Davida Střelu z Rokyc v dopise Amandu Polanovi z Polansdorfu z 25. listopadu 1596 – J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579-1619*, s. 27.

¹⁸⁰⁵ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 92.

¹⁸⁰⁶ Tak například na univerzitě v Sieně studovali nekatolíci Karel st. ze Žerotína (1581) i jeho nevlastní bratr Jan Diviš (1591). Na tutéž univerzitu se zapsal i pozdější vůdce moravské nekatolické opozice Ladislav Velen ze Žerotína (1598). Všechny tři zaznamenal M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně*, s. 36nn.

lické Itálie nebezpečí pro vyznání svých potomků.¹⁸⁰⁷ Aktivní člen Jednoty bratrské Václav Budovec z Budova, autor známého Antialkoránu, byl zásadně proti tomu, aby jeho syn Adam studoval na některé z italských univerzit.¹⁸⁰⁸

Při výběru konkrétní univerzity (ostatně podobně jako tomu bylo i s volbou partikulárních škol), na které by se měl mladík imatrikulovat, mohla hrát roli také tradice. Pokud předtím některý příbuzný, ať již z užší, či širší rodiny, studoval na jedné z evropských univerzit, mohla tato dostat při výběru místa studia přednost před jinými. Například na univerzitě v Sieně studovali roku 1574 bratři Michal a Albrecht, synové Diviše Slavaty z Chlumu a Košumberka. Za devatenáct let nato se na stejné univerzitě imatrikuloval jejich synovec Vilém Slavata a tamtéž roku 1623 studovali i jeho dva již uvedení synové Adam Pavel a Jáchym Oldřich.¹⁸⁰⁹ Roku 1583 se na akademii v Altdorfu zapsali bratři Václav, Rudolf a Jan, synové karlštejnského purkrabího¹⁸¹⁰ Jana Vchynského (†1590). Jejich již ve IV. kapitole zmínění mladší sourozenci Radslav ml. a Oldřich zamířili na stejné místo o sedmáct let později.¹⁸¹¹

I když je zřejmé, že nemůžeme sledovat všechny známé akademické cíle kavalírských cest české a moravské šlechty, a to ani jejich většinu (počet takových univerzit/akademií a množství informací, které o nich i jejich šlechtických inskribentech z českých zemí máme, jsou natolik velké, že by si takové komplexní zpracování vyžádalo samostatnou monografii), pokusíme se alespoň ve stručnosti podat pár obecných postřehů o nich a jednotlivě upozornit přinejmenším na ty, jež měly v procesu výchovy a vzdělávání české a moravské šlechty skutečně nezastupitelný význam. Limitování jsme zde pochopitelně dochováním pramenů.

Velmi častým cílem, kam směřovali za studiem čeští a moravští šlechtici, byly jednotlivé univerzity (akademie) v jazykově německé oblasti Svaté

---

¹⁸⁰⁷ K dobovým názorům na prospěšnost kavalírské cesty české šlechty do Itálie srov. V. BŮŽEK, *Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta*, s. 278.

¹⁸⁰⁸ Srov. dopisy Václava Budovce J. J. Grynaeovi z let 1606-1607 – J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korrespondence*, s. 39n., 47nn. Viz též O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 241n.; A. HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického*, s. 53.

¹⁸⁰⁹ M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na universitě v Sieně*, s. 35, 38, 43.

¹⁸¹⁰ Tento výnosný úřad zastával od roku 1576 do 1586, kdy z něho byl sesazen – F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 381; J. JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, s. 267n.

¹⁸¹¹ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 223. Stručné informace k synům Jana Vchynského poskytuje August SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN XIV, s. 241.

říše římské. Zde je v zásadě třeba rozlišit dva typy vysokých škol.¹⁸¹² K prvnímu patří kompletní čtyřfakultní univerzita, jakou byla například univerzita v Dillingenu, Freiburgu im Breisgau, Heidelberku, Lipsku či Vitemberku. Druhým typem je škola blízká spíše vyšším třídám gymnázií, byť s právem udělovat grady. Taková byla například akademie v Altdorfu, Štrasburku a jinde. Některá ze školských zařízení tohoto druhého typu získala díky vytrvalému úsilí další privilegia od císaře, která jim v průběhu kratší či delší doby umožnila stát se plnohodnotnou čtyřfakultní univerzitou (podrobněji o tom i s odkazy na četnou literaturu a prameny viz V. kapitola této práce).

Na rozdíl od velkého množství zástupců měšťanského stavu z českých zemí, kteří studovali na univerzitě ve Vitemberku (založené roku 1502) v hojném počtu po celou předbělohorskou dobu, lze u šlechtických mladíků pozorovat větší zájem o tuto univerzitu pouze ve třetí čtvrtině 16. století. Tehdy se jich do univerzitní matriky zapsaly přibližně čtyři desítky.¹⁸¹³ Po vyhnání filipistů z vitemberské univerzity (například již zmíněného Esroma Rüdigerera) ortodoxními luterány roku 1574 ztratil tento školský ústav přitažlivost pro nekatolické nelutersky orientované šlechtice, kteří pak v následujícím období začali preferovat jiné vysoké školy, zejména kalvínské univerzity v Heidelberku, Basileji a Ženevě. Platilo to především pro příslušníky Jednoty bratrské.

Na staroslavné univerzitě v Heidelberku,¹⁸¹⁴ založené falckým kurfiřtem Ruprechtem III. v roce 1385/1386, se v letech 1565-1620 imatrikulovaly více než čtyři desítky příslušníků panských a rytířských rodů z Čech a Moravy.¹⁸¹⁵ Studovali a získávali zde kontakty (mimo jiné na falckém kurfiřtském dvoře, o čemž bude pojednáno níže) v posledních desetiletích před bitvou na Bílé hoře pozdější význační příslušníci české i moravské protihabsburské opozice jako

---

¹⁸¹² Tímto problémem se zabýval v rozsáhlém článku A. KOHLER, *Bildung und Konfession*, zejména s. 66n.

¹⁸¹³ F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku*, s. 257-264 (není však bez zajímavosti, že sice ve výrazně menším počtu /ani ne desítka/, ale přesto najdeme na této univerzitě české a moravské šlechtice již v první třetině 16. století, několik z nich ještě v předreformačním období /například 1511 Zikmunda Hasištejnského z Lobkovic, tamtéž s. 251nn./). Ke studentům vitemberské univerzity srov. A. GÖßNER, *Die Studenten an der Universität Wittenberg* (zde na s. 260-271 další literatura a k dějinám vitemberské univerzity).

¹⁸¹⁴ K jejím dějinám srovnej alespoň: Johann Friedrich HAUTZ, *Geschichte der Universität Heidelberg*, Mannheim 1862-64 (reprint Hildesheim 1980).

¹⁸¹⁵ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách*, s. 293-297, 419n.

například již zmínění Albrecht Jan Smiřický (zapsán 9. července 1611) či Ladislav Velen ze Žerotína (imatrikulován 8. ledna 1594).¹⁸¹⁶

Mezi frekventovaná místa studia a pobytu českých a moravských nekatolických šlechticů (zejména bratrských) patřila od poslední čtvrtiny 16. století kalvinisticky orientovaná města Basilej a Ženeva. Vedle toho, že zde existovaly univerzity (v Basileji od 1460,¹⁸¹⁷ ženevská akademie založena 1559¹⁸¹⁸), byla nejdůležitějším faktorem, proč se mnozí urozenci z českých zemí rozhodli poslat své potomky právě do těchto míst, konfesijní spřízněnost tohoto prostředí s jejich vlastní náboženskou orientací. Důležitou roli zde hrály také systematicky pěstované styky některých šlechticů z českých zemí s předními švýcarskými reformátory a intelektuály, které nezářídka pramenily právě z dob jejich vlastních studií v těchto městech. Jmenovat zde můžeme například Václava Budovce z Budova či Karla st. ze Žerotína.¹⁸¹⁹ Byly to právě tyto politicky i kulturně významné osoby, které zprostředkovaly studium a pobyt v uvedené oblasti svým potomkům či synům svých „pánů a přátel“. V Ženevě studovalo v letech 1576-1619 přibližně třicet příslušníků panských i rytířských rodů z českých zemí.¹⁸²⁰ Mladí šlechtici se zde mohli učit i francouzštině.¹⁸²¹ V Basileji se zapsalo do matriky v letech

---

¹⁸¹⁶ Tento i předchozí údaj uvedeny tamtéž, s. 296, 419.

¹⁸¹⁷ K dějinám univerzity v Basileji srov. pro sledovanou dobu alespoň: Rudolf THOMMEN, *Geschichte der Universität Basel 1532-1632*, Basel 1889; Edgar BONJOUR, *Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1460-1960*, Basel 1960, zejména s. 108-242.

¹⁸¹⁸ K raně novověkým dějinám této instituce srov. Charles BORGEAUD, *Histoire de l'Université de Genève I. L'Académie de Calvin 1559-1798*, Genève 1900.

¹⁸¹⁹ Korespondence obou těchto šlechticů o tom podává celou řadu dokladů. Pro jejich množství zde není možné odkazovat na jednotlivé dopisy. Autor předkládané disertace připravuje samostatnou studii, jež bude usilovat o postžení i této stránky kontaktů české a moravské šlechty se vzdělanou Evropou. Text vzejde z referátu – *Šlechtická vzdělanost harantovské doby a evropská res publica litteraria* –, který bude přednesen na konferenci *Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic a intelektuální život jeho doby*, jež se uskuteční na hradu Klenová 2.-3. května 2008.

¹⁸²⁰ O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 13n.; Karel SITA, *Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě v době reformace*, *Theologická příloha Křesťanské revue* 21, 1954, s. 14-19; S. STELLING-MICHAUD, *Le livre du recteur de l'Académie de Genève I*; L. REJCHRT, *Bratrství studenti*, s. 79n.

¹⁸²¹ O dobrých znalostech francouzštiny někdejšího studenta ženevské akademie Karla st. ze Žerotína svědčí jeho francouzská korespondence s Théodorem de Bèze a s dalšími zahraničními protestanty – L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 37-48, 121nn. Zvládnout tento jazyk měli i Albrecht Bukůvka z Bukůvky (syn Jana Bukůvky na Třemešku) a jeho bratranec Albrecht Rohovlád (syn Zikmunda Bukůvky), příslušníci Jednoty bratrské, kteří roku 1600 přišli s doporučením Karla st. ze Žerotína do Ženevy. Jejich vychovatelem byl díky referencím J. J. Grynaea a Amada Polana z Polansdorfu v té době kalvinista Johann Jakob Burkhard z Basileje. K tomu viz F. HRUBÝ, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 207n.; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformo-*

1560-1620 více než sedm desítek takových šlechticů, nejvíce z nich v letech 1600-1609.¹⁸²²

Velký význam pro vzdělání a výchovu šlechty z českých zemí měla altdorfská akademie, o které jsme pojednali již v V. kapitole. I když jsme se v ní zaměřili především na žáky gymnázia, podali jsme tam i stručný přehled o dějinách školy a uvedli důvody, které šlechtice z českých zemí na tuto akademii přiváděly. Vedle přibližně čtyř desítek urozenců z Čech a Moravy, které sem zamířily za partikulárním vzděláním (část z nich však dále pokračovala ve studiu na akademii, o čemž však ne vždy máme přesné informace), dalších několik tuctů (přesný počet nelze uvést, u některých z nich totiž matriční údaje nejsou zřejmě přesné, ne vždy je možné jasně oddělit ty, kteří studovali na gymnáziu od těch, kteří navštěvovali „lectiones publicae“)¹⁸²³ členů českého a moravského panského a rytířského stavu přišlo do Altdorfu v letech 1580-1620 pravděpodobně rovnou za studiem (či pobytem) na vyšší součást Altorfíny. Celkově se pak v uvedeném období zapsalo do altdorfské matriky necelých sto šlechticů.¹⁸²⁴

Nekatoličtí šlechtici z českých zemí navštěvovali v menší míře i další protestantské, ať již luteránské, či kalvinistické vyšší školy v jazykově německé oblasti Svaté říše římské – v Giessenu,¹⁸²⁵ Frankfurtu nad Odrou,¹⁸²⁶ Lipsku,¹⁸²⁷ Rostokách,¹⁸²⁸ Marburku¹⁸²⁹ a jinde. Příslušníci katolických rodin

---

vaní francouzského jazyka, s. 14; Vladimír BŘEZINA, *Bukůvkové z Bukůvky*, Genealogické a heraldické informace 6 (21), 2001 [vyd. 2002], s. 18. Johann Jakob Burkhard, který se za pobytu na Moravě seznámil s některými příslušníky rodu Žerotínů, se stal roku 1604 vychovatelem již zmíněných Jana Dětricha a Přemyslava ze Žerotína, kteří v letech 1604-1606 studovali ve Štrasburku (viz kap. V. 3.). K Burkhardovi srov. jeho medailon v příloze disertace.

¹⁸²² Údaje pocházejí z matriky, kterou vydal H. G. WACKERNAGEL (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II-III*. Čerpal z ní i L. REJCHRT, *Bratrští studenti*, s. 80.

¹⁸²³ K tomu podrobně viz V. kapitola této práce (V. 2.). Tam jsou obsaženy i údaje o pramenech a literatuře k této problematice (zejména pak práce Heinricha Kunstmanna a Wolfganga Mährleho).

¹⁸²⁴ Viz pozn. 1224.

¹⁸²⁵ Wilhelm DIEHL, *Die Schulordnungen des Großherzogtums Hessen, II. Band. Die höheren Schulen der Landgrafschaft Hessen-Darmstadt, II. Teil: Überblick über die Entwicklung des höheren Schulwesens, Texterläuterungen nebst Namen- und Sachregister*, Berlin 1903 (= Monumenta Germaniae Paedagogica 28), s. 19-29.

¹⁸²⁶ Günther HAASE – Joachim WINKLER (ed.), *Die Oder-Universität Frankfurt. Beiträge zu ihrer Geschichte*, Weimar 1983.

¹⁸²⁷ Lothar RATHMANN (ed.), *Alma mater Lipsiensis. Geschichte d. Karl-Marx-Universität Leipzig*, Leipzig 1984.

¹⁸²⁸ Otto KRABBE, *Die Universität Rostock im 15. und 16. Jahrhundert*, Rostock 1854 (reprint Aalen 1970).

z Čech a Moravy mohli zase navázat na svá předchozí studia u jezuitů v českých zemích (či na jiných katolických školách) studiem v Ingolstadtu či v Dillingenu.¹⁸³⁰

Vzhledem k obecné atraktivitě Apeninského poloostrova pro obyvatele zaalpské Evropy v období renesance, manýrismu a raného baroka patřila Itálie k itinerárii zřejmě většiny kavalírských cest. Mezi hojně navštěvovaná místa náležela kromě Benátek, Florencie, Římu a mnoha jiných lokalit, zajímavých nábožensky (známá poutní místa) či obecně turisticky, především starobylá univerzitní města Boloňa, Padova a Siena. Například na univerzitě v posledním ze jmenovaných měst se v letech 1574-1620 imatrikulovalo více než sedmdesát potomků českých a moravských rytířských i panských rodin.¹⁸³¹ Spíše výjimečně navštívili šlechtici z českých zemí jižní Itálii a Sicílii. Pozornosti se těšily i četné italské dvory, o nichž bude pojednáno níže.

Někteří příslušníci české a moravské nobility zaměřili na jednu z francouzských univerzit¹⁸³² – především v Orléans, kde se ve sledované době imatrikulovaly více než tři desítky šlechticů z panských i rytířských rodů. Ve druhé polovině 16. století a v prvních dvou desetiletích 17. století se několik českých a moravských urozenců během své kavalírské cesty inskribovalo i na univerzitách v Angers a Bourges.¹⁸³³

Přitažlivé byly již v předbělohorském období pro českou a moravskou šlechtu i francouzské dvory – ať již francouzského krále, či vyšší šlechty. Politické a náboženské názory některých českých a moravských šlechticů

---

¹⁸²⁹ Walter HEINEMEYER – Thomas KLEIN – Hellmut SEIER (ed.), *Academia Marburgensis. Beiträge zur Geschichte der Philipps-Universität Marburg*, Marburg 1977.

¹⁸³⁰ Šlechtické studenty všech těchto škol uvádějí K. HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, s. 32-66 a J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 290-297, 419-424; 80, 1906, s. 118-123, 300-305, 510-539. K univerzitě v Ingolstadt srov. Karl von PRANTL, *Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolstadt, Landshut, München I-II*, München 1872 (reprint Aalen 1968); R. A. MÜLLER, *Universität und Adel. Eine soziokulturelle Studie zur Geschichte der bayerischen Landesuniversität Ingolstadt* (na s. 88n. se stručně zabývá i českou a moravskou šlechtou na této univerzitě). Zejména raně novověkým dějinám dillingenské univerzity, založené v polovině 16. století, byla věnována práce Thomase SPECHTA, *Geschichte der ehemaligen Universität Dillingen (1549-1804)*, Freiburg im Breisgau 1902 a taška o sto let později sborník, který vydali Rolf KIEßLING – Rudolf POPPA (ed.), *Die Universität Dillingen und ihre Nachfolger. Stationen und Aspekte einer Hochschule in Schwaben*, Dillingen an der Donau 1999.

¹⁸³¹ M. SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně*, s. 35-43.

¹⁸³² K francouzským univerzitám v 16. a 17. století srov. alespoň W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. 2, s. 113nn.

¹⁸³³ M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu*, s. 358nn., 548-559, 563n.

v době před stavovským povstáním mohly ovlivnit právě kontakty s francouzskými hugenoty, navázané či posílené v době jejich vzdělávací cesty (například zřejmě i díky stykům Karla st. ze Žerotína s významným francouzským hugenotským státníkem a diplomatem Philippem du Plessis Mornayem¹⁸³⁴ pobývali na jeho dvoře v Saumuru na Loiře mnozí moravští nekatoličtí šlechtici).¹⁸³⁵ Z českých šlechticů víme o Jaroslavovi II. Smiřickém, který navštívil Mornaye v roce 1607 spolu s Casparem Dornaviem.¹⁸³⁶ S vůdcem francouzských hugenotů udržoval ve druhém desetiletí 17. století písemný kontakt i Václav Budovec z Budova.¹⁸³⁷

Přitažlivým místem pro studium i pobyt některých příslušníků především nekatolické šlechty z českých zemí byla nizozemská univerzitní města. Mezi ně patřil již v desetiletích před Bílou horou například Leiden, kde existovala univerzita od roku 1575.¹⁸³⁸ Specifickým jevem jsou pak imatrikulace českých a moravských pánů a rytířů na nizozemských univerzitách (zejména v Leidenu a Franekeru), k nimž došlo mnohdy v již pokročilém věku v době jejich emigrace po potlačení stavovského povstání z let 1618-1620.¹⁸³⁹ Pro dospívající šlechtice ze střední Evropy bylo pozoruhodné též poznání nizozemských měst vůbec a zejména jejich ekonomické prosperity a síly.

Některé z kavalírských cest směřovaly na Pyrenejský poloostrov. Bylo jich ovšem v pojednávaném období zřejmě jen málo. Někteří šlechtici z čes-

---

¹⁸³⁴ O něm pojednal Raoul PATRY, *Philippe du Plessis-Mornay. Un huguenot homme d'Etat. 1549-1623*, Paris 1933.

¹⁸³⁵ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 88.

¹⁸³⁶ K tomu srov. dopis Caspara Dornavia Philippovi Mornayovi z 31. ledna 1611 – Julius GLÜCKLICH (ed.), *Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580-1616*, Praha 1912, s. 22. Dále viz též J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korespondence*, s. 46; R. SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau*, s. 77; A. HOLA-SOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického*, s. 54.

¹⁸³⁷ K tomu viz J. GLÜCKLICH (ed.), *Nová korespondence Václava Budovce z Budova*, s. 19nn., 22-48.

¹⁸³⁸ Vedle univerzity v Leidenu (kde se česká a moravská šlechta v nevelkém množství objevuje zejména po roce 1600: Guilielmus du RIEU /ed./, *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV*, Hagae Comitum 1875, passim) dosáhly dosti rychle po svém založení proslulosti i univerzity ve fríském Franekeru (zřízena 1585) a v Groningen (vznikla 1614; do 1620 se zde však nobilita z českých zemí neobjevuje: *Album studiosorum Academiae Groninganae*, Groningen 1915) – W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa, Bd. 2*, s. 130n.; A. STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise*, s. 82. K dějinám univerzity v Leidenu srov. sborník Th. H. LUNSINGH – G. H. M. POSTHUMUS MEYJES (ed.), *Leiden University in the Seventeenth century. An Exchange of Learning*, Leiden 1975.

¹⁸³⁹ K tomu srov. O. ODLOŽILÍK, *Vchynští ze Vchynic a Tetova v Nizozemí*, s. 295nn.; TÝŽ, *Ze zápasů pobělohorské emigrace*, s. 13n., 29n. a W. ENGELBRECHT, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na universitě ve Franekeru*, s. 1-2.

kých zemí si odnesli zkušenosti ze Španělska z doby jejich příslušnosti k hofštátu některého z rakouských Habsburků, který zde pobýval. Vedle Madridu, královského paláce El Escorial v jeho blízkosti a některých dalších míst zamířily kroky malého počtu českých šlechticů do tradičního poutního místa – Santiaga de Compostela. Ještě výjimečnější byla návštěva Portugalska.¹⁸⁴⁰

Častěji se vydávali šlechtici z českých zemí během své vzdělávací cesty na britské ostrovy.¹⁸⁴¹ Cesta po moři byla pro některé z nich strastiplnou zkušeností, která se nejen hluboko zapsala do jejich paměti, ale jež je mohla stát život.¹⁸⁴² Například Jindřich Michal Hýzrle z Chodů si do svých pamětí o plavbě z Francie do Anglie zapsal následující: „(nejsouce já a Jiřík Kuneš, služebník můj, moří zvyklí) v těžkou mdlobu a dávení sme se dali“.¹⁸⁴³ Většina z příslušníků české a moravské nobility se snažila získat přístup k panovníckému dvoru. Pro mnohé byla audience u anglického krále či královny výrazným zážitkem.¹⁸⁴⁴ Kromě poznávání anglické šlechtické společnosti, královského dvora a dalších anglických reálií mohli zřejmě ojedinele urození z českých zemí studovat na některé z tamějších staroslavných univerzit (Cambridge, Oxford).¹⁸⁴⁵ V Oxfordu studoval v roce 1579 například Jeroným, syn Jáchyma Šlika a Lukrécie ze Salmu,¹⁸⁴⁶ v Cambridge zase na konci 90.

---

¹⁸⁴⁰ K cestám do Španělska srov. alespoň E. S. BATES, *Touring in 1600*, hlavně s. 63-74.

¹⁸⁴¹ Obecněji k cestám obyvatel českého státu na britské ostrovy O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 241-320, k cestám české a moravské šlechty do stejné oblasti srov. pak pro předbělohorskou dobu též studii: M. HOLÝ, *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of British Isles*, v tisku.

¹⁸⁴² Takto málem přišel o život v březnu 1611 Michal ml. Slavata z Chlumu a Košumberka – L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 215. Ke zkušenostem cestujících z plaveb do Británie v raném novověku srov. E. S. BATES, *Touring in 1600*, s. 60nn. Viz též M. HOLÝ, *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of British Isles*, v tisku.

¹⁸⁴³ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ – A. ŠIMEČKOVÁ a kol. (ed.), *Příběhy Jindřicha Hýzrle z Chodů*, s. 135.

¹⁸⁴⁴ Jindřich Michal Hýzrle popsal kromě plavby do Anglie podrobně i svou audienci u anglického krále Jakuba I., během níž využil svých znalostí itaštiny. Zajímavé je i jeho líčení, prostřednictvím jakých kontaktů této audience dosáhl – tamtéž, s. 137n. Podrobně viz též M. HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 až 1608*, s. 51-59 a TÝŽ, *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of British Isles*, v tisku.

¹⁸⁴⁵ K raně novověkým dějinám univerzit na britských ostrovech srov. alespoň W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa, Bd. 2*, s. 122nn.

¹⁸⁴⁶ Robert F. YOUNG, *Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750*, *English Historical Review* 38, 1923, s. 74. Cestami, studiem a pozdějším úsilím Jeronýma Šlika o přijetí za člena Jednoty bratrské a dokonce úmyslem stát se knězem této ilegální církve se zabýval detailně O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké*

let 16. století již zmiňovaný Jiří Zikmund Prakšický ze Zástřizl.¹⁸⁴⁷ Někteří čeští a moravští šlechtici navštívili Skotsko, výjimečně pak i Irsko.¹⁸⁴⁸ Cesta tam mohla být vzhledem k mořským bouřím v této oblasti také nebezpečná.

Většina urozených se během své cesty postupně zapsala na více univerzit, na kterých většinou nepobyli dlouho. Například Jan Smil, syn místopísaře¹⁸⁴⁹ Bohuslava z Michalovic, prošel se svým preceptorem Pavlem Ješínem z Bezdězí postupně univerzitami a akademiemi v Greifswaldu, Frankfurtu nad Odrou, Vitemberku, Roztokách (Rostock), Giessenu, Lipsku a Heidelbergu.¹⁸⁵⁰ Známe ovšem i případy, kdy šlechtici zůstali na jednom místě delší dobu (více než rok). Mobilita šlechticů v době jejich vzdělávací cesty byla zpravidla velká. Kromě jiných důvodů se mohly výjimečně stát příčinou k opuštění toho kterého místa i problémy s místními úřady, způsobené nezřídka násilnickými výstřelky dospívajících šlechticů. Nejde jen o známý případ pozdějšího císařského generalissima Albrechta z Valdštejna v Altdorfu.¹⁸⁵¹ Například v létě 1583 musel kvůli násilnosti, které se dopustil a za niž mu hrozilo vězení, urychleně opustit Altdorf Adam Harant z Polžic.¹⁸⁵²

Na rozdíl od neurozených, kteří se v 16. století již také běžně vydávali na zahraniční univerzity, kde řádně studovali a někteří z nich získávali akademické grady, se šlechtičtí mladíci nezřídka skutečnému studiu na univerzitách mnoho nevěnovali, přestože univerzitní statuty návštěvu přednášek předepisovaly. Studenti (či spíše návštěvníci, jak ledabylé studenty nazval Michal Svatoš) z řad české a moravské šlechty využívali přitom některých právních výhod, které imatrikulace přinášela a které byly právě v za-

---

Británie, s. 248nn. V současné době připravuje edici jeho deníků Rostislav Smíšek z Historického ústavu Jihočeské univerzity, jemuž děkuji za informace o tomto šlechtici.

¹⁸⁴⁷ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 343n. (na s. 343 je i stručný chlapcův medailon shrnující jeho vzdělávání). Viz též pozn. 350 a 521.

¹⁸⁴⁸ Skotsko navštívil roku 1577 Václav Budovec z Budova – N. REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, s. 17. Skotsko i Irsko navštívil s dalšími šlechtici (mj. Michalem Slavatou, Rudolfem ze Stubenberka a Albrechtem Pecyngarem z Bydžína) roku 1610 Albrecht Václav Smiřický. Při plavbě z Irska všichni málem zahynuli – L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 215; E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görölitzer Gymnasium*, s. 9.

¹⁸⁴⁹ Tento úřad zastával v letech 1590-1611. Poté byl v letech 1612-1617 místokanclérem. Pro svou aktivní účast ve stavovském povstání byl 21. června 1621 v Praze popraven – F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 376; August SEDLÁČEK, *z Michalovic*, in: OSN XVII, s. 278.

¹⁸⁵⁰ *RHB II*, s. 444; J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech*, s. 118, 296, 423n. O něm viz též Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 96n.

¹⁸⁵¹ Srov. literaturu uvedenou v pozn. 1086.

¹⁸⁵² H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 196n.

hraničí cenné. Důležité bylo také osvobození studentů od místních daní a poplatků.¹⁸⁵³

Existovali ovšem i urozenci, kteří se v době své příslušnosti k některé z evropských univerzit soustředili na studium teologie, filozofie, práva, stá-
tovědy (jako třeba Jaroslav II. Smiřický či Adam Budovec z Budova)¹⁸⁵⁴
nebo klasických jazyků (jako například Karel st. ze Žerotína).¹⁸⁵⁵ Tito
šlechtici ovládli latinu do té míry, že v ní byli schopni pronášet dlouhé
proslovy,¹⁸⁵⁶ korespondovat s domácími i zahraničními přáteli, stejně jako
vést v tomto jazyce rozsáhlé osobní deníky.¹⁸⁵⁷ Někteří z nich dosáhli uzná-

---

¹⁸⁵³ M. SVATOŠ, *Akademická peregrinace*, s. 245; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Stu-
denti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 347. K významu imatrikulace na rané
novověkých evropských univerzitách srov. ze zahraniční literatury s odkazy na další práce
též W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. 2, s. 235nn.

¹⁸⁵⁴ Obsahu studia obou šlechticů (zejména však Jaroslava II. Smiřického) věnovala na
základě rozboru literárních pramenů zevrubou pozornost A. HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním
Jaroslava II. Smiřického*, s. 46nn., která tak navázala na starší úsilí O. Odložilika – TÝŽ, *Pos-
lední Smiřičtí*, s. 72. Ke studiu Adama Budovce viz i E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem
Görlitzer Gymnasium*, s. 24, a k jeho zájmu o teologii srov. dopis téhož J. J. Grynaeovi z 22.
června 1610 – J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korrespondence*, s. 173nn.

¹⁸⁵⁵ O. ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, s. 43.

¹⁸⁵⁶ Takových děl z pera šlechtických autorů vzniklých během jejich kavalírské cesty
je celá řada. Z oboru práv srov. z doby jeho studií na univerzitě v Roztokách (zapsán 1581)
například následující disputaci: Albrecht Zdeněk KAPLÍŘ ZE SULEVIC, *Succesio ab intestato
...*, s. l. s. d. (KNM Praha, sign. 59 G 31; titulní list v tomto exempláři chyběl, přesný název
proto neznám, takto jej uvádí i *RHB III*, s. 17; jiný exemplář této disputace jsem nenalezl).
Další juristickou rozpravu, tentokrát Kryštofa Abrahama ze Štampachu z roku 1617, jež
vznikla v Altdorfu, jsme zmiňovali již výše v pozn. 1251. Z jiných viz kupř. při vitemberských
studiích vzniklé řeči šlechticů z českých zemí: Michal SLAVATA, *Orationes duae recitatae in
academia Vvitebergensi, Witebergae 1572* (NK ČR Praha, sign. 37 J 64, přív. 2); *De libera,
aperta et constante Religionis Confessione Professioneque Oratiuncula. Wittebergae in auditorio
Majori 16. Junii Juliani Anno M.DC.IX. in summa frequentia memoriter habita a Joanne Smilo a
Michalowitz, Equite Bohemo, undecenni puero, Wittebergae*. Typis Wolfgangi Meisneri apud
Paulum Helwichium Bibliop. s. d. (UB Wrocław, 387.262; viz též *RHB III*, s. 327). Při švý-
carských studiích Václava ml. Morkovského ze Zástřizl zase vznikla následující díla: Wen-
ceslaus M.A. ZASTRIZL iunior, *Exercitium ad illustrem et magnanimum Carolum a Zerotin,*
Basileae typis Conradi Waldkirchii 1595 (KNM Praha, sign. 49 F 40); Wenceslaus M. DE ZAS-
TRISELL, *Oratio de viro nobili. Ad Virum Vere Illustrem Dom. Fridericum Baronem Zerotinum,
Moraviae Promarchionem, Cognatum suum*, Typis Iacobi Stoer 1596 (NK ČR Praha, sign. 52 G
81). Podávat zde obsahový rozbor těchto i jiných podobných děl zde není možné. Taková
textová analýza by si vyžádala samostatné rozsáhlejší studie. Při posuzování úrovně vzdělání
autorů těchto textů je však zapotřebí badatelské opatrnosti (k tomu blíže viz pozn. 49).
K Václavu ml. Morkovskému ze Zástřizl a jeho literární činnosti viz *RHB V*, s. 564n.

¹⁸⁵⁷ Viz již opakovaně citovaný mnohasetstrákový deník Zdeňka Brtnického z Vald-
štejna. I když je místy dosti stereotypní, je z něj jednoznačně vidět klasické vzdělání jeho
pisatele. Ostatně zápisy pro jednotlivé dny po řadu let kavalírské cesty tohoto šlechtice
poskytují výborný přehled o tom, co se v dané dny učil. Zdeněk Brtnický z Valdštejna byl
jedním z těch šlechticů, kteří se během takové cesty (respektive dlouhodobých pobytů
v jednotlivých místech) skutečně intenzivně věnoval studiu různých soudobých předmětů

ní svých literárních schopností i v zahraničí (byť je při takových oceněních do jisté míry zapotřebí přihlížet k jejich šlechtickému původu a tendenci řady soudobých humanistů a snad většiny škol všech stupňů vůbec urozeným osobám /zvláště těm významným/ více či méně „podlézat“)¹⁸⁵⁸ Pouze výjimečně bylo ale studium urozených ukončeno získáním akademických gradů.

Roku 1579 se stal bakalářem teologie na staroslavné univerzitě v Oxfordu již uvedený Jeroným Šlik.¹⁸⁵⁹ V Cambridge zase na konci 90. let získal titul mistra svobodných umění Jiří Zikmund Prakšický ze Zástřizl (1582-1614).¹⁸⁶⁰ Další urozenec Jiří Adam z Martinic (1602-1651) dosáhl bakalářského i magisterského gradu ve Štýrském Hradci.¹⁸⁶¹ Atypickým případem šlechtice, který získal akademické grady, je pak Adam Zalužanský ze Zalužan (†1613) ze zchudlého rytířského rodu.¹⁸⁶² Jeho otec Matyáš byl v letech 1558-1573 úředníkem na Zvířeticích. Adam, který se narodil v Mnichově Hradišti, studoval nejprve roku 1578 ve Vitemberku, na utrakvistické univerzitě v Praze dosáhl 28. srpna 1581 titulu bakaláře a 13. června 1584 se stal mistrem. Od roku 1586 studoval na univerzitě v Helmstedtu, kde dokonce následujícího roku získal doktorát medicíny.¹⁸⁶³

Mladí šlechtici mohli zastávat různé univerzitní úřady, výjimečně i funkci rektora, většinou však některý z úřadů jednotlivých univerzitních

---

(klasické /latina, řečtina/ i moderní jazyky /například francouzština/, etika, aritmetika, teologie, historie, „zeměpis“ /studoval například různé dobové průvodce apod.), stejně tak se věnoval hudbě a tzv. rytířským cvičením. Viz Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, passim (pro rozsah deníku nelze odkazovat na jednotlivé případy, detailní rozbor údajů tohoto mimořádně rozsáhlého pramene si vyžádá samostatné zpracování).

¹⁸⁵⁸ Např. Jan Bernard, syn Theodorika z Kunovic, byl pro své básnické schopnosti kolem roku 1614 v Basileji korunován vavřínovým věncem. K němu viz alespoň *RHB III*, s. 114.

¹⁸⁵⁹ Viz pozn. 1846.

¹⁸⁶⁰ Viz pozn. 1847.

¹⁸⁶¹ Viz recenze Zdeňka Hojdy na edici J. ANDRITSCH, *Die Matrikeln der Universität Graz. Band I (1586-1630)* v časopise AUC-HUCP 21, 1981, fasc. 2, s. 97. O něm a jeho kavalířské cestě na základě jeho latinsky psaného deníku viz též Z. HOJDA, *Z katolického exilu do západní Evropy*, s. 301-306 a P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 311n.

¹⁸⁶² K Zalužanským ze Zalužan srov. August SEDLÁČEK, *Zalužanský ze Zalužan*, in: OSN XXVII, s. 413.

¹⁸⁶³ Paul ZIMMERMANN (ed.), *Album Academiae Helmstadiensis, Band. I: Album Academiae Juliae. Abtheilung 1: Studenten, Professoren etc. der Universität Helmstedt von 1574-1636. Voran geht ein Verzeichnis der Schüler und Lehrer des Pedagogium illustre in Gandersheim 1572-1574*, Leipzig 1926, s. 57; 68; *RHB V*, s. 556nn. (na s. 557 o jeho helmstedtské doktorské disertaci z roku 1587). O tomto pozdějším rektorovi pražské utrakvistické univerzity nás informuje též August SEDLÁČEK, *Zalužanský ze Zalužan*, in: OSN XXVII, s. 413n.; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, Praha 1917, s. 244nn.; J. PEŠEK, *Výuka a humanismus*, s. 237n.

národů.¹⁸⁶⁴ V letním semestru roku 1555 byl do úřadu rektora vitemberské univerzity zvolen David, syn Ondřeje Ungnada ze Suneku a na Hluboké.¹⁸⁶⁵ Vzdělaný Jan Zbyněk Zajíc z Házmurka a na Budyni, syn Mikuláše z Házmurka a Anny z Lobkovic, se zase roku 1589 stal rektorem univerzity v Ingolstadtu.¹⁸⁶⁶ Dne 23. dubna 1595 byl na letní semestr ve Frankfurtu nad Odrou zvolen rektorem Hannibal z Valdštejna.¹⁸⁶⁷ Zastávat čestný úřad rektora bylo velmi nákladné. Mohli si to dovolit pouze ti šlechtici, kteří během své zahraniční peregrinace disponovali většími finančními prostředky, což nebyl případ Viléma Slavaty. Když mu byl nabídnut úřad rektora sienské univerzity, musel to z důvodu nedostatku peněz odmítnout.¹⁸⁶⁸ Konkrétní šlechtice, kteří zastávali některý z úřadů univerzitních národů, známe například z univerzity v Orléans. Prokurátorem německého národa byl například na této vysoké škole zvolen za svých studií 14. července 1564 hrabě Julius Šlik, syn Jáchyma Šlika a Lukrécie ze Salmu.¹⁸⁶⁹ Do téže funkce na stejné univerzitě byl zvolen 4. prosince 1599 již zmíněný Zdeněk Brtnický z Valdštejna.¹⁸⁷⁰

Během vzdělávacích cest bydleli urození mladíci se svým doprovodem buď v některém hostinci, či často v měšťanských domech. V případě německých a švýcarských protestantských univerzit a akademií bylo obvyklé a oboustranně výhodné ubytování u některého z profesorů, které umožňovalo uvést šlechtické mladíky a jejich preceptory do místní intelektuální společnosti a profesorům přinášelo vylepšení domácího rozpočtu. Většinou kon-

---

¹⁸⁶⁴ K univerzitním národům v raném novověku srov. s odkazy na další literaturu alespoň W. RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. 2, s. 144nn.

¹⁸⁶⁵ V této funkci vydal roku 1557 vyhlášku, která zakazovala studentům souboje a nošení zbraní – Josef HEJNIC, *Čeští studenti ve vyhláškách vitemberské univerzity v 16. století*, Strahovská knihovna 7, 1972, s. 42.

¹⁸⁶⁶ *RHB II*, s. 280.

¹⁸⁶⁷ K tomuto synovi Jiřího z Valdštejna na Hostinném a Aleny z Lobkovic, o jehož předchozím vzdělání jsme pojednali v V. kapitole, srov. *RHB V*, s. 435. K jeho pobytu ve Frankfurtu i k zastávání této funkce srov. na základě Hannibalova štambuchu G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stambuch*, s. 21-36 (ve Frankfurtu nad Odrou, kde chlapec strávil více než dva roky /jaro 1593 až léto 1595/, se mu do památníku zapsalo takřka pět desítek osob /studenti, profesori ad./). Viz též J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 301.

¹⁸⁶⁸ Srov. jeho dopis, který napsal v Sieně, Adamovi II. z Hradce 4. června 1593 – SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 110, sign. IIIA 2a, kart. 15.

¹⁸⁶⁹ M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 359; *RHB V*, s. 66.

¹⁸⁷⁰ Srov. jeho vlastní záznam o zvolení do této funkce v jeho deníku: Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, fol. 74v. Viz též *RHB V*, s. 438; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 550.

krétní místo ubytování neznáme, v některých případech ale prameny tak skoupé nejsou.

Tak například někteří z českých studentů studujících na univerzitě v Basileji bydleli u tamního měšťana Jana Františka Castiglioniho.¹⁸⁷¹ Velký šlechtický konvikt měl v Basileji Johann Jakob Grynaeus.¹⁸⁷² Ubytován v něm byl v době svých basilejských studií například Adam, syn Václava Budovce z Budova.¹⁸⁷³ S některými studenty, kteří v jeho konviktu bydleli, udržoval Grynaeus po ukončení jejich studií čilé písemné styky. Více českých šlechticů studujících v Ženevě bylo ubytováno v domě Kalvínova nástupce Théodora de Bèze¹⁸⁷⁴ (například Karel st. ze Žerotína, Václav ml. Morkovský ze Zástřizl). Tento teolog a humanista udržoval čilé styky s představiteli české i moravské šlechty.¹⁸⁷⁵ Bratři Hertvík ml. a Jan, synové Hertvíka st. Žejdlice ze Šenfeldu, bydleli v době pobytu na akademii v Altdorfu od podzimu 1595 do léta 1596 u již zmíněného profesora práva Konráda Rittershausena.¹⁸⁷⁶

Zejména u příležitosti odchodu některých šlechticů z univerzit (akademii) byly vydávány oslavné sbírky obvykle latinských básní, které psali většinou učenci, s nimiž byli šlechtici (a jejich vychovatelé) v době tamního studia v kontaktu. Mohli do nich ovšem přispět i čeští humanisté, kteří udržovali styky se zahraničními kolegy, případně šlechtici sami. Takové básnické sbírky bývaly věnovány nejen příslušníkům předních aristokratických rodů (například Smiřickým ze Smiřic, Slavatům z Chlumu, pánům z Valdštejna), ale i členům méně významných rodů (kupříkladu Metychům z Čečova).¹⁸⁷⁷

---

¹⁸⁷¹ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 406.

¹⁸⁷² Alespoň základní literaturu o této významné postavě přináší pozn. 381.

¹⁸⁷³ J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korrespondence*, s. 34.

¹⁸⁷⁴ K němu srov. alespoň Paul Frédéric GEISENDORF, *Théodore de Bèze*, Genève 1967.

¹⁸⁷⁵ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 405.

¹⁸⁷⁶ *RHB V*, s. 592n.

¹⁸⁷⁷ H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 66n. Mnohé z těchto sborníků jsou evidovány v jednotlivých heslech *RHB I-V*. Jeden příklad za všechny: například v roce 1573 vyšla taková sbírka propemptik při odchodu Michala a Albrechta Slavatů z Chlumu a Jindřicha z Valdštejna z vitemberské univerzity: *Carmina propemptica in discessum inclitorum et generosorum dominorum d. Michaelis et d. Alberti Slavatarum, baronum a Chlum et Cosseberg et domini Henrici, baronis a Waldstein, dominorum nobis amicissimorum scripta ab amicis et convictoribus, Witebergae excudebant Clemens Schleich et Antonius Schöne 1573* (KNM Praha, sign. 59 G 28). Mezi autory jednotlivých latinských příspěvků jsou i šlechtici: Jan z Náchoda (sl. A2a-b), Zikmund Heit z Kementu (A2b-A3a) či Jindřich ze Zástřizl (A3b-A4a). Všechny tři nalezneme mezi inskribenty v matrice vitemberské univerzity: srov. F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku*, s. 261-262.

V průběhu zahraničních cest získávali někteří šlechtici kromě vyššího vzdělání, jazykových znalostí a kulturních dojmů také první sexuální zkušenosti. Lev Vilém z Kounic byl po ukončení domácího studia poslán svým poručníkem na kavalírskou cestu do Itálie a Španělska. V Madridu, kde se věnoval studiu španělštiny a zdokonaloval se v šermu, 16. září 1636 dle svého deníku „ztratil své panictví“ s Marianikou.¹⁸⁷⁸ Stýkal se s ní a její kuplířkou i později, což ho ovšem stálo dost peněz.¹⁸⁷⁹ Proslulé byly zejména italské kurtizány, které poskytovaly své služby v řadě hostinců. Ty byly nezřídka vlastněny zbohatlými prostitutkami a mohly kromě ubytování a stravy zajistit spokojenost šlechticů i po sexuální stránce.¹⁸⁸⁰ Na velké útraty Viléma z Rožmberka za italské služebnice během jeho pobytu v Itálii v letech 1551-1552 upozornil Jaroslav Pánek.¹⁸⁸¹

Během kavalírských cest se mnozí z českých a moravských šlechticů zdokonalovali v šermu, jízdě na koni, ve hře na různé hudební nástroje (zejména na loutnu) a učili se též tance.¹⁸⁸² Některé z těchto dovedností, jejichž zvládnutí bylo důležité vedle praktické potřeby především ze společenských důvodů, se šlechtici učili již před absolvováním kavalírské cesty (viz V. i VI. kapitola). V jejím průběhu pak byli nezřídka k jejich výuce najímání specializovaní učitelé. Hojně možností zde nabízela především italská města.¹⁸⁸³

---

¹⁸⁷⁸ S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (ed.), *Česká touha cestovatelská*, s. 171. Deníkem Lva Viléma z Kounic i jím samým se zabýval už před druhou světovou válkou František Hrubý. Rukopis jeho práce byl roku 1987 vydán péčí Libuše URBÁNKOVÉ-HRUBÉ (ed.), *František Hrubý. Lev Vilém z Kounic* (ke kontaktům Lva Viléma z Kounic s uvedenou Marianikou zde na s. 172).

¹⁸⁷⁹ S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (ed.), *Česká touha cestovatelská*, s. 172nn., 188.

¹⁸⁸⁰ J. PÁNEK, *Výprava české šlechty*, s. 61. K obavám rodičů zaalpských šlechticů z mravního ohrožení jejich synů italskými prostitutkami (zejména v Benátkách a v Římě) v 16. století srov. též G. HEIß, *Bildungsreisen österreichischer Adelliger*, s. 254. Nevěstkám pro dobu 15. a 16. století věnovala svou práci Beate SCHUSTER, *Die freien Frauen. Dirnen und Frauenhäuser im 15. und 16. Jahrhundert*, Frankfurt am Main – New York 1995.

¹⁸⁸¹ J. PÁNEK, *Výprava české šlechty*, s. 64; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 78.

¹⁸⁸² Z. HOJDA, „Kavalírské cesty“, s. 218. K hudbě ve vzdělání šlechtice srov. Robert LINDELL, *Musikkultur des Adels im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge, Nr. 251), Wien 1990, s. 529n.

¹⁸⁸³ V Sieně roku 1593 chodil na „tanzschul“ a „fechtschul“ Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka. Kromě toho hrál též na loutnu – srov. jeho dopis, který napsal v Sieně Adamovi z Hradce 4. června 1593 – SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 110, sign. IIIA 2a, kart. 15. Viz též P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 312n. K výuce tance a k tanečním mistrům pro konec 16. a pro 17. století srov. Vera JUNG, *Körperlust und Disziplin. Studie zur Fest- und Tanzkultur im 16. und 17. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 301-306.

Součástí kavalírských cest býval i pobyt na některém z evropských dvorů, který umožňoval kromě získání nových kontaktů především osvojení si tamní dvorské etikety,¹⁸⁸⁴ poznání politického pozadí dvorského života apod. V případě blízkosti dvora a univerzity bylo možno spojit studium na ní (byť třeba jen formální) s pobytem u dvora. Takové vhodné propojení obou hlavních vzdělávacích a výchovných složek studijní cesty nabízel dvůr rýnských falckrabat v Heidelbergu, kde sídlila již zmíněná univerzita. Na ní se inskribovali 8. října 1607 Albrecht Václav Smiřický a dále již zmíněný Michal Slavata z Chlumu a Košumberka. Vedle studia získávali zkušenosti u dvora Fridricha IV. Falckého.¹⁸⁸⁵ Podobně studoval na tamní univerzitě a pobýval na dvoře falckraběte Jana z Zweibrückenu (jenž v době nezletilosti Fridricha V. Falckého spravoval falcké kurfiřtství) v letech 1611-1612 i Albrecht Jan Smiřický, který zde navázal intenzivní styky s tamními diplomaty.¹⁸⁸⁶ Falckému kurfiřtovi záleželo na získání sympatií české šlechty pro politické a konfesijní zájmy protestantské říšské Unie (založené roku 1608), a proto vítal možnost pobytu jejich dospívajících příslušníků na svém dvoře.

Část českých a moravských šlechticů dala přednost kombinaci pobytu na některém z dvorů mimo Římsko-německou říši s jedním z mnoha říšských dvorů. Tak Karel st. ze Žerotína získával společenské i politické zkušenosti na dvoře Jindřicha Navarrského, dále pak na heidelbergském dvoře a poznal též anglický alžbětinský dvůr.¹⁸⁸⁷ Také Itálie nabízela možnost kombinace paralelního studia v univerzitním městě s pobytem na jednom z mnoha italských dvorů. Například setrvávání v univerzitní Sieně umožňovalo poznání blízkého florentského dvora toskánských velkovévodů z rodu Medici.¹⁸⁸⁸

Při výběru dvorů hrálo roli i vyznání šlechtice. Pobyt na konfesijně vyhraněných evropských dvorech druhé poloviny 16. a počátku 17. století mohl u mladého šlechtice posílit jeho věroučný postoj a zejména v důsledku navázaných politických a náboženských kontaktů zvýraznit jeho vědomí o přináležitosti k širšímu konfesijně-politickému táboru, což nezdědka ovlivňovalo budoucí chování tohoto šlechtice, jež mohlo přispět k urychlení

---

¹⁸⁸⁴ Jejími složkami – správnou mluvou, pohybem, držení těla apod. – se zabýval P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 316. K tomu srov. i G. HEIß, *Bildungsreisen österreichischer Adelige*, s. 266.

¹⁸⁸⁵ E. KOCH, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 9.

¹⁸⁸⁶ Tamtéž, s. 16.

¹⁸⁸⁷ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 12; O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 256nn.

¹⁸⁸⁸ Tuto možnost využil např. již zmíněný Jiří Adam Bořita z Martinic – Z. HOJDA, *Z katolického exilu do západní Evropy*, s. 305.

náboženské i politické polarizace stavovské společnosti v desetiletích bezprostředně předcházejících českému povstání z let 1618-1620.

Dvorský život vyvolával u některých aristokratů negativní reakce, které je mohly přimět varovat před ním mladé kavalíry. Jedním z nich byl například Karel st. ze Žerotína. V dopise, který poslal 26. ledna 1599 Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka a v němž mu místo pařížské univerzity doporučoval studium v Bourges a Orléans, napsal, „*dvorský život a život školský těžko se snášejí a zřídka spatříte vzdělaného dvořana nebo dvorského vzdělance. Dnešní dvory už věru dávno nejsou útočištěm ctností, jakými kdysi bývaly. Zpravidla to jsou stoky bezbožnosti a vší svévole*“.¹⁸⁸⁹ Slavata dal na Žerotínovy rady a zapsal se roku 1599 na univerzitě v Orléans, kde téhož roku studoval i Zdeněk Brtnický z Valdštejna.¹⁸⁹⁰

Vedle studia na univerzitách či pobytu na některém z evropských dvorů se mohla stát již v pojednávané době jedním z mnoha podnětů kavalírské cesty pozvolna se rodící raně moderní turistika sama o sobě. Tato tendence se projevovala výrazněji v průběhu 17. století. Jednou z takových cest, které měly v podstatě poznávací charakter, je již zmíněná italská cesta dospívajících bratří Donínů – Bedřicha a Jana Vladislava. Společensko-turistický a poutní charakter měla kavalírská cesta Jiřího Adama z Martinic.¹⁸⁹¹

Nezanedbatelnou složkou vzdělávací cesty byl společenský život a získávání kontaktů, které mnozí šlechtici udržovali i dlouho po svém návratu domů. Vliv na vývoj politického myšlení budoucích nekatolických vůdčích osob v českých zemích měly právě jejich styky se zahraničními protestantskými intelektuály, jako byli například Philipp Melanchthon (1497-1560), Théodore de Bèze (1519-1605), Justus Lipsius (1547-1606) či Johann Jakob Grynaeus (1540-1617). Kontakt s nimi přispíval k radikalizaci konfesijní situace v českých zemích. Ovšem i mnozí katoličtí mladíci posílili svůj věroučný postoj právě během kavalírské cesty, což rozhodně nepřispívalo k jejich umírněnosti v domácích náboženských sporech.¹⁸⁹² Na druhou stranu pobyt v katolických zemích mohl mít vliv na konverzi některých nekatolíků ke katolictví.¹⁸⁹³

---

¹⁸⁸⁹ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 98nn.

¹⁸⁹⁰ Z. BRTNICKÝ Z VALDŠTEJNA, *Ephemeris seu Diarium*, fol. 73r-81r; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu*, s. 549.

¹⁸⁹¹ Z. HOJDA, *Z katolického exilu do západní Evropy*, s. 304.

¹⁸⁹² K tomu srov. J. PÁNEK, *Čeští cestovatelé*, s. 670.

¹⁸⁹³ Šlechtickými konvertity se zabýval zejména Thomas WINKELBAUER, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern*

Pobyt v zahraničí mohl přinášet některá objektivní i subjektivní rizika. Mezi ta objektivní patřila především hrozba smrti a nemoci. Někteří urozenci v zahraničí onemocněli a jejich preceptoři jim museli vyhledat pomoc místních lékařů. V dochované korespondenci jsou zmínky o aktuálním zdravotním stavu časté. Výhodu měli ti šlechtici, jejichž preceptorem na kavalírské cestě byl lékař, který kromě svých normálních povinností mohl poskytovat svému chovanci i lékařskou péči.¹⁸⁹⁴ Někdy ovšem ani ona nepomohla a kavalírskou cestu dospívajícího šlechtice ukončila předčasná smrt.¹⁸⁹⁵ Nebezpečí hrozilo šlechticům z českých zemí zvláště tehdy, pokud se během své vzdělávací cesty dostali do některé z politicky, nábožensky či vojensky neklidných lokalit. Například roku 1572 prožil Melchior z Redernu s bratrem Kryštofem v Paříži bartolomějskou noc.¹⁸⁹⁶ Vyvázli z ní ale naštěstí bez úhony stejně jako Jan, syn Petra Voračického z Paběnic a Anny Pětipeské z Chýš a z Egerberka.¹⁸⁹⁷

K subjektivním rizikům bych řadil již zmíněnou hrozbu odchýlení se od dosavadní konfese vlivem prostředí, velmi citlivě vnímanou současníky. Ti si uvědomovali i morální rizika, zvyšovaná menší možností účinné kontroly adolescentů během kavalírské cesty. Jistě zde hrály roli i dobové myšlenkové stereotypy, které sice na jedné straně Itálii z různých důvodů obdivovaly, na straně druhé ji nezdárka označovaly za semeniště neřesti.¹⁸⁹⁸

---

um 1600, in: Bronislav Chocholač – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), *Nový Mars Moravicus* aneb sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Václavovi jeho žáci a přátelé, Brno 1999, s. 431-452; TYŽ, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, ČČH 98, 2000, s. 476-540.

¹⁸⁹⁴ Lékařem byl například Matyáš Borbonius z Borbenheimu, který pobýval v zahraničí se svými svěřenci, totiž s Janem z Vartemberka a Zikmundem Praksickým ze Zástřizl – viz *RHB I*, s. 218n. K němu i M. SVATOŠ, *Cesta za vzděláním*, s. 29-40 a H. KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf*, s. 52.

¹⁸⁹⁵ Ve Florencii 27. října 1594 zemřel Jan Vladislav z Donína – August SEDLÁČEK, z *Donína*, in: OSN VII, s. 835; Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé I*, Praha 1961, s. 144. O další italské cestě Bedřicha z Donína s P. Petrem Velcursiem jsme informováni v jeho deníku – S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ, *Česká touha cestovatelská*, s. 88-126. V Padově 29. ledna 1598 byla úmrtím zmařena vzdělávací cesta Vratislava ze Žerotína. Jeho tělo bylo k pohřbu převezeno domů do Holešova: Srov. MZA Brno, G 11. Sbírnka rukopisů Františkova musea, inv. č. 615, *Knihna Petřvaldská*, s. 57n. Viz také August SEDLÁČEK, *ze Žerotína*, in: OSN XXVII, s. 816. V Londýně těžce onemocněl a na podzim 1598 zemřel David Střela z Rokyc – O. ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 279.

¹⁸⁹⁶ Jan SMETANA, *Náhrobníky renesančních cestovatelů v severních Čechách*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 222.

¹⁸⁹⁷ B. PAPROCKÝ z Hlohov, *O stavu rytířském*, s. 33.

¹⁸⁹⁸ Velmi negativně vnímal vliv italského pobytu na morální bezúhonnost mladých šlechticů Václav Budovec – J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova koresponden-*

Z případného pobytu svých synů v Itálii měl pravděpodobně strach Jan Bezdrůžický z Kolovrat (†1604), který ve svém kšaftu z 25. listopadu 1603 ustanovil, aby poručníci vyslali jeho syny Ludvíka a Viléma Jindřicha na studijní cestu, ovšem ne do Itálie.¹⁸⁹⁹ Subjektivní i objektivní rizika kavalírské cesty, ať už byla ze strany rodičů (či poručníků) urozených mladíků posuzována více či méně reálně, mohla vést mimořádně i k jejímu přerušení či předčasnému ukončení. Víme například, že Adam Budovec z Budova byl na nátlak své matky a babičky otcem Václavem odvolán z pobytu ve švýcarské Basileji. Václav Budovec tohoto svého kroku později litoval.¹⁹⁰⁰

Někteří šlechtici se vrátili z kavalírské cesty domů dříve, než bylo plánováno. Důvodem k jejich návratu mohlo být třeba úmrtí v rodině, zejména tehdy, pokud zemřel otec a bylo nutno převzít správu statků.¹⁹⁰¹ V přerušené vzdělávací cestě mohli později pokračovat. Například významný akter prokatolické předbělohorské politiky Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (1568-1628), který kvůli vážné nemoci otce musel na konci roku 1584 opustit Itálii a vrátit se domů, se tam v březnu následujícího roku vrátil. Po shlednutí řady míst Apeninského poloostrova, studiu na univerzitách v Perugii a Sieně teprve roku 1588 přijel do Čech. Nepobyl doma ale dlouho, neboť se roku 1589 ještě vydal do Španělska a Portugalska, kde při přepadení lupiči

---

ce, s. XLII; N. REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, s. 11. Podle něho byla Itálie „*no-verca pietatis et pestis iuventutis*“ – J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korrespondence*, s. 39. K dobovému vnímání italské „hrozby“ ze strany protestantů viz Hilde de RIDDER-SYMOENS, *Die Kavalierstour im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Peter J. Brenner (ed.), *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main 1989, s. 203. Na příkladu Oldřicha z Kounic a jeho synů viz též Libuše UR-BÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *František Hrubý. Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska*, s. 8n.

¹⁸⁹⁹ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I*, s. 241. Obavy ze „zlého tovaryšstva“ a „*frúćimori*“ měla při pobytu syna Humprechta na Apeninském poloostrově i Zuzana Černínová – František DVORSKÝ (ed.), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 58, 105n.

¹⁹⁰⁰ K tomu srov. jeho dopis J. J. Grynaeovi z 26. srpna 1606 – J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korrespondence*, s. 44.

¹⁹⁰¹ Takto byl nucen vrátit se roku 1614 ze zahraniční peregrinace Jan Bernard z Kunovic. Jeho otec Theodorik z Kunovic totiž téhož roku zemřel a Jan Bernard se musel ujmout zděděných statků – viz *RHB III*, s. 114. Ze zahraniční cesty musel téhož roku rychle odjet i Albrecht Jan Smiřický (1594-1618), již zmiňovaný nejmladší syn Zikmunda Smiřického, aby se ujal dědictví – *RHB V*, s. 131. Kavalírskou cestu po Itálii (M. L. ACCORSI – C. ZONTA /ed./, *Natio germanica Bononiae I. La matricola*, s. 90) a Francii musel kvůli nemoci otce Jana Jiřího (†1617) ukončit v roce 1600 i Petr ze Švamberka (†1620). Srov. k tomu dopis Jana Jiřího ze Švamberka synovi z 11. prosince 1600 v SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 423, sign. 19/19, kart. 8.

málem zahynul. Z této cesty se vrátil budoucí první kníže z Lobkovic roku 1590.¹⁹⁰²

Délka zahraniční studijní cesty dosahovala v pojednávaném období zpravidla několika let. Existují ovšem i několikaměsíční a naopak více než pětileté kavalírské cesty.¹⁹⁰³ Délku pobytu v zahraničí mohly ovlivňovat různé faktory, vedle konkrétní rodinné situace byla jedním z nejdůležitějších finanční otázka. Mladí šlechtici v některých případech usilovali o prodloužení své kavalírské cesty. Patrně se jim do známého domácího prostředí příliš nechtělo. Naráželi přitom na nevíli rodičů, kteří se o své potomky v zahraničí nejen báli, ale především je jejich studijní cesta stála mnoho peněz. Na výzvy otce Václava, aby se vrátil z ciziny domů, nereagoval Adam Bohumír Berka z Dubé (1604 – † před 1648).¹⁹⁰⁴ Svě nepřítomnosti pak po porážce stavovského povstání na Bílé hoře využil jako argument ve snaze získat zpět majetek konfiskovaný otci pro jeho účast na rebelii.

Domů si s sebou přivezli někteří urození mladíci kromě nabytých vědomostí z různých oblastí a získaných cenných zkušeností z pobytu v cizích zemích (ať již na některé z univerzit, či na jednom z četných evropských dvorů) i množství knih a jiných věcí, které nakoupili během kavalírské cesty. Například Jaroslav II. Smiřický si na cestách pořídil několik desítek knih za přibližně 100 kop grošů.¹⁹⁰⁵ Knihy a grafické listy si ze své kavalírské cesty po Porýní a Nizozemí přivezl i Petr Vok z Rožmberka.¹⁹⁰⁶

Kavalírská cesta v zásadě ukončovala výchovu a vzdělávání šlechtice. Toto konstatování samozřejmě nepopírá možnost urozených získávat další zkušenosti třeba v různých funkcích, ať už na panovnickém dvoře, či jinde.

---

¹⁹⁰² Jeho vzděláním se mj. na základě stručných deníkových zápisků tohoto šlechtice podrobně zabýval P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 323nn.

¹⁹⁰³ Mnoho let strávil na studijní cestě Václav Budovec z Budova – viz August SEDLÁČEK, *Budovec z Budova*, in: OSN IV, s. 852; N. REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, s. 9nn.

¹⁹⁰⁴ K tomu srov. přímluvný dopis Adamovy tety Aleny Kolovratové z Dubé, u níž byl v raném dětství vychováván, Polyxeně z Lobkovic z 18. února 1621 – František DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, s. 229n. Adam Bohumír studoval v letech 1617-1619 na univerzitě v Orléans a ještě 1620 dlel v Paříži – August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého X*, s. 18; M. L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu*, s. 556.

¹⁹⁰⁵ A. HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického*, s. 49.

¹⁹⁰⁶ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 121. Předmětům, které si mladíci přivázeli z kavalírských cest, věnoval nejnověji pozornost M. LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 183nn.

Studijní cestou také v podstatě končilo období dětství a mládí šlechtice.¹⁹⁰⁷ Nezřídka po ní docházelo k jeho majetkové a sociální stabilizaci, totiž k převzetí dědictví, ke sňatku¹⁹⁰⁸ a založení vlastní rodiny a zároveň též ke vstupu do politického života, jemuž mělo být napomoženo právě osvojením si znalostí a dovedností v průběhu celého vzdělávacího a výchovného procesu, včetně kavalírské cesty.

Obecně můžeme význam kavalírských cest české a moravské šlechty (a do jisté míry také jejich ostatních zahraničních pobytů pojednaných v předchozích kapitolách /V. a VI./) spatřovat v rovině politické, kulturní a náboženské. I vzhledem k tomu, že byly realizovány ve výrazně formativním období životního cyklu šlechtice, přispívaly k vyhraňování jeho konfesijně-politických názorů. Staly se tak jedním z faktorů ovlivňujících urychlení náboženské i politické polarizace české stavovské společnosti v desetiletích bezprostředně předcházejících českému stavovskému povstání z let 1618-1620. Ovlivnily též kosmopolitizaci životního stylu zvláště vyšší šlechty českých zemí v období pozdní renesance, manýrismu i raného baroka, formovaly kulturní zájmy urozených a výrazně rozšiřovaly jejich geografický, kulturní i vzdělanostní horizont.

---

¹⁹⁰⁷ Pro sledování kavalírských cest z perspektivy přechodových rituálů srov. alespoň s odkazy na další literaturu M. LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 12n.

¹⁹⁰⁸ Ke šlechtickým sňatkům i se souhrnem další literatury viz Martin HOLÝ, *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650*, HD 27, 2003, s. 5-35. Z literatury jež tam není zachycena viz také TÝŽ, „Čehož sem také při ní, panně šlechtičně, aby mě za manžela sobě oblíbila, vyhledávati neobmeškal.“ *Sňatky české a moravské šlechty na prahu novověku (1500-1620)*, in: Martina Halířová (ed.), „Oznamuje se láskám našim ...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích ve dnech 13.-14. září 2007, Pardubice 2007, s. 7-18 a P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 605-640.

VIII. Výchova a vzdělávání urozených dívek

Po nastínění řady možných variant výchovy a vzdělávání chlapců české a moravské nobility v předchozích kapitolách (III.-VII.) se nyní pokusíme načrtnout alespoň hrubé obrysy edukace urozených dívek, o jejichž dětství a mládí se dochované prameny různých typů zmiňují v nersrovnatelně menší míře než v případě mužských potomků šlechty z českých zemí.¹⁹⁰⁹

Zatímco pro chlapce znamenalo dosažení přibližně sedmi let určitý zlom ve výchovném a vzdělávacím procesu (který v tomto věku případně i později byl nezřídka doprovázen i výraznou změnou v jejich dosavadním životě, jenž pro ně znamenal odchod ze známého domácího prostředí: viz kap. III.-VI.), pro dívky se toho v tomto stáří obvykle tolik neměnilo. Zůstávaly totiž většinou až do svého provdání (k němuž zřejmě nejčastěji docházelo ve věku patnácti až dvaceti let)¹⁹¹⁰ ve fraucimorském prostředí (tedy v ženské části šlechtické /případně i jiné, k tomu viz dále/ domácnosti, ať již své rodiny /tedy především u matky či macechy, a v případě, že nežila, tak u svých bratrů, respektive jejich manželek/, nebo jinde).

Na druhou stranu ovšem nelze obecně říci, že výchova a případné vzdělávání urozených dívek byly úplně konstantní. Právě proto, že šlechtičny mohly vyrůstat v různých fraucimorech, jejichž charakter se jistě alespoň částečně odlišoval, i jich se ve věku od sedmi let do jejich sňatku do jisté míry mohlo dotknout změna prostředí, v němž vyrůstaly. Ta byla však ve srovnání s mužskými potomky české a moravské nobility zřejmě ne tak

---

¹⁹⁰⁹ Dosavadní české historické bádání se problematiky vzdělání a výchovy šlechtických dívek v předbělohorské době dotklo jen velmi okrajově. Stručně zmínil vzdělání šlechtičen v rámci fraucimoru J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 101. Této tematiky se dotkl též J. PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle*, s. 14. Nověji věnovala otázce vzdělanosti šlechtičen pozornost Marie RYANTOVÁ, *Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechtičen ve světě štambuchů*, in: Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 187-193. Na více místech se problematikou raně novověké vzdělanosti nešlechtických i šlechtických příslušnic Jednoty bratrské zabývala Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě bratrské*, Praha 1942, s. 44n., 145-168, 215-238, 259nn., 327nn. Zahraniční literatura vzdělávání dívek ze šlechtických rodin v šestnáctém a sedmnáctém století také mnoho pozornosti nevěnovala – k tomu srov. alespoň Miroslawa CZARNECKA, *Das „gelehrte“ Frauenzimmer. Zur Erziehung und Bildung der Frau im 17. Jahrhundert am Beispiel Schlesiens*, Acta Poloniae Historica 74, 1996, s. 45-71; Anke HUFSCHEMIDT, *„Education und Auferziehung“ adliger Mädchen*, in: Vera Lüpkes – Heiner Borggreffe (ed.), *Adel im Weserraum um 1600*, München – Berlin 1996, s. 55-72; TÁŽ, *Adlige Frauen im Weserraum zwischen 1570 und 1700. Status – Rollen – Lebenspraxis*, Münster 2001, s. 59-118.

¹⁹¹⁰ Ke sňatkům šlechty ve zkoumané době srov. pozn. 1908.

výrazná, často k ní vůbec nedocházelo a pokud ano, tak nezdídko ve vyšším věku než v uvedených sedmi letech.

Některé z urozených dívek se i v prostředí fraucimoru, jež v masivnějším měřítku rozhodně neposkytovalo srovnatelnou možnost získání obdobného humanistického (i jiného) vzdělání jako výše nastíněné varianty edukace urozených chlapců, naučily číst a psát,¹⁹¹¹ byly vyučovány základům křesťanské vírouky¹⁹¹² a především si měly osvojit dobré mravy (tedy společenské chování odpovídající jejich šlechtickému stavu).¹⁹¹³ Z praktických dovedností, k jejichž zvládnutí dával pobyt ve fraucimoru pravděpodobně dobrou příležitost, to byly různé ruční práce (vyšívání, šití), bylinkářství ad. Dívky se tak připravovaly na svou budoucí úlohu ctnostné a pracovitě ženy, která po svatbě povede šlechtickou domácnost (pochopitelně s patřičným personálem).¹⁹¹⁴

Výše nastíněné možnosti skladby takové výuky či lépe řečeno výchovy samozřejmě nemusely najít uplatnění všude. Musíme totiž počítat se zřejmě dosti výraznými odlišnostmi, jež mohly být způsobeny různými okolnostmi. Jednou z nich byla pravděpodobně například skutečnost, zda šlechtické dívky vyrůstaly v nepříliš majetné rodině na nějaké rytířské tvrzi, kde se takový fraucimor skládal maximálně z několika osob, nebo zda strávily dětství a část mládí ve fraucimoru při některém z dobových aristokratických dvorů (případně i dvorů jiných typů, k tomu podrobněji dále). V takových

---

¹⁹¹¹ Na konkrétní případ Kateřiny z Hradce poukazuje Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 663n.

¹⁹¹² Výchova dívek ke zbožnosti bývala zdůrazňována i v některých šlechtických testamentech – Pavel KRÁL, *Žena ve šlechtických testamentech v 16. a 17. století*, in: Československá historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 162. Viz také TÝŽ (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 82.

¹⁹¹³ Lapidárně zhodnotil výsledek výchovy tří dcer (Juliány Marie, Alžběty a Doroty Kateřiny) Karla z Vartemberka na Hrubém Rohozci a Malé Skále (1553-1612) a Kateřiny z Mansfeldu Bartoloměj Paprocký z Hlohov – „panenky v bohabojnosti a v dobrých mravích vychovalé, pýchy žádné při sobě nemajíc“ – TÝŽ, *O stavu panském*, s. 281.

¹⁹¹⁴ K fraucimorům srov. pozn. 122. K činnosti dívek ve šlechtickém fraucimoru se vyjádřili J. PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle*, s. 14; P. KOPIČKA, *Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic*, s. 480; Václav BŮŽEK, *Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku*, in: Československá historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 171; TÝŽ, *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 59. Ke vztahu fraucimoru a dívčího vzdělávání viz také Elisabeth BLOCHMANN, *Das „Frauenzimmer“ und die „Gelehrsamkeit“. Eine Studie über die Anfänge des Mädchenschulwesens in Deutschland*, Heidelberg 1966 (zde na s. 129nn. i další literatura; hlavní tíže této útlé knihy spočívá ale až v závěrečném století raného novověku, zčásti se dotýká i 19. století).

odlišných prostředích existovaly pravděpodobně velké diference v možnostech (někdy snad i ochotě) zajistit urozeným ženským potomkům české a moravské nobility alespoň elementární vzdělání a odpovídající výchovu ve výše zmíněném smyslu.

Zřejmě jen zřídka (a to spíše u vyšší šlechty) docházelo k tomu, že byl pro urozené dívky najat soukromý učitel, podobně jako tomu bylo zvykem u mužských potomků české a moravské šlechty. S výjimkou případu, na který s oporou ve vydaném inventáři telčského zámku¹⁹¹⁵ upozornil již Václav Bůžek, o tom však studované prameny bohužel důsledně mlčí. Týká se Kateřiny (†1598), dcery Zachariáše z Hradce (1527-1589) a Anny ze Šlejnic,¹⁹¹⁶ jež měla právě podle teleckého inventáře někdy před rokem 1589 (tedy rokem z něhož inventář pochází) pravděpodobně vlastního preceptora, kterého pramen označuje jako Martina Varnense (Václav Bůžek jej ale uvádí jako Vernense).¹⁹¹⁷ Bohužel žádná bližší biografická data o této osobě nemáme. Stejně tak nevíme nic ani o obsahu jeho výuky, ani zda případně vyučoval i další dívky.

Pro některé fraucimory mohly být snad najímány speciální učitelky, aby zde vyučovaly mladé dívky. Víme například, že ve fraucimoru Kateřiny Rožmberské z Ludanic (asi 1567-1601),¹⁹¹⁸ od roku 1580 manželky¹⁹¹⁹ po-

---

¹⁹¹⁵ František TEPLÝ, *Telecké inventáře*, ČSPS 35, 1927, s. 172. V inventáři je uveden pod číslem 13 „*Cantional v černý kůži, do chrámu Božího náležitý; ten zůstává za Martinem Varnensem, praeceptorem panvy šlechtičny*“ (V. Bůžek tuto pannu šlechtičnu zřejmě správně ztotožnil s Kateřinou z Hradce, viz další poznámka).

¹⁹¹⁶ K rodinným poměrům Zachariáše z Hradce srov. také Petr KOUKAL, *Narození, sňatky, manželky a děti Zachariáše z Hradce a na Telči*, Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských 10, 1996, s. 41-64. Ke sporu mezi Adamem II. z Hradce o majetek s vdovou po Zachariášovi (nerespektoval jeho závět a Annu ze Šlejnic a její dceru Kateřinu připravil o panství Polná a Přibyslav) srov. s odkazy na další literaturu Václav LEDVINKA, *Rezidence a dvůr Zachariáše z Hradce v Telči (1550-1589)*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 206nn.; Pavel KRÁL, *Žena a smrt v 16. a 17. století*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 112n.; TÝŽ, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, in: Tünde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právní a společenské postavení žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 146.

¹⁹¹⁷ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (ed.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 158; V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 294n.

¹⁹¹⁸ Kateřinou z Ludanic, dcerou Václava z Ludanic a Johanky Meziřícké z Lomnice, se hlavně na základě Březana zabývali Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Kateřina z Ludanic*, in: Karel Stloukal (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940, s. 241-246; TÁŽ, *Žena v Jednotě bratrské*, s. 311-322; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, zejména s. 198-201, 209nn., 283nn.; Z. VYBÍRAL, *Rezidence a dvůr pánů z Ludanic*, s. 399-405.

sledního rožmberského vladaře Petra Voka z Rožmberka (1539-1611), působila v roli „učitelkyně *fracimoru*“ Markéta Tlustá (Týnská), která zemřela v roce 1599.¹⁹²⁰ Bohužel nám ale není známo, jak dlouho tuto funkci zastávala a opět ani to, co přesně dívky vyučovala.

I když tedy obvykle o vzdělání dívek z urozených rodin nevíme takřka nic, můžeme si výjimečně učinit na základě dochovaných pramenů jasnější představu. Na základě takovýchto mimořádných dokladů není však možné činit prakticky žádné zobecňující závěry, neboť ty by mohly být značně zkreslující.

Více dochovaných pramenů dotýkajících se předmětu výzkumu této kapitoly disertace máme tak například pro výchovu a vzdělávání dcer Karla st. ze Žerotína (1564-1636). První z nich, Bohunka, se narodila v červnu¹⁹²¹ 1590 z Karlova manželství s Barborou (†1591), dcerou Arnošta Krajíře z Krajku. Druhá dcera, Alena, jež byla o sedm let mladší než Bohunka, pocházela z Žerotínova svazku s Eliškou (†1600), dcerou Jindřicha Václava Krajíře z Krajku a Aleny ze Zástřizl.¹⁹²²

O výchově a v tomto případě skutečně i vzdělávání obou dcer Karla st. ze Žerotína máme „dostatek“ (ve srovnání s obvyklou situací) informací díky obsáhlé a v této práci již mnohokrát využitě epistolární pozůstalosti jejich vzdělaného otce. Život obou dívek (včetně jejich edukace) poznamenala brzká smrt jejich matek: u Bohunky v jejím prvním roce života, u Aleny v jejích přibližně třech letech. Vzhledem k výše řečenému i s ohledem na různé své (mimo jiné cestovní)¹⁹²³ aktivity je pochopitelné, že se Karel st. ze Žerotína o ně nemohl starat sám (ostatně jak bylo zmíněno výše, nebylo to zvykem).

---

¹⁹¹⁹ K jejich sňatku viz alespoň Z. VYBÍRAL, *Rezidence a dvůr pánů z Ludanic*, s. 399nn. (zde k tomu citována další literatura i prameny).

¹⁹²⁰ K ní srov. J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 546n.; A. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě bratrské*, s. 315. K *fracimoru* Kateřiny z Ludanic viz též Z. VYBÍRAL, *Rezidence a dvůr pánů z Ludanic*, s. 404n.

¹⁹²¹ Tento měsíc uvádějí A. HAAS, *Karel Bruntálský z Vrbna*, s. 26 a N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 405. V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým I*, s. 55 však mluví o červenci 1590.

¹⁹²² N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 12n.

¹⁹²³ K Žerotínově cestě do Francie po smrti první manželky stejně jako k počátkům jeho veřejné činnosti srov. zejména P. CHLUMECKÝ, *Carl von Zierotin*, s. 162-255 a O. ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, 72nn., 92nn. a *passim* a TÝŽ, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 24nn.

Ani uvedená žerotínská korespondence (jež je pro část 90. let 16. století i prvního desetiletí následujícího věku bohužel dochována dosti torzovitě) neposkytuje však stoprocentně přesné zprávy o Karlových dcerách. O Bohunce lze říci, že byla po smrti Barbory ze Žerotína svěřena v roce 1591 Anně Vanecké z Jemničky,¹⁹²⁴ vdově po někdejším Karlově poručníku a kmotrovi, rytíři Bartoloměji Vaneckém (†1589), jehož jsme jako jednoho ze spoluzakladatelů ivančické školské fundace zmiňovali již ve IV. kapitole této práce. Už z té doby jsou o ani ne dvouleté Bohunce zprávy.¹⁹²⁵

Není úplně jasné, jakou úlohu při výchově malé Bohunky sehrála Žerotínova macecha, Magdalena Slavatová z Chlumu (†1603), druhá manželka jeho otce Jana st. ze Žerotína (†1583), provdaná tehdy (od 1585) již za Fridricha ze Žerotína na Židlochovicích (†1598), v letech 1594-1598 zemského hejtmána Markrabství moravského.¹⁹²⁶ Již v době nepřítomnosti Karla st. ze Žerotína na Moravě na počátku 90. let vykonávala nad ní a paní Vaneckou zřejmě určitý dohled.¹⁹²⁷ Bohunka tehdy zřejmě pobývala na Náměšti nad Oslavou.¹⁹²⁸ Podle korespondence Karla st. ze Žerotína z roku 1603, kdy zemřela jeho macecha, je zřejmé, že přinejmenším po nějakou dobu před její smrtí byla Bohunka v její přímé péči a pobývala tehdy mimo statky Karla st. ze Žerotína.¹⁹²⁹ Bohužel až do jejich patnácti let nevíme, co ji její opatrovnice vyučovaly (k pozdější výchově Karlovy dcery viz dále).

---

¹⁹²⁴ Pocházela z rodu Zámrských ze Zámrsku. Srov. V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým I*, s. 55 a August SEDLÁČEK, *Zámrský ze Zámrsku*, in: OSN XXVII, s. 424.

¹⁹²⁵ Viz pozn. 1927.

¹⁹²⁶ O něm viz pozn. 958.

¹⁹²⁷ Srov. Karlův dopis paní Vanecké ze Stadenu z 16. listopadu 1591: N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 59n. Žerotín měl tehdy mj. strach, aby se jeho „Bůžičce“, jež zřejmě měla ještě kojnou něco nestalo („aby ji ta některá mrcha dívka k nějakému neštěstí nepřivedla“; tamtéž, s. 59). Viz též Žerotínův dopis z 12. dubna 1592 z ležení před Rouenem: tamtéž, s. 67nn. Již tehdy ovšem měla Magdalena Slavatová dohlížet na Bohunku i její „chováčku“ paní Vaneckou, jak jí Žerotín označil v listu své maceše ze 14. prosince 1591 z Dieppe: V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým I*, s. 72n. (Brandl ostatně i na dalších stranách vydal řadu dopisů dotýkajících se malé „Bůžičky“, jak Karel svou dceru označoval, protože se však tato práce nezaměřuje na dětský svět jako celek, ale pouze na výchovu a vzdělávání dětí, nebudeme je zde podrobně analyzovat). K tomu, jak se Bohunka v té době učila mluvit, viz pozn. 136.

¹⁹²⁸ K tomu viz alespoň V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým I*, s. 92n. a 94n.

¹⁹²⁹ F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 212. Po smrti Magdaleny Slavatové hledal již podruhé ovdovělý Karel st. ze Žerotína novou pečovatelku pro svou dceru Bohunku. Nabízela se mu tehdy sama blíže neurčená „vdova Istrlová, rozená Kořenská z Terešova“ (tamtéž), o níž, jak svědčí další Žerotínovy dopisy, sháněl starostlivý otec

Někdy poté přešla Bohunka do opatrovnictví Aleny Roupovské,¹⁹³⁰ rozené ze Zástřizl, babičky Žerotínovy mladší dcery Aleny,¹⁹³¹ o níž se snad starala již po smrti Elišky ze Žerotína v roce 1600. Tam zůstaly obě dívky až do června 1605, kdy byly přivezeny zpět domů na Rosice.¹⁹³² Ani z této doby nemáme bohužel ještě zprávy o jejich výchově a případném vzdělávání. Lépe je tomu až pro dobu po tomto roce, kdy výchovu obou dívek převzala Magdalena Gbelská z Gbelska, manželka žerotínského šlechtického služebníka Jana Šmerhovského z Lidkovic.¹⁹³³

O tehdejší edukaci Karlových dcer máme zprávy díky písemným instrukcím, které tehdy již potřetí ovdovělý Karel st. ze Žerotína paní Gbelské uděloval. Měl přitom jasné představy o výchově a vzdělávání svých dcer. V dopise z 10. října 1605 například paní Gbelskou žádal, „*aby se jak v psaní, tak i v německý řeči pilně cvičily, a poněvadž Bohunka s něco víceji nežli Alína jakožto starší býti může, protož jakž sem Vás prvé žádal, tak ještě nyní to obnovují, abyste ji k tomu měli, aby se žalmům zpaměti učila*“.¹⁹³⁴ Když se od nich Magdalena Gbelská musela krátkodobě vzdálit, přešla povinnost dohledu na Žerotínovy dcery na manželku přerovského úředníka Jana Volfa Meziříčského z Kozlova. I on sám měl na ně dohlížet, a pokud by bylo hezké počasí, dbát na to, aby „*je někam na procházku neb na projížďku vodil*“.¹⁹³⁵

---

blíží informace u dalších osob (tamtéž, s. 213). Jak však ukazuje další korespondence, nezdála se paní Istrlová Karlovi vhodná, chtěl pro tyto účely získat jinou šlechtickou vdovu (opět blíže neidentifikovanou vdovu Beřkovskou, tamtéž, s. 214). Jak to ale dopadlo, bohužel nevíme. Nakonec zřejmě péči o Bohunku převzala babička její sestry Aleny a po ní Magdalena Gbelská (viz dále v textu).

¹⁹³⁰ Jejím prvním manželem byl Jindřich Václav Krajčír z Krajku a druhým pak Vilém z Roupova – August SEDLÁČEK, *Roupovský z Roupova*, in: OSN XXI, s. 1033.

¹⁹³¹ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 15, 179 (bohužel například v Žerotínově dopise poslaném Aleně Roupovské 16. ledna 1605 jsou jen zprávy o zdraví dívek /respektive nemoci Bohunky/, nikoli o jejich výchově a vzdělávání).

¹⁹³² V březnu 1605 byla již Alena Roupovská vážně nemocná. Žerotín tehdy nabádal dcery (dopis datován 21. března na Dřevohosticích), aby se o „paní bábu“ dobře staraly: viz tamtéž, s. 182n. Ještě v červnu jsou pak dívky v domácnosti Viléma z Roupova doloženy (Alena Roupovská v tu dobu zřejmě již nežila). Karel se tehdy staral o to, jak je odtud dopravit domů. K tomu došlo někdy před 19. červnem. Viz F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 245.

¹⁹³³ K této šlechtičně pocházející z původem slezského rodu usedlého ve sledované době ovšem i na Moravě srov. T. KNOZ, *Rezidence a dvůr Karla staršího ze Žerotína*, s. 417. Viz též J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 211 a TÝŽ, *Rody starého Slezska II*, s. 8. Ke Šmerhovským z Lidkovic viz pozn. 1479.

¹⁹³⁴ K tomu srov. dopis Karla st. ze Žerotína Magdaleně Gbelské z 10. října 1605 – N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 198n.

¹⁹³⁵ Viz list Karla st. ze Žerotína Janu Volfovi z 15. 10. 1605 – tamtéž, s. 199.

Pozoruhodným svědectvím o tom, co se Karlovy dcery učily, je také dopis jejich otce z 23. července 1605. Jím totiž Žerotín objednával u doktora Caspara Lucka (který mu mimo jiné zprostředkovával dodávání domácí i zahraniční korespondence)¹⁹³⁶ v Praze pro jejich výuku dva česko-německé slovníky. Pokud by nebyly k dostání, měla mu tato osoba pro ně obstarat alespoň latinsko-německo-české.¹⁹³⁷ Bohužel další zprávy o jejich výuce již nemáme.

Jak jsme již uvedli výše, mohly mladé šlechtičny vyrůstat buď ve fraucimoru domácím (jako třeba Polyxena z Pernštejna u své matky Marie Manrique de Lara st.),¹⁹³⁸ nebo některého z příbuzných, respektive „pánů a přátel“ rodiny. Posílat své dcery do družiny jedné z příslušnic bohatších a významnějších rodů bylo výhodné zejména pro chudší příslušníky stavovské společnosti, kteří jim nebyli sami schopni zajistit odpovídající vzdělání a hlavně výchovu (důležitý nebyl ovšem pouze majetek, nýbrž – jak uvidíme dále – i rodinná situace: například ovdovělý šlechtic mohl usoudit, že není s to vychovávat vlastní dceru/dcery, případně jejich odpovídající edukaci na vlastním sídle zajistit; jiná situace nastávala i tehdy, pokud oba rodiče nežili).

Setrvání dívek v dětském či adolescentním věku u některé z příslušnic domácí aristokracie (případně i jiné vysoce postavené ženy: viz dále) bylo však prospěšné nejen pro tyto dívky (nezřídka z nižšího šlechtického stavu), které zde vyrůstaly, nýbrž nezbytné i pro osobu, o jejíž fraucimor šlo. Mimo jiné i s ohledem na nutnou reprezentaci totiž tyto ženy takové dívky potřebovaly. Když některá z fraucimoru odešla, sháněly za ni obvykle jinou. O tom, že takové úsilí nemuselo být vždy jednoduché, pojednáme dále v textu této kapitoly na jednom konkrétním příkladě, který nám osvětlí i výhody takové výchovy a vzdělávání raně novověkých šlechtičen.

Řada urozených dívek (nejen z nižšího šlechtického stavu Království českého a Markrabství moravského) vyrůstala ve sledované době například

---

¹⁹³⁶ Pravděpodobně je totožný s Kasparem Luckem z Boguslawitz (snad Boguslawice u Vratislavi), Slezanem (1568-1655), doktorem práv a císařským radou. Jeho medailon přináší C. ZONTA, *Schlesier an italienischen Universitäten*, s. 307n. Stručně viz též J. H. ZEDLER, *Grosses ... Universal-Lexicon XVIII*, Sp. 738-739.

¹⁹³⁷ Viz F. DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 250 (viz i s. 269, kde je o jeho službách pro Žerotína). Srov. také V. BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II*, s. 437.

¹⁹³⁸ J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 30.

u dvorů Rožmberků. Pro ilustraci si uvedme alespoň tři takové doklady, jeden pro dobu vladařství již Jošta III. z Rožmberka (1488-1539, rožmberských vladařem byl v letech 1532-1539) a další dva pak pro dvůr už vícekrát zmiňovaného Petra Voka z Rožmberka, respektive jeho manželky Kateřiny z Ludanic. Tak v letech 1532-1534 byla na Joštově dvoře vychovávána Barbora, dcera ovdovělého Jana Holického ze Šternberka na Líšni. Strávila zde dva roky. Její otec ji tam poslal právě proto, že byl vdovcem a nemohl tudíž dívce na svém sídle zajistit odpovídající výchovu a vzdělání. Jaké byly ovšem kontury takové edukace, bohužel nevíme.¹⁹³⁹

Nemálo šlechtických dívek bylo vychováváno ve fraucimoru Kateřiny z Ludanic, manželky posledního Rožmberka. Jednou z nich byla například Anna Žechartka z Nasavrck,¹⁹⁴⁰ která zde vyrůstala až do ledna 1588, kdy se s ní oženil rožmberský služebník Jindřich Homut z Harasova.¹⁹⁴¹ Zajímavý je případ Anežky z Gutnštejna, členky starého panského rodu, jež z fraucimoru manželky posledního rožmberského vladaře odešla zřejmě po řadě let¹⁹⁴² v něm strávených v září 1596. Březan k tomu poznamenal: „*nemohla se [s] paní vladařkou srovnati a dobré bydlo ji hnětilo*“.¹⁹⁴³ Nutno ovšem říci, že u Kateřiny z Ludanic se tehdy již projevovaly známky duševní choroby a vydržet s ní nemuselo být zřejmě snadné.¹⁹⁴⁴

Pochopitelně šlechtické dívky je možné najít i u řady dalších aristokratických dvorů v Čechách a na Moravě. Zmíníme však již pouze jeden konkrétní příklad, který je mimořádně ilustrativní. Týká se pravděpodobně fraucimoru již zmíněné vdovy po nejvyšším kancléři Vratislavovi z Pernštejna

---

¹⁹³⁹ O tomto případu na základě dochovaných pramenů (především korespondence) nedávno pojednal R. SEJK, *Urozenost, majetek a moc (Šternberkové v 16. a 17. století)*, s. 19. Je zde citován i dopis otce této šlechtičny z léta 1532, v němž mj. zdůvodňuje právě svou motivaci k posláni dívky na tento dvůr. Viz též J. PÁNEK, *Historický spis o pánech ze Šternberka*, s. 466.

¹⁹⁴⁰ Takto uvedena v Březanovi (viz další poznámka). Ottův slovník naučný uvádí podobu Žerhant z Nasavrck: srov. [nezn. aut.], *Bolechovice*, in: OSN IV, s. 281.

¹⁹⁴¹ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 487.

¹⁹⁴² Zřejmě již 1592 byla členkou fraucimoru Kateřiny z Ludanic: tamtéž, s. 506. Snad byla dcerou Jindřicha z Gutnštejna. Viz alespoň B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *O stavu panském*, s. 324n.; Martin KOLÁŘ, *z Gutšteina*, in: OSN 10, s. 641 (zde pravděpodobně mylně uveden rok jejího úmrtí 1577). Srov. také se stejnou chybou: <http://www.genealogy.euweb.cz/bohemia/gutstein2.html>.

¹⁹⁴³ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 531.

¹⁹⁴⁴ Tamtéž, s. 530.

(1530-1582), totiž Marie Pernštejnské de Lara /†1608/),¹⁹⁴⁵ která do něj v letech 1586-1587 sháněla několik urozených dívek. Obrátila se proto i na olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského, který vyvinul nemalé úsilí, aby jí vyhověl. Jednou z osob, na které se v této věci obrátil, byl člen nižšího šlechtického stavu: Kryštof Vlček z Dobré Zemice,¹⁹⁴⁶ jenž však zřejmě zpočátku odmítal dát svou dceru Mandalenu do uvedeného pernštejnského fraucimoru.¹⁹⁴⁷

Když se jej olomoucký biskup snažil přemluvit, shrnul v jednom svém listě pozoruhodným způsobem výhody takové edukace urozených dívek. Protože jde zřejmě o dosti mimořádný pramen, dovolíme si zde výjimečně uvést delší citaci: „*Však toho prve vás tajiti nechceme, že ne na ten spuosob (jak by se snad někdo domnívati mohl) tam budou, aby jaká těžká díla a práce jako některé domovní kuchařky a dívky činiti měly, než tolko jak obyčej jest, za služebné panny a při pannách šlechtičnách, dcerách¹⁹⁴⁸ dotčenej paní, bejti a jim v frauncimoře na službu, jak se ten obyčej zachovává, hleděti a tak společně srovnajíc se s nimi u víře katolicské pánu Bohu sloužiti mají, podle čehož také jinejm dobrejm mravuum a zdvořilostem frauncimorským se přiučiti moci budou. Za takové pak služby jednej každej již jmenovaná paní dvoje šaty do roku, jedny hedbávné [sic!] poctivé a druhé sprostnějši k všednímu nošení, nad to vejše přišlo-li by k tomu, že by se která (jakž se tam často přitrefuje, že mnohá dosti chudobná jsouc, k znamenitým místuom a poctivým vdáváním přicházejí), buď vdávati neb z služby se ode paní odebrati chtěla, poctivú a náležitú vejpravu tak, jakž prve ten spuosob činiti jiným zachovávala, pokaždej dáti a je, dokud u paní budou, bez vaší starosti slušně ke všemu dobrému vedúc, opatrovati chce.*“¹⁹⁴⁹ Ani v tomto případě, ani v jiném podobném, v němž znovu figuruje olomoucký biskup a jde o stej-

---

¹⁹⁴⁵ K ní srov. alespoň P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, zvláště XI. kap. nazvaná *Pernštejnské ženy*, s. 259-268 a dále passim.

¹⁹⁴⁶ K tomuto málo známému nižšímu šlechtickému rodu srov. J. PILNÁČEK, *Rody starého Slezska IV*, s. 104.

¹⁹⁴⁷ Tomu napovídá biskupův dopis témuž z 27. 12. 1586: MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů, kopiář č. 24, 1586, inv. č. 177, kart. 50.

¹⁹⁴⁸ Zřejmě šlo o tehdy neprovdané dcery Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara st. Viz přehlednou genealogickou tabulku sestavenou Petrem Vorlem: TÝŽ, *Páni z Pernštejna*, s. 284n.

¹⁹⁴⁹ Srov. jeho dopis z 10. března 1587 v MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů, kopiář č. 25, 1587, inv. č. 178, kart. 51.

ný pernštejnský fraucimor, však nevíme, zda Pavlovského přesvědčování dosáhlo svého cíle.¹⁹⁵⁰

V některých případech mohly dívky sloužit i královně či některé z dalších členek vládnoucího rodu, bohužel však o konkrétní podobě takové výchovy na rozdíl od pážecí edukace mužských potomků české a moravské šlechty (viz VI. kapitola této práce) toho mnoho nevíme, pouze výsledky (viz dále) napovídají, že mohlo jít nejen o výchovu ve výše zmíněném smyslu, ale minimálně v některých případech (spíše však asi nepříliš častých) i o skutečné vzdělávání v humanistickém duchu.

U dvora královny Anny Jagellonské ve Vídni byla vychovávána například Anna Ludmila, dcera Petra Berky z Dubé a Beatrix z Kolovrat,¹⁹⁵¹ narozená někdy před rokem 1518, která ve Vídni poznala svého budoucího manžela Františka hraběte Thurna a roku 1533 si jej vzala.¹⁹⁵² Ve fraucimoru Marie Habsburské, vdovy po císaři Maxmiliánovi II., byla Johana (narozena 1556), nejstarší dcera Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara. Spolu s královnou odjela do Španělska, kde se provdala za Fernanda

---

¹⁹⁵⁰ Viz dopis Stanislava Pavlovského nižšímu šlechtici Kašparovi Jureckému z 27. prosince 1586. Protože i jeho text má pro nás cennou výpovědní hodnotu, ocitujeme z něj opět rozsáhlejší pasáž. Pavlovský tehdy tomuto rytíři oznamoval, že „*poctivé a vzácné místo při jedné paní, která by asi tři panny dobrého poctivého stavu rytířského rodu do fraucimoru svého přijetí chtěla, nachází. I srozumějíc my, že byste na ten čas starší dceru svú, pannu Ludmillu, paní manželce svej o domě poručili, sme teď Janovi Vlčkovi, komorníku našemu (kteréhož sice také naschvále ku panu otci jeho, aby s nimi strany panny Mandaleny, sestry svej, kderú bychom dotčenej paní a místu tomu jedrovati chtěli, rozmluvil, vysíláme, s vámi o to rozmluviti i také to místo oznámiti, kdež byla-li by vuole vás rodičovu i její v tom chtějte nám o tom oznámiti. My jsouce k vám vši láskú náchylni, již spolu z dotčenu pannou Mandalenu o to místo jedrovati bychom nepominuli, ač věděli byste ještě třetí pannu, která by také poctivého rytířského rodu byla, spolu s nimi s tolka abyste nám o tom oznámili, jakž i panu Kryštofovi Vlčkovi o tom píšeme, kderěžto panny v tak poctivém a vzácném místě jsouc, **netolko dobrým mravom a poctivým fraucimorským obyčejom a zdvořilostem (budúc ta paní na díle při dvoře císařským), ale i jiným řečim neb jazykom se přiučiti moci budou** [zvýraznil M.H.], kdež častokrát se přihází, že mnohé panny dosti chudobných rytířských rodův z takových míst k znamenitým vdáváním a zase místom přiházejí. Pak jak by v tom oumysl váš byl (však toho prve považte, že by vám i přátelům všem jejím ku poctivosti a i ku potěšení bejti mohlo) nám časně věděti dejte, anobřž měli byste toho povděčni a rádi bejti, že takové místo dobré dceru vaši potkává, kteréhož, aby se zbraňovati jí mělo, nesmejšlime, odpovědi jistej očekávajíc.“ Dopis se nalézá v MZA Brno, G 83. Matice moravská, Opisy kopiářů olomouckých biskupů, kopiář č. 24, 1586, inv. č. 177, kart. 50.*

¹⁹⁵¹ Viz pozn. 1958.

¹⁹⁵² August SEDLÁČEK, *Berka z Dubé*, in: OSN III, s. 815; F. HRUBÝ, *Hrabata z Thurnu a Valsassina*, s. 80.

vévodu de Villahermosa.¹⁹⁵³ Členkou fraucimoru manželky císaře Matyáše (1611-1619), Anny Tyrolské (1585-1618), byla Benigna Kateřina z Kolovrat (†1636),¹⁹⁵⁴ se kterou se v listopadu 1612 oženil Jan Kryštof z Lobkovic na Pátku a Divicích, syn Kryštofa ml. z Lobkovic,¹⁹⁵⁵ a v letech 1611-1618 také Frebonie Polyxena z Pernštejna (1596-1646).¹⁹⁵⁶

Jako příslušnice fraucimorů členek vládnoucích rodů mohly šlechtičny z českých zemí poznat nejen různá místa habsburského středoevropského soustátí, nýbrž i další země. Tak například do Francie odjela roku 1570 ve třinácti letech Eliška (1557-1609), druhorozená dcera Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara, jako dvorní dáma nevěsty francouzského krále Karla IX. (1550-1574, panovníkem od 1560) Alžběty (Isabely) Habsburské (1554-1592). Při pobytu tam se Eliška naučila několik cizích jazyků – po svém návratu do Čech údajně mluvila plyně česky, německy, italsky, španělsky, latinsky a francouzsky. Vzdělaná Eliška si vzala roku 1578 Albrechta z Fürstenberku (†1599).¹⁹⁵⁷

Pro 16. a první dvě desetiletí 17. století je jevem spíše výjimečným, aby se dívkám dostalo srovnatelné úrovně vzdělání jako jejich mužským protějškům. Pokud se tak stalo, tak spíše od druhé poloviny 16. století, naprosto výjimečně snad i předtím. Velmi vzdělaná byla patrně Lukrécie Berková

---

¹⁹⁵³ J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 105.

¹⁹⁵⁴ Pravděpodobně jde o dceru Jana Libštejnského z Kolovrat (†1616) a Kateřiny z Bojmontu. Srov. alespoň August SEDLÁČEK, z *Kolovrat*, in: OSN 14, s. 509n. a s určitou rezervou také: <http://www.genealogy.euweb.cz/kolowrat/kolowrat2.html>. Viz též stručný medailonek Benigny Kateřiny in: Katrin KELLER, *Hofdamen. Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts*, Wien – Köln – Weimar 2005, s. 290n. (zde se mj. uvádí, že již před 1611 byla členkou fraucimoru Anny Tyrolské a předtím sloužila již její matce Anně Kateřině Gonzagové, druhé manželce Ferdinanda Tyrolského).

¹⁹⁵⁵ M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (ed.), *Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633*, s. 202.

¹⁹⁵⁶ Nejmladší dcera Jana z Pernštejna (1561-1697) a Marie Manrique ml. de Lara (†1635). Její biogram přináší K. KELLER, *Hofdamen*, s. 306 (podle této autorky zůstala Frebonie Polyxena i po opuštění hofštátu císařovny Anny ve svých 22 letech neprovdaná, „*wahrscheinlich nicht zuletzet wegen eines körperlichen Gebrechens*“; tamtéž). Viz též P. VOREL, *Páni z Pernštejna, passim*.

¹⁹⁵⁷ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 264. Jeho mimořádného jazykového nadání si povšiml Pierre Bergeron, člen francouzské diplomatické mise, která navštívila roku 1600 Prahu – Eliška FUČÍKOVÁ a kol. (ed.), *Tři francouzští kavalíři v rudolfínské Praze. Pierre Bergeron, Jacques Esprinchard, François de Bassompierre*, Praha 1989, s. 56. K přípravě sňatku Alžběty (Isabely) Habsburské s Karlem IX. existuje speciální studie: J. DOSTÁL, „*Princess de Bohême*“ a její cesta na francouzský trůn, s. 414-427, k samotné cestě do Francie zde s. 427. Bohužel v již citovaném soupisu hofštátu Alžběty Habsburské z roku 1570 nejsou šlechtičny (členky jejího fraucimoru) jmenovitě uvedeny (pouze jako „*jungraufen des Adls*“). Srov. SOA Třeboň, Historica, inv. č. 5722, sign. 4792.

z Dubé,¹⁹⁵⁸ která ovládala zřejmě dobře latinu.¹⁹⁵⁹ Kvalitní vzdělání měla též proslulá Polyxena z Pernštejna¹⁹⁶⁰ (1567-1642), o čemž svědčí její bohatá korespondence.¹⁹⁶¹

O obecně spíše nedostatečném vzdělání dívek české a moravské nobility svědčí i skutečnost, že i tehdy, pokud se některé z nich naučily psát, měly s tím mnohdy velké problémy. Dopisy takových šlechticů, zachované ve šlechtických rodinných archivech, jsou nezřídka z paleografického hlediska velmi pozoruhodné.¹⁹⁶² Vzdělání dívek a chlapců šlechty z českých zemí nebylo srovnatelné nejen co do obsahu, ale také způsobu jeho nabytí. Neznáme ani jediný případ, kdy by urozená dívka navštěvovala třeba zámečnou školu spolu se svými chlapeckými vrstevníky či se vzdělávala na některé jiném vzdělávacím zařízení (ostatně většina soudobých škol byla určena pouze chlapcům/mladíkům; viz také dále).

I přes několik let trvající rešerše v řadě typů archivních, rukopisných i vydaných pramenů se nám toho bohužel o mnoho více o výchově a vzdělávání šlechtických dívek zjistit nepodařilo. Zda se šlechtě z českých zemí na-

---

¹⁹⁵⁸ Jedná se zřejmě o dceru Beatrix z Kolovrat a jejího druhého manžela nejvyššího hofmistra Království českého Zdislava Berky z Dubé. Prvním manželem Beatrix z Kolovrat byl Petr Berka z Dubé (†1518); srov. August SEDLÁČEK, *Berka z Dubé*, in: OSN III, s. 815; Martin ASCHENBRENNER, *Zdislav Berka z Dubé a jeho rodina*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 213-216.

¹⁹⁵⁹ Srov. její latinský dopis otci z 15. ledna 1544 – Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, z Dubé, sign. H 14.

¹⁹⁶⁰ K této dceři Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara srov. z novější literatury alespoň Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8. – 9. 9. 1993, Pardubice 1995, s. 105-138; TÁŽ, *Polyxena z Lobkovic*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 67-103.

¹⁹⁶¹ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv, zejména sign. B 209-239. Španělskou korespondencí Polyxeny z Pernštejna s jejím manželem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic vydal před nedávnem P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*.

¹⁹⁶² Viz kupř. dopisy Anny z Hradce, rozené z Rožmitálu, psané zvláštním rukopisem i s atypickou gramatikou jejímu synovi Jáchymovi z Hradce (1526-1565) – SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 367, sign. II C 2, kart. 5. Z dalších je pozoruhodný rukopisem i gramatikou list některé z dcer Albrechta Pětipeského z Chýš otci z 12. ledna 1594 – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv, sign. P 10/1. Zvláštním rukopisem jsou také psány dopisy Barbory Gerštorfové, rozené Pětipeské z Chýš, Šťastnému Václavovi Pětipeskému z Chýš – tamtéž, sign. P 10/6.

bízely pro edukaci jejich ženských potomků i nějaké další varianty, které jsme výše v textu nezminili, není vyloučené, ale dochovanými prameny (alespoň těmi, jež jsme měli k dispozici) nepodložené. I když vyspělejší speciální dívčí školství (nejen to šlechtické)¹⁹⁶³ vzniká až v pozdější době (zasloužily se o něj mimo jiné voršilky),¹⁹⁶⁴ hovoří dosavadní literatura (například Zikmund Winter,¹⁹⁶⁵ Hermann Ball,¹⁹⁶⁶ Otakar Kádner,¹⁹⁶⁷ Amedeo Molnár¹⁹⁶⁸) alespoň v některých případech i pro sledované období o existenci v podstatě spíše elementárních dívčích škol (ať již soukromých, či „veřejných“). Takové školy vznikaly jak v prostředí Jednoty bratrské, tak také v některých, zvlá-

---

¹⁹⁶³ 1754 byl v Praze například založen známý Ústav šlechticů. K tomu viz alespoň Ferdinand JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k. k. thesarianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten*, Prag 1855.

¹⁹⁶⁴ Voršilky/uršulinky jsou ženským řádem římskokatolické církve, který byl založen roku 1535 k výchově dívek a k péči o nemocné. Do českých zemí byly uvedeny až v roce 1655 (Praha). Viz alespoň Anne CONRAD, *Die Ursulinen*, in: Friedhelm Jürgensmeier (ed.), *Orden und Klöster im Zeitalter von Reformation und katholischer Reform 1500-1700*, Münster 2005, s. 243-254 (tato autorka publikovala i další práce k voršilkám; protože téma přesahuje horizont této práce, nebudeme zde s výjimkou tohoto přehledu odkazovat na další). Pro české země viz alespoň M. RYANTOVÁ, *Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechticů*, s. 188n.

¹⁹⁶⁵ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 20nn. (pojednává o dívčím školství za reformace: mj. o jeho úpadku v důsledku zániku řady ženských klášterů v husitské a pohusitské době; vedle toho, že upozorňuje na některé domácí hlasy volající již v 16. století a na počátku následujícího věku po budování samostatného dívčího alespoň elementárního školství, uvádí, že v některých tzv. postranních či pokoutních školách se mohly dívky učit spolu s chlapci; podává též výčet několika dívčích škol /zejména v královských městech/).

¹⁹⁶⁶ H. BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 79n. (mluví o jedné takové škole snad v Horažďovicích, kterou prý nechala zřídit manželka Theobalda Švihovského z Rýzemberka) a s. 87n. (dívčí škola a internát v Mladé Boleslavi).

¹⁹⁶⁷ O. KÁDNER, *Dějiny pedagogiky II*, s. 142 (zmiňuje se o Kadani, Rakovnici, Lounech a Pardubicích).

¹⁹⁶⁸ Ten zmiňuje dívčí bratrskou výuku opět v Mladé Boleslavi, v Horažďovicích a také Ivančicích: viz TÝŽ (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, s. 29n., 230 (zde dokonce výčet obsahu takové výuky /katechismus, náboženské písně, „slušné chování“/ na základě dochovaných *Ivančických rejster* z roku 1592). Amedeo Molnár v této práci, respektive edici, na s. 246nn. pojednal i o *Mravech pro panny a děvečky* Adama Šturma z Hranic (+1565), bratrského učitele a později kněze (ty však o vzdělávání nepojednávají, nýbrž vedle dobrých mravů především o tom, co je třeba naučit se, aby se dívky staly v budoucnu dobrými hospodyněmi /tedy uklízení, vaření, další domácí práce apod./). Z nerozsáhlého Šturmovo díla jsou zde však vydány jen úryvky převzaté z již zmíněné edice Anny Císařové-Kolářové (viz pozn. 34). Tato autorka se výchovou dívek v Jednotě bratrské zabývala dosti podrobně v práci *Žena v Jednotě bratrské*, zvláště s. 145nn. a passim.

ště královských městech.¹⁹⁶⁹ Sloužily však zřejmě pouze neurozeným. Žádný doklad toho, že by se v nich vzdělávaly šlechtičny z Čech a Moravy, bohužel nemáme.

Na závěr této kapitoly disertační práce bychom pak chtěli připomenout ještě snad jednu možnou dobovou formu výchovy a vzdělávání šlechtických dívek, jež však prameny máme doloženu minimálně. Jde o klášterní výchovu dívek z urozených rodin Království české a Markrabství moravského. Pokud už se takové případy ve sledované době vůbec vyskytnou (což je vzhledem k vývoji ženských klášterů v českých zemích v pohusitské době poměrně logické), jsou naprosto výjimečné a navíc dosti nejasné.¹⁹⁷⁰ Proto jsme je jako samostatnou variantu edukace ženských potomků české a moravské šlechty výše neuvedli.

---

¹⁹⁶⁹ Vedle výše zmíněné literatury najdeme některé takové doklady i ve vydaných listářích k městskému školství: tak například ke konci 16. století v Kutné Hoře: O. HEJNIC (ed.), *Listář k dějinám školství kutnohorského. Doplňky*, s. 44.

¹⁹⁷⁰ K jednomu takovému případu viz dopis olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského abatyši pustiměřského kláštera ze 2. května 1583, v němž se přimlouvá za to, aby dcera vladyky Viktorina Petrkoského z Petrkos (tento rod je bohužel minimálně známý) byla přijata do kláštera a zde „*k dobrému, ke cti a chvále Boží*“ vedena. Srov. MZA Brno, G 83. Matice moravská, *Opisy kopiářů olomouckých biskupů*, kopiář č. 20, 1583, inv. č. 173, kart. 46. Zda ovšem byla dívka do kláštera nakonec přijata a jak vypadala její výchova, nevíme. Není ani jasné, zda bylo otcovým úmyslem, aby se oddala duchovní kariéře, či aby byla v klášteře pouze na omezenou dobu na výchovu. O něco jasnější je případ Kateřiny (narozené 1499), dcery Jana Holického ze Šternberka (†1551), která byla vychovávána v klášteře klarisek v Českém Krumlově (k nim viz alespoň Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 206), jehož se později stala abatyší. Srov. J. PÁNEK, *Historický spis o pánech ze Šternberka*, s. 465 a zde i pozn. 4 (tento pramen přináší i na jiných místech některé informace o výchově dívek ze šternberského rodu: srov. např. s. 466, 467).

IX. Závěr

Předkládaná práce se vedle řešení řady dílčích problémů vytčených v jednotlivých z kapitol pokusila nalézt odpovědi na otázky, jež jsem uvedl v úvodu. Cílem bylo přitom postihnout hlavní rysy výchovy a vzdělávání urozených, a to především a) jejich vývojové trendy v průběhu zkoumané doby; b) jejich obsah, při jehož sledování jsme vycházeli ze soudobého školského systému (tedy jednotlivých typů vzdělávacích institucí) a ze struktury hlavních složek šlechtické výchovy a vzdělávání; c) topografii šlechtických studií. Zohlednit bylo však nutné nejen tato tři hlediska, ale i některá další, například vliv jednotlivých konfesí. Protože body a) až c) jsou vzájemně úzce provázané, pojednám o nich společně.

V období renesance, manýrismu a raného baroka došlo v důsledku měnící se role šlechty ve státě a některých dalších procesů zmíněných již v úvodu práce k postupné proměně akcentů v její výchově a výuce. Oproti dřívější době byl kladen menší důraz na výchovu urozených chlapců ke středověkému rytířství. Vedle osvojení si alespoň základů humanistického vzdělání měla jejich edukace ve změněných poměrech směřovat především k tomu, aby získali takové dovednosti, znalosti a společenské vazby, aby obstáli v různých funkcích rozrůstajícího se byrokratického aparátu panovníckého či aristokratického dvora, v armádě, v zemských úřadech či jako schopní správci svých statků.

Při zobecňujících soudech o proměně přístupu šlechty ke vzdělání jsme do značné míry limitováni tím, že ani pro dobu předcházející 16. století, ani pro období pobělohorské neexistuje práce, jež by podobu edukace urozených zpracovala. Pokud jde o středověk (zřejmě i ten pozdní), narážel by takový výzkum pravděpodobně na dosti výrazné pramenné limity.

I přes výše řečené se například ve srovnání s jagellonskou dobou zdá jednoznačné (mimo jiné i díky pracím Josefa Macka), že od pozdního středověku skutečně zájem šlechty z českých zemí o nabytí vzdělání postupně narůstal. Jeho obsah byl však více než samotnými (stavovsky specifickými) požadavky nobility ovlivňován dobovými kulturními trendy, které zasahovaly celou společnost. Vzdělání se tak postupně stalo jednou z hodnot, jež byla začleněna do kánonu šlechtických *virtutes*. Především *studia humaniora* se pak do jisté míry nezávisle na objektivní potřebě české a moravské

nobility stala více či méně vyžadovanou součástí curricula vitae jejích představitelů. Podobné tendence je možné ovšem pozorovat i jinde v Evropě.

Tím však rozhodně nechceme říci, že by obsah takového vzdělání nebyl pro urozence užitečný. Některé jeho složky však zřejmě v budoucím životě šlechtických osob neměly mnoho možností uplatnění (například řečtina, jež byla Karlem st. ze Žerotína tak preferována při vzdělávání jeho svěřence: Karla ml. ze Žerotína; viz kapitola V. 3.). Na druhou stranu recepce humanistické vzdělanosti ze strany šlechty přispěla k její kultivaci a zapříčinila mimo jiné i to, že po polovině 16. století výraznou měrou přibývá literárně činných šlechticů, kteří po sobě zanechali větší i menší díla, nezřídka psaná v latině.

Některé složky výchovy a vzdělávání nobility se prosadily v podstatě mimo převažující dobový vzdělanostní kánon (tedy humanistické vzdělání). Šlo například o ovládnutí živých jazyků (němčiny, italštiny, francouzštiny, španělštiny), jež byly – zejména v případě prvního z uvedených – šlechtě z českých zemí bezesporu užitečné. Takzvaná rytířská cvičení, o nichž jsme pojednali v VI. i VII. kapitole, pak byla jednou z těch složek dobové výchovy a vzdělávání urozených, jež byly skutečně přinejmenším zčásti stavovsky specifické. Zda uvedená šlechtická exercitia představovala spíše reliktní někdejšího ideálu středověkého rytířství či jeho přizpůsobení praktickým požadavkům nobility a do jisté míry i humanistickému ideálu všestranného rozvoje člověka (mimo jiné i jeho fyzických sil), nelze jednoznačně říci. Zdá se, že šlo o kombinaci těchto prvků.

Edukace šlechty se ve sledované době jako celek jen částečně lišila od vzdělávání neurozených – platí to hlavně pro dvě její složky: dvořanskou výchovu a z větší části i pro kavalírské cesty –, to je jeden ze základních závěrů předkládané práce, a to jak svým obsahem, tak také způsobem jeho nabytí. Vedle soukromé výchovy i vzdělávání a samozřejmě i dalších nastíněných forem edukace urozených byla návštěva dobových latinských škol a tedy školní vzdělání i u šlechty klíčovou záležitostí, jež se stávala čím dál více běžnou. Většina ze šlechticů, o jejichž úrovni vzdělání máme dochované pramenné informace, jež tedy nabyta právě na jedné z mnoha domácích i zahraničních školských institucí (zejména partikulárního charakteru).

Právě topografie šlechtických studií byla jednou z hlavních oblastí výzkumu předkládané práce. V jeho průběhu se i díky analýze dosud málo využívaných či zcela neznámých pramenů podařilo prohloubit dosavadní stav bádání, a to nejen prostým rozšířením míst vzdělávání o některé nové loka-

lity (a školy) v českých zemích, v Lužicích a ve Slezsku i v zahraničí (např. o konkrétní latinské školy v Praze, Žatci, Budyšíně, Vratislavi, Vídni, Štýrském Hradci či Coburku), ale především tím, že bylo nově poukázáno na jejich význam v rámci celkového systému výchovy a vzdělávání šlechty. Do jisté míry v jiném světle, než jak se dosud soudilo, se ukázaly vzdělávací preference české a moravské nobility i některé další aspekty zkoumané problematiky, například:

1. Význam tzv. zámeckých škol pro výchovu a vzdělávání šlechty českých zemí nelze přeceňovat, rozhodně bych je – a tuto formu edukace urozených vůbec – neoznačoval za velmi rozšířený jev; šlo totiž pouze o jednu z několika možných variant.
2. Naopak naprosto podceňován byl dosavadním bádáním význam pražské utrakvistické univerzity, jež ve výchově a vzdělávání urozených hrála v předbělohorské době podstatnou úlohu, a to jak přímo (při edukaci urozců na akademické půdě), tak nepřímo (prostřednictvím výchovy a vzdělávání šlechty profesory této univerzity mimo její prostory či ze strany soukromých vychovatelů, kteří byli s pražskou utrakvistickou univerzitou úzce spjati, díky čemuž ostatně nezřídka dosáhli svých vychovatelských míst).
3. Dosti marginalizováno bylo dosud ve vztahu k výchově šlechty domácí městské školství. Nebylo sice pro ni natolik atraktivní jako například církevní školy (jezuitské i bratrské), přesto bylo jednou z možností, po níž šlechta sahala, a nelze ji tudíž podceňovat.
4. Důvodem toho, že nobilita skutečně jevila o české a moravské městské školy menší zájem než o jiné domácí vzdělávací instituce, však rozhodně nebylo to, že by jí nevyhovovaly z hlediska stavovského. Šlechtě námi sledované doby totiž nevadilo vzdělávat se spolu s neurozenými (dělo se tak běžně na většině soudobých a šlechtou vyhledávaných škol různých typů), jak se někdy soudí. Volání urozených po vzniku specificky stavovských škol v českých zemích jsme ostatně v 16. a na počátku 17. století ani nezaznamenali. Pokud již šlechta zřizovala nové školy, bylo tomu tak vedle jiných důvodů (například konfesijních) spíše proto, že chtěla rozšířit počet kvalitních latinských škol, vlastní páteře soudobého školského systému, jež by sice mohli navštěvovat i její potomci, ovšem vedle neurozených, s nimiž se většinou počítalo (určitou výjimku zde tvoří pouze zmíněné školy zámecké).

5. Nedoceněn byl dosavadním bádáním i význam soukromých (zpravidla nižších) latinských škol, jež byly v hojné míře navštěvovány i šlechtou z českých zemí.
6. Vedlejší země České koruny (hlavně Horní Lužice a Dolní Slezsko) hrály v edukačním procesu urozenců z Čech a Moravy mnohem výraznější roli, než jak se dosud soudilo (nebyl navštěvován pouze Zhořelec!). Kontakty mezi českými zeměmi a lužickou i slezskou oblastí byly významné i v jiném ohledu: viz dále bod I.
7. Oproti staršímu bádání, jež s výjimkou některých (zvláště) zahraničních prací (například Heinricha Kunstmanna) často nerozlišovalo, zda čeští a moravští šlechtici studovali na konkrétních místech v zahraničí na partikulárních školách či na zdejších akademiích/univerzitách (například v Altdorfu, Štrasburku či Herbornu), jsme mohli diferenciací tohoto aspektu zkoumané problematiky dospět k řadě nových závěrů, jež lépe osvětlují migrace za vzděláním. Zcela nově se tak ukázal například velký význam štrasburského gymnázia, na němž řada šlechticů z českých zemí strávila několik let. Sloužilo nezřídka i jako výchozí bod tzv. kavalírských cest.
8. Na rozdíl od kavalírských cest, na které vyjížděla v hojném počtu do zahraničí jak nekatolická, tak katolická šlechta, je v případě zahraničního vzdělávání se na partikulárních školách markantní nepoměr. Katolická nobilita z českých zemí volí totiž oproti té nekatolické (všech konfesijních směrů) tento typ vzdělávacích institucí v mnohem menší míře. Je to dáno zřejmě i tím, že měla v Čechách a na Moravě od druhé poloviny 16. století k dispozici kvalitní latinské školství vlastního vyznání (zvláště pak jezuitské).
9. Místo dvořanské výchovy (zvláště v podobě tzv. pážecí služby) v edukaci šlechty bylo dle mého soudu sice významné, ale přinejmenším po kvantitativní stránce (kvalitativně jsou zde patrné určité shody) mělo oproti školnímu vzdělání mnohem menší dosah. Dotklo se výrazně menšího počtu příslušníků panského a rytířského stavu z českých zemí. Řada šlechticů však absolvovala jak školní vzdělání, tak také pážecí službu. Pokud jde o vztah dvořanské výchovy a kavalírských cest, neoznačoval bych ji za jejich levnější variantu. Pro zobecnění této teze nemáme totiž dostatek pramenů. Navíc nezřídka šlechtici absolvovali obě.

10. Fenomén kavalírských cest, příčiny jehož vzniku jsem se pokusil nově formulovat, nelze dle mého soudu v době sledované v této práci oddělovat od tradiční *peregrinatio academica*. Rozhodně není možné tvrdit, že kavalírská cesta českých aristokratů měla jen málo společného s akademickou peregrinací humanistických učenců. Právě naopak. Oba jevy, které se navzájem ovlivňovaly, spolu dosti úzce souvisí a jejich charakter je přinejmenším zčásti podobný (studium na soudobých akademiích/univerzitách, styky s evropskými učiteli, poznávání cizích zemí, snaha zdokonalit se v klasických i živých jazycích /případně se je naučit/ a načerpat nové poznatky z oborů práva, teologie a méně často i medicíny).

Některé závěry staršího bádání mohl naopak náš výzkum potvrdit a doplnit, například:

- I. Nejběžnější formou soukromé výchovy a výuky šlechty bylo najmutí preceptora: ukazuje na to již sama skutečnost, že během prací na disertaci se podařilo zachytit takřka tři stovky osob, jež po určitou dobu působily jako vychovatelé české a moravské nobility; díky databázi bibliografických údajů o nich jsme mohli poprvé systematictěji pojednat o řadě aspektů tohoto významného fenoménu (nejen) českých a moravských dějin kultury a vzdělanosti zkoumané doby: o terminologických otázkách, o geografickém, sociálním, vzdělanostním i konfesním profilu šlechtických vychovatelů, délce jejich služby, jejich povinnostech apod. Ukázala se přitom řada nových skutečností, jež pouze zčásti souvisí s tématem předkládané práce (podrobněji viz dále).
- II. Analýza dosud nevyužitých instrukcí panovníka pro hofmistra a preceptora pážat na dvoře Ferdinanda I. v zásadě potvrdila názory staršího bádání o obsahu výchovy a vzdělávání edlknobů (rytířská cvičení, jazyková výuka ovlivněná recepcí humanismu a rostoucí potřebou znalosti živých jazyků). Nově bylo však možné přiblížit některé aspekty každodennosti takové edukace a setrvání edlknobů u panovníckého dvora vůbec (denní rozvrh ve všední i sváteční dny, povinnosti edlknobů, pravomoci jednotlivých osob, které je měly na starosti apod.).

Vedle (a) vývojových trendů, (b) obsahu edukace i (c) topografie šlechtických studií se předkládaná práce pokusila postihnout i vliv někte-

rých dalších faktorů na podobu výchovy a vzdělávání urozených. Jedním z nich byla konfese. I když určité vyznání ovlivňovalo průběh edukace urozených, ve zvýšené míře zřejmě od poslední třetiny 16. století, prakticky jen málo se dotklo jeho obsahu. Výchova a vzdělávání šlechty v katolických školách či v katolickém mimoškolním prostředí byly po této stránce takřka stejné jako v nekatolickém milieu (bez ohledu na jednotlivé protestantské konfese): latinské vzdělání, moderní jazyky, dvorské mravy atd. se prosadily jak u katolické, tak také nekatolické šlechty.

V jednom ohledu však přece jen jistou odlišnost pozorovat lze, totiž v náboženské výchově. I když pochopitelně základy křesťanské věrouky byly vštěpovány dětem všech vyznání, další katechetická výuka a vůbec konfesijní směřování celé edukace se již lišilo. Proces takové výchovy a vzdělávání vedl pak ve svém důsledku k tomu, že šlechtici (a samozřejmě i neurození) si vedle osvojení různých znalostí a dovedností v průběhu své edukace měli posílit vědomí vlastní příslušnosti k určité konfesi, což se mimo jiné dělo i negativním vyhraňováním vůči těm „nepravým“ vyznáním.

Přesto, že šlechta sama kladla na výchovu svých potomků v patričné víře nemalý důraz, v řadě případů vědomě, jindy nevědomě či „z nezbytnosti“ posílala urozené chlapce do prostředí, jež se svou převažující konfesí lišilo od vyznání jejich rodiny. Důvody takových rozhodnutí, k nimž se uchýlovala prakticky pouze nekatolická šlechta, většinou neznáme. Mohly zde hrát roli vzdělanostní tradice v rodině (či v širším příbuzenstvu), blízkost školy, známé osobnosti, které na ní působily, kvalita výuky na ní, touha poznat určitý region apod. Většinou byly však s výjimkou Itálie a do jisté míry i Francie přece jen preferovány vzdělávací instituce, jež se konfesi rodiny blížily či se jí alespoň nepřičily.

Sledování uvedených hledisek a) až c) stejně jako i konfesijní otázky umožňuje načrtnout v závěru základní obrysy výchovy a vzdělávání šlechty v 16. a v prvních dvou desetiletích 17. století, jež se jeví následovně:

- Nejranější výchova urozených potomků se odehrávala v prostředí šlechtického fraucimoru, v jehož péči zůstávali chlapci na rozdíl od dívek většinou do věku přibližně sedmi let. Během ní si děti osvojily mateřský jazyk, byly jim vštípeny základy společenského chování i náboženství a mohly se snad v některých případech stát i částečně gramotnými, přičemž nebylo patrně přistupováno k oběma pohlavím výrazně rozdílně.

- Po dosažení věku přibližně sedmi let přešli chlapci pod dohled mužského elementu šlechtické domácnosti a pro jejich další výchovu a vzdělávání mohla být zvolena jedna z více variant. Nejběžnější bylo najmutí preceptora. Při výběru vhodného kandidáta hrála vedle jeho konfesijní příslušnosti velkou roli doporučení členů užší či širší rodiny, respektive jejich „pánů a přátel“, případně i některých soudobých vzdělanostních autorit: například rektora pražské utrakvistické univerzity. I proto se velmi často stávali vychovateli šlechty studenti či absolventi této vzdělávací instituce, objevovaly se ale mezi nimi běžně i osoby spjaté s jinými akademiemi/univerzitami. Nezřídka pocházely nejen z vedlejších zemí Koruny české (markantní je mezi nimi podíl Slezanů), nýbrž i ze zahraničí: především z německojazyčných oblastí říše; vedle nich pak i ze zemí nepatřících do tohoto svazku: mimo jiné početně z Horních Uher.
- Vychovatelé měli na starosti soukromou výuku a výchovu svého svěřence (svěřenců) v domácím prostředí šlechtické rodiny, či mimo ně. Nezřídka ji však doprovázelo souběžné vzdělávání se urozených na školách různého typu. Vedle vlastní výuky byly pak vychovatelům svěřovány i další úkoly (celkový dohled na chlapce, materiální zajištění během cest i pobytů mimo domov /doprava, strava, ubytování, vytváření denního režimu, najímání speciálních učitelů, komunikace s rodiči či poručníky svěřenců atd./).
- Soustředěním více urozců ke společné výuce preceptorem na některém šlechtickém sídle mohla vzniknout takzvaná zámecká škola. Stávalo se tak obvykle z potřeby zajistit vlastnímu potomku (či potomkům) výuku, k níž bývali přibráni další chlapci z panských či rytířských rodin, někdy i žáci neurození. Některé ze zámeckých škol měly snad delší trvání (Košumberk).
- Ať už vychovatelé české a moravské šlechty měli na starosti jednoho, či více urozených potomků, byl základní obsah jejich výuky do značné míry podobný. Šlo jednak o elementární vzdělání (čtení, psaní), jednak o základy výuky jazyků (latina, němčina) a náboženství. Charakter další edukace zprostředkovávané vychovateli byl pak do značné míry odlišný jak podle individuálních požadavků jejich „zaměstnavatelů“, tak také například podle toho, zda se šlechtici zároveň vzdělávali na některé ze soudobých škol v Čechách, na Moravě, v Lužicích či ve Slezsku nebo v zahraničí (vychovatelé pak nezřídka s chlapci procvičovali látku na nich probíranou). Do jisté míry specifické byly úkoly

šlechtických preceptorů/hofmistrů na kavalírských cestách české a moravské šlechty (podrobně viz VII. kapitola).

- Elementární i alespoň zčásti partikulární vzdělání mohli čeští urozenci získat též soukromě u jednoho z profesorů pražské utrakvistické univerzity (například Martina Bacháčka z Nauměřic či Petra Kodícila z Tulechova) v prostorách jednotlivých kolejí.
- Šlechta mohla poslat své potomky/svěřence – zpravidla právě v doprovodu jejich vychovatelů – na některou z domácích partikulárních škol městských, soukromých či církevních. Zatímco městské školy šlechtičtí chlapi zřejmě nenavštěvovali příliš často, těšily se soukromé latinské školy stejně jako i církevní (jezuitské a bratrské) vzdělávací ústavy značné oblibě.
- Soukromé partikulární školy, mezi jejichž žáky patřili i urozenci z českých zemí, byly koncentrovány zejména v Praze. Takové vzdělávací „instituce“ se však ve sledované době zřejmě nalézaly i v dalších královských městech (doklady máme pro Litoměřice). Zvláštní je jejich absence (alespoň pokud je nám známo) v obou zemských centrech Markrabství moravského. Jak jsme mohli pozorovat například na Kolliňově škole, jejíž školní řád je vydán v příloze, poskytovaly podobné vzdělání jako jiné (zvláště nižší) partikulární školy.
- Šlechta projevovala velký zájem také o církevní školy. Pokud jde o gymnázia Tovaryšstva Ježíšova, mohli jsme na to poukázat zejména na některých z nich: v Praze, Jindřichově Hradci či Olomouci. Základní obsah výuky na nich byl podobný jako u ostatních partikulárních škol, ať už zmíněných městských, či u konfesijně konkurenčních škol bratrských. Cílem bylo především všestranné zvládnutí latinského jazyka.
- Z bratrských pedagogických ústavů poskytovala kvalitní vzdělání zejména škola v Ivančicích, kde vedle příslušníků nobility z českých zemí studovali i zahraniční šlechtici. Mezi další instituce Jednoty bratrské, které byly navštěvovány šlechtou z Čech a Moravy, patřily školy v Lanškrounu (přemístěna 1579 do Zábřehu), Přerově, Prostějově či Lipníku nad Bečvou. Poskytovaly zřejmě poměrně dobrý základ pro další studia.
- Česká a moravská šlechta navštěvovala i některé jiné domácí latinské školy, jež byly v průběhu sledované doby mimo jiné i z iniciativy (či s nemalou materiální pomocí) samotné nobility založeny: například novoutrakvistické gymnasium illustre ve Velkém Meziříčí, kde také studovali příslušníci zahraniční šlechty (hlavně rakouské), či v době po vydá-

ní Rudolfova majestátu vzniklá vyšší latinská škola u Salvátora na Starém Městě pražském.

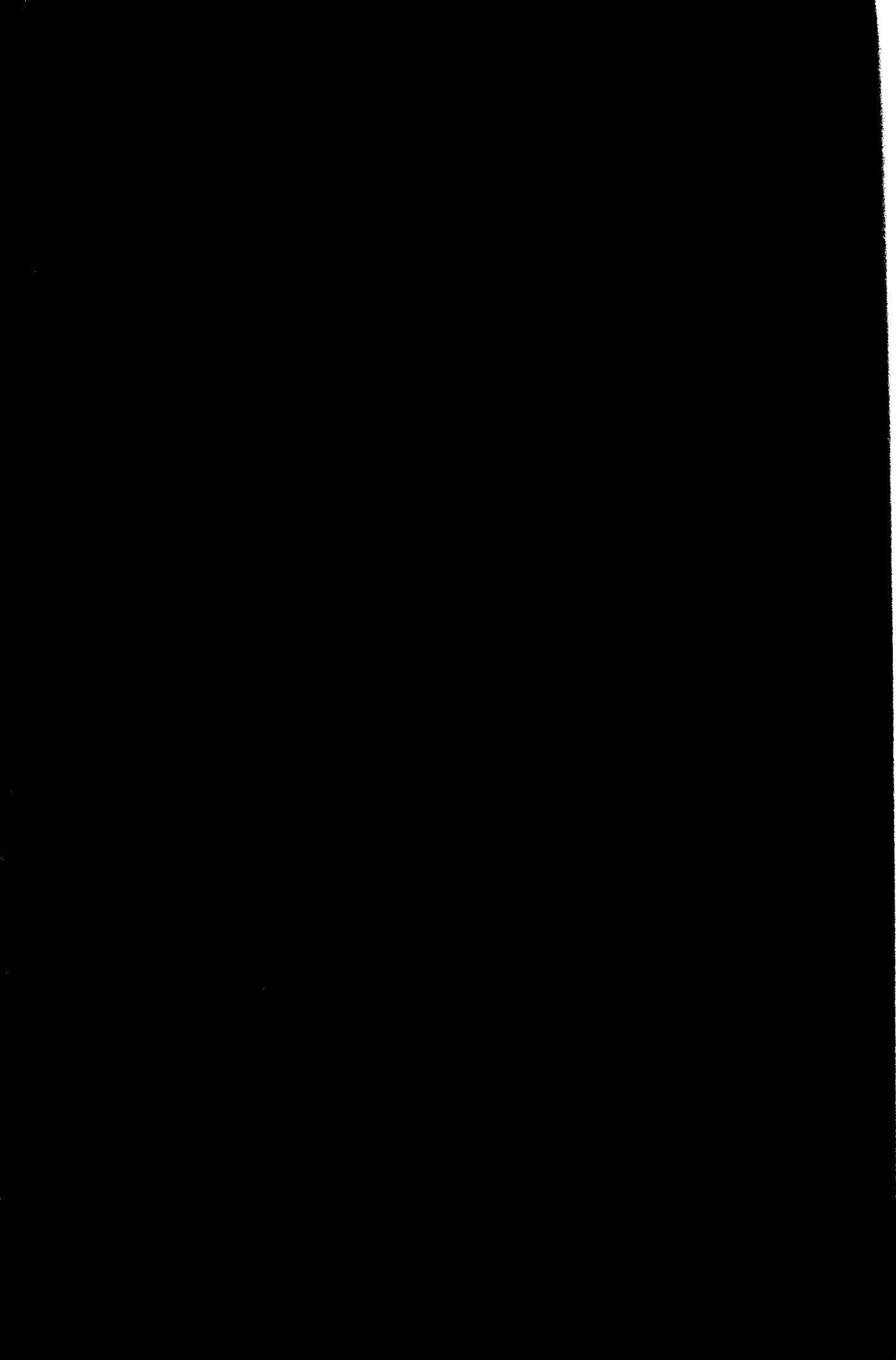
- Někteří šlechtici dávali před školami v Čechách a na Moravě přednost pedagogickým ústavům ve vedlejších zemích Koruny české nebo v zahraničí, případně jejich návštěva mohla následovat po předchozím (i školním) vzdělávání v českých zemích. I když jsme při úsudku o atraktivitě většiny z takových vzdělávacích institucí pro českou a moravskou šlechtu limitováni prameny, lze říci, že některé z nich se těšily mimořádné oblibě: například nekatolické gymnázium v hornolužickém Zhořelci, kde v období let 1580-1619 studovalo více než sedmdesát příslušníků české a moravské nobility. Své syny či svěřence mohli čeští a moravští nekatoličtí šlechtici poslat v Horní Lužici i na gymnázium v Žitavě či v Budyšině a v Dolním Slezsku na vyšší latinské školy v Břehu, Bytomi nad Odrou, Goldberku či Vratislavi.
- Z ústavů ležících mimo země Koruny české se někteří členové české a moravské nobility vzdělávali v rakouských zemích, šlo přitom jak o katolíky, tak nekatolíky. Nabízely se jim zde různé možnosti získání latinského vzdělání (církvní i městské školy ve Vídni i jinde /například ve Štýrském Hradci/ či také speciální vzdělávací instituce, jakou byla například tzv. císařská latinská škola ve Vídni).
- Mnoho členů nobility z českých zemí se vzdělávalo na partikulárních školách i v jiných částech říše: v Altdorfu, Štrasburku, Srbišti, Brémách, Herbornu či jinde. Z katolických latinských vzdělávacích zařízení jsme mohli podrobněji pojednat o pasovské biskupské škole.
- Možnosti edukace urozených mohly být kombinovány. V různém věku i fázi výchovy a výuky šlechtických chlapců se mohla uplatnit i dvořanská výchova (VI. kapitola), ať již u některého z dvorů domácí aristokracie, u dvora panovníka, příslušníků habsburského rodu, či u jednoho z mnoha knížecích dvorů střední, jižní a západní Evropy.
- Za poslední fázi ve výchově a vzdělání českých a moravských šlechticů lze obecně považovat kavalírské cesty, ke kterým docházelo se vzrůstající měrou zejména od poloviny 16. století. V VII. kapitole jsme se pokusili nejen podat celistvý obraz této součásti šlechtické výchovy a vzdělávání a zodpovědět řadu otázek, které s ní souvisí, ale také nově formulovat příčiny vzniku tohoto fenoménu. Důraz byl přitom kladen nejen na jeho místo ve šlechtickém edukačním systému – proti staršímu bádání zde důsledně oddělujeme zahraniční studijní pobyty na partikulárních vzdělávacích institucích od těch, jež souvisely s kavalír-

skými cestami –, ale především na význam těchto cest jak v rovině individuální, tak také v rovině politické, kulturní a náboženské. Ten se nám jeví jako klíčový. I vzhledem k tomu, že byly realizovány ve výrazně formativním období životního cyklu šlechtice, přispívaly k vyhraňování jeho konfesijně-politických názorů. Staly se tak jedním z faktorů ovlivňujících urychlení náboženské i politické polarizace stavovské společnosti v desetiletích bezprostředně předcházejících českému povstání z let 1618-1620. Ovlivnily též kosmopolitizaci životního stylu aristokracie českých zemí v období pozdní renesance, manýrismu i raného baroka, formovaly kulturní zájmy jejich příslušníků a výrazně rozšiřovaly jejich geografický, kulturní i vzdělanostní horizont.

- Jednou z obvyklých součástí kavalírských cest byly imatrikulace na soudobých akademiích/univerzitách v říši (včetně Švýcarska), Itálii, Francii, Nizozemí či jinde (podrobněji viz VIII. kap.). Důvody těchto inskripcí mohly být různé (tradice, prestiž, ekonomické a právní výhody apod.). Skutečné studium některého z oborů pěstovaných na evropských vysokých učeních (např. teologie či práva) nebylo sice pro mnohé šlechtice prvořadé – mj. i proto, že na rozdíl od neurozených nepotřebovali ve sledované době získávat akademické grady –, přesto jej u části z nich bylo možné zachytit. Intenzita vzdělávání se na těchto školách byla závislá nejen na zájmu samotných urozených adolescentů, ale i na dalších faktorech (vůli rodičů či poručníků, schopnostech šlechtických vychovatelů přidržením své svěřence u studií či je v nich podporovat apod.).
- Urozené dívky zůstávaly obvykle až do svého provdání buď ve fraucimoru domácím, či u některého z členů užší či širší rodiny, případně z okruhu jejich „pánů a přátel“. V některých případech mohly též sloužit královně či jiné člence vládnoucího rodu. V takové roli se někdy ocitaly i mimo země Koruny české a oblasti pod vládou středoevropských Habsburků vůbec. I šlechtičny z českých zemí takto ve svém dětství a mládí mohly poznávat cizí země a jejich kulturu, i když se tak dělo v podstatně menší míře než u mužských potomků šlechty z Čech a Moravy. Některé z urozených dívek se i v prostředí fraucimoru naučily číst a psát, byly vyučovány základům křesťanské vírouky a především si měly osvojit společenské chování odpovídající jejich šlechtickému stavu. Pobyt ve fraucimoru – o mechanismech jehož doplňování jsme mohli na pernštejnském případě nově pojednat – dával též dobrou příležitost zvládnout některé praktické dovednosti, jako byly různé ruční práce

(vyšívání, šití), bylinkářství apod. Dívky se tak připravovaly na svou budoucí úlohu ctnostné a pracovité ženy, která s patričním personálem po svatbě povede šlechtickou domácnost. Jenom ojediněle dokládají prameny systematickou (například jazykovou) výuku ženských potomků české a moravské šlechty. I když některé vzdělané šlechtičny z Čech a Moravy (ovládající latinu i živé jazyky) se ve sledované době vyskytovaly (kap. VIII.), je v 16. a v prvních desetiletích 17. století jevem dosti výjimečným, aby se dívkám dostalo srovnatelné úrovně humanistického vzdělání jako jejich mužským protějškům.

I když jsme řadu otázek, jež jsme si položili v úvodu práce i v jednotlivých z jejích kapitol, mohli zodpovědět, zůstává stále nemálo badatelských desiderat, jimž by se mohl věnovat další výzkum. Vedle toho, že i v budoucnu bude jistě možné dále rozšiřovat topografii šlechtických studií (množství pramenů je zde prakticky nekonečné, navíc jsou objevovány či zpřístupňovány stále nové a nové), bylo by záslužné podrobit speciálnímu výzkumu podobu výchovy a vzdělávání nobility v době pobělohorské. Ten by mohl ukázat, jak výrazná restrukturalizace šlechty stejně jako i další celospolečenské změny a procesy ovlivnily právě její edukaci. Badatel, který by se takovou problematikou zabýval, bude mít sice k dispozici větší množství pramenů, nicméně ztíženou pozici mj. nedobrým stavem bádání o dějinách vzdělanosti i školství v Čechách a na Moravě v pobělohorském období. Na druhou stranu se bude moci opřít o některé první badatelské počiny: například práce Zdeňka Hojdy, Petra Mati, Ivo Cermana, Jiřího Kubeše i jiných.

X. TEXTOVÉ PŘÍLOHY

Přílohy č. 1-3. Studijní a jiné předpisy soukromé školy Matouše Kollina z Chotěřiny¹⁹⁷¹

Příloha č. 1.

Práva o mravích a vedení domácím v škole obzvláštní

M. Matouše Kollina

I. Stud at zachovávají všickni tak v řeči, jako i v skutku, netoliko při přítomnosti jinajch, ale také sami súkromí, a to pro přítomnost Boží a anděluov, kteříž obzvláštně přítomni jsou dětinskému věku a mrzutými skutky velice se vražejí.

II. Pravdu jeden každý mluw, pamatuje na onu řeč: Ústa, která klamají, zabijejí duši. V Knihách moudrosti v kapitole I.

III. Věci cizí žádnej se nedotýkaj, podlé oné řeči: Čehos nepoložil, nebeř.

III. Věci své jeden každý pilně ostříhej, aniž ji buď prodajem, buď frejmarkem, aneb jakejmkoli jiným zpuosobem propůjčuj jiným. Neb vladařství těch věcí, kteréž děti mají, ne v moci jich jest, ale v moci správcuov jejich. Jmenovitě pak prikazujeme, aby všickni šátky své a jiné svršky a nábytky (jichžto by s učením doma se obírajíce nepotřebovali) v komorách a v truhličkách svých schovávali.

V. V nepřítomnosti učiteluov žádný nečiř povykuov a jinejm učícím se nepřekážej, ale jeden každý na místě sobě oddaném sed' a s učením svým pokojně se obíraj, na to vždycky pilně mysléc, že žádné věci ztráta těžší není, jako zmaření času.

VI. Z domu, ba ani z světnice taky žádnéj nechod' bez odpuštění, kteréhož anebo ode mne, anebo od mejch pomocníkúv jeden každý žádati povinen bude.

---

¹⁹⁷¹ Všechny tyto přílohy jsou obsaženy v již uvedeném spise: M. COLLINUS z CHO-
TĚŘINY, *Elementarius libellus* (příloha č. 1 na F4a-G3a, příloha č. 2 na G3a-H4a a č. 3 na
H4a-I4a) Jejich moderní transkribované vydání se řídí edičními zásadami obsaženými
v příslušných partiích pro jednotlivé jazyky v díle: Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání
novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava
vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, s tou
výjimkou, že u latinského textu nebyla respektována zde stanovená časová hranice pro
transkripci (rok 1600). Z důvodu větší srozumitelnosti a toho, že edice není určena filo-
lógům, byl latinský text transkribován. Podle současného úzu byla též upravena interpun-
kce, malá a velká písmena a kvantita vokálů. Zkratky byly rozepsány. Často se opakující
„&“ v latině bylo přepsáno na „et“ a „&c.“ na „etc.“ Římské číslice byly ponechány v pů-
vodní formě. Vydání českého textu bylo konzultováno s Mgr. Tomášem Sterneckem, Ph.D.,
za což mu vřele děkuji. Za shlednutí latinského textu, pro jehož edici bylo přihlédnuto
i k práci Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a
otázky z ní vyplývající*, LF 122, 1999, č. 3-4, s. 222-231, srdečně děkuji Mgr. Kateřině
Bobkové-Valentové, Ph.D. Tyto přílohy vydal autor práce již ve studii: M. HOLÝ, *Soukromá
škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*, s. 172-183. Do této disertační
práce jsem je i přesto musel zařadit, neboť by bez toho byly celé pasáže uvedené ve
IV. kapitole špatně srozumitelné.

VII. Kuchyně a tolikéž komor cizích aneb sic jiných míst všelijakých v domě žádný bez hodné příčiny neshlídaj ani do nich nevcházej.

VIII. Do vlastních také komor ve dne žádnéj neběhaj, leč by nějakou slušnou příčinou k tomu přinutkán byl.

IX. A nadto pak žádný nechod' bez odpuštění aneb na viničku podlé světlice ležící, aneb na zahradu věči.

X. Žádněj neházej ničímž ani na zahradu, ani na vinici, ani na střechy.

XI. Ti pak ješto jdou, buď ráno, buď po obědě do školy, ať pozdravují těch, kteříž sou přítomni, a to nahlas a z hlavy dolův bired sejmúce. Tolikéž ať činí všickni ti, jenž ze školy odcházejí.

XII. Když hosté přijdou, žádnéj ať se nehejbá z svého místa, a nadto pak vohlédaje se nazpět na ně, ať nezevluje a mluvení jich ať nevyslejhá.

XIII. Vyjdouce ven ze školy, ať ani nekřičí na cestě, ani se vždy pozastavují, ale jeden každý tam, kdež jíti má, ať jde mlče a spěšně.

XIII. Těch s nimiž se potkávají, ať pozdravují, a zvlášť mužův a žen poctivejch, buďto povoláním, aneb také věkem hodnějších.

XV. Žádněj jiných nebí a bit jsa od jinejch, sám sebe nemstí, podlé oné řeči svatého Pavla sami sebe nemstíce, ale ať sou správcím oznámeni, jestliže kteří jiným křivdu činí.

XVI. Žádněj jinejm úštipně se neposmívaj a nadto s jinajmi se nevaď, zvláště pak ať se zdálí od přezdívání jednomu každému s potupou cizích jmen. Neboť psáno jest: Se všemi pokoj mějte. Item poctivostí jedni druhé předcházejíce.

XVII. Před jídlem jdi na přirozenou potřebu, jestliže se chce, aniž se posazuj za stuol, leč umyješ prvé ruce, kteréžto také opět podruhé umyješ, když by od stolu vstal.

XVIII. Požehnání a modlitby stolní žádnéj nezmeškávej.

XIX. Při stole žádnéj rukou do mísy nevztahuj jinák než podlé věku aneb také v umění prospěchu. Též žádnéj odtud neodcházej prvé, až by díky Pánu Bohu byly vzdány.

XX. Chleba při jídle tak mnoho sobě každý krájej, jak mnoho by snísti mohl, avšak ať nezamítá toho, čehož by snísti nemohl.

XXI. Skel v oknách žádnéj nerozrážej, tolikéž žádnéj stoluov aneb lavic nemaž černidlem a nadto nožem neb kostí na nich čar nedělej.

XXII. Do komor žádnéj s světlem nechod' a v týchž komorách čistota ať jest zachována a ať se nezanečišťují žádnéjmi smetmi.

XXIII. Na záchod dva aneb jich více nikdá spolu ať nechodí.

XXIII. Mytí hlavy domácího žádný nezanedbávaj.

XXV. K studnici žádný ani nechod', aniž se tam umývuj.

Pokuta rušiteluom těchto práv uložená.

Jestliže by sám preceptor přistihl někoho, kterýž by vystoupil z některého artykule těchto práv, tomu hned dá pardus. Jestliže pak jinaj někdo z počtu

učedníkuov, nechť tento opatří, aby osel dán byl přestupníku. Jestliže by pak toho zanedbal, též ten s tím, kdož jest zhřešil, pokutě poddán bude, podlé oné řeči povolující s činícími jednostajnou pokutu nésti mají.

Příloha č. 2.

Přikázání o učení vuobec

I. Poněvadž naše duomyslnost nic nemůže bez pomoci a požehnání Božského, chcme, aby všickni svá učení od Pána Boha začínali a na Pánu Bohu konali. A protož ráno každého dne, prvé než k pracím našim přistoupíme, okolo hodiny v létě desáté, v zimě pak čtrnácté, říkati budeme spolu všickni nahlas Desatero Boží přikázání, Snešení Apoštolské Věřím v Boha, Modlitbu Páně Otče náš. A písničku *Přidíž Stvořiteli Duše Svatý*. Potom opět u večer, prvé než ležat půjdeme, též modlitby opětovati budeme s písničkou *Kriste jenž si světlo i den aneb jinou nějakou*.

II. A tohoto modliteb spojení žádnej smíti zanedbati nebude moci, tak dobře z pomocníkuov mých, jako i z učedníkuov.

III. Při modlení smíškuov a jiného všeho bláznovství ať se zanechá, ale s upokojeným tělem mysl všicka k Bohu ať jest pozdvižena.

III. Na učení všickni skutečně ať se vydávají, ale obzvláště věci Božských, kteréž buď doma, buď na obecních kázáních slejchají, těch pilně ať pozorují a jim se učí. Nebo přikazuje Buoh, abychme najprvé hledali Království jeho. A tent' potupy slova svého těžce mnohokrát mstítí ráčí. Aníž se kdo domnívej, by mohl jakého užítku nabýti v jiném umění, bude-li se s písmý Svatými nedbánlivě oběratí.

V. V sváteční dni jeden každý má choditi do školy a odtud po vyslyšení obyčejných lekcí všickni spolu do kostela k poslouchání svatého kázání a k vykonávání svatých nařízeních od církve svaté pořádkuov aby šli.

VI. Cvičení v psaní, bez něhožto jiná učení všecka jsou jako mrtvá, na každý den vykonavati se má, a to za jednu přinajmenším hodinu.

VII. Pamět (bez kteréžto nic ovšem neprospíváme v učení) ta také musí každého dne se cvičením ostríti, a nejvíce ráno, před obědem a potom po poledni před večerí.

VIII. Kdyžby četl a učil preceptor, všickni toho, což se vypravuje, pilně ať poslouchají a rozprávek jedni s druhými ať zanechají a sem i tam po koutích nezevlují. Totéž zachovávati mají v kostele, když by kněz slovo Boží kázal.

IX. Po vykonání od učiteluov lekcí, jeden každý obzvláště aneb někteří společně též lekcí hned ať sobě opětují, uvažující pilně u sebe každé téměř slovíčko v též lekcí přečtené, kteroužto také, jestliže čas postačiti může, hned sobě v paměť vložití mají.

X. Když se pak od dítek toho, což jim přečteno bylo, požádá, oni poodložice na stranu knížek, ven to vypravovati mají, a to bez zajíkání, pokudž najuvajš budou moci.

XI. Když koli jeden po paměti ven nětco říká aneb také čte před mistrem, jiní všickni mlčíc, ať poslouchají a ať ani nešepčí do ucha tomu, kterýž recituje, ani čtoucímu nepřekážejí.

XII. Rozprávky a hříčky všecky v hodiny ty, v nichžto se učiti náleží, zapovídáme, leč by snad jeden s druhým o učení společně rozmlouvati chtěl.

XIII. V čas učení žádnej ani per sobě nestroj, ani knížek neší etc. Těž žádnej v týž časy neuprošuj se, aby odšel k krejčímu, k ševci, aneb po papír, po černidlo, po niti etc. Ale to všecko jeden každej způsob sobě v ty hodiny po obědích a po večerí, kteréžto k polehčení mysli oddané sú.

XIII. Když se rozpustí ze školy jiná pacholátka, ti, kteříž s námi bydlejí a stolu společně užívají, hned ať vyjdou ven na potřebu (ač jestliže by bylo potřebí) a potom umyjíce ruce, lekcí, které sou slyšeli, ať sobě opětují, třebas procházejíce se po světnici, jestli se jim tak líbí. A žádný bez knih postižen nebývej, dokudž by jídlo na stuol nebylo předloženo.

XV. Po jídle každý den jedna hodinka ať se oddá cvičení v čtení. To čtení nechť jest po obědě v jazyku českém, po večerí pak v jazyku latinském. Čísti pak jeden každý bude po popořádku [sic!] a všickni čtoucího poslouchati budou bez křikou a žádný odtud prvé neodejde, dokudž by práce vši jim vyměřené nevykonali.

XVI. Po tom čtení jedna hodina aneb nejuvíce dvě k polehčení v učení ať sou oddaný na každý den. To polehčení bude se provozovati hrou nějakou poctivou, jakožto míčem aneb kulkami neb učenejmi rozprávkami neb v zpívání cvičením.

XVII. Nedbalci a kteříž by se nenaučili aneb nese-psali toho, což jim náleží, nikdá nechť nemají toho polehčení, dokudž by nepílností té prázdni nebyli.

XVIII. Když se hráti bude, tak jakž sic vždýcky jindy, každej rozdíl neb houfec vosla svého měj, kterýžto vždýcky dán bude rušiteli některého artykule z těchto práv aneb z oněch, kteráž o mravích a vedení vydána jsou.

XIX. Čechuom jazyk český, Němcuom německý ovšem hned zapovídáme.

XX. Dopouští se však pro naučení jinejch aneb sebe samého promluvíti nětco Němci německy s Čechem a zase Čechu česky s Němcem.

XXI. Při stole Čechové latině, Němci česky toliko ať mluví, jestliže by co chtěli.

XXII. Každému, kdož by svého přirozeného jazyku užíval, ať se dá vosel, od kteréhožto menší metlou, větší pak penízem jedním se vyplatí.

XXIII. Soud pak o voslu, kterýžto od jedněch k druhým po pořádku pocházel by, držán bude každého dne po dvakráte, prvé nežby pacholata k obědu aneb k večerí puštění byli.

XXIII. Průba aneb zkúšení v učení jednou každého čtvrt léta díti se bude, na kterémžto všickni vydají počet těch věcí, jimž sou se vyučili a lekcí všecky od počátku se vopakovati budou.

XXV. Přednímu dílu a počtu zákovstva s promíškou vydáno bude po čtyřikrát každého téhodne, což by jednak z latinské v českú překládali, jednak zase z české v latinskú, aby obojímu jazyku tak dobře Čechové, jako i Němci dokonaleji se učiti mohli. Vydá se jim jednou také to, což by na verše přeložiti měli.

Pokuta pro přestoupení těchto práv táž buď jako práv o mravích.

Příloha č. 3.

Specialia praecepta de studiis

1. *Etsi recte dictum est, perire omne tempus, quod studiis non impenditur: tamen moderatione aliqua uti oportet in detinendis pueris circa studia communia in schola privata, decidendumque est aliquod temporis non ob id solum, ne ex diuturna sessione taedium discendi obrepat pueris, vel etiam valetudo eorum laedatur, sed ut privato quoque unius cuiusque studio, vel alioqui negociis necessariis peragendis locus aliquis relinquatur. Quare deputamus sex horas quotidie communibus puerorum studiis, iuxta sententiam Graeci epigrammatis.*

Sex horae tantum rebus tribuantur agendis.

Vivere post illas littera ζήτα iubet.

2. *Illae horae ita secundae erunt, ut tres ante prandium et tres a prandio usque ad coenam consumantur.*

3. *Ad profectum puerorum requiritur certus ordo studiorum, ut sciant illi, quid quibus diebus et quibus horis discere debeant. Hunc igitur ordinem discendi pro tempore praescribimus in schola nostra privata.*

Ordo studiorum ac praelectionum in classe suprema

Dies Solis seu Dominicus

1. *Mane finitis precationibus ante concionem publicam, Summam Evangelii eius Dominicae dictabimus, ac interpretabimur textum ipsum Graecum.*

2. *A prandio mox peracta gratiarum actione, praefectus supremae classis reposcet a pueris Sacram concionem in templo auditam et deinde auscultabit relegentes domesticam Evangelii explicationem.*

3. *Proxima hora ante vesperarum concionem idem repetet cum pueris Catechismum ab initio, ac precipue, quod tota illa septimana in eo audiverunt.*

4. *Post concionem vesperarum audiet idem pueros recitantes memoriter, et explicantes distichon Evangelii praeteritae Dominicae et deinde exponet eis distichon Dominicae praesentis.*

5. *A coena exiget idem ab eis concionem vesperarum in templo habitam, quam, sicut et matutinam, Boiemi Latine, Germani Boiemice recitare debebunt.*

6. *Ante somnum hoc die et aliis omnibus pueri ex domesticis singuli legent aliquam particulam in Novo Testamento.*

Dies festi

Idem aliis quoque diebus festis, quod Dominico die observandum erit, nisi quod hora proxima ante vesperarum concionem repetetur et praelegatur libellus Hieronymi Noppi De summa doctrinae Christianae a nobis in versiculos redactus, quos pueri memoriae mandabunt. Et deinde post concionem vesperarum explicabitur pueris distichon Evangelii eius festi, addita etiam particula aliqua calendarii, quod cisiolanus vocatur.

Dies Lunae et Martis

Hora 1.

His diebus et diebus sequentibus, videlicet Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni mane post finitas preces hora prima deputabitur repetendo et exponendo Catechismo.

Repetitio ita instituetur, ut pueri primum ordine singuli recitent memoriter proximae diei praelectionem, auscultante ipsos synergus meo classi isti praefecto, deinde explicabunt singula vocabula iuxta praecepta tam etymologiae, quam syntaxeos etc. Repetitione finita ego ipse partem aliquam in Catechismo rursus exponam.

2. Hora secunda iisdem diebus stylum exercebunt pueri, ac vertent argumentum proxime ipsis propositum. Illud deinde emendabitur vel a me, vel a synergus meo aliqua commoda hora.

3. Hora tertia hisce duobus diebus exponetur a synergus meo et repetentur cum pueris Epistolae Ciceronis, vel si hae finitae fuerint, disticha Catonis de moribus, vel simile aliquid.

A prandio

1. Hora prima iisdem diebus, excepto die Saturni, describent sibi pueri eleganter et correcte argumentum a me propositum.

2. Hora secunda repetetur et enarrabitur a synergus meo libellus Erasmi De civilitate morum, vel simile aliquid.

3. Post hanc horam, quia publice docere cogor in Academia, ideo pueris additur una hora ad repetitionem quarumlibet praelectionum, idque sequentibus etiam tribus diebus.

4. Hora quarta ego ipse enarrabo etymologiam, quam tamen prius semper repetere debet cum pueris meus synergus spacio ad minimum dimidiae horae.

Vesperis diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris ante lectionem sacram synergus mei exigant a pueris suarum classium, quid toto illo die didicerint et quum opportunum erit, supremae classi praefectus exponat etiam Aesopi Fabellas.

Dies Mercurii

1. Hora prima, ut supra.

2. Hora secunda stylus exercebitur in ligata oratione.

3. Hora tertia praelegentur a synergio meo Bucolica Vergilii et excutientur singuli versiculi, imo syllabae singulae iuxta praecepta prosodiae.

A prandio

1. Hora prima describent rursus eleganter pueri argumentum latinum in versiculos redigendum.

2. Hora secunda praelegam ipse dialecticas quaestiunculas, alias etiam praecepta prosodiae.

3. Tertia repetitioni dabitur, ut supra.

4. Ultima ipse tradam elementa Graecae grammaticae.

Vesper, ut supra.

Dies Iovis et Veneris

1. Hora prima, ut supra.

2. Hora secunda, ut supra diebus Lunae et Martis.

3. Tertia interpretabor Terentium, qui explicabitur et repetetur deinde potissimum iuxta praecepta syntaxeos.

A prandio

1. Hora prima, ut supra.

2. Hora secunda ipse explico syntaxim Latinam.

3. Tertia, ut supra.

4. Quarta, ut supra diebus Lunae et Martis.

Dies Saturni

1. Hora prima, ut supra.

2. Secunda et tertia repetet et tradet pueris synergus meus arithmetica.

A prandio

Reddent pueri synergio rationem omnium istorum, quae per totam septimanam istam didicere ex auditis praelectionibus, in primis vero ex grammaticae praeceptis. A coena relegent ordine pueri textum Evangelii, diei sequentis tam Graece, quam Latine.

Catalogus ergo lectionum supremae classis iste erit.

1. Evangelia

2. Catechismus maior

3. De summa doctrinae Christianae

4. Disticha Evangeliorum. Cysioianus

5. Epistolae Ciceronis, vel Catonis disticha

6. Erasmus De civilitate morum

7. *Etymologia Latina Philippi*
8. *Aesopi Fabulae*
9. *Bucolica Vergilii*
10. *Dialecticae quaestiones, vel prosodia*
11. *Graecae grammaticae elementa*
12. *Terentius*
13. *Syntaxis Philippi*
14. *Arithmetica*
15. *Exercitium styli*

Ordo studiorum ac praelectionum in classe media, quae est Donatistarum

Dies Solis sive Dominicus

1. *Mane ante concionem publicam, dum nos supremae classi Evangelium enarramus, interea hi legent et interpretabuntur ordine textum ipsum Evangelii in tabula descriptum, vel etiam recitabunt precatiunculas usitatas omnes simul, idque voce submissa.*

2. *A prandio recitabunt coram eius classis praefecto concionem in templo auditam, ac deinde interpretabuntur Boiémice textum Evangeliorum Latinum.*

3. *Ante vesperarum horam, repetent Catechismum ab initio.*

4. *Post vespéras discent ea, quae in superiori classe collocatis praescribuntur.*

Dies festi

1. *Mane eadem tractabunt, quae et die solis.*

2. *Ante vespéras discent cisioianus.*

3. *Reliqua sicut diebus Dominicis.*

Dies Lunae et Martis

1. *Hora prima singuli memoriter recitabunt hoc, quod in Catechismo proxime fuit ipsis propositum, deinde voces singulas excutient iuxta praecepta Donati. Tertio explicabitur eis a praefecto eius classis aliqua particula minoris Catechismi proposita ac scripta in tabula.*

2. *Hinc describent pueri spacio dimidiaé horae Catechismum in tabula propositum, ac reliquo spacio eius horae vertent in Latinum gnomen praeterito die a prandio ipsis praescriptam.*

3. *Postremo Colloquia Ludovici Vivis tractabunt ita, ut primum reddant memoriter proximae diei lectionem. Deinde explicent ordine vocabula iuxta Donatum. Tertio exigantur ab ipsis formulae elegantiores et vocabulorum interpretatio, de quibus interrogentur ordine perturbato. Ultimo exponatur eis aliqua particula eorundem colloquiorum addita admonitione de formulis observandis etc.*

A prandio

Quotidie lectionem exerceant ita, ut singuli ad minimum dimidiam pagellam absolvant ante quam lusum iuerint.

1. Hora prima post lusum describent quam elegantissime sententiam Boiemicam Latine reddendam die sequenti. Item mox etiam describent partem aliquam propositam ex colloquiis Ludovici Vivis.

2. Emendabitur pueris sententia ab ipsis mane conversa in Latinum et mox etiam corrigentur, sicubi describendis proxima hora propositis aberraverint in orthographia, vel alioqui si ineleganter pinxerint literarum characteres.

3. Dum nos in collegio absumus, interea pueri ediscent Donatum, vel, si quid aliud volent, ex suis praelectionibus.

4. Exigetur ab eis Donatus memoriter et enarrabitur deinde eis aliqua huius auctoris particula.

Dies Mercurii

1.-2. Horis prima et secunda eadem pertractabuntur, quae et diebus Lunae ac Martis.

3. Tractabunt ac memoriter recitabunt literarum divisionem et alia, quae Donato sunt praeponenda.

A prandio

1. Hora prima, sententia Boiémica pueris proponetur, ut supra. Proponetur mox etiam aliquid de partibus grammaticae et de primis elementis, quae ante Donati traditionem tenenda sunt, item formulae aliquot salutandi. Quae omnia et singula illi eleganter describent.

2. Eadem, quae diebus Lunae et Martis.

3. Ediscent pueri formulas salutandi.

4. Recitabunt easdem memoriter, addita explicatione singularum vocum.

Dies Iovis et Veneris

1.-2. Hora prima et secunda eadem hic quoque, quae diebus superioribus Lunae, Martis et Mercurii.

3. Hora tertia repetentur et explicabuntur disticha Catonis eodem modo, quo diebus Lunae et Martis Dialogi Vivis.

A prandio

1. Hora prima praeter sententiam Boiemicam proponetur etiam describendum pueris distichon Catonis, quod sequenti praelectione enarrandum erit.

2. Hora secunda eadem peragentur a praefecto huius classis, quae et superioribus diebus.

3.-4. Horis tertia et quarta eadem rursus, quae diebus Lunae et Martis.

Dies Saturni

1. Hora prima eadem, quae supra reliquis diebus servanda praescribuntur.

2.-3. Secunda et tertia discent pueri et exercebunt arithmetica, ac praecipue numerationem, cuius cognitionem ita facile sibi comparabunt, si alternis vel scribant ipsi numeros, quos iusserit praefectus, vel scriptos a praefecto proferre cogantur.

A prandio

Describent primum pueri huius classis Evangelium sequentis diei. Deinde emendabit illud praefectus. Tertio repetet cum pueris omnes totius septimanae istius praelectiones, sed potissimum praecepta Grammaticae Donati. Atque haec absolvenda erunt ante horam vesperarum, qua pueri domum dimitendi erunt propter corporis lotionem.

Catalogus igitur lectionum classis mediae iste erit.

1. Catechismus minor
2. Evangeliorum textus
3. Disticha Evangeliorum et cisioanus
4. Colloquia Ludovici Vivis
5. Donatus
6. De partibus grammaticae
7. Formulae salutandi
8. Cato
9. Arithmetica
10. Styli exercitium

Ordo studiorum in classe infima

Haec classis est Alphabetariorum, in qua pueri potissimum pingere characteres literarum, eosque proferre et discernere ac deinde legere etiam docebuntur. Nihilominus tamen instituentur mox etiam in primis Christianae pietatis elementis hoc modo.

1. Mane quotidie finitis communibus precationibus repetent primum easdem ac recitabunt simul omnes, qui in ea classe sunt, idque bis vel ter, additis praeterea aliis quibusdam, quae ipsis ediscenda proponuntur, quae infra assignavimus.

Deinde singuli particulam a praefecto eius classis praeterito die ipsis propositam memoriter reddent. Atque haec hora I.

2. Hora secunda describent vel creta in tabellis, vel atramento in charta singuli particulam aliquam ex precatiunculis ipsis praescriptam. Eam deinde mox legent singuli coram classis praefecto.

3. *Hora tertia discent legere in suis libellis et audientur a praefecto, si fieri possit, bis ea hora.*

A prandio

1. *Hora prima proponetur eis aliqua sententia, vel vocabula aliquot Latine et Boiemicè, quae illi describent primum inspiciente singulos praefecto et manum ducente nescientibus adhuc pingere literarum characteres. Deinde eandem sententiam vel vocabula singuli ordine relegent.*

2. *Hora secunda exercebunt lectionem, bis si licebit.*

3. *Hora tertia rursus exercebunt lectionem, et deinde vocabula vel sententiam ediscent, reddituri memoriter ante, quam domum fuerint dimissi. Atque eadem vocabula vel sententia mane quoque die sequenti ab eis exigetur sive post preces statim, sive alia quapiam hora.*

Diebus festis omnes preces, et alia, quae ediscunt in elementis pietatis, ab initio usque ad finem simul omnes primum, deinde etiam singuli recitabunt horis, quibus superiores classes sua studia exercent.

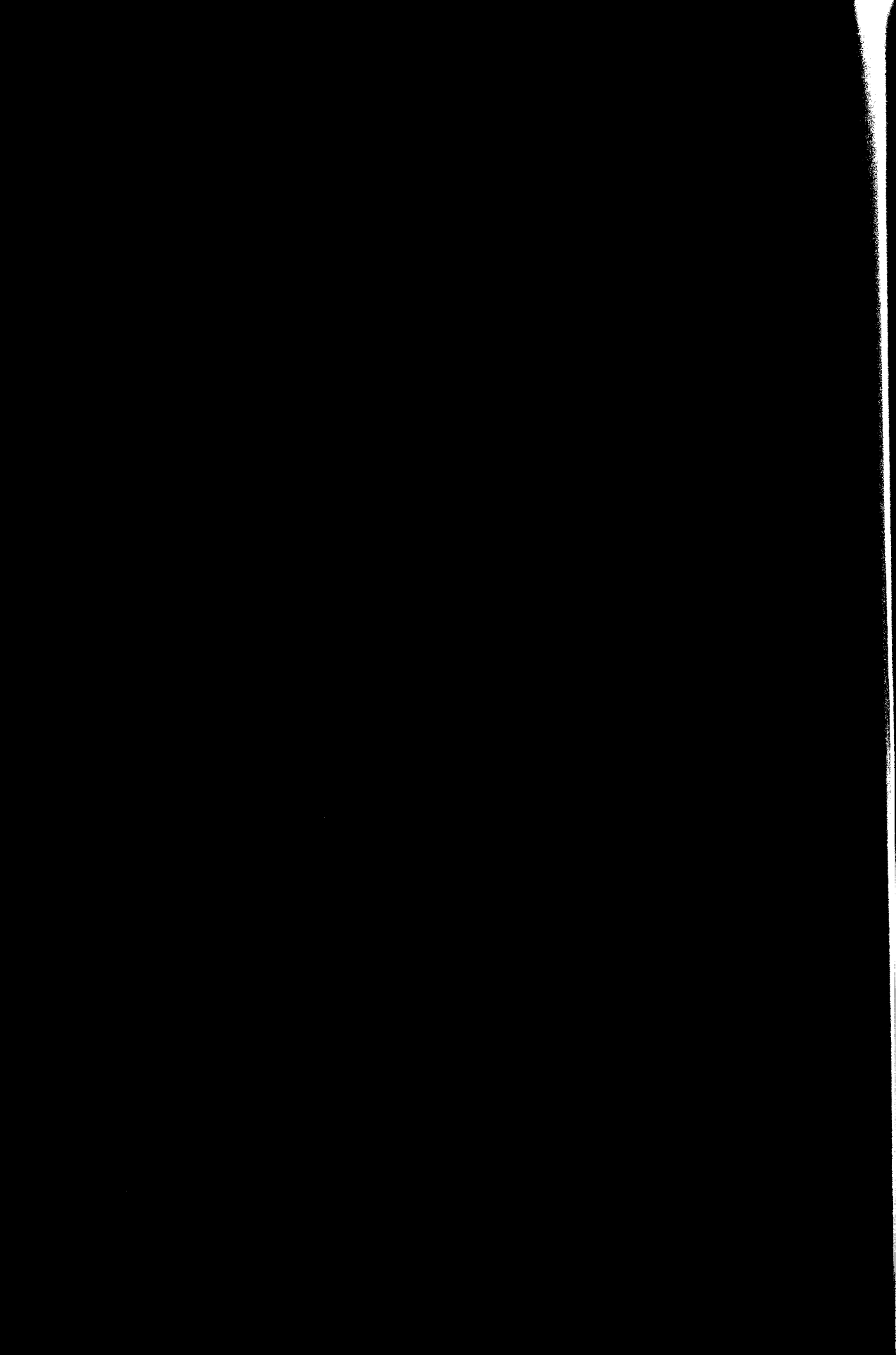
Die Sabbati discent una vel duabus horis notas numerorum pingere, discernere et proferre.

A prandio aliquam sententiam ex Evangelio sequentis diei propositam describent.

Catalogus eorum, quae huic classi potissimum ediscenda proponuntur.

1. *Decem praecepta*
2. *Symbolum Apostolicum*
3. *Oratio Dominica*
4. *Verba institutionis Baptismi*
5. *Verba institutionis Coenae Domini*
6. *Benedictio mensae*
7. *Gratiarum actio post mensam*
8. *Hymnus veni creator Spiritus*
9. *Hymnus Christe, qui lux es et dies*

Příloha č. 4-5. Instrukce pro hofmistra a preceptora edlknobů na dvoře Ferdinanda I. z poloviny 16. století; ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Instruktionen, Sign. 84¹⁹⁷²

Instrukce č. 1:

[fol. 3r] *Ferdinand von Gottes genaden römischer auch zw Hungern vnd Behaim etc. kunig etc.*

Instruction, auf vnsern getrewen lieben Wilhalbmen von Pollerstras, vnserer edl knaben hoffmaister, wie vnd welhermassen derselb sein ambt handlen soll.

Erstlichen soll gedachter hofmaister vleissig acht haben, damit die knaben, sumer vnd winter, vor funff vren aufstee vnd ehe sy aus dem peth geen, ir ieder sich mit dem zaichem des Heilligen Creutz bezeichne vnd darauf drey patter-noster vnd drey Aue Maria bette sich. Alsdann paldt anlegen, ire angesicht vnd henndt sauber waschen, ire har khämplen vnd wellicher also ehe, als der ander vertig wirdt, der oder dieselben sollen ire peth puechlen in die hanndt nemen vnd dieweill ain guets Christlichs gebeth nach des preceptors beuelch darinnen sprechen. Vnd wann sy dann all miteinander angelegt sein, so solle an feyr oder sunntagen den khnaben durch iren preceptor, ehe es zeit wirdt, geen hof zugeen, das Euangeli, so man auf demselben tag lesen vnd predigen wirt, vorglesen vnd souer er zeit genueg hat, auch exponiert werden [dále fol. 3v].

Volgenndts vnd nach verrichtung desselben soll er hofmaister sambt dem preceptor zu rechter gewonlicher zeit die khnaben, da allemall zwen vnd zwen miteinander geen sollen, gen hof beglaiten vnd sy im sumer in die khirchen aber im winter in ain stuben fuern, da die khnaben all beyeinander vnd er hofmaister oder die preceptores bey inen beleiben vnd warten, auch darob sein sollen, damit die khnaben, ehe man das ambt anfacht vnd auch dieweill man das ambt singt, in iren puechlen oder sunst beten vnd gar khain leichtfertig geschwecz miteinander haben oder sich sunst weder mit geberten, noch werckhen vnzichtig halten, sonder, so sy von yemandt gefragt, denselbigen ain zuchtige gepurliche anntwort geben. Dergleichen vor vnd nach neben dem altar aufrecht steen oder khnüen vnd soofft der namen Ihesus genent, sich naigen. Auch die khnaben, so mit den windtlichtern dienen, denselben dienst, wie sich gepurt vnd brewchig ist, vleis-sig verrichten. Dergleichen, das sy auf die predig mit vleiß vnd andacht merkhen,

---

¹⁹⁷² Text je vydán v transliterované podobě. Velká a malá písmena upravena na všechna malá s výjimkou začátku věty, slov náboženského charakteru a některých dalších (např. osobní jména, země). Za paleografické a edičně-teoretické konzultace srdečně děkuji své manželce Mgr. Mladě Holé, Ph.D. a dále Mgr. Tomášovi Sterneckovi, Ph.D.

damit aber gedachte khnaben in der khirchen vnd bey der predig souil desster andächtiger seien, ist dem preceptor in seiner instruc[dále fol. 4r]tion aufgelegt, das er alle feyrtag nach essen ieden khnaben in sonderhait vmb die substanantz des Euangeli, so denselben tag gepredigt ist worden, vnd was er auß derselben predig genumen vnd gemergkht hab, fragen solle. Doch soll er hofmaister sehen, damit die khnaben dieweill man predigt, etwo an ainem ort, da sy den predicannten woll hören mugen, zusiczen haben vnd bekhumen. So dann der Gots diennst verricht, soll sich der vnderpreceptor mit den acht khnaben, so vnns zu tisch diennen werden, bey rechter zeit dahin, da vnns taffl steet, verfuegen vnd sehen, das durch dieselben khnaben, was sy zum tisch tragen muessen, alzeit also verricht werde, da sy alßdann allbeyeinander steen, vnd bis wir zu tisch khumben, warten, alßdann vleissig dienen, vnd sich in allem wie hernach uoglt [!] hallten. Vnd so wir die malzeit verpracht, sollen sy mit dem vnderpreceptor auch zu tisch vnd darnach widerumb miteinander in des hofmaisters herberg geen. Hie soll er aber acht haben, das almal der grösten zwen khnaben, so das protschaff¹⁹⁷³ zum tisch tragen, doch vor dem Agnus dei nit aus der khirchen geen vnd so sy daraus geen, das ir diener [dále fol. 4v] sy beglaite vnd das sunst durchaus khain khnab, der vnnder dreizehen iar ist, zum diennst, es sy zu tisch oder windtlichtern gebraucht werde.

Mit den andern khnaben, so nit zu hof essen, soll er hofmaister sambt dem preceptor nach verrichtung des Gots diennst sich in sein herbrig verfuegen vnd die khnaben mit der speis, tranckh vnnd sunst zu tisch dermassen vnd seiner bestellung nach halten vnd selbst bey inen essen, wie auch hernach in denen artickhl, so teglich gehalten werden muessen, gnuegsamblich außgefueert ist.

Wann dann also an feyrtagen der khnaben malzeit fur ist, mag inen nach tisch bey zwo stunden ain erliche recreation vnd iebung des leibs. Es sey mit fechten, springen, singen, tannetzen vnd dergleichen vergundt vnd zuegelassen werden. Nach demselben sollen die khnaben alle in die schuel geen, da sy ir preceptor erstlich von wegen, was sy aus der predig gemerckht, wie obstet, befragen, inen alßdann in ainer frembden sprach ain khurtzweillige vnd tapferr khriegßhistory vorlesen vnd allen vleiß anwenden solle, das sy [dále fol. 5r] neben der lateinischen sprach auch andere sprach reden vnd teutsch schreiben lernen. Damit auch gedachte khnaben dessto pas der sprachen in yebung khumen, sollen alle, die so vmb die khnaben sein vnd andere sprach khunden, dieselben mit inen reden vnd sy, was sy nit versteen werden, altzeit vnderweisen vnd nach verrichtung desselben mugen sich die khnaben, so sy noch souil vbriger zeit haben, widerumben in allen erlichen khurtzweilen yeben.

So es aber an feyrabennt oder feyrtagen zeit sein wirdt, in die vesper zu geen, soll er hofmaister sambt dem preceptor die khnaben darzue vnd dauon

---

¹⁹⁷³ Po „protschaff“ následuje podtržené „schaff“. Podtržení patrně ruší omylem zopakovanou část slova.

belaiten vnd acht haben, damit sich die khnaben allermassen, wieuor vnd nach stet, zuchtiglich erzaigen vnd halten. Auch durch die jhenigen, so vnns vor dem tisch auch winters zeit oder so wir so spat essen oder von dem gejaidt khumen, vnd wo es sunst vom nöten sein wirdt, dienen vnd leichten muessen, khain diennst versaumbt werde, so aber dasselb alles verricht, soll sich der vnderpreceptor mit denselben khnaben widerumb in des hofmaisters herbrig verfuegen. So es aber an [dále fol. 5v] werchtagen ist, soll er hofmaister abermals vleiß haben, damit die khnaben alle tag bey gueter zeit nemblich vor funf vren vnd allemal die grösten vor den andern aufsteen vnd sich auch, wann sy aus dem peth geen, auch mit dem anlegen vnd sunst dermassen halten, wie im eingang gemelt. Alßdann solle der vnderpreceptor, vnd im fall so er khrannckhait oder sonst anderer ehafften ursachen halben nit verhanden were, er hofmaister selbst die zween oder mer khnaben, so vnns zu der meß mit den windtlichtern dienen muessen, bey rechter zeit gen hof fueren vnd daselbst bey inen beleiben vnd sehen, das sy demselben diennst vleissig verrichten, auch insonderhait mit andacht vnd gotsforcht bey der meß oder ambtern mit den windliechtern vor dem altar dienen, sich auch mit khnyen vnd sonst vor vnns dermassen erzaigen, damit man ain guete zucht vnd gotsforcht bey inen spuren muge. Hieneben soll der vnderpreceptor auch darauf sehen, das die windtlichter oder stimpf durch die khnaben, wann vnd so offft sy die gepraucht haben, dem liecht chamrer alweg [dále fol. 6r] widerumb geantwort vnd nit zu vnnutz vertragen werden. So dann derselb Gots dienst auch verricht, soll der vnderpreceptor sich mit den gemelten khnaben von stundan widerumb in die schuel verfuegen vnd sehen, damit ob sy, dieweil sy bey dem diennst gewesen sein, des preceptors lection versaumbt hetten, das inen dieselb auch vorglesen vnd exponiert werden.

Mitler weill soll er hofmaister acht haben, das sich die andern khnaben, mit dem anlegen dermassen furdern, damit sy vor sechs vrn souern die Meß so frue zubekhumen ist, all angelegt meßgehört vnd darauf von stundan zustudiern anfahren vnd also vor mittag drey stundt, nemlich altzeit von sechs biß auf neun vrlernen vnd in der schuel beleiben mügen. Damit aber an sollichen khain ver hinderung beschehe, soll er hofmaister alweg etwo in der negsten khirchen bey seiner herberg ain meß bestellt haben, welliche man von stundan, so die khnaben dahin khumen, anfahren vnd er mit inen darnach widerumb in die schuel geen vnd sy dem preceptor iberantwortten solle. [dále fol. 6v]

Vnd damit der khnaben diennst bey vnns aber souil desst vleissiger verricht werden muge vnd sy an irer lernung dannacht nichts versaumen durffen, so soll der preceptor die beschaidenhait brauchen, das er allemal die acht khnaben, so vnns zu tisch dienen, am ersten vnd die (welche zu morgens mit dem windliechtern gedient haben) am lesten aufsagen vnd etwo lennger dann die andern studiern lasse, damit sy ir gepurliche vnd souil zeit den andern gleich mit der schuel erraichen vnd ire lection souil dessto paß lernen mügen. Da soll er hofmaister aber auf merckhen, das die khnaben, so zu morgens mit den windliechtern

gedient haben, nit zum tisch diennst geschigkht, sonnder ander genomen vnd umbgewechslet werde.

Verrer soll er vleiß haben, damit mer gedachter vnderpreceptor die acht khnaben allemall nach verrichter schuel vnd bey rechter zeit gen hof beglaite vnd daselbst mit inen, biß wir zu tisch geen, warte vnd von inen nit khume. Wann dann wir zum tisch sitzen, da soll er, der vnderpreceptor sehen, das die khnaben gantz zuchtig vnd mit gepurlicher reuerenntz vor vnserm tisch steen vnd dienen [dále fol. 7r] sich auch, wann sy ain speis vom tisch tragen, auf das die muetigist naigen vnd pald wider fur den tisch khumen. Vnd damit die khnaben dessto mer sorg haben, soll der vnderpreceptor inen, wann sy die speiß vom tisch tragen vnd sonderlich denen, auf die er am maisten argwon hat, ainen trabannten nach schigkhen vnd zuzeiten inen haimblich nachgeen vnd wo er sehe, das sich etwo ainer oder mer vnderwegen vnzuchtig vnd leuchtuertig hielten oder saumbten vnd nit pald wider zum diennst khemen, dasselb soll er inen in der erst ainmal zwai guetlich vndersagen vnd sy mit worten straffen. Wo aber das nit helffen oder das ainer von der speis aus den schusln nemen vnd schleckhen vnd sich oder seine claider damit vnseubern wurde, das soll er ime hofmaister vnd er hofmaister alsßdann doch nach gelegenheit des verschuldens vnserm obristen stalmaister anzaigen.

So dann wir die maltzeit verpracht, soll der obgemelt vnderpreceptor mit denselben acht khnaben morgens vnd nachts so offft, wir essen, zu hoff essen vnd darob halten, damit die khnaben, wann sy zum tisch geen, ire rögkh außziehen, dieselben [dále fol. 7v] in die silber chamer tragen. Doch nach gelegenheit der zeit vnd des orts, auch sauber vnd zuchtiglichen essen vnd das inen von der khuchl zwo guete warme speis vnd zimblich tranngkh, wie die trugssassen dringken, vom kheller gegeben vnd von iren zuegeordneten dienern mit saubern tisch tuechern, handtuechern, tellern vnd umblegen woll gediennt vnd aller vnlust bey inen verhuet, auch khainem, wer der sey, ausserhalb des obristen stablmaisters vnd silber chamrers khnaben oder iungen, souern sy anderst vom adl sein, an derselben tafl zusitzen, gestattet vnd weder durch den vnderpreceptor, noch khnaben khain gast geladen werden. Wann sich aber gedachte zwen khnaben ainer oder mer andere am tisch, es were mit essen, worten oder geperten auch vngepurlich halten wurden, soll sy der vnderpreceptor guetlich darumben anreden oder dasselb im herrn anzaigen. Wann es aber nit helfen wurde, vnserm obristen stalmaister desselben berichten vnd nach verprachter maltzeit soll vilgedachter vnderpreceptor dieselben khnaben in des hof[dále fol. 8r]maisters herbrig oder schuel zu den andern khnaben fuern vnd daselbst so lang bey inen beleiben vnd von inen nit geen, bis der preceptor zu inen khumbt. Darnach mag er lennger in der schuel beleiben oder andere seine sachen in der zeit verrichten, doch das er bey rechter zeit, ehe die khnaben zu lernnen aufhörn, widerumb verhanden sey.

Also vnd dergleichen soll er hofmaister selbst den andern khnaben allen auch, so wir nit essen, denen so sonnst zu hof essen, vermug seiner bestellung vngeuerlich ain viertl oder halbe stundt nach neun vren zu essen geben, sy auch ob tisch in gleicher zucht halten, sonnst niemandt mit inen essen lassen vnd sy mit gueter vnd genuegsamer wolgekhochter speis vnd prot auch zimbllichem gueten tranckh, dergleichen saubern tisch thuechern, umblegen, tellern, hendt waschen vnd andern, der gepur nach, seuberlich vnd notturfftiglichen versehen, auch durch ire diener zu tisch auf sy warten vnd gar khain leuchtfertigkhait bey inen reden oder hörn lassen. Vnd ob sy ainicherley mangl liten, soll er denselben wenden vnderstatten, damit die khnaben umb das ihenig, so er nach seiner [dále fol. 8v] bestellung von iren wegen hat, erlich woll vnd wie sich gepurt, gehalten werden.

Es soll auch offtigenannter hofmaister ordnung geben, damit die khnaben, wann sy von der meß oder von hof, dergleichen aus dem veldt vnd sunst haimb in ir herberg khumen, das sy vonstundan alle ire rögkh außziehen vnd dieselben im hauß nit tragen, außgenumen, wann sy außgeen oder reitten werden, sonnst sollen sy die nacht rögkh brauchen.

Vnd nach genumen fruermal soll den khnaben, wie in vorgeschribnem artigkhl, souil die feirtag betrifft, gemelt ist, an den werchtagen, auch allerley erliche khurtzweil mit fechten, singen, lautenschlahen, pheiffen oder anderer musica vnd zu weme ain ieder lust vnd aigenschafft hat, biß auf ains erlaubt vnd zuegelassen sein. Doch das sy, wann es ains schlecht al beyeinander vnd der preceptor bey inen in der schuell sey, sy alßdann drithalb stundt lerne vnd vnderweise, da soll er hofmaister sein achtung haben, wouer iemandt in zeit der schuel oder sonnst von der khnaben freundten oder andern [dále fol. 9r] kheme vnd brief oder podtschafften an sy hetten, die sollen zu den khnaben nit gelassen werden, es werde dann daruor durch iren diener oder ainen camertrabannten ime hofmaister oder so er nit verhandden irem preceptor anzaigt, dieselb podtschafft solle. Darauf er hofmaister oder preceptor in beywesen des khnaben, den es antrifft, selbst hören. Wann dann obgeschribne drithalbe stundt verlofen, sollen die, so vns zu tisch dienen, vnd der vnderpreceptor mit inen bey rechter zeit widerumben gen hof zum diennst gen vnd sich daselbst allermassen, wie obsteet, zuchtiglichen halten vnd sehen, das sy weder bey vnserm tisch, noch mit den windliechtern khain dienst versaumen vnd allemal die zwen oder mer khnaben, an wellichen der diennst ist, am lenngsten zu hof beleiben vnd bis wir zu ruegeen, wellen aufwarten, lassen. Da soll aber er hofmaister beuelhen, wann dieselben khnaben so lanng in die nacht beym dienst beleiben muessen, das der vnderpreceptor daselbst auf sy warte vnd sy, wann es zeit ist, mit ainem liecht in die herberg beglaite.

Dergestaltt solle es auch bey den andern khnaben, die bey ime hofmaister essen zu nacht, wie zu [dále fol. 9v] morgens, als obsteet, mit essen, dringken auch allerzucht vnd seubrigkhait gehalten werden. Vnd wann das nachtmal fur

ist, mag er hofmaister vnd der preceptor die khnaben sumers zeit etwo in der nehenndt in ainen lustigen garten fuern, da sy abermals allerley khurtzweil mit springen, ringen, tannetzen, wetlauffen, stain vnd stanngen werfen, pallspillen vnd dergleichen khurtzweil oder ritter spil treiben mugen. Doch wan die khnaben dergleichen khurtzweil ieben, das allemal er hofmaister oder ain preceptor bey inen sey, damit khainem vbels beschehe. Im winter aber sollen sy beyeinander in der herberg beleiben, sich in der musica vnd andern erlichen khinsten yeben oder es soll ainer aus den khnaben, welchen der preceptor am tauglichsten darzue acht, den andern in teutscher sprach ain schöne khurczwillige tapfere vnd erliche khriegshistori, von der khaiser geschichten vnd andern manlichen thaten, verlesen vnd soll also mit dem verlesen vnder den khnaben umbgewechßelt werden. Darumbem soll er hofmaister neben dem preceptor hohen vleiß anwenden, damit die khnaben, so sy nit in der schuel bey der lernung oder sunst beim diennst sein, khain zeit [dále fol. 10r] vergebenlich verzern, sonnder sich alzeit in ainer erlichen khunst vnd khurtzweil üeben thuen.

Volgenndts soll er hofmaister verschaffen, damit gedachte khnaben winters zeit umb acht im sumer aber umb neun vr vnd albeg die khliennsten am ersten schlaffen geen, sich abermals mit dem zaichen des Creutz gesegnen vnd, wie obsteet, pethn vnd er hofmaister sambt dem vnderpreceptor bey inen beleiben, biß sy sich all aus gezogen vnd gelegt haben. Da soll auch der vnderpreceptor, souil es sein khan, altzeit bey inen in der camer ligen vnd er, hofmaister, vnder weillen alwegen zu ainer andern stundt in der nacht zu den khnaben in die camer sehen vnd sy haimblich uberfallen, damit ain ieder an seiner rechten stat lige, auch sonst gar khain vnzucht oder leichtfertighait vnd muetwillen bey inen gesehen, gehört oder gespurt werde.

Weitter, wann die khnaben zu hof oder anderstwo sein, das wir fur sy oder die khnaben fur vns geen, sollen sy sich albeg mit höchster diemuettighait nagen. Dergleichen auch wann sy sonst zu hof sein oder vber die gassen geen vnd [dále fol. 10v] inen iemandt von herrn oder adl vnd vor aus welliche vnnsere rät vnd in hohen ambtern darnach die person sein begegnet, sollen sy denselben auch ir gepurliche reuerenntz erzaigen vnd sonst sollen sy weder zu hof, noch auf der gassen oder anderstwo durchaus ausserhalb irer zuegeordneten personen khain gesprech nit halten.

Mer soll villgedachter hofmaister, wie er dann vermug seiner bestallung zuthuen schuldig ist, die khnaben mit gueter sauberer liger stat khlaidern, waschung irer har vnd fuessen, auch neu gewaschen hemetern vnd andern leingewandt vnd was sy sonnst ieder zeit der notturfft nach bedurfftig werden, genuegsamblich versehen vnd außhalten. Darumben soll er auch darob sein, damit alwegen der khnaben diener vnd zwen camer trabannten teglich auf die khnaben vleissig warten, die ire khlaider, peth vnd leingewandnt dergleichen ire stifl, schuech vnd andere ire sachen sauber halten. Vnd sollen also die camer trabannten wochennlich mit irem diennst umbwechßeln vnd wouer ain camertrabant

oder diener solchen iren dienst versaumet vnd uertrette, [dále fol. 11r] solle ime allemal nach er khandnus vnnsers obristen stalmaisters ain halber gantzer monat oder wochen solldt, so offft das beschicht, abzogen vnd gerodiert werden.

Er Hofmaister soll auch denselben vnd sunst allen andern personen, die umb vnd bey den khnaben sein werden, ieder zeit aufs höchst verpietten, das durch sy von khainerley vnschannpam dingen meldung beschehe oder ander peß muetwillen brauchen, darob die khnaben böß exempl nemen möchten oder geraitzt wurden.

Er soll auch vleiß ankhern vnd derhalben anhalten, damit die khnaben altzeit mit genuegsamer herbrig versehen vnd, souil muglich ist, nachendt bey vnnsers obristen stalmaisters herbrig gefuriert werden.

Verrer soll er hofmaister denen, so auf die khnaben warten, vnd sunst aufs höchst verpieten, das man khaine luterische oder schenntliche puecher, damit die iugennt verfuert werden möchte, in der khnaben herberg nit bringe oder inen sonst gegeben werden. So aber das durch yemandt, wer der seye, beschehe, solle er es gedachtem vnnserm obristen stalmaister [dále fol. 11v] zuwissen thuen. Vnd zu merer verhuettung allerley vbels, so daraus entsteen möcht, soll er hofmaister allen khnaben ernstlich auflegen, das ir khainer ausserhalb irer leern, puecher, sunst durchaus in khainem buech nit lese oder bey ime behalte, er habe es dann zuuor ime hofmaister vnd dem preceptor gezaigt vnd sehen lassen.

So soll auch khainem edln khnaben khlain oder groß, wann oder wohin er das begerte, on vorwissen vnd erlaubnus vorgemelts vnnsers stalmaisters außzugeen vergundt noch gestat werden, allain was geen hof vnd sonst irem dienst betrifft, vnd welcher das uerfuert, soll er hofmaister dem stalmaister vom stundan anzeigen.

Betreffendt aber so ain edl khnab khrannckh wurde, soll benanter hofmaister zu demselben khnaben offft sehen vnd guete ordnung geben, damit demselben khnaben mit allem vleiß, als mit nutzlicher vnd gesunder speis vnd dranckh dergleichen mit erczeneyen, gueter ligerstat vnd aller anderer notturfftiger wardt, wie man [dále fol. 12r] ine am ehisten widerumb zu seinem gesundt helfen mag, auf das vleissigist auß gewardt werde vnd dem khnaben etwo durch verwarlung nit merere khranckhait zuesten vnd eruolgen thue.

Item wann wir außreiten wurden, soll er hofmaister die stundt, wann auch wieuill khnaben ieder zeit reiten sollen, bey dem obristen stalmaister nemen. Darauf soll er ordnung geben, damit die khnaben zuderselben stundt vertig seien, auch die sachen, so sy vnns fuern muessen, wie breuchig ist, zu inen nemen vnd bis sy zu roß sitzen, bey inen beleiben vnd den bereiter so mit inen reit freundlich pitten, das er vleiß prauche, damit sy altzeit nacheinander reiten, auch so man stil halt beyeinander beleyben vnd khain muetwillen weder mit den roßen, noch sonst anheben vnd so wir am gejaidt oder sonst uerlandt sein, das sy vns nicht weniger als im ordenlichen leger vleissiglich dienen vnd aufwarten sich, auch wann sy essen zuchtiglichen halten. Doch soll er alweg sehen, damit inen auf

dem gejaidt vnd wie es sich sonst also zuetregt von der khuchl aufs wenigist zwo vnd souil sein khan guete [dále fol. 12v] warmbe speis gegeben werden. Vnd wouer sich ain khnab der ennde ungeschigkht hielt, derhalben er sein vleissig nachfrag haben soll, das er dasselb vilgemeltem stalmaister vonstundan anzaige. Hieneben soll er auch ordnung geben, damit wann wir außgeriten vnd spat wider khumben, das altzeit vier khnaben, deren so anhaimbs beliben sein, bey gueter zeit vnns mit windliechtern entgegen geen vnd einleichten.

Wann aber die khnaben mit den bereitem in das veldt reiten wurden, soll er es bey den breitem guetlich dahin bringen vnd sich mit inen freuntlich vndereden, das sy inen alwegen, wann die khnaben nit in der schuel sein, damit sy souil muglich ist, khain lection versaumen vnd der schuel muessig sein, ain stundt furnemen vnd die khnaben ausfuern. Wann aber ain breiter selbst etlich khnaben, so mit reiten sollen, benemen wurde, das soll inen nit zuegelassen werden. Sonder er hofmaister vnd preceptor gemainlich die grösten darzue verordnen vnd khainen der vnder zwelf iaren ist, also in das veldt reiten lassen.

Item souer ain ordinari fechtmaister, so von vns besöldung hat, zu hof ist, vnd der die khnaben [dále fol. 13r] in fechten täglich vnderweisen wirdt, soll er hofmaister bey den khnaben darob halten, damit ime ain ieder khnab, wellicher vber vierzehen iar alt ist, ain gulden, die aber darunter sein, ain halben guldin iarlichen schenngkhen. So er aber von vns khain besoldung het vnd sich allain von dem, doch das er auch souil dessto vleissiger sey ennthalten muest, so sollen ime die khnaben, so vber vierzehn jar sein, ieder das iar zwen guldin, die iungern aber iärlichen ain guldin zu seiner vnderhaltung schenckhen.

Sunst vnd ausserhalb des soll khain khnab weder ime hofmaister, oder den preceptorn, noch iren hausfrauen, auch camer trabannten, iren dienern noch sunst durchaus niemandt khain schangkhung weder an gelt, oder gelts werdt nit geben, noch sy selbst von inen, noch iren freuntten oder andern von iren wegen nit nemen oder er hofmaister on vnnsers stalmaisters erlaubnus zunemen gestatten, sonnder wo er das erfuer, dasselb alsपालdt ime als obristen stalmaister zuwissen thuen.

Item gedachter hofmaister soll auch insonderhait vleis ankhern, das khain khnab oder andere person [dále fol. 13v], es sey preceptor, vnderpreceptor, camer trabanten, diener oder andere person, niemandt außgenommen, so zu den khnaben zueganng hat, weder zu hof, noch in ir herberg oder anderßwo khainer dem andern khain gemessens, ganntz oder halbs nit zuetrinckhe oder bringe, noch gewarte. Vnd wouer es ain khnab vberfarn wurde, soll derselb auf das erstmal doch mit vnnsers stalmaisters vorwissen vnd beuelch mit zwainzig gueter strach auf die plaß haut, das andermal mit vierzig vnd das dritmall mit achzig strach gestrichen vnd also allemal duppliciert werden. Wann aber ainer dardurch vol oder sunst ungeschigkht wurdt, soll er hofmaister auch solches dem stalmaister anzaigen, den wirdt er alßdann nach harter seinem, des khnaben verschulden nach, zu straffen wissen. So es aber ain andere person mit dem zuetrinckhen

uberfuer, dem soll das erstmal ain wochen, das andermal zwo, das dritmal ain monat besöldung abzogen vnd alßdann auch allemal dupliert werden. Wann aber ainer vol wurde, es were er oder ainer vnder den preceptores, dem soll das erstmal zway monat besöldung abzogen, das [dále fol. 14r] andermal mit der gefennckhnus gestrafft vnd daruber geurlaubt werden, was aber das ander gesindt ist, dem soll das erstmal zwo wochen, das andermal ain monat vnd das dritmall zway monat besöldung gerodiert vnd darzue mit der gefennckhnus vierzehen tag mit wasser vnd prot gestrafft vnd daruber geurlaubt werden. Doch alles mit gedachts stalmaisters vorwissen vnd beuelh.

Er hofmaister soll auch dise sein instruction niemandt, wer der sey, nit sehen, lesen oder hörn lassen, noch abschrift dauon geben, sonder fur sich selbst behalten vnd volziehung thuen.

Beschlieslich wiewol dem preceptor auch ain instruction, wie er sich halten solle, gegeben ist worden, nicht desstweniger, solle er hofmaister in allem dem, was ime vnns zu eeren vnd den khnaben zu nutz vnd zucht fur notwendig vnd guet ansicht vnd zuuorab, damit vnns durch die khnaben, souil ir diennst betrifft, vleissig gediennt werde, seinem pestem verstandt nach vleiß anwenden, das es bey den khnaben allenthalben recht zuegee vnd das ihenig wie [dále fol. 14v] in diser instruction begriffen, volzogen werde. Vnd dieweil man alles in der instruction nit begreifen khan, soll er hofmaister seinen verstandt vnd vleiß brauchen vnd ob ime weiters darinnen er sich nit zuhalten wist furfiel, soll er altzeit bey dem obristen stalmaister, doch alle inportunacion verhuet, beschaidt daruber nemen. Dergleichen ob sich auch der preceptor oder vnderpreceptor in ainem oder mer weeg vngepurlich vnd der instruction zuwider hielten, soll er sich derwegen mit inen in khainerley zannghk oder das er inen villerlay ordnung vnd maß geben wolte khains wegs nit einlassen, sonder was nötig ist vil gehortem stalmaister anzaigen. Es were dann, das ime der preceptor so gar woll verwandt vnd vertraut were, so möcht er ime dasselb haimblich, glimphlich vnd freuntlich vndersagen vnd sy also paid miteinander allerley vndereden, handlen vnd verrichten, damit es allenthalben recht vnd ordenlich zuegee. An dem allem estat gemelter hoffmaister vnnsern ernstlichen willen vnd beuelch. Geben in vnnsern kuniglichen schloß Prag, den zwainzigisten tag augusti im funfzehenhundert [dále fol. 15r] vnd neunvnduirzigisten, vnnserer reiche des römischen im neunzehenden vnd der andern im dreiundzwanzigisten jaro.

Ferdinandus subscripsi

Ad mandatum domini
regis proprium

Philipp Brenner¹⁹⁷⁴ manu propria
Melicher von Hoberckh¹⁹⁷⁵ manu propria
Lanndsidl¹⁹⁷⁶ manu propria
Registrata Dunant¹⁹⁷⁷

Eur Majestät edlen knaben hofmaisters Wilhalmen von Pollerstras instruction

Instrukce č. 2

[fol. 29r] *Ferdinand von Gottes gnaden romischer auch zu Hungern vnd Behaim etc. kunig etc.*

Instruction auf den gelerten unnsern getreuen lieben N.¹⁹⁷⁸ unnserer edl knaben preceptor, wie vnd was massen derselb in seinem ambt vnd dienst handdlen soll.

Erslich sol gemelter preceptor in der edl knaben herberg ligen vnd, so offt ain feyr oder suntag ist, bey gueter zeit den knaben so sy sich angelegt, geseübert vnd ir gebet verzicht haben, ehe es zeit wirt geen hof zu geen, das Euangeli, so man denselbigen tag lesen vnd predigen wirt, auch verleßen, vnd wouer er souil zeit hat, exponiern. Darnach soll er sambt dem hofmaister die knaben, da almal zwen und zwen neben einannder geen sollen, gen hof vnd wider in die herberg beglaiten, auch acht haben, das sy vnnderwegen vnd zu hof ganncz züchtig seien. Vnnd ob inen yemandt von herrn oder adl vnnd sonnderlich, was vnnsere rät vnnd sonnst in hohen ambtirn sein, vnnderwegen oder zu hof bekommen oder sy von yemandt gefragt wurden, denselben sollen sy ir gepurlich reuerencz thuen vnd ganncz züchtiglich antwort geben vnnd sonnst mit niemandt kain geschprech oder geschwecz, noch sich sonnst weder mit worten, noch gepeuten unczüchtiglichen halten. Das sy [dále fol. 29v] auch vor dem altar aufrecht steen

---

¹⁹⁷⁴ Pravděpodobně Philipp Preiner, rada dvorské komory: uveden nejen v soupisu dvořanů Ferdinanda I. z let 1550-1551, ale i v dalších „Hofstaatsverzeichnisse“. Srov. Thomas FELLNER – Heinrich KRETSCHMAYR (edd.), *Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). 2. Band. Aktenstücke 1491-1681*, Wien 1907, s. 169, 173.

¹⁹⁷⁵ Jde o radu dvorské komory Melchiora Haberckha doloženého například v seznamu dvořanů Ferdinanda I. z let 1550-1551 (ovšem i později). Srov. tamtéž, s. 169, 173.

¹⁹⁷⁶ Pravděpodobně se jedná o Steffana Lanndsidla, doloženého v kanceláři dvorské komory k letům 1550-1551 až 1553-1554. Srov. tamtéž, s. 170, 173, 181.

¹⁹⁷⁷ Jde s vysokou pravděpodobností o Eustacha Dunandta doloženého v kanceláři dvorské komory opakovaně v soupisech dvořanů Ferdinanda I. z let od přelomu 30.-40. let 16. století. Ve funkci taxátora a registrátora sloužil ještě v době Maxmiliána II. (1567) Srov. tamtéž, s. 158, 163, 166, 170, 174, 178, 182, 185, 190.

¹⁹⁷⁸ Za tímto značka pro doplnění textu, který je napsán vlevo na straně: „yeczigien vnnd khunfftigen“ a dále přeškrtnuto: „unnsern yeczigen vnd [???] khunfftigen“.

oder krüen vnd die mit den windtlichtern iren diennst, wie sich gebürt vleissig verrichten, auf die predig mit andacht merckhen. Damit sy aber dessten paß vnd vleissiger darauf achtung haben, sol er preceptor ungeuerlich zwo stundt nach essen yeden knaben in sonderhait umb den inhalt vnd substanncz des Euan-geli, so auf denselbigen tag gepredigt ist worden, vnd was er aus derselbigen predig gemerckht und genumen hab, befragen vnd inen alßdann nach demselbigen in der teutschen oder anndern frembden sprach ein kurzweilige vnd tapfere kriegshistori ein stundt verlesen vnd allen vleiß anwenden, das sy neben der lateinischen sprach auch andere sprach reden vnd teutsch schreiben lernen. Derhalben soll er preceptor vnd sunst alle, die umb die knaben sein vnd lateinisch künen, soliche sprach mit inen reden, damit sy souil desster mer in yebung kumen, sy allzeit vnnderweisen. Dergleichen sol er preceptor an allen feyerabendt vnd feyrtagen mit den knaben zu der vespen vnd wider dauon geen vnd auch vleiß haben, damit sich die knaben zuchtig erczaigen vnd halten.

Auch sol er nit vnnderlassen, sonder ordnung geben, damit die knaben albeg zwaimall im iar, nemlich [dále fol. 30r] zu weinechten vnd ostern beichten, vnd die, so iren genuessamen verstanndt vnd das alter haben, das hochwirdig Sacrament anphahen.

So es aber an werchtagen ist, soll obgedachter preceptor sumer vnd winters zeit allemal umb funf vr bey den knaben sein, mit inen zu den Meß geen vnd entlichen sehen, damit er allzeit, so es sechse schlecht vnd ehe daruor dann darnach die knaben zu lernen vnd zu studieren anfahe, vnd die knaben also drei stundt nacheinander, nemblich biß auf neun vr, vnnderweise vnd yederzeit puecher vnd autores prauche, daraus die knaben allen nucz vnd guet sitten erlernen vnd begreiffen mugen.

Doch soll er preceptor albeg die beschaidenhait prauchen, das er allzeit die acht knaben, so vnns zu tisch dienen muessen, am ersten vnd vor den andern, damit sy bey gueter zeit, doch nit vor neune, zum diennst geen, mugen aufsagen lassen. Weliche aber zu morgens bey der Meß mit den windtlichtern gediennet vnd die lection versaumbt heten, denen sol er in sonderhait furgeben, damit sy am aufsagen, die letsten sein und ir rechte schuelzeit den andern gleich auch erraichen mugen.

Dann nach verprachtem fruemall haben die knaben [dále fol. 30v] erlaubnus biß auf zwelffe allerlay kurzweil zutreiben oder sich in der musica vnd andern khunsten zu yeben. Doch sol er preceptor altzeit vor zwelffe in der schuel sein, damit die khnaben zu derselben stundt wider umben zulernen anfahe. So soll er sy also drey stundt, nemlich von zwelffen biß auf dreue, vnnderweisen vnd nit von inen khumen. Daneben auch sonderlich die gar klain knaben, so nit lesen, noch ainicht latein oder nit beten kunden, albeg von den andern vnnderschiedlich vnnderweisen vnd auch beten lernen. Er soll auch, ausgenomen iren hofmaister

und vnderpreceptor, in die schuel zu inen niemandt lassen.¹⁹⁷⁹ Wouerr aber gemelte preceptores in der gedachten zeit an groß echaufft ursachen zu dem dienst nit kumen vnd er preceptor die knaben nit zubemelter zeit, nemlich vor mittag von sechse biß auf neune vnd nach mittag von zwolffe biß auf dreue, mit lernen vnnd er weiter in verwalung seines diennst, wie hierunnden begriffen sich, vnfleissig halten wurde, soll ime [dále fol. 31r] das erstmall von vnnserm stallmaister guetlich vnndersagt, das anndermall ain monat besoldung gerodiert vnd wo es nit helfen wurd, mit vnnserm vorwissen geurlaubt werden. Vnnd wouer der hofmaister es ime ubersehe vnd nit vnserm stalmaister anczaget, soll er dem preceptor gleich gestrafft werden. Da soll er preceptor auch sein achtung haben, wouer yemandt frembder in zeit der schuel oder sunst von der knaben freundten oder andern kheme vnnd brief oder annder mündlich potschafft an die knaben hetten, die sollen zu inen nit gelassen werden. es sey dann zuuor ime preceptor oder dem hofmaister anczagt, dieselb potschafft mag alßdann in beysein des preceptors verricht werden.

In sonderhait soll er auch, bey verliering vnnser genad, mit vleiß darauf merckhen, damit in der knaben herberg kaine lutterische oder schenndtliche puecher von niemandt getragen oder inen sonnst gegeben oder vorgelesen werden, vnd wo es gescheh, bemeltem vnnserm obristen stallmaister anczagen. So soll er auch den knaben ernstlich verpietten, vnndersagen vnd bey irer straf auflegen, das ir kainer in andern puechern, ausserhalb deren, darynnen sy studieren, nit lese oder bey inen [dále fol. 31v] behalten. Er laß sy dann zuuor ine preceptor sehen, so soll er auch, souil muglich ist, bey den knaben sein vnd bleiben, auch sumers zeiten nachdem nachtessen mit inen etwo in der nehent in ainen schonen lusstigen garten geen, das die knaben daselbst auch allerlay kurzweil mit springen, ringen, tannzen, wettlauffen, stain vnd stanngen werffen, pal spielen vnd dergleichen treiben mugen. Im winter aber sollen sy beieinander in der herberg beleiben vnd soll ainer aus den knaben, welichen er preceptor am tauglichsten darczue acht, den andern etwo ain schauue lustige vnd kurzweilige kriegshistori vnd andern manlichen thaten in teutscher sprach vorlesen vnd mit dem solle also¹⁹⁸⁰ vnnder inen¹⁹⁸¹ umbgewechslet werden.

Wer sol vilgedachter preceptor dannocht sein achtung haben, damit die knaben, so bey irem hofmaister essen, mit zimlicher speiß vnd tranckh, dergleichen claiden, ligerstat, da albeggen zwen nemlich ain clainer vnd ain grosser in ainem

---

¹⁹⁷⁹ Zde značka pro vsuvku: „sich auch befleissen ausserhalb der zeit, so er selbe studiern will vnd sonderlich, als lanng di khnaben lernen, bey inen zu sein, vnd so ime etwas furfiel, das er von inen geen mues, solle er mitler weil den vnderpreceptor bey inen lassen, damit alweg ir ainer bey inen sey“. Hned zatim je přeškrtnutý text: „vnd nach verprachter lernung von denen nit geen, biß der vnnderpreceptor, so er etwo nit da were, widerumb haimb kumbt, welicher allzeit zu ennt der schuelzeit bey den knaben sein soll“.

¹⁹⁸⁰ Tato dvě slova místo škrtnutého textu: „vorlesen“.

¹⁹⁸¹ Toto místo škrtnutého „den knaben“.

peth ligen sollen. Dergleichen so ain knab kranckh wurde, mit erczneyen vnd wartung, auch sonnst in allem andern, so sy zu irer notturfft be[dále fol. 32r]durfftig sein werden, vermug seiner bestellung seuberlich vnd sonnderlich im winter vor der keltten vnnnd im sumer vor der hicz genuessamlich versehen werden. Wo das nit beschehe vnd er preceptor sehe, das die knaben ainichen mangl litten, soll er dasselb irem hofmaister sauerr er ime annderst so wall verwannt guetlich vnd freuntlich haimblichen anzaigen vnd vnderreden, auch yederzeit allerlay von wegen der knaben zucht vnd wesen mit ime vnderreden. Wann er aber sehe, das ers von ime nit fur guet nemen wolt vnd die knaben mangl litten, soll er sich darumb in kain disputation einlassen, noch ime ainicherlay maß vnd ordnung zugeben haben, sonnder dasselb was nodig ist, vnnserm obristen stallmaister vnuerzogenlich zuwissen thuen.

Es sol auch hinfur kainem edl knaben, klain oder groß, wann oder wohin er das begerte an vorwissen vnd erlaubnus gedachts vnnser obristen stallmaisters auszugeen, nit vergunt oder gestat werden, allain was geen hof vnnnd sonnst iren diennst betrifft. Welicher aber das uberfaren wurde vnd sich ungehorsam hielt, soll er preceptor soliches beruertem stallmaister von stundan anzaigen [dále fol. 32v].

Dergleichen wann die knaben mit den bereittern in das veld reiten sollen vnd die bereitter nach den knaben schickhen oder etlich die, mit inen reiten sollten, benennen wurden, das soll inen nit zuegelassen werden. Sonnder er preceptor vnd der hofmaister sollen es bey den bereittern guetlich dahin hanndln, damit dasselb ausreiten zu der zeit, so die knaben nit in der schuel sein, beschehe vnd sy an der lernung souil muglich ist, nicht versaumen. Er soll auch verschaffen, das allemall die grossten knaben vnd die so vber zwelff iar sein in das veld reiten.

Item er soll auch von kainem knaben, noch von niemandt andern, in irem namen kain schannckhung weder in gelt, oder geltswerdt an des stallmaisters erlaubnuß nit nemen, auch das kainem andern zuestehen, sonnder wo er das erfuer, ime obristen stallmaister von stundan zuwissen thuen.

Sunst sol er preceptor, wann sich etwo die knaben mit der lernung vnfleissig oder sonnst in annder weg vnczuchtig vnd ungepürlich halten wurden, macht haben, sy yederzeit der gepur nach zustraffen vnnnd soliches kainem vbersehen, so das [dále fol. 33r] aber auch nit helfen, sonnder weiter durch sy ubertretten wurd, sol er sambt irem hofmaister soliches dem stallmaister entdeckhen.

Item gedachter preceptor soll auch in sonnderhait vleiß ankeren, das kain knab oder anndere person, niemandt ausgenomen, so zu den knaben zuegang haben, weder zu hof, noch in ir herberg kainer dem andern kain gemessens gancz oder halbs nit zuetrinckhe oder pringe, noch gewarte. Vnd wouerr es es bey ainem knaben oder andern merckhet soll, ers vnuerzogenlich vnnserm obristen stalmaister anzaigen, der wirt sy vnnserm beuelch gemaß wol zu straffen wissen.

Dem allem soll er preceptor mit vleiß vnd treue nachkomen vnd dise sein instruction niemand, wer der sey, nit sehen, lesen oder hören lassen, noch abschrift dauon geben, sonnder fur sich selbst behalten vnd volziehung thuen.

Beschliesslich wiewol dem hofmaister auch ain sondere instruction, was er sich halten solle, gegeben ist worden, nichts desstweniger solle er preceptor in allem dem, was ine vnns zu eern vnd den knaben zu nucz vnd zucht fur nottwendig vnd guet ansicht vnd zuuor ab damit vnns durch die knabn, souil iren diennst betrifft, vleissig gedient werde, seinem pesten verstanndt nach vleiß anwenden. [dále fol. 33v] Das es bey den knaben allenthalben recht zuegee vnd das ihenig, wie in dieser instruction vermelt, volczogen werde vnd ob ime weiters so nit hierynen begriffen furkhäme vnd er sich darynen nit zuhalten wist, sol er altzeit bey vnserm obristen stalmaister beschaid daruber nemen vnd sol also alles mit dem hofmaister ainig vnd treulichen verrichten sich auch, ausserhalb was die schuel betrifft, in kain disputation, wie ob laut mit ime nit einlassen. An dem allen thuet er vnnsern ernstlichen vnd gefeligen willen vnd maynung. Geben

Příloha č. 6.: Biogramy preceptorů/hofmistřů české a moravské šlechty zmíněných ve II.-VIII. kapitole disertační práce

Anserides (Anserinus), Martin

N: Chrapkovice (ve Slezsku, něm. Krapkowitz, dnes polské Krapkowice); 1608 zapsán podle RHB u pražských jezuitů (M. Truc jej ale neuvádí), později ale studoval na pražské utrakvistické univerzitě, kde se stal 1613 bakalářem; minimálně v tomto roce byl vychovatelem Karla Voračického z Paběnic. Později byl členem malostranské městské rady.

J. Vladyka, Můj Beroun, Beroun 1938, s. 167, 169; RHB I, s. 90; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 42

Artopaeus, Pavel

N: Jindřichův Hradec; Z: 12. 9. 1607. Tento syn jindřichohradeckého pekaře Víta navštěvoval školy v Uherském Brodě (5 let), později v Banské Štiavnici (2 roky) a Jihlavě (3 roky). Již v 80. letech jako famulus Petra Kodícila (+1589) studoval na UK, kde se stal 2. června 1593 bakalářem. Od 1593 byl dva roky vychovatelem u Antonína ze Salhausenu v Benešově nad Ploučnicí, následně rektorem školy u sv. Michala na Novém Městě pražském a nato preceptorem Karla Hrušky z Března na Bítověsi (do října 1597). Pak byl rektorem škol v Pelhřimově a Teplicích (od 1598). Jako vicerektor krátce působil na škole u Vysokého kostela v Kutné Hoře (1599). Poté zastával funkci nymburského jáhna, 25. května 1600 byl ordinován ve Vitemberku na kněze.

J. Dobiáš, Dějiny města Pelhřimova III/2, Praha 1954, s. 371n.; RHB I, s. 107n.; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 23

Balbus, Hieronymus

N: po 1450, Benátky (Itálie); Z: po 1522. Italský humanista, profesor pařížské a pak vídeňské univerzity. Někdy po 1497 byl vychovatelem Jindřicha, syna nejvyššího kancléře Jana ze Šelmberka (za preceptora byl doporučen Janem Šlechtou ze Všehrd). Po roce 1499 měl zřejmě v Praze soukromou školu i pro šlechtické chlapce (viz kap. IV. 2.). Asi 1501 odešel do Uher do služeb Vladislava Jagellonského, 1522 se stal biskupem v Krku (dnes Chorvatsko; již předtím byl B. proboštem prešpurské kapituly).

Ch. G. Jöcher, Allgemeines Gelehrten-Lexikon I, Sp. 725n.; OSN III, s. 146; P. S. Allen, Hieronymus Balbus in Paris, The English Historical Review, Vol. 17, No. 67 (Jul., 1902), s. 417-428; RHB I, s. 130n., RHB V, s. 282; J. Macek, Jagellonský věk v českých zemích, 1-2, s. 180, 275, 303, 528; 3-4, s. 547

Banno z Fenixfeldu, Jan

N: 25. 1. 1529, Praha; Z: 1596, Praha. Vzdělával se v Míšni a v Praze v Kollinově soukromé partikulární škole, kde pomáhal také s výukou. Někdy poté (asi od roku 1550) byl několik let vychovatelem v rodině Jana z Lichtenštejna, nejvyššího sudí Markrabství moravského. 1554 nobilitován. 1558 se vypravil do zahraničí, studoval např. ve Štrasburku, pobýval ve Francii a v blíže neurčeném roce získal v Padově doktorát obojího práva. 1566 se podle RHB imatrikuloval ve Vídni (F. Gall jej neuvádí). Od konce 60. let byl zaměstnán v české komoře (od 1570 jako její sekretář), kde působil až do své smrti. B. je autorem četné příležitostné i jiné latinské poezie.

F. Menčík (ed.), Dopisy Kolína, s. 90; OSN III, s. 261; RHB I, s. 132n.; M. Holý, Johannes Sturm, das Strassburger Gymnasium (Akademie) und die Böhmischen Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, v tisku

Bílek, Václav

Absolvent nám neznámé univerzity. K roku 1617 se uvádí jako magistr svobodných umění a *paedagogus* Jana Theodorika Berky z Dubé. Žádné další zprávy o této osobě nejsou.

J. Hejnic, *Humanistica*, LF 88, 1965, s. 80; RHB I, s. 197, 206

Borbonius z Borbenheimu, Matyáš

N: 24. 8. 1566, Kolínek u Klatov; Z: 16. 12. 1629, Toruň; pocházel z chudých poddanských poměrů. Navštěvoval domácí školu, asi od 1576 pak městské školy v Sušici, Klatovech (1577-1581), u sv. Štěpána v Praze, pak tamtéž u sv. Michala (1582), dále v Rakovnici (1583-1584), Kolíně (1584-1585), Chrudimi (1585-1586) a konečně ve Velkém Meziříčí (1586-1590). Na zdejším gymnáziu pak působil do 1591 jako učitel. Od 28. 10. 1591 do 1597 byl preceptorem Jana z Vartemberka na Napajedlích, s nímž pobýval ve Znojmě (do jara 1593), Jihlavě (do jara 1594), ve slezském Břehu (do podzimu 1595) a dále v letech 1595-1597 na vysokých školách v Altdorfu, Heidelbergu a Basileji, kde 1597 dosáhl doktorátu medicíny. Dohlížel i na vzdělání Adama Budovce z Budova. Po návratu do českých zemí provozoval lékařskou praxi postupně v Napajedlích, Litoměřicích (kde se 1599 poprvé oženil) a v Mladé Boleslavi (kde se 1601 podruhé oženil). Od 1609 byl zemským lékařem se sídlem na Novém Městě pražském, kde byl od 1612 měšťanem. Zúčastnil se stavovského povstání, pročež byl odsouzen, ale díky přímluvám omilostněn. Z konfesijních důvodů emigroval 1628 do Toruně, kde 1629 zemřel. B. je vedle lékařských i jiných spisů (i řady příležitostných básní) autorem dvou dochovaných deníků.

M. Dvořák (ed.), *Dva deníky Matyáše Borbonia z Borbenheimu*; J. Zukal, *Polanové z Polansdorfu. Památná rodina opavská 16. věku*, s. 117; G. Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*; F. Dvorský, *Matyáš Borbonius z Borbenheimu*, s. 81-89; F. M. Bartoš, *Bojovníci a mučedníci*, Praha 1946, s. 152nn.; RHB I, s. 218nn. (zde též soupis jeho díla i další literatura), 237; L. Rejchrt, *Bratrství studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*, s. 68n.; M. Svatoš, *Cesta za vzděláním doktora medicíny Matyáše Borbonia*, s. 29-40; BSČZ 6, s. 53 (zde též stručný soupis jeho díla a další literatura)

Brosch, Zdenkoslav

Bakalář (kde studoval však není známo). Zřejmě od roku 1562 byl preceptorem Julia Šlika na jeho kavalírské cestě po Evropě (blíže o ní viz v medailonu Šimona Proxena ze Sudetu, který byl chlapcovým *gubernatorem*). Žádné další informace o této osobě bohužel nejsou k dispozici.

D. Martínková (ed.), *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*, s. 156, 162, 165nn.; Táž (ed.), *Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Franco-gallico, passim*; RHB IV, s. 256; M. Lenderová, *U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orléansu*, s. 18

von Bruck (Angermund), Jakob

Studoval ve Štrasburku. Jako vychovatel několika šlechticů podnikl odtud před rokem 1614 cestu po jižní a západní Evropě (Francie, Itálie). Mezi jeho svěřence patřili Jáchym, Jan Bernart a Ota Jindřich, synové Jáchyma Malcána z Vartemberka a Evy Popelové z Lobkovic, Jan Jiří, potomek Jana Ignáce Cikána a Marie z Redernu, a konečně Ondřej a Jáchym Kochtičtí z Kochtic (o nich blíže v kap. IV. 4. 2.). Žádné další zprávy o B. však nemáme.

OSN XI, s. 52; OSN XXI, s. 952; A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV*, s. 104, 302; C. Zonta, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 183, 197, 287n., 310

Burckhard (Burckhardt, Burkhard), Johann Jakob

N: 1577, snad v Basileji; Z: 1629. Pocházel z basilejské kalvinistické patricijské rodiny (syn Hieronyma Burckhardta), v Basileji studoval zřejmě práva. Díky doporučení J. J. Grynaea a A. Polana působil v letech 1600-1601 jako preceptor Alberta a Alberta Rohovláda Bukůvků z Bukůvky v Ženevě; později (minimálně v letech 1604-1606) byl vychovatelem Jana Jetřicha a Přemyslava ze Žerotína, kteří se tehdy zdržovali ve Štrasburku, kde pravděpodobně studovali na zdejší proslulé škole.

S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève* (1559-1878) I, s. 131, 135; F. Hrubý, *Moravské památníky z doby předbělohorské*, s. 207n.; NDB 3, s. 35; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 61, 69; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 74 a passim

Cancellarius Krumlovský, Vavřinec

N: Snad Český Krumlov (?). 1596-1599 pobýval s Radslavem ml. (1582-1660) a Oldřichem (1583-1620), syny někdejšího karlstějnského purkrabí Jana Vchynského (†1590), jako jejich preceptor ve Zhořelci. Žádné další zprávy o této osobě nejsou k dispozici.

K. Hrdina, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 89; O. Odložilík, *Vchynští ze Vchynic a Tetova v Nizozemí*, s. 296; RHB V, s. 483

Cirkler (Circler, Circlerus), Laurentius (Vavřinec)

N: 1534, Goldberk (něm. Goldberg, dnes polská Złotoryja); Z: před 11. 10. 1598, Špýr. Syn goldberského purkmistra. Studoval ve Vitemberku, pak byl preceptorem synů břežského vévody Jiřího II. a následně vychovatelem několika českých a moravských šlechticů: na přelomu 60. a 70. let např. Karla z Valdštejna, Jindřicha Brtnického z Valdštejna a Michala Slavaty z Chlumu ve Vitemberku, k nimž se pak přidružili ještě Albrecht Slavata a Zdeněk z Valdštejna, bratr Karla. Jindřicha Brtnického z Valdštejna a Albrechta Slavatu doprovázel poté C. i do Basileje a dále do Itálie. K roku 1573 je C. doložen v Padově, snad v doprovodu Filipa Ludvíka Hanavského). Na konci 70. let (do 1580) byl vychovatelem Karla st. ze Žerotína, se kterým pobýval mj. ve Štrasburku a Basileji (viz kap. V. 3.). 1580-1582 byl rektorem školy v Goldberku, 1582-1584 v Břehu. Po nuceném odchodu kvůli svému kalvinistickému přesvědčení pobýval na Moravě u Jindřicha Brtnického z Valdštejna, učil na ivančické škole, byl vychovatelem zřejmě několika šlechticů (minimálně 1591 například blíže neidentifikovaného Karla z Valdštejna, s nímž se na podzim tohoto roku měl vrátit z ciziny a na jaře 1592 jej odvézt do Štrasburku; již předtím je v letech 1590/1591 doložen jeho delší pobyt v Srbišti). I když pobyty a činnost C. v 90. letech nejsou úplně jasné, víme, že zřejmě po nějakou dobu žil na Náměšti nad Oslavou, v lednu 1598 je doložen v Lehnici, na přelomu jara a léta 1598 pak přes Prahu a Norimberk doprovázel Karla ml. ze Žerotína do Štrasburku (viz kap. V. 3.). Zde onemocněl, nejpozději v říjnu 1598 zemřel ve Špýru, kde byl na náklady Karla st. ze Žerotína i pohřben (150 tolarů). Preceptorem Karla ml. ze Žerotína byl po C. J. Guetlin (viz jeho medailon). Značné jmění odkázal C. gymnáziu v Goldberku.

J. Ch. Kundmann, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 380n., 439, 463n. C. F. Schönwälder – J. J. Guttmann, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 45, 54; F. Dvorský (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, passim; H. Ball, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 92; G. Mertz, *Das Schulwesen der deutschen Reformation*, s. 93; G. Bauch (ed.), *Aus dem Hausbuche des Goldberger Lehrers Zacharias Bart*, s. 16; A. Kratochvíl, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, s. 14; F. Dvorský, *Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621*, s. 31nn.; 35; G. Bauch, *Valentin Trozendorf und die Goldberger Schule*, s. 247-263; G. Sieg, *Freiherr Hannibal von Waldstein*, s. 3nn. a 41; R. Specht (ed.), *Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst*, s. 32; O. Odložilík, *Karel st. ze Žero-*

tina, s. 21, 30; 39; G. Gellner, Životopis lékaře Borbonia, s. 36; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel II, s. 218; L. Urbánková-Hrubá (ed.), František Hrubý. Etudiants, s. 119 a passim; N. Rejchrtová (ed.), Karel st. ze Žerotína. Z korespondence, passim; RHB V, s. 121n., 435; 595; T. Knoz, Rezidence a dvůr Karla staršího ze Žerotína, s. 416n.; C. Zonta, Schlesische Studenten an italienischen Universitäten, s. 189

Crato (či Krato) ze Šternfeldu, Martin

N: Hranice na Moravě. Minimálně v roce 1619 byl vychovatelem Oldřicha Hostakovského z Arklebic, který tehdy studoval na Schönaichianu v Bytomi nad Odrou (viz kap. IV. 4. 2.). Ve 20. a 30. letech 17. století působil ve službách Karla st. ze Žerotína. Zmínky o něm z této doby jsou v Žerotínově korespondenci dosti časté. Další zprávy o něm nemáme.

N. Rejchrtová (ed.), Karel st. ze Žerotína, Z korespondence, s. 346, 352, 357, 364, 393nn., 399; RHB I, s. 470 a RHB II, s. 350; R. Říčan, Několik pohledů do českobratrského vyššího školství, s. 142, pozn. 76; C. Zonta, Schlesische Studenten an italienischen Universitäten, s. 193

Cüchler (Küchler), Elias

N: 1568, Hochkirch u Zhořelce; Z: 11. 10. 1632. Studoval v Schönberku, ve Zhořelci, Lipsku a v Jeně, kde dosáhl 1596 magisterského titulu. Na počátku 90. let (asi 1590-1592) byl preceptorem Hannibala a Jindřicha z Valdštejna ve Zhořelci, kde pak od 1593 až do smrti působil jako učitel a od 1615/1616 i jako rektor. Měl ve Zhořelci řadu šlechtických žáků z Čech (např. Jaroslava Smiřického či Radslava ml. ze Vchynic). S některými z nich udržoval písemný kontakt i po jejich odchodu ze Zhořelce. Část z českých šlechticů studujících ve Zhořelci u něho bydlela, jako například roku 1606 Jáchym Abraham ze Salhausenu. C. je autorem řady spisů, některé z nich jsou bohemikálního charakteru.

E. Koch, Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium, s. 27, 46n.; G. Sieg, Freiherr Hannibal von Waldstein, s. 6, 12; K. Hrdina, Čechové na gymnasiu ve Zhořelci, s. 85, 88; M. Bohatcová, Humanistické jednolisty z Lužice, s. 11; RHB I, 514n.; RHB V, s. 435; R. Seidel, Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau, passim

Černý z Vinoře (a Vinorze, Winorze), Adam

N: kolem 1560; Z: 1599/1600 (dosavadní bádání se v roce jeho úmrtí liší). Syn rožmberského úředníka Jana Černého z Vinoře (nobilitovaného 1557). Studoval u pražských jezuitů (v říjnu 1576 absolvoval beánii jako žák rétoriky), v klementinské koleji, kde patřil k papežem podporovaným alumnům, se stal 1580 bakalářem a 1581 magistrem. Za studií byl představeným mariánského bratrstva. Byl horlivý katolík. Asi nedlouho po 1581 byl Č. doporučen Jaroslavem Bořitou z Martinic za preceptora Viléma z Valdštejna, syna po Zdeňkovi z Valdštejna na Branné a Marie z Martinic. Chlapce prý vyučoval mj. i italsky. Č. zřejmě zároveň působil v Branné jako farář. Jak dlouho Viléma vychovával, nevíme. I po studiích udržoval Č. styky s některými významnými jezuity: např. s Václavem Šturmlem. 1587 podnikl cestu do Říma s několika šlechtici: Václavem Švihovským z Rýzmburka, Oldřichem Felixem z Lobkovic a Janem Boryněm ze Lhoty. Jaká byla přesně jeho úloha v této cestovní skupině, nevíme. Po návratu do Čech se stal 1590 karlstějnským děkanem a později arcijáhnem pražské svatovítské kapituly. Č. byl literárně činný zejména jako překladatel spisů náboženského charakteru (díla sv. Augustina či Alberta Velikého). Z hlediska tématu předkládané disertace je pozoruhodné, že na jednom svém překladu spolupracoval zřejmě s někdejší svým chovancem Vilémem z Valdštejna (*Potupení světských marností*; Knihopis č. 2378). Část jeho překladů vyšla až po jeho smrti.

B. Balbinus, *Bohemia docta* I, s. 53; I. Schmidl, *Historia Societatis Iesu* 2, s. 218; Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české* II, s. 319n.; A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* V, s. 241; Z. Winter, *O životě na vysokých školách*, s. 270, 523; A. Kroess, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Iesu*, s. 520, 610, 661; OSN XXVI, s. 736n.; J. Vlček, *Dějiny české literatury* II, Praha 1931, s. 18; *Knihopis* č. 110, 112, 860, 863, 2378; M. Truc (ed.), *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 5n., 27; RHB V, s. 503n.; L. Veselá, *Knihy na dvoře Rožmberků (zde omylem uvedeno, že Č. byl vychovatelem Viléma Bořity z Martinic, místo Viléma z Valdštejna)*, s. 203

Dačický (Dacizenus), Tobiáš

N: Dačice. V srpnu 1603 se zapsal na basilejské univerzitě jako *inspector* Jana Fridricha z Náchoda. Zda je totožný s literárně činným královéhradeckým měšťanem Tobiášem Ch. Dačickým, který zemřel po roce 1623, je nejasné.

H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel* III, s. 30; OSN VI, s. 847;

O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 66

Daun, Jan (či Johann)

O této osobě máme bohužel velmi málo informací. Roku 1606 se D. v doprovodu Bernarda a Jana Jiřího Hodějovských zapsal do matriky basilejské univerzity jako jeden z jejich dvou hofmistrů (tím druhým byl Zikmund Bohuchval z Hrádku; viz jeho biogram). Chlapci měli tehdy i preceptora, jímž byl Peter Titus z Bytomí nad Odrou (viz jeho medailon). Žádné další zprávy o něm nejsou.

H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel* III, s. 68

Dengius (Denck), Johann

N: Basilej; Z: 23. 8. 1605, Rosice. Tento žák Amanda Polana s titulem magistra, který na podzim 1602 pobýval na zámku v Rosicích u Karla st. ze Žerotína, spravoval někdy v prvním deceniu 17. století po krátkou dobu ivančickou školu. Později (minimálně v roce své smrti) byl vychovatelem blíže neurčeného syna Jeronýma Václava z Thurnu (snad Víta Jindřicha). Zřejmě již těžce nemocný byl v srpnu 1605 přivezen na Rosice ke Karlovi st. ze Žerotína, kde po třech nedělích zemřel.

V. Brandl (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým* II, s. 452, 458n.; N. Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, s. 169; A. Kratochvíl, *Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích*, s. 16; F. J. Zoubek, *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, s. 19; H. Ball, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, s. 101n.; Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 73; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 103, 253, 396nn.

Didymus, Albert

N: Zřejmě v Mělníce (Melnicensis). 8. 7. 1608 se zapsal na univerzitě v Marburku spolu s Václavem a Jiřím Hrzány z Harasova jako jejich preceptor, v dubnu 1610 opět s těmito dvěma šlechtici v Basileji. Další informace o něm bohužel nemáme.

H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel* III, s. 114; J. V. Šimák, *Studenti z Čech*, s. 122

Dietze Lengenfeldensis, Wolfgang Albert

N: Pravděpodobně v Lengenfeldu (Lengenfeldensis Palatinus) buď ve Vogtlandu (Sasko), či v Dolním Rakousku. 30. dubna 1606 se imatrikuloval na univerzitě v Tübingen (podruhé se zapsal tamtéž 27. 11. 1607, potřetí 14. 11. 1611). 1610 se v Lipsku imatrikuloval spolu s Adamem ze Šternberka na Postoloprtech (†1633) jako jeden z jeho dvou preceptorů (tím druhým byl Johann Wilhelm Kraus, viz jeho

biogram). Další informace o něm (kromě toho, že byl 1611 v Tübingen) bohužel nemáme.

J. V. Šimák, *Studenti z Čech*, s. 529; H. Hermeling, *Die Matrikeln der Universität Tübingen II*, s. 34, 46, 69

Doenhoff (Dönhoff?), Magnus Ernestus

Původem livonský šlechtic. Od jara 1607 byl po Janu Opsimatovi preceptorem Fridricha a Jana z Kounic v Herbornu, od května 1608 s těmito dvěma šlechtickými mladíky pobýval v Ženevě (imatrikulování 14. května). Poté, co mladší Jan v Ženevě onemocněl a zemřel, D. zůstal vychovatelem Fridricha a ze Ženevy s ním odjel. Další zprávy o něm již nemáme.

S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1559-1878) I*, s. 147; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 282; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 87; A. Kostlán – Alena Hadravová, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis*, s. 128

Dornau (Dornavius, Adrianus Varposcus), Caspar

N: 11. 10. 1577, Ziegenrück ve Vogtlandu (Durynsko); Z: 28. 9. 1631, Břeh (Slezsko, něm. Brieg, dnes polský Brzeg). Chodil do školy v Saalfeldu. Od 1592 studoval na jenské univerzitě. Poté se nějakou dobu zdržoval v Lipsku, od 1597 potom v Praze, kde vykonával lékařskou praxi a zároveň soukromě vyučoval syny českých šlechticů (podle RHB, jasné zprávy ale pro tu dobu nemáme). Zřejmě 1600-1602 vyučoval na Hubrově soukromé partikulární pražské škole, kde byl jeho žákem i Adam Budovec z Budova. 1602 se stal preceptorem Jaroslava Smiřického ze Smiřic, s nímž téhož roku pobýval ve Zhořelci, kde tento šlechtic studoval na proslulém gymnáziu. 1603 s ním odjel do Basileje, kde D. dosáhl v červnu 1604 doktorátu medicíny. Na podzim 1605 odjel se svým svěřencem do Heidelbergu, v dalších letech (1606-1607) s ním procestoval různé německojazyčné oblasti Svaté říše římské, Itálii, Francii, Anglii a Nizozemí. 1608-1615 byl D. rektorem zhořeleckého gymnázia, kde měl řadu českých šlechtických žáků. Poté působil na zreformované partikulární škole v Bytomi nad Odrou. 1620 působil v diplomatických službách slezských stavů, od 1621 byl pak radou břežského knížete. Je autorem řady tematicky rozmanitých spisů.

Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexikon II*, Sp. 194; J. H. Zedler, *Grosses ... Universal-Lexicon 7*, Sp. 131 In.; ADB 5, s. 35 In.; A. Holasová, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického*, s. 45-55; RHB II, s. 56-68; R. Seidel, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau* (zde i v předchozím díle jsou uvedeny četné prameny i další literatura k němu a soupis mnoha jeho prací)

Ducius (Dux, Dutius), Daniel

Od 1566 studoval na vídeňské univerzitě, kde získal magisterský titul. 1559-1563 pokračoval (podle Steinhubera a Kouřila) ve studiu na římském Collegiu Germanicu. Po návratu do českých zemí působil tento katolík přinejmenším ve druhé polovině 60. let v Olomouci snad při biskupském dvoře jako preceptor několika domácích i zahraničních šlechticů (vedle výuky měl podle Navrátila na starosti i materiální otázky spjaté s jejich pobytem v Olomouci). Jmenovitě z nich známe například čtyři syny Štěpána st. Bruntálského z Vrbna: Václava, Bernarda ml., Karla a Bartoloměje, kteří od konce roku 1567 studovali na jezuitském gymnáziu v Olomouci, či pozdějšího pražského arcibiskupa Zbyňka Berku z Dubé (1551-1606; blíže k tomu viz kap. IV. 3. 1.). Již jako kanovník olomoucké kapituly odešel někdy na konci 60. let pryč (podle Navrátila) znovu za studiem do Říma, kdy se odtud přesně vrátil, není jasné. Jako člen kapituly se účastnil volby olomouckého biskupa v roce 1575, při níž jako kandidát získal stejný počet hlasů vatislavský kanovník Adam z Lan-

decka. Volba byla anulována a vyhlášena nová (nakonec se stal 1576 biskupem Jan Mezon z Telče). D. byl též děkanem v Hradci nad Moravicí na Opavsku. Po smrti Jana Mezona byl v roce 1578 ustanoven jedním z administrátorů olomouckého biskupství. Další zprávy o něm nemáme.

B. Paprocký z Hlohol, Zrcadlo slavného Markrabství moravského, fol. 235b; RHB IV, s. 277n.; F. Steinhuber, Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom I, s. 75, 308; B. Navrátil, Biskupství olomoucké 1576-1579, passim; Týž (ed.), Jesuité olomoučtí za protireformace, s. 20, 52, 167, 179; A. Kroess, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I, s. 386; F. Gall (ed.), Die Matrikel der Universität Wien III, s. 113; M. Kouřil, Absolventi Collegia Germanica v olomoucké diecézi do roku 1620, AUPO – Facultas Philosophica, Historica 33, 2007, s. 101n.; W. Eberhard, Johannes Mezon, in: Erwin Gatz (ed.), Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448-1648, s. 476; Tomáš Parma, Přehled olomouckých kanovníků v době episkopátu kardinála Dietrichštejna a jeho pramenná základna, Studia Theologica 24, roč. VIII, č. 2, 2006, s. 65

Dulcis (Ledoux), Catharinus

N: 1540, Cruseilles v Savojsku (dnes Francie); Z: 1626, asi v Marburku. Tento romanista kalvínského vyznání, který v mládí procestoval nejen řadu evropských zemí (včetně českých), ale navštívil i Turecko, Egypt, Kypr a další oblasti, dlouhodobě udržoval styky s českou a moravskou šlechtou. Někdy na přelomu 60. a 70. let zřejmě poprvé navštívil české země. V 80. letech se v rodišti oženil s Caspardinou de Chiss, jež však zřejmě brzy zemřela. Snad poté D. Cruseille znovu opustil a pobýval na řadě míst (ve Vídni například soukromě vyučoval francouzštinu). 1590 byl díky doporučení Johana Löwenclaua povolán na Velké Meziříčí. Zřejmě zde vyučoval italštině Maxmiliána a Gundakara z Lichtenštejna, kteří tehdy pravděpodobně studovali na velkomeziříčském gymnasiu illustre (viz kap. IV. 1.), i další šlechtice (například Rudolfa z Tiefenbachu a snad také Zdeňka Brtnického z Valdštejna). Někdy po 1590 odešel do Prahy, kde také soukromě učil různé urozence (např. Jáchyma Oldřicha z Hradce, Viléma Slavatu a další). Podle údajů své autobiografie se zde zdržel 30 měsíců. Krátce snad působil i ve službách Petra Voka z Rožmberka. Poté (zřejmě 1593) odešel do Vitemberku, kde vyučoval francouzštinu a italštinu. Později se v doprovodu několika šlechticů vydal na další cestu po Evropě. Pobýval při ní mj. v Anglii. Tam (resp. v Londýně) se v polovině 90. let 16. století přidružil k cestovní skupině mladého Jana Diviše ze Žerotína, jehož pak v roce 1596 doprovázel na jeho další cestě (Nizozemí, Belgie). Zřejmě po Žerotínově návratu na Moravu vystoupil D. z jeho služeb a stal se vychovatelem Jana Mikuláše, syna Ladislava Popela z Lobkovic a pravděpodobně zároveň Jana Jiřího, syna Karla z Vartemberka, s nimiž se později vydal do zahraničí (3. 8. 1599 se všichni zapsali v Tübingen, kde prý D. „*suam fidem omnium nomine interposuit*“). Do kdy byl přesně jejich preceptorem, není jasné (bohužel jeho autobiografie /viz dále/ neobsahuje takřka žádná data) 1602-1605 vyučoval na Collegiu Mauritanu v Kasselu (1603 se znovu oženil: manželka Katharina, dcera zdejšího profesora práv Christopha Lersnera) a od 1605 pak na univerzitě v Marburku, kde byl profesorem francouzštiny a italštiny. Je autorem řady spisů v různých jazycích, mj. vlastní autobiografie.

C. Dulcis, Vitae curriculi breviarium, passim; Ch. G. Jöcher, Allgemeines Gelehrten-Lexikon II, Sp. 238; J. H. Zedler, Grosses ... Universal-Lexicon 17, Sp. 1584; J. Dobiáš, Vilém Slavata, s. 276n. (Dulcis zde ale neuveden, pouze zmíněno společné studium Viléma Slavaty a Jáchyma Oldřicha z Hradce); Ferdinand Justi, Leben des Professors Catharinus Dulcis von ihm selbst beschrieben, Marburg 1899; H. Hermeling, Die Matrikeln der Universität Tübingen I, s. 755; K. Hrdina, Studenti z českých zemí, s. 64n.; O. Odložilík, Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie, s. 271, 273; I. Zollna – G. Beck-Busse, Catharinus Dulcis, erster Professor der fran-

Džbánovský ze Džbánova, Albrecht

Pocházel ze starého českého vladyckého rodu (usedlého též na Moravě), jeho genealogické zařazení je však nejasné. Na jaře 1601 se v Basileji zapsal jako jeden ze dvou hofmistrů (*ministri*) Diviše Lacemboka Slavaty. Tím druhým byl Jan Komarovský z Libanic (viz jeho medailonek). Slavata měl zároveň preceptora Johanna Weidnera ze Šprotavy (srov. jeho biogram). Další informace o D. nejsou k dispozici.

OSN VIII, s. 330n.; J. Pilnáček, Staromoravští rodové, s. 130; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel II, s. 504; K. Sita, Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě, s. 17; O. Odložilík, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 61

Fábuš (Fabuš, Fabuschius), Jiří

N: Valašské Meziříčí. 1590 je F. doložen jako alumnus Rečkovy koleje na pražské utrakvistické univerzitě. Nejpozději od roku 1596 byl preceptorem Vratislava ze Žerotína studujícího v Basileji. Sám zde v listopadu téhož roku dosáhl doktorátu medicíny. Již v Basileji byl v častém styku s Matyášem Borboniem. Po sporech se svým svěřencem, které Borbonius detailně vylíčil ve svém deníku, F. o preceptorské místo přišel, načež odjel na Moravu. Od 1597 vykonával lékařskou praxi v Olomouci. 1598 si vzal Alžbětu, dceru Jiřího Schulteta, měšťana ve Falkenberku. Další zprávy o něm bohužel nejsou.

H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel II, s. 429n.; G. Gellner, Životopis lékaře Borbonia, passim; L. Urbánková-Hrubá (ed.), František Hrubý. Etudiants, s. 18, 67, 273n., 307; RHB II, s. 127n.

Filický (Filiczki) z Filic (de Filefalva), Jan

N: kol. 1580, Farkašovce u Kežmarku; Z: 1622, Blatný Potok (Sárospatak, dnes v severním Maďarsku). Pocházel ze spišské zemanské rodiny. Chodil do školy v Trenčíně, pak snad nedlouho do Hubrovy privátní školy v Praze. 1602-1603 studoval ve Zhořelci, pak se zdržoval v Praze. 1605 se stal preceptorem Bernarda, Jana Jiřího a Přecha Hodějovských z Hodějova, kteří od 1604 studovali v Herbornu (viz kap. V. 6.). F. se tam zapsal 14. června. Když Bernard a Jan Jiří odjeli do Basileje, zůstal F. s Přechem ml. a jeho dalšími bratry (Bohuslavem a Adamem) a s jejich bratrancem Smilem z Hodějova v Siegeniu, kam se uchýlila herbornská škola v době moru. V říjnu 1608 s nimi odešel na univerzitu v Marburku, kde sám studoval bohosloví. Na jaře 1611 se se svými čtyřmi svěřenci přemístil do Heidelberka (2. 4. zapsání na univerzitě) a dále do Basileje (imatrikulování v říjnu 1612). Tam je doložen ještě 1614. Od 1617 byl pak učitelem na latinské škole v Blatném Potoku (Sárospatak), od 1622 jejím rektorem. Je autorem četné latinské poezie.

O. Odložilík, Jan Filiczki z Filic a jeho čeští přátelé; RHB II, s. 144n. a 312; H. Májeková, Ján Filický a jeho miesto v humanistickej literatúre, s. 19-29

Fradelius (Fradel), Peter (Petr)

N: 1. polovina 80. let 16. století, Banská Štiavnica; Z: 1621, Vratislav (něm. Breslau, dnes polská Wrocław). Pocházel z německé patricijské banskoštiavnické rodiny. Studoval zřejmě nejprve na domácí latinské škole, poté v 90. letech na stavovském evangelickém gymnáziu ve Štýrském Hradci (zřejmě do zimy 1598/1599). V té době snad soukromě vyučoval v rodině nekatolického duchovního Leonharda Muraria. Poté (bližší chronologické údaje jsou nejasné) pobýval v Praze. Vyučoval před 1605 na škole v Žatci, po tomto roce ve vzorných klassích při UK, kde 1607 dosáhl bakalaureátu a 1608 se stal magistrem. 1607-1609 byl správcem školy v Nymburce,

1610 pak profesorem logiky, rétoriky a poetiky na UK a proboštem koleje Karla IV. Na univerzitě ale dlouho nevydržel, 1611 přešel do služeb Václava Vratislava z Mitrovic jako preceptor jeho nejstaršího syna Jiřího, s ním pak dlel na Litni a v Praze. 16. 11. 1611 se zapsali oba v Altdorfu, na konci 1612 odjeli ještě s Janem Vostrovcem z Královic přes Štrasburk do Curychu, Basileje a Ženevy, v říjnu 1613 zase do Štrasburku, 1614 zapsáni na univerzitě v Angers. Ve Francii navštívili i Phillipa Mornaye a pobývali v Paříži. Někdy v té době (zřejmě ve Francii) dohlížel F. i na vzdělání Albrechta Jana Smiřického. 1616-1617 jsou doloženy pobyty F. v Anglii a Nizozemí. Od 1617 byl znovu profesorem na UK a stal se i proboštem koleje Věch svatých, 1620 prorektorem univerzity. Po Bílé hoře odešel do Vratislavi, kde zemřel. Je autorem četné latinské poezie. Vedl též rozsáhlou korespondenci s řadou evropských humanistů.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, passim; Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, passim; Týž, O životě na vysokých školách, passim; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 314; O. Odložilík, Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie, s. 315n.; Týž, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 97n.; H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, s. 112nn., 195; J. Hejnic, Humanistica, s. 83; J. Polišenský, Politická a literární činnost slovenského humanisty Petra Fradelia ze Štiavnice, s. 602-616; RHB II, s. 151-161 (zde i soupis jeho díla a další literatura); RHB V, s. 537, 539; L. Rejchrt, Bratrští studenti na reformovaných akademiích, s. 74; J. Kašparová, Příspěvek k biobibliografii Petra Fradelia, s. 255-263; E. Frimmová, Korespondencia humanistu Petra Fradelia, s. 121-132

Fues (Fuesse, Fuchs?), Bernhard

N: Frankfurt nad Mohanem. Tento držitel magisterského titulu (není však známo, kde jej získal) byl preceptorem Kryštofa II. z Redernu asi od roku 1600. Soukromě jej vyučoval i v době, kdy tento chlapec studoval na latinských školách (v Hradci Králové, Litoměřicích i ve Zhořelci: viz kap. IV.). Zůstal redernským preceptorem minimálně do 1608, kdy se s Kryštofem vrátil z kavalírské cesty po Itálii (Benátky, Verona ad.), jež se uskutečnila mezi zářím 1607 až listopadem následujícího roku.

K. Klindert, Christoph II. von Redern. Der letzte aus dem Hause Friedland. Ein Lebensbild aus dem dreißigjährigen Kriege, s. 76nn.; E. Koch, Böhmisches Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium, s. 41; M. Svoboda, Rezidence pánů z Redernu, s. 214; Týž, Kryštof II. z Redernu a exil po roce 1620, s. 29nn.; Týž, Účetní deníky jedné „Raittung“: Preceptor Mgr. Bernhard Fuess a svobodný pán Kryštof z Redernu na cestách 1607-1608, s. 67-86

Gehler, Michael

N: 4. 10. 1587, Zhořelec; Z: 1619, Soběslav. Tento Němec, syn zhořeleckého obchodníka studoval na gymnáziu v rodném městě, dále v Lipsku (1602) a Heidelbergu (1604). 1607 v Basileji dosáhl doktorátu medicíny. Někdy poté byl povolán do Čech Radslavem Vchynským, 1610 dlel v Červeném Hrádku jako preceptor u Jana Kryštofa Myšky ze Žlunic, téhož roku přivedl jeho syny Oldřicha Kunatu a Jindřicha Karla na gymnázium do Zhořelce. 1613 usiloval o možnost vyučovat na pražské utrakvistické univerzitě, ale téhož roku přijal nabídku Jana Jiřího ze Švamberka a působil pak jako rektor rožmberského gymnázia v Soběslavi, kde se oženil a zůstal až do své smrti (podle Kocha se ovšem 1618 stal rektorem nově zřízené německé partikulární školy v Praze; jasné zprávy nemáme). Je autorem několika děl bohemikální povahy.

Chr. G. Jöcher, Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Fortsetzung und Ergänzungen II, Sp. 1378-1379; A. Molnár (ed.), Českobratrská výchova před Komenským, Praha 1956, s. 262n.; H. Ball, Das Schulwesen der böhmischen Brüder, s. 10; Z. Winter,

Život a učení na partikulárních školách, s. 82, 102; E. Koch, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 20n., 48; RHB II, 200nn.; RHB V, s. 323; R. Seidel, *Späthumanismus in Schlesien*. Caspar Dornau, passim; M. Holý, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Nichtkatholiken in Böhmen und Mähren (1526-1620)*

Gerlach (Gerlachus, Gerlachius), Melchior

N: 1562, Žary (Sorau, dříve Dolní Lužice, dnes polské Žary); Z: 14. 2. 1616, asi Žitava. Studoval na latinských školách v Žarech (1567-1573), Bolesławci (něm. Bunzlau, dnes v Polsku, 1573-1577), Goldberku (květen až září 1577), na knížecí škole v Míšni (říjen 1577-1581) a konečně od 1581 na univerzitě ve Vitemberku, kde 1583 dosáhl magisterského gradu. 1584-1585 se dále vzdělával na univerzitě v Lipsku, kde zároveň soukromě vyučoval. Jednoho ze svých žáků (Caspara von Rechenberg) pak 1585 doprovodil jako jeho vychovatel do Břehu, kde pak zároveň vyučoval na zdejším gymnáziu. V letech 1587-1589 se zdržoval na slezských statech chlapcova otce. Poté odešel do Vitemberka, kde pobýval minimálně do 1591. Působil zde tehdy opět jako soukromý vychovatel, tentokrát pravděpodobně třech chlapců z rodu pánů z Kolovrat: Jáchyma a Jaroslava ml., synů Jaroslava st. z Kolovrat na Petršpurku, i Jana Albrechta, syna Bedřicha z Kolovrat na Senci. 1592-1602 byl rektorem nekatolické latinské školy v Budyšině a 1602-1616 představeným gymnázia v Žitavě. Na obou školách měl za žáky i šlechtice z českých zemí. 1615 doprovázel mladého Jana Albrechta ml. Kříneckého z Ronova z Žitavy do Prahy, kde se tento chlapec stal šlechtických rektorem UK. Pobýval pak u Kříneckých z Ronova i na Rožďalovicích. Během svého života byl ve styku s řadou českých nekatolických šlechticů. Zčásti se to odrazilo i v jeho literární produkci (1601 získal titul poeta laureatus; soupis jeho děl, mezi nimiž je i řada učebnic, přináší Th. Gärtner, s. 87). Celkem je známo více než 50 G. děl.

Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexikon* II, Sp. 954; J. H. Zedler, *Grosses ... Universal-Lexicon* 10, Sp. 1134; C. F. Schönwälder – J. J. Guttmann, *Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg*, s. 50; OSN XIV, s. 601, 603; O. Friedrich, *Album des Gymnasiums zu Zittau*, s. 175n.; F. Menčík, *Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku*, s. 266; O. Friedrich, *Album des Gymnasiums zu Zittau*, s. 176; Th. Gärtner (ed.), *Urkundenbücher der sächsischen Gymnasien I. Quellenbuch zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau*, s. 85-87 (zde i další literatura); RHB II, s. 211n.; s. RHB III, s. 108n.

Gregorinus (Říhovic) z Tulechova, Matouš

N: Sedlčany; Z: 15. 9. 1589, asi Praha. Strýc známého českého humanisty Petra Kodícila. Studoval ve Vitemberku (od 1557), kde dosáhl 1559 bakalaureátu. Později (minimálně 1567-1571) jako preceptor doprovázel Ferdinanda a Karla, syny Floriána Gryspeka z Gryspachu na jejich zahraniční cestě za vzděláním: Štrasburk, Basilej, Heidelberg (imatrikulace 22. 6. 1570; viz kap. V. 3.), Orleáns (1571). Na bližší neznámé univerzitě v Itálii získal pak G. titul doktora práv. Po návratu domů byl 1574-1577 syndikem v Jihlavě, pak se přestěhoval do Prahy, od 1584 byl staroměstským měšťanem (od 1585 kancléřem). Znal řadu klasických i moderních jazyků.

J. Jireček, *Právnícký život v Čechách a na Moravě*, s. 338n.; M. L. Černá-Šlapáková, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu a na jiných francouzských univerzitách*, s. 360n.; RHB II, s. 228, 230; RHB V, s. 238; M. Holý, *Johannes Sturm, das Strassburger Gymnasium (Akademie) und die Böhmischen Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, v tisku

Guetlin (Gotlingius, Guetlinus, Gütlinus, Quetlinus), Jakob

N: Švýcarsko, Chrentzachensis (?). Od podzimu 1598 byl preceptorem Karla ml. ze Žerotína, na jehož vzdělávání dohlížel jeho vzdálený příbuzný Karel st. ze Žerotína. G. v této funkci nahradil zemřelého V. Cirklera (viz jeho medailon), s chlapcem pak na přelomu 16. a 17. století pobýval několik let mj. ve Štrasburku, Basileji a v Ženevě (viz kap. V. 3.). Od 1600 byl zároveň vychovatelem Jindřicha Slavaty, spolužáka Karla ml. ze Žerotína na štrasburském gymnáziu (dle korespondence Karla st. ze Žerotína), zřejmě ale jen do roku 1601, kdy G. spolu s Karlem ml. ze Žerotína odjel do Basileje. Kdy se vrátili do českých zemí, není jasné. Snad byl jeho vychovatelem ještě po nějakou dobu po tomto návratu (možná až do 1606). Zřejmě v roce 1606 se G. se svolením Karla st. ze Žerotína stal vychovatelem Vejkharda Skocha Čertorejského na Hrušovanech a Jana ml. Bruntálského z Vrbna, s nimiž byl potom řadu let ve Štrasburku, Basileji i jinde: zřejmě až do léta 1610, kdy se s nimi vrátil na Moravu. Potom se snad odebral do Švýcarska. Ještě ve druhém desetiletí 17. století (minimálně v roce 1618) byl G. vychovatelem šlechty z českých zemí, tentokrát Jiřího Jindřicha ml. Bruntálského z Vrbna, se kterým se v červenci zapsal do basiilejské univerzitní matriky. G. další osudy nejsou jasné.

J. Bruntálský z Vrbna, Curriculum vitae meae, fol. 17a a další. V. Brandl (ed.), Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým II, s. 361n.; F. Dvorský (ed.), Dopisy Karla st. ze Žerotína, passim; J. Zukal, Polanové z Polansdorfu, s. 119; S. Stelling-Michaud (ed.), Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1559-1878), s. 136, 145; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel III, s. 204; L. Urbánková-Hrubá (ed.), František Hrubý. Etudiants, passim; N. Rejchrtová (ed.), Karel st. ze Žerotína. Z korespondence, s. 109nn.; F. Hrubý, Moravské památníky z doby předbělohorské, s. 208; O. Odložilík, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 42 a 70

Günther (Gunther), Matthäus (Matyáš)

N: Jihlava; Z: 24. 9. 1617, asi ve Znojmě. 1589 studoval na univerzitě ve Frankfurtu nad Odrou a 1593 ve Vitemberku. Byl zřejmě (podle H. Kunstmanna) preceptorem Jana a Jiřího Vtelenských ze Vtelna na akademii v Altdorfu (imatrikulováni 1. 6. 1597 spolu s dalšími čtyřmi šlechtici z českých zemí). Další zprávy o něm nejsou.

F. Menčík, Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku, s. 266; J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 303; I. Hübel, Beziehungen Mährens zu den deutschen Universitäten, s. 26, 29; H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, s. 196

Handschi (Handschius) z Limuz, Georg (Jiří)

N: 20. 3. 1529, Česká Lípa; Z: 1578, Česká Lípa. Pocházel z německé rodiny usedlé v České Lípě již kolem roku 1500. Studoval ve svém rodišti, potom na proslulém gymnáziu v Goldberku, dále soukromě u M. Jana Šentygara v Praze (učil se zde češtinu). Později sám soukromě vyučoval, mj. i v Kollinově škole. Asi po 1548 působil jako asistent známého lékaře Oldřicha Lehnera z Kouby a pak u Ondřeje Galla Tridentského. 8. září 1550 odjel jako průvodce Karla z Ditrichštejna do Padovy, kde mj. pokračoval i ve studiu lékařství, které 1553 zakončil doktorátem medicíny. Po návratu do Prahy byl zřejmě opět ve službách Ondřeje Galla. Přibližně 1555-1557 snad vyučoval pážata na dvoře Ferdinanda Tyrolského v Praze (podle G. Gellnera). Roku 1556 zásluhou Jana st. Hodějovského, jehož literární družiny byl členem, dosáhl nobilitace. 1557-1558 na sídle Hodějovského v Řepici redigoval *Farragines*. Poté se v Praze věnoval samostatné lékařské praxi. Z finančních důvodů spolupracoval na Matthioliho herbáři, načež se stal lékařem arciknížete Ferdinanda Tyrolského, se kterým 1567 odešel z Prahy (podle OSN tuto funkci zaujal až po Matthiolim 1568). Bydlel v Innsbrucku, odkud dojížděl ke dvoru do Ambrasu. Zůstal tam do

1575. Pak se vrátil do České Lípy, kde nedlouho nato zemřel. Je autorem řady děl, z nichž značná část zůstala v rukopise. Ještě za svého života je spolu se svou lékařskou knihovnou prodal Ferdinandu Tyrolskému. Dnes jsou v Rakouské národní knihovně ve Vídni. H. napsal i řadu latinských básní, které jsou vesměs obsaženy ve *Farragines*. H. také přeložil Matthiolioho Herbář do němčiny (*New Kreutterbuch*, vyšel u Melantricha v Praze 1563).

R. Wolkan, *Böhmens Antheil an der deutschen Literatur des XVI. Jahrhunderts* III, Prag 1894, s. 124; OSN X, s. 843; A. Truhlář, *Dodatky a opravy k biografickým starších spisovatelů českých*, ČČM 87, 1913, s. 168n., 179; G. Gellner, *Tomáš Jordán*, s. 344n.; RHB II, s. 255nn. (zde soupis díla i další literatura)

Helvetius, Johann

N: Beilstein v Nasavsku (dnes část obce Greifenstein). Minimálně v letech 1607-1608 byl průvodcem Bohuchvala ml. Berky z Dubé. Pobýval s ním mj. v Heidelbergu (imatrikulace 15. 9. 1607) a v Ženevě (1608). Další zprávy o něm nemáme.

R. Gherus [pseudonym Iana Grutera], *Delitiae CC Italarum poetarum huius superiorisque aevi illustrium* I, fol. 6a; J. V. Šimák, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského* I, s. 264; Týž, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 296; E. Koch, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 8; S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1559-1878)* I, s. 147; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 13, 90

Hermolaus, Johann

N: asi v Doubravě ve Slezsku (Doubravicensus, Dobrovicensus; něm. Dombrau, dnes Doubrava, okr. Karviná). Tento Němec ovládající i češtinu byl roku 1609 žákem svatoštěpánské školy na Novém Městě pražském, později studoval na UK (27. 4. 1612 zde dosáhl bakalaureátu). Již 1611 jej poslal M. Bacháček za preceptora do rodiny Jaroslava Sekerky ze Sedčic. Od dubna 1612 je doložen jako rektor školy v Teplících, od dubna 1616 snad působil na škole v Rokycanech.

F. Dvorský (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 550; Z. Winter, *O životě na vysokých školách*, s. 23; Týž, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 168, 198; RHB II, s. 298n.; K. Beránek (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 40

Hesler, Georg

N: Horní Slavkov (Schlackenwaldensis). Roku 1587 je doložen na univerzitách v Lipsku a ve Vitemberku (19. 10.). Zapsal se spolu s Janem Albinem Šlikem jako jeho preceptor 1593 v Altdorfu (7. 9.) a následujícího roku v Ingolstadt (11. 5.), což je vzhledem ke konfesijnímu charakteru obou univerzit do jisté míry překvapující. Další informace o něm bohužel nejsou.

K. Hrdina, *Studenti z českých zemí*, s. 35; H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 198, 205

Hofmann, David

N: Břeh (Slezsko, něm. Brieg, dnes polský Brzeg). Po bližší neznámou dobu byl preceptorem Adama Budovce z Budova, zřejmě do té doby, než v roce 1601 vážně onemocněl. Tehdy zřejmě Budovec navštěvoval v Praze soukromou partikulární školu dr. Adama Hubra z Rysenpachu (viz kap. IV. 2.). Ve vydané korespondenci Václava Budovce z Budova o něm bohužel žádné zmínky nejsou. Další zmínky o H. bohužel chybí.

L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 175; RHB I, s. 237; R. Seidel, *Späthumanismus in Schlesien*. Caspar Dornau, s. 43

Horký (i Horský), Martin

N: poslední čtvrtina 16. století; Lochovice; Z: po 1633, snad v Hamburku. Syn nekatolického faráře. Od 1605 studoval na UK. Jako správce svatohaštalské školy v Praze (1606-1608) se 17. 7. 1607 stal na UK bakalářem. Zabýval se tehdy astronomií pod vedením M. Bacháčka a J. Keplera. Nejde-li pouze o shodu jmen, byl po bližší neurčenou dobu v roce 1606 (po 17. 11.) také preceptorem dětí místopisaře Bohuslava z Michalovic. 2. února 1608 požádal H. pražskou utrakvistickou univerzitu o doporučující dopis na cestu do zahraničí, na níž odjel spolu s Valentinem Žejdlíkem ze Šenfeldu v témže roce: pobyl s ním pak mj. v Tübingen /v matrice jej ale nenajdeme/, Štrasburku, Heidelberku, Altdorfu, Giessenu, Basileji, Freiburgu a Paříži. 1609-1610 studoval H. v Boloni matematiku a lékařství a zároveň zde v rodině profesora Maginiho, který na boloňské univerzitě přednášel medicínu, soukromě vyučoval. Také se zde seznámil s G. Galileem. Po návratu domů se 1611 stal preceptorem Ignáce Alberta Mičana z Klinštejna na Vitanovicích. 26. 3. 1615 získal na UK magisterský titul. Krátce pak studoval v Lipsku, načež ještě 1615 se vydal jako lékař v rámci poselství vedeného Heřmanem Černínem z Chudenic do Istanbulu (podle RHB; Štěpánek uvádí Martina Horkého jako rodáka z Horního Slavkova). V pobělohorském období pobýval v exilu na různých místech Svaté říše římské národa německého (Frankfurt nad Odrou, Hamburk, Pirna /L. Bobková jej však neuvádí, zdržoval se zde asi nedlouho/ ad.), kde působil mj. jako lékař. Je autorem jak některých astronomických spisů v latině a příležitostné latinské poezie, tak také několika českých i německých spisů. Vydal též několik kalendářů. Důležitá je i jeho korespondence, kterou vedl mj. s Janem Keplerem.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 318; Knihopis č. 3161-3166; J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 301, 530; V. J. Nováček, Martin Horký, český hvězdář, s. 389-400; OSN XI, s. 586; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 197, 344, 427, 464, 544; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 198; RHB II, s. 340n. (zde i další prameny a literatura); J. Hejnic, O památníku Floriána Vermilia, Strahovská knihovna 2, 1967, s. 81; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 35, 58; P. Štěpánek, Výdaje Heřmana Černína na jeho první vyslanecké cestě do Istanbulu v letech 1616-1617, s. 52, 68, 76, pozn. 61

Hovorius (Hovora, Hovorka), Eliáš

N: Vyškov; Z: Snad 1606, Brno. V 80. letech studoval na olomoucké jezuitské akademii (zapsán zřejmě 1588). Již jako olomoucký kanovník a latinský sekretář olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského se stal na konci 80. let preceptorem Maxmiliána, syna nejvyššího kancléře Království českého Vratislava z Pernštejna. S ním i s hofmistrem Juliem Vlachem pak pobýval na přelomu 80. a 90. let v Itálii (hlavně v Římě). Jak upozornil již J. Pánek, dostal se H. v dubnu 1591 do sporů s Juliem Vlachem o vliv na chlapce. H. sám v Římě také studoval teologii (na Collegiu Germanicu). Z Itálie na Moravu se vrátil 1592 už jako doktor práv (doktorát získal 9. března 1592) a apoštolský protonotář. Podle Parmy se H. již 1589 stal olomouckým kanovníkem (později scholastikem). 1595 byl ustanoven farářem u sv. Petra v Brně (tohoto místa se ale podle Jirečka zanedlouho vzdal) a také brněnským kanovníkem. Podle OSN a Jirečka proslul nevázaným životem. Po smrti biskupa Pavlovského roku 1598 byl zvolen jedním z administrátorů olomouckého biskupství. H. zanechal v rukopise *Sbírku nálezův moravského práva zemského* (1603).

G. Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren, I/1, s. 84; J. Jireček, Rukověť k dějinám literatury české I, s. 257; OSN XI, s. 711; B. Navrátil, Biskupství olomoucké 1576-1579, s. 218; Týž (ed.), Jesuité olomoučtí za protireformace, passim; F. Cinek (ed.), Matricula Academiae Olomucensis, s. 51; Z. Kristen, Doktorův práv římské univerzity, ČMM 56, 1932, s. 185n., 190nn.; Josef Müldner (ed.), Jan Myllner z Milhauzu. Dopisy a činnost úřední, Díl II, s. 71n., 129n., 132n.; J. Pánek, Mezi Olomoucí a

Římem, s. 315; T. Parma, Přehled olomouckých kanovníků, s. 68, 70; M. Dostálová, Jan Myllner z Milhauzu, s. 123; http://encyklopedie.brna.cz/home/?acc=profil_udalosti&load=867

z Hrádku, Zikmund Bohuchval

Z: po 1667. Člen starého českého vladyckého rodu. Genealogicky jej však přesně zařadit nelze. Minimálně v letech 1606-1607 byl spolu s Janem Daunem (srov. jeho biogram) hofmistrem (*minister*) Bernarda a Jana Jiřího Hodějovských z Hodějova v Basileji. Jejich preceptorem byl tehdy Slezan Peter Titus z Bytomi nad Odrou (viz jeho medailon).

OSN IV, s. 259; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel III, s. 68

Huber z Rysenpachu, Adam

N: 3. 2. 1546, Velké Meziříčí; Z: 23. 6. 1613, Praha. Vzdělával se na škole ve Velkém Meziříčí, poté od 1563 studoval ve Vitemberku. Zde dosáhl magisterského titulu. Od 1567 učil na UK, 1568 byl proboštem koleje Karla IV. Současně vykonával lékařskou praxi v Klementinu (1567-1568). Někdy v té době (kolem 1567) byl snad (podle N. Rejchrtové) také precetorem Václava Budovce z Budova. 1570 se na žádost Aleny Berkové stal vychovatelem jejich synů Zikmunda a Vladislava Heltů z Kementu, s nimiž odešel 1570 na univerzitu do Vitemberku. V zimním semestru 1573 se všichni zapsali v Lipsku. V polovině 70. (a znovu 80. let) pobýval ve Velkém Meziříčí, kde na žádost vrchnosti sepsal dnes nedochovaný školní řád. 1576 studoval na univerzitě ve Vídni, 1577 pak v Marburku a dále ve Vitemberku, kde se téhož roku stal doktorem medicíny. Poté znovu působil na UK. 1578 nobilitován. 1578-1580 byl děkanem artistické fakulty. 1580 se oženil s Ludmilou, dcerou Matouše Leofarta z Litoměřic, a přestěhoval se do Litoměřic, kde byl městským lékařem. 1584 odešel do Prahy, kde se 1585 znovu oženil s Annou Píseckou z Kranichfeldu. 1588 získal městské právo na Starém a 1593 Novém Městě pražském. Provozoval zde lékařskou praxi. Na přelomu 16. a 17. století měl v Praze soukromou partikulární latinskou školu navštěvovanou jak měšťany, tak i šlechtou (viz kap. IV. 2.). Již v prvním desetiletí 17. věku se H. věnoval též hospodářským aktivitám (s úspěchem například pivovarnictví). Od 1609, kdy se účastnil jednání o Majestát, zastával úřad defenzora. Prosařil některé změny na UK (mj. dosazení nových profesorů). Sám se stal v roce 1611 profesorem lékařství, 1612 dokonce rektorem UK (do 1613). Dlouho zde působit nemohl, neboť byl raněn mrtvicí. Je autorem řady latinských i českých spisů, jiné mu byly dedikovány.

J. Jireček, Rukověť k dějinám literatury české I, s. 260nn.; J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 123, 537; F. Tischer ml. (ed.), Adam Huber Mezeříčský z Rysenpachu arcibiskupovi Zbyňkovi Berkovi z Dubé o nájmu domu a zahrady arcibiskupské při kostele sv. Petra na Pořičí, ČČM 79, 1905, s. 431n.; Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, passim; Týž, O životě na vysokých školách, passim; Týž, Život a učení na partikulárních školách, passim; G. Gellner, Životopis lékaře Borbonia, passim; J. Vlček, Dějiny české literatury II, Praha 1931, s. 34, 36; Knihopis č. 3232-3235; F. Gall (ed.), Die Matrikel der Universität Wien III, s. 169; OSN XI, s. 821-823; H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, passim; RHB II, s. 364nn. (zde i další, dosti obsáhlá literatura o něm); J. Hrubeš, Vlivův vliv na pedagogiku předbělohorských Čech, s. 42n.; N. Rejchrtová, Václav Budovec, s. 11; M. Svatoš a kol., Dějiny Univerzity Karlovy I, s. 244, 286, 295; R. Seidel, Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau, s. 16nn., 24nn. a passim

Chebďovský (Chebdiovski, Chebdinovský, Chebdowsky/i, Chebdowßky) z Felzova, Jan

Z: Snad v Lubiji (Horní Lužice, něm. Löbau, dnes Sasko), po 1657. Byl synem vrchnostenského úředníka na poděbradském panství. Studoval na UK (1609, od téhož roku erbovník, z Felzova), pak v Litoměřicích (minimálně 1610), poté v Annaberku. 7. 9. 1612 se zapsal v Altdorfu, pak znovu studoval na UK, kde se stal 1. 8. 1614 bakalářem a o rok později (20. 9.) magistrem. V té době (1614) působil též jako preceptor blíže neidentifikovaných Štosů z Kounic. Od 1615 byl rektorem několika škol (1615 ve Vodňanech, poté v Čáslavi), 1617-1618 byl kvestorem UK i konzistoře podobojí v Praze, poté působil v Poděbradech (kde získal dědictví po otci) jako důchodní úředník a od 1619 jako městský písař. 1618 se oženil s Kateřinou Daňkovou z Vostrova a Kočic. 1620 byl mu vyrabován dům. 1623 musel jako účastník odboje odejít z Poděbrad, od 1628 žil v Pirně, poté v Žitavě (1639). Ve 40. letech působil ve švédských službách (1640 se Švédy v Čechách, generál Baner jej tehdy ustanovil hejtmanem smířických statků). Po 1648 odešel do lužické Lubije.

K. Hrdina, *Studenti z českých zemí*, s. 40; Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských*, s. 139, 156, 164; Týž, *O životě na vysokých školách*, s. 109, 112nn., 544; Jan Hellich, *Básník Matěj Morávek mělnický a rod Chebďovských z Felzova v Poděbradech*, ČSPS27, 1919, s. 25-30; RHB II, s. 381nn. (zde i soupis jeho díla, další prameny a literatura); H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 191n.; K. Beránek (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 43, 58; L. Bobková, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*, s. 153

Jenisch (Jenischius), Georg

N: 3. 1. 1569, Nová Ruda (Slezsko, něm. Neurode, dnes polská Nowa Ruda); Z: 18. 12. 1601, Frankenštejn (Slezsko, něm. Frankenstein, dnes polské Żabkowice Śląskie). Tento Slezan a ortodoxní kalvinista byl preceptorem Ladislava Veleny minimálně od června 1590, od kdy s ním pobýval ve Vídni (viz kap. V. 1.). Poté spolu s hofmistrem Amandem Polanem z Polansdorfu (viz dále jeho medailon) doprovázel Ladislava Veleny ze Žerotína od srpna 1591 do dubna 1594 při jeho zahraničních pobytech ve Štrasburku (zde do jara 1592: viz kap. V. 3.), Basileji (do konce roku 1593) a Heidelbergu jako jeho preceptor. Po více než ročním setrvání na Moravě (zdržoval se mj. v Olomouci a v losinských lázních, kde si léčil dnu) odjel J. opět jako preceptor se svým žákem a Jiřím Scherhackleem z Hartenfelsu (hofmistrem, srov. jeho medailon) v říjnu 1595 do Ženevy. Přidal se k nim zřejmě ještě Jan Lorenc ze Žerotína (ač přijeli do Ženevy už 1595, zapsání až v následujícím roce). J. během své preceptorské služby zároveň v Basileji studoval medicínu. Na přelomu 1596/1597 se vzdal preceptorství Ladislava Veleny, neboť chtěl dokončit studium medicíny a snad i kvůli svému špatnému zdraví. V té době (na počátku 1597) byl v Basileji spolubydlícím M. Borbonia, s nímž a dále s Tobiášem Salanderem zde získal doktorát medicíny. Později byl minstrberským lékařem ve Frankenštejnu.

G. Gellner, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 35, 37n., 47, 51n.; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants, passim*; S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recuteur de l'Académie de Genève (1559-1878) I*, s. 124; K. Sita, *Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě*, s. 17; H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II*, s. 397; F. Hrubý, *Ladislav Velen ze Žerotína*, s. 12n., 22nn.; E. Staehelin, *Amandus Polanus von Polansdorf*, s. 22nn.; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 41n.; RHB IV, s. 217

Ješín (Gessinius, Geschinius) z Bezdězí (Bezdězce), Pavel

Z: Po 1632 v exilu. Jako famulus Petra Mylnera z Mylhauzu studoval 1603 na gymnáziu ve Zhořelci, 1606 pak v Herbornu a dubna 1607 na pražské utrakvistické univerzitě. Od října 1607 do srpna 1608 byl J. správcem školy ve Slaném. V srpnu

1608 se díky rektorovi Bacháčkovi stal preceptorem synů místopísaře Bohuslava z Michalovic na Rvenicích, tedy snad nejen Jana Smila, se kterým pak navštívil řadu vzdělávacích institucí v zahraničí. Oba se postupně zapsali v Greifswaldu (léto 1608, datum 13. 7. je nepravděpodobné, neboť teprve v srpnu se na základě doporučujícího dopisu stal J. preceptorem Jana Smila), Frankfurtu nad Odrou (1609), Lipsku (letní semestr 1609), Vitemberku (10. 7. 1609), Roztokách (7/1609), Helmstedtu, Marburku (14. 8. 1609), Giessenu (18. 8. 1609), v Heidelbergu (imatrikulace 23. 8. 1610). Ještě 1611 byl J. vychovatelem Jana Smila. V letech 1617-1619 byl písařem Nového Města pražského. Zejména v diplomatických službách českých stavů se aktivně zúčastnil stavovského povstání. V roce 1620 byl též sekretářem Jiřího z Hohenlohe a radou apelačního soudu. Fridrich Falcký jej v témže roce nobilitoval. V nepřítomnosti byl 1621 odsouzen k smrti a konfiskován mu majetek. Spolu s Fridrichem Falckým se téhož roku odebral do Nizozemí. V tu dobu zároveň přijal místo preceptora Albrechta, Jana Bohuslava a Zikmunda Vosterských Kaplířů ze Sulevic (později ještě Zdeňka K. ze S.), s nimiž pak pobýval ve Franekeru. Jejich vychovatelem byl až do 1624. J. pořídil 1617 vydání *Maiestas Carolina* a 1620 edici *Dalimilovy kroniky*. Napsal několik latinských spisů.

T. V. Bílek, Dějiny konfiskací v Čechách, s. XXXVI, 218, 955; F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 356, 367, 424n.; J. Jireček, Rukověť k dějinám literatury české I, s. 319; J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 118, 122, 296, 423n., 529; K. Hrdina, Studenti z českých zemí, s. 47, 66; Knihopis č. 01810; OSN XIII, s. 297; J. Vlček, Dějiny české literatury II, s. 146n.; Jiří Daňhelka, Ješínovy výpisky z Dalimilovy kroniky, LF 84, 1961, s. 57-65; RHB II, s. 444nn. (zde i další literatura); RHB III, s. 326

Klement (Clemens) Žebrácký, Václav

N: asi 1589, Žebrák; Z: po 1636 (zřejmě v Anglii). Studoval na pražské utrakvistické univerzitě, kde 18. 5. 1612 dosáhl bakalaureátu a 17. 4. 1614 se stal mistrem svobodných umění. Ještě předtím, v roce 1607, byl preceptorem Jiřího Jaroslava Stoše z Kounic a na Starých Bukách. V letech 1611-1613 vyučoval postupně na několika partikulárních školách, nejprve v Příbrami, poté v pražských městech: u sv. Vojtěcha Většího a u sv. Václava. 1613 je doložen jako soukromý vychovatel u Smiřických. Již jako mistr byl správcem městské školy v Klatovech (1614-1616) a poté u sv. Havla v Praze (1617-1619). V blíže neurčené době ve druhém deceniu 17. století byl zároveň zaměstnán jako vychovatel u pánů z Michalovic. V letech 1620-1621 byl rektorem školy u sv. Jindřicha v Praze a poté v Rokycanech. 1621 odešel do exilu a zdržoval se na různých místech Sváté říše římské národa německého (mj. v Drážďanech, Lipsku, Norimberku, Erfurtu ad.). Ke konci 20. let 17. století žil pod švédskou ochranou v Elbingu. Pak odešel přes Gdaňsk do nizozemského Leydenu, kde zůstal ve velké materiální tísní. Nejpozději v roce 1636 se odsud vydal do Anglie, kde pravděpodobně brzy nato zemřel. C. napsal několik desítek českých i latinských spisů většího i menšího rozsahu, které vycházely tiskem v prvních třech desetiletích 17. století.

Knihopis č. 3966-3967; OSN V, s. 451n.; J. Jireček, Rukověť k dějinám literatury české I, s. 350n.; Václav Flajšhans, Rukověť k písemnictví humanistickému ... doplňky a opravy, ČČM 93, 1919, s. 188n.; J. Vančura, Dějiny města Klatov. Díl I/2, Klatovy 1928-1929, s. 776, 1041, 1128, 1446n.; Bohumil Ryba, Humanista Clemens Žebrácký za hranicemi, LF 56, 1929, s. 80-94, 212-224, 333-356; J. Hejnic, Humanistica, s. 81; RHB I, s. 372-382; RHB III, s. 326, 327; RHB V, s. 304; B. Neškudla, Učitelé školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, s. 99; BSČZ 9, v tisku (zde stručný soupis díla i literatury o něm)

Kodicil (Codicillus, Kodycillus) z Tulechova, Petr

N: 24. 2. 1533, Sedlčany; Z: 29. 10. 1589, asi Praha. Tento syn sedlčanského postřiháče (Jan Codex /Bradáč/) studoval asi od 1549 na UK (předchozí studia neznáme), kde dosáhl 2. 11. 1552 bakalářského a teprve 1. 10. 1561 magisterského stupně. V letech 1551-1553 byl pomocníkem v Kollinově soukromé škole. Zřejmě již předtím působil asi nedlouho jako vychovatel Hynka a Jindřicha, synů Zdeňka Brtnického z Valdštejna a zřejmě i dalších šlechticů na zámku v Novém Bydžově. Od 1553 byl rektorem žatecké školy, kde zůstal dva roky. Poté díky subvencím Jana st. Hodějovského a jiných osob odešel studovat do Vitemberku (tehdy již užíval přídomku z Tulechova). Po návratu do Prahy (1558) byl správcem zdejší svatojindřišské školy. Po získání magisterského gradu se stal na počátku 60. let profesorem na UK. Vyučoval mj. dialektiku, matematiku a astronomii. Zastával důležité funkce: od 60. let byl postupně proboštem několika kolejí (1577-1587 koleje Všech svatých, kde si zřídil konvikt pro šlechtické chlapce); 1564/1565 a 1565/1566 děkan artistické fakulty, 1572/1573 a 1582-1589 rektor UK. V 70. a 80. letech se K. hojně účastnil i náboženských zápasů (v té době vedle své univerzitní činnosti působil jako duchovní pisář Dolní konzistoře), podílel se například na přípravě České konfese. V 80. letech si jako vydavatel minucí způsobil značnou nelibost obyvatelstva, když z nich na několik let vypustil svátky Husa a Jeronýma. Jinak se ovšem těšil vážnosti zejména v učeneckých kruzích, mj. i v důsledku svých snah o zlepšení stavu školství jak univerzitního, tak i partikulárního, které vyvrcholily jeho proslulým školním řádem z roku 1586. Byl ve styku s domácími i zahraničními humanisty (např. s Konradem Rittershausenem). Svou všestrannou činností i několikerým dědictvím po příbuzných velmi zbohatl. Po jeho smrti probíhaly o majetek po K. dlouholeté spory ukončené teprve 1598. Vedle vícero českých spisů (zejména minucí a pranostik) napsal v 60. až 80. letech řadu latinských prací většího i menšího rozsahu, snad nejdůležitější z nich je již uvedený školní řád (*Ordo studiorum docendi ...*, 1586) a latinská gramatika (poprvé vyšla po 1584, podruhé 1594). Z jeho úřední činnosti pochází též některé prameny k dějinám UK (ohlášky zkoušek, promocií apod.). Jako uznávanému učenci byly K. také některé spisy dedikovány.

Chr. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Fortsetzung und Ergänzungen II*, Sp. 392; F. Dvorský (ed.), *Paměti o školách českých*, passim; F. Menčík (ed.), *Dopisy M. Matouše Kollína*, passim; F. Menčík, *Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku*, s. 257; *Knihopis č. 4162-4183*; B. Balbinus, *Bohemia docta II*, s. 219n.; J. Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české I*, s. 359nn.; F. J. Zoubek, *M. Petra Codicilla z Tulechova Řád*; J. Král, *Filologická činnost Mistra Petra Codicilla z Tulechova*, LF 18, 1891, s. 401-413; OSN V, s. 485n.; Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských*, passim; Týž, *O životě na vysokých školách*, passim; Týž, *Život a učení na partikulárních školách*, passim; H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 37n.; J. Hejnic, *Humanistica*, s. 81; RHB I, 389-402 (zde je jak soupis C. prací, tak též další, velmi obsáhlá literatura); M. Svatoš a kol. (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I*, passim; B. Neškudla, *Učitelé školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském*, s. 103nn.; BSCZ 9, v tisku (zde také soupis díla i literatury)

Kollin (Collinus, Kolin, Kolín, Kalina) z Chotěřiny, Matouš

N: 1516, Kouřim; Z: 4. 6. 1566, Praha. Studoval nejprve v Praze, od 1530 pak ve Vitemberku (v univerzitní matrice je ale zapsán až 1534), kde v roce 1540 dosáhl magisterského titulu. Kromě vlastního studia zde také vyučoval chlapce z pražských patricijských rodin, kteří zároveň navštěvovali přednášky na vitemberské univerzitě. S doporučením Filipa Melanchtona, s nímž K. i nadále udržoval pravidelné styky, odešel na podzim 1540 do Prahy. V zimě 1540/1541 byl pravděpodobně vychovatelem synů Arnošta Jilemnického z Újezdce. Od roku 1541 pak mohl díky nadaci pražského měšťana, doktora práv Jana France z Královské Hory vyučovat řečtině (pozdě-

ji i latině) na pražské utrakvistické univerzitě. Počátek jeho výuky řečtiny (čtení Homéra) bývá považován za důležitý moment nejen v dějinách UK, ale i v dějinách latinského humanismu v českých zemích vůbec. Mezi jeho žáky patřili někteří později význační humanisté (např. Tomáš Mitis či Petr Kodícil z Tulechova). Na počátku 40. let K. bydlel a stravoval se v Karlově koleji. Kvůli svým konfesijním názorům ovlivněným dlouholetým pobytem ve Vitemberku se brzy dostal do sporu jak se starokališnickými pražskými faráři, tak také s některými profesory pražské utrakvistické univerzity. Jeho postavení v Praze bylo ale posilováno přízní, kterou mu poskytovali někteří šlechtici, jako např. známý mecenáš humanistických literárních snah, místosudí a katolík Jan st. Hodějovský z Hodějova či královský rada a rada české komory Florián Gryspek z Gryspachu. Díky nim dosáhl spolu s několika dalšími humanisty v roce 1542 nobilitace (z Chotěřiny, podle Hodějovského rodiště, Kotýřiny u Milevska). Od 40. do 60. let se pak K. kromě výuky na UK soustředil též na vedení vlastní soukromé partikulární školy, jež byla hojně navštěvována českými šlechtici i potomky význačných patricijských, zřejmě nejen pražských rodin. První sídlo této školy a zároveň i bydliště K. bylo v pronajatém domě u Týnského chrámu, druhé pak od přelomu 40. a 50. let 16. století v domě zvaném Andělská zahrada na Novém Městě pražském (viz kap. IV. 2.). Mezitím se 1546 K. oženil s Annou, zámožnou nevlastní dcerou staroměstského měšťana Samuela Huby, jejich manželství zůstalo ale bezdětné. V 50. letech 16. století pomáhal K. tajnému radovi Ferdinanda I. a známému učenci Casparovi z Nydbrucka sbírat materiál k jeho zamýšlené práci o evropských církevních dějinách. Pravidelný písemný kontakt s Nydbruckem ovlivnil také latinskou poezii K. i dalších osob jeho básnické skupiny. V té době K. též pokračoval v univerzitní výuce, a to až do roku 1558, kdy byl zřejmě především kvůli své konfesijní proluterské orientaci zbaven lektorátu řečtiny a hlavně finančních prostředků s ním spjatých. Až do své smrti se pak soustředil na vedení školy v Andělské zahradě, vlastní literární tvorbu a také na redigování čtyřdílné básnické sbírky *Farragines*. Zemřel 4. června 1566 raněn mrtvicí. K. vliv daný jeho výukou i současníky uznávanou literární tvorbou se projevil při hojně zastoupeném slavnostním pohřbu (5. 6.) v pražské Betlémské kapli, kde mu byl zřízen náhrobek. Jiný památník dal na K. počest zhotovit řecký humanista Jakub Palaeologus v roce 1567 v univerzitním Karolinu. Tento náhrobek byl později několikrát přemístěn, dnes se nachází ve Velké aule Karolina. K. se do dějin latinské větve českého humanismu zapsal několika desítkami spisů většího i menšího rozsahu, které vycházely tiskem od r. 1540. Za významnou je považována i jeho korespondence, kterou vedl s řadou domácích i zahraničních humanistů (ze zahraničních např. s Filipem Melanchtonem, či s Casparem z Nydbrucka). K. je také autorem několika učebnic, které byly určeny jak žákům jeho soukromé školy (např. *Elementarius libellus in lingua Latina et Boiémica pro novellis scholasticis. Knížka začátkův v jazyku latinském a českém pro nové žáčky...* z r. 1550, později znovu vydán, jde o kombinaci učebnice se slabikářem a katechismem a zároveň školní řád; blíže viz kap. IV. 2. a Přílohy č. 1-3), tak také frekventantům ostatních latinských partikulárních škol (*De quatuor partibus grammatices* či *Donati Methodus de etymologia partium orationis cum interpretatione Boiémica*, oboje z roku 1564, ad.).

Chr. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Fortsetzung und Ergänzungen* II, Sp. 419; Knihopis č. 3966-3967; J. Jireček, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 29-63; F. Menčík, *Matouš Kollin z Chotěřiny*, s. 208-221; OSN V, s. 516; J. Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české I*, s. 365nn.; Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských*, passim; Týž, *O životě na vysokých školách*, passim; Týž, *Život a učení na partikulárních školách*, passim; B. Ryba, *Matouš Collinus a jeho vergiliovská universitní čtení*, s. 95-111; J. Vlček, *Dějiny české literatury I*, Praha 1931, s. 385nn.; F. M. Bartoš, *Bojovníci a mučedníci*, s. 122nn.; R. Urbánek, *Novoutrakvistický humanista Matouš Kollin z Chotěřiny a starší husitská tradice*, s. 1-16, 70-89; J. Hejnic, *Filip*

Melanchton, Matouš Collinus a počátky měšťanského humanismu v Čechách, s. 361-378; RHB I, s. 416-451 (zde i další literatura a prameny); M. Kopecký, Český humanismus, s. 154, 160, 175; M. Svatoš (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622, I, Praha 1995, passim; M. Holý, Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci, s. 159-184; BSČZ 9, v tisku (zde i další literatura)

Komarovský z Libanic, Jan

Příslušník starožitného vladyckého rodu Království českého, bez bližšího genealogického zařazení. V roce 1601 se v Basileji zapsal jako jeden ze dvou hofmistrů (*ministři*) Diviše Lacemboka Slavaty. Tím druhým byl Albrecht Džbánovský ze Džbánova (viz jeho medailon). Slavata měl zároveň preceptora Johanna Weidnera (srov. jeho biogram). Další informace o K. bohužel nemáme.

OSN XIV, s. 615; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel II, s. 504; K. Sita, Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě, s. 17; O. Odložilík, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 61

Kraus, Johann Wilhelm

Roku 1610 se na univerzitě v Lipsku K. imatrikuloval jako jeden ze dvou preceptorů Adama, syna hejtmána německých lén Štěpána Jiřího ze Šternberka. Tím druhým byl Wolfgang Albert Dietze (viz jeho medailon). Další informace o K. bohužel nemáme. Není jisté, zda je totožný s osobou jména Ioannes Guilhelmus Kraus, jež 1610 studovala na škole u sv. Salvátora v Praze. Není to ovšem vyloučené.

J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 529; RHB III, s. 82

Kurcius Litoměřický, Adam

N: snad v Litoměřicích. Rektor pražské utrakvistické univerzity Jan Adam Bysřický z Bochova poslal roku 1602 K. za preceptora k dětem vdovy Anny Hruškové z Hochhauzu (viz též kap. III.1.). Jak dlouho u nich zůstal, nevíme. Žádné další zprávy o něm nejsou.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách, s. 117nn.

Květonský (Quetonius, Kvietonsky), Jan

N: Hradec Králové. Kde studoval, není známo. Od února do dubna 1606 působil na škole v Mělníce, poté v Polné a od října 1607 snad až do května 1608 pak v Kouřimi. Tehdy byl z UK doporučen hejtmánu německých lén Štěpánovi Jiřímu ze Šternberka za preceptora jeho dětí (snad hlavně syna Jana Rudolfa). Později (1609-1612) působil K. na řadě škol: u sv. Petra na Novém Městě pražském (do 1610), u svatého Václava ve stejném městě a konečně v Královicích (od dubna 1611). Od října 1612 pak znovu působil na Novém Městě pražském, znovu na škole u sv. Václava.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách, passim; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 190; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 153; RHB III, s. 123

Kyfer (Kiefer, Kiferus), Melchior

N: Goldberk (Slezsko, něm. Goldberg, dnes polská Złotoryja). Tento držitel magisterského titulu, který studoval ve Vitemberku (imatrikulace 1563), byl od dubna 1592 po bližze neurčenou dobu v Srbišti a na dalších místech (např. ve Frankfurtu nad Odrou, Míšni) preceptorem Hannibala, syna Jiřího z Valdštejna na Hostinném a Aleny z Lobkovic. V Srbišti byl zřejmě vychovatelem i jeho bratra Jindřicha. Předtím byl ve Zhořelci preceptorem chlapců Eliás Cüchler (srov. jeho medailon). Další osudy K. nejsou známy.

J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 301; G. Sieg, Freiherr Hannibal von Waldstein, s. 6nn., 18nn.; R. Specht (ed.), Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst, s. 35; RHB V, s. 435; W. Klose et al. (ed.), Wittenberger Gelehr-

tenstambuch, s. 120, 321nn. (tato práce je přístupná na webových stránkách: <http://www.dhm.de/texte/stambuch/pdf/WGSB.pdf>)

Ladýř (Ladirius, Samuelis), Mikuláš

N: Písek. Tento syn významného píseckého měšťana a později královského rychtáře Samuela Ladýře Horského (†1603) studoval od 1589 v Altdorfu (nejprve na gymnáziu, potom práva na zdejší akademii), pobýval zde ještě 1594. Poté se stal studentem UK, kde 1595 dosáhl bakalářského gradu. Minimálně v letech 1599-1600 byl L. vychovatelem mladých Šternberků: snad nejen Oldřicha, syna Karla ze Šternberka. L. je autorem drobných latinských básní a snad také jednoho nedochovaného pedagogického spisu.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách, s. 34; K. Hrdina, Studenti z českých zemí, s. 35; A. Sedláček, Dějiny města Písku 2, Písek 1912, s. 360; H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, s. 45, 206; RHB III, s. 130n.

Laurentii (Laurentius, Laurentiades, Praneis), Václav

N: Brtnička (Microbrtnicenens, okr. Jihlava, Dvorský zřejmě omylem uvádí Brnický). Studoval na latinské škole v Žatci, poté na UK, kde v červenci 1609 získal bakalářský a 17. dubna 1614 magisterský titul. Již předtím, totiž od června 1608 byl preceptorem Jiřího a Erasma, synů Václava st. Štampacha na Valči, a snad také Kryštofa Abrahama, syna Jindřicha st. Štampacha. Spolu s nimi pobýval i v zahraničí: 27. 10. 1611 se imatrikulovali v Altdorfu (viz též kap. V. 2.). K roku 1613 je doložen jako rektor městské školy v Domažlicích, kde později získal městské právo a stal se členem městské rady. Je autorem několika latinských děl.

Wenceslaus Laurentius, Oratio ad urbem Altorfinam Noricorum ..., Altorfii 1611 (KNM, sign. 49 D 8, přív. 22); F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 423; K. Hrdina, Studenti z českých zemí, s. 39; B. Štrér, Erbovní rodiny v Domažlicích, Domažlice 1939, s. 26n.; H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, s. 206; RHB III, s. 142n.; RHB V, s. 189; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 37, 57

Laurmann, Leopold

N: Špýr. Tento zřejmě katolík a držitel magisterského titulu z blíže neznámé univerzity (snad z Ingolstadtu, kde pravděpodobně minimálně v letech 1592-1594 studoval nebo pobýval, viz jemu atribuovaná díla z těchto let) žil zřejmě minimálně 1596-1607 v Praze. Přinejmenším v roce 1596 působil jako preceptor Jana Kryštofa, syna zcestovalého a vzdělaného prezidenta nad apelacemi Kryštofa Popela z Lobkovic. V roce 1607 se L. označuje jako císařský a apoštolský notář a podobně jako již 1596 také jako kandidát práv („I. U. candidatus“). Mezi jeho příznivce patřil také další přísně katolický šlechtic: Jaroslav Bořita z Martinic. Je autorem několika latinských děl příležitostné povahy.

<http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html> (autor Leopold Laurmann); J. Hejnic, Humanistica, s. 84; RHB III, s. 145n.

Lavín (Lavinus) z Ottenfeldu, Václav

N: Opava. Z: kol. 1600 (přesné datum úmrtí není známo, Gellner jej odhaduje na období mezi červnem 1600 – zářím 1601, Hrubý, Rejchrtová a Pánek uvádějí shodně 1601, Odložilík před 1602 /snad na základě dopisu M. Timina J. Zwingerovi z 22. 5. 1602, v němž se hovoří o smrti Lavínově, ovšem bez přesného udání, kdy k ní došlo/). Minimálně v roce 1568 studoval ve Vitemberku. V Ženevě se 24. června 1576 L. imatrikuloval v doprovodu Jana Jiřího z Náchoda (zřejmě byl tehdy jeho preceptorem), později (od 1580) byl vychovatelem Karla st. ze Žerotina, s nímž pobýval mj. v Padově (listopad 1580), Boloni (20. 6. 1581, k tomuto datu zde zapsán ale pouze

L.), Sieně (zde zase imatrikulován pouze Karel st. ze Žerotína k 4. 7. 1581), v Ženevě (31. 10. 1582) a na řadě dalších míst v Evropě (Heidelberk, Londýn ad.). Ve službách Karla ze Žerotína působil pak také jako lékař. Již 1578 získal L. predikát. V únoru 1587 dosáhl v Oxfordu doktorátu medicíny, kterou již dříve studoval na různých místech. Ještě v 80. letech se oženil s Anežkou z Vodolic (1590 se jim narodila dcera Bohunka). Usadil se na Starém Městě pražském (1589 vlastnil dle OSN tzv. Rodovský dům, č.p. 631, vedle toho pak i další staroměstský dům č.p. 742). V únoru 1590 byl L. přijat na zemském sněmu do rytířského stavu. V 90. letech (minimálně 1595) byl také rožmberským lékařem. Od Petra Voka z Rožmberka dostal za své služby mj. dům v Soběslavi, jako náhradu dluhu pak tzv. Kozlovský dům č.p. 935 na Staroměstském náměstí (1600). Kromě medicíny se L. prakticky i teoreticky (*Tractatus de coelo terrestri*) zabýval také alchymií: s movitým měšťanem Ludvíkem Korálkem z Těšína měl v Praze alchymistickou laboratoř. Pro moravskou šlechtu i v 90. letech vykonával různé služby (Zástrizlům například pomáhal s koupí Bezovy knihovny; viz též dále). Po L. smrti chtěl Karel st. ze Žerotína svému někdejšímu preceptorovi jako poděkování za jeho služby nechat zhotovit náhrobek. L. doporučil do žerotínských služeb dalšího opavského rodáka Amada Polana (viz jeho medailon). L. zprostředkovával zaslání korespondence (do/ze zahraničí) i finančních částek (do zahraničí) pro více osob (mj. Karla st. ze Žerotína). Sám vedl zřejmě dost bohatou korespondenci, z níž je část zachována. Pokud jde o L. vyznání, byl snad členem Jednoty bratrské (podle L. Rejchrt).

F. Menčík, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku*, s. 261; V. Brandl (ed.), *Karel st. ze Žerotína*. Listové psaní jazykem českým, s. 56n., 81, 90, 163; F. Dvorský (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, passim; J. Lintner, *Škola Rožmberská v Soběslavi*, s. 78; OSN XX, s. 439, 442; J. Glücklich (ed.), *Nová korespondence Václava Budovce z Budova*, s. 5; J. Zukal, *Polanové z Polansdorfu*, s. 115; G. Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, passim; O. Odložilík, *Karel st. ze Žerotína*, s. 40; S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève*, s. 102, 109; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 30nn. a passim; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, passim; L. Rejchrt, *Bratrští studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*, s. 65nn. a 79; RHB IV, s. 9; RHB V, s. 595; M. Svatoš, *Studenti z českých zemí na universitě v Sieně*, s. 35; N. Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, passim; J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 528n.; M. Luisa Accorsi – Claudia Zonta (ed.), *Natio germanica Bononiae I. La matricola*, s. 125; T. Knoz, *Rezidence a dvůr Karla staršího ze Žerotína*, s. 414 a 416; C. A. Zonta, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 364; <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1590/t032300.htm>

Lehmann, Gabriel

V 90. letech byl několik let vychovatelem v rodině Jana Myllnera z Mylhauzu. Měl na starosti především jeho syna Petra (a to minimálně do roku 1599, snad poté jej ve funkci preceptora nahradil Jiřík Závěta ze Závětic, jasné to ale není, srov. jeho biogram), vedle něj však vychovával zřejmě i některého z dalších potomků Jana Myllnera, pro kterého vykonával i jiné služby. Žádné další informace o této osobě bohužel nemáme. Dochována je však několik L. dopisů z 90. let 16. století vydaných J. Müldnerem, které zčásti osvětlují i jeho pedagogické zásady.

Josef Müldner (ed.), *Jan Myllner z Milhauzu. Dopisy a činnost úřední*, Díl II, passim; M. Dostálová, *Jan Myllner z Milhauzu*, s. 120

Linigius, Johannes

N: 13. 12. 1566 ve Střelíně (Slezsko, něm. Strehlin, dnes polský Strzelin); Z: 18. 4. 1616, Vratislav (něm. Breslau, dnes polská Wrocław). Minimálně 1585 byl preceptora blíže neurčených Redernů, kteří studovali při pražské utrakvistické univer-

zitě. Pravděpodobně poté byl po nějakou dobu rektorem latinské městské školy ve Znojmě (Holinková jej uvádí jako správce této vzdělávací instituce k roku 1588). Poté se vrátil do Slezska a stal se 1590 nástupce Petra Hencelia v úřadu rektora nově povýšeného knížecího gymnázia v Olešnici (něm. Oels, dnes polská Oleśnica). V této funkci zůstal do roku 1601, i když již předtím se hojně zdržoval ve Vratislavi. Ve slezské metropoli pak zůstal až do smrti. Byl prý (podle Kundmanna) zdatným humanistickým básníkem.

J. Ch. Kundmann, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*, s. 489; Z. Winter, *O životě na vysokých školách*, s. 181; J. Holinková, *Městská škola na Moravě*, s. 81

Lüch (Luck, Luckh) in Boguslawitz, Lorenz (Laurentius)

N: 26. 8. 1557, Olešnice (něm. Oels, dnes polská Oleśnica); Z: v listopadu 1586, Itálie (snad v Římě). V říjnu 1583 se zapsal v Altdorfu spolu s Václavem, Rudolfem a Janem, syny někdejšího karlštejnského purkrabí Jana Vchynského ze Vchynic (k jejich vzdělávání srov. kap. III. 4. a V. 2) jako jejich *inspector*. Asi jím nebyl dlouho. 1584 byl již bez nich v Itálii: imatrikuloval se v Padově a 16. 8. 1586 v Sieně (část pobytu v Itálii absolvoval spolu s dalšími osobami /mj. jiným šlechtickým vychovatelem Tobiasem Pommerem; viz jeho biogram/ pravděpodobně v družině slezských šlechticů Jindřicha z Haugvic a Fabiána ze Schönaichu). Zřejmě téhož roku promoval podle Zonty z medicíny v Římě. Zde (či jinde v Itálii) v listopadu téhož roku zemřel. Intenzivní styky s českým prostředím (např. s Karlem st. ze Žerotína) udržoval a část života v českých zemích strávil jeho známější mladší bratr Kašpar Lück (viz kap. VI.)

K. Hrdina, *Studenti z českých zemí*, s. 34; E. Steinmeyer (ed.), *Die Matrikel der Universität Altdorf I*, s. 22; H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 223 (zde o Vchynských); RHB III, s. 217; C. Zonta, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, s. 308 (zde i další literatura a prameny)

Makovský z Makové (či Aquarius Soběslavský), Jan

Pocházel se soběslavské erbovní rodiny (syn Vavřince z Makové). Poté co zřejmě krátce pobyl ve Vídni (v dubnu 1551 se imatrikuloval na zdejší univerzitě), studoval na UK, odkud (z Karlovy koleje) byl na doporučení Jáchyma z Hradce a Jana Kunstáta z Paumberka (viz kap. III. 1. a III. 2.) přijat za preceptora k Petru Vokovi z Rožmberka. V té funkci zůstal do roku 1556, kdy se oženil s jistou Kateřinou z Prachatic, kde „učinil sobě zákup“. Již v průběhu své vychovatelské služby složil 1552 na UK mistrovské zkoušky. Jeho další osudy neznáme. Podle OSN se věnoval též literární činnosti.

OSN XVI, s. 677; F. Gall (ed.), *Die Matrikel der Universität Wien III*, s. 94; J. Hejnic, *Českokrumlovská latinská škola*, s. 23, 28; J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků*, Praha 1985, s. 377n.; Týž, *Poslední Rožmberkové*, s. 67, 185; V. Bůžek – J. Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, s. 76; L. Veselá, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 205

Maršálek (Marchio) z Dařina (z Zdařina), Ondřej

N: Žďár nad Sázavou; Z: po 1624, Praha. O partikulárním vzdělání tohoto poddaného kláštera ve Žďáru na Sázavou na domácích školách nevíme. 1592 snad vyučoval na chrudimské škole, rok nato působil jako preceptor Vladislava, Oty a Karla purkrabích z Donína, s nimiž pobýval v Annaberku, kde byli všichni žáky Paula Ienisia (viz kap. V. 7.). Poté studoval na UK, kde dosáhl 14. 6. 1595 bakalářského a 4. 7. 1600 magisterského titulu. Již předtím ale byl asi 1597-1599 rektorem svatohaštalské školy na Starém Městě pražském, později (asi 1599-1603) působil na škole u Týna. 1603 opustil školskou službu a stal se jedním z radních písařů Starého Města

pražského. O pár let na to se oženil s Kateřinou, vdovou po Jiříkovi Sedlčanském. Spolu s ní byl od 1612 majitelem jednoho staroměstského domu (č.p. 21). 1616 dosáhl nobilitace. Ve staroměstské městské správě (v desetipanském úřadu) působil i po Bílé hoře (1622). M. je autorem příležitostné latinské poezie. Některé spisy mu byly též dedikovány.

F. Dvorský (ed.), Paměti, s. 46, 49, 121, 129, 138; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 543; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 282, 301, 354, 437; OSN XX, s. 457; RHB III, s. 262n. (zde i další literatura a prameny); RHB IV, s. 273; J. Hejnic, O památníku Floriána Vermilia, s. 72 a 82; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 24, 54

Matyáš (Matthias) ze Sudetu, Jan

N: České Budějovice. Tento syn Zachariáše, úředníka nad solí v Týně nad Vltavou, se vzdělával nejprve v zámecké škole Čabelických ze Soutic v Týnu nad Vltavou (viz kap. III. 2.), později v Písku, Vodňanech, dále na gymnáziu v Linci. Od 1588 studoval na univerzitě v Lipsku, dále v Marburku, Helmstedtu, Štrasburku, Ingolstadtu, Heidelberku a v Altdorfu. Na posledně uvedené akademii se zapsal M. 1. 5. 1596 (nebo 1597, není to jasné, literatura udává oba roky) jako preceptor Jáchyma a Mikuláše Metychů z Čečova. Jejich famulem byl tehdy M. bratr Václav. Při jejich odchodu 1597 jim byl vydán spis *Propemptica*. Později studoval M. ještě na některých dalších univerzitách (8. 5. 1599 imatrikulován např. v Padově) a procestoval Francii, Anglii i další země (není úplně vyloučené, že alespoň část z těchto dalších zahraničních pobytů a cest absolvoval stále v roli preceptora minimálně prvního z uvedených rytířů, který v roce 1599 také pobýval v Itálii, přesná chronologie studií i cest M. v té době však není jasná). 1595 dosáhl nobilitace. Na podzim 1611 byl M. jmenován profesorem práva na pražské utrakvistické univerzitě, přednášet začal o rok později. Z různých příčin (mj. i kvůli svému názoru o původu Čechů z „Roxolanie“ /čili Ruska/ vyjádřeném ve spise *De origine Bohemorum et Slavorum* z roku 1615) se dostal do řady sporů se svými kolegy na UK, které vedly zřejmě na konci 1616 M. k opuštění univerzity. Jeho další osudy jsou nejasné. M. je autorem několika latinských spisů.

K. Hrdina, Studenti z českých zemí, s. 36; F. Palacký, Poslední vůle p. Jana Mathiáše ze Sudetu, profesora někdy akademie Pražské, ČČM 2, 1828, s. 115-118; Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, passim; Týž, O životě na vysokých školách, passim; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 174; OSN XXIV, s. 330n., J. Volf, Jan Matyáš ze Sudetu, PA 22, 1906-1908, s. 531-566; H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, passim; J. Hejnic, Humanistica, s. 77; RHB III, s. 294nn. (zde i další literatura a prameny); L. Veselá, Knihy na dvoře Rožmberků, s. 202

Michaelis (Prssanus, Neosoliensis), František

N: Pršany u Banské Bystrice (Horní Uhry, dnes Slovenská republika). 1606 studoval zřejmě na latinské škole v Žatci. Minimálně v roce 1607 byl preceptorem Adama nejml. Zapského ze Zap. Do této funkce byl dosazen rektorem UK Martinem Bacháčkem v květnu 1607 (doložen jako jeho vychovatel ještě v říjnu téhož roku). V dubnu 1608 jej týž Bacháček dosadil za správce školy v Poličce. Někdy v té době studoval M. také na pražské utrakvistické univerzitě, kde se 22. 9. 1609 stal bakalářem. Další zprávy o něm bohužel nemáme.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 353n.; 374n., 402; RHB III, s. 324; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 38

Michal (Michaelis, Michaelides) Topolčanský (Topolczanus), Jiří

N: Topolčany (Horní Uhry, dnes Slovenská republika). Kde absolvoval partikulární studia, nevíme. Bakalářský titul však získal na pražské utrakvistické univerzitě

17. 9. 1601. 1602 se stal preceptorem blíž neurčených synů Kryštofa Sekerky ze Sedčic (mohlo jít o Fridricha a Jetřicha), kteří měli odejít na studia do Německa. Minimálně 1607-1608 působil jako rektor vysokomýtské městské školy, ovšem podle některých zpráv zde zůstal déle (k 1610 o něm jako učiteli školy hovoří Z. Winter). Jeho další osudy nejsou známy.

H. Jireček, *Královské město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884, s. 64; F. Dvorský (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 331n.; Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 149, 199; Týž, *O životě na vysokých školách*, s. 23, 189; OSN XXII, s. 809; RHB III, s. 324n.; K. Beránek (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 30

Mitis (Tichý) z Limuz, Tomáš

N: 20. 12. 1523 (?), Nymburk; Z: 1591, Praha. Tento syn nymburského radního Jana Mítise studoval na školách v Nymburku, poté v Žatci a dále na UK, kde byl mj. žákem M. Kollina. 4. 10. 1546 zde dosáhl bakalářského gradu (až 1552 pak magisterského). Ke konci 40. let byl v Teplicích preceptorem Viléma, zřejmě syna nejvyššího písaře Volfa z Vřesovic (1532-1569), a dále Zikmunda z Maltic. 1550 vyučoval v Českém Brodě. Tehdy marně usiloval o místo preceptora syna nejvyššího kancléře Jindřicha z Plavna, jehož by doprovázel na studia do Padovy. 1552-1553 je doložena jeho činnost na UK (mj. prokurátorem univerzitního fisku). Dva roky po prodeji domu v Nymburce se oženil s Juliánou, dcerou Doroty Sklenářky z Prahy, s níž měl celkem devět dětí. Jeho hmotné poměry byly však i nadále špatné. 1555 marně usiloval o získání profesury na UK. Díky Janovi st. Hodějovskému, jehož literární družiny byl členem, byl však 1556 nobilitován a také ustanoven rektorem školy u sv. Jindřicha v Praze. Tehdy si také zřejmě otevřel soukromou školu, k níž je však dochováno málo pramenů. Byl také jedním z redaktorů sbírky *Farragines*. Od 60. let až do smrti se M. zabýval též tiskařskou, nakladatelskou a knihkupeckou činností. M. udržoval styky s řadou domácích (s Kollinem, Enniem, Handschem ad.) i zahraničních humanistů (Melanchtonem, Chytraeem, Nydbruckem ad.). Dílo M. je velmi rozsáhlé, patří k našim nejvýznamnějším humanistům. Důležité byly také jeho edice díla Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic.

J. Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české II*, s. 36nn.; F. Menčík, *Matouš Kollin z Chotěřiny*, s. 216nn.; Z. Winter, *Děje vysokých škol*, s. 63n.; Týž, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 26, 38, 304, 532, 783; Týž, *O životě na vysokých školách*, s. 52, 137, 144, 206n.; Týž, *Život církevní*, s. 153; OSN XVII, s. 440n.; F. Menčík (ed.), *Dopisy M. Matouše Kollina z Chotěřiny*, passim; RHB III, s. 339-361 (zde i další dosti rozsáhlá literatura a také soupis jeho latinského díla)

Moller (Mollerus, Molitor), Jiří

N: Opatovice (Horní Uhry, dnes Slovenská republika); Z: 20. léta 17. století, snad v Poličce. Již před 1610 byl zřejmě preceptorem v blíž neurčené rodině pánů z Kolovrat. V květnu 1610 se stal alumnem koleje Nationis na UK. Zde dosáhl 9. 8. 1611 bakalauraátu a 14. 3. 1613 magisterského gradu. Mezitím byl rektorem několika městských škol: od 1610 do října 1611 v Prachaticích, poté do dubna 1612 v Dobrovici a hned nato v Chrudimi. 1613 je doložen jako preceptor šlechtického rektora UK Julia, syna Jáchyma Ondřeje Šlika. Později spravoval několik pražských městských škol: u sv. Petra (1617), poté u sv. Haštala (do 1618). Od 1617 marně usiloval pomocí defenzorů, stavovských direktorů a jiných osob o získání profesury na UK, byl však ze strany univerzitních mistrů odmítán (kvůli způsobu, kterým o místo usiloval, svému morálnímu profilu etc.). Po Bílé hoře konvertoval na katolictví, díky čemuž se stal 1622 členem komise určené k likvidaci pražské utrakvistické univerzity (poté ještě inspektorem univerzitních statků). Ještě později byl ustanoven královským rychtářem v Chrudimi a poté v Poličce. Pro vykonávání úřední činnosti byl však údajně neschopný. Brzy však zemřel na nějakou těžkou nemoc. M. známý i

z beletrie (Wintrův *Mistr Kampanus*) je autorem několika spíše drobných latinských příležitostných skladeb.

Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, passim; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 131, 507, 544, 554; Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách, s. 166, 168, 173, 175, 332; RHB III, s. 370n. (zde i další prameny); K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 38, 57

Opsimates (Mrkvička, Morkovský), Jan

N: 1567 či 1568, Morkovice; Z: zřejmě po 1620. O. započal se vzděláváním pravděpodobně později, než bylo obvyklé. Studoval snad na bratrské škole v Ivančicích, později v zahraničí. Podle Kostlána však po 1592 již nebyl členem Jednoty bratrské. Od 90. let působil po dlouhou dobu jako vychovatel ve šlechtických a také měšťanských rodinách: a to nejprve Fridricha z Náchoda, roku 1598 jeho příbuzného Hynka z Náchoda, poté 1598-1605 několika pražských patricijských synů (čelné místo mezi nimi zaujímá Jan Kechl z Holenštejna, s nímž Opsimathes procestoval značnou část střední, západní i jižní Evropy /pobývali mj. na školách v Amberku, Srbišti, Leidenu, Ženevě, Sieně, Padově; navštívil ovšem i Anglii/; z té doby již pochází Opsimathův štambuch), od 1606 do 1607 Fridricha a Jana, synů Oldřicha z Kounic (byl s nimi v Herbornu, kde byl snad po krátkou dobu vychovatelem i Viléma Felixe Kaplíře ze Sulevic). 1607-1610 pobýval na různých místech v českých zemích (mj. v Praze). Ještě v roce 1610 podle Kostlána přivedl do Herbornu Jana Bernarta z Kunovic jako jeho preceptor (jasné zprávy o tom ale chybí). 1613 pobýval v Amberku. Minimálně v roce 1616 podnikl O. další velkou cestu po Evropě, zčásti jako vychovatel Bernarta Sedlnického z Choltic (Hamburk, Lübeck, Brémy) a zčásti jako preceptor několika měšťanů (s nimi navštívil znovu Anglii). Od podzimu 1616 se zdržoval opět v českých zemích (Praha), kde se věnoval literární činnosti. 1619 pobýval v Altdorfu. Kdy a kde zemřel, není jasné. O. byl i literárně činný.

G. du Rieu (ed.), *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae*, s. 54; J. Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české II*, s. 61n.; OSN XVIII, s. 828; J. Vávra, *Štambuch Br. Matouše Tita*, s. 65, 67; F. Hrejsa, *Česká konfese*, s. 361, 518, 525, 556, 635; J. G. Hrubant, *Památník Jana Opsimata*, s. 123-130; F. M. Bartoš, *Bojovníci a mučedníci*, s. 142nn.; S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève*, s. 132; M. Bohatcová, *Korektury k tvorbě Jana Opsimata*, LF 80, 1957, s. 74-82; 81, 1958, s. 125n.; H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 96nn., 125, 128; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 59nn., 85nn., 103nn., 108nn., 130n.; RHB IV, s. 67n. (zde i další literatura); L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 177, 192, 223; RHB V, s. 40; A. Kostlán – Alena Hadravová, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis*, s. 117-159

Orpheus (Orphaeus, Orfeus) z Chotěřiny, Jan

N: kol. 1515, Žatec; Z: 1. 10. 1542, Praha. Chodil do žatecké latinské školy, potom studoval na UK, kde 1534 dosáhl bakalářeátu a 17. 8. 1541 magisterského gradu. Byl v té době jedním z Kollinových žáků. Vyučoval na svatojindřišské škole. Poté byl 1541 vychovatelem Mikuláše, syna vzdělaného a literárně činného nejvyššího sudího Království českého Jana Popela z Lobkovic na Zbiroze. 1542 dosáhl díky Janovi st. Hodějovskému, k jehož literární družině náležel, nobilitace (z Chotěřiny, jako M. Kollin) a stal se profesorem pražské utrakvistické univerzity. Brzy nato ale zemřel na mor a byl pohřben v Betlémské kapli. Stýkal se s řadou domácích humanistů zejména z okruhu Hodějovského. Sám byl nadaný básník. Jeho bratrem byl Vít Traianus.

OSN XVIII, s. 855; J. Jireček, *Jan Hodějovský z Hodějova*, s. 47; RHB IV, 74nn. (zde i další literatura a také soupis jeho obsáhlého díla)

Paludius (Palludius, Philophilus), Johann (Ioannes)

N: Břeh (Slezsko, něm. Brieg, dnes polský Brzeg). 1589 studoval v Helmstedtu (11. 9. zde zapsán), 1590 ve Vitemberku (imatriculace 30. 4.). Minimálně v letech 1595-1596 byl vychovatelem Václava ml. Morkovského ze Zástřizl, s nímž byl nejprve v Břehu (viz kap. IV. 4. 2.), později v Basileji (zapsáni v červnu 1595) a v Ženevě (duben 1596), kde se P. sblížil s Theodorem Bezou. V listopadu 1596 odjel se svým svěřencem přes Basilej zpět na Moravu. Odtud přivezl zpět do Basileje Marka Antonína Prakšického ze Zástřizl. Zároveň se ujal i výchovy jeho bratra Jiřího Zikmunda ze Zástřizl (pobývali 1597 mj. i v Bernu a Ženevě /zde P. zprostředkoval koupi Bezovy knihovny pro Zástřizly; vedle toho obstarával i dodávání korespondence Karla st. ze Žerotína i jiných osob/). 1598 se P. zdržoval s druhým z chlapců v Orléans, později s ním pak pobýval i na dalších místech (mj. v Paříži, Cambridge, Nizozemí). Chlapcovým vychovatelem byl zřejmě do roku 1599, kdy se s ním vrátil na Moravu. V září téhož roku předložil závěrečné vyúčtování z cesty (viz kap. VII.). Poté se stal radou lehnicko-břežského knížete Jáchyma Fridricha, který jej v roce 1600 poslal zřejmě jako svého rezidenta do Prahy ke dvoru Rudolfa II. Kdy P. zemřel, není jasné (podle RHB před 1619; podle Hrubého zřejmě 1602 /Etudiants, s. 380/).

M. Dvořák (ed.), Dva deníky Matyáše Borbonia z Borbenheimu, *passim*; F. Dvorský (ed.), Dopisy Karla st. ze Žerotína, *passim*; G. Gellner, Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, *passim*; Josef Müldner (ed.), Jan Myllner z Milhauzu. Dopisy a činnost úřední, Díl II, *passim*; P. Zimmermann (ed.), Album Academiae Helmstadiensis I, s. 77; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel II, s. 427; S. Stelling-Michaud (ed.), Le livre du recteur de l'Académie de Genève, s. 125; O. Odložilík, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 46nn., 77; L. Urbánková-Hrubá (ed.), František Hrubý. Etudiants, *passim*; RHB IV, s. 97; RHB V, s. 564; N. Rejchrtová (ed.), Karel st. ze Žerotína. Z korespondence, s. 88, 108, 168, 232; M. Dostálová, Jan Myllner z Milhauzu, s. 131, 133

Partlíček (Partlic, Partlicius) ze Špicberka, Šimon (Simeon)

N: 1588/1590 v Třešti (Trischinensis); Z: po 1640. Syn stejnojmenného otce, který se laicky zabýval lékařstvím. 1607-1609 studoval na gymnáziu ve Zhořelci, později pod vedením Bacháčka na UK, kde dosáhl 27. 9. 1612 bakalářského a 17. 4. 1614 magisterského titulu. Už v roce 1612 byl zároveň správcem svatoklimentské školy v Praze a později (zřejmě ještě v roce 1612) působil na klatovské škole. 1614 byl propuštěn z poddanství. 1614-1615 byl rektorem pelhřimovské školy, od října 1615 pak svatojindřišské školy v Praze, kde zůstal do roku 1617 (dle RHB a Neškudly). V tomto roce (literatura se zde rozchází; uváděny jsou i jiné roky /podle Dvorského 1616 na žádost Jana Jiřího ze Švamberka a na doporučení rektora UK; podle Smolíka 1614 a na žádost jejich matky Anny Barbory z Šenburka/) se stal vychovatelem synů po Fridrichovi Kolonovi z Felsu (†1614, měl čtyři syny: Jan Jiří, Vilém, Volf Linhart a Kašpar), které vyučoval na Nejdku. 1618 je doprovázel na jejich studijní cestě (Sasko: dle Gellnera Lipsko, Vitemberk, ovšem v matrikách nejsou zapsáni, resp. ani Hrdina, ani Šimák je neuvádí). 1619-1620 působil znovu ve školské službě, tentokrát na královéhradecké latinské škole, jejímž byl do dubna 1620 rektorem. Od téhož roku užíval přídomku ze Špicberka. Od září 1620 studoval v Basileji, kde získal 1621 doktorát lékařství, 1622 pak v Roztokách. Jako nekatolík se nevrátil do Čech, ale zdržoval se na různých místech v říši i mimo ni: 1623 v Brémách, 1624 v Erfurtu, 1625-1626 v Leydenu (učil na zdejší univerzitě) a 1627 v Londýně, kde snad působil v roli vychovatele synů Fridricha Falckého (podle Dobiáše i Gellnera už 1620 měl být vychovatelem šestiletého Jindřicha Fridricha Falckého). Dle některých zpráv (J. Dobiáš, G. Gellner i neznámý autor v OSN) měl ovšem ve 20. letech konvertovat na katolickou víru a vrátit se na čas do země. Jde ale zřejmě o omyl. P.

je autorem řady českých i latinských spisů astronomické, astrologické a jiné povahy, nejznámější jsou však jeho četné kalendáře, vydávané jak v českých zemích, tak i v zahraničí. Je autorem i latinské poezie.

Knihopis č. 6873-6892; G. Gellner, Životopis lékaře Borbonia, s. 111; F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 546nn.; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel III, s. 232; J. Dobiáš, Dějiny města Pelhřimova III, 2, s. 101, 399nn., 405, 837, 841; J. Smolík, Dodatky a opravy k biografím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii, ČČM 45, 1871, s. 319nn. a 46, 1872, s. 461); J. Jireček, Rukověť k dějinám literatury české II, s. 82n.; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 414; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 196, 320; OSN V, s. 524n.; OSN XIX, s. 281; RHB IV, 101nn.; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 41, 57; B. Neškudla, Učitelé školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, s. 113n.

Paulinus (Paulini), Mikuláš

N: Kozojídky u Strážnice. V roce 1610 studoval na latinské škole v Českém Brodě, 1611-1613 pak ve Slaném, později zřejmě ještě v Písku a na UK. V dubnu 1615 se stal vychovatelem (*paedotriba*) Mikuláše Dejma ze Stráže v Čížově u Písku. 1616 je doložen jako alumnus koleje královny Hedviky. Další zprávy o něm nejsou. P. je autorem dvou latinských spisů, z nichž jeden *Oratio de linguarum* (1616) se zaměřuje na obhajobu všestranného užitku jazykových znalostí, jež je třeba zvládnout zejména v mládí.

N. Paulinus, Applausus natali festivitati clarissi. circumspectoque viro dn. Georgio Ssvantle Pisceno civi et Synedro Patricio meritissimo ..., Pragae 1615; RHB IV, s. 112n.

z Paumberka (a Baumberg), Nikodém ml.

N: Praha. Syn Václava z Paumberka (cca 1563-1608). Spolu s dalšími osobami a vychovatelem Fabianem Ripanem odešel v roce 1601 za studii do Lipska. Později studoval v Amberku a Basileji (zde imatrikulován 12. září 1604; zůstal zde minimálně do roku 1605). Od září 1607 (snad do roku 1608) byl preceptorem Albrechta Jana Smiřického ve Zhořelci, kde tento šlechtic studoval na gymnáziu (viz kap. IV. 4. 1.). Nahradil v této funkci Nicolause Theofila z Greifswaldu (viz jeho biogram). P. nástupcem se zase stal Friedrich Seidel ze Zhořelce (srov. jeho medailonek). Další osudy P. jsou nejasné.

J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 528; OSN XIX, s. 341; E. Koch, Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium, s. 11, 13; K. Hrdina, Čechové na gymnasiu ve Zhořelci, s. 87; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel III, s. 40; RHB IV, s. 114; R. Seidel, Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau, s. 150; A. Kostlán, Jan Oršinovský z Fürstenfeldu ve světle svého „alba amicorum“, s. 337, 342

Paur, Nicolaus

Doktor práv. V roce 1550 se stal (snad na doporučení pasovského biskupa Wolfganga ze Salmu) preceptorem Viléma z Rožmberka (1535-1592). Pobýval s ním ve Vídni i jinde (Steyr, Augšpurk). Nejpozději 1551 již rožmberské služby opustil (na vlastní žádost). Podle Václava Březana se v dubnu téhož roku měl již zdržovat v Řezně (užíval prý tehdy titulu kancléř). Žádné další zprávy o něm nemáme.

J. Pánek, Poslední Rožmberkové, s. 48, 50; J. Pánek (ed.), Václav Březan, Životy posledních Rožmberků, s. 50n.

Písecký (Piescensis, Piscensis), Václav

N: asi 1482, Písek; Z: 1511, Benátky. Tento kališník a rodák z význačné písecké rodiny (otec Ješek Hladič) studoval na UK, kde se stal 1502 bakalářem a 1505 mistrem. Od téhož roku působil na latinské škole u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, kde podle OSN vyučoval např. pozdějšího známého filologa Zikmunda Hrubého z Jelení. Pravděpodobně od června 1507, odkdy Písecký vyučoval na UK (bydlel v Karlově koleji), byl zřejmě jeho soukromým žákem Jan Šlechta ze Všehrd, syn stejnojmenného známého katolického humanisty, příslušníka nižšího šlechtického stavu. 1508/1509 zastával P. funkci děkana artistické fakulty. Pro nespokojenost s možností prosadit humanistické reformy a také proto, že chtěl odjet za dalším studiem do Itálie, se tohoto úřadu vzdal (březen 1509). Spolu se Zikmundem Hrubým z Jelení odcestoval v květnu 1509 do Itálie. Oba pobývali a studovali v Benátkách, Padově a Boloni. Asi v létě 1511 odjel Písecký sám z Boloně a v Benátkách téhož roku zemřel, poté co se nakazil patrně morem. P. vedl korespondenci s řadou humanistů. Jeho nejvýznamnějším literárním dílem je překlad řeči atribuované dříve Izokratovi z řečtiny do češtiny.

J. Truhlář (ed.), Dva listáře humanistické, s. VIIIIn.; 29-70; Týž, M. Václav Písecký. Obraz z dějin osvěty v Čechách na počátku XVI. věku, ČČM 50, 1876, s. 83-96; OSN XIX, s. 777; Winter, Děje vysokých škol pražských, s. 27n.; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 330, 332, 337; B. Ryba, Václav Písecký, Eneáš Silvius a Lukianos, LF 57, 1930, s. 138-146; M. Kopecký, Český humanismus, passim; RHB IV, s. 185nn. (zde i odkazy na další prameny a literaturu); RHB V, s. 282; M. Svatoš (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622, I, s. 214, 227, 233

Polan (Polanus) z Polansdorfu, Amandus

N: 16. 12. 1561, Opava; Z: 18. 7. 1610, Basilej. Tento syn Heinricha I. Polana z Gdaňsku, od 50. let městského písaře v Opavě (1563 nobilitovaného) studoval na latinské škole v Opavě, dále od 1577 u sv. Alžběty ve Vratislavi, v letech 1583-1584 pak vystřídal několik univerzit (Tübingen, Basilej, Ženeva). Asi prostřednictvím Václava Lavína (viz jeho medailon) se seznámil s tehdy 20letým Karlem st. ze Žerotína. Patrně i díky tomu získal na podzim 1584 na Moravě místo vychovatele Karlova nevlastního bratra Jana Diviše, s nímž od června 1588 (imatrikulace 17. 6.) pobýval v Heidelbergu a od června 1590 v Basileji, kde P. v říjnu dosáhl doktorátu teologie. Poté, co byl propuštěn ze žerotínských služeb, vyučoval od listopadu 1590 na ivančickém gymnáziu a kázal německy ve zdejším sboru Jednoty bratrské. Od léta 1591 byl pak hofmistrem Ladislava Veleny ze Žerotína, s nímž a s dalšími osobami pobýval 1591-1594 nejprve ve Štrasburku, pak v Basileji i na dalších místech. 1595-1596 se zdržoval po nějakou dobu v českých zemích (jak na žerotínských sídlech v Břeclavi a Moravské Třebové, tak také v Praze). I když měl i jiné nabídky, stal se v dubnu 1596 profesorem Starého zákona na basilejské univerzitě. Téhož roku se oženil s Marií, dcerou profesora J. J. Grynaea (1607 pak ještě se Salomenou Wasserhunovou). I nadále udržoval čilé styky s českou i moravskou šlechtou, jejímž příslušníkům se stal jakousi záštitou v Basileji. Někteří z nich při svém studiu v Basileji bydleli v jeho konviktu, který si ve svém domě zřídil. Od 90. let opakovaně zastával akademické úřady na basilejské univerzitě: děkana teologické fakulty i rektora celé univerzity. Vedle své pedagogické činnosti napsal P. řadu filozoficko-teologických spisů, z nichž některé dedikoval různým obyvatelům Koruny české (hojně i šlechticům). P. význam pro pěstování styků českých zemí s kalvinistickým Švýcarskem je mimořádný.

Ch. G. Jöcher, Allgemeines Gelehrten-Lexikon III, Sp. 1653-1654; J. H. Zedler, Grosses ... Universal-Lexicon 28, Sp. 1063-1064; F. Dvorský (ed.), Dopisy Karla st. ze Žerotína, passim; J. Glücklich (ed.), Václava Budovce z Budova korrespondence, passim; ADB 26, s. 381-382; OSN XX, s. 62; J. Zukal, Polanové z Polansdorfu,

s. 113nn.; F. Hrubý, Ladislav Velen, *passim*; K. Sita, *Život a dílo Amanda Polana*, Praha 1951 (nepublikovaný strojopis ETF UK); O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, *passim*; E. Staehelin, *Amandus Polanus von Polansdorf* (zde i další literatura a prameny); L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, *passim*; RHB IV, s. 217n.; N. Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, *passim*; BBKL VII, 1994, Spalten 786-789

Polanus, Heinrich III.

N: Opava. Tento synovec předchozího (syn Heinricha II. Polana, městského písaře opavského) preceptora studoval na latinské škole v Opavě, poté zřejmě ve Vratislavi (zda na Elisabethanu či u Máří Magdaleny však nevíme). 1599 se vzdělával na univerzitě v Basileji. Z pověření Karla st. ze Žerotína (poručníka Pertolda Bohobuda z Lipé) působil od května 1600 jako vychovatel tohoto chlapce. Pobýval s ním pak nějaký čas ve Štrasburku (zároveň s Tobiasem Pommerem, blíže viz jeho medailon). Po několika měsících (snad v říjnu 1600) ale službu opustil (aniž dal výpověď), přičemž Karlovi st. ze Žerotína zpronevěřil peníze. Jeho další osudy nejsou známy. P. je autorem dvou bohemikálních příspěvků.

F. Dvorský (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 142n., 159; J. Zukal, *Polanové z Polansdorfu*, s. 106nn., 118 a 121n.; E. Staehelin, *Amandus Polanus von Polansdorf*, s. 40; H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II*, s. 471; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 89; RHB IV, s. 219

Pommer (Leorinus, Lvovský), Tobias

N: snad Lwówek Śląski (dříve slezský Löwenberg, dnes Polsko). V 80. letech (minimálně 1586-1587) pobýval v Itálii, zčásti pravděpodobně v doprovodu slezských šlechticů Jindřicha z Haugvic a Fabiána ze Schönaichu (v jejich doprovodu byli i další osoby: mj. i jiný šlechtický preceptor Lorenz Lück z Boguslawitz; viz jeho biogram). Snad zde dále studoval (podle Zonty byl P. právník). Od jara 1600 se označuje jako *praefectus* Pertolda Bohobuda z Lipé, s nímž tehdy odjel do Štrasburku (chlapec měl v tomto říšském městě po nějakou dobu zároveň preceptora Heinricha III. Polana, viz předchozí medailon). Na konci zimy 1601 (snad v únoru či březnu) odvezl Pertolda zpět do českých zemí (blíže k tomu viz kap. V. 3.). Později zřejmě již chlapcovým preceptorem nebyl. Žádné další zprávy o P. bohužel nemáme. Víme, že uměl italsky.

F. Dvorský (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, s. 142, 144, 150nn., 159, 161; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 79; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 199, 244nn., 246; C. Zonta, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten*, zvl. s. 344 (zde odkazy na další prameny) a *passim*

Prosdokonymus (Prosdoconymus, Czaslavinus), Jan

N: Čáslav; Z: 1625. Po předchozí výchovatelské roli u jedné pražské novoměstské rodiny působil zřejmě v letech 1594-1596 jako preceptor Jana Albrechta (+1599), syna Petra Karla Holického ze Šternberka a Sidonie z Gutštejna, na hradě v Českém Šternberku. Tuto funkci nastoupil po Šimonu Skálovi z Kolinec (viz jeho biogram). Minimálně v roce 1598 studoval na UK (bydlel v koleji Nationis), bakalářského stupně ale zřejmě nedosáhl. Již na počátku roku 1599 se oženil s Kateřinou, dcerou Tomáše Mitise, a stal se staroměstským měšťanem. Kolem 1615 užíval titulu *cancellariae Pragensis notarius*. I po bělohorské bitvě pobýval P. v Praze (doložen je zde například k roku 1624).

Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 762; J. Hejnic, *Humanistika*, s. 85; Týž, *O památníku Floriána Vermilia*, s. 84; RHB IV, s. 252n.; RHB V, s. 303

Proserchomus (Proserchomius), Adam

N: v blíže neurčené Lhotě, pravděpodobně v Horních Uhrách (Lhotensis Pannoniensis). Tento syn Tomáše Příchodského získal vzdělání na blíže neznámých školách. Poté vyučoval do března 1608 na městské škole v Prostějově a následně na doporučení rektora Bacháčka v Moravských Budějovicích (o rok později se tam uvádí jako správce školy). Od jara 1609 (19. 5.), kdy získal na pražské univerzitě bakalářský titul, vyučoval na latinské škole u sv. Mikuláše na Starém Městě pražském. V říjnu téhož roku byl z UK dosazen na městskou školu trencínskou. Nebyl tam zřejmě dlouho, neboť je od roku 1610 opět doložen v Čechách, tentokrát 1610-1611 jako vychovatel blíže neurčených pánů Kříneckých z Ronova (možná jde o syny Jana Albrechta na Novém Ronově: Jana Albrechta ml., který později studoval v Žitavě a 1615 byl studentským rektorem UK, a jeho mladšího bratra Bohuslava). Od dubna 1611 až do října následujícího roku opět působil ve školské službě: jako rektor v Turnově. Někdy poté snad uzavřel sňatek. Další zprávy o něm již nejsou. P. je autorem několika drobných latinských spisů.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 388; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 19; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 167, 169; OSN XV, s. 173n.; J. V. Šimák (ed.), Listář k dějinám školství na Turnovsku, s. 8n.; J. Holinková, Městská škola na Moravě, s. 75; RHB IV, s. 253n.; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 36

Prošovský z Prošovic, Fridrich

Snad člen nižšího šlechtického stavu Království českého (rod je ale prakticky neznámý). Od roku 1602 byl hofmistrem Lva Buriana Berky z Dubé (viz kap. VII.). 1604 se s ním zapsal v Ingolstadt (Prošovský je zde spolu s Adauktem Jeniškem z Újezda, který se zde zřejmě imatrikuloval spolu s nimi, označen jako *Bohemus equestris ordinis*). Později pobýval se svým svěřencem v Itálii (26. listopadu 1605 například oba zapsáni v Perugii; Prošovský zde označen jako *nobilis Bohemus*). Žádné další zprávy o něm nejsou.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 118; Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách, s. 199; K. Hrdina, Studenti z českých zemí, s. 51; M. Svatoš, Studenti z českých zemí na universitě v Perugii, s. 97; M. Holý, Výchova a vzdělání české a moravské šlechty, s. 181

Proxenus (Proxen, Wirt, Wert) ze Sudetu, Šimon

N: asi 1532, České Budějovice. Z: 7. 12. 1575, Praha. Tento syn českobudějovického Němce, sládky Bartoloměje Wirta, a české matky (Anna), se vzdělával nejprve v rodišti, potom v zahraničí: nejprve v Roztokách (imatrikulován 1552), dále ve Frankfurtu nad Odrou, kde získal magisterský titul (1553) a konečně ve Vitemberku (tam zapsán téhož roku), kde mj. navázal styky s Filipem Melanchtonem. Od 1556 pak působil v Praze jako profesor na UK (přednášel mj. filosofii, filologii a matematiku). 1557 dosáhl nobilitace. Vedle výuky na UK vedl zároveň soukromou školu, kterou navštěvovala i česká šlechta (viz výše v kap. IV. 2.). Od 1559 byl P. proboštem koleje Věch svatých. Na přelomu 50. a 60. let vydával jménem univerzity kalendáře (*Knihopis* č. 14446-14449). 1562 se stal hofmistrem (*gubernator*) Julia, syna Jáchyma Šlika, s nímž pak v letech 1562-1566 pobýval v zahraničí (Lovaň, Antverpy, Douai, Paříž, Orleáns; chlapcovým preceptorem byl tehdy Zdenkoslav Brosch: viz jeho medailon). Vedle vychovatelské funkce P. na univerzitách ve jmenovaných městech studoval práva. 1564 dosáhl v Orleáns nejprve licenciátu a poté doktorátu obojího práva. O jeho potížích se šlechtickým svěřencem jsme pojednali výše v textu disertace (srov. kap. VII.). 1566 se asi přes Itálii vrátil P. do Čech. Ještě v témže roce se oženil s dcerou po pražském erbovníku Janu Kropáčovi z Krymlova. V lednu 1567 získal měšťanské právo na Starém Městě pražském, kde si též zakou-

pil dům. V létě 1567 se stal radou nad apelacemi a působil též v diplomatických službách Habsburků. Členem apelačního soudu byl až do své smrti v roce 1575. Bohatý P. (měl nemovitý majetek i v Českých Budějovicích a v Kutné Hoře) navázal během svých zahraničních pobytů styky s řadou humanistů, stejně tak udržoval kontakty i s mnoha domácími učenými (Kollinem, Handschem ad.). Současníky byl uznáván jeho latinský sloh. Ve své závěti určil část majetku na studijní stipendia (500 tolarů). P. je autorem řady latinských spisů většího i menšího rozsahu a různého tematického zaměření. Cenným pramenem je P. deník z cesty po Nizozemí a Francii z let 1563-1564, dochována je z ně jen část, kterou vydala Dana Martínková.

A. Voigt, *Acta litteraria* 2, s. 184; F. Dvorský (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 154nn.; J. Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české* 2, s. 155n.; Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských*, s. 57nn.; Týž, *O životě na vysokých školách, passim*; Týž, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 422, 548, 681; H. Jireček, *Právníký život v Čechách a na Moravě*, s. 249, 353n.; M. L. Černá-Šlapáková, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu a na jiných francouzských univerzitách*, s. 359; D. Martínková-Pěnková, *Příspěvek k poznání styků našich humanistů s Francií*, LF 8, 1960, č. 1, s. 145-151; P. Hamanová, *O několika českých supralibros*, in: Týž (ed.), *Historická knižní vazba*, Liberec 1962, s. 13nn. a 18n.; RHB IV, s. 255-264 (s. 263n. i další početná literatura a prameny); D. Martínková (ed.), *Simon Proxenus a Suedtis. Commentarii de itinere Francogallico*; M. Lenderová, *U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orleánsu*, s. 18

Rhodijs, Justus

N: Herborn. Z: po 1626. Tento držitel magisterského titulu, který získal na blíže neznámé univerzitě, byl minimálně v letech 1614-1616 preceptorem Zdeňka a Fridricha, synů Jiřího z Hodic. 31. 8. 1614 se s nimi zapsal v Marburku (chlapeci v matrice omylem uvedeni jako jedna osoba), později pobývali všichni v Ženevě (imatrikulace 13. 6. 1616; Stelling-Michaud uvádí jen oba Hodické, R. je tam ale doložen podle korespondence), kde měli chlapeci zároveň hofmistra Adama Ropala (viz jeho medailon). Později (27. 3. 1619) se R. zapsal v Heidelbergu s Vilémem Vaneckým z Jemniště jako jeho *ephorus*. Ještě po Bílé hoře byl vychovatelem šlechty z českých zemí: do 1626 v Ženevě Karla Václava z Hodic, dalšího ze synů Jiřího z Hodic. R. byl tehdy zřejmě vážně nemocný. Další zprávy o něm bohužel nemáme.

J. V. Šimák, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 419, 123; S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève*, s. 158; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 97; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 108n., 181n., 301

Ripanus (Ripan, Rypan), Fabian

N: Pština (Slezsko, něm. Pleß, dnes polská Pszczyna); Z: po 1622. Tento syn pštinského městského syndika Kryštofa Ripana studoval nejprve v rodišti, později na pražské utrakvistické univerzitě, kde v červnu 1601 dosáhl bakalaureátu. Poté se stal preceptorem několika erbovníků (Adama Radnického ze Zhoře, Aleše Chlivenského z Ryzenska a Nikodéma z Paumberka) a zároveň i jednoho vladyky (Kašpara Kutovce z Ourazu, syn Benjamina K. z O., již jeho děd Jan, od 1558 erbovník, byl 1577 přijat do nižšího šlechtického stavu). Spolu s těmito chlapci odjel do Lipska. Studoval zde zároveň medicínu a teologii. Poté, co se vrátil do Prahy (asi 1603), dosáhl v srpnu 1604 na UK magisterského titulu. Již předtím (od 1603) byl rektorem staroměstské školy u sv. Mikuláše. Později byl rektorem i dalších škol (1605 Panny Marie před Týnem, 1606 Litoměřické koleje). V prosinci 1606 dosáhl kněžské ordinace ve Vitemberku, načež se stal farářem v Březnici a poté v Bubovicích. Zřejmě 1617-1618 působil dále v církevní správě v Příbrami, v létě 1619 se stal děkanem v Brandýse nad Labem, po Bílé hoře (minimálně 1622) působil v Litoměřicích (uvádí

se zde jako *verbi divini minister*). Jeho další osudy nejsou známy (snad odešel do exilu). R. je autorem příležitostných spisků i například česky psané *Knihy nové*.

Knihopis č. 14.844; F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 236; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 27, 421, 464; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 490; J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 528; OSN XV, s. 438; J. Hejnic, O památníku Floriána Vermilia, s. 84; RHB III, s. 114; RHB IV, s. 287, 329n. (zde na s. 330 i další literatura a prameny); K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 29

Ropal (Ropalus, Palička) z Ryfmberka z Ryfmberka (z Riffenberga, de Ryphaeomonte), Adam

N: Praha; Z: po 1629. Od 1589 (imatrikulace 24. května) do 1591 studoval na univerzitě ve Vitemberku. Po návratu do Čech se stal v roce 1592 vychovatelem Zdeňka Brtnického z Valdštejna, jímž zůstal až do 1602. Doprovázel jej na jeho cestách za vzděláním v českých zemích, Slezsku i v zahraničí (Jihlava, Břeh /v obou těchto městech vedle Valdštejna vyučoval spolu s Matyášem Borboniem soukromě zřejmě i další šlechtice: mj. Jindřicha Zahrádeckého, Jiřího Zikmunda Praktického ze Zástřizl /, Štrasburk ad. /Francie, Anglie, Itálie/; viz kap. IV. 1., IV. 4. 2. a V. 3.). Nejasná je Ropalova činnost v prvním i druhém desetiletí 17. století, z té doby o něm máme málo zpráv. Minimálně v roce 1616 v Ženevě byl R. hofmistrem Zdeňka a Frdricha, synů Jiřího z Hodic), kteří měli zároveň preceptora Justa Rhodia. Blíže neznámým způsobem se R. zapojil později do stavovského povstání, za což byl pokutován. Jeho pobělohorské osudy jsou však nejasné.

T. V. Bílek, Dějiny konfiskací v Čechách, s. 463; F. Dvorský (ed.), Dopisy Karla st. ze Žerotína, passim; M. Dvořák (ed.), Dva deníky Matyáše Borbonia z Borbenheimu, s. 3; F. Menčík, Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku, s. 265; J. G. Hrubant, Památník Jana Opsimata, s. 126; G. Gellner, Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, s. 10, 93, 125; 10; O. Odložilík, Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie, s. 280nn.; P. Hamanová, O několika českých supralibros, s. 23nn.; O. Odložilík, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 53; L. Urbánková-Hrubá (ed.), František Hrubý. Etudiants, s. 108, 135, 223nn., 239; RHB IV, s. 346n.; RHB V, s. 438n.; N. Rejchrtová (ed.), Karel st. ze Žerotína. Z korespondence, s. 111, 410; J. Polišenský, Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna, s. 37; M. L. Accorsi – C. Zonta (ed.), Natio germanica Bononiae I. La matricola, s. 187; P. Maťa, Svět české aristokracie, s. 226n.

a Rotis (de Rota), Petrus

N: Flandry (označoval se jako Flandrus či jako Belga); Z: po 1589. Žil hlavně na dvoře Ferdinanda I. a Maxmiliána II. ve Vídni, kde působil jako právník a zřejmě občasný vychovatel: tak například roku 1560 byl ve vídeňském domě Jáchyma z Hradce preceptorem jeho jedenáctiletého syna Adama II. V 80. letech pak R. pobýval v Praze. Je autorem několika latinských děl zčásti bohemikálního charakteru. Synem R. byl asi Petrus a Rotis junior (Vienn. Austr.), zapsaný 1577 na vídeňské univerzitě.

F. Gall (ed.), Die Matrikel der Universität Wien III. 1518/II-1579/I, s. 173; RHB II, s. 355; RHB IV, s. 371n. (zde i odkazy na další literatura a prameny); V. Bůžek – J. Hrdlička (ed.), Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence, s. 158; V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, Věk urozených, s. 294

Seidel, Friedrich

N: Zřejmě ve Zhořelci (podle E. Kocha; v heidelberské matrice uveden jako „Godicensis“). Minimálně do roku 1604 studoval na gymnáziu ve Zhořelci (tehdy byl již primánem). Později (v druhé polovině 1. decenia 17. století; od kdy přesně, nevíme)

se stal preceptorem Albrechta Jana Smiřického (1594-1618) ve Zhořelci, a to po Nikodémovi z Paumberka (srov. jeho medailonek). Později s ním pobýval i v Heidelbergu (imatrikulace 9. 7. 1611) a pravděpodobně i na řadě dalších míst Evropy během Smiřického kavalírské cesty (Francie, Anglie). Byl chlapcovým preceptorem až do 1614, kdy se Albrecht Jan Smiřický vrátil do Čech. Na počátku srpna téhož roku se S. odebral zpět do rodného města. Žádné další zprávy o něm bohužel nemáme.

J. V. Šimák, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 296; E. Koch, *Böhmische Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium*, s. 13, 16n.; O. Odložilík, *Poslední Smiřičtí*, s. 76

Scherhackle (Scherhäckel, Scherhäkl, Serackel) von Hartenfels, Georg (Jiří)

N: 9. 4. 1558; Z: 3. 2. 1636. Pocházel asi z českobudějovické měšťanské rodiny cizího (podle Fukalova hesla v BSSaSM, které však přináší i některé chybné údaje /viz dále/, belgického) původu (Serackel), jež byla zprvu katolická. Sám však byl nekatolík (podobně jako i jeho matka, jejíž jméno však neznáme). Kde S., označený v jednom dopisu Polanově z roku 1595 jako „*Bohemus natione ... solide doctus est et politicarum rerum peritus*“ (podobně v matrice boloňské), všude studoval, přesně nevíme (1583 se zapsal na univerzitách v Boloni a v Sieně). Do roku 1595 pobýval u císařského dvora v Praze, Rudolfovi II. prý sloužil mj. v různých poselstvích (v *Hofstaatsverzeichnisse* je doložen od 1591; podle Fukaly měl působit v české dvorské kanceláři). Na přelomu zimy a jara téhož roku nahradil ve funkci hofmistra Ladislava Veleny ze Žerotína Amada Polana (viz jeho medailon), snad na zákrok moravského zemského hejtmana Fridricha ze Žerotína. Se svým svěřencem (a dále s Janem Lorencem, synem Kašpara Melichara ze Žerotína na Novém Dvoře u Kolína) a s preceptorem Georgem Jenischem odjeli v říjnu 1595 do Ženevy. V blíže neurčené době mezi červnem 1596 a červnem 1597 (v tomto mezidobí dle Hrubého snad navštívili i Francii a Anglii) odjel pak S. se svým svěřencem do Itálie. V letech 1597-1599 zde pobývali na různých místech (Padova, Siena, Florencie ad.). Ve službách Ladislava Veleny zůstal S. až do roku 1601 (tedy i po ukončení chlapcových studií v roce 1599, sám S. vzpomínal v závěru života na 7 let „bídne“ strávených ve službě Ladislavu Velenovi; tyto údaje zveřejnil z dnes neznámého rukopisu Městského archivu ve Vratislavi F. Hrubý), kdy se oženil a odstěhoval do Vratislavi. 1615 se pak oženil podruhé (s bohatou vdovou získal i blíže neznámý statek ve Slezsku). Ve druhé polovině druhého decenia 17. století v jeho vratslavském domě bydleli synové jeho někdejšího svěřence: Jan (1603-1632) a Bartoloměj ze Žerotína (1607-1642), kteří zde studovali na gymnáziu sv. Alžběty (viz kap. IV. 4. 2.; Fukala /heslo v BSSaSM/ mylně uvádí, že se uvedení Žerotínové ve Vratislavi vzdělávali „po bělohorských událostech“, s. 112). Další zprávy o S., který byl s Ladislavem Velenem ze Žerotína v kontaktu i po roce 1620, nemáme.

Z. Kalista, *Češi v Sieně 1574-1646*, s. 123; F. Hrubý, *Ladislav Velen ze Žerotína*, passim; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, passim; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 42n.; RHB V, s. 595; M. Svatoš, *Studenti z českých zemí na universitě v Sieně*, s. 37; M. L. Accorsi – C. Zonta (ed.), *Natio germanica Bononiae I. La matricola*, s. 130; BSSaSM VI, 1996, s. 111n.; J. Hausenblasová (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II.*, s. 264

Schützius (Schutzius, Freiberský), Fridrich

N: zřejmě v saském Freibergu. Vychovatel Přecha ml. Hodějovského z Hodějova a Smíla z Hodějova minimálně v roce 1605 v Herbornu. V tomto roce se oženil s Alžbětou, vdovou po Godefridu Hatzfeldovi a dcerou Kašpara Oleviana, známého budovatele herbornské vyšší školy (viz kap. V. 6.). Vzhledem ke svému sňatku S. zřejmě dále preceptorskou službu u obou chlapců již nevykonával. Později byl vychovatelem

Hodějovských Jan Filický z Filic (viz jeho biogram). Žádné další zprávy o něm již nejsou k dispozici.

Carmina gratulatoria amicorum in nuptias ... juvenis Friderici Schutzi Freybergensis ..., Herbornae Nassoviorum ex officina Christophori Corvini s. d. (KNM Praha, sign. 49 E 16, přív. č. 18); RHB II, s. 312; RHB V, s. 82n.

Schwarzenbach, Salomon

Minimálně v roce 1597 byl preceptorem Adama a Jana, synů Adama Zilvára ze Silberštejna a Pilníkova, kteří tehdy studovali na gymnasiu illustre v Srbišti. Žádné další zprávy o této osobě bohužel nemáme.

W. Klose et al. (ed.), Wittenberger Gelehrtenstammbuch, s. 55 (přístupné na internetu: <http://www.dhm.de/texte/stammbuch/pdf/WGSB.pdf>)

Skála (Skala, Scala) z Kolince, Šimon

N: Klatovy (či Kolinec u Klatov?); Z: 10. 8. 1617, Praha. Tento syn klatovského měšťana Klimenta Skály studoval nejprve v Žatci, poté na UK, kde 28. 8. 1589 dosáhl bakalářského a 30. 9. 1593 magisterského gradu. 1588 je doložen jako rektor školy v Kostelci nad Labem. Před únorem 1594 působil na Českém Šternberku cca dva roky jako vychovatel Jana Albrechta, syna Petra Karla Holického ze Šternberka. V této funkci jej nahradil Jan Prosdokonymus (viz jeho medailon). Od února 1594 byl S. správcem jilské školy v Praze. Od 1595 až do své smrti působil na UK, kde vedle výuky (etika, právo, historie, logika) působil v řadě akademických funkcí (děkan artistické fakulty, probošt či direktor několika univerzitních kolejí apod.). 1608 byl nobilitován. Ve 2. desetiletí zůstával ve sporu s některými kolegy, mj. kvůli své podpoře tezí dalšího někdejšího šlechtického vychovatele Jana Matyáše ze Sudetu (viz jeho biogram). Udržoval intenzivní styky například s Adamem Huberem z Rysenpachu či Matyášem Borboniem z Borbenheimu (pro oba srov. jejich biogramy). Po smrti byl pohřben v Betlémské kapli. Literárně činnému S., autoru hlavně četných příležitostných latinských skladeb, věnovala řada osob své spisy.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, passim; OSN XXIII, s. 247; Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, passim; Týž, O životě na vysokých školách, passim; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 100; J. Vančura, Dějiny města Klatov. Díl I/1, Klatovy 1927, s. 454; díl I/2, Klatovy 1928-1929, s. 1134-1138, 1444nn.; G. Gellner, Životopis lékaře Borbonia, passim; RHB V, s. 118n. (zde i další literatura a prameny); RHB V, s. 303; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 21, 54; M. Svatoš a kol., Dějiny Univerzity Karlovy I, s. 285n.

Skála (Skala, Scala) ze Zhoře, Pavel

N: 10. 7. 1583, Praha; Z: asi 1640. Tento syn původem píseckého měšťana Adama Skály, jenž po 1580 pobýval v Praze a působil v Úřadu desk zemských (registrator, ingrosátor), a Benigny Medlové z Krumlova studoval v Žatci (1599), poté krátce na pražské utrakvistické univerzitě a od 1600 ve Vitemberku. 1602 odešel jako vychovatel syna a dalšího příbuzného Anny Hruškové z Hochhauzu (o kterého z jejich synů a příbuzných šlo, není úplně jasné, k tomu srov. kap. III. 1. a zde pozn. č. 238 a 240) do Štrasburku. Po návratu do Čech žil v Žatci, kde se oženil a 1604 získal městske právo. V rušném roce 1609 se zúčastnil sněmu v Praze (za město Žatec). 1618 se přestěhoval do Prahy. Byl zaměstnán nejprve v kanceláři direktorů a od 1619 v královské kanceláři Fridricha Falckého. Po bitvě na Bílé hoře odešel se zimním králem z českých zemí. Po nějakou dobu zůstal nadále v jeho službách (Sedan, Haag a na dalších místech), mj. v roli diplomata. Od roku 1622 bydlel se svou rodinou i dalšími příbuznými (Hošťálkové z Javořic) v saském Freibergu. V roce 1623 byl zřejmě po nějakou dobu preceptorem Jindřicha z Valdštejna, s nímž se tehdy zapsal na lipskou univerzitu. Z jeho freiberské literární činnosti vzešla vedle *Chronologie cír-*

kevní zvláště jeho monumentální desetisvazková *Historie církevní* (části vydali K. Tieftrunk a J. Janáček). Vedle ní je S. také autorem příležitostné latinské poezie.

Karel Tieftrunk (ed.), Pavla Skály ze Zhoře historie česká od r. 1602 do r. 1623, I-V, Praha 1865-1870; OSN XXIII, 247; F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 145nn.; Z. Winter, O životě na vysokých školách pražských, s. 23, 64; F. Menčík, Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku, s. 267; Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách, s. 199; J. Vlček, Dějiny české literatury II, Praha 1931, s. 152nn.; F. M. Bartoš, Bojovníci a mučedníci, s. 167nn.; RHB V, s. 119n. (zde i další literatura); H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, s. 119n.; Josef Janáček (ed.), Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře, Praha 1984

Steinberg (Steinberger, Steinberk), Johann

N: 1592, Zhořelec; Z: 1653. Syn zhořeleckého radního. Studoval ve Vitemberku, Jeně a Heidelberku. Minimálně od roku 1617 byl vychovatelem Jana a Bartoloměje, synů Ladislava Veleny ze Žerotína, a to nejprve ve Vratislavi, poté ve Štrasburku, Basileji, Lyonu, Paříži a Ženevě aj. (viz kap. IV. 4. 2. a V. 3.). Na bližší neznámé univerzitě získal doktorát práv. Během stavovského povstání zprostředkoval Ladislavu Velenovi informace z heidelberského dvora. Do kdy byl žerotínským vychovatelem, není úplně jasné. Na syny Ladislava Veleny však zřejmě dohlížel ještě po roce 1625. Ještě v době jejich pobytu v Ženevě se stal profesorem práv na zdejší akademii a nakonec na univerzitě v Groningen.

Effigies et vitae professorum Academiae Groningae ..., Groningae 1654, s. 126nn.; Ch. G. Jöcher, Allgemeines Gelehrten-Lexikon IV, Sp. 797; J. H. Zedler, Grosses ... Universal-Lexicon 39, Sp. 1629; Ch. Borgeaud, Histoire de l'Université de Genève, Genève 1900, s. 381n.; F. Hrubý, Ladislav Velen ze Žerotína, s. 182nn. a passim; S. Stelling-Michaud (ed.), Le livre du recteur de l'Académie de Genève, s. 168n.; H. G. Wackernagel (ed.), Die Matrikel der Universität Basel III, s. 237; O. Odložilík, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 113, 131n.; RHB V, s. 181; L. Urbánková-Hrubá (ed.), František Hrubý. Etudiants, s. 180 a passim

Stranovský ze Sovojovic, Jan

Zřejmě člen nižšího šlechtického stavu Království českého (rod Stranovských ze Sovojovic /či Sovojevic, dnes Sojovice/ je však minimálně znám: snad šlo o Jana, syna Markvarta Stranovského ze Sovojovic). V bližší neurčené době měl být vychovatelem Adama II. z Hradce. Jakékoli bližší zprávy o této osobě chybí.

OSN XII, s. 374; XXIII, s. 749; A. Sedláček, Hradý, zámky a tvrze Království českého X, s. 388, 390, 402-404; F. Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce, I/2, s. 310 a 316; V. Bůžek – J. Hrdlička (ed.), Rodinný život, s. 158 (oba poslední tituly hovoří o Stranovském ze Svojkovic, jde ale nejspíše o záměnu s výše uvedeným rodem)

Strialius (Strial, Stryal) z Pomnouše, Jan

N: 1535 či 1536, Žatec; Z: 24. 8. 1582, snad v Žatci. Syn Bohuslava Strialia, navštěvoval nejprve žateckou městskou školu, od 1555 pak studoval ve Vitemberku, kde 1558 dosáhl magisterského gradu. V únoru 1559 se stal preceptorem bližší neurčeného příslušníka rodu Slavatů na Košumberku, v květnu 1559 snad téhož Slavatu doprovázel do Goldberka (patrně na zdejší gymnázium). V témže měsíci se ale vrátil na Košumberk, který opustil teprve v říjnu uvedeného roku (není vyloučené, že zde působil jako učitel na košumberské zámecké škole). Od podzimu 1559 vyučoval soukromě české šlechtice, kteří studovali na Fabriciově škole v Míšni, ve svém deníku zmiňuje Slavaty, Leskovce, Václava Robmhapa ze Suché a Jana z Valdštejna). Od

listopadu 1563 do jara 1564 se znovu zdržoval na Košumberku. Nedlouho pak vyučoval na UK (1564-1566) a 1566/1567 pak na koleji v Litoměřicích. Od října 1567 zastával úřad prvního českého písaře v Českých Budějovicích, od 1568 zde vlastnil dům, 1569 se oženil s Annou, dcerou významného českobudějovického měšťana Mikuláše Matesa. I přes svou nekatolickou konfesi získal 1570 v Českých Budějovicích měšťanské právo. Spolu s několika příbuznými dosáhl 1572 nobilitace. Úřad písaře vykonával v Českých Budějovicích do 1580, kdy se stal prvním písařem v Žatci. S. vlastnil rozsáhlou knihovnu. Je též autorem česky a latinsky psaného deníku z let 1555-1582 (dnes uložen v Severočeském muzeu v Liberci, inv. č. 1226 a 1449). Je též původcem dalších, zčásti nedochovaných prací.

Ephemerides novae et exactae Ioannis Stadii Leonnovthesii ab anno 1554 ad annum 1570, passim, Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách, s. 330; J. Martínek, Vztahy žateckého rodu Strialiů k jižním Čechám, s. 15-26; RHB V, s. 224nn.; P. Maťa, Nejstarší české a moravské deníky, s. 104; B. Roedl, Žatecká rodina Hošťálků z Javořice, s. 143

Strosz, Johann Georgius

V roce 1610 se S. v Lipsku imatrikuloval jako *perfectus* Adama, syna Štěpána Jiřího ze Šternberka na Postoloprtech, spolu se dvěma preceptory tohoto šlechtice: Johannem Wilhelmem Krausem a Wolfgangem Albertem Dietzem (srov. jejich biografy v této příloze disertace). Bohužel žádné další zprávy o této osobě nemáme.

OSN XXIV, s. 783; J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska, s. 529

Sturn (Sturnus, Stornus, Sturlinius), Johannes

N: Šmalkaldsko (bez bližšího určení). Minimálně v letech 1497-1500 byl vychovatelem Kryštofa z Veitmile, a to nejprve ve Vídni a poté na jeho kavalířské cestě v Itálii (1498/1499-1500 pobývali v Boloni). 1501 či 1502 vstoupil do služeb Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, pobýval na Hasištejně, kde mj. (byl dále Bohuslavovým sekretářem) vyučoval několik šlechticů na zdejší latinské zámecké škole (viz kap. III. 2.). Na Hasištejně pobyl S. přibližně deset let (na krátko se však mezi prvním a druhým pobytem zdržoval v bližze neznámém rodišti). Zůstal zde po nějakou dobu i po Bohuslavově smrti. Pořádal jeho prozaické i básnické spisy. Poté (minimálně 1510/1511-1513, užíval titulu poeta laureatus) se zdržoval v Lipsku, kde se věnoval soukromé výuce, a později ještě vyučoval na školách v Chomutově (1518) a v Annaberku (30. léta). Kdy S. zemřel, není jasné, jeho biografie je obtížně rekonstruovatelná zejména na základě literárních pramenů. Na české prostředí, ve kterém strávil řadu let, však kvůli jeho konfesijní situaci i dosud nevýraznému rozvoji latinských humanistických snah pohlížel s despektem. S. patřil mezi uznávané humanisty. Někteří z domácích spisovatelů mu dedikovali své spisy (Bohuslav Hasištejnský, Valentin Meziříčský). Je autorem řady příspěvků, některé z nich jsou bohemi-kální povahy.

A. Voigt, Acta litteraria 2, s. 372-378; G. Erler (ed.), Die Matrikel der Universität Leipzig I, Leipzig 1895, s. 507; OSN XXIV, s. 309; RHB III, s. 206; RHB V, s. 239nn. (zde i další literatura a prameny, autoři Rukověti upozornili na to, že S. není totožný s Iodokem ze Šmalkald)

Svěchinus (Svěch, Svechinus, Swechinus ad.) z Paumberka, Gabriel

N: 1516, Chrudim; Z: 25. 5. 1587, Praha. Tento syn chrudimského měšťana Jiřího Svěchína (1546 nobilitovaného) studoval na UK, kde se stal 1. října 1544 bakalářem a 1545 magistrem. 1547 byl přijat za preceptora k Petrovi Vokovi z Rožmberka. Přibráním dalších žáků v roce 1548 vznikla krumlovská zámecká škola (viz kap. III. 2.). 1551 odešel (přes Pasov, kde snad s částí svých svěřenců po určitou dobu pobýval) jako vychovatel jednoho z jejích žáků, totiž Jana Fridricha Hoffmana

z Grūnpūchlu do Itálie: dlouhý pobyt v Padově lze datovat lety 1551-1553. Poté odešel S. do Boloně, kde 1553 dosáhl doktorátu práv. V letech 1557-1558 působil nedlouho jako profesor na pražské utrakvistické univerzitě. Od roku 1557 až do smrti byl členem apelačního soudu. Poté, co se vzdal univerzitní kariéry, se oženil a usadil na Novém Městě pražském (vlastnil dům Na Poříčí), kde byl též později členem městské rady. Zanechal manželku Kateřinu. Část svého majetku odkázal UK (200 kop grošů českých, jež byly určeny na podporu profesury medicíny), svou knihovnu pak kostelu sv. Petra na Poříčí. S. je autorem dnes nedochovaného latinského právníckého díla o městském právu (*Tractatus de iure municipalī*). Řada spisů mu byla dedikována.

B. Balbinus, *Bohemia docta* 1, s. 220; A. Rybička, O rodině erbovní Švěchinů z Paumberka, ČČM 36, 1862, s. 259nn.; Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, s. 58, 73; Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách, s. 304 a 594n.; H. Jireček, Právníký život v Čechách a na Moravě, s. 353nn.; OSN XIX, s. 341; RHB II, s. 328; J. Hejnic, Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské, s. 23, 26; B. Lífka, Historická knižní vazba, Liberec 1963, s. 42nn.; RHB IV, s. 375n.; RHB V, s. 248n. (zde i další literatura); J. Pánek (ed.), Václav Březan. Životy posledních Rožmberků, s. 376n.; J. Pánek, Poslední Rožmberkové, s. 44nn., 67, 353; M. Holý, Výchova a vzdělání české a moravské šlechty, s. 130, 132

Šentygar (Šentigar, Schentigar, Schentigarus, Schentygar, Ssentigar, Ssentygar, Syndinger) z Chotěřiny, Jan

N: kol. 1515, Hvoždany u Blatné; Z: 20. 10. 1554. Studoval nejprve v Praze, poté od 1533 ve Vitemberku. 2. května 1536 dosáhl na UK bakalaureátu. Díky stykům s Janem st. Hodějovským z Hodějova se stal (spolu s Janem Rackem /Roderikem) vychovatelem jeho synovce Bohuslava (asi 1525-1553). Vedle této činnosti se věnoval i latinské poezii. V červnu 1541 dosáhl na UK magisterského gradu. Poté se stal profesorem této univerzity (nadále však vychovával Bohuslava Hodějovského /zřejmě až do roku 1545/ a snad i jiné šlechtice /Bernarda z Hodějova, Žejdlíce, Lobkoviče; jasné a chronologicky přesně vymezené zprávy však chybí/). Pomáhal též M. Kollinovi v jeho soukromé partikulární škole. Díky Janovi st. z Hodějova, jehož literární družiny byl členem, dosáhl 1542 nobilitace (z Chotěřiny). Ve 40. letech působil na UK v různých funkcích (1545-1546 probošt Karlovy koleje, 1547-1548 děkan artistické fakulty), 1548 ji však opustil, oženil se s Anežkou Kotoulovou, vdovou po královéhradeckém měšťanovi Ondřejevi Velašovi z Hostomic, a přestěhoval se do Hradce Králové. Zde působil mj. jako lékař. Š. je autorem mnoha básnických příspěvků, patří k předním latinským lyrikům předbělohorské doby.

F. Menčík (ed.), *Dopisy Matouše Kolina*, s. 55; J. Jireček, Jan Hodějovský z Hodějova, s. 11, 30, 48n.; OSN XXIV, s. 586; Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, s. 40; Týž, O životě na vysokých školách, s. 228, 505; Týž, Život a učení na partikulárních školách, s. 640; J. Hejnic, Dva humanisté v roce 1547 (Jan Šentygar a Bohuslav Hodějovský), s. 6-16 a passim (na s. 2nn. další literatura); Týž, M. Jan Šentygar a jeho cesta hvoždanská, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 8-9, 1974-1975, s. 144-150; RHB IV, s. 332; RHB V, s. 264-274; M. Holý, Výchova a vzdělání české a moravské šlechty, s. 148, 151; Týž, *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*, s. 164

Štolc (Sstolcz, Stolcius, Sstolcius, Stoltzius) de Stolcenberg, Daniel

N: 1597-1599 v Kutné Hoře; Z: před 1662, Prešov. Tento syn urbureře Jana Štolce a Doroty Dačické z Heslova se vzdělával v kutnohorské latinské škole u Vysokého kostela (minimálně 1612), později na UK, kde se stal 9. 8. 1618 bakalářem a o rok později (3. 10.) magistrem. 1618 byl preceptorem několika příslušníků původem saského rodu Kelblů z Gejzinku usedlého v předbělohorské době i v Čechách (šlo o

příbuzné Petra Kelbla z Gejzinku; snad jej 1619 v této funkci alespoň u jednoho z chlapců vystřídal Benedikt Franc). V roce 1619 byli pak jeho zřejmě soukromými žáky Vojtěch Kyšperský z Vřesovic, snad i další jeho bratři a také synové dalšího člena nižšího šlechtického stavu Bedřicha Hory z Ocelovic, kteří pravděpodobně zároveň studovali v latinské škole v Litoměřicích (tzv. litoměřické koleji, již jsme již výše zmiňovali /kap. IV. 1./). Po bitvě na Bílé hoře odešel ze země. 1621 se zapsal na marburskou univerzitu, kde se věnoval astrologii, lékařství a také básnické tvorbě (1622 poeta laureatus, snad téhož roku byl nobilitován). 1623 cestoval po Evropě, pobýval mj. v Anglii a Itálii. Od 1624 studoval lékařství na Viadrině ve Frankfurtu nad Odrou (podle RHB, Šimák jej neuvádí). Jeho další činnost a pobyty nejsou úplně jasné. Ve 30. letech navštívil i Istanbul. Po svém návratu z něj (1635) se nedlouho zdržoval v Lešně, kde mj. navázal kontakt s Janem Amosem Komenským, později pobýval na různých místech (Východní Prusko ad.), kde se mj. obíral chiliastickým učením Pavla Felgenhauera, jehož se později zřekl. Od 1640 až do smrti pobýval v Horních Uhrách, v Prešově. Kdy zemřel, není jasné. Kde a kdy uzavřel literárně činný Š. (vedle drobnějších příspěvků je autorem i několika rozsáhlejších latinských spisů mj. z oboru alchymie, jeho nejrozsáhlejší spis *Viridarium chymicum* z roku 1624 vyšel ještě 1688 německy) sňatek, nevíme.

F. J. Zoubek, O Komenského polemikách theologických, ČČM 59, 1885, s. 13-23; J. Kvačala (ed.), Korrespondence J. A. Komenského II, Praha 1902, passim; OSN XI, s. 565n.; OSN XIV, s. 144n.; J. Hejnic, O památníku Floriána Vermilia, s. 85; RHB V, s. 198-203 (zde i další poměrně obsáhlá literatura o něm i soupis pramenů); RHB V, s. 549; Beránek, Bakaláři a mistři, s. 47, 60; J. Kumpera, Jan Amos Komenský, s. 200

Thaburnus ml., Martin

N: 1549 Slezsko (bez bližšího určení); Z: 28. 1. 1598, Goldberk (dnes Złotoryja v Polsku). Syn rektora gymnázia v Goldberku Martina Thaburna staršího (†1579) a Kateřiny Stobeliové. Otec jej již 1558 představil Melanchtonovi ve Vitemberku, kde se po absolvování beanie zapsal do matriky. Vrátil se tam 1571, aby pokračoval v předchozích studiích (jejichž přesný průběh bohužel neznáme). Od 1574 studoval dále ve Frankfurtu nad Odrou, kde 1575 dosáhl magisterského titulu. V roce 1576 „*in Moravia fit privatus praeceptor filii comitis in Hardeck*“ (jde jistě o některého příslušníka rozvětveného rodu Hardeků, snad větve držící moravské Letovice; není úplně vyloučené, že by se mohlo jednat o téhož chlapce, který byl později jedním z žáků dalšího šlechtického vychovatele, Matyáše Borbonia, na gymnáziu ve Velkém Meziříčí). Za rektorátu Vavřince Cirklera (viz jeho medailon v této příloze disertace) se T. stal 1580 v Goldberku jedním z profesorů zdejšího gymnázia (vyučoval řečtinu). V tomtéž městě se stal pak o dva roky později městským písařem (syndikem). 1583 se oženil s Justinou, dcerou dalšího někdejšího goldberského profesora Zachariase Barta (1529-1612), autora pozoruhodného pramene stojícího na pomezí mezi autobiografií, rodinnou a školní kronikou. Z tohoto manželství se mu narodily čtyři dcery. 1597 se stal v Goldberku veřejným notářem.

B. Paprocký z Hlohov, Zrcadlo slavného Markrabství moravského, s. 318nn.; OSN X, s. 88ln.; Gustav Bauch (ed.), Aus dem Hausbuche des Goldberger Lehrers Zacharias Bart. 1529-1612. Familien- und Schulnachrichten, Breslau 1907, s. 16n.

Theofil (Theophil, Teofil), Nicolaus

N: Greifswald (Pomořany). Tento Severoněmec byl preceptorem několika šlechticů z českých zemí, nejprve Jana Jiřího Labouňského z Labouně (s ním se zapsal ve Zhořelci 5. 9. 1602), poté zřejmě od 1605 Albrechta Václava Smiřického a jeho příbuzného Albrechta Jana Smiřického. Pobýval s nimi ve Zhořelci, a to až do roku 1607. T. pak doprovázel Albrechta Václava Smiřického v roli vychovatele i na jeho

další cestě za vzděláním (Albrecht Jan, který ve Zhořelci zůstal, dostal jiného preceptora, totiž Nikodéma z Paumberka, viz jeho medailon): 8. 10. 1607 se zapsal v Heidelbergu spolu s ním i dalším šlechticem – Michalem Slavatou z Chlumu a Košumberka, jehož byl také preceptorem. S oběma v téže funkci pobýval i v Ženevě (1609). Spolu s Albrechtem Václavem, dále s Rudolfem ze Stubenberka, Gothardem Scherfenberkem a Albrechtem Pecyngarem absolvoval v 1609-1610 i další cestu po západní Evropě (Francie, britské ostrovy včetně málo navštěvovaného Irska, Nizozemí). Není jisté, zda Albrechta Václava doprovázel i do Itálie, odkud se tento Smiřický vrátil o Velikonocích 1611 do českých zemí. Jiné zprávy o T. bohužel nemáme.

R. Gherus [pseudonym Iana Grutera], *Delitiae CC Italarum poetarum huius superiorisque aevi illustrium II*, fol. 4b; *Processus aneb vypsání slavného pohřbu, dobré a vzáctné paměti urozeného pána pana Albrechta Václava Smiřického z Smiřic*, Praha 1615 (NK ČR Praha, sign. 54 G 84; část z tohoto spisu pojednávající o kavaliřské cestě Albrechta Václava po západní Evropě byla vydána Hrubým, viz *Etudiants*); E. Koch, *Böhmische Edelleute*, s. 8nn.; K. Hrdina, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, s. 87, 89n.; J. V. Šimák, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 296; S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève*, s. 148; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 214nn.; RHB V, s. 131nn. (zde o Smiřických, ne o T.); L. Rejchrt, *Bratrští studenti na reformovaných akademiích*, s. 79

Titus, Peter

N: Bytom nad Odrou (Slezsko, něm. Beuthen an der Oder, dnes polský Bytom Odrzański); Z: 6. 1. 1618. Zřejmě syn bytomského faráře magistra Petra Tita (†1588). Kde získal partikulární vzdělání, nevíme. Později studoval v zahraničí (1601 Herborn, 1602 Marburk, 1603 Heidelberg; kde získal magisterský titul, však není známo). 1606/1607 se zapsal v Basileji jako preceptor Bernarda a Jana Jířího Hodějovských z Hodějova. S chlapci pobýval 1607 i v Ženevě (všichni zapsáni 7. 7.). Minimálně 1608 působil pak ve šlépějích svého otce jako farář v rodišti. Od 1612 vyučoval T., jehož Seidel označuje za reformovaného, teologii na bytomském Schönai-chianu, kde měl zřejmě i české žáky (jeho výuka je doložena v roce 1614, zřejmě však učil i nadále, souběžně s výukou byl ale snad nadále bytomským duchovním správcem). K jeho úmrtí byl vydán sborník, do něhož přispěli i dva Češi (Tomáš Cedar a Jan Abdo).

D. H. Hering, *Geschichte des ehemahligen berühmten Gymnasiums zu Beuthen an der Oder IV*, s. 8; J. H. Zedler, *Grosses ... Universal-Lexicon* 44, Sp. 534 (je-li totožný s T.); O. Odložilík, *Jan Filiczki z Filic*, s. 436; E. Staehelin, *Amandus Polanus von Polandsdorf*, s. 56; H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 68; S. Stelling-Michaud (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève*, s. 144n.; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 67; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 194; RHB V, s. 377; R. Seidel, *Späthumanismus in Schlesien*. Caspar Dornau, s. 237, 245, 311, 449; S. Wollgast, *Zum Schönai-chianum in Beuthen an der Oder*, s. 68

Triglerus (Trigelerus) z Iglerova, Johann Georg (Jan Jíří)

N: Košice (Cassoviensis). Minimálně v letech 1598-1599 působil jako vychovatel tří synů nekatolického člena starého rakouského rodu usedlého i na Moravě, známého účastníka protitureckých válek Kryštofa z Teufenbachu na Drnholci (velmi pravděpodobně Bedřicha, Rudolfa a Zikmunda). Osoba takřka identického jména (Ioannes Georgius Triglerus Carsol. Ungarus) s magisterským titulem se 1606 zapsala v Lipsku jako preceptor moravských šlechticů Hynka ml. a Bernarta ml. Bruntálských z Vrbna. Jde patrně o téhož člověka. Ve službách Bruntálských z Vrbna zůstal T. i později, k roku 1610 doložen jako hejtman kolštejnského panství.

Tedy užil přídomku *ab Iglerau*. Další zprávy o něm nejsou. T. je autorem několika příležitostných latinských drobných skladeb.

J. V. Šimák, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 539; V. Brandl (ed.), *Das Urkunden-buch der Familie Teufenbach*, s. XVnn.; OSN XXV, s. 307; J. Pilnáček, *Staromoravští rodové*, s. 381; A. Haas, *Karel Bruntálský z Vrbna*, s. 19; RHB V, s. 391n.

Trojan (Traianus, Traiani, Daczicenus, Daczizenus, Dačický), Václav

N: Dačice. Tento syn dačického pekaře Jiřího Trojana se kolem roku 1580 vzdělával na svatohavelské škole v Praze. O jeho dalších studiích nemáme zprávy. Minimálně od 1594 (či 1595) byl vychovatelem několika příslušníků nižšího šlechtického stavu: Fabiána Šebestiána Prohofera z Purkersdorfu, Kašpara Melichara Belvice z Nostvic a dále Jana a Jiřího Vtelenských ze Vtelna, a to nejprve v Annaberku, kde tito chlapi studovali (do jara 1597), a později v Altdorfu (tam zapsáni 1. 6. 1597; blíže o tom viz kap. V. 2. a V. 7.). Další zprávy o něm nemáme. T. je autorem jedné drobné latinské skladby. Jaký je vztah T. k pražskému nekatolickému faráři Václavovi Dačickému, není jasné.

F. Dvorský (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 135 (o knězi VD); H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 190, 213, 221n., 225; RHB IV, s. 251; RHB V, s. 382; Z. Winter, *Život církevní v Čechách*, passim (o knězi VD); Týž, *Děje vysokých škol pražských*, s. 68 (o knězi VD); Týž, *O životě na vysokých školách*, s. 568 (o knězi VD); Týž, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 217, 226 (o knězi VD); K. Beránek (ed.), *Manuál rektora I*, s. 155

Varnens (Vernens), Martin

Asi v 80. či 90. letech 16. století byl podle inventáře telčského zámku z roku 1589 preceptorem Kateřiny, dcery Zachariáše z Hradce. Jde o jediného nám známého vychovatele šlechtické dívky v předbělohorské době. Žádné další údaje o této osobě ale bohužel nenáme.

F. Teplý, *Telecké inventáře*, s. 172; V. Bůžek – J. Hrdlička, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 158; V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 294n.

Vavrouš (Vabruschius) z Limuz, Jiří

N: asi 1531, Hradec Králové. Z: 20. 8. 1565, Vídeň. Vzdělával se nejprve v rodišti, poté na svatojindřišské škole v Praze, později v Kollinově soukromé škole, kde byl zároveň v letech 1551-1553 pomocníkem Kollina ve výuce. Od března 1553 byl alumnem koleje Nationis na UK. Nezůstal tam ale dlouho, neboť asi ještě v tomto roce se stal po Petru Kodícilovi učitelem na zámecké škole v Novém Bydžově, kde měl několik urozených žáků (o nich viz výše v textu disertace: kap. III. 2.). Dva z nich, totiž Hynka Brtnického z Valdštejna a snad i jeho bratra Jindřicha, vyučoval pak ještě na Brtnici u Jihlavy, načež prvního z nich doprovázel dále v roli preceptora za jeho studií v Goldberku ve Slezsku (před 1556) a poté ve Vídni (1. polovina 60. let). 1556 dosáhl díky stykům s Janem st. z Hodějova nobilitace (spolu s dalšími humanisty a zároveň šlechtickými preceptory: Handschem a Mitisem). Nevíme přesně, kdy se s Hynkem vrátil z Vídně na Moravu. Po Hynkově nabytí plnoletosti vykonával V. zřejmě krátkou dobu funkci sekretáře svého bývalého žáka. Zemřel 1565 ve Vídni, kde dlel v souvislosti s převozem těla zemřelého Ferdinanda I. do Prahy, jehož se z Vídně měla účastnit i česká a moravská šlechta. V. je autorem řady latinských básnických příspěvků.

Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, s. 266; RHB V, s. 429nn. (zde i další literatura a prameny); M. Holý, *Význam vedlejších zemí České koruny pro vzdělání české a moravské šlechty*, s. 421

Velcursius, Petr

N: po 1560; panství Lemberk; Z: 1620, Vratislav. Jezuita, v letech 1586-1588 učil v Klementinu, od 1588 pak v Olomouci. Od roku 1593 byl vychovatelem Jana Vladislava a Bedřicha, synů Václava z Donína a Elišky Bezdrůžické z Kolovrat, které doprovázel na jejich kavalířské cestě do Itálie (Řím, Neapol, Florencie: zde Jan Vladislav 27. 10. 1594 zemřel). V. se s Bedřichem z Donína vrátil do Čech v prosinci 1594. Zda působil jako Donínův vychovatel i po návratu z cesty, není jasné. V letech 1599-1602 byl rektorem konviktu sv. Bartoloměje v Praze. Spolu se svým někdejší žákem (tehdy již vdovcem) Bedřichem z Donína se V. zúčastnil jeho druhé cesty do Itálie (loretánská pouť: trvala od listopadu 1607 do května 1608). Do 1614 žil v koleji u sv. Klimenta na Staré Měště pražském. Za stavovského povstání byl nucen odebrat se ze země. V. je autorem pendantu k cestopisu Bedřicha z Donína: *Itineris Italici Narratio*.

Itineris Italici Narratio (rks, KNM Praha, sign. XVII G 30); Kartotéka dr. Anny Fechtnerové, Archiv UK (heslo Petr Velcursius); A. Grund (ed.), *Cestopis Bedřicha z Donína*, 9nn., 13nn.; 88, 203n. a passim; J. Kinský, *Čeští cestovatelé I*, s. 144n.; S. Binková – Josef Polišenský a kol. (ed.), *Česká touha cestovatelská*, s. 88; J. Ekerťová – K. Bobková, *Cesta do Itálie očima Bedřicha z Donína a Petra Velcursia*, s. 293-300

Vereš (Weresch, Weress, Weressius, Veressius, Verresch), Melichar

N: Selce u Banské Bystrice (Horní Uhry, dnes Slovenská republika); Z: po 1620 (Horní Uhry). Studoval mj. na latinských školách v Bardejove, Strážkách (zřejmě jde o Strážky u Kežmaroku) a v Košicích. Odtud byl někdy ke konci 16. století povolán za vychovatele syna Jindřicha Kříneckého z Ronova na Rožďalovicích (zřejmě šlo o mladšího z dvou známých synů tohoto šlechtice: Karla Jindřicha), jímž byl pak pět a půl roku (zřejmě do 1605). Poté se stal diakonem v Rožďalovicích, 29. května 1605 dosáhl kněžské ordinace ve Vitemberku. Od 1606 byl děkanem v Turnově. V letech 1610-1611 působil jako kazatel na šlikovském sídle ve Svijanech. Později vykonával duchovenskou službu i na dalších místech: Dobrovice (dosazen 1611), Chocen (1615), Litomyšl (1619), Německý Brod (1619; dnes Havlíčkův Brod). Po bitvě na Bílé hoře odešel do Horních Uher. Další zprávy o literárně činném V., autoru několika českých i latinských děl spíše drobné povahy, nejsou.

J. Jireček, *Rukověť 2*, s. 316; J. V. Šimák, *Dějiny města Turnova 1*, Turnov 1903, s. 184; OSN XV, s. 173; B. Varsik, *Husiti a reformácia*, *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 8*, 1932, č. 62 (3), s. 465, 471, 479, 484; *Knihopis 15518-15519, 16496 a 16675*; RHB V, s. 462n. (zde i další literatura)

Villaticus, Šimon Fagellus (Bouček)

N: okolo 1473, Kyšice; Z: 31. 1. 1549, Praha. Tento syn Václava Boučka (Lazara) studoval na katolických školách zřejmě v Plzni a v Rokycanech, od 1499 na univerzitě v Krakově, kde se stal 1501 bakalářem. Kolem 1500 se zdržoval v rakouských zemích, v Uhrách a také na Moravě. Na těchto místech byl ve styku s řadou humanistů (Augustinem Olomouckým, Jeronýmem Balbem ad.). Nějakou dobu byl rektorem latinské školy v Trenčíně. Od 1503 byl držitelem kanonikátu u sv. Apolináře na Novém Měště pražském, věnoval se ale i školské činnosti: působil na městské škole v Plzni. Zřejmě v roce 1510 se stal v Českém Krumlově vychovatelem Jindřicha z Rožmberka (a snad i dalších osob). S tímto chlapcem i s dalším šlechticem – Mikulášem Říčanským z Řičan – 1511 odjel na studia do Itálie (na podzim téhož roku imatrikulování v Boloni). 1512 pobývali nějakou dobu v Modeně, a to kvůli probíhající válce mezi Boloňou a papežem. Zřejmě ještě v tomto roce byl V. z rožmberských služeb propuštěn (pobýval však zřejmě v Boloni i nadále). 1517 či 1518 se stal V. kanovníkem pražské svatovítské kapituly. Později získal i další církevní obročí: arci-

děkan litoměřický, děkan vyšehradské kapituly (1525-1534), probošt Všech svatých na Pražském hradě, scholastik. S členy kapituly vedl však různé spory. 1549 spáchal sebevraždu (skokem do Jeleního příkopu). V. patří k významným latinským humanistům, je autorem celé řady děl jak vynikající, tak průměrné ceny (podrobně o něm viz RHB).

B. Balbinus, *Bohemia docta* 1, s. 86; J. Jireček, Jan Hodějovský z Hodějova, s. 27nn.; Z. Winter, *Život církevní*, s. 671; G. C. Knod, *Deutsche Studenten in Bologna (1289-1562)*, s. 453, 459n.; 598n.; A. Podlaha, *Šimon Fagellus Villaticus*, Praha 1930; J. Hejnic, *Latinská škola v Plzni*, s. 15nn.; Týž, *Šimon Fagellus Villaticus. Literatura, dílo, úkoly*, Strahovská knihovna 11, 1976, s. 189-205; Týž, *Šimon Fagellus Villaticus a Frantova práva*, LF 101, 1978, s. 25-38; Týž, *Šimon Bouček (Fagellus) Villaticus*, in: *Poeta dr. Emmě Urbánkové*, Praha 1979, s. 53-69; Týž (ed.), *Šimon Fagellus Villaticus. Šimon Bouček Venkovánek. Chvilé rozkošné, vážné i teskné*, Praha 1979, s. 135-142 a passim; RHB V, s. 490nn. (zde vedle soupisu jeho děl i další prameny a literatura); L. Veselá, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 205

Virdung, Michael

N: 5. 6. 1575, Kitzingen (Bavorsko); Z: 28. 10. 1637, Altdorf. Tento syn Matouše Virdunga, radního v Kitzingen, studoval ve Štrasburku a Jeně. Zde byl 1597 ověřen vavřínovým věncem jako poeta laureatus. Někdy poté odešel do Čech (zřejmě 1597 či 1598), kde byl asi po dobu dvou let (před 1600/1601, kdy chlapec odešel do Zhořelce již s jiným preceptorem: Janem Hanekem) vychovatelem Jaroslava Smiřického ze Smiřic. Od roku 1605 vyučoval rétoriku a dějiny na akademii (podle Kunstmanna také právo) v Altdorfu, později (od 1624) ještě politické vědy. 1606 se V. oženil s Margarethou Lehnerovou, s níž měl několik dětí. V., označovaný pro některé své práce také za filologa, je autorem několika latinských spisů, z nichž část má bohemikální povahu. I dle jeho literární produkce je zřejmé, že udržoval styky s řadou urozených i neurozených osob z českých zemí, a to jak v době pobytu v Čechách, tak i později.

Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexikon* IV, Sp. 1640; J. H. Zedler, *Grosses ... Universal-Lexicon* 48, Sp. 1698 (zde i soupis některých jeho děl); ADB 40, s. 10n.; H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, s. 67, 75, 83, 164, 174n.; RHB IV, s. 349; RHB V, s. 133, 505n.; R. Seidel, *Späthumanismus in Schlesien*. Caspar Dornau, s. 26; A. Holasová, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického*, s. 45

Vlach, Julius

Snad Ital. Na přelomu 80. a 90. let 16. století byl hofmistrem Maxmiliána, syna nejvyššího kancléře Království českého, Vratislava z Pernštejna, v Itálii, kde se chlapec tehdy připravoval na budoucí duchovní kariéru. V dubnu 1591 měl s Maxmiliánovým preceptorem, knězem Eliášem Hovoriem (viz jeho biogram), spor o vliv na chlapce (podle rozhodnutí biskupa Pavlovského měl mít hlavní slovo při Maxmiliánově výchově kanovník Hovorius). Žádné další informace o V. ale nemáme. Není vyloučené, že V. je totožný s osobou (Jan Baptista Julianus, snad Ital), která podle J. Kotyky již v letech 1582-1586 vychovávala při dvoře olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského Maxmiliána z Pernštejna (proto jsem zařadil oba do jednoho biogramu). Podle stejného autora však tato osoba měla 1586 službu u Pernštejna opustit. Jasně zprávy chybí.

J. Kotyk, *Maxmilián z Pernštejna*, s. 89n.; J. Pánek, *Mezi Olomoucí a Římem*, s. 315 (zde i odkazy na prameny)

Vochius (Wocheus, Wochius) Strellicenus (Strzelicensis, jako Smelicensis chybně uveden v Bacháčkově korespondenci), Ezaiáš (Esaias)

N: Velká Střelice (Slezsko, něm. Groß Strehlitz, dnes polské Strzelce Opolskie). Počátkem roku 1606 navštěvoval latinskou školu u sv. Petra v Praze, ze které byl přijat do koleje Nationis. Rektor pražské utrakvistické univerzity Martin Bacháček z Nauměřic jej poslal 9. června 1606 Albrechtu Klusákovi k jeho dětem (nelze však říci, o které jmenovitě šlo, genealogie Klusáků jen pro tuto dobu poněkud nejasná) za preceptora s tím, že je „člověk pobožný ... zběhlý v řeči německé“. Jak dlouho jím byl, však nevíme. 26. 6. 1607 dosáhl na UK bakalářského gradu. 1608 jej Bacháček dosadil za rektora školy v Kašperských Horách. Později vyučoval ještě ve Slaném (od jara 1609) a ve Střibře (od března 1610). Ve 30. a 40. letech byla osoba téhož jména zřejmě pastorem ve slezském Sycóvu (něm. Groß Wartenberg, dnes Polsko). Další zprávy o V. bohužel nemáme. V. je autorem vícero latinských příspěvků, z nichž některé mají bohemikální charakter.

F. Dvorský (ed.), Paměti o školách, s. 291, 408n.; Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách v Čechách, s. 167, 198, 244; RHB V, s. 526n.; K. Beránek (ed.), Bakaláři a mistři, s. 35; http://www.gross-wartenberg.de/Franzkowski/2006_04.html

Voit (Voitus, Vogt), Albrecht (Albert)

N: kol. 1550, Královec (něm. Königsberg, dnes Kaliningrad v ruské enklávě mezi Polskem a Litvou); Z: 1606, Srbiště. Tento syn Davida Voita studoval od 1571 v Jeně, kde získal magisterský gradus a poté se stal i profesorem poetiky. Od 1587 vyučoval na univerzitě ve Vitemberku, již ale kvůli své filipistické orientaci musel 1591 opustit. V Ahnhaltsku působil od 1592 jako rektor latinské školy v Bernburgu, 1597 tzv. Johannisschule v Srbišti. Zde byl zřejmě minimálně v roce 1597 preceptorem Karla ml. ze Žerotína a Bartoloměje z Valdštejna, kteří studovali zároveň na zdejším gymnasiu illustre (imatrikulováni zde 27. 5. 1596: viz kap. V. 4.). Právě na něm pak V. od roku 1600 vyučoval. V přesně neurčené době si vzal za manželku Annu Ulrichovou. V. je autorem několika latinských spisů.

Vituperatio et laudatio philosophiae duabus atonibus contrariis in illustri illustrissimorum principum Anhaltinorum et gymnasio seruestae instituta ab illustribus et generosis adolescentibus D. Bartholomaeo Waldsteinio et D. Carolo Zerotino ex informatione Alberti Voiti Borussi, Servestae 1597, UB Wroclaw, sign. 385.831; Ch. G. Jöcher, Allgemeines Gelehrten-Lexikon IV, Sp. 1698; J. H. Zedler, Grosses ... Universal-Lexicon 50, Sp. 338-339; F. Hrubý, Reinhold Specht, Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst in Anhalt 1582-1797, Leipzig 1930, ČČH 37, 1931, s. 167; W. Klose et al. (ed.), Wittenberger Gelehrtenstammbuch, s. 151n.; 320n. (dostupné i na: <http://www.dhm.de/texte/stammbuch/pdf/WGSB.pdf>); http://de.wikipedia.org/wiki/Albert_Voit

Voškloud (Vossklandius, Vossklaudius, Vosclaud, Vossklaud, Voškland, Vošlanda), Pavel

N: 1580, Klatovy. Tento potomek bohaté klatovské rodiny studoval od 1601 na UK (kolej Nationis), kde 23. 9. 1603 dosáhl bakalaurátu. Ještě předtím (od dubna 1602) začal vyučovat na městské škole ve Střibře. Minimálně od roku 1614 byl preceptorem Petra Voka Švihovského z Rýzmburka, který tehdy studoval na gymnáziu v Brémách (zápis 20. dubna téhož roku: srov. kap. V. 5.). Později s ním byl též v nizozemském Leydenu (imatrikulace podle Odložilíka 14. dubna 1616). V roce 1620 se stal měšťanem Nového Města pražského. Po bělohorské porážce se v blíže neurčenou dobu odebral do exilu. Jeho pražský majetek mu byl zkonfiskován.

T. V. Bílek, Dějiny konfiskací 2, s. 989; F. Dvorský (ed.), Paměti o školách českých, s. 105, 579; Z. Winter, O životě na vysokých školách, s. 35; O. Odložilík, Brémští studenti, s. 584, 586; J. Vančura, Dějiny města Klatov. Díl 1/2, Klatovy 1928-1929, s. 533, 1130n., 1341, 1350, 1457; V. Líva, Studie o Praze pobělohorské

III. Změny v domovním majetku a konfiskace, Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy 9, 1935, s. 171 a 357; RHB V, s. 538; Beránek, Bakaláři a mistři, s. 32

Vrochyně (z Reptu?), Jan ml.

Pravděpodobně nižší šlechtic (snad syn Mikuláše Vrochyni z Reptu). Minimálně v roce 1612 (podle Odložilíka již však od roku 1610) byl hofmistrem Zdeňka a Fridericha hrabat z Hodic, s nimiž pobýval v Brémách (a jinde: viz výše /kap. V. 5./), kde tito chlapci studovali. Kromě hofmistra V. měli Hodičtí v Brémách ještě nám blíže neznámého preceptora. Pokud je totožný s Janem Vrochyněm z Reptu, zúčastnil se stavovského povstání (důstojník stavovského vojska). Zřejmě žil ještě v roce 1621. Jeho další osudy jsou nejasné.

V. Brandl (ed.), Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým III, s. 126nn., 136, 139n.; J. Pilnáček, Staromoravští rodové, s. 472n.; Týž, Rody starého Slezska IV, s. 127nn.; F. Hrubý, Pád českého povstání na Moravě, s. 365 a 378; O. Odložilík, Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka, s. 96

Walther, Georg

N: Lehnice (Slezsko, něm. Liegnitz, dnes polská Legnica). 1596 studoval na Viadrině ve Frankfurtu nad Odrou. Od října 1597 (zřejmě do 1599) zastával díky doporučení lehnického superintendenta Simona Grunaea místo preceptora Albrechta z Valdštejna, který tehdy studoval na gymnáziu v Goldberku (viz kap. IV. 4. 2.). Grunaeus ani Vavřinec Cirkler, který na Albrechtovo vzdělání tehdy také dohlížel (do své smrti 1598), s ním nebyli spokojeni. Žádné další zprávy o W. nemáme.

G. Bauch, Valentin Trotsendorf und die Goldberger Schule, s. 329-332; F. Dvorský, Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621, s. 31nn.

Waser, Johann Heinrich

N: 2. 4. 1600, zřejmě Curych; Z: 10. 2. 1669; Curych. Tento syn Caspara Waser, profesora hebrejštiny na městské akademii v Curychu, studoval 1612-1615 u prof. Kaspara Laurentia v Ženevě, 1616 soukromě ve Valtelině, 1617 pobýval v Itálii (vzdělával se mj. v Padově, navštívil také Sicílii), 1618 studoval na univerzitě v Heidelbergu, poté odjel do Nizozemí a Anglie, odkud se 1619 vrátil do Curychu. Od července 1620 pak pobýval v Čechách, neúspěšně usiloval o místo sekretáře Alžběty Falcké, krátce byl ve službách Radslava ml. ze Vchynic, načež na počátku října přijal místo soukromého učitele synů purkrabího královéhradeckého kraje Bohuslava z Michalovic (Rudolfa a Mořice) a zároveň i Ferdinanda, syna místokomorníka Království českého Prokopa Dvořeckého z Olbramovic. Chlapce vyučoval (minimálně v říjnu 1620) v domě Bohuslava z Michalovic na Starém Městě pražském. Již tehdy uměli tito šlechtici dobře latinsky a měli za sebou i výuku francouzštiny. Po Bílé hoře se vrátil do Curychu, kde prodělal úspěšnou kariéru v městské kanceláři a ve 40.-60. letech zastával opakovaně úřad purkmistra. Kromě jiného je W. autorem deníků, z nichž se zachovala jen část. Řadu informací k jeho stykům s českými zeměmi přináší jeho málo známá korespondence, z níž část vydal F. Hrubý.

Meyer von Knonau, Waser, Johann Heinrich, ADB 41, s. 214-220; F. Hrubý, Švýcarský svědek, s. 42-78; R. Rey, Bürgermeister Johann Heinrich Waser 1600-1669. Sein Werdegang bis zum Eintritt in den Staatsdienst, Winterthur 1962; N. Domeisen, Bürgermeister Johann Heinrich Waser (1600-1669) als Politiker. Ein Beitrag zur Schweizer Geschichte des 17. Jahrhunderts, Bern 1975

Weidner (Veidner), Johann

N: Šprotava (Slezsko, něm. Sprottau, dnes polská Szprotawa); Z: 1633, Žary (Lužice, něm. Sorau, dnes polské Żary). Kde tento syn šprotavského lékaře (*Stadtphysicus*) Johanna Weidnera st. (1540-1612) získával partikulární vzdělání nevíme, od

1592 studoval ve Frankfurtu nad Odrou, 1594-1596 pak ve Vitemberku. Nejprve ve Štrasburku (snad po celou dobu chlapcova zdejšího pobytu: léto 1600 až jaro 1601), poté v Basileji (od května 1601; zapsáni zde s nimi ještě jako Slavatovi ministři: nižší šlechtici Jan Komarovský z Libanic a Albrecht Džbánovský ze Džbánova; viz jejich medailony) byl preceptorem Diviše Lacemboka Slavaty z Chlumu. Na basilejské univerzitě se W. sám dále vzdělával a dosáhl zde 10. 9. 1601 doktorátu medicíny. V roce 1603 se oženil a usadil v Grünberku (Slezsko, něm. Grünberg, dnes polská Zielona Góra), kde pak v přesně neohraničené době působil jako lékař. Zemřel ale v Žarech. Vedle jiných šlechticů z českých zemí byl snad ve styku i s Rederny. Právě z jeho spisu z roku 1599 totiž pochází pochvalné zprávy o mimořádně bohatě vybavené lékárně na zámku ve Frýdlantě (blíže viz RHB). W. zřejmě udržoval kontakty s dalším šlechtickým preceptorem Casparem Dornaviem (viz jeho biogram).

J. H. Zedler, *Grosses ... Universal-Lexicon* 54, Sp. 274; ADB 41, s. 459; H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel II*, s. 504; RHB I, s. 348; RHB V, s. 452; O. Odložilík, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, s. 61; L. Urbánková-Hrubá (ed.), *František Hrubý. Etudiants*, s. 208n., 247

Závěta ze Závětic, Jiřík

N: 1575, asi v Praze; Z: 1637 (?). Syn novoměstského měšťana (po nějakou dobu radního) a stoupence Jednoty bratrské Lukáše Závěty (†1585) a jeho druhé manželky Alžběty. Studoval nejprve zřejmě na některé z pražských latinských škol, od 1594 na UK, kde se stal 14. 6. 1595 bakalářem. 1597 dosáhl nobilitace. Ještě v 90. letech, kdy se předpokládá, že uskutečnil první ze zahraničních cest (těžko ale s malým Petrem Myllnerem z Mylhausu, jenž byl tehdy vychováván doma a měl po nějakou dobu za preceptora Gabriela Lehmana; viz též dále), byl přijat za koncipistu do české dvorské kanceláře (snad na přimluvu Jana Myllnera z Mylhausu). V únoru 1599 se oženil s Annou, pozůstalou vdovou po známém tiskaři Janu Šumanovi. 1601 se stal měšťanem Starého Města pražského (Večeřová uvádí, že se tehdy podruhé oženil: s Annou, sestrou litomyšlského primasa Václava Jiřího Pyšného). V české dvorské kanceláři se postupně propracoval: stal se písařem a za stavovského povstání a falcké vlády dokonce jejím sekretářem. Vedle toho zastával i jiné funkce (1604-1621 a 1621-1622 byl v Praze výběřčím posudného). V době tzv. Bruderzwistu stál na straně Matyáše. Stal se jakýmsi neoficiálním dvorským historiografem. S dvorem podnikl některé cesty (například Matyášovu holdovací jízdu do vedlejších zemí, o níž sepsal podrobnou relaci). I přes svou účast na povstání (byl sekretářem Fridricha Falckého), byl po bělohorské bitvě omilostněn (po zřejmě nedlouhém věznění). Kdy byl Z. vychovatelem uvedeného Petra Myllnera, jak předpokládá prakticky všechno dosavadní bádání 19. až počátku 21. století, není zřejmé, jednoznačné prameny doklady chybí (část bádání předpokládá že byl chlapcovým vychovatelem již před 1600, což by znamenalo, že jej zřejmě vychovával v českých zemích: viz výše, jiná část spíše po 1600: soudí že doprovázel Petra Myllnera na jeho kavalírské cestě; ta se uskutečňovala zřejmě až od roku 1603: Zhořelec, 1604 Basilej; ani na jednom místě však Z. nebyl zapsán, to ovšem ještě nemusí stoprocentně vylučovat, že by cestu s chlapcem absolvoval). Nejasná je též Z. předbělohorská konfese. Po 1620 pravděpodobně konvertoval ke katolicismu. Ve 20. letech byl kuchmistrem vídeňského dvora Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Zúčastnil se mj. prací na překladu *Obnoveného zřízení zemského* do češtiny (jako překladatel se ale prý neosvědčil), 1628 vydal vlastním nákladem moravské *Obnovené zřízení zemské*. Z Vídně se zřejmě vrátil po smrti nejvyššího kancléře. Zemřel ve 30. letech. Z. je autorem řady českých a německých spisů (většina z nich je zachycena v Knihopisu). Důležité jsou zejména jeho relace z korunovací (Matyáše na českého krále 1611 i císaře 1612, jeho manželky Anny na českou královnu 1616, Ferdinanda Štýrského na českého krále 1617) či uvedené holdovací cesty i jiných cest (a vjezdů panovníka do měst; soupis těchto děl

uvádí zčásti *Knihopis*, úplněji Večeřová). Z. je zřejmě také původcem spisu *Schola aulica* (viz též kap. II., IV. 4. 1. a VI.) Z. napsal vedle toho i několik drobných latinských příspěvků. Některé mu byly též dedikovány.

[Jiřík Závěta ze Závětic], *Schola Aulica*, to jest Dvořská škola, Praha 1607 (NK ČR Praha, sign. 54 K 11024); J. Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české II.*, s. 350n.; OSN XVII, s. 357; OSN XXVII, s. 476; J. Vlček, *Dějiny české literatury II.*, Praha 1931, s. 83n.; K. Stloukal, *Česká kancelář dvorská*, Praha 1931, s. 131n., 142; J. Müldner (ed.), *Jan Myllner z Milhauzu*, s. 14, 106n.; *Knihopis č. 15386, 17163-17172*; H. G. Wackernagel (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel III*, s. 42; J. Hejnic, *Humanistica*, s. 79; RHB III, s. 388; J. Čechura – Zdeněk Hojda – Martina Novozámská (edd.), *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608*, s. 64; M. Dostálová, *Jan Myllner z Milhauzu*, s. 133; P. Večeřová, *Šumanská tiskárna*, s. 17-25 a passim; Táž, *Jiří Závěta ze Závětic (1575-1637?)*, s. 131-158; P. Marek (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, s. 124, 423, 546

Záviš z Falkenberku, Jan

Minimálně ve druhé polovině roku 1557 byl Z. preceptorem Adama II. z Hradce. Prakticky nic o něm nevíme, kromě toho, že na nějakou dobu musel přerušit výuku chlapce kvůli nemoci (úplavice), která mu mezi srpnem a říjnem téhož roku znemožňovala výuku. Do kdy přesně byl Adamovým vychovatelem, není jasné. Žádné další zprávy o této osobě nejsou k dispozici.

SOA Třeboň, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 367, sign. II C 2, kart. 6; F. Dvorský (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, s. 94n.; V. Bůžek – J. Hrdlička (ed.), *Rodinný život*, s. 157, 227

XI. SOUPIS PRAMENŮ

XI. 1. ARCHIVNÍ A RUKOPISNÉ PRAMENY

Archiv Národního muzea

Genealogická sbírka H

z Dubé, sign. H 14; Vchynští ze Vchynic, sign. H 71

Archiv Univerzity Karlovy

Rukopisy A

Sign. A13a: Acta collegii Carolini (1583-1595)

Sign. A13b: Acta collegii Carolini (1609-1613)

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Akta miasta Wrocławia

Sign. P 141,1: Liber scholae Mariae Magdalenae

Księstwo Brzeskie

Rep. 32, sign. 273, Acta miscell. Schul- und Unterrichtssachen

Zbiór rękopisów archiwalnych

Rep. 135, sign. LP 471, V 60: biografie Albrechta z Valdštejna z pera neznámého autora

Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově

Sign. AD XIII 94: Liber memorialis seu Album amicorum Henrici Conradi Wenczelika a Wirschowitz; je obsažen v tisku Emblemata V. C. Andreae Alciati Mediolanensis iurisconsulti ..., Antverpiae Apud Christophorum Plantinum 1584

Moravská zemská knihovna v Brně

Sign. RKP 0833.293: štambuch Petra ml. Sedlnického z Choltic (1602-1604) (přístupný již také na <http://www.manuscriptorium.com>)

Moravský zemský archiv v Brně

G 11. Sběrka rukopisů Františkova musea

inv. č. 328, sign. 314: latinský deník Karla st. ze Žerotína (leden 1588 až červen 1590)

inv. č. 615, Kniha Petřvaldská

G 83. Matice moravská Brno

Opisy kopiířů olomouckých biskupů,

kopiíř č. 19, 1582, inv. č. 172, kart. 45

kopiíř č. 20, 1583, inv. č. 173, kart. 46

kopiíř č. 21, 1584, inv. č. 174, kart. 47

kopiíř č. 22, 1585, inv. č. 175, kart. 48

kopiíř č. 24, 1586, inv. č. 177, kart. 50

kopiíř č. 25, 1587, inv. č. 178, kart. 51

G 138. Rodinný archiv Berchtoldů Bludov

inv. č. 70, k. 2 (památník Bernarta Diviše Petřvaldského z Petřvaldu

G 436. Rodinný archiv Kouniců

inv. č. 380: Memoriál potřebný k správě synům mým Oldřicha z Kounic (1613), kart. 48

Národní archiv v Praze

Sběrka rukopisů B

Sign. B21: Zdeněk Brtnický z Valdštejna, Ephemeres seu Diarium, id est annotatio rerum, actionum et studiorum unius cuiusque diei inde ab anno exuberantis gratiae 1597 domini Zdenconis Brtnicensis, baronis a Waldstein /1597-1603/, nepaginovaný a nefoliovaný opis z Apoštolské knihovny ve Vatikánu, Bibliotheca Reginae n. 666

Stará manipulace

inv. č. 1993, sign. L 39/71, kart. 1400; inv. č. 2186, sign. M 5/21, kart.

1439; inv. č. 2942, sign. R 42/17, kart. 1947; inv. č. 4176, sign. Z 22/60, kart. 2596

Národní knihovna České republiky

rukopis, sign. XVII C 1: Epistolae decanorum universitatis Pragensis ab anno 1570 (mikrofilm)

rukopis, sign. XXIII C 104: Joannes Miller, Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723 I-XII (část přístupná na www.manuscriptorium.com)

Österreichische Nationalbibliothek Wien

Handschriftensammlung, Cod. 15.414

Jan Bruntálský z Vrbna, Curriculum vitae meae conscriptum Schönhofii A[nno] 1638 m[ense] Martii

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Familienakten, kart. 86 (deník z cesty Arnošta Habsburského a jeho dvora do Bruselu zachycující období od 22. října 1593 do 30. ledna 1594)

Handschriftensammlung, sign. W 1047 (*Ordinari Hofstaat* Ferdinanda I. z roku 1550)

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv

Instruktionen

Sign. 84, 217, 528

Severočeské muzeum v Liberci

Inv. č. 1449: deníkové záznamy Jana Strialia z 1554-1570; obsaženy v tisku: *Ephemerides novae et exactae Ioannis Stadii Leonnovthesii ab anno 1554 ad annum 1570 ad divum Philippum Hispaniarum, Angliae, Franciae, Neapolis, Hierusalem et Siciliae Regem, Coloniae Agrippinae Apud Haeredes Arnoldi Birckmanni 1556*

Státní oblastní archiv Litoměřice, pracoviště Žitenice

Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, sign. P 10/1, P 10/2, P 10/5, P 10/6

Státní oblastní archiv Třeboň

Cizí rody – registratura

Ze Švamberka; inv. č. 423, sign. 19/19, kart. 8

Historica; inv. č. 5722, sign. 4792 (seznam dvořanů Alžběty Habsburské z roku 1570)

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec

Velkostatek Jindřichův Hradec, sign. III Kb, kniha číslo 85: Katalog žáků jindřichohradeckého jezuitského gymnázia

Tamtéž, kniha číslo 84: Historia Collegii Novodomensis Societatis Iesu

Rodinný archiv pánů z Hradce

inv. č. 367, sign. II C 2, kart. 5-6; inv. č. 368, sign. II C 3, kart. 7 a 9; inv. č. 371, sign. II C 6, kart. 15

Rodinný archiv Slavatů

inv. č. 110, sign. IIIA 2a, kart. 15; inv. č. 111, sign. IIIA 2b, kart. 15

Státní okresní archiv v Rakovníce

Archiv města Rakovníka, registra odeslané korespondence z let 1598-1600, Rennerova sign. 155

XI. 2. STARÉ TISKY

Actus gratulatorius, quo in honorem divi Ferdinandi II. regis Bohemiae, archiducis Austriae, ducis Silesiae etc. Studiorum et studiosorum mecaenatis clementissimi et munificentissimi, accessum et ingressum ad Vratislaviam meditantis et maturantis, partim personas sexaginta sex, verbis suis loquentes omnes et regi gratulantes, partim alias musica tam vocali quam instrumentali canentes et Deum laudantes, XX. Septemb. horis postmeridian. in gymnasi Elisabethani, quod est Vratislav. Auditorio superiore, humilimae subjectionis, subjectissimae humilitatis et devotissimae gratulationis ergo Gymnasi huius et coeterarum scholarum Vrat. Rector et inspector introduxit. Vratislaviae. Typis Baumannianis descriptus Anno 1617, ÖNB Wien, sign. 38.N.19

Actus inauguralis, Introductis Gymnasium Gorlicense XV. Cal. Febr. A.o N.C. M. DC. XVI. Jubilae primo, Quinquagesimo, Novo Rectore et duobus Magg. Collegis continens: I. Dissertationem Godefridi Glych von Milziz ... de causis et remediis corruptae hoc aevo disciplinae scholasticae ruinaeque Scholarum Trivialium; II. Orationem M. Eliae Cüchleri P.C. Rectoris Inaugurati de Educatione praestantia; III. Oratiunculam M. Martini Mölleri Sprottani de suscepta docendi provincia; IV. Oratiunculam M. Georgii Theodori Gorl. qua suam Ampliss. Senatui & Scholae voluntatem declarat. Curriculum studiorum in Schola Gorl. a Clariss. et Experientissimo rectore Dn. M. Laurentio Ludovico Leoberg. olim noscriptum et praesenti Stau accommodatum, Gorlicii Excusu typis Johannis Rhambae, ÖNB Wien, sign. 34.0.48

Actus publicus Coronationis septem ingenuorum iuvenum, qourum nomina versa pagina continentur: typis excudendus traditus a Melchiore Klaiberio I.U.D. et observantiae ergo dicatus: illust. generos. et praeclarissimo domino Didaco Manrique de Mendocza etc. Domino et Moecenati suo benignissimo et gratiosissimo, Viennae Austriae ex officina Caspari Stainhoferi, 1569, ÖNB Wien, sign. BE.1.O.39/2/

Daniel ADAM Z VELESLAVÍNA, Dictionarium linguae latinae ..., Praegae typis Georgii Melantrichi ab Aventino 1579, NK ČR Praha, sign. 45 E 77

Daniel ADAM Z VELESLAVÍNA, Nomenclator Quadrilinguis Boemico-latino-graeco-germanicus, Praegae, Sumptibus M. Danielis Adami a Weleslavina 1598, NK ČR 54 B 72

Daniel ADAM Z VELESLAVÍNA, Sylva Quadrilinguis Vocabulorum et Phrasium Bohemicae, Latinae, Graecae et Germanicae linguae ..., Praegae Typis M. Danielis Adami a Weleslavina 1598, NK ČR Praha 45 A 8

Ad pietate, virtute moribusque excultum adolescentem Zachariam Sstyrsky Pragenum ..., Excudebat Daniel Sedesanus Praegae 1593, NK ČR Praha, sign. 52 C 11, práv. 16

Aelii Donati Quaestiones de primis etymologiae elementis ..., Praegae 1557, KNM Praha, sign. 26 F 18, práv. 1

Joannes AGRICOLA, Ein Christliche Kinderzucht in Gottes wort und leere, s. l. 1527, ÖNB Wien, sign. 70.Bb.191

- Nicolaus ACHIOR STRAZNICENSIS, *Epicedia in obitum ... Udalrici, baronis a Kaunicz, Breae 1617*, NK ČR Praha, sign. 46 G 442, přív. 36
- Petrus AILBERUS, *Ratio docendi et discendi in singulis Instituti Paedagogii Evangelici Nationis germanicae Palaeo Pragae Classibus*, in: Týž, *Oratio Panegyrica ... dicta 14. Novembr. AVspIClo DeI HoMInIs potenter regnantis*, s. l., sl. O1b-R2b, NK ČR Praha, sign. 35 D 119, přív. 11
- Mikuláš ALBRECHT Z KAMÉNKA, *Intimatio paedagogii academici, trilinguis, trivii ...*, Pragae typis haeredis M. Danielis Adami a Veleslavina 1612, NK ČR 45 A 11, přív. 8
- Aristotelis *Rhetoricorum libri III in latinum sermonem conversi et scholis brevioribus explicatis a Ioanne Sturmio ...*, Argentinae, Excudebat Theodosius Rihelius 1570, Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 49 D 14
- Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta opus posthumum editum, notisque illustratum ab Raphael Ungar I-II*, Pragae 1777 (přístupné na internetových stránkách <http://www.clavmon.cz/bbbd/>)
- Bohuslaus BALBINUS, *Epitome historica rerum bohemicarum ...*, Pragae 1677, Knihovna Kabinetu pro klasická studia Filozofického ústavu AV ČR, sign. H 305
- Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae decadis I. liber IV. hagiographicus seu Bohemia sancta. Pars secunda*, Pragae typis Georgii Czernoch 1682; Knihovna HÚ AV ČR, sign. E 30
- Theodor BEZA, *De Francicae linguae recta pronunciatione*, Genevae apud Eustathium Vignon 1584, ÖNB Wien, sign. 176415 B (reprint Berolini-Parisiis 1868)
- Bona verba genio nuptiali ... Wenceslai Berka, baronis de Duba ... sponsi ... Annae Mariae, baronissae de Oppersdorff, Tubingae, Typis Theodorici Werlini 1615, NK ČR Praha, sign. 46 G 576, přív. 37
- Ioachimus CAMERARIUS PABEPERGENSIS, *In hoc libello insunt Versus senarii analogiis. Divisio puerilis institutionis. Graphica et ipsa senariis versibus exposita. Omnia nunc primum partim edita, partim recognita*, Lipsiae in officina Valentini Papae, Anno M.D.L.IIIII, ÖNB Wien, sign. 4 Mm 123
- Ioannes CAMPANUS, *Protreptikon ad Scholam Neudorfinam ... Bohuslao de Michalowicz, Campano*, Pragae 1616, KNM Praha, sign. 59 D 61, přív. 12
- Carmen gratulatorium, in felicem et auspicatum reditum, ... Pertholti Bohubud domini Krumlovii et Hrubczicz, supremi et hereditari mareschalci regni Bohemiae ... dicatum et oblatum a subscriptis alumnis et civibus gymnasii orthodoxi apud Evancios in Moravia*, s. l. 1610, NK ČR Praha, sign. 46 G 442, přív. 45
- Carmina gratulatoria amicorum in nuptias ... juvenis Friderici Schutzii Freybergensis, juniorum baronum ab Hoddiegowa praeceptoris et ... Elisabetae ... doctoris Casparis Oleviani ... filiae, celebrandas Herbornae 24. Septemb. ... 1605*, Herbornae Nassoviorum ex officina Christophori Corvini s. d., KNM Praha, sign. 49 E 16, přív. 18

Carmina propemptica, composita in schola Evancziana discedenti inde 24. Martii ... Georgio Friderico comiti Hardecensi etc. ab aliquot condiscipulis in perpetuam sodalitatis iucundae memoriam anno Christi 1580, s. l. s. d., KNM Praha, sign. 46 C 5, přív. 7

Carmina propemptica in discessum inclytorum et generosorum dominorum d. Michaelis et d. Alberti Slavatarum, baronum a Chlum et Cosseberg et domini Henrici, baronis a Waldstein, dominorum nobis amicissimorum scripta ab amicis et convictoribus, Witebergae excudebant Clemens Schleich et Antonius Schöne 1573, KNM Praha, sign. 59 G 28

Georgius CAROLIDES, Praeparatio pueritiae ad discendum honestos mores et liberales disciplinas. Navedení mladistvého věku k poctivým mravům a svobodným literárním uměním, Pragae typis haeredum M. Danielis Adami 1606, KNM Praha, sign. 27 E 16

Caspari Cropacii Pilsnensis ... et Davidis Criniti Nepomuceni a Hlawaczowa Propemptica [sic!] ... Georgio Ostracio Raconensi ex patria in Italiam studiorum gratia mense Ianuario M.D.LXXIII abeunti ..., Pragae excudebat Georgius Nigrinus XIII. Ianuarii M.D.LXXIII, NK ČR Praha, sign. 52 C 18, přív. 49

Catalogus academiarum totius orbis Christiani. Haggaei secundo. Benedicit dominus his, qui illum colunt digne, secundum verbum domini, Pragae. Apud Ioannem Cantorem Anno 1554, ÖNB Wien, sign. 74.Y.63.(4)

Václav CLEMENS ZEBRACENUS, Smirzicias sive Genealogica Series in Linea descendentium illustris, generosiss. et vetustiss. in Regno Bohem. Familiae liber. bar. Smirziciorum de Smirzicz ..., Praha 1619, NK ČR Praha, sign. 50 F 90, přív. 5

Petr CODICILLUS z TULECHOVA, Elementa Declinationum et Coniugationvm pro Classe ultima ..., Pragae Typis Schumanianis 1616, NK ČR Praha, sign. 45 E 38

Matthaeus COLLINUS, De quatuor partibus grammatices, Pragae excudebant Thomas Mitis et Iohannes Caper Anno 1564, NK ČR Praha, sign. 45 D 14

Matthaeus COLLINUS, Donati Methodus de etymologia ..., Pragae 1564, NK ČR Praha, sign. 45 D 13

Matthaeus COLLINUS, Elementarius libellus in lingua Latina et Boiémica pro novellis scholasticis. Knížka začátkův v jazyku latinském a českém pro nové žáčky..., Pragae 1550, NK ČR Praha, sign. 65 E 1895

Congratulatio inscripta ... Henrico Dominatio a Pysnitz ... cum in celeberrima et catholica Ingolstadiensi academia pridie Calend. Quintil. SS. Theol. Licentiatu publice ac solenniter crearetur, autoribus reverendis, ornatissimis doctissimisque viris ac juvenis, Ingolstadii ex officina Weissenhorniana apud Wolfgangum Ederum 1579, NK ČR Praha, sign. 52 C 11, přív. 3

Coniugio ... M. Ieronymi Viti Netoliceni, scholae novae Zatecensis rectoris industrii, sponsi et d. ... Barbarae Pyssny, post pie defunctum d. Bohuslaum Iakess, civem Zatecensem, relictae viduae ..., Pragae typis Danielis Sedesani 1605, KNM Praha, sign. 59 G 11, přív. 11

[Sebastianus CORRADUS], Itinerarium Italiae totius in quo situs, origines, imperia civitatum, & oppidorum, mores populorum, item montes, lacus, flumina, fontes, aquae callidae, metalla, cuncta que miracula, monumenta, incredibilesque antiquitates, mira arte, experientiaque descriptis leguntur. Nunc de novo in lucem editum. Studio et industria trium Nobilissimorum Germaniae Adolescentum suis, qui omnia anno praeterito maximis suis sumptibus, ipsimet experti sunt, omniaque contemplati, Colloniae Agrippinae apud Balthasarum Clipeum sub signo arboris 1602, ÖNB Wien, sign. 48.X.44

David CRINITUS Z HLAVÁČOVA, Ode panegyrica in laudem familiae baronum de Lobcovicz ..., Pragae 1584, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Xc 553, privé. 8

Elias CÜCHLER, Dissertatio de problemate. Verene an autumnus mundus sit conditus? In augusto Gorlicensium gymnasio ante LL. Scholasticar. Recitationem publ. Habita, anno O. R. M.DC.XIII, 20. d. Mai, Gorlici Typis exscripta Joanne Rhamba, UB Wrocław, sign. 441.508

Elias CÜCHLER, Ramusaureus Poetarum Regis, obiter explicatus: honoris, observantiae et gratulationis ergo dicatus ... illustri ... dn. Johanni Myllnero a Mylhausen ..., Gorlicii exscriptus Ioh. Rhambae 1603, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Xc 553, privé. 21

De Iaurino, castro Ungariae munitissimo, die XXIX. Martii Anni M.D. XCVIII feliciter fortiterque recuperato auspiciis Imp. Caes. Rudolphi secundi ... carmen et oratio faustae gratulationis ergo in academia Argentinensi scripta et publice recitata ab illustribus ... Zdenkone Brtniczensi barone a Waldstein ... Andrea Ungnad I. barone in Sonegg ..., Argentorati typis Iosiae Rihelii per Andream Rietschium, KNM Praha, sign. 59 G 30

De libera, aperta et constante Religionis Confessione Professioneque Oratiuncula. Wittebergae in auditorio Majori 16. Junii Juliani Anno M.DC.IX. in summa frequentia memoriter habita a Joanne Smilo a Michalowitz, Equite Bohemo, undecenni puero. Wittebergae. Typis Wolfgangi Meisneri, Apud Paulum Helwichium Bibliop. s.d, UB Wrocław, sign. 387.262

Der Stadt Breslaw Schul Ordnung. Auff eines erbaren Raths Befehl und Anordnung gestellet. Durch M. Petrum Vincentium, verordneten Rectorem und Professoren der Schulen zu S. Elizabeth und der andern Inspectorem, Anno Christi incarnati 1570, UB Wrocław, sign. 443.278

Discursus De recta juventutis institutione et utiliter peregrinandi ratione, Pragae 1635, NK ČR Praha, sign. 45 A 11, č. 13

Discursus historico-politicus de peregrinatione studiosorum, quem ss. auxiliante triade. In inlyta et celeberrima Argentoratensium Academia, sub praesidio viri clarissimi et excellentissimi dn. M. Mathiae Berneggeri historiarum ibid. profess. ordin. publice discutiendum proponit author, Daniel Gruberus Eisenstadiensis Austriacus. Ad diem [ten zde ale neveden] Maii Auditor. Major., Argentorati Typis Iohannis Reppi Anno 1619, ÖNB Wien sign. 149.012-B ALT

Disputatio de iurisdictione et imperio, materia re et fama difficili, quam d. a. praeside ... Erasmo Ungepaur ... defendere publice conabitur Christophorus Abrahamus a Stampach Eq. Boh. Mense Novemb. die Anno MDCXVII, Altorfii

Noricorum, Typis Abrahami Wagenmanni s.d., SLUB Dresden, sign. Hist. Germ. C.121.m, misc. 7

, SLUB Dresden, sign. Hist.Germ.C.121.m, misc. 7

Caspar DORNAVIUS, Euergetes Christianus, hoc est, de vita et morte illustr. et generosissimi domini ... Georgii a Schönaich ... panegyricus parentalis, die altero exsequiarum dictus, Bethaniae [1619], UB Wrocław, sign. 426.433

Caspar DORNAVIUS, Mercurius nobilis, hoc est quaestio politica, an adolescenti principi, aut praeclarae familiae peregrinari liceat. In illust. gymnasio Schönaichiano novem orationibus adversariis a totidem iuvenibus tractata, Gorlicii Iohannes Rhamba Excudit s. d., UB Wrocław, sign. 445.557

Caspar DORNAVIUS, Princeps iuventutis. Hoc est de vita et morte Illustris et Generosi Domini Dn. Alberti Joannis I. baronis Smirzici ... oratio parentalis, Hanoviae 1619, Typis Wecheliani, apud Danielem ac Davidem Aubrois et Clementem Schleichium, UB Wrocław, sign. 410 650

Paulus DUBINUS, Theses theologicae de magistratu politico ..., Herbornae 1607, NK ČR Praha, sign. 46 G 442, přív. 22

Catharinus DULCIS, Vitae curriculum breviarium, Marpurgi Cattorum, Ex officina Typographica Sauriana 1622 (celý tisk je v úplnosti přístupný na internetu: <http://www.dulcis-info.de/>)

Georgius EDER, Catalogus rectorum et illustrium virorum archigymnasii Viennensis ..., Viennae 1559, NK ČR Praha, sign. 4 F 11, přív. 2

Educationis puerilis linguae Graecae pars altera pro schola Argentinensi, Argentorati Excudebat Iosias Ribelius 1558, ÖNB Wien, sign. 73.W.130

Effigies et vitae professorum Academiae Groningae ..., Groningae apud Ioannem Nicolai 1654, ÖNB Wien, sign. 79.C.33

Emblemata anniversaria Academiae Altorfinae studiosorum iuventutis exercitandorum causa proposita et variorum orationibus exposita, Norimbergae impensis Levini Hulsy 1597 (SLUB Dresden, sign. Art. Plast 1080)

Enchiridion elementorum puerilium, Witembergae s. d., NK ČR Praha, sign. 9 J 63, přív. 5

Epicedia in geminum funus Schwambergicum avi et nepotis, Pragae 1617, KNM Praha, sign. 59 D 61, přív. 60

Elegantiarum e Plauto et Terentio libri duo. Collecti a Georgio Fabricio Chemn. et nunc primum in gratiam puerorum expositione Boemica illustrati. Additae sunt Publii Syri mimographi et poetarum veterum sententiae selectae ..., Pragae Typis M. Danielis Adami a Weleslavina, Anno 1589, NK ČR Praha, sign. 45 F 40, přív. 1

Caspar ENS, Delitiae Galliae, sive itinerarium per universam Galliam, Coloniae 1609, ÖNB Wien, sign. *28.V.162

Exsequiae illustris Ssternbergiorum prosapiae generosae indolis ... adolescentulo d. Ioanni Alberto Holicsky a Ssternbergio ..., qui ... decessit aetatis anno XI. et semis, Pragae 1599, KNM Praha, sign. 49 C 6, přív. 23

Georg FABRICIUS, *Elegantiarum puerilium ex M. Tullii Ciceronis epistolis libri tres collecti*, Pragae Typis M. Danielis Adami a Weleslavina 1589, NK ČR Praha, sign. 45 F 40, zřejmě přív. 2 (mikrofilm defektní)

Georgius FABRICIUS, *Epitomes prosodiae et elegantiarum poeticarum liber additis exemplis*, Lipsiae Imprimebat Ioannes Steinman 1582, NK ČR Praha, sign. 9 H 202, přív. 1

Ioannes FEIGIUS – Melchior LAUBANUS, *Illustris Scholae Goldbergensis Instauratio ...*, Lignicii 1599, UB Wrocław, sign. 444.007

Elias FISCHER REGISENSIS MISNICUS – Thomas BEUTLERUS, *Ecloga sacra, sive Carmen amoebaeum de salutari adventu Christi ad hominem et hominis ad Christum in illustri gymnasio Rosenbergiaco feriis Natalitiis Christi Anno MDCXVI. Stilo familiari concinnatum et alternatim recitatum*, Pragae Typis Jonatae Bohutsky a Hranicz s. d., KNM Praha, sign. 59 D 61, přív. 3

Johann Thomas FREIGIUS, *Historiae synopsis. Seu Praelectionum historicarum in Altorfiano Noribergensium Gymnasio delinaetio*, Basiliae per Sebastianum Henricpetri 1580, celý tisk je k dispozici na stránkách Mnichovského centra pro digitalizaci: <http://mdz10.bib-bvb.de/~db/bsb00000844/images/>

Joseph FURTTENBACH, *Newes Itinerarium Italiae. Mit einem Vorwort von Hans Foramitti*, Olms – Hildesheim 1971 (= Nachdruck der Ausgabe Ulm 1627)

Michael GEHLER, *Exsequiae Schwambergiacae ...*, Pragae 1617, KNM Praha, sign. 59 D 61

Melchior GERLACH, *Oratio de praecipuis irae et misericordiae divinae signis ... de Jaurinio ... ex Turcici tyranni vi liberato et Waradino ... defenso ...* 1599 recitata, s. l. s. d. [zřejmě Budyšín 1599], Országos Széchényi Könyvtár, sign. RÖPL 420; tento tisk je celý přístupný na internetových stránkách Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/04700/04716/04716.pdf>

Ranutius GHERUS [pseudonym Iana Grutera], *Delitiae CC Italorum poetarum huius superiorisque aevi illustrium I-II*, Francofurti Prostant in officina Ionae Rosae 1608, KNM Praha, sign. 59 G 7

Phillipus GLASER, *Syngramma historiae theoreticae ...*, Argentorati typis Iosiae Rihelii per Andream Rietschium 160, SLUB Dresden, sign. Hist. univ. A 222

Christian GOCHSEMIUS FRANCO, *Epos alcaicum magnificis ... Carolo baroni a Zerotin .... Georgio Hodiczki ab Hodicz ... Ioanni Bukowka de Bukowa ... Sac. Caes. Maiestatis ad Comitiam mense Novembri Anno MDCVII Brunae celebrata legatis et commissariis consecratum a Christiano Gochsemio....*, Brunae, Imprimebat Bartholomeus Albertus Auriga s. d., UB Wrocław, sign. 507.547

Gratulationes in honorem ... d. Magistri Pauli Ienisii Annaebergensis, praeceptoris meritissimi, accipientis ordines sacros ... 18. Martii Lipsiae Anno 1594 ... ab alumnis almae Academiae Pragensis, olim discipulis, Pragae typis Otthmarians illustratae s. d., NK ČR Praha, sign. 52 C 10, přív. 30

Γυμνασίου declamatoriae scholae Huberianae privatae, ante et post examen discipulorum, mense Ianuario Anni MDCI habitum Neopragae a studiorum et morum rectore Caspare Dornavio Varisco Philiatro, Pragae Typis Haeredum M. Danielis Adami 1601, NK ČR Praha, sign. 45 A 11, přív. 11

Gymnasii Gorlicens. Disciplina et doctrina edita a Caspare Dornavio Philos. et Medico, Rectore. Praemissae sunt duae orationes inaugurales, Gorlicii Iohannes Rhamba excudebat, s. d. [1609], ONB Wien, sign. 34.O.68

Johannes Stephanus GRUDZINSKI, Oratio de peregrinatione publice In illustri Marchionum Brandenburgensium Academia. Recitata a Johanne Stephano Grudzinski. VII. Idus Quintilis. Anno 1617, Typis Nicolai Voltzii, UB Wrocław, sign. 445.568

Fridericus Andreas HALLBAUER (ed.), Iohannis Sturmii De institutione scholastica Opuscula omnia ..., Jenae sumtu Christiani Franc Buchii 1730, NK ČR Praha, sign. 12 H 1497

Nicolaus HENELIUS, Breslographia, hoc est Vratislaviae ... nobilissimae delineatio brevissima, Francofurti typis Ioannis Bringeri 1613, MZK Brno, sign. ST2-0000.082, přív. 2

Nicolaus HENELIUS, Silesiographia, Francofurti, Typis Ioannis Bringeri 1613, MZK Brno, sign. ST2-0000.082, přív. 1

Johann HENNER, Politischer Discurs De Arte Apodemica, seu vera Peregrinandi ratione. Das ist, eigentliche Beschreibung der Peregrination ..., Tübingen 1609, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. an: Ps 1835

Paulus HENTZNERUS, Itinerarium Germaniae, Galliae, Angliae, Italiae ..., Breslae apud haeredes Iohannis Eyringii et Johanem Perfertum 1617, kompletně přístupné na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k105836b/f1.table>

Conradus HERESBACHIUS, De educandis atque erudiendis principum liberis reipublicae gubernandae destinatis, deque Republica Christiane administranda libri duo. Quibus accesserunt Ioan. Iovinani Pontani, Ioan. Sturmii, Francisci Petrarchae, Erasmi Roterodami, aliorumque id genus autorum opuscula cognitu dignissima, Excusa Torgae. In typographeio illustri Anno 1598, ÖNB Wien, sign. 71.P.59

Daniel Heinrich HERING, Geschichte des ehemahligen berühmten Gymnasiums zu Beuthen an der Oder I-VI, Breslau 1784-1789, UB Wrocław, sign. 441.230

Hermogenis Tarsensis, rhetoris acutissimi De ratione inveniendi oratoria libri III. Latinitate donati et Scholis explicati atque illustrati a Ioanne Sturmio, s.l. 1570, KNM Praha, sign. 59 E 106

Hermogenis Tarsensis, rhetoris acutissimi Partitionum Rhetoricarum liber unus, qui vulgo de statibus inscribitur, Latinitate donatus et Scholis explicatus atque illustratus a Ioanne Sturmio, Argentinae, Excudebat Iosias Rihelius 1570, KNM Praha, sign. 59 E 10a

Sebald HEYDEN, Puerilium colloquiorum formulae, latina, bohemica, et germanica lingua brevissime conscriptae, primis tyronibus accommodatissimae, nunc rursus noviter recognitae, Vytíštěno ve Starém Městě pražském skrze Jana Hada Kantora 1550, KNM Praha, sign. 26 D 28

Martin HORKÝ Z LOCHOVIC, Adclamatio honori sex ..., Pragae 1615, KNM Praha, sign. 57 B 41, přív. 3

Nathan CHYTRAEUS, Variorum in Europa itinerum deliciae; seu ex variis manuscriptis selectiora tantum inscriptionum maxime recentium monumentale etc., Herbornae Nassoviorum 1594, ÖNB Wien, sign. 48.L.15.

Paulus IENISIUS, Illustrium quorundam vita, dicta, facta cum beato ipsorum obitu orationibus IV succincte exposita, Lipsiae Valentin am End excudebat sumtibus Johannis Börneri et Eliae Rehfeld, Anno 1612, Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. BCH V 20, přív. 4

Ioannes IESSENIUS, De generationis et vitae humanae periodis, Witenbergae 1602, KNM Praha, sign. 59 D 61, přív. č. 1

Illustrissimi et generosissimi domini, domini Alberti Wenceslai Smirzizi ... Exsequiae luctuosissimae ..., Gorlicii 1614. Johannes Rhamba Excudebat, UB Wrocław, sign. 445.559

Investitura illustris ac magnifici dn. Dn. Iulii Schlikii comitis Passavini ... Acad. Pragensis Rectoris etc. 13. Maii ante legum academicarum praelectionem in maxima auditorum frequentia cum applausu feliciter confirmari ..., Praegae b.d [1613], NK ČR Praha, sign. 45 A 11, č. 2

In obitum clarissimi viri, dn. M. Laurentii Ludovici Leobergensis, scholae Gorlicensis Rectoris ... discipulorum scholae Gorlicensis ... eteostichon, Gorlicii Lusatorum imprimebant haeredes Ambrosii Fritschii Anno 1594, ÖNB Wien, sign. *44.X.105

Introductio novae scholae Aldorfianae Noribergensium ..., Noribergae, in officina typographica Katharinae Theodorici Gerlachii relictæ viduae et haeredum Ioannis Montani 1576, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. 1 in: Ay 10961

Georgius IODOCUS, Anagramma symbolumque honori ... Alberti Johannis Smirzicky ..., Praegae 1617, KNM Praha, sign. 59 D 61, přív. 13

Christian Gottlieb JÖCHER, Allgemeines Gelehrten-Lexicon I-IV, Leipzig 1750-1751 (+ dodatky)

Itinerarium orbis christiani. Itinerario di tutti i Paesi Christiani. Wegweiser des gantzen Christenthumbs. La guide des chemins de tous les Pais de la Chrestienté, s. l. s. d., ÖNB Wien, sign. 47.S.23

Iusta panegyrica illustri, generoso ... dno Henrico Berkoni libero Baroni a Duba et Lippa, in Reichstadt et Zwickau etc. qui Narbonae in Gallia mortalis militiae rude donatus ... per Ioannem Cyaneum, bak. artis, typis Georgii Nigrini, Praegae 1591, NK ČR Praha, sign. 52 C 13, přív. č. 32

Jan ml. JAROMĚŘSKÝ, Manes illustrissimi herois d. d. Sigismundi Smirzicky a Smirzicz ... ecloga complexi, Praegae typis Pauli Sessii 1609, NK ČR v Praze, sign. 52 G 10, přív. 6

Albrecht Zdeněk KAPLÍŘ ZE SULEVIC, Succesio ab intestato ..., s. l. s. d., KNM Praha, sign. 59 G 31

[Franz Christoph KHEVENHÜLLER], Conterfet Kupfferstich (soviel man deren zu handen bringen können) deren jenigen regierenden grossen Herren, so von Kaysers Ferdinand deß Andern Geburth biß zu desselben seeligsten tödlichen Abschied successive regiirt, darvon Ertzherzog Carl, Vater Kaysers ferdinand

dess Andern, zum ersten gestellet worden, Leipzig, Bey Moritz Georg Weidmann 1721, ÖNB Wien, sign. 9.Q.24

[Franz Christoph KHEVENHÜLLER], Conterfet Kupfferstich (soviel man deren zu handen bringen können) deren jenigen regierenden grossen Herren, so von Kaysers Ferdinand deß Andern Geburth an biß zu desselben seeligsten Hintritt continue und successive Ihr. Kayserl. Majestät gedienet, Zweyter Theil, Leipzig, Bey Moritz Georg Weidmann 1722, ÖNB Wien, sign. 9.Q.24

Kinder Predig. Was der Eltern und Kinder ampt sey. Auch wie die Kinder recht und Christenlich gezogen sollen werden aus dem andern Cap. Luce durch Leonhardum Culman Nürnberg, ÖNB Wien, sign. 77.Z.91

[Franz Joseph KINSKY von Wchinitz und Tettau], Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen, Prag 1773, NK ČR Praha, sign. 65 E 2682

Ondřej KLATOVSKÝ Z DALMANHORSTU, Knížka v českém a německém jazyku složená, kterakby Čech německy a Němec česky čísti, psáti i mluvíti učiti se měl. Ein Büchlein in Behemischer und Deutscher Sprach wie ein Behem Deutsch deßgleichen ein Deutscher Behemisch lesen schreiben und reden lernen sol, vytištěno v Starém Městě Pražském u Jiřího Melantricha z Aventýnu 1577, NK ČR Praha, sign. 65 F 1101

Ondřej KLATOVSKÝ Z DALMANHORSTU, Nové Knížky vo počtech, v Praze tlačená Léta Páně 1558 u Jana Kantora; NK Praha, 54 E 108

Václav KLEMENT, Škola domácí, tj. napomenutí ku povinnostem, kteréž konati mají, rodičové k svým dítkám. A na druhou stranu dítky k svým rodičům. Krátce a sprostně z písma Svatého sebrané a vydané. Vytištěno na Starém Městě pražském u Jiřího Hanuše Landškronského 1610, NK ČR Praha, sign. 54 S 543

Christian KNAUTHE, Das Gymnasium Augustum in seiner alten und neuen inner- und äußerlichen Gestalt der verflossenen 200 Jahre, in: Friedrich Christian Baumeister (ed.), Sammlung von Jubelschriften, Reden, Gedichte ... zum Dankvollen Andenken des Zweyhundertjährigen Stiftungstages des Gymnasii Augusti zu Görlitz etc., Görlitz 1765, UB Wrocław, sign. 441.791

Jan KOCÍN Z KOCÍNETU, Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně. To jest: Výklad dvamecýtma veršův o ctnostech dobré a šlechetné ženy pořádkem lité abecedy hebreyské v poslední kapitole přísloví moudrého krále Šalomouna od Ducha svatého položených. Těchto posledních, zlých a rozpustilých časuov všechněm jak ženám, tak mužom v stavu manželském pracujícím velmi užitečný a prospěšný, Vytištěno v Starém Městě pražském u Daniele Adama z Veleslavína 1585, NK ČR Praha, sign. 54 C 132

Ioannes KRUSCHVICZ, Disputatio de virtute heroica ..., Pragae 1616, KNM Praha, sign. 59 D 61, přív. 30

Johann Christian KUNDMANN, Academiae et scholae Germaniae, praecipue ducatus Silesiae cum bibliothecis, in nummis: oder: Die Hohen und Niedern Schulen Teutschlandes, insonderheit des Hertzogthums Schlesiens, mit ihren Bücher-Vorräthen in Müntzen, Breslau 1741, UB Wrocław, sign. 416.449

Joseph von LAMBERG, Rosen Garten, das ist Beschreibung und Verzeichnuss aller unnd jeder Jungfrawen von Grafen, Herrn unnd Ritterstand, so in den Allerdurchleuchtigsten Frawen, Frawen Anna, Römischer zu Hungern und Be-

heim Königin weiland Keyser Ferdinandi Gemahel, FrawenZimmer kommen und wohin dieselbigen widerumb verheurath worden, Gedruckt zu Lintz bey Johann Blancken 1618, ÖNB Wien, sign. 20.T.452

Ioannes LANG, Ad generosum et magnificum dominum, dominum Hieroslaum a Bernstain, in Helfenstain, Paraenesis, Vratislavie 1542, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Xc 553, privé. 1

Venceslaus LAUR, Oratio ad urbem Altorfinam Noricorum, heroico contexta carmine, cui accedunt miscellanea quaedam, Altorfii apud Conradum Agricolum 1611, KNM Praha, sign. 49 D 8, privé. 22

Melchior LEAENUS, Vota propemptica. Pro felici faustoque habitu ornatissimi pietate, virtute, doctrinaque, praestan. dni Wencesilai Traiani Dacziceni etc. Itemque nobilissimorum adolescentum Fabiani Sebastiani Prolhoferi a Purgersdorff, Caspari Melchioris Belviczii a Nostwicz, Iohannis et Georgii Wtelensky a Wtelno fratrum ex Annaebergensi schola in Altorfinam academiam proficiscentium, s. l. s. d., NK ČR Praha, sign. 45 G 256

Leges scholarum Vratislaviensium renovatae et mandato magnifici, nobilissimi et incluti senatus consignatae et conscriptae a M. Thoma Sagittario, earundem rectore et inspectore, Vratislaviae, Imprimebat Georgius Baumann 1617, UB Wrocław, sign. 443.203

Adamus LIEBIG, Legum et annuarum operarum illustris scholae Schönaichianae, quae est Bethaniae ad Viadrinum nova recensio, Lignicii Typis Nicolai Sartorii 1614, UB Wrocław, sign. 446.165

Ottomarus LUSCINIUS, Graecae et Latinae senarii proverbiales ex diversis poeticis Graecis ..., Argentinae apud Ioannem Kloblochum mense Decembri Anno 1521, NK ČR Praha, sign. 9 J 63, privé. 6

Vincentius MAKOVINUS A MAKOVA, Epicedion scriptum in obitum illustris ac magnifici domini d. Iaroslai de Pernssteyn Caesareae Maiestatis a Consiliis etc. qui obiit XXVII Iulii. Anno 1560, s. l. s. d., NK ČR Praha, sign. 52 C 13, privé. č. 3

Christophorus MATHEBAEUS, Panegyris academica Pragae in collegio Caroli IV. alias Magno 27. Novembris 1609 celebrata et loco strenae nobilissimis, generosissimae indolis et optimaе spei Adolescentulis Ferdinando-Carolo Sswihowsky a Rizmbergk et Sswihowa etc., dd. Theobaldi f., Iohanni Smilo a Michalowicz, d. Bohuslai f. ..., Pragae typis Pauli Sessii s. d., KNM Praha, sign. 49 B 37

Hieronimus MEGISER, Delitiae Neapolitanae, das ist ausführliche Beschreibung des mechtigen und in Europa hoch und weitberühmten Königreichs ..., Leipzig 1605, ÖNB Wien, sign. 74.K.104*

Ioannes MECHANOPAEUS CUTTENUS, Gratulatorium. Pro felici, Deo et patria sic iubente, ad exteros habitu et reditu generoso si ac strenui equitis domini Iohannis Smili a Michalovicz ..., Pragae 1618, KNM Praha, sign. 59 D 61, privé. 23

Memoriae Thomae Cedaris, s. s. theol. studiosi, funeralia ab amicis lugentibus conscripta, Bethaniae typis Iohannis Dörferi 1619, NK ČR Praha, sign. 46 G 442, privé. č. 35

Methodus apodemica Seu peregrinandi perlustrandique regiones, urbes ... ratio ... domini Heinrici Ranzovii, regis Daniae ... consilarii ..., Argentinae Impensis Pauli Lederertz Bibliopol 1608, ÖNB Wien, sign. 37.M.81

Ioannes Smil DE MICHALOVVICZ, De maturanda redintegratione antiquae illius Academiae Pragensis oratio ..., Praegae Typis Haeredis M. Danielis Adami 1610, KNM Praha, sign. 57 B 41, přív. 30

Sebastian MÜNSTER, Kozmografia česká, to jest vypsání o položení krajin neb zemí i obyčejích národuov všeho světa a historii podlé počtu leth na něm zběhlých prvé nikdá tak pospolku v žádném jazyku nevydaná, Praha, Jan Kosořský z Kosoře 1554, NK ČR Praha, sign. 54 B 1749

Ioannes MURMELIUS, Tabulae ... in artis componendorum versuum rudimenta et usum valde necessarium, de ratione distinguendi ex Ioanne Rivio viro doctissimo brevem praeceptionem, Coloniae Agrippinae ad intersignium Monocerotis 1567, NK ČR Praha, sign. 9 J 63, přív. 2

Naenia in obitum generosi pueri Hertvici Bohdanecky ab Hodkow ..., Excudebat Georgius Daczicenus. Praegae MDCLC [takto chybně uvedeno v tisku, zřejmě vyšlo 1575], NK ČR Praha, sign. 52 C 13, přív. 10

Georgius NICOLAUS BRUNENSIS, Libellus elementarius in lingua Latina, Boiémica et Germanica, pro novellis scholasticis. Knížka začátkův v jazyku Latinském, Českém a Německém pro nové žáčky, Excusus Praegae per Ioannem Gitzinum 1569, NK ČR Praha, sign. 45 G 50

Georgius NICOLAUS BRUNENSIS, Knížka, v níž obsahují se začátkové umění arithmetického, to jest počtův na cifry neb liny poznání pro pacholátka a lidi kupecké, Praha 1567, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. A G XVII 19

Beneš OPTÁT, Knížky početní ..., Vytiskněno v Prostějově u Jana Günthera 1548, NK Praha, sign. 65 E 2042

Oratio lugubris et lachrimae poeticae in obitum ... Casparis nobilis ... Conradi Sskretae Ssottnovsky a Zavorzic ... filioli, Praegae s. d. [snad 1610], NK ČR Praha, sign. 46 G 442, přív. 37

Ordo studiorum docendi atque discendi literas, in scholis civitatum Regni Boemiae et Marchionatus Moraviae, constitutus ab Universitate Praegensi. Adiectae sunt etiam leges scholasticae, ex statutis veteribus desumptae. Item, colloquium Herculis cum virtute et ignavia: ex lib. 2. Xenophontis de sermonibus Socratis, Praegae typis M. Danielis Adami a Weleslavino Anno 1586, NK ČR Praha, sign. 45 A 11, č. 9

Fridericus PAPA, Poesis sacra. Hoc est nomina et epitheta nominum in Sacris litteris, eorundemque periphrases poeticae. In usum scholae Gorlicensis, Gorlicii Haeredes Ambrosii Fritschii excudebant 1594, NK ČR Praha, sign. 9 H 202, přív. 2

Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, O stavu panském ..., Praha 1602, Knihovna HÚ AV ČR, sign. D 311

Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, O stavu rytířském ..., Praha 1602, Knihovna HÚ AV ČR, sign. D 31

Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, Třinácte tabulí věku lidského ..., Vytištěno v Starém Městě pražském u dědice Jana Šumana 1601, MZK Brno, sign. ST1-0024.614

Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, Zrcadlo slavného Markrabství moravského etc., Olomouc 1593 (reprint Ostrava 1993)

Parallela oratorum poetarumque veterum et hodiernor. in illustri Schönaichiano auspiciis et boni ominis ergo adumbrata a J. Melideo ...III. Non. April. An. Chri. 1617, Typis Joh. Dörfferi typographi Schönaichiani. Bethaniae ad Viadrinum, UB Wrocław, sign. 445.564

Parentalia illustri et generoso domino, dn. Ioachimo de Novadomo, domino in Novadomo, et Teltsch etc. S.C.M. Rudolphi II. consiliario, cubiculario et burggravio in Carlstein, patrono, ac fautori optime merito a studiosa iuventute Novodomensis Collegii Societatis IESV, debitae pietatis ergo, Pragae excudebat Nicolaus Strau 1604, NK ČR Praha, sign. 52 C 14, přív. 5

Parentatio habita in illustri schola Bregensi, postridie exequiarum, quibus augusta funeratione iusta fiebat illustrissimi et opt. principi, dn. Georgio II. duci Lignicii ... nocte diem 8. Maii praecedente ... 1586, s. l. s. d., NK ČR Praha, sign. 10 F 95, přív. 9

Nicolaus PAULINUS, Applausus natali festivitati clarissi. circumspectoque viro dn. Georgio Ssvantle Pisceno civi et Synedro Patricio meritissimo ..., Pragae 1615, Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. FK V 5, přív. 29

Nicolaus PAULINUS KOZOGIDENUS, Oratio de linguarum diversitate, ingen-tique earundem utilitate. Habita in collegio Caroli IV. ... die ... 21. Maii Anno assertae salutis, 1616, Pragae, Typis Pauli Sessii, Anno 1616, NK ČR Praha, sign. 46 F 13, přív. 6

Peregrinatio clarissimi viri, d. Iohannis Crucis a Wostrowa et Koczicz etc. civis, senatoris ... Anno Dn. 1597 declarati ... ergo ab alumnis in Academia Pragensi descripta et eidem dicata, Pragae Typis Haeredum M. Danielis Adami a Veleslavin, Anno 1606, NK ČR Praha, sign. 65 E 4840

Poematia gratulatoria in honorem ... licentiatorum, cum prid. Calend. Octob. in Caesarea Soc. Iesu Academia suprema in artibus liberalibus ac philosophia laurea ornarentur..., Pragae 1587, NK ČR Praha, sign. 52 C 11, přív. 11

Processus aneb vypsání slavného pohřbu, dobré a vzáctné paměti urozeného pána pana Albrechta Václava Smiřického z Smiřic ... vytištěného v slavném Novém Městě pražském u Daniele Karla z Karlsperka 1615, NK ČR Praha, sign. 54 G 84

Adamus PROSERCHOMUS, Threnus Astraeae pro Calend. Ianuarii Anni 1611 ..., Pragae typis Georgii Hanussii 1611, MZK Brno, sign. ST 2. 24.704, přív. č. 5

Marcus PROSTANNUS MARCOMANNUS, Triga poematum ..., Pragae 1609, NK ČR Praha, sign. 49 D 8, přív. 1

Publicatio et Introductio scholae novae evangelicae Pragensis. Das ist Eröffnung und Einführung der newen Evangelischen Schul in der königlichen Alten Hauptstadt Prag. Es werden allhie die Predigt/Oration und Beschreibung

des gantzen Actus befunden. Cum Privilegio Sereniss. Elect. Saxoniae, Leipzig
In verlegung Abraham Lamberg's Im Jahr 1612, NK ČR Praha, sign. 35 D 119,
přív. 10

Iacobus PURLILLARUM COMES [PORZIA?], De liberorum educatione, Argentorati ex officina Ioannis Schoti MDX [jde zde ale D.M.X], ÖNB Wien, sign. 46 T 44

Quadrigae Emanuelis, hoc est adventus ... Christi quadruplex in carnem, ad passionem, ad iudicium, in corda fidelium, totidem orationibus ductu ... I. Melidei ..., Bethaniae typis Iohannis Dörferi [1618], NK ČR Praha, sign. 35 D 119, přív. 12

Mathias QUADT, Deliciae Galliae sive itinerarium per universam Galliam ..., Francofurti ad Moenum. Excudebat Sigismundus Latomus 1603, ÖNB Wien, sign. 47 Nn. 122

Quod felix et faustum sit. Pro conferendis theologi doctoratus insignibus ... pro impetrando in SS. theologia gradu licentiae ... d. Henrico Dominatio a Pissnitz ..., Ingolstadii ex typographia Davidis Sartorii [1579], Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. BG VIII 1, přív. 19

Guilhelmus RABOTTUS, Oratio de gente et lingua francicae, Witebergae 1572, NK ČR Praha, sign. 37 J 64, přív. č. 5

Heinrich RÄTEL, Schlesische Chronica, volführet vom Jahr 1523 bis auff 1594, in: Neue Cronica des Hertzogthums Ober und Nieder Schlesien wahrhafte und grüntliche beschreibung aus Gottlicher Schrifft heidnischen und andern Alten und newen Historien ... erstlich in Lateinischer Sprach beschrieben durch Ioachim Cureum, NK ČR Praha, sign. XXII A 136

Rector academiae Francofortanae ad Oderam illustris et generosus dominus dominus Petrus Sedlnitzky senior, baro Moravus a Choltitz etc. Ad Exequia, quas clarissimus et doctissimus vir, dn. M. Iacobus Schickfus, academiae notarius solertissimus, filiolo suo carissimo Ioanni, d. 29. Julii Anno 1602 nato, 2. Septembris, eiusdem denato honestas parare cupit, Typis cciurinus, [Francofurti ad Oderam 1602], UB Wrocław, sign. 549.240

Cunradus RITTERSHUSIUS, Commentarius novus, in quatuor libros institutionum imperialium divi Justiniani ... cui praefixa est ipsius auctoris oratio inauguralis de Charonda et Zalenco, Argentorati apud Zetznerum 1618, ÖNB Wien, sign. 692.842-B

Johann Carl ROHN, Chronic Vormals Böhmischer Cron-Lehen ..., Prag 1763, Knihovna HÚ AV ČR, sign. C 13.992

Adrianus ROMANUS, Parvum theatrum urbium sive urbium praecipuarum totius orbis brevis et methodica descriptio, Francoforti. Ex officina typographica Nicolai Bassaei 1595, MZK Brno, sign. ST2-0000.082

Erasmus ROTERODAMUS, De ratione studii ac legendi interpretandique auctores libellus aureus. Officium discipulorum ex Quint. Qui primo legendi ex eodem. Erasmi Concio de puero Iesu in schola Coletica Londini instituta pronuntianda. Eiusdem Expostulation Iesu ad moratles. Eiusdem carmina scholaria, Moguntiae 1521, ÖNB Wien, sign. 74.W.77(2)

Esrom RÜDINGER, Libri Psalmorum paraphrasis Latina, quae oratione soluta breviter exponit sententias singulorum, ex optimorum interpretum veterum et recentiorum rationibus. Addita sunt argumenta singulorum Psalmorum, et redduntur rationes paraphraseos, a spersis alicubi certorum locorum explicatiunculis. Excepta omnia e scholis Esromi Rudingeri, in ludo literario Fratrum Boemicorum Evanzizii in Moravis et nunc primum edita, Gorlicii 1581, NK ČR Praha, sign. 46 C 62

Ferdinandus RUTH A DIRNA, Encomium laurus triplex eademque ... dominis philosophiae candidastis, ... cum in ... Caesarea Regiaque academia Pragensi primam lauream indipiscerentur, oblata ..., Pragae 1606, UB Wrocław, sign. 352.699

Jacobus SCHICKFUSS, New vermehrete Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung, darinnen weyland Joachim Curaeus ... einen Grundt geleyet I-IV, Leipzig, Schürer und Götze 1625, NK ČR Praha, sign. B V 41

Iohannes SCHMIDL, Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I-III, Pragae 1747-1754, NK ČR Praha, sign. 51 A 9

Schola Zatecensis Iacobi Strabonis Glatovini cum II. orationibus eiusdem habitis coram senatorib. et inspectoribus ... initio regiminis scholastici ..., Pragae Excusum in officina Georgii Nigrini 1575, KNM Praha, sign. 49 E 16, přív. 1

Scholae Goldbergensis denuo apertae Fama publica, Lignicii [asi 1620], UB Wrocław, sign. 385.823

Franciscus SCHOTTUS ANTVERPIENSIS – F. Hieronymus EX CAPUGNANO BONON. PREDICATORIUS, Itinerarium nobiliorum Italiae regionum, urbium, oppidorum et locorum ..., Vicentiae apud Petrum Bertelium 1601, ÖNB Wien, sign. 36.345 A

Ioannes SCHREITERUS ANNABERGENSIS, Threnodia in improvisum ... obitum Othmari Hrobcziczky a Hrobczicz, s. l. s. d., MZK Brno, sign. ST 2. 24.704, přív. 53

Ioannes Henricus SCHROTER DE GÜSTROW, De vera nobilitate, s. l. 1603, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Xc 553, přív. 19

Petrus SICKIUS, Illustris scholae Bregensis Constitutiones in duas partes digestae, quarum prior doctrinae posterior disciplinae rationem complectitur: cum Indice rerum, quae in utraq[ue] parte continentur, Vratislaviae. Ex officina typographica Iohannis Scharffenberg 1581, UB Wrocław, sign. 443.277

Petrus SICKIUS, Oratio de dicto Paulino parentes, educate liberos vestros in doctrina et disciplina domini. Continente optimam educandi liberos rationem. Habita a M. Petro Sickio cum ipsi gubernatio illustris scholae Goldbergensis, Anno Christi 1584, die 20. Ianuarii committeretur, Vratislaviae ex officina typographica Iohan. Scharffenberg s. d., UB Wrocław, sign. 534.494

Iodocus SINCERUS, Itinerarium Galliae ..., Argentorati Sumptibus heredum Lazari Zetzneri, Anno MDCXVII, ÖNB Wien, sign. 48.M.16.

Slabikář český a jiných křesťanského náboženství počátkové: kterýmžto věcem dítky křesťanské hned z mladosti učeny býti mají. V Prostějově skrže Jana Günthera 1547, ÖNB Wien, sign. BE.2.R.62(4)

Michal SLAVATA, Orationes duae recitatae in academia Witebergensi, Witebergae 1572, NK ČR Praha, sign. 37 J 64, privé. 2

Iaroslauus L.B. de SMIRZICZ, De concordia oratio, conscripta et in illustri Rauracorum Academia publice recitata IIX. Eid. Decembr. an. 1603, Basileae Typis Conradi Waldkirchi Anno 1604, SLUB Dresden, sign. Hist.Germ.C.121.m, Misc. 5

Cyriacus SPANGENBERG, Adels Spiegel, historischer ausführlicher Bericht, was Adel sey und heisse, woher er komme, wie mancherley er sey und was denselben ziere und erhalte, auch hingegen verstelle und schwäche..., I-II, Schmalkalden 1591-1594, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Pf 104a1-2

Jakub SRNOVEC Z VARVAŽOVA, Dicteria seu proverbialia Bohemica, ad phrasim latinorum accommodata, atque per centurias, quondam in vsum scholae privatae distributa, nunc vero longe auctiora, bonaque fide in gratiam studiosae iuventuti in publicum ... edita, Praegae, excudebat Georgius Nigrinus, Praegae 1582, NK ČR Praha, sign. 54 K 11023

Statuta almae universitatis d. artistarum et medicorum Patavini gymnasii. Denuo correctae et emendatae, Patavii apud Ioannem Speronem et Franciscum Bolzetam 1595, ÖNB Wien, sign. 27.R.22

Statuta et privilegia almae universitatis iuristarum gymnasii Bononiensis, Bononiae apud Alexandrum Benacium 1561, ÖNB Wien, sign. 37.Nn.176

Statuta spectabilis et almae universitatis iuristarum Patavini Gymnasii, una cum literis ducalibus et omnibus reformationibus in hunc usque diem factis, suis in locis positae additaeque; indice locupletissimo nunc primum Typis excusa, Veduntur apud Hieronymum de Gibertis. Civem patavinum et bidellum almae universitatis dominorum iuristarum Paduae, MDL (1550), ÖNB Wien, sign. 77.Bb.28

Ioannes STURM, Ad Werteros fratres nobilitas literata. Liber unus, Argentorati per Rihelios fr. Anno 1556 [na titul. listu tento rok, na konci tisku však uvedeno 1557], NK ČR Praha, sign. 8 J 220

Ioannes STURM, Scholae in libros IIII. Hermogenis de inventione, Argentorati, Excudit Iosias Rihelius 1570, KNM Praha, sign. 59 E 106, privé. 1

Ioannes STURM, Liber unus de periodis. Explicatus non tam scholiis, quam scholis a Valentino Erythraeo Lindaviensi, Argentorati per Iosiam Rihelium 1567, NK ČR Praha, sign. 10 G 16

Mathias TANNER, Societas Jesu Apostolorum imitatrix, sive gesta praeclara et virtutes eorum, qui e Societate Jesu in procuranda salute animarum per Apostolicas missiones, conciones, Sacramentorum ministeria, evangelii inter fideles et infideles propagationem ... I, Praegae Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in collegio Societatis Jesu ad S. Clementem per Adalbertum Georgium Konias factorem 1694, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AL IV 10

Baldassar THEODORUS, Res Vigiliana, hoc est phrases, epitheta, descriptiones et similitudines libri V, Gorlicii Haeredes Ambrosii Fritschii excudebant 1594, NK ČR Praha, sign. 9 H 202, privé. 3

[Melchior TILESIVS], Oratio parentalis ... Ioachimo Friderico duci Lign. ac Bregensi ..., Lignicii 1602, UB Wrocław, sign. 385.816

Valedictio qua ... Ioachimum Fridericum ducem Silesiae Lignicensem et Bregensem ... salutavit suo suique generosi sodalities nomine, discedens ex illustri schola Bregensi generosus baron, dn. Zdenko Brtnicensis Waldsteinius, dominus ... Additum est responsum Illustrissimi principis nomine datum. Anno 1596 Mense Majo. Lignicii impressa typis Nicolai Sartorii, NK ČR Praha, sign. 10 F 95, přív. 10

Oldřich VELENSKÝ Z MNICHOVA, Přeutěšená a mnoho prospěšná kněha Erasmyma Roterodamského o Rytěři křesťanském ..., Bělá pod Bezdězem 1519, NK ČR Praha, sign. 54 D 29

Kryštof Adam VENCELÍK Z VRCHOVIŠTĚ, Panegyris ... Conradi Rittershusii, Altorfi-Noricorum 1613, KNM Praha, sign. 57 B 41, přív. 25

Věvec narození, který nejjasnějšimu, nejmožnějšimu a nenepřemoženějšimu svatě římské říše císaři Matyášovi ... Pražská akademie Tovaryšstva Ježíšova ... navila a jej Jeho Císařské Milosti se vši náležitou ponížeností podala na den svatého Matěje Apoštola Páně léta 1617, Praha 1617, UB Wrocław, sign. 389.640

Michael VERINUS, De puerorum moribus disticha. Cum luculenta Martini Iuvarrae Cantabrici expositione, Lugduni Apud Ioannem Frellonium 1557, NK ČR Praha, sign. 9 J 63

Petrus VINCENTIUS, Disciplina et doctrina gymnasii Gorlicensis, Gorlicii. Excudebat Ambrosius Fritsch 1566, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Ay 25404

L. VITRUVIUS ROSCIUS PARMENSIS, De modo docendi atque studendi et de claris puerorum moribus Libellus. Quam utilissimus ..., Venetii 1539, ÖNB Wien, sign. *38.F.101

Vituperatio et laudatio philosophiae duabus ationibus contrariis in illustri illustrissimorum principum Anhaltinorum et gymnasio seruestae instituta ab illustribus et generosis adolescentibus D. Bartholomaeo Waldsteinio et D. Carolo Zerotino ex informatione Alberti Voiti Borussi, Servestae 1597, UB Wrocław, sign. 385.831

Adauctus VOIGT, Acta litteraria Bohemiae et Moraviae I-II, Pragae W. Gerle 1774-1783, Knihovna HÚ AV ČR, sign. B 4674 a B 4675

Johann Gotfried WEINSCHENK, Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg wie auch von dessen Rectoribus und Professoribus, bey den Andenken der vor zweyhundert Jahren geschehenen Grundlegung desselben abgefasset ..., Brieg bey Johann Ernst Tramp 1764, UB Wrocław, sign. 442.128

Ioannes Fridericus WOLFFESHUSIUS, Θρηνηρια scholis a trib. hum. vitae summis ordinibus naturae ac pietatis leges reddenda. Oratio ad senat. et scholarchas Annaeb. hab. Addita est gymnasmatum et lection. in Annaeb. sch. breviss. designatio ..., Lipsiae imprimebat Michael Lantzenberger 1595, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. FK V 8, přív. 38

Wenceslaus M.A. ZASTRIZL iunior, Exercitium ad illustrem et magnanimum Carolum a Zerotin, Basileae 1595. KNM Praha, sign. 49 F 40

Wenceslaus M. DE ZASTRISELL, Oratio de viro nobili. Ad virum vere Illustrem dominum Fridericum baronem Zerotinum, Moraviae Promarchionem, Cognatum suum, Genevae Typis Iacobi Stoer 1596, NK ČR Praha, sign. 52 G 81

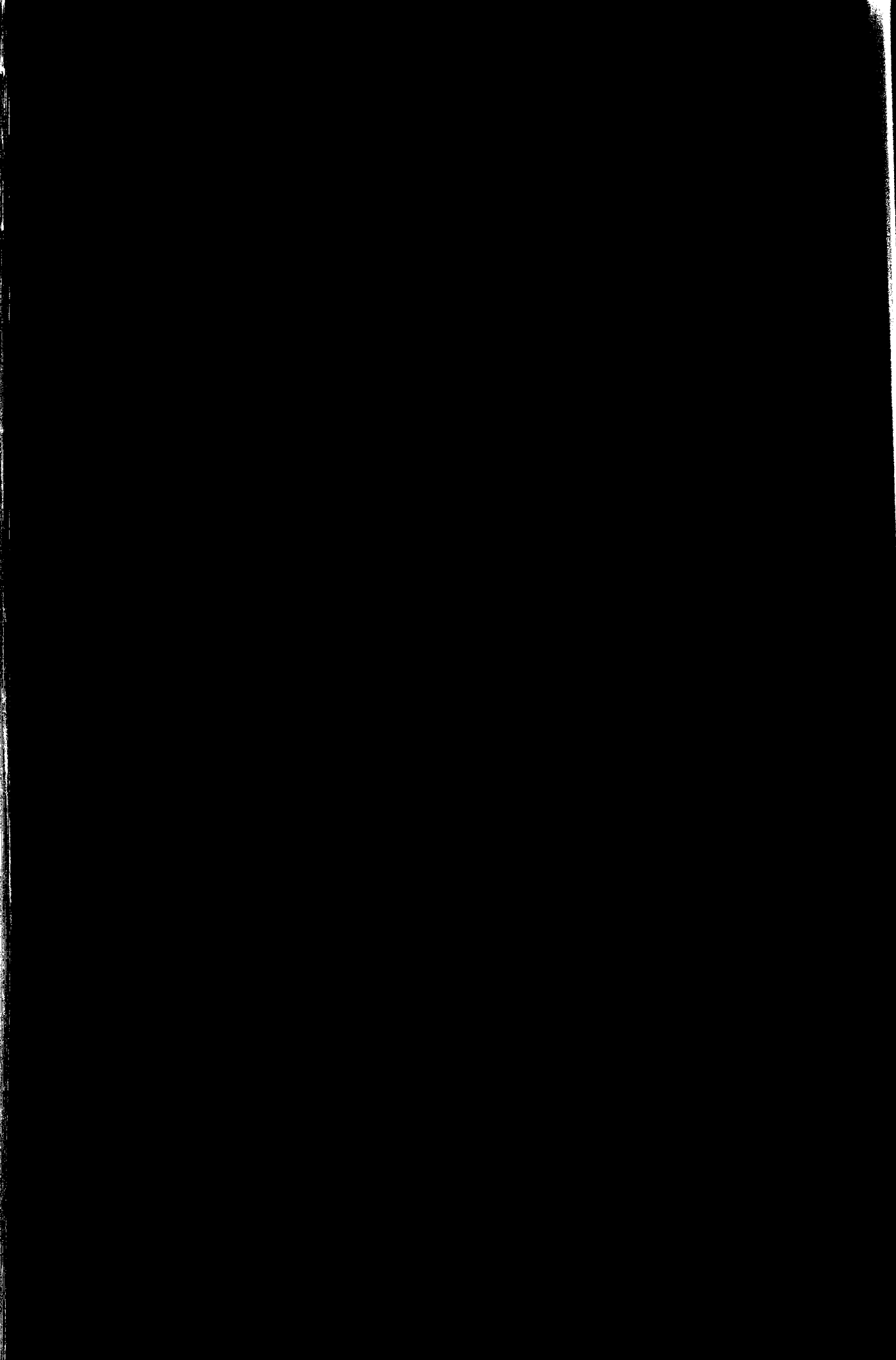
[Jiřík ZÁVĚTA ze ZÁVĚTIC], Schola Aulica, to jest Dvořská škola, v níž se obsahují naučení a výstrahy dvořanům a všechněm těm sloužící, ješto králův, knížat a pánův se přidržejí, jich dotýkají, při nich zůstávají a s nimi jako obecnství své nějaké mají. Čím jest to, že dvořenínové a všickni ti, kteříž při králich, knížatech a jakýchkoliv potentátech v světě zůstávají, zřídka kdy až do konce v milosti a lásce při nich setrvají, vytištěno v Starém Městě pražském v impressí Šumanské, Praha 1607, NK ČR Praha, sign. 60 F 45

Johann Heinrich ZEDLER, Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste ..., Bd. 1-64, Halle – Leipzig 1732-1750 (přístupné na: <http://mdz10.bib-bvb.de/~zedler/zedler2007/suchen/suche.html?suchmodus=standard>)

Martin ZEILLER, Itinerarium Germaniae Nov-Antiquae. Teusches Reyßbuch durch Hoch und Nider Teutschland auch angränzende, unnd benachbarte Königreich, Fürstenthumb und Lande, als Ungarn, Siebenbürgen, Polen, Schweden, Dennemarck, etc. I-II, Strassburg In Verlegung Lazari Zetzners Seligen Erben Anno 1632 u.1640, ÖNB Wien, sign. 48.C.20

Carolus baro a ZEROTIN, Oratio de comparanda vera gloria. Recitata Argentorati ... Paschales Anno 1580, Argentorati 1580, UB Wrocław, sign. 534.495

Theodor ZWINGER, Methodus apodemica in eorum gratiam, qui cum fructu in quocunque tandem vitae genere peregrinari cupiunt, Argentinae per Lazarum Zetznerum Anno 1594. ÖNB Wien, sign. 47.S.39

XI. 3. PRAMENY VYDANÉ PO ROCE 1800

- Hugo ABS (ed.), *Die Matrikel des Gymnasiums zu Elbing (1598-1786)*, Hamburg 1982
- M. Luisa ACCORSI – Claudia ZONTA (ed.), *Natio germanica Bononiae I. La matricola. Die Matrikel 1573-1602. 1707-1727*, Bologna 1999
- ALBUM studiosorum Academiae Groninganae, Groningen 1915
- Johann ANDRITSCH (ed.), *Die Matrikeln der Universität Graz I. 1586-1630 (= Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz 6/1)*, Graz 1977
- Beatrix BASTL (ed.), *Das Tagebuch (1560-1569) des Philipp Eduard Fugger als Quelle zur Fuggergeschichte. Edition und Darstellung. Schwäbische Forschungsgemeinschaft bei der Kommission für Bayerische Landesgeschichte 4/21 (= Hermann Kellebenz [ed.], Studien zur Fuggergeschichte 30)*, Tübingen 1987
- Gustav BAUCH (ed.), *Aus dem Hausbuche des Goldberger Lehrers Zacharias Bart. 1529-1612. Familien- und Schulnachrichten*, Breslau 1907
- Gustav BAUCH (ed.), *Aktenstücke zur Geschichte des Breslauer Schulwesens im XVI. Jahrhundert (= Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht Ostern 1898, Evangelische Realschule II zu Breslau)*, Breslau s.d.
- Alois BEJBLÍK (ed.), *Fynes Moryson – John Taylor, Cesta do Čech*, Praha 1977
- Alois BEJBLÍK (ed.), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*, Praha 1977
- Gustav Adolf BENRATH (ed.), *Die Selbstbiographie des Heidelberger Theologen und Hofpredigers Abraham Scultetus (1566-1624)*, Karlsruhe 1966
- Karel BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586-1620*, Praha 1988
- Karel BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice UK v Praze v letech 1560-82. Poznámání jmen profesorův a jiných preceptorův v učení pražském z roku 1604*, Praha 1981
- Karel BERÁNEK (ed.), *Statuta pražské filozofické fakulty z roku 1614*, in: Petr Svobodný (ed.), *Ad maiorem academiae gloriam. Sborník prací PhDr. Karla Beránka* vydaný u příležitosti jeho životního jubilea, Praha 2000, s. 51-60
- Karel BERÁNEK (ed.), *Zkušební a promoční řády pražské artistické fakulty v 16. a počátkem 17. století*, in: Petr Svobodný (ed.), *Ad maiorem academiae gloriam. Sborník prací PhDr. Karla Beránka* vydaný u příležitosti jeho životního jubilea, Praha 2000, s. 19-50
- Jaroslav BIDLO (ed.), *Akty Jednoty bratrské I-II*, Brno 1915-1923
- Simona BINKOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ a kol. (ed.), *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989
- Carl F. BITTCHER (ed.), *Pförtner Album. Verzeichnis sämtlicher Lehrer und Schüler der Königl. Preuß. Landesschule Pforta vom Jahre 1543 bis 1843*, Leipzig 1843
- Vincenz BRANDL (ed.), *Das Urkunden-buch der Familie Teufenbach*, Brünn 1867
- Vincenc BRANDL (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým I-III*, Brno 1870-1872 (= *Spisy Karla. ze Žerotína. Oddělení II.*)
- Vincenc BRANDL (ed.), *Kniha Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka a na Tovačově paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Markrabství moravském*, Brno 1868

- Vincenc BRANDL (ed.), Žerotínovy zápisové o soudě panském 1594-1614 I-II, Brno 1866 (= Spisy Karla. ze Žerotína. Oddělení I.)
- Ronald BURGER – Robert WALLISCH (edd.), Georg Christoph Fernberger, Reisetagebuch (1588-1593). Sinai, Babylon, Indien, Heiliges Land, Osteuropa, Frankfurt am Main 1999
- Helena BUSINSKÁ (ed.), Renesanční poesie, Praha 1975
- Helena BUSINSKÁ – Jan MARTÍNEK – Dana MARTÍNKOVÁ (ed.), Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Carmina selecta, Praha 1996
- Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (ed.), Výběrová edice rodinné korespondence posledních pánů z Hradce. in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 167-271
- František CINEK (ed.), Matricula Academiae Olomucensis. Ročenka Cyrilometodějské fakulty bohoslovecké v Olomouci za dobu od r. 1818 do r. 1928, Olomouc 1929, s. 42-157
- Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ (ed.), Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mrauvouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného, Praha 1940
- Ignaz CORNOVA (ed.), Beschreibung des feyerlichen Einzugs Kaiser Ferdinands I. in die Hauptstadt Prag den 8ten November 1558, Prag 1802
- František ČÁDA (ed.), Zemské zřízení moravské z r. 1535 spolu s tiskem z r. 1562 nově vydaným, Praha 1937
- Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (ed.), Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608. Rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea, Praha 1997
- Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.), Naučení p. Albrechta Rendla z Oušavy synům dané, ČČH 8, 1902, s. 68-70
- Jiří ČEPELÁK (ed.), Filip Fabricius. Smuteční řeč na pohřbu ... mladíka Jiřího Bořity, pána z Martinic etc., in: Jan Kilián, Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu. Život, rod a dílo defenstrováného sekretáře, České Budějovice 2005, s. 340-347
- Jiří ČEPELÁK, Vlinští z Vliněvsi, Mělník 2007
- Alena M. ČERNÁ – Petr ČORNEJ – Markéta KLOSOVÁ (ed.), Fontes rerum bohemicarum. Series nova. tomus II. Staré letopisy české (texty nejstarší vrstvy), Praha 2003
- Jaromír ČERVENKA – Stanislav KRÁLÍK (ed.), Orbis sensualium pictus, in: Dílo Jana Amose Komenského 17, Praha 1970
- Petr ČORNEJ a kol. (ed.), Království dvojího lidu. České dějiny let 1436-1526 v soudobé korespondenci, Praha 1989
- Martin DALLMEIER (ed.), Quellen zur Geschichte des europäischen Postwesens 1501-1806, 2 Bände, Kallmünz 1977
- Jiří DAŇHELKA (ed.), Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, Praha 1950
- Wilhelm DIEHL (ed.), Die Schulordnungen des Großherzogtums Hessen, I. Band: Die höheren Schulen der Landgrafschaft Hessen-Darmstadt, I. Teil: Die Texte, Berlin 1903 (= Monumenta Germaniae Paedagogica XXVII)
- Josef DOSTÁL (ed.), Cesty do Svaté země. Výbor ze starých českých cestopisů, Praha 1948

- Bernard DUHR (ed.), Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu, Mit einer Einleitung, Freiburg im Breisgau, 1896 (= Bibliothek der katholischen Pädagogik, Bd. 9)
- František DVORSKÝ (ed.), Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610 (= Archiv český 27), Praha 1904
- František DVORSKÝ (ed.), Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1508-1532, in: Archiv český 7, Praha 1887, s. 1-200
- František DVORSKÝ (ed.), Dopisy pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna, in Archiv český 20, Praha 1902, s. 1-276
- František DVORSKÝ (ed.), Listinář pana Viléma z Pernštejna z let 1304-1521, in: Archiv český 16, Praha 1897, s. 73-560
- František DVORSKÝ (ed.), Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna I. Dopisy z roku 1631 a 1633, Praha 1894
- František DVORSKÝ (ed.), Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna II. Dopisy z roku 1634 a 1635, Praha 1895
- František DVORSKÝ (ed.), Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic, Praha 1890
- František DVORSKÝ (ed.), Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby, Praha 1886
- František DVORSKÝ (ed.), Staré písemné památky žen a dcer českých, Praha 1869
- František DVORSKÝ (ed.), Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století, Praha 1886
- Karel DVOŘÁK (ed.), Humanistická etnografie Čech. Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon, Praha 1975
- Max DVOŘÁK (ed.), Dva deníky Matyáše Borbonia z Borbenheimu, Praha 1896
- Karel Jaromír ERBEN (ed.), Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic a na Pecce etc. Cesta z království Českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v Pusté Arábii I-II, Praha 1854-1855
- Georg ERLER (ed.): Die Jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559-1809 I-III, Leipzig 1909 (Nachdruck: Nendeln, Kraus Reprint, 1976)
- Georg ERLER (ed.), Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. I. Die Immatrikulationen von 1544-1656, Leipzig 1910 (reprint Nendeln 1976)
- Georg ERLER (ed.), Die Matrikel der Universität Leipzig 1-2, Leipzig 1895-1897 (Codex dipl. Saxoniae regiae II/16.17)
- Václav ERTL (ed.), Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, Praha 1937
- Charles FANTAZZI – Constantinus MATHEEUSSEN (ed.), Juan Luis Vives. De institutione feminae christiana. Introduction, critical edition, translation and notes, Leiden – New York 1998
- Allan P. FARRELL (ed.), The Jesuit Ratio Studiorum Of 1599, Washington 1970
- Adolf FELIX (ed.), Baldassare Castiglione, Dvořan, Praha 1978
- Adolf FELIX (ed.), Giovanni Della Casa. Galateo aneb o mravích, Praha 1971
- Thomas FELLNER – Heinrich KRETSCHMAYR (edd.), Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). 2. Band. Aktenstücke 1491-1681, Wien 1907

- Friedrich FIRNHABER (ed.), Hofstaat König Ferdinands I. im Jahre 1554, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 26, Wien 1861, s. 3-28
- C. E. FOERSTEMANN (ed.), Album academiae Vitenbergensis I (1502-1560) – II (1560-1602), Lipsiae 1841-1894
- Joseph FOSTER (ed.), Alumni Oxonienses. The members of the university of Oxford. Their parentage, birthplace and year of birth, with a record of their degrees. Being the Matriculation Register of the University, alphabetically arranged, revised and annotated, 7 Volumes, Oxford 1887-1892
- Marcel FOURNIER – Charles ENGEL (ed.), Statuts et privilèges des universités françaises depuis leur fondation jusqu'en 1789. Tome 4/1: Gymnase, Académie, Université de Strasbourg, Paris 1894 (reprint Aalen 1970)
- Joseph FREISEN (ed.), Die Matrikel der Universität Paderborn. Matricula Universitatis Theodoriana Padibornae, 1614-1844, Nendeln 1980
- Ernst FRIEDLÄNDER (ed.), Aeltere Universitäts-Matrikeln. II. Universität Greifswald, I. Band (1456-1645), 1893 (Neudruck Osnabrück 1965)
- Zdeněk FRÝBORT (ed.), Pietro Aretino, Rozpravy o mravech hříšných kurtizán, Praha 1992
- Eliška FUČÍKOVÁ (ed.), Tři francouzští kavalíři v rudolfinské Praze. Pierre Bergeron, Jacques Esprinchar, François de Bassompierre, Praha 1989
- J. A. GABRIEL (ed.), Šimona Lomnického z Budče Krátké naučení mladému hospodáři, kterak by netoliko sám sebe, manželku svou i čeládku, i své všecko hospodářství užitečně spravovati a živnost svou vésti: ale také jaký by býti, v moudrosti a jiných ctnostech prospívati a čeho se kdy uvarovati měl, Praha 1862
- Theodor GÄRTNER (ed.), Urkundenbücher der sächsischen Gymnasien I. Quellenbuch zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau. I. Heft. Bis zum Tode des Rektors Christian Weise (1708), Leipzig 1905
- Franz GALL (ed.), Die Matrikel der Universität Wien I-IV, Graz – Köln 1959-1961
- Antonín GINDELY (ed.), Dekrety jednoty bratrské, Praha 1865
- Julius GLÜCKLICH (ed.), Václava Budovce z Budova korrespondence z let 1579-1619, Praha 1908
- Julius GLÜCKLICH (ed.), Nová korrespondence Václava Budovce z Budova z let 1580-1616, Praha 1912
- Julius GLÜCKLICH (ed.), Nová redakce zemského zřízení před českým povstáním, Brno 1936
- Henryk GMITEREK (ed.), Album studentów Akademii Zamojskiej 1595-1781, Warszawa 1994
- G. W. GROOS (ed.), The Diary of Baron Waldstein. A traveller in Elizabethan England, London 1981
- Hynek GROSS (ed.), Dopisy rodu rožmberského z oboru lesnictví, lovů a o zásilkách zvěřiny, ryb a jiných potřeb ke dvoru a do kuchyně rožmberské z let 1464 do 1609, Písek 1909
- Hynek GROSS (ed.), Dva inventáře záduší sv. Víta v Českém Krumlově z konce 16. století, SHK 16, 1915, s. 4873, 74-88
- Hynek GROSS (ed.), Instrukce pro purkrabího krumlovského z r. 1556, Praha 1903
- Hynek GROSS (ed.), Inventář bývalého kláštera ve Zlaté Koruně, sepsaný po smrti opata Melichara Hölderla r. 1608, SHK 27, 1926, s. 68-72, 153-157

Hynek GROSS, Inventář zámku v Českém Krumlově sepsaný r. 1600 Václavem Březanem, Ročenka Vlastivědné společnosti jihočeské v českých Budějovicích za rok 1929, s. 16-26

Hynek GROSS – Theodor ANTL (ed.), Druhý dodatek k dopisům rodu Rosenberského z let 1409-1528, in: Archiv český 21, Praha 1903, s. 275-484

Antonín GRUND (ed.), Cestopis Bedřicha z Donína, Praha 1940

Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612, Praha 2002

Julius HELBIG – Albert HIRTZ (ed.), Urkundliche Beiträge zur Geschichte der edlen Herren von Biberstein und ihrer Güter, Reichenberg 1911

Josef HEJNIC (ed.), Simon Fagellus Villaticus. Šimon Bouček Venkovánek. Chvilé rozkošné, vážné i teskné, Praha 1979

Otokar HEJNIC (ed.), Listář k dějinám školství kutnohorského. Doplňky z let 1594-1623, Praha 1905

Heinrich HERMELING (ed.), Die Matrikeln der Universität Tübingen I-III, Stuttgart 1906-1954

Miroslav HORNA – Eduard PETRŮ (ed.), Jan Dubravius, Theriobulia. Rada zvířat, Praha 1983

Karel HRDINA (ed.), Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny ..., kteroužto cestu ... vykonal Voldřich Prefát z Vlkanova léta Páně 1546, Praha 1947

Josef HRDLIČKA (ed.), Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova, České Budějovice 2003

Josef HROCH (ed.), Sbirka písemných památek Hrochů z Milesic od roku 1440-1639, SHK 15, 1914, s. 93-104, 158-175, 16, 1915, s. 18-34, 100-110, 153-167, 209-222

Curt HOEFNER (ed.), Die Matrikel des Gymnasium Casimirianum Academicum zu Coburg 1606-1803 I-IV, Würzburg 1955-1958

Leonhard HOFFMANN (ed.), Wanderbuchlein des Johannes Butzbach, genannt Piemontanus, Prior zu Maria Laach. Aus dem Leben eines fahrenden Schülers im 16. Jahrhundert, Graz-Wien-Köln 1988

František HRUBÝ (ed.), Deset listů Karla st. ze Žerotína z let 1578-1633, Brno 1936

František HRUBÝ (ed.), Korespondence Karla st. z Žerotína s J. A. Komenským, Archiv o životě a spisech J. A. Komenského, sv. 13, 1932

František HRUBÝ (ed.), Moravská korespondence a akta z let 1620-1636, Díl 1. 1620-1624, Brno 1934

František HRUBÝ (ed.), Moravská korespondence a akta z let 1620-1636, Díl 2. 1625-1636 (Listy Karla st. ze Žerotína 1628-36), Brno 1937

František HRUBÝ (ed.), Selské a panské inventáře v době předbělohorské, ČČH 33, 1927, s. 21-59, 263-306

Gertraud CHRISTIAN (ed.), Erasmus von Rotterdam. Institutio Principis Christiani, in: Ausgewählte Schriften 5, Darmstadt 1968, s. 112-357

Josef JANÁČEK (ed.), Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře, Praha 1984

- Josef JANÁČEK (ed.), Sixt z Ottersdorfu, O pokoření stavu městského léta 1547, Praha 1950
- Hans JESSEN – Walther SCHWARZ (ed.), Schlesische Kirchen- und Schulordnungen von der Reformation bis ins 18. Jahrhundert, Görlitz 1938
- Hermenegild JIREČEK (ed.), Constitutiones Margraviatus Moraviae anno 1628 reformatae, Praha-Wien-Leipzig 1890 (= CIB V/3)
- Hermenegild JIREČEK (ed.), M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery, Praha 1874
- Hermenegild JIREČEK (ed.), Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-königreichs Böhmen. 1627, Praha 1888 (= CIB V/2)
- Josef JIREČEK (ed.), Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty I-II, Praha 1866-1868
- Josef JIREČEK (ed.), Zrcadlo marnotratných, ČČM 47, 1873, s. 235-272
- Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (ed.), Zřízení zemská království českého XVI. věku, Praha 1882
- Zdeněk KALISTA (ed.), Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, Praha 1941
- František KAMENÍČEK (ed.), Diarium pana Smila Osovského z Doubravice a na Třebíči, čili popis cesty jeho do Polska, kterou vykonal r. 1587 s arciknížetem rakouským Maximilianem, voleným králem polským, Časopis českého musea 62, 1888, s. 370-385
- Georg KAUFMANN – Gustav BAUCH – Paul REH – Emmy VOSBERG (ed.), Acten und Urkunden der Universität Frankfurt a. O., I. Band (umfassend die bisher erschienenen Hefte I-VI), Breslau 1907
- Georg KHEVENHÜLLER-METSCH – Günther PROBSZT-OHSTORFF (ed.), Hans Khevenhüller, kaiserlicher Botschafter bei Philipp II., Geheimes Tagebuch 1548-1605, Graz 1971
- Wolfgang KLOSE et al. (ed.), Wittenberger Gelehrtenstammbuch. Das Stammbuch von Abraham und David Ulrich, benutzt von 1549-1577 sowie 1580-1623, Halle 1999
- Gustav KNOD (ed.), Die alten Matrikeln der Universität Straßburg 1621-1793, 3 Bände, Straßburg 1897-1902
- Jaroslav KOLÁR (ed.), Frantova práva a jiná kratochvíle, Praha 1977
- Jaroslav KOLÁR (ed.), Frantové a grobiáni. Z mravokárných satir 16. věku v Čechách, Praha 1959
- Jaroslav KOLÁR (ed.), Kronika sedmi mudrců, Praha 1985
- Jaroslav KOLÁR (ed.), Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tří českých králů, Praha 1987
- Konrad KOLBE (ed.), Stiftungsurkunde der Schule und des Gymnasiums zu Beuthen an der Oder aus dem Jahre 1616, Mitteilungen für Erziehungs- und Schulgeschichte 3, 1893, s. 209-268
- Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (ed.), Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633, Praha 1997
- Milan KOPECKÝ (ed.), Mikuláš Konáč z Hodiškova, Pravidlo lidského života, Praha 1961

Petr KOPIČKA (ed.), Deníky roudnického hejtmana Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625, Praha 2003

Josef KRÁL (ed.), M. Jana Campana Vodňanského komedie Břetislav, Praha 1915

Pavel KRÁL (ed.), Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650, České Budějovice 2002

Jakub KRČ – Vojtěch HLADKÝ (ed.), Šimon Lomnický z Budče, Kupidova střela. Dětinský řápek, Brno 2000

August Hermann KREYßIG (ed.), Afraner-Album. Verzeichnis sämtlicher Schüler der königlichen Landesschule zu Meissen von 1543-1875, Meissen 1876 (datky 1893 a 1900)

C. KROLLMANN (ed.), Die Selbstbiographie des Burggrafen Fabian zu Dohna (*1550-*1621) nebst Aktenstücken zur Geschichte der Sukzession der Kurfürsten von Brandenburg in Preussen aus dem fürstlich dohnaischen Hausarchive zu Schlobitten, Leipzig 1905

Jiří KUBEŠ (ed.), Kryštof Václav z Nostic. Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705, Praha 2004

Anna KUBÍKOVÁ (ed.), Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah od Václava Březana. České Budějovice 2005

Pavel KUCHARSKÝ (ed.), Regiment zdraví Henrycha Rankovia. Regimen sanitatis salernitanum, Praha 1982

Jan KVAČALA (ed.), Korrespondence J. A. Komenského II, s. Praha 1902,

František Boleslav KVĚT (ed.), Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi v tom, co činiti a co nechati, a kterak se pokud v čem zachovávatí má, Praha 1851

Georg LÜHR (ed.), Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg. 1578-1798, Königsberg i. Pr. 1925

Georg LURZ (ed.), Mittelschulgeschichtliche Dokumente Altbayerns, einschließlich Regensburg, I. Band: Geschichtlicher Überblick und Dokumente bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts, Berlin 1907 (=Monumenta Germaniae Paedagogica XLI)

Georg LURZ (ed.), Mittelschulgeschichtliche Dokumente Altbayerns, einschließlich Regensburg, II. Band: Seit der Neuorganisation des Schulwesens in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts bis zur Säkularisation, Berlin 1908 (= Monumenta Germaniae Paedagogica XLII)

František MALEČEK (ed.), Jan Hasištejnský z Lobkovic. Putování ke Svatému hrobu, Praha 1907

Pavel MAREK (ed.), Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna, České Budějovice 2005 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století B/1

Petr MAREŠ (ed.), Rodinná korespondence Myšků ze Žlunic, in: Týž, Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence, Ústí nad Labem 2000, s. 41-131

Dana MARTÍNKOVÁ (ed.), Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů, Praha 1975

Dana MARTÍNKOVÁ (ed.), Simon Proxenus a Sudetis. Commentarii de itinere Francogallico, Budapest 1979

- Bohumil MATHESIUS (ed.), Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova, in: Rudolf Urbánek, *Ve službách Jiřího krále*, Praha 1958
- Bohumil MATHESIUS (ed.), Václav Šašek z Bírškova. Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa, Praha 1951
- Ferdinand MENČÍK (ed.), Dopisy M. Matouše Kollína z Chotěřiny a jeho přátel ke Kašparovi z Nydbrucka, tajnému radovi krále Maximiliána II., Praha 1914
- Ferdinand MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezduřic od roku 1624 do roku 1648, Praha 1897
- Georg MENTZ – Reinhold JAUERNIG (ed.), Die Matrikel der Universität Jena I. (1548-1652), Jena 1944
- Jiří MIKULEC (ed.), Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti (S úvodem Josefa Janáčka), Praha 1996
- Amedeo MOLNÁR (ed.), Českobratrská výchova před Komenským, Praha 1956
- Josef MÜLDNER (ed.), Jan Myllner z Milhauzu. Dopisy a činnost úřední, Díl II, Praha 1934
- Joseph MÜLLER (ed.), Die deutschen Katechismen der Böhmischen Brüder. Kritische Textausgabe mit kirchen- und dogmengeschichtlichen Untersuchungen und einer Abhandlung über das Schulwesen der böhmischen Brüder (= Monumenta Germaniae Paedagogica IV), Berlin 1887
- Karel MÜLLER (ed.), Bartoloměj Paprocký z Hlohol, Štambuch slezský, Opava 2004
- Bohumil NAVRÁTIL (ed.), Jesuité olomoučtí za protireformace. Akta a listiny z let 1558-1619, Brno 1916
- Milada NEDVĚDOVÁ (ed.), Jan Češka. Naučení hlubokých mudrců, Praha 1982
- Milada NEDVĚDOVÁ (ed.), Václav Vratislav z Mitrovic. Příhody, Praha 1976
- Vojtěch Jaromír NOVÁČEK (ed.), Paměti Hynka mladšího Bruntálského z Vrbna o věcech veřejných na Moravě a v Opavsku z let 1610 a 1611, Praha 1896
- Vojtěch Jaromír NOVÁČEK (ed.), Listář k dějinám školství kutnohorského (1520-1623), Praha 1894
- Zenon Hubert NOWAK – Janusz TANDECKI, Metryka uczniów toruńskiego gimnazjum akademickiego 1600-1817. Część pierwsza (1600-1717), Toruń 1997
- Jaroslav OVEČKA (ed.), Výbor listů a instrukcí svatého Ignáce z Loyoly, zakladatele Tovaryšstva Ježíšova, v překladu podává, Praha 1940
- Georg Michael PACHTLER (ed.), ratio studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Iesu I-IV, Berlin 1887-1895 (=Monumenta Germaniae Paedagogica 2, 5, 9, 16)
- František PALACKÝ (ed.), Paměti pana Pavla Korky z Korkyně, znamenitého vůdce českého v XVI. století ČČM 3, 1829, s. 29-32, 4, 1830, s. 433-442
- František PALACKÝ (ed.), Zřízení zemské Království českého za krále Vladislava r. 1500 vydané, in: Archiv český 5, Praha 1862, s. 5-266
- Jaroslav PÁNEK (ed.), Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia aneb zpověď českého aristokrata, Praha 2007
- Jaroslav PÁNEK (ed.), Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I-II, Praha 1985
- Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ – Alena ŠIMEČKOVÁ (ed.), Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, Praha 1979

- Eduard PETRŮ (ed.), Bartoloměj Paprocký z Hlohol, O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu, Praha 1982
- Eduard PETRŮ – Emil PRAŽÁK (ed.), Mikuláš Dačický z Heslova. Prostopravda. Paměti, Praha 1955
- Götz von PÖLNITZ (ed.), Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt Landshut, München 1937-1941
- Josef POLIŠENSKÝ (ed.), Bartoloměj Paprocký z Hlohol. Zrcadlo Čech a Moravy, Praha 1941
- Josef POLIŠENSKÝ (ed.), Historie o válce české 1618-1620. Výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře, Praha 1964
- Jana RATAJOVÁ (ed.), Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti, Praha 2002
- Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), Jan Amos Komenský. Informatorium školy mateřské, Praha 1992
- Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), Karel st. ze Žerotína, Z korespondence, Praha 1982
- Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), Václav Budovec z Budova. Antialkorán, Praha 1989
- Antonín REZEK (ed.), Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1450 do 1526, in: Archiv český 7, Praha 1887, s. 201-400; 8, Praha 1888, s. 1-160; 9, Praha 1889, s. 121-240; 10, Praha 1890, s. 1-120; 11, Praha 1892, s. 121-240; 12, Praha 1893, s. 1-111
- Antonín REZEK (ed.), Jan František Beckovský. Poselkyně starých příběhů českých I.-III., Praha 1879-1880
- Antonín REZEK (ed.), Paměti Mikuláše Dačického z Heslova, I-II, Praha 1878-1880
- Antonín REZEK (ed.), Zápisky Viléma Slavaty z let 1601-1603, Praha 1887
- Guilielmus du RIEU (ed.), Album studiosorum academiae Lugduno Batavae 1575-1875, Hagae Comitum 1875
- Bohumil RYBA (ed.), Bohuslav Balbín. Verisimilia humaniorum disciplinarum, Praha 1969
- Bohumil RYBA (ed.), Jana z Rabštejna Dialogus, Praha 1946
- Bohumil RYBA (ed.), Listy přátelům a příznivcům (Korespondence J. A. Komenského), Praha 1970
- Bohumil RYBA (ed.), Pavel Stránský. O státě českém, Praha 1953
- Josef SALABA (ed.), Korespondence kněze br. Matěje Cyra s Václavem Březanem a Petrem Vokem z Rožmberka, Praha 1900 (VKČSN 1900, č. 9)
- Traudl SEIFERT (ed.), Sigismund zu Herberstein, Reise zu den Moskowitern 1526, München 1966
- Heinz SCHECKER (ed.), Das Prager Tagebuch des Melchior Goldast von Haiminsfeld in der Bremer Staatsbibliothek, Abhandlungen und Vorträge der Bremer Wissenschaftlichen Gesellschaft 5, 1930/1931, s. 217-280
- Friedrich SCHMIDT (ed.), Bayerische Edelknabenordnung vom Jahre 1576, Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte 7, 1897, s. 27-30
- August SCHNELL (ed.), Matrikel des Gymnasium Philippinum zu Weilburg 1540-1940. Mit Schülerliste 1940-1950, Frankfurt – Weilburg 1950 (=Forschungen zur hessischen Familien- u. Heimatkunde 2)

- Heinrich SCHNELL, Das Unterrichtswesen der Großherzogtümer Mecklenburg-Schwerin und Strelitz, I. Band. Urkunden und Akten zur Geschichte des mecklenburgischen Unterrichtswesens. Mittelalter und das Zeitalter der Reformation, Berlin 1907 (= Monumenta Germaniae Paedagogica XXXVIII)
- Karl SCHRAUF (ed.), Zwei österreichische Schulordnungen aus dem 17. Jahrhundert, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, H. II, Wien 1899, s. 115-134
- Josef Egon SCHULER (ed.), Der Älteste Reiseatlas der Welt. Itinerarium orbis christiani, Gütersloh 1965
- Václav SCHULZ (ed.), Korrespondence hr. Jiřího Václava Holického ze Šternberka, Praha 1898
- Václav SCHULZ (ed.), Korrespondence jesuitů provincie české z let 1584-1770, Praha 1900
- Václav SCHULZ (ed.), Listář kolleje jesuitské u sv. Klimenta na Starém Městě pražském z let 1628-1632, Praha 1899
- Václav SCHULZ (ed.), Z minulosti českého učitelstva, ČČM 73, 1899, s. 383-421
- Herbert und Inge SCHWARZWÄLDER (ed.), Reisen und Reisende in Nordwestdeutschland. Beschreibungen, Tagebücher und Briefe. Itinerare und Kostenrechnungen, Band 1: bis 1620, Hildesheim 1987
- Jaroslav SIMONIDES (ed.), Łukasz Górnicki, Polský dvořan, Praha 1977
- Anna SKÝBOVÁ – Jaroslav PORÁK (ed.), Listy bílé paní Rožmberské, Praha 1985
- František Augustin SLAVÍK (ed.), Jan Blahoslav. Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v jednotě bratrské, 2. úplné vydání upravené, Praha 1905
- Nancy Susan SMITH (ed.), Vavřinec Benedikt z Nudožer. Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo, Ostrava 1999
- Reinhold SPECHT (ed.), Die Matrikel des Gymnasium illustre zu Zerbst in Anhalt 1582-1797, Leipzig 1930
- STÁREK (ed.), Naučení urozeného a statečného rytíře, pana Jana Dobřenského, hejtmanům dané o řízení poddaných a sirotkův, ČČM 17, 1843, s. 426-433
- Elias von STEINMEYER (ed.), Die Matrikel der Universität Altdorf (1575-1809) (= Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte 4, 1-2), 2 Bde, Würzburg 1912
- Sven STELLING-MICHAUD (ed.), Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1559-1878) I, Genève 1959
- Ferdinand STREJČEK (ed.), Jana Hasištejnského z Lobkovic Putování k Svatému hrobu, Praha 1902
- Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.), Listář k dějinám školství na Turnovsku, Turnov 1908
- František ŠKRDLE (ed.), Listy p. Viléma st. Konecchlumského z Konecchlumí r. 1605 z Moravy do Kutné Hory a Čáslavě poslané, VKČSN, třída filos.-hist.-jazyk. 1928, Praha 1929
- Engelbert ŠUBERT (ed.), Šimona Lomnického z Budče vybrané rýmování, Praha 1903
- František TEPLÝ (ed.), Kopiář úředních listů Jiříka Vratislava z Mitrovic, hejtmana na Hluboké, z let 1580-1583, in: Příspěvky k dějinám českého zemědělství, Praha 1926, s. 119-161.

František TEPLÝ (ed.), Martina Škvoreckého, úředníka na Pacově, hospodářská korespondence z dob války třicetileté (1603-1642), Praha 1928

Karel TIEFTRUNK (ed.), Pavla Skály ze Zhoře historie česká od r. 1602 do r. 1623, Praha 1865-1870

Zdeňka TICHÁ (ed.), Bohuslav Balbín, Krásky a bohatství české země, Praha 1986

Zdeňka TICHÁ (ed.), Bavor Rodovský z Hustiřan. Kuchařství, to jest knížka o rozličných krmích, Praha 1975

Zdeňka TICHÁ, Česká poezie 17. a 18. století, 1974

Zdeňka TICHÁ (ed.), Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14.-17. století, Praha 1985

Zdeňka TICHÁ (ed.), Jan Černý, Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář, Praha 1981

Zdeňka TICHÁ (ed.), Kroniky válečných dob, Praha 1975

Zdeňka TICHÁ (ed.), Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic, Praha 1975

Zdeňka TICHÁ (ed.), Smutní kavaleři o lásce. Z české milostné poezie 17. století, Praha 1968

Zdeňka TICHÁ (ed.), Spisování slavného frejře, Praha 1978

František TISCHER (ed.), Dopisy hejtmana Šťastného z Pleší ku p. Jáchymovi z Hradce (1553-1561), Věstník Královské české společnosti nauk, třída fil.-hist.-jaz., Praha 1903

František TISCHER (ed.), Dopisy Viléma hraběte Slavaty Jaroslavu Bořitovi hraběti z Martinic z let 1631-1635, Sborník historický 1, 1883, s. 305-322; 2, 1884, s. 32-37, 92-98; 3, 1885, s. 193-202, 283-292; 4, 1886, s. 352-363

František TISCHER (ed.), Dopisy Sylvie hraběnky Černínové rozené Careto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrabětem Černínem z Chudenic z let 1635-1651, Věstník Královské české společnosti nauk, třída fil.-hist.-jaz., 1908, Praha 1909

František TISCHER (ed.), Dopisy Zikmunda Helta z Kementu p. Jáchymovi z Hradce od r. 1553-1558, ČMM 25, 1901, s. 61-66, 185-190, 295-303 a 405-409

Miroslav TRUC (ed.), Album academiae Pragensis Societatis Iesu 1573-1617 (1565-1624), Praha 1968 (Monumenta historica Univ. Prag., tomus II)

Antonín TRUHLÁŘ (ed.), Jana Albína Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky, Praha 1901

Josef TRUHLÁŘ (ed.), Dva listáře humanistické. 1. Dra. Racka Doubravského. 2. M. Václava Píseckého s doplňkem Listáře Jana Šlechty ze Všehrd, Praha 1897

Josef TRUHLÁŘ (ed.), Listář Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Praha 1893

Olga UHROVÁ-VÁVROVÁ (ed.), Listář olomoucké university 1566-1946, Olomouc 1947

Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), František Hrubý. Etudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle. Documents, Brno 1970

Josef VAŠICA (ed.), Muž apoštolský aneb život a ctnosti ctihodného pátera Albrechta Chanovského z Tovaryšstva Ježíšova v českém království od Jana Tannera z téhož Tovaryšstva, Praha 1932

Josef VAŠICA (ed.), Naučení rodičům, Vyškov 1946

- Lubomír VEBR (ed.) Poselství z Prahy do Moskvy roku 1589, Praha 1974
- Petr VOREL (ed.), Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551, Pardubice 1997
- Reinhold VORNBAUM (ed.), Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts, Gütersloh 1860
- Reinhold VORNBAUM (ed.), Die evangelischen Schulordnungen des siebenzehnten Jahrhunderts, Gütersloh 1863
- Antonín Jaroslav VRĚTÁTKO (ed.), Ludvíka z Pernštýna naučení rodičům, jak od nich zvedenu býti sobě žádá, ČČM 38, 1864, s. 63-86, 178-186
- Hans Georg WACKERNAGEL (ed.), Die Matrikel der Universität Basel I-III, Basel 1951, 1956, 1962
- Philipp Alexander Ferdinand WALTHER (ed.), Hans Georg Ernstingers Raisbuch, Stuttgart 1877 (= Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, Bd. 135)
- Fritz WEIGLE (ed.), Die Matrikel der deutschen Nation in Perugia (1579-1727), Tübingen 1956
- Fritz WEIGLE (ed.), Die Matrikel der deutschen Nation in Siena I-II, Tübingen 1962
- Karl WEISSMANN (ed.), Die Matrikel des Gymnasiums Hof, Würzburg 1914
- T. Č. ZELINKA (ed.), Cesty Českých bratří Matěje Červenky a Jana Blahoslava, Praha 1942
- František Antonín ZEMAN (ed.), Urozeného pána pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi..., Praha 1876
- Čeněk ZÍBRT (ed.), Navedení mladistvého věku ku poctivým mravům. Hrstka staročeských rad a návodů, Praha 1912
- Čeněk ZÍBRT (ed.), Panna, ženitba, žena ve staročeské úpravě polských skladeb Reje z Naglovic a Bart. Paprockého I-II, Praha b.d.
- Paul ZIMMERMANN (ed.), Album Academiae Helmstadiensis, Band. I: Album Academiae Juliae. Abtheilung 1: Studenten, Professoren etc. der Universität Helmstedt von 1574-1636. Voran geht ein Verzeichnis der Schüler und Lehrer des Pedagogium illustre in Gandersheim 1572-1574, Leipzig 1926
- František Jan ZOUBEK (ed.), M. Petra Codicilla z Tulechova Řád školám městským v Čechách a na Moravě léta 1586 akademií pražskou vydaný, Praha 1873
- Josef ZUKAL (ed.), Paměti Václava st. Lichnovského z Voštic. Zpráva o neznámém spisovateli českém, Věstník Matice opavské 16, 1908, s. 50-58

XII. SEZNAM LITERATURY

Christine ABSMEIER, Herzog Georg II. von Brieg. Ein Bild von einem Mäzen. Funktion und Nutzen frühneuzeitlichen Bildungsmäzenatentums am Beispiel eines schlesischen Renaissancefürsten, in: Jonas Flöter – Christian Ritzl (Hg.), Bildungsmäzenatentum. Privates Handeln – Bürgersinn – kulturelle Kompetenz seit der Frühen Neuzeit, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 107-123

Christine ABSMEIER, Schul- und Bildungsgeschichte, in: Joachim Bahlcke (ed.), Historische Schlesienforschung. Methoden, Themen und Perspektiven zwischen traditioneller Landesgeschichtsschreibung und moderner Kulturwissenschaft (= Neue Forschungen zur Schlesi-schen Geschichte 11), Köln u.a. 2005, s. 543-563

Karolina ADAMOŤÁ – Pavel MATEŠ, Malá encyklopedie českých právníků, Praha 2002

John ADAMSON (ed.), The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Régime 1500-1750, London 1999

Johann Christoph ADELUNG, Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexicon. Bd. 1-7. Leipzig 1784-1897

Gabriel ADRIÁNYI, Der erste Erneuerer des katholischen Lebens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493-1568), in: Walter Brandmüller – Herbert Immenkötter – Erwin Iserloh (ed.), Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet, Bd. 2. Paderborn 1988, s. 491-517

Renata AGO, Junge Adlige im Zeitalter des Absolutismus: Zwischen väterliche Autorität und Freiheit, in: Giovanni Levi – Jean-Claude Schmitt (ed.), Geschichte der Jugend, Bd. I: Von der Antike bis zum Absolutismus, Frankfurt am Main 1996, s. 383-431

Ingmar AHL, Humanistische Politik zwischen Reformation und Gegenreformation. Der Fürstenspiegel des Jakob Omphalius, Stuttgart 2004

Doris AICHHOLZER, Briefe adliger Frauen: Beziehungen und Bezugssysteme. Ein Projektbericht, MIÖG 105, 1997, s. 477-508

Doris AICHHOLZER, Frauenbriefe aus drei Jahrhunderten – eine unerschöpfliche Quelle für die Mentalitäts- und Alltagsgeschichte, Frühneuzeit-Info 8, 1997, s. 148-152

Dieter ALBRECHT, Maximilian I. von Bayern 1573-1651, München 1998

Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 1-56, Leipzig 1875-1912

Konrad AMANN, Höhere Schulen und Schulbildung im heiligen Römischen Reich im 17. und 18. Jahrhundert, in: Peter Claus Hartmann – Annette Reese (ed.), Religion und Kultur im Europa des 17. und 18. Jahrhundert, Frankfurt am Main 2004, s. 409-430

Rudolf ANDĚL, Frýdlantská lenní šlechta a obraz její existence v umělecko-historických památkách, Sborník Severočeského muzea, Historia 8, 1986, s. 23-44

Rudolf ANDĚL, Jáchym Ondřej hrabě Šlik, in: Rudolf Anděl a kol. (ed.), Osobnosti v dějinách regionu 2. Přednáškový cyklus, Liberec 2005, s. 11-28

Rudolf ANDĚL, Joachim Andreas Graf Schlick von Passaun und Weißkirchen, Landvogt der Oberlausitz und seine Rolle in den Jahren 1610-1621, Neues Lausitzisches Magazin Neue Folge 7, 2004, s. 50-66

Rudolf ANDĚL, Příspěvek k problematice životní a kulturní úrovně drobné šlechty na Frýdlantsku v 17. století, Z minulosti Děčína a Českolipska 3, 1977, s. 101-119

Ines ANDERS – Peter WOLFRUM, Görlitz. Historische Ansichten aus vier Jahrhunderten, Würzburg 1997

Bonnie S. ANDERSON – Judith P. ZINSSER, Eine einige Geschichte: Frauen in Europa I. Verschütete Spuren: Frühgeschichte bis 18. Jahrhundert, Zürich 1992

Willy ANDREAS, Erziehungspläne für Carl August von Weimar, Archiv für Kulturgeschichte 27, 1937, s. 44-106

Willy ANDREAS, Aus der Kindheit Carl August von Weimar, Tagebuchaufzeichnungen und Berichte seines Erziehers, Archiv für Kulturgeschichte 30, 1941, s. 277-317

- Walter G. ANDREWS – Mehmet KALPAKLI, *The of the Beloveds: Love and the Beloveds in Early Modern Ottoman and European Culture and Society*, Durham 2005
- Johann ANDRITSCH, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586-1782). Ein personengeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der Karl-Franzens-Universität in der Jesuitenperiode*, Graz 1965
- Theodor ANTL, *Príspevky ke genealogii pánů z Žerotína*, ČMM 26, 1902, s. 151-155, 247-250, 459-461
- Richard ALEWYN, *Das Große Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste*, München 1989
- Phillipe ARIÈS, *Geschichte der Kindheit*, 6. Auflage, München 1984
- Phillipe ARIÈS – André BEJIN – Michel FOUCAULT u.a. (ed.), *Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit. Zur Geschichte der Sexualität im Abendland*, Frankfurt am Main 1984
- Phillipe ARIÈS – Georges DUBY (ed.), *Geschichte des privaten Lebens* 5 Bände, Frankfurt 1989nn. (3. Band : *Von der Renaissance zur Aufklärung*, Frankfurt am Main 1991)
- Phillipe ARIÈS, *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*, New York 1962
- Phillipe ARIÈS, *Dějiny smrti I-II*, Praha 2000
- Gottfried August ARNDT, *Des Churfürsten August Instruktion für seinen Prinzen Christian*, ... D.d. Dresden, den 20. September 1584, in: *Neues Archiv der sächsischen Geschichte*, Leipzig 1804, Teil 1, s. 375-393
- Gerhard ARNHARDT – Gerd-Bodo REINERT, *Die Fürsten- und Landesschulen Meißen, Schulpforte und Grimma. Lebensweise und Unterricht über Jahrhunderte*, Weinheim 2002
- Klaus ARNOLD, *Familie – Kindheit – Jugend*, in: Notker Hammerstein – August Buck (ed.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, Bd. 1. 15.-17. Jahrhundert, München 1996, s. 135-152
- Klaus ARNOLD, *Johannes Butzbach (1478-1516), „fahrender Schüler“*, benediktinischer Schriftsteller, in: Alfred Wendehorst (ed.), *Fränkische Lebensbilder (Neue Folge der Lebensläufe aus Franken) XV*, Neustadt an der Aisch 1996, s. 49-56
- Klaus ARNOLD, *K sociálním dějinám dětství ve středověku*, HD 15, 1991, s. 123-140
- Klaus ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*, Sammlung Zebra, Schriften zur Entwicklung und Erziehung im Kleinkind- und Vorschulalter, Hrsg. von Winfried Böhm, Reihe B, Band 2, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1980
- Ronald G. ASCH, *Court and Household from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries*, in: Ronald G. Asch – Adolf M. Birke (ed.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650*, London/New York 1991, s. 1-38
- Ronald G. ASCH, *Der englische Königshof im frühen 17. Jahrhundert im Spannungsfeld zwischen monarchischer Selbstdarstellung und Adelskultur*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 71-114
- Ronald G. ASCH (ed.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchie bis zur Revolution (1600-1789)*, Köln – Weimar – Wien 2001
- Ronald G. ASCH, *Krone, Hof und Adel in den Ländern der Stuart Dynastie im frühen 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für historische Forschung* 16, 1989, s. 183-220
- Ronald G. ASCH, *Verwaltung und Beamten. Die gräflich fürstenbergischen Territorien vom Ausgang des Mittelalters bis zum schwedischen Krieg 1490-1632*, *Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg*, Reihe B, 106. Band, Stuttgart 1986
- Ronald G. ASCH – Heinz DUCHHARDT (ed.), *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550-1700)*, Köln-Weimar-Wien 1996
- Matthias ASCHE, *Humanistische Distanz gegenüber dem "Konfessionalisierungsparadigma". Kritische Bemerkungen aus der Sicht der deutschen Bildungs- und Universitätsgeschichte*, *Jahrbuch für Historische Bildungsforschung* 7, 2001, s. 261-282

- Matthias ASCHE, „Peregrinatio academica“ in Europa im Konfessionellen Zeitalter. Bestandaufnahme eines unübersichtlichen Forschungsfeldes und Versuch einer Interpretation unter migrationsgeschichtlichen Aspekten, *Jahrbuch für Europäische Geschichte* 6, 2005, s. 3-33
- Martin ASCHENBRENNER, Zdislav Berka z Dubé a jeho rodina, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem* 1992, s. 213-216
- Martin ASCHENBRENNER, *Z dějin zámku a panství Zákupy*. Zdislav Berka z Dubé, Česká Lípa 2004
- Martin ASCHENBRENNER, *Z dějin zámku a panství Zákupy II. Paní Beatrix z Kolovrat, žena Zdislava Berky z Dubé*, Česká Lípa 2005
- Alfred AUER – Margot RAUCH – Veronika SANDBICHLER – Katharina SEIDL, Philippine Welser und Anna Caterina Gonzaga. Die Gemahlinnen Erzherzog Ferdinands II., Innsbruck 1998
- Alfred AUER – Wilfried SEIPEL (ed.), *Wir sind Helden. Habsburgische Feste in der Renaissance. Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien, Schloß Ambras, Innsbruck, 10. Juni – 31. Oktober 2005. Zum Gedenken an Elisabeth Scheicher*, Wien 2005
- Inge AUERBACH, *Stände in Ostmitteleuropa. Alternativen zum monarchischen Prinzip in der frühen Neuzeit. Litauen und Böhmen*, München 1997
- Inge AUERBACH, *The Bohemian Opposition, Poland-Lithuania and the Outbreak of the Thirty Years War*, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London 1991, s. 196-225
- AUFZEICHNUNGEN über die erloschenen Linien der Familie Dohna I-III, Berlin 1876
- Urszula AUGUSTYNIAK, *Dwór i klientela Krzystofa Radziwiłła (1585-1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001
- Christoph AUGUSTYNOWICZ, *Johann von Rozdrazow (1539-1585). Eine politische Karriere zwischen Polen, Böhmen und dem Kaiserhof*, Österreichische Osthefte 41, 1999, s. 107-114
- Wolfram AX (ed.), *Lateinische Lehrer Europas. Fünfzehn Portrait von Varro bis Erasmus von Rotterdam*, Wien-Köln-Weimar 2005
- Joseph BAADER, *Wallenstein als Student an der Universität Altdorf, Nürnberg* 1860
- Rainer BABEL – Werner PARAVICINI (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005
- Sibylle BACKMANN – Hans-Jörg KÜNAST – Sabine ULLMANN – B. Ann TLUSTY (ed.), *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit. Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998
- Rudolf BAČKOVSKÝ, *Bývalá česká šlechta předbělohorská i pobělohorská na svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích*, Praha 1948
- Elisabeth BADINTER, *Die Mutterliebe. Geschichte eines Gefühls vom 17. Jahrhundert bis heute*, München – Zürich 1980
- Peter BAHL, *Der Hof des Groß Kurfürsten. Studien zur höheren Amtsträgerschaft Brandenburg-Preußens*, Berlin 2001
- Joachim BAHLCHE, *Das Görlitzer "Gymnasium Augustum": Entwicklung, Struktur und regionale Ausstrahlung einer höheren Schule im konfessionellen Zeitalter*, in: týž (ed.), *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen – Strukturen – Prozesse (= Forschungen und Quellen zur sächsischen Geschichte 30)*, Stuttgart 2007, s. 289-310
- Joachim BAHLCHE, *Die Herren von Pernstein und die Herzöge von Teschen (Ständische Interessenpolitik in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts)*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9. 9. 1993*, Pardubice 1995, s. 203-211
- Joachim BAHLCHE (ed.), *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts, 2. Aufl.*, Leipzig 2004

- Joachim BAHLCKE (ed.), Historische Schlesienforschung. Themen, Methoden und Perspektiven zwischen traditioneller Landesgeschichtsschreibung und moderner Kulturwissenschaft, Wien-Köln-Weimar 2005
- Joachim BAHLCKE, Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619), München 1994 (= Schriften des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur und Geschichte 3)
- Joachim BAHLCKE, Religion, Politik und Spathumanismus. Zum Wandel der schlesisch-böhmischen Beziehungen im konfessionellen Zeitalter, in: Klaus Garber (ed.), Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit I (= Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 111), Tübingen 2005, s. 69-92
- Joachim BAHLCKE (ed.), Schlesien und die Schlesier, München 2000
- Joachim BAHLCKE, Weltzugewandtheit und Persönlichkeitsbewusstsein in der frühneuzeitlichen Autobiographie. Die Selbstdarstellung des Schweizer Gelehrten Thomas Platter d. Ä., in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (ed.), Husitství – Reformace – Renaissance. Sborník k šedesátým narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 717-745
- Joachim BAHLCKE – Arno STROHMEYER (ed.), Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa, Berlin 2002
- Joachim BAHLCKE – Arno STROHMEYER (ed.), Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, Stuttgart 1999
- János M. BAK, Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert, Wiesbaden 1973
- Pavel BALCÁREK, Kardinál František z Ditrichštejna (1570-1636), České Budějovice 2007
- Hermann BALL, Das Schulwesen der böhmischen Brüder. Mit einer Einleitung über ihre Geschichte, Berlin 1898
- František BAREŠ, Paměti m. Mladé Boleslavi I., Mladá Boleslav 1921
- František Michálek BARTOŠ, Bojovníci a mučedníci, Praha 1946
- František Michálek BARTOŠ, Školní řád Esroma Rüdingerera, ČMM 47, 1923, s. 195-197
- Paul BARTUSCH, Die Feier des Gregoriusfestes an der Annaberger Lateinschule im XVI. Jahrhundert, Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte 7, 1897, s. 246-258
- Václav BARTŮŠEK, Frebonie z Pernštejna ve světle římské piaristické historiografie, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 245-252
- Václav BARTŮNĚK, Karel z Lamberka, pražský arcibiskup (4. X. 1606-15.(?) IX. 1612). Příspěvek k dějinám osobnosti a arcidiecéze, ČSPS 51-53, 1943-1945, s. 174-214
- Václav BARTŮŠEK, Pobělohorské školní řady v českých zemích, Pedagogika 36, 1986, s. 697-707
- Václav BARTŮNĚK, Probošt Zbyněk Berka z Dubé (1587-1594), in: Týž (ed.), 900 let litoměřické kapituly, Praha 1959, s. 72-85
- Václav BARTŮŠEK, Šíření piaristických kolejí a škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století, Paginae historiae 11, 2003, s. 32-68
- Tomáš BALETKA, Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497-1540), in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 361-382
- Tomáš BALETKA, Dvůr pánů ze Žerotína ve Valašském Meziříčí ve 2. polovině 17. století, SAP 52/1, 2002, s. 215-241
- Robert BARTSCH, Die Rechtstellung der Frau als Gattin und Mutter. Geschichtliche Entwicklung ihrer persönlichen Stellung im Privatrecht bis in das 18. Jahrhundert, Leipzig 1903
- Paul BARTUSCH, Die Annaberger Lateinschule zur Zeit der ersten Blüte der Stadt und ihrer Schule im XVI. Jahrhundert. Ein schulgesehichtliches Kulturbild, Annaberg 1897
- Beatrix BASTL, Adelige Alltag im Spiegel der Lebensalter, in: Ernst Bruckmüller (ed.), Alltagserfahrungen in der Geschichte Österreichs, Wien 1998, s. 74-91

- Beatrix BASTL, „Adeliger Lebenslauf“. Die Riten um Leben und Sterben in der Frühen Neuzeit, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 376-389
- Beatrix BASTL, Artikel „Lebensalter/Neuzeit“, in: Peter Dinzelbacher (ed.), Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen, Stuttgart 1993, s. 222-230
- Beatrix BASTL, Briefe adeliger Frauen. Beziehungen und Bezugssysteme, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 6, 1996, Nr. 1, s. 17-19
- Beatrix BASTL, Das österreichische Frauenzimmer. Zum Beruf der Hofdame in der Frühen Neuzeit, in: Werner Paravicini (ed.), Residenzenforschung, Bd. 11: Das Frauenzimmer, Wiesbaden 2000, s. 355-375
- Beatrix BASTL, Das österreichische Frauenzimmer. Zur Rolle der Frau im höfischen Fest- und Hofleben. 15. bis 17. Jahrhundert, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v residenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 1996, s. 79-105
- Beatrix BASTL, „Der Herr gibt, der Herr nimmt.“ Bemerkungen zur Geschichte von Kindheit und Tod im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, in: Triumph des Todes?, Eisenstadt 1992, s. 64-82, 256-269
- Beatrix BASTL, Domina ac Mulier – Quellenstudien zur Geschichte der adeligen Frau in den Ländern der ehemaligen Habsburgermonarchie (15. bis 18. Jahrhundert), Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 6, 1996, Nr. 1, s. 14-17
- Beatrix BASTL, Europas Aufbruch in die Neuzeit 1450-1650. Eine Kultur- und Mentalitätsgeschichte, Darmstadt 2002
- Beatrix BASTL, Formen und Gattungen frühneuzeitlicher Briefe, In: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch, Wien – München 2004 (=Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband), s. 801-812
- Beatrix BASTL, Macht der Emotionen? Refugien der Intimität? Die Erhaltung des Namens und die Ordnung der aristokratischen Familie, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 461-501
- Beatrix BASTL, Manželstvo a výber partnera v Rakúsku v ranom novoveku, in: Tünde Lengyelová (ed.), Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti, Bratislava 2004, s. 164-176
- Beatrix BASTL, Mezi mocí a bezmocí. Úvahy o každodenním životě šlechty v raném novověku, DAS 3, 1994, s. 24-26
- Beatrix BASTL, Tugend, Ehre, Eigensinn. Religiöse Selbstzeugnisse adeliger österreichischer Protestantinnen in der Frühen Neuzeit, in: Johannes Dantine – Klaus Thien – Michael Weinzierl (ed.), Protestantische Mentalitäten, Wien 1999, s. 43-68
- Beatrix BASTL, Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frauen in der Frühen Neuzeit, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2000
- Beatrix BASTL, „Zu allem guten auferzogen“. Jugend in der höfischen Welt des 17./18. Jahrhunderts, in: Praxis Geschichte I (1997), s. 12-16
- Beatrix BASTL, Zur sozialen Identität der Adelligen Frau: Ihre Ausdrucksformen an kleinen Höfen, in: Rudolph Kropf – Gerald Schlag (Hgg.), Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Schlaininger Gespräche 1995, Eisenstadt 1998, s. 21-38
- Ernest S. BATES, Touring in 1600. A Study in the Development of Travel as a Means of Education, London 1987
- Hans BAUER, Wenn einer eine Reise tat. Eine Kulturgeschichte des Reisens von Homer bis Baedeker, Leipzig 1971
- Max BAUER, Das Geschlechtsleben in der deutschen Vergangenheit, Berlin-Leipzig 1908

- Max BAUER, Deutscher Frauenspiegel. Bilder aus dem Frauenleben in der deutschen Vergangenheit, München-Berlin 1917
- Max BAUER, Die Dirne und ihr Anhang in der deutschen Vergangenheit, Berlin 1911
- Volker BAUER, Die höfische Gesellschaft in Deutschland von der Mitte des 17. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts (= Frühe Neuzeit, Bd. 12), Tübingen 1993
- Volker BAUER, Hofökonomie. Der Diskurs über den Fürstenhof in Zeremonialwissenschaft, Hausväterliteratur und Kameralismus, Wien – Köln – Weimar 1997
- Gustav BAUCH, Biographische Beiträge zur Schulgeschichte des XVI. Jahrhunderts, Berlin 1895 (= Sonderdruck aus den Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte, V. Jahrgang 1895, Heft 1)
- Gustav BAUCH, Die Anfänge des Humanismus in Ingolstadt. Eine litterarische Studie zur deutschen Universitätsgeschichte, München-Leipzig 1901
- Gustav BAUCH, Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation, Breslau 1911
- Gustav BAUCH, Petrus Vincentius, der Schöpfer des Görlitzer Gymnasiums und erste Breslauer Schulinspektor, Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte 19, 1909, s. 269-330
- Gustav BAUCH, Valentin Trozendorf und die Goldberger Schule (=Monumenta Germaniae paedagogica 57), Berlin 1921
- Gustav BAUCH, Zur älteren Liegnitzer Schulgeschichte, Berlin 1908 (=Sonderdruck aus den Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte, XVIII. Jahrgang 1908)
- Winfried BAUMANN, Das Hodeporicon ingolstadiense des Bohuslav Hodějovský z Hodějova, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil III, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 161-182
- Hermann BAUSINGER – Klaus BEYRER – Gottfried KORFF (ed.), Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus, München 1991
- Jan BAŽANT, Pompa in honorem Ferdinandi 1558, in: Jana Nechutová (ed.), Druhý život antického mýtu. Sborník z vědeckého symposia Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty, Brno 2003, s. 195-205
- George R. BEASLEY-MURRAY, Die christliche Taufe. Eine Untersuchung über ihr Verständnis in Geschichte und Gegenwart, Kassel 1968
- Ernst BECK, Die Anfänge der Jesuiten in Wien und Niederösterreich bis zum Tode Ferdinand I. (1551-1564), Wien 1928
- Margarete BECK, Hieronymus Beck von Leopoldsdorf (1525-1596). Eine kulturgeschichtliche Studie, Dissertation der Universität Wien, Wien 1973
- Johann BECKMANN, Litteratur der älteren Reisebeschreibungen Bd. 2, Göttingen 1810 (reprint Genève 1971)
- BECKER, Die Neugestaltung des Zerbster Schulwesens bei Einführung der Reformation, Mitteilungen der Gesellschaft für Deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte 14, 1904, s. 165-185
- M. A. BECKER, Aus dem Tagebuch eines österreichischen Edlen. Erasmus von Puchhaim, Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 12, 1878, s. 18-37
- Barbara BECKER-CANTARINO (ed.), Die Frau von der Reformation zur Romantik. Die Situation der Frau vor dem Hintergrund der Literatur- und Sozialgeschichte, Bonn 1985
- Barbara BECKER-CANTARINO, Der lange Weg zur Mündigkeit. Frau und Literatur (1500-1800), Stuttgart 1987
- Karel BEDNAŘÍK – Věra HAVELKOVÁ, Česky psané závěti z fondů Státního archivu v Drážďanech, SAP 34, 1984, s. 439-511
- Manfred BEETZ, Frühmoderne Höflichkeit. Komplimentierkunst und Gesellschaftsrituale im altdeutschen Sprachraum, Stuttgart 1990
- Wolfgang BEHRINGER, Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit, Göttingen 2003

- Wolfgang BEHRINGER, Mit der Karte auf Grand Tour. Infrastrukturbildung und Mental Mapping in der Frühen Neuzeit, in: Christoph Dipper (ed.), Kartenwelten. Der Raum und seine Repräsentation in der Neuzeit, Darmstadt 2006, s. 77-93
- Wolfgang BEHRINGER – Bernd ROECK (ed.), Das Bild der Stadt in der Neuzeit 1400-1800, München 1999
- Beatrix BECHTL et aliis (ed.), Die ungeschriebene Geschichte. Historische Frauenforschung, Wien 1984
- Werner BEIN, Schlesien in der habsburgischen Politik. Ein Beitrag zur Entstehung des Dualismus im Alten Reich, Sigmaringen 1994
- Gottlob Adolf ENRST VON NOSTITZ UND JÄNCKENDORF, Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes von Nostitz I-III, Leipzig 1874 – Chemnitz 1935
- Marco BELLABARBA, Adeliges Leben und Territorialstaaten in Norditalien am Übergang vom 16. bis zum 17. Jahrhundert, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 73-90
- Leszek BELZYT, Sprachlich-kulturelle Pluralität in Prag und Krakau im 15. und 16. Jahrhundert. Topographie und Entwicklungstendenzen im Vergleich, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 25-36
- Eva BENDER, Die Bedeutung der Niederlande als Reiseziel der Landgrafen von Hessen (1567-1800), in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 327-340
- Thomas BENDER (ed.), The University and the City. From Medieval Origins to the Present, New York – Oxford 1988
- Zdeněk BENEŠ, Cesta do Svaté země Kryštofa Haranta jako kosmografický obraz světa, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 137-149
- Zdeněk BENEŠ, K některým metodologickým problémům české předbělohorské historiografie, AUC Phil et Hist 5, 1982, s. 9-24
- Gustav Adolf BENRATH, Die deutsche evangelische Universität in der Reformationszeit, in: Hellmuth Rössler – Günther Franz (ed.), Universität und Gelehrtenstand 1400-1800 (=Büdingers Vorträge 1966), Limburg 1970
- Jill BEPLER, Travelling and posterity: the archive, the library and the cabinet, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 191-203
- Jill BEPLER, Tugend- und Lasterbilder einer Fürstin: die Witwe von Schöningen, L'Homme. Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft 8, 1997, sešit 2, s. 218-231
- Jill BEPLER, „Zu meinem und aller dehrer die sichs gebrauchen wollen, nutzen, trost undt frommen“. Lektüre, Schrift und Gebet im Leben der fürstlichen Witwen in der Frühen Neuzeit, in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 303-319
- Karel BERÁNEK, Bohemika archivní povahy v rukopisném fondu Rakouské národní knihovny ve Vídni, SAP 24, 1974, s. 109-133
- Karel BERÁNEK, Orientalistik an der Prager Universität, Praha 1967
- Karel BERÁNEK, Pamětní kniha kongregace P. Marie v koleji sv. Klimenta (1574-1621), in: Traditio et Cultus. Miscellanea historica Bohemica Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata, Praha 1993, s. 129-140
- Karel BERÁNEK, Promoce v Klementinu v letech 1604-1617, AUC-HUCP 25, 1985, fasc. 1, s. 7-25
- Karel BERÁNEK, Promoce v Klementinu roku 1573, DP 11, 1993, s. 119-122
- Karel BERÁNEK, Statuta pražské filozofické fakulty z roku 1614, in: Petr Svobodný (ed.), Ad maiorem academiae gloriam. Sborník prací PhDr. Karla Beránka vydaný u příležitosti jeho životního jubilea, Praha 2000, s. 51-60

- Karel BERÁNEK, Statuta univerzity u sv. Klimenta v Praze, AUC-HUCP 12, 1972, fasc. 1, s. 209-236
- Karel BERÁNEK, Univerzitní matrika jako pramen nobilitací, Miscellanea. Č. 13, 1996, s. 62-71
- Karel BERÁNEK, Vysvědčení beánské deposice z Karlovy university, AUC-HUCP 3, 1962, fasc. 2, s. 161-164
- Karel BERÁNEK, Zkušební a promoční řády pražské artistické fakulty v 16. a počátkem 17. století, in: Petr Svobodný (ed.), Ad maiorem academiae gloriam. Sborník prací PhDr. Karla Beránka vydaný u příležitosti jeho životního jubilea, Praha 2000, s. 19-50
- Robert BERDAHL, Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung, Frankfurt 1982
- Wilhelm BERGES, Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters (= Monumenta Germaniae Historica. Schriften 2), Stuttgart 1938
- Milada BERKOVÁ – Šárka PELÁNOVÁ, Páni na Moravském Krumlově, Moravský Krumlov 1986
- Rainer BERNDT (ed.), Petrus Canisius SJ (1521-1597). Humanist und Europäer, Berlin 2000
- Inge BERNHEIDEN, Individualität im 17. Jahrhundert. Studien zum autobiographischen Schrifttum, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1988
- Jörg Jochen BERNS, Die Festkultur der deutschen Höfe zwischen 1580 und 1730. Eine Problemskizze in typologischer Absicht, Germanisch-romanische Monatsschrift 65, 1984, s. 295-311
- Jörg Jochen BERNS, Peregrinatio academica und Kavaliertour. Bildungsreisen junger Deutscher in der frühen Neuzeit, in: Conrad Wiedemann (ed.), Rom – Paris – London. Erfahrung und Selbsterfahrung deutscher Schriftsteller und Künstler in den fremden Metropolen, Stuttgart 1988 (= Germanistische Symposien Berichtsbände 8), s. 155-181
- Jörg Jochen BERNS – Detlef IGNASIAK (ed.), Frühneuzeitliche Hofkultur in Hessen und Thüringen, Jena 1993 (= Jenaer Studien 1)
- Jörg Jochen BERNS – Thomas RAHN (Hgg.), Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Tübingen 1995
- Barbara BEUYS, Familienleben in Deutschland: Neue Bilder aus der deutschen Vergangenheit, Reinbek 1980
- Michael BEYER – Günther WARTENBERG – Hans-Peter HASSE (ed.), Humanismus und Wittenberger Reformation. Festgabe anlässlich des 500. Geburtstages des Praeceptor Germaniae Phillip Melancton am 16. Februar 1997, Leipzig 1996
- Zdeněk BEZECNÝ – Milena LENDEROVÁ, Několik poznámek k proměnám elit v Čechách, in: Milena Lenderová – Zdeněk Bezecný – Jiří Kubeš (ed.), Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, České Budějovice 2003, s. 17-42
- Viktor BIBL, Die Einführung der katholischen Gegenreformation in Niederösterreich durch Kaiser Rudolf II. (1567-1580), Innsbruck 1900
- Viktor BIBL, Maximilian II. Der rätselhafte Kaiser, Hellerau bei Dresden 1929
- Bibliografie k dějinám měst České republiky, Brno 1997
- Tomáš V. BÍLEK, Beiträge zur Geschichte Waldsteins, Prag 1886
- Tomáš V. BÍLEK, Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II, Praha 1882-1883
- Tomáš V. BÍLEK, Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém, Praha 1892
- Tomáš V. BÍLEK, Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho vůbec v zemích království Českého zvláště, Praha 1896
- Tomáš Václav BÍLEK, Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho v zemích království Českého vůbec a v kollegiu pražském u sv. Klimenta zvláště, Praha 1873
- Eva BÍLKOVÁ – Jana HUSÁKOVÁ – Alexandra TESÁŘIKOVÁ, Kavalírská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, in: Celostátní studentská vědecká konference. Historie 2003. Pardubice 4.-5. prosince 2003. Pardubice 2004, s. 89-118

- Simona BINKOVÁ, Španělsko pohledem českých cestovatelů 17. století, in: Ivo Barteček – Jaroslav Reska (ed.), České země a Španělsko. Z dějin česko-španělských vztahů, Ostrava 1996
- Biografický slovník českých zemí 1-8, Praha 2004-2007
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon; <http://www.bautz.de/bbkl/>
- Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker, 5. Aufl München – Berlin 1962
- Robert BIRELEY, Ferdinand II: Founder of the Habsburg Monarchy, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. 226-244
- Robert BIRELEY, The Refashioning of Catholicism 1450-1700, Washington 1999
- Jeremy BLACK, A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800, Hampshire-London 1991
- Jeremy BLACK, The British and the Grand Tour, London-Sydney-Dover 1985
- Marie BLÁHOVÁ, Studenten aus den böhmischen Ländern in Italien im Mittelalter. Die Přemyslidische Zeit, Civis. Studi e testi 17, 1993, s. 153-176
- T. C. W. BLANNING, The Grand Tour and the reception of neo-classicism in Great Britain in the eighteenth century, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 541-552
- Oldřich J. BLAŽÍČEK, Obrazárny státních zámků, Praha 1959
- J. BLECHA, Účty a účetní materiál, in: Česká diplomatika do roku 1848, Praha 1971, s. 323-369
- Klaus BLEECK – Jörn GARBER, Nobilitas: Standes- und Privilegienlegitimation in deutschen Adelstheorien des 16. und 17. Jahrhunderts, in: Elger Blühm – Jörn Garber – Klaus Garber (ed.), Hof, Staat und Gesellschaft in der Literatur des 17. Jahrhunderts, Amsterdam 1982, s. 49-114
- Klaus BLEECK, Nobilitas erudita. Adelserziehung auf den deutschen Ritterakademien. Die Lüneburger Adelsschulen 1655-1850, Frankfurt am Main – Bern 1977
- Elisabeth BLOCHMANN, Das „Frauenzimmer“ und die „Gelehrsamkeit“. Eine Studie über die Anfänge des Mädchenschulwesens in Deutschland, Heidelberg 1966
- Wim BLOCKMANS – Nicolette MOUT (ed.), The World of Emperor Charles V., Amsterdam 2004
- Josef BLÜML, Kulturní historik Zikmund Winter, in: Věra BROŽOVÁ (ed.), Zikmund Winter mezi historií a uměním. Materiály z meztoborové konference (Rakovník 12.-14. prosince 1996), s. d., s. 51-59
- Kateřina BOBKOVÁ, Jezuitské školské divadlo v pražské klementinské koleji ve dvacátých letech 18. století, PSH 32, 2003, s. 105-168
- Kateřina BOBKOVÁ, Každodenní život jezuitského gymnázia. Klementinum ve dvacátých letech osmnáctého století, AUC – HUCP 39, 2000, fasc. 1-2, s. 65-91
- Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia, Praha 2006
- Kateřina BOBKOVÁ, Velikonoční slavnosti v Klementinu, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 575-592
- Lenka BOBKOVÁ – Michaela NEUDERTOVÁ (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997
- Lenka BOBKOVÁ, Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic (1517-1583), in: Petr Rak (ed.), Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002), Chomutov 2003, s. 23-30
- Lenka BOBKOVÁ, Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století, in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem 1992, s. 99-113

- Lenka BOBKOVÁ, Cizí šlechta v politickém systému předbělohorských Čech, in: Gryspekové a předbělohorská šlechta, Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21. – 23. května 1997, s. 3-10
- Lenka BOBKOVÁ, Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629, FHB 19, 1998, s. 83-116
- Lenka BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639, Praha 1999
- Lenka BOBKOVÁ, Proměna šlechtické držby v severních Čechách v 2. polovině 16. století, In: Milan Svoboda (ed.), Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, s. 104-114
- Lenka BOBKOVÁ, Rezidence pánů ze Salhausenu v Benešově nad Ploučnicí. Příspěvek k podílu saské šlechty na kulturním obraze severozápadních Čech doby předbělohorské, In: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 428-446
- Lenka BOBKOVÁ, Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu v severozápadních Čechách, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 251-273
- Lenka BOBKOVÁ, Zemská zřízení a zemské stavy v Horní a Dolní Lužici v 16. století, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek – Dalibor Janiš (ed.), Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619). Sborník příspěvků z mezinárodního konference konané ve dnech 7.-8. prosince 2000 v Praze, Praha 2001, s. 165-191
- Lenka BOBKOVÁ (ed.), Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století, Ústí nad Labem
- Kazimierz BOBOWSKI, Die Geschichte des Schulwesens vom Elementaren und Höheren Grad in Breslau bis 1914 (Abriss), Wrocław 1992
- Antonín BOČEK, Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství moravském, s. 1. s. d.
- Hana BOČKOVÁ, Kazatel domovní Matouše Konečného a Kazatel domácí Valentina Bernarda Jestřábského. K nábožensky vzdělávací literatuře na Moravě v 17. století, Stud Com et Hist 34, 2004, č. 71-72, s. 110-115
- Hans-Jürgen BÖMELBURG, Adelige Mobilität und Grand Tour im polnischen und litauischen Adel (1500-1700), in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 309-326
- Laetitia BÖHM – Rainer A. MÜLLER, Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Eine Universitätsgeschichte in Einzeldarstellungen, Düsseldorf – Wien 1983
- Max BÖHME, Die grossen Reisesammlungen des 16. Jahrhunderts und ihre Bedeutung, Amsterdam 1962
- Günther BÖHME, Bildungsgeschichte des europäischen Humanismus, Darmstadt 1986
- Hans BOESCH, Kinderleben in der deutschen Vergangenheit. Mit 140 (9) Abbildungen und Beilagen nach den Originalen aus dem 15.-18. Jahrhundert, Leipzig 1980
- Zdeněk BOHÁČ, České země a Lužice, Tišnov 1993
- Miroslav BOHÁČEK – František ČÁDA, Žerotínské rukopisy bludovské, Sborník Národního muzea v Praze 1958, řada C, sv. 3, č. 3-4
- Mirjam BOHATCOVÁ, Erasmus Rotterdamský v českých tištěných překladech 16. a 17. století, Časopis Národního muzea v Praze, řada A – Historie 155/1-2, 1986, s. 37-58
- Mirjam BOHATCOVÁ, Humanistické jednolisty z Lužice, Ostrava 1958
- Mirjam BOHATCOVÁ, Přehled korespondence Jana Amose Komenského, Acta Musei Moraviae, Scientiae Sociales 1978, s. 29-55
- Teresa BOGACZ, Złotoryja w dziejach szkolnictwa śląskiego XVI-XVIII wieku, in: Ryszard Gładkiewicz (ed.), Dzieje Złotoryji, Złotoryja – Wrocław 1997, s. 88-95
- Ivan BOJNIČIĆ, Der Adel von Kroatien und Slavonien, Nürnberg 1899

Václav BOK, Hofkritik in der deutschen moralisierenden Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 333-344

Václav BOK, Poznámky k životu a dílu Theobalda Hőcka z Zweibrückenu, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 233-240

Hildegard BOKOVÁ – Libuše SPÁČILOVÁ, Stručný raně novohornoněmecký glosář, Olomouc 2003

Kamil BOLDAN, Knihovna Jana Zajíce z Házmburka (1496-1553), in: Jitka Radimská (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. "Čtenář a jeho knihovna" (= Opera romanica 4), České Budějovice 2003, s. 41-108

Kamil BOLDAN – Alena RICHTEROVÁ, Library of Bohuslav Hasistein of Lobkowicz from collections of the Roudnice Lobkowicz Library, Praha 1995

Jan BOMBERA, Piaristé jako učitelé a vychovatelé ve službách šlechty, Jižní Morava. Vlastivědný sborník roč. 31, sv. 34, 1995, s. 25-42

Jan BOMBERA, Piaristisches Schulwesen in Böhmen und Mähren im 17. Jahrhundert, Archivum scholarum piarum 14, 1990, s. 167-192

Edgar BONJOUR, Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1460-1960, Basel 1960

Hartmut BOOCKMANN, Dreimal Kulturgeschichte, Alltagsgeschichte, Geschichte der materiellen Kultur, Zeitschrift für historische Forschung 13, 1986, s. 201-215

Heinrich BOOS, Thomas und Felix Platter. Zur Sittengeschichte des XVI. Jahrhunderts, Leipzig 1878

Zygmunt BORAS, Książeta Piastowscy Śląska, Katowice 1978

Charles BORGEAUD, *Histoire de l'Université de Genève I. L'Académie de Calvin 1559-1798*, Genève 1900

Heiner BORGGREFE, Humanistische Tugendbegriff und aristokratisches Standesdenken, Positionen zum Adel in der Literatur des 16. Jahrhunderts, in: Vera Lüpkes – Heiner Borggreffe – Peter Johanek (ed.), Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit (= Materialien zur Kunst – und Kulturgeschichte in Nord- und Westdeutschland, Bd. 25), Marburg 1996, s. 75-84

Josef BOROVIČKA, Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v l. 1597-1599, ČCH 28, 1922, s. 277-304

Josef BOROVIČKA, Počátky kancelářování Zdeňka z Lobkovic. Diplomatický rozbor roudnických rukopisů, in: Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám, Praha 1931, s. 435-455

Jana BOROVIČKOVÁ, Elektronické informační zdroje pro dějiny univerzit a vzdělanosti v evropských historických datových archivech, AUC-HUCP 47, 2007, fasc. 1-2, s. 269-274

Jana BOROVIČKOVÁ, Počítačové zpracování univerzitních matrik – program paradox a prosopografie pražské právnické univerzity, MHB 7, 2000, s. 201-231

Peter BORSCHIED, Geschichte des Alters. Vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert, München 1989

Peter BORSCHIED - Hans J. TEUTEBERG (ed.), Ehe, Liebe, Tod. Zum Wandel der Familie, der Geschlechts- und Generationenbeziehungen in der Neuzeit, Münster 1983

Karl BOSL, Böhmen als Parafeld ständischer Repräsentation vom 14. bis 17. Jahrhundert, in: Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tschechische Republik, München-Wien 1969, s. 9-21

Karl BOSL, Stellung und Funktionen der Jesuiten in den Universitätsstädten Würzburg, Ingolstadt und Dillingen, in: Franz Petri (ed.), Bischofs- und Kathedralstädte des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Köln 1976, s. 163-177

Jaroslav BOUBÍN, Petr Chelčický. Myslitel a reformátor. Myslitel a reformátor (= Velké postavy českých dějin 5), Praha 2005

Pierre BOURDIEU, Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft, Frankfurt 1982

- Pierre BOURDIEU, Entwurf einer Theorie der Praxis auf der ethnologischen Grundlage der kabyliischen Gesellschaft, Frankfurt 1976
- Pierre BOURDIEU, Homo academicus, Frankfurt am Main 1988
- Pierre BOURDIEU, Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital, in: Reinhard Kreckel (ed.), Soziale Ungleichheiten, Göttingen 1983, s. 183-198
- Jean BOUTIER, Le Grand Tour des gentilshommes et les académies d'éducation pour la noblesse. France et Italie, XVIe-XVIIIe siècle, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 237-253
- Victor BRANTS, La Belgique au XVIIe siècle. Albert et Isabelle. Etudes d'histoire politique et sociale, Louvain 1910
- Fernand BRAUDEL, Dlouhé trvání, in: Václav Hubinger (ed.), Antologie textů francouzských společenských věd: Antropologie, Sociologie, Historie, Praha 1995 (= Cahiers du CEFRES 8), s. 145-188
- Fernand BRAUDEL, Sozialgeschichte des 15.-18. Jahrhunderts I-III, München 1986
- Josef BRAUN, Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Braunsberg während seines dreihundertjährigen Bestehens, Altpreussische Monatschrift 2, 1865, s. 9-13
- Rudolf BRÁZDIL – Oldřich KOTYZA, History of Weather and Climate in the Czech Lands III. Daily Weather Records in the Czech lands in the Sixteenth Century II, Brno 1999
- Peter J. BRENNER (ed.), Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur, Frankfurt am Main 1989
- Dieter BREUER – Gábor TÜSKÉS (ed.), Das Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit, Bern 2005
- Attilio BRILLI, Reisen in Italien. Die Kulturgeschichte der klassischen Italienreise vom 16. bis 19. Jahrhundert, Köln 1989
- Jiří BRŇOVJÁK, Šlechtické vzdělání a jeho vztah k nobilitaci, in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 193-205
- James BRODRICK, Saint Peter Canisius, Chicago 1962
- James O. BROWN – Markus CERMAN, Forschungen zur Sozialgeschichte der Familie in der österreichisch-ungarischen Monarchie, in: Franz X. Eder – Peter Feldbauer – Erich Landsteiner (ed.), Wiener Wege der Sozialgeschichte, Wien u.a. 1997, s. 119-144
- Ivan BROŽ, Velké postavy rodu Kinských, Praha 1997
- Ernst BRUCKMÜLLER, Sozialgeschichte Österreichs, Wien 2001 (2. Aufl.)
- Otto BRUNNER, Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612-1688, Salzburg 1949
- Emil BRZOSKA, Wissenschaft und Bildung in Schlesien bis zur Reformation. Zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Bildungswesens, in: Bernhard Stasiewski (ed.), Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte. Gedenkschrift für Kurt Engelbert (= Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 6), Köln 1969, s. 36-75
- Vladimír BŘEZINA, Bukůvkové z Bukůvky, Genealogické a heraldické informace 6 (21), 2001 [vyd. 2002], s. 5-48
- August BUCK (ed.), Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert I-III, Hamburg 1981
- Vojtech BUCKO, Mikuláš Oláh a jeho doba 1493-1568, Bratislava 1940
- Alena BUDÍKOVÁ, Výchova šlechtice v první polovině 19. století, Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities 9, 2003, s. 89-124
- Jana BUDINSKÁ, Žena a knižní tvorba v 16.-18. století v Čechách a na Moravě, Knihy a dějiny 2, 1995, č. 2, s. 1-14
- Werner BUCHHOLZ (ed.), Kindheit und Jugend in der Neuzeit 1500-1900. Interdisziplinäre Annäherungen an die Instanzen sozialer und mentaler Prägung in der Agrargesellschaft und während Industrialisierung. Das Herzogtum Pommern (seit 1815 preußische Provinz) als Beispiel, Stuttgart 2000
- Eva BUKOLSKÁ – Pavel ŠTĚPÁNEK, Španělské podobizny, Praha 1980

- Beket BUKOVINSKÁ, Několik poznámek k méně známým zájmům Petra Voka z Rožmberka, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 233-242
- Neithard BULST – Joseph GOY – Jochen HOOK (ed.), Familie zwischen Tradition und Moderne. Studien zur Geschichte der Familie in Deutschland und Frankreich vom 16. bis zum 20. Jahrhundert, Göttingen 1981
- Jakob BURCKHARDT, Die Kultur der Renaissance in Italien, Stuttgart 1976
- Pavla BURDOVÁ, Zemský soud v malbách na Pražském hradě a v rukopisu stavovského archivu, SAP 31, 1981, s. 207-226
- André BURGUIÈRE – François LEBRUN, Der Priester, der Fürst und die Familie, in: André Burguiere – Christiane Klapisch-Zuber – Martine Segalen – Françoise Zonabend (ed.), Geschichte der Familie III, Frankfurt am Main – New York 1997, s. 170-179
- Peter BURKE, Cultural Frontiers of Early Modern Europe, Przegľad historyczny 96, 2005, 2, s. 205-216
- Peter BURKE, Die Geschichte des Hofmann. Zur Wirkung eines Renaissance-Breviers über angemessenes Verhalten, Berlin 1996
- Peter BURKE, Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929-1989), Praha 2004
- Peter BURKE, Italská renesance. Kultura a společnost v Itálii, Praha 1996
- Peter BURKE, Städtische Kultur in Italien zwischen Hochrenaissance und Barock, Frankfurt am Main 1996
- Peter BURKE (ed.), The Social Anthropology of Early Modern Italy, Cambridge 1987, s. 223-238
- Peter BURKE, Variety kulturních dějin, Brno 2006
- Peter BURKE, Was ist Kulturgeschichte?, Frankfurt am Main 2005
- Anna BURZEC, Rola Piastów legnicko-brzeskich w rozwoju kultury na Śląsku, in: Ewa Maleczyńska (ed.), Z dziejów ideologii na Śląsku w XIV-XVI wieku, Warszawa 1956, s. 188-225
- K. T. von BUTTLAR, Das tägliche Leben an den deutschen Fürstenhöfen des 16. Jahrhunderts, Zeitschrift für Kulturgeschichte 4, 1897, s. 1-41
- Václav BŮŽEK, Aliance Rožmberků, Zrinských ze Serynu a Novohradských z Kolovrat na počátku 17. století, JSH 65, 1996, s. 10-25
- Václav BŮŽEK, Aristokratický dvůr a rezidenční město (Český Krumlov mezi 16. až 18. stěletím), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5), České Budějovice 1996, s. 365-397
- Václav BŮŽEK, „A tak jsem tam dlouho zdržován byl ...“ Čas v životě předbělohorských rytířů, DaS 15, 1993, č. 3, s. 26-30
- Václav BŮŽEK, Český Krumlov jako „dlouhodobá“ velmožská rezidence (K proměnám kulturní a reprezentační funkce raně novověkého dvora), in: Barokní divadlo na zámku v Českém Krumlově, Praha 1993, s. 179-194
- Václav BŮŽEK, Das Leben an den aristokratischen Renaissancehöfen im böhmisch-mährisch-österreichischen Grenzraum, in: Rudolph Kropf – Gerald Schlag (Hgg.), Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Schlaininger Gespräche 1995, Eisenstadt 1998, s. 63-89
- Václav BŮŽEK, Der Adel an der böhmisch-bayerischen Grenze zu Beginn der Neuzeit, in: Robert Luft – Ludwig Eiber (ed.), Bayern und Böhmen. Kontakt, Konflikt, Kultur. Vorträge der Tagung der Bayerischen Geschichte und des Collegium Carolinum im Zwiesel vom 2. bis 4. Mai 2005, München 2007, s. 85-106
- Václav BŮŽEK, Der böhmische und mährische Adel am Hof Ferdinands II. von Tirol in Innsbruck und Ambras, in: Heinz Nollatscher – Jan Paul Niederkorn (ed.), Der Innsbrucker Hof. Residenz und höfische Gesellschaft in Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert, Wien 2005, s. 425-438
- Václav BŮŽEK, Der böhmische und mährische Adel zwischen Land und Hof unter der Regierung Ferdinands I., in: Kaiser Ferdinand I. Das Werden der Habsburgermonarchie. Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien. Kunsthistorisches Museum 15. April bis 31. August 2003, Wien 2003, s. 181-189

Václav BŮŽEK, Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Länder 1526-1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740) (= OH 11), České Budějovice 2006, s. 5-36

Václav BŮŽEK, Die Höfe der böhmischen und mährischen Aristokraten im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts, in: Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, Leipzig 1998, s. 68-78

Václav BŮŽEK, Die Linzer Märkte und die Kultur am Hofe der letzten Rosenberger, Historisches Jahrbuch der Stadt Linz, 1989, s. 11-44

Václav BŮŽEK, Die private Welt der böhmischen adeligen Familien in ihren Selbstzeugnissen des 16. und 17. Jahrhunderts, in: Heinz-Dieter Heimann (ed.), Adelige Welt und familiäre Beziehungen. Aspekte der „privaten Welt“ des Adels in böhmischen, polnischen und deutschen Beispielen von 14. zum 16. Jhd, Berlin-Brandenburg-Potsdam 2000, s. 17-41

Václav BŮŽEK, Die Quellen der tschechisch-deutschen Zweisprachigkeit in den böhmischen Ländern im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), Später Humanismus in der Krone Böhmen 1570-1620, Dresden 1998, s. 121-130 (=Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil IV)

Václav BŮŽEK, Die Schnittpunkte eines Grundrisses. Die tschechische Historiographie im letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (ed.), Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (= OH 9), České Budějovice 2001, s. 71-80

Václav BŮŽEK, „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, Porta Bohemica 1, 2001, s. 27-42

Václav BŮŽEK, Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách (Pokus o typologii), in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem 1992, s. 42-64

Václav BŮŽEK, Dvůr habsburských císařů v letech 1526-1740 a historiografie na prahu 21. století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 5-32

Václav BŮŽEK, Erzherzog Ferdinand als Statthalter von Böhmen - Residenz, Hof, Alltagsleben und Politik, In: Wilfried Seipel (ed.), Kaiser Ferdinand I. Das Werden der Habsburgermonarchie. Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien. Kunsthistorisches Museum 15. April bis 31. August 2003, Wien 2003, s. 283-295

Václav BŮŽEK, Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta (K otázce integračních procesů v habsburské monarchii), ČCH 98, 2000, s. 261-291

Václav BŮŽEK, Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků, České Budějovice 2006

Václav BŮŽEK, Florián Griespek z Griespachu ve stavovské společnosti předbělohorských Čech, in: Gryspekové a předbělohorská šlechta, Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21. – 23. května 1997, s. 11-17

Václav BŮŽEK, Geschichte der Alltagskultur der Frühen Neuzeit in der tschechischen Geschichtsschreibung, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 50, 2002, č. 3-4, s. 341-350

Václav BŮŽEK, Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan. Společenské vědy ve škole 42, 1985-1986, s. 164-167

Václav BŮŽEK, Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době, OH 1, s. 43-73

Václav BŮŽEK, Každodenní život na statcích Štastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17. století, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 198-210

Václav BŮŽEK, Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 213-225

Václav BŮŽEK, Knihovny aristokratů na česko-moravsko-rakouském pomezí koncem 16. a v první polovině 17. století, in: Jitka Radimská (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven, České Budějovice 2000, s. 87-101

Václav BŮŽEK, K česko-německé dvojjazyčnosti v raně novověkých českých a rakouských zemích, HO 5, 1994, č. 2, s. 36-40

Václav BŮŽEK, Konfessionelle Pluralität in der kaiserlichen Leibkammer zu Beginn des 17. Jahrhunderts, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 381-395

Václav BŮŽEK, K otázce mocenskopolitické struktury stavovského systému v Čechách ve druhé čtvrtině 16. století, AUC Phil et Hist 1. Studia historica 34, 1989, s. 73-100

Václav BŮŽEK, Literární mecenát nižší šlechty v předbělohorských Čechách, in: Husitství – Reformace – Humanismus, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 831-845

Václav BŮŽEK, Majetková skladba šlechty v předbělohorských Čechách, Hospodářské dějiny 14, 1986, s. 175-216

Václav BŮŽEK, Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia Historica 4, 1999 [vyd. 2001], s. 155-174

Václav BŮŽEK, Manželky a děti Jana mladšího Popela z Lobkovic (1510-1570), In: Jaroslav Pánek (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi, Praha 2004, s. 261-283

Václav BŮŽEK, Mezi Bečovem, Wildbergem a Norimberkem (Příspěvek ke komunikaci českých stavů se zahraničím ve čtyřicátých letech 16. století), in: Petr Vorel (ed.), Stavovský odboj roku 1547 – První krize habsburské monarchie, Pardubice – Praha 1998, s.

Václav BŮŽEK, Mezi dvorem, rezidenčním městem a rytířskou tvrzí (Domácnosti rytířů, měšťanů a církevních hodnostářů v rožmberských službách), OH 3, 1993, s. 287-313

Václav BŮŽEK, Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku, in: Milena Lenderová (ed.), Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002, s. 45-66

Václav BŮŽEK, Napovědět císaři. Vídeň očima české a moravské šlechty v době vlády Ferdinanda I., DaS 25, 2003, č. 6, s. 25-29

Václav BŮŽEK, Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby, in: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 185-199

Václav BŮŽEK, Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Praha 1996

Václav BŮŽEK, Nižší šlechta v předbělohorských Čechách. (Prameny, metody, stav a perspektivy bádání), ČČH 91, 1993, s. 37-53

Václav BŮŽEK, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, ČČH 100, 2002, s. 229-264

Václav BŮŽEK, „Posměch nemalej se stal“ (Příběh ze šlechtické každodennosti 16. století), in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé, Brno 1999, s. 419-429

Václav BŮŽEK, Pijácké zábavy na dvorech renesančních velmožů (Ambras – Bechyně), in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 137-161

Václav BŮŽEK, Prameny k českým šlechtickým dějinám 16. a první poloviny 17. století v Rodinném archivu Starhemberg-Riedeggů, AČ 43, 1993, s. 22-31

Václav BŮŽEK, Prameny k českým dějinám předbělohorské doby v rakouských a německých archivech, in: Jiřina Psíková (ed.), Archivy a zítřek, Jindřichův Hradec 2000, s. 23-30

Václav BŮŽEK, Regionale Ämter zwischen Staatsfunktion und Klientel in Böhmen (1526-1620), in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (ed.), Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert, Leipzig 1996, s. 51-64

Václav BŮŽEK, Rytíři renesančních Čech, Praha 1995

Václav BŮŽEK, "Rytířské kratochvíle" na místodržitelském dvoře arciknížete Ferdinanda, in: Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno, Matice moravská 2003, s. 653-662

Václav BŮŽEK, Říské město Norimberk a české země v předbělohorské době (Stav a perspektivy studia), FHB 18, 1997, s. 19-70

Václav BŮŽEK a kol., Společnost aristokratických dvorů v českých zemích (1550-1740). Teze vědeckého projektu, JSH 64, 1995, s. 196-206

Václav BŮŽEK, Svědectví o šíření Machiavelliho idejí v Čechách koncem 16. století, AUPO. Facultas philosophica. Historica 30, 2001, s. 59-65

Václav BŮŽEK, Šlechta raného novověku v českém dějepisectví devadesátých let, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 5-28

Václav BŮŽEK, Šlechta ze zemí Koruny české na habsburských dvorech v předbělohorském století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (=OH 10), České Budějovice 2003, s. 153-189

Václav BŮŽEK, Theater zwischen Unterhaltung und Propaganda (Ein adeliges Turnier in Böhmen in der Mitte des 16. Jahrhunderts), in: Brigitte Marschall (ed.), Theater am Hof und für das Volk. Beiträge zur vergleichenden Theater- und Kulturgeschichte. Festschrift für Otto G. Schindler zum 60. Geburtstag, Wien – Köln – Wiemar 2002, s. 61-66

Václav BŮŽEK, Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách, Praha 1989

Václav BŮŽEK, Úvěrové podnikání rytířů Malovců v předbělohorské době, FHB 14, 1990, s. 135-194

Václav BŮŽEK, Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšlí a Vídní (Ke zpravodajskému přínosu listů české a moravské šlechty), Sborník prací východočeských archivů 8, 2000, s. 24-36

Václav BŮŽEK, Zahraniční trhy a kultura šlechtických dvorů v předbělohorských Čechách, ČČH 89, 1991, s. 692-713

Václav BŮŽEK, Zpravodajské cesty Norimberčanů do rudolfínských Čech, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 183-189

Václav BŮŽEK, Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus in den böhmischen und österreichischen Ländern in der frühen Neuzeit, Österreichische Osthefte 35, 1993, s. 577-592

Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha-Litomyšl 2002

Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie, ČMM 122, 2003, s. 375-409

Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA a kol., Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce, Praha 1997

Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (ed.), Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence, in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 145-166, (s. 167-271 edice výběrové korespondence)

Václav BŮŽEK – Katrin KELLER – Eva KOWALSKÁ – GÉZA PÁLFFY, Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí, ČČH 104, 2006, č. 3, s. 485-526

Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740) (= OH 11), České Budějovice 2006

Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, Der Adel in den böhmischen Ländern 1526-1740. Stand und Tendenzen der Forschung, Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 137, 2002, s. 55-98

Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des „Absolutismus“ (1620-1740), in: Ronald G. Asch (ed.), Der europäische Adel im Ancien Ré-

gime. Von der Krise der ständischen Monarchie bis zur Revolution (1600-1789), Köln-Weimar-Wien 2001

Václav BŮŽEK – Géza PÁLFFY, Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I., ČČH 101, 2003, s. 542-581

Václav BŮŽEK – Robert SAK – Petr VOREL, Adelige Höfe und Residenzen. Architektur und Repräsentation im böhmisch-mährisch-österreichischen Grenzgebiet, in: Andrea Komlosy – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), Kulturen an der Grenze. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren, Wien 1995, s. 191-198

Josef CACH (ed.), Otakar Kádner. Pedagogika, školství a jejich dějiny, Praha 1981

Josef CACH, Výchova a vzdělání v českých zemích, Praha 1988

Karin CALVERT, Children in the House. The Material Culture of Early Childhood 1600-1900, Boston 1992

Horst CARL – Sönke LORENZ (ed.), Gelungene Anpassung? Adelige Antworten auf gesellschaftliche Wandlungsvorgänge vom 14. bis zum 16. Jahrhundert (=Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde, Bd. 53)

Joachim CASTAN, Hochschulwesen und reformierte Konfessionalisierung: Das Gymnasium illustre des Fürstentums Anhalt in Zerbst 1582-1652. Studien zur Landesgeschichte, Halle 1999

Alessandro CATALANO, Die Tagebücher und Tagezettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach, In: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch, Wien – München 2004 (=Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband), s. 781-789

Alessandro CATALANO, Italský deník Arnošta Vojtěcha Harracha (1598-1667), in: Baroko v Itálii – baroko v Čechách = Barocco in Italia, Barocco in Boemia. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem, Praha 2003, s. 332-353

Alessandro CATALANO, La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620-1667), Roma 2005

Alessandro CATALANO, Výchova knížete: Ferdinand August Leopold z Lobkovic a jeho první cesta do Itálie, Porta Bohemica. Sborník historických prací 2, 2003, s. 104-127

Vojtěch CEKOTA, Morava a proces konfesionalizace, Stud Com et Hist 34, 2004, č. 71-72, s. 47-53

Ivo CERMAN, Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavaliertour im 18. Jahrhundert, in: Martin Scheutz – Wolfgang Schmale – Dana Štefanová (ed.), Orte des Wissens (= Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts. Bd. 18/19), Bochum 2004, s. 49-78

Ivo CERMAN, Cesty za osvícením (Úloha cestování v osvícenské antropologii), in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 221-233

Ivo CERMAN, Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka, ČČH 101, 2003, č. 4, s. 818-853

Ivo CERMAN, Zrození osvícenského kavalíra (Vzdělání a cestování Jana Karla z Dietrichsteina), Časopis Národního muzea – řada historická 173, 2004, č.3-4, s. 157-190

Ivo CERMAN – Luboš VELEK (ed.), Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen (= Studien zum mitteleuropäischen Adel 1), München 2006

Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (ed.), Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert, Wien-München 2002

Milena CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, První jezuitská představení v českých zemích, in: Dějiny českého divadla I, Praha 1968, s. 134-139

Roman CIKHART, Nadání soběslavské školy, JSH 22, 1953, s. 69-

Roman CIKHART, Učitelstvo Soběslavské v době předbělohorské, Věstník jihočeských museí 9, 1913, č. 10, s. 74-75

Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Kateřina z Ludanic, in: Karel Stloukal (ed.), Královny, kněžny a velké ženy české, Praha 1940, s. 241-246

- Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě bratrské*, Praha 1942
- Albrecht CLASSEN, Die Darstellung von Frauen in Leichenpredigten der Frühen Neuzeit, *MIÖG* 108, 2000, s. 291-318
- Albrecht CLASSEN (ed.), *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance. The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, Berlin – New York 2005
- (J. CLAUDIUS), *Die Herren von Neuhaus*, Neuhaus 1850
- Otto CLEMEN, Zur Zerbster Schulgeschichte in der Reformationszeit, *Mitteilungen der Gesellschaft für Deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte* 15, 1905, s. 32-34
- Bruno CLEMENZ, *Geschichte des schlesischen Bildungswesens im Mittelalter*, Liegnitz 1927
- I. G. COLLJN, *Rožmberská knihovna*, Praha 1913
- Hans COMMENDA, Adelige Lustbarkeiten in Linz vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz* 1957, s. 141-180
- Anne CONRAD, „Jungfraw Schule“ und Christenlehre. Lutherische und katholische Elementarbildung für Mädchen, in: Elke Kleinau – Claudia Opitz (ed.), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*, Bd. 1: Vom Mittelalter bis zur Aufklärung. Frankfurt a.M./New York 1996, s. 252-262
- Norbert CONRADS, Bildungswege zwischen Schlesien und Wien. Ein historischer Überblick vom Mittelalter bis zur Aufklärung, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 50, 1992, s. 169-204
- Norbert CONRADS, Das Incognito. Standesreisen ohne Konventionen, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 591-607
- Norbert CONRADS (ed.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Schlesien*, Berlin 1994
- Norbert CONRADS, *Książęta i stany. Historia Śląska 1469-1740*, Köln-Weimar 2005
- Norbert CONRADS, Politische und staatsrechtliche Probleme der Kavalierstour, in: Antoni Maćzak – Hans Jürgen Teuteberg (ed.), *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, *Wolfenbütteler Forschungen* 21, Wolfenbüttel 1982, s. 45-64
- Norbert CONRADS, Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert, Göttingen 1982
- Norbert CONRADS, Tradition und Modernität im adeligen Bildungsprogramm der frühen Neuzeit, Winfried Schulze (ed.), *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, München 1988, s. 389-403
- Werner CONZE, Adel, Aristokratie, in: Otto Brunner – Werner Conze – Reinhard Koselleck (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe I*, Stuttgart 1972, s. 1-2, 11-48
- Werner CONZE (ed.), *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart 1976
- Anna CORETH, Job Hartmann von Enenkel, ein Gelehrter der Spätrenaissance in Österreich, *MIÖG* 55, 1944, s. 247-302
- Ignaz CORNOVA, *Der große Böhme Bohuslaw von Lobkowitz und zu Hassenstein nach seinen eigenen Schriften geschildert*, Prag 1808
- Ignaz CORNOVA, *Die Jesuiten als Gymnasiallehrer*, Praha 1804
- M. E. COSENZA, *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Humanists and of the World of Classical Scholarship in Italy, 1300-1800*, 1-5, Boston 1962
- David CRESSY, *Birth, Marriage and Death. Ritual, Religion and the Life-Cycle in Tudor and Stuart England*, Oxford 1997
- David CRESSY, *Education in Tudor and Stuart England*, London 1975
- Eva Marie CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert – ihre Voraussetzungen und Ziele*, Dissertation der Universität Wien, Wien 1966
- Eva Marie CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert*, *MIÖG* 79, 1971, s. 408-434
- Ladislav CSONTOS, Jezuitské školy včera a dnes. Tradícia jezuitského školstva, *Stud Com et Hist* 36, 2006, č. 75-76, s. 32-40

- Hugh CUNNINGHAM, *Histories of Childhood*, *American Historical Review* 103, 1998, s. 1195-1208
- Mark H. CURTIS, *Oxford and Cambridge in Transition. 1558-1642*, Oxford 1959
- Josef CVRČEK, *Bratrská škola v Ivančicích (Doplněk k dějinám školským na Moravě)*, ČMM 31, 1907, s. 193-203, 313-325
- Josef CVRČEK, *Paměti ze stol. XVI. o městech moravských*, ČMM 22, 1898, s. 45-51, 150-155, 248-255, 344-350
- Josef CVRČEK, *Studenti bratrští v cizině*, ČMM 83, 1909, s. 211-215, 401-406
- Marek CZAPLIŃSKI et alii, *Historia Śląska*, Wrocław 2002
- Władisław CZAPLIŃSKI, *Pamiętnik Jerzego Ossolińskiego (1595-1621)*, Warszawa 1976
- Mirosława CZARNECKA, *Das „gelehrte“ Frauenzimmer. Zur Erziehung und Bildung der Frau im 17. Jahrhundert am Beispiel Schlesiens*, *Acta Poloniae Historica* 74, 1996, s. 45-71
- Mirosława CZARNECKA – Jolanta SZAFARZ (ed.), *Hochzeit als ritus und casus. Zu interkulturellen und multimedialen Präsentationsformen im Barock*, Wrocław 2001
- Bernard CZERWENKA, *Die Khevenhüller. Geschichte des Geschlechtes mit besonderer Berücksichtigung des XVII. Jahrhunderts*, Wien 1867
- František ČÁDA, *Význam Komenského Informatoria školy mateřské*, Praha 1904 (= *Časové otázky a rozpravy paedagogické sv. VI*)
- J.B. ČAPEK, *K problematice osobnosti Krištofa Haranta*, *Náboženská revue* 29, 1958, s. 125-134
- J.B. ČAPEK, *K problematice osobnosti Krištofa Haranta (Odpověď prof. Janu Rackovi.)*, ČMM 92, 1973, s. 196-198
- Jakub ČAPEK, *Vnímání času raně novověkého válečníka a dvořana*, *Český lid* 84, 1997, s. 89-102
- Dagmar ČAPKOVÁ, *Komenského pojetí dětství a vztahu výchovy a vývoje dítěte*, *Stud Com et Hist VIII*, 19, 1978, s. 75-85
- Jaroslav ČECHURA, *Adelige Grundherrn als Unternehmer. Zur Struktur südböhmischer Dominien vor 1620*, München 2000
- Jaroslav ČECHURA, *Broumovská rebelie*, Praha 1997
- Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, ČČH 90, 1992, s. 507-536
- Jaroslav ČECHURA, *Podnikání evropské šlechty v 16. století*, *Hospodářské dějiny* 21, 1995, s. 9-28
- Jaroslav ČECHURA, *„Pokojníci pražští 1608“*. *Obráz multietnické každodennosti rudolfínské Prahy (Nálezová zpráva)*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19)*, Praha 2001, s. 75-80
- Jaroslav ČECHURA, *Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart-Jena-New York 1994
- Jaroslav ČECHURA, *Systém hospodaření Pernštejnů v předbělohorských Čechách (Památce Václava Fliedera)*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, *Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993*, Pardubice 1995, s. 77-90
- Jaroslav ČECHURA, *Šlechtický podnikatelský velkostatek v předbělohorských Čechách*, *AUC. Phil et Hist* 4, 1994, s. 145-160
- Jiří ČEJKA a kol., *Ivančice. Dějiny města*, Ivančice 2002
- Jiří ČEPELÁK, *Príspevek k poznání rodu Vlnských z Vlněvsí*, *Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 1/2005 (=Šlechta a panství na Mělnicku v raném novověku)*, s. 36-41
- Marie L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti z českých zemí v Paříži*, *Strahovská knihovna* 5-6, 1970-1971, s. 67-88
- Marie L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu a na jiných francouzských univerzitách*, ČČH 38, 1934, s. 347-362, 548-564

- Tomáš ČERNUŠÁK, Klášterní škola dominikánů u sv. Michala v Brně v novověku, Brno v minulosti a dnes 19, 2006, s. 77-86
- Tomáš ČERNUŠÁK, Proměny řádového školství dominikánů v českých zemích (Nástin vývoje ve 13.-18. století), in: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 21, 2006, s. 3-10
- Pavel ČERNÝ, Malý slovník církevněpolitické a náboženské terminologie, Praha 1981
- Vladimír ČERVENKA, Změna v chápání rodového erbů u Lobkoviců v 16. století, Heraldika a genealogie 38, 2005, č. 1/2, s. 33-42
- Viliam ČIČAJ, Nemecká cestopisná literatúra 17. storočia a Slovensko, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005, s. 258-263
- Ján ČIERNY – František HEJL – Antonín VERBÍK (ed.), Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha 1984
- Josef ČIHULA, Poměr Jednoty bratří českých k Martinovi Lutherovi, VKČSN, třída fil.-hist.-jazykozpytná 1897
- Petr ČORNEJ, K otázce životního stylu nižší šlechty před Bílou horou, SSH 15, 1980, s. 125-142
- Petr ČORNEJ, Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy, in: Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, AUC Phil et Hist 1976, s. 165-194
- Petr ČORNEJ, Zikmund Winter a Gollova škola, in: Věra Brožová (ed.), Zikmund Winter mezi historií a uměním. Materiály z mezioborové konference (Rakovník 12.-14. prosince 1996), s. d., s. 60-79
- Petr ČORNEJ – Ondřej FELCMAN, Rozvrstvení feudální třídy v severovýchodních Čechách v letech 1603-1656, ČsČH 28, 1980, s. 559-589
- Ivana ČORNEJOVÁ, Jezuitská akademie do roku 1622, in: Michal Svatoš a kol. (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622 I., Praha 1995, s. 247-268
- Ivana ČORNEJOVÁ, Jezuitské školství a Jan Amos Komenský, in: Jaroslava Pešková – Josef Cach – Michal Svatoš (ed.), Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému, Praha 1991, s. 74-87
- Ivana ČORNEJOVÁ, Jezuitské školství za protireformace – země Koruny české a střední Evropa, Stud Com et Hist 36, 2006, č. 75-76, s. 10-17
- Ivana ČORNEJOVÁ, Karolinum a Klementinum. Zápas o výchovu mládeže na počátku 17. století, AUC-HUCP 1996-1998, T. XXXVI-XXXVIII, fasc. 1-2, s. 41-47
- Ivana ČORNEJOVÁ, Konfesionalizace univerzit, in: Škola a město. Sborník příspěvků z konference "Škola a město" konané ve dnech 5.-6. října 1992, Praha 1993 [vyd. 1994], s. 55-58
- Ivana ČORNEJOVÁ, Pedagogické systémy jezuitů a piaristů: zpátečnictví a pokrok?, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 43, 2003 (= Eva Procházková /ed./, Tři sta let benešovského gymnázia. Sborník příspěvků z pracovního semináře. Benešov 18. září 2003), s. 25-35
- Ivana ČORNEJOVÁ, Slavnosti na Karlo-Ferdinandově univerzitě v 17. století, in: Václav BŮŽEK – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 471-479
- Ivana ČORNEJOVÁ, Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách, Praha 2002
- Ivana ČORNEJOVÁ, Zikmund Winter a dějiny pražské univerzity, in: Věra Brožová (ed.), Zikmund Winter mezi historií a uměním. Materiály z mezioborové konference (Rakovník 12.-14. prosince 1996), s. d., s. 93-100
- Petr DANĚK, Svatba, hudba a hudebníci v období vrcholné renesance. Na příkladu svatby Jana Krakovského z Kolovrat v Innsbrucku roku 1580, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 207-264
- Ute DANIEL, Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter, Frankfurt am Main 2001
- Das Ritterbild in Mittelalter und Renaissance, Düsseldorf 1985 (=Studia humaniora 1)

- Zdeněk V. DAVID, *Finding the Middle Way. The Utraquists' Liberal Challenge to Rome and Luther*, Baltimore – London 2003
- Natalie Zemon DAVIS, *Frauen und Gesellschaft am Beginn der Neuzeit. Studien über Familie, Religion und die Wandlungsfähigkeit des sozialen Körpers*, Berlin 1986
- Natalie Zemon DAVIS, *Humanismus, Narrenschaft und die Riten der Gewalt. Gesellschaft und Kultur im frühneuzeitlichen Frankreich*, Frankfurt am Main 1987
- Natalie Zemon DAVIS, *Lebensgänge*, Berlin 1998
- Natalie Zemon DAVIS – Arlette FARGE (ed.), *A History of Women in the West III. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*, Cambridge-London 1994, s. 41-44
- Laura DE BARBIERI, *A propos de la bibliotheque des Lobkowicz de Roudnice, reconstruite a Nelahozeves*, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2000, s. 111-122
- Gavin DE BEER, *Early travellers in the Alps*, New York 1967
- Marie-Ange DELEN, *Frauenalben als Quelle. Frauen und Adelskultur im 16. Jahrhundert*, in: Wolfgang Klose (ed.), *Stammbücher des 16. Jahrhunderts (Wolfenbütteler Forschungen 42)*, Wiesbaden 1989, s. 75-93
- DĚJINY českého výtvarného umění II/1. *Od počátků renesance do závěru baroka*, Praha 1989
- Jean DELUMEAU, *Dějiny ráje – zahrada rozkoše*, Praha 2003
- Jean DELUMEAU, *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13.-18. století*, Praha 1998
- Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14.-18. století I-II*, Praha 1997-1999
- Lloyd DeMAUSE, *Evolution der Kindheit*, in: Týž (ed.), *Hört ihr die Kinder weinen? Eine psychogenetische Geschichte der Kindheit*, Frankfurt 1980, s. 12-111
- Lloyd DeMAUSE, *The History of Childhood*, New York 1974
- Wolfgang DETEL – Claus ZITTEL (ed.), *Wissensideale und Wissenskulturen in der frühen Neuzeit. Ideals and Cultures of Knowledge in Early Modern Europe*, Berlin 2002
- Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526-1707*, Wien – Köln – Weimar 2003
- Jonathan DEWALD, *Aristocratic Experience and the Origins of Modern Culture: France 1570-1715*, Berkeley 1993
- Jonathan DEWALD, *Deadly Parents: Family and Aristocratic Culture in Early Modern France*, in: Barbara Diefendorf – Carla Hesse (ed.), *Culture and Identity in Early Modern Europe (1500-1800). Essays in Honor of Natalie Zemon Davis*, The University of Michigan Press 1993, s. 223-236
- Jonathan DEWALD, *The European Nobility 1400-1800*, Cambridge 1996
- A. G. DICKENS (ed.), *The Courts of Europe. Politics. Patronage and Royalty 1400-1800*, London 1977
- Harald DICKERHOF (ed.), *Bildungs- und schulgeschichtliche Studien zu Spätmittelalter, Reformation und konfessionellem Zeitalter (= Wissenskulturen im Mittelalter; Bd. 19)*, Wiesbaden 1994
- Barbara DIEFENDORF – Carla HESSE (ed.), *Culture and Identity in Early Modern Europe (1500-1800). Essays in Honor of Natalie Zemon Davis*, The University of Michigan Press 1993
- Wilhelm DIEHL, *Die Schulordnungen des Großherzogtums Hessen, II. Band Die höheren Schulen der Landgrafschaft Hessen-Darmstadt, II. Teil: Überblick über die Entwicklung des höheren Schulwesens, Texterläuterungen nebst Namen- und Sachregister* Berlin 1903 (= *Monumenta Germaniae Paedagogica XXVIII*)
- Wilhelm DIEHL, *Die Schulordnungen des Großherzogtums Hessen, III. Band Das Volksschulwesen der Landgrafschaft Hessen-Darmstadt*, Berlin 1905 (= *Monumenta Germaniae Paedagogica XXXIII*)
- Peter DIEMER, *Vergnügungsfahrt mit Hindernissen. Erzherzog Ferdinands Reise nach Venedig, Ferrara und Mantua im Frühjahr 1579*, *Archiv für Kulturgeschichte* 66, 1984, s. 249-314

- Karl DIETSCH, Beiträge zur Geschichte des Gymnasiums in Hof I-III (= Programm des königlichen humanistischen Gymnasiums zu Hof für die Schuljahre 1895/96-1897/1898), Hof 1895-1898
- Gerhard DILCHER, Die Ordnung der Ungleichheit. Haus, Stand und Geschlecht, in: Ute Gerhard (ed.), Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart, München 1997, s. 55-72
- Martin DINGES, Der „feine Unterschied“. Die soziale Funktion der Kleidung in der höfischen Gesellschaft, Zeitschrift für historische Forschung 19, 1992, s. 49-76
- Martin DINGES, Die Ehre als Thema der historischen Anthropologie. Bemerkungen zur Wissenschaftsgeschichte und zur Konzeptualisierung, in: Klaus Schreiner – Gerd Schwerhoff (ed.), Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaft des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Köln-Weimar-Wien 1995, s. 29-62
- Peter DINZELBACHER, Die letzten Dinge. Himmel, Hölle, Fegefeuer im Mittelalter, Freiburg-Basel-Wien 1999
- Peter DINZELBACHER (ed.), Europäische Mentalitätsgeschichte, Stuttgart 1993
- Günter DIPPOLD, Der Humanismus im städtischen Schulwesen Schlesiens, in: Winfried Eberhard (ed.), Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation, Köln u.a. 1996 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 28), s. 229-244
- Václav DIVIŠ-ČISTECKÝ, Příspěvek k povahopisu Henyka z Valdštejna a jeho matky Markéty rozené z Lobkovic, ČČM 79, 1905, s. 430-431
- Hellmut DIWALD, Wallenstein, München-Esslingen 1969
- Josef DOBIÁŠ, Dějiny královského města Pelhřimova III/2. Doba reformační II/2, Praha 1954
- Josef DOBIÁŠ, Vilém Slavata, Časopis historický 1, 1881, s. 267-309; 2, 1882, s. 34-56
- Kazimierz DOBROWOLSKI, Studja nad kulturą naukową w Polsce do schyłku XVI stulecia, Warszawa 1933
- August von DOERR, Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wapenbriefe und Adelsdiplome, welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k.k. Ministerium des Innern in Wien eingetragen sind, Praha 1900
- August von DOERR, Verzeichnis der Inkolats-Ertheilungen und Aufnahmen in den Herrenstand in Mähren aus den Jahren 1531-1620, SBKKGW, Phil.-hist. Classe, Jg. 1903, Nr. XVIII, Prag 1904
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu, HD 11, 1987, s. 141-158
- Eva DOLEŽALOVÁ, Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava v Praze na Starém Městě – dějiny, hospodaření a studijní nadace, In: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová (ed.), Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 135-148
- Eva DOLEŽALOVÁ, Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském, PSH 31, 2000, s. 186-261
- Alois DOLEŽEL, Komenský a jezuité – příklad jednoty protikladů, Stud Com et Hist 36, 2006, č. 75-76, s. 205-210
- Claudio DONATI, The Italian Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, in: H(amish) M. Scott (ed.), The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Volume I: Western and Southern Europe, s. 237-268
- Heinz DOPSCH, Der österreichischer Adel, in: Erich Zöllner (ed.), Österreichische Sozialstrukturen in historischer Sicht, Wien 1980, s. 25-43
- Josef DOSTÁL, „Princess de Bohême“ a její cesta na francouzský trůn, in: Od pravěku k dnešku I. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930, s. 414-427
- Josef DOSTÁL, Příběhy ze života Jana Dobřenského z Dobřenic, ČSPS 56, 1948, s. 13-26, 118-131
- Josef DOSTÁL, Sestra Adama Erdmanna Trčky, ČČH 43, 1937, s. 72-83

- Josef DOSTÁL, Vilém Trčka v Paříži roku 1633, ČČH 42, 1936, s. 88-98
- Magda DOSTÁLOVÁ, Jan Myllner z Milhauzu, úředník rudolfínské doby, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997, Brno 1998, s. 105-141
- Helmuth DOTTERWEICH, Der junge Maximilian. Biographie eines bayerischen Prinzen. Jugend und Erziehung des bayerischen Herzogs und späteren Kurfürsten Maximilian I. von 1573 bis 1593, München 1980
- Winfried DOTZAUER, Deutsche in westeuropäischen Hochschul- und Handelsstädten, vornehmlich in Frankreich, bis zum Ende des alten Reiches. Nation, Bruderschaft, Landsmannschaft, Geschichtliche Landeskunde V/2, 1969, s. 89-159
- Winfried DOTZAUER, Deutsches Studium in Italien unter besonderer Berücksichtigung der Universität Bologna. Versuch einer vorläufigen zusammenstellenden Übersicht, Geschichtliche Landeskunde 14, 1976, s. 84-130
- Eva DRAŠAROVÁ, Dvůr Rudolfa II. Příspěvek k organizaci a personální skladbě dvora středoevropských Habsburků v 16. a na počátku 17. století, Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze II/1, Praha 1989, s. 42-86
- Gert DRESSEL, Historische Anthropologie. Eine Einführung, Wien-Köln-Weimar 1996
- Paul DREWS, Petrus Canisius. Der erste deutsche Jesuit, Halle 1892
- Erika DREYER-EIMBKE, Alte Strassen im Herzen Europas. Könige, Kaufleute, Fahrendes Volk, Frankfurt am Main 1989
- František DRTINA, O výchově dívků, Časopis učitelek 12, 2, Praha 1905
- Beda DUDÍK, Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte, Brünn 1852
- Beda DUDÍK, Iter Romanum I-II, Wien 1855
- Beda DUDÍK, J. P. Cerroni's Handschriften Sammlung, Brno 1850
- Beda DUDÍK, Karl's von Žerotín Böhmisches Bibliothek in Breslau, Prag 1877
- Andrea van DÜLMEN (ed.), Frauen. Ein historisches Lesebuch, München 1988
- Richard van DÜLMEN (ed.), Entdeckung des Ich. Die Geschichte der Individualisierung vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Köln – Weimar – Wien 2001
- Richard van DÜLMEN, Die Entdeckung des Individuums 1500-1800, Frankfurt 1997
- Richard van DÜLMEN, Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku, Praha 2001
- Richard van DÜLMEN, Entstehung des frühneuzeitlichen Europa 1550-1648, Frankfurt 1987
- Richard van DÜLMEN (ed.), Erfindung des Menschen. Schöpfungsträume und Körperbilder 1500-2000, Wien 1998
- Richard van DÜLMEN, Fest der Liebe. Heirat und Ehe in der Frühen Neuzeit, in: Týž, Gesellschaft der Frühen Neuzeit: Kulturelles Handeln und Sozialer Prozeß, Wien 1993
- Richard van DÜLMEN (ed.), Fischer Lexikon Geschichte, Frankfurt am Main 1990
- Richard van DÜLMEN, Frauen vor Gericht.. Kindsmord in der frühen Neuzeit, Frankfurt 1990
- Richard van DÜLMEN, Gesellschaft der Frühen Neuzeit: kulturelles Handeln und sozialer Prozeß, Wien-Köln-Weimar 1993
- Richard van DÜLMEN, Historische Kulturforschung zur Frühen Neuzeit. Entwicklung – Probleme – Aufgabe. Geschichte und Gesellschaft 21, 1995, s. 403-425
- Richard van DÜLMEN, Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly, Praha 2002
- Richard van DÜLMEN, Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I. Dům a jeho lidé, Praha 1999
- Richard van DÜLMEN – Sina RAUSCHENBACH – Meinrad von ENGELBERG (ed.), Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft, Köln – Weimar – Wien 2004
- Bernard DUHR, Jesuiten an den deutschen Fürstenhöfen des 16. Jahrhunderts, Freiburg im Breisgau 1901
- Jeroen DUINDAM, Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court, Amsterdam 1994

- Jeroen DUINDAM, Norbert Elias und der frühneuzeitliche Hof. Versuch einer Kritik und Weiterführung, *Historische Anthropologie. Kultur-Gesellschaft-Alltag* 6, 1998, s. 370-387
- Jeroen DUINDAM, Problems and prospects for a 'new' history of the court: the Habsburg *Hofstaat* in perspective, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)* (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 49-66
- Jeroen DUINDAM, The Archduchy of Austria and the Kingdoms of Bohemia and Hungary. The Courts of the Austrian Habsburgs c. 1500-1750, in: John Adamson (ed.), *The Princely Courts of Europe. Ritual, Politics and Culture Under the Ancien Régime 1500-1750*, London 1999, s. 165-187
- Jeroen DUINDAM, The court of the Austrian Habsburgs: locus of a composite heritage, *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 8, 1998, s. 24-58
- Jeroen DUINDAM, Vienna and Versailles. The courts of Europe's dynastic rivals c. 1550-1780, Cambridge 2003
- Marek ĎURČANSKÝ, Úřední knihy vedené v rámci podkomořského úřadu jako pramen k výzkumu šlechtických dvorů v období třicetileté války, *Sborník archivních prací* 52, 2002, č. 1, s. 243-256
- František DVORSKÝ, Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621, Praha 1892 (= Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, třída I /pro vědy filosofické, právní a historické/, roč. 1, 1891-1892)
- František DVORSKÝ, Matiš Borbonius z Borbenheimu, *ČČM* 65, 1891, s. 81-89
- František DVORSKÝ, Příspěvky k dějinám církevním v Čechách III. Jaký byl číselný poměr katolíků vůči straně pod obojí 1609, *SH* 2, 1884, s. 280-287
- František DVORSKÝ, Tadyáš Hájek z Hájků, *ČČM* 1891, s. 229-247
- Jiří DVORSKÝ, Pražské paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna z let 1575-1625, *PSH* 7, 1972, s. 161-172
- Jiří DVORSKÝ a kol., Dějiny českého výtvarného umění II/1-2, Praha 1989
- Max DVORÁK ml., Process Jiřího z Lobkovic, *ČČH* 2, 1896, s. 271-292
- Daniela DVOŘÁKOVÁ, Reisen im Geist des Rittertums, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave*, Bratislava 2005, s. 35-42
- Lenka DVOŘÁKOVÁ, Trčkové z Lípy na přelomu 15. a 16. století, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, AUC Phil et Hist 1976, s. 113-136
- Jan DYK, Rod rytířů Grypsků z Gryspachu v Čechách, Kralovice 1924
- Winfried EBERHARD, Entwicklungsphasen und Probleme der Gegenreformation und katholischen Erneuerung in Böhmen, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 84, 1989, s. 235-257
- Winfried EBERHARD, Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530, München – Wien 1981
- Winfried EBERHARD, Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen, München 1985
- Winfried EBERHARD, Ständische Strukturen in Ostmitteleuropa: Problemstellungen und Thesen (Eine vorläufige Diskussionsbilanz), in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (ed.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert*, Leipzig 1996, s. 311-318
- Winfried EBERHARD, Stände, Herrscher und Religion in den böhmischen Ländern in der frühen Neuzeit, in: Hugo Weczerka (ed.), *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit*, Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 16, Marburg 1995, s. 121-136
- Winfried EBERHARD, The Political System and the Intellectual Traditions of the Bohemian Ständestaat from the Thirteenth to the Sixteenth Century, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London 1991, s. 23-47

Winfried EBERHARD, Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen des Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (ed.), Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, Stuttgart 1999, s. 89-104

Winfried EBERHARD, Zur Religionsproblematik in der böhmischen Landesverfassung der Reformationsepoche, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek – Dalibor Janiš (ed.), Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619). Sborník příspěvků z mezinárodního konference konané ve dnech 7.-8. prosince 2000 v Praze, Praha 2001, s. 249-266

Gerhard EBERLEIN, Die erste evangelische Universität, Evangelisches Kirchenblatt für Schlesien 4, 1901, s. 281-297

Herwig EBNER, Der Schreibkalender als Geschichtsquelle, in: Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Steiermark und Kärntens. Ferdinand Tremel zur Vollendung des 65. Lebensjahres dargebracht von seinem Freunden, Graz 1976, s. 65-81

Alois ECKER – Michael ZAHRADNIK, Familie und Schule. Sozialgeschichtliche Aspekte, Wien 1987 (2. Aufl.)

Jana ECKERTO VÁ – Kateřina BOBKOVÁ, Cesta do Itálie očima Bedřicha z Donína a Petra Velcursia, in: Cesty a cestování v životě společnosti, AUP, Phil et Hist II/1995, Ústí nad Labem 1997, s. 293-300

Friedrich EDELMAYER, "Ignotum est ignoti nulla cupido". Die Berichte des Elias Preuß über die Studien von Siegmund II. von Dietrichstein, in: Kurt Mühlberger (ed.), Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte, 16. bis 19. Jahrhundert, Wien 1993, s. 232-270

Friedrich EDELMAYER – Alfred KOHLER, Ehre, Geld, Karriere. Adam von Dietrichstein im Dienst Kaisers Maximilian II., in: Friedrich Edelmayr – Alfred Kohler, Kaiser Maximilian II. Kultur und Politik im 16. Jahrhundert (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 19), Wien-München 1992

Franz X. EDER – Peter FELDBAUER – Erich LANDSTEINER (ed.), Wiener Wege der Sozialgeschichte. Themen – Perspektiven – Vermittlung, Wien-Köln-Weimar 1997

Karl EDER, Glaubensspaltung und Landstände in Österreich ob der Enns 1525-1602, Linz 1936

Eduard EFFENBERGER, Geschichte der österreichischen Post, Wien 1913

H. Ch. EHALT, Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert, Wien 1980

Joachim EHLERS, Grand Tour avant la lettre. Schichtenspezifische Mobilität im Früh- und Hochmittelalter, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 23-32

Trude EHLERT (ed.), Haushalt und Familie im Mittelalter und früher Neuzeit, Sigmaringen 1991

Richard EHRENBERG, Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert. Band I. Die Geldmächte des 16. Jahrhunderts, Jena 1896

Stefan EHRENPREIS – Ute LOTZ-HEUMANN, Reformation und konfessionelles Zeitalter, Darmstadt 2002

Stefan EHRENPREIS, Einleitung. Das Erziehungswesen der Reformierten im Kontext frühneuzeitlicher Kultur und Wissenschaft, in: Heinz Schilling – Stefan Ehrenpreis – Stefan Moesch (ed.), Frühneuzeitliche Bildungsgeschichte der Reformierten in konfessionsvergleichender Perspektive. Schulwesen, Lesekultur und Wissenschaft (= Zeitschrift für historische Forschung. Beiheft 38), Berlin 2007, s. 1-17

Stefan EHRENPREIS, Erziehungs- und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsprobleme und methodische Innovationen, in: Heinz Schilling – Stefan Ehrenpreis (ed.), Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel, Münster 2003, s. 19-33

Stefan EHRENPREIS, Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionspolitik. Der Reichshofrat unter Rudolf II. 1576-1612, Göttingen 2006

- Klaus Eckart EHRLICHER, Ein steirisches Adelsgeschlecht in Böhmen und Mähren. Hoffmann Freiherren zu Gruenpüchel und Strechau, Bohemia 21, 1980, s. 59-83
- Klaus Eckart EHRLICHER, Die Könige des Enntales. Die Geschichte der Hofmann Freiherren zu Gruenpüchel und Strechau und ihre Verbindungen im Adel der Erbländer, Dissertation, Innsbruck 1973
- Otmar EITNER et aliis, Das Gymnasium St. Maria-Magdalena zu Breslau, Bad Honnef 2003 (vl. vydání autora)
- Jana EKERTOVÁ – Kateřina BOBKOVÁ, Cesta do Itálie očima Bedřicha z Donína a Petra Velcursia, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 293-300
- Norbert ELIAS, Die höfische Gesellschaft Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie, Frankfurt am Main 1990
- Norbert ELIAS, Die Gesellschaft der Individuen, Frankfurt am Main 2003
- Norbert ELIAS, Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen, Frankfurt am Main 1976
- Donata ELSCHENBROICH, Kinder werden nicht geboren. Studien zur Entstehung der Kindheit, Frankfurt 1977
- Christian D'ELVERT, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, insbesondere Mährens, im siebzehnten Jahrhunderte, Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. m. schl. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 22, 1875
- Christian D'ELVERT, Die Verfassung und Verwaltung von Oesterreichisch-Schlesien in ihrer historischen Ausbildung, in : Brünn 1854
- Christian D'ELVERT, Geschichte der Studien-, Schul und Erziehungs-Anstalten in Mähren und Österr. Schlesien, insbesondere der olmützer Universität, in den neueren Zeiten, Brünn 1857
- Thomas ELSMANN, Das Bremer 'Gymnasium illustre' und seine Vorläufer in ihrer Bedeutung für den Ramismus in Deutschland (1560-1630), in: Fokke Akkerman (ed.), Northern humanism in European context, 1469-1625: From the 'Adwert Academy' to Ubbo Emmius, Leiden 1999, s. 99-108
- Thomas ELSMANN (ed.), Nathan Chytraeus 1543-1598. Ein Humanist im Rostock und Bremen. Quellen und Studien, Bremen 1991
- Friedrich ENDL, Die Stadtschule in Horn von den ältesten Zeiten ihres Bestandes bis zur Errichtung des Piaristen-Gymnasiums im Jahre 1657, in: Beiträge zu Österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, III. Heft, Wien 1901, s. 1-80
- Rudolf ENDRES, Adel in der Frühen Neuzeit (= Enzyklopädie deutscher Geschichte 18), München 1993
- Rudolf ENDRES (ed.), Adel in der Frühen Neuzeit. Ein regionaler Vergleich (Bayreuther Historische Kolloquien 5), Köln - Wien 1991
- Rudolf ENDRES, Das Schulwesen in Franken im ausgehenden Mittelalter, in: Bernd Moeller - Hans Patze - Karl Stackmann (ed.), Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalter und der frühen Neuzeit, Göttingen 1983, s. 173-213
- Helmut ENGELBRECHT, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd. 2: Das 16. und 17. Jahrhundert, Wien 1983
- Helmut ENGELBRECHT, Unterricht und Erziehung auf Boden Österreichs zur Zeit der Renaissance und des Humanismus (= Jahresbericht des Bundesgymnasiums Krems 1979/80), Krems 1980
- Wilken ENGELBRECHT, Flüchtling im fremden Lande. Weissenberger Exulanten in niederländischen Quellen, in: IV. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 14.-15. 10. 1989. Sborník příspěvků, s. 13-18
- Wilken ENGELBRECHT, Studenti z Čech, Moravy a Slezska na universitě ve Franekerě, Zpravodaj Klubu genealogie a heraldiky v Ostravě 36, 1988, s. 1-2
- Wilhelm ERBEN, Zur Geschichte des österreichischen Kriegswesens im 16. Jahrhundert, Mitteilungen des k. k. Heeresmuseums 2, 1903, s. 1-29

Daniela ERLACH – Markus REISENLEITNER – Karl VOCELKA (ed.), *Privatisierung der Triebe? Sexualität in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt 1994, s. 31-45

Philippe ERLANGER, *The Age of Courts and Kings: Manners and Morals 1558-1715*, London 1967

Xenja von ERTZDORF – Dieter NEUKIRSCH – Rudolf SCHULZ (ed.), *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Vorträge eines interdisziplinären Symposiums vom 3.-8. Juni 1991 an der Justus-Liebig-Universität Gießen, Amsterdam-Atlanta 1992*

Arnold ESCH, *Antiken-Wahrnehmung in Reiseberichten des 15. und frühen 16. Jahrhunderts*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 115-127

Franz EULENBURG, *Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart (= Abhandlungen der Philol.-hist. Klasse der königlichen sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften Nr. II)*, Leipzig 1904

Robert John Weston EVANS, *Bílá hora a kultura českých zemí, ČsČH 17*, 1969, s. 845-862

Robert John Weston EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576-1612*, Praha 1997

Robert John Weston EVANS, *The Court. A Protean Institution and an Elusive Subject*, in: Ronald G. Asch – Adolf M. Birke (ed.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650*, London/New York 1991, s. 481-491

Robert John Weston EVANS, *The Wechel Press: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572-1627, Past and Present, Supplement 2*, 1972, s. 1-74

Robert John Weston EVANS, *Vznik habsburské monarchie. 1550-1700*, Praha 2003

Franz M. EYBL – Wolfgang HARMS – Hans-Henrik KRUMMACHER – Werner WELZIG (ed.), *Enzyklopädien der Frühen Neuzeit. Beiträge zu ihrer Erforschung*, Tübingen 1995

Eva FABER – Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Die „Entdeckung“ Siziliens zwischen Kreuzfahrt, Kommerzreise und Grand Tour. Zinzendorf versus Riedesel*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 341-354

Abby FAIMONOVÁ, *Dějiny školství rakouského I. Od dob nejstarších až po rok 1848*, Telč [1909]

Jacob FALKE, *Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein I-III*, Wien 1868-1882

Suraiya FAROQHI, *Herrscher über Mekka. Die Geschichte der Pilgerfahrt*, München - Zürich 1990

Márta FATA – Gyula KURUCZ – Anton SCHINDLING (ed.), *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert (= Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Bd. 64)*, Stuttgart 2006

Jörg-Ulrich FECHNER (ed.), *Stammbücher als kulturhistorische Quellen (= Wolfenbütteler Forschungen, Band 11)*, München 1981

Anna FECHTNEROVÁ – Zdeněk HOJDA, *Vztahy pražské univerzity k Vratislavi v 17. až 18. století, AUC-HUCP 23*, 1983, č. 1, s. 65-76

Heinrich FEILZER, *Jugend in der mittelalterlichen Ständegesellschaft*, Wien 1971

Peter FELDBAUER, *Der Herrenstand in Oberösterreich. Ursprünge, Anfänge, Frühformen*, Wien 1973

Olga FEJTOVÁ, *Praha – Vratislav, vzájemné vztahy v období raného novověku, ČČH 1006*, 2008, č. 1, s. 54-79

Olga FEJTOVÁ, *Zeměpisná literatura v měšťanských knihovnách období 17. století*, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave*, Bratislava 2005, s. 339-352

Ludwig FERTIG, *Die Hofmeister. Ein Beitrag zur Geschichte des Lehrerstandes und der bürgerlichen Intelligenz*, Stuttgart 1979

- Mathias Maria FEYFAR, Die erlauchten Herrn auf Nikolsburg. Eine geschichtliche Studie, Wien 1879
- Michal FIALA – Jan VICHRA, Šlechtíci studenti na pražském arcibiskupském semináři v 17. a 18. století, Heraldická ročenka 20, 1993, s. 33-45
- Vlasta FIALOVÁ, Jan Adam z Víckova, moravský emigrant a vůdce Valachů 1620 až 1628, Brno 1935
- Vlasta FIALOVÁ, Lukrécie Nekšovna z Landeku, první manželka Albrechta z Valdštejna, ČCH 40, 1934, s. 125-136
- Vlasta FIALOVÁ, O paní Bohunce Bítovské roz. z Víckova, Přerov 1938
- Hanns-Peter FINK, Exercitia Latina. Vom Unterricht lippischer Junggrafen zur Zeit der Spätrenaissance, Marburg 1991
- Jean-Louis FLANDRIN, Familien – Soziologie, Ökonomie, Sexualität, Frankfurt – Berlin – Wien 1978
- Theodor FLATHE, Sanct Afra. Geschichte der königlich sächsischen Fürstenschule zu Meissen seit ihrer Gründung im Jahre 1543 bis zu ihrem Neubau in den Jahren 1877-1879, Leipzig 1879
- Michal FLÉGL, Florián Gryspek a česká předbělohorská společnost, Křesťanská revue 44, 1977, s. 169-174
- Michal FLÉGL, K významu osobnosti Floriána Gryspeka v předbělohorských Čechách, SSH 8, 1973, s. 181-187
- Johann Carl FLEISCHMANN, Das Bildungsideal des deutschen Gymnasiums in seiner geschichtlichen Entwicklung bis gegen Mitte des XVII. Jahrhunderts, Hof 1888
- Andreas FLITNER – Walter HORNSTEIN, Kindheit und Jugendalter in geschichtlicher Betrachtung, Zeitschrift für Pädagogik 10, 1964, s. 311-339
- Jonas FLÖTER – Christian RITZI (ed.), Bildungsmäzenatentum. Privates Handeln – Bürger-sinn – kulturelle Kompetenz seit der Frühen Neuzeit, Köln – Weimar – Wien 2007
- Jonas FLÖTER – Günther WARTENBERG (ed.), Die sächsische Fürsten- und Landes-schulen. Interaktion von lutherisch-humanistischen Erziehungsideal und Eliten-Bildung (= Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde 9), Leipzig 2004
- Čeněk FLORIÁN, Chrudimská škola, kolébka zdejšího gymnasia. Památník státního reálného gymnasia v Chrudimi 1863-1948, s. 5-73
- Vincenc FLORIÁN, Jindřich Michal Hýzrl z Chodů, in: 41. výroční zpráva c. k. reálného gymnasia v Domažlicích, Domažlice 1912, s. 1-12
- Lenka FLORKOVÁ, Kavalířská cesta Dominika Ondřeje z Kounic, Vyškovský sborník 4, 2004, s. 87-111
- Sibylla FLÜGGE, Hebammen und heilkundige Frauen. Recht und Rechtswirklichkeit im 15. und 16. Jahrhundert, Frankfurt am Main 1998
- Josef Erwin FOLKMANN, Die gefürstete Linie des uralten und edlen Geschlechtes Kinsky. Ein geschichtlicher Versuch, Prag 1861
- Tomáš FOLTÝN, Cestovní instrukce jako pramen k dějinám kavalířských cest, Historie 2005. Celostátní studentská vědecká konference. Liberec 8. - 9. 12 2005, s. 74-116.
- Tomáš FOLTÝN, Druhá kavalířská cesta a zejména římský pobyt Ferdinanda Augusta z Lobkovic (1675-1676), in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 99-127
- Tomáš FOLTÝN, Kavalířské cesty a cestovní instrukce aristokracie z habsburské monarchie (1640-1740), Pardubice 2005 (bakalářská práce Fakulty humanitních studií Univerzity Pardubice)
- Marc R. FORSTER, Catholic revival in the age of the baroque. Religious identity in Southwest Germany, 1550-1750, Cambridge 2001
- Erich FORSTREITER, Die Anfänge der humanistischen Schulbildung in Horn und die Vorläufer des Gymnasiums vor Errichtung des Piaristengymnasiums im Jahr 1657 (Sonderabdruck aus Schola Hornana, Festschrift zur Eröffnung des neuen Gebäudes der Horner Bundesmittelschulen am 18. Dezember 1961, Horn 1962)

- Irene FOSI, *Conversions de voyageurs protestants dans la Rome baroque*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 569-578
- Jindřich FRANCEK, *Eliška Kateřina Smiřická a příběh její lásky*, *Východočeský sborník historický* 3, 1993, s. 273-298
- Jindřich FRANCEK, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic*, Pecka 1994
- Jindřich FRANCEK, *Příběh tajné lásky. Eliška Kateřina Smiřická a její sexuální skandál*, Praha 2005
- Günther FRANK, *Veit Amerbach (1503-1557). Von Wittenberg nach Ingolstadt*, in: Heinz Scheible (ed.), *Melanchton in seinen Schülern (= Wolfenbütteler Forschungen 73)*, Wiesbaden 1997, s. 103-128
- Eugen von FRAUENHOLZ, *Lazarus von Schwendi. Der erste deutsche Verkiinder der allgemeinen Wehrpflicht*, Hamburg 1939
- J. FREYLICHÓWNA, *Ideał wychowawczy szlachty polskiej w XVI i początku XVII wieku*, Warszawa 1938
- Walter FRIEDENSBURG, *Geschichte der Universität Wittenberg*, Halle a. S. 1917
- Arnd FRIEDRICH, *Die Gelehrtenschulen in Marburg, Kassel und Korbach zwischen Melanchthonianismus und Ramismus in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Darmstadt – Marburg 1983
- Oskar FRIEDRICH, *Album des Gymnasiums zu Zittau. Zur Erinnerung an die dreihundertjährige Jubelfeier der Begründung des Gymnasiums*, Zittau 1886
- Willem FRIJHOFF, *Éducation, savoir, compétence. Les transformations du Grand Tour dans les Provinces-Unies à l'époque moderne*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 609-635
- Lea FRIMLOVÁ, *Problematika památníků a jejich výskyt na Moravě*, *ČMM* 106, 1987, č. 3-4, s. 247-258
- Eva FRIMMOVÁ, *Historiografie obdobia renesancie a humanizmu na Slovensku po roku 1989*, *Historický časopis* 55, 2007, č. 1, s. 56-68
- Eva FRIMMOVÁ, *Korešpondencia humanistu Petra Fradelia*, *Historické štúdie* 42, 2002, s. 121-132
- Gerd FRITZ, *Historische Semantik*, Stuttgart – Weimar 2006
- Charlotte FRITZOVÁ – Jindřich RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna (1555)*, *Sborník prací východočeských archivů* 3, 1975, s. 63-77
- Miluše FROLÍKOVÁ, *Šimon Lomnický z Budče*, *JSH* 32, 1963, s. 97-109
- Gotthardt FRÜHSORGE, *Die Krise des Herkommens. Zum Wertekanon des Adels im Spiegel alteuropäischer Ökonomieliteratur*, in: Winfried Schulze – Helmut Gabel (ed.), *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität (=Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 12)*, München 1988, s. 95-112
- Eliška FUČÍKOVÁ a kol. (ed.), *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy (Katalog vystavených děl)*, Praha 1997
- Eliška FUČÍKOVÁ – Beket BUKOVINSKÁ – Ivan MACHKA, *Umění na dvoře Rudolfa II.*, Praha 1991
- Martina FUCHS – Alfred KOHLER (ed.), *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*, Münster 2003
- Radek FUKALA, *Karel st. ze Žerotína*, Ostrava 1996
- Radek FUKALA, *Manýrismus a globální krize 17. století?*, Opava 2000
- Radek FUKALA, *Náboženství a protestantské školství za krnovského knížete Jiřího Friedricha*, *Sborník bruntálského muzea* 2000, s. 25-39

- Radek FUKALA, Paměti Hynka mladšího Bruntálského z Vrbna. Pramen k poznání olomouckých sněmovních jednání v lednu 1610, *Historica 1, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, Ostrava 1993, s. 31-39*
- Radek FUKALA, Profil Žerotínových adresátů a politických partnerů v opavsko-krnovské oblasti, *FHB 18, 1997, s. 143-165*
- Radek FUKALA, Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích, *Opava 1997*
- Radek FUKALA, Slezská reformace, *Slezský sborník 98, 2000, č. 4, s. 241-263*
- Radek FUKALA, Slezsko neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740, *České Budějovice 2007*
- Radek FUKALA, Život na krnovském zámku za vlády hohenzollernských knížat (1523-1621), in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 135-148*
- Marian FÜSSEL, Riten der Gewalt. Zur Geschichte der akademischen Deposition und des Pennalismus in der frühen Neuzeit, *Zeitschrift für historische Forschung 32, 2005, 4, s. 605-648*
- Theodor GÄRTNER, Urkundenbücher der sächsischen Gymnasien I. Quellenbuch zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau. I. Heft. Bis zum Tode des Rektors Christian Weise (1708), *Leipzig 1905*
- Klaus GARBER (ed.), *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven. Bd. I: Breslau: Universitätsbibliothek – Bibliotheka Uniwersytecka. Abt. I Stadtbibliothek Breslau (Rhedigeriana / St. Elisabeth), Hildesheim – Zürich – New York 2001*
- Klaus GARBER (ed.), *Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit I-II (= Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 111), Tübingen 2005*
- Klaus GARBER – Wilfried KÜRSCHNER (ed.), *Zwischen Renaissance und Aufklärung. Beiträge der interdisziplinären Arbeitsgruppe Frühe Neuzeit der Universität Osnabrück/Vechta, Amsterdam 1988*
- Eugenio GARIN, *L'educazione in Europa (1400-1600), Problemi e programmi, Bari 1957*
- Elisabeth GARMS-CORNIDES, Hofmeister auf Grand Tour, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 255-274*
- Erwin GATZ (ed.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon, Berlin 1996*
- Jan GEBAUER, *Slovník staročeský 1-II, 2. vyd., Praha 1970*
- Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje, Praha 2000*
- Paul Frédéric GEISENDORF, *Théodore de Bèze, Genève 1967*
- Gustav GELLNER, Jan Černý a jiní naši lékaři do konce doby jagellovské, *VKČSN 1934, III, s. 1-176*
- Gustav GELLNER, Tomáš Jordán, *ČMM 60, 1936, s. 85-140, 315-354*
- Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, Praha 1938*
- Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů, Praha 1997*
- Lorenz GERHARD, *Adelssitze Kärntens im Wandel der Zeit, Klagenfurt 1977*
- J. F. A. GILLET, *Crato von Crafftheim und seine Freunde, Frankfurt 1860*
- Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618, Praha 1870-1878*
- Anton GINDELY, *Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhunderte, Prag 1886*
- Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen, Leipzig 1894*
- Anton GINDELY, *Geschichte der Ertheilung des böhmischen Majestätsbriefes von 1609, Prag 1859*
- Anton GINDELY, *Waldstein während seines ersten Generalats I, Prag 1886*

- Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře okolo roku 1600*, Praha 2000
- Ryszard GŁADKIEWICZ et alii, *Dzieje Złotoryji, Złotoryja – Wrocław 1997*
- Gerald GLAUBITZ, *Geschichte, Landschaft, Reisen. Umriss einer historisch-politischen Didaktik der Bildungsreise*, Weinheim 1997
- Mattias GLATZL, *Die Freiherrn von Teufel in ihrer staats- und kirchenpolitischen Stellung zur Zeit der Reformation und Restauration*, Diss. Wien 1950
- Jaroslav GLOSER, *Rod Hohenemsů v zemích koruny české, Genealogické a heraldické informace 2002*, s. 5-18
- Julius GLÜCKLICH, *O historických dílech Václava Budovce z Budova z let 1608-1610 a jejich poměru k Slavatovi, Skálovi a neznámému dosud diariu lutherána Karla Zikmundova*, Praha 1911 (= *Rozpravy ČAVU*, třída I., č. 42)
- Julius GLÜCKLICH, *Mandát proti bratřím a jeho provádění v letech 1602-1604*, Praha 1904
- Julius GLÜCKLICH, *Mandát proti bratřím a jeho provádění v letech 1602-1604*, *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída fil.-hist.-jaz. 1904, Praha 1904
- Julius GLÜCKLICH, *O defenzorech a českém povstání 1618-1620*, *ČČH* 27, 1921, s. 63-93
- Julius GLÜCKLICH, *O historických dílech Václava Budovce z Budova z let 1608-1610 a jejich poměru k Slavatovi, Skálovi a neznámému dosud diariu lutherána Karla Zikmundova*, Praha 1911
- Henryk GMITEREK, *Adelsresidenzen in polnischen Reisen Wilhelms von Rosenberg*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků* (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 101-112
- Henryk GMITEREK, *Studenti ze zemí České koruny na Zamojské akademii*, *FHB* 18, 1997, s. 167-172
- Henryk GMITEREK, *Uroczystości akademickie w zamościu (XIV-XVII w.)*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 459-470
- Hans-Werner GOETZ, *Život ve středověku*, Praha 2005
- Andreas GÖßNER, *Die Studenten an der Universität Wittenberg. Studien zur Kulturgeschichte des studentischen Alltags und zum Stipendienwesen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Leipzig 2003
- Eva Maria GÖTZ, *Lebenszyklus und soziale Prägung nachgeborener Söhne des österreichischen Adels*, Dissertation der Universität Wien 1976
- Brita von GÖTZ-MOHR, *Karl I. von Liechtenstein (1569-1627)*, in: *Die Bronzen der Fürsterlichen Sammlung Liechtenstein. Ausstellungskatalog*, redigiert von Cornelia Schneider, Frankfurt a.M. 1986, s. 43-65
- Alfred GÖTZE, *Freundschaft*, *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* 12, 1910, s. 93-108
- Alfred GÖTZE, *Frühneuhochdeutsches Glossar*, Berlin 1967
- Arthur GOLDMANN, *Die Universität. 1529-1740*, in: *Geschichte der Stadt Wien*, Bd. 6, Wien 1918, s. 1-205
- Jaroslav GOLL, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmisches Brüder*, Praha 1878
- David GOODMAN – Colin A. RUSSEL (ed.), *The Rise of Scientific Europe 1500-1800*, Sevenoaks 1991
- Jack GOODY, *Die Entwicklung von Ehe und Familie in Europa*, Berlin 1986
- Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii. Historicko-antropologická esej*, Praha 2006
- Libor GOTTFRIED, *"Starobylost" rodu Písniců z Písnice a jejich pravá i falešná znaková listina*. in: *Našim jubilatům. (Sborník příspěvků k poctě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové)*. Praha, Státní ústřední archiv Praha 2000, s. 74-87
- Holger Thomas GRÄF – Ralf PRÖVE, *Wege ins Ungewisse. Reisen in der Frühen Neuzeit 1500-1800*, Frankfurt am Main 1997

- Theodor GRAFF, Die protestantische Landschaftsschule und das Jesuitengymnasium in Graz, in: France M. Dolinar (ed.), Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich, 1564-1628, Graz – Wien 1994, s. 523-535
- František GRAUS, Mentalität – Versuch einer Begriffsbestimmung und Methoden der Untersuchung, in: Týž (ed.), Mentalitäten im Mittelalter. Methodische und inhaltliche Probleme, Sigmaringen 1987, s. 9-48
- Ole Peter GRELL – Bob SCRIBNER (ed.), Tolerance and Intolerance in the European Reformation, Cambridge 1996
- Martin GRESCHAT, Martin Bucer. Ein Reformator und seine Zeit, München 1990
- Johannes GRIESSBACH, Die geschichtliche Entwicklung des altklassischen und deutschen Unterrichts an den Gymnasien im Königreich Bayern, Hof 1892 (= Programm des königlichen humanistischen Gymnasiums zu Hof für die Schuljahre 1891/92 und 1892/93)
- Jakob GRIMM – Wilhelm GRIMM, Deutsches Wörterbuch I-XVI, Leipzig 1854-1960
- Hynek GROSS, Zmínky o lékařích pana Viléma a Petra Voka z Rožmberka, Časopis lékařů českých 64, 1925, s. 399-400
- Thomas GROSSER, Bürgerliche Welt und Adelsreise: Nachahmung und Kritik, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 637-656
- Eva-Maria GRUBER, „Adelige Frauenbriefe“. Tratsch als Quelle für Forscher, in: Magazin Universum 3, März 1999
- Josef GRULICH, Lebensläufe von Untertanen in Südböhmen, in: Markus CERMAN – Hermann Zeitlhofer (ed.), Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert, Wien-München 2002, s. 192-205
- Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), HD 24, 2000, s. 49-82
- Josef GRULICH, Zkoumání „maličkosti“. Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie, ČČH 99, 2001, č. 3, s. 519-547
- Josef GRULICH, Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus, HD 20, 1996, s. 9-56
- Oswald von GSCHLIESSER, Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806, Nendel/Liechtenstein 1970
- Aron GUREVIČ, Historical Anthropology of the Middle Ages, Cambridge 1992
- Aron GUREVIČ, Kategorie středověké kultury, Praha 1978
- Hugo Freiherr von HAAN, Österreichische Studenten an der Genfer Universität 1559-1878, in: Festschrift zur Neunzigjahrfeier der Heraldisch-genealogischen Gesellschaft Adler 1870-1960, hrsg. von Franz GALL, Wien 1961, s. 16-39
- Andreas GUGLER, Constantia et fortitudine (Bankette und Schauessen im Zusammenhang der Krönungsfeierlichkeiten in Prag 1723), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5), České Budějovice 1996, s. 267-292
- Andreas GUGLER, Feiern und feiern lassen. Festkultur am Wienerhof in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, Frühneuzeit-Info 11, 2000, Heft 1, s. 68-176
- Horst GÜNTHER, Reisen in die Zeitalter der Welt, in: Conrad Wiedemann (ed.), Rom – Paris – London. Erfahrung und Selbsterfahrung deutscher Schriftsteller und Künstler in den fremden Metropolen, Stuttgart 1988 (= Germanistische Symposien Berichtsbände 8), s. 64-79
- Karl-Heinz GÜNTHER et al., Geschichte der Erziehung, Berlin 1973
- Wolfgang GÜNTHER, Ars apodemica. Reiseerfahrung als geplantes Lebenslaufelement, in: Rudolf W. Keck und Erhard Wiersing (ed.), Vormoderne Lebensläufe erziehungshistorisch betrachtet, Wien-Köln-Weimar 1994, s. 345-356
- Antonín HAAS, Karel Bruntálský z Vrbna, Praha 1947

- Louis HAAS, *The Renaissance Man and His Children. Childbirth and Early Childhood in Florence 1300-1600*, New York 1998
- Günther HAASE – Joachim WINKLER (ed.), *Die Oder-Universität Frankfurt. Beiträge zu ihrer Geschichte*, Weimar 1983
- Michael S. HABSBURG-LOTHRINGEN, *Die Familie Hoyos. Geschichte und Persönlichkeiten*, in: *Adel im Wandel*, s. 565-576
- Václav HADAČ, *Drobné příspěvky k životopisu a dílu Václava Březana*, JSH 31, 1962, s. 97-111
- Frank HADLER, *Die mährische Geschichtsschreibung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas*, Berlin 1988, s. 265-280
- Frank HADLER, *K moravskému kulturnímu dějepisectví v 19. století*, ČMM 103, 1984, s. 19-28
- Frank HADLER, *Počátky moravské historiografie*, ČMM 106, 1987, s. 228-239
- Rebekka HABERMAS, *Wallfahrt und Aufruhr. Zur Geschichte des Wunderglaubens in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main – New York 1991
- Mark HÄBERLEIN (ed.), *Die Welser. Neue Forschungen zur Geschichte und Kultur des oberdeutschen Handelshauses*, Berlin 2002
- Susanne HÄRTEL – Magdalena KÖSTER (ed.), *Die Reisen der Frauen. Lebensgeschichten von Frauen aus drei Jahrhunderten*, Weinheim - Basel – Berlin 2003
- Christa HÄMMERLE – Edith SAURER (ed.), *Briefkulturen und ihr Geschlecht. Zur Geschichte der privaten Korrespondenz vom 16. Jahrhundert bis heute (= L'Homme Schriften. Reihe zur Feministischen Geschichtswissenschaft 7)*, Köln – Wien – Weimar 2003
- Peter-Michael HAHN, *Höfe und Residenzen des reichischen Adels im heiligen römischen Reich im 17. und 18. Jahrhundert: Der öbersächsische Reichskreis*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5)*, České Budějovice 1996, s. 65-90
- Peter-Michael HAHN, *Höfische Festkultur in den protestantischen Reichsterritorien während der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8)*, České Budějovice 2000, s. 55-77
- Edgar HAIDER, *Verlorenes Wien. Adelspaläste vergangener Tage*, Wien – Köln – Graz 1984
- Milena HAJNÁ, *Kterak se tělesného hříchu uvarovati. Svatby dívek z rožmberského fraucimoru koncem předbělohorské doby*, DaS 25, č. 4, 2003, s. 23-26
- Milena HAJNÁ, *Rožmberský fraucimor. Ženský živel na aristokratickém dvoře koncem předbělohorské doby*, JSH 69-70, 2000-2001, s. 5-29
- Christian HALM (ed.), *Deutsche Reiseberichte. Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie I*, Frankfurt am Main 2001
- Brigitte HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996
- Pavlna HAMANOVÁ, *O několika českých supralibros. Příspěvek k vazbám z 2. pol. 16. století a poč. 17. století*, in: Táž (ed.), *Historická knižní vazba*, Liberec 1962, s. 9-31
- Joseph HAMMER-PURGSTALL, *Khlesl's, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaisers Mathias, Leben*, I-IV, Wien 1847-1851
- Notker HAMMERSTEIN, *Bildungsgeschichtliche Traditionszusammenhänge zwischen Mittelalter und frühen Neuzeit*, in: *Der Übergang zur Neuzeit und die Wirkung von Traditionen (Vorträge der Joachim Jungius-Gesellschaft)* Göttingen 1978, s. 32-54
- Notker HAMMERSTEIN (ed.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Bd. I: 15. bis 17. Jahrhundert. Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe*, München 1996
- Notker HAMMERSTEIN, *Res publica litteraria. Ausgewählte Aufsätze zur früneuzeitlichen Bildungs-, Wissenschafts- und Universitätsgeschichte*. Herausgegeben von Ulrich Muhlack und Gerrit Walther, Berlin 2000
- Josef HANZAL, *Poslední Rožmberkové a Karlova univerzita*, JSH 32, 1963, s. 153-158
- Josef HANZAL, *Zamyšlení nad třemi Lobkovici*, *Acta Litomericensia* 1984, s. 4-9

- Jindřich HALAMA, Sociální učení českých bratří 1464-1618, Brno 2003
- Franz HARDIGA, Die Trautson. Paladine Habsburgs, Graz-Wien-Köln 1996
- Jan HARASIMOWICZ, Akademia Rycerska, in: Týž (ed.), Kultura artyctyczna dawnej Legnicy, Opole 1991, s. 74-82
- Jan HARASIMOWICZ, Motiv „dvou cest“ v projevech zbožnosti a v umění raného novověku, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 108-120
- Jan HARASIMOWICZ, „Pro felici orthodoxe christianae religionis nostre incremento, pro gloria et exaltatione regni ac corone nostre boemie“ Der Gründungsversuch einer jagiellonischen Universität in Breslau im Jahr 1505, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 85-94
- Irene HARDACH-PINKE, Kinderalltag. Aspekte von Kontinuität und Wandel der Kindheit in autobiographischen Zeugnissen 1700-1900, Frankfurt 1981
- Irene HARDACH-PINKE – Gerd HARDACH, Kinderalltag. Deutsche Kindheiten in Selbstzeugnissen 1700-1900, Kronberg – Taunus 1978
- Hans-Bernd HARDER, Die Entwicklung der Landschaftsbeschreibung in Böhmen und Mähren, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil III, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 3-15
- Karl HARTFELDER, Philipp Melanchton als Praeceptor Germaniae (= Monumenta Germaniae Pedagogica 7), Berlin 1889
- Reinhard HÄRTEL (ed.), Personennamen und Identität. Namengebung und Namengebrauch als Anzeiger individueller Bestimmung und gruppenbezogener Zuordnung, Graz 1997
- Jiří HÁS, Rod Bohdaneckých z Hodkova, Heraldika a genealogie 33, 2000, č. 3/4, s. 195-204
- Jiří HÁS, Šlechtické rody na Rychnovsku, Heraldika a genealogie 34, 2001, č. 1/2, s. 7-127
- Jiří HÁS – Jaroslav TOVAČOVSKÝ, Genealogie Nosticů z Nostic, 35, 2002, č. 1/2, s. 3-34
- Herbert HASSINGER, Die Landstände der österreichischen Länder – Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16.-18. Jahrhundert, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 36/2, 1964, s. 989-1035
- Klaus HERBERS – Helmut NEUHAUS, Das Heilige Römische Reich. Schauplätze einer tausendjährigen Geschichte (843-1806), Köln-Weimar-Wien
- Blažena HERTLOVÁ, Úvod do problematiky památníku raného novověku, AUC Phil et Hist 1975, č. 5, s. 117-146
- Josef HAUBELT, Jakub Krčín z Jelčan. List z historie jižních Čech, Praha 2003
- Herbert HAUPT, Der Namen und Stammen der Herren von Liechtenstein. Biographische Skizzen, in: Evelin Oberhammer (ed.), Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Frühen Neuzeit, Wien – München 1990, s. 213-221
- Herbert HAUPT, Fürst Karl I. von Liechtenstein. Obersthofmeister Kaiser Rudolfs II. und Vizekönig von Böhmen. Hofstaat und Sammeltätigkeit. Edition der Quellen aus dem liechtensteinischen Hausarchiv, I. Textband, II. Quellenband, Wien – Köln – Graz 1983
- Herbert HAUPT, Von der Leidenschaft zum Schönen. Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein (1611-1684). Quellenband, Wien-Köln-Weimar 1998
- Leopold HAUPT, Valentin Friedland gennant Trotzendorf. Ein zu seiner Gedächtnissfeier am 25. Februar 1862 gehaltener Vortrag, NLM 41, 1864, s. 134-144
- Karin HAUSEN, Familie als Gegenstand historischer Sozialwissenschaft. Bemerkungen zu einer Forschungsstrategie, Geschichte und Gesellschaft 1/1975, s. 171-209
- Karin HAUSEN, Frauen suchen ihre Geschichte, München 1983
- Karin HAUSEN – Heide WUNDER (ed.), Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte, Frankfurt 1992
- Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Seznamy dvořanů císaře Rudolfa II. z let 1580, 1584 a 1589, Paginae historiae 4, 1996, s. 39-151

- Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Vztah mezi císařským dvorem a nejvyššími správními úřady českého království v době vlády Rudolfa II., SAP 52, 2002, č. 1, s. 279-294
- Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Zwischen Nutzen und Ideologie. Strategien der Ämterbesetzung in habsburgischen Zentralbehörden des 16. Jahrhunderts, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 367-380
- Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Zdeněk HOJDA, Pražský rudolfínský dvůr mezi Hradem a městem, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (=OH 3), České Budějovice 1993, s. 115-136
- Albert HAUSER, Was für ein Leben. Schweizer Alltag vom 15. bis 18. Jahrhundert, Zürich 1987
- Emanuel HAVELKA, Blahoslav předchůdcem Komenského, Praha 1924 (= zvl otisk z Pedagogických Rozhledů roč. 34)
- Jan HAVRÁNEK – Josef PETRÁŇ, Základy statistické metody pro historiky, Praha 1963
- Georg HEILINGSETZER, Das Jahr 1620 als Zäsur? Der oberösterreichische Adel im Vergleich mit dem Adel der böhmischen Länder, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 115-137
- Georg HEILINGSETZER, Heinrich Wilhelm von Starhemberg (1593-1675). Ein oberösterreichischer Adeliger der Barockzeit, Dissertation der Universität Wien, Wien 1970
- Georg HEILINGSETZER, Karl V., Ferdinand I. und der österreichische Adel, in: A. Kohler – B. Haider – Ch. Ottner unter Mitarbeit von M. Fuchs (ed.), Karl V., s. 373-391
- Georg HEILINGSETZER, The Austrian Nobility, 1600-1650: Between Court and Estates, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. 245-260
- Georg HEILINGSETZER, Zwischen Bruderzwist und Aufstand in Böhmen, in: Schloß Weinberg im Lande ob der Enns, hg. von der Messerschmitt Stiftung (=Berichte zur Denkmalpflege 6), Linz-München 1991, s. 73-117
- Hans HEIM, Fürstenerziehung im 16. Jahrhundert, Beiträge zur Geschichte ihrer Theorie, Paderborn 1919 (= Pädagogische Forschungen und Fragen, H.11)
- Heinz-Dieter HEIMANN – Ivan HLAVÁČEK (ed.), Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance, Paderborn – München – Wien – Zürich 1998
- Walter HEINEMEYER – Thomas KLEIN – Hellmut SEIER (ed.), Academia Marburgensis. Beiträge zur Geschichte der Philipps-Universität Marburg, Marburg 1977
- Eugen HEISCHMANN, Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich, Wien 1925
- Gernot HEIß, Bildungsreisen österreichischer Adelige in der frühen Neuzeit, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 251-268
- Gernot HEIß, Bildungs- und Reiseziele österreichischer Adelige in der Frühen Neuzeit, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 217-235
- Gernot HEIß, Bildungsverhalten des niederösterreichischen Adels im gesellschaftlichen Wandel: Zum Bildungsgang im 16. und 17. Jahrhundert, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (ed.), Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 8), München 1982, s. 139-157
- Gernot HEIß, Die Jesuiten und die Anfänge der Katholisierung in den Ländern Ferdinands I. Glaube, Mentalität, Politik I-II, Habilitationsschrift an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien 1986
- Gernot HEIß, Erziehung und Bildung politischer Eliten in der frühen Neuzeit. Probleme und Interpretationen, in: Elmar Lechner – Helmut Rumpler – Herbert Zdarzil (ed.), Zur Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Probleme und Perspektiven der Forschung (= Veröffentlichungen der Kommission für Philosophie und Pädagogik der Österreichischen Akademie

der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 25 = Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 587), Wien 1992, s. 459-470

Gernot HEIß, Ihre keiserlichen Mayestät zu Diensten... unserer ganzen fürstlichen Familie aber zur Glori. Erziehung und Unterricht der Fürsten von Liechtenstein im Zeitalter des Absolutismus, in: Evelin Oberhammer (ed.), Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Frühen Neuzeit, Wien/München 1990, s. 155-181

Gernot HEIß, Integration in die höfische Gesellschaft als Bildungsziel. Zur Kavaliertour des Grafen Johann Sigmund von Hardegg 1646-1650, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 48/49, 1982/1983, s. 99-114

Gernot HEIß, Konfession, Politik und Erziehung. Die Landschaftsschulen in den nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz – Gerald Stourzh (ed.), Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert, Wien 1978, s. 13-63

Gernot HEIß, Konfessionsbildung, Kirchengründung und Frühmoderner Staat. Die Durchsetzung des „rechten“ Glaubens im „Zeitalter der Kirchenspaltung“ am Beispiel des Wirkens der Jesuiten in den Ländern Ferdinands I., in: Hubert Ch. Ehalt (ed.), Volksfrömmigkeit. Von der Antike bis zum 18. Jahrhundert, Wien/Köln 1989, s. 191-220

Gernot HEIß, Princes, Jesuits and the Origins of Counter-Reformation in the Habsburg Lands, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. 92-109

Gernot HEIß, Standeserziehung und Schulunterricht. Zur Bildung des niederösterreichischen Adelligen in der Frühen Neuzeit, in: „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 391-407

Sabine HEIßLER und Peter BLASTENBREI, Frauen der italienischen Renaissance. Heilige – Kriegerinnen, Pfaffenweiler 1990

Josef HEJNIC, Dva humanisté v roce 1547, Praha 1957 (= Rozpravy ČSAV 67, 7)

Josef HEJNIC, Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské, Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd, 82, sešit 2, 1972

Josef HEJNIC, Čeští studenti ve vyhláškách vitenberské university v 16. století, Strahovská knihovna 7, 1972, s. 39-45

Josef HEJNIC, David Litochleb a Plzeň, MZpčK 16, 1980, s. 219-236

Josef HEJNIC, Filip Melanchton, Matouš Collinus a počátky měšťanského humanismu v Čechách, LF 87, 1964, s. 361-378

Josef HEJNIC, Humanistica, LF 88, 1965, s. 73-87

Josef HEJNIC, Jáchymovská škola v 16. století. Problémy a úkoly, SNM, sv. 40, 1986, čís. 1, řada A – Historie, s. 29-40

Josef HEJNIC, Jihočeské školství v 15.-18. století, JSH 43, 1974, s. 54-60

Josef HEJNIC, Ke korespondenci Václava z Rovného, JSH 42, 1973, s. 56-57

Josef HEJNIC, K literárním a bibliofilským zájmům dvou posledních Rožmberků, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 223-231

Josef HEJNIC, K epistolografii Václava z Rovného, LF 97/1974, s. 68-72

Josef HEJNIC, Knihovna Václava z Rovného jako historický pramen, in: Kniha a knihtisk v českých zemích od husitství do Bílé hory, Praha 1970, s. 169-189

Josef HEJNIC, Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.-18. století), Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd, 89 (1979), sešit 2

Josef HEJNIC, M. Jan Šentygar a jeho cesta hvozďanská, Vlastivědný sborník Podbrdská 8-9, 1974-1975, s. 144-150

Josef HEJNIC, O památníku Floriána Vermilia, Strahovská knihovna 2, 1967, s. 71-88

Josef HEJNIC, Petr Bechyně z Lažan a renesanční humanismus, Vlastivědný sborník Podbrdská 18, 1980, s. 59-73

Josef HEJNIC, Plzeňská latinská škola v době humanismu, MZpčK 14, 1978, s. 111-134

- Josef HEJNIC, Strahovský konvolut S XIII b 23, Strahovská knihovna 8, 1973, s. 19-28
- Josef HEJNIC, Šimon Fagellus Villaticus. Literatura, dílo, úkoly, Strahovská knihovna 11, 1976, s. 189-205
- Josef HEJNIC, Šimon Fagellus Villaticus a Frantova práva, LF 101, 1978, s. 25-38
- Josef HEJNIC, Šimon Bouček (Fagellus) Villaticus, in: Pocta dr. Emmě Urbánkové, Praha 1979, s. 53-69
- Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae. Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I-V, Praha 1966-1982
- Jutta HELD (ed.), Intellektuelle in der Frühen Neuzeit, München 2002
- Wieland HELD, Selbstverständnis und Lebensauffassung des kursächsischen Landadels in der beginnenden Frühneuzeit, Neues Archiv für sächsische Geschichte 65, 1994, s. 39-59
- Mark HENGERER, Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne, Konstanz 2004
- Mark HENGERER, Macht durch Gunst? Zur Relevanz von Zuschreibungen am frühneuzeitlichen Hof, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 67-100
- Karl HENGST, Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung, Paderborn – München – Wien – Zürich 1981
- Eckart HENNING, Selbstzeugnisse, in: Friedrich Beck – Eckart Henning (ed.), Die archivalische Quellen. Eine Einführung in ihre Benutzung, Weimar 1994, s. 107-114
- Klaus HERBERS (ed.), Deutsche Jakobspilger und ihre Berichte, Tübingen 1988
- Wolfgang HERBST, 400 Jahre Gymnasium Zittau. 1586-1986, Bad Hersfeld 1986
- Ulrich HERRMANN – Susanne RENFTLE – Lutz ROTH, Bibliographie zur Geschichte der Kindheit, Jugend und Familie, München 1980
- Christian HESSE – Beat IMMENHAUSER – Oliver LANDOLT – Barbara STUDER (ed.), Personen der Geschichte – Geschichte der Personen. Studien zur Kreuzzugs-, Sozial- und Bildungsgeschichte. Festschrift für Rainer C. Schwinges, Basel 2003
- Heinrich HEYDEN, Beiträge zur Geschichte des höheren Schulwesens in der Oberlausitz, Zittau 1889 (= Beilage zum Jahresbericht des Gymnasiums zu Zittau. Ostern 1889)
- Walther Ernst HEYDENDORFF, Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und ihre Vorfahren, Graz – Wien – Köln 1965
- Colin HEYWOOD, A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times, Cambridge 2001
- Wenzl HIEKE, Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen, MVGDB 24, 1886, s. 116-155; 25, 1887, s. 51-75; 26, 1888, s. 75-107, 381-395
- Wenzel HIEKE, Die Freiherrn von Schleinitz in Nordböhmen, MVGDB 27, 1889, s. 363-378
- Joseph HIRN, Erzherzog Ferdinand II. von Tirol. Geschichte seiner Regierung und seiner Länder, I-II, Innsbruck 1885 a 1888
- Jan HIRSCHBIEGEL, Zur theoretischen Konstruktion der Figur des Günstlings, in: Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (ed.), Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (=Residenzenforschung, Bd. 17), s. 23-39
- Jan HIRSCHBIEGEL – Werner PARAVICINI (ed.), Das Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und früher Neuzeit (= Residenzenforschung, Bd. 11), Stuttgart 2000
- Jan HIRSCHBIEGEL – Werner PARAVICINI (ed.), Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (=Residenzenforschung, Bd. 17)
- Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.-18. století, AUC. Philosophica et Historica 3. Studia Historica 36, Praha 1989
- Ivan HLAVÁČEK, Jihomoravané na universitách pozdního středověku a počínajícího novověku (Několik metodických poznámek), in: XX. mikulovské sympozium 1990, Brno 1991, s. 57-60.
- Ivan HLAVÁČEK, Knihy a knihovny v českém středověku, Praha 2005

- Ivan HLAVÁČEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské universitě I.*, AUC-HUCP I/1961, s. 97-132
- Ivan HLAVÁČEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské universitě II.*, AUC-HUCP 3, 1962, fasc. 2, s. 139-169
- Milan HLINOMAZ, *K náhrobku Viléma z Rožmberka a pohřbům renesančních velmožů*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 395-400
- Milan HLINOMAZ, *Náhrobníky a epitafy ve strahovské bazilice*, Praha 1999
- Milan HLINOMAZ – Jan SCHWALLER, *Pernštejnské sepulchrální památky*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8. – 9. 9. 1993*, Pardubice 1995, s. 323-340
- Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992
- Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus and the Early Renaissance in Moravia*, Olomouc 1999
- Gustav René HOCKE, *Das europäische Tagebuch*, Wiesbaden 1963
- Gustav René HOCKE, *Die Welt als Labyrinth. Manier und Manie in der europäischen Kunst*, Hamburg 1957
- Günther HÖDL – Fritz MAYRHOFER – Ferdinand OPLL (ed.), *Frauen in der Stadt (= Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 18 = Schriftenreihe der Akademie Friesach, hg. von der Stadt Friesach und vom Institut für Geschichte an der Universität Klagenfurt 7)*, Linz 2003
- Ursula HÖRAUF-ERFLE, *Wesen und Rolle der Frau in der moralisch-didaktischen Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation*, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1991
- H. H. HOFMANN, *Eine Reise nach Padua 1585. Drei fränkische Junker „uff der Reiß nach Italiam“*, Sigmaringen 1969
- Christina HOFMANN, *Das spanische Hofzeremoniell von 1500-1700 (= Erlanger Historische Studien 8)*, Frankfurt am Main-Bern-New York 1985
- Hans HOCHENEGG, *Der Adel im Leben Tirols. Eine soziologische Studie (= Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 70; Studie zur Rechts-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte 8)*, Innsbruck 1971
- Zdeněk HOJDA, *Benátky na konci 16. století ve dvou pražských památnících*, In: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (ed.), *Ars baculum vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, Praha 1996, s. 69-81
- Zdeněk HOJDA, *1/4. Český Merkur. Barokní Čechie na cestách*, in: Vít Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 147-162
- Zdeněk HOJDA, *Čeští univerzitní studenti ve Štýrském Hradci. Podle J. Andritsche, Die Matrikeln der Universität Graz, Bd. 2 (1630-1662)*, Graz 1980, AUC-HUCP 24/2, 1984, s. 117-121
- Zdeněk HOJDA, *Delitiae Italiae. Česká aristokracie a barokní Evropa*, in: Lubomír Slaviček (ed.), *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství*, Praha 1993, s. 63-95
- Zdeněk HOJDA, *Der Hofstaat Rudolfs II. in Prag*, in: *Prag um 1600. Beiträge zur Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.*, Freren 1988, s. 118-123
- Zdeněk HOJDA, *Die Matrikeln der Universität Graz, Band I (1586-1630)*, bearb. von Johann Andritsch, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt Graz 1977, 434 s., s. 94-98
- Zdeněk HOJDA, *„Kavalířské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii*, in: *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216-239
- Zdeněk HOJDA, *Le grandezza d'Italia. Die Kavalierstouren der böhmischen Adeligen, die Kunstbetrachtung und die Kunstsammlungen im 17. Jahrhundert*, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil III*, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 151-160
- Zdeněk HOJDA, *Literatura o cestování a pro cestovatele*, in: Lubomír Slaviček (ed.), *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství*, Praha 1993, s. 62-82

- Zdeněk HOJDA, Několik poznámek k dějinám Collegia Nordica v Olomouci, *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 47-63
- Zdeněk HOJDA, Rezidence české šlechty v baroku. (Několik tezí), in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem 1992*, s. 161-178
- Zdeněk HOJDA, „Voyages des chevaliers“ de Bohème au XVIIe siècle, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne* 88/1989, s. 99-105
- Zdeněk HOJDA, Zikmund Winter a dějiny hmotné kultury, in: Věra BROŽOVÁ (ed.), *Zikmund Winter mezi historií a uměním. Materiály z mezioborové konference (Rakovník 12.-14. prosince 1996), Rakovník [1999]*, s. 86-92
- Zdeněk HOJDA, Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama z Marti-
nic v letech 1620-1625, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997*, s. 301-306
- Zdeněk HOJDA – Vít VLNAS, Katalog výstavy: *Cesty a cestovatelé v raném novověku, Litoměřice 1994*
- Andrea HOLASOVÁ, Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického ze Smiřic (1588-1611), in: *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000, České Budějovice 2001*, s. 35-69
- Andrea HOLASOVÁ, Kostelec nad Černými Lesy ve světle inventáře z roku 1611 s přihlédnutím k inventářům pozdějším, *Východočeský sborník historický* 12, 2005, s. 45-71
- Andrea HOLASOVÁ, Poznámky k problematice studia inventářů raněnovověkých šlechtických sídel jako jednoho z pramenů poznání kultury společnosti, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 109-122
- Andrea HOLASOVÁ, Životní cesta Jaroslava II. Smiřického ze Smiřic (1588-1611). Kapitoly ze života renesančního aristokrata, Praha 2002 (dipl. práce ÚČD FF UK)
- Jiřina HOLINKOVÁ, Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci, *AUPO. Historica* 16, 1970
- Jiřina HOLINKOVÁ, Ještě jednou ke vztahu moravského městského školství v předbělohorském období k zahraničním universitám, in: *Sborník prací k sedmdesátinám universitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka, Olomouc 1968*, s. 47-52
- Jiřina HOLINKOVÁ, Každodennost v životě předbělohorských škol, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997*, s. 409-413
- Jiřina HOLINKOVÁ, K počátkům vysokého učení v Olomouci v 16. století, *Sborník vlastivědné společnosti musejní v Olomouci* 62, 1973, s. 150-158
- Jiřina HOLINKOVÁ, Městská škola na Moravě v předbělohorském období, Praha 1967 (AUPO, Fac.Phil. 45, *Historica* XII)
- Jiřina HOLINKOVÁ, Moravské předbělohorské školství, in: *Morava na prahu nové doby. Sborník příspěvků z konference, konané 22.-23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka, Přerov 1995*, s. 153-158
- Jiřina HOLINKOVÁ, Na moravských městských školách v předbělohorském období učili i cizinci, in: Ivo Barteček – Miloslav Pospíchal – Radmila Slabáková (usp.), *Poceta Josefu Polišen-skému. Sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitního profesora PhDr. Josefa Polišenského, DrSc., Olomouc 1996*, s. 67-69
- Jiřina HOLINKOVÁ, Podíl mořické školy na rozvoji kultury a vzdělanosti v Olomouci, *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 33-38
- Jiřina HOLINKOVÁ, Předbělohorské školství v Prostějově, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy, Prostějov 1994*, s. 154-157
- Josef HOLUB – Stanislav LYER, *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím, Praha 1992*
- Martin HOLÝ, *Ausländische Bildungsreisen böhmischer und mährischer Adelige an der Schwelle zur Neuzeit, Historica. Historical Sciences in the Czech Republic. Series Nova* 11, 2004 [vyšlo 2007], s. 65-90
- Martin HOLÝ, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Nichtkatholiken in Böhmen und Mähren (1526-1620)*, in: Joachim Bahlcke – Thomas Winkelbauer (ed.), *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum im Spannungsfeld von*

- Konfession, Landespatritismus und frühmodernen Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern, 1500-1800, v tisku
- Martin HOLÝ, „Čehož sem také při ní, panně šlechticně, aby mě za manžela sobě oblíbila, vyhledávati neobmeškal.“ Sňatky české a moravské šlechty na prahu novověku (1500-1620), in: Martina Haliřová (ed.), „Oznamuje se láskám našim ...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích ve dnech 13.-14. září 2007, Pardubice 2007, s. 7-18
- Martin HOLÝ, Dětství a mládí šlechty v českých zemích v době předbělohorské, Praha 2003 (diplomová práce FF UK)
- Martin HOLÝ, Exercitia aularum. Dny všední a sváteční pážat na dvoře Ferdinanda I. v polovině 16. století ve světle dvou dochovaných instrukcí (s jejich edicí), FHB 23, 2007, v tisku
- Martin HOLÝ, Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of the British Isles in the 16th and the first third of the 17th century, in: Edita Ivaničková – Eva Kowalská (ed.), Inventing each other. Anglo-saxon World and Central Europe 1500-1800. International Conference. Forum of British, Czech and Slovak historians, Topoľčianky 21.-23. September 2006, Bratislava 2008, v tisku
- Martin HOLÝ, Jindřich Michal Hýzrl z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 a 1608, in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 35-66
- Martin HOLÝ, Johannes Sturm, das Strassburger Gymnasium (Akademie) und die Böhmi-schen Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, in: Matthieu Arnold (ed.), Jean Sturm 1507-1589, v tisku
- Martin HOLÝ, Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku, HD 28, 2004, s. 15-33
- Martin HOLÝ, Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci, in: Eva Semotanová (ed.), Cestou dějin 2. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., Praha 2007, s. 159-184
- Martin HOLÝ, Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650, HD 27, 2003, s. 5-35
- Martin HOLÝ, Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století, FHB 21, 2005, s. 111-210
- Martin HOLÝ, Význam vedlejších zemí České koruny pro vzdělání české a moravské šlechty v předbělohorské době, in: Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec (ed.), Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., Praha 2006, s. 412-425
- Vladimír HOLÝ, Růst a rozklad rodového majetku Švihovských z Rýzmburka a pánů z Rožmitálu. Příspěvek k poznání vývoje feudální koncentrace pozemkového majetku v jihozápadních Čechách, Minulost Plzně a Plzeňska 3, s. 45-79
- Ivana HOLZBACHOVÁ, Společnost – dějiny – struktura. Historický materialismus a škola Annales, Praha 1988
- Jaroslav HONC, Albrecht z Valdštejna a jeho 14 bratřanců a sestřenic z rodu Smiřických, Heraldika a genealogie 18, č. 2, 1985, s. 71-100
- Jaroslav HONC, Cestovní účet diplomatické mise Viléma z Rožmburka do Polska roku 1588/89 a budget šlechtické domácnosti a dvora, Archivum Trebonense 1973, s. 44-83
- Jaroslav HONC, Falešný moravský rytíř Pavel Katarýn z Kataru a Rulinstejna a konfrontace české kanceláře v Praze a moravských stavů 1588-1613, GHJ 1977, červen, s. 68-84
- Jaroslav HONC, Jak a zač byli prodáváni a kupováni naši předkové v období Bílé hory, GHJ 13, jaro 1/1993, s. 38-49
- Jaroslav HONC, Možnosti a cíle české kvantitativní genealogie a heraldiky, Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze 4. řada, 1976, s. 1-13
- Jaroslav HONC, Pět Václavů Berků z Dubé a Alena Mezeřícká z Lomnice, Heraldika a genealogie 21, č. 2, 1988, s. 81-120
- Jaroslav HONC, Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502-1794, HD 3/1969, s. 20-51

- Jaroslav HONC, Předci, rodina a prvních 100 potomků českého krále Karla IV. v letech 1241-1777, *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, 6. řada, Září 1978, s. 154-184 (znovu to vyšlo v *Genealogických a heraldických listech* 25, 2005, č. 2, s. 3-40)
- Jaroslav HONC, Rozpad jednotného lichtenštejnského majetku do linií 1504-1585, *GHL* 4, 2000, s. 31-38
- Jaroslav HONC, Rudolf II. contra Kateřina Mezeřícká z Lomnice, *Heraldika a genealogie* 20, č. 1, 1987, s. 13-36
- Jaroslava HONCOVÁ, Vývod kardinála Galena a průměrný věk šlechtických žen 1495-1920, *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, Sešit 12, 1976, s. 17-22
- EUGÈNE HONÉE, Zur Unterweisung der Jugend in der „Philosophia Christi“. Formelemente von Erasmus' Katechismus aus 1533, in: Walter Brandmüller – Herbert Immenkötter – Erwin Iserloh (ed.), *Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet*, Bd. 2. Paderborn 1988, s. 307-331
- Bohuslav HORÁK, Daniel Vetter a jeho „Islandia“, Brno 1931
- Andrea HOREŠOVSKÁ, Literární mecenášství Zikmunda Helta z Kementu (1514-1564) v zrcadle soudobých tisků, dipl. práce FF UK, Praha 1998
- James Van HORN Melton, The Nobility in the Bohemian and Austrian Lands, in: H(amish) M. Scott (ed.), *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Vol. 2, Northern, Central and Eastern Europe*, New York 1995, s. 110-143, s. 297-298
- Richard HORNA, K dějinám moravských úředníků. II. Zemští úředníci moravští do roku 1620, Praha 1923
- Walter HORNSTEIN, Jugend in ihrer Zeit. Geschichte und Lebensformen des jungen Menschen in der europäischen Welt, Hamburg 1966
- Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha 1990
- Jan HORSKÝ, Tematika ženy v německé historicko-antropologické literatuře, *DP* 13, 1996, s. 30-40
- Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, Rodina našich předků, Praha 1996
- Martin HORYNA, Hudba a hudební život v Českém Krumlově do poloviny 16. století, *Miscellanea Musicologa* 31, 1984, s. 265-306
- Martin HORYNA, Vilém z Rožmberka a hudba, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 257-264
- Howard HOTSON, Johann Heinrich Alsted's Relations with Silesia, Bohemia and Moravia: Patronage, Piety and Pansophia, *Acta Comeniana* 12, XXXVI, 1997
- R. A. HOUSTON, Literacy in Early Modern Europe. Culture and Education 1500-1800, London-New York 1995
- Irena HRABĚTOVÁ, Genealog Bartoloměj Paprocký z Hlohol a erbovní pověst, in: IV. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 14.-15. 10. 1989. Sborník příspěvků, s. 34-37
- Karel HRDINA, Čechové na gymnasiu ve Zhořelci, in: *Přátelé čl. starožitností svému učiteli. K šedesátinám J. V. Šimáka*, Příloha ČSPS 38, č. 2-3, Praha 1930, s. 85-98
- Karel HRDINA, Humanistický básník Pavel z Jizbice, *LF* 50, 1923, s. 204-216, 295-312
- Karel HRDINA, Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině, *Věstník České akademie pro vědy, slovesnost a umění* 28-29, 1919-1920, s. 32-66
- Karel HRDINA, Zikmunda Domináčka z Písnice Roma, Sborník prací filologických dvornímu radovi professoru Josefu Královi k šedesátým narozeninám, Praha 1913, s. 254-258
- Josef HRDLIČKA, Adam II. z Hradce a jeho dvůr, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední pání z Hradce (= OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 127-144
- Josef HRDLIČKA, Deníkové záznamy jindřichohradeckého měšťana Jiříka Pavlovského z počátku 17. století, *JSH* 72, 2003, s. 137-174
- Josef HRDLIČKA, Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650), České Budějovice 2000
- Josef HRDLIČKA, Literární mecenáš posledních pánů z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední pání z Hradce (= OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 349-369

- Josef HRDLIČKA, Nově objevený inventář renesančních interiérů zámku v Telči z roku 1589, JSH 63, 1995, s. 178-184
- Jakub HRDLIČKA, Páni dvořané Petra Voka z Rožmberka a dvořanská světnice třeboňského zámku I-II, Heraldická ročenka 1991 a 1992, s. 5-67 a 5-37
- Josef HRDLIČKA, Poslední páni z Hradce v pramenech a literatuře, in: Václav BŮŽEK (ed.), Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998 (= OH 6), s. 33-62
- Josef HRDLIČKA, Potraviny na předbělohorském dvoře pánů z Hradce (Finanční náklady a způsoby zásobování), OH 4, České Budějovice 1995, s. 5-62
- Josef HRDLIČKA, Potraviny, stolování a jídelniček na raně novověkých aristokratických dvorech (Ke stavu a perspektivám výzkumu každodenní kultury), ČČH 98, 1, 2000, s. 18-47
- Josef HRDLIČKA, Provoz vídeňského domu Jáchyma z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 103-126
- Josef HRDLIČKA, Rituál stolování na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 619-653
- Jakub HRDLIČKA, Rožmberská dvorská komora v letech 1602-1611, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zylínská (ed.), Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992 [1993], s. 201-209
- Josef HRDLIČKA, Slavnostní stolování na aristokratickém dvoře v raném novověku, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 293-314
- Josef HRDLIČKA, Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 249- 273
- Josef HRDLIČKA, Žena v pramenech osobní povahy v 17. století, in: Tünde Lengyelová (ed.), Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti, Bratislava 2004, s. 153-163
- Ferdinand HREJSA, Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny, Praha 1912
- Ferdinand HREJSA, Luterství, kalvinismus a podoboží na Moravě před Bílou horou, ČČH 44, 1938, s. 296-326, 474-485
- Ferdinand HREJSA, Sborové Jednoty bratrské, Praha 1935
- Ferdinand HREJSA, U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze 1609-1632, Praha 1930
- Miroslav HROCH, Albrecht z Valdštejna, DAS 3, 1961, č. 9, s. 36-39
- Miroslav HROCH, Svět jako labyrint, in: Jaroslava Pešková – Josef Cach – Michal Svatoš (ed.), Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému, Praha 1991, s. 23-29
- Miroslav HROCH, Švédské archivy a jejich význam pro studium českých dějin, SAP 9, 1959, s. 254-269
- Miroslav HROCH, The World as a Labyrinth, in: Jaroslava Pešková – J. Cach – Michal Svatoš (ed.), Homage to J. A. Comenius, Prague 1992
- Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, 17. století – krize feudální společností?, Praha 1976
- Michaela HRUBÁ, Čest a nevina pohlaví ženského aneb dobré důvody pro uzavření sňatku v Čechách 16. století, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (ed.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006, Pardubice 2006, s. 457-468
- Michaela HRUBÁ, "Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle". Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době, Ústí nad Labem 2002
- Michaela HRUBÁ, Nižší šlechta pobělohorských Čech a její korespondence (Místo doslovu), in: Petr Mareš, Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence, Ústí nad Labem 2000, s. 132-145
- Jar. G. HRUBANT, Památník Jana Opsimata z let 1598 až 1620, ČMM 40, 1916, s. 123-130
- J. HRUBEŠ, Publicistika jako prostředek masové informace a propagandy v XVI. století, Strahovská knihovna 9, 1974, s. 67-84

- Jiří HRUBEŠ, Z dějin protestantského politického myšlení a jeho ohlasu v Čechách, Strahovská knihovna 5-6, 1970-1971, s. 237-254
- Jiří HRUBEŠ, Vivesův vliv na pedagogiku předbělohorských Čech, Strahovská knihovna 8, 1973, s. 39-46
- František HRUBÝ, Český poutník v Assisi r. 1636. Drobný příspěvek k literatuře františkánské, ČČH 32, 1926, s. 283-298
- František HRUBÝ, Filip du Plessis-Mornay a Karel Žerotín v letech 1611-1614, In: Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930, s. 39-69
- František HRUBÝ, Hrabata z Thurnu a Valsassina. Dějiny jeho českomoravské větve, ČČH 28, 1922, s. 74-108, 305-334
- František HRUBÝ, Karel z Žerotína ve válce turecké r. 1594 a 1595, ČMM 52, 1928, s. 199-217
- František HRUBÝ, Karl der Ältere von Zierotin, Brünn 1936
- František HRUBÝ, Ke stykům Moravy s Witemberkem v 16. století, ČMM 55, 1931, s. 43-57
- František HRUBÝ, Knihy na moravských zámcích ve století 16. a 17., Bibliofil 9, 1932, s. 107-116, 141-146
- František HRUBÝ, Ladislav Velen ze Žerotína, Praha 1930
- František HRUBÝ, Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou, ČČH 1934, s. 265-309, 1935, s. 1-40, 237-268
- František HRUBÝ, Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. století, ČČH 45, 1939, s. 31-44
- František HRUBÝ, Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání, ČMM 46, 1922, s. 107-169
- František HRUBÝ, Moravské památníky z doby předbělohorské, ČMM 49, 1925, s. 196-223
- František HRUBÝ, Pád českého povstání na Moravě, ČČH 29, 1923, s. 71-120, s. 358-388
- František HRUBÝ, Pohřební kázání o Jindřichu Matyáši z Thurnu, ČČH 38, 1932, s. 12-55
- František HRUBÝ, Švýcarský svědek Bílé hory, ČČH 37, 1931, s. 42-78
- František HRUBÝ, Václav Vilém z Roupova a Vilém z Roupova, čestí emigranti, ČČH 43, 1937, s. 24-50
- František HRUBÝ, Vilém Dubský z Třebomyslic, ČMM 50, 1926, s. 405-433
- František HRUBÝ, Z vídeňských papírů hraběte Jindřicha Matyáše z Thurnu, ČČH 34, 1928, s. 1-103
- František HRUBÝ – Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska a osudy Kounické rodiny v letech 1550-1650, Brno 1987
- Vladimír HRUBÝ – Petr VOREL, „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice, in: Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 161-190
- Ignaz HÜBEL, Beziehungen Mährens zu den deutschen Universitäten im 16. Jahrhundert, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 29, 1927, s. 157-198; 30, 1928, Beilage s. 1-40
- Václav HUBINGER, Antropologie a modernost, Český lid 85, 1998, č. 2, s.97-113
- Anke HUFSCHMIDT, Adlige Frauen im Weserraum zwischen 1570 und 1700. Status – Rollen – Lebenspraxis, Münster 2001
- Anke HUFSCHMIDT, „Education und Auferziehung“ adliger Mädchen, in: Vera Lüpkes – Heiner Borggrefe (ed.), Adel im Weserraum um 1600, München – Berlin 1996, s. 55-72
- Anke HUFSCHMIDT, Geburt, Taufe und frühe Kindheit in adligen Familien, in: Vera Lüpkes – Heiner Borggrefe (ed.), Adel im Weserraum um 1600, München – Berlin 1996, s. 43-54
- Anke HUFSCHMIDT, Starke Frauen an der Weser? Rahmenbedingungen und Lebenspraxis verwitweter Frauen in den Familien des niederen Adels um 1600, in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (= Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 345-357

- Olwen HUFTON, *Frauenleben. Eine europäische Geschichte 1500-1800*, Frankfurt 1998
- Johan HUIZINGA, *Podzim středověku*, Praha 1999
- Václav HUML, *Rudolfínská lékárna Matyáše Borbonia na Koňském trhu očima archeologa*, Praha 1995
- Helmut HUNDSBICHLER, *Reise-„Kritik“ versus Reise-„Lust“ im Rahmen der „Welt“-Sicht um 1500*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 121-136
- Helmut HUNDSBICHLER, *Zur Wohnkultur des Adels (1500-1700)*, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 227-237
- Lynette HUNTER – Sarah HUTTON (ed.), *Woman, Science, and Medicine, 1500-1700: Mother and Sisters of the Royal Society*, Phoenix Mill 1997
- Judith J. HURWICH, *Marriage Strategy among the German Nobility, 1400-1699*, *Journal of Interdisciplinary History* XXIX, 1998, s. 169-195
- William HUSEMAN, *François de La Noue, la dignité de l'homme et l'institution des enfants nobles*, *Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance* 42, 1980, s. 7-26
- František HÝBL, *Karel starší ze Žerotína a Jan Amos Komenský, Cour d'honneur*. Hrady, zámky, paláce 1, 1998, s. 17-18
- Jan Evangelista CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, *Dějiny lovu a lovectví (myslivosti) v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Louny 1909
- Oliviere CHALINE, *La reconquête catholique de l'Europe centrale. XVIe-XVIIIe siècle*, Paris 1998
- Roger CHARTIER (ed.), *A History of Private Life III. Passions of the Renaissance*, Cambridge – London 1989
- Petr CHARVÁT, „Múřeníni, Arabi“. *Pohané a Martin Kabátník z Litomyšle, Pomezí Čech a Moravy*. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, sv. 3, 1999, s. 13-29
- Pierre CHAUNU, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris 1978
- Pierre CHAUNU, *L'histoire sérielle. Bilan et perspectives*, *Revue historique* 293, 1970, s. 297-320
- Věra CHLÁDKOVÁ a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (paní)*, *Slovo a slovesnost* 43, 1982, s. 218-221
- Věra CHLÁDKOVÁ a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (rytíř)*, *Slovo a slovesnost* 41, 1980, s. 62-71
- Věra CHLÁDKOVÁ a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (šlechta, šlechtic)*, *Slovo a slovesnost* 38, 1977, s. 229-237
- Jan CHLÍBEC, *Náhrobek Jana Hasištejnského z Lobkovic a místo pozdně gotické sepulkrální plastiky ve františkánských klášterních kostelech*, *Umění* 44, 1996, s. 235-244
- Jan CHLÍBEC, *Náhrobek Půty Švihovského a jeho symbolika v kontextu pozdně gotické náhrobní plastiky*, *Umění* 31, 1983, s. 27-33
- Jan CHLÍBEC, *Náhrobek Viléma z Illburka a figurální náhrobní plastika pozdní gotiky v Čechách*, *Muzeum a současnost* 3, 1980, s. 65-76
- Jan CHLÍBEC, *Umělci a umělecká díla v denících Kryštofa Popela z Lobkovic*, *Studia Rudolphina* 2, 2002, s. 40-44
- Petr Ritter von CHLUMECKY, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564-1615. I-II*, Brno 1862
- Peter Ritter von CHLUMECKY, *Die öffentliche und Privat-Correspondenz, die Tagebücher und Urkundensammlungen Carl des älteren Herren von Žerotin*, in: *Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr. schles. Gesellschaft des Sackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, VII. Heft, Brünn 1854
- Martin CHOLASTA, *Latinské školy v Hradci Králové*, in: *Príspevky k dějinám královéhradeckého středního školství*. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. června 2002 v Hradci Králové, Hradec Králové 2003, s. 4-35

- Carl Graf von CHORINSKI, Das Vormuntschaftsrecht Niederösterreichs vom sechzehnten Jahrhundert bis zum Erscheinen des Josephinischen Gesetzbuches, Wien 1878
- Petr CHOTĚBOR, K architektonické podobě českých tvrzí v období renesance a manýrismu, *Umění* 39, 1991, s. 101-113
- Petr CHOTĚBOR, Pernštejnský palác na Pražském hradě, in: Petr Vorel (usp.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 261-282
- Petr CHOTĚBOR, Sídlo Jakuba Krčína z Jelčan v Křepeňicích, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 349-352
- Petr CHOTĚBOR – Tomáš DURDÍK, Lobkovický palác – renesance a manýrismus, *Umění* 43, 1995, s. 411-424
- Pia Haudrup CHRISTENSEN, Children as the cultural other: the discovery of children in the social cultural sciences, *Kea. Zeitschrift für Kulturwissenschaften* 6, 1994, s. 1-16
- Bohdan CHUDOBA, Roudnická politika. Zastoupení renesanční politické vědy v knihovně českého státníka na rozhraní XVI. a XVII. století, *SHK* 33, 1932, s. 49-54, 113-118, 177-184
- Bohdan CHUDOBA, Španělé na Bílé hoře. Tři kapitoly z evropských politických dějin, Praha 1945
- Karel CHYBA, Dobrovická tiskárna, Ročenka Universitní knihovny v Praze 1958, 1959, s. 54-97
- Erhard CHOŮJKA – Richard van DÜLMEN – Vera JUNG (ed.), *Neue Blicke. Historische Anthropologie in der Praxis*, Wien – Köln – Weimar 1997
- George G. IGGERS, Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě, Praha 2002
- Horn ILDIKÓ, Testamenty aristokratických žien v Sedmohradskom kniežatstve, in: Tünde Lengyelová (ed.), Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti, Bratislava 2004, s. 126-141
- Ella ILLINGOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ, Turecká otázka a veřejné mínění předbělohorských Čech, *Dějepis* VI, 1958, s. 241-250
- Martin INGRAM, Men and women in late medieval and early modern times, *English Historical Review* 120, č. 487, s. 732-758
- Winfried IRGANG – Werner BEIN – Helmut NEUBACH, *Schlesien. Geschichte, Kultur und Wirtschaft*, Köln 1998
- Johannes IRMSCHER, Die ersten Jahrhunderte des Görlitzer Gymnasiums. Ein kurzer Abriß, in: Gunther Oettel – Volker Dudeck (ed.), 650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund: 1346-1996 (=M itteilungen des Zittauer Geschichts- und Museumsvereins Bd. 25), Bad Muskau 1997, s. 159-160
- Stephanie IRRGANG, *Peregrinatio Academica. Wanderungen und Karrieren von Gelehrten der Universitäten Rostock, Greifswald, Trier und Mainz im 15. Jahrhundert*, Stuttgart 2002
- Wojciech IWAŃCZAK, Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století, Praha 2001
- Sigfrid JACOBET - Wolfgang JACOBET, *Illustrierte Alltagsgeschichte des deutschen Volkes 1550-1810*, Köln 1986
- Ondřej JAKUBEC, Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby, Olomouc 2003
- Ondřej JAKUBEC, "Sebekonfesionalizace" a manifestace katolicismu jako projev utváření konfesní uniformity na předbělohorské Moravě, *AUPO Historica* 31, 2003, s. 101-114
- Josef JANÁČEK, České stavovské povstání 1618-1620. Otázky a problémy, *FHB* 8, 1985, s. 7-32
- Josef JANÁČEK, Dějiny obchodu v předbělohorské Praze, Praha 1955
- Josef JANÁČEK, Italové v předbělohorské Praze (1526-1620), *PSH* 16, 1983, s. 77-118
- Josef JANÁČEK, Jan Blahoslav. Studie s ukázkami z díla, Praha 1966
- Josef JANÁČEK, Obrázek ze života rudolfinské Prahy

- Josef JANÁČEK, Pád Rudolfa II., Praha 1973
- Josef JANÁČEK, Prag und Nürnberg im 16. Jahrhundert (1489-1618). Der Aussenhandel Ost-Mitteleuropas 1450-1650, Köln – Wien 1971, s. 32-66
- Josef JANÁČEK, Rudolf II. a jeho doba, Praha 1987
- Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, Praha 1978
- Josef JANÁČEK, Valdštejnova pomsta, Praha 1992
- Josef JANÁČEK, Valdštejnova smrt, Praha 1974
- Josef JANÁČEK, Ženy české renesance, Praha 1977
- Otto JANCKE, Einige historisch-genealogisch-kritische Zusätze und Berichtigungen zu Christian Knauth's Gymnasium Augustum, NLM 35, 1858, s. 120-136; 41, 1864, s. 93-119;
- Otto JANCKE, Memorabilia scholastica Gorlicensia, ex ore M. Barthol. Sculteti in Diario ejus manuscripto, ab anno 1568-1594 posteriatu data, NLM 38, 1861, 265-280
- Albrecht JANDER, Liegnitz in seinem Entwicklungsgange von den Anfängen bis zur Gegenwart, Liegnitz 1905
- Paul JANSSENS, Die Höfe und Residenzen des belgischen Adels im Barockzeitalter (1600-1750), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5), České Budějovice 1996, s. 91-115
- Alois JAŠEK, Rodinný zápisník pánů ze Zástřizl a z Petřvaldu, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 52, 1939, s. 19-23
- V. V. JENÍČEK, Jindřich Slavata na hradě Košumberce 1549-1599, Přehled dějin hradu a rodu, Praha 1934
- Richard JENKINS, Pierre Bourdieu, London 1992
- Bedřich JENŠOVSKÝ, Knihovna Barberini a český výzkum v Římě, Zprávy českého zemského archivu 6, 1924, s. 5-171
- Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (ed.), Dítě a dětství napříč staletími. 2. Pardubické bienále 4.-5. dubna 2002 (= Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. Fakulta humanitních studií. Supplementum 5. 2002), Pardubice 2003
- Hermenegild JIREČEK, Právnícký život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce 9. do konce 19. století, Praha 1903
- Josef JIREČEK, Bohuslav Hodějovský z Hodějova, ČČM 58, 1884, s. 173-195
- Josef JIREČEK, Jan Hodějovský z Hodějova, jeho rod i působení a latinští básníci tovaryšstva jeho, Praha 1884 (Pojednání královské české společnosti nauk. Řada VI., Díl 12. Třída pro filosofii, dějepis a filologii 4)
- Josef JIREČEK, Leben des obersten Hofkanzlers von Böhmen Wilhelm Grafen Slavata, Prag 1876
- Josef JIREČEK, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku 1-2, Praha 1875-1876
- Josef JIREČEK, Zprávy některé o mravech českých šestnáctého věku, ČČM 38, 1864, s. 17-35
- Konstantin JIREČEK, Václav Budovec z Budova v Cařihradě, ČČM 51, 1877, s. 417-437, 580-598
- Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Brněnská městská kancelář v předbělohorském období. (Prosopografická a diplomatická studie), SAP 45, 1995, č. 2, s. 291-510
- Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Domy pánů z Pernštejna v kontextu šlechtické držby v královském městě Brně, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 115-132
- Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Možnosti vzdělání v předbělohorském Brně, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé, Brno 1999, s. 319-334
- Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období, in: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 166-184

- Hans Jürgen JÜNGLING, Die Heiraten des Hauses Liechtenstein im 17. und 18. Jahrhundert. Konubium und soziale Verflechtung am Beispiel der habsburgischen Hocharistokratie, in: Volker Press – Dietmar Willoweit (Hgg.), Liechtenstein – Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und Perspektiven, Vaduz 1988, s. 329-345
- Vera JUNG, Körperlust und Disziplin. Studie zur Fest- und Tanzkultur im 16. und 17. Jahrhundert, Köln – Weimar – Wien 2001
- Jan JURÁNEK – Karel BRANÝ, Nové Město nad Metují, Praha 1976
- Jiří JUROK, Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudality v českém státě ve 13.-první polovině 17. století, Nový Jičín 2000
- Jiří JUROK, J. A. Komenský a česko-bratrsko-kalvínská feudální společnost Moravy. (Přerov, Fulnek a Hranice), Časopis Slezského zemského muzea. Série B-vědy historické 46, 1997, č. 2, s. 97-119
- Jiří JUROK, Příspěvky k problematice sociální a majetkové struktury předbělohorské feudální třídy a k otázce příčin českého stavovského povstání, Stud Com et Hist, Heft 28, 1984, s. 43-75
- Jiří JUROK, Šlechtické zemské úřady a rodová moc majetková moc v předbělohorských Čechách a na Moravě (1526-1620), ČMM 110, 1991, s. 239-252
- Ferdinand JUSTI, Leben des Professors Catharinus Dulcis von ihm selbst beschrieben, Marburg 1899
- Jana JŮZLOVÁ, Mezi hrdinstvím a zločinem. Souboje v raném novověku, in: Karel Kubiš (ed.), Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti (= Acta universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 5 – 1999. Studia historica 52), Praha 2003, s. 29-58
- Jaroslav KADLEC, Přehled českých církevních dějin 1-2, Praha 1991
- Karel KADLEC, Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském, Praha 1898
- Gustav KADLEC – Jiří KOTYK, Pernštejnové, Heraldika a genealogie 23, č. 4, 1990, s. 181-224
- Otakar KÁDNER, Dějiny pedagogiky I-II, Praha 1923 (2. vyd)
- Heinrich Julius KÄMMEL, Beiträge zur Geschichte des Gymnasiums in Zittau, NLM 49, 2. Hälfte, 1872, s. 258-299
- Tomáš KAHUDA, K úmrtí Kašpara Daudlebského ze Sternecku, JSH 68, 1999, s. 81-102
- Tomáš KAHUDA, Moravské zemské berní evidenční pomůcky ze sklonku doby předbělohorské jako produkty krajských berních úřadů a jako historické prameny, SAP 49, 1999, č. 2, s. 257-436
- Tomáš KAHUDA, Pět pŕuhonů Martinem Jägerem z Poysbrunnu na pana Čeňka z Lipé uvale-
ných, GHL 16, 1996, č. 1-2, s. 1-6
- Tomáš KAHUDA, Václava Březana „Důdlebských rytířů rod“, JSH 65, 1996, s. 170-213
- Kristina KAISEROVÁ, Život na saském dvoře koncem 16. a začátkem 17. století, in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem 1992, s. 114-120
- Zdeněk KALISTA, Čechové, kteří tvořili dějiny světa, Praha 1939
- Zdeněk KALISTA, Češi v Sieně 1574-1646, ČČH 33, 1927, s. 117-127
- Zdeněk KALISTA, Diviš Černín, Praha 1929
- Zdeněk KALISTA, Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra, Praha 1932
- Zdeněk KALISTA, Slavatovský italský kopiář, JSH 35, 1966, s. 193-198
- Zdeněk KALISTA, Tři staré šlechtické libráře, ČSPS 36, 1928, s. 145-160
- Zdeněk KALISTA, Tvář baroka. Poznámky, které zabloudily na okraj života, skicář problémů a odpovědí, Praha 1990
- Zdeněk KALISTA, Valdštejn. Historie odcizení a snu, Praha 2002
- Zdeněk KALISTA, Zikmund Myslík z Hyršova, Praha 1940

- Zdeněk KALISTA, Zuzana Černínová, typ české barokní ženy, in: Česká žena v dějinách národa, Praha 1940
- Robert KALIVODA, Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a pobělohorské, Stud Com et Hist 13, 1983, č. 25., s. 3-44
- Robert KALIVODA, Václav Budovec of Budov, To the new Monograph on Budovec by Noemi Rejchrtová, Commuio viatorum 29, 1986, s. 233-244
- Josef KALOUSEK, České státní právo, Praha 1892
- Josef KALOUSEK, O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtým na statcích svobodných v Čechách i na Moravě, Praha 1894
- František KAMENÍČEK, Jednání sněmovní a veřejná v markrabství Moravském od počátku 15. století až do přijetí krále Ferdinanda I. za markrabí Moravského roku 1527, Praha 1892 (= Archiv český XI)
- František KAMENÍČEK, O vzniku prvních dvou kolejí jesuitských na Moravě, Sborník historický 3, 1885, s. 32-39, 104-111
- František KAMENÍČEK, Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605-1606, ČČM 68, 1894, s. 88-106, 257-274, 378-397, 534-556
- František KAMENÍČEK, Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam. Od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání obnoveného zřízení zemského (1526-1628) I-III, 1900-1905
- Christoph KAMPMANN, Vídeňský dvůr a Valdštejnův pád. Říšské právo a politická trestní justice v 17. století, FHB 19, 1998, s. 117-146
- Jan KAPRAS, Eheliches Gütterrecht im altböhmischem Landrechte, Prag 1908
- Jan KAPRAS, Lužice a český stát. K třístému výročí Pražského míru, Praha 1935 (= Lužicko-srbská knihovnička č. 21, 1935)
- Jan KAPRAS, Manželské právo majetkové dle českého práva zemského, Praha 1908
- Jan KAPRAS, O zletilosti dle českého práva, ČMM 1904, s. 302-311
- Jan KAPRAS, Poručenství nad sirotky v právu českém, Praha 1904
- Jan KAPRAS, Právní dějiny zemí Koruny české I-III, Praha 1913-1937
- Jan KAPRAS, Velkostatky a fideikomisy v českém státě, Právníké rozhledy 19, 1918/19, s. 32-34, 48-53, 65-72, 118-123
- Th. G. von KARAJAN (ed.), Selbst-biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein. 1486-1553, in: Fontes rerum austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Erste Abtheilung. Scriptorum. I. Band, Wien 1855, s. 67-396
- Susan C. KARANT-NUNN, The reformation of ritual. An interpretation of early modern Germany, London-New York 1997
- Jiří KAREL, Janovičtí Hoffmannové, Střední Morava. Kulturněhistorická revue 1998, č. 6, s. 50-58
- Herbert KARNER – Werner TELESKO (ed.), Die Jesuiten in Wien: Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der "Gesellschaft Jesu" im 17. und 18. Jahrhundert, Wien 2003
- Stanislav KASÍK, Nejvyšší číšník Království českého v rodě pánů z Vartenberka, Heraldická ročenka 1999-2000, s. 58-71
- Oldřich KAŠPAR, Cesty českých humanistů k tureckému dvoru v 16. a 17. století, Spol VŠ 37/1980-81, s.132-134
- Oldřich KAŠPAR, Čechy v zrcadle hispanoamerických dějin, Pardubice 1997
- Oldřich KAŠPAR, Ke španělským kulturním vlivům v předbělohorských Čechách, FHB 11, 1987, s.381-399
- Oldřich KAŠPAR, Soupis španělských tisků bývalé zámecké knihovny v Roudnici nad Labem nyní deponovaných ve Státní knihovně v Praze, Praha 1983
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Čechy a Morava očima románských cestovatelů a cestovatelských příruček 16.-17. století, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005, s. 103-

- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Hispanika ve fondu zámecké knihovny v Českém Krumlově, *Výběr* 38, 2001, s. 334-343
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, K dalším zjištěným tiskům z knihovny Ladislava Zejdlice ze Šenfeldu, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 6/2, 1989, s. 309-315
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Ke knihovně Marie Manrique de Lara (se zřetelem k tiskům španělským), in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 299- 310
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Knihovna humanisty Ladislava Zejdlice ze Šenfeldu, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 7/1, 1990, s. 107-137
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Několik poznámek ke knihám z osobní knihovny Ladislava Popela z Lobkowitz (1566-1621), in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Brno 1996, s. 30-34
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, „O křesťanských pobožných panen věneček poctivosti“ Alžběty Homutové z Harasova a Bibiany z Pernštejna, *Východočeský sborník historický* 5, 1996, s. 187-196
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Příspěvek k biobibliografii Petra Fradelia Štiavnického (po 1580-1621), *MZpčK* 36, 2001, s. 255-263
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Příspěvek k rekonstrukci osobních knihoven humanistů předbělohorského období, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 8, 1991, s. 159-175
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Španělská literatura XVI. století a český čtenář XVI. a XVII. století, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2000, s. 339-360
- Jaroslava KAŠPAROVÁ, Španělské tisky Marie Manrique de Lara y Mendoza dochované v Roudnické lobkowitzké knihovně, Praha 1995
- Georg KAUFMANN, *Geschichte der deutschen Universitäten I-II*, Stuttgart 1888
- František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962
- František KAVKA, *Zlatý věk Růží. Kus české historie 16. věku*, České Budějovice 1966 (2. vyd. Praha 1993)
- František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcce habsburské rekatolisace Čech*, Praha 1968
- Hugh KEARNEY, *Scholars and Gentleman. Universities and Society in pre-industrial Britain 1500-1700*, London 1970
- Maurice KEEN, *Das Rittertum, Reinbek bei Hamburg* 1991
- Karl KEHRBACH, *Studierordnung der Herzogin Dorothea Susanna von Weimar für ihren Sohn. ... aus dem Jahre 1583*, *Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte*, 3. Jg., 1893, s. 29-43
- Robert KEIL - Richard KEIL, *Die deutschen Stammbücher des sechzehnten bis neunzehnten Jahrhunderts. Ernst und Scherz, Weisheit und Schwank in Original-Mittheilungen zur deutschen Kultur-Geschichte*, Berlin 1893
- Hermann KELLEBENZ, *Die Anfänge der Militärakademie in Turin*, *Archiv für Kulturgeschichte* 43, 1961, s. 299-316
- Katrin KELLER, *Der sächsische Adel auf Reisen*, in: Katrin Keller – Josef Matzerath (ed.), *Geschichte des sächsischen Adels*, Köln 1997, s. 257-274
- Katrin KELLER, *Hofdamen. Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts*, Wien – Köln – Weimar 2005
- Katrin KELLER, *Von der Nützlichkeit des Reisens. Bemerkungen zu Erscheinungsbild und Konsequenzen der Kavaliertour am Beispiel kursächsischer Befunde*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 429-454
- Katrin KELLER, *Zwischen Zeremoniell und „desbauche“. Die adlige Kavaliertour um 1700*, in: Wolfgang Schmale – Reinhard Stauber (ed.), *Menschen und Grenzen in der frühen Neuzeit*, Berlin 1998, s. 259-281

- Norbert KERSKEN, Zum politischen des mittleren Adels im 16. Jahrhundert in Polen, Böhmen und Ungarn, in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (ed.), Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert, Leipzig 1996, s. 135-148
- Ferdinand KHULL, Schulordnung und Instructionen aus den Jahren 1577-1579 für die evangelische Schule der Landstände von Oberösterreich zu Linz a.d. Donau, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, H. III, Wien 1901, s. 129-219
- Christian KIESLINGER, Die Starhembergischen Grabdenkmäler aus dem 15., 16., und 17. Jahrhundert in der Pfarrkirche von Hellmonsödt, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity 51, řada historická (C), č. 49, 2002 [2004] (=Studia historica Brunensia), s. 229-240
- Rolf KIEßLING, „Schullandschaften“ – ein Forschungsansatz für das Spätmittelalter und die Frühe Neuzeit. Entwickelt anhand süddeutscher Beispiele, in: Heinz Schilling – Stefan Ehrenpreis (ed.), Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel, Münster 2003, s. 35-54
- Rolf KIEßLING – Rudolf POPPA (ed.), Die Universität Dillingen und ihre Nachfolger. Stationen und Aspekte einer Hochschule in Schwaben. Festschrift zum 450jährigen Gründungsjubiläum, Dillingen/Donau 1999
- Jan KILIÁN, Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu. Život, rod a dílo defenstrovaného sekretáře, České Budějovice 2005
- Jan KILIÁN, Jan Matyáš Gallas pohledem kritické historiografie, Fontes Nissae 3, 2002, s. 37-59
- Jan KILIÁN, Podkomoři a zámecký hejtman na cestách. Komparace pracovních i jiných výjezdů Filipa Fabricia a Martina Pruška z Prušova v letech 1611-1632, in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 87-98
- Margaret L. KING, Frauen in der Renaissance, München 1993
- Johannes KISTENICH, Forschungsprobleme zum katholischen Schulwesen im Alten Reich zwischen Reformation und Aufklärung (ca 1530-1750), in: Heinz Schilling – Stefan Ehrenpreis (ed.), Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel, Münster 2003, s. 101-125
- Jiří KLABOUC, Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962
- Christiane KLAPISCH-ZUBER (ed.), Das Haus, der Name, der Brautschatz. Strategien und Rituale im gesellschaftlichen Leben der Renaissance, Frankfurt 1995
- Christiane KLAPISCH-ZUBER, Women, Family and Ritual in Renaissance Italy, Chicago – London 1985
- Christiane KLAPISCH-ZUBER, Žena a rodina, In: Jacques LeGoff (ed.), Středověký člověk a jeho svět, Praha 1999, s. 241-262
- Vladimír KLECANDA, Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele, in: Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám, Praha 1931, s. 456-467
- Vladimír KLECANDA, Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty, Praha 1928 (= otisk z Časopisu archivní školy VI, 1928)
- Vladimír KLECANDA, Tři kapitoly o českomoravských erbovnících, Praha 1931 (= zvláštní otisk ze Zpráv Českého zemského archivu. Sv. VII)
- Vladimír KLECANDA, Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obywatelského (Příspěvek k dějinám inkolátu před OZZ), Časopis Archivní školy 3, 1926, s. 64-119
- Thomas KLEIN, Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550-1806, Blätter für deutsche Landesgeschichte 122, 1986, s. 137-192
- Thomas KLEIN, Sozialstrukturanalyse. Eine Einführung, Reibek bei Hamburg 2005
- Gottfried KLESCH, Der Einfluss der Universität Frankfurt (Oder) auf die schlesische Bildungsgeschichte, Würzburg 1961

- Karl KLINDERT, Christoph II. von Redern. Der letzte aus dem Hause Friedland. Ein Lebensbild aus dem dreißigjährigen Kriege. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues 3, 1909, s. 73-103
- Grete KLINGENSTEIN, Der Wiener Hof in der frühen Neuzeit. Ein Forschungsdesiderat, ZHF 22, 1995, s. 237-245
- Grete KLINGENSTEIN – Fritz FELLNER – Hans Peter HYE (ed.), Umgang mit Quellen heute. Zur Problematik neuzeitlicher Quelleneditionen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart, Wien 2003
- Grete KLINGENSTEIN – Heinrich LUTZ – Gerald STOURZH (ed.), Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert, Wien 1978
- Christian David KLOPSCH, Geschichte des berühmten Schönaichischen Gymnasiums zu Beuthen, Groß Glogau 1818
- Wolfgang KLOSE (ed.), Corpus Alborum Amicorum. CAAC. Beschreibendes Verzeichnis der Stammbücher des 16. Jahrhunderts, Stuttgart 1988
- Wolfgang KLOSE (ed.), Stammbücher des 16. Jahrhunderts (Wolfenbütteler Forschungen 42), Wiesbaden 1989
- Harm KLUETING, Das konfessionelle Zeitalter 1525-1648, Stuttgart 1989
- Harm KLUETING, "Zweite Reformation" – Konfessionsbildung – Konfessionalisierung. Zwanzig Jahre Kontroversen und Ergebnisse nach zwanzig Jahren, HZ 277, 2003, s. 309-341
- Luďa KLUSÁKOVÁ, Cestou do Cařihradu. Osmanská města v 16. století viděná křesťanskýma očima, Praha 2003
- Luďa KLUSÁKOVÁ – Markéta KRÍŽOVÁ – Karel KUBIŠ – Miloš ŘEZNÍK – Daniela TINKOVÁ, Na místo úvodu. „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky, in: Karel Kubiš (ed.), Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti (= AUC. Phil et Hist 5 – 1999. Studia historica 52), Praha 2003, s. 11-28
- Ulrike KNALL-BRSKOVSKY, Ethos und Bildwelt des Adels, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 481-489
- Gustav C. KNOD, Deutsche Studenten in Bologna (1289-1562). Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis, Berlin 1899
- Gerhard KNOLL (ed.), Reisebeschreibungen des 16. bis 19. Jahrhunderts, Bremen 1979
- Hermann Friedrich KNOTHE, Die Oberlausitz während der Jahre 1623-1631, von der Pfandübergabe an Kursachsen bis zum Beginn des Krieges mit dem Kaiser, NLM 65, s. 191-261
- Hermann Friedrich KNOTHE, Geschichte des oberlausitzer Adels und seiner Güter vom 13. bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts, Leipzig 1879
- Hermann Friedrich KNOTHE, Geschichte des Oberlausitzer Adels und seine Güter von Mitte des 16. Jahrhunderts bis 1620, NLM 63, 1888, s. 1-174
- Hermann KNOTHE, Genealogie der verschiedenen Linien des Geschlechts von Gersdorff in der Oberlausitz von Mitte des 16. Jahrhunderts bis 1623, NLM 69, 1893, s. 153-202
- Tomáš KNOZ, Državy Karla st. ze Žerotína po Bílé hoře. Osoby, příběhy, struktury, Brno 2001
- Tomáš KNOZ, Karel st. ze Žerotína. Stavebník a jeho stavitelé, Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce 1, 1998, s. 19-22
- Tomáš KNOZ, Karel starší z Žerotína – subjektivní anamnéza, Acta Musei Moraviae 82, 1997, s. 209-258
- Tomáš KNOZ, Konfessionelle Pluralität und religiöse Konflikte im Umkreis Karls d. Ä. Von Žerotín in den zwanziger und dreißiger Jahren des 17. Jahrhunderts, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 459-
- Tomáš KNOZ, Krankheit, Tod und Verewigung von Adeligen in der Frühen Neuzeit. Im Schnittpunkt von Historischer Anthropologie, medizinischer Anthropologie und Kunstgeschichte, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (ed.), Menschen – Handlungen – Strukturen.

Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (= OH 9), České Budějovice 2001, s. 81-115

Tomáš KNOZ, Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, střeoevropské souvislosti, obecné aspekty, Brno 2006
Tomáš KNOZ, Poddaný v korespondenci Jana Diviše ze Žerotína z let 1600-1614, Z kralické tvrže 18, 1991-1992, s. 71-77

Tomáš KNOZ, Renaissance a manýrismus na zámku v Rosicích, Rosice 1996

Tomáš KNOZ, Renesanční zámky na Moravě, in: Týž (ed.), Morava v době renesance a reformace, Brno 2001, s. 46-58

Tomáš KNOZ, Rezidence a dvůr Karla staršího ze Žerotína, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 409-439

Tomáš KNOZ, Todten-Gerüst. Dobrá smrt ctnostného šlechtice v pohřebních kázáních Dona Florentia Schillinga, : Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity 51, řada historická (C), č. 49, 2002 [2004] (=Studia historica Brunensia), s. 119-134

Jürgen KOCKA (ed.), Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung, Darmstadt 1989

Alfred KOHLER, Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560-1620), in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz – Gerald Stourzh (ed.), Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert, Wien 1978, s. 64-123

Alfred KOHLER, Ferdinand I. (1503-1564). Fürst, König und Kaiser, München 2003

Alfred KOHLER, Ferdinand I and the Estates: Between Confrontation und Co-operation, 1521-1564, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. 48-57

Alfred KOHLER, Karl V. 1500-1558. Eine Biographie, München 1999

Jochen KÖHLER, Der Beitrag der Prager Nuntiatur zur Festigung der Katholizismus in Ostmitteleuropa, Historisches Jahrbuch 93, 1973, s. 336-346

Armin KOHNLE – Frank ENGEHAUSEN (ed.), Zwischen Wissenschaft und Politik. Studien zur deutschen Universitätsgeschichte. Festschrift für Eike Wolgast zum 65. Geburtstag, Stuttgart 2001

Ernst KOCH, Böhmisches Edelleute auf dem Görlitzer Gymnasium, Neues Lausitzisches Magazin 93, 1917, s. 1-48

Ernst KOCH, Deutschböhmisches Edelleute vor dreihundert Jahren. V. 22. Schwendi auf Schneckendorf, Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs 37, 1914, s. 197-212

Elisabeth KOCH, „Maior dignitas est in sexu virili“. Das weibliche Geschlecht im Normensystem des 16. Jahrhunderts, Frankfurt 1991

Ira KOCH, Sophia von Schleswig-Holstein. Herzogin von Mecklenburg (1569-1634), in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 203-226

Josef KOLÁČEK, Kolej sv. Ignáce v Chomutově anno Domini 1591, Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 34, 2002, č. 3, s. 1-15

Josef KOLÁČEK, Ratio studiorum. Geneze – struktura – hlavní cíle, Stud Com et Hist 36, 2006, č. 75-76, s. 19-31

Jaroslav KOLÁR, České znění cesty do Jeruzaléma Martina Křivoústého, Strahovská knihovna 18/19, 1983/1984, s. 67-95

Jaroslav KOLÁR, Pernštejnská literatura?, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 253-260

Jaroslav KOLÁR, Zur Funktion der Topographie im Denken und in der Literatur des Humanismus, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil III, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 17-24

Martin KOLÁŘ, Rod pánů Švihovských z Riesenberka, Tábor 1892

- Ludwig KOLLER, Deutsch-österreichisches Schulwesen vor der Reformation, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, H. XV, Wien-Leipzig 1914, s. 1-19
- Josef KOLLMANN, Praha v polovině 18. století očima italských cestovatelů, PSH 16, 1983, s. 119-130
- Michaela KOKOJANOVÁ, Pernštejnský „Zlatý věk“ Prostějova na stránkách pamětní knihy Jana Bělkovského z Ronšova, in: Petr VOREL (usp.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 139-152
- Marie KOLDINSKÁ, Autocenzurovaná výpověď o životě renesančního kavalíra, in: Marie Koldinská – Petr Maťa (edd.), Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633, Argo, Praha 1997, s. 9-17
- Marie KOLDINSKÁ, Červená chrtice od pana Trčky. Šlechtici a jejich zvířata na prahu novověku, DaS 27, 2005, č. 2, s. 30-34
- Marie KOLDINSKÁ, Dějiny mentalit a jejich recepce v českém prostředí, Práce z dějin vědy 2003, sv. 6, s. 215-217
- Marie KOLDINSKÁ, Dějiny mentalit a jejich recepce v českém prostředí. Závěrem k pracovnímu semináři, Práce z dějin vědy 2003, sv. 6, s. 335-336
- Marie KOLDINSKÁ, Každodennost renesančního aristokrata, Praha – Litomyšl 2001
- Marie KOLDINSKÁ, Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic. Cesta intelektuála k popravišti, Praha – Litomyšl 2004
- Marie KOLDINSKÁ, Mariánská úcta v díle Kryštofa Haranta („Barokní zbožnost“ a problém konfesijní sebeidentifikace předbělohorského intelektuála), in: Jaroslav Pánek (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi, Praha 2004, s. 319-332
- Marie KOLDINSKÁ, Mezi střízlivostí a dramatickostí. K literárním, psychohistorickým a filozofickým rovinám tvorby Josefa Janáčka, Kuděj 5, 2003, č. 2, s. 83-101
- Marie KOLDINSKÁ, „Muž kompromisu“ v nekompromisních časech, DaS 17, 1995, č. 3, s. 22-26
- Marie KOLDINSKÁ, Nepřítomné i všudypřítomné. Obraz žen ve šlechtických ego-dokumentech 16. a první poloviny 17. století, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (ed.), Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření? (= Scientific Papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities. Supplement 9, 2004), Pardubice 2004, s. 9-20
- Marie KOLDINSKÁ, Obraz ideálního českého šlechtice v zrcadle pramenů 12. – 17. století, FF UK 1995 dipl
- Marie KOLDINSKÁ, Pražská a vídeňská každodennost za třicetileté války očima nejvyššího purkrabího, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 559-574
- Marie KOLDINSKÁ, Rudolfínská doba v českém historickém filmu, in: Petr Kopal (ed.), Film a dějiny, Praha 2004, s. 162-182
- Marie KOLDINSKÁ, Svět Adama mladšího z Valdštejna optikou jeho deníků. (Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata), FHB 18, 1997, s. 121-142
- Marie KOLDINSKÁ, Šlechtické školy v předbělohorských Čechách, in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století, Ústí nad Labem 1992, s. 217-222
- Marie KOLDINSKÁ, Válka a všední den. Odras třicetileté války v každodenním životě české šlechty, HaV 50, 2001, č. 1, s. 10-23
- Marie KOLDINSKÁ, Zrození intelektuála. Specifická hierarchie hodnot jako součást veřejné sebezprezentace vzdělanců šlechtického původu na přelomu středověku a novověku, in: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003, Praha 2003, s. 553-570
- Josef KOLEJKA, Organizace a učební programy řádových škol 1566 - 1773. Z dějin gymnaziálního vzdělávání na Moravě a ve Slezsku II, Časopis Matice moravské 115, 1996, č. 1, s. 97-114
- Josef KOLEJKA, Z dějin gymnaziálního vzdělávání na Moravě a ve Slezsku v 16.-18. století (Období řádových gymnázií), Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 115-127

- András KOLTAI, Cudzinky v úlohe manželiek uhorských veľmožov v 16.-17. storočí, in: Tünde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 185-195
- Helmut KONRAD (ed.), *Der alte Mensch in der Geschichte*, Wien 1982
- Paul KONRAD, Dr. Ambrosius Moibanus. Ein Beitrag zur Geschichte der Kirche und Schule Schlesiens im Reformationszeitalter, Halle 1891
- Josef KOPAL, Rodinné paměti Alžběty Lidmily svob. paní z Lisova a na Novém Stránově, roz. Tengnaglové z Kampu, *ČSPS* 14, 1906, s. 124-132
- Milan KOPECKÝ, *Český humanismus*, Praha 1988
- Milan KOPECKÝ, To A Periodization of Human Life in Czech Literature, *Stud Com et Hist* 27, 1997, č. 57-58, s. 54-61
- Petr KOPIČKA, Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxena z Lobkovic ve dvacátých a třicátých letech 17. století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 469-493
- Petr KOPIČKA, Kojné pro děti Heřmana Jakuba hraběte Černína z Chudenic, *Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 1/2005 (=Šlechta a panství na Mělnicku v raném novověku)*, s. 80-91
- Petr KOPIČKA, Správa velkostatku Mělník v 16.-20. století (Diplomatická studie z dějin patrimoniální a hospodářské správy), *Porta Bohemica* 2, 2003, s. 24-78
- Božena KOPIČKOVÁ (ed.), *August Sedláček a pomocné vědy historické*, Mladá Vožice 1995
- Božena KOPIČKOVÁ, Ideální modely života ovdovělých královen, kněžen a šlechticů v českém středověku ve světle reality, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráňáková (ed.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006*, Pardubice 2006, s. 223-240
- Božena KOPIČKOVÁ, Vstup české mediavalistiky do studia dětské evropské problematiky ve středověku? Glosy a otazníky, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (ed.), *Dítě a dětství napříč staletími. 2. Pardubické bienále 4.-5. dubna 2002 (=Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. Fakulta humanitních studií. Supplementum 5. 2002)*, Pardubice 2003, s. 49-60
- Božena KOPIČKOVÁ, *Žena a rodina v husitství. (Současný stav bádání)*, Husitský Tábor. Sborník Husitského muzea sv. 12, 1999, s. 37-48
- Božena KOPIČKOVÁ, *Žena evropského středověku v zasetí své doby*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 13-44
- Hjalmar KOPŘIVA, Vilém Prusinovský z Víckova. Život renesančního politika a hospodáře. Historický sborník (Studie historické a ethnografické), *Studie krajského musea v Gottwaldově, Řada společenských věd č. 13*, 1957, s. 60-69
- Władysław KORCZ, "Schönaichianum" – gimnazjum w Bytomiu Odrzańskim, in: Zbigniew Mazur (ed.), *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań 1997 (= *Ziemie Zachodnie – Studia i Materiały* 18), s. 117-126
- Veronika KORČÁKOVÁ, Ikonografický program pohřební zámecké kaple Všech svatých v Telči, *Průzkumy památek* 8, 2000, 1, s. 21-36
- Eva KORMANN, *Ich, Welt und Gott. Autobiographik im 17. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2004
- Markéta KORYCHOVÁ, Dvůr posledního Eggenberka v Českém Krumlově (Každodenní život českokrumlovské zámecké rezidence v letech 1665-1667), in: Václav BŮŽEK (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5)*, České Budějovice 1996, s. 423-441
- Antonín KOSTLÁN, Jan Oršínovský z Fürstenfeldu ve světle svého „alba amicorum“, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 333-343
- Antonín KOSTLÁN – Alena HADRAVOVÁ, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis. Herbornská pocta pro moravského učence z roku 1607*, *AUC-HUCP* 47, 2007, fasc. 1-2, s. 117-159
- Simona KOTLÁROVÁ, *Bavorové erbu střely*, České Budějovice 2004

- Jiří KOTYK, Alžběta Fürstenberská z Pernštejna (1557-1609), *Heraldika a genealogie* 27, 1994, s. 65-74
- Jiří KOTYK, Byla Anna María Manrique de Lara y Mendoza politická agentka a šlechtická kurtizána?, *Heraldika a genealogie* 29, 1996, č. 1, s. 43-50
- Jiří KOTYK, Jaroslav z Pernštejna, *Zprávy klubu přátel Pardubicka* 15/1980, s. 8-12
- Jiří KOTYK, Juana z Pernštejna, vévodkyně z Villahermosy (1556-1631), *Heraldika a genealogie* 28, 1995, s. 133-140
- Jiří KOTYK, Maxmilián z Pernštejna (1575-1593), *Východočeský sborník historický* 5, 1996, s. 89-98
- Petr KOUKAL, Narození, sňatky, manželky a děti Zachariáše z Hradce a na Telči, *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských* 10, 1996, s. 41-64
- Miloš KOUŘIL, Absolventi Collegia Germanica v olomoucké diecézi do roku 1620, *AUPO – Facultas Philosophica, Historica* 33, 2007, s. 101-108
- Miloš KOUŘIL, Město Olomouc a církev v letech 1550-1650, *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 27-32
- Jiří A. KOVAŘÍK, Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období, in: *Proměny feudální třídy v Čechách*, s. 137-164
- Petr KOZÁK, Jan ze Žerotína – příběh šlechtice z konce středověku, *Vlastivědné listy* 31, 2005, č. 2, s. 7-10
- Petr KOZÁK, Vzestup rodu Žerotínů. Život a odkaz Jana staršího ze Žerotína a z Fulneka, *ČMM* 124, 2005, s. 47-81
- Anděla KOZÁKOVÁ, Právní postavení ženy v českém právu zemském, Praha 1926
- František KOŽELUHA, Paměti o školách Prostějovských od počátku až po bitvu Bělohorskou, in: *Devátá (XVI.) výroční zpráva slovanské zemské vyšší reálné školy v Prostějově za školní rok 1888/1889, Prostějov 1889*, s. 3-25
- Detlev KRAACK, *Monumentale Zeugnisse der spätmittelalterlichen Adelsreise. Inschriften und Graffiti des 14.-16. Jahrhunderts*, Göttingen 1997
- Detlev KRAACK, Vom Ritzen, Kratzen, Hängen und Hinsehen. Zum Selbstverständnis der spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reisenden auf dem Weg von der Heidenfahrt zur Kavaliertour, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 145-171
- Detlev KRAACK – Jan HIRSCHBIEGEL (ed.), *Niederländische Reiseberichte. Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie III*, Frankfurt am Main 2000
- Otto KRABBE, *Die Universität Rostock im 15. und 16. Jahrhundert*, Rostock 1854 (reprint Aalen 1970)
- Adalbert Ritter KRÁL von Dobrá Voda (ed.), *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Genealogisch-heraldisches Repertorium sämtlicher Standeserhebungen, Prädicate, Beförderungen, Incoilats-Ertheilungen, Wappen und Wappenverbesserungen des gesamten Adels der Böhmischen Krone mit Quellen und Wappen-Nachweisen*, Prag 1904
- Josef KRÁL, Filologická činnost Mistra Petra Codicilla z Tulechova. Příspěvek k dějinám klasické filologie v Čechách, *LF* 18, 1891, s. 401-413
- Josef KRÁL, Literární činnost humanistických profesorů University Karlovy mezi r. 1409-1622, *LF* 36, 1909, s. 401-427
- Josef KRÁL, *Mistra Jana Campana Vodňanského komedie „Břetislav“*, *LF* 19, 1892, s. 172-181, 257-267
- Pavel KRÁL, Heiratsverträge und Testamente in Böhmen im 16. und 17. Jahrhundert, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004 (= Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband), s. 477-494
- Pavel KRÁL, Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století, in: Václav Bůžek – Pavel

- Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 439-456
- Pavel KRÁL, Muž a žena mezi přechodovými rituály rodinného života v raně novověkých pramenech, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740) (= OH 11), České Budějovice 2006, s. 425-439
- Pavel KRÁL, Pohřby posledních pánů z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 401-512
- Pavel KRÁL, Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace raněnovověké společnosti, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 315-332
- Pavel KRÁL, Rituál a ceremoniál. Na příkladu pohřebních slavností na šlechtických dvorech v raném novověku, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity 51, řada historická (C), č. 49, 2002 [2004] (=Studia historica Brunensia), s. 71-86
- Pavel KRÁL, Ronšperské setkání. Švamberský pohřeb jako místo politické komunikace předbělohorské šlechtické společnosti, JSH 68, 1999, s. 291-307
- Pavel KRÁL, Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku, České Budějovice 2004
- Pavel KRÁL, Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku, in: Tünde Lengyelová (ed.), Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti, Bratislava 2004, s. 142-152
- Pavel KRÁL, Žena a smrt v 16. a 17. století, in: Milena Lenderová (ed.), Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002, s. 105-130
- Pavel KRÁL, Žena ve šlechtických testamentech v 16. a 17. století, in: Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 157-167
- Eva KRÁLÍKOVÁ, Cesta Emanuela Arnošta z Valdštejna z teologických studií v Římě (1741), in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 207-219
- František KRÁSL, Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský, Praha 1886
- Augustin KRATOCHVÍL, Bratrská šlechtická škola (gymnasium) v Ivančicích, Ivančice 1905
- Augustin KRATOCHVÍL, Dějiny Bučovic od nejstarších dob až po smrt pana Václava z Boskovic (1554), s. l. s. d.
- Augustin KRATOCHVÍL, Dějiny Bučovic od r. 1554 až do smrti pana Jana Šembery z Boskovic (1597), s. l. s. d.
- Augustin KRATOCHVÍL, Luteránská škola ve Velk. Meziříčí, ČMM 29, 1905, s. 197-201
- Jiří KRAUS, Rétorika v evropské kultuře, Praha 1998
- Jarmila KRČÁLOVÁ, Centrální stavby české renesance, Praha 1976
- Jarmila KRČÁLOVÁ, Kostely české a moravské renesance, Umění 29, 1981, s. 1-37
- Jarmila KRČÁLOVÁ, Palác pánů z Rožmberka, Umění 18, 1970, s. 469-485
- Jarmila KRČÁLOVÁ, Renesanční Benátky očima českých cestovatelů, In: Na předělu věků. Sborník k počtě PhDr. Jaroslava Pešiny, DrSc. Praha, Karolinum 1994, s. 129-145
- Jarmila KRČÁLOVÁ, Renesanční stavby Baldassara Maggího v Čechách a na Moravě, Praha 1986
- Jan KREJČÍ, Zalužanský ze Zalužan, s ohledem na své předchůdce, ČČM 22, 1848, č. 2, s. 271-301
- Karel KREJČÍ, Bartoloměj Paprocki z Hlohola a Paprocké Vůle. Život – dílo – forma a jazyk, Praha 1946
- Petra KREMPIEN, Geschichte des Reisens und des Tourismus. Ein Überblick von den Anfängen bis zur Gegenwart, Limburgerhof 2000
- Ernst KRETZSCHMAR, 400 Jahre höherer Schulbildung in Görlitz. Ein Beitrag zu den Feierlichkeiten der Frédéric-Joliot-Curie-Schule im Jahre 1965, Görlitz [1964]
- Petr KREUZ, Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526-1547, Praha 2000

- Albert KRIEGER, Zwei Instruktionen des Markgrafen Ferdinand Maximilian von Baden-Baden für Erziehung seines Sohnes Ludwig Wilhelm, in: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, Neue Folge, 1889, Bd. 4, s. 76-89
- Lenz KRISS-RETTENBECK, Wallfahrtsorte Europas, München 1950
- Zdeněk KRISTEN, Doktorův práv římské university z Čech před Bílou horou, ČMM 56, 1932, s. 181-192
- Zdeněk KRISTEN, Gli studenti Boemi a Roma fino al 1620, Roma IX, n. 6, 1931, s. 241-250
- Wolfram KRÖMER (ed.), Spanien und Österreich in der Renaissance, Innsbruck 1989
- Alois KROESS, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, Bd. I: 1556-1619, Wien 1910,
- Alois KROESS, Vypuzení jesuitů z Čech r. 1618, SHK 8, 1907, s. 9-27
- Kamil KROFTA, Bílá hora, Praha 1913
- Kamil KROFTA, Boj o konsistoř pod obojí v l. 1562-1575 a jeho historický základ, Praha 1911 (= otisk z ČČH 17, 1911)
- Kamil KROFTA, Národnostní vývoj zemí československých, Praha 1934
- Kamil KROFTA, O bratrském dějepisectví, Praha 1946
- Rudolph KROPF – Gerald SCHLAG (ed.), Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Schlaininger Gespräche 1995, Eisenstadt 1998
- Jiří KROUPA, Dietrichštejnové v pol. 17. století a model tzv. kavalírské cesty, in: Historická Olomouc a její současné problémy 4, 1983, s. 109-117
- Holger KRUSE – Werner PARAVICINI (edd.), Höfe und Hofordnungen 1200-1600, Sigmaringen 1999
- Benigna von KRUSENSTJERN, Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis, Berlin 1997
- Benigna von KRUSENSTJERN, Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und Quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert, Historische Anthropologie 2, 1994, s. 462-471
- F. X. KRYŠTŮFEK, Protestantství v Čechách až do bitvy bělohorské. 1517-1620, Praha 1906
- Josef KŘIVKA, Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16.-17. století), Praha 1959
- Josef KŘIVKA, Lobkovicové roudničtí, in: Státní archiv v Litoměřicích. Průvodce po archivních fondech II, Praha 1963, s. 93-104
- Josef KŘIVKA, O stavbě litomyšlského zámku, in: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí, Pardubice 1959, s. 107-122
- Josef KŘIVKA, Roudnický velkostatek na sklonku 16. století, Historie a muzejnictví 1956, s. 117-136, 195-204, 237-248
- Danuše KŠICOVÁ, Mýty v cestopisech do Svaté země, in: Jana Nechutová (ed.), Druhý život antického mýtu. Sborník z vědeckého symposia Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty, Brno 2003, s. 214-226
- Josef KUBÁLEK – Josef HENDRICH – František ŠIMEK, Naše slabikáře. Od nejstarší doby do konce století XVIII., Praha 1929
- Jiří KUBEŠ, Diplomatické cesty, kariéra a cestovní deníky v době okolo roku 1700 na příkladech cest Kryštofa Václava z Nostic a Leopolda Antonína Šlika, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005, s. 134-142
- Jiří KUBEŠ, Jan Libra ze Soběnova – rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604-1609), PSH 31, 2000, s. 93-148
- Jiří KUBEŠ, Rodinné vztahy pánů z Hradce a Rožmberků v předbělohorském století, OH 6, 1998, s. 273-290 (edice vybraných hradeckých a rožmberských dopisů s. 291-317)
- Jiří KUBEŠ, Rosenbergica 2. Rožmberští poslové (Příspěvek ke komunikační praxi ve středoevropském prostoru na počátku 17. století), Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities 7, 2001, s. 25-38

- Jiří KUBEŠ, Rosenbergica 3. Mezi hlavní městskou a venkovskou rezidencí. Komunikace Petra Voka z Rožmberka s pražskými hospodáři (1594-1611), *Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities* 9, 2003, s. 43-53
- Jiří KUBEŠ, Rudolf Josef Colloredo z Wallsee a jeho studium v Saleburku v letech 1723-1725, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 163-192
- Jiří KUBEŠ, Sídla Jana Jiřího Jáchyma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka (1634/37-1689) v proměně, *Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities* 9, 2003, s. 55-87
- Jiří KUBEŠ, Švamberský dvůr v Třeboni v letech 1611/1612 až 1620, in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 441-468
- Jiří KUBEŠ, „Tehdáž, když v voboře před morem bytností jsem byl.“ Zásobování letohrádku Kratochvíle v letech 1592-1602, in: *Historie 1997. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference*, Brno 1998, s. 143-180
- Jiří KUBEŠ, Vilém Slavata a jeho hejtmáni. K anatomii prestiže raně novověké šlechty, *Historický obzor* 12, 2001, s. 70-75
- Jiří KUBEŠ (ed.), *Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650-1750). Biogramy vybraných šlechticů a edice typických pramenů (= Prameny k dějinám Pardubického kraje 3, 2007)*, Pardubice 2007
- Jiří KUBEŠ, Zásobování sídel Petra Voka z Rožmberka potravinami, *JSH* 68, 1999, s. 255-289
- Alois KUBÍČEK, Rožmberský palác na Pražském hradě, *Umění* 1, 1953, s. 308-318
- Alois KUBÍČEK – Alena PETRÁŇOVÁ – Josef PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje Univerzity Karlovy*, Praha 1961
- Anna KUBÍKOVÁ, K otázce vzniku Březanova Summovního výtahu ve vztahu k Historii rožmberské, *JSH* 56, 1987, s. 186-197
- Anna KUBÍKOVÁ, Pernštejnové a Rožmberkové (Politické, společenské a rodinné vztahy), in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993*, Pardubice 1995, s. 227-230
- Anna KUBÍKOVÁ, Pohled na úlohu krajských hejtmánů v české minulosti (se zvláštním zřetelem na raný novověk), *Výběr* 39, 2002, s. 8-13
- Anna KUBÍKOVÁ, Prodej českokrumlovského panství císaři Rudolfovi II. a přestěhování rožmberského archivu do Třeboně, *Archivum Trebonense* 10, 2002, s. 3-13
- Anna KUBÍKOVÁ, Renesanční přestavby českokrumlovského zámku a jeho interiéry, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 367-378
- Anna KUBÍKOVÁ, Rožmberkové na boloňské univerzitě, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 35, 1998, č. 4, s. 246-249
- Anna KUBÍKOVÁ, Rožmberkové v evropské politice, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 36, 1999, č. 2, s. 115-118
- Anna KUBÍKOVÁ, Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah, *JSH* 57, 1988, s. 83-91, 131-137, 198-207; 58, 1989, s. 20-28, 81-87, 143-154, 193-209; 59, 1990, s. 28-43, 81-96, 150-164
- Anna KUBÍKOVÁ, Rožmberský náhrobek v českokrumlovském kostele sv. Víta, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 387-393
- Anna KUBÍKOVÁ, Vilém z Rožmberka 1535-1592, *Český Krumlov* 1992
- Jan P. KUČERA, 8. 11. 1620. Bílá hora. O potracení starobylé slávy české, Praha 2003
- Jan P. KUČERA, Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem, *Stud Com et Hist* 14, 1984, 28, s. 5-40
- Klára KUČEROVÁ, Jan Litvín z Říčan – osud v neklidné době; in: *Pocta Josefu Kollmannovi. Sborník k životnímu jubileu*, Praha 2002, s. 148-172
- Klára KUČEROVÁ, Pohřební štíty ve Wunschwitzově genealogické a heraldické sbírce (edice), *Paginae historiae* 12, 2004, s. 147-208

- Thomas KÜHNE (ed.), *Männergeschichte – Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*, Frankfurt 1996
- Harry KÜHNEL, *Die adelige Kavaliertour im 17. Jahrhundert*, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge* 36, 1964, s. 364-384
- Harry KÜHNEL, *Die österreichische Adelskultur des 16. und 17. Jahrhunderts im Spiegel der Kunst- und Wunderkammern*, *Österreich in Geschichte und Literatur* 13, 1969, s. 433-445
- Ute KÜPPERS-BRAUN, *Frauen des hohen Adels im kaiserlich-freiweltlichen Damenstift Essen (1605-1803) (= Quellen und Studien. Bd. 8)*, Münster 1997
- Hildegard KUESTER (ed.), *Das 16. Jahrhundert. Europäische Renaissance (= Eichstätter Koloquium. Bd. 2)*, Regensburg 1995
- Anette KUHN- Jörn RÜSEN (ed.), *Frauen in der Geschichte II-III*, Düsseldorf 1982-1983
- Dorothea KUHN (ed.), *Itinerarium Italiae. Reiseberichte schwäbischer Italienfahrer aus drei Jahrhunderten*, Stuttgart 1967
- Michaela KUJOVIČOVÁ, *Štachtická knižnica rodiny Pálfiövcov na hrade Červený Kameň*, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2000, s. 161-171
- Zlataše KUKÁNOVÁ, *Čeští studenti na vídeňské univerzitě od 70. let 16. století do Bílé hory*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zylinská (ed.), *Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992 [1993], s. 171-180
- Zlataše KUKÁNOVÁ, *Jihomoravští studenti na rakouských univerzitách v první polovině 17. století*, in: *XX. mikulovské sympozium 1990*, Brno 1991, s. 61-66
- Teresa KULAK – Mięczyślaw PATER - Wojciech WRZESIŃSKI, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002*, Wrocław 2002 (= *Acta Universitatis Wratislaviensis* č. 2402)
- Jan KUMPERA, *"Bohemi in Roma" aneb české šlépěje ve "Věčném městě"*, *Dějepis. Sborník katedry historie Západočeské univerzity v Plzni* 19, 2003, s. 90-108
- Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, Ostrava 1992
- Jan KUMPERA, *Plzeň v zrcadle sedmi staletí*, Plzeň 1995
- Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé I-II*, Praha 1961
- Heinrich KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen. Beiträge zur Erforschung der Ostbeziehungen deutscher Universitäten*, Köln-Graz 1963
- Lotte KURRAS, *Die Stammbücher I-II*, Wiesbaden 1988-1994
- Lotte KURRAS – Eva DILLMAN, *Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm. Handschriftenkatalog*, Stockholm 1998
- Lotte KURRAS, *Vita peregrinatio. Bildungsreise und Stammbuch*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 485-496
- Lotte KURRAS, *Zu gutem Gedenken. Kulturhistorische Miniaturen aus Stammbüchern des Germanischen Nationalmuseums 1570-1770*, München 1987
- Lotte KURRAS, *Zwei österreichische Adelige des 16. Jahrhunderts und ihre Stammbücher: Christoph von Teuffenbach und Johan Fernberger von Egenberg*, in: Wolfgang Klose (ed.), *Stammbücher des 16. Jahrhunderts (Wolfenbütteler Forschungen 42)*, Wiesbaden 1989, s. 125-135
- Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, *Katolícke fundácie v Uhorsku v období raného novoveku*, Bratislava 2005 (disertační práce HÚ SAV)
- Štěpánka KUTIŠOVÁ, *Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (Pokus o profil osobnosti)*, OH 4, České Budějovice 1995, s. 91-106
- František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 2¹⁹⁹⁷
- Uli KUTTER, *Apodemiken und Reisehandbücher. Bemerkungen und ein bibliographischer Versuch zu einer vernachlässigten Literaturgattung*, *Das Achtzehnte Jahrhundert* 4, 1980, s. 116-131

- Uli KUTTER, Der Reisende ist dem Philosophen was der Arzt dem Apotheker. Über Apodemenen und Reisehandbücher, in: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Korff (ed.), Reiseskultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus, München 1991, s. 38-47
- Ján KVAČALA, J. A. Komenský. Jeho osobnosť a jeho soustava pedagogické vedy, Praha 1921
- Johannes KVAČALA, Die pädagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts, II. Band Historischer Überblick, Bibliographie, Namen- und Sachregister, Berlin 1904 (=Monumenta Germaniae Paedagogica XXXII)
- Rudolph von KYAW, Ein Tourist gegen Ende des sechszehnten Jahrhunderts, NLM 49/2, 1872, s. 127-134
- Vlastimil KYBAL, Arnošt Denis a Bílá hora, Praha 1912
- Ludmila KYBALOVÁ, Dějiny odívání. Renaissance (15.-16. století), Praha 1996
- Ivana KYZOUROVÁ (ed.), Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby. Císařská konírna 28. 2.-1. 7. 2007, Praha 2007
- Artur KWAŚNIEWSKI, Szlachta na ziemi Kłodzkiej 1450-1625. Pochodzenie i własność ziemska, Kladský sborník 5, 2003, s. 59-83
- Ernest LAAS, Die Paedagogik des Johannes Sturm, Berlin 1872
- Eva LABOUVIE, Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt, Habilitation, Köln-Weimar – Wien 1998
- Eva LABOUVIE, Beistand in Kindsnöten. Hebammen und weibliche Kultur auf dem Land (1550-1910), Frankfurt – New York 1999
- Eva LABOUVIE (ed.), Ungleiche Paare. Zur Kulturgeschichte menschlicher Beziehungen, München 1997
- Christopher F. LAFERL, Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1552-1564, Wien – Köln – Weimar 1997
- Karen LAMBRECHT, Die Beteiligung der Universität an höfischen Festen – Krakau, Prag und Wien im Vergleich (1450 bis 1550), in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 481-503
- Hermann LANGE, Schulbau und Schulverfassung der frühen Neuzeit. Zur Entstehung und Problematik des modernen Schulwesens, Weinheim/Berlin 1967
- Gioia LANZI – Fernando LANZI, Wege nach Rom. Eine Kulturgeschichte der Pilgerfahrt in die Ewige Stadt, Stuttgart 2000
- Maximilian LANZINNER, Das römisch-deutsche Reich um 1600, in: Notker Hammerstein – Gerrit Walther (ed.), Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche, Göttingen 2000, s. 19-45
- Maximilian LANZINNER, Geheime Räte und Berater Kaiser Maximilians II. (1564-1576), MIÖG 102, 1994, s. 296-315
- Maximilian LANZINNER, Zur Sozialstruktur der Geheimen Ratskollegien im 17. Jahrhundert, in: Winfried Bekker – Werner Chrobak (ed.), Staat, Kultur und Politik. Beiträge zur Geschichte Bayerns und des Katholizismus. FS zum 65. Geburtstag von Dieter Albrecht, Kallmünz/Opf. 1992, s. 71-88
- Jaroslav LÁSKA, Vzestup a pád Trčků z Lípy, Heraldika a genealogie 20, č. 1, 1987, s. 37-52
- Jaroslav LAŠTOVIČKA, Netvorští z Březí. Vyprávění o časech dávno minulých, Vlašim 2003
- Anne LAURENCE, Women in England, 1500-1760. A social history, London 2002
- Jiří LAURENČÍK (ed.), Paměti o věcech náboženských I. Paměti o věcech náboženských a starý Prostějov v díle prof. P. Františka Koželuhu, Prostějov 2004
- Jiří LAURENČÍK (ed.), Paměti o věcech náboženských II. Ostatní díla prof. P. Františka Koželuhu a jeho životopis, Prostějov 2004
- Vladimír LÉBL a kol., Hudba v českých dějinách od středověku do nové doby, Praha 1981
- Klaus LEDER, Das Schulwesen (1500-1800), in: Max Spindler (ed.), Handbuch der bayerischen Geschichte II, München 1966, s. 678nn.
- Klaus LEDER, Kirche und Jugend in Nürnberg und seinem Landgebiet 1400 bis 1800, Neustadt an der Aisch 1973

- Václav LEDVINKA, Adam II. z Hradce a poslední páni z Hradce v ekonomice, kultuře a politice 16. století, in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 7-32
- Václav LEDVINKA, Dům pánů z Hradce pod Stupní. (Příspěvek k poznání geneze a funkcí renesančního šlechtického paláce v Praze), FHB 10, 1986, s. 269-316
- Václav LEDVINKA, Funkce venkovských rezidencí a pražských paláců jihočeské šlechty v 16. a 17. století, in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem 1992, s. 28-41
- Václav LEDVINKA, Pernštejnská epizoda v dějinách jižních Čech (Páni z Pernštejna na Hluboké a Protivíně 1490-1540), in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 91-103
- Václav LEDVINKA, Pražské zpravodajství v politické činnosti předbělohorské jihočeské aristokracie (Dvanáct tezí referátu), in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 263-268
- Václav LEDVINKA, Rezidence a dvůr Zachariáše z Hradce v Telči (1550-1589), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 199-213
- Václav LEDVINKA, Rezidence feudálního velmože v předbělohorské Praze (Pražské sídlo pánů z Hradce ve 2. polovině 16. století), DP 9, 1991, č. 1, s. 113-134
- Václav LEDVINKA, Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období, FHB 11, 1987, s. 103-127
- Václav LEDVINKA, Šlechtická svatba v Praze roku 1579 (K charakteru aristokratických slavností české renesance), DP 12, 1995, s. 105-113
- Václav LEDVINKA, Úřední cesty a pobyty českých nejvyšších kancléřů v 2. pol. 16. stol., in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 173-182
- Václav LEDVINKA, Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596), ČSAV, Praha 1985
- Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, Praha, Praha 2000
- Václav LEDVINKA – B. MRÁZ – Vít VLNAS, Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled, Praha 2000
- Joachim LEEKER, Hofleben und Höfling in den Ragguagli di Parnaso (1612-1613): Traiano Boccalini versus Baldassare Castiglione, in: Wolfgang Adam (ed.), Geselligkeit und Gesellschaft im Barockzeitalter. Unter Mitwirkung von Knut Kiesant, Winfried Schulze und Christoph Strosetzki, 2 Bde, Wiesbaden 1997, Bd. 2, s. 621-632
- Jacques LeGOFF – Jean-Claud SCHMITT (ed.), Encyclopedie středověku, Praha 2002
- Martina LEHNER, Reise ans Ende der Welt (1588-1593). Studie zur Mentalitätengeschichte und Reisekultur der Frühen Neuzeit anhand des Reisetagebuches von Georg Christoph Fernberger von Egenberg (= Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs; Bd. 13), Bern-Frankfurt am Main [u.a.], Peter Lang 2002
- Oskar LEHNER, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte mit Grundzügen der Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Linz 1992
- Milada LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, Program štukové výzdoby tzv. soudnice zámku v Bechyni, Umění 21, 1973, s. 1-17
- Milada LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, Sadelerovo „Theatrum morum“ a jeho ohlas na zámku v Lemberku, Sborník Severočeského muzea – Historia 4, 1964, s. 245-255
- Milena LENDEROVÁ, Gender history v českých zemích, in: Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 139-147
- Milena LENDEROVÁ, Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!, Theatrum historiae 2, 2007, s. 7-26
- Milena LENDEROVÁ, Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellieru (1600-1789), Historický obzor 10, 1999, č. 7-8, s. 173-178
- Milena LENDEROVÁ, U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orléansu, DaS 2006, č. 5, s. 15-19

Milena LENDEROVÁ, Zrození dětství, Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities 7, 2001, s. 71-87

Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století, Praha – Litomyšl 2006

Rudolf LENZ, De mortuis nil nisi bene? Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle unter besonderer Berücksichtigung der historischen Familienforschung, der Bildungsgeschichte und der Literaturgeschichte, Sigmaringen 1990

Rudolf LENZ, Emotion und Affektion in der Familie der Frühen Neuzeit. Leichenpredigten als Quellen der historischen Familienforschung, in: Peter-Johannes Schuler (ed.), Die Familie als sozialer und historischer Verband. Untersuchungen zum Spätmittelalter und zur frühen Neuzeit, Sigmaringen 1987, s. 121-145

Rudolf LENZ (ed.), Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften, Köln – Wien 1975

Rudolf LENZ (ed.), Studien zur deutschsprachigen Leichenpredigt in der frühen Neuzeit, Marburg 1981

Annemarie LEIBBRAND – Werner LEIBBRAND, Formen des Eros. Kultur- und Geistesgeschichte der Liebe, Freiburg-München 1972

Mathis LEIBTSEDER, Attici Vettern in Paris. Pietismus, Jansenismus und das Netz von Bekanntschaften auf der Kavaliertour, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 469-484

Mathis LEIBTSEDER, Die Kavaliertour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert, Köln 2004

Margret LEMBERG, Im Strudel der böhmischen Ständekatastrophe. Das unvollendete Verlöbnis des Albrecht Johann Smiřický mit Amelie Elisabeth von Hanau und der Kampf um das Erbe, Bohemia 35, 1994, s. 1-44

Margret LEMBERGOVÁ, Hanavské zasnuby Albrechta Jana Smiřického, DaS 16/1994, č. 6, s. 11-15

Tünde LENGYELOVÁ, Žena očami světských i církevních autorů v Uhorsku v období raného novoveku, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (ed.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006, Pardubice 2006, s. 469-484

Václav LETOŠNÍK, Poselství Václava Berky z Dubé a na Rychmburce k polskému dvoru 1593, in: Z dějin Evropy a Slovanstva. Sborník k 60. narozeninám J. Bidla, Praha 1928, s. 293-314

Giovanni LEVI – Jean-Claude SCHMITT (ed.), Geschichte der Jugend, Bd. I: Von der Antike bis zum Absolutismus, S. Fischer Verlag, Frankfurt a.M. 1996

Karl LEY, Castiglione und die Höflichkeit. Zur Rezeption des Cortegiano im deutschen Sprachraum vom 16. bis zum 17. Jahrhundert, in: Chloe 9, 1990, s. 3-108

Hans LIERMANN, Franken und Böhmen. Ein Stück deutscher Rechtsgeschichte, Erlangen 1939

Bohumír LIFKA, Knihovny státních hradů a zámků, Praha 1954

Bohumír LIFKA, Knižní dědictví Hohenembsů z Kunvaldu, Strahovská knihovna 4, 1969, s. 152-185

Bohumír LIFKA, Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáře nad Sázavou, Brno 1964

Robert LINDELL, Musikkultur des Adels im 16. und 17. Jahrhundert, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 529-535

Uta LINDGREN (ed.), Alpenübergänge vor 1850. Landkarten – Straßen – Verkehr, Stuttgart-Wiesbaden 1987

Uta LINDGREN, Alpenübergänge von Bayern nach Italien 1500-1850, München 1986

Josef LINTNER, Škola Rožmberská v Soběslavi, in: Eugen Neuman, 1870-1948. Na rozloučenou s učitelským ústavem v Soběslavi, Tábor 1949, s. 100-116

- Josef LINTNER, Škola Rožmberská v Soběslavi, SHK 8, 1899, č. 1, s. 77-84
- David LIŠKA, „A tu jim vinu dávám...“ Václav a Bohunka Bítovští ve světle olomouckých půhonů, ČMM 118, 1999, č. 1, s. 131-148
- David LIŠKA, Moravský rytíř Václav Bítovský z Bítova (1. část), Vlastivědný věstník moravský 50, 1998, č. 4, s. 358-365
- David LIŠKA, Moravský rytíř Václav Bítovský z Bítova (2. část), Vlastivědný věstník moravský 51, 1999, č. 1, s. 58-67
- David LIŠKA, „Oznámiti mohu, že jest pán dobrý, poctivý...“ Příspěvek k předsvatebním rituálům raně novověké šlechty na příkladu korespondence Jana Diviše ze Žerotína, Jižní Morava 2006. Vlastivědný sborník, roč. 42, sv. 45, s. 253-268
- Václav LÍVA, Spiknutí Vchynských proti Rudolfovi II., Praha 1929 (= VKČSN, tř. fil.-hist.-filol., Praha 1928, s. 1-56)
- Jan LOCH, Heraldika a soukromý život Albrechta z Valdštejna a Frýdlantu, Heraldická ročenka 2003-2004, s. 3-72
- Winfried LÖSCHBURG, Von Reiselust und Reiseleid. Eine Kulturgeschichte, Frankfurt am Main 1977
- Uta LÖWENSTEIN, Mera Melancholica und übermäßig großer Zorn. Barbara Gräfin von Württemberg-Mömpelgard, geborene Landgräfin von Hessen (1536-1597), in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 403-425
- Oliver LOGAN, Venezia. Cultura e società 1470-1790, Roma 1980
- Erich LOOS, Baldassare Castigliones „Libro del Cortegiano“. Studien zur Tugendauffassung des Cinquecento, Frankfurt am Main 1955
- Johann LOSERTH, Die protestantischen Schulen der Steiermark im sechszehnten Jahrhundert, Berlin 1916 (= Monumenta Germaniae Paedagogica LV)
- Johann LOSERTH, Geschichte des altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg, Graz – Leipzig 1911
- Robert LUFT – Ludwig EIBER (ed.), Bayern und Böhmen. Kontakt, Konflikt, Kultur. Vorträge der Tagung der Bayerischen Geschichte und des Collegium Carolinum im Zwiesel vom 2. bis 4. Mai 2005, München 2007
- Niklas LUHMANN, Liebe als Passion. Zur Codierung von Intimität, Frankfurt 1982
- Th. H. LUNSINGH – G. H. M. POSTHUMUS MEYJES (ed.), Leiden University in the Seventeenth century. An Exchange of Learning, Leiden 1975
- Ján LUKAČKA, Cestovanie na Slovensku v stredoveku, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005, s. 19-23
- Josef LUKÁŠEK, Jáchym Ondřej hrabě Šlik, Praha 1913
- Mabel LUNDBERG, Jesuitische Anthropologie und Erziehungslehre in der Frühzeit des Ordens (cca 1540- cca 1650), Acta universitatis Uppsaliensis, Uppsala 1966
- Nadja LUPKE-NIEDERICH, Habsburgische Klientel im 16. Jahrhundert: Hugo von Montfort im Dienste des Hauses Habsburg, in: Horst Rabe (ed.), Karl V. Politik und politisches System, Konstanz 1996, s. 137-161
- Manfred LURKER, Slovník biblických obrazů a symbolů, Praha 1999
- Arnold LUSCHIN VON EBENGREUTH, Österreicher an den italienischen Universitäten zur Zeit der Rezeption des römischen Rechtes, Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien NF 14, 1880, s. 228-252, 401-420; 15, 1881, s. 83-113, 250-264, 379-402, 417-428; 16, 1882, s. 54-72, 236-273; 17, 1883, s. 393-411, 490-516; 18, 1884, s. 271-316, 431-446; 19, 1885, s. 503-558
- Arnold LUSCHIN VON EBENGREUTH, Studien zur Geschichte des steirischen Adels im 16. Jahrhunderte, Graz 1875
- Albrecht P. LUTTENBERGER (ed.), Katholische Reform und Konfessionalisierung (= Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte der Neuzeit, Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe 17), Darmstadt 2006

- Heinrich LUTZ, Politik, Kultur und Religion im Werdeprozeß der frühen Neuzeit. Aufsätze und Vorträge, Klagenfurt 1982
- Josef MACEK, Česká středověká šlechta, Praha 1997
- Josef MACEK, Historická sémantika, ČČH 89, 1991, s. 1-30
- Josef MACEK, Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) I-IV, Praha 2001-2002
- Josef MACEK, Pojem času v jagellonském věku, in: Zdeněk Beneš - Eduard Maur – Jaroslav Pánek (ed.), Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 137-160
- Josef MACEK, Slavnosti a zábavy v jagellonském věku, OpM 19, 1987, s. 257-262
- Josef MACEK, Víra a zbožnost jagellonského věku, Praha 2001
- Ian MACLEAN, Humanismus und Späthumanismus im Spiegel der juristischen und medizinischen Fächer, in: Notker Hammerstein – Gerrit Walther (ed.), Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche, Göttingen 2000, s. 227-244
- Josef MACŮREK, Čechové a Poláci v 2. polovině XVI. století (1573-1589). Tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti, Praha 1948
- Josef MACŮREK (ed.), Češi a Poláci v minulosti, Praha 1964
- Josef MACŮREK – Miloš REJNUŠ, České země a Slovensko ve století před Bílou horou. Z dějin vztahů v oblasti zemědělství, řemesla, obchodu a vzájemné obrany, Praha 1958
- Antoni MAĆZAK, Der Staat als Unternehmen. Adel und Amtsträger in Polen und Europa in der Frühen Neuzeit, München 1989
- Antoni MAĆZAK, Die Eliten und Machtstruktur in Europa der frühen Neuzeit, in: Schichtung und Entwicklung der Gesellschaft in Polen und Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert, Wiesbaden 1983, s. 82-112
- Antoni MAĆZAK, From Aristocratic Household to Princely Court. Restructuring Patronage in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, in: Ronald G. Asch – Adolf M. Birke (ed.), Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650, London/New York 1991, s. 315-327
- Antoni MAĆZAK, Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w., Warszawa 1994
- Antoni MAĆZAK (ed.), Klientelsysteme im Europa der Frühen Neuzeit, München 1988 (= Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 9)
- Antoni MAĆZAK, Peregrynacje – Wojaże – Turystyka, Warszawa 1984
- Antoni MAĆZAK, Travel in Early Modern Europe, Cambridge 1995
- Antoni MAĆZAK, Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku, Warszawa 1978
- Maroš MAČUHA, Akademická peregrinácia Révaiovcov v 16. storočí a jej pramene, in: Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století, Pardubice 2007, s. 11-34
- Ernst MAETSCHKE, Valentin Trozendorf und die Goldberger Schule von G. Bauch. Eine Inhaltsangabe, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 56, 1922, s. 91-96
- Richard MAHEL, J. Janáček a R. J. W. Evans – dvojí vidění rudolfínské epochy? Ohlédnutí se ke dvěma koncepcím o době a vládě císaře Rudolfa II., Střední Morava. Vlastivědná revue 19, 2004, s. 100-124
- Richard MAHEL, Josef Janáček a jeho místo v české historiografii (Pokus o komplexní zhodnocení), Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní sborník 9, 2003, s. 10-81
- Richard MAHEL, K archivní a ediční činnosti moravského historiografa Bedy Dudíka. (Prameny bohemikální povahy a jejich ediční zpřístupňování, Státní okresní archiv Kroměříž, archivní sborník 2005, s. 62-95
- Václav MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957
- Franz MACHILEK, Reformation und Gegenreformation in Schlesien unter besonderer Berücksichtigung Oberschlesiens. Eine Einführung, in: Thomas Wünsch (ed.), Reformation und Gegenreformation in Oberschlesien. Die Auswirkungen auf Politik, Kunst und Kultur im ostmitteleuropäischen Kontext, Berlin 1994, s. 9-29

- Karin J. MacHARDY, Der Einfluß von Status, Konfession und Besitz auf das politische Verhalten des niederösterreichischen Ritterstandes 1580-1620, Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 8, 1981, s. 56-83
- Karin J. MacHARDY, Social Nobility and Noble Rebellion in Early Modern Habsburg Austria, in: János M. Bak (ed.), Nobilities in Central and Eastern Europe: Kingship, Property and Privilege (History & Society in Central Europe 2 = Medium Aevum Quotidianum 29), Budapest – Krems 1994, s. 97-139
- Karin J. MacHARDY, Cultural Capital, Family Strategies and Noble Identity in Early Modern Habsburg Austria 1579-1620, Past & Present 163, 199, s. 36-75
- Karin J. MacHARDY, The Rise of Absolutism and Noble Rebellion in Early Modern Habsburg Austria, 1570-1620, in: Comparative Studies in Society and History 34, 1992, s. 407-438
- Karin J. MacHARDY, War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria. The Social and Cultural Dimensions of Political Interaction, 1521-1622, New York 2002
- Wolfgang MÄHRLE, Academia Norica. Wissenschaft und Bildung an der Nürnberger Hohen Schule in Altdorf (1575-1623), Stuttgart 2000
- Adolf L. MÄRZ, Die Entwicklung der Adelserziehung vom Rittersystem bis zu den Ritterakademien, Wien 1949 (Dissertation der Universität Wien)
- Peter MAINKA, Die Erziehung der adeligen Jugend in Brandenburg-Preußen. Curriculare Anweisungen Karl Abrahams von Zedlitz und Leipe für die Ritterakademie zu Liegnitz. Eine archivalische Studie zur Bildungsgeschichte der Aufklärungszeit, Würzburg 1997
- Jerzy Piotr MAJCHRZAK, Protestanckie gimnazjum "Schönaichianum-Carolatheum" w Bytomiu Odrzańskim – jego ponadregionalny i ponadkonfesyjny program (1609-1629), Rocznik Lubuski 23. 1 (1997), s. 91-96
- Helena MÁJEKOVÁ, Ján Filický a jeho miesto v humanistickej literatúre, Zprávy Jednoty klasických filológů 33, 1991, č. 1-4, s. 19-29
- Klaus MALETTKE – Petra HOLZ (ed.), Hofgesellschaft und Höflinge an europäischen Fürstenthöfen in der Frühen Neuzeit (15.-18. Jahrhundert) = Sociétés de cour et courtisans dans l'Europe de l'époque moderne (XVe-XVIIIe siècle). Internationales Kolloquium veranstaltet vom Seminar für Neuere Geschichte des Fachbereichs Geschichte und Kulturwissenschaften der Philipps-Universität Marburg in Zusammenarbeit mit der Universität Versailles Saint-Quentin (ESR 17-18) vom 28. bis zum 30. September 2000 in Marburg, Münster u.a. 2001
- Klaus MALETTKE – Jürgen VOSS (ed.), Humanismus und höfisch-städtische Eliten im 16. Jahrhundert, Bonn 1989
- Karel MALÝ, České právo v minulosti, Praha 1995
- Karel MALÝ, Trestní právo v Čechách v 15.-16. století, Praha 1989
- Karel MALÝ a kol., Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha 1997
- Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK – Dalibor JANIŠ (ed.), Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619). Sborník příspěvků z mezinárodního konference konané ve dnech 7.-8. prosince 2000 v Praze, Praha 2001
- Martin C. MANDLMAYR – Karl VOCELKA, Vom Adelsaufgebot zum stehenden Heer. Bemerkungen zum Funktionswandel des Adels im Kriegswesen der frühen Neuzeit, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (ed.), Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 8), München 1982, s. 112-125
- Robert MANDROU, Adelskultur und Volkskultur in Frankreich, Historische Zeitschrift 217, 1974, s. 36-53
- Józef MANDZIUK, Historia kościoła katolickiego na Śląsku II (Czasy reformacji protestanckiej, reformy katolickiej i kontrreformacji 1520-1742), Warszawa 1995
- Halina MANIKOWSKA – Jaroslav PÁNEK – Martin HOLÝ (ed.), Political Culture in Central Europe (10th-20th Century) I. Middle Ages and Early Modern Era, Prague 2005
- Golo MANN, Wallenstein, Frankfurt am Main 1971
- Barbara MARX, Die Italienreise Herzog Johann Georgs von Sachsen (1601-1602) und der Besuch von Cosimo III. de' Medici (1668) in Dresden. Zur Kausalität von Grand Tour und Kulturtransfer, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und

europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 373-427

Marie MAREČKOVÁ, Vliv učitelů a měšťanských elit na šíření zdravotních návyků ve východoslovenských městech raného novověku, in: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 21, 2006, s. 11-16

František MAREK, Čeští humanisté a Jihlava, Jihlava 1962

František MAREK, Humanistická škola v Jihlavě, Sb. prací Pedagogického institutu v Jihlavě. Studie ze společenských věd I, 1962, s. 275-315

Jaroslav MAREK, Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví, ČČH 97, 1999, s. 1-18

Pavel MAREK, Dětství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic ve světle španělské korespondence jeho rodičů, in: Ivo Barteček (ed.), Celostátní studentská konference Historie 99, Olomouc 2000, s. 61-87

Pavel MAREK, Matka a syn (Polyxena Lobkovická z Pernštejna a Václav Eusebius z Lobkovic), in: Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 195-201

Pavel MAREK, Poselství lásky a osamění. Manželské soužití Zdeňka a Polyxeny z Lobkovic, Historický obzor 12, 2001, s. 114-119

František MAREŠ, Český hospic v Římě, ČČM 64, 1890, s. 65-100

František MAREŠ, Německý básník Theobald Hock v službách Rožmberských, VKČSN 13, 1904, s. 147-163, 247-263

Petr MAREŠ, Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence, Ústí nad Labem 2000

Josef MARKOV, Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.-XVIII. st., Praha 1967

Markéta MARKOVÁ, Móda na dvoře pánů z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 319-348

Alfred MARKS, Adelige Standeserziehung in Linz 1612-1750, Jahrbuch des Stadt Linz 1954, s. 337-392

Stephanie MARRA, Gräfin Johanna Elisabeth von Bentheim (1592-1654). Witwenherrschaft und Vormundschaftsregierung im Dreißigjährigen Krieg, in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 227-248

Jochen MARTIN – August NITSCHKE (ed.), Zur Sozialgeschichte der Kindheit, Freiburg-München 1986

Jan MARTÍNEK, Campanovo Protreptikon ad scholam Neudorfinam. Pramen k dějinám předbělohorského školství, AUC-HUCP 15, 1975, fasc. 1, s. 19-34

Jan MARTÍNEK, Gratulační sborníky k bakalářským a magisterským promócím v 16. a 17. století, HUCP 7/1, 1968, s. 116-126

Jan MARTÍNEK, Humanistica, LF 96, 1973, s. 101-112

Jan MARTÍNEK, Humanistická škola na Hasištejně, AUC- HUCP 21/2, 1981, s. 23-47

Jan MARTÍNEK, Neulateinische Reisedichtung in den böhmischen Ländern, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil III, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 215-223

Jan MARTÍNEK, Nově zjištěné prameny orektorech bělohorského období, AUC-HUC 16, 1976, 2, s. 41-52

Jan MARTÍNEK, O knihovně Jana st. Hodějovského, in: Kniha a knihtisk od husitství do Bílé hory, Praha 1970, s. 219-238

Jan MARTÍNEK, O zahraničních studiích Jana Hodějovského, LF 83, 1960, s. 135-140, 275-279

Jan MARTÍNEK, Předbělohorské školství a humanistické literární zvyklosti, AUC-HUCP 24, fasc.1, 1984, s. 7-26

Jan MARTÍNEK, Vztahy předních latinsky píšících humanistů k pražské univerzitě (Hasištejnský, Collinus, Carolides, Campanus), AUC-HUCP 14/1-2, 1974, s. 7-18

- Jan MARTÍNEK, Vztahy žateckého rodu Strialiů k jižním Čechám, JSH 42, 1973, s. 15-26
- Jiří MARTÍNEK – Miloslav MARTÍNEK, Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové, Praha 1998
- Dana MARTÍNKOVÁ, Beschreibung böhmischer und mährischer Städte im Zeitalter des Humanismus, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil III, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 25-34
- Dana MARTÍNKOVÁ-PĚNKOVÁ, Příspěvek k poznání styků našich humanistů s Francií, LF 8, 1960, č. 1, s. 145-151
- Petra MARTINKOVÁ, Lékařství proti mornýmu povětří aneb pohled do léčitelství v 16. století, Sborník Státního okresního archivu Přerov 2005, s. 5-9
- Ivan MARTINOVSKÝ, Die Rolle der Herren von Guttenstein in den böhmisch-pfälzischen Grenzbeziehungen am Beginn des 16. Jahrhunderts, Verhandlungen des historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 131, 1991, s. 313-319
- Ivan MARTINOVSKÝ, Praha roku 1517 očima norimberských poslů. Úryvky z jedné cestovní zprávy, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 181-193
- Petr MAŠEK, Handbuch der historischen Buchbestände in Europa. Band II. Tschechische Republik. Schloßbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag, Hildesheim-Zürich-New York 1997
- Petr MAŠEK, Zámecké knihovny v zemích Koruny české, in: Jitka Radimská (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven, České Budějovice 2000, s. 43-52
- Petr MAŠEK, Zierotinská knihovna na Velkých Losínách a Bludově, Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce 1, 1998, s. 41-43
- Petr MAŠEK – Zdena WIENDLOVÁ, Soupis knih z knihovny Ferdinanda Hoffmana z Grünpiachu ve fondu zámecké knihovny Mikulov, Sborník Národního muzea – řada C 39-40, 1994-1995 [vyd. 1997], č. 1-4, s. 78-110.
- Alois MATTUŠKA, Gymnasium jesuitů v Jindřichově Hradci, Vlast 3, 1887, s. 517-520, 629-637, 649-662, 721-730, 793-799
- Lenka MATUŠÍKOVÁ, Prameny k dějinám Horní Lužice ve fondech Státního ústředního archivu v Praze, in: Gunther Oettel – Volker Dudeck (ed.), 650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund: 1346-1996 (= Mitteilungen des Zittauer Geschichts- und Museumsvereins Bd. 25), Bad Muskau 1997, s. 166-172
- Petr MAŤA, Aristokratická prestiž a aristokratická společnost. Česká šlechta 1500-1700, Praha 1997, diplomová práce FF UK
- Petr MAŤA, Aristokratisches Prestiges und der böhmische Adel (1500-1700), Frühneuzeit-Info 10, 1999, Heft 1+2, s. 43-52
- Petr MAŤA, Das Phasma Dionysiacum Pragense und die Anfänge des Faschings am Kaiserhof, in: Brigitte Marschall (ed.), Theater am Hof und für das Volk. Beiträge zur vergleichenden Theater- und Kulturgeschichte. Festschrift für Otto G. Schindler zum 60. Geburtstag, Wien – Köln – Weimar 2002 (=Maske und Kothurn 48, 2002), s. 67-80
- Petr MAŤA, Der Adel aus den böhmischen Ländern am Kaiserhof 1620-1740. Versuch, eine falsche Frage richtig zu lösen, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 191-233
- Petr MAŤA, Karneval v životě a myšlení raně novověké šlechty, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 163-189
- Petr MAŤA, Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny), FHB 18, 1997, s. 99-120
- Petr MAŤA, Nové prameny k českým dějinám ve švédských knihovnách a archivech. Zpráva o výzkumném pobytu ve Švédsku, SAP 51, 2001, s. 275-296
- Petr MAŤA, Oslavy jubilejního léta 1600 v Římě a česká šlechta, JSH 1997-1998, s. 117-123
- Petr MAŤA, Rituál zasnub v deníku renesančního kavalíra, DaS, 18, 1996, č. 6, s. 11-15
- Petr MAŤA, Římské oslavy začátku jubilejního léta 1600 ve zprávě českého svědka, Souvislosti 13, 2002, č. 1, s. 64-69

- Petr MAŤA, Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 139-162
- Petr MAŤA, Svědectví o zdivočelé době, in: Marie Koldinská – Petr Maťa (ed.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997 s. 18-36
- Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004
- Petr MAŤA, Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama ml. z Valdštejna po Bílé hoře, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váškovi jeho žáci a přátelé*, Brno 1999, s. 479-488
- Petr MAŤA, Tagebücher, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien-München 2004 (=Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 44), s. 767-780
- Petr MAŤA, Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum. Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*, Leipzig 2006, s. 307-331
- Petr MAŤA, Zrození tradice (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu), in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (= OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 513-552
- Petr MAŤA – Thomas WINKELBAUER (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006
- František MATĚJEK, Bílá hora a moravská feudální společnost, *ČsČH* 22, 1974, s. 81-103
- František MATĚJEK, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století, Praha 1959
- František MATĚJEK, *Morava za třicetileté války*, Praha 1992
- Josef MATOUŠEK, Kurie a boj o konsistoř pod obojí za administratora Rezka. Příspěvek k dějinám katolické obnovy v Čechách, *ČČH* 37, 1931, s. 16-41, 252-292
- Josef MATOUŠEK, *Turecká válka v evropské politice v letech 1592-1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*, Praha 1935
- Oldřich MATOUŠEK, *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha 2003 (3. vydání)
- Ingrid MATSCHINEGG, Bildung und Mobilität. Wiener Studenten an italienischen Universitäten der frühen Neuzeit, in: Kurt Mühlberger – Thomas Maisel (ed.), *Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte. 16. bis 18. Jahrhundert*, Wien 1993, s. 307-331
- Ingrid MATSCHINEGG, Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500-1630). Regionale und soziale Herkunft – Karrieren – Prosopographie, Graz 1999 (Dissertation der der Karl-Franzens-Universität Graz; celá disertace je také dostupná na internetových stránkách: <http://www.imareal.oeaw.ac.at/seiten/texte/dissertation.pdf>)
- Ingrid MATSCHINEGG, Studium und Alltag in der Fremde. Das Reiserechnungsbuch innerösterreichischer Studenten in Padua (1548-1550), in: Ingrid Matschinegg – Brigitte Rath – Barbara Schuh (ed.), *Von Menschen und ihren Zeichen*, Bielefeld 1990, s. 99-121
- Ingrid MATSCHINEGG, Universitäre Massenquellen (Matrikel, Akten), in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (ed.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien-München 2004 (=Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 44), s. 714-724
- Ingrid MATSCHINEGG – Albert MÜLLER (ed.), *Migration – Wanderung – Mobilität in Spätmittelalter und Frühneuzeit. Eine Auswahlbibliographie*, Krems 1990
- Ingrid MATSCHINEGG – Brigitte RATH – Barbara SCHUH (ed.), *Von Menschen und ihren Zeichen. Sozialhistorische Untersuchungen zum Spätmittelalter und zur Neuzeit*, Bielefeld 1990
- Eduard MAUR, Církevní matriky jako historický pramen, *SAP* 20, 1970, s. 425-457

- Eduard MAUR, Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského, *Studia Comeniana et historica* 62, 1999, s. 113-125
- Eduard MAUR, Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku, *AUC Phil et Hist* 1, 1976, s. 229-256
- Eduard MAUR, Gutsherrschaft und "zweite Leibeigenschaft" in Böhmen. *Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.-18. Jahrhundert)*, München – Wien 2001
- Eduard MAUR, La vieillesse et la jeunesse en Bohême aux XVe-XVIIe siècles, *HD* 14, 1990, s. 29-39
- Eduard MAUR – Václav ŠTOREK, K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek), *HD* 26, 2002, s. 5-27
- Michael MAURER, Feste und Feiern als historischer Forschungsgegenstand, *HZ* 253, 1991, s. 101-130
- Herbert MAY – Andrea SCHILZ (ed.), *Gasthäuser. Geschichte und Kultur*, Petersberg 2004
- Christine MEEK (ed.), *Woman in Renaissance and Early Modern Period*, Portland 2000
- Miloslava MELANOVÁ – Michal SVATOŠ, *Bibliografie pražské univerzity do roku 1622*, Praha 1979
- Grigorij P. MELNIKOV, Tradiční a inovační prvky v kultuře východoevropské šlechty 17.-18. století, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5)*, České Budějovice 1996, s. 175-185
- J. V. H. MELTON, The Nobility in the Bohemian and Austrian Lands, 1620-1780, in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries II*. Edited by H. M. Scott, London – New York 1995, s. 110-143
- Gert MELVILLE – Peter von MOOS (ed.), *Das Öffentliche und Private in der Vormoderne Köln – Weimar – Wien* 1998
- Ferdinand MENČÍK, Jan Jirí Harant z Polžic a Bezdruzic, *ČČM* 61, 1887, s. 488-495
- Ferdinand MENČÍK, Matouš Kollín z Chotěřiny, *Časopis českého musea* 58, 1884, s. 208-221
- Ferdinand MENČÍK, Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do 1602, *ČČM* 71, 1897, s. 250-268
- Sara MENDELSON – Patricia CRAWFORD, *Woman in Early Modern England 1550-1720*, New York 1998
- Gerhard MENK, Das Bildungswesen in den deutschen protestantischen Territorien der Frühen Neuzeit, in: Heinz Schilling – Stefan Ehrenpreis (ed.), *Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel*, Münster 2003, s. 55-99
- Gerhard MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660). Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation*, Wiesbaden 1981
- Dieter MERTENS, Hofkultur in Heidelberg und Stuttgart um 1600, in: Notker Hammerstein – Gerrit Walther (ed.), *Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*, Göttingen 2000, s. 65-83
- Georg MERTZ, *Das Schulwesen der deutschen Reformation im 16. Jahrhundert*, Heidelberg 1902
- Georg MERTZ, *Die Pädagogik der Jesuiten nach den Quellen von der ältesten bis in die neueste Zeit*, Heidelberg 1898
- Eva MĚŘÍNSKÁ, Knihovna jezuitské koleje v Jindřichově Hradci, *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska* 16, 2004, s. 11-17
- Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Černohorští z Boskovic na vídeňské univerzitě v pozdním středověku a raném novověku, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé*, Brno 1999, s. 285-306
- Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Studenti vídeňské univerzity v Polné (1377-1524), *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*, sv. 11, 1998, s. 59-75

- Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Studenti z Bítova na vídeňské univerzitě (1382-1447) a význam univerzitních matrik pro poznání kulturních vztahů Moravy a Slezska s rakouskými zeměmi, ČMM 117, 1998, č. 2, s. 431-452
- Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Studenti z Brtnice (okr. Jihlava, Morava) na vídeňské univerzitě, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř (ed.), Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesorovi Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci, Brno 2002, 307-311
- Hans MÉTRAUX, Schweizer Jugendleben in fünf Jahrhunderten. Geschichte und Eigenart der Jugend und ihrer Bünde im Gebiet der protestantischen deutschen Schweiz, Aarau 1942
- Gerhard MEYER, Die Entwicklung der Strassburger Universität aus dem Gymnasium und der Akademie des Johann Sturm. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Elsass, Heidelberg 1926
- Gerhard MEYER, Zu den Anfängen der Strassburger Universität. Neue Forschungsergebnisse zur Herkunft der Studentenschaft und zur verlorenen Matrikel. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben und bearbeitet von Hans-Georg Rott und Matthias Meyer, Hildesheim – Zürich – New York 1989
- Hermann MEYNERT, Geschichte der österreichischen Armee I-II, Wien 1973
- Jaroslav MEZNÍK, Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století, Sborník historický 37, 1990, s. 7-36
- Alfred MICHLER, Valentin Trozendorf – nauczyciel Śląska, Złotoryja 1996
- Alois MÍKA, Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. století), Sborník historický 1, 1953, s. 122-213
- Alois MÍKA, Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období, Sborník historický 15, 1967, s. 45-75
- Alois MÍKA, Národnostní poměry v Čechách před třicetiletou válkou, ČsČH 20, 1972, s. 207-233
- Alois MÍKA, Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia, České Budějovice 1970
- Alois MÍKA, Poslední Rožmberk, DAS 6, 1964, č. 12, s. 19-21
- Alois MÍKA, Stoletý zápas o charakter českého státu, 1526-1627, Praha 1974
- Emanuel MICHÁLEK, K výrazům označujícím universitu v češtině staré a střední, LF 120, 1997, č. 1-2, s. 42-45
- Jiří MIKULEC, 31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách: Čí je země, toho je i náboženství, Praha 2005
- Jiří MIKULEC, Vestigium Boemiae piaie Albrechta Chanovského – krajina zázraků z časů pobělohorské rekatolizace, In: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (ed.), Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k šedesátým narozeninám Františka Šmahela II, Praha 1994, s. 767-779
- Jaromír MIKULKA, Polské paměti 16.-18. století a jejich zájem o naše země, SHS 10/1974, s. 151-171
- Jaroslav MILLER, Stručný nástin moravského předbělohorského soudnictví, Olomouc 1997
- Jaroslav MILLER a kol. (ed.), Konfliktní soužití: královské město – šlechta – duchovenstvo v raném novověku. Edice: knihy půhonné a nálezové královského města Olomouce (1516-1616), Olomouc 1998
- Václav MILLER (ed.), Výběr textů ze starší české literatury předbělohorského období (1471-1620) I. Cestopisná, memoárová a dějepisná literatura, Ústí nad Labem 1991
- Giovanni MINNUCCI, Češi, kteří vystudovali v Sieně ve 14. až 17. století, in: Alena Pazderová – Lucia Bonelli Conenna (ed.), Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost, Praha 2000, s. 54-58
- Věra MIŠURCOVÁ, Pojetí dětství a výchovná tradice, Stud Com et Hist VIII, 19, 1978, s. 113-118
- Oskar von MITIS, Gundacker von Liechtensteins Anteil an der kaiserlichen Zentralverwaltung (1606-1654), Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs, Heft 4, Wien 1908, s. 35-118

- Michael MITTERAUER, Ahnen und Heilige. Namengebung in der europäischen Geschichte, München 1993
- Michael MITTERAUER, Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus. Probleme quantitativer Auswertung von österreichischem Quellenmaterial, Geschichte und Gesellschaft 1, 1975, s. 226-255
- Michael MITTERAUER, Grundtypen alteuropäischer Sozialformen. Haus und Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften, Stuttgart-Bad Cannstatt 1979
- Michael MITTERAUER, Historisch-anthropologische Familienforschung. Fragestellungen und Zugangsweisen, Wien-Köln-Graz 1990
- Michael MITTERAUER, Ledige Mütter. Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa, München 1983
- Michael MITTERAUER, Sozialgeschichte der Jugend, Frankfurt am Main 1986
- Michael MITTERAUER, Systeme der Namengebung im Vergleich, in: *Historicum. Zeitschrift für Geschichte*, Linz 1998, s. 9-15
- Michael MITTERAUER, Zur Frage des Heiratsverhaltens im österreichischen Adels, in: Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner (ed.), *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*, Wien-Köln-Graz 1974, s. 176-194
- Michael MITTERAUER – Reinhard SIEDER (ed.), *Historische Familienforschung*, Frankfurt 1982
- Michael MITTERAUER – Reinhard SIEDER, Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie, München 1991
- Michael MITTERAUER – Karl STOCKER, Sozialgeschichte der Jugend, *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 6, 1995, s. 557-568
- Bernd MOELLER – Hans PATZE – Karl Stackmann (ed.), *Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit (= Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse; Folge 3, Nr. 137)*, Göttingen 1983
- Ruth-Elisabeth MOHRMANN – Barbara KRUG-RICHTER (ed.), *Universitätskulturen. Kulturhistorische Perspektiven auf die Hochschulen in Europa (= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte Bd. 65)*, Köln 2007
- Lech MOKRZECKI, Luterskie gimnazja akademickie w strukturze oświaty okresu staropolskiego, in: Wojciech Iwańczak (ed.), *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej. Polska na tle Europy*, Kielce 1997 (=Prace Instytutu Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach; 3), s. 291-302
- Dobrava MOLDANOVÁ – Marie ČECHOVÁ – Jan HORÁLEK – Ivana KOLÁŘOVÁ (ed.), *Cesty a cestování v jazyce a literatuře*, Ústí nad Labem 1995
- Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští Bratři*, Praha 1952
- Amedeo MOLNÁR, Reformovaný svět a bratrská šlechta, *Křestanská revue* 38, 1971, s. 140-142
- Cornelia Niekus MOORE, Die adelige Mutter als Erzieherin. Erbauungsliteratur adeliger Mütter für ihre Kinder, in: August Buck – Georg Kauffmann u. a. (ed.), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert*, Bd. 3 (= Wolfenbüttler Arbeiten zur Barockforschung, Bd. 10), Hamburg 1981, s. 505-510
- Peter von MOOS, Die Begriffe „öffentlich“ und „privat“ in der Geschichte und bei den Historikern, in: *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte* 49, 1998, s. 161-192
- Bruce T. MORAN (ed.), *Patronage and institutions. Science, technology and medicine at the european court, 1500-1750*, Suffolk 1991
- Peter MORAW, The Court of the German Kings and of the Emperor at the end of Middle Ages 1440-1519, in: Ronald G. Asch – Adolf M. Birke (ed.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650*, London/New York 1991, s. 103-137
- Peter MORAW, Über Patrone und Klienten im Heiligen Römischen Reich des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit, in: Antoni Mańczak (ed.), *Klientensysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, München 1988 (=Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 9), s. 1-18

Peter MORAW – Theodor KARST, Die Universität Heidelberg und Neustadt an der Haardt, Speyer am Rhein 1963

Victor MORGAN, Approaches to the history of the english universities in the sixteenth and seventeenth centuries, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz – Gerald Stourzh (ed.), Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert, Wien 1978, s. 138-164

Reiner MORITZ, Untersuchungen zu den deutschsprachigen Reisebeschreibungen des 14.-16. Jahrhunderts, Dissertation der Universität München 1970

Milan MOŠKOŘ, Studentské nadace a jejich zakladatelé v Čechách (1583-1754), FHB 14, 1990, s. 229-255

Nicolette MOUT, Adliges Leben in den Niederlanden im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 61-71

Nicolette MOUT, „Dieser einzige Wiener Hof von Dir hat mehr Gelehrte als ganze Reiche Anderer“. Späthumanismus am Kaiserhof in der Zeit Maximilians II. und Rudolfs II. (1564-1612), in: Notker Hammerstein – Gerrit Walther (ed.), Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche, Göttingen 2000, s. 46-64

M. E. H. Nicolette MOUT, Die politische Theorie in der Bildung der Eliten: Die Lipsius. Rezeption in Böhmen und in Ungarn, in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (ed.), Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert, Leipzig 1996, s. 243-264

Nicolette MOUT, Radslav Vchynský a jeho příbuzní v Nizozemí, Z minulosti Děčína a Českolipska 2, 1974, s. 282-285

Kurt MÜHLBERGER (ed.), Archivpraxis und Historische Forschung. Mitteleuropäische Universitäts- und Hochschularchive. Geschichte, Bestände, Probleme und Forschungsmöglichkeiten, Wien 1992

Hans-Otto MÜHLEISEN – Theo STAMMEN (ed.), Politische Tugendlehre und Regierungskunst. Studien zum Fürstenspiegel der Frühen Neuzeit, Tübingen 1990

Josefem MÜLDNER, Pozemková a domovní spekulace doby rudolfínské. Příspěvek k místopisu pražského Hradu, Malé Strany a Nového města Pražského, ČSPS 54, 1946, s. 81-102

Achaz von MÜLLER – Jürgen von UNGERN-STERNBERG (ed.), Die Wahrnehmung des Neuen in Antike und Renaissance, München – Leipzig 2004

August MÜLLER, Schüler der Neisser Pfarngymnasiums aus Böhmen in 16. Jahrhundert, Archiv für schlesische Kirchengeschichte XI/1953, s.90-126

Klaus MÜLLER, Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648-1740), Bonn 1976

Jan MÜLLER, Pozdně renesanční rezidence pánů z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 91-102

Karel MÜLLER, Tři evangeličtí studenti z českých zemí v Padově na konci 16. století (K využití památníků raného novověku), Z kralické tvrže 12, 1985, s. 16-23

Karel MÜLLER, Závěť Karla st. ze Žerotína, Sborník státního okresního archivu Přerov 1996, s. 19-15

Rainer A. MÜLLER, Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert, Geschichte und Gesellschaft 10, 1984, s. 31-44

Rainer A. MÜLLER, Die deutschen Fürstenspiegel des 17. Jahrhunderts. Regierungslehren und politische Pädagogik, Historische Zeitschrift 240, 1985, s. 571-597

Rainer A. MÜLLER, Der Fürstenhof in der frühen Neuzeit, München 1995

Rainer A. MÜLLER, Geschichte der Universität. Von der mittelalterlichen Universitas zur deutschen Hochschule, München 1990

Rainer A. MÜLLER (ed.), Promotionen und Promotionswesen an deutschen Hochschulen der Frühmoderne (= Abhandlungen zum Studenten- und Hochschulwesen 10), Köln 2001

- Rainer A. MÜLLER, *Universität und Adel. Eine soziokulturelle Studie zur Geschichte der bayerischen Landesuniversität Ingolstadt 1472-1648 (= Ludovico Maximiliana, Forschungen 7)*, Berlin 1974
- Richard MÜLLER, *Wiens höfisches und bürgerliches Leben im Zeitalter der spanischen Habsburger. Unter Einbeziehung der gleichzeitigen Literatur*, in: *Geschichte der Stadt Wien*, Bd. 6, Wien 1918, s. 291-332
- Paul MÜNCH, *Grundwerte der frühneuzeitlichen Ständegesellschaft? Aufriß einer vernachlässigten Thematik*, in: Winfried Schulze – Helmut Gabel (ed.), *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität (= Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 12)*, München 1988, s. 53-72
- Paul MÜNCH, *Lebensformen in der frühen Neuzeit. 1500 bis 1800*, Berlin 1998
- Wilhelm MÜNCH, *Die Theorie der Fürstenerziehung im Wandel der Jahrhunderte*, in: *Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte*, 18 Jg., 1908, s. 249-264
- Wilhelm MÜNCH, *Gedanken über Fürstenerziehung aus alter und neuer Zeit*, München 1909
- Franz MÜNNICH, *Geschichte des Gymnasium illustre zu Zerbst*, Duderstadt 1960
- Robert MUCHEMBLED, *Kultur des Volkes – Kultur der Eliten. Zur Geschichte einer erfolgreichen Verdrängung*, Stuttgart 1984
- Hans Heinrich MUCHOW, *Jugendgenerationen im Wandel der Zeit. Beiträge zur Geschichte der Jugend*, Wien 1964
- Edward MUIR, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge 1997
- Jan MUK, *Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské*, Praha 1931
- Jan MUK, *Zakladatelka jindřicho-hradeckého gymnasia Kateřina roz. z Montfortu a její dcera Lucie Otýlie z Hradce*, in: *77. výroční zpráva státního československého reálného gymnasia v Jindřichově Hradci za školní rok 1936-1937, Jindřichův Hradec 1937*, s. 3-11
- Robert MULTHOFF (ed.), *Reformation und Gegenreformation in den Schulbüchern Westeuropas*, Braunschweig 1974
- Jan MUNZAR, *The Discovery of Daily Weather Observation Records in Moravia from 1533-1545. An Attempt of their Authorization and Localization*, in: Rudolf Brázdil – Miroslav Kolář (ed.), *Contemporary Climatology*, Brno 1994, s. 409-413
- Jan MUNZAR – Petr MAŤA, *Počátky systematických pozorování počasí v Čechách do roku 1555, Meteorologické zprávy 50*, 1997, s. 142-147
- Jacqueline Marie MUSACCHIO, *The art and ritual of childbirth in Renaissance Italy*, New Haven 1999
- Hans-Ulrich MUSOLFF, *Erziehung und Bildung in der Renaissance. Von Vergerio bis Montaigne*, Köln – Weimar – Wien 1997
- Hans-Ulrich MUSOLFF – Anja-Silvia GÖING (ed.), *Anfänge und Grundlegungen moderner Pädagogik im 16. und 17. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 2003
- Hans-Ulrich MUSOLFF – Stefanie HELLEKAMPS, *Geschichte des pädagogischen Denkens*, München – Wien 2006
- Theodor MUTHER, *Aus dem Universitäts- und Gelehrtenleben im Zeitalter der Reformation*, Erlangen 1866
- Theodor MUTHER, *Universitäts- und Gelehrtenleben. Vorträge*, Erlangen 1866 (reprint Amsterdam 1966)
- Theodor MUTHER, *Zur Geschichte der Rechtswissenschaft und der Universitäten in Deutschland. Gesammelte Aufsätze*, Jena 1876 (reprint Amsterdam 1961)
- Hana MYSLIVEČKOVÁ, *Raně renesanční šlechtické náhrobky na Moravě. Příspěvek k dalšímu poznání renesanční sepulchrální tvorby Mistra H, Vlastivědný věstník moravský 55*, 2003, č. 1, s. 11-29
- Alena NASTOUPILOVÁ, *Výchova dětí předškolního věku v díle Jana Amose Komenského, Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední sv. 21*, 2003, s. 37-48

- Bohumil NAVRÁTIL, Biskupství olomoucké 1576-1579 a volba Stanislava Pavlovského, Praha 1909
- Bohumil NAVRÁTIL, Vilém Prusinovský z Víckova, ČČH 5, 1899, s. 205-216
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004
- Richard NEEDON, Beiträge zur Geschichte des Bautzener Gymnasiums, NLM 80, 1904, s. 184-208; 83, 1907, s. 196-229
- Igor NĚMEC a kol. (ed.), Slova a dějiny, Praha 1980
- Igor NĚMEC a kol., Staročeský slovník 1-24, Praha 1977-2000
- Igor NĚMEC – Jan HORÁLEK a kol., Dědictví řeči, Praha 1986
- Bořek NEŠKUDLA, Sociální struktura a regionální původ učitelů partikulárních škol v kraji Hradeckém a Chrudimském 1550-1622, AUC HUCP 33-34, 1993-1994, fasc. 1-2, s. 77-96
- Bořek NEŠKUDLA, Učitelé školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v předbělohorském období, AUC-HUCP 47, 2007, fasc. 1-2, s. 99-116
- Václav NEŠPOR, Dějiny Univerzity olomoucké, Olomouc 1947
- Zdeněk R. NEŠPOR, Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepiscectví, sociologie a sociální antropologie, Kuděj 2004, č. 1, s. 61-81
- Wolfgang NEUBER, Adeliges Landleben in Österreich und die Literatur im 16. und 17. Jahrhundert, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 543-553
- Michaela NEUDERTOVÁ, Cestování nižší šlechty v předbělohorských Čechách, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 209-213
- Michaela NEUDERTOVÁ, Dvě lobkovické rezidence na sklonku 16. století, in: Michaela Kokojanová (ed.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století), Prostějov 1997, s. 149-165
- Michaela NEUDERTOVÁ, „Item ve velkém fraucimře před lusthausem se nachází...“ (Příspěvek ke studiu inventářů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách), in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 163-199
- Michaela NEUDERTOVÁ, Inventář pozůstalosti jako pramen poznání všedního dne ženy v předbělohorské době, DP 13, 1996, s. 153-162
- Michaela NEUDERTOVÁ, Jiří Popel z Lobkovic a prostředky rekatolizace na sklonku 16. století, Ústecký sborník historický 2000, s. 132-144
- Michaela NEUDERTOVÁ, Život předbělohorské šlechty na Lounsku z pohledu pramenů městské proveniencce, in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem 1992, s. 65-74
- Neue deutsche Biographie I-XXIII, Berlin 1953ff.
- Wolfgang NEUGEBAUER, Bildungsgeschichte I-III, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 10, 2005, s. 584-593; 11, 2005, s. 644-656; 12, 2005, s. 719-731
- Wolfgang NEUGEBAUER, Zu Stand und Aufgaben moderner europäischer Bildungsgeschichte, Zeitschrift für historische Forschung 22, 1995, 2, s. 225-236
- Hanns Peter NEUHEUSER, Profane Rituale und Ritualität. Tendenzen der fächerübergreifenden Forschung und der kulturhistorischen Ansätze in den Einzeldisziplinen, Archiv für Kulturgeschichte 87, 2005, 2, s. 427-453
- Albert NEUKIRCH, Niedersächsische Adelskultur der Renaissance, Hannover 1939
- Wilhelm NEUMANN, Michael Kerner und die Gründung der Landschaftsschule in Klagenfurt, in: Carinthia I 181, 1991, s. 331-338
- Sebastian NEUMEISTER – Conrad WIEDEMANN (ed.), Res publica litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit I, Wiesbaden 1987
- Kristen B. NEUSCHEL, Word of Honor. Interpreting Noble Culture in Sixteenth-Century France, Ithaca – London 1989
- Jan Paul NIEDERKORN, Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaisers Rudolfs II. (1593-1606), Wien 1993

- Jan Paul NIEDERKORN – Stefan SIENELL, Arbeitskreis „Höfe des Hauses Österreich“, Frühneuzeit-Info 12, 2001, Heft 2, s. 7-9
- Alois NIEDERSTÄTTER, Soziale Probleme und gesellschaftliche Veränderungen im ausgehenden Mittelalter, Aigen – Voglhub 1996
- Thomas NIPPERDEY, Kulturgeschichte, Sozialgeschichte, Historische Anthropologie, Vierteljahreshefte für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 65, 1968, s. 145-164
- Friedrich NOACK, Das Deutschtum in Rom seit dem Ausgang des Mittelalters, Berlin-Leipzig 1927
- Martin NODL, Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007
- Martin NODL, Dětství v předmoderní době, Souvislosti 4, 1996, s. 7-29
- Martin NODL, Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, DaS 2006, č. 1, s. 30-33
- Martin NODL, Mikrohistorie a historická antropologie, Dějiny – teorie – kritika 1, 2004, č. 2, s. 237-252
- Heinz NOFLATSCHER, Regiment aus der Kammer? Einflußreiche Kleingruppen am Hof Rudolfs II., in: Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (ed.), Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (= Residenzenforschung, Bd. 17), s. 209-233
- Heinz NOFLATSCHER – Jan Paul NIEDERKORN (ed.), Der Innsbrucker Hof. Residenz und höfische Gesellschaft in Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert, Wien 2005
- Dorothea NOLDE, Vom Umgang mit Fremdheit. Begegnungen zwischen Reisenden und Gastgebern im 17. Jahrhundert, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 579-590
- Michael NORTH, Kommunikation, Handel, Geld und Banken in der Frühen Neuzeit, München 2000 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte Band 59)
- Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, Jan Jenišek z Újezda a na Svrčovci. Zprávy o životě jeho a některé ukázky z jeho pamětí, Časopis českému museu 68, 1894, s. 237-257
- Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, K rodopisu Kapounů ze Svojkova a rodin s nimi spřízněných, PAM 16, 1893-1895, s. 565-570, 669-674
- Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, Martin Horký, český hvězdář, ČČM 63, 1889, s. 389-400
- Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, Spor o nářek cti mezi Marií Valdštejnskou z Lobkovic a Pražským arcibiskupem 1596-1600, Věstník Královské české společnosti nauk, třída fil.-hist.-jaz. 1905, Praha 1905
- Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, Z hospodářských zápisek Jana Jeniška z Újezda a na Svrčovci, Český lid 14, 1905, s. 283-292, 323-326, 486-487
- Eva NOVÁČKOVÁ, Italové v městech a městečkách západní Moravy v 16. a 17. století, Západní Morava. Vlastivědný sborník 7, 2003, s. 87-101
- Arne NOVÁK – Jan V. NOVÁK, Přehledné dějiny literatury české, Olomouc 1936-1939
- Jan Bedřich NOVÁK, Jazyková prakse na generálním sněmu 1611, in: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře II, Praha 1930, s. 30-38
- Jan Bedřich NOVÁK, Rudolf II. a jeho pád, Praha 1935
- Josef NOVÁK, Slavatové a umění výtvarné, Památky archeologické 29, 1917, s. 17-36
- J. V. NOVÁK, Die Schulordnung des deutschen „Gymnasium illustre“ bei St. Salvator im Prag, Jahrbuch der Gesellschaft f. g. des Protestantismus in Österreich 27, 1906, s. 123-150
- Miroslav NOVOTNÝ a kol., Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti, České Budějovice 2006
- Miroslav NOVOTNÝ, Jindřichohradecká kolej Tovaryšstva Ježíšova v letech 1594-1618, in: Václav Bůžek (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 371-386
- Miroslav NOVOTNÝ, Kolej Tovaryšstva Ježíšova v Jindřichově Hradci v letech 1594-1648, Z Českého ráje a Podkrkonoší, 5. Supplementum, Semily 2000, s. 129-138

Miroslav NOVOTNÝ, Komenský a vychovatelské systémy v předchozí české tradici, *Stud Com et Hist* 17, 33, 1987, s. 69-76

Miroslav NOVOTNÝ, Školství v jižních Čechách v době posledních Rožmberků, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 243-255

Alfons NOWACK, *Die Reichsgrafen Colonna, Freiherrn von Fels, auf Gross-Strehlitz, Tost und Tworog in Oberschlesien, Gross-Strehlitz 1902*

Sherwin B. NULAND, *Lékařství v průběhu staletí*, Praha 2000

Bohumil NUSKA, *Knihařské účty pana Petra Voka z Rožmberka*, SNM v Praze C-9, 1964, s. 53-80

Evelin OBERHAMMER (ed.), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Frühen Neuzeit*, Wien - München 1990

Hans OCKEL, *Geschichte des höheren Schulwesens in Bayerisch-Schwaben während der vorbayerischen Zeit*, Berlin 1931 (= *Monumenta Germaniae Paedagogica LX*)

Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563-1620*, ČMM 59, 1935, sešit 3-4, s. 241-320

Otakar ODLOŽILÍK, *Education, Religion and Politics in Bohemia 1526-1621*, *Cahiers d'histoire mondiale* 13, 1971, s. 172-203

Otakar ODLOŽILÍK, *Jan Filiczki z Filic a jeho čeští přátelé ... otisk z Novákova sborníku*, 1931, s. 431-442

Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964

Otakar ODLOŽILÍK, *Karel of Žerotín and the English Court (1564-1636)*, *The Slavonic and East European Review* 15, 1936-1937, s. 413-425

Otakar ODLOŽILÍK, *Karel st. ze Žerotína*, Praha 1936

Otakar ODLOŽILÍK, *Poslední Smiřičtí*, in: *Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, Praha 1930, s. 70-87

Otakar ODLOŽILÍK, *Povstalec a emigrant. Kapitoly z dějin třicetileté války*, Londýn 1944

Otakar ODLOŽILÍK, *recenze na práci Alfred Schmidtmayer, Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustre zu J. A. Comenius und den mährischen Brüdern v Bremisches Jahrbuch 33, 1931, s. 305-347, ČMM 55, 1931, s. 583-588 (zde na s. 583-585 soupis českých a moravských studentů brémského gymnázia z let 1610-1677)*

Otakar ODLOŽILÍK, *Vchynští ze Vchynic a Tetova v Nizozemí v XVI. a XVII. století. Příspěvky k dějinám rodu*, in: *Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám*, Praha 1931, s. 291-309

Otakar ODLOŽILÍK, *Zápas o bratrskou školu v Třebíči 1557*, ČMM 55, 1931, s. 186-189

Otakar ODLOŽILÍK, *Z korespondence pobělohorské emigrace z let 1621-1624*, Praha 1933

Otakar ODLOŽILÍK, *Ze zápasů pobělohorské emigrace*, Brno 1933 (zvl. otisk z ČMM 56, 1932 a 57, 1933)

Petr ODSTRČIL, *„Křesťanský rytíř“*, *Antialkorán a Antikrist*, in: *Historie 798*, Praha 2000, s. 111-147

Alfred OESTERHELD, *Die Pyramide von Goldberg. Ein Beitrag zur schlesischen Rolle in der Pädagogik*, JSFWUB 4, 1959, s. 142-151

Gerhard OESTREICH, *Strukturprobleme der frühen Neuzeit, Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1980

Otto Gerhard OEXLE, *Aspekte der Geschichte des Adels im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, in: Hans-Ulrich Wehler, *Europäischer Adel 1750-1950 (= Geschichte und Gesellschaft Sonderheft 13)*, Göttingen 1990, s. 19-56

Otto Gerhard OEXLE, *Die funktionale Dreiteilung als Deutungsschema der sozialen Wirklichkeit in der ständischen Gesellschaft des Mittelalters*, in: Winfried Schulze - Helmut Gabel (ed.), *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität (=Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 12)*, München 1988, s. 19-51

- Otto Gerhard OEXLE – Werner PARAVICINI (ed.), *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Göttingen 1997
- Norbert OHLER, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2002
- Norbert OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Praha 2001
- Norbert OHLER, *Válka a mír ve středověku*, Praha 2004
- Anna OHLIDAL, „Konfessionalisierung“ – ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen, *Studia Rudolphina* 3, 2003, s. 19-28
- Anna OHLIDAL, "Konfessionalisierung": Ein historisches Paradigma auf dem Weg von der Sozialgeschichte zur Kulturwissenschaft?, *Acta Comeniana* 15-16, 39-40, 2002, s. 327-342
- Peter OCHSENBEIN – Karl SCHMUKI (ed.), *Vom Reisen in alter Zeit. Texte und Bilder aus Handschriften und Drucken des 8. bis 18. Jahrhunderts*, Katalog, St. Gallen 1989
- Achillo OLIVIERI, *Erotik und gesellschaftliche Gruppen im Venedig des 16. Jahrhunderts: die Kurtisane*, in: Philippe Ariés – André Bejin – Michel Foucault et alii (edd.), *Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit. Zur Geschichte der Sexualität im Abendland*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1984, s. 121-130
- Edward OPALIŃSKI, *Die Rolle der Adelshöfe und Residenzen im polnisch-litauischen Reich (Rzeczpospolita) in den Jahren 1587-1648*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 91-100
- Edward OPALIŃSKI, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995
- Claudia OPITZ (ed.), *Höfische Gesellschaft und Zivilisationsprozeß. Nobert Elias' Werk in kulturwissenschaftlicher Perspektive*, Köln – Weimar – Wien 2004
- Piotr OSZCZANOWSKI, *Náhrobek Melchiora z Redernu – pomník křesťanského rytíře*, in: Michela Hrubá – Petr Hrubý (ed.), *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem 2001*, s. 139-189
- OTTŮV slovník naučný 1-28, Praha 1888-1909
- Filip OUTRATA, *Vavřinec Benedikt Nudožerský jako typ humanistického vzdělance*, *AUC-HUCP* 42, 2002 [vyd. 2003], č. 1-2, s. 59-74
- Jitka PADRNOSOVÁ, *Vývoj školské správy do tereziánských reforem na Moravskobudějovicku, Jemnicku a Třebíčsku, Západní Morava. Vlastivědný sborník IX*, 2005, s. 36-49
- Ferdinand PAKOSTA, *Michal Španovský z Lisova. Příspěvek k dějinám Pacova, Jihočeský kraj* 4, 1913, s. 133-135, 244-256
- Oldřich PAKOSTA, *Problematika mentality české a moravské šlechty 15. a 16. století (Exkurs do studia mentalit a každodennosti rodu Kostků z Postupic)*, *Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí* 6, 1995, s. 15-20
- František PALACKÝ, *Dějiny rodu Sternbergů. Geschichte der Familie Sternberg, Moravský Beroun* 2001
- František PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, *ČsČH* 18, 1970, s. 345-368
- František PALACKÝ, *O pranostikách a kalendářích českých zvláště v XVI. století*, *ČČM* 1829, I., s. 34-64
- František PALACKÝ, *Popis staropanských rodů v Čechách roku 1500*, *ČČM* 5, 1831, s. 172-173
- František PALACKÝ, *Pře rodopisná w Čechách roku 1546 wedená*, *ČČM* 13, 1839, s. 399-433
- František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 321-417
- Géza PÁLFFY, *Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit (Eine Skizze)*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10)*, České Budějovice 2003, s. 133-152
- Günter PALLAVER, *Das Ende der schamlosen Zeit. Die Verdrängung der Sexualität in der frühen Neuzeit am Beispiel Tirols*, Wien 1987

- Jaroslav PÁNEK, Aristokratické dvory v pojetí jihočeské historické školy, in: Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny psledních Rožmberků a pánů z Hradce, Praha 1997, s. 269-274
- Jaroslav PÁNEK, Aristokratické slavnosti české renesance, OpM 19, 1987, s. 289-297
- Jaroslav PÁNEK, Bádání o českých dějinách v 16. století, FHB 14, 1990, s. 341-349
- Jaroslav PÁNEK, Biskup a kancléř (Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1578-1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy), ČMM 113, 1994, s. 35-47
- Jaroslav PÁNEK, Böhmen, Mähren und Österreich in der frühen Neuzeit: Forschungsprobleme ihres Zusammenlebens, in: Thomas Winkelbauer (ed.), Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte (= Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes 36), Horn – Waidhofen 1993, s. 125-136
- Jaroslav PÁNEK, Brothers, Patriots and Debauchees (Forming Impressions by Czechs of their Polish Neighbour on the Threshold of the Modern Age), Historica. Historical Sciences in the Czech Republic 10, 2003, s. 93-116
- Jaroslav PÁNEK, Centrální a regionální prvky dualistického politického systému (Země České koruny v 16. a na počátku 17. století), in: XXIII. Mikulovské sympozium 1993, Brno 1995, s. 31-39
- Jaroslav PÁNEK, Cestování jako modernizační činitel středověké a raně novověké společnosti (Problémy a úkoly českého výzkumu), in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 9-22
- Jaroslav PÁNEK, Cestování jako nástroj vzdělávání šlechty, in: Škola a město. Sborník příspěvků z konference "Škola a město" konané ve dnech 5.-6. října 1992, Praha 1993 [vyd. 1994], s. 50-54
- Jaroslav PÁNEK, Čechy, Morava a Lužice v německém cestopisu ze sklonku 16. století (s edicí bohemiální části spisu Henricka Kiliana z Rostocku), FHB 13, 1990, s. 203-233
- Jaroslav PÁNEK, Česká a moravská aristokracie v době Adama II. z Hradce, in: Václav BŮŽEK (ed.), Poslední páni z Hradce (= OH 6), České Budějovice 1998, s. 77-90
- Jaroslav PÁNEK, Česká a rakouská šlechta v počátcích habsburské monarchie, DAS 12/3, 1990, s. 26-33
- Jaroslav PÁNEK, Česká historiografie po roce 1989, in: Česko-slovenská historická ročenka 2003, Brno 2003, s. 111-130
- Jaroslav PÁNEK, České dějiny 1526-1620. Úvodem ke sborníku o předbělohorské době, FHB 11, 1987, s. 7-24
- Jaroslav PÁNEK, Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek – Dalibor Janiš (ed.), Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619). Sborník příspěvků z mezinárodního konference konané ve dnech 7.-8. prosince 2000 v Praze, Praha 2001, s. 13-54
- Jaroslav PÁNEK, Čeští cestovatelé v renesanční Evropě (Cestování jako činitel kulturní a politické integrace), ČČH 88, 1990, s. 661-682
- Jaroslav PÁNEK, Das politische System des böhmischen Staates im ersten Jahrhundert der habsburgischen Herrschaft (1526-1620), MIÖG 97, 1989, s. 53-82
- Jaroslav PÁNEK, Das Reisen als dynamisierender Faktor der frühneuzeitlichen böhmischen Gesellschaft, in: H.-B. HARDER – H. ROTHE (ed.), Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil III, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 129-149
- Jaroslav PÁNEK, Dějiny předbělohorských Čech ve vědeckém díle Zikmunda Wintra. Shrnutí problematiky, in: Věra Brožová (ed.), Zikmund Winter mezi historií a uměním. Materiály z mezioborové konference (Rakovník 12.-14. prosince 1996), s. d., s. 80-85
- Jaroslav PÁNEK, Dějiny zemí Koruny české. K současnému stavu a perspektivám bádání, in: VII. sjezd českých historiků (Praha 24.-26. září 1993), Praha 1994, s. 157-162
- Jaroslav PÁNEK, Der Adel in den böhmischen Ländern 1550-1650, in: Fučíková u. a. (ed.), Rudolf II. und Prag, s. 270-286
- Jaroslav PÁNEK, Der Adel in der böhmisch-mährischen Gesellschaft und Kultur der frühen Neuzeit, In: Verbindendes und Trennendes an der Grenze/Spojující a rozděluující na hranici (= OH 2), České Budějovice 1992, s. 5-12

- Jaroslav PÁNEK, Der Adel im Turnierbuch Erzherzog Ferdinands II. von Tirol (Ein Beitrag zur Geschichte des Hoflebens und der Hofkultur in der Zeit seiner Statthalterschaft in Böhmen), FHB 16, 1993, s. 77-96
- Jaroslav PÁNEK, Der böhmische Adel zwischen Jagiellonen und Habsburgern, in: Evelin Wetter (ed.), Die Länder der Böhmisches Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige (1471-1526). Kunst – Kultur – Geschichte, Ostfildern 2004, s. 143-150
- Jaroslav PÁNEK, Der böhmische Vizekönig Wilhelm von Rosenberg und seine deutschen Ehen, in: Sabine Tanz (ed.), Mentalität und Gesellschaft im Mittelalter. Gedenkschrift für Ernst Werner, Frankfurt a.M. 1994, s. 271-300
- Jaroslav PÁNEK, Der tschechische Blick auf die Reichsgeschichte und die spezifische Stellung des böhmischen Staates, Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 53, 2004, č. 3, s. 373-390
- Jaroslav PÁNEK, Die antiosmanischen Feldzüge aus Böhmen nach Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, in: Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le VIe Congrès de l'Association internationale d'Etudes du Sud-Est européen, Prague 1989, s. 67-101
- Jaroslav PÁNEK, Die niederländische raiss Peter Wok's von Rosenberg – eine unbekannte böhmische Reisebeschreibung Rheinlands, der Niederlande und Englands, in: Septuaginta Paulo Spunar oblata, Praha 2000, s. 553-560
- Jaroslav PÁNEK, Die Rosenberger. Adelsmacht zwischen regionaler Verankerung und europäischer Integration, in: Andrea Komlosy – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), Kulturen an der Grenze. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren, Wien 1995, s. 213-218
- Jaroslav PÁNEK, Die Türkengefahr und die böhmische Gesellschaft im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts, in: Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le IVe Congrès de l'Association internationale d'Etudes du Sud-Est européen, Prague 1979, s. 139-168
- Jaroslav PÁNEK, „Dichtung und Wahrheit“ in der böhmischen Renaissance (Die Italienreise der böhmischen Adelige 1551 in der neulateinischen Dichtung und in der Wirklichkeit), in: Husitství – Reformace – Humanismus, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 845-858
- Jaroslav PÁNEK, Divadelní představení jako výraz sebezprezentace předbělohorského aristokrata (Vizualizace slova v Sarmaci Jana Zajíce z Házmburka), in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 181-188
- Jaroslav PÁNEK, Dva typy českého šlechtického mecenátu v době Rudolfa II., FHB 13, 1990, s. 159-186
- Jaroslav PÁNEK, Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského ve světle hofmistrovské instrukce z roku 1592, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zylinská (uspoř.), Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992 [1993], s. 189-199
- Jaroslav PÁNEK, Eine literarische Übertragung im Dienst der Propaganda. Das Bild Polens in der tschechischen humanistischen Kosmographie und das Problem der Pluralität in Ostmitteleuropa im 16. Jahrhundert, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (ed.), Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 127-138
- Jaroslav PÁNEK, Feudální velmož v předbělohorské Praze (Vztah Viléma z Rožmberka k „hlavě království“), DP 9, 1990, s. 77-112
- Jaroslav PÁNEK, Historický spis o pánech ze Šternberka a otázka autorství Václava Březana, SAP 33, 1983, s. 443-482
- Jaroslav PÁNEK, Historik a učitel Josef Petráň, In: týž (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi, Praha 2004, s. 13-129
- Jaroslav PÁNEK, Historiografie českých raně novověkých dějin po roce 1989, in: Česko-slovenská historická ročenka 2003, Brno 2003, s. 245-261

- Jaroslav PÁNEK, Hofämter – Landesämter – Staatsämter zwischen Ständen und Monarchie an der Schwelle zur Neuzeit. Die böhmischen und österreichischen Länder im Vergleich, in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (ed.), Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übertationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert, Leipzig 1996, s. 39-49
- Jaroslav PÁNEK, Chomutovská divadelní hra z roku 1594. Dramatický obraz náboženských, politických a národnostních rozporů v předbělohorské stavovské společnosti, in: Petr Rak (usp.), Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002), Chomutov 2003, s. 31-78
- Jaroslav PÁNEK, Italové, Nizozemci a Němci v rudolfinské Praze – některé formy a problémy soužití, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 67-74
- Jaroslav PÁNEK, K povaze vlády Rudolfa II. v českém království, FHB 18, 1997, s. 71-86
- Jaroslav PÁNEK, K problematice českého státu a společnosti předbělohorské doby, FHB 5, 1983, s. 381-386
- Jaroslav PÁNEK, K sněmovní politice Ferdinanda I. (Královův pokus o manipulaci českých stavů na generálním sněmu v roce 1557), FHB 2, 1980, s. 209-246
- Jaroslav PÁNEK, K úrovni českého politického myšlení na počátku novověku, ČMM 117, 1998, č. 2, s. 453-464
- Jaroslav PÁNEK, K úloze byrokratizace při přechodu od stavovské k absolutní monarchii, AUC Phil et Hist, Studia historica 36, 1989, s. 75-85
- Jaroslav PÁNEK (ed.), Když císař odchází. Lidská tragédie a posmrtná sláva Rudolfa II. očima současníků, Praha 1997
- Jaroslav PÁNEK, Knihy habsburské Dvorní pokladny (Hofzählamtsbücher) jako pramen k dějinám českého předbělohorského státu, in: L. SOUKUP (ed.), Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám, Praha 1995, s. 173-181
- Jaroslav PÁNEK, Konzervatismus a jeho úskalí v dramatické době (Český politický program z druhé poloviny 16. století), Střední Evropa 54-55, 1995, s. 67-72
- Jaroslav PÁNEK, Kosmografický obraz Britských ostrovů ze 16. století, in: „Třicet let učitelem učitelů dějepisu“. Věnováno profesoru PhDr. Janu Kumperovi, CSc., vedoucímu katedry historie FPE ZČU, k šedesátým narozeninám, Plzeň 2006, s. 142-152
- Jaroslav PÁNEK, Kultur in Böhmen im 17. und 18. Jahrhundert, In: Peter Claus Hartmann – Annette Reese (ed.), Religion und Kultur im Europa des 17. und 18. Jahrhundert, Frankfurt am Main 2004, s. 193-213
- Jaroslav PÁNEK, L'Italia meta dei viaggiatori cechi del rinascimento, in: Sante Graciotti (ed.), Italia e Boemia nella cornice del rinascimento, Firenze 1999, s. 333-345
- Jaroslav PÁNEK, Maximilian II. als König von Böhmen, in: Friedrich Edelmayer – Alfred Kohler (ed.), Kaiser Maximilian II. Kultur und Politik im 16. Jahrhundert, Wien 1992, s. 55-69 (=Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 19)
- Jaroslav PÁNEK, Mezi Olomoucí a Římem. Ke stykům moravského duchovenstva a šlechty s Itálií za episkopátu Stanislava Pavlovského, in: Ivan Hlaváček - Jan Hrdina - Jan Kahuda - Eva Doležalová (ed.), Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 310-323
- Jaroslav PÁNEK, Minorities in History of the Czech Lands, in: Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií, Praha 2003, s. 249-263
- Jaroslav PÁNEK, Morava a Slezsko v kosmografických spisech z poloviny 16. století, in: Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec (ed.), Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., Praha 2006, s. 585-598
- Jaroslav PÁNEK, Olomoucký biskup Stanislav Pavlovský a česká šlechta, in: Okresní archiv v Olomouci, 1989, s. 35-58
- Jaroslav PÁNEK (ed.), Paměti českého šlechtice z poloviny 16. století. „Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka, FHB 14, 1990, s. 17-98
- Jaroslav PÁNEK, „Phasma Dionysiacum“ a manýristické slavnosti na Pražském hradě roku 1617. Jejich dobový a typologický rámeček, FHB 17, 1994, s. 117-129

- Jaroslav PÁNEK, Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi, *ČsČH* 36, 1988, s. 856-872; 37, 1989, s. 71-84
- Jaroslav PÁNEK, Politický systém předbělohorského českého státu, *FHB* 11, 1987, s. 41-101
- Jaroslav PÁNEK, Politika, náboženství a každodennost nejvyššího kancléře Vratislava z Pernštejna, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 185-201
- Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*, Praha 1996
- Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989
- Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové a Morava*, *Z kralické tvrze* 15, 1988, s. 7-25
- Jaroslav PÁNEK, Praha na prahu novověku, in: *Praha – Čechy – Evropa. 1100 let kulturní, hospodářské a politické metropole střední Evropy*, Praha 2003, s. 39-45
- Jaroslav PÁNEK, Prelát jako prostředník mezi dvěma národy. Postavení olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského v česko-polských vztazích na sklonku 16. století, In: *Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno, Matice moravská 2003, s. 351-361
- Jaroslav PÁNEK, Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století, *FHB* 4, 1981, s. 179-217
- Jaroslav PÁNEK, *Reisende aus Böhmen im Europa der Renaissance (Reisen als kultureller Faktor und als Katalysator der politischen Integration)*, *Bohemia* 32, 1991, s. 338-367
- Jaroslav PÁNEK, Renesanční dvůr olomouckého biskupa – obecné a zvláštní rysy, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 167-178
- Jaroslav PÁNEK, Renesanční Itálie jako předmět zájmu českých cestovatelů (Příspěvek k problému renesance v českých zemích), in: Miloslav Polívka – František Šmahel (ed.), *In memoriam Josefa Macka (1922-1991)*, Praha 1996, s. 245-258
- Jaroslav PÁNEK, Renesanční velmož a utváření hudební kultury šlechtického dvora (K hudebnímu mecenátu Viléma z Rožmberka), *Hudební věda* 26, 1989, s. 4-17
- Jaroslav PÁNEK, Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku (K otázce výchovy české renesanční aristokracie), *Jindřichohradecký vlastivědný sborník* 1, 1989, s. 1-20
- Jaroslav PÁNEK, Rudolf II. als König von Böhmen, in: Hans-Bernd Harder – Hans Rothe (ed.), *Später Humanismus in der Krone Böhmen 1570-1620*, Dresden 1998, s. 1-16 (= *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern*, Teil IV)
- Jaroslav PÁNEK, Říšská sňatková politika Viléma z Rožmberka, *Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea* 4, 1997 [1998], s. 41-56
- Jaroslav PÁNEK (ed.), *Select bibliography on Czech history. Books and articles 1990-1999*, Praha 2000
- Jaroslav PÁNEK, Spor o Petra Voka z Rožmberka, *JSH* 56, 1987, s. 169-185
- Jaroslav PÁNEK, Stát a středoevropská nadstátní organizace v myšlení šlechty na prahu novověku, in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10)*, České Budějovice 2003, s. 33-48
- Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577*, Praha 1982
- Jaroslav PÁNEK, Stavovství v Čechách a na Moravě na prahu novověku (30 tezí se srovnávacím zřetelem k Říši a Rakousům), in: *Morava na prahu nové doby. Sborník příspěvků z konference, konané 22.-23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka*, Přerov 1995, s. 37-54
- Jaroslav PÁNEK, Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5)*, České Budějovice 1996, s. 19-45
- Jaroslav PÁNEK, Turecké nebezpečí a předbělohorská česká společnost, *Studia Comeniana et historica* XI, 23, 1981, s. 53-72
- Jaroslav PÁNEK, Úloha stavovství v předbělohorské době (Vývoj názorů novodobé české historiografie), *ČsČH* 25, 1977, s. 732-761

Jaroslav PÁNEK, Vilém z Rožmberka. Politik smíru, Praha 1998

Jaroslav Pánek (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi, Praha 2004

Jaroslav PÁNEK, „Výpověď krále Jana“ – odraz politického programu české šlechty z poloviny 16. století, in: *Historia docet. Sborník prací k 60. narozeninám Ivana Hlaváčka*, Praha 1992, s. 341-355

Jaroslav PÁNEK, Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552, 2. vyd. Praha 2003

Jaroslav PÁNEK, Zahraníční cesty posledních Rožmberků a jejich kontakty s evropským dvorským prostředím, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 9-32

Jaroslav PÁNEK, Zápas o Českou konfesi, Praha 1991

Jaroslav PÁNEK, Zápas o charakter české stavovské opozice a sněm roku 1575, *ČsČH* 28, 1980, s. 863-887

Jaroslav PÁNEK, Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556), *ČsČH* 31, 1983, s. 855-884

Jaroslav PÁNEK, Z leningradských bohemik. Několik nevyužitých pramenů k českým dějinám předbělohorské doby, *FHB* 14, 1990, s. 207-228

Jaroslav PÁNEK, Zwei Arten böhmischen Adelmäzenatentums in der Zeit Rudolfs II., in: *Beiträge zur Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II. Freren-Essen* 1988, s. 218-231

Jaroslav PÁNEK, Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době, in: Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 9-27

Jaroslav PÁNEK – Zdeněk HOJDA, Benátky 16.-18. století očima českých cestovatelů, in: Ladislav Daniel (ed.), *Benátskané. Malířství 17. a 18. století z českých a moravských sbírek*, Praha-Milano 1996, s. 33-40

Jaroslav PÁNEK – Miloslav POLÍVKA, Die böhmischen Adelsreisen und Ihr Wandel vom Mittelalter zur Neuzeit, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 53-69

Mathias PANGERL, Zur Geschichte des böhmischen Hospitals in Rom, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 12 (1874), s. 205-212

David PAPAJÍK, Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudí, Praha 2005

Werner PARAVICINI, Alltag bei Hofe, in: Týž (ed.), *Alltag bei Hofe (=Residenzenforschung, Bd. 5)*, Sigmaringen 1995, s. 9-30

Werner PARAVICINI, Das Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, in: Werner Paravicini (ed.), *Residenzenforschung, Bd. 11: Das Frauenzimmer*, Wiesbaden 2000, s. 13-25

Werner PARAVICINI, Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert, in: Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (ed.), *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (=Residenzenforschung, Bd. 17)*, s. 13-20

Werner PARAVICINI, Der Grand Tour in der europäischen Geschichte: Zusammenfassung, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 657-674

Werner PARAVICINI, Vom Erkenntniswert der Adelsreise: Einleitung, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 11-20

Werner PARAVICINI, The Court of the Dukes of Burgundy. A Model for Europe?, in: Ronald G. Asch – Adolf M. Birke (ed.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650*, London-New York 1991, s. 69-101

Werner PARAVICINI – Jörg WETTTLAUFER (ed.), *Erziehung und Bildung bei Hofe*, Stuttgart 2002

Geoffrey PARKER, The „Military Revolution“, 1560-1660 – a Myth?, *Journal of Modern History* 48, 1976, s. 195-214

- Joan PARKES, *Travel in England in the Seventeenth Century*, Oxford 1925 (reprint Oxford 1968)
- Tomáš PARMA, *Přehled olomouckých kanovníků v době episkopátu kardinála Dietrichštejna a jeho pramenná základna*, *Studia Theologica* 24, roč. VIII, č. 2, 2006, s. 62-79
- Jan PAŘEZ, *An essay on Paracelsus and his influence on natural philosophy in Bohemia under Rudolf II*, in: Jitka Zamrzlová (ed.), *Science in Contact at the Beginning of Scientific Revolution (=Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum. Prague studies in the history of science and technology. New series. Vol. 8)*, Praha 2004, s. 57-80
- Jan PAŘEZ, *Cestopisné prameny v rukopisné sbírce Strahovské knihovny*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997*, s. 233-238
- Raoul PATRY, *Philippe du Plessis-Mornay. Un huguenot homme d'Etat, 1549-1623*, Paris 1933
- Friedrich PAULSEN, *Die deutschen Universitäten und Universitätsstudium*, Berlin 1902
- Friedrich PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*, Leipzig 1885
- Josef PAUSER – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (ed.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004 (= *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband*)
- Marian PAWLAK, *Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus królewskich w XVI-XVIII w.*, Toruń 1988
- Josef PEKAŘ, *Knihy o Kosti. Kus české historie*, Praha 1998⁵
- Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921
- Josef PEKAŘ, *Valdštejn 1630-1634 (Dějiny valdštejnského spiknutí) I-II*, Praha 1933-1934
- Denise PÉRICARD-MÉA, *La noblesse en pèlerinage à Compostelle (XIVe-XVe siècle)*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 275-289
- Richard PERGER, *Der Adel in öffentlichen Funktionen und sein Zuzug nach Wien*, in: *Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251)*, Wien 1990, s. 269-275
- Richard PERGER, *Die Zusammensetzung des Adels im Land unter der Enns*, in: *Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251)*, Wien 1990, s. 33-36
- Martin PERNET, *Religion und Bildung. Eine Untersuchung zur Geschichte von Schulpforta*, Wien 1999 (Diplomarbeit der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien)
- F. V. PEŘINKA, *O moravských lékařích zemských 1565-1760*, Praha 1917
- Václav PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od r. 1527*, in: *Sborník archivu ministerstva vnitra* 3, 1930
- Václav PEŠÁK, *Panství rodu Smiřických (Hospodářská skladba českého velkostatku začátkem 17. století)*, *Sborník archivu ministerstva vnitra* 13, 1940, s. 7-203
- Václav PEŠÁK, *Správní vlivy v prvním procesu Jiřího z Lobkovic*, *ČNM* 110, 1936, s. 50-62, 208-235
- Jiří PEŠEK, *Humanistická a reformační škola*, in: *Škola a město. Sborník příspěvků z konference "Škola a město" konané ve dnech 5.-6. října 1992*, Praha 1993 [vyd. 1994], s. 47-49
- Jiří PEŠEK, *Jiří Melantrich z Aventýna. Příběh pražského tiskaře*, Praha 1991
- Jiří PEŠEK, *Ke srovnání kulturního vývoje Olomouce a Prahy před Bílou Horou*, *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 293-303
- Jiří PEŠEK, *Kulturní dějiny raného novověku: koncept k zamyšlení*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 145-157

- Jiří PEŠEK, M. Martin Bacháček z Nauměřic, rektor univerzity pražské, AUC-HUCP 19, 1979, fasc. 1, s. 73-94
- Jiří PEŠEK, Manuál rektora Curia-Dvorského: kniha záhadná, AUC-HUCP 26, 1, 1986, s. 97-108
- Jiří PEŠEK, Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života), Praha 1993
- Jiří PEŠEK, Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech: Praha středověku i novověku ve středoevropském srovnání, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 9-16
- Jiří PEŠEK, Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471-1526), AUC-HUCP 18, 1978, fasc. 1, s. 129-171
- Jiří PEŠEK, Pohled na Prahu 11. 12. 1536 aneb falckrabí Ottheinricha cesta do Krakova a zase zpátky, Pražský sborník historický 33, 2004, s. 7-23
- Jiří PEŠEK, Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života, OH 1, 1991, s. 30-42
- Jiří PEŠEK, Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570-1620), ČČH 89, 1991, s. 336-355
- Jiří PEŠEK, Pražská univerzita a městské latinské školy, in: DĚJINY Univerzity Karlovy 1347/48-1622, I., Praha 1995, s. 219-226
- Jiří PEŠEK, Pražská utrakvistická univerzita a náboženské poměry 16. století, AUC-HUCP 1996-1998, 36-38, fasc. 1-2, s. 31-40
- Jiří PEŠEK, Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské, PSH 15, 1982, s. 63-92
- Jiří PEŠEK, Rudolf II., jeho dvůr a kulturní okruh v literatuře posledních let, ČsČH 34, 1986, s. 236-245
- Jiří PEŠEK, Slavnost jako téma dějepisného zkoumání, DP 12, 1995, s. 7-27
- Jiří PEŠEK, Studijní cesty mládeže z českých zemí v době předbělohorské. Úvaha nad sociokulturními kontexty vzdělanostních migrací, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka a kol. (ed.), Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka I, Praha 2007, s. 448-451
- Jiří PEŠEK, Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století, HUCP 30/2, 1990, s. 41-58
- Jiří PEŠEK, Výuka a humanismus na pražské univerzitě doby předbělohorské, in: Michal Svatoš a kol. (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622, I., Praha 1995, s. 227-239
- Jiří PEŠEK, Západočeské městské školství v zrcadle manuálu rektora pražské univerzity (1560-1582), MZpčK 25, 1989, s. 111-128
- Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, České předbělohorské školství a Komenského Didaktika, in: Jaroslava Pešková – Josef Cach – Michal Svatoš (ed.), Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému, Praha 1991, s. 66-73
- Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, Die sozialen Folgen der akademischen Peregrination in den Böhmischen Ländern in den zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne 88, 1989, s. 51-54
- Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století, in: Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 231-243
- Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, Les étudiants de Bohême dans les universités et les académies d'Europe central et occidental entre 1596 et 1620, in: Dominique Julia ad. (ed.), Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle, sv. 1, Paris 1986, s. 89-111
- Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, Studenti z Čech na zahraničních universitách v předbělohorském čtvrtstoletí, Ústecký sborník historický 1983, s. 173-218
- Jaroslav PEŠINA, Česká malba pozdní gotiky a renesance, Praha 1950
- Jaroslav PEŠINA, Skupinový portrét v českém renesančním malířství, Umění 2, 1954, s. 269-295

- Jarmila PEŠKOVÁ, Ordines lectionum jako pramen poznání výuky na artistické fakultě pražské univerzity v letech 1570-1619, AUC-HUCP 30, 1990, fasc. 1, s. 9-30
- Josef PETRÁŇ, Pernštejnové v českých dějinách, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 1-6
- Josef PETRÁŇ, Skladba pohusitské aristokracie v Čechách, in: Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, AUC Phil et Hist 1976, s. 9-80
- Josef PETRÁŇ, Staroměstská exekuce, Praha 1971
- Josef PETRÁŇ, Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471-1526), in: Jaromír Holmka – Josef Krása – Václav Měnc – Jaroslav Pešina – Josef Petráň, Pozdně gotické umění v Čechách, Praha 1984, s. 14-72
- Josef PETRÁŇ, Úvahy o historii kultury a jejích metodách, in: Josef Petráň (ed.), Dějiny hmotné kultury I/1, Praha 1985, s. 16-107
- Josef PETRÁŇ a kol., Dějiny hmotné kultury II/1, Praha 1995
- Josef PETRÁŇ a kol., Dějiny hmotné kultury II/2, Praha 1997
- Lydia PETRÁŇOVÁ, Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu (K problému integrované „historické sociální vědy“), Český lid 78, 1991, s. 21-29
- Jaroslav PETRŮ, K charakteru manýrismu 17. století, Historická Olomouc a její současné problémy 4, 1983, s. 129-141
- Jaroslav PETRŮ, Seiseneggers Bildnisse Adams I. von Hradec und Anna von Rožmitál, Umění 33, 1985, s. 193-203
- Silvia PETRIN, Die niederösterreichischen Stände im 16. und 17. Jahrhundert, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 285-301
- Ludwig PETRY – Josef Joachim MENZEL (ed.), Geschichte Schlesiens 2. Die Habsburger Zeit 1526-1740, Sigmaringen 1988
- Gustav PEYER, Geschichte des Reisens in der Schweiz, Basel 1885
- Sigurd Graf von PFEIL, Das Kind als Objekt der Planung. Eine kulturhistorische Untersuchung über Abtreibung, Kindebstötung und Aussetzung, Göttingen 1978
- Kurt PFISTER, Kurfürst Maximilian I. von Bayern, München 1980
- Ernst PFUDEL, Die Geschichte der Königl. Ritter-Akademie zu Liegnitz, Hofheim/Taunus 1994 (= Beiträge zur Liegnitzer Geschichte 24)
- Ewa PIETRZAK, Das Brieger Gymnasium und seine Rektoren in den Jahren 1604-1633, Acta Universitatis Wratislaviensis 88, 1989, s. 29-46
- Zdzisław PIETRZYK, W kręgu Strasburga. Z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polskolitewskiej w latach 1538-1621, Kraków 1997
- Josef PILNÁČEK, Čechoslováci na vídeňské universitě v XV. až XVII. století, Dunaj 4, 1927, s. 61-63
- Josef PILNÁČEK, Genealogie Podstatských z Prusinovic, Brno 1929
- Josef PILNÁČEK, Rodokmen s obrazy starých památek rodu z Bozkovic, s. l. s. d.
- Josef PILNÁČEK, Rody starého Slezska I-V, Jílové u Prahy 1969-1972 (poslední díl nemá vrocení)
- Josef PILNÁČEK, Staromoravští rodové, Vídeň 1930
- Susanne Claudine PILS, Hof/Tratsch. Alltag beim Hof im ausgehenden 17. Jahrhundert, Wiener Geschichtsblätter 53, 2, 1998, s. 77-99
- Susanne Claudine PILS, Schreiben über Stadt. Das Wien der Johanna Theresia Harrach 1639-1716, Wien 2002
- Josef PILZ, Dějiny města Nejdku do roku 1923, Nejd 2003
- Martin PITRO – Petr VOKÁČ, Země v srdci Evropy. České země do roku 1526 v kontaktu s ostatní Evropou, Praha 2006

Stefan PLAGGENBORG, Konfessionalisierung in Osteuropa im 17. Jahrhundert. Zur Reichweite eines Forschungskonzeptes, *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder* 44, 2003, č. 1, s. 3-28

Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu 16-18. století*, Praha 1957

Martin PLEVA, *Knihovny několika moravských barokních šlechticů na základě jejich pozůstalostních inventářů*, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2000, s. 145-160

Jan PODHOLA, *Rekonstrukce a fertilita šlechtických rodin v Čechách podle Gothajských almanachů*, *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, 5. řada, 1977, s. 177-194

Regina PÖRTNER, *The Counter-Reformation in Central Europe. Styria 1580-1630*, Oxford 2003

R. PO-CHIA HSIA – R. W. SCRIBNER (ed.), *Problems in the Historical Anthropology of Early Modern Europe*, Wiesbaden 1997

R. PO-CHIA HSIA, *The world of Catholic renewal 1540-1770*, Cambridge 1998

Miloš POJAR, *Jindřich Matyáš Thurn - muž činu*, Praha 1998

Zdeněk POKLUDA, *Česká šlechta v Uhrách*, in: Ivo Barteček – Miloslav Pospíchal – Radmila Slabáková (usp.), *Pocta Josefu Polišíenskému. Sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitního profesora PhDr. Josefa Polišíenského, DrSc.*, Olomouc 1996, s. 127-132

Drahomír POLÁCH, *Osudy losinských paní v 16. a 17. století*, *Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce* 1, 1998, s. 35-40

Josef POLIŠENSKÝ, *Die Universität Jena und der Aufstand der böhmischen Stände in den Jahren 1618-1620*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jahrgang 1957/58 (Festjahrgang). *Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe*. Heft 4, s. 441-447

Josef POLIŠENSKÝ, *Genealogie, rodopis v její dnešní podobě*, *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, Sešit 1, 1974, s. 3-7

Josef POLIŠENSKÝ, *Jižní Morava ve svědectvích cestovatelů XVI.-XVII. století*, *Jižní Morava* 14, 1978, s. 213-215

Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský, muž labyrintů a naděje*, Praha 1996

Josef POLIŠENSKÝ, *Olomouc a problémy studia dějin 16.-17. století*, *Historická Olomouc a její současné problémy* 4, 1983, s. 17-26

Josef POLIŠENSKÝ, *Politická a literární činnost slovenského humanisty Petra Fradelia ze Štiavnice*, *Historický časopis* 9, 1961, s. 602-616

Josef POLIŠENSKÝ, *Studie o poselství z Prahy do Moskvy roku 1589 a jeho významu*, in: Lubomír Vebr (ed.) *Poselství z Prahy do Moskvy roku 1589*, Praha 1974, s. ?-?

Josef POLIŠENSKÝ, *Tisíciletá Praha očima cizinců*, Praha 1999

Josef POLIŠENSKÝ, *Tolerance a intolerance v rudolfínské Praze*, *ČMM* 117, 1998, č. 1, s. 3-10

Josef POLIŠENSKÝ, *Tragic Triangle. The Netherlands, Spain and Bohemia 1617-1621*, Praha 1991

Josef POLIŠENSKÝ, *Život a smrt Zdeňka Brtnického z Valdštejna, přítele škol a akademií*, *Stud Com et Hist* 24, 1982, s. 37-44

Josef POLIŠENSKÝ – Josef KOLLMANN, *Valdštejn. Ani císař ani král*, Praha 1995

Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, *ČsČH* 20, 1972, s. 515-526

Miroslav POLIŠENSKÝ, *Poštovní itineráře doby předbělohorské a jejich význam pro dějiny poštovníctví v českých zemích*, in: *Archivní prameny k dějinám poštovníctví*, Praha 1983, s. 40-50

Miroslav POLIŠENSKÝ, *Poštovní spoje a poštovní stanice v českých zemích v letech 1526-1620*, *Sborník Poštovního muzea*, Praha 1982, s. 113-134

Miloslav POLÍVKA, *Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, *Rozpravy ČSAV, řada společenských věd*, Praha 1982

- Miloslav POLÍVKA, Šlechtic jako podnikatel v pozdně středověkých Čechách, in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (ed.), Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 95-118
- Miloslav POLÍVKA – Dušan TŘEŠTÍK, Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, in: Ján Čierny – František Hejl – Antonín Verbík (ed.), Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha 1984, s. 99-133
- Friedrich POLLEROß, Adelige Repräsentation in Architektur und bildender Kunst vom 16. bis zum 18. Jahrhundert in Österreich. Literatur- und Forschungsüberblick, in: OH 2, České Budějovice 1992, s. 49-59
- Friedrich B. POLLEROß, Tradition und Recreation. Die Residenzen der österreichischen Habsburger in der Frühen Neuzeit (1490-1780), Majestas 6, 1998, s. 91-148
- Fritz POPELKA, Geschichte der Stadt Graz I-II, Graz 1984
- Ferenc POSTMA – Marta BEČKOVÁ, Ein unbekannter Empfehlungsbrief für zwei brüderliche Studenten an die Universität Franeker (1630), Acta Comeniana 13(37), 1999, s. 159-164
- Hans-Werner PRAHL, Sozialgeschichten des Hochschulwesens, München 1978
- Karl von PRANTL, Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolstadt, Landshut, München I-II, München 1872 (Neudruck in Aalen 1968)
- Justin V. PRÁŠEK, Oldřicha Prefáta z Vlkanova cesta na východ r. 1546 a význam její, ČČM 68, 1894, s. 353-378, 518-534
- Miha PREINFALK, Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie, Graz – Stuttgart 2006
- Pavel PREISS, Hrst poznámek k typologii a ikonografii univerzitních tezí, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 248-266
- Nikolaus von PRERADOVICH, Der Adel in den Herrschaftsgebieten der deutschen Linie des Hauses Habsburg, in: Hellmut Rössler (ed.), Deutscher Adel 1555-1740, Darmstadt 1965 s. 200-215
- Nikolaus von PRERADOVICH, Die politisch-militärische Elite in Österreich 1526-1918, Saeculum 15, 4, 1964, s. 393-420
- Volker PRESS, Adel im alten Reich. Gesammelte Vorträge und Aufsätze. Hrsg. von Franz Brendle und Anton Schindling in Verbindung mit Manfred Rudersdorf und Georg Schmidt, Tübingen 1998
- Volker PRESS, Adel im Reich um 1600. Zur Einführung, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (ed.), Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 8), München 1982, s. 15-47
- Volker PRESS, Adel in den österreichisch-böhmischen Erbländern und im Reich zwischen dem 15. und dem 17. Jahrhundert, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 19-31
- Volker PRESS, Das Haus Liechtenstein in der europäischen Geschichte, in: Volker Press – Dietmar Willoweit (ed.), Liechtenstein – Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und moderne Perspektiven. Seiner Durchlaucht Fürst Franz Josef II. von und zu Liechtenstein zum 80. Geburtstag, 2. Aufl. Vaduz u.a. 1988, s. 15-85
- Volker PRESS, Der niederösterreichische Adel um 1600 zwischen Landhaus und Hof – eine Fallstudie, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (ed.), Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 8), München 1982, s. 17-47
- Volker PRESS, Deutsche Adelshöfe des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 33-46
- Volker PRESS, Estates in the Austrian Lands and in the Empire, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. ?
- Volker PRESS, Kaiser Karl V., König Ferdinand und die Entstehung der Reichsritterschaft, Wiesbaden 21980
- Volker PRESS, Kriege und Krisen. Deutschland 1600-1715, München 1999

Volker PRESS, Patronat und Klientel im Heiligen Römischen Reich, Schriften des Historischen Kollegs 9, 1988, s. 19-46

Volker PRESS, The Habsburg Court as Center of the Imperial Government, in: Politics and Society in the Holy Roman Empire, 1500-1806, The Journal of Modern History 58, 1986, Supplement, s. 23-45

Volker PRESS, The Imperial Court of the Habsburgs: from Maximilian I. to Ferdinand III. (1493-1657), in: Ronald G. Asch – Adolf M. Birke (ed.), Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650, London-New York 1991, s. 289-312

Volker PRESS – Dietmar WILLOWEIT (ed.), Liechtenstein - Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und moderne Perspektiven. Seiner Durchlaucht Fürst Franz Josef II. von und zu Liechtenstein zum 80. Geburtstag, 2. Aufl. Vaduz u.a. 1988

Vítězslav PRCHAL, Mezi vojenskou funkcí a symbolem. Militární atributy sídel nobility raného novověku, in: Radmila Pavličková – Martin Elbel (ed.), Miscellanea ze Semináře starších dějin, Olomouc 2005

Vítězslav PRCHAL, Obraz křesťanského rytíře? Turcika ve šlechtických zbrojnících raného novověku, Theatrum historiae 2, 2007, s. 123-136

Vítězslav PRCHAL, Úřednický personál na pernštejnském panství Pardubice v letech 1491-1560, AUPO. Facultas philosophica. Historica 31 – 2002. Sborník prací historických 19, 2003, s. 79-99

Günther PROBSZT-OHSTORFF, Die Porcia. Aufstieg und Wirken eines Fürstenhauses (=Aus Forschung und Kunst 14), Klagenfurt 1971

Jiří PROCHÁZKA, Cesta slezského šlechtice do Ruska v roce 1589, Slezský sborník 95, 1997, č. 4, s. 255-262

Roman Freiherr von PROCHÁZKA, Die Staatsrechtliche Stellung und kulturpolitische Bedeutung des historischen böhmischen Herrenstandes, Bohemia 22, 1981, s. 112-122

Roman Freiherr von PROCHÁZKA, Genealogisches Handbuch erloschener böhmischer Herrenstandsfamilien, Neustadt an der Aisch 1973, Ergänzungsband München 1990

Eva PROCHÁZKOVÁ (ed.), Historik Jaroslav Pánek. Bibliografie literárního díla, Benešov 1998

Jaroslav PROKEŠ (ed.), Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna. Sborník osmi statí, Praha 1934

Jaroslav PROKEŠ, Paměti B. Jana Efreima o bratrském sboru v Tuchoměřicích, ČNM 107, 1933, s. 205-221

Friedrich PRUESER, Das Bremer Gymnasium Illustre in seinen landschaftlichen und personellen Beziehungen, Bremen 1961

PRÍRUČNÍ slovník jazyka českého I-VIII, Praha 1935-1957

Jozef PŠENÁK, Reformačno-humanistické školstvo na Slovensku v 16.-17. storočí, Stud Com et Hist 34, 2004, č. 71-72, s. 102-109

Marian PTAK, Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa glogowskiego od początku XIV. w. do 1742 r., Wrocław 1991

Hynek PULÁNEK, Kocové z Dobrše v Bystrici nad Úhlavou, Heraldika a genealogie 19, 1986, s. 163-174

Jaroslav PURŠ (ed.), Atlas československých dějin, Praha 1965

Jaroslav PURŠ – Miroslav KROPILÁK (red.), Přehled dějin Československa 1/2 (1526-1848), Praha 1982

Carsten RABE, Alma Mater Leopoldina. Kolleg und Universität der Jesuiten in Breslau 1638-1811, Wien – Köln – Weimar 1999

Horst RABE, Reich und Glaubensspaltung. Deutschland 1500-1600, München 1989

Sven RABELER, Vertrauen und Gunst. Klientelismus am spätmittelalterlichen Hof, in: Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (ed.), Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (=Residenzenforschung, Bd. 17), s. 41-63

- Jan RACEK, Florian Gryspek z Gryspachu – pán a hospodář na Nelahozevsi, Středočeský vlastivědný sborník 19, 2001, s. 5-18
- Jan RACEK, K problematice osobnosti Kryštofa Haranta, ČMM 93, 1974, s.28-33
- Jan RACEK, Kryštof Harant z Polžic a jeho doba, I-III/1, UJEP, Brno 1970-73 (Spisy UJEP sv. 149, 171, 184)
- Jan RACEK, Pád české větve rodu Gryspeků z Gryspachu, Středočeský vlastivědný sborník 20, 2002, s. 5-18
- Jan RACEK, Stavebník Florian Gryspek z Gryspachu, Středočeský vlastivědný sborník 21, 2003, s. 5-22
- Jan RACEK, Zapomenutý velmož Florian Gryspek z Gryspachu, Středočeský vlastivědný sborník 18, 2000, s. 5-26
- Jitka RADIMSKÁ, Francouzsky psaná literatura v eggenberské zámecké knihovně v Českém Krumlově (Úvod do problematiky), in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5), České Budějovice 1996, s. 595-616
- Jitka RADIMSKÁ (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven, České Budějovice 2000 (=OR 1)
- Jitka RADIMSKÁ – Milena LENDEROVÁ, Barokní čtenářky. Eleonora a Anna Kateřina Šporokovy, Marie Arnoštka Eggenberková, in: Milena Lenderová (ed.), Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002, s. 131-154
- Jiří RADIMSKÝ, Bratislavský památník z let 1569-1580, ČMM 70, 1951, s. 98-119
- Fidel RÄDLE, Gegenreformatorischer Humanismus: die Schul- und Theaterkultur der Jesuiten, in: Notker Hammerstein – Gerrit Walther (ed.), Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche, Göttingen 2000, s. 128-147
- Raimonda RAGAUSKIENĖ, The Noblewoman's Court in the Sixteenth-Century Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian Historical Studies, Vol. 8, 2003, s. 27-60
- Gustav RAINGRABNER, Adel und Reformation. Beiträge zur Geschichte des protestantischen Adels im Lande unter der Enns während des 16. und 17. Jahrhunderts, Wien 1976
- Gustav RAINGRABNER, Der evangelische Adel, in: „Adel im Wandel, Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 194-216
- Tomáš RATAJ, Císařská poselstva v Cařihradě ve druhé polovině 16. století, DaS 17, 1995, č. 4, s. 7-12
- Tomáš RATAJ, České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí. Praha 2002
- Tomáš RATAJ, Mezi Zibrtem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 7, 2005, č. 1-2, s. 142-158
- Tomáš RATAJ, Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury, FHB 17, 1994, s. 59-84
- Tomáš RATAJ, Panovnický dvůr v raněnovověkém tištěném zpravodajství (sonda), SAP 52, 1, 2002, s. 295-314
- Tomáš RATAJ, Turecká hrozba a raně novověké zpravodajství v předbělohorských Čechách, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 233-261
- Jana RATAJOVÁ, Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 7, 2005, č. 1-2, s. 159-173
- Jana RATAJOVÁ, Gender history jako alternativní koncept dějin, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (ed.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006, Pardubice 2006, s. 33-40
- Andreas RANFT, Die Hofesreise im Spätmittelalter, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 89-103
- Rudolf RAUSCHER, Urážka na cti podle českého práva zemského, in: Naše právo a stát, Praha 1928, s. 41-53

- Oswald REDLICH, *Princeps in compendio*. Ein Fürstenspiegel vom Wiener Hofe aus dem XVII. Jahrhundert, Monatsblätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 5, 1906, s. 105-124
- Oskar REGELE, *Der österreichische Hofkriegsrat (1556-1848)*, Wien 1949
- Elfriede REHBEIN, *Zu Wasser und zu Lande*. Die Geschichte des Verkehrswesens von den Anfängen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, München 1984
- Heinz REIF (ed.), *Die Familie in der Geschichte*, Göttingen 1982
- Sven REICHARDT, Bourdieu für Historiker? Ein kultursoziologisches Angebot an die Sozialgeschichte, in: Thomas Mergel – Thomas Welskopp (ed.), *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft*. Beiträge zur Theoriedebatte, München 1997, s. 71-93
- Gustav REINGRABNER, *Adel und Reformation*. Beiträge zur Geschichte des protestantischen Adels im Lande unter der Enns während des 16. und 17. Jahrhunderts, Wien 1976
- Gustav REINGRABNER, *Der evangelische Adel*, in: „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 195-209
- Gustav REINGRABNER, *Protestanten in Österreich*. Geschichte und Dokumentation, Wien – Köln – Graz 1981
- Gustav REINGRABNER, *Zur „Kunst der Reformation“ in Österreich*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 94, 1978, s. 7-66
- Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen*. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen, Freiburger Universitätsblätter 139, 1998, s. 127-141
- Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen*. Verflechtung als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600, München 1979
- Wolfgang REINHARD, *Geschichte der Staatsgewalt*. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart, München 2000²
- Wolfgang REINHARD, *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*, in: Týž, *Bekenntnis und Geschichte*. Die Confessio Augustana im Zusammenhang (Schriften der Philosophischen Fakultät der Universität Augsburg 20, München 1981), s. 165-189
- Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING (ed.), *Die katholische Konfessionalisierung*. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993 (=Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 135), Münster 1995, (= Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198), Gütersloh 1995
- Markus REISENLEITNER, *Die Bedeutung der Werke und Theorien Norbert Elias' für die Erforschung der Frühen Neuzeit*, Frühneuzeit-Info 1, 1990, Heft 1+2, s. 45-57
- Markus REISENLEITNER, *Habsburgische Höfe in der Frühen Neuzeit – Entwicklungslinien und Forschungsprobleme*, in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku* (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 97-114
- Markus REISENLEITNER, *Wege zum Adel – Theoretische Zugänge zur Kultur einer Elite*, Frühneuzet-Info 1, 1990, Heft 1/2, s. 28-37
- Markus REISENLEITNER – Karl VOCELKA, *Höfe und Residenzen des Adels in den österreichischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Václav BŮŽEK (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků* (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 47-60
- Luděk REJCHRT, *Bratrství studentů na reformovaných akademiích před Bílou horou*, AUC-HUCP 13, 1973, fasc. 1-2, s. 43-82
- Noemi REJCHRTOVÁ, *Dětstvá otázka v husitství*, ČsČH 28, 1980, s. 53-77
- Noemi REJCHRTOVÁ, *Príspevek k diskusi o „koexistenci či toleranci“ náboženských vyznání v 15.-17. století*, FHB 15, 1991, s. 443-450
- Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984
- RENAISSANCE in Österreich*. Katalog, Horn 1974
- Antonín REZEK, *Jesuitská divadelní hra ku oslavě císaře Matiaše z roku 1617*, ČČM 60, 1886, s. 388-395

- Hilde de RIDDER-SYMOENS, Die Kavaliertour im 16. und 17. Jahrhundert, in: Peter J. Brenner (ed.), Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur, Frankfurt am Main 1989, s. 197-223
- Julius RICHTER, Das Erziehungswesen am Hofe der Wettiner Albertinischen (Haupt-) Linie, Berlin 1913 (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. 52)
- Alena RICHTEROVÁ, Novinové zpravodajství o císařském dvoře v Praze na počátku 17. století, Pražský sborník historický 33, 2004, s. 81-108
- Alena RICHTEROVÁ, Praha v psaných novinách na počátku 17. století, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 225-232
- Alena RICHTEROVÁ, Vývoj roudnické lobkovické knihovny (na základě průzkumu archivních pramenů), Praha 1989
- Gerhard RITSCHEL, Die Förderung von Kultur und Wissenschaft durch die oberösterreichischen Landstände, 1574-1624, Wien 1968 (Dissertation der Universität Wien)
- Michael ROBERTS, The Military Revolution, 1560-1660, in: Týž (ed.), Essays in Swedish History, London 1967, s. 195-225
- W. D. ROBSON-SCOTT, German Travellers in England 1400-1800, Oxford 1953
- M. J. RODRÍGUEZ-SALDAGO, The Court of Philip II. of Spain, in: Ronald G. Asch – Adolf M. Birke (ed.), Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, c. 1450-1650, London/New York 1991, s. 05-244
- Bernd ROECK, Kunstpatronage in der Frühen Neuzeit. Studie zur Kunstmarkt, Künstlern und ihren Auftraggebern in Italien und im Heiligen Römischen Reich (15.-17. Jahrhundert), Göttingen 1999
- Bohumír ROEDL, Žatecká rodina Hošťálků z Javořice, Žatec 1997
- Johannes ROGALLA VON BIEBERSTEIN, Adelsherrschaft und Adelskultur in Deutschland, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1989
- Lyndal ROPER, Das fromme Haus. Frauen und Moral in der Reformation, Frankfurt – New York 1999
- Lyndal ROPER, Gendered Exchanges: Women and Communication in Sixteenth Century Germany, in: Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und Früher Neuzeit (= Veröffentlichungen des Institutes für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit 15, 1992), s. 199-217
- Lyndal ROPER, Ödipus und der Teufel. Körper und Psyche in der Frühen Neuzeit, Frankfurt am Main 1995
- František ROUBÍK, Albrecht z Valdštejna, vévoda Frýdlantský, in: Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna, Praha 1934, s. 121-146
- František ROUBÍK, Královští hejtmáné v městech pražských v letech 1547-1785, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 121-188
- František ROUBÍK, K vývoji poštovníctví v Čechách 16.-18. století, in: Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé 10 (1937), s. 164-302
- František ROUBÍK, Místodržitelství v Čechách v l. 1577-1749, SAP 17, 1967, s. 539-603
- František ROUBÍK, Slavatův pokus o nezávislost české komory na komoře dvorské z r. 1614, in: K dějinám československým v období humanismu. Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám, Praha 1932, s. 468-485
- Werner RÖSENER, Adelsherrschaft als kulturhistorisches Phänomen. Paternalismus, Herrschaftssymbolik und Adelskritik, Historische Zeitschrift 268, 1999, s. 1-33
- Werner RÖSENER (ed.), Adelige und bürgerliche Erinnerungskulturen des Spätmittelalters und Frühen Neuzeit, Göttingen 2000 (=Formen der Erinnerung 8)
- Hellmuth RÖSSLER, Deutscher Adel 1555-1740 (= Büdinger Vorträge 1964), Darmstadt 1965
- Hellmuth RÖSSLER – Günther FRANZ (ed.), Universität und Gelehrtenstand 1400-1800 (= Büdinger Vorträge 1966), Limburg 1970

- Friedrich ROTH, Der Einfluss des Humanismus und der Reformation auf das gleichzeitige Erziehungs- und Schulwesen bis in die ersten Jahrzehnte nach Melanchthons Tod, Halle 1898
- Paul W. ROTH, Hans Ulrich von Eggenberg (1568-1634), Staats- und Geschäftsmann, Blätter für Heimatkunde 71, 1997, s. 98-103
- Antonín ROUBIC, Olomouc a Krakov (Poznámky k česko-polským vztahům v 14.-16. století), Okresní archiv v Olomouci 1988, s. 195-202
- Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, Praha 1998
- Hans-Christoph RUBBLACK (ed.), Die Lutherische Konfessionalisierung, Gütersloh 1992
- Ulinka RUBBLACK, Pregnancy, Childbirth and the Female Body in Early Modern Germany, in: Past & Present 150, 1996, s. 84-110
- Walter RÜEGG (ed.), Geschichte der Universität in Europa, Bd. 2: Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500-1800), München 1996
- Reinhard RÜRUP (ed.), Historische Sozialwissenschaft, Göttingen 1977
- Andreas RUTHER, Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit – Eine historische Grundlegung, in: Klaus Garber (ed.), Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit I (= Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 111), Tübingen 2005, s. 3-48
- Katharina RUTSCHKY, Deutsche Kinderchronik. Wunsch- und Schreckensbilder aus vier Jahrhunderten, Darmstadt 1983
- Jindřich RŮŽIČKA, Italská cesta Jaroslava z Pernštejna roku 1559 (Příspěvek k otázce vztahu české šlechty k humanismu.), Sborník prací východočeských archivů 4, 1978, s. 153-185
- Marie RYANTOVÁ, Dětství v aristokratickém prostředí raného novověku, Střeďočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední sv. 21, 2003, s. 23-36
- Marie RYANTOVÁ (ed.), Josef Pekař, Kniha o Kostí. Kus české historie, Praha 1998
- Marie RYANTOVÁ, Ke studiu synů Floriana Gryspeka v zahraničí, in: Gryspekové a předbělohorská šlechta, Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21. – 23. května 1997, s. 21-24
- Marie RYANTOVÁ, K otázkám bádání o ženách raného novověku, in: Studia Rudolphina 2, 2002, s. 29-37
- Marie RYANTOVÁ, Krajina zemí habsburské monarchie – „vlastní“ a „cizí“ ve světle cestovních deníků a památníků, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740) (= OH 11), České Budějovice 2006, s. 207-218
- Marie RYANTOVÁ, Neznámý fragment štambuchu Felixe Kaplíře ze Sulevic ve Stuttgartu, Národní knihovna ČR. Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 18, 2003-2004 [2005], s. 407-410
- Marie RYANTOVÁ, Odras dvorského prostředí ve šlechtických památnících raného novověku, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 355-369
- Marie RYANTOVÁ, Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku (= Monographia Historica. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis sv. 8), České Budějovice 2007
- Marie RYANTOVÁ, Památníky raného novověku jako mezioborový pramen, Knihy a dějiny 4, 1997, č. 1, s. 63-68
- Marie RYANTOVÁ, Památníky raného novověku jako prostředek individuální sebezprezentace, ČČH 104, 2006, č. 1, s. 47-80
- Marie RYANTOVÁ, Polyxena z Lobkovic, in: Milena Lenderová (ed.), Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002, s. 67-103
- Marie RYANTOVÁ, Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost, in: Petr Vorel (usp.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 105-138

- Marie RYANTOVÁ, Šlechtické památníky jako pramen k dějinám cestování, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave*, Bratislava 2005, s. 47-54
- Marie RYANTOVÁ, Takzvané ženské dějiny v českých zemích, *Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností* 40/110, 2002, č. 4, s. 235-245
- Marie RYANTOVÁ, Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechticů ve světle štambuchů, in: *Česko-slovenská historická ročenka 2001*, Brno 2001, s. 187-193
- Marie RYANTOVÁ, Život raně novověké šlechtičny v českém království (právní limity a skutečné možnosti), in: Tünde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 106-117
- Bohumil RYBA, Filip Beroaldus a čeští humanisté z konce 15. století, in: *Zpráva o činnosti Městského musea v Českých Budějovicích za léta 1932 a 1933, České Budějovice 1934*, s. 1-39
- Bohumil RYBA, Matouš Collinus a jeho vergíliovská universitní čtení, in: Otakar Jirání – František Novotný – Bohumil Ryba (ed.), *Pio vati. Sborník prací českých filologů k uctění dvoutisícího výročí narození Vergíliova*, Praha 1930, s. 95-111
- Antonín RYBIČKA, Hejtmáné bývalého kraje Chrudimského, *PAM* 8, 1868-1869, s. 223-230
- Antonín RYBIČKA, Královéhradecké rodiny erbovní, *Pojednání KČSN, IV. řady řady sv. 6*, Praha 1873, s. 1-42
- Antonín RYBIČKA, O rodině erbovní Švěchinů z Paumberka, *ČČM* 36, 1862, s. 255-268
- Antonín RYBIČKA, O zřízení a působení někdejší školy chrudimské, *ČČM* 23, 1849, s. 89-107
- Antonín RYBIČKA, Rodiny erbovní v Hradci Králové druhdy usedlé, Praha 1873
- Antonín RYBIČKA, Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV. - XVII. usedlé, *PA* 10, 1874-77, s. 27-42, 825-827
- F. RYPÁČEK, Paní Kateřina Žerotínská z Valdštejna a Třebíctí, *ČMM* 1895, s. 172-174
- Sylva ŘEŘICHOVÁ, Franziska von Meggau, verehelichte Slawata (1610-1676), *Ein Beitrag zur Adelsgeschichte Böhmens und Österreichs im 17. Jahrhundert*, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 18, 1996, s. 361-383
- Rudolf ŘÍČAN, *Das Reich Gottes in den böhmischen Ländern. Geschichte des tschechischen Protestantismus*, Stuttgart 1957
- Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957
- Rudolf ŘÍČAN, Několik pohledů do českobratrského vyššího školství za mladých let Jana Amose Komenského, *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského* 21, 1962, s. 114-151
- Vladimír ŘÍHA, Melchior z Redern, pán na Frýdlandu a Liberci, *Heraldika* 13, 1980, s. 114-119
- Helena SAKTOROVÁ, Knižnica palatína Juraja Turzu, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven, České Budějovice 2000*, s. 173-182
- SAMMELN – Erforschen – Bewahren. Zur Geschichte und Kultur der Oberlausitz. Ernst-Heinz Lemper zum 75. Geburtstag (= *Neues Lausitzisches Magazin, Sonderheft*), Hoyerswerda – Görlitz 1999
- Veronika SANDBICHLER, In nuptias Ferdinandi. Der Hochzeitskodex Erzherzog Ferdinands II., in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8)*, České Budějovice 2000, s. 281-292
- Christian SAPPER, Die Zahlamtsbücher im Hofkammerarchiv 1542-1825, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 35, 1982, s. 404-454
- Robert W. SCRIBNER, The Impact of the Reformation on Daily Life, in: Gerhard Jaritz (ed.), *Mensch und Objekt im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Leben – Alltag – Kultur*, Wien 1990 (= *Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit* 13), s. 315-343
- August SEDLÁČEK, *Bedeutung des von Paprocky verfassten Speculum für die Geschichte von Österr-Schlesien*, Opava 1917

- August SEDLÁČEK, Českomoravská heraldika II. Část zvláštní, Praha 1997
- August SEDLÁČEK, Děje města Čáslavě, Praha 1874
- August SEDLÁČEK, Dějiny královského a krajského města Písku I-III, Písek 1911-1913
- August SEDLÁČEK, Historische Notizen über die Herrschaft Benatek, Praha 1882
- August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze Království českého, I-XV., Praha 1882-1927
- August SEDLÁČEK, Ondřej z Dubé na Zlonicích, nejvyšší sudí Království Českého a sedm studentských psaníček ze 17. století, Tábor 1898
- August SEDLÁČEK, Paměti Jiříka Tesáka Mošovského a jeho syna, ČČM 83, 1909, s. 57-68
- August SEDLÁČEK, Praxinův památník, ČČH 13, 1907, č. 3, s. 332-333
- August SEDLÁČEK, Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův, Praha 1914
- August SEDLÁČEK, Rychnov nad Kněžnou. Pokus dějepisný, Praha 1871
- August SEDLÁČEK, Ursprung des böhmisch-mährischen Adels, snad Abhandlungen der JBGW 1890, s. 229-243
- Otto SEGER, Gundacker von Liechtenstein und Albrecht von Wallenstein, Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein 80, 1980, s. 77-110
- Jiří SEHNAL, Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Životní styl českého šlechtice v době vrcholného baroka, ČMM 119, 2000, s. 367-389
- Robert SEIDEL, Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau (1577-1631), Leben und Werk, Tübingen 1994
- Arno SEIFERT, Das höhere Schulwesen. Universitäten und Gymnasien, in: Notker Hammerstein (ed.), Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Bd. I: 15. bis 17. Jahrhundert. Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe, München 1996, s. 197-374
- Hana SEIFERTOVÁ, Universitní teze Ferdinanda Leopolda z Martinic a její ikonografický program, Umění 20, 1972, s. 276-283
- Wilfried SEIPEL (ed.), Kaiser Ferdinand I. 1503-1564. Das Werden der Habsburgermonarchie, Wien – Milano 2003
- Roman SEJK, Urozenost, majetek a moc (Šternberkové v 16. a 17. století), SSH 28-29, 2002-2003, s. 3-54
- Gustav Graf von SELDERN, Forschungen über die Abstammung und Beiträge zur Geschichte der Grafen von Wrbsna und Freudenthal, Wien 1875 (= Jahrbücher 1874-1875 des heraldisch genealogischen Vereins "Adler" in Wien)
- Xavier SELLÉS-FERRANDO, Spanisches Österreich, Wien – Köln – Weimar 2004
- Radim SELTENREICH, Právní status cizince ve středověkém a raně novověkém světě se zvláštním zřetelem k problematice měst, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19), Praha 2001, s. 17-24
- Stephan SELZER – Ulf-Christian EWERT (ed.), Menschenbilder und Menschenbildner. Individuum und Gruppe im Blick des Historikers, Berlin 2002 (= Hallische Beiträge zur Geschichte des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. 2)
- Otto SEMRÁD, Zlaté rouno v evropských zemích, Heraldická ročenka 1990, s. 5-20
- Walter SENN, Musik und Theater am Hof zu Innsbruck, Innsbruck 1954
- Cesare de SETA, Il Grand Tour e il fascino dell'Italia, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 205-214
- Andreas von SÉTHY, Zur Soziologie des Adels, Sopron 2003
- Shulamith SHAHAR, Kindheit im Mittelalter, München – Zürich 1991
- Barbara SHER TINSLEY, Johann Sturm's method for humanistic pedagogy, The sixteenth century journal 20, 1989, s. 23-40
- Edward SHORTER, Der weibliche Körper als Schicksal: Zur Sozialgeschichte der Frau, München 1984

- Wulf SCHADENDORF, Zuf Pferde, im Wagen, zu Fuß. Tausend Jahre Reisen, München 1959
- Pierre SCHANG – Georges LIVET (ed.), Histoire du Gymnase Jean Sturm. Berceau de l'Université de Strasbourg 1538 1988, Strasbourg 1988
- Martina SCHATTKOWSKY (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003
- Andrea SCHEICHL, „Höfische und bürgerliche, öffentliche und private Feste“ in Graz 1564-1619. Ein vergleichender Überblick, Frühneuzeit-Info 11, 2000, Heft 1, s. 27-39
- Rudolf SCHENDA, Gut bei Leibe. Hundert wahre Geschichten vom menschlichen Körper, München 1998
- F. SCHENNER, Zierotins Bibliothek in Breslau, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 5, 1901, s. 393-398
- Harald SCHIECKEL, Findbuch zur Stammbuchsammlung 16.-18. Jh. mit biographischen Nachweisen, Oldenbourg 1986
- Konrad SCHIFFMANN, Magister Georg Calaminus, ein Schulmann des 16. Jahrhunderts in Linz, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, Heft 2, 1899, s. 93-114
- Heinz SCHILLING, Bildungs- und Erziehungsgeschichte der Frühen Neuzeit in europa- und konfessionengeschichtlich vergleichender Perspektive – ein Forschungsprogramm, in: Heinz Schilling – Stefan Ehrenpreis (ed.), Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel, Münster 2003, s. 9-16
- Heinz SCHILLING, Das konfessionelle Europa. Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihre Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (ed.), Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, Stuttgart 1999, s. 13-62
- Heinz SCHILLING, Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620, HZ 246, 1988, s. 1-45
- Heinz SCHILLING, Erziehung und Schulwesen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung. Forschungsperspektiven, europäische Fallbeispiele und Hilfsmittel, Münster – München – Berlin 2003
- Heinz SCHILLING (ed.), Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa (Mit einer Auswahlbibliographie), Berlin 1994
- Heinz SCHILLING – Marie-Antoinette GROSS – Matthias POHLIG (ed.), Im Spannungsfeld von Staat und Kirche. „Minderheiten“ und „Erziehung“ im deutsch-französischen Gesellschaftsvergleich 16.-18. Jahrhundert, Berlin 2003
- Heinz SCHILLING – Stefan EHRENPREIS – Stefan MOESCH (ed.), Frühneuzeitliche Bildungsgeschichte der Reformierten in konfessionsvergleichender Perspektive. Schulwesen, Lesekultur und Wissenschaft (= Zeitschrift für historische Forschung. Beiheft 38), Berlin 2007
- Norbert SCHINDLER, Die Hüter der Unordnung. Rituale der Jugendkultur in der frühen Neuzeit, in: Giovanni Levi – Jean-Claude Schmitt (ed.), Geschichte der Jugend, Bd. I: Von der Antike bis zum Absolutismus, Frankfurt am Main 1996, s. 319-383
- Anton SCHINDLING, Bildung und Wissenschaft in der frühen Neuzeit 1650-1800 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte. Band 30), 2. Aufl. München 1999
- Anton SCHINDLING, Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Straßburg 1538-1631, Wiesbaden 1977
- Anton SCHINDLING, Schulen und Universitäten im 16. und 17. Jahrhundert. Zehn Thesen zu Bildungsexpansion, Laienbildung und Konfessionalisierung nach der Reformation, in: Walter Brandmüller – Herbert Immenkötter – Erwin Iserloh (ed.), Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet, Bd. 2. Paderborn 1988, s. 561-570
- Anton SCHINDLING, Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice, ČČH 106, 2008, č. 1, s. 80-108
- SCHLESISCHE Lebensbilder I-VI, 1922-2001 (místa vydání jednotlivých děl jsou různá)

- Rudolf SCHLÖGL, Öffentliche Gottesverehrung und privater Glaube in der Frühen Neuzeit. Beobachtungen zur Bedeutung von Kirchenzucht und Frömmigkeit für die Abgrenzung privater Sozialräume, in: Gert Melville – Peter von Moos (ed.), Das Öffentliche und Private in der Vormoderne, Köln – Weimar – Wien 1998, s. 165-212
- Julius von SCHLOSSER, Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance. Ein Beitrag zur Geschichte des Sammelwesens, Leipzig 1908
- Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), Kinder stuben. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden. 1700-1850, München 1983
- Karl Adolf SCHMID – Georg SCHMID, Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit, Band 2/2, Stuttgart 1889 (reprint Aalen 1970)
- Bertholdt SCHMIDT, Burggraf Heinrich IV. zu Meißen, Oberstkanzler der Krone Böhmen und seine Regierung im Vogtlande, Gera 1888
- Friedrich SCHMIDT, Eine epistola suasoria des Prinzen Wilhelm von Baiern aus dem Jahre 1562, Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte, 4. Jg., 1894, s. 167-171
- Friedrich SCHMIDT, Geschichte der Erziehung der Bayerischen Wittelsbacher von der frühesten Zeiten bis 1750, Berlin 1892 (= Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. 14)
- Friedrich SCHMIDT, Geschichte der Erziehung der Pfälzischen Wittelsbacher, Urkunden nebst geschichtlicher Überblick und Register, Berlin 1899 (= Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. 19)
- Friedrich SCHMIDT, Zur Geschichte der Erziehung und des Unterrichts im Wittelsbachischen Regenthouse, Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte, Jg. I, 1891, s. 17-31
- Georg SCHMIDT, Voraussetzung oder Legitimation? Kriegsdienst und Adel im Dreißigjährigen Krieg, in: Otto Gerhard Oexle – Werner Paravicini (ed.), Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa, Veröffentlichung des Max-Planck-Instituts für Geschichte 133, Göttingen 1997, s. 431-451
- Heinrich Richard SCHMIDT, Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert, München 1992 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte Band 12)
- Klaus SCHMIDT-OTT (ed.), Abraham Ortelius und Johannes Vivianus. Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes. Der Reiseweg durch einige Gebiete des belgischen Galliens, Frankfurt am Main – New York 2000
- Peter SCHMIDT, Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker (1552-1914), Tübingen 1984
- Paul G. SCHMIDT (ed.), Die Frau in der Renaissance, Wiesbaden 1994
- Valentin SCHMIDT, Kulturelle Beziehungen zwischen Südböhmen und Passau, MVGDB 45, 1907, s. 112-120
- Alfred SCHMIDTMAYER, Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustre zu J. A. Comenius und den mährischen Brüdern, Bremisches Jahrbuch 33, 1931, s. 305-347
- Alfred SCHMIDTMAYER, Über das Schulwesen der böhmischen Brüder, Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts 26, 1936, s. 56-71
- Eberhard SCHMITT, Die "Ritter vom güldenen Sporn": Eine Leistungselite der Zeit Kaiser Karls V., in: Stephan Diller (ed.), Kaiser Karl V. und seine Zeit. Katalog zu den Ausstellungen der Bibliothek Otto Schärfer, Schweinfurt, des Stadtarchivs Schweinfurt sowie des Fördervereins und der Forschungsstiftung für vergleichende europäische Überseegeschichte, Bamberg 2000, s. 136-141
- Franz SCHNABEL, Das humanistische Bildungsgut im Wandel vom Staat und Gesellschaft. München 1956
- Werner Wilhelm SCHNABEL, Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts, Tübingen 2003
- K. SCHNEIDER, Christoph von Gendorf, Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgs – Vereines 1923, s. 19-42

- Heinrich SCHNELL, Das Unterrichtswesen der Großherzogtümer Mecklenburg-Schwerin und Strelitz, III. Band. Überblick über die geschichtliche Entwicklung des Unterrichtswesens, Berlin 1909 (= Monumenta Germaniae Paedagogica XLV)
- Rüdiger SCHNELL (ed.), Text und Geschlecht. Mann und Frau in Eheschriften der frühen Neuzeit, Frankfurt 1997
- Rüdiger SCHNELL (ed.), Geschlechterbeziehungen und Textfunktionen. Studie zu Eheschriften der Frühen Neuzeit, Tübingen 1998
- Rüdiger SCHNELL, Sexualität und Emotionalität in der vormodernen Ehe, Köln-Weimar-Wien 2002
- Walther SCHÖLER, Geschichte des naturwissenschaftlichen Unterrichts, Berlin 1970
- Elisabeth SCHODER, Die Reise der Kaiserin Maria nach Spanien (1581/82), In: Friedrich Edelmayer (ed.), Hispania – Austria II. Die Epoche Philipps II. (1556-1598), s. 151-180
- Günther SCHOLZ, Mechthild von der Pfalz und Barbara Gonzaga von Mantua. Fürstliche Witwen des Hauses Württemberg auf Schloß Böblingen, in: Martina Schattkowsky (ed.), Wittenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 427-440
- Michael SCHOLZ, Residenz, Hof und Verwaltung der Erzbischöfe von Magdeburg in Halle in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (= Residenzenforschung, hg. von der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Bd. 7), Sigmaringen 1998
- Carl Friedrich SCHÖNWÄLDER – Johannes Julius GUTTMANN, Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Brieg, Breslau 1869
- Franz Josef SCHOPF, Das Österreichische Frauenrecht. Eine praktische Darstellung aller Rechte und Pflichten, welche die Frauen aller Stände und Kronländer in dem Verhältnisse als Gattin, Mutter, Witwe und Hausfrau sowie in staatsbürgerlicher Hinsicht genießen und zu beobachten haben. Nach den österreichischen Gesetzen und mit Rücksicht auf das Familienleben verfaßt, Pest 1857
- Gottfried SCHRAMM, Armed Conflict in East-Central Europe: Protestant Noble Opposition and Catholic Royalist Factions, 1604-1620, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. 176-195
- Sylvia SCHRAUT – Gabriele PIERI (ed.), Katholische Schulbildung in der Frühen Neuzeit. Vom „gutem Christenmenschen“ zu „tüchtigen Jungen“ und „braven Mädchen. Darstellungen und Quellen, Paderborn – München – Wien – Zürich 2004
- Jan SCHREIB, K hudebnímu mecenátu posledních Rožmberků, OH 4, 1995, s. 77-89
- Rudolf SCHREIBER (ed.), Das Spenderbuch für den Bau der protestantischen Salvatorkirche in Prag (1610-1615), Salzburg 1956
- Lore SCHRETZENMAYR, Familienforschung und ihre Rolle in der deutschböhmisches Historiographie, Acta universitatis Purkynianae. Philosophica et Historica. Slavogermanica VI, 1997. Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil II, s. 123-128
- Tilman M. SCHRÖDER, Die Grafen von Hohenems im 16. und 17. Jahrhundert, in: Volker Press – Dietmar Willoweit (Hgg.), Liechtenstein – Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und Perspektiven, Vaduz 1988, s. 165-187
- Friedrich H. SCHUBERT, Ludwig Camerarius. 1573-1651. Eine Biographie, Kallmünz 1955
- Ludwig SCHUDT, Italienreisen im 17. und 18. Jahrhundert, Wien 1959
- Ludwig SCHUDT, Le guide di Roma. Materialien zu einer Geschichte der römischen Topographie, Wien-Augsburg 1930
- James A. SCHULTZ, The Knowledge of Childhood in the German Middle Ages, 1100-1350, Philadelphia 1995
- Günther SCHULZ (ed.), Sozialer Aufstieg. Funktionseliten im Spätmittelalter un in der frühen Neuzeit, München 2002
- Thomas SCHULZ – Mathias MARX (ed.), Reise durch Europas Mitte. Die Reisebilder Pfalzgraf Ottheinrichs aus den Jahren 1536/37. Katalog der Ausstellung Reise durch Europas Mitte.

Die Reisebilder Pfalzgraf Ottheinrichs aus den Jahren 1536/37 in Tschechien, Deutschland und Polen, Potsdam 2003

Václav SCHULZ, Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531-1746, Praha 1901

Václav SCHULZ, Příspěvky k dějinám soudu komorního Království českého z let 1526-1627, Praha 1904

Václav SCHULZ, Purkrabí hradu pražského v letech 1438-1711, Praha 1904

Václav SCHULZ, Rožmberské mauzoleum v Č. Krumlově, VKČSN 1905, Praha 1905

Winfried SCHULZE, Die ständische Gesellschaft des 16./17. Jahrhunderts als Programm von Statik und Dynamik, in: Winfried Schulze – Helmut Gabel (ed.), Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität (= Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 12), München 1988, s. 1-17

Winfried SCHULZE (ed.), Ego-dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte, Berlin 1996

Winfried SCHULZE, Estates and the Problem of Resistance in Theory and Practise in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. 158-175

Winfried SCHULZE, Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564-1619), Wien – Köln – Graz 1973

Winfried SCHULZE (ed.), Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie. Eine Diskussion, Göttingen 1994

Winfried SCHULZE – Helmut GABEL (ed.), Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität (= Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 12), München 1988

Beate SCHUSTER, Die freien Frauen. Dirnen und Frauenhäuser im 15. und 16. Jahrhundert, Frankfurt am Main-New York 1995

Georg SCHUSTER – Friedrich WAGNER, Die Jugend und Erziehung der Kurfürsten von Brandenburg und Könige von Preußen, Bd. 1, Berlin 1906, (= Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. 34)

Henry Frederick SCHWARZ, The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century, Cambridge, London 1943

Christiane SCHWARZ, Studien zur Stammbuchpraxis der Frühen Neuzeit. Gestaltung und Nutzung des Album amicorum am Beispiel eines Hofbeamten und Dichters, eines Politikers und eines Goldschmieds (etwa 1550 bis 1650) (= Mikrokosmos. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Bedeutungsforschung; Bd. 66), Bern - Frankfurt a.M. [u.a.] 2002

Johann SCHWARZ, Geschichte der Ritter-Akademie in Wien vom Jahre 1746 bis 1778, Wien-Leipzig 1897 (= Beiträge zur Österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte Heft I. 1897)

Karl Fürst zu SCHWARZENBERG, Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg (= Veröffentlichung der Gesellschaft für fränkische Geschichte 16), Neustadt an der Aisch 1963

Karl SCHWARZENBERG, Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien 1972

Gertrude von SCHWARZENFELD, Rudolf II. Ein deutscher Kaiser am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges, München 1979

Rainer Christoph SCHWINGES, Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des Alten Reiches, Stuttgart 1986

Rainer Christoph SCHWINGES, Die Universität als sozialer Ort des Adels im deutschen Spätmittelalter, Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 357-372

Rainer Christoph SCHWINGES (ed.), Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. bis 16. Jahrhunderts, Berlin 1996

Rainer Ch. SCHWINGES (ed.), Universität im Mittelalter, Stuttgart 2003 (= Jahrbuch für Universitätsgeschichte 6)

- Rainer Ch. SCHWINGES - Klaus WRIEDT (ed.), *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa, Ostfildern* 2003
- Winfried SIEBERS, *Bildung auf Reisen. Bemerkungen zur Peregrinatio academica, Gelehrten- und Gebildetenreise*, in: Michael Maurer (ed.), *Neue Impulse der Reiseforschung*, Berlin 1999, s. 177-188
- Reinhard SIEDER, *Alltagsgeschichte in Wissenschaft und Unterricht*, in: Ernst Bruckmüller (ed.), *Alltagserfahrungen in der Geschichte Österreichs*, Wien 1998, s. 6-20
- Reinhard SIEDER, *Ehe, Fortpflanzung und Sexualität*, in: Michael Mitterauer – Reinhard Sieder, *Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie*, Beck, München 1991, s. 144-169
- Reinhard SIEDER, *Sozialgeschichte auf dem Weg zu einer historischen Kulturwissenschaft?*, *Geschichte und Gesellschaft* 20, 1994, s. 445-468
- Reinhard SIEDER *Sozialgeschichte der Familie*, Frankfurt am Main 1995
- Reinhard SIEDER, *Was heißt Sozialgeschichte?*, *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1990, s. 25-48
- Gustav SIEG, *Die älteste Matrikel des Gymnasium Augustum zu Görlitz*, *NLM* 106, 1930, s. 66-79
- Gustav SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, Görlitz-Biesnitz 1929
- Gustav SIEG, *Gymnasium Augustum zu Görlitz*, Görlitz 1919
- Gustav SIEG, *Zur Geschichte der alten Görlitzer Stadtschule*, *NLM* 106, 1930, s. 52-65
- Karl SIEGL, *Wallenstein „auf der hohen Schul“ zu Altdorf*, *MVGDB* 49, 1911, s. 127-152
- Madelon SIMONS, *Český král Ferdinand I., jeho syn arcivévoda Ferdinand II. a pražský dvůr v letech 1527-1567*, in: Eliška Fučíková a kol. (ed.), *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy (Katalog vystavených děl)*, Praha 1997, s. 80-89
- Bruno SINGER, *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation. Bibliographische Grundlagen und ausgewählte Interpretationen: Jakob Wimpfeling, Wolfgang Seidel, Johann Sturm, Urban Rieger*, *Humanistische Bibliothek* I/34, München 1981
- Emil SKÁLA, *Vergleichende historische Topographie von Böhmen, Mähren und Schlesien auf europäischen Karten der frühen Neuzeit*, in: *Brücken. Neue Folge* 11. *Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei* 2003, Praha 2004, s. 79-105
- James Veazie SKALNIK, *Ramus and Reform. University and Church at the End of Renaissance*, Kirksville 2002
- Gustav Aadolf SKALSKÝ, *Spor Bratří s Vojtěchem z Pernšteina r. 1557*, *ČČM* 83, 1909, s. 16-25
- František SKŘIVÁNEK – Jaroslav TOVAČOVSKÝ, *Vratislavští biskupové v dějinách Slezska se zvláštním zřetelem na jejich životopisy a heraldiku*, Praha 2004
- Milan SKŘIVÁNEK, *Poslední Pernštejn – portrét vrchnosti*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993*, Pardubice 1995, s. 231-243
- Jan SKUTIL, *Dvě rodiny pánů Černoohorských z Boskovic, Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, Sešit 2*, 1974, s. 19-24
- Jan SKUTIL, *Genealogie a antroponymie, Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, Sešit 7*, 1975, s. 10-16
- Jan SKUTIL, *Poznaňský rukopis J. Jafeta „O stupních přátelství krevního“*, *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, Sešit 6*, Prosinec 1974, s. 5-14
- Anna SKÝBOVÁ, *Česká šlechta a jednání o povolení kompaktát r. 1525*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, *AUC Phil et Hist* 1976, s. 81-108
- Anna SKÝBOVÁ, *České královské korunovační klenoty*, Praha 1982
- Anna SKÝBOVÁ, *Obnovení pražského arcibiskupství, Antonín Brus z Mohelnice a koncil tri-dentský*, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (ed.), *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, Praha 1994, s. 114-128

- Miloš SLÁDEK, Posmrtné cestování Albrechta Václava Smiřického ze Smiřic, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 215-218
- Miloš SLÁDEK, Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století, *Literární archiv* 27, 1994, s. 191-208
- Lubomír SLAVÍČEK, Dvě podoby barokního šlechtického sběratelství 17. století v Čechách – sbírky Otty Nostice ml. (1608-1665) a Františka Antonína Berky z Dubé (1649-1706), in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5)*, České Budějovice 1996, s. 483-513
- Hana SLAVÍČKOVÁ, Po stopách nástěnných maleb z doby pánů z Bünau na děčínském zámku, in: Michaela Hrubá – Petr Hrubý (ed.), *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách*, Ústí nad Labem 2001, s. 87-102
- Hana SLAVÍČKOVÁ – Lubomír SRŠEŇ, Renesanční portrétní galerie rytířů z Bünau na hradě v Děčíně, *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie* 59, 2005, č. 3-4, s. 1-72
- František Augustin SLAVÍK, *Cesta pana Lva z Rožmitála po západní Evropě roku 1465-1467*, Telč 1890
- František Augustin SLAVÍK, *Dějiny českého studentsva*, Praha 1874
- Michal SLIVKA, Homo peregrinus, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave*, Bratislava 2005, s. 24-34
- Jan SMETANA, Náhrobníky renesančních cestovatelů v severních Čechách, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 219-231
- Rostislav SMÍŠEK, Deník Ferdinanda ze Schwarzenberku jako pramen historického bádání (Příspěvek k poznání mobility císařského dvora na sklonku 17. století), in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 129-161
- Rostislav SMÍŠEK, Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi, in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10)*, České Budějovice 2003, s. 331-354
- Helena SMÍŠKOVÁ, Šlechtické rodinné archivy jako historický pramen (Rodinné archivy uložené v pobočce SOA v Děčíně), *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 105-116
- Josef SMOLÍK, „Památník“ Jindřicha Dobříkovského z Malejova, *Památky archeologické* 12, 1884, s. 537-546
- Josef SMOLÍK, Šlechtické rodiny usedlé ve Vysokém Mýtě od r. 1430-1660, *PA* 1871-73, s. 381-398 a 509-524
- Bohumír SMUTNÝ, Moravskokrumlovští Lichtenštejní a jejich rodinný archiv, *Genealogické a heraldické informace* 2002, s. 19-26
- František SNOPEK, Nová akta kardinála Ditrichštejna, *ČMM* 1903, s. 277-310
- Hans Georg SOEFFNER, *Die Ordnung der Rituale*, Frankfurt 1992
- Johannes SOFFNER, Zur Geschichte des schlesischen Schulwesens im 16. Jahrhunderte, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthums Schlesiens* 19, 1885, s. 271-294
- Marie SOCHROVÁ, Městská škola v Havlíčkově Brodě v době předbělohorské, *Sborník prací východočeských archivů* 6, 1986, s. 187-234
- Martine SONNER, Mädchenerziehung, in: Arlette Farge – Natalie Zemon Davis (ed.), *Geschichte der Frauen*, Bd. 3: Frühe Neuzeit, Frankfurt am Main – New York 1994, s. 119-150
- Václav SOUKUP, *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha 2000
- Lydia SOUKUPOVÁ, Lůžko a postel (Pokus o sémioticko-funkční analýzu), in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (ed.), *Poceta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 113-136
- Stanislav SOUSEDÍK, *Filosofie v Českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997
- Jennifer SPEAKE (ed.), *Literature of Travel and Exploration. An Encyclopaediae I-III*, New York – London 2003

- Edith SPECHT a kol., *Das ewige Klischee. Zum Rollenbild und Selbstverständnis bei Männern und Frauen*, Wien – Köln – Graz 1981
- Thomas SPECHT, *Geschichte der ehemaligen Universität Dillingen (1549-1804)*, Freiburg im Breisgau 1902
- John P. SPIELMAN, *The City & the Crown. Vienna and the Imperial Court 1600-1740*, West Lafayette 1993
- Bedřich Vilém SPIESS, *Jan Kocín z Kocínětu a jeho doba*, *Osvěta* 6, 1876, č. 2, s. 797-806; 7, 1877, č. 1, s. 103-113, 188-205
- Karl-Heinz SPIESS, *Familie und Verwandtschaft im deutschen Hochadel des Spätmittelalters – 13. bis Anfang des 16. Jahrhunderts*, Stuttgart 1993
- Karl-Heinz SPIESS, *Reisen deutscher Fürsten und Grafen im Spätmittelalter*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 33-51
- František SPURNÝ (ed.), *Karel starší ze Žerotína a jeho doba. Sborník příspěvků z vědeckého symposia 6. a 7. listopadu v Bludově*, Bludov 1995
- Lesław SPYCHAŁA, *Wegweiser durch die Handschriftenbestände der Universitätsbibliothek Wrocław/Breslau*, in: Klaus Garber (ed.), *Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit II (= Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 111)*, Tübingen 2005, s. 655-746
- Lubomír SRŠEŇ, *Větší zemský soud v Čechách ve vyobrazeních 16. století*, *ČNM* 144, 1975, s. 143-174
- Ernst STAEBELIN, *Amandus Polanus von Polansdorf (= Studien zur Geschichte der Wissenschaften in Basel, Bd. 1)*, Basel 1955
- Peter STADLER, *Memoiren der Neuzeit. Betrachtungen zur erinnerten Geschichte*, Zürich 1995
- Justin STAGL (ed.), *Apodemiken. Eine rasonierte Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17. und 18. Jahrhunderts*, Paderborn 1983
- Justin STAGL, *Apodemiken oder „Reisekunst“ als Methodik der Sozialforschung vom Humanismus bis zur Aufklärung*, in: Mohammed Rassem - Justin Stagl (ed.), *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit, vornehmlich im 16.-18. Jahrhundert*, Paderborn 1980, s. 131-204
- Justin STAGL, *Ars apodemica. Bildungsreise und Reisetheoretik von 1560 bis 1600*, in: Xenja von Ertzdorf – Dieter Neukirsch – Rudolf Schulz (ed.), *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Vorträge eines interdisziplinären Symposiums vom 3.-8. Juni 1991 an der Justus-Liebig-Universität Gießen, Amsterdam-Atlanta 1992*, s. 141-190
- Justin STAGL, *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550-1800*, Wien 2002
- Antje STANNEK, *Konfessionalisierung des „Giro d'Italia“? Protestanten im Italien des 17. Jahrhunderts*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 555-568
- Antje STANNEK, *Peregrinemur non ut aranae sed ut apes. Auslandserfahrungen im Kontext adeliger Standeserziehung and der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Notker Hammerstein – Gerrit Walther (ed.), *Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*, Göttingen 2000, s. 208-226
- Antje STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – New York 2001
- David STARKEY et alii (ed.), *The English Court: from the Wars of the Roses to the Civil War*, London – New York 1987
- Marek STARÝ, *Byl Václav Berka z Dubé sirotkem již za života svého otce? K pochybnostem ohledně datace jedné listiny*, *Olomoucký archivní sborník* 2, 2004, s. 108-111
- Marek STARÝ, *Nedochované funerální památky ve Šternberku*, *GHL* č. 1, 2003, s. 2-29
- Reinhard STAUBER, *Kultur – Raum – Politik. Italiens Bild von sich selbst in der Renaissance*, *Archiv für Kulturgeschichte* 87, 2005, 2, s. 285-314

Werner STEFFENS, Ein Bautzener Gymnasium blickt 475 Jahre zurück, in: Bautzener Hausbuch 2002, Bautzen 2002, s. 147-151

Hugo STEIGER, Das Melanchthon-Gymnasium in Nürnberg 1526-1926. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus, München-Berlin 1926

Martin STEINER, Cestování v projektech J. A. Komenského, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 151-156

Franz STEINHUBER, Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom I-II, Freiburg im Breisgau 21906

Aleš STEJSKAL, Bauer-Beamter-Herr. Grundsätze des Kommunikationssystems auf dem Rosenbergschen Dominium in den Jahren 1550-1611, in: Jan Peters (ed.), Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich, Berlin 1997, s. 211-224

Aleš STEJSKAL, Březanova „Historia korunování Rudolfa Druhého“. Ritus královské korunovace jako předmět sběratelství Petra Voka, Výběr 33, 1996, 3, s. 183-191

Aleš STEJSKAL, Deníky nebo úřednické zápisníky? (Studie k problematice funkce a používání tištěných kalendářů z doby posledních Rožmberků), Archivum Trebonense 10, 2002, s. 116-151

Aleš STEJSKAL, Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století (Perspektivy studia), in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století, Ústí nad Labem 1992, s. 82-94

Aleš STEJSKAL, Poslední noc císaře Maxmiliána II. očima Adama z Dietrichštejna. Příspěvek k dílu Václava Březana, Archivum Trebonense 1996, s. 96-106

Aleš STEJSKAL, Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva (1550-1616). Model a jeho fungování, SAP 54, 2004, č. 2, s. 323-458

Aleš STEJSKAL, Rožmberská a švamberská kunstkamera na počátku 17. století a její inventář, Archivum Trebonense 2001, s. 66-85

Aleš STEJSKAL, Slavnosti a politika. "Čechové" v Římě na prahu 17. století, Výběr 37, 2000, s. 82-96

Aleš STEJSKAL, Služební cesty rožmberských úředníků 1589-1611, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 199-208

Aleš STEJSKAL, Sociální distinkce a jedinci. Kulturní investice a způsob formování sociálního kapitálu v rezidencích posledních Rožmberků a Švamberků v letech 1590-1616, Výběr 39, 2002, s. 190-215

Aleš STEJSKAL, Tři venkovští faráři a „budič“ v roce 1556 (Příspěvek k problematice času na jihu Čech). Výběr XXXIV, 1997, 2, s. 95-102

Aleš STEJSKAL – Václav BŮŽEK, Výbrojní program Petra Voka z Rožmberka, FHB 15, 1991, s. 179-268

Dalibor STEJSKAL-VESECKÝ z VESCE, Vesečtí z Vesce, Středokluky 2004

Jan STEJSKAL, Reisen als imitatio sancti, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005, s. 43-46

Vavřinec STEMBERG, O rodinách rytířských a erbovních v Novém Bydžově v XVI. a XVII. století usedlých, PA 10, 1874-77, s. 309-320

Hermann-Adolf STEMPEL, Melanchtons pädagogisches Wirken, Bielefeld 1979

Tomáš STERNECK, K majetkovému zázemí a domácnosti rytíře Petra Doudlebského z Doudlebs, Husitský Tábor 14, 2004, s. 259-362

Tomáš STERNECK, K počtu daňových poplatníků a k platební participaci stavů na Moravě v závěru předbělohorské doby, Vyškovský sborník 3, 2002, s. 46-73

Rudolf STICHWEH, Der frühmoderne Staat und die europäische Universität. Zur Interaktion von Politik und Erziehungssystem im Prozeß ihrer Ausdifferenzierung (16.-18. Jahrhundert), Frankfurt am Main 1991

Karel STLOUKAL, Česká kancelář dvorská 1599-1608. Pokus z moderní diplomatiky, Praha 1931

- Karel STLOUKAL, Jindřich z Písnice, in: Sborník prací věnovaných J. B. Novákovi k 60. narozeninám, Praha 1932, s. 363-380
- Karel STLOUKAL, Počátky nunciatury v Praze, ČČH 34, 1928, s. 1-24, 237-279
- Karel STLOUKAL, Polyxena z Lobkovic, roz. z Pernštejna, in: Karel Stloukal (ed.), Královny, kněžny a velké ženy české, Praha 1940
- Karel STLOUKAL, Portrét Rudolfa II. z roku 1600, Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930, s. 1-14
- Jiří STOČES – Jana BOROVIČKOVÁ, Nové metody – prosopografie, in: Ludmila Sulítková – Hana Barvíková – David Pazdera (ed.), Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí (= Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7), Praha 2002, s. 47-61
- Barbara STOLLBERG-RILINGER, Rang vor Gericht. Zur Verrechtlichung sozialer Rangkonflikte in der frühen Neuzeit, Zeitschrift für historische Forschung 28, 2001, s. 385-418
- Barbara STOLLBERG-RILINGER, Zeremoniell, Ritual, Symbol. Neue Forschungen zur symbolischen Kommunikation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Zeitschrift für historische Forschung 27, 2000, s. 389-405
- Lawrence STONE, An Open Elite? England 1540-1880, Oxford 1984
- Lawrence STONE, The Crisis of the Aristocracy, 1558-1641, Oxford 1965
- Lawrence STONE, The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800, London 1977
- Lucie STORCHOVÁ, Ars apodemica. Umění pochopit a popsat "cizí" kraje, DaS 25, 2003, č. 4, s. 10-12
- Cyril A. STRAKA, Albrecht z Valdštejna a jeho doba. Na základě korespondence opata strahovského Kašpara z Questenberka, Praha 1911
- Cyril A. STRAKA, Památník Václava Dobřenského, ČČM 83, 1909, s. 141-145
- Brigitte STREICH, Anna von Nassau und ihre „Schwestern“. Politische Gestaltungsmöglichkeiten fürstlicher Witwen in der Frühen Neuzeit, in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 163-189
- Wojciech STRZYŻEWSKI (ed.), Bytom Odrzański. Zarys dziejów, Bytom Odrzański-Zielona Góra 2000
- Josef STRNAD, Albrecht Jan Smiřický, Heraldika 14/1981, s. 85-87
- Josef STRNAD, Leonard Colona z Felzu, Heraldika 14/1981, s.145-146
- Josef STRNAD, Petr ze Švamberka, Heraldika 14/1981, s.1-2
- Sharon T. STROCCHIA, Death and Ritual in Renaissance Florence, Baltimore-London 1992
- Arno STROHMEYER, Kommunikation und die Formierung internationaler Beziehungen: Das österreichisch-spanische Nachrichtenwesen im Zeitalter Philipps II., In: Friedrich Edelmayer (ed.), Hispania – Austria II. Die Epoche Philipps II. (1556-1598), s. 109-150
- Roy STRONG, Feste der Renaissance 1450-1650. Kunst als Instrument der Macht, Freiburg im Breisgau – Würzburg 1991
- Eckhard STRUCKMEIER, Vom Glauben der Kinder im Mutter-Leibe. Eine historisch-anthropologische Untersuchung frühneuzeitlicher Lutherischer Seelsorge und Frömmigkeit im Zusammenhang mit der Geburt, Frankfurt 2000
- Miloslav STUDENT, Na loutnu hráti se učím... (Poznámky k hudebnosti šlechtického rodu Hofmannů z Grünbühelu na přelomu 16. a 17. století), OpM 22, 1990, č. 4, s. 107-117
- Jaroslav STUDENÝ, Křesťanské symboly, Olomouc 1992
- Monika STUMBERGER, Die Welzer. Genealogie und Besitzgeschichte einer steirischen Adelsfamilie (=Dissertationen der Universität Graz 48), Graz 1980
- Eva STUPKOVÁ, Rozvod „po moravsku“, Genealogické a heraldické listy, 1-2/1999, s. 8-12
- Heribert STURM, Die St. Joachimsthaler Lateinschulbibliothek aus dem 16. Jahrhundert (mit Katalog), Stuttgart 1964
- Hans STURMBERGER, Aufstand in Böhmen. Der Beginn der Dreißigjährigen Krieges, München – Wien 1959

Hans STURMBERGER, Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertität und Widerstand. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns, Linz – Graz – Wien 1953

Hans STURMBERGER, Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus, Wien 1957

Rudolf SUNTRUP – Jan R. VEENSTRA – Anne BOLLMANN (ed.), Erziehung, Bildung, Bildungsinstitutionen, Frankfurt am Main 2006

Paula SUTTER-FICHTNER, Emperor Maximilian II, New Haven-London 2001

Paula SUTTER-FICHTNER, Habsburg Household or Habsburg Government? A Sixteenth-Century Administrative Dilemma, *Austrian History Yearbook* 26, 1995, s. 45-60

Josef SVÁTEK, Jeroným Makovský z Makové, nejvyšší komorník Rudolfa II., *Sborník historický* 2, 1884, s. 231-239

Josef SVÁTEK, Smrt hraběte Schönburga v Praze roku 1604, in: *Obrazy z kulturních dějin českých II*, 1891, s. 217-240

Martin SVATOŠ, Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající, *LF* 122, 1999, č. 3-4, s. 222-231

Michal SVATOŠ, Akademická peregrinace a cesty za vzděláním, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 241-250

Michal SVATOŠ, Cesta za vzděláním doktora medicíny Matyáše Borbonia, *Acta universitatis Carolinae-Historia universitatis Carolinae Pragensis* 35, 1995, fasc. 1-2, s. 29-40

Michal SVATOŠ, Čeští studenti v Sieně, in: Alena Pazderová – Lucia Bonelli Conenna (ed.), *Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost*, Praha 2000, s. 59-63

Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622, I*, Praha 1995

Michal SVATOŠ, Formy promoce na pražské univerzitě v letech 1348-1622. Kus kulturní a intelektuální historie českých dějin, in: Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec (ed.), *Ve znamení země Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.*, Praha 2006, s. 400-411

Michal SVATOŠ, Kališnická univerzita (1419-1556), in: *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48-1622, I.*, Praha 1995, s. 205-217

Michal SVATOŠ, Koleje jako základní článek středověké struktury pražské univerzity, *DP* 20, 2002, s. 351-365

Michal SVATOŠ, Minulost a přítomnost pražského univerzitního kampusu, *DaS* 22, 2000, č. 1, s. 31-32

Michal SVATOŠ, Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii, *Práce z Archivu Akademie věd, řada A, svazek 7*, Praha 2002, s. 13-22

Michal SVATOŠ, Pokusy o reformu a zánik karolinské akademie, in: *DĚJINY Univerzity Karlovy 1347/48-1622, I.*, Praha 1995, s. 269-289

Michal SVATOŠ, Studenti z českých zemí na universitě v Perugii (1579-1727), *Zprávy Archivu UK* 2, 1977, s. 89-105

Michal SVATOŠ, Studenti z českých zemí na universitě v Sieně (1573-1738), *Zprávy Archivu UK* 4, 1982, s. 29-63

Michal SVATOŠ, Učitelé pražských partikulárních škol v manuálu Mistra Curia, in: Kateřina Jíšová (ed.), *V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*. Praha, 2007, s. 87-95

Michal SVATOŠ, Univerzitní studenti v manuálu mistra Curia, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zylinská (ed.), *Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992 [1993], s. 163-170

Michal SVATOŠ, *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985

Ladislav SVOBODA a kol., *Encyklopedie českých tvrzí I-III*, Praha 1998-2005

Milan SVOBODA, Jáchym Ulrich z Rosenfeldu: Hejtman v mikrosvětě autobiografie ze 16. století, in: Milan Svoboda (ed.), *Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc.*, Liberec 2004, s. 126-154

Milan SVOBODA, Kryštof II. z Redernu a exil po roce 1620, in: Rudolf Anděl a kol. (ed.), *Osobnosti v dějinách regionu 2. Přednáškový cyklus*, Liberec 2005, s. 29-54

- Milan SVOBODA, Kryštof II. z Redernu, pobělohorský exulant, in: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 222-237
- Milan SVOBODA, Pohřební kázání – jeden z pramenů poznání aristokratické společnosti. Ke společným vazbám šlechtických rodin na území dnešního Euroregionu Nisa, *Časové úvahy* 12, 2001, s. 35-53
- Milan SVOBODA, Redernové a jejich svět, disertační práce FF UK Praha 2003
- Milan SVOBODA, Redernský monument ve Frýdlantu v Čechách jako hmotný pramen pro poznání dějin posledních příslušníků frýdlantské linie Redernů, in: *Michaela Hrubá – Petr Hrubý (ed.), Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách*, Ústí nad Labem 2001, s. 191-215
- Milan SVOBODA, Rezidence pánů z Redernu na přelomu 16. a 17. století, in: *Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 201-222
- Milan SVOBODA, Účetní deníky jedné „Raittung“: Preceptor Mgr. Bernhard Fuess a svobodný pán Kryštof z Redernu na cestách 1607-1608, in: *Jiří Kubeš (ed.), Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 67-86
- Milan SVOBODA, Velkovaradínský svátek. Festivita jako oslava vítězství nad Turky, in: *Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8)*, České Budějovice 2000, s. 381-398
- Petr SVOBODNÝ, Sociální a regionální struktura literárně činných absolventů pražské university v letech 1500-1620, *AUC HUCP* 26, 1986, fasc. 1, s. 7-36
- Anežka SVOBODOVÁ [Milan ŠVANKMAJER], *Petr Vok z Rožmberka*, 2. vyd., Praha 1986
- Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů* 1, Praha 1913
- Jan ŠAFRÁNEK, *Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svatováclavské*, Praha 1898
- Jindřich ŠEBÁNEK, Příspěvek ke konci sporu o dědictví rožmberské, *ČSPS* 33, 1925, s. 89-102
- Jindřich ŠEBÁNEK – Zdeněk KUDĚLKA, Památník Odolena Pětipeského z let 1597-1615, *Umění* 3, 1955, s. 353-354
- František ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic I*, Pardubice 1990
- Alois Vojtěch ŠEMBERA, *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu Boskovického na Moravě*, Vídeň 1870
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, Praha 1917
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, Inventář jihočeského vládyctví r. 1599. Popis svrškův a nábytkův po Janu Joachymovi Voyřovi z Protivence pozůstalých léta 1599, *JSH* 6, 1933, s. 116-119
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, Inventář zámku Hrubý Rohozec z roku 1593. Od Ještěda k Troskám 13, 1934, č. 5, s. 14-15
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Knihy o Housce*, Díl první, Praha 1930
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Příběhy m. Turnova n. Jiz. I.*, Turnov 1903
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Rodiny šlechtické i erbovní v Mladé Boleslavi*, *Rozpravy společnosti přátel starožitností českých v Praze* III., Praha 1892, s. 29-52
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Rukopisy majorátní knihovny hrabat z Nostitz a Rhienecka v Praze*, Praha 1910
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, Spor o dědictví rožmberské 1523-1528, *ČČM* 70, 1896, s. 81-112, 308-322, 419-441
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách v XV.-XVIII. st.*, *ČČM* 79, 1905, s.290-297, 419-424, 80, 1906, s. 118-123, 300-305, 510-539
- Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschriebene Zeitungen in den böhmischen Ländern um 1600 und ihr Entstehungs- und Rezeptionszusammenhang mit den gedruckten Zeitungen*, in: *Presse und Geschichte II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*, München u.a. 1987, s. 71-82

- Zdeněk ŠIMEČEK, L'Amérique au XVIe siècle à la lumière des nouvelles du service de renseignements de la famille de Rožmberk, *Historica* 11 (1965), s. 53-93
- Zdeněk ŠIMEČEK, Linz und die Nachrichtenvermittlung nach Böhmen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert, *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz* 1969, Linz 1970, s. 269-290
- Zdeněk ŠIMEČEK, Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách, *FHB* 11, 1987, s. 287-303
- Zdeněk ŠIMEČEK, Obchod jižních Čech s Rakousy v 2. polovině 15. a na počátku 16. století, *ČsČH* 19, 1971, s. 683-710
- Zdeněk ŠIMEČEK, Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a počátku 17. století, in: *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě II*, Praha 1977, s. 310-333
- Zdeněk ŠIMEČEK, Rožmberské zpravodajství o nových zemích Asie a Afriky v 16. století, *ČČH* 13, 1965, s. 428-443
- František ŠIMEK, *Slovníček staré češtiny*, Praha 1937
- Robert ŠIMŮNEK, Hradní inventář jako typ písemnosti a možnosti jeho badatelského využití (Na příkladu inventářů rožmberských hradů ca 1450-1470), *Husitský Tábor* 13, 2002, s. 229-253
- Robert ŠIMŮNEK, Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472, Praha 2005
- Robert ŠIMŮNEK, Terminologie služebných vztahů v pozdně středověkých Čechách, *MHB* 7, 2000, s. 175-190
- Alena ŠIMŮNKOVÁ, Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum, *Český lid* 82, 1995, s. 99-111
- Richard ŠÍPEK, Několik slov k někdejší javorské zámecké knihovně Otty mladšího z Nostic, *Národní knihovna ČR. Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků* 18, 2003-2004 [2005], s. 164-192
- Daniel ŠKOVIERA, Horatiovo Iter Brundisinum a Rubigallovo Hodoeporicon itineris Constantinopolitani, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005*, s. 224-237
- Antonín Petr ŠLECHTA, *Dějiny Karlíků z Nežetic od jejich počátků až do sklonku 16. stol.*, Praha 1924
- František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I-IV*, Praha 1993
- František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002
- František ŠMAHEL, Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek – Dalibor Janiš (ed.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619). Sborník příspěvků z mezinárodního konference konané ve dnech 7.-8. prosince 2000 v Praze*, Praha 2001, s. 71-84
- František ŠMAHEL, Obrisy českého stavovství od konce 14. století do počátku 16. století, *ČČH* 90, 1992, s. 161-187
- František ŠMAHEL, Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální skladba graduovaných studentů pražské university 1433-1622, *Zprávy Archivu UK* 4/1982, s. 7-28
- František ŠMAHEL – Miroslav TRUC, Studie k dějinám UK v letech 1433-1622, *AUC-HUCP* 42, 1963, s. 3-52
- Luděk ŠMÍD, Barok a reformace, *Křesťanská revue* 23, 1955, s. 22-27
- Michal ŠRONĚK – Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Gloria et miseria. Praha v době třicetileté války*, Praha 1998
- Michal ŠRONĚK – Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Urbs aurea. Praha císaře Rudolfa II.*, Praha 1997
- Michal ŠRONĚK – Lubomír KONEČNÝ, Malířská výzdoba Lobkovického paláce, *Umění* 43, 1995, s. 433-441
- Olga ŠROŇKOVÁ, *Die Mode von der Renaissance bis zum Rokoko*, Praha 1959

- Miloš ŠTĚDRŮ, Amor, Merkur a další postavy v pražské opeře *Phasma Dionysiacum* 5. února 1617 na Pražském hradě, in: Jana Nechutová (ed.), *Druhý život antického mýtu. Sborník z vědeckého symposia Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty*, Brno 2003, s. 206-213
- Petr ŠTĚDRŮ, *Schülerdialoge als historische Quelle. Bemerkungen zum Büchlein von Ondřej Klatovský*, in: *Brücken. Neue Folge* 11. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei 2003, Praha 2004, s. 41-78
- Jan ŠTĚPÁN, Jiřík Roucký, písař pánů ze Žerotína, *Olomoucký archivní sborník* 2, 2004, s. 112-113
- Václav ŠTĚPÁN, *Polské legace biskupa Stanislava Pavlovského*, Ostrava. *Príspevky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 21, 2003, s. 45-63
- Pavel ŠTĚPÁNEK, Španělé v Praze 16. století, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (ed.), *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství (= DP 19)*, Praha 2001, s. 59-65
- Pavel ŠTĚPÁNEK – Miloslav VLK, *Mistrovská díla 12.-19. století ze sbírek středočeské galerie*, Praha 1988
- Petr ŠTĚPÁNEK, *Výdaje Heřmana Černína na jeho první vyslanecké cestě do Istanbulu v letech 1616-1617*, I-II, *ČNM* 170, 2001, č. 1-2, s. 47-81; č. 3-4, s. 14-42
- Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004
- Václav ŠTOREK, *Významné osobnosti z rodu Krabiců z Weitmile v pozdním středověku a raném novověku*, Praha 2002 (diplomová práce FF UK)
- Ivan ŠŤOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002
- Jan ŠŤOVÍČEK, *Renesanční bibliofil dr. Jiří Mehl ze Střelice*, *Fontes Nissae* 6, 2005, s. 6-23
- Bohumil ŠTRÉR, *Erbovní rodiny v Domažlicích*, *Domažlice 1939 (= Městské muzeum v Domažlicích, Ročenka 1937)*
- Jiří ŠUBRT, *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996
- Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období*, *HD* 15, 1991, s. 9-46
- Jaroslav ŠŮLA, *Dva kšafty Jana Rudolfa Trčky z Lípy*, *Stopami dějin Náchodska* 5, 1999, s. 159-169
- Milada ŠVECOVÁ, *Zemský soud v Čechách do roku 1749. Příspěvek k dějinám šlechty v první polovině 18. století*, diplomová práce Katedry PVH a archivního studia FF UK, Praha 1983
- Karel ŠVEHLA, *Knihovna Národního muzea*, Praha 1960
- Ferdinand TADRA, *Václav starší Šárovec ze Šárova, odpovědník zemský, jeho soud a věznění v Sasku (1530-1535)*, *ČČM* 62, 1888, s. 255-278
- Robert TAGMANN, *Petrus Vincentius, der erste Schuleninspector in Breslau*, *Breslau 1857*
- Victor-Lucien TAPIÉ, *Bílá hora a francouzská politika*, Praha 1936
- Janusz TAZBIR, *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*, Poznań 1998
- Karin TEBEN (ed.), *Frauen – Körper – Kunst: Literarische Inszenierung weiblicher Sexualität*, Göttingen 2000
- Josef TEIGE, *Základy starého místopisu Pražského (1437-1620). Staré m. Pražské*, Praha 1910-1915
- Jan TENORA, *František kardinál Dietrichštejn. Jeho mládí, volba za biskupa a začátek biskupství*, Brno 1906
- Heinz-Elmar TENORTH, *Erziehungswissenschaftliche Forschung im 20. Jahrhundert und ihre Methoden*, in: Dietrich Benner (ed.), *Bildungsprozesse und Erziehungsverhältnisse im 20. Jahrhundert. Praktische Entwicklungen und Formen der Reflexion im historischen Kontext*, Weinheim – Basel 2000, s. 264-293
- František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce. Díl I/2, Dějiny města za vlády pánů z Hradce linie Telecké (1453-1604)*, *Jindřichův Hradec 1927*

- František TEPLÝ, Dějiny města Jindřichova Hradce, Díl II/2, Jindřichův Hradec 1932
- František TEPLÝ, Dva staří hospodáři čeští, in: Příspěvky k dějinám českého zemědělství, Praha 1926, s. 1-118
- František TEPLÝ, Telecké inventáře, ČSPS 35, 1927, s. 171-176
- František TEPLÝ, Vilém Slavata vybízí svého bratrance Krištofa Slavatu k návratu do církve katolické a do Čech, SHK 18, č. 2, 1917, s. 65-70
- Jaroslav TEPLÝ, Pernštejnské reliéfy s erbovní pověstí, Heraldica viva I, s. 53-68
- Jaroslav TEPLÝ, Rod erbu zubří hlavy a jeho půdní držba ve 13.-14. století, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 7-8
- Harald TERSCH, Die Kategorisierung des Blicks. Städtische Identität in Wien-Berichten der frühneuzeitlichen Reiseliteratur, Frühneuzeit-Info 10, 1999, Heft 1+2, s. 108-133
- Harald TERSCH, Melancholie in österreichischen Selbstzeugnissen des Späthumanismus. Ein Beitrag zur Historischen Anthropologie, MIÖG 105, 1997, s. 130-155
- Harald TERSCH, Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit 1400-1650, Wien - Köln - Weimar 1998
- Harald TERSCH, Prudenter, syncere, constanter - Kanzler Verdenberg (1582-1648) und sein „Giornale“, Unsere Heimat 66, 2, 1995, s. 82-111
- Harald TERSCH, Vielfalt der Formen, Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit als historische Quellen, in: Thomas Winkelbauer (ed.), Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographie und Autobiographie, Horn - Waidhofen an der Thaya 2000, s. 69-98
- Hans-Jürgen TEUTEBERG, Homo edens. Reflexionen zu einer neuen Kulturgeschichte Essens, Historische Zeitschrift 265, 1997, s. 1-28
- Viktor THIEL, Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564-1749. I. Die Hof- und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564-1625, Archiv für österreichische Geschichte 105, 1916, s. 1-210
- André THIEME, Burg, Herrschaft und Amt Rochlitz im Mittelalter. Historische Entwicklung und herrschaftliche Strukturen einer spätmittelalterlich-frühneuzeitlichen wettinischen Nebenresidenz (Witwensitz), in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 35-63
- Jean-Michel THIRIET, Methoden der Mentalitätsforschung in der französischen Sozialgeschichte, Ethologia Europea 11, 1980, s. 208-225
- Jean-Michel THIRIET, Mourir à Vienne aux XVIIe-XVIIIe siècles, Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 34, 1978, s. 204-217
- Rudolf THOMMEN, Geschichte der Universität Basel 1532-1632, Basel 1889
- Ján TIBENSKÝ, Význam veľkých edícií a bibliografických súpisov cestopisov pri spracovaní tejto témy, in: Eva Frimmová - Elisabeth Klecker (ed.), Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005, s. 333-338
- Karel TIEFTRUNK, Odpor stavů českých proti Ferdinandovi I. l. 1547, Praha 1872
- Klaus-Peter TIECK, Höfe und Herrschaftseliten in Italien im 17. und 18. Jahrhundert, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5), České Budějovice 1996, s. 47-63
- Rudolf TILL, Antonius Brus von Nüglitz 1558-63. Bischof von Wien. Wiener Geschichtsblätter 19/1964, s. 258-269
- Daniela TINKOVÁ, „Sváteční historik“, „historik existence“: Philippe Ariès (1914-1984), in: Philippe Ariès, Dějiny smrti II, Praha 2000, s. 383-393
- František TISCHER, Heřman hrabě Černín z Chudenic. Obraz ze života a činnosti jeho, Praha 1903
- František TISCHER, Katalog jesuitského gymnasia v J. Hradci od založení až do sklonku 17. věku, SHK 23, 1922, s. 65-71

- Franz TISCHER, Oberst Freiherr Sigmund Mislik von Hirschov. Historisches Zeitbild aus der zweiten Hälfte des dreissigjährigen Krieges, Jindřichův Hradec s. d.
- František TISCHER, Uvedení řádu kapucínů do Čech okolo roku 1600, SBKBGW, Klasse für Philosophie, Geschichte und Philologie, Jg. 1907, Nr. IX, Prag 1908
- František TISCHER ml., Adam Huber Mezeřícký z Rysenpachu arcibiskupovi Zbyňkovi Berkovi z Dubé o nájmu domu a zahrady arcibiskupské při kostele sv. Petra na Poříčí, ČČM 79, 1905, s. 431-432
- Zdeněk TOBOLKA, Knihopis českých a slovenských tisků II/1-8, Praha 1939-1965 (<http://www.knihopis.org/>)
- Peter TÖBBICKE, Höfische Erziehung – Grundsätze und Struktur einer pädagogischen Doktrin des Umgangsverhaltens, nach den Fürstlichen Erziehungsinstruktionen des 16. bis zum 18. Jahrhundert, Darmstadt 1983
- Andreas TÖNNESMANN, Reisen und Bauen. Mobilität und kulturelle Aneignung in der Architektur der Renaissance, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 499-512
- Brigitte TOLKEMITT – Rainer WOHLFEIL (ed.), Historische Bildkunde. Probleme, Wege, Beispiele, Berlin 1991
- Václav Vladivoj TOMEK, Dějepis města Prahy XI-XII, Praha 1897-1901
- Václav Vladivoj TOMEK, Geschichte der Prager Universität, Prag 1849
- Václav Vladivoj TOMEK, O počtu studentů akademie Karlovy v Praze v druhé polowici 16. století, ČMM 22, 1848, s. 172-199
- Václav Vladivoj TOMEK, Paměti kollegiátů kolleje Karlovy, ČČM 1847 I, s. 382-401, 522-540, 622-646, II. 43-64, 277-297, 389-411, 498-529, 606-640
- Václav Vladivoj TOMEK, Paměti o školách z rektorských let M. Martina Bacháčka, ČČM 1845, s. 370-397, 604-640
- Václav Vladivoj TOMEK, Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II., Praha 1868
- Václav Vladivoj TOMEK, Spiknutí Jiřího z Lobkovic r. 1593, ČČM 27, 1853, s. 215-245
- Václav Vladivoj TOMEK, Výpisky z paměti koleje jezuitské u sv. Klimenta v Praze, ČČM 18, 1844, s. 180-208, 399-411, 555-565
- Soňa TOMKOVÁ, Nejstarší dochované diáře jezuitské koleje u sv. Klimenta na Starém Městě pražském (1560-1610). Příspěvek k diplomacie jezuitských kolejních písemností, s. 137-196
- Jerzy TOPOLSKI, Economic Activity of the Polish Nobility and Its Consequences. Manorial System in Early Modern Period, in: Clara Eugenia Núñez (ed.), Aristocracy, patrimonial management strategies and economic development, 1450-1800, Sevilla 1998, s. 133-141
- Jerzy TOPOLSKI, Patronage und Klientel. Methodologische Erwägungen, in: Hans Heinrich Nolte (ed.), Patronage und Klientel. Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz, Köln-Wien 1989, s. 18-25
- Marie TOŠNEROVÁ, Berní rejstřík Podbrdského kraje z roku 1598, Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně 6, 2003, s. 80-91
- Marie TOŠNEROVÁ, Maxmilián Albín z Jenčova. Portrét renesančního měšťana, Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně 6, 2003, s. 279-288
- Marie TOŠNEROVÁ, Popis Prahy z počátku 17. století v rukopise slezského cestovatele. Studie o rukopisech 32, 1997-1998 [vyd. 1999], s. 117-136
- Marie TOŠNEROVÁ a kol., Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven, Praha 1995
- István György TÓTH, Höfische Feste in Ungarn in der Frühen Neuzeit. Rekonstruktion des Leichnahmefestes des Fürsten Gabriel Bethlen anhand einer Spottschrift, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 37-54
- Geoffry TREASE, The Grand Tour, London 1967

- Kurt W. TREPTOW, Distance and Communications in Southeastern Europe, 1593-1612, *East European Quarterly* 24, 1991, s. 475-482
- Uwe TRESP, Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert, Paderborn – München – Wien – Zürich 2004
- Wilhelm TREUE, Zum Thema der Auslandsreisen im 17. Jahrhundert, *Archiv für Kulturgeschichte* 35, 1953, s. 199-211
- Johannes TRIPPS, Pilgerfahrten als kreative Impulse für die Goldschmiedekunst der Spätgotik. Stiftungen von Pilger- und Reiseandenken durch Adel und Stadtpatriziat in Kirchenschätze, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert* (=Beihefte der *Francia*. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 173-190
- Miroslav TRUC, Jagellonská universita a české země v 15. a 16. století, *AUC-HUCP* 5, 1964, fasc. 1-2, s. 135-163
- Miroslav TRUC, Jižní Čechy a jezuitská akademie pražská, *JSH XXVII*, 1958, s. 73-80
- Miroslav TRUC, Krakovská universita a české země v XV. a XVI. století, *AUC-HUCP* 5/1-2, 1964, s. 135-163
- Miroslav TRUC, Pražská universita a humanistická vzdělanost v českých zemích, in: Ladislav Varel (ed.), *Humanistická konference 1966*, Praha 1966, s. 144-160
- Antonín TRUHLÁŘ, M. Vavřince Benedikta z Nudožer školní řád z r. 1607, *ČČM* 65, 1891, s. 67-74
- Antonín TRUHLÁŘ, Příspěvky k dějinám studií humanistických v Čechách, *České museum filologické* 4, 1898, s. 446-466
- Antonín TRUHLÁŘ, Ukázky školních prací latinskočeských z r. 1560, 36. výroční zpráva Akademického gymnasia za rok 1900, s. 12n.
- Josef TRUHLÁŘ, Humanismus a humanisté v Čechách z krále Vladislava II., *Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze* 3, 1894, č. 4
- Josef TRUHLÁŘ, M. Václav Písecký. Obraz z dějin osvěty v Čechách na počátku XVI. věku, *ČČM* 50, 1876, s. 83-96
- Erich TRUNZ, Der deutsche Späthumanismus um 1600 als Standeskultur, *Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts* 21, 1931, s. 17-53
- Samuel TRUSCHKA, Politická aktivita Slavatů a Valdštejnů od poloviny 16. století do stavovského povstání (dipl. pr. v hist. kabinetu FF UK), Praha 1987
- Hans TSCHAMMER (ed.), *Festschrift Dreihundertfünfzig Jahre Gymnasium zu Zittau*, [Zittau 1936]
- George Hugo TUCKER, *Homo viator. Itineraries of exile, displacement and writing in Renaissance Europe*, Genève 2003
- Victor TURNER, *Drama, Fields and Metaphores*, London 1974
- Victor TURNER, *Průběh rituálu*, Brno 2004 (v originále Ithaca 1969)
- Victor TURNER, *The Anthropology of Performance*, New York 1987
- Adolf TUREK, Bratrská škola ve Fulneku, její žáci a učitelé, *Vychovatelské listy* 39, 1939, s. 231-234, 260-263
- Adolf TUREK, Jan Skrbenský z Hříště na Fulneku a Dřevohosticích, *Naše Valašsko* 6, 1940, s. 14-26, 72-81
- H. G. UFLACKER, Christian I. von Anhalt und Peter Wok von Rosenberg. Eine Untersuchung zur Vorgeschichte des pfälzischen Königtums in Böhmen, Dessau 1926
- Boris UHER, Dítě ve světle Komenského učebnic, *Studia Comeniana* 19, VIII, 1978, s. 86-91
- Boris UHER, *Jan Amos Komenský. Comenius – Lehrer der Völker*, Basel 1991
- Boris UHER a kol. (ed.), *Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století*, Přešov 1979
- Claus UHLIG, Moral und Politik in der europäischen Hoferziehung, in: Rudolf Haas – Heinz-Joachim Müllenbrock – Claus Uhlig (ed.), *Literatur als Kritik des Lebens. Festschrift zum 65. Geburtstag von Ludwig Borinski*, Heidelberg 1975, s. 27-51

- Zdeněk UHLÍŘ, *Mistři a studenti Karlovy univerzity ve středověku a jejich dílo v dobovém kontextu*, Praha 1998
- Jana UHLÍŘOVÁ, *Bratrské školství v Čechách a na Moravě*, Stud Com et Hist 34, 2004, č. 71-72, s. 54-61
- Jana UHLÍŘOVÁ, *Obraz jezuitského školství v českých pedagogických příručkách konce 19. a ve 20. století*, Stud Com et Hist 36, 2006, č. 75-76, s. 47-61
- Jiří ÚLOVEC, *Zaniklé hrady, zámky, a tvrže Čech*, Praha 2000
- Karel UNGAR, *Über den Zustand einiger Gymnasien Böhmes unter Aufsicht der Karolinischen Universität*, *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften* 3, 1798, dipl.-hist.-lit. část č. V, s. 173-208
- Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003
- Wacław URBAN, *Der Antitrinitarismus in den böhmischen Ländern und in der Slowakei im 16. und 17. Jahrhundert*, Baden-Baden 1986
- Rudolf URBÁNEK, *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy. Příspěvek ke 400. výročí narozenin Blahoslavových*, Brno 1923
- Rudolf URBÁNEK, *K Blahoslavově Filipice proti misomusům*, in: Václav Novotný – Rudolf Urbánek (ed.), *Sborník Blahoslavův (1523-1923). K čtyřstému výročí jeho narozenin*, Přerov 1923, s. 152-185
- Rudolf URBÁNEK, *Novoutrakvistický humanista Matouš Kollin z Chotěřiny a starší husitská tradice*, ČSPS 64, 1956, s. 1-16, 70-89
- Emma URBÁNKOVÁ – Bedřiška WIZDÁLKOVÁ, *Bohemika z Městské knihovny v Žitavě*, Praha 1971
- Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, *Kancelář Karla staršího z Žerotína. Diplomatická studie*, SAP 4, 1954, s. 29-98
- Valentin URFUS, *Rodinný fideikomis v Čechách*, SH 9, 1962, s. 193-237
- Valentin URFUS, *Stavovská opozice pražského arcibiskupa a spor pražských šlechticů s jezuitou – dvě epizody z protireformační Prahy*, DP 9, 1991, s. 475-485
- Valentin URFUS, *Václav Arnošt Markvart z Hrádku, šlechtický právník, zemský hodnostář a manufakturní podnikatel. K problematice feudálního stavovství v pobělohorských Čechách*, PHS 29, 1989, s. 91-101
- Kaari UTRIO, *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*, Havlíčkův Brod 1994
- František VACEK, *Diecézní synoda pražská z r. 1605 (Život církevní v Čechách z počátku sedmáctého století)*, SHK 5, 1896, s. 25-45
- Jarmila VACKOVÁ, *Epitafní obrazy v předbělohorských Čechách*, Umění 17, 1969, s. 131-156
- Jarmila VACKOVÁ-ŠÍPOVÁ, *Cestopis a životopis Jindřicha Hýzrleho z Chodova z let 1612-1648. Příspěvek k poznání pozdně renesanční ilustrace v našich zemích*, mění 11/1963, s. 112-123
- Petr VÁGNER, *Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů*, in: Václav BŮŽEK (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3)*, České Budějovice 1993, s. 265-278
- Petr VÁGNER, *Nejen v čase madragory*, Praha 1992
- Petr VÁGNER, *Theatrum chemicum. Kapitoly z dějin alchymie*, Praha 1995
- Lucette VALENSIOVÁ – Nathan WACHTEL, *Historická antropologie*, Český lid 85, 1998, č. 3, s. 193-207
- Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004
- Vlasta VALEŠ, *Sprachverhalten in den Ländern der böhmischen Krone in der Frühen Neuzeit*, Frühneuzeit-Info 10, Heft 1+2, s. 30-42
- Josef VÁLKA, *Česká společnost v 15.-18. století, I. Předbělohorská doba*, Praha 1972
- Josef VÁLKA, *Česká společnost v 15.-18. století, II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*, Praha 1983
- Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy – Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995

- Josef VÁLKA, Der Übergang von der Lehensmentalität zur Standesmentalität am Beispiel der Markgrafschaft Mähren, in: Hugo Weczerka (ed.), *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit* (=Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 16), Marburg 1995
- Josef VÁLKA, Doba náboženské koexistence a tolerance, Přerov 1995
- Josef VÁLKA, Homo festivans, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (= OH 8), České Budějovice 2000, s. 5-19
- Josef VÁLKA, Hospodářská politika feudálního velkostatku na předběllohorské Moravě
- Josef VÁLKA, Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský, Brno 2005
- Josef VÁLKA, Karel starší ze Žerotína a problém jeho „zrady“, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době renesance a reformace*, Brno 2001, s. 59-67
- Josef VÁLKA, Morava v habsburské monarchii a turecká hrozba, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době renesance a reformace*, Brno 2001, s. 8-16
- Josef VÁLKA, Morava v kultuře raného novověku, *Stud Com et Hist* 34, 2004, č. 71-72, s. 5-15
- Josef VÁLKA, Moravská aristokracie na přelomu 16. a 17. století, in: *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků* (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 155-165
- Josef VÁLKA, „Politická závět“ Viléma z Pernštejna (1520-1521), *ČMM* 1971, s. 63-82
- Josef VÁLKA, Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993*, Pardubice 1995, s. 173-183
- Josef VÁLKA, Problémy syntézy moderních českých dějin, in: *Husitství – Reformace – Humanismus, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 1049-1057
- Josef VÁLKA, Předběllohorská kultura a společnost. (Poznámky k interpretaci a hodnocení), *Studia Comeniana et historica* 16, 1986, č. 32, s. 5-25
- Josef VÁLKA, Přehled dějin Moravy, II. Stavovská Morava. 1440-1620, Praha 1987
- Josef VÁLKA, „Státní a zemské“ v českých dějinách, *ČMM* 109, 1990, č. 2, s. 320-336
- Josef VÁLKA, Stavovská Morava (1440-1620), Praha 1987
- Josef VÁLKA, Tolerance, či koexistence? K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15.-17. století, *Stud Com et Hist* 18, 1988, č. 35, s. 63-75
- Josef VÁLKA, Žerotínovo francouzské tažení na pomoc Jindřichovi IV., *Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce* 1, 1998, s. 12-16
- Josef VÁLKA – Miloš ŠTĚDRŮŇ, Svátky a slavnosti v dějinách kultury, *OpM* 17, 1985, s. 289-297
- Kateřina VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*, Olomouc 2002
- Jindřich VANČURA, *Dějiny města Klatov. Díl I/2, Klatovy 1928-1929*
- Jindřich VANČURA, Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu, *ČČM* 33, 1927, s. 114-116
- Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1975
- Václav VANĚČEK, Právní problematika českého nedílu jako středověkého bezpodílového spoluvlastnictví, in: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1975
- Vratislav VANÍČEK, Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců. K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století, *FHB* 12, 1988, s. 65-107
- Gábor VÁRKONYI, Hospodárenie – netradičná úloha aristokratických žien v ranonovovekom Uhorsku, in: Tünde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 177-184
- Pavel VÁŠA – František TRÁVNÍČEK, *Slovník jazyka českého*, Praha 1937
- Zuzana VÁŠÁRYOVÁ, Zdravie a životospráva v bežnom živote najvyšších aristokratických vrstiev v Uhorsku, na prelome 16. a 17. storočia (z korešpondencie Alžbety Czoborovej), in: *Česko-slovenská historická ročenka* 2001, Brno 2001, s. 179-185

- Vladimír VAŠKŮ, Česká (královská) kancelář a kancelářská zařízení jiných stěžejních institucí státní (zeměpanské) správy v l. 1526-1848, in: Česká diplomatika do roku 1848, Praha 1971, s. 204-251
- Elisabeth VAVRA, Adelige Lustbarkeiten, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700 (= Katalog des NÖ Landesmuseums, NF, Nr. 251), Wien 1990, s. 429-439
- Elisabeth VAVRA (ed.), Familie. Ideal und Realität. Katalog der niederösterreichischen Landesaustellung 1993, Horn 1993
- Josef VÁVRA, O šlechtě, která do r. 1620 v Kolíně se usazovala, PA 10, 1874-77, s. 551-570
- Josef VÁVRA, Štambuch Br. Matouše Tita, krajana a spolužáka Komenského v Herbornu 1611-1612, ČČM 81, 1907, s. 64-69
- Anna VAVROUŠKOVÁ, Rodinné zápisy Chřepických z Modliškovic, Časopis Rodopisné společnosti československé v Praze 6, 1934, s. 1-18
- Anna VAVROUŠKOVÁ, Sedláčková pozůstalost a její význam pro bádání rodopisné, Časopis rodopisné společnosti I, 1929, s. 17-28
- Petra VEČEŘOVÁ, Diadochos Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle, In: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové, Praha 1999, s. 347-372
- Petra VEČEŘOVÁ, Jíří Závěta ze Závětic (1575-1637?), In: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jíří Pešek (ed.), Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil (= DP 22), Praha 2004, s. 131-158
- Petra VEČEŘOVÁ, Šumanská tiskárna (1585-1628), Praha 2002
- Eduard VEHSE, Rudolf II. zu Prag, Der 30jährige Krieg und der Österreichische Adel 1576-1657 (Tilly, Wallenstein, Martinitz, Slavata), 2 Bde, Leipzig s. d.
- Tomáš VELIMSKÝ, Hrabšici. Páni z Rýzmburka, Praha 2002
- Lenka VESELÁ, Knihy na dvoře Rožmberků, Praha 2005
- Pier Paolo VIAZZO, Mapping the territory of historical anthropology, OH 9, s. 7-25
- Miloš VIDLÁK, Vidlákové a Kaplířové na Neustupově, Heraldika a genealogie 24, č. 3, 1991, s. 121-140
- Rudolf VIERHAUS (ed.), Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielgeschichtlichkeit von Übergangsprozessen, Göttingen 1992
- Kristi VIIDING, Die Dichtung neulateinischer Propemptika an der Academia Gustaviana (Dorpatensis) in den Jahren 1632-1656 (= Dissertationes studiorum graecorum et latinorum universitatis tartuensis 1), Dorpat 2002 (tato práce, jež vznikla na estonské University of Tartu /Tartu Ülikool/ je v úplnosti dostupná na následujících internetových stránkách: http://ester.utlib.ee/search*est/aviiding%2C+kr/aviiding+kr/1,8,15,B/1856~b1569342&FF=aviiding+kristi+1972&2,,6,1,0)
- Sergij VILFAN, Crown, Estates and the Financing of Defence in Inner Austria, 1500-1630, in: Robert John Weston Evans – Trevor V. Thomas (ed.), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1991, s. 70-79
- Otakar VINAR, Česká šlechta a Habsburkové, Heraldika a genealogie 36, 2003, č.1/2, s. 43-64
- Otakar VINAR, Lobkovicové (z genealogie rodu), GHL č. 4, 2000, s. 2-21
- Otokar VINAR, Rozporná osobnost Floriana Gryspeka z Griesbachu, in: Gryspekové a předbélhorská šlechta, Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21. – 23. května 1997, s. 18-20
- Otakar VINAR, Z genealogie českých králů. Cesta Habsburků na český trůn /1278-1526/, Heraldika a genealogie 33, 2000, č.3/4, s. 139-170
- Jiří VINCENC, Stručná historie šermu, Praha 2000
- Josef VLADYKA, Můj Beroun: jeho místo v kulturním proudění národa, Beroun 1938
- Jaroslav VLČEK, Dějiny české literatury I-II, Praha 1931
- Pavel VLČEK, Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Praha 1999
- Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, Praha 1998

- Miloš VLK, Vlčkové z Kvítkova, *Heraldika a genealogie* 38, 2005, č. 1/2, s. 47-54
- Vít VLNAS, „Čechové, kteří tvořili dějiny světa“ tehdy a nyní, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie, Semily 2000, s. 169-178
- Vít VLNAS, *Novokřtění v Münsteru*, Praha 2002
- Vít VLNAS, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha-Litomyšl 2001
- Vít VLNAS (ed.), *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost v 17. a 18. století*, Praha 2001
- Karl VOCELKA, *Der Kaiserhof und der Adel aus den österreichischen Ländern (1526-1740)*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10)*, České Budějovice 2003, s. 121-132
- Karl VOCELKA, *Die kulturelle Bedeutung Wiens im 16. Jahrhundert*, in: *Wien an der Schwelle der Neuzeit*, Wien 1974, s. 66-78
- Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576-1612)*, Wien 1981
- Karl VOCELKA, *Feste in der Frühen Neuzeit in der österreichischen Geschichtsschreibung*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8)*, České Budějovice 2000, s. 21-36
- Karl VOCELKA, *Habsburgische Hochzeiten 1550-1650. Kulturgeschichtliche Studien zum Manieristischen Repräsentationsfest*, Wien-Köln-Graz 1976
- Karl VOCELKA, *Habsburgs Festivals in the Early Modern Period*, in: Karin Friedrich (ed.), *Festive Culture in Germany and Europe from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Lewiston-Queenston-Lampeter 2000, s. 13-135
- Karl VOCELKA, *Rudolf II. und seine Zeit*, Wien – Köln – Graz 1985
- Karl VOCELKA – Lynne HELLER, *Die Lebenswelt der Habsburger. Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie*, Graz – Wien – Köln 1997
- Karl VOCELKA – Lynne HELLER, *Die private Welt der Habsburger. Leben und Alltag einer Familie*, Graz – Wien – Köln 1998
- Rosemarie VOCELKA, *Die Begräbnisfeierlichkeiten für Kaiser Maximilian II.*, *MIÖG* 84, 1976, s. 106-136
- Günter VOGLER, *Europas Aufbruch in die Neuzeit 1500-1650*, Stuttgart 2003
- VOJENSKÉ dějiny Československa, I (do roku 1526), II. (1526-1918), Praha 1985-1986
- Vladimír VOLDÁN, *Náklady na zahraniční studie p. Zdeňka Brtnického z Valdštejna*, *Vlastivědný věstník moravský* 17, 1965, s. 33-37
- Marie VOJTOVÁ a kol., *Dějiny československého lékařství*, Praha 1970
- Josef VOLF, *Pohřební kázání*, *ČČM* 82, 1908, s. 262-263
- Miloslav VOLF, *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640)*, *SAP* 30, 1980, s. 62-109
- Miloslav VOLF, *Jaroslav Bořita z Martinic po defenestraci*, *SSH* 7, 1972, s. 76-90
- Miloslav VOLF, *Mladotové ze Solopisk „na domě v Mladé Boleslavi“*, *Časopis rodopisné společnosti československé v Praze* 4, 1932, s. 18-31
- Miloslav VOLF, *Knihovna Václava z Vřesovic*, 1937
- Roman VONDRA, *Česko-španělské vztahy v předbělohorském období*, *HO XI-XII*, roč. 13, 2002, s. 280-283
- Petr VOREL, *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= OH 8)*, České Budějovice 2000, s. 191-206
- Petr VOREL, *Cimburkové a Pernštejnové (Majetkové a rodinné vztahy na přelomu 15. a 16. století)*, in: *Morava na prahu nové doby*, Přerov 1995, s. 75-93
- Petr VOREL, *Český rybníkář Kunát mladší z Dobřenic (1465-1539)*, *Východočeský sborník historický* 5, 1996, s. 57-88
- Petr VOREL, *Die Aristokratie in Böhmen und Mähren in der Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: Petr Vorel (zpracoval), *Česká a moravská aristokracie*, s. 34-47

- Petr VOREL, Die Aussenbeziehungen der böhmischen Stände um die Mitte des 16. Jahrhunderts und das Problem der Konfessionalisierung, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (ed.), Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, Stuttgart 1999, s. 169-178
- Petr VOREL, Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna („Naučení rodičům“ a jeho obsahová interpretace), in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), Dítě a dětství napříč staletími. 2. Pardubické bienále 4.-5. dubna 2002 (= Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. Fakulta humanitních studií. Supplementum 5. 2002), Pardubice 2003, s. 13-48
- Petr VOREL, Dvory aristokratů v renesančních Čechách, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 137-154
- Petr VOREL, Gerštorfové na Cholticku, Heraldika a genealogie 19, 1986, s. 175-186
- Petr VOREL, Heraldický spor Viléma z Pernštejna, Heraldica viva 1, ?, s. 69-74
- Petr VOREL, Hofmistrovská instrukce Vratislava z Pernštejna z roku 1555, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 165-182
- Petr VOREL, Města jako sídla feudálních vrchností, in: Česká města v 16.-18. století, Praha 1991, s. 121-138
- Petr VOREL, Mezi Augsburgem a Komárnem (Cestování Jaroslava z Pernštejna v Podunají v polovině 16. století), in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1997, s. 191-197
- Petr VOREL, Nacionalita a konfese v politickém životě jagellonských Čech (Utváření nového modelu společenské normy prostřednictvím Viléma z Pernštejna), Theatrum historiae 2, 2007, s. 71-79
- Petr VOREL, Páni z Pernštejna (Českomoravský rod v zrcadle staletí), Pardubice 1993
- Petr VOREL, Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy, Praha 1999
- Petr VOREL, Pernštejnská diplomacie v době stavovského povstání roku 1547 (Edice listů Jaroslava z Pernštejna z února až června 1547), Východočeský sborník historický 3, 1993, s. 231-272
- Petr VOREL, Pernštejnská svatba v Prostějově roku 1550, ČMM 114, 1995, s. 139-162
- Petr VOREL, Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.-17. století., Pardubice 2001
- Petr VOREL, Říšské sněmy a jejich vliv na vývoj zemí Koruny české v letech 1526-1618. Pardubice 2005
- Petr VOREL, Sídlní síť Františka Antonína Šporka ve světle vývoje raně novověkých šlechtických rezidencí v Čechách 16.-18. století, Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities 7, 2001, s. 7-16
- Petr VOREL, Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejnské (Sebereflexe aristokratického rodu v polovině 16. století), in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé, Brno 1999, s. 137-148
- Petr VOREL (ed.), Stavovský odboj roku 1547 – První krize habsburské monarchie, Pardubice-Praha, 1999
- Petr VOREL, Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století, ČČH 96, 1998, s. 754-778
- Petr VOREL, Václav Vopršal ze Zher, dvořan Viléma z Pernštejna, Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností 32, 102, 1994, č. 1, s. 26-34
- Petr VOREL, Valská větev Dobřenských z Dobřenic, Genealogie a heraldika 1984, č. 1, s. 37-57
- Petr VOREL, Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek VII. 1526-1618, Praha 2005
- Petr VOREL, Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.-17. století, in: Petr Vorel (usp.), Pernštejnové v českých dějinách, Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 8.-9.9. 1993, Pardubice 1995, s. 9-75

- Petr VOREL, Zánik aristokratického dvora pánů z Pernštejna v Pardubicích v roce 1550, in: Poddanská města v systému patrimoniální správy (Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12.-13. září 1995), Ústí nad Orlicí 1996, s. 70-77
- Petr VOREL, Zkoušky kvality kutnohorských stříbrných rud a kyzů v roce 1615, in: Jaroslav Pánek (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petránovi, Praha 2004, s. 345-370
- Petr VOREL, Život na dvoře Viléma z Pernštejna, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 331-360
- Michelle VOVELLE, Ideologies and Mentalities, Chicago 1990
- Antonín Jaroslav VRÁTKO, Amand Polan z Polansdorfu, ČČM 1861, s. 293-296, 382-386
- Zdeněk VYBÍRAL, Die frühneuzeitliche Aristokratie als strukturelles Modell für die Erforschung der Geschichte der Macht in Mitteleuropa. Zu der anthropologisch-soziologischen Auffassung der Geschichte der Macht, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (ed.), Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (= OH 9), České Budějovice 2001, s. ?
- Zdeněk VYBÍRAL, Odras postoje moravského zemského hejtmána ke stavovskému odboji roku 1547 v českých pramenech, in: Petr Vorel (ed.), Stavovský odboj roku 1547 – První krize habsburské monarchie, Pradubice-Praha, 1999, s. 167-183
- Zdeněk VYBÍRAL, Partnerství nebo poslušnost? „Zemská“ aristokracie mezi zemskou obcí a panovnickým a panovnickým dvorem na počátku konfesijního věku 1547-1619, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740) (= OH 10), České Budějovice 2003, s. 235-248
- Zdeněk VYBÍRAL, Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku, České Budějovice 2005 (= Monographia Historica. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis 6)
- Zdeněk VYBÍRAL, Politická kultura stavovské Moravy, Stud Com et Hist 34, 2004, č. 71-72, s. 16-28
- Zdeněk VYBÍRAL, Rezidence a dvůr pánů z Ludanic ve druhé polovině 16. století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= OH 7), České Budějovice 1999, s. 383-407
- Zdeněk VYBÍRAL, Stavovská Morava mezi Rudolfem II. a Matyášem. Vztahy mezi českou a moravskou reprezentací a konfederace z r. 1608, ČMM 116, 1997, č. 2, s. 347-386
- Zdeněk VYBÍRAL, Stavovství a dějiny moci v českých zemích na prahu novověku (Nové cesty ke starému tématu), ČCH 99, 2001, s. 725-759
- Zdeněk VYBÍRAL, „Viri litterati“ a město Tábor na počátku novověku (1550-1620), Husitský Tábor 13, 2002, s. 455-491
- Zdeněk VYBÍRAL, Zánik rodu Ludaniců (Vzestup a pád moravského panského rodu doby předbělohorské), ČMM 115, 1986, s. 225-251
- Jaroslav VYSTRČIL, Syn rebelův. Kulturní obraz ze 17. století, Olomouc 2005
- Lukáš VYTLAČIL, Vladykové z Kačice a Kapounové ze Svojkova. Dějiny rodu ve 14.-19. století, Heraldika a genealogie 38, 2005, č. 1/2, s. 67-78
- Georg WACHA, Küchen – Köche – Kochen. Nahrung, Versorgung und Eßkultur, in: Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur, Konfession 1500-1700, Wien 1990, s. 146-167
- Georg WAGNER, Wallenstein, der böhmische Condottiere. Ein Lebensbild, Wien 1958
- Harald WAGNER, Ars moriendi. Erwägungen zur Kunst des Sterbens, Freiburg 1989
- Michael WAGNER – Yvonne SCHÜTZE (ed.), Verwandtschaft. Sozialwissenschaftliche zu einem vernachlässigten Thema, Stuttgart 1998
- Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, Markvartici, Praha 2000 (vyšlo jako zvl. číslo Heraldika a genealogie 33, 2000, č. 1/2)
- Robert WALLISCH, Lateinische Entdeckerbriefe. Analyse einer Kultur-Bilingue, in: Eva Frimrová – Elisabeth Klecker (ed.), Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005, s. 85-92

- Axel E. WALTER, Späthumanismus und Konfessionspolitik. Die europäische Gelehrtenrepublik um 1600 im Spiegel der Korrespondenzen Georg Michael Lingelsheims, Tübingen 2004
- Gerrit WALTHER, Antike als Reiseziel? Klassische Orte und Objekte auf dem Grand Tour zwischen Humanismus und Aufklärung, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (=Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 129-141
- Gerrit WALTHER, Die adlige Kavaliertour, in: Kurt Andermann (ed.), Zwischen Stagnation und Innovation. Landsässiger Adel und Reichsritterschaft im 17. und 18. Jahrhundert. Drittes Symposium "Adel, Ritter, Ritterschaft vom Hochmittelalter bis zum Modernen Verfassungsstaat" (20./21. Mai 2004, Schloß Weitenburg), Ostfildern 2005, s. 119-133
- Gerrit WALTHER, Humanismus und Konfession, in: Notker Hammerstein – Gerrit Walther (ed.), Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche, Göttingen 2000, s. 113-127
- Sara WARNEKE, Images of the educational traveller in early modern England, Leiden – New York – Köln 1995
- Günther WARTENBERG, Herzogin Elisabeth von Sachsen als reformatorische Fürstin, in: Martina Schattkowsky (ed.), Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Leipzig 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), s. 191-201
- Karl WASSMANNSDORFF, Die Erziehung Friedrichs des Siegreichen, Kurfürsten von der Pfalz, Heidelberg 1886
- Josef WASTLER, Das Kunstleben am Hofe zu Graz unter den Herzogen der Steiermark, den Erzherzogen Karl und Ferdinand, Graz 1897
- Jeanie WATSON – Philip McM. PITTMAN (ed.), The portrayal of lifes stages in English literature, 1500-1800. Infancy, Youth, Marriage, Aging, Death, Martyrdom. Essay in Honor of Warren Wooden, Lewiston-Lampeter-Queenston 1989
- Matthias WEBER, Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der frühen Neuzeit, Köln-Weimar – Wien 1992
- Matthias WEBER, Die schlesischen Polizei- und Landesordnungen der Frühen Neuzeit, Wien – Köln – Weimar 1996
- Matthias WEBER – Carsten RABE (ed.), Silesiographia. Stand und Perspektiven der historischen Schlesienforschung. Festschrift für Norbert Cobnrads zum 60. Geburtstag, Würzburg 1998
- Ingeborg WEBER-KELLERMANN, Die Kindheit, Kleidung und Wohnen, Arbeit und Spiel. Eine Kulturgeschichte, Frankfurt 1978
- Wolfgang E. J. WEBER (ed.), Der Fürst. Ideen und Wirklichkeiten in der europäischen Geschichte, Köln-Weimar-Wien 1998
- Hugo WECZERKA (ed.), Schlesien, Stuttgart 1977 (=Handbuch der historischen Stätten)
- Hugo WECZERKA (ed.), Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit, Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 16, Marburg 1995
- Friedrich von WEECH, Instruktionen des Kurfürsten und Pfalzgrafen Karl Ludwig für die Erzieher seiner Kinder, Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, Neue Folge, 1893, Bd. 8, s. 407-413
- Hans Ulrich WEHLER (ed.), Geschichte und Soziologie, Köln 1972
- Hans Ulrich WEHLER (ed.), Moderne deutsche Sozialgeschichte, Köln 1973 (4. Aufl.)
- Hans Ulrich WEHLER, Pierre Bourdieu. Das Zentrum seines Werkes, in: Týž, Die Herausforderung der Kulturgeschichte, München 1998, s. 15-44
- Paul WEHRLI, Verlobung und Trauung in ihrer geschichtlichen Entwicklung von der Reformation bis zum Untergang der alten Eidgenossenschaft. Ein Beitrag zur zürcherischen Rechtsgeschichte, Turbenthal 1933
- Gustav WEICKER, Das Schulwesen der Jesuiten nach der Ordensgesetzen, Halle 1863

- Marcus WEIDNER, Vom „Landjunker“ zum „Cavalier du monde“. Standeserziehung, kultureller Wandel und Strukturen adeligen Daseins beim stiftsfähigen Adel des Fürstbistums Münster im 17. und 18. Jahrhundert, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert* (=Beihefte der *Francia*. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60), Ostfildern 2005, s. 455-468
- Herwig WEIGL, Österreichische Städte, Stadtherren und Landesfürst im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit, in: *XXIII. Mikulovské sympozium 1993*, Brno 1995, s. 123-134
- Sabine WEISS, *Claudia de Medici. Eine italienische Prinzessin als Landesfürstin von Tirol (1604-1648)*, Innsbruck – Wien 2004
- Sabine WEISS, *Die Österreicherin. Die Rolle der Frau in 1000 Jahren Geschichte*, Graz-Wien-Köln 1996
- Karl WEISMANN, *Die vorreformatorische Pfarrschule und die Begründung des Alten Gymnasiums in Hof*, Hof 1914 (=Programm des königlichen humanistischen Gymnasiums zu Hof für die Schuljahre 1913/1914)
- Ludwig WELTI, *Graf Jakob Hannibal I. von Hohenems 1530-1587. Ein Leben im Dienste des katholischen Abendlandes*, Innsbruck 1954
- Ludwig WELTI, *Graf Kaspar von Hohenems, 1573-1640. Ein adeliges Leben im Zwiespalte zwischen friedlichem Kulturideal und rauher Kriegswirklichkeit im Frühbarock*, Innsbruck 1963
- Ludwig WELTI, *Humanistische Beflissenheit im Voralberg des 16. Jahrhunderts*, in: *Bundesgymnasium in Bregenz. Jahresbericht. Schuljahr 1963/64*, s. 5-24
- Augustin WELTZEL, *Geschichte des edlen, freiherrlichen und gräflichen Geschlechts von Praschma, Ratibor 1883*
- Horst WENZEL, *Die Autobiographie des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit I-II*, München 1980
- Karl WERNER, *Die Studien-Ordnung des M. Peter Codicillus von Tulechova für Böhmen, Mähren und Schlesien*, MVGDB 3, 1865, s. 33-54
- Moriz WERTNER, *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*, Wien 1891
- Siegfried WESTPHAL, *Frau und lutherische Konfession. Eine Untersuchung zum Fürstentum Pfalz-Neuburg, 1542-1614* (= *Europäische Hochschulschriften III/594*), Frankfurt 1994
- Jörg WETTLAUFER – Jaques PAVIOT (ed.), *Französische Reiseberichte. Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie II*, Frankfurt am Main 1999
- Arnold Freiherr von von WEYHE-EIMKE, *Karl Bonaventura von Languéal Graf von Buquoy, Retter der Habsburgisch-Österreichischen Monarchie. Eine Episode aus dem Dreißigjährigen Kriege*, Wien 1876
- Conrad WIEDEMANN, *Das Eigene und das Fremde. Zur hermeneutischen und geschichtlichen Problematik des Gegenstandes. Einführendes Referat*, in: Tyž (ed.), *Rom – Paris – London. Erfahrung und Selbsterfahrung deutscher Schriftsteller und Künstler in den fremden Metropolen*, Stuttgart 1988 (= *Germanistische Symposien Berichtsbände 8*), s. 21-29
- Conrad WIEDEMANN (ed.), *Rom – Paris – London. Erfahrung und Selbsterfahrung deutscher Schriftsteller und Künstler in den fremden Metropolen*, Stuttgart 1988 (= *Germanistische Symposien Berichtsbände 8*)
- Herrmann WIEGAND, *Hodoeponica. Studien zur neulateinischen Reisedichtung des deutschen Kulturraums im 16. Jahrhundert. Mit einer Bio-Bibliographie der Autoren und Drucke*, Baden-Baden 1984 (*Saecula Spiritualia*, Bd. 12)
- Johannes WIENINGER (ed.), *Eßkultur vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, St. Pölten 1983
- Hermann WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, 5 Bde, Wien 1971-1986
- Merry E. WIESNER, *Woman and Gender in Early Modern Europe*, Cambridge 1993
- Thera WIJSENBEEK-OLTHUIS, *Adlige Wohnstätten in den Niederlanden im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750)* (= *OH 5*), České Budějovice 1996, s. 117-128

- Andreas WILKENS, Ständische Erziehung an Ritterakademien als Beitrag zur Bildung des Adels im Zeitalter des Absolutismus unter besonderer Berücksichtigung Norddeutschlands, Diplomarbeit der Hochschule der Bundeswehr, Hamburg 1978
- Helmut WILSDORF, 450 Jahre Lehren und Lernen in Sankt Joachimsthal, Sb. pro dějiny přírodních věd a techniky 12, 1967, s. 231-276
- Harald A. WILTSCHE, „... wie es eigentlich geworden ist“. Ein wissenschaftsphilosophischer Blick auf den Methodenstreit um Karl Lamprechts Kulturgeschichte, Archiv für Kulturgeschichte 87, 2005, 2, s. 250-284
- Thomas WINKELBAUER, Das „Fürstentum Liechtenstein“ in Südmähren und Mährisch Kromau (bzw. Liechtenstein) als Residenzstadt Gundakers von Liechtenstein und seines Sohnes Ferdinand, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5), České Budějovice 1996, s. 309-334
- Thomas WINKELBAUER, Der Adel in Ober- und Niederösterreich in der Frühen Neuzeit. Versuch eines Literaturüberblicks (seit etwa 1950), in: Václav Bůžek u.a. (Hgg.), Spojující a rozdělující na hranici – Verbindendes und Trennendes an der Grenze (OH 2), České Budějovice 1992, s. 13-33
- Thomas WINKELBAUER, Die Liechtenstein als „grenzüberschreitendes Adelsgeschlecht“. Eine Skizze der Entwicklung des Besitzes der Herren und Fürsten von Liechtenstein in Niederösterreich und Mähren im Rahmen der politischen Geschichte, in: Andrea Komlosy – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), Kulturen an der Grenze. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren, Wien 1995, s. 219-226
- Thomas WINKELBAUER, Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters, Wien-München 1999
- Thomas WINKELBAUER, Grablegen und Grabdenkmäler österreichischer Adelige des 15. bis 18. Jahrhunderts. Eine Auswahlbibliographie, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity 51, řada historická (C), č. 49, 2002 [2004] (=Studia historica Brunensia), s. 293-304
- Thomas WINKELBAUER, Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (ed.), Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, Stuttgart 1999, s. 307-338
- Thomas WINKELBAUER, Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé, Brno 1999, s. 431-452
- Thomas WINKELBAUER, Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600, Frühneuzeit-Info 10, Heft 1+2, s. 9-20
- Thomas WINKELBAUER, Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17.století, ČČH 98, 2000, č. 3, s. 476-540
- Thomas WINKELBAUER, Krise der Aristokratie? Zum Strukturwandel des Adels in den böhmischen und niederösterreichischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert, MIÖG 100, 1992, s. 328-353
- Thomas WINKELBAUER, Notiz zu der Frage: Gab es um die Mitte des 17. Jahrhunderts am Kaiserhof eine „tschechische“ bzw. „böhmische Partei“?, in: Týž, Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte (= Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes 36), Horn/Waidhofen 1993, s. 197-202
- Thomas WINKELBAUER, Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstentmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I-II, Wien 2003
- Thomas WINKELBAUER, Repräsentationsstreben, Hofstaat und Hofzeremoniell der Herren bzw. Fürsten von Liechtenstein in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, in: Václav Bůžek (ed.), Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 179-198

- Thomas WINKELBAUER, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert, *Zeitschrift für Historische Forschung* 19/3, 1992, s. 317-339
- Thomas WINKELBAUER, Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I-II [=Herwig Wolfram (ed.), *Österreichische Geschichte* 6. 1522-1699], Wien 2003
- Thomas WINKELBAUER, Überkonfessionelles Christentum in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts in Mähren und seinen Nachbarländern, in: Libor Jan – Bronislav Chocholáč – Tomáš Knoz – Jiří Malír – Libor Vykoupil (ed.), *Dějiny Moravy a Matice Moravská. Problémy a perspektivy. Sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 24.-25. listopadu 1999 v Brně, Brno 2000*, s. 131-146
- Thomas WINKELBAUER (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Horn – Waidhofen an der Thaya 2000
- Thomas WINKELBAUER, Wandlungen des mährischen Adels um 1600. Comenius' gesellschaftliches und wirtschaftliches Umfeld, in: Karlheinz Mack (ed.), *Jan Amos Comenius und die Politik seiner Zeit (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südeuropa-Instituts 21)*, Wien – München 1992, s. 16-36
- Thomas WINKELBAUER – Tomáš KNOZ, Geschlecht und Geschichte. Grablegen Grabdenkmäler und Wappenzyklen als Quellen für das historisch-genealogische Denken des österreichischen Adels im 16. und 17. Jahrhundert, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeyer (ed.), *Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*, Berlin 2002, s. 129-178
- Eduard WINTER, *Die Tschechische und Slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Hussitischen Tradition*, Berlin 1957
- Matthias WINTER, *Kindheit und Jugend im Mittelalter (= Hochschulsammlung Philosophie. Geschichte, Bd. 6)*, Freiburg im Breisgau 1984
- Zikmund WINTER, Alžběta z Lisova, in: Týž, *Z rodiny a domácnosti staročeské*, Praha 1911, s. 185-210
- Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897
- Zikmund WINTER, *Dějiny kroje v českých zemích. Od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893
- Zikmund WINTER, *Doktoři a lékaři v XVI. věku v Čechách*, Praha 1901
- Zikmund WINTER, *Kuchyně a stůl našich předků*, Praha 1892
- Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku, 1-2*, Praha 1890-1892
- Zikmund WINTER, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV.-XVI. století*, Praha 1899
- Zikmund WINTER, *Platy a důchody učitelské v XVI. věku, ČČM 74*, s. 1-17, 119-134
- Zikmund WINTER, *Šat, strava a lékař v 15. a 16. věku*, Praha 1913
- Zikmund WINTER, *V měšťanské světnici starodávné. Kulturní studie o patnáctém a šestnáctém století, 2. vyd.* Praha 1895
- Zikmund WINTER, *Ze starodávného života*, Praha 1892
- Zikmund WINTER, *Z rodiny a domácnosti staročeské*, Praha 1911
- Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, Praha 1901
- Zdeněk WIRTH, *Inventář zámku litomyšlského z roku 1608, ČSPS 21*, 1913, s. 123-125
- Ekkehard WITTHOFF, *Grenzen der Kultur. Differenzwahrnehmung in Randbereichen (Irland, Lappland, Rußland) und europäische Identität in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1997
- Peter WÖRSTER, *Bischof Stanislaus Pawlowski. Zu seiner Bedeutung für Dichtung und Gelehrsamkeit in Mähren*, in: Gerhard Kosellek (ed.), *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, Bielefeld 2000, s. 221-245.

- Peter WÖRSTER, Humanismus in Olmütz. Landesbeschreibung, Stadtlob und Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, Marburg – Lahn 1994
- Rainer WOHLFEIL, Adel und Heerwesen, in: Hellmuth Rössler (ed.), Deutscher Adel 1555-1740, Darmstadt 1965, s. 315-343
- Jana WOJTUCKA, Nesplněný sen. Pokus o založení vřatislavského obecného učení na začátku 16. století, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná – Luděk Březina – Jana Wojtucka (ed.), Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí obyvatel ve 14.-16. století, Praha 2005, s. 407-420
- Jana WOJTUCKA, Nesplněný sen. Předpoklady, průběh a příčiny neúspěšného zřizení univerzity ve Vřatislavi roku 1505. Příspěvek k dějinám vzdělanosti ve vedlejších zemích Koruny české, Praha 2006 (disertační práce Filozofické fakulty UK)
- Adam WOLF, Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Leopolds I. 1609-1677, Wien 1869
- Gerson WOLF, Die kaiserliche Landesschule in Wien unter Kaiser Maximilian II., Wien 1878
- Elisabeth WOLFIK, „Was auf solches unser Ewiglichs absterben unser Fürstliches Begrebnus belange ...“ Tod, Begräbnis und Grablege Erzherzog Ferdinands II. von Tirol (1529-1595) als Beispiel für einen „Oberschichtentod“ in der Frühen Neuzeit, Frühneuzeit-Info 11, 2000, Heft 1, s. 39-67
- August WOLFSCHMIDT, Die Matrikel der Fürstenschule Neustadt an der Aisch, In: Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte 55, 1986, s. 19-43
- Siegfried WOLLGAST, Beuthen an der Oder, 1614-1628. Gymnasium oder Universität?, in: Zblizenia Polska-Niemcy 1998, 3, s. 71-83
- Siegfried WOLLGAST, Jurisprudenz am Gymnasium (bzw. an der Universität) Beuthen an der Oder (1614-1628), in: Recht und Ideologie in historischer Perspektive. Festschrift für Hermann Klenner, II / Hrsg. v. Gerhard Haney [u.a.], Freiburg 1998, s. 277-311
- Siegfried WOLLGAST, Zum Schönaichianum in Beuthen an der Oder, JSFWUB 35, 1994, s. 63-103
- Gregor WOLNY, Die Wiedertäufer in Mähren, Archiv für Kunde österreicherischer Geschichtsquellen V, Wien 1850, s. 67-138
- Gregor WOLNY, Kirchliche Topographie von Mähren I-II, Brünn 1855-1866
- Eduard WONDRÁK, Historie moru v českých zemích. O moru, morových ranách a boji proti nim, o zoufalství, strachu a o nezodpovězených otázkách, Praha 1999
- Eduard WONDRÁK, Životní zvyklosti renesančního člověka na základě některých olomouckých lékařských spisů 16. století, Historická Olomouc a její současné problémy 4, 1983, s. 39-45
- Heidrun WOZEL, Turniere, Berlin 1979
- Johannes WRBA, Ignatius, die Jesuiten und Wien, in: Kurt Mühlberger (ed.), Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte: 16. bis 19. Jahrhundert (= Schriftenreihe des Universitätsarchivs 7), s. 61-90
- Johannes WRBA, Von Canisius bis Lamormaini: auf den Spuren der Jesuiten in Wien im ersten Jahrhundert ihrer Geschichte, Wien 1997
- Thomas WÜNSCH, „Bildungsweg“ und Konfession. Oberschlesien auf den Universitäten Europas zwischen ausgehendem Mittelalter und dem Abschluß der Gegenreformation, in: Týž (ed.), Reformation und Gegenreformation in Oberschlesien. Die Auswirkungen auf Politik, Kunst und Kultur im ostmitteleuropäischen Kontext, Berlin 1994, s. 69-97
- Christoph WULF (ed.), Lust und Liebe. Wandlungen der Sexualität, München-Zürich 1983
- Heide WUNDER, „Er ist die Sonne, sie ist der Mond“. Frauen in der Frühen Neuzeit, München 1992
- Heide WUNDER, Herrschaft und öffentliches Handeln von Frauen in der Gesellschaft der Frühen Neuzeit, in: Ute Gerhard (ed.), Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart, München 1997, s. 27-54
- Heide WUNDER, Konfession und Frauenfrömmigkeit im 16. und 17. Jahrhundert, in: Theodor Schneider – Helen Schüngel-Straumann (ed.), Theologie zwischen Zeiten und Kontinenten. Für Elisabeth Gösmann, Freiburg/Basel/Wien 1993, s. 185-197

- Heide WUNDER, Überlegungen zum Wandel der Geschlechtsbeziehungen im 15. und 16. Jahrhundert aus sozialgeschichtlicher Sicht, in: Heide Wunder – Christina Wanja (Hgg.), *Wandel der Geschlechtsbeziehungen zu Beginn der Neuzeit*, Frankfurt 1991, s. 12-26
- Heide WUNDER – Christina VANJA (ed.), *Wandel der Geschlechterbeziehungen zu Beginn der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991
- Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Bd. 1-60, Wien 1856-1891
- Constantin WURZBACH, Ritter von Tannenberg, *Die Herren und Grafen von Stubenberg. Genealogisch-biographische Studie*, Wien 1879
- Ralph Rainer WUTHENOW, *Das erinnerte Ich. Europäische Autobiographien des 18. Jahrhunderts*, München 1974
- Ralph Rainer WUTHENOW, *Europäische Tagebücher. Eigenart – Formen – Entwicklung*, Darmstadt 1990
- Robert Fitzgibbon YOUNG, Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750, *English Historical Review* 38, 1923, s. 72-84
- Robert Fitzgibbon YOUNG, *Bohemian Scholar at Heidelberg and Oxford in the 16th Century: Jan Bernard of Přerov (1555-1600)*, London 1928
- Bartolomé YUN-CASALILLA, From Political and Social Management to Economic Management? Castilian Aristocracy and Economic Development, 1450-1800, in: Clara Eugenia Núñez (ed.), *Aristocracy, patrimonial management strategies and economic development, 1450-1800*, Sevilla 1998, s. 55-68
- Urs Martin ZAHND, Von der Heiliglandfahrt zur Hofreise. Formen und Funktionen adeliger und patrizischer Bildungsreisen im spätmittelalterlichen Bern, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (= Beihefte der Francia. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 60)*, Ostfildern 2005, s. 73-88
- J. ZAHRADNÍK, Záznamy o českých scholárech v Itálii, *Věstník ČAVU* 13, 1904, s. 227-246
- Andrzej ZAJACZKOWSKI, *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa 1993
- Andreas ZAJIC, Gedruckte (Grab-)Inchriftensammlungen des 16. und 17. Jahrhunderts – ein Vergleich, in: Dalibor Prix – Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica & Sepulcralia 1. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR v letech 2000 až 2004*, Praha 2005, s. 235-284
- Andreas ZAJIC, Grabdenkmäler des späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit als Quelle adeliger Erinnerung und Medium adeliger Repräsentation, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity* 51, řada historická (C), č. 49, 2002 [2004] (= *Studia historica Brunensia*), s. 155-206
- Andreas ZAJIC, „Zu ewiger gedächtnis aufgericht“. Grabdenkmäler als Quelle für Memoria und Repräsentation von Adel und Bürgertum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Das Beispiel Niederösterreichs. (MIÖG-Erg. Bd. 45) Wien/München 2004
- Jiří ZÁLOHA, Hudba a divadlo na českokrumlovském zámku v době Eggenberků a Schwarzenberků, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600-1750) (= OH 5)*, České Budějovice 1996, s. 549-560
- Hynek ZÁRUBA, *Dějiny lásky (Populární obrazy z dějin snubnosti, manželství a prostituce od pravěku až po dobu nejnovější)*, Praha 1925
- Helmut ZEDELMAIER, *Bibliotheca universalis und bibliotheca selecta. Das Problem der Ordnung des gelehrten Wissens in der frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1992
- Stanislav ZELA, *Náboženské poměry v olomouci za biskupa Marka Kuena (1553-1565)*, Olomouc 1931
- Metoděj ZEMEK – Jan BOMBERA – Aleš FILIP, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (1631-1950)*, Prievidza 1992
- Petr ZEMEK, Pavel Kyrmezer – děkan v Uherském Brodě, *Stud Com et Hist* 34, 2004, č. 71-72, s. 62-68

- Petr ZEMEK, Protireformace, rekatolizace, katolická reforma či konfesionalizace? Jak nazývat procesy probíhající v západním křesťanstvu raného novověku, *Stud Com et Hist* 36, 2006, č. 75-76, s. 227-234
- Petr ZEMEK – Jan KUMPERA (ed.), *Jednota bratrská. Zbožnost, mravnost, tolerance. Odkaz české reformace evropské duchovní kultuře. 550. výročí vzniku (1457-2007)*, Uherský Brod, 2007
- Čeněk ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha 1895
- Čeněk ZÍBRT, *Kulturní historie*, Praha 1892
- Čeněk ZÍBRT, *Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků až do doby probuzenecké*, Praha 1907
- Čeněk ZÍBRT, *Poctivé mravy a společenské řády při jídle a pití*, Praha 1890
- Čeněk ZÍBRT, *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*, Praha 1910
- Čeněk ZÍBRT, *Staročeská tělověda a zdravotěda*, Praha 1924
- Čeněk ZÍBRT, *Strahovský sborník vzácných tisků příležitostných Václava Dobřenského z druhé polovice věku XVI., ČČM 83, 1909, s. 68-107*
- Čeněk ZÍBRT, *Tobiáše Mouřenína Věk člověka r. 1604, Český lid 13, 1904, s. 337-354, 390-405, 454-461*
- Čeněk ZÍBRT, *Z dějin zámku a panství Zvíkova*, Praha 1908
- Włodzimierz ZIENTARA, *Die böhmischen Studenten in dem Matrikelbuch des Gymnasiums zu Thorn, LF 125, 2002, č. 1-2, s. 110-114*
- Włodzimierz ZIENTARA, „Wenn du nach Pohlen auff Reysen gehst...“. *Praktische Ratschläge und Beobachtungen zu Land und Bewohnern im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (ed.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3.-5. novembra 2003 v Bratislave*, Bratislava 2005, s. 126
- Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, svazek 7, Praha 2002, s. 23-35*
- Erich ZÖLLNER, *Aus dem Stammbuch des Freiherrn Otto Heinrich von Herberstein*, in: Heide Dienst – Gernol Heiß (ed.), *Erich Zöllner. Probleme und Aufgaben der österreichischen Geschichtsforschung. Ausgewählte Aufsätze*, Wien 1984, s. 311-328
- Erich ZÖLLNER, *Das österreichische Stammbuch des konfessionellen Zeitalters und seine Bedeutung als Geschichtsquelle*, in: Heide Dienst – Gernol Heiß (ed.), *Erich Zöllner. Probleme und Aufgaben der österreichischen Geschichtsforschung. Ausgewählte Aufsätze*, Wien 1984, s. 293-310
- Erich ZÖLLNER (ed.), *Die Quellen der Geschichte Österreichs (=Schriften des Instituts für Österreichkunde 40)*, Wien 1982
- Erich ZÖLLNER, *Franz Christoph Freiherr von Teuffenbach und sein großes Stammbuch*, in: Heide Dienst – Gernol Heiß (ed.), *Erich Zöllner. Probleme und Aufgaben der österreichischen Geschichtsforschung. Ausgewählte Aufsätze*, Wien 1984, s. 329-339
- Erich ZÖLLNER (ed.), *Österreichs Sozialstrukturen in historischer Sicht (=Schriften des Instituts für Österreichkunde 36)*, Wien 1980
- Ivan ZOLGER, *Der Hofstaat des Hauses Österreich (= Wiener staatswissenschaftliche Studien 14)*, Wien-Leipzig 1917
- Claudia A. ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte (= Neue Forschungen zur Schlesi-schen Geschichte 10)*, Köln – Weimar 2004 (v úplnosti přístupné na: <http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2004/2019/pdf/Zonta.pdf>)
- František Jan ZOUBEK, *Kostelec nad Orlicí. Stručný přehled jeho minulosti*, Česká Lípa 1860
- František Jan ZOUBEK, *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, Praha 1883
- František Jan ZOUBEK, *Vychování v Jednotě bratrské*, Smíchov 1880

František Jan ZOUBEK, Vypsání hradu Potenšteina v Hradecku, Kostelec nad Orlicí – Praha 1870

František Jan ZOUBEK, Živobyetí drobné šlechty 16. stol. Příspěvky historické z register soudu komorního, PA 8, 1868/1869, s. 330-348, 401-418, 495-503

Josef ZUKAL, Polanové z Polansdorfu. Památná rodina opavská 16. věku, ČMM 51, 1927, s. 99-123

Rudolf ŽÁČEK, Dějiny Slezska v datech, Praha 2004

Rudolf ŽÁČEK, Slezsko. Stručná historie států, Praha 2005

Josef ŽEMLIČKA, Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců, ČMM 109, 1990, s. 17-38

Dorota ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku, Poznań 1996

XIII. POUŽITÉ ZKRATKY

ADB	Allgemeine deutsche Biographie
ANM	Archiv Národního muzea
AUC-HUCP	Acta universitatis Carolinae – Historia universitatis Carolinae pragensis
AUC Phil et Hist	Acta universitatis Carolinae, Philosophica et Historica
AUPO	Acta universitatis Palackianae Olomucensis
BBKL	Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon
Bd.	Band
BSČZ	Biografický slovník českých zemí
BSSaSM	Biografický slovník Slezska a severní Moravy
ČAVU	Česká akademie věd a umění
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis českého musea (včetně různých variant názvu tohoto časopisu)
ČMM	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitností
DaS	Dějiny a současnost
DP	Documenta Pragensia
fasc.	fasciculus
FHB	Folia historica bohemica
fol.	folio
GHL	Genealogické a heraldické listy
HD	Historická demografie
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
FHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv
inv. č.	inventární číslo
JSFWUB	Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau
JSH	Jihočeský sborník historický
kart.	karton
KNM	Knihovna Národního muzea
LF	Listy filologické
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MVGDB	Mittheilungen für die Geschichte der Deutschen in Böhmen
MZA	Moravský zemský archiv
MZK	Moravská zemská knihovna
MZpčK	Minulosti Západočeského kraje
N	narozen
NA	Národní archiv
NDB	Neue deutsche Biographie
NK ČR	Národní knihovna České republiky
NLM	Neues Lausitzisches Magazin

H
h
d
H
d
C
V
C
C
I
I
]
:]

ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
OH	Opera historica
OpM	Opus musicum
OSN	Ottův slovník naučný
PAM	Památky archeologické a místopisné
PSH	Pražský sborník historický
RHB	Rukověť humanistického básnictví
s.	strana
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
SHK	Sborník historického kroužku
sign.	signatura
sl.	složka
SLUB	Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek
SNM	Sborník Národního muzea
SOA	Státní oblastní archiv
Sp.	Spalte
SSH	Středočeský sborník historický
Stud Com et Hist	Studia Comeniana et Historica
UK	Univerzita Karlova
VKČSN	Věstník Královské české společnosti nauk
Z	zemřel

XIV. RESUMÉ

Předkládaná práce se zaměřila na výchovu a vzdělávání šlechty z českých zemí v letech 1500-1620. Je vedle úvodu (vymezení problematiky, prameny, stav bádání, metody) a závěru rozdělena na sedm kapitol (II.-VIII.). Přílohy disertace obsahují jak edice některých analyzovaných pramenů a biogramy v textu i v poznámkách zmíněných preceptorů či hofmistrů šlechty, tak i další vědecký aparát.

Nejranější výchova urozených dětí, o níž pojednává II. kapitola, se odehrávala v prostředí šlechtického fraucimoru, v jehož péči zůstávali chlapci na rozdíl od dívek většinou do věku přibližně sedmi let. Děti si během ní osvojily mateřský jazyk, byly jim vštípeny základy společenského chování i náboženství a mohly se snad někdy stát i částečně gramotnými.

Přibližně od sedmi let probíhala výchova a výuka chlapců a dívek již zpravidla odlišně. Mj. s ohledem na pramennou základnu se více prostoru dostalo chlapcům (II.-VII. kapitola; o výchově dívek pojednává kap. VIII.). Pro mužské potomky šlechty přicházely v úvahu různé varianty další výchovy a vzdělávání. První z nich, totiž soukromou edukaci (III.), zajišťovali většinou šlechtičtí vychovatelé (viz III. 1.). Takové osoby nevyučovaly chlapce pouze na sídlech jejich rodičů (či jiných šlechtických rezidencích), nýbrž je běžně doučovaly a dohlížely na ně i během jejich vzdělávání na partikulárních školách, stejně jako při jejich kavalírských cestách. V některých případech nemusely mít na starosti pouze jediného šlechtice, soustředěním více z nich ke společné výuce na některém šlechtickém sídle mohla vzniknout tzv. zámecká škola (III. 2.). Jejich existence byla povětšinou dočasná. Navštěvovali je obvykle potomci zřizovatele i další urozené (či neurozené) osoby. Charakter výuky na nich byl zřejmě podobný individuální preceptorské výuce (III. 3.). Zvláštní formu spíše soukromé výuky představovalo vzdělávání se urozců u profesorů pražské utrakvistické univerzity (III. 4.).

Vedle soukromé výuky (či souběžně s ní) mohla šlechta poslat své potomky/svěřence na některou z domácích partikulárních škol různého typu (IV.). Zatímco městské školy (IV. 1.) urozcenci zřejmě nenavštěvovali příliš často, těšily se soukromé (IV. 2.) stejně jako i církevní latinské vzdělávací instituce (IV. 3.) nemalé oblibě. Privátní partikulární školy byly koncentrovány hlavně v Praze (jejich charakter jsme mohli podrobněji sledovat mj. na Kollinově škole, jejíž studijní řád je vydán v příloze).

Z církevních škol přicházely v úvahu vzdělávací instituce jezuitské a bratrské. Zájem šlechty o ně byl výrazný. Poukázali jsme na to na některých z nich (Praha, Jindřichův Hradec, Olomouc). Z bratrských pedagogických ústavů poskytovala kvalitní vzdělání zejména škola v Ivančicích, frekventovány byly však i další (Lanškroun /resp. od 1579 Zábřeh/, Přerov, Prostějov či Lipník nad Bečvou).

Řada šlechticů z Čech a Moravy získávala partikulární vzdělání ve vedlejších zemích Koruny české (IV. 4.) nebo v zahraničí (V.). Jejich návštěva často následovala po předchozím vzdělávání se v českých zemích. Některé ze škol v Horní Lužici či v Dolním Slezsku se těšily mimořádné oblibě, napří-

klad gymnázium ve Zhořelci; navštěvována byla však také gymnázia v Budyšině, Žitavě, Břehu, Bytomi nad Odrou, Goldberku či Vratislavi.

Mimo země Koruny české se členové české a moravské nobility vzdělávali i v rakouských zemích (na různých typech partikulárních škol například ve Vídni nebo ve Štýrském Hradci), či v jiných částech Svaté říše římské. Na příkladu některých z nich jsme mohli v V. kapitole poukázat na řadu aspektů takového studia a pobytu, ať již v Altdorfu, Štrasburku, Srbišti, Brémách, Herbornu, či jinde (z katolických latinských vzdělávacích zařízení například na pasovské biskupské škole).

Výše nastíněné možnosti edukace urozených byly často kombinovány. V různém věku i fázi výchovy a výuky šlechtických chlapců se mohlo dostat místa i dvořanské výchově (VI.), a to u řady typů soudobých dvorů. Díky analýze dosud badatelsky nevytěžených pramenů jsme tuto variantu mohli podrobně sledovat na příkladu výchovy a vzdělávání pážat na dvoře Ferdinanda I.

Za poslední fázi ve výchově a vzdělání českých a moravských šlechticů lze považovat kavalírské cesty. VII. kapitola zkoumala jak vznik tohoto specifického fenoménu, tak také řadu jeho dílčích aspektů: mj. přípravu takových cest (kdy k nim docházelo, kdo šlechtice doprovázel, opatření potřebných dokumentů apod.), jejich realizaci (cíle cest, studijní i jiné aktivity v jejich průběhu, materiální zabezpečení peregrinace, cestovní infrastruktura apod.) a v neposlední řadě i význam v rovině individuální (rozšiřování geografického, kulturního i vzdělanostního horizontu /studium klasických i moderních jazyků, zdokonalování se v tzv. rytířských cvičení apod./, navazování důležitých kontaktů, vyhraňování konfesijně-politických názorů), i obecnější (vliv na kulturní, náboženské i politické dějiny /kavalírské cesty například přispěly k polarizaci konfesijní a politické situace českých zemí před 1618/).

Na edukaci dívek se zaměřila VIII. kapitola. Ty obvykle až do svého provdání zůstávaly ve fraucimoru: u matky, u jiných členů rodiny či někoho z okruhu jejich „pánů a přátel“. Mohly též sloužit královně či jiné člence habsburského rodu. V takovém prostředí se učily číst a psát, byly vyučovány základům křesťanské věrouky, měly si osvojit dobré mravy a zvládnout i některé praktické dovednosti. Bylo třeba připravit je na úlohu ctnostné a pracovitě ženy, která po svatbě povede šlechtickou domácnost (pochopitelně s patřičným personálem). I když některé mimořádně vzdělané šlechtičny z Čech a Moravy (ovládající jak latinu, tak i některé živé jazyky) se v námi sledované době vyskytovaly, bylo zřejmě jevem výjimečným, aby se jim dostalo srovnatelné úrovně vzdělání jako jejich mužským protějškům.

V závěru předkládané práce byly nastíněny nejen některé z jejich základních tezí, ale i případné možnosti dalšího výzkumu. Ten by mohl mj. sledovat podobu výchovy a vzdělávání nobility v době pobělohorské a ukázat, jak výrazná restrukturalizace šlechty stejně jako i další celospolečenské změny a procesy ovlivnily její edukaci.

XV. SUMMARY

The essay focuses on the upbringing and education of Bohemian and Moravian noblemen between 1500 and 1620. Besides the foreword (i.e. determination of the issue, resources, status of research and methodology) and the conclusion, it is separated into seven chapters (II.-VII.). The supplement contains editions of some analysed sources and biograms of preceptors and tutors, who are mentioned in the text and footnotes, and other scholastic matters.

Chapter II. deals with the earliest stage of noble children' education, which took place in the atmosphere of ladies' quarters („Frauenzimmer“). Unlike the girls, the boys remained there approximately up to the age of seven. In the process, they mastered their mother tongue and acquired basics in the demeanour and catechism. In some cases, they may have become partly literate.

From the age of seven, the upbringing and education of boys and girls usually started to differ. Considering the resources, more space is given to the boys (Chapters II.-VII.; girls are discussed in Chapter VIII.). The male offspring were usually brought up and educated in multiple ways. Private education (III.) was in principle provided by private preceptors (see III. 1.). They did not only lectured them in their parents' residences (or other noble residences), but they usually tutored them and looked after them during their education at particular schools and during their cavalier journeys. In some cases, they did not only care for one nobleman; by concentrating a larger number of them in a particular noble residence, the so-called manor schools were created (III. 2.). Except for the owner's children, they were attended by other noble (as well as humble) persons. The character of lecturing was similar to the preceptor type of education (III. 3.). Teaching of noblemen by Prague Utraquist University professors (III. 4) constituted a special form of private lecturing.

Besides private tutoring (or alongside with it) the noblemen were able to send their children to one of the domestic Latin schools of various types (IV.). While noblemen probably did not frequent municipal schools (IV.1.), private schools (IV. 2) and Church Latin institutions (I.V. 3.) enjoyed a high popularity. Private particular schools were concentrated mainly in Prague. We observed their characteristic features in detail in Kollin's School and published its rules and curriculum in the supplement).

Jesuit and Brethren educational institutions were the most prominent among religious schools. The noblemen's interest in them was significant. We indicated this fact on a selection of schools (i.e. Prague, Jindřichův Hradec and Olomouc). From Brethren institutions, the Ivančice School provided quality education, but there were other popular schools (Lanškroun /from 1579 in Zábřeh/, Přerov, Prostějov or Lipník nad Bečvou).

A number of Bohemian and Moravian noblemen received their particular education in neighbouring countries of the Bohemian Crown (IV. 4.) and abroad (V.). Their attendance often followed previous education in the

Bohemian lands. A few schools in Upper Lusatia and Lower Silesia enjoyed an exceptional popularity (e.g. the gymnasium in Görlitz), but other latin schools were also attended (Bautzen, Zittau, Brieg, Beuthen an der Oder, Goldberg, Breslau).

Outside the Bohemian Crown, the noblemen from Bohemia and Moravia received their education in Austria (various types of particular schools in Vienna, Graz, etc.) and other districts of the Holy Roman Empire. We pointed out certain aspects of such studies and residences in Chapter V. (from Protestant schools in Altdorf, Strasbourg, Zerbst, Herborn, Bremen etc., from Catholic educational institutions e.g. episcopal Latin school in Passau).

The above-described types of education were often combined. The noble boys may have received courtly lessons (VI.) in their particular ages and stages of their upbringing at various types of courts. Thanks to the scholastically not yet exploited resources, we were able to observe this alternative on the upbringing of pages at the court of Ferdinand I.

The Bohemian and Moravian noblemen's cavalier journeys are regarded as the final phase in their upbringing and education. Chapter VII. explores the origin of this specific feature and an array of partial aspects, e.g. preparation (when they were undertaken, who accompanied the nobleman, obtaining of needed documents etc.) and realisation of such journeys (their destinations, study and other activities, financial security of the journeys, travel infrastructure), the personal level (e.g. expansion of geographical, cultural and educational horizons /study of classic and modern languages, improving in so called chivalric exercising etc./, establishing important contacts, determination of confessional political viewpoints) and general level (e.g. influence on the cultural, religious and political history /cavalier journeys contributed to the polarization of confessional and political situation in the Bohemian lands before 1618/).

Chapter VIII. focuses on girls' education. They usually stayed within the ladies' quarters with their mothers, other family members or somebody from the circle of social category "gentlemen and friends" until their marriage. They may have served the queen or another member of the Hapsburg family. In this environment, they learned to read and write, they were taught basic Christian dogmas, obtained good demeanour and mastered some practical skills. It was necessary to prepare them for their role of a virtuous diligent woman, who would, after the wedding, conduct a noble family (of course with due personnel). Although there were highly educated Bohemian and Moravian noblewomen, who mastered both Latin and some live languages, education comparable with men was probably a rarity.

The closing part of the essay suggests not only some elementary theses, but eventual possibilities for research, too. It might follow the noblemen's upbringing and education in the Post-White Mountain period and demonstrate how the distinct restructuring of nobility, together with other all-society transformations and processes influenced their education.